AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY

ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ

Recenzenti

prof. PhDr. Jan Chloupek, DrSc.

prof. PhDr. Dušan Šlosar, CSc.

PhDr. Pavel Jančák, CSc.

ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS

1 2 3 4 5

ACADEMIA PRAHA 2002

Zpracoval dialektologický kolektiv
Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze a v Brně:

Jan Balhar (vedoucí autorského kolektivu)

Jarmila Bachmannová, Eva Balátová, Libuše Čižmárová, Karel Fic,
Zuzana Hlubinková, Martina Ireinová, Stanislava Kloferová,
Hana Konečná a Milena Šipková

1. vydání © Jan Balhar a kolektiv 2002
2., elektronické, opravené a doplněné vydání © Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014

ISBN 978-80-86496-66-5 (soubor)
ISBN 978-80-86496-81-8 (4. díl)

Předmluva

Po prvních třech svazcích Českého jazykového atlasu, věnovaných územním diferencím lexikálních jednotek, přináší čtvrtý svazek pohled na nářeční rozrůznění jevů tvaroslovných (morfologických). Sleduje tedy rozdíly v gramatických formách ohebných slov.

Z toho plyne celkové uspořádání svazku. Vychází se ze slovních druhů; ty jsou probírány v tomto pořadí: podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky, slovesa.

U jmen je dále třídicím principem číslo, rod, pád, typ (např. měkký, tvrdý). Zájmena se dělí na bezrodá a rodová.

U sloves jsou jako první probrány jednoduché tvary odvozené od kmene přítomného (indikativ préz., imperativ), pak tvary od kmene minulého (infinitiv, příčestí činné, příčestí trpné), následují tvary složené.

Autoři se opět snažili postupovat podle týchž metodických zásad jako u vydaných tří svazků. O tom, čím se svazek věnovaný morfologii liší od svazků předešlých, pojednáváme v úvodních kapitolách 3–5. Zde upozorňujeme na některé nové problémy, jež jsme museli vyřešit.

Autoři např. stáli před nelehkou otázkou, které jevy zařadit do svazku morfologického, a které naopak včlenit až do svazku pátého – hláskoslovného.

Ve 4. svazku se na několika mapách nacházejí i případy, kdy se koncovka, popř. i základ slova obměňují v důsledku víceméně pravidelných hláskoslovných změn. Ve většině takových případů jsou změny vázány na určitý gramatický tvar, takže jejich probírání ve svazku morfologickém je namístě. Zcela ojediněle byly sem však včleněny též položky diferencované jen hláskoslovně, aby totiž v našem systematickém obrazu nevznikla nežádoucí mezera (např. aby z paradigmatu některý tvar zcela nevypadl). Jistě to není na škodu, když uvážíme, že v oddíle věnovaném flexi se slova zařazují do jiných souvislostí než v oddíle hláskoslovném. Např. nelze opomenout realizaci vokalické nebo konsonantické kvantity, vyskytuje-li se jen u některého morfologického tvaru. U infinitivu je např. morfologický rozdíl jen mezi zakončením na -ti a na -t. Další diference (-ť, -č, -c', -c) jsou charakteru hláskoslovného. Reflexy za -t jsou však vázány pouze na formu infinitivu a mají jiný geografický rozsah než obměny souhlásky -t v jiných případech. Podobně je tomu s dloužením vokálu u kmenotvorné přípony (dělal × dělál).

Případy fonetických rozdílů a alternačních jevů vázaných na jisté flexivní typy s naprostou pravidelností jsme tedy zařadili mezi jevy nesporně morfologické. Jejich místo v soustavě tvarů však vyplývá z utřídění jednotlivých forem v první části komentáře a v legendě. Bez uvedení těchto obměn by celkový obraz o rozdílech ve flexivních formách nebyl úplný.

Hláskoslovné rozdíly zasahující tvaroslovný základ výrazů, popř. diference slovotvorné se zpravidla také mapují, ale vždy jen jako jev podružný (graficky jsou takové jevy odlišeny přerývanou tenkou čárou, méně často šrafou). V 3. oddíle komentářů, kde se popisuje geografické rozšíření jednotlivých morfologických forem, se o rozdílech fonetických, které nemají přímý vztah k sledované flexivní formě, pojednává jen zběžně a odkazuje se na 5. díl věnovaný hláskosloví.

Poměrně vzácně jsme u otázek zaměřených na diference morfologické narazili i na rozdíly lexikální povahy (např. u tvaru gen. sg. m. deště *vyšlo najevo, že se v jižních Čechách užívá místo slova déšť jen pojmenování přeprška). Takové rozdíly v naprosté většině při mapování pomíjíme a upozorňujeme na ně jen v prvním a druhém oddíle komentáře.*

Morfologické prostředky prošly četnými vývojovými procesy. Snažíme se je vysvětlit, což však není možné bez komparatistického přístupu. Proto pro srovnání uvádíme rovněž stav ve starším vývojovém období našeho jazyka, situaci v staré češtině, v období obrozenském, ale také stav zhruba v druhé polovině 20. století a stav současný.

Ukázalo se, že některé formy jsou morfologicky bohatě diferencované, že materiál přináší hojnost morfologických dvojtvarů, ba někdy dokonce i trojtvarů. Snažili jsme se zjistit všechny paralelní podoby a určit jejich

frekvence, stanovit generační využití, popř. jejich stylistické uplatnění. Na rozdíl od materiálu lexikálního charakteru, kde se podobná zjištění dala běžně zformulovat, u morfologických dublet podat takové charakteristiky bývá někdy problematické.

Podobně jako u druhého a třetího dílu jsme před mapy a komentáře předeslali pojednání o hlavních zásadách, jimiž jsme se při vypracovávání Atlasu řídili. Tím představuje také čtvrtý díl relativně samostatný celek, který bude plně srozumitelný i těm zájemcům, kteří si první svazky nezajistili.

Ústav pro jazyk český a kolektiv autorů děkuje Grantové agentuře České republiky za přiznání grantu, v jehož rámci dílo vzniklo, a Ediční radě Akademie věd České republiky za dotaci, bez níž by nebylo možno pokračovat ve vydávání tak rozsáhlého díla.

Naše díky patří také redaktorkám Evě Leinerové a Ing. Jitce Zykánové za mimořádnou péči věnovanou vydání náročné publikace. Dále děkujeme pracovníkům firem Serifa Praha, s. r. o., a CENTA Brno.

Autorský kolektiv

Obsah

Morfologická část

Předmluva 5

Obsah 7

ÚVODNÍ ČÁST 13

1. Základní údaje o Českém jazykovém atlase 13

1.1. Přímý terénní výzkum 13
1.2. Síť zkoumaných lokalit 13
1.3. Výzkumný program 14
1.4. Konfrontace tří jazykových vrstev 14

2. Seznam zkoumaných obcí 15

2.1. Venkovské lokality 15
I. *Podkladová mapa sítě zkoumaných bodů* . . . . . *s. 17*
II. *Pomocná orientační mapa* . . . . . *s. 19*
2.2. Městské lokality 20
2.3. Nemapované zahraniční lokality 21

3. Uspořádání komentářů a map 22

3.1. Formy jazykových map 22
3.2. Uspořádání mapových položek 22

4. Grafická stránka jazykových map 23

4.1. Grafické prostředky syntetizujícího zobrazení 23
4.2. Lingvistický význam grafických prostředků 23
4.3. Legenda 24

5. Komentáře 25

5.0. Struktura komentářů a záhlaví 25
5.1. Soupis zachycených podob 25
5.2. Vymezení sledované formy a výsledky výzkumu 26
5.3. Jazykovězeměpisná situace 26
5.4. Paralelní doklady z literatury 27
5.5. Doklady ze zahraničních obcí 27
5.6. Odkazy na jazykové atlasy 28
5.7. Doplnění kartograficky neřešenou položkou 28

6. Pravidelné regionální obměny 29

6.1. Seznam vokalických a konsonantických jevů 30
6.2. Abecední seznam podtržených hlásek 31
6.3. Soupis izoglos na mapách 32
PRO mapa A . . . . . *s. 33*
PRO mapa B . . . . . *s. 35*
PRO mapa C . . . . . *s. 37*
PRO mapa D . . . . . *s. 39*
PRO mapa E a F . . . . . *s. 41*

KOMENTÁŘE A MAPY 43

Vysvětlivky k jazykovým mapám 45

SUBSTANTIVA 46

Nominativ singuláru

Nominativ sg. maskulin 47

Mapa/komentář
1 kámen, *řemen, jelen – mapa s. 49* 48
2 den – *mapa s. 49* 48
3 soudce – *mapa s. 51* 50

4 loket – *mapa s. 51* 50
5 chléb – *mapa s. 53* 50

Nominativ sg. neuter 52
6 pole – *mapa s. 55* 52
7 tele – *mapa s. 55* 54
8 zelí – *mapa s. 57* 54
9 cukroví – *mapa s. 57* 56

Nominativ sg. feminin 56
10 husa – *mapa s. 59* 58
11 chalupa – *mapa s. 59* 58
12 díže – *mapa s. 61* 58
13 ulice – *mapa s. 61.* 60
14 mez – *mapa s. 63* 60
15 kuchyně – *mapa s. 63* 62
16 cibule – *mapa s. 65* 62
17 nit – *mapa s. 67* 64
18 alej – *mapa s. 69* 64
19 konev – *mapa s. 71* 66
20 mrkev – *mapa s. 71* 66
21a Boleslav – *mapa s. 73* 68
21b Olomouc – *mapa s. 73* 68
22 Příbram – *mapa s. 73* 70

Genitiv singuláru

Genitiv sg. maskulin 70
23 sněhu – *mapa s. 75* 72
24 pohřbu – *mapa s. 75* 72
25 dubu – *mapa s. 77* 74
26 stromu – *mapa s. 77* 74
27 schodu – *mapa s. 79* 76
28 rohu – *mapa s. 79* 76
29 nosu, *vozu* – *mapa s. 81* 76
30 stolu – *mapa s. 81* 78
31 kraje – *mapa s. 83* 78
32 pláče, *čaje, kouře* – *mapa s. 83* 80
33 nože – *mapa s. 85* 80
34 deště – *mapa s. 85* 80
35 předsedy (na mapě 68) – *mapa s. 125* 82

Genitiv sg. neuter 82
36 hnízda – *mapa s. 87* 82
37 pole – *mapa s. 87* 86
38 vejce, *oje, strniště* – *mapa s. 89* 86
39 kuřete – *mapa s. 89* 88
40 zelí, *dříví* – *mapa s. 91* 90
41 stavení, *peří* – *mapa s. 93* 90
42 cukroví – *mapa s. 93* 92

Genitiv sg. feminin 92
43 mísy, *kozy* – *mapa s. 95* 94
44 jehly – *mapa s. 95* 96
45 kovárny, *kůlny, mlékárny* – *mapa s. 97* 96
46a díže, *práce, nohavice, dlaně* – *mapa s. 97* 98
46b niti, *kosti, soli, noci* – *mapa s. 97* 98
47 pece – *mapa s. 99* 100
48 mrkve – *mapa s. 99* 100
49 konve – *mapa s. 101* 102
50 krve – *mapa s. 101* 104
51 Příbrami – *mapa s. 103* 104
52 Boleslavi – *mapa s. 103* 105

Dativ singuláru

Dativ sg. maskulin 105
53 sousedovi, *psu* – *mapa s. 107* 106
54 pekaři, *koni, kanci* – *mapa s. 107* 108
55 soudci – *mapa s. 109* 108
56 noži, ohni – *mapa s. 111* 110

Dativ sg. neuter 112
57 poli – *mapa s. 111* 112
58 peří – *mapa s. 113* 114

Dativ sg. feminin 115
59a chalupě – *mapa s. 117* 115
59b jehle – *mapa s. 117* 116
60 konvi – *mapa s. 117* 116
61 míse, *koze* – *mapa s. 119* 118
62 huse – *mapa s. 119* 118
63 dceři – *mapa s. 121* 120
64 komoře – *mapa s. 121* 120
65 kovárně, *mlékárně, kůlně* – *mapa s. 123* 120
66 Máně – *mapa s. 123* 122

Akuzativ singuláru

Akuzativ sg. maskulin 122
67 dub, vřed – *mapa s. 125* 124
68 předsedu, *Frantu, Svobodu* – *mapa s. 125* 124

Akuzativ sg. feminin 126
69 kaši, *duši* – *mapa s. 127* 126

Vokativ singuláru

Vokativ sg. maskulin 128
70a Bohouši – *mapa s. 127* 128
70b zloději – *mapa s. 127* 129

Vokativ sg. feminin 129
70c svině – *mapa s. 127* 129

Lokál singuláru

Lokál sg. maskulin 130
71 dubě – *mapa s. 131* 132
72 potoce, *kožiše* – *mapa s. 131* 132
73 voze, *ovsu* – *mapa s. 133* 134
74 lese – *mapa s. 133* 134
75 úle – *mapa s. 135* 136
76 kameni – *mapa s. 135* 136
77 dni – *mapa s. 137* 138
78 ve dne – *mapa s. 137* 138
79 na koni – *mapa s. 139* 140
80 ohni – *mapa s. 139* 140
81 lokti – *mapa s. 141* 142

Lokál sg. neuter 142
82 místě – *mapa s. 141* 142
83 mase – *mapa s. 143* 144
84a uchu – *mapa s. 145* 144
84b oku – *mapa s. 145* 144
85 muzeu, *gymnáziu* – *mapa s. 145* 146

Instrumentál singuláru

Instrumentál sg. maskulin 146
86 předsedou – *mapa s. 147* 148

Instrumentál sg. feminin 148
87 kočkou – *mapa s. 147* 149
88 díží, *husou, paní* – *mapa s. 151* 149
89 krví – *mapa s. 151* 150

Nominativ plurálu

Nominativ pl. maskulin 152
90 kluci – *mapa s. 153* 154
91 sousedi – *mapa s. 153* 154
92 synové – *mapa s. 155* 156
93 učitelé – *mapa s. 157* 156
94 předsedové – *mapa s. 159* 158
95 hosté – *mapa s. 161* 158
96 lidé – *mapa s. 161* 160

97 ptáčci – *mapa s. 163* 160
98 koně – *mapa s. 163* 162
99 vozy, *časy* – *mapa s. 165* 164
100 vousy – *mapa s. 165* 164
101 dny – *mapa s. 167* 166
102 kameny – *mapa s. 169* 166
103 lokty – *mapa s. 169* 168

Nominativ pl. neuter 168
104 pole – *mapa s. 171* 170
105 vejce – *mapa s. 171* 170
106 stavení – *mapa s. 173* 170

Nominativ pl. feminin 172
107 mísy, *kozy* – *mapa s. 175* 172
108 meze – *mapa s. 175* 174
109 slzy – *mapa s. 177* 174
110 jehly – *mapa s. 179* 176
111 včely – *mapa s. 179* 176
112 vidle – *mapa s. 181* 178
113 kosti – *mapa s. 181* 178
114 nitě – *mapa s. 183* 180
115 zdi – *mapa s. 183* 180
116 noci – *mapa s. 185* 182
117 věci – *mapa s. 185* 182
118 ruce – *mapa s. 187* 182
119 dveře – *mapa s. 187* 184
120 louky – *mapa s. 189* 184
121 kasárny – *mapa s. 189* 186

Genitiv plurálu

Genitiv pl. maskulin 186
122 sousedů, *dubů*, *kluků* – *mapa s. 191* 188
123 hochů – *mapa s. 191* 190
124 schodů – *mapa s. 193* 190
125 pekařů, *nožů* – *mapa s. 193* 192
126 vlasů – *mapa s. 195* 192
127 loket – *mapa s. 195* 194
128 hostí – *mapa s. 197* 194
129 koní – *mapa s. 199* 196
130 dní – *mapa s. 201* 196
131 (od těch) časů – *mapa s. 203* 198

Genitiv pl. neuter 198
132 semen, *jader* – *mapa s. 203* 200
133 polí, *očí* – *mapa s. 205* 202
134 kuřat, *hříbat* – *mapa s. 205* 204
135 stavení – *mapa s. 207* 204

Genitiv pl. feminin 206
136 chalup – *mapa s. 207* 208
137 knih – *mapa s. 209* 210
138 koček – *mapa s. 209* 210
139 otav, *jehel* – *mapa s. 211* 210
140 bud, *luk* – *mapa s. 211* 212
141 koz – *mapa s. 213* 214
142 slz – *mapa s. 215* 214
143 mís – *mapa s. 217* 216
144 sukní, *ovcí* – *mapa s. 217* 216
145 mezí, *sazí* – *mapa s. 219* 218
146 husí – *mapa s. 221* 218
147 kostí, *věcí* – *mapa s. 223* 220
148 konví – *mapa s. 225* 220
149 rukou, *nohou* – *mapa s. 227* 222

Dativ plurálu

Dativ pl. maskulin 224
150 klukům, *hochům* – *mapa s. 229* 226
151 stromkům – *mapa s. 229* 226
152 koním – *mapa s. 230* 228
153 dnům – *mapa s. 231* 228
154 lidem – *mapa s. 233* 232

Dativ pl. neuter 232
155 oknům – *mapa s. 235* 234
156 polím – *mapa s. 237* 234
157 kuřatům – *mapa s. 239* 236
158 prsům – *mapa s. 239* 236

Dativ pl. feminin 238
159 husám, *kravám*, *kočkám* – *mapa s. 241* 238
160 rukám – *mapa s. 241* 240
161 nohavicím – *mapa s. 243* 240
162 sviním – *mapa s. 244* 242
163 kostem – *mapa s. 245* 242
164 Prachaticím – *mapa s. 247* 246

Akuzativ plurálu

Akuzativ pl. maskulin 248
165 psy – *mapa s. 249* 248
166 pekaře – *mapa s. 249* 250
167 syny – *mapa s. 251* 252
168 hosty – *mapa s. 253* 252

Lokál plurálu

Lokál pl. maskulin 254
169 klucích – *mapa s. 255* 256
170 vozech, *sousedech*, *volech* – *mapa s. 257* 256
171 kamenech – *mapa s. 259* 258
172 dubech – *mapa s. 261* 260
173 pekařích – *mapa s. 261* 260
174 nožích – *mapa s. 263* 262

Lokál pl. neuter 262
175 polích – *mapa s. 263* 262
176 oknech – *mapa s. 265* 264
177 prsou, *kolenou* – *mapa s. 267* 264

Lokál pl. feminin 266
178 kravách – *mapa s. 267* 266
179 kozách – *mapa s. 269* 266
180 nohavicích – *mapa s. 269* 268
181 kostech, *nocích*, *zádech* – *mapa s. 271* 268
182 rukou – *mapa s. 271* 270

Instrumentál plurálu

Instrumentál pl. maskulin 274
183 voly – *mapa s. 273* 274
184 sousedy, *vozy*, *vojáky* – *mapa s. 275* 276
185 pekaři – *mapa s. 275* 276
186 noži – *mapa s. 277* 278
187 koňmi – *mapa s. 279* 280
188 hochy – *mapa s. 281* 280

Instrumentál pl. neuter 282
189 (pod) okny – *mapa s. 281* 282
170 poli – *mapa s. 283* 282
171 vejci – *mapa s. 285* 284
192 staveními – *mapa s. 287* 286
193 kuřaty, *hříbaty* – *mapa s. 287* 288

Instrumentál pl. feminin 288
194 kravami, *kozami*, *rukama* – *mapa s. 289* 290
195 sviněmi – *mapa s. 289* 290
196 husami – *mapa s. 291* 292
197 věcmi – *mapa s. 291* 292
198 zdmi – *mapa s. 293* 294
199 kostmi – *mapa s. 295* 296

ADJEKTIVA 296

Singulár adjektiv maskulin a neuter 298
200 dobrého – gen. sg. m./n. – *mapa s. 297* 298
201 dobrému – dat. sg. m./n. – *mapa s. 299* 300
202 dobrém – lok. sg. m./n. – *mapa s. 301* 300
203 dobrým – instr. sg. m./n. – *mapa s. 303* 302

Singulár adjektiv feminin 304
204 obecní – nom. sg. f. – *mapa s. 305* 304
205a dobré – gen. sg. f. – *mapa s. 307* 306
205b dobré – dat., lok. sg. f. – *mapa s. 309* 306
205c dobré – gen., dat., lok. sg. f. – *mapa s. 311* 306

Plurál adjektiv 308
206 dobří – nom. pl. m. živ. – *mapa s. 311* 308
207 dobrým – dat. pl. m. – *mapa s. 313* 308
208 dobrými – instr. pl. – *mapa s. 313* 310

Singulár adjektiv přivlastňovacích 312
209 bratrův – nom. sg. m. – *mapa s. 315* 312
210 bratrovo – nom., akuz. sg. n. – *mapa s. 316* 314
211 bratrova – nom. sg. f. – *mapa s. 316* 314
212 bratrovu – dat. sg. m./n. – *mapa s. 317* 314
213 bratrově – dat., lok. sg. f. – *mapa s. 319* 318
214 bratrově – lok. sg. m./n. – *mapa s. 321* 320
215 bratrovu – akuz. sg. f. – *mapa s. 323* 320
216 sestřin – nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ. *sestřina nom. sg. f. – mapa s. 323* 322
217 sestřino – nom., akuz. sg. n. – *mapa s. 325* 322

Plurál adjektiv přivlastňovacích 324
218 sestřiny – nom., akuz. pl. m. neživ./f./n. – *mapa s. 325* 324
219 sestřini – nom. pl. m. živ. – *mapa s. 327*. 324

Zvláštní typy

220 makový koláč, jetelové semeno – *mapa s. 329* . . . 326
221 kravský roh – *mapa s. 329* 328
222 Novákovi, Královi – *mapa s. 331* 328
223 Novákových – *mapa s. 333* 330
224 Novákovým – *mapa s. 335* 332
225 Novákovými – *mapa s. 337* 334
226 Tichých – *mapa s. 339* 336

ZÁJMENA 338

Zájmena osobní
227 mi – dat. nepřízvuč. – *mapa s. 341* 340
228 mně – dat. – *mapa s. 343* 340
229 mně – lok. – *mapa s. 343* 342
230 mě – akuz. – *mapa s. 345*. 342
231 ti – dat. nepřízvuč. – *mapa s. 347* 344
232 tobě – dat. – *mapa s. 347* 344
233 tě – akuz. nepřízvuč. – *mapa s. 349* 346
234 tebe – akuz. – *mapa s. 349* 346
235 něho – gen. sg. m. – *mapa s. 351* 348
236 jemu – dat. sg. m. – *mapa s. 351* 348
237 něj – akuz. sg. m. živ. – *mapa s. 353* 350
238 ně – akuz. sg. n. – *mapa s. 355* 352
239 něm – lok. sg. m./n. – *mapa s. 356* 352
240 ním – instr. sg. m./n. – *mapa s. 356* 354
241 ji – akuz. sg. f. – *mapa s. 357* 354
242 ní – instr. sg. f. – *mapa s. 359* 358
243 námi – instr. pl. – *mapa s. 361* 358
244 je – akuz. sg. n. nepřízvuč. – *mapa s. 361* 360
245 nás – gen. pl. – *mapa s. 363* 360
246 si – dat. zvrat. zájmena – *mapa s. 363* 362
247 ony/ona – nom. pl. – *mapa s. 365* 362
248 je – akuz. pl. – *mapa s. 365* 364
249 nimi – instr. pl. – *mapa s. 367* 364

Zájmena přivlastňovací
250 moje – nom., akuz., sg. n. – *mapa s. 368* 366
251 mému – dat. sg. m./n. – *mapa s. 369* 366
252 mém – lok. sg. m./n. – *mapa s. 371* 370
253 mým – instr. sg. m./n. – *mapa s. 373* 372
254 naším – instr. sg. m./n. – *mapa s. 375* 372
255 naší – dat. sg. f. – *mapa s. 375* 374
256 naši – nom. pl. m . živ. – *mapa s. 377* 374
257 naši – substantivizované zájm. – *mapa s. 378* 376
258 našim – dat. pl. – *mapa s. 379* 376
259 našimi – instr. pl. – *mapa s. 381* 380

Zájmena ukazovací
260 tomu – dat. sg. m./n. – *mapa s. 383* 382
261 tom – lok. sg. m./n. – *mapa s. 383* 382
262 tím – instr. sg. m./n. – *mapa s. 385* 384
263 ti – nom. pl. m. živ. – *mapa s. 385* 384
264 těch – gen. pl. – *mapa s. 387* 386

Zájmena neurčitá
265 všechno – nom., akuz. sg. n. – *mapa s. 389* 388
266 všem – lok. sg. n. – *mapa s. 389* 388
267 všichni – nom. pl. m. živ. – *mapa s. 391* 390
268 všem – dat. pl. – *mapa s. 393* 392

ČÍSLOVKY 392

Číslovky základní
269 jednoho – gen. sg. m./n. – *mapa s. 395* 394
270 jednom – lok. sg. m./n. – *mapa s. 395* 394
271 jedněch – gen. pl. – *mapa s. 397* 396
272 jedním – instr. sg. m./n. – *mapa s. 399* 396
273 oba dva – nom. m. živ. – *mapa s. 399* 398
274 dvou – gen., lok. – *mapa s. 401* 398
275 dvěma – dat. – *mapa s. 401* 400
276 třech – gen., lok. – *mapa s. 403* 400
277 třemi – instr. – *mapa s. 403* 402
278 čtyři – nom. m .živ., *čtyři – nom. f., n., tři – nom. m. živ. – mapa s. 405* 402
279 čtyř – gen. – *mapa s. 407*. 404
280 čtyřmi – instr. – *mapa s. 409* 406
281 pěti – instr., *pěti – gen., lok., pěti – dat. – mapa s. 411* 408
282 devíti – gen. – *mapa s. 411* 408
283 dvě stě, pět set – nom. – *mapa s. 413* 410

Číslovky násobné
284 jednou – *mapa s. 413* 410
285 pětkrát – *mapa s. 415* 412

Číslovky neurčité
286 tolik, *kolik – mapa s. 417* 412

SLOVESA

Indikativ prézentu

1. os. sg.
287 čtu – *mapa s. 419* 416
288 vezmu – *mapa s. 419* 418
289 kupuji – *mapa s. 421* 420
290 volám – *mapa s. 421* 420
291 nosím – *mapa s. 423* 420
292 vidím – *mapa s. 423* 422
293 mohu – *mapa s. 425* 422

1. os. pl.
294 voláme – *mapa s. 427* 424
295 musíme – *mapa s. 427* 426

3. os. sg.
296 šeptá – *mapa s. 429* 428
297 chlastá – *mapa s. 429* 428

298 lítá – *mapa s. 431* 428
299 sbírá – *mapa s. 431* 430
300 stříká – *mapa s. 433* 430
301 kulhá – *mapa s. 433* 430
302 oře – *mapa s. 435* 432
303 dříme – *mapa s. 435* 432
304 loupe – *mapa s. 437* 434
305 stůně – *mapa s. 437* 434
306 kyše – *mapa s. 439* 436
307 kope – *mapa s. 439* 436
308 míchá – *mapa s. 441* 438
309 posýpá – *mapa s. 441* 438
310 hraje – *mapa s. 443* 440
311 leje, *seje* – *mapa s. 443* 440
312 kryje, *myje* – *mapa s. 445* 442
313 roste – *mapa s. 445* 442
314 chčí – *mapa s. 447* 442
315 nosí – *mapa s. 447* 444

3. os. pl.
316 nosí – *mapa s. 449* 448
317 rozumějí – *mapa s. 451* 450
318 házejí – *mapa s. 453* 450
319 obracejí – *mapa s. 455* 452
320 volají – *mapa s. 457* 454
321 vědí, *jedí* – *mapa s. 458* 454
322 chtějí – *mapa s. 459* 456

Imperativ

2. os. sg.
323 nos, *mysli* – *mapa s. 461* 464
324 zaplať, *upleť* – *mapa s. 461* 464
325 pomoz, *peč* – *mapa s. 463* 466
326 odpusť – *mapa s. 465* 468
327 umyj – *mapa s. 465* 470
328 zabij – *mapa s. 467* 470
329 lej – *mapa s. 467* 472
330 podívej, *počkej* – *mapa s. 469* 472
331 schovej – *mapa s. 471* 474
332 házej – *mapa s. 473* 476
333 nechej – *mapa s. 475*. 476
334 přijď, *dojdi* – *mapa s. 475*. 478

1. os. pl.
335 nezlobme – *mapa s. 477* 480
336 kupme – *mapa s. 477* 480

2. os. pl.
337 sedněte – *mapa s. 479* 482
338 otevřete – *mapa s. 479* 483
339 nejezděte – *mapa s. 481* 483

Infinitiv
340 jet – *mapa s. 485* 486
341 péci – *mapa s. 485* 486
342 moci – *mapa s. 487* 488
343 říci – *mapa s. 487* 488
344 kvést – *mapa s. 489* 490
345 ukrást – *mapa s. 491* 492
346 házet, *obracet*, *klečet*, *válet* – *mapa s. 493* 492
347 večeřet, *střílet* – *mapa s. 493* 494
348 sázet – *mapa s. 495* 496
349 sklízet – *mapa s. 495* 496
350 hořet – *mapa s. 497* 498
351 začít – *mapa s. 499* 500
352 žnout – *mapa s. 499* 500
353 zapnout – *mapa s. 501* 502
354 chytnout – *mapa s. 501* 502
355 vypláznout – *mapa s. 503* 502
356 zhasnout – *mapa s. 503* 504
357 zapomenout – *mapa s. 505* 504
358 muset – *mapa s. 505* 506
359 myslet – *mapa s. 507* 506
360 vědět – *mapa s. 507* 508
361 mít – *mapa s. 509* 508
362 chtít – *mapa s. 511* 510
363 zábst – *mapa s. 513* 510
364 plít – *mapa s. 513* 512

Příčestí minulé
365 dostal, *dostala*, *volal*, *vázal* – *mapa s. 515* 516
366 dělal – *mapa s. 515* 518
367 ohříval – *mapa s. 517* 518
368 podíval se, *kupoval* – *mapa s. 519* 520
369 utřel – *mapa s. 519* 522
370 večeřel, *střílel* – *mapa s. 521* 524
371 pouštěl, *válel* – *mapa s. 521* 525
372 klečel, *seděl*, *slyšel* – *mapa s. 523* 525
373 hořel – *mapa s. 523* 526
374 věděl – *mapa s. 527* 528
375 šel – *mapa s. 529* 530
376 chtěl, *měl*, *uměl* – *mapa s. 529* 530
377 učil – *mapa s. 531* 532
378 nosil, *nosila* – *mapa s. 531* 534
379 sil, *sila* – *mapa s. 533* 534
380 bil – *mapa s. 533* 536
381 umyl – *mapa s. 535* 536
382 minul, *minula* – *mapa s. 535* 538
383 zul – *mapa s. 537* 540
384 vlezl, *nesl*, *pekl* – *mapa s. 539* 541
385 jedl – *mapa s. 539* 542
386 pásl – *mapa s. 543* 542
387 mohl – *mapa s. 543* 544
388 kvetl – *mapa s. 545* 546
389 rostl – *mapa s. 547* 548
390 četl – *mapa s. 547* 548
391 chytl – *mapa s. 549* 550
392 plivl – *mapa s. 551* 552
393 uschl, *uschla* – *mapa s. 553* 554
394 pohnula – *mapa s. 555* 556
395 usnula, *usnul* – *mapa s. 555* 558
396 odpočinul si, *odpočinout si* – inf. – *mapa s. 557* . . 558
397 zapjal – *mapa s. 559* 560
398 zapjala – *mapa s. 561* 562
399 začal – *mapa s. 563* 564
400 začala – *mapa s. 563* 566
401 žal – *mapa s. 565* 566

Příčestí trpné
402 zapřažený – *mapa s. 567* 570
403 zapjatý – *mapa s. 569* 572
404 požatý – *mapa s. 571* 572
405 začatý – *mapa s. 573* 574
406 ohřátý – *mapa s. 575* 574
407 vzatý – *mapa s. 577* 576
408 utřený, *otevřený* – *mapa s. 577* 578
409 zasazený – *mapa s. 579* 578
410 snědený – *mapa s. 581* 580
411 (je) odejítý / odešel, *(je) utečený, uletěný / utekl, uletěl* – *mapa s. 583* 582
412 (je/máme) otevřeno – *mapa s. 585* 584
413 (je/máme) uvařeno, *(je / máme) upečeno* – *mapa s. 587* 586
414 (je/máme) sklizeno – *mapa s. 589* 586
415 (je/máme) zaseto – *mapa s. 589* 588

416 (je/máme) (se)mleto – *mapa s. 591* 590
417 (byl) bit – *mapa s. 593* 592

Minulý čas
418 šel jsem – 1. os. sg. – *mapa s. 593* 592
419 dostal jsi, *smál jsi se* – 2. os. sg. – *mapa s. 597* . . 594
420 šli jsme – 1. os. pl. – *mapa s. 597* 595

Kondicionál
421 (nesl) bych – 1. os. sg. – *mapa s. 599* 596
422 (nesl) bys – 2. os. sg. – *mapa s. 599* 596
423 (nesli) bychom – 1. os. pl. – *mapa s. 601* 598

Přechodníky
424 stoje, *sedě, kleče* – *mapa s. 603* 602

Nepravidelné sloveso být
425 jsem – 1. os. sg., *jsme – 1. os. pl.*, *jste – 2. os. pl.* – *mapa s. 605* 604
426 jsi, *nejsi* – 2. os. sg. – *mapa s. 605* 604
427 není – 3. os. sg. – *mapa s. 607* 606
428 buď – 2. os. sg. imp. – *mapa s. 609* 608
429 byl – 3. os. sg. min. č. m. – *mapa s. 609* 610
430 byli – 3. os. pl. min. č. m. živ. – *mapa s. 611* 612
431 byly – 3. os. pl. min. č. f./m. neživ. – *mapa s. 611* 612

Zkratky 614

Značky a symboly 616
Značky autorů a explorátorů 617

Literatura 618
.
Zusammenfassung 619
Summary 621
Rejstřík. 623

Úvodní část

1. Základní údaje o Českém jazykovém atlase

1.0. Český jazykový atlas (ČJA) je jedním z dlouhodobých úkolů Ústavu pro jazyk český AV ČR. Připravovali jej pracovníci dialektologických oddělení v Praze a v Brně. Atlas podává všestranný a prohloubený pohled na územní rozrůznění českých nářečí a běžné mluvy, postihuje hlavní tendence jejich vývoje a představuje tak významný soubor údajů ke studiu českého národního jazyka. Dosah atlasu je však mnohem širší. Bude mít význam i pro další oblasti společenských věd a zároveň bude moci sloužit široké kulturní veřejnosti.

Dílo je založeno na výsledcích rozsáhlého výzkumu konaného na území českého národního jazyka podle jednotného výzkumného programu, který zahrnoval všechny jazykové roviny. Vlastní terénní výzkum prováděli ve vybraných obcích zvlášť vyškolení specialisté. Touto akcí se podařilo zachytit stav našich nářečí v jejich poslední vývojové fázi. Materiál, který atlas přináší, má tedy dnes už i historickou hodnotu.

1.1. Atlas je založen na výsledcích přímého terénního výzkumu konaného v letech 1964–1972 ve 420 venkovských lokalitách a v letech 1973–1976 v 57 městech.

Ve venkovských lokalitách byly informátory zpravidla příslušníci staré generace zemědělského obyvatelstva (65–75letí a starší), tj. generace, která se narodila a vyrůstala ještě před první světovou válkou. Zachycený úzus představuje v daných lokalitách nejstarší zjistitelný stav tamního dialektu.

Táž generace byla zkoumána i ve městech, jejíž představitelé byli však voleni z tradičního prostředí městského, tedy především z vrstvy řemeslnické a dělnické. Šlo o zachycení běžné městské mluvy, která je – na rozdíl od mluvy ve venkovských obcích – nivelizovanější. V protikladu k ní stojí mluvní úzus generace mladé, reprezentované 14–15letými žáky nejvyšších tříd základních škol, kteří se ve zkoumaných městech narodili a vyrostli. Nově dosídlené oblasti pohraniční jsou v atlase reprezentovány jen městy, a to jen mluvou mladé generace, která už rovněž ve zkoumaných lokalitách vyrostla a jejíž mluvní úzus představuje relativně ustálený nastupující místní standard.

1.2. Síť zkoumaných lokalit (viz mapu I na s. 17) zahrnuje jednak síť venkovských obcí, jednak řidší síť měst. Obě se prostupují a jsou na mapách graficky odlišeny, aby bylo možno údaje konkrétně porovnávat (údaje z měst se vyznačují diferenčně a jsou zakresleny do obdélníků podkladové mapy).

Do sítě venkovských bodů byly vybírány staré venkovské obce založené ve středověku, nepříliš velké a ležící pokud možno stranou hlavních komunikací. Do výzkumu bylo zahrnuto celkem 420 venkovských obcí v oblasti tradičního osídlení (z toho 223 v Čechách a 197 na Moravě a ve Slezsku). Součástí této sítě je i 5 obcí ležících v dnešním Polsku, a to 2 obce ze starého českého osídlení v Kladsku a 3 obce bývalého opavského Slezska. Z tohoto celkového úhrnu tvoří 107 obcí rozložených po celém jazykovém území tzv. opěrnou (řídkou) síť, v níž se konal výzkum s úplným dotazníkem (1.3.). Ostatní body – včetně bodů sítě opěrné – tvoří tzv. základní (hustou) síť. Do širšího rámce atlasu byl kromě toho pojat i výzkum nářečí vybraných starších českých kolonizací v Polsku, bývalé Jugoslávii a v Rumunsku; tento materiál se uvádí v komentářích (v oddíle 5).

Obce venkovské sítě se označují třímístnými čísly, v nichž první číslice znamená příslušnost k jedné z osmi oblastí (1. severovýchodočeská, 2. středočeská, 3. západočeská, 4. jihočeská, 5. českomoravská, 6. středomoravská, 7. východomoravská, 8. slezská), další dvojčíslí pak určuje pořadí obcí v zeměpisném sledu uvnitř oblastí. Seznam těchto obcí podle číselného označení bodů sítě viz 2.1.

Síť měst byla volena tak, aby vybraná města příliš nenarušila kompaktnost nářečních oblastí a přitom aby pokrývala vcelku rovnoměrně celé dnešní území národního jazyka. Většinu městské sítě tvoří města střední velikosti, jen s tím omezením, že zcela záměrně nebyla zařazována průmyslová střediska s nadměrnou migrací jazykově různorodého obyvatelstva (Kladno, Karviná, Zlín) a že byla zase naopak zařazena i všechna bývalá krajská města, včetně hlavního města Prahy. Významnou složku sítě představují města v pohraničí, kam přicházelo po roce 1945 obyvatelstvo z různých míst ve vnitrozemí.

Celkem bylo do sítě měst vybráno 57 lokalit (z toho 30 měst v Čechách a 27 na Moravě a ve Slezsku). Vnitrozemských měst, kde se konal paralelní výzkum u mladé a u staré generace, je 37 (z toho 18 v Čechách). Pohraničních měst je 20 (z toho 12 v Čechách); zkoumala se zde jen mluva mládeže, protože pro jazykověze-měpisný výzkum staré městské generace nejsou na území s obyvatelstvem nářečně různorodým předpoklady.

Lokality městské sítě se na rozdíl od lokalit venkovských označují dvojmístným číslem. První číslice udává opět příslušnou jazykovou oblast, druhá pořadí uvnitř této oblasti (výjimkou je jen 25 Příbram ležící v oblasti 4 a 52 Třebíč v oblasti 6). Pro označování měst v pohraničí jsou vyhrazeny cifry 0 (v Čechách) a 9 (na Moravě), které se kladou buď na první, nebo na druhé místo. Na podkladové mapě je u příslušných obdélníků připojeno vedle číselného označení i označení dvojpísmennou zkratkou. Seznam všech městských bodů sítě v zeměpisném sledu viz 2.2.

1.3. Základem v ý z k u m n é h o p r o g r a m u pro práci v terénu byl *Dotazník pro výzkum českých nářečí* (1965), zaměřený na všechny jazykové roviny (rozdíly hláskoslovné, tvaroslovné, slovotvorné, lexikální a syntaktické) a koncipovaný tak, aby atlas poskytl všestranné a prohloubené pohledy na současné zeměpisné rozrůznění českého jazykového území.

První část dotazníku obsahuje pevné, konkrétně stanovené položky, seskupené do tematických okruhů podle věcné souvislosti. Hlavní osou věcného postupu jsou hesla slovníková, která se v dotazníku prostupují s položkami hláskoslovnými, tvaroslovnými a slovotvornými. Druhá část dotazníku má uspořádání gramatické.

V širší verzi, která se zpracovávala v bodech opěrné sítě, obsahuje dotazník 2 649 položek. Pro výzkum na ostatních bodech venkovské sítě bylo určeno v Čechách 1 961 položek, na Moravě 2 219. Pro výzkum v síti zkoumaných měst byl dotazník – zpravidla jen v jednotlivostech – přizpůsoben městskému prostředí s přihlédnutím k tomu, že se zde prováděl výzkum jak u staré, tak u mladé generace.

1.4. Shromážděný materiál umožňuje tedy v zeměpisné projekci důsledně k o n f r o n t o v a t t ř i vybrané j a z y k o v é v r s t v y jako význačné představitele hlavních typů současné nespisovné běžné mluvy. Je to v prvé řadě mluva staré venkovské generace, reprezentující archaickou vrstvu nářeční, a v protikladu k ní pak mluva staré generace městské, zachycující nivelizovanější vrstvu interdialektickou, a konečně mluva nastupující mladé generace městské, představující vrstvu nejnovější. Základní princip jazykového zeměpisu, jímž je absolutní srovnatelnost údajů, byl i v tomto případě zachován, a to jak v rámci jednotlivých vrstev, tak i mezi těmito vrstvami navzájem.

Důsledná konfrontace tří jazykových vrstev přináší zobrazení důležitých složek mluveného jazyka v historickém průřezu zhruba posledních sta let a zároveň na bohatém materiále konkrétně ukazuje, jak se mluva mladé generace na jedné straně oprošťuje od někdejších nářečních rysů a na druhé straně jak jisté zeměpisně vázané rozdíly v mluvě mladé generace dosud přežívají. Zevrubnější srovnání současného mluveného jazyka se starším nářečním stavem umožňuje pak osvětlit i perspektivy jeho dalšího vývoje. Je totiž zřejmé, že regionální příznakovost zůstane v rámci vertikálního členění národního jazyka ještě dlouho důležitým distinktivním rysem běžné nespisovné mluvy.

2. Seznam zkoumaných obcí
(v zeměpisném sledu podle oblastí)

Za každým číslem zkoumané obce (popř. osady) se uvádí její jméno a příslušnost k okresu podle stavu z roku 1974, tedy z doby po ukončení výzkumu. Připojeny jsou zkratky jmen explorátorů. Zkratky jmen v závorce znamenají, že šlo o explorátora, který se neúčastnil celého nářečního výzkumu v příslušné obci. Vysvětlení zkratek viz Značky autorů a explorátorů.

2.1. Venkovské lokality

Body opěrné sítě jsou v seznamu označeny hvězdičkou. Na mapě sítě zkoumaných bodů (na s. 17) je zeměpisný sled bodů zvýrazněn červenými úsečkami a kolečky (v krajních bodech jednotlivých řad).

101 Držkov, o. Jablonec nad Nisou, *Hl*
102 Paseky nad Jizerou, o. Semily, *Hl*
103* Poniklá, o. Semily, *Hl-Vč*
104 Horní Dušnice, o. Semily, *Hl*
105 Mrklov, o. Semily, *Hl (Po)*
106* Hoření Paseky, o. Liberec, *Ut-Jč*
107 Všelibice, o. Liberec, *Bm-Ra*
108 Frýdštejn, o. Jablonec nad Nisou, *Ut-Hl*
109* Lestkov, o. Semily, *Hl-Ra*
110 Loukov, o. Semily, *Hl*
111 Nová Ves nad Popelkou, o. Semily, *Hl*
112 Horní Kalná, o. Trutnov, *Hl-Rb*
113 Rtyně v Podkrkonoší, o. Trutnov, *Ut*
114 Slatina nad Úpou, o. Náchod, *Bm*
115 Horní Rybníky, o. Náchod, *Ra*
116* Hlavňov, o. Náchod, *Hl-Ra*
117 Machov, o. Náchod, *Ra*
118 Slané (Słone), Polsko, *Bm-Ra*
119 Jakubovice (Jakubowice), Polsko, *Bm-Ra*
120 Mukařov, o. Mladá Boleslav, *Hl*
121 Všeň, o. Semily, *Ra*
122 Střeleč, o. Jičín, *Jč (Hl)*
123 Úlibice, o. Jičín, *Vč-Hl*
124* Pecka, o. Jičín, *Hl-Bm*
124a Šárovcova Lhota, o. Jičín, *Hl*
125 Bílá Třemešná, o. Trutnov, *Ut*
126 Vilantice, o. Trutnov, *Jč (Po, Hl)*
127* Dolany, o. Náchod, *Bm-Ra*
128 Slavětín nad Metují, o. Náchod, *Bm*
129 Česká Čermná, o. Náchod, *Bm (Ra)*
130* Kounov, o. Rychnov nad Kněžnou, *Ut (Rb)*
131 Trnov, o. Rychnov nad Kněžnou, *Bm*
132 Libel, o. Rychnov nad Kněžnou, *Bm*
133 Liberk, o. Rychnov nad Kněžnou, *Bm (Ra)*
134 Žampach, o. Ústí nad Orlicí, *Bm*
135 Klášterec nad Orlicí, o. Ústí nad Orlicí, *Ut*
136* Mistrovice, o. Ústí nad Orlicí, *Bm-Ra*
137 Horní Heřmanice, o. Ústí nad Orlicí, *Ut*
138 Obruby, o. Mladá Boleslav, *Hl (Jč)*
139* Údrnice, o. Jičín, *Bm-Ra*
140 Myštěves, o. Hradec Králové, *Hl (Po)*
141 Neděliště, o. Hradec Králové, *Hl (Jč)*
142 Sedlice, o. Hradec Králové, *Bm (Jč)*
143* Bělečko, o. Pardubice, *Jč-Hl*
144 Lány u Dašic, o. Pardubice, *Bm-Rb*
145 Jenišovice, o. Chrudim, *Bm*
146* Skořenice, o. Ústí nad Orlicí, *Bm-Jč*
147 Řetůvka, o. Ústí nad Orlicí, *Bm*
148 Kozlov, o. Ústí nad Orlicí, *Bm*
149* Březinka, o. Mladá Boleslav, *Ut-Ra*
150 Úherce, o. Mladá Boleslav, *Hl-Jč*
151 Nouzov, o. Nymburk, *Jč-Vč*
152* Lužec nad Cidlinou, o. Hradec Králové, *Bm-Ut*
153 Vlčí Habřina, o. Pardubice, *Jč (Bm)*
154 Lipoltice, o. Pardubice, *Jč*
155* Jezbořice, o. Pardubice, *Jč-Hl*
156 Lukavice, o. Chrudim, *Bm*
157 Horní Bradlo, o. Chrudim, *Bm*
158* Studnice, o. Chrudim, *Bm-Ra*
159 Otradov, o. Chrudim, *Bm-Ra*
160 Morašice, o. Svitavy, *Bm-Vč*
161* Poříčí u Litomyšle, o. Svitavy, *Bm-Ut*
162 Trstěnice, o. Svitavy, *Bm (Vč)*

201 Raná, o. Louny, *Ra*
202* Chrášťany, o. Litoměřice, *Ra (Hl, Bm)*
203 Siřejovice, o. Litoměřice, *Ra (Bm)*
204 Libotenice, o. Litoměřice, *Jč*
205* Pnětluky, o. Louny, *Ra-Bm*
206 Jimlín, o. Louny, *Ra-Rb*
207 Hříškov, o. Louny, *Ra-Hl*
208 Orasice, o. Louny, *Ra*
209 Brníkov, o. Litoměřice, *Jč*
210* Bechlín, o. Litoměřice, *Ra-Ut*
211 Strážnice, o. Mělník, *Ra*
212 Sedlec, o. Mělník, *Bm*
213 Krpy, o. Mladá Boleslav, *Ra-Rb*
214 Všejany, o. Mladá Boleslav, *Jč-Vč*
215* Semice, o. Nymburk, *Ra-Bm*
216 Chleby, o. Nymburk, *Jč-Vč*
217 Vrbová Lhota, o. Nymburk, *Jč*
218 Ohaře, o. Kolín, *Hl (Po)*

219* Mikuláš, o. Kutná Hora, *Jč-Já*
220 Přibyslavice, o. Kutná Hora, *Hl*
221 Běstvina, o. Chrudim, *Bm*
222 Střížov, o. Havlíčkův Brod, *Bm (Po)*
223 Mšecké Žehrovice, o. Rakovník, *Jč*
224 Dobrovíz, o. Praha-západ, *Jč-Rb*
225* Dolín, o. Kladno, *Jč-Rb*
226 Budihostice, o. Kladno, *Ra*
227 Kly, o. Mělník, *Ra-Rb*
228* Bašť, o. Praha-východ, *Jč-Ra*
229 Zápy, o. Praha-východ, *Jč (Po)*
230 Královice, o. Praha-východ, *Bm-Rb*
231 Tismice, o. Kolín, *Jč*
232 Krymlov, o. Kolín, *Jč-Bm*
233* Losiny, o. Kutná Hora, *Bm-Ra*
234 Chlístovice, o. Kutná Hora, *Jč*
235 Kozlov, o. Havlíčkův Brod, *Hl*
236* Tis, o. Havlíčkův Brod, *Jč-Ut*
237 Lašovice, o. Rakovník, *Ut-Ra*
238 Chyňava, o. Beroun, *Jč-Bm*
239 Korno, o. Beroun, *Jč*
240* Kosoř, o. Praha-západ, *Ra-Hl*
241 Těptín, o. Praha-východ, *Jč*
242 Ostředek, o. Benešov, *Jč (Po)*
243 Popovice, o. Benešov, *Jč*
244 Strojetice, o. Benešov, *Hl*
245 Rejčkov, o. Havlíčkův Brod, *Ut*
246 Dobrohostov, o. Havlíčkův Brod, *Ut*
247* Broumy, o. Beroun, *Jč-Já*
248 Radouš, o. Beroun, *Jč*
249 Velká Lečice, o. Příbram, *Jč-Rb*
250 Drevníky, o. Příbram, *Jč-Bm*
251 Svatý Jan, o. Příbram, *Jč-Já*
252* Křečovice, o. Benešov, *Jč-Ut*
253 Smilkov, o. Benešov, *Rb*
254* Šebířov, o. Tábor, *Vč (Rb)*
255 Bratřice, o. Pelhřimov, *Bm*
256 Velký Rybník, o. Pelhřimov, *Hl*
257 Šimanov, o. Jihlava, *Ut (Po)*

301* Postřekov, o. Domažlice, *Vč-Jč*
302 Chodov, o. Domažlice, *Vč-Bm*
303 Draženov, o. Domažlice, *Vč*
304 Mrákov, o. Domažlice, *Vč*
305 Zahořany, o. Domažlice, *Vč*
306 Sulislav, o. Tachov, *Vč (Po)*
307* Všekary, o. Domažlice, *Vč-Rb*
308 Lštění, o. Domažlice, *Vč*
309 Černíkov, o. Domažlice, *Vč*
310* Chodská Lhota, o. Domažlice, *Vč (Rb)*
311* Újezd, o. Plzeň-sever, *Vč-Jč*
312 Potvorov, o. Plzeň-sever, *Rb*
313 Hvozd, o. Plzeň-sever, *Vč*
314 Žebnice, o. Plzeň-sever, *Rb*
315 Nekmíř, o. Plzeň-sever, *Vč*
316* Hromnice, o. Plzeň-sever, *Vč-Jč*
317 Vochov, o. Plzeň-sever, *Vč*
318 Čižice, o. Plzeň-jih, *Vč*
319 Zemětice, o. Plzeň-jih, *Vč*
320* Vlčí, o. Plzeň-jih, *Vč*
321 Ježovy, o. Klatovy, *Vč*
322 Habartice, o. Klatovy, *Vč*
323 Rovná, o. Klatovy, *Vč*
324 Nemilkov, o. Klatovy, *Vč*
325 Přílepy, o. Rakovník, *Ut-Rb*
326 Šípy, o. Rakovník, *Ut-Rb*
327 Kozojedy, o. Plzeň-sever, *Rb*
328 Vejvanov, o. Rokycany, *Rb*
329 Volduchy, o. Rokycany, *Jč*
330 Lhůta, o. Plzeň-jih, *Vč*
331 Chocenice, o. Plzeň-jih, *Vč*
332 Kramolín, o. Plzeň-jih, *Vč*
333* Velenovy, o. Klatovy, *Vč-Ra*
334 Drozdov, o. Beroun, *Jč-Bm*
335 Těně, o. Rokycany, *Jč*
336* Čížov, o. Plzeň-jih, *Vč-Jč*
337 Čížkov, o. Plzeň-jih, *Vč*

401 Drahlín, o. Příbram, *Jč-Bm*
402 Vysoká u Příbramě, o. Příbram, *Jč (Po)*
403* Horní Hbity, o. Příbram, *Jč-Já*
404 Zalužany, o. Příbram, *Jč*
405 Kovářov, o. Písek, *Jč*
406 Ředice, o. Příbram, *Jč (Po)*
407* Božejovice, o. Tábor, *Vč (Rb)*
408 Sedlečko u Chotovin, o. Tábor, *Rb*
409 Prasetín, o. Tábor, *Vč*
410* Myslotín, o. Pelhřimov, *Ut (Rb)*
411 Rohozná, o. Jihlava, *Ut*
412 Věšín, o. Příbram, *Jč-Já*
413 Drahenice, o. Příbram, *Jč-Já*
414* Cerhonice, o. Písek, *Jč-Já*
415 Oslov, o. Písek, *Rb (Po)*
416 Borovany, o. Písek, *Rb*
417 Lom, o. Tábor, *Vč-Rb*
418 Těmice, o. Pelhřimov, *Ut*
419 Polesí, o. Pelhřimov, *Ut*
420 Chanovice, o. Klatovy, *Vč*
421 Čekanice, o. Strakonice, *Vč*
422 Stará Dobev, o. Písek, *Ra (Bm)*
423 Albrechtice nad Vltavou, o. Písek, *Ra-Bm*
424* Březí u Týna nad Vltavou, o. České Budějovice, *Vč (Rb)*
425 Březnice, o. Tábor, *Rb (Po)*
426 Borkovice, o. Tábor, *Rb (Po)*
427 Tučapy, o. Tábor, *Rb (Po)*
428* Pluhův Žďár, o. Jindřichův Hradec, *Vč (Rb)*
429 Kamenný Malíkov, o. Jindřichův Hradec, *Rb*
430 Mosty, o. Jindřichův Hradec, *Bm*
431 Nezamyslice, o. Klatovy, *Vč*
432 Kraselov, o. Strakonice, *Vč*
433 Čepřovice, o. Strakonice, *Rb*
434 Křtětice, o. Strakonice, *Ra-Bm*
435 Podeřiště, o. Prachatice, *Rb-Bm*
436 Zahájí, o. České Budějovice, *Rb-Ra*
437 Drahotěšice, o. České Budějovice, *Rb*
438 Ponědraž, o. Jindřichův Hradec, *Rb*
439 Mláka, o. Jindřichův Hradec, *Rb*
440 Lásenice, o. Jindřichův Hradec, *Rb (Po)*
441 Jiřičná, o. Klatovy, *Ut*
442 Nezdice, o. Klatovy, *Ut*
443* Stachy, o. Prachatice, *Vč-Rb*
444 Onšovice, o. Prachatice, *Jč-Já*
445* Lažiště, o. Prachatice, *Vč (Rb)*
446 Hracholusky, o. Prachatice, *Jč-Já*
447 Jáma, o. Prachatice, *Ut*
448* Rojšín, o. Český Krumlov, *Vč (Rb)*
449 Čakov, o. České Budějovice, *Rb (Po)*
450 Vrábče, o. České Budějovice, *Rb (Vč)*
451* Hůrky, o. České Budějovice, *Rb-Ra*
452 Kojákovice, o. České Budějovice, *Rb*
453* Staňkov, o. Jindřichův Hradec, *Vč (Rb)*
454 Přísečná, o. Český Krumlov, *Vč-Rb*

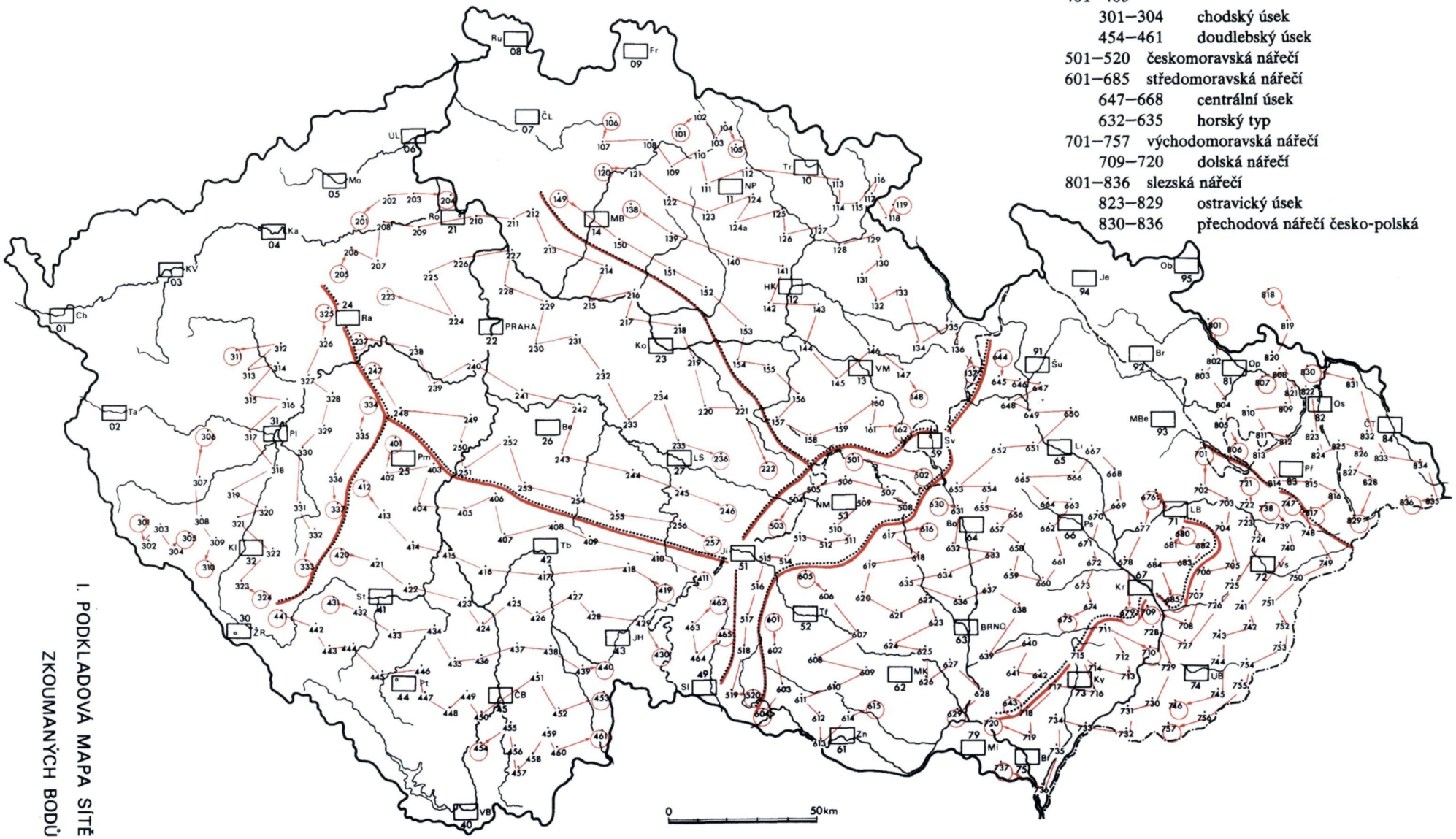

I. PODKLADOVÁ MAPA SÍTĚ ZKOUMANÝCH BODŮ

455 Doudleby, o. České Budějovice, *Jč-Rb*
456 Ločenice, o. České Budějovice, *Rb*
457* Soběnov, o. Český Krumlov, *Vč (Rb)*
458 Slavče, o. České Budějovice, *Rb (Ut)*
459 Třebeč, o. České Budějovice, *Rb*
460* Buková, o. České Budějovice, *Vč-Rb*
461 Rapšach, o. Jindřichův Hradec, *Rb*
462* Hodice, o. Jihlava, *Šr (Bh)*
463 Světlá, o. Jindřichův Hradec, *Kč*
464* Volfířov, o. Jindřichův Hradec, *Ma-Sk*
465 Dyjice, o. Jihlava, *Kč*

501 Pustá Rybná, o. Svitavy, *Bm*
502* Rohozná, o. Svitavy, *Ut-Bm*
503* Hrbov, o. Jihlava, *Ut-Ra*
504 Velká Losenice, o. Žďár nad Sázavou, *Ut*
505 Světnov, o. Žďár nad Sázavou, *Bm*
506* Kadov, o. Žďár nad Sázavou, *kol.*
507 Ubušín, o. Žďár nad Sázavou, *Fi*
508 Věstín, o. Žďár nad Sázavou, *Šr*
509 Vojtěchov. o. Žďár nad Sázavou, *Fi*
510* Jámy, o. Žďár nad Sázavou, *Mi*
511 Bobrůvka, o. Žďár nad Sázavou, *Še-Bh*
512 Krásněves, o. Žďár nad Sázavou, *Ma*
513 Bohdalov, o. Žďár nad Sázavou, *Še*
514* Řehořov, o. Jihlava, *Ma*
515 Velký Beranov, o. Jihlava, *Ma*
516 Příseka, o. Jihlava, *Ma*
517 Hladov, o. Jihlava, *Še*
518 Červený Hrádek, o. Jindřichův Hradec, *Kč*
519 Báňovice, o. Jindřichův Hradec, *Kč*
520* Mladoňovice, o. Třebíč, *Šr*

601* Heraltice, o. Třebíč, *Sk-Ma*
602 Cidlina, o. Třebíč, *Ma-Še*
603 Nové Syrovice, o. Třebíč, *Šr-Še*
604 Oslnovice, o. Znojmo, *Še*
605 Pavlínov, o. Žďár nad Sázavou, *Še*
606* Hodov, o. Třebíč, *Ma*
607* Sedlec, o. Třebíč, *Ma*
608 Příložany, o. Třebíč, *Še*
609 Rešice, o. Znojmo, *Šr*
610 Slatina, o. Znojmo, *Še*
611* Ctidružice, o. Znojmo, *Ma-Bh*
612 Olbramkostel, o. Znojmo, *Ma*
613 Mašovice, o. Znojmo, *Ma*
614* Plaveč, o. Znojmo, *Va*
615 Morašice, o. Znojmo, *Še*
616* Tasovice, o. Blansko, *Šr*
617 Věžná, o. Žďár nad Sázavou, *Fi*
618 Lomnice, o. Blansko, *Kč-Bh-Ch*
619* Heřmanov, o. Žďár nad Sázavou, *Ma (Fi)*
620 Holubí Zhoř, o. Žďár nad Sázavou, *Še*
621 Zbraslav, o. Brno-venkov, *Bh-Še-Šr*
622 Chudčice, o. Brno-venkov, *Bh-Bl*
623 Žebětín, část Brna, *Bh-Ch*
624 Čučice, o. Brno-venkov, *Ch-Bh-Mi-Še*
625* Hlína, o. Brno-venkov, *Bl-Bh*
626 Jezeřany, o. Znojmo, *Bh-Še*
627 Syrovice, o. Brno-venkov, *Bh (Še)*
628* Nosislav, o. Břeclav, *Bh-Kč*
629 Ivaň, o. Břeclav, *Ch-Bh-Mi-Še*
630 Horní Poříčí, o. Blansko, *Šr*
631 Zboněk, o. Blansko, *Šr*
632 Bořitov, o. Blansko, *Šr*
633 Šošůvka, o. Blansko, *Šr-Bh-Mi-Kč-Še*
634* Lažany, o. Blansko, *Bh-Bl*
635 Deblín, o. Brno-venkov, *Bh-Ch*
636 Ořešín, část Brna, *Ch-Kč-Bh*
637 Habrůvka, o. Blansko, *Bh-Še (Fi)*
638 Habrovany, o. Vyškov, *Bh (Mi)*
639 Telnice, o. Brno-venkov, *Sk-kol.*
640* Hodějice, o. Vyškov, Ma *(Bh, Fi)*
641 Bošovice, o. Vyškov, *Sk-Bh*
642 Žarošice, o. Hodonín, *Bh-Še-Mi*
643 Boleradice, o. Břeclav, *Mi*
644 Písařov, o. Šumperk, *Kč (Fi)*
645* Jedlí, o. Šumperk, Ma *(Kč, Fi)*
646 Chromeč, o. Šumperk, *Ma*
647 Dlouhomilov, o. Šumperk, *Kč*
648 Lupěné, o. Šumperk, *Kč*
649 Bohuslavice, o. Šumperk, *Kč*
650* Šumvald, o. Olomouc, *Ma*
651 Palonín, o. Šumperk, *Šr-Fi*
652* Bohdalov, o. Svitavy, *Šr*
653* Roubanina, o. Blansko, *Sk-kol.*
654 Biskupice, o. Svitavy, *Šr*
655 Knínice u Boskovic, o. Blansko, *Šr (Bh)*
656* Hrochov, o. Prostějov, *Bh-Bl-Gr*
657 Suchý, o. Blansko, *Še (Bh)*
658 Otinoves, o. Prostějov, *Sk (Še)*
659* Ruprechtov, o. Vyškov, *Kč-Bh*
660 Radslavičky, o. Vyškov, *Še*
661 Otaslavice, o. Prostějov, *Ma*
662 Ohrozim, o. Prostějov, *Še*
663 Třebčín, o. Olomouc, *Va*
664 Pěnčín, o. Prostějov, *Še*
665 Hvozd, o. Prostějov, *Šr*
666* Příkazy, o. Olomouc, *Sk-kol.*
667 Hnojice, o. Olomouc, *Sk-kol.*
668 Dolany, o. Olomouc, *Sk-kol.*
669 Velký Týnec, o. Olomouc, *Sk-kol.*
670 Charváty, o. Olomouc, *Še*
671 Hrubčice, o. Prostějov, *Sk-kol.*
672 Tvorovice, o. Prostějov, *Še*
673* Tištín, o. Prostějov, *Va*
674 Morkovice, o. Kroměříž, *Kč*
675 Staré Hvězdlice, o. Vyškov, *Še-Bh*
676 Velký Újezd, o. Olomouc, *Mi-kol.*
677* Vinary, o. Přerov, *Kč (Ch, Bh, Še)*
678 Zářičí, o. Kroměříž, *Va*
679 Zdounky, o. Kroměříž, Kč *(Sk, Ch)*
680 Radotín, o. Přerov, *Sk-kol.*
681 Nahošovice, o. Přerov, *Sk (kol.)*
682 Loukov, o. Kroměříž, *Sk*
683 Hlinsko pod Hostýnem, o. Kroměříž, *Sk-kol.*
684 Němčice, o. Kroměříž, *Sk-kol.*
685* Mysločovice, o. Zlín, *Ch-Bh*

701* Spálov, o. Nový Jičín, *kol.*
702 Olšovec, o. Přerov, *Sk-Bh*
703 Milotice nad Bečvou, o. Přerov, *Sk (kol.)*
704* Lhota u Kelče, o. Vsetín, *Va*
705 Hošťálková, o. Vsetín, *Mi*
706 Rusava, o. Kroměříž, *Va (kol.)*
707 Fryšták, o. Zlín, *Mi*
708 Lhota, o. Zlín, *Va*
709 Kvasice, o. Kroměříž, *Šr-Bh-Mi*
710 Huštěnovice, o. Uherské Hradiště, *Va*
711 Cetechovice, o. Kroměříž, *Kč*
712 Buchlovice, o. Uherské Hradiště, *Mi*
713* Polešovice, o. Uherské Hradiště, *Mi*

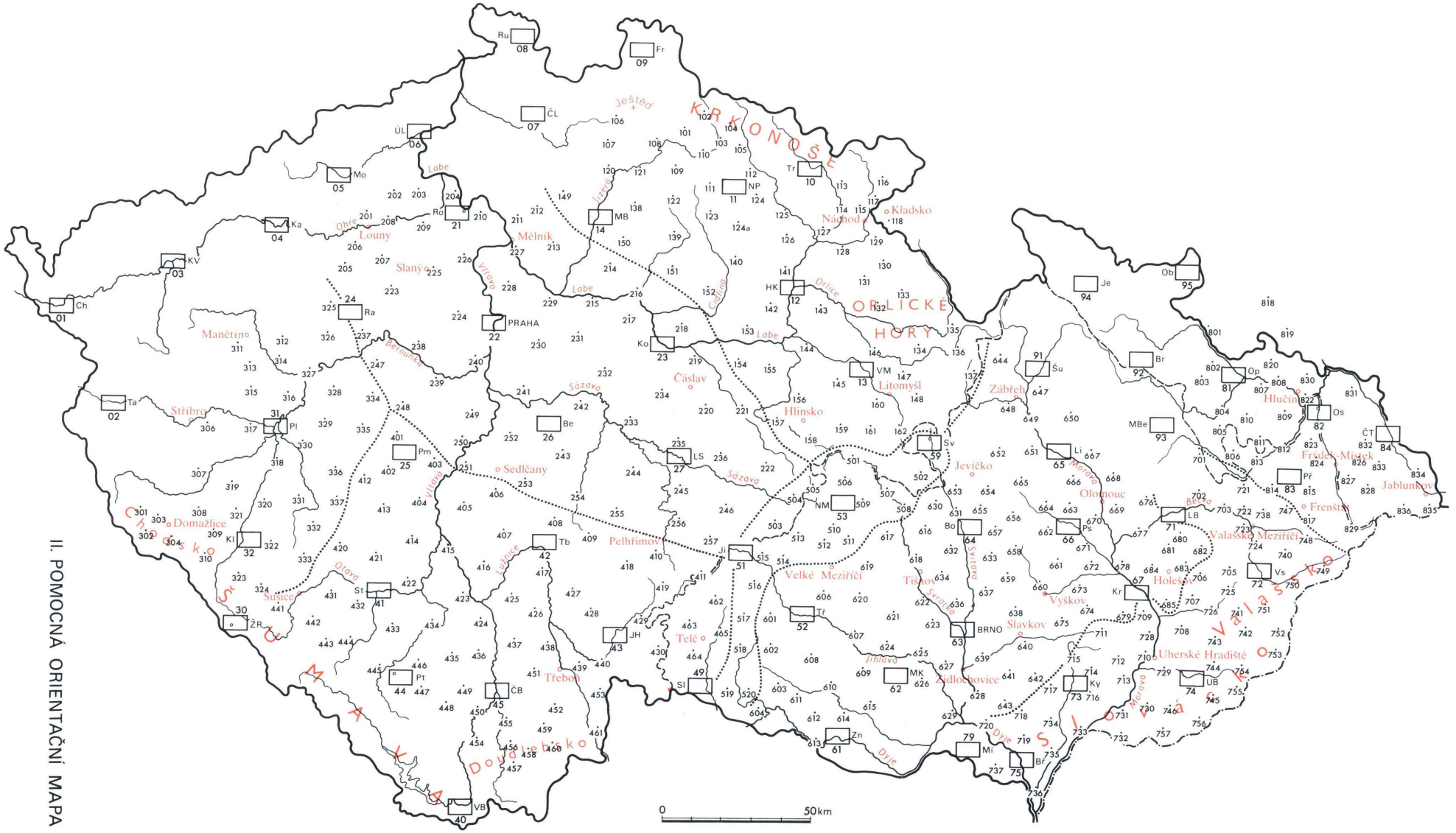

II. POMOCNÁ ORIENTAČNÍ MAPA

714 Vřesovice, o. Hodonín, *Še*
715 Jestřabice, o. Kroměříž, *Kč*
716 Vlkoš, o. Hodonín, *Fi*
717 Strážovice, o. Hodonín, *Fi (Bh)*
718* Kobylí, o. Břeclav, *Bh (Še)*
719 Velké Bílovice, o. Břeclav, *Fi-Bh*
720 Šakvice, o. Břeclav, *Šr-Bh*
721 Bernartice nad Odrou, o. Nový Jičín, *kol.*
722 Petřkovice, o. Nový Jičín, *Sk-kol.*
723 Juřinka, o. Vsetín, *Va*
724 Velká Lhota, o. Vsetín, *Va*
725* Trnava, o. Zlín, *Ch-Bh*
726 Klečůvka, o. Zlín, *Mi*
727* Částkov, o. Uherské Hradiště, *kol.*
728 Halenkovice, o. Zlín, *Va*
729 Popovice, o. Uherské Hradiště, *Fi*
730 Ostrožská Lhota, o. Uherské Hradiště, *Va*
731 Vnorovy, o. Hodonín, *Bh-Ch*
732 Radějov, o. Hodonín, *Šr*
733* Rohatec, o. Hodonín, *Šr (Bh)*
734 Mutěnice, o. Hodonín, *Bh-Še*
735 Mikulčice, o. Hodonín, *Fi*
736* Lanžhot, o. Břeclav, *Šr (Bh)*
737 Hlohovec, o. Břeclav, *Fi-Bh*
738 Hodslavice, o. Nový Jičín, *Mi (Sk)*
739 Zubří, o. Vsetín, *Va*
740 Valašská Bystřice, o. Vsetín, *Va*
741 Ublo, o. Zlín, *Mi*
742* Újezd, o. Zlín, *Va*
743 Pozlovice, o. Zlín, *Mi*
744 Přečkovice, o. Uherské Hradiště, *Mi*
745 Nezdenice, o. Uherské Hradiště, *Mi*
746 Boršice u Blatnice, o. Uherské Hradiště, *Še*
747 Veřovice, o. Nový Jičín, *kol.*
748* Prostřední Bečva, o. Vsetín, *Va*
749 Velké Karlovice, o. Vsetín, *Sk (Šr, Pl)*
750* Halenkov, o. Vsetín, *Va*
751 Lužná, o. Vsetín, *Va*
752 Študlov, o. Vsetín, *Mi-Ch*
753 Návojná, o. Zlín, *Mi*
754 Bohuslavice nad Vláří, o. Zlín, *Va*
755* Žítková, o. Uherské Hradiště, *Mi*
756 Strání, o. Uherské Hradiště, *Va*
757* Javorník, o. Hodonín, *Kč*

801* Bránice (Branice), Polsko, *Bh-Šr*
802 Neplachovice, o. Opava, *Bh*
803* Hlavnice, o. Opava, *Bh*
804 Domoradovice, o. Opava, *Bh*
805 Větřkovice, o. Opava, *Bh*
806* Lukavec, o. Nový Jičín, *Bh*
807* Mokré Lazce, o. Opava, *Bh*
808 Bohuslavice, o. Opava, *Bh*
809 Vřesina, o. Nový Jičín, *Bh*
810 Hlubočec, o. Opava, *Bh*
811 Lubojaty, o. Nový Jičín, *Bh*
812* Petřvald, o. Nový Jičín, *Bh-Bl*
813 Pustějov, o. Nový Jičín, *Bh*
814* Rybí, o. Nový Jičín, *Bh (Ma, Kč)*
815 Kozlovice, o. Frýdek-Místek, *Šr*
816 Čeladná, o. Frýdek-Místek, *Bh*
817 Trojanovice, o. Nový Jičín, *Bh*
818* Velké Petrovice (Pietrowice Wielkie), Polsko, *Bh-Šr*
819* Křenovice (Chrzanowice), Polsko, *Bh-Ch*
820* Kobeřice, o. Opava, *Bh*
821 Děhylov, o. Opava, *Šr*
822* Petřkovice, o. Opava, *Šr*
823 Stará Bělá, o. Frýdek-Místek, *Bh*
824 Staříč, o. Frýdek-Místek, *Bh*
825 Sedliště, o. Frýdek-Místek, *Bh*
826 Vojkovice, o. Frýdek-Místek, *Bh*
827* Janovice, o. Frýdek-Místek, *Bh-Mi*
828 Morávka, o. Frýdek-Místek, *Bh*
829 Staré Hamry, o. Frýdek-Místek, *Sk*
830 Haťˇ, o. Opava, *Šr*
831 Dolní Lutyně, o. Karviná, *Sk*
832* Hradiště, o. Karviná, *Bh*
833 Oldřichovice, o. Frýdek-Místek, *Sk*
834 Nýdek, o. Frýdek-Místek, *Sk-kol.*
835* Bukovec, o. Frýdek-Místek, *Sk-kol.*
836 Dolní Lomná, o. Frýdek-Místek, *Sk-kol.*

2.2. Městské lokality

01 Cheb, *Jč*
02 Tachov, *Vč-Jč*
03 Karlovy Vary, *Jč*
04 Kadaň, o. Chomutov, *Jč*
05 Most, *Hl*
06 Ústí nad Labem, *Ut-Vč*
07 Česká Lípa, *Hl*
08 Rumburk, o. Děčín, *Ut*
09 Frýdlant, o. Liberec, *Jč*

10 Trutnov, *Hl*
11 Nová Paka, o. Jičín, *Hl*
12 Hradec Králové, *Bm*
13 Vysoké Mýto, o. Ústí nad Orlicí, *Bm*
14 Mladá Boleslav, *Hl*

21 Roudnice nad Labem, o. Litoměřice, *Jč*
22 Praha, *Jč*
23 Kolín, *Hl*
24 Rakovník, *Rb*
25 Příbram, *Jč*
26 Benešov, *Jč*
27 Ledeč nad Sázavou, o. Havlíčkův Brod, *Rb*

30 Železná Ruda, o. Klatovy, *Vč*
31 Plzeň, *Vč*
32 Klatovy, *Vč*

40 Vyšší Brod, o. Český Krumlov, *Rb*
41 Strakonice, *Ra-Vč*
42 Tábor, *Rb*
43 Jindřichův Hradec, *Ut*
44 Prachatice, *Ut*
45 České Budějovice, *Rb*
49 Slavonice, o. Jindřichův Hradec, *Fi-Kč*

51 Jihlava, *Mi*
52 Třebíč, *Fi-kol.*
53 Nové Město na Moravě, o. Žďár nad Sázavou, *Fi (Bh, Mi)*
59 Svitavy, *Pl-Bh*

61 Znojmo, *Bh-Fi*

62 Moravský Krumlov, o. Znojmo, *Bh (Fi, Mi)*
63 Brno, *Kč-Bh (Fi)*
64 Boskovice, o. Blansko, *Kč-Bh-Pl*
65 Litovel, o. Olomouc, *Sk*
66 Prostějov, *Bh-Fi-Kč*
67 Kroměříž, *Fi (Kč, Bh)*

71 Lipník nad Bečvou, o. Přerov, *Sk*
72 Vsetín, *Mi*
73 Kyjov, o. Hodonín, *Fi-Bh*
74 Uherský Brod, o. Uherské Hradiště, *Mi-Bh*
75 Břeclav, *Je (Bh, Fi)*

79 Mikulov, o. Břeclav, *Bh (Pl, Kč)*

81 Opava, *Bh (Fi)*
82 Ostrava, *Sk*
83 Příbor, o. Nový Jičín, *Bh (Fi, Mi)*
84 Český Těšín, o. Karviná, *Sk*

91 Šumperk, *Fi-Bh-Pl*
92 Bruntál, *Ut*
93 Moravský Beroun, o. Bruntál, *kol.*
94 Jeseník, o. Šumperk, *Fi-Bh*
95 Osoblaha, o. Bruntál, *Bh-Kč-Pl*

2.3. Nemapované zahraniční lokality

Tyto obce nejsou přímou součástí sítě zkoumaných lokalit. Materiál se uvádí pouze v pátém oddíle komentáře (viz 5.5.1.). Za každým označením zkoumané obce a za jejím českým názvem se uvádí i název oficiální a stát. Připojeny jsou zkratky explorátorů vyznačené kurzivou.

Po 1 Husinec (Gęsiniec), Polsko, *Vč-Jč*

Ju 1 Ivanovo Selo (Ivanovo Selo), Chorvatsko, *Jč*
Ju 2 Dolany (Doljani), Chorvatsko, *Jč-Vč*
Ju 3 Velké Zdence (Veliki Zdenci), Chorvatsko, *Jč*
Ju 4 Nová Ves (Nova Ves), Bosna a Hercegovina, *Bm*
Ju 5 Kruščice (Kruščica), Srbsko, *Ut*
Ju 6 Srediště (Veliko Središte), Srbsko, *Ut*
Ju 7 Běliševec (Bjeliševac), Chorvatsko, *Bh-Mi*

Ru 1 Svatá Helena (Sfânta Elena), Rumunsko, *Ut*
Ru 2 Gerník (Gârnic), Rumunsko, *Ut*
Ru 3 Šumice (Şumiţa), Rumunsko, *Sk*
Ru 4 Velký Perek (Peregul Mare), Rumunsko, *Ut*
Ru 5 Klopotín (Clopodia), Rumunsko, *Va*

3. Uspořádání komentářů a map

3.1. Vybrané položky jsou v ČJA představeny trojím způsobem. Tato diferencovaná, v podstatě úsporná forma byla zvolena proto, aby v rámci vymezeného rozsahu bylo možno publikovat co nejvíce materiálu. Ve vydávaném souboru se tedy rozlišují tyto f o r m y j a z y k o v ý c h m a p :

1. Základní, obvyklou formou jsou mapy celostránkové, na nichž se zobrazuje celé jazykové území.
2. V případech, kdy je výsledný obraz na mapě jednoduchý a kdy není třeba představovat více detailů, volí se zobrazení na mapě malého formátu, v rozsahu poloviny strany.
3. Půlstránkový rozsah má i výsek mapy základního měřítka s moravskou situací.

3.2. Při uspořádání mapových položek se postupuje podle slovních druhů. V jejich rámci se pak jednotlivé položky seskupují do kapitol podle gramatických významů a forem jim náležejících. Uspořádání map musí též respektovat fakt, že půlstránkové mapy je nutno spojovat do dvojic.

Z původních cca šesti set hesel dotazníku připadajících v úvahu pro výběr do tohoto svazku bylo kartograficky zpracováno celkem 431 položek (navíc 102 hesel bylo jako 7. oddíl komentáře přiřazeno k položkám příbuzným nebo podobně se diferencujícím).

4. Grafická stránka jazykových map

4.0. Při představování výsledků výzkumu se v ČJA užívá syntetizujícího způsobu zobrazení, který spočívá zejména v zdůraznění areálového členění, a to vhodnou kombinací plošných a bodových grafických prostředků.

4.1.1. Základním grafickým prostředkem pro vymezení areálů jsou izoglosy s nápisy označujícími nářeční formy. Výsledný obraz současného stavu lze často vyjádřit vhodnou kombinací s doplňkovým zobrazením značkovým. Vzhledem k zaměření na nejstarší zjistitelný stav se při vymezování areálů preferují ekvivalenty příznakové.

Izoglosy náleží především síti venkovských lokalit, ale zároveň zahrnují i příslušná města. Pohraničním územím, které je reprezentováno jen sítí městskou, se izoglosy nevedou.

4.1.2. Do vymezených ploch se na mapě umísťují nápisy označující příslušné tvary. Tyto názvy se uvádějí v pospisovnělé podobě. Téže podoby se užívá i ve výkladové části komentáře, respektive v legendě.

4.1.3. V omezenější míře se užívá také šrafování. Vyšrafovaná plocha se neohraničuje izoglosou a neoznačuje nápisem.

4.1.4. Důležitým doplňkem plošné projekce je zobrazení pomocí značek. Ty se vztahují vždy k jednotlivým bodům sítě. Kromě zachycení rozptýlených a jednotlivých údajů lze značkami také postihnout menší kompaktní areály.

Diferenční značky týkající se bodů městské sítě, zahrnutých do jednotlivých areálů, se umísťují do příslušných obdélníků. V případě, že se ve vnitrozemských městech údaje po generacích rozcházejí, je údaj od mladé generace umístěn v horní části obdélníku a dolní část je vyhrazena generaci staré.

Jako značky se zpravidla užívají lineární a figurální symboly (kruh, trojúhelník, obdélník, kosodélník, čtverec, kosočtverec, elipsa). U každé značky lze zároveň určit vztah k areálu, v jehož vymezených hranicích se daná značka nalézá. Výhradní, nedubletní užívání se vyznačuje stálým diakritikem, a to malou vnější svislou čárkou ve středu základny příslušné figury nebo ve středu linie. Značky bez tohoto diakritického znaménka označují dubletní výskyt výrazu. Dubletnost nebo nedubletnost daných forem se vždy určuje vzhledem k příslušnému areálu vymezenému izoglosou a nápisem.

4.2.0. Při kartografickém ztvárnění obsahu mapy se vychází z lingvistické strukturace daných ekvivalentů a jejich variant, které jsou předmětem zobrazení. Grafickým prostředkům, které jsou k dispozici, se snažíme vtisknout lingvistický význam.

4.2.1. V morfologickém svazku dochází oproti předchozím, lexikálním svazkům k některým odlišnostem. Lexikální rozdíly, pokud se výjimečně vyskytnou, zpravidla na mapě nezobrazujeme, ale zmiňujeme se o nich v komentáři (viz kap. 5). Izoglosy jsou vzájemně odlišeny zpravidla jen ve dvou stupních podle síly. Nejsilnější izoglosy (*linie prvního stupně*) užíváme v tomto svazku jen vzácně; v naprosté většině případů se uplatňují pouze středně silné izoglosy (*linie druhého stupně*), vyznačující rozdíly morfologické, popř. slovotvorné, a přerušované (čárkované) izoglosy tenké (*linie třetího stupně*), znázorňující rozdíly hláskoslovné.

4.2.2. Nápisy označující morfologické ekvivalenty se v písmu neodlišují od nápisů označujících ekvivalenty slovotvorné. Proměnlivé užívání různých typů verzál je určováno jen grafickými možnostmi (prostorem). Zvláštním typem písma, minuskulemi, jsou však důsledně odlišeny nápisy pro rovinu hláskoslovnou.

4.2.3. Šrafování se využívá bez rozdílu jazykových rovin. Ve svém základním pojetí zachycuje šrafování výskyt dubletního výrazu nebo varianty v rámci areálu označeného nápisem; v areálu bez nápisu zobrazuje význam nedubletní. V jiných případech se význam šrafovaných ploch vysvětluje v legendě.

4.2.4. Využití značek není tak jednoznačně vymezeno jako v lexikálních svazcích. Plné značky se využívají jen v omezené míře pro morfologické, popř. slovotvorné ekvivalenty, které na mapě nemají svůj areál. Protože se však vždy snažíme systémem značek postihnout lingvistické souvislosti, užíváme často i v těchto případech značky členěné, v nichž vnitřním dělením a pomocí diakritik naznačujeme nějakou souvislost s jinými formami (souvislost rodovou, v předponě či příponě, v kořenné hlásce apod.)

Vodorovná lineární značka označuje nejčastěji formu shodnou se spisovným jazykem. Tento jednotný grafický prostředek pro obecný jev – územní postup forem shodných se spisovným jazykem na úkor sousedních areálů s výrazy regionálně příznakovými – umožňuje konkrétně sledovat proces nivelizace a přispívá k sjednocujícímu, zobecňujícímu pohledu na jednotlivé mapy celého souboru.

Význam jednotlivých značek je vysvětlen v legendě. Na mapě mluví značka vždy sama za sebe a nevztahují se k ní šrafy ani izoglosy.

Konečně se užívá ještě zvláštní značka se stálou platností, která se v legendách nevysvětluje. Je to šikmá lineární značka, jíž se škrtá číslo bodu sítě; označuje místa, kde zjišťovaná forma nebo označovaná skutečnost neexistuje. Stálou platnost má také diakritické znaménko pro nedubletnost (viz 4.1.4.).

Stanovené zásady grafického zobrazení jazykových jevů jsou ovšem jen rámcové, protože vlastně každá mapa vyžaduje samostatné řešení.

4.3. L e g e n d a má u syntetizujících map charakter jen doplňkový, většinou se vysvětluje jen význam doplňujících symbolů. Zvláštním znakem v legendě je prázdný obdélník, který upozorňuje na případy, kdy daný ekvivalent (obvykle forma obecně rozšířená, nepříznaková, popř. spisovná) není grafickými prostředky vyjádřen. Úplný výčet forem a jejich variant je podán v prvním oddíle komentáře (1 M).

5. Komentáře

5.0. Komentáře – a stejně tak i mapy – přinášejí zevšeobecnění empirických poznatků získaných terénním výzkumem. Jsou koncipovány tak, aby umožnily čtenáři rychlou orientaci v mapě, usměrnily jeho pozornost na základní sledované problémy a současně mu o nich poskytly stručný výklad. Dále mají komentáře ukázat na začlenění nářečních forem do celkového vývoje českého národního jazyka a na souvislosti s ostatními jazyky západoslovanskými. V komentářích se také uvádějí některé údaje, které z jakýchkoli důvodů nemohly být zachyceny na mapách (např. frekvence pojmenování, generační rozdíly v užití výrazů, odlišná situace v městské mluvě, vývojové tendence, odkazy na starší literaturu, některé méně běžné jevy hláskoslovné povahy apod.).

Struktura komentářů se v tomto díle poněkud liší od dílů předchozích. Vzhledem k tomu, že se jednotlivé mapy sdružují do vyšších celků podle morfologických forem, které reprezentují (např. nom. sg. f., číslovky základní, infinitiv), zařazujeme ke každé kapitole stručnou úvodní pasáž, v níž příslušnou formu charakterizujeme z hlediska vývojového i synchronního, stručně informujeme o stavu ve spisovném jazyce a zpravidla uvádíme v abecedním pořádku soupis koncovek zachycených nářečním výzkumem (tato charakteristika platí jen obecně a je podle potřeby upravována). Po úvodním pojednání následují komentáře k mapám zahrnutým do příslušného celku.

Každý komentář začíná záhlavím, v němž se kromě pořadového čísla v rámci svazku a názvu mapy uvádí i původní číslo otázky v *Dotazníku pro výzkum českých nářečí*.

Komentář se člení na šest, resp. sedm samostatných oddílů, které se označují jen marginálními číslicemi.

Jednotlivé oddíly komentáře:

1. Soupis zachycených podob
2. Vymezení sledované formy a výsledky výzkumu, poznámky o původu a vývoji zachycených podob
3. Jazykovězeměpisná situace
4. Paralelní doklady z vybrané domácí literatury a ze západoslovanských jazyků
5. Doklady ze zahraničních obcí
6. Odkazy na jazykové atlasy
7. Doplnění kartograficky neřešenou položkou s podobným územním rozložením zachycených nářečních ekvivalentů

5.1. Soupis zachycených podob

5.1.1. V prvním oddíle se uvádějí zpravidla všechny nářeční ekvivalenty zjištěné terénním výzkumem. V morfologickém svazku obsahuje tento oddíl zpravidla jen část M (mapované podoby), kde jsou zapsány výrazy zakreslené na mapách izoglosami s nápisy, samostatnými symboly a šrafami. Část S (sporadické výrazy) v tomto svazku vypouštíme, stejně jako část N. Sporadické podoby uvádíme v závorce za mapovanými podobami, které jsou jim nejbližší, viz dále. Nově se zavádí část L (lexikální ekvivalenty), v níž zcela výjimečně zaznamenáváme výskyt odlišných lexémů, které nebyly zahrnuty do některého z lexikálních svazků. Morfologické, popř. slovotvorné varianty jsou psány na samostatný řádek. Hláskové obměny zachycené na mapě se uvádějí na stejném řádku po pomlčce za základní podobou výrazu.

5.1.2. Vzhledem k tomu, že syntetizující mapy zobrazují nářeční situaci v poněkud zjednodušené podobě, zůstávají některé méně frekventované nebo jednotlivě se vyskytující varianty na mapě nerozlišeny. Všechny tyto případy se však v komentáři registrují, a to tak, že se odlišné podoby k příslušným nadřazeným variantám připojují v závorce s čísly lokalit. Na mapě jsou zakresleny stejnými grafickými prostředky jako jejich

nadřazený výraz. Vyskytují-li se některé z těchto podob ve větším počtu, lokalizace se u nich neuvádí. U výrazů před závorkou píšeme lokalizaci jen tehdy, jedná-li se o nečetný výskyt, na který chceme zvlášť upozornit.

Pokud se v závorce u čísla lokality vyskytuje „též“, znamená to, že daná varianta byla ojediněle zachycena i mimo svůj základní mapovaný areál vymezený izoglosou nebo šrafováním a že na mapě není zakreslena. U „též“ se v případě nedubletního výskytu užívá zkratka „nedubl.“.

5.1.3. V komentářových oddílech 1 a 5 se všechny výrazy zapisují ve f o n e t i c k é t r a n s k r i p c i. Na rozdíl od předchozích svazků uvádíme i některá fonetická diakritika, např. *ą́* (*dělą́l*) či hanácké široké *e, o* (*ę, ǫ*: *zǫl, nocę*), a to při složité situaci pro snazší odečtení příslušné podoby přímo z mapy či proto, že daná hláska může být důležitá pro morfologické zařazení podoby (na mapě nom. pl. f. noci s protikladem *noci* × *noce* je podoba *nocę* chápána jako ‚noci‘, protože zde jde o pravidelnou hláskovou změnu *i* > *ę* – PRO F1 – apod.).

5.1.4. Od předchozích svazků je poněkud odlišný také přístup k podobám, které se navzájem liší jen p r a v i d e l n ý m i r e g i o n á l n í m i o b m ě n a m i (PRO). V prvních třech svazcích se v soupise zachycených podob uvádí pouze příslušná varianta výchozí (nářečním výzkumem doložená nebo námi vytvořená jako konstrukt), jejímž reflexem jsou konkrétní hláskové nářeční podoby, a variabilní hlásky se podtrhují. Podtržené hlásky pak odkazují na seznam a na mapy pravidelných regionálních obměn (viz kap. 6), kde je možno vyhledat, jakými konkrétními změnami může daná hláska procházet. Čtenář tak má možnost si příslušnou fonetickou realizaci v jednotlivých lokalitách rekonstruovat. V morfologickém svazku však z tohoto modelu vycházíme jen částečně. Pokud se PRO realizují v koncovkách, pak u jedné či více položek, v pořadí zpravidla prvních, konkrétní realizace na mapě zobrazujeme. Jestliže se PRO uplatňují pouze částečně, odkazujeme na tuto skutečnost v závorce za uvedenou podobou – např. dobr<u>ý</u>m (<u>ý</u> jen PRO A1a, F2a). Pokud se PRO uplatňují v jiné části slova, odkazujeme na ně stejně jako v předchozích svazcích pouze podtržením příslušné variující hlásky. (Např. ze zápisu <u>u</u>sch<u>l</u> plyne, že se uvedená forma příč. min. sg. m. může realizovat s náslovným *u, o, ǫ* a s koncovým *l, ł, u̯*, podle průběhu příslušných izoglos uvedených v PRO.) Je-li pojmenování doloženo jen v jedné nářeční hláskové podobě, do formy výchozí se stejně jako v předchozích svazcích nepřevádí.

5.2. Vymezení sledované formy a výsledky výzkumu, poznámky o původu a vývoji zachycených podob

5.2.0. Do druhého oddílu se soustřeďuje výklad o výsledcích výzkumu a o závěrech, k nimž se při kartografickém zpracování dospělo. V této souvislosti se také zpravidla řeší vztah ke spisovnému jazyku. Dále se zde objevuje stručná poznámka o p ů v o d u a v ý v o j i sledované formy (ta je vynechána nebo zestručněna v případě, že se objevuje už v úvodní pasáži celé kapitoly).

5.2.1. Při komentování výsledků výzkumu se v první řadě uvádí, v kterých j a z y k o v ý c h r o v i n á c h byly u zachycených nářečních podob zjištěny diference (rozdíly morfologické, hláskoslovné, výjimečně slovotvorné a lexikální). Připojují se poznámky o frekvenci některých ekvivalentů, o vývojových tendencích apod. Probírají se eventuální obtíže výzkumu a vysvětlují se případné mezery v zapsaném jazykovém materiálu.

5.2.2. Ve výkladu o původu a vývoji jednotlivých forem vycházíme z MACHKOVA *Etymologického slovníku jazyka českého*, z GEBAUEROVY *Historické mluvnice jazyka českého*, z LAMPRECHTOVY, ŠLOSAROVY a BAUEROVY *Historické mluvnice češtiny* a také z regionálních dialektologických monografií a další literatury, kterou vždy na místě citujeme. Nezřídka se pokoušíme o vlastní výklad.

5.2.3. O mapovém podání se pojednává jen tehdy, pokud je komplikované a nemuselo by pro čtenáře být zcela průhledné. Vysvětluje se, je-li to třeba, proč byly některé formy z mapování vyřazeny (např. z důvodu přetíženosti mapy či menší důležitosti pro zpracovávanou problematiku), případně se vymezuje jejich územní rozšíření.

5.3. Jazykovězeměpisná situace

5.3.1. Třetí oddíl přináší stručný p o p i s m a p y s cílem usnadnit čtenáři orientaci a upozornit na závažné zeměpisné souvislosti.

Při určování areálů jednotlivých forem se vychází z pomocné orientační mapy s označeními nářečních (výjimečně i etnografických) oblastí. Tam, kde s těmito názvy nelze vystačit, užívá se k vymezení areálů bodů městské sítě, popř. jmen dalších vybraných měst, řek a horstev (viz II. pomocná orientační mapa).

5.3.2. Charakterizuje se celkový pohled na jazykovou situaci a při dalším popisu se zdůrazňují protiklady jednotlivých jazykových rovin. Výklad sleduje také vztahy mezi oblastmi centrálními a okrajovými, kde se namnoze dosud zachovávají četné archaismy. Popis je podán bez zbytečných podrobností a je při něm zdůrazňována povaha areálů (ostře vymezené areály, prolínání výrazů, dubletnost, přesahy apod.).

Výjimečně podává třetí oddíl také slovní popis územního rozšíření jazykových jevů na mapě nepostižených (pro velký rozptyl, pro mezery v materiálu, pro přetíženost mapy apod.).

Závěrem se popisuje situace v mluvě měst a srovnává se se stavem v nářečním venkovském okolí.

5.4. Paralelní doklady z vybrané domácí literatury a ze západoslovanských jazyků

5.4.1. Ve čtvrtém oddílu se abecedně řazené nářeční výrazy zapojují do vztahu k minulému i dnešnímu tvaroslovnému systému češtiny a do kontextu se západoslovanskými jazyky. Tento oddíl neobsahuje na rozdíl od lexikálních svazků všechny doklady z oddílu 1 M, které nejsou v závorce, ale pouze ty, pro něž existují doklady v excerpované domácí a západoslovanské literatuře. Pokud se v některém ze západoslovanských jazyků nevyskytuje slovo, na němž se příslušný tvar sleduje, uvádíme jen koncovku běžnou u slov téhož typu. Např. v pol. neexistuje slovo *vejce* (je tam jen *jajko*), v hluž. není slovo *zeď* (ve stejném významu se užívá slova *murja*), proto uvádíme koncovky obvyklé u slov téhož typu, tedy pro výraz *vejce* koncovky slova *słońce*, pro slovo *zeď* v hluž. koncovky slova *spowědź* a v pol. *spowiedź*. Jednotlivá hesla také nezahrnují etymologické výklady, které jsou podle možnosti a potřeby probírány už v druhém oddíle (viz 5.2.).

5.4.2. Pro jednotlivé formy uvádíme doklady v první řadě z gramatik zachycujících stav tvaroslovného systému v příslušném období; pokud v nich doklady chybějí, čerpáme ze slovníkové literatury v jádru shodné s předchozími svazky, jen poněkud omezenější co do počtu excerpovaných prací. Užíváme tyto prameny:

Pro staročeský stav GEBAUEROVU *Historickou mluvnici jazyka českého* – svazky věnované tvarosloví, ŠLOSAROVU pasáž *Tvarosloví* z LAMPRECHTOVY, ŠLOSAROVY a BAUEROVY *Historické mluvnice češtiny*, dále akademický *Staročeský slovník* a GEBAUERŮV *Slovník staročeský*. (Pro staročeské doklady užíváme zkratku stč.)

Obrozenské období je zastoupeno DOBROVSKÉHO *Podrobnou mluvnicí jazyka českého* (*Ausführliches Lehrgebäude del böhmischen Sprache*, zkratka Db) a JUNGMANNOVÝM *Slovníkem česko-německým* (Jg).

Období první poloviny dvacátého století reprezentuje TRÁVNÍČKOVA *Mluvnice spisovné češtiny*, popř. *Slovník jazyka českého* VÁŠI-TRÁVNÍČKA (Tk).

Ke konfrontaci se současným stavem ve spisovné češtině slouží akademická *Mluvnice češtiny*, díl 2 – *Tvarosloví* (MČ), *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ), popř. *Slovník spisovné češtiny* (SSČ).

Doklady ekvivalentů ze západoslovanských jazyků se řadí takto: slovenština – PAULINYHO, RUŽIČKOVA a ŠTOLCOVA *Slovenská gramatika*, akademický *Slovník jazyka slovenského*, *Krátky slovník slovenského jazyka* (sloven.); polština – *Gramatyka współcseznego języka polskiego*, svazek *Morfologia*, *Słownik języka polskiego*, třísvazkový *Słownik języka polskiego* (pol.); lužičtina – *Słownik Hornjoserbsko-němski*, *Gramatiske tabele hornjoserbsce*, JAKUBAŠŮV *Hornjoserbsko-němski słownik*, PFUHLŮV *Obersorbisches Wörterbuch*, *Němsko-hornjoserbski słownik*. Pokud jde o lužičtinu, představuje základní materiál horní lužičtina (hluž.); není-li v ní sledovaná forma doložena, citujeme doklad z dolní lužičtiny – MUKŮV *Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow* (dluž.).

5.4.3. Z uvedených pramenů se čerpá tak, že se k jednotlivým heslům uvádějí podle stanoveného pořadí zkratky slovníků a jazyků, v nichž je daná forma doložena. Při shodě se zněním v příslušné mluvnici či slovníku se cituje jen zkratka pramene. Odlišné znění nebo případná jazyková charakteristika (mor., slc., ob., hovor., zast.) se připojuje za zkratkou (za odlišné znění nepovažujeme rozdíl v zakončení infinitivu *-ti* × *-t*).

Vztah k současnému spisovnému jazyku je u jednotlivých nářečních forem vyjádřen konfrontací se *Slovníkem spisovného jazyka českého*. Uvedení samotné zkratky *SSJČ* tedy znamená, že jde o formu, která je zároveň hodnocena jako spisovná. Ze *SSJČ* jsou citovány i všechny formy s omezující stylovou charakteristikou, např. ob., obl., nář.

5.5. Doklady ze zahraničních obcí

5.4.1. V pátém oddíle komentáře se citují doklady zapsané v letech 1960–1969 u českého obyvatelstva ve vybraných lokalitách na českých jazykových ostrůvcích střední Evropy, a to v Polsku jedna obec

(Po 1), v býv. Jugoslávii sedm obcí (Ju 1–7), v Rumunsku pět obcí (Ru 1–5). Výzkum se konal podle téhož dotazníku jako na území českého jazyka, aby bylo možno získané výsledky navzájem srovnávat. (Podrobný seznam obcí viz 2.3.)

Sebraný materiál ukazuje, jak na jedné straně izolace našich dialektů vedla k uchování jejich původního stavu a na druhé straně do jaké míry ovlivnil mluvu naší staré emigrace styk s cizojazyčným obyvatelstvem.

Původ kolonistů nebyl zcela jednotný a přesněji ho dnes už nejde určit. Přes vnitřní vyrovnávání v průběhu vývoje v novém prostředí si mluva jednotlivých vybraných lokalit mnohdy podržela výrazný regionální charakter. Nejvíce obcí patří k oblastnímu typu českému, nejčastěji k severovýchodočeskému (Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 4). Zastoupen je i výrazný lokální typ středočeský (Ju 3). Ostatní obce českého typu jsou nivelizovanější a převládá v nich interdialekt jihozápadočeský (Ju 5, Ru 2) nebo středočeský (Ru 1, 3). Obce osídlené z Moravy jsou jen tři: typu středomoravského (Ju 6), valašského (Ju 7) a třetí se smíšením obyvatelstva původu středomoravského a slováckého (Ru 5).

5.5.2. Doklady řadíme za sebou po jednotlivých slovech a jejich variantách v pořadí podle prvního oddílu komentáře. Zapisujeme je zjednodušenou fonetickou transkripcí. K příslušné variantě se uvádí symbol lokality, v níž byla zapsána, a to v pořadí Po, Ju, Ru. Jednotlivé nářeční výrazy se oddělují pomlčkou. Jestliže materiál z některé lokality z jakéhokoli důvodu schází, její symbol se vynechává.

5.6. Odkazy na jazykové atlasy

5.6.1. V šestém oddíle se nacházejí odkazy na položky v západoslovanských jazykových atlasech, v nichž se řeší problém shodný s naším nebo našemu blízký. Připojují se i odkazy na položky Slovanského a Evropského jazykového atlasu. U citací atlasových děl odkazujeme na tvar sledovaného výrazu, popř. na příslušný tvar slova téhož typu.

Atlasová díla citujeme ve zkratkách v tomto pořadí:

ASJ	Atlas slovenského jazyka
MAGP	Mały atlas gwar polskich
AJŚ	Atlas językowy Śląska
PLPJ	Polsko-laskie pogranicze językowe
AJPP	Atlas językowy polskiego Podkarpacia
AJK	Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich
SSA	Sorbischer Sprachatlas
OLA	Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas
ALE	Atlas linguarum Europae

5.6.2. Citace u ASJ uvádí římským číslem svazek, arabská číslice znamená stranu v mapové části. Ve všech polských atlasech vyjadřuje číslice pořadí mapy (jen v AJK se objevuje v některých případech další číslo za dvojtečkou; to pak znamená pořadí položky na mapě).

U SSA znamená první číslice svazek, druhá za tečkou číslo mapy.

Číslo za zkratkou OLA znamená číslo položky v dotazníku (*Voprosnik Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*, Moskva 1965), číslo za zkratkou ALE je číslem otázky v 1. svazku dotazníku (*Atlas linguarum Europae, Premier Questionnaire*, I Texte, Nimègue 1973).

5.7. Doplnění kartograficky neřešenou položkou s podobným územním rozložením zachycených nářečních ekvivalentů

5.7.1. Sedmý oddíl se ke komentáři připojuje výjimečně. Stručně se v něm pojednává o položce nemapované, ale úzce souvisící s mapovanou položkou probíranou v příslušném komentáři. Buď se zde řeší forma příbuzná,, jejíž územní diferenciace není natolik zajímavá, aby jí byla věnována samostatná mapa (např. o položce příč. min. sg. m. uschla je zmínka pouze v 7. oddíle komentáře k položce uschl), nebo jde o formu jiného slovesa, ale stejného či blízkého typu s podobnou územní diferenciací (např. k položce vlezl byly přikomentovány položky nesl a pekl). Podává se zde výčet nářečních ekvivalentů a přibližně se vymezují jejich zeměpisné areály (zpravidla ve srovnání s nadřazenou mapovanou položkou).

6. Pravidelné regionální obměny (PRO)

6.0. Na mapách věnovaných morfologické problematice – podobně jako ve svazcích zaměřených na lexikální a slovotvorné rozdíly – představujeme soustavně jen nepravidelné hláskové jevy. Pravidelné regionální obměny na mapách registrujeme jen v případech uvedených ad 5.1.4. Je však možno je sledovat, i pokud nejsou zaznamenány přímo na mapě určité položky, a to pomocí map PRO, představených v této kapitole. Bylo vypracováno celkem šest map (mapy A–F) zachycujících rozšíření těchto obměn pomocí izoglos (značených arabskými číslicemi a malou abecedou, např. 1b). Pro každou mapu uvádíme soupis izoglos doložený příklady a stručným popisem jejich výskytu (6.3.).

Doplňkem těchto map je seznam pravidelných jevů vokalických a konsonantických (6.1.). Ten obsahuje odkazy na příslušné mapy a izoglosy (např. F2b). Je také doplněn příklady, v nichž jsou vyznačeny hlásky podléhající změnám v jednotlivých nářečních regionech.

Seznamy a mapy PRO tedy slouží k rekonstrukci fonetických realizací zaznamenaných nářečních výrazů (5.1.5.). PRO se vztahují k prvnímu oddílu komentářů, tj. k soupisu zachycených podob. Variující hlásky jsou podtrženy. V těch případech, kdy podtržené hlásky reprezentují více fonetických realizací daného výrazu, dáváme ve fonetické transkripci obvykle přednost formě běžné ve spisovném jazyce. Vyznačené hlásky mohou signalizovat i více změn, příznačných pro různé nářeční regiony. Tak např. zápisy „hloupý, ryby, sucho, krk, bjeh, Ana“ zastupují tyto hláskoslovné varianty: *hloupej*, *hlópé*, *hl4pé* (se zaokrouhleným *4*), *hlúpí*, *hłúpí*, *hlúpej*, *hłúpý*, *hłupy* a podoby s tzv. obalovaným *ł* (*h„úpí*, *h„úpý*, *h„upy*); *ribi*, *rebe*, *ryby*; *sucho*, *sochu*; *krk*, *kerk*, *kyrk*, *kryk*; *bjeh*, *beh*, *b'eh*; *Ana*, *Anna*, *Adna*.

Asimilační změny, redukce samohlásek vázané na předcházející souhlásku, různé realizace rozložených retnic, zachování skupiny *šč* jsou vyznačeny podtržením obou sousedních hlásek. Zápisy „jarní, shoda, šťesťí, tvaroh, mňesto“ zastupují tedy tyto varianty: *jarňí*, *jarňi*, *jarňə*; *zhoda*, *schoda*; *šťesťí*, *ščesťí*; *tvaroh*, *tfaroh*; *mňesto*, *mjesto*, *mesto*, *m'esto*. Protetické a hiátové hlásky se uvádějí v závorkách, např. zápis „(v)oko“ zastupuje podoby *oko*, *voko* a *„oko* (s protetickým polosamohláskovým *„*).

K rychlé orientaci slouží abecední seznam podtržených hlásek (6.2.). U každé hlásky nebo hláskové skupiny je odkaz na příslušné izoglosy s uvedením jevů, které sledují.

Průběh izoglos PRO je stanoven bez ohledu na městské lokality a jejich charakter v Čechách je poněkud jiný než na Moravě. Na Moravě představují víceméně přesné hranice hláskoslovných obměn, v Čechách jde vesměs o izoglosy ohraničující oblasti maximálního potenciálního výskytu sledovaného jevu.

Jednotlivé izoglosy se na mapě označují buď uprostřed oblasti, kterou ohraničují, nebo na té straně izoglosy, na níž je příznaková varianta. Ta je vždy zapsána v seznamu PRO na pravé straně protikladu.

V seznamech PRO je u většiny nářečních variant v závorce uvedena kurzivou zkratka světové strany (popř. slovo *střed*), označující prostor, v němž se sledovaný jev vzhledem k zakreslené izoglose vyskytuje. Na zvláštním řádku jsou uvedeny příklady na příslušný hláskový jev. Dále následuje stručný zeměpisný popis jeho výskytu. V některých případech, zvláště když jde o izoglosy vymezující základní nářeční oblasti, uvádějí se obě strany daného protikladu zkratkami příslušných oblastí, např. izoglosa D1a je doplněna popisem *čes. nář.* × *střm. nář.*

Ojedinělý a zeměpisně izolovaný výskyt pravidelného hláskového střídání je uveden přímo číslem lokality, v níž je registrován. Za slovo „též“ se připojují jednak čísla lokalit, ve kterých se sledovaný nářeční jev vyskytuje mimo svůj vlastní areál, jednak hláskoslovné jevy, které nejsou pro svůj ojedinělý či doplňkový charakter na mapách PRO vůbec zpracovány. Také u těchto jevů jsou uvedena čísla lokalit.

6.1. Seznam vokalických a konsonantických jevů

6.1.1. Vokalismus

ej, ou × *é, ó* (též *4*) × *ę́, ǫ́* × *ý, í* (< *ý*), *ú* (× *y, u*)	hloupý	**D1abc (A1a)**
ý, í (< *ý*), *ú* × *ej, ou* a „nadměrné“ *ej* (< *î*), *ou* (< *ů*)	hloupý; tříska, růža	**D3a**
í (< *ý*) (jen koncové) × *ej*	hlúpý	**D3b**
í, ý, é, á, ó, ú × *i, y, e, a, o, u* (neutralizace kvantity)	léčivé mazáání	**A1a**
í, ú × *i, u*	kvíťí, rúža	**A1b**
í (v příponách) × *i*	knedlík, mňesíc, staveňí	**A1c**
í (uvnitř slov) × *i*	žíce, podlíkački, zabíjet	**A1d**
i × *i, y* (*í* × *í, ý*)	bílý, byli	**F2a**
i, í (po *ž, š, č, ř*) × *y, ý*	živy, šije, učil, kříž	**F2b**
i, í (po *z, s, c*) × *y, ý*	muzika, silný, cigán	**F2c**
i (< *y*), *u* (slovní základ i koncovka) × *ę, ǫ* × *e, o* (též *y* × *ə*)	ryby, ruka	**D2ab**
i (< *y*), *u* (jen koncové) × *e, o*	ryby, kočku	**D2c**
-é × *-í* (úžení)	dobré pole	**E5**
-’e × *-’a* (neprovedená přehláska)	kaše, jedle	**E6**
oN, eN × *uN, yN*	honem	**E7**
a (< *á*) × *o*	mokrá tráva	**E8**
i (po *z, s, c, ž, š, č, ř, l*) × *e, ę*	zima, silný, cibule, živ, šije, učil, křivý	**F1**
i (po *ď, ť, ň, ž, š, č, ř, l*) × *ə*	ťicho, ňic	**C2a**
-ňí- × *-ňə-*	zedňík	**C2b**
-ňí (typ *jarňí*) × *-ňə*	jarňí	**C2c**
o × *u*	(v)okolo, koza	**F3**
-ovat × *-uvat*	kupovat	**C4**
se × *sa*	bát se	**F6**
relikty nosovek	(příslušná podoba se uvádí v závorce)	**F5**
r × *er* (průvodní vokály)	krk	**A2a**
r × *yr* (*ry*)	krk	**A2bc**
o- × *vo-* (× *„o-*) (náslovné vokály)	(v)oko	**A3ab**
ji-, jí- × *i-, í-* (náslovné vokály)	(j)ídlo, (j)iná	**A4**
u- × *hu-* (náslovné vokály)	(h)umí	**E3**

6.1.2. Konsonantismus

šť × *šč*	ešťe, šťesťí	**E1**
sch (< *sh*) × *zh*	shoda	**E2**
l × *l, ł* × *l, „*	lepil	**E4ab**
ne × *ňe*	neleje	**D4**
de, te × *ďe, ťe, se, ze* (*ďi, …*) × × *dz’e, c’e, s’e, z’e* (*dz’i, …*) × × *dže, če, še, že,* (*dži, …*) × × *dźe, će, śe, źe* (*dźi, …*)	vedete, ťicho, seno, zima, sivy, na voze	**D5abcd**
v (po samohláskách na konci slabik) × *„*	pravda, krev	**B1**
koncové souhlásky *-b, -d, -z, -ž, …* (ve výslovnosti *-p, -t, -s, -š, …*) × × *-b, -d, -z, -ž, …* (vyslovované zněle)	dub, had, vúz, kříž	**B2**
mňe (< *m* + *ě*) × *mje*	mňesíc	**B3**
bje, pje, vje, mňe (< *b, p, v, m* + *ě*) × *be, pe, ve, me*	bježet, pjet, svjetlo, mňesto	**B4**
bi, pi, … (*bje, …*) × *b’i, p’i, …* (*b’e, …*)	bič, pila, bjeh, mňesto	**B5a**
bi, pi, … × *bji, pji, …*	bič, pila	**B5b**

-st × *-sť*	kost **B6a**
sť × *s'c'*	kost, sťena **B6b**
ř × *r*	řepa **F4**
-t (v infinitivu) × *-ť* (*-ć*) (též *-t* × *-ť*, *-ťi*)	padat **C3**
tv, *kv* × *tf*, *kf*	tvaroh, kvíťí **C5**
n × *nn*	Ana **C1a**
n × *nn*, *dn*	kamenej, Ana **C1b**
dn, *dň* × *nn*, *ňň* (*n*, *ň*)	jedna, zedňík **C1c**
dl × *ll*	sádlo **C1d**
hranice česko-polských nářečí (*g*, *k'i*, *g'i*, typ *p'ec*, *ňeše*, typ *krova*, zvratné *śe*)	noha, se **F5**
	(u ostatních jevů se příslušná podoba uvádí v závorce)

6.2. Abecední seznam podtržených hlásek

á	**A1a** (krácení)
	E8 (*á* > *a* > *o*)
b	**B5a** (měkká retnice před *i*)
	B5b (rozložená měkká retnice před *i*)
	B2 (znělá výslovnost)
bj	**B4** (ztráta jotace)
	B5a (měkká retnice před *e*)
či	**C2a** (redukce)
d	**D5abcd** (měkčení a asibilace)
	B2 (znělá výslovnost)
ď	**D5bcd** (asibilace)
	B2 (znělá výslovnost)
ďi	**C2a** (redukce)
dl	**C1d** (*dl* > *ll*)
dn	**C1c** (*dn* > *nn*, *n*)
dň	**C1c** (*dň* > *ňň*, *ň*)
e	**E6** (přehláska *'a* > *'e*)
	E7 (*e* > *y*, *i* před *n*, *ň*, *m*)
	F6 (*se* × *sa* — zvrat. zájm.)
é	**A1a** (krácení)
	E5 (úžení)
ej	**D1abc** (*ej* × *é* × *ę́* × *î*)
(h)	**E3** (protetické *h*)
h	**F5** (*h* × *g*)
	B2 (znělá výslovnost)
i	**F1** (*i* > *e*, *ę*)
	F2b (*i* > *y*)
	F2c (*i* > *y*)
í	**A1abcd** (krácení)
	D3a („nadměrné“ *ej*)
	F2b (*í* > *ý*)
	F2c (*í* > *ý*)
(j)	**A4** (hiátové *j*)
kv	**C5** (*kv* > *kf*)
l	**E4ab** (*l* × *ł* × „)
li	**C2a** (redukce)
m	**B5a** (měkká retnice před *i*)
	B5b (rozložená měkká retnice před *i*)
mň	**B3** (*mňe* × *mje*)
n	**C1ab** (*n* × *nn*, *dn*)
	D4 (*ne* × *ňe*)
ňi	**C2a** (redukce)
ňí	**C2bc** (redukce)
o	**C4** (inf. *-ovat* × *-uvat*)
	E7 (*o* > *u* před *n*, *ň*, *m*)
	F3 (*o* > *u*)
ó	**A1a** (krácení)
ou	**D1abc** (*ou* × *ó* × *ǫ́* × *ú* / × *u* — **A1a**)
p	**B5a** (měkká retnice před *i*)
	B5b (rozložená měkká retnice před *i*)
pj	**B4** (ztráta jotace)
	B5a (měkká retnice před *e*)
r	**A2abc** (průvodní vokály)
ř	**F4** (*ř* × *r*)
ři	**C2a** (redukce)
s	**D5bcd** (měkčení)
	F5 (*se* × *śe* — zvrat. zájm.)
sh	**E2** (*sch* × *zh*)
st	**B6ab** (*st* × *sť* × *s'c'*)
sť	**B6b** (*sť* × *s'c'*)
ši	**C2a** (redukce)
šť	**B6b** (*šť* × *šč*)
t	**D5abcd** (měkčení a asibilace)
	C3 (měkčení a asibilace inf. *-t*)
ť	**D5bcd** (asibilace)
ťi	**C2a** (redukce)
tv	**C5** (*tv* > *tf*)
u	**D2abc** (*u* > *o*, *ǫ*)
ú	**A1ab** (krácení)
	D3a („nadměrné“ *ou*)
(v)	**A3ab** (protetické *v*)
v	**B1** (*v* × „)
	B2 (znělá výslovnost)
	B5a (měkká retnice před *i*)
	B5b (rozložená měkká retnice před *i*)
vj	**B4** (ztráta jotace)

vj **B5a** (měkká retnice před *e*)
y **D2abc** (*y* > *e*, *ę*, *ə*)
F2a (*i* × *i*, *y*)
ý **A1a** (krácení)
D1abc (*ej* × *é* × *ę́* × *ý*, *î*)
D3ab (*ý* × *ej*)
F2a (*í* × *í*, *ý*)
z **B2** (znělá výslovnost)
D5bcd (měkčení)
ž **B2** (znělá výslovnost)
ži **C2a** (redukce)

6.3. Soupis izoglos na mapách

PRO — mapa A

Krácení:

A1a **í, ý, é, á, ó, ú** × **i, y, e, a, o, u** (důsledně) (*sv.*)
lečive mazaňi — *slez. nář.*

A1b **í, ú** × **i, u** (důsledně)
kviťi, ruža — *sev. střm. nář. a odděleně již. střm. a již. čm. nář.*

A1c **í** (v příponách) × **i** (*sev.*)
knedlik, mňesic, staveňi — *svč. nář., sev. část střč. nář.*

A1d **í** (uvnitř slov) × **i** (*sev.*)
žice, podlikački, zabijet — *sv. polovina Čech, též 464*

Průvodní vokály:

A2a **r** × **er** (*sev.*)
kerk — *Podkrkonoší*

A2b **r** × **yr** (*vých.*)
kyrk — *vých. polovina slez. nář.*

A2c **r** × **yr (ry)**
kyrk (kryk) — *jv. část slez. nář.*

Náslovné vokály:

A3a **o-** × **vo-** (*záp.*)
voko — *Čechy kromě doudl. úseku, záp. polovina Moravy*

A3b **o-** × **„o-** (*vých.*)
„oko — *Jablunkovsko, též 801*

A4 **ji-, jí-** × **i-, í-**
ídlo — *vých. polovina Moravy, sv. a již. okraje Čech*

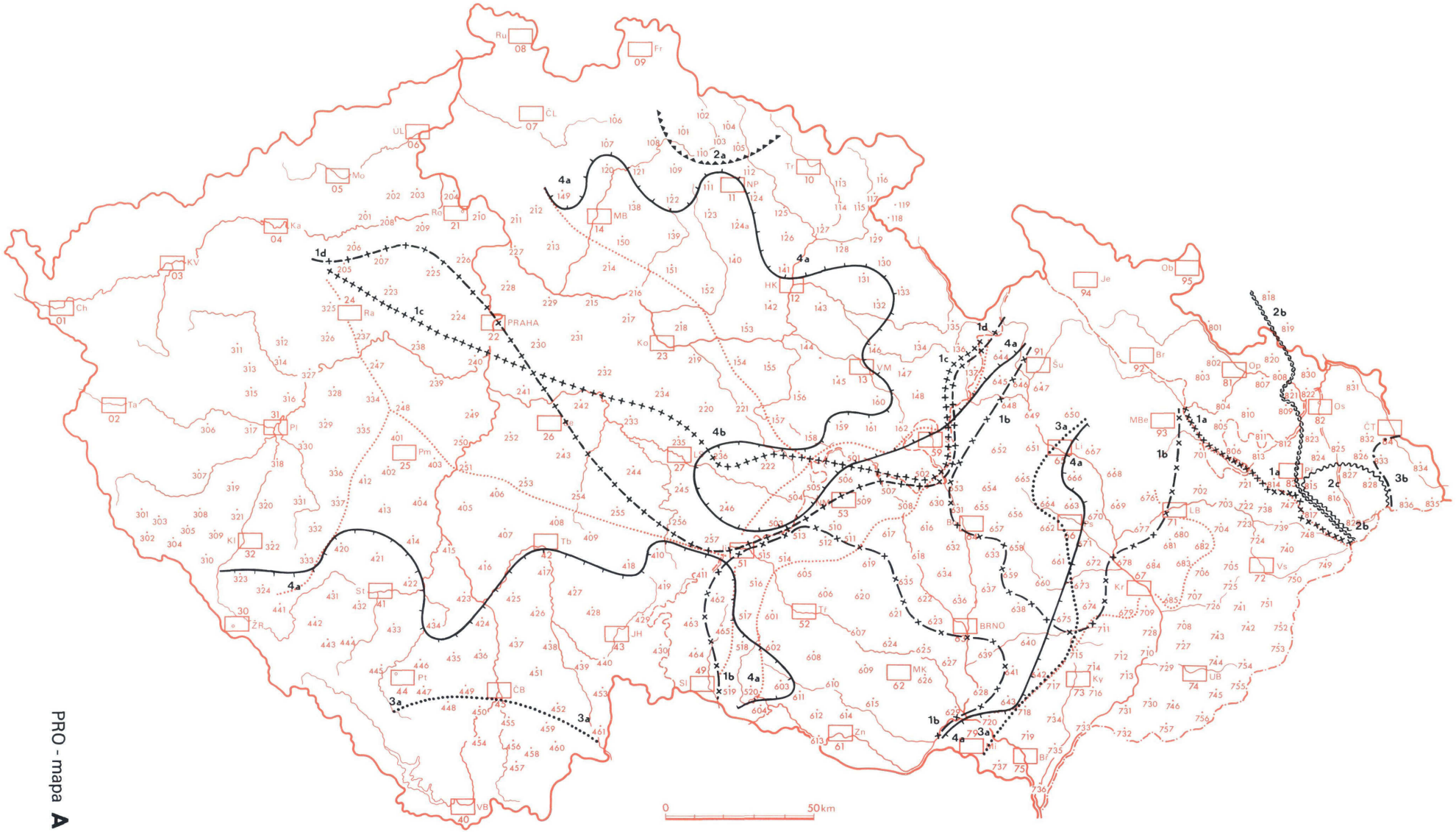

PRO - mapa **A**

B1 **v** (po samohláskách na konci slabik) × **„** (*sev.*)

pra„da, kre„ — *sv. polovina Čech*

B2 koncové souhlásky **-b, -d, -z, -ž, …** (ve výslovnosti **-p, -t, -s, -š, …**) × × **-b, -d, -z, -ž, …** (vyslovované zněle) (*střed*)

dub, had, vúz, kříž, … — *svč. nář. kromě okrajových úseků, Boskovicko, Zábřežsko*

B3 **mňe (< m + ě)** × **mje**

mňesíc × mjesíc — *záp. okraj Čech, již. Čechy a záp. Morava, již. okraje vm. nář., sv. Morava a Slezsko*

B4 **bje, pje, vje, mňe (< b, p, v, m + ě)** × **be, pe, ve, me** (*střed*)

bežet, pet, svetlo, mesto — *Litomyšlsko, též 755*

B5a **bi, pi, … (bje, …)** × **b'i, p'i, … (b'e, …)**

b'ič, p'ila, … (b'eh, …) — *Valašsko, sev. a vých. okraj slez. nář., též 457*

B5b **bi, pi, …** × **bji, pji, …**

bjič, pjila, … — *doudl. úsek, 464, 520, 701, 805*

B6a **-st** × **-sť**

kosť — *zč. nář., záp. část střč. nář., Morava bez záp. části*

B6b **sť** × **s'c'** (*sv.*)

kos'c', s'c'ena — *slez. nář. kromě již. úseků*

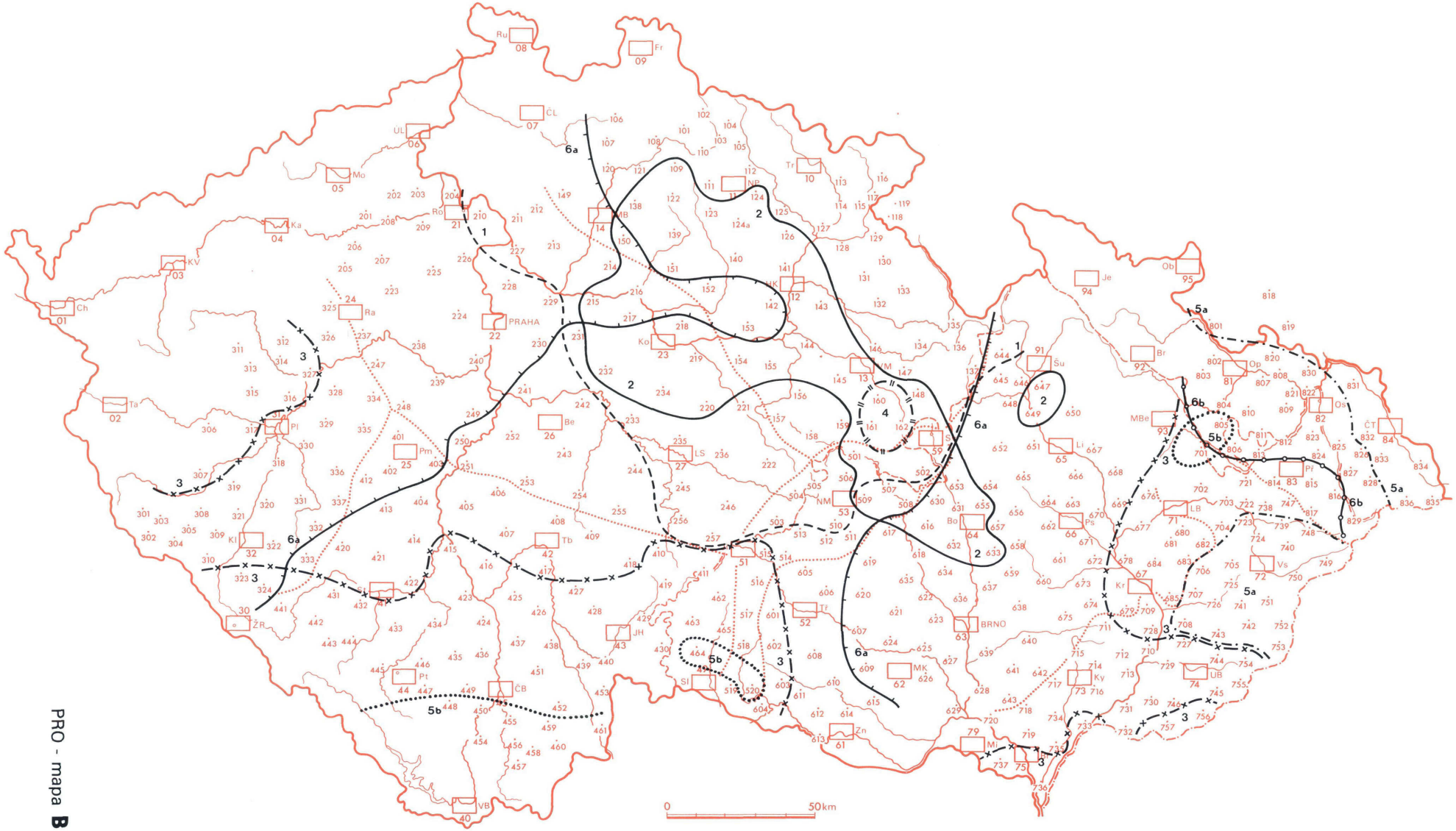
Ru 08
Fr 09
ČL 07
ÚL 06
Mo 05
Ka 04
KV 03
Ch 01
Ta 02
Ra 24
PRAHA 22
Ko 23
Be 26
Pm 25
LS 27
Pl 31
KI 32
ŽR 30
Tb 42
JH 43
Pt 44
ČB 45
VB 40
RO 21
NB 14
TR 10
NP 11
HK 12
PA 13
NM 53
ST 59
Bo 64
Tř 52
BRNO 63
MK 62
Zn 61
SI 51
Je 94
Ob 95
Br 92
Su 91
Li 65
Ps 66
Kr 67
Vs 72
LB 71
Př 83
ČT 84
Os 82
MBe 93
Op 81
Ky 73
UB 74
Mi 75
0
50km

PRO - mapa **B**

C1a **n** × **nn**

Anna — *sv. slez. nář., stř. část vm. nář., vých. Litovelsko*

C1b **n** × **nn, dn** (*sv.*)

kamennej, Anna;
kamednej, Adna — *sv. okraje Čech, sev. Novoměstsko*

C1c **dn, dň** × **nn, ňň, (n, ň)**

jenna, zeňňik (jena, zeňik) — *užší sv. okraje Čech*

C1d **dl** × **ll** (*sev.*)

sállo — *širší Podkrkonoší*

C2a **i (**po **ď, ť, ň, ž, š, č, ř, l)** × **ə**

ťəcho, ňəc (əňc) — *znojem. typ*

C2b **-ňí-** × **-ňə-** (*záp.*)

zedňək — *zč. nář.*

C2c **-ňí** (typ jarní) × **-ňə** (*jz.*)

jarňə — *jzč. nář. bez již. a sv. úseků*

C3 **-t** (v infinitivu) × **-ť (-c', -ć, -č)**

padať (padac', padać, padač) — *širší Podkrkonoší, sv. Morava a Slezsko, -c též 755*

též **-t** × **-ť, -ťi**

padať, padaťi — *445*

C4 **-ovat** × **-uvat**

kupuvat — *širší vých. Plzeňsko, širší Brněnsko, Zábřežsko*

C5 **tv, kv** × **tf, kf**

tfaroh, kfíťí — *část Doudlebska, slez. nář., sev. okraje vm. nář., širší Přerovsko, enklávy v již. vm. nář.; v mor. a slez. nář. též výjimečně* **sv, šv** × **sf, šf**: sfúj, šfagr

PRO - mapa **C**

D1a **ej, ou** × **é, ó** (*vých.*)
hloupej, vejce × hlópé, véce — *čes. nář. × střm. nář.*
též **ó** × **4**
hlópé × hl4pé — *615, 626, 628, 629*

D1b **é, ó** × **ý, í (< ý), ú** (*vých.*)
hlópé × hlúpý (-í) — *střm. nář. × vm. nář. a čuháckýostrov*

D1c **é, ó** × **Ƶ, Ƶ** (*střed*)
hlópé × hlǫpę́ — *záp. část centr. střm. nář.*

D2a **i (< y), u** × **ę, ǫ** (*střed*)
rębа, rǫka — *centr. střm. nář.*

D2b **i (< y), u** (slovní základ i koncovka) × **e, o** (*střed*)
rebe (nom. pl.), roke (nom. pl.), neso (1. sg. préz.) — *stř. pruh střm. nář.*
též **y** × **ə**
rəbə — *516, 645, 747*

D2c **i (< y), u** (jen koncové) × **e, o**
rybe (nom. pl.), kočko (akuz. sg.)
přiléhající úseky k 2b

D3a **ý, í (< ý), ú** × **ej, ou** a „nadměrné“ **ej (< í), ou (< ů)**
hloupej, třejska, rouža — *keleč. a dolská nář.*

D3b **í (< ý)** (jen koncové) × **ej**
hlúpej — *dolská nář.*

D4 **ne** × **ňe** (*sev.*)
ňeleje (3. sg. přít. č.) — *slez. nář., sev. okraj vm. nář., též 755*

D5a **de, te** × **ď'e, ť'e** (*sev.*)
buďeťe (2. pl. bud. č.) — *slez. nář., sev. okraj vm. nář.*

D5b **ď'e, ť'e, se, ze (ď'i, …)** × **dz'e, c'e, s'e, z'e (dz'i, …)** (*sev.*)
vedz'ec'e (2. pl. přít. č.), c'icho, s'eno, s'ivy, na voz'e (lok. sg.)
stř. část slez. nář. kromě již. a sv. úseku a bez Opavska

D5c **dz'e, c'e, s'e, z'e (dz'i, …)** × **dže, če, še, že (dži, …)**
vedžeče, šivy — *Opavsko, Jablunkovsko*

D5d **dz'e, c'e, s'e, z'e (dz'i, …)** × **dźe, će, śe, źe (dźi, …)** (*sv.*)
vedźeće, śivy — *sev. Jablunkovsko, Těšínsko*
též **de, te; ď'e, ť'e (ď'i, …)** × **dze, ce (dzi, …)**
dzedzina, cicho, budzece (2. pl. bud. č.)
755

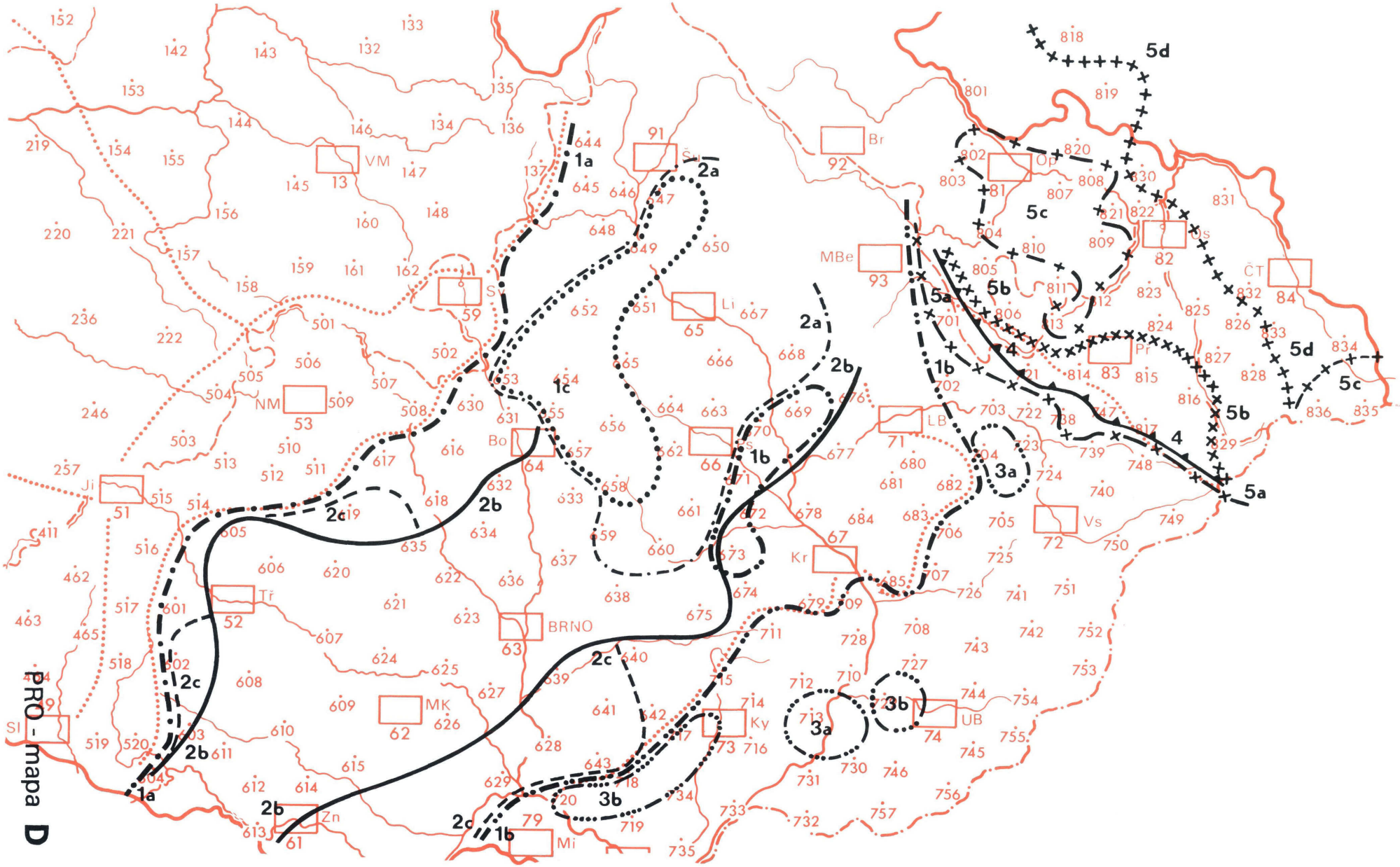

VM
13
Šu
91
Br
92
Op
81
Os
82
ČT
84
MBe
93
Sv
59
Li
65
Pr
83
NM
53
Bo
64
Ps
66
LB
71
Ji
51
Vs
72
Kr
67
Tř
52
BRNO
63
MK
62
Ky
73
UB
74
Sl
Zn
61
Mi
79
1a
1b
1c
2a
2b
2c
3a
3b
4
5a
5b
5c
5d

PRO - mapa D

PRO — mapa E

E1 **šť × šč** (*vých.*)
ešče, ščesťí — *čes. nář. × mor. a slez. nář.*

E2 **sch (< sh) × zh** (*vých.*)
zhoda — *čes. nář., jz. Morava × mor. a slez. nář.*

E3 **u- × hu- (ho-)** (*střed*)
humí (homí) (3. sg. přít. č.) — *stř. a již. část střm. nář.*

E4a **l × l, ł** (*vých.*) (*733, 756* jen jediné l)
lepił (3. sg. min. č.) — *vých. úsek střm. nář., vm. a slez. nář.*

E4b **l, ł × l, „**
lepi„ (3. sg. min. č.) — *jv. a sev. okraje vm. nář., sv. část slez. nář.*

E5 **-é × -í** (úžení u tvrdých adjektiv) (*záp.*)
dobrí pole — *vm. a slez. nář. × střm. a čes. nář.*

E6 **-’e × -’a** (neprovedená přehláska) (*vých.*)
kaša, jedla — *čes. nář., sz. Morava × mor. a slez. nář.*

E7 **oN, eN × uN, yN** (*vých.*)
honem × hunym — *vých. slez. nář.*

E8 **a (< á) × o** (*vých.*)
mokro trova — *vých. slez. nář.*

PRO — mapa F

F1 **i (**po **z, s, c, ž, š, č, ř, l) × e, ę** (*sev.*)
zema, selné, cebola, žev, šeje, učel, křevé (zęma, sęlné, cębola, …: srov. **D2a**)
centr. střm. nář.

F2a **i × i, y (í × í, ý)** (*sv.*)
bílí, bili × bílý, byli — *sev. vm. a slez. nář.*

F2b **i, í (**po **ž, š, č, ř) × y, ý** (*střed*)
žyvy, šyje (3. sg. přít. č.), učyl (3. sg. min. č.), křyž
Valašsko, záp. část slez. nář.

F2c **i, í (**po **z, s, c) × y, ý** (*sv.*)
muzyka, sylny, cygan — *Valašsko, slez. nář.*

F3 **o × u**
vukulu, kuza — *horský typ*

F4 **ř × r**
repa — *již. okraje vm. nář., 728*

F5 **hranice nářečí česko-polských** (1. relikty nosovek, 2. g, 3. k’i, g’i, 4. typ p’ec, ňeše, 5. typ krova, 6. zvratné še) (*vých.*)
m’ynso, noga, k’ij — *sv. slez. nář.*

F6 **se × sa** (*vých.*)
bát sa — *vm. nář.*

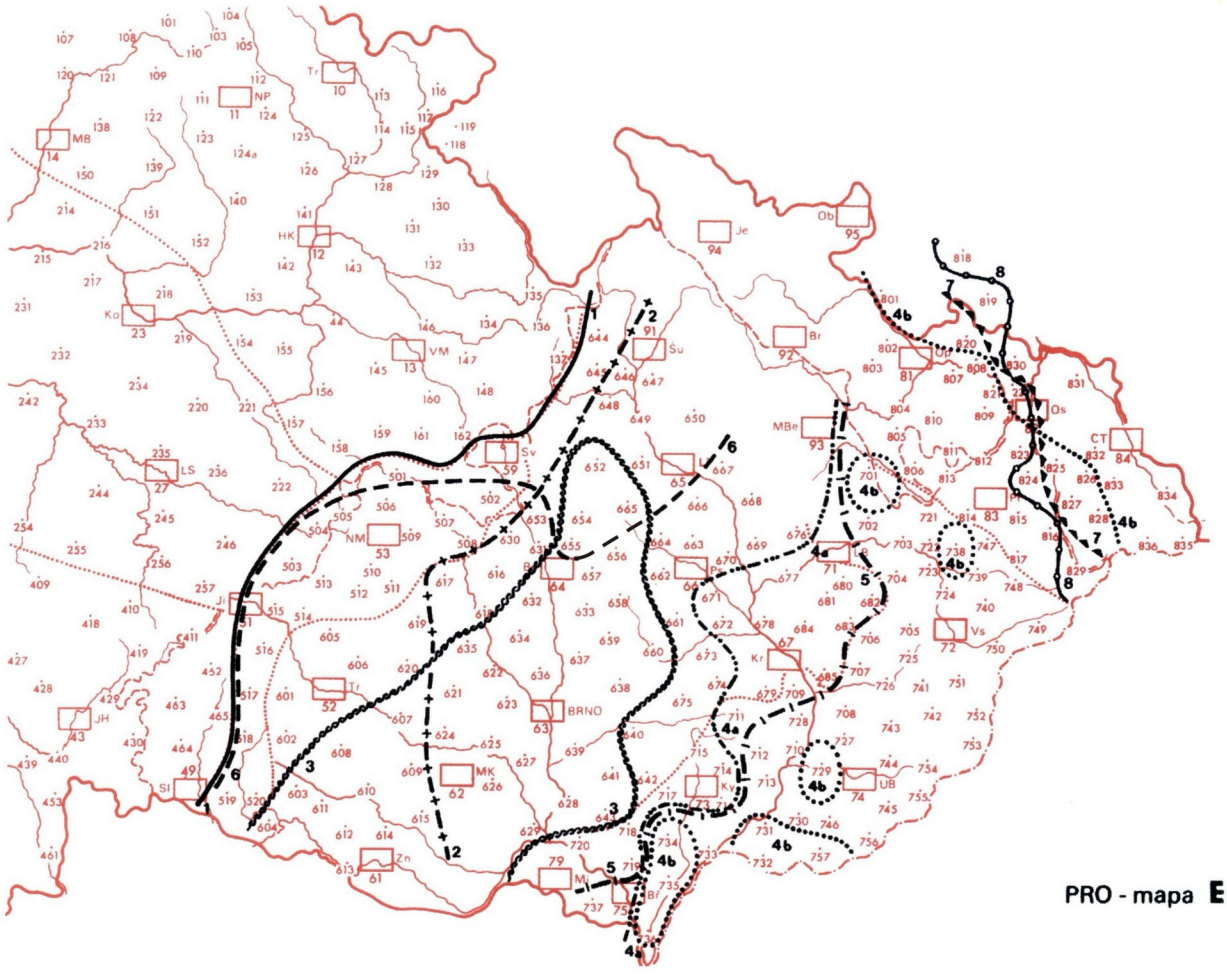

PRO - mapa **E**

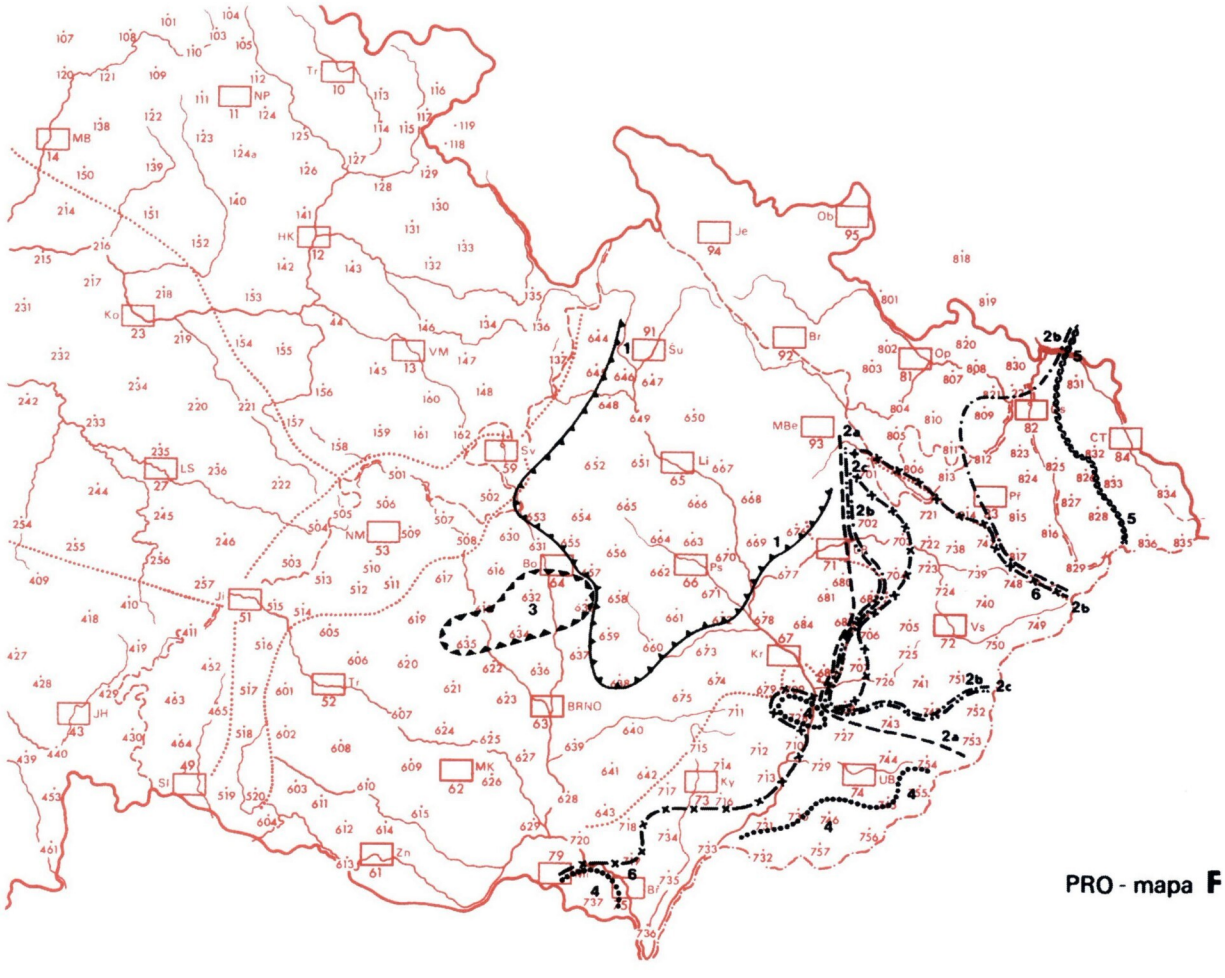

PRO - mapa **F**

KOMENTÁŘE A MAPY

– hranice areálů tvaroslovných nebo slovotvorných forem

– hranice areálů hláskoslovných variant

– tvaroslovné a slovotvorné formy
(bez rozlišení typů písma)

– hláskoslovná varianta

– přesahy spisovného nebo obecného výrazu

– značky se stálým diakritickým znaménkem pro nedubletnost

– značky bez znaménka pro nedubletnost
(označují dubletnost vzhledem k nápisu)

– sporadické výrazy
(konkrétní výčet viz v odstavci S prvního oddílu komentáře)

– škrtnuté číslo bodu sítě
(neexistence pojmenování nebo reálie)

– prázdný obdélník v legendě
(daný výraz není na mapě grafickými prostředky vyjádřen)

– šrafování

SUBSTANTIVA

Původní členění deklinačních typů vycházelo z principu kmenového. V důsledku uplatňování principu rodového později nastaly podstatné změny, avšak některé prvky starobylého sklonění přetrvaly do dneška.

V deklinaci substantiv došlo v historické době k vývojovému procesu, jenž byl iniciován různými činiteli; patří k nim zejména

– prosazování principu životnosti a neživotnosti (u maskulin),
– tendence k unifikaci koncovek v některých pádech, zvláště v množném čísle,
– vzájemné ovlivňování rozdílných deklinačních typů,
– tvarové vyrovnávání odstraňováním nefunkčních alternací v kmeni,
– odstraňování tvarové homonymie v pádech s různou funkcí,
– vliv sklonění zájmenného a složeného (adjektivního),
– hláskové změny (zejména přehlásky).

V našich nářečích se zmíněné faktory uplatňovaly s různou intenzitou a v různém geografickém rozsahu, srov. podrobně u jednotlivých pádů.

V deklinaci substantiv existují mezi dialekty četné rozdíly. K těm nejvýraznějším patří zejména diference plynoucí z odlišného rodového začlenění substantiv k tvrdým nebo měkkým typům a z různé míry unifikace koncovek.

Základní skloňovací typy substantiv se ve spisovném jazyce i ve všech našich nářečích v podstatě shodují.

V muž. rodě životných i neživotných je typ tvrdý (*pán, hrad*) a typ měkký (*muž, stroj*); kromě většinových maskulin zakončených na souhlásku existují ještě maskulina na samohlásku (*předseda, soudce*).

Ve středním rodě je typ tvrdý (*město*) a typ měkký (*pole*), vedle toho typ *kuře, stavení*.

V ženském rodě jsou substantiva končící na samohlásku, jež náležejí k typu tvrdému (*žena*) nebo k měkkému (*růže*), dále feminina na souhlásku (*kost, píseň*).

1. Rozdíly v zařazení substantiv k různým rodům se projevují např. ve variantách *oje* n. × *oj* f., m., *okurek* m. × *okurka* f., *bot* m. × *bota* f., *snídaně* f. × *snídaní* n.; *Olomouc* m. × f.

2. Četné jsou diference v zařazení substantiv k tvrdým nebo k měkkým deklinačním typům.

a) Rozdíly plynou z různého rozsahu realizace přehlásek *'a > e, 'u > i* v koncovkách měkkých typů. V důsledku toho jsou ve východnějších dialektech mezi tvrdými a měkkými typy rozdíly menší (srov. např. *růža* jako *žena*, gen. sg. *kraja* jako *lesa*, dat. sg. *polu* jako *městu*).

b) K omezení diferencí mezi tvrdými a měkkými typy došlo také vyrovnáváním tvarového systému. V některých nář. je např. shodný tvar vok. sg. *ženo* i *dušo*, na omezeném území se shoduje zakončení gen. pl. tvrdých a měkkých feminin – *sukňé*, ale i *kočké, misé*.

c) V menším rozsahu nastalo vyrovnávání neuter měkkého sklonění typu *pole* s tvrdými substantivy typu *město* (např. *polo, moře*).

d) Všech rodů se týkají rozdíly v zařazení substantiv k tvrdým nebo měkkým skloňovacím typům u subst. se slovním základem končícím na sykavky *s, z* a na *l* (např. subst. *mísa, vůz, železo, stodola, motýl*). Ve východnějších dialektech se u těchto subst. vyskytují koncovky měkké deklinace (např. *na vozi, po železi, ve stodoli, od kose, dva motýle*).

e) výrazná je hranice příslušnosti k tvrdému nebo měkkému sklonění u substantiv, jež původně patřila k muž. nebo žen. i-kmenům (*host, kost*) a k n-kmenům a t-kmenům (*kámen, loket*). V záp. dialektech mají tato substantiva sklonění tvrdé, ve východnějších nářečích zpravidla měkké (*pramen* × *prameň*, *prameny* × *prameně*, *lokty* × *loktě*).

f) Rozdíly v zařazení k tvrdým nebo měkkým deklinačním typům se projevují též u subst. na *-na* × *-ňa* (*kůlna* × *kůlňa*).

3. Některé skloňovací typy se přiklánějí k jiným typům, než je tomu ve spisovném jazyce, např. přechod feminin typu *díže* (jako *růže*, ja-kmenové subst.) k variantě *díž* (jako *kost*, i-kmenové subst.) a naopak *niť* (jako *kost*, i-kmenové subst.) k *nitě* (jako *růže*, ja-kmenové subst.), nom. pl. *zdi* (jako *kosti*) k *zdě* (jako *růže*) nebo *zďa* (jako *města*, o-kmenové subst.).

4. V důsledku tvarového vyrovnání dat. a lok. sg. m. pronikla dat. koncovka *-u* i do lok. sg. maskulin a neuter měkkých typů a nahradila zde zakončení *-i* (např. za starší *na kraji*, *na moři* je analogické *na kraju*, *na mořu*).

Nápadné jsou rozdíly mezi dialekty v míře unifikace koncovek v mnohých pádech množného čísla. ve východnějších dialektech je unifikace mnohdy důsledná, srov. např. slez. instr. pl. na *-oma* u subst. všech rodů a typů.

O četných dalších nářečních diferencích ve flexi substantiv pojednáváme podrobně u jednotlivých pádů.

Nominativ singuláru

Nominativ sg. maskulin

Ve spisovném jazyce jsou životná i neživotná substantiva rodu mužského patřící k jmenné deklinaci v nom. sg. zpravidla zakončena na souhlásku; podle její povahy rozlišujeme deklinaci tvrdou (typ *pán*, *hrad*) a měkkou (typ *muž* a *stroj*); početně omezenou skupinu tvoří maskulina zakončená na samohlásku *-a* (typ *předseda*) a *-e* (typ *soudce*). Maskulina náležející k deklinaci složené (adjektivní) jsou zakončena na *-ý* (typ *hajný*) nebo *-í* (typ *průvodčí*).

Nářeční stav se v podstatě shoduje se situací ve spisovném jazyce. Pouze substantiva, která původně náležela ke starému n-kmenovému a t-kmenovému skloňování, se na východnější části území českého národního jazyka přiklonila k měkkému skloňovacímu typu (např. *kámen* × *kameň*, *loket* × *loketʹ*), popř. si uchovala (v nář. slezských) starší palatalizované formy.

U substantiva *chléb* / *chleba* došlo k proniknutí pův. látkového genitivu *chleba* do funkce nominativu.

U typu *soudce* se v nář. uplatňují diference vyplývající z přiřazení k deklinaci jmenné (*soudce*) nebo složené (*soudcí*).

Zeměpisný rozsah jednotlivých tvarů nom. sg. maskulin je zobrazen na mapách: *kámen* s přikomentovanými položkami *řemen* a *jelen*; *den*; *soudce*; *loket* a *chléb*.

1 **kámen** nom. sg. m. (1211) — *mapa s. 49*
řemen (665)
jelen (1467)

1 M kámen — kamen
kameň

2 Zkoumaly se morfologické diference v zakončení nom. sg. výrazu *kámen* (pův. mužský n-kmen). Forma *kámen*, shodná se spis. jazykem, je od původu tvar akuzativní (starý nom. sg. zněl **kamy*), který v důsledku vyrovnání paradigmatu pronikl do nominativu. Morfologická forma *kameň* je výsledkem splynutí podoby nom. sg. *kamen* s měkkým deklinačním typem (pův. jo-kmeny, dnes typ *stroj*); přechod byl umožněn kmenovou analogií (podle dativu-lokálu *kameni*). Ve slez. nářečích je však měkkost koncové souhlásky zachována patrně v důsledku neprovedení depalatalizace souhlásek (pračeská podoba **kamen'*); k rozdílům v zakončení *-n* × *-ň* srov. též II-132 pramen.

Vedle uvedeného rozdílu morfologického dokládá nář. materiál též hláskový rozdíl v kvantitě kořenné samohlásky (*kámen* × *kamen / kameň*).

3 Zhruba v sev. polovině Čech s Plzeňskem a Chodskem (bez nejvýchodnějšího okraje svč. nářečí) je rozšířena forma *kámen*. Zbývající část Čech spolu se záp. Moravou se vyznačuje hláskovou variantou *kamen*. Stř. a vých. Moravu a Slezsko charakterizuje forma *kameň*.

Situace ve městech se v podstatě shoduje s nář. okolím. Zč. a většina sm. pohraničních měst a města slezská dokládají navíc variantu *kamen*. Je pozoruhodné, že podoba *kámen* do městské mluvy v oblastech s jinou nář. podobou s výjimkou sm. pohraničních měst neproniká.

4 **kámen** stč., Db, Tk, MČ **kameň** sloven., pol. *kamień*, hluž. *kamjeń*

5 kámen Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — kamen Ju 4, Ru 1 — kameň Ju 6, 7, Ru 5

6 ASJ IV 18:6b

7 V nom. sg. mužských n-kmenů zkoumaných na položkách *řemen* (665) a *jelen* (1467) byly zaznamenány formy *řemen* × *řemeň*; *jelen* × *jeleň*. Rozsah tvrdých a měkkých morfologických variant se zhruba kryje s formami nom. sg. *kámen* × *kameň*, a to zejména v již. úseku průběhu izoglosy na záp. Moravě; sev. úsek izoglosy oddělující podoby *řemen* × *řemeň* prochází Zábřežskem, u forem *jelen* × *jeleň* zahrnuje podoba shodná se spis. jazykem Zábřežsko celé.

Atlasy: OLA 830

Ši

2 **den** nom. sg. m. (1480) — *mapa s. 49*

1 M den
deň

2 Sledovaly se morfologické diference nom. sg. substantiva *den* (pův. mužský n-kmen). Morfologická varianta *deň* je důsledkem splynutí s měkkým deklinačním typem (pův. jo-kmeny, dnes typ *stroj*). Ve slez. nářečích však je měkkost koncové souhlásky zachována pravděpodobně v důsledku neprovedené depalatalizace.

Na mapě nejsou registrovány hláskové jevy, které jsou výsledkem PRO D5abcd a PRO E7.

3 Čechy a záp. Moravu charakterizuje forma *den*, zbývající část Moravy a Slezsko varianta *deň*. Ta byla rovněž zachycena (dubletně s podobou *den*) v přilehlém úseku sv. Čech (v Podorlicku), odděleně pak v sev. Čechách (v úseku podkrkonošském).

Ve městech je situace shodná s nář. okolím, do mor. a slez. měst – zejména do mluvy mladé generace – proniká, nepochybně vlivem spis. jazyka a školní výuky, forma *den*. Ta byla jako jediný výraz zapsána rovněž v sm. pohraničních městech.

4 **den** stč., Db, Tk. MČ **deň** slov., pol. *dzień*, hluž. *dźeń*

5 den Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — deň Ju 7

6 OLA 2375, 2394

Ši

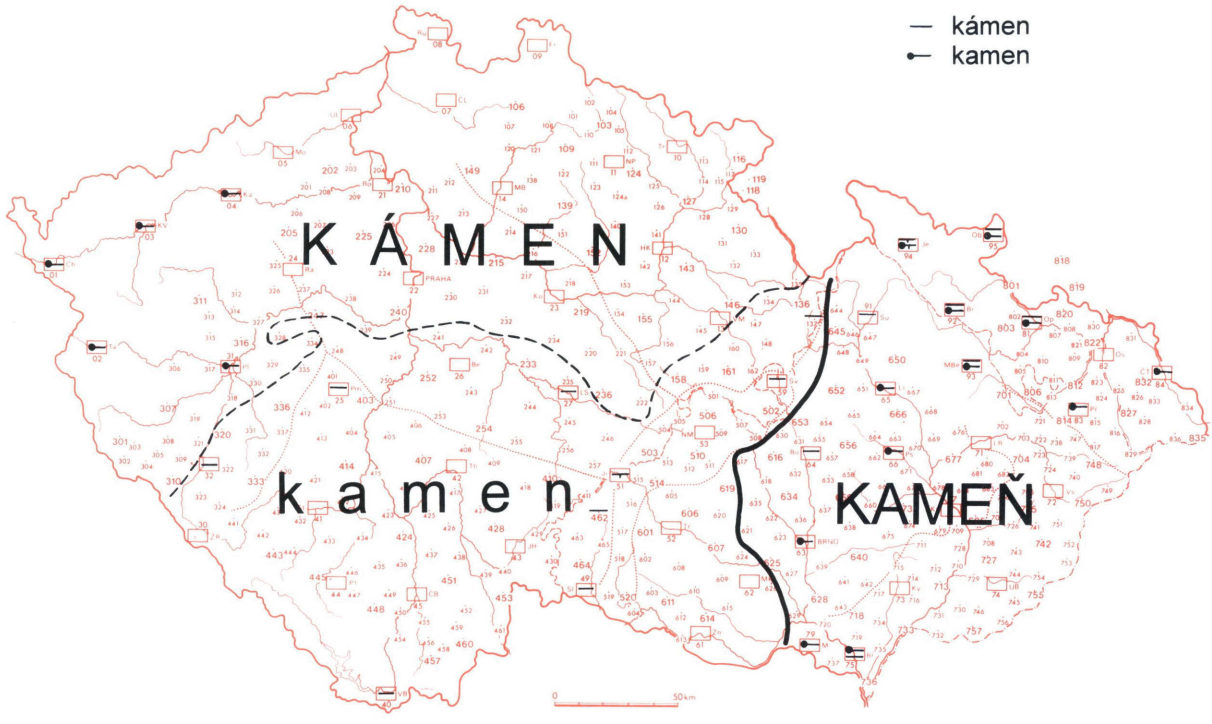

1
KÁMEN
nom. sg. m.

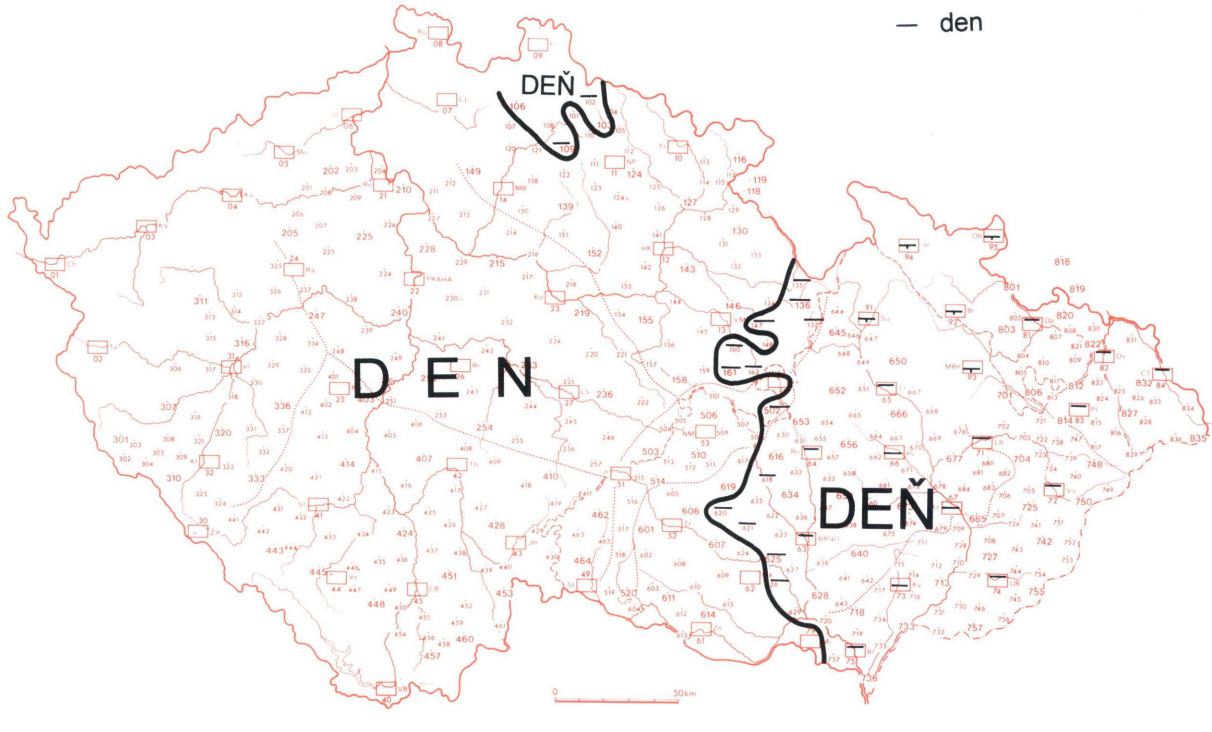

2
DEN
nom. sg. m.

3 **soudce** nom. sg. m. (2008) — *mapa s. 51*

1 M souce
souca (sunca 832, 833, 835, 836, 84, syndz'a 818, 831, 833, 834)
soucí (súci 717, 733)

2 Nář. tvary nom. sg. substantiva *soudce* (pův. ja-kmen) se přiřazují buď k deklinaci jmenné (*soudce*, v důsledku neprovedení přehlásky *'a > e – soudca*), nebo složené (*soudcí*). Tvar *soudce* ve východnějších oblastech zkoumaného území je zřejmě novější, přejatý ze spis. jazyka, o čemž svědčí hojný výskyt formy s provedenou přehláskou (*soudce*).

Podoba *soudcí* vznikla kontaminací subst. *soudce* a starého *sudí*.

Hlásková skupina *-dc-* (*soudce*, *soudcí*) se ve výslovnosti zpravidla nerealizuje, splývá v *-c-*.

Ve vm. nářečích byly ojediněle (a zprav. dubletně) zapsány výrazy *súdný*, *soudní* a *soudčí*. K adjektivnímu typu přecházelo slovo *soudce* v důsledku malé produktivnosti subst. muž. rodu na *-e*; protože však nejde o rozdíly morfologické, nebyly mapovány.

3 Téměř na celém území byl zapsán výraz *soudce*. Ze sev. Valašska a z vých. podskupiny slez. nářečí je doložena forma *soudca*.

Ve střm. nářečích a v již. polovině vm. nářečí je rozšířena (částečně dubletně s tvarem *soudce*) adjektivní forma *soudcí*; ta byla řídce zachycena též na Prachaticku a vých. Českobudějovicku.

Situace ve městech je shodná s nář. okolím.

4 **soudca** sloven. *sudca*, pol. *sędzia* **soudce** stč. *súdcě* m. i f.. Db, Tk, MČ

5 souce Ru 3, 4 — sóce Ju 6 — soucí Ru 2 — souci Ru 4 — súdec Ju 1, 7 — sudec Ju 2–5

6 AJK 331, SSA 8.58, OLA 2045

Ši

4 **loket** nom. sg. m. (1637) — *mapa s. 51*

1 M loket
loket' (-c 755, -č, -ć, c', lok'eć 831, ok'eć 832, „ok'eć 832–834, okec' 801, „okyč 835, 836)

2 V nom. sg. substantiva *loket* (pův. t-kmen) byly zaznamenány varianty *loket* a *loket'* (v náležitých hláskových obměnách koncového *-t'*; srov. PRO D5abcd). Forma *loket'* vznikla v mor. nářečích v důsledku splynutí s měkkým deklinačním typem (pův. mužskými jo-kmeny, dnes typ *stroj*), ve slez. nářečích však může jít o zachování starší podoby v důsledku neprovedení depalatalizace souhlásek.

K obdobnému jevu u bývalých mužských n-kmenů srov. ČJA 4-1 kámen a ČJA 4-2 den.

3 Čechy a záp. Moravu s výběžkem až k Břeclavi charakterizuje forma *loket*, shodná se spis. jazykem. Na zbývající části zkoumaného území je rozšířena podoba *loket'*. Izoglosa variant *loket* × *loket'* se v podstatě shoduje s průběhem izoglosy forem *kámen / kamen* × *kameň*; srov. ČJA 4-1 kámen.

Ve městech se výzkum neprováděl.

4 **loket** stč., Db, Tk, MČ **loket'** slov. *lakeť*, pol. *łokieć*, hluž. *łochć*

5 loket Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — loket' Ru 5 — łokeť Ju 7 — loketʼ f. Ru 3

6 —

Ši

5 **chléb** nom. sg. m. (456) — *mapa s. 53*

1 M chléb (chljéb 755) — chleb — chlíb
chleba

2 U substantiva *chléb* existují dnes ve spis. jazyce v nom. sg. dvě formy: *chléb* a *chleba*; první je původní (o-kmenová), druhá vznikla v důsledku zobecnění pův. tvaru gen. sg. látkového substantiva ve funkci nomina-

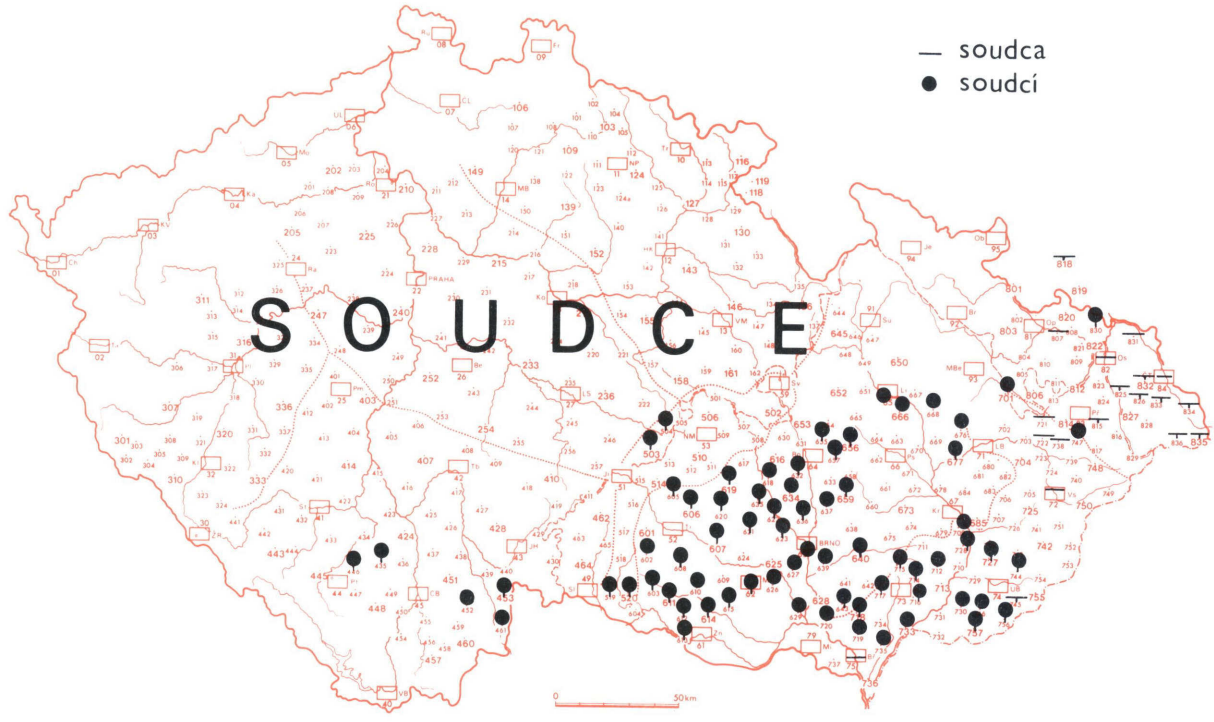

3
SOUDCE
nom. sg. m.

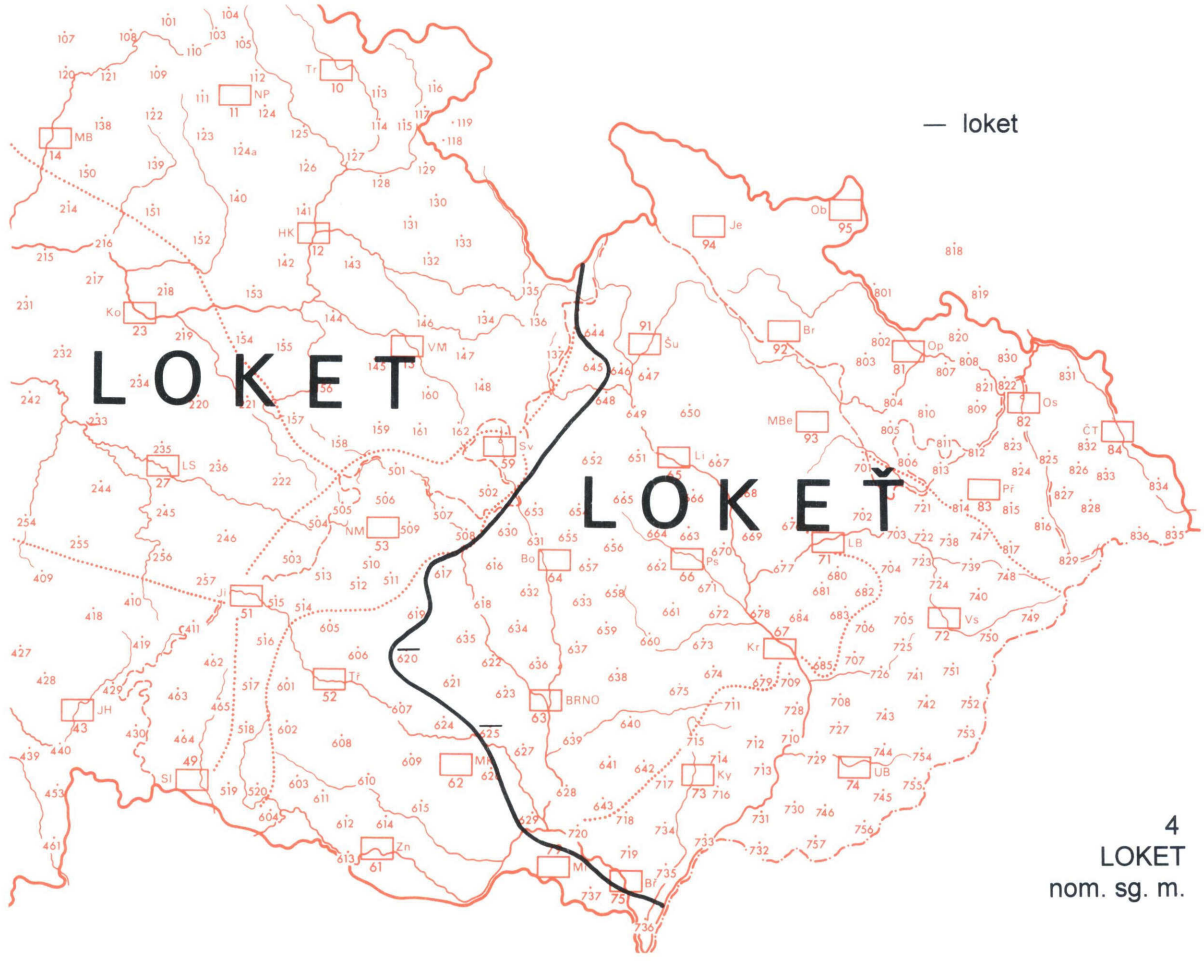

4
LOKET
nom. sg. m.

tivu (a akuzativu). Vedle uvedeného rozdílu morfologického byly zapsány též diference hláskoslovné (*chléb* × *chleb* × *chlíb*). K rozšíření pův. látkového gen. ve funkci nom. srov. též ČJA 1-110 sýr – tvaroh.

Hlásková varianta *chlíb* je výsledkem úžení *é* > *í*. Hlásková podoba *chleb* na Domažlicku a Plzeňsku vznikla zřejmě vlivem nepřímých pádů. (Podoba *chleb* byla zapsána rovněž ve Slezsku; zde však je krátké *-e-* výsledkem pravidelného krácení dlouhých samohlásek, vznikla z nezúžené formy *chléb*, viz PRO A1a, proto ji nemapujeme.) Při dubletách *chléb* / *chleb* / *chlíb* × *chleba* je forma chleba hodnocena jako novější. K pravidelnému krácení *í* > *i* ve tvaru *chlíb* viz PRO A1ab.

3 Na celém území je rozšířena forma *chleba*. Zpravidla v dubletě s ní byly na některých částech území zaznamenány formy *chléb* (více či méně soustředěně ve vm. nářečích a v záp. polovině slez. nářečí), *chlíb* (v centrálním úseku stř. nářečí, na Zábřežsku, Boskovicku a Novoměstsku, odděleně pak ve vých. polovině slez. nářečí – tam v podobě s provedeným krácením *í* > *i*: *chlib*) a *chleb* (na Domažlicku a Plzeňsku).

Pro všechna města je charakteristická varianta *chleba*, podoba *chlíb* je doložena ve shodě s nář. okolím u starší generace. Je zajímavé, že ve vm. městech nebyla zaznamenána forma *chléb*.

4 **chleb** pol., hluž. *chlěb*
chléb stč.. Db, Tk. MČ
chlíb sloven. *chlieb*
chleba MČ

5 chleb Ju 6 — chlíb Po 1 — chlib Po 1, Ru 4 — chleba Ju 1–7, Ru 2–5 — chliba Ru 4

6 —

Ši

Nominativ sg. neuter

Ve spisovném jazyce mají neutra v nom. sg. tyto koncovky: *-o* (typ *město*), *-e* (typ *moře* a *kuře*), *-í* (typ *stavení*).

U substantiv patřících k typu *město* nedochází k nářečnímu rozrůznění.

Naopak u slov typu *moře* (jo-kmeny) došlo v některých nářečích k analogickému vyrovnání s koncovkou o-kmenů (např. *polo* jako *město*), a to v důsledku vyrovnání nepřehlasovaných koncovek jo-kmenů s koncovkami o-kmenů v nepřímých pádech (např. pův. gen. sg. *pola*, *města*).

U slov typu *kuře* (pův. nt-kmeny) a slov typu *stavení* (ьjo-kmeny) plynou nářeční diference z rozdílného hláskového vývoje (např. depalatalizované *tela* × *tele*, neúžené *zelé* × *zelí*).

U slov typu *stavení* (ьjo-kmeny), např. *kázání*, *bolení*, nedochází v nářečích v nom. sg. k tvarovému rozrůznění. Hláskoslovné obměny typu *bolení* × *bólení* × *boléň* viz ČJA 5-182.

Substantiva typu *cukroví* přecházejí k deklinaci adjektivní (*cukrové*, *-ého*).

V nářečích se u neuter v nom. sg. vyskytují tyto koncovky:

-a: pravidelným vývojem pův. nt-kmenové koncovky *-*ę* (*tela*);
-e: pův. jo-kmenová koncovka (*pole*) nebo varianta nt-kmenové koncovky *-*ę* (*tele*);
-é: koncovka *-é* u typu *stavení* se vyskytuje na území, kde nedošlo k úžení *é* > *í* a kde po souhlásce *l* je *é* také z bývalého dlouhého *ě* (*zelé*); u typu *cukroví* koncovka *-é* též podle adjektiv typu *mladý*;
-i: hlásková obměna koncovky *-í* (*staveni*), viz PRO A1abc;
-í: ьjo-kmenová koncovka neuter; u typu *cukroví* je možné stejné zakončení podle adjektivního sklonění typu *jarní*;
-o: pův. o-kmenová koncovka uplatňující se též u slov typu *pole* (jo-kmeny), např. *polo*.

Zeměpisný rozsah jednotlivých tvarů nom. sg. neuter ukazují mapy: *pole*, *tele*, *zelí*, *cukroví*.

6 **pole** nom. sg. n. (1185) — *mapa s. 55*

1 M pole (poly 818) — póle — púle 103, 105, 106, 108
polo

2 V nominativu singuláru neutra *pole* (jo-kmen) byly vedle rozdílu morfologického zaznamenány také rozdíly hláskoslovné *pole* × *póle* × *půle*. Obměna *póle* vznikla zdloužením kmenové samohlásky a obměna *půle* změnou zdlouženého *ó* > *ů*.

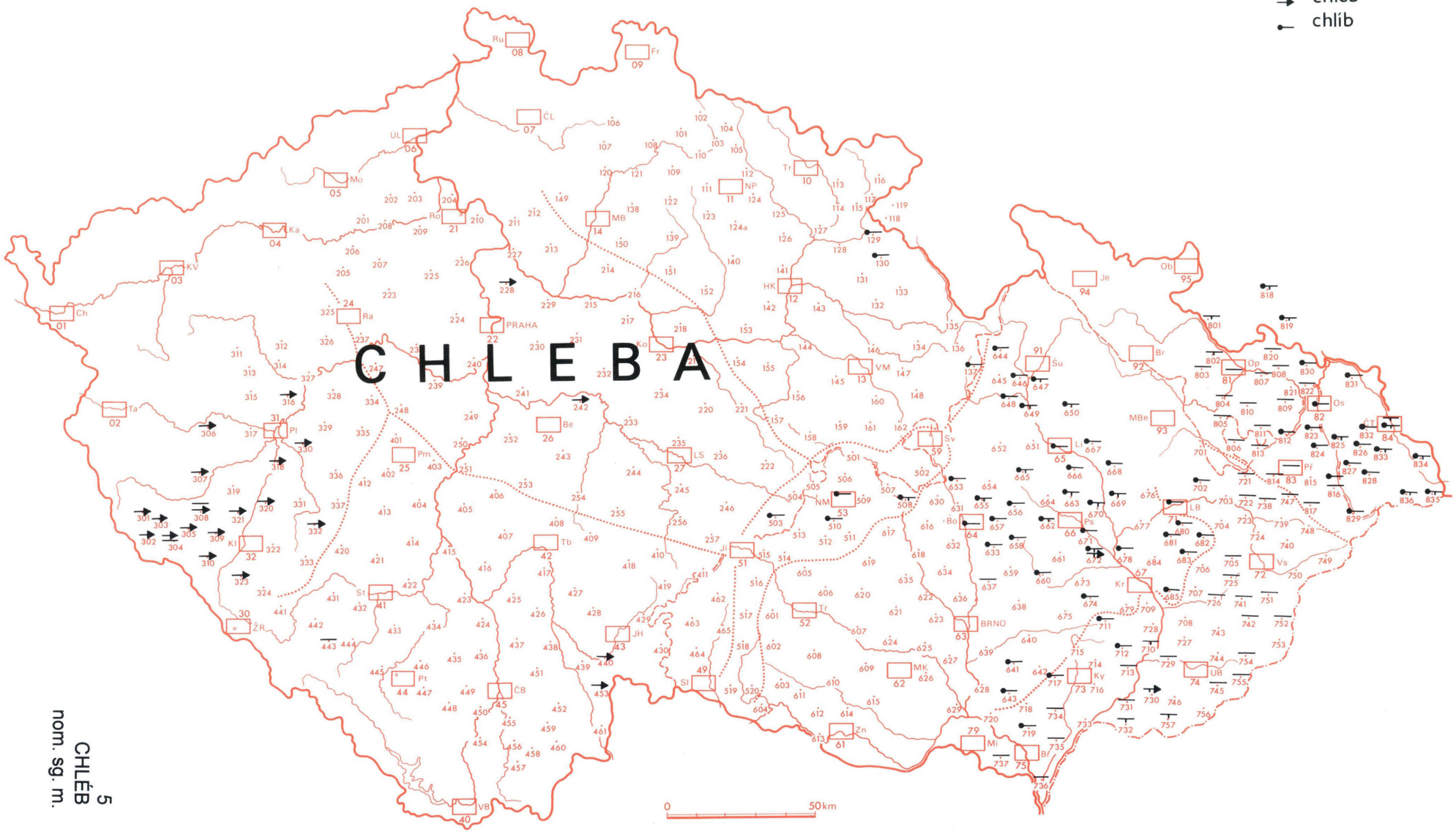

5
CHLÉB
nom. sg. m.

Tvar *pole*, shodný se spis. jazykem, uchovává původní jo-kmenovou koncovku *-e* (typ *moře*).

Forma nom. sg. *polo* s koncovkou *-o* vznikla vyrovnáním s o-kmeny neuter (typ *město*) vlivem sblížení nepřehlasovaných koncovek jo-kmenů s koncovkami o-kmenů (např. gen. sg. *města – moře*, dat. sg. *městu – moři*).

Na již. Moravě byl tvar nom. sg. neuter zkoumán na zástupném slově *moře*, neboť se zde užívá jiného lexému (*role, rolí* atd.), srov. ČJA 3-30 pole.

3 Téměř celé území čes. národního jazyka pokrývá tvar *pole*, hláskoslovná obměna *póle* se vyskytuje ve vých. polovině svč. nářečí a v sev. polovině střč. nářečí, obměna *púle* byla zaznamenána v Podkrkonoší.

Forma *polo* tvoří areál v záp. polovině slez. nářečí s přilehlým okrajem vm. nářečí.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím.

4 **pole** stč. *pol'e*. Jg, Tk, SSJČ, sloven., pol. **polo** Jg, hluž.

5 pole Ju 6, 7, Ru 1, 3, 5 — póle Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 4

6 ASJII 11:1b. MAGP 217, AJŠ 1374, SSA 11.26, OLA 525

Bt

7 **tele** nom. sg. n. (787) — *mapa s. 55*

1 M tele (čelyn 835, 836, ćelyn 831) — téle 145, 146 — tíle
tela (c'ola 801)

2 Byl mapován nom. sg. neutra *tele* (nt-kmen). Vedle morfologického rozdílu *tele* × *tela* byly zaznamenány také hláskoslovné obměny *tele* × *téle* × *týle*. Podoba *téle* svědčí o zdloužení kmenového vokálu *e* > *é*, obměna *týle* vznikla zdloužením kmenového vokálu a následným zúžením *é* > *í*, srov. též ČJA 5-43 mléko.

Tvar *tele* (**telę*) má pravidelnou nt-kmenovou koncovku *-e* (typ *kuře*). Podoba *tela* vznikla odlišným hláskovým vývojem z **telę* (nerealizovanou změnou *'a* > *e*).

3 Tvar *tela* tvoří areál ve vm. nářečích (bez záp. okraje) a ve slez. nářečích (bez přechodových čes.-pol. nářečí). Forma *tele*, shodná se spis. jazykem, je na zbývajícím území čes. národního jazyka. Hláskoslovná obměna *týle* byla zapsána na Náchodsku a Zábřežsku, podoba *téle* se vyskytuje sporadicky u Vysokého Mýta.

Ve městech nebyl tvar nom. sg. u této položky zkoumán.

4 **tela** sloven. **téle** Jg
tele stč., Jg, Tk, SSJČ, pol. *cielę* **týle** Jg „u Puchmajera"

5 tele Po l, Ju 1–6, Ru 1–5 — tela Ju 7

6 MAGP 274, PLPJ 291, AJK 571, SSA 11.24, OLA 215, ALE 315

Bt

8 **zelí** nom. sg. n. (1125) — *mapa s. 57*

1 M zelí — zélí
zelé

2 Byl mapován nom. sg. pův. ьjo-kmenového neutra *zelí*. Vedle rozdílu *zelí* × *zelé* mapa zachycuje i hláskoslovné obměny *zelí* × *zélí*. Podoba *zélí* vznikla dloužením kmenové samohlásky, srov. též např. ČJA 5-113 slina nebo ČJA 5-116 kniha. V nářečích v Čechách – především ve střč. nářečích – neprobíhá pravidelně krácení koncového *-í*, často vedle sebe v jazyce fungují obě podoby, tedy *zelí* i *zeli*. Vcelku však výskyt zkráceného *-i* sleduje izoglosu PRO Alc. Tvar nom. sg. *zelí*, shodný se spis. jazykem, má pravidelnou koncovku ьjo-kmene neutra (novočeský typ *stavení*). Tvar *zelé* zachovává původní koncovku *-é*; vyskytuje se na území, kde nedošlo po souhlásce *l* k úžení *é* > *í*.

V přechodných čes.-pol. nářečích se lexém *zelí* nevyskytuje. Skutečný stav koncovky tu demonstrujeme na zástupném slovu *veselí*.

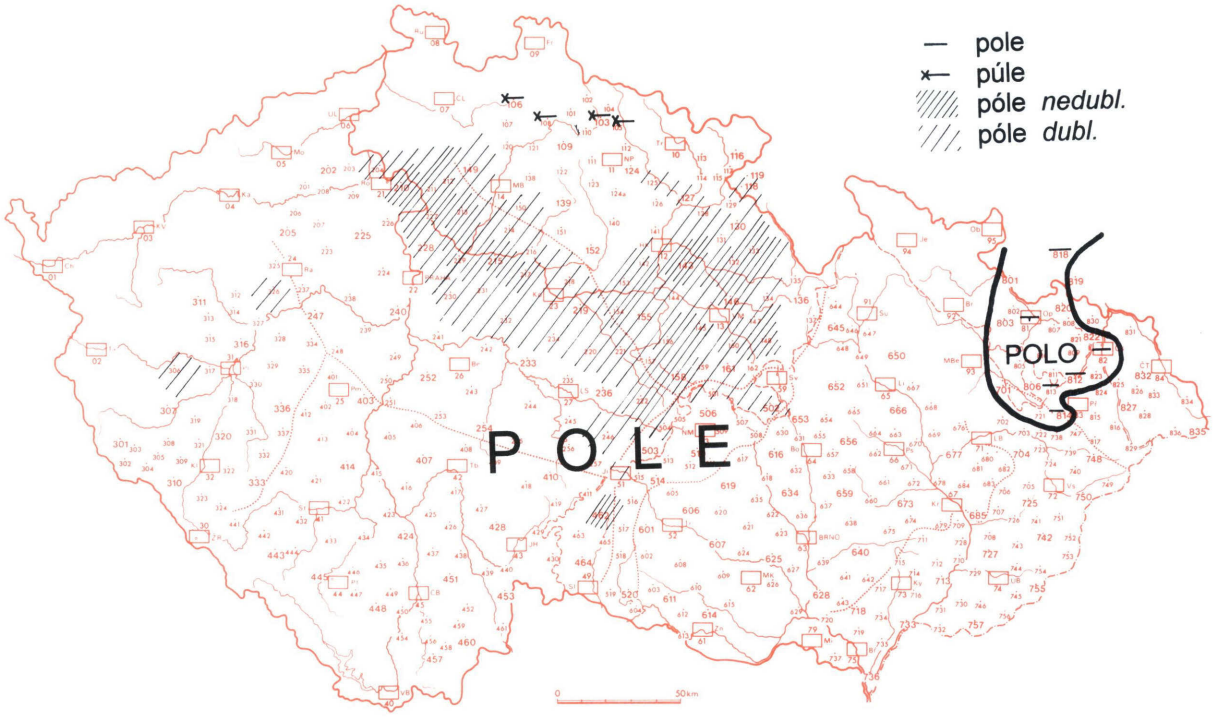

6
POLE
nom. sg. n.

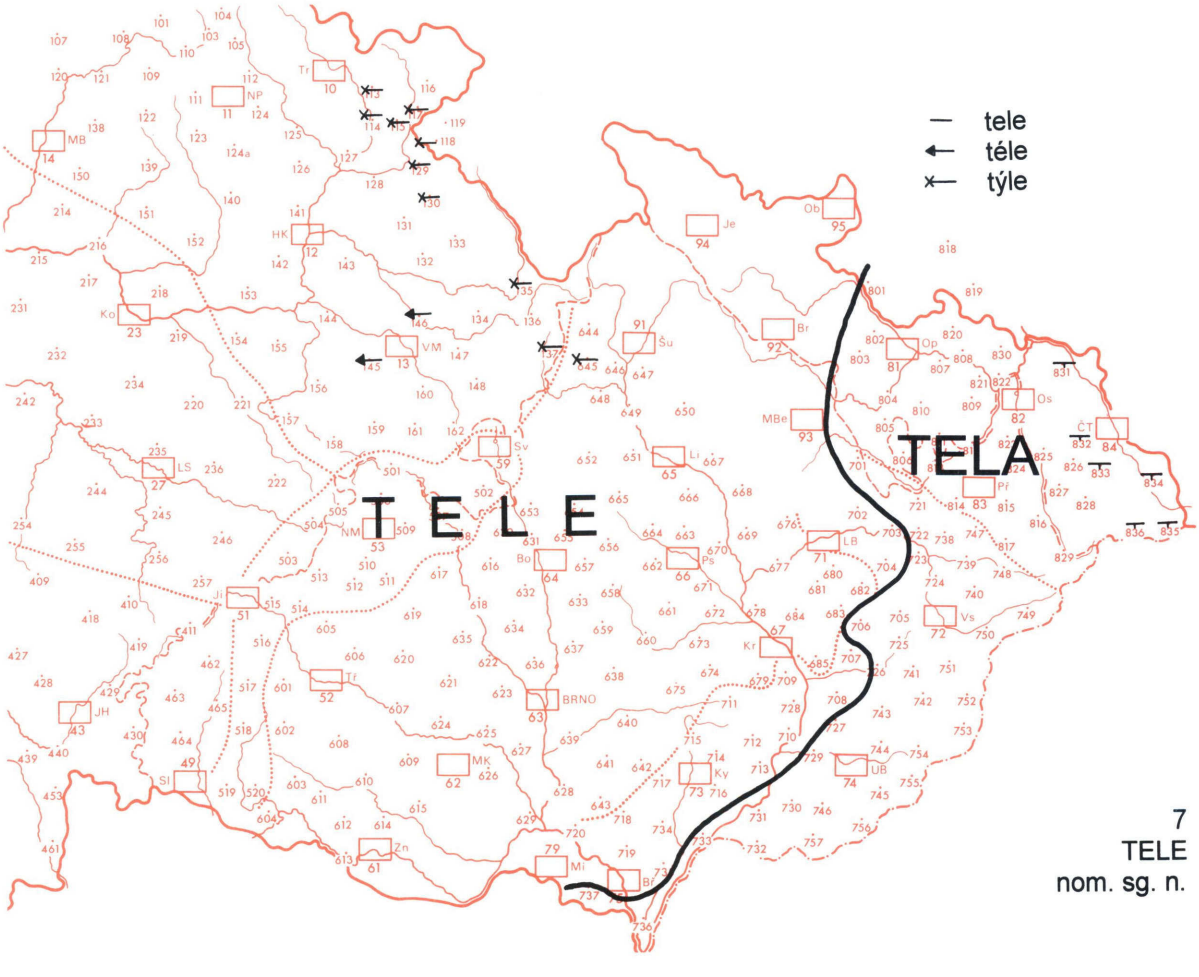

7
TELE
nom. sg. n.

3 Ve vm. nářečích (bez záp. okraje) a v záp. skupině slez. nářečí se vyskytuje tvar *zelé* (*zele*). Na ostatním území čes. národního jazyka je forma nom. sg. *zelí*. Hlásková obměna *zélí* je rozšířena v svč. nářečích a v sev. části stř. nářečí.

Stav ve městech je v podstatě shodný se stavem v nář. okolí.

4 **zelé** stč., Jg **zelí** Jg, Tk, SSJČ, sloven. *zelie* nář.

5 zelí Ju 3, 6, 7, Ru 3, 5 — zélí Ju 5, Ru 2 — zéli Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — zelé Ju 7, Ru 5

6 ASJ IV 292:66b, AJŠ 151, PLPJ 58, SSA 5.47, SSA 11.26.1.5.2, OLA 502, ALE 75

Bt

9 **cukroví** nom. sg. n. (482) — *mapa s. 57*

1 M cukroví — cugroví
cukrové (též 668)
cukrovo 106, 810

2 Kolektivum *cukroví* má v dialektech v nom. sg. pravidelnou koncovku *-í* (typ *stavení*) nebo přechází k adjektivnímu sklonění – typ *jarní* nebo *mladý*. Viz též ČJA 4-42 cukroví gen. sg. n.

Tvar *cukrovo* má v nom. sg. jmenný tvar přivlastňovacího adjektiva (srov. ČJA 4-220 makový koláč, jetelové semeno), nelze ani vyloučit vliv substantiv typu *polo*, srov. *cukrové* > *cukrove* > *cukrovo* jako *pole* > *polo*, srov. ČJA 4-6 pole.

Kromě morfologických rozdílů byla zachycena i hlásková obměna *cugroví*.

3 Ve vm. nář. (bez jz. okraje) a ve slez. nář. byl zapsán tvar *cukrové*, na ostatním území čes. národního jazyka je forma *cukroví*. Ojediněle byla zachycena podoba *cukrovo*. Hlásková obměna *cugroví* se vyskytuje především na stř. a jz. Moravě a na Doudlebsku.

Stav ve městech je téměř shodný s nář. okolím, do městské mluvy na Moravě a ve Slezsku proniká tvar *cukroví*, shodný se spis. jazykem.

4 **cukrové** sloven. lid. **cukroví** Jg, Tk, SSJČ

5 cukroví Ju 2, 6, Ru 2–4 — cukrovi Ju 2, Ru 4

6 —

Bt

Nominativ sg. feminin

Substantiva rodu ženského jsou v nom. sg. ve spis. jazyce i v dialektech zakončena buď na samohlásku, nebo na souhlásku. Samohláskové typy skloňování jsou dva: tvrdý na *-a* (vzor žena, pův. a-kmen), měkký na *-e*/*-ě* (vzor *růže*, pův. ja-kmen). Souhláskové zakončení (s nulovou koncovkou) má typ *kost* (pův. i-kmen) a sekundárně vzniklý podtyp *píseň*. Ten se utvořil přecházením substantiv mezi typem *růže* a *kost*.

Územně výrazný morfologický rozdíl (*díža* × *díže*) vznikl v důsledku přehlásky *'a* > *e* (srov. PRO E6).

Častý je v nářečích též příklon feminin určitého typu k jiným skloňovacím typům, než je tomu ve spis. jazyce. Nejčastěji je doložen přechod substantiv typu *růže* k typu *píseň* (např. *díže* – *díž*), běžný v Čechách. Přecházejí rovněž feminina typu *kost* k typu *žena* (*hus* – *husa*). Další morfologický novotvar – *nítě* – vznikl přechodem i-kmenového nář. tvaru subst. *niť* k subst. ja-kmenovým.

Podle měkkých vzorů se v mor. dialektech skloňují rovněž feminina vytvořená nověji vzniklým sufixem *-ňa* (popř. *-eň*). Řadí se ke vzoru *růže* (*kovárňa*), popř. *píseň* (*kováreň*). Ve spis. jazyce končí na *-na* (*kovárna*). Srov. ČJA 2-172 kovárna, ČJA 1-212 kůlna.

Rozdíly v zařazení ke skloňovacím typům se projevují i u feminin od původu ъv-kmenových (*mrkev*, *konev*). Na vých. polovině území tato substantiva přešla k typu *žena* (*konev* – *konva*), popř. *růža (konvja*).

Na části území, kde se zachoval rozdíl *l* – *ł*, uchovávají feminina končící na *-ła* (*jehła*) původní skloňování tvrdé. Jinde patří k deklinaci měkké, srov. ČJA 4-44 gen. sg. f.

Územní rozložení jednotlivých nář. tvarů nom. sg. f. znázorňují mapy: husa, chalupa, díže, ulice, mez, kuchyně, cibule, nit, konev, mrkev. Vlastní jména místní rodu ženského jsou probrána na mapách Boleslav, Olomouc a Příbram. Ty a také položka alej ukazují na přechody mezi rody. K problematice tvarů v nom. sg. fe-

8
ZELÍ
nom. sg. n.

9
CUKROVÍ
nom. sg. n.

minin srov. též ČJA 1-171 lavice, ČJA 1-184 vesnice, ČJA 1-186 světnice, ČJA 1-212 kůlna, ČJA 1-217 studna, ČJA 2-222 pouť, ČJA 2-172 kovárna, ČJA 2-3 třešně.

10 **husa** nom. sg. f. (945) — *mapa s. 59*

1 M husa
hus (gyńś, -š)

2 Mapa ukazuje územní rozložení nář. forem *hus* (pův. i-kmenového ženského substantiva) a novotvaru *husa* (pozdějšího a-kmenu).

3 Spis. forma *husa* se vyskytuje v celých Čechách a na Moravě s výjimkou jv. úseků vm. nářečí a Slezska. Archaická podoba *hus* se objevuje na okrajích zkoumaného území, a to na jzč. širokém okraji, na Znojemsku, v centrálním úseku stř. nářečí (všude jako dubleta), ve Slezsku (zde nedubletně) a ve vm. dialektech (zde místy nedubletně).

Ve městech byla vesměs zachycena forma *husa*.

4 **hus** stč., Jg, Tk i SSJČ zast. a nář., sloven., pol. *gęś* **husa** Jg, Tk, SSJČ

5 husa Po 1, Ju 1–6, Ru 2–5 — hus Ju 7

6 MAGP 265, PLPJ 242, SSA 2.24, OLA 299, ALE 298

Hb

11 **chalupa** nom. sg. f. (86) — *mapa s. 59*

1 M chalupa — chalpa
chalup

2 Nom. sg. feminina *chalupa* je doložen též v podobě s nulovou koncovkou *chalup*; ta přešla k subst. typu *kost* (gen. pl. *chalupí* atd.). Vedle těchto forem mapujeme též hláskovou obměnu *chalpa*.

3 Celoúzemní výskyt tvaru *chalupa* (v Podkrkonoší a na Náchodsku v hláskové obměně *chalpa*) doplňuje varianta *chalup*. Objevuje se mezi Plzní, Příbramí a Rakovníkem a na přilehlém Manětínsku.

4 **chalpa** Jg. SSJČ nář. **chalupa** stč., Jg, Tk, SSJČ, sloven., pol. *chałupa*
chalup stč., Jg

5 chalupa Po 1, Ju 2, 5, Ru 4

6 MAGP1

Hb

12 **díže** nom. sg. f. (458) — *mapa s. 61*

1 M ďíže
ďíža (dz'ieža 801)
ďíž (též 420, 61)

2 V nom. sg. byl vedle ja-kmenového feminina *díže* zaznamenán i tvar *díža* s neprovedenou přehláskou, srov. PRO E6, a tvar *díž*. Územní rozsah forem *díž* a *díža* ukazuje, že nejprve proběhla přehláska, pak došlo k odsouvání koncového *-e*. Přehláska způsobila tvarovou homonymii nom. a gen. sg., a proto na části území došlo k odstranění koncové samohlásky *-e*.

Spisovné jsou obě podoby, *díž* i *díže*.

3 Hranice oddělující rozšíření obou podob jsou ostré. Forma *díž* se vyskytuje na větší vých. části Čech s přesahem do sev. centrálního úseku stř. nářečí. Na celém zbývajícím území Čech je tvar *díže,* který zasahuje

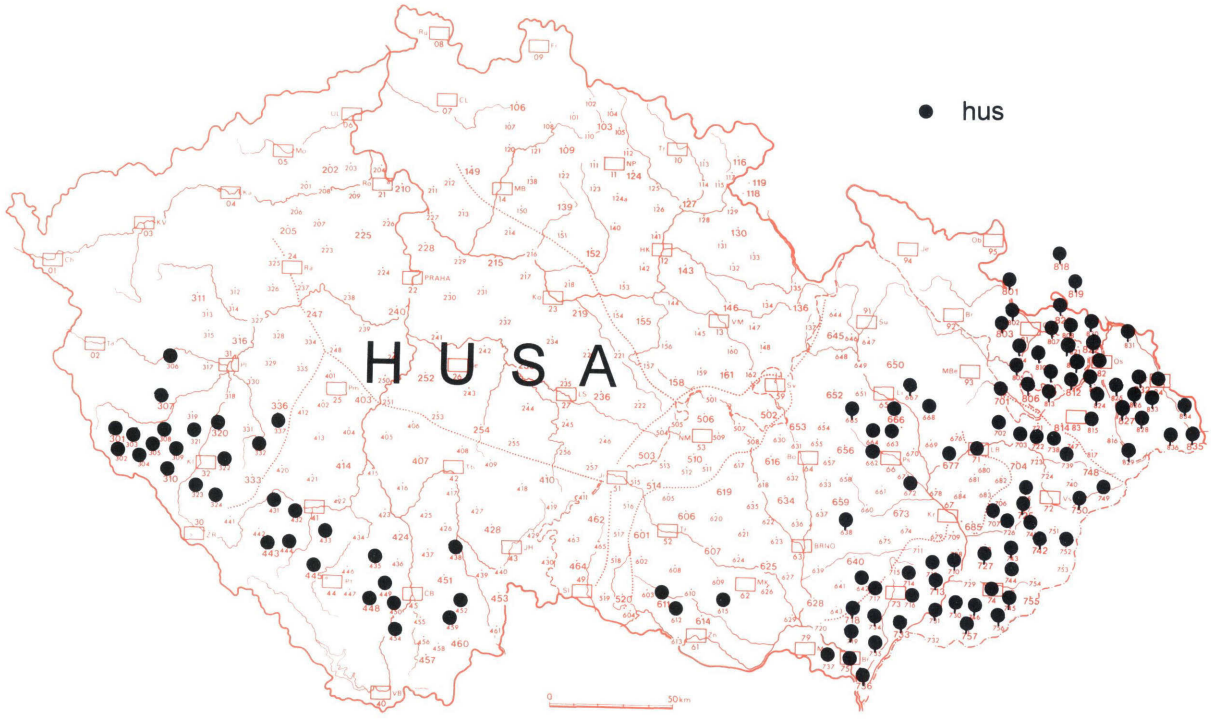

10
HUSA
nom. sg. f.

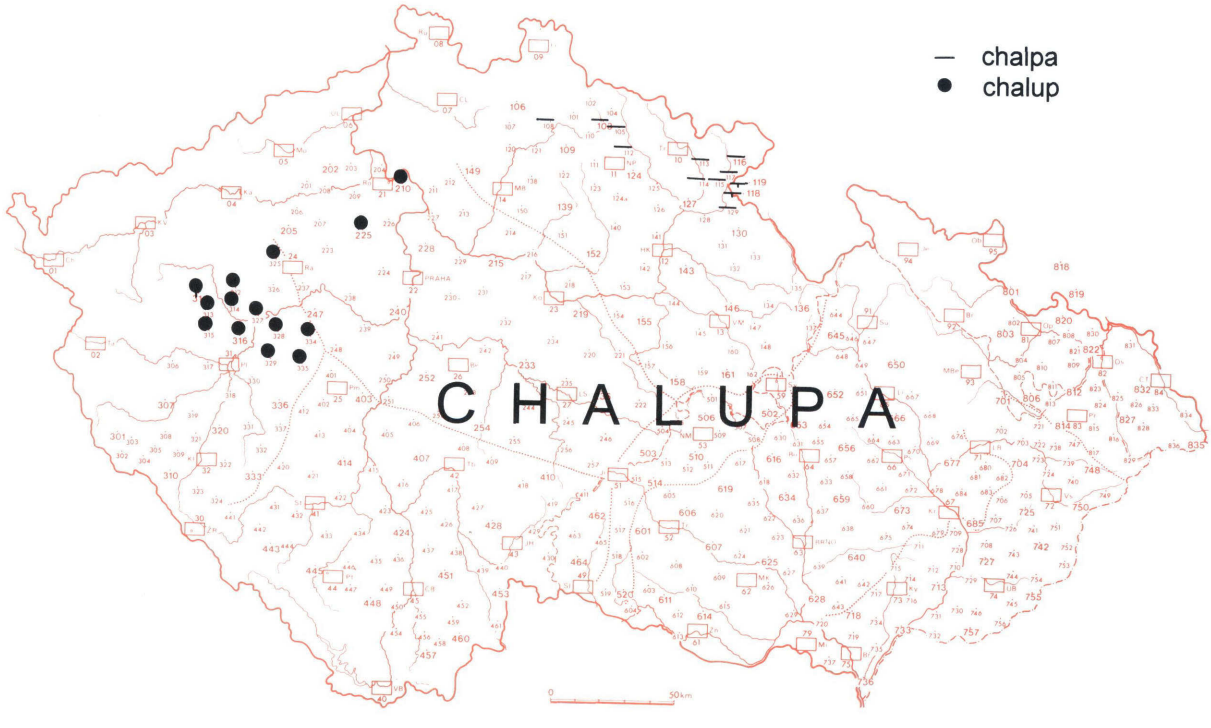

11
CHALUPA
nom. sg. f.

až na Jindřichohradecko. Užívá se ho i v mluvě střm. měst. Na Moravě s výjimkou sev. části centrálního úseku střm. nářečí a ve Slezsku byla zachycena nepřehlasovaná podoba *díža*.

4 **díž** Jg, MČ — **díže** stč. *dieže*, Jg, Tk, MČ
díža sloven. *dieža*, pol. *dzieża*, hluž. *dźéža*

5 ďíže Ju 6 — ďíža Ju 6, 7 — ďíž Po 1, Ju 1–4, Ru 4

6 —

Hb

13 **ulice** nom. sg. f. (45) — *mapa s. 61*

1 M ulice — hulice
ulica — hulica
ulic — hulic
X hulice 304, 310

2 Výzkum zachytil vedle tvaru *ulice*, shodného se spis. jazykem, i tvar s neprovedenou přehláskou *ulica* a formu s nulovou koncovkou *ulic*. Ta vznikla pod vlivem i-kmenů (na Kladsku odsunutím nevýhodného koncového *-e* způsobujícího homonymii nom. a gen. sg. a vřazením k femininům typu *píseň*).

Z hláskových jevů na mapě sledujeme též protetické *h-*; jeho územní rozsah je totiž větší, než uvádí PRO E3. Tento lexikalizovaný jev ukazuje na to, že obměna s protetickým *h-* měla dříve větší rozšíření, srov. ČJA 5-237–241 Protetické hlásky.

3 Největší územní rozsah má tvar *ulice*. Zaujímá celé Čechy a přilehlou část centrálního úseku strm. dialektů (zde často v hláskové variantě *hulice*). Forma *ulic* vytváří areál v jv. úseku střm. nářečí (tady nezřídka v podobě *hulic*) a v již. části vm. dialektů. Tato forma byla zaznamenána ojediněle rovněž na Kladsku a na sev. okraji střm. nářečí. Na zbývajícím území Moravy a Slezska se vyskytuje forma *ulica* (ve většině střm. nářečí a na sv. okraji nářečí slezských v obměně *hulica*).

Mluva ve městech se shoduje s mluvou venkovského okolí, pouze do mor. a slez. měst proniká tvar *ulice*.

4 **ulic** Tk lid. — **ulice** Jg, SSJČ
ulica sloven., pol.

5 ulice Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — ulica Ju 5–7, Ru 4 — ulic Po 1, Ru 5 — hulic Ju 6

6 —

Hb

14 **mez** nom. sg. f. (1196) — *mapa s. 63*

1 M mez (též mňez 106)
meze
meza (méza 501, 747, medza 749, 750, 755, 830, m'edza 831–836, 84)

2 Na mapě zaznamenáváme nář. podoby nom. sg. feminina *mez*. Byly zachyceny tvary *mez* × *meza* × *meze*. Forma *mez*, shodná se spis. jazykem, se skloňuje podle vzoru *píseň*. Podoba *meza* patří k substantivům na *-za*, *-sa*, která v dialektech náleží k ja-kmenové deklinaci (gen. sg. *-e*). Územní rozsah forem *mez* a *meza* dokazuje, že nejdříve proběhla přehláska, pak se odsunulo koncové *-e*. Přehláska vedla k homonymii nom. a gen. sg., a proto se na části území odstranila koncová samohláska *-e*. Tvar *meze* je výsledkem provedené přehlásky *'a* > *e* (viz PRO E6). K formování rozdílu *mez* × *meza* viz ČJA 4-12 díže nom. sg. f.

3 Formy *mez* a *meza* vytvářejí čes.-mor. protiklad. V celých Čechách s přesahem na Moravu na Zábřežsko a Litovelsko se užívá tvaru *mez*. Tento tvar proniká i do mluvy především mladé generace v mor. a slez. městech. Forma *meza* se vyskytuje na téměř celé Moravě a ve Slezsku. Přehlasovaná podoba *meze* byla zachycena v úzkém pruhu podél izoglosy *mez* × *meza* sev. od Boskovic a sev. od Litovle.

12
DÍŽE
nom. sg: f.

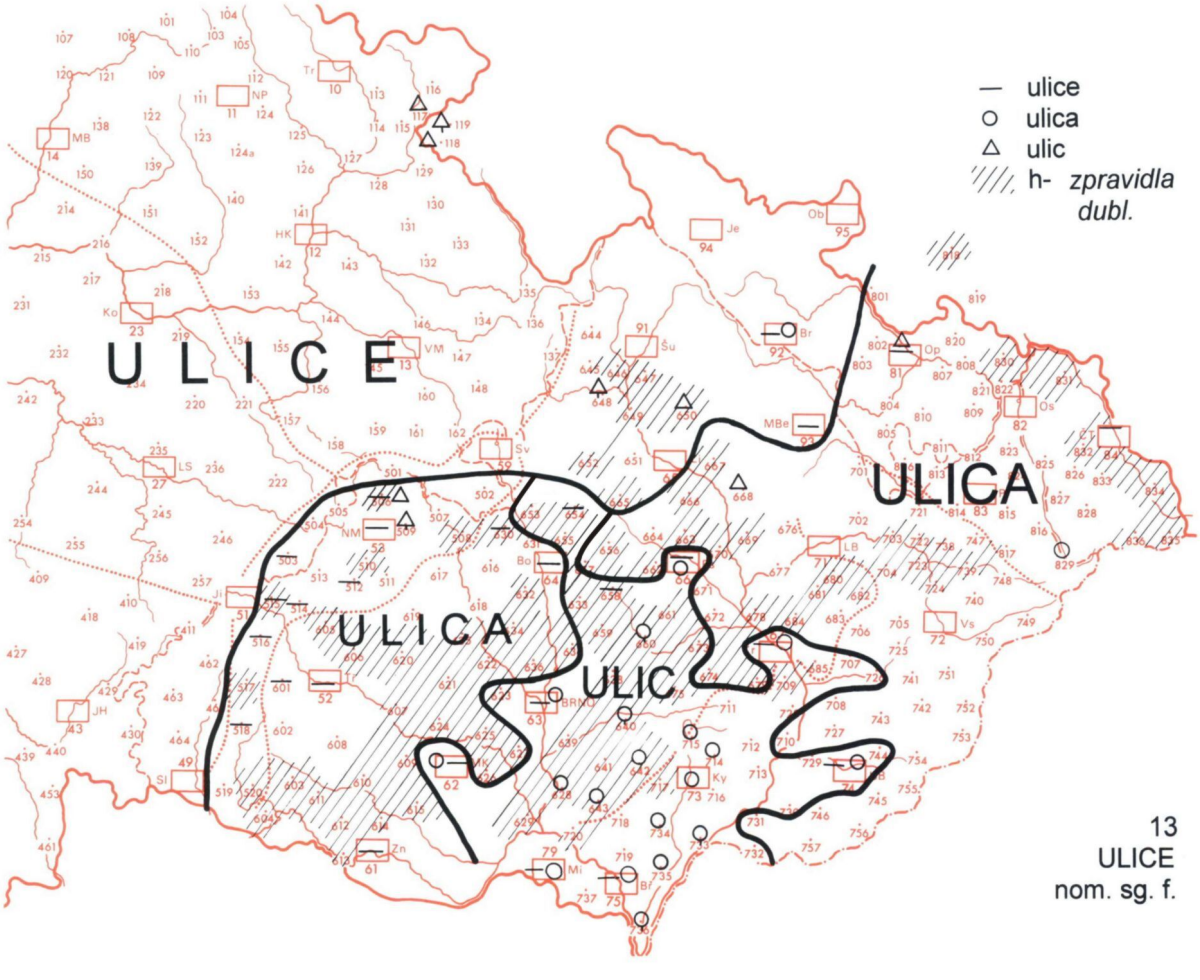

13
ULICE
nom. sg. f.

4 **mez** Jg, Tk, SSJČ
meza Jg mor., sloven. *medza*, pol. *miedza*
meze stč. a Gb *mezě*, Jg, Tk

5 mez Ju 1 — mez Po 1, Ju 2–4, Ru 2–4 — meza Ju 6, 7

6 MAGP 311, 169, PLPJ 64, AJK 19:1, OLA 535

Hb

15 **kuchyně** nom. sg. f. (148) — *mapa s. 63*

1 M kuchiňe (též 116, 117, 122, 504, 66, 91)
kuchyňa
kuchyň (kuchíň 118, 119, 232, 236, 245)

2 Na mapě sledujeme formy nom. sg. substantiva *kuchyně* přejatého z němčiny. V nářečích se sthn. *kuchina* adaptovalo jako *kuchyňa*. Podoba *kuchyně* vznikla z formy *kuchyňa* přehláskou, tvar *kuchyň* vývojem morfologickým. Jako spisovné jsou hodnoceny formy *kuchyň* a *kuchyně*.

3 Na celém území čes. národního jazyka se vyskytuje forma *kuchyň*, na okrajích bývá zpravidla v dubletě s podobou *kuchyně* nebo *kuchyňa*: Forma *kuchyně* je rozšířena v jzč. nářečích s malými přesahy do stř. oblasti. V pruhu mezi Uherským Brodem a Vsetínem byl zapsán tvar *kuchyňa*.

Stav ve městech se shoduje s nář. okolím.

4 **kuchyň** Tk, MČ
kuchyňa sloven., pol. *kuchnia*, hluž. *kuchina*, *kuchnja*
kuchyně stč., Jg, Tk, MČ

5 kuchiňe Ju 5, Ru 3 — kuchyňa Ju 7 — kuchiň Po 1, Ju 1–3, Ru 1, 2, 5

6 AJŠ 1356 b, AJK 552, 553

Hb

16 **cibule** nom. sg. f. (1139) — *mapa s. 65*

1 M cibule — cebule (cę-)
cibula (-ła 681, 682, 684, 711) — cebula (cę-)
cibul

2 Mapa zachycuje zeměpisné rozšíření nář. podob nom. sg. substantiva *cibule*, přejatého z něm. Byly zjištěny především morfologické rozdíly. Vedle tvaru *cibule* byl zapsán i tvar s neprovedenou přehláskou *'a > e cibula* (srov. PRO E6) a podoba *cibul* (odsunutí nevýhodného koncového *-e* v Čechách odstranilo homonymii nom. a gen. sg., srov. ČJA 4-12 díže nom. sg. f.). Tvar *cebula* ve vých. polovině Slezska navazuje na stav v polštině. Střm. podoba *cebula* je výsledkem přejetí z různých variant v němčině (*zibolle*, *zebulle*), nejde-li o reflexi pravidelné střm. změny *ci > ce* (*cę*).

3 Na velkém areálu v záp. polovině Čech převažuje tvar *cibul*. Podoba *cibule* zaujímá větší část Čech s přesahem do sev. části centrálního úseku střm. nářečí (zde v hláskové obměně *cebule*). Na Moravě a ve Slezsku dominuje podoba *cibula* (v hláskové variantě *cebula* na stř. Moravě a ve vých. polovině slez. nářečí i s přechodovými nářečími česko-polskými).

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím.

4 **cebula** pol.
cebule Jg zast.
cibula sloven. cibuľa, hluž. cybla
cibule stč., Jg, MČ

5 cibule Po 1, Ju 1–4, Ru 1, 4 — cibula Ju 6, 7, Ru 5 — cibulia Ru 4 — cibul Ju 2, 5, Ru 2, 3

6 OLA 518, ALE 79

Hb

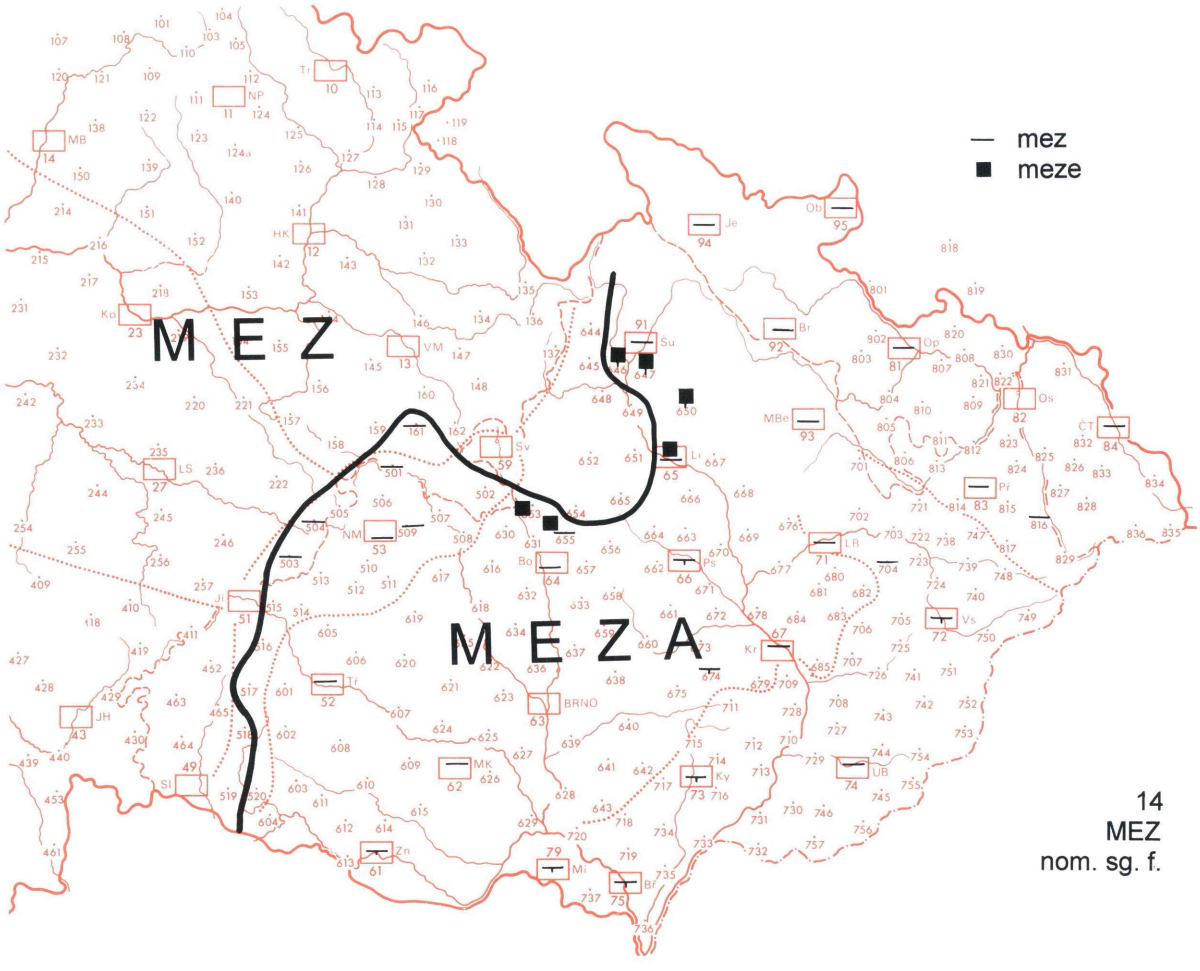

14
MEZ
nom. sg. f.

15
KUCHYNĚ
nom. sg. f.

17 **nit** nom. sg. f. (595) — *mapa s. 67*

1 M ňit — ňít — hňit (hňít 203) — ňiť — ňíť — hňiť (hňíť 213) — hinť (hiňť 626, 633)
ňíťe (též 14, též ňiťe 206, 441)

2 Vedle rozdílu morfologického *nít* – *nítě* (morfologický novotvar vzniklý přechodem od pův. i-kmenů k ja-kmenům, srov. též ČJA 4-46b niti gen. sg. f.) zaznamenáváme na mapě i rozdíly hláskoslovné. K nim patří zejména měkkost koncové souhlásky (*nit* × *niť*), dloužení samohlásky v kořeni (*niť* × *níť*) a proteze (např. *hniť*). Měkkost koncové souhlásky zanikla v důsledku historické depalatalizace; ta však patrně nebyla v dialektech na sv. Moravě a ve Slezsku (důsledně) provedena, a proto je u výrazu *niť* v těchto nářečích zřejmě uchován původní stav. Na ostatním území se měkkost koncové samohlásky obnovila analogií s nepřímými pády.

3 Základní protiklad tvoří forma *nítě* a varianty *nit* / *niť*. Na velkém areálu rozprostírajícím se mezi městy Strakonice, Plzeň, Rakovník, Praha a Tábor převládá tvar *nítě*. Na severu a sv. na něj navazuje areál varianty *níť*; ten zasahuje až na Náchodsko. Ve vých. polovině svč. nářečí se roztroušeně objevuje další obměna s délkou v kořeni, a to *nít*.

Další protiklad představuje obměna *nit* / *niť* v Čechách a *niť* na Moravě a ve Slezsku. Jejich územní rozsah se zčásti shoduje s izoglosou *kost* × *kosť* (srov. PRO B6a). Podoba *niť* se objevuje roztroušeně také v Čechách. Na širším Brněnsku a Boskovicku s výběžkem až ke Znojmu a Mikulovu bývá zpravidla v hláskové variantě *hniť*, popř. *hinť*. Podoba *nit* se vyskytuje v Čechách. Směrem k severu jí ubývá ve prospěch forem s dlouhou kořennou samohláskou.

Stav v mor. městech se shoduje s nář. okolím, ve městech v Čechách se vedle podoby *nit* vyskytuje i dubletně *niť*.

4 **nit** stč., Jg, Tk, SSJČ **niť** MČ, sloven., pol. i hluž. *nić*

5 ňit Ju 3 — ňít Ru 2, 4 — ňiť Ju 3–5, 7, Ru 1, 5 — ňíť Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 4 — hňiť Ju 6 — hňíť Ju 4 — ňiťe Ru 3

6 —

Hb

18 **alej** nom. sg. f. (1276) — *mapa s. 69*

1 M alej f. — halej (halij 624) — álej — hálej 639, 658
aleja — haleja — áleja — alija — halija — álija — hálija
alej m. — álej 115, 208, 305

2 Zjišťovaly se morfologické diference v nář. ekvivalentech přejatého výrazu *alej*, a to v nom. sg. Slovo bylo přejato z němčiny (*Allee*, tam z fr. *allée*), v češtině přijalo koncové *-j* a zařadilo se k domácím deklinačním typům: na většině území je zachován ženský rod a slovo se řadí k typu *píseň* (*alej* f.) či po připojení *-a* k typu *růža* (*aleja*), jen okrajově se objevuje i rod mužský (*alej* m.).

Dále byly zachyceny rozdíly hláskoslovné: a) v kvantitě náslovného *a-* (*alej* / *aleja* × *álej* / *áleja*), b) v přítomnosti či nepřítomnosti protetické hlásky *h-* (např. *alej* / *aleja* × *halej* / *haleja*; proteze se zde z větší části kryje s protezí před *u-*/*o-*, viz PRO E3), c) v kvalitě samohlásky před *-j* (*aleja* × *alija*; podoba s *-i-* snad vznikla v důsledku velmi úzce vyslovovaného *-e-* v němčině) nebo na základě jakési „adaptační“ analogie k přejímkám jako *patalija*, *kanalija*.

3 Zkoumané území se dělí do dvou velkých oblastí: na větší záp. části, pokrývající celé Čechy a široký sev. a záp. okraj Moravy, byly zachyceny podoby zakončené na *-j* (typ *píseň*), pro zbývající vých. část území (většinu Moravy a celá slez. nářečí) jsou příznačné varianty na *-ja* (typ *růža*). Řídké formy muž. rodu se porůznu objevují na okrajích Čech: v záp. Čechách, na západě střč. nářečí, na Strakonicku, Vysokomýtsku a Náchodsku.

Velmi rozšířená je podoba s náslovným *á-*: více či méně soustředěně byla zachycena v svč., střč. a na sev. okraji jzč. nářečí (*álej* f., *álej* m.), na centrální Hané, na Kroměřížsku a téměř na celém území vm. nářečí (*áleja*, *álija*). Podoby s protetickým *h-* zaujímají kompaktní areál ve stř. a již. části střm. nářečí (*halej*, *haleja*, *háleja*, *halija*, *hálija*). Obměny s *-i-* (*alija* a další) pokrývají větší střední část východního areálu forem na *-ja*. Vlastní forma *aleja* – bez průvodních hláskových jevů – byla zaznamenána jen ve Slezsku.

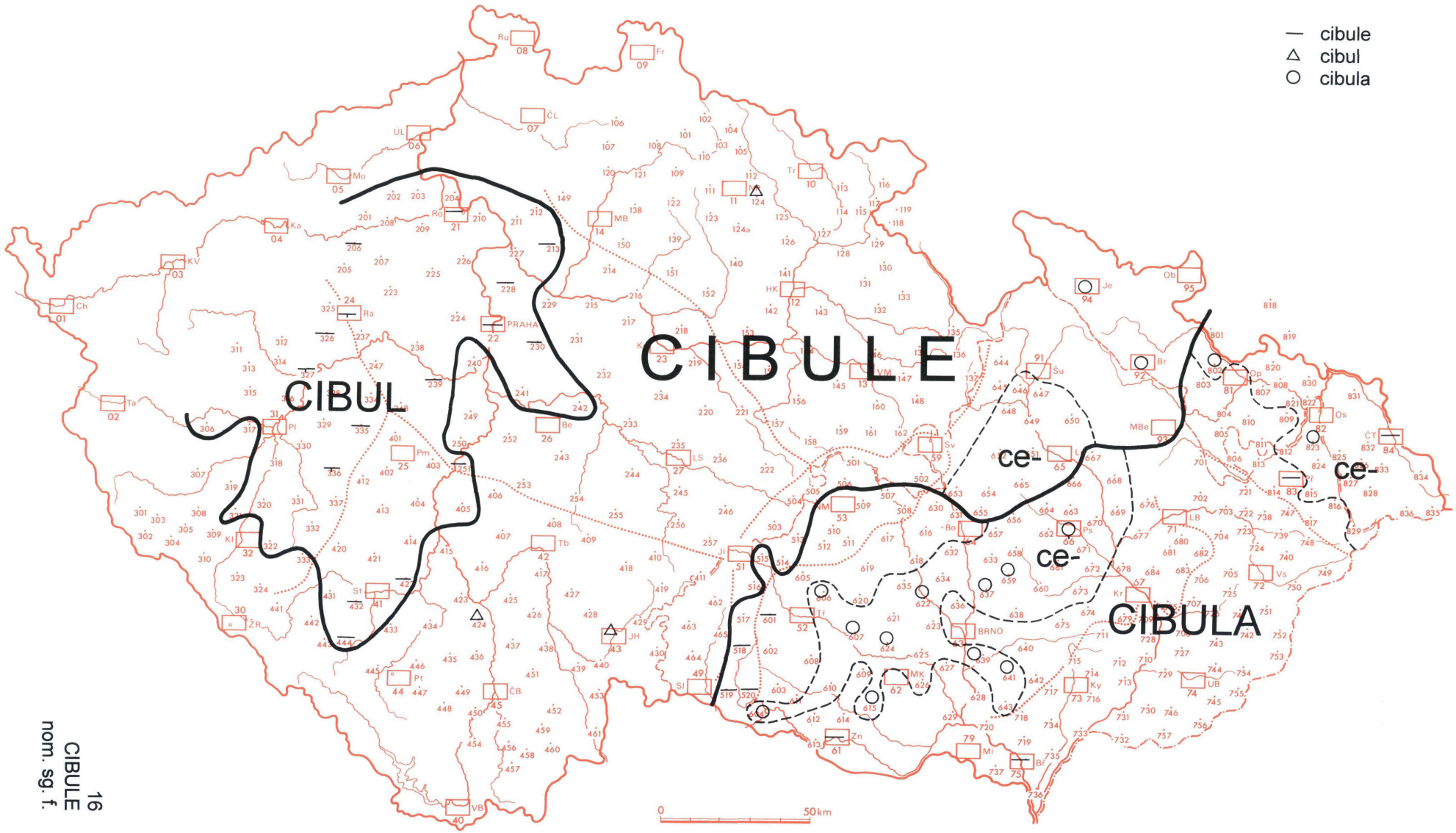

16
CIBULE
nom. sg. f.

Celým areálem forem na *-ja* pronikají podoby na *-j* (f.). Pouze ve Slezsku se objevuje podoba *alej*, shodná se spis. jazykem, v oblastech výše zmíněných hláskových jevů pak byly zachyceny zpravidla obměny této formy: *álej, halej, hálej, halij*.

Města se obvykle shodují s venkovským okolím.

4 **alej** f. Tk, SSJČ, sloven. zast. **aleja** Jg *aleje*, sloven., pol., hluž.

5 alej Ju 3, Ru 2, 4, 5 — álej Po 1, Ju 2, 4 — aleje Ru 3

6 AJS 1358

Či

19 **konev** nom. sg. f. (236) — *mapa s. 71*

1 M konev (ku- 818, 830–836)
konve 418, 426, 436, 649, 44
konva (též 415, ku- 818, 830, 831, kondva 806)
konvja (kunv'a 832–836)

2 Zkoumal se nom. sg. původního ъv-kmenového feminina *konev*. Vedle podoby *konev* byly v dialektech zaznamenány i formy *konva* a *konvja*. Ukazují na přechod k typu *žena* (a-kmen) nebo *růže* (ja-kmen). Příklonem k subst. typu *růže* vznikl nový tvar *konve*. Srov. ČJA 4-60 konvi dat. sg. f.

Na mapě nesledujeme zadopatrové *n*, popř. změnu *n* v *m* před retnicí (*komva*).

3 Základní protiklad představují tvary *konev* × *konva*. Forma *konev* je běžná v Čechách s přesahem na Zábřežsko, jako dubletní je i na Novoměstsku a vých. od řeky Ostravice. Podoba *konva* je charakteristická pro celou Moravu a Slezsko, jako dubletní byla zaznamenána rovněž na Českobudějovicku. Tvar *konvja* (*konv'a*) se vyskytuje pouze v mikroareálu již. od Brna a v přechodných nářečích česko-polských. Podoba *konve* byla zachycena roztrouseně na jihu Čech.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím, jen do většiny mor. a slez. měst proniká vlivem spis. jazyka podoba *konev*.

4 **konev** stč., Jg. Tk, MČ, pol. *konew* **konve** Jg
konva Jg mor., sloven.

5 konev Ju 3, 5 — kone„ Po 1 — konva Ju 4 — komva Ru 5

6 —

Hb

20 **mrkev** nom. sg. f. (1135) — *mapa s. 71*

1 M mrkev (marekev 832, marek'ev 833, 834, 836)
mrkva
mrkvja (mrkvija 643, marekf'a 830–836, 84)
mrkve 649

2 Zjišťovaly se nář. formy nom. sg. feminina *mrkev*. Byly zachyceny morfologické diference (*mrkev* × *mrkva* × *mrkvja* × *mrkve*). Toto původně ъv-kmenové femininum si v čes. nářečích v užším smyslu a na záp. Moravě (rovněž v jazyce spisovném) podrželo podobu *mrkev* (typ *píseň*). Na vých. polovině Moravy a ve Slezsku přešlo ke skloňování typu *žena* (*mrkva*), zčásti i k typu *růže* (*mrkvja*). Nový tvar *mrkve* vznikl příklonem k subst. typu *růže*. Vedle uvedených morfologických rozdílů byla zaznamenána i hlásková varianta *marekev* (v návaznosti na polštinu). Na mapě ji samostatně nezakreslujeme.

3 Základní protiklad tvoří podoba *mrkev* (Čechy, záp. polovina Moravy a území vých. od řeky Ostravice) a forma *mrkva* (vých. polovina Moravy a záp. a již. podskupina slez. nářečí). Tvar *mrkvja* se objevuje v oblasti mezi Brnem, Mikulovem a Kyjovem a v přechodových nářečích česko-polských. Ze Zábřežska pochází ojedinělá forma *mrkve*.

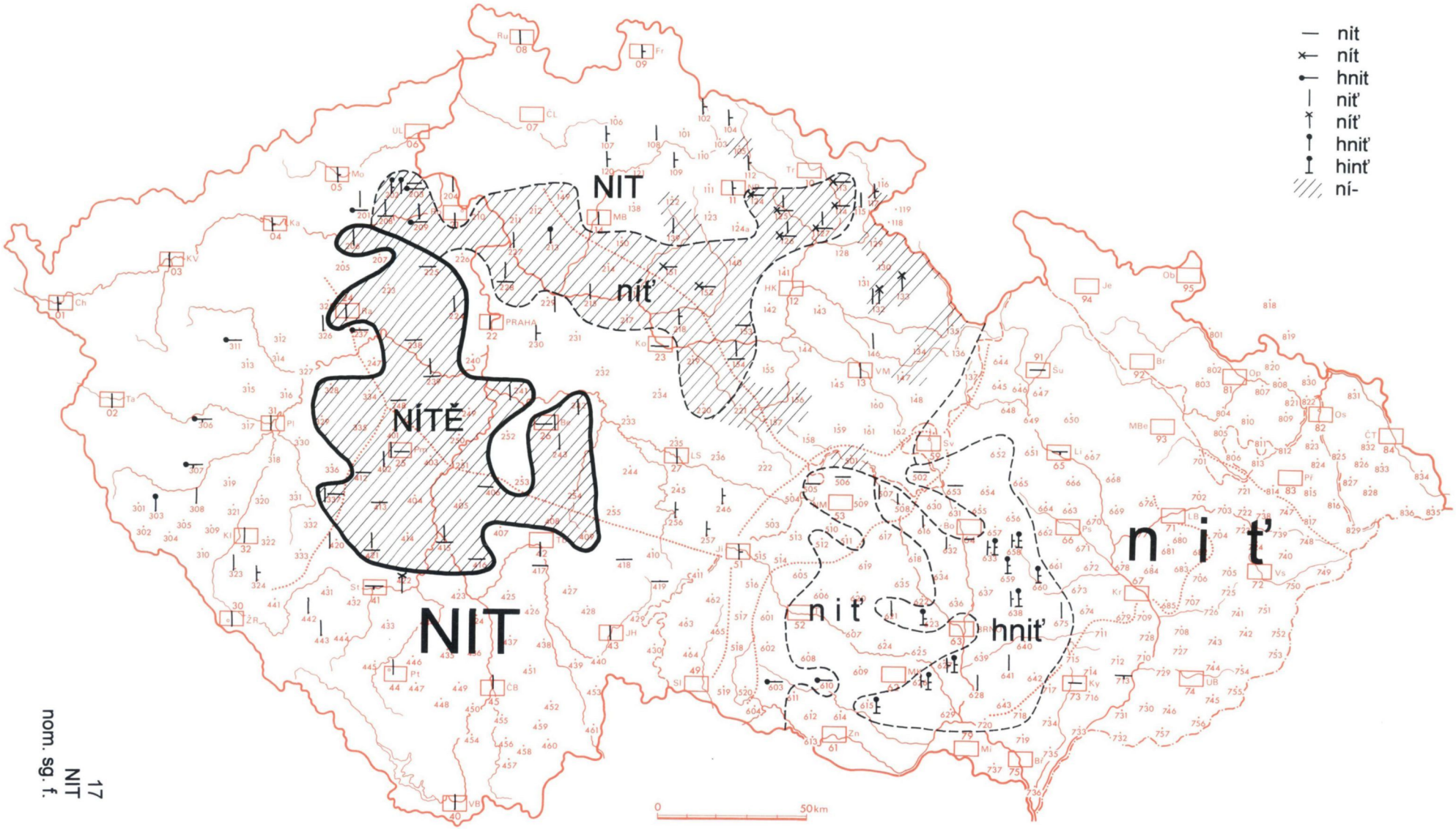

17
NIT
nom. sg. f.

Výrazy zachycené ve městech se shodují s nář. okolím, pouze do některých mor. a slez. měst proniká podoba *mrkev*.

4 **mrkev** stč., Jg, Tk, MČ, pol. *marchew*, hluž. *morchej* **mrkva** Jg mor., sloven.

5 mrkev Ju 2–6, Ru 1–4 — mrke„ Po 1, Ju 1, 2 — mrkva Ju 7, Ru 5 — mrkvja Ju 6

6 ASJ IV 56:18b, AJŠ 1361, 1363, PLPJ 189, SSA 5.54, OLA 515

Hb

Přechody mezi rody

Na místních jménech *Boleslav*, *Olomouc*, *Příbram* sledujeme přechod od starších maskulin k femininům.

21a **Boleslav** nom. sg. (2580) — *mapa s. 73*

1 M Boleslav f.
Boleslava
Boleslav m.

2 Mapa sleduje podoby nom. sg. místního jména typu *Boleslav*. Jména na *-slav*/*-clav* (*Čáslav*, *Břeclav*) jsou ve spis. jazyce rodu ženského (na Moravě se tento typ zkoumal převážně na jméně *Břeclav*). Původně byla tato jména (podobně jako propria na *-im*/*-am*, srov. ČJA 4-22 Příbram) mužskými jmennými tvary adjektiv přivlastňovacích, a skloňovala se proto jako substantiva typu *muž*. Později došlo k přechodu k femininům, a to k typu *kost*, popř. *píseň*. Ve východnějších nářečích se později dotvořil produktivní nom. sg. *Boleslava* (vzor žena). K okolnostem tohoto přechodu srov. ČJA 4-52 Boleslavi gen. sg. f.

Z lokalit na území dnešního Polska jsou tato jména doložena v rodě mužském.

3 Téměř v celých Čechách, na jz. Moravě a ve většině mor. a slez. měst se vyskytuje podoba feminina *Boleslav*, na zbývajícím území byla zaznamenána forma *Boleslava*. Obě varianty se často objevují v horním Posázaví, na Novoměstsku, na Lounsku a také na Kladsku.

Na severu Slezska jsou jména tohoto typu rodu mužského.

4 **Boleslav** f. Jg, Tk, MČ **Boleslav** m. Jg

5 Raťislav Po 1 — Břeclava Ru 2, 4, 5

6 —

Hb

21b **Olomouc** nom. sg. (2584) — *mapa s. 73*

1 M Olomouc f. (Ho-, Vo-; Volmóc 653)
Olomouc m. (Ho-, Vo-)

2 U nář. tvaru nom. sg. vlastního jména *Olomouc* byl zachycen pouze rozdíl rodový: uvedené jméno se vyskytuje v nářečích v ženském rodě (shodném se spis. jazykem) i v rodě mužském. Mužský rod je původní (srov. ČJA 4-21a Boleslav nom. sg. a ČJA 4-22 Příbram nom. sg.): substantivum *Olomouc* m. se později přiklonilo k femininům (typ *píseň*). K okolnostem tohoto vývoje srov. ČJA 4-51 Příbrami gen. sg. f.

Na mapě nezaznamenáváme výskyt protetického *h* a *v* (*Holomouc*, *Volomouc*). Protetické *h* se v našem případě objevuje před původní samohláskou *o*, což není u slov domácího původu jev obvyklý; na jeho místě bývá totiž zpravidla protetické *v*. K územnímu rozsahu protetického *h* viz např. ČJA 5-242 oběra nebo ČJA 5-243 oringle. Výskyt formy s protetickým *v* (*Volomouc*) je malý; byla zachycena pouze v širokém pruhu zhruba mezi Boskovicemi a Šumperkem.

Položka *Olomouc* se v Čechách nezkoumala.

3 Rodový protiklad dělí čes. jazykové území na dva areály. Na západ od linie Litovel – Boskovice – Moravský Krumlov se užívá místního jména *Olomouc* v ženském rodě, na východ pak v rodě mužském.

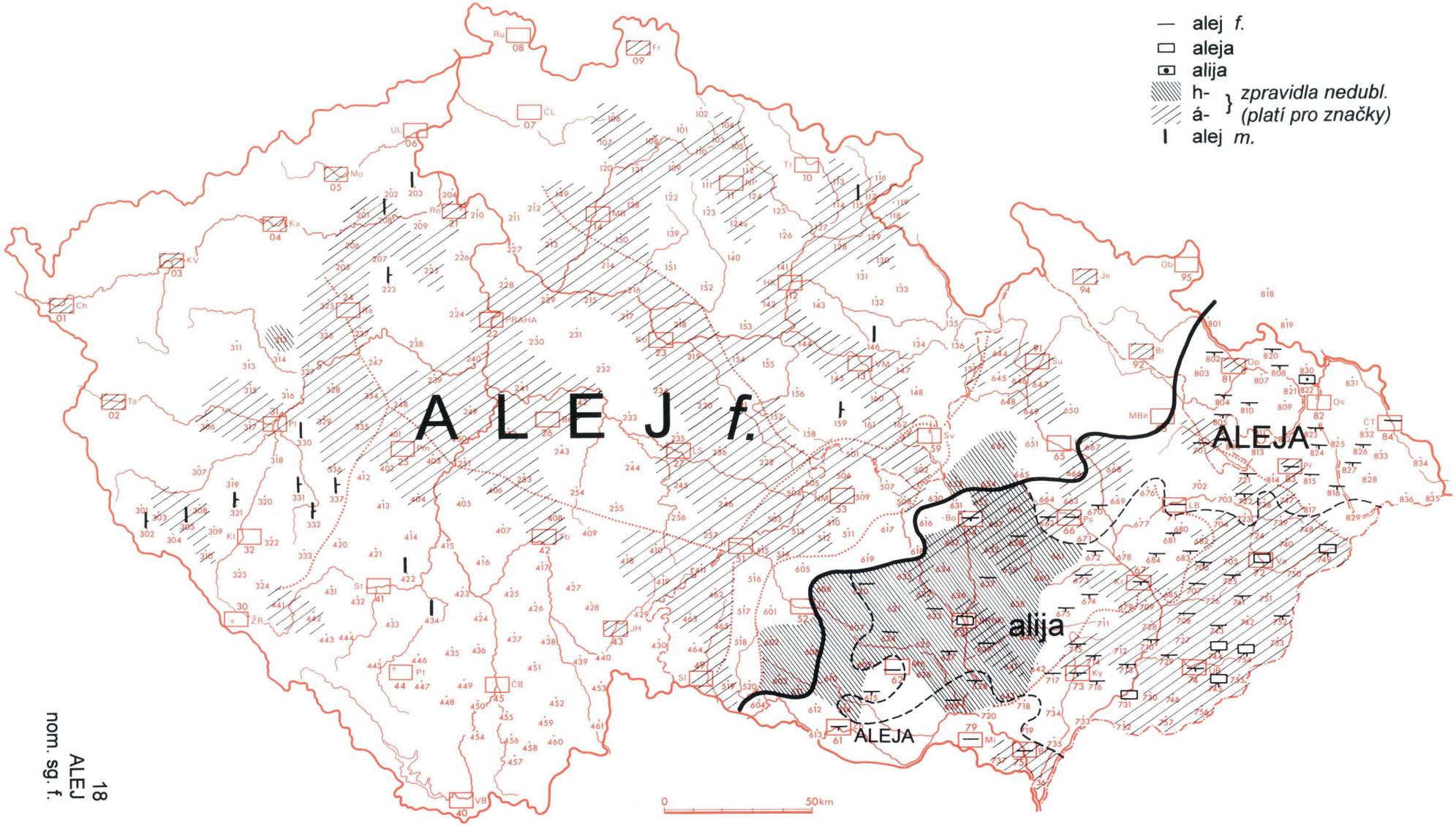

18
ALEJ
nom. sg. f.

Situace ve městech se většinou shoduje s nář. okolím, pouze do některých vm. měst proniká vlivem spis. jazyka substantivum *Olomouc* v ženském rodě.

4 **Olomouc** f. stč. *Olomúc* i *Holomúc*, Jg též *Olomuc, Holomuc, Holomouc*, Tk, MČ **Olomouc** m. stč. *Olomúc*

5 Olomúc m. Ru 5

6 —

Hb

22 **Příbram** nom. sg. (2582) — *mapa s. 73*

1 M Příbram f.
Příbrama 203, 805–807
Příbram m.

2 Byly zkoumány tvary nom. sg. vlastního jména typu *Příbram* (*Chrudim, Ohrozím*…, na Moravě se tento typ zkoumal převážně na jméně *Kuřim*). O původu místních jmen na *-im*/*-am* platí totéž co o jménech typu *Boleslav* (srov. ČJA 4-21a Boleslav nom. sg. f.). Hlavní rozdíl je v rodu. Vedle podoby *Příbram* f. (typ *kost*), shodné se spis. jazykem, byl především ve středoopavském nář. typu zachycen novotvar *Příbrama*, který vznikl příklonem k nejfrekventovanějším ženským substantivům typu *žena*, srov. ČJA 4-21a.

Mor. nářečí a také nářečí na okrajích Čech udržují původní mužský rod a příslušné sklonění.

Ve dvou lokalitách (b. 306, 307) byly vedle tvaru *ta Příbram* zachyceny též formy *ty Příbrami* (gen. *Příbram*). Nemapujeme je.

Ve městech nebyla položka zkoumána.

3 Čechy, Třebíčsko, Zábřežsko a Litovelsko, Opavsko, povodí Ostravice, malé enklávy jz. od Vsetína a v okolí Kyjova se vyčleňují jménem *Příbram* v ženském rodě. Na zbývajícím území Moravy a Slezska a místy také v Čechách (zejm. na záp. a již. okrajích) se vyskytují jména tohoto typu v rodě mužském.

Na Opavsku byla zapsána sporadická forma *Příbrama*.

4 **Příbram** f. Jg, Tk, MČ **Příbram** m. Jg

5 Kuřim Ju 7

6 —

Hb

Genitiv singuláru

Genitiv sg. maskulin

Tvrdé typy

V gen. sg. maskulin tvrdého vzoru typů *pán, hrad* (*les*) se v nářečích koncovkami odlišují substantiva životná od neživotných. Stejně jako ve spisovném jazyce je u životných výhradně zakončení na *-a* (*souseda*), u neživotných je však koncovka *-u* (*dubu, nosu*) i *-a* (*duba, nosa*).

Koncovka *-a* je tu od původu o-kmenová, koncovka *-u* je pozdější, přejatá od u-kmenů.

Ve spisovném jazyce končí na *-a* i některá neživotná substantiva, jež lze seskupit do sémantických skupin (např. jména měsíců, dní, místní jména, označení ohraničených prostor, např. *ledna, pondělka, chléva*, dále místní jména na *-ov*, *-ín*, např. *Vítkova*, *Karlína*, a některá další jména obecná, např. *lesa, mlýna, sýra, kouta*). U řady podst. jmen jsou dnes v gen. sg. možné už obě koncovky, např. *holubníka* / *holubníku, komína* / *komínu*, u místních jmen na *-k*, např. ze *Šumperka* / *Šumperku* aj.

V dialektech se koncovka *-a* u neživotných vyskytuje častěji než ve spis. jazyce a směrem k východu její zastoupení vzrůstá (k tomu přispívají také menší rozdíly mezi tvrdým a měkkým skloněním), srov. např. čes. *z vozu* × mor. *z voza* (zakončení jen na *-u* se omezuje zvláště na substantiva označující abstrakta a jména látková, např. *času, rozumu, cukru*). Vzhledem k menší míře rozdílů mezi tvrdým a měkkým skloněním zde pronikla koncovka *-u* také k slovům patřícím k měkké flexi, např. *plaču, dešťu* apod., viz dále. Naopak

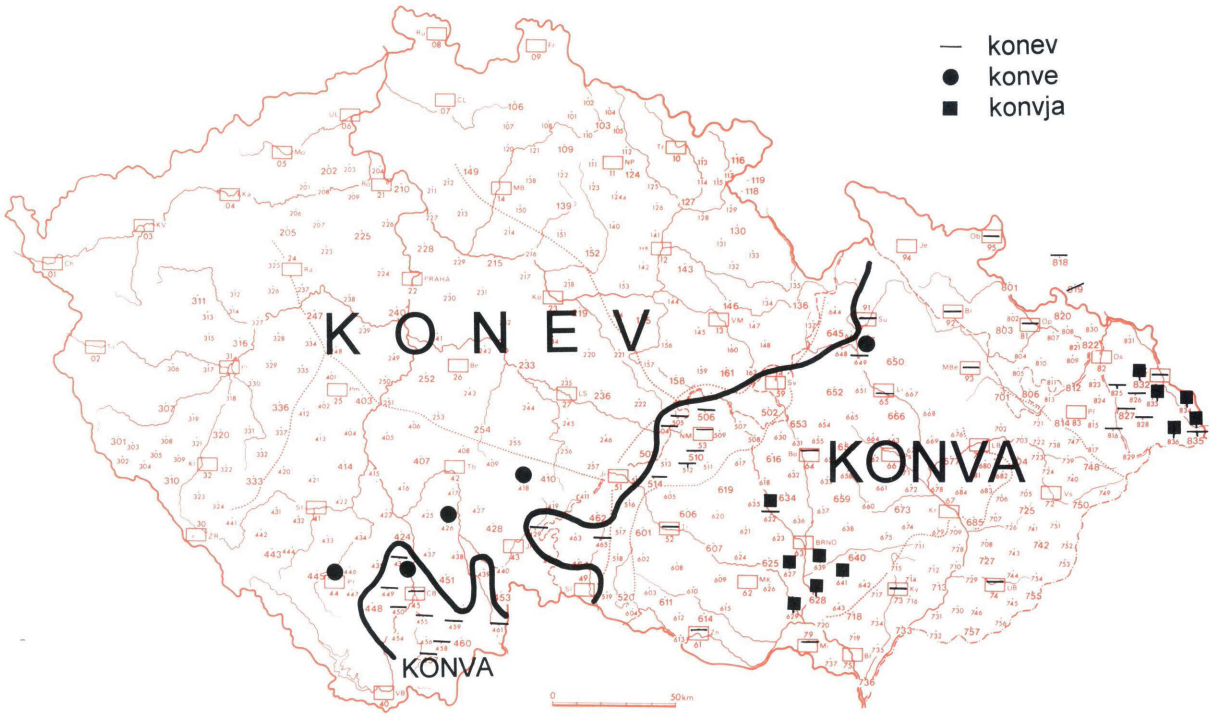

19
KONEV
nom. sg. f.

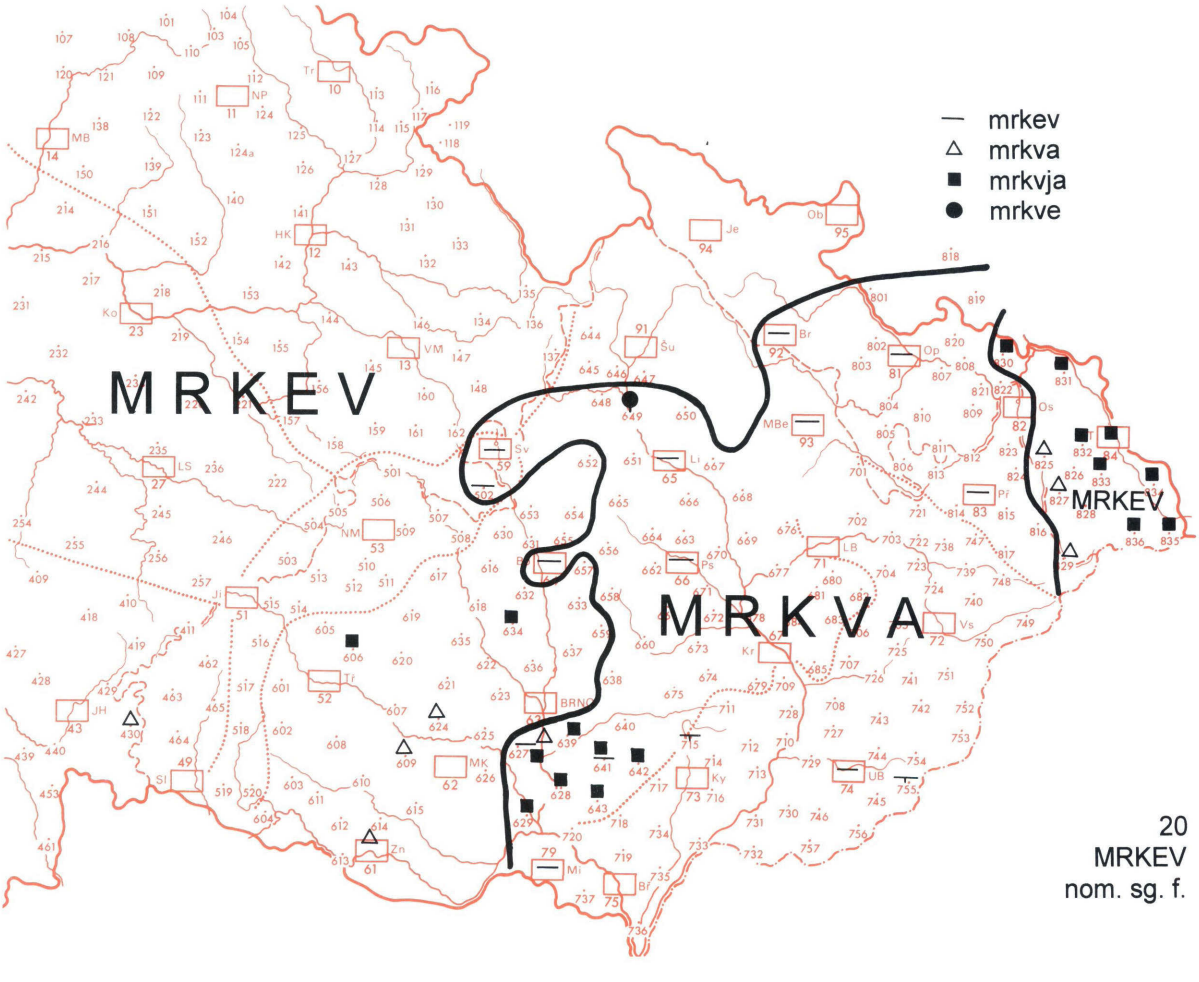

20
MRKEV
nom. sg. f.

koncovka *-e* měkké flexe se vyskytuje zcela výjimečně u subst. končících na souhlásku *-l* (např. *ze stole*). srov. dále.

Územní rozsah obou koncovek je u různých slov rozdílný. Příčiny využití toho kterého zakončení nelze spolehlivě vysvětlit. Mapy sledující distribuci obou koncovek jsou zde seřazeny tak, že se postupuje od slov s nejmenším rozsahem starobylých tvarů na *-a* po jejich rozsah největší. V našem souboru jde o mapy: *sněhu*, *pohřbu*, *dubu*, *stromu*, *schodu*, *rohu*, *nosu* s přikomentovanou položkou *vozu*, *stolu*.

23 **sněhu** gen. sg. m. (1560) — *mapa s. 75*

1 M sňehu (sňahu 755) — sňihu
sňeha — śňeha

2 Kromě morfologických rozdílů (zakončení na *-a*, *-u*) se sledují také rozdíly hláskoslovné, a to tvar *snihu*, který vznikl analogickým sjednocením slovního základu, a obměna s palatálním *ś-* (*śněha*); ta vznikla patrně asimilací souhlásky *s* k následujícímu měkkému *-ň-*.

Koncové *-u* podléhá v oblasti střm. nářečí pravidelným změnám, viz PRO D2abc.

3 Starší, původní forma *sněha* je omezena jen na oblast slez. nářečí (s malým přesahem na Valašsko). Nepůvodní tvar na *-u* je na celém zbylém území. Obměna *snihu* zabírá v podstatě území střm. dialektů (bez Zábřežska), na východě značně přesahuje do nářečí vm., zejména do jejich již. části. Na přechodová nářečí čes.-pol. se omezuje podoba *śněha*.

4 **sněha** stč., hluž. **sněhu** stč., Db. MČ, sloven. *snehu*, pol. *śniegu*

5 sňehu Po 1, Ju 1–5, Ru 1–4 — sňihu Ju 6

6 SSA 11.27

Bh

24 **pohřbu** gen. sg. m. (1946) — *mapa s. 75*

1 M pohřbu — pohřebu
pohřeba (pořoba 801)

2 Kromě územního rozšíření tvarů gen. sg. na *-a*, *-u* u původně o-kmenového subst. zachycuje mapa také rozsah obměny *pohřebu*, kde analogickým sjednocením slovního základu podle přímých pádů došlo k vytvoření forem s vokálem *-e-* v kmeni. Koncové *-u* podléhá pravidelné střm. změně, srov. PRO D2b.

3 Starší forma genitivu s koncovkou *-a* (*pohřeba*) má ve srovnání s jinými subst. téhož typu poměrně malý rozsah a je charakteristická spíš pro jazyk starší generace. Zabírá širší Brněnsko a pak odděleně větší část Slezska s několika přilehlými obcemi sev. Valašska (bez Frýdecka a Těšínska). Nezřídka se i zde vyskytuje dubletně s tvarem na *-u*.

Celé Čechy a záp. část Moravy (včetně Boskovicka, Třebíčska a Znojemska) jsou charakteristické formou *pohřbu*, odtud na východ převládá forma *pohřebu*, popř. *pohřeba*.

Ve městech na Moravě převládají tvary *pohřbu*, shodné se spis. jazykem, na vých. Moravě dokonce u ml. generace tvary *pohřeba* (venkovské okolí má jen *pohřebu*).

4 **pohřbu** stč., Db. SSJČ **pohřebu** stč., sloven. *pohrebu*, pol. *pogrzebu*
pohřeba stč., hluž. *pohrjeba*

5 pohřebu Ru 2, 4, 5 — pohřbu Ju 3 — pořbu Ju 2 — pohřeba Ju 6

6 SSA 11.27

Bh

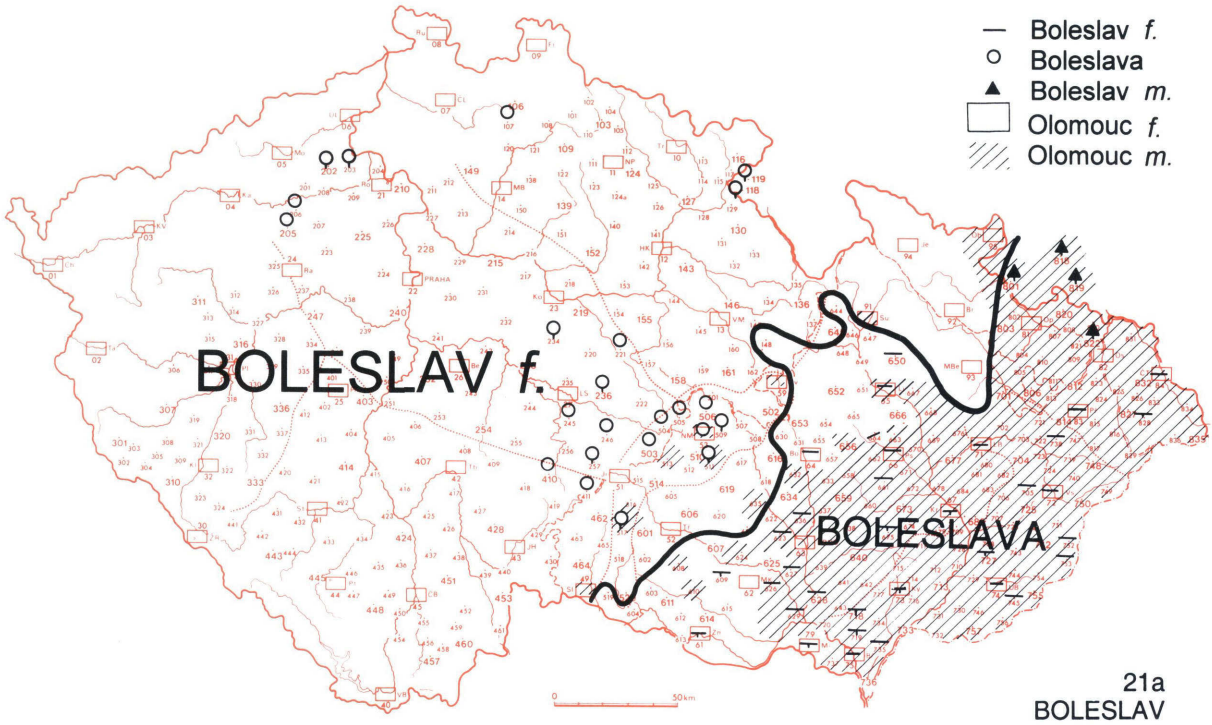

21a
BOLESLAV
nom. sg. f.
21b
OLOMOUC
nom. sg. f.

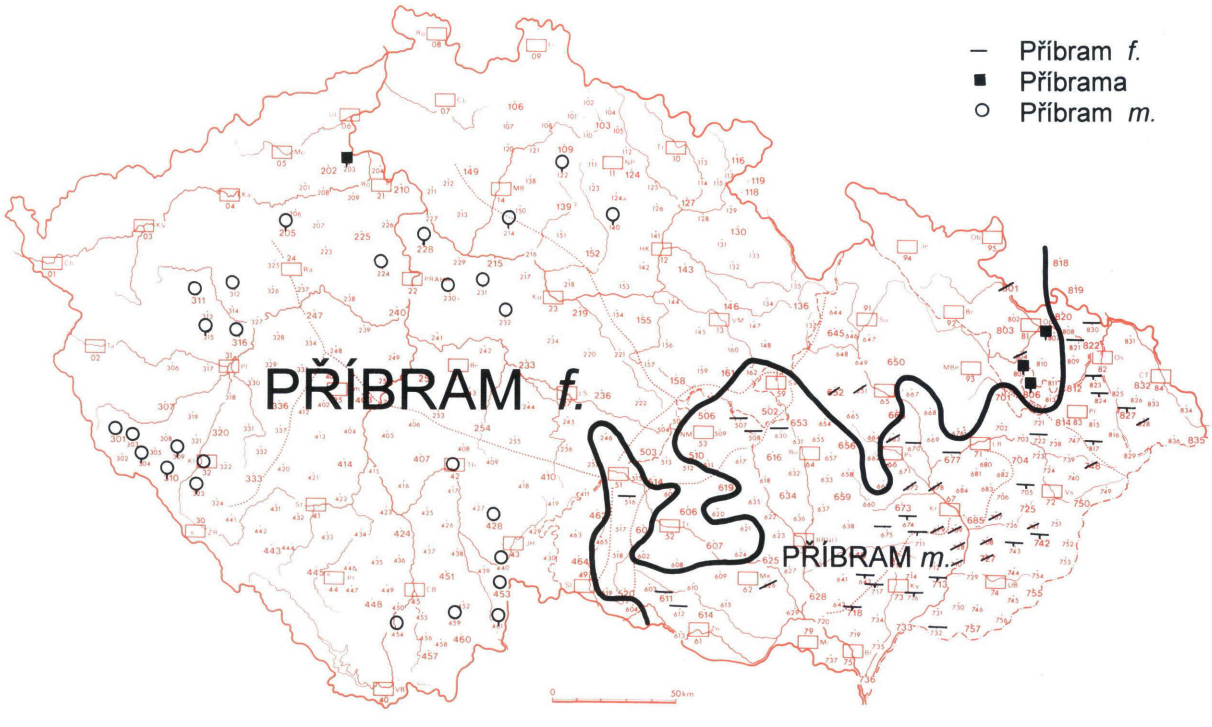

22
PŘÍBRAM
nom. sg. f.

25 **dubu** gen. sg. m. (1286) — *mapa s. 77*

1 M dubu
duba

2 Na mapě zaznamenáváme diferenci v tvarech gen. sg. *dubu* (původně o-kmenového substantiva). K pravidelným hláskoslovným obměnám viz PRO D2b.

3 Hranice výskytu tvarů gen. sg. *dubu* je ve srovnání s předcházejícími probíranými substantivy posunuta značně na východ. Uvedená forma byla zachycena na celém území Čech, na Prostějovsku, Brněnsku a Třebíčsku, a dokonce na záp. Opavsku. Na ostatním území se užívá formy *duba*, která se jako dubletní objevuje též v oblasti záp. a sz. od Brna, na Novoměstsku a také na Zábřežsku.

4 **duba** stč., sloven., hluž. **dubu** stč., Jg, MČ, pol. *dębu*

5 dubu Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — duba Ju 4, Ru 5

6 AJK 526, SSA 11.27

Bh

26 **stromu** gen. sg. m. (1146) — *mapa s. 77*

1 M stromu
stroma

2 Sledují se tvary gen. sg. pův. o-kmenového substantiva. Koncové *-u* podléhá ve střm. dialektech pravidelné obměně, srov. PRO D2b.

3 Průnik tvarů na *-u* na východ je značný. Kromě Čech a sev. Moravy má tvar *stromu* také jz. část Moravy po Mor. Krumlov, dále vytváří tento tvar tři souvislé enklávy, a to na sz. Brněnsku a pak na širším Kyjovsku (zde nezřídka vedle dubletního *stroma*) a ve Slezsku již. od Českého Těšína. Také na Zábřežsku byly zachyceny tvary oba.

Ve městech dominuje tvar *stromu*; ten se vyskytuje jako dubletní i tam, kde je ve venkovských lokalitách pouze tvar *stroma*. Pozoruhodné je, že naopak příznaková forma *stroma* je v mluvě také těch měst, v jejichž okolních vesnicích převažuje tvar *stromu*.

4 **stroma** stč. **stromu** stč., Jg, Tk, MČ, sloven.

5 stromu Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — stroma Ju 6, Ru 5

6 SSA 11.27, OLA 335

Bh

27 **schodu** gen. sg. m. (138) — *mapa s. 79*

1 M schodu
schoda

2 Sledoval se gen. sg. pův. o-kmenového substantiva *schod*.

3 Novější tvar *schodu* přesahuje z Čech na jz. Moravu, na Zábřežsko a Litovelsko. Kromě toho se vyskytuje na souvislém území Břeclavska a již. od Českého Těšína. Většinou jako dubletní byl zachycen porůznu také na záp. Moravě, odjinud je registrován ojediněle. Naprosto převládá v mluvě mor. měst, ve městech vých. Moravy jen u ml. generace. Na ostatním teritoriu je tvar s koncovkou *-a*.

4 **schoda** stč., hluž. **schodu** stč., Jg, MČ, pol., hluž.

5 schodu Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — schoda Ju 6, Ru 5

6 AJK 525, SSA 11.27

Bh

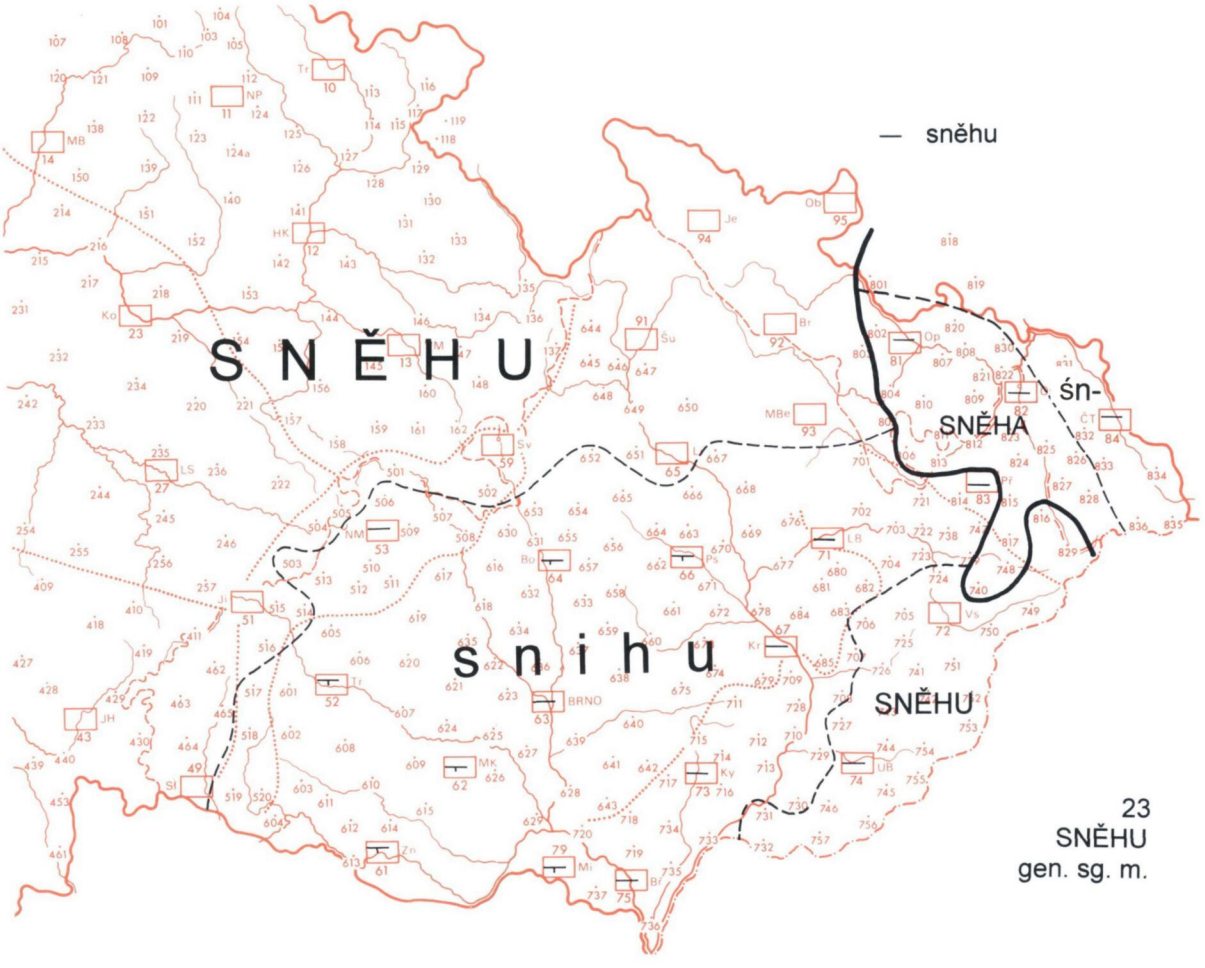

23
SNĚHU
gen. sg. m.

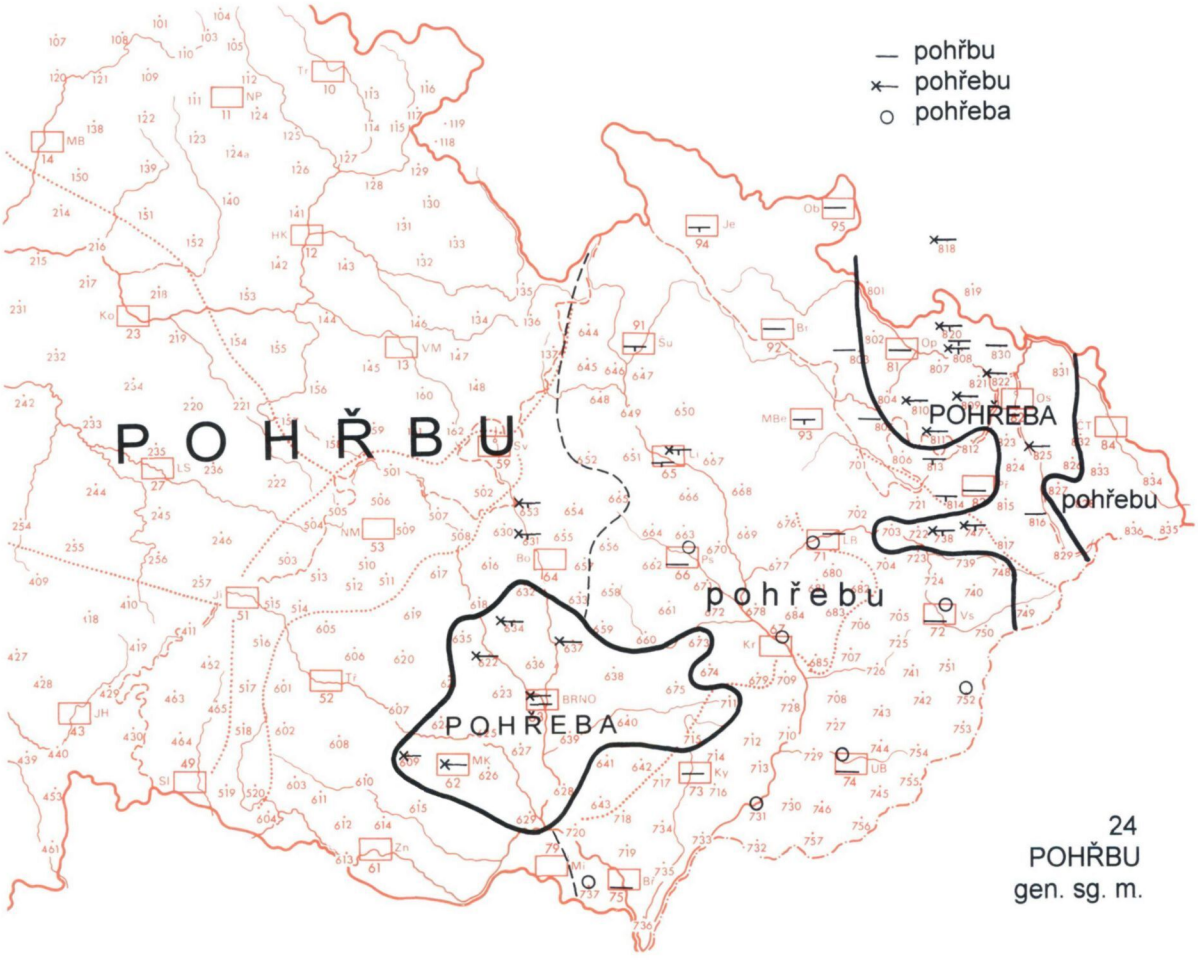

24
POHŘBU
gen. sg. m.

28 **rohu** gen. sg. m. (799) — *mapa s. 79*

1 M rohu
roha

2 Na mapě je zachycen geografický rozsah koncovek *-u* × *-a* v gen. sg. slova *roh*. Koncové *-u* podléhá pravidelné změně, srov. PRO D2b.

3 Tvar zakončený na *-u* přesahuje z Čech na jz. Moravu (až po Mor. Krumlov, Znojmo) a na Zábřežsko a Litovelsko. Kromě toho se vyskytuje v souvislém pruhu obcí uprostřed Moravy zhruba od Mikulova k Vyškovu, Prostějovu a k Lipníku nad Bečvou. Na ostatním území Moravy a Slezska dominuje forma *roha*.

4 **roha** stč., hluž. **rohu** stč., Jg, MČ, pol. *rogu*

5 rohu Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — roha Ju 6, Ru 5

6 SSA 11.27, OLA 198

Bh

29 **nosu** gen. sg. m. (1610) — *mapa s. 81*
vozu (686)

1 M nosu
nosa

2 Sledoval se územní rozsah koncovek *-u* × *-a* v gen. sg. pův. o-kmenového substantiva *nos*. O změně koncového *-u* viz PRO D2b.

3 Izoglosa *nosu* × *nosa* probíhá od severu po zemské hranici až po Jihlavu, odtud pak směřuje přímo na jih. Na rozdíl od genitivu jiných substantiv jsou přesahy tvaru *nosu* z Čech do mor. dialektů dále na východ minimální, jen na Těšínsku a Jablunkovsku je tento tvar běžný. Ve městech se na jz. Moravě vyskytují obě koncovky, zakončení na *-a* je zde překvapivě často u ml. generace. Ve městech na vých. Moravě a v pohraničí převládají tvary na *-u* převážně jen u ml. generace.

4 **nosu** stč., Jg, MČ, pol. **nosa** stč., hluž.

5 nosu Po 1, Ju 1–3, 5 Ru 2–4 — nosa Ju 6, Ru 5

6 MAGP363, AJK 526, SSA 11.27

Bh

30 **stolu** gen. sg. m. (264) — *mapa s. 81*

1 M stolu
stola
stole 229, 234

2 Vedle koncovek *-u* a *-a* je u slova *stůl* v gen. sg. doloženo též zakončení na *-e*. To sem proniklo patrně analogicky podle substantiv měkké flexe, srov. např. (*z*) *kotle*, (*z*) *plevele*; po depalatalizaci zanikl totiž rozdíl mezi tvrdým a měkkým *l* a ztratilo se kritérium příslušnosti k tvrdému nebo měkkému typu.

3 Největší rozsah koncovky *-a* u subst. muž. rodu tvrdého typu nacházíme právě u slova *stůl*. Starší tvar *stola* se vyskytuje na celé Moravě a ve Slezsku (s výjimkou Jablunkovska a již. Těšínska), a dokonce přesahuje do Čech v souvislém pásu až po Vysoké Mýto a Ledeč nad Sázavou – zde vždy dubletně vedle formy *stolu*. Kromě toho jako okrajový archaismus – nezřídka jako tvar jediný – je doložen z úzkého pruhu obcí v záp. Čechách. Ve dvou obcích ve stř. Čechách byl zachycen tvar *stole*.

V městských lokalitách je téměř pravidelně vedle staršího *stola* zvl. u ml. generace také forma *stolu*.

4 **stola** stč., sloven., hluž. *stoła* **stolu** stč., Jg, MČ, pol. *stołu*

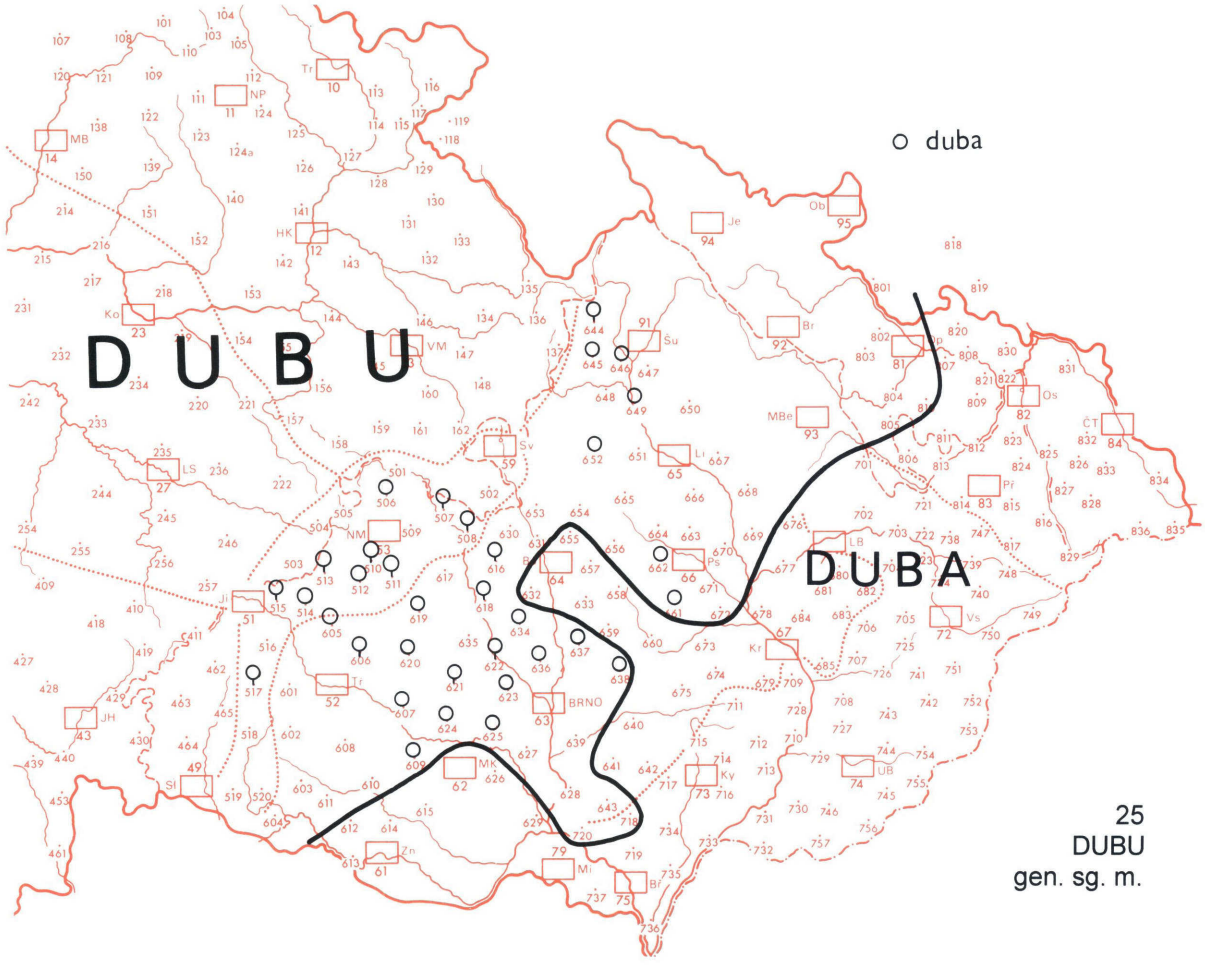

25
DUBU
gen. sg. m.

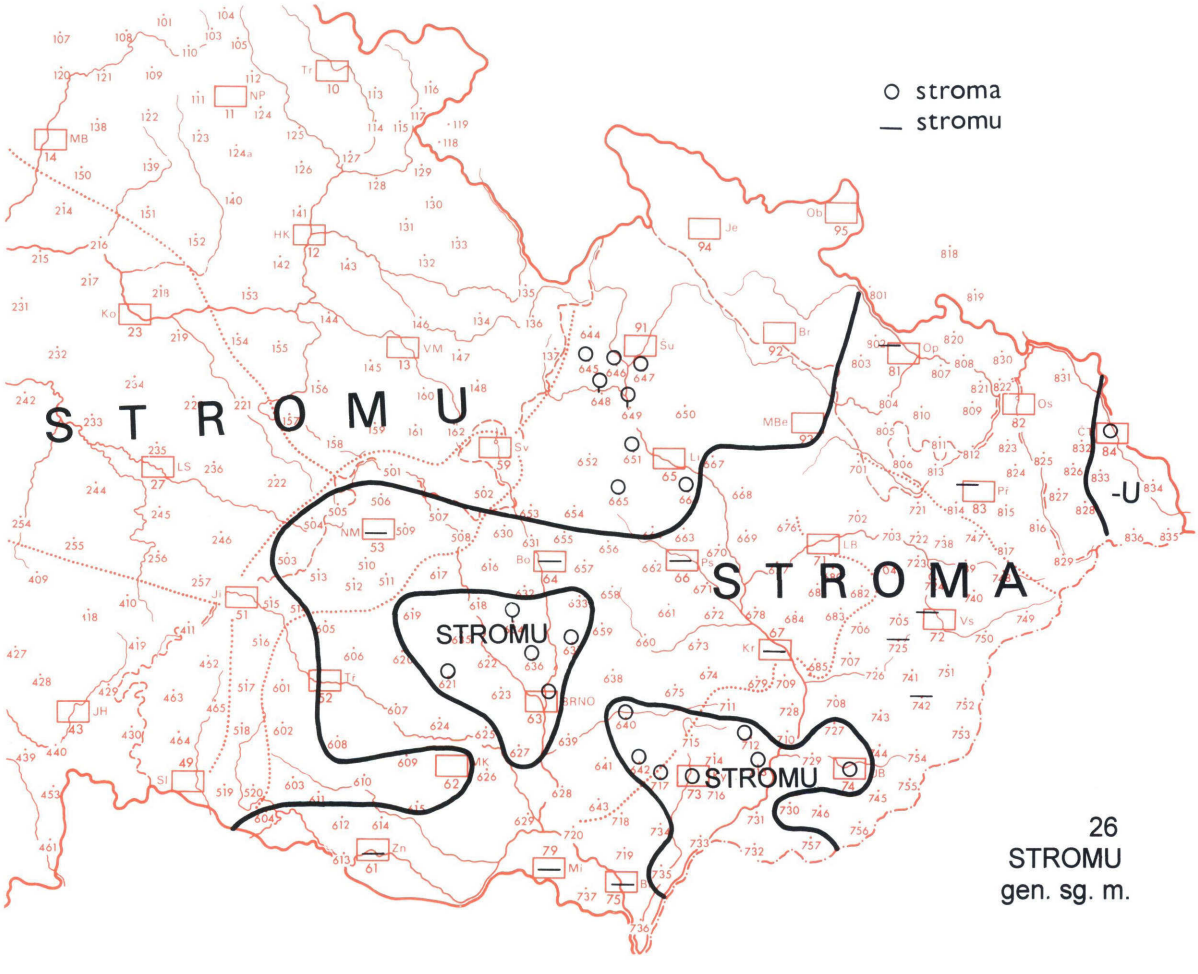

26
STROMU
gen. sg. m.

5 stolu Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 4 — stola Ju 2, 6, Ru 3–5

6 —

Bh

Měkké typy

V gen. sg. maskulin měkkých typů (vzor *muž*, *stroj*) je ve spisovném jazyce téměř pravidelně zakončení na *-e* (přehláskou ze staršího *-'a*). Pouze některá substantiva na *-l*, *-s*, *-z* se skloňují podle tvrdého i měkkého vzoru, např. *kotel*, *pytel*.

V nářečích je situace poněkud odlišná. V důsledku neprovedení přehlásky *'a* > *e* je na větší části Moravy běžná původní koncovka *-a* (*kraja*, *noža*, *pekaře*), kromě toho sem pronikla koncovka *-u* (původně u-kmenové flexe): *pláču*, *kraju*, *roju* atd.

Uzemní rozšíření různých formantů v našich nářečích je podáno na mapách *kraje*, *pláče*, *nože*, *deště*.

31 **kraje** gen. sg. m. (268) — *mapa s. 83*

1 M kraje — kráje
kraja
kraju

2 Vedle rozdílů morfologických se na mapě sleduje i rozdíl hláskoslovné povahy: *kráje* × *kraje*. Jde o jev souvisící patrně s jzč. dloužením jednoslabičných a dvojslabičných slov.

Koncovka *-u* je sekundární, přejatá od gen. u-kmenových substantiv. Územní rozsah přehlasovaných a nepřehlasovaných forem *kraje* × *kraja* se kryje s rozsahem přehlásky *'a* > *ě*, jak jej postihuje izoglosa PRO E6.

3 Pruh obcí u sloven. hranic na Slovácku, čm. nářečí s přilehlým okrajem střm. dialektů, sv. Moravu a Slezsko charakterizuje tvar *kraja*. Sekundární tvar *kraju* zabírá velkou část již. poloviny Moravy s dosahem až k Boskovicím, Kyjovu a na široké Uherskobrodsko.

Ve všech městských lokalitách je na celém území také tvar *kraje*, v oblasti formy *kraju* bývá překvapivě často i u ml. generace též forma *kraja*, patrně analogicky podle gen. subst. typu *lesa*.

Sekundární dloužení kmenové samohlásky (nom. sg. *kráj*, gen. sg. *kráje*) zabírá oblast záp. úseku jzč. nářečí. Ve východním pásu území tohoto areálu jsou zpravidla podoby obě, tedy *kráje* i *kraje*.

4 **kraja** stč., sloven., hluž. **kraju** pol.
kraje stč. *krajě*, Db, MČ

5 kraje Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — kráje Ru 2 — kraja Ju 6, Ru 5

6 AJK 525

Bh

32 **pláče** gen. sg. m. (1792) — *mapa s. 83*
čaje (350)
kouře (191)

1 M pláče (též 512) — plače (též płače 671, 704, 722)
pláču — plaču

2 Kromě údajů morfologického charakteru přináší mapa informace i o rozšíření hláskoslovného jevu, o krácení kmenové samohlásky: podle znění nom. sg. *plač* vznikl analogicky tvar *plaču*, *plače*, nejedná-li se o pč. odlišnou kvantitu ve všech tvarech. Patrně v důsledku uplatnění disimilačního principu, aby totiž bezprostředně po sobě nenásledovaly slabiky se stejným vokálem, nerealizuje se tvar *plača*.

3 Izoglosa *pláče* (*plače*) × *pláču* (*plaču*) se zhruba kryje s izoglosou přehlásky *'a* > *e*, srov. PRO E6. Od ní na východ jsou tvary *pláču*, *plaču*. Záp. hranice krácení kmenového *-a-* probíhá ve směru od Šumperku na Boskovice, Brno k Mikulovu.

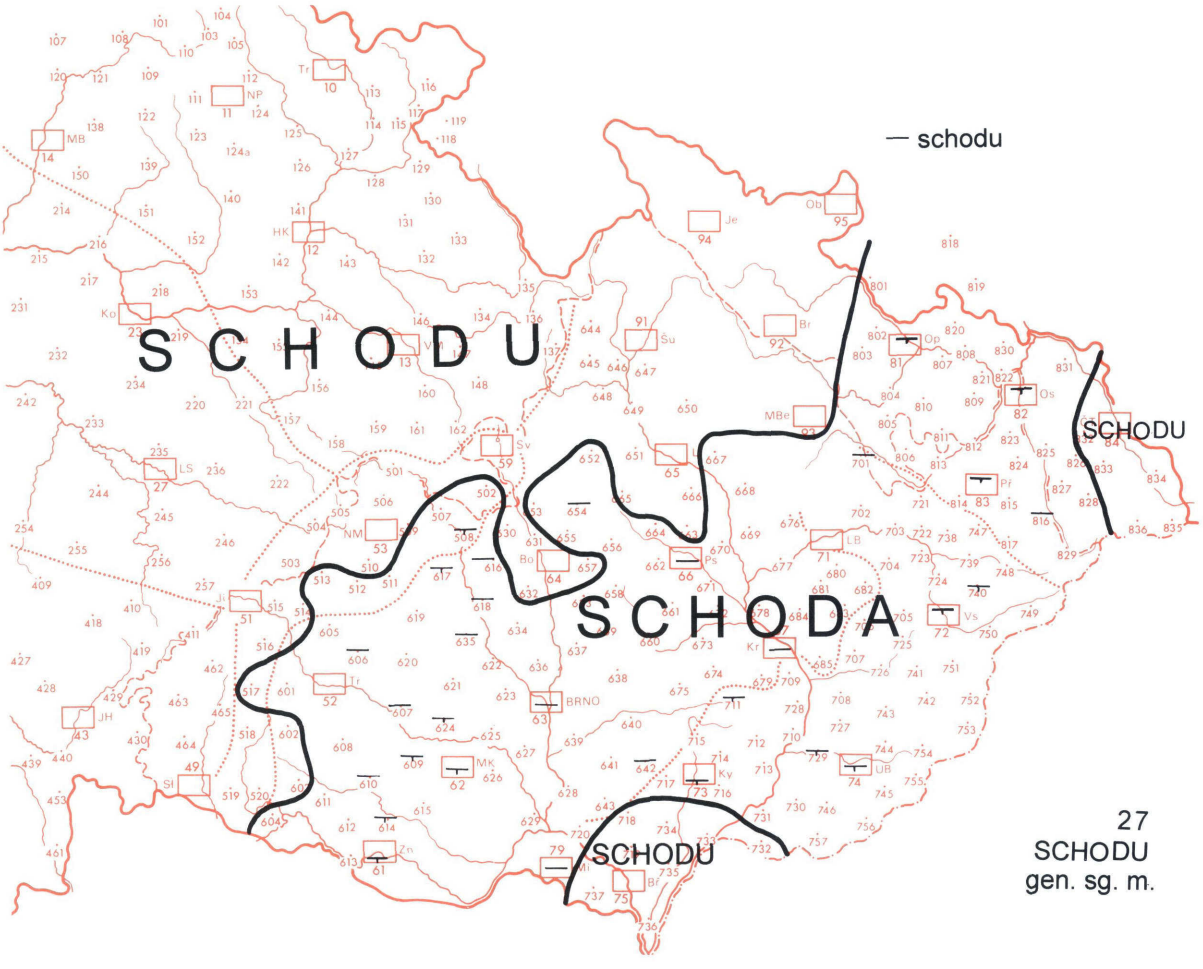

27
SCHODU
gen. sg. m.

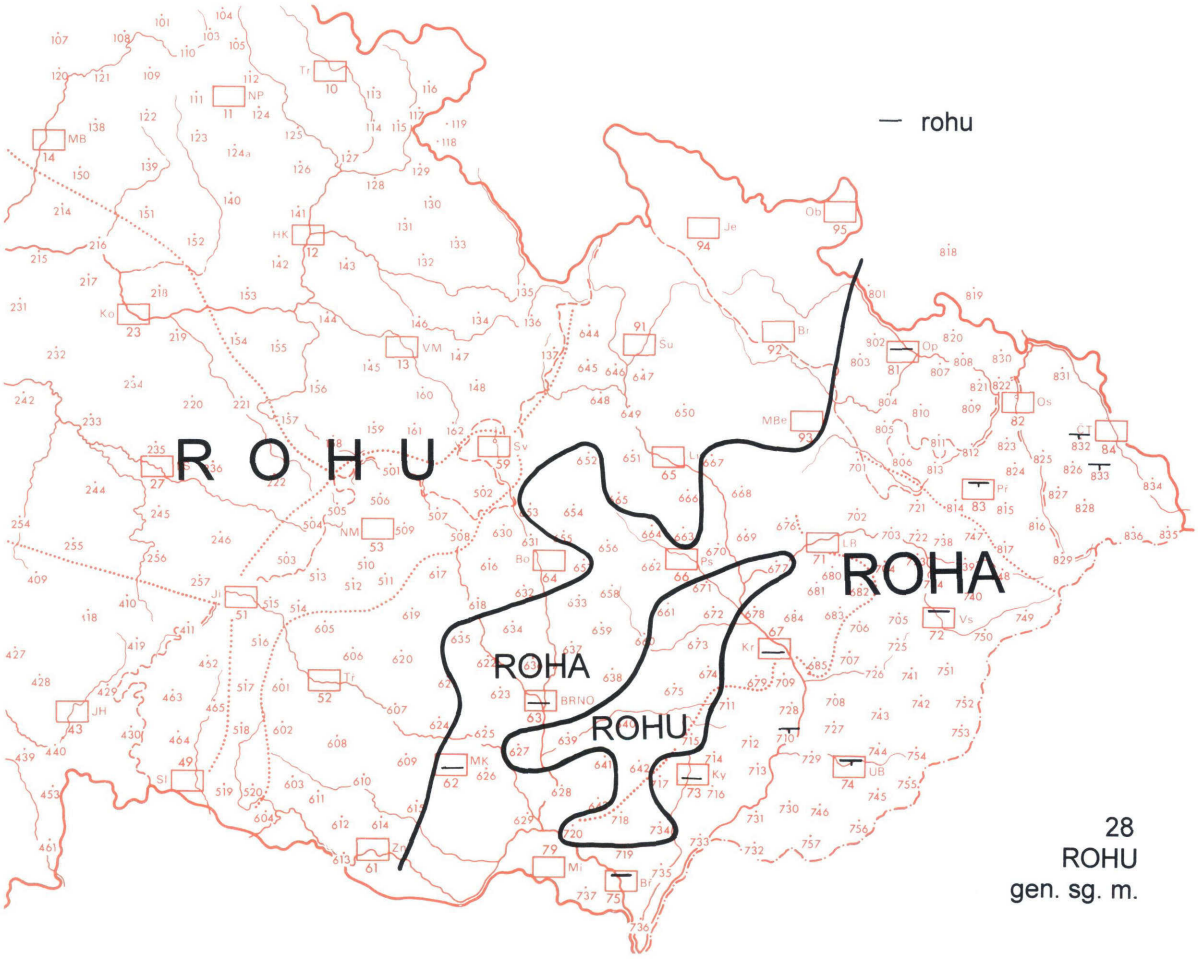

28
ROHU
gen. sg. m.

Položka se ve městech nezkoumala.

4 **pláče** stč. *pláča*, *pláčě*, Db, MČ **plaču** sloven., pol. *płaczu*
plače hluž. *płača*

5 pláče Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — plaču Ju 6, Ru 5

6 —

7 V podstatě stejné územní rozložení koncovek je v gen. sg. u výrazů *čaje* × *čaju*. Rozdílů proti tvarům gen. sg. slova *pláč* je málo. Týkají se vlastně jen faktu, že z venkovských lokalit 656, 663, 664, 669, 671 a 680 máme doloženy též tvary *čaja*. Ty jsou zřejmě již nadnářeční povahy.

Městská mluva uchovává tvary shodné s příslušným venkovským okolím, pouze na již. Moravě a ve Slezsku jsou u ml. generace hojné tvary *čaje*. Často se však vyskytují u ml. generace také analogické tvary *čaja* (64, 66, 67, 71–73, 75); v pohraničních městech sev. Moravy dokonce vedle sebe koexistují všechny tři formy: *čaje*, *čaja*, *čaju* (91–93).

Poznámka: V mor. nářečích přežívá u nejstarší generace nesklonné subst. *té*, ve vých. Slezsku pak *tej*, gen. sg. *teju*, popř. *teja*.

Od izoglosy *pláče* × *pláču* se jen v detailech liší izoglosa *kouře* × *kouřu*. Forma *kouřu* je doložena ještě z lokalit 503, 505, 506 a 653.

V mor. a slez. městech jsou běžné také tvary *kouře*, shodné se spis. jazykem. U ml. generace mor. měst byly zachyceny rovněž interdialektické tvary *kouřa*. Ty z tradičních nářečí doloženy nejsou.

Bh

33 **nože** gen. sg. m. (334) — *mapa s. 85*

1 M nože
nože — nuža (núža 622, 623, 638)

2 Kromě hlavního rozdílu morfologického je na mapě zachycen i hláskoslovný rozdíl *noža* × *nuža* (*núža*). Forma *núža* vznikla analogickým sjednocením slovního základu (podle nom. sg.) ve snaze neměnit kořen slova v paradigmatu.

3 Izoglosa *nože* × *noža* je v podstatě shodná s izoglosou přehlásky ’a > e v koncovkách, srov. PRO E6. V několika málo mor. vesnicích podél této izoglosy jsme zaznamenali kolísání mezi oběma formami. Forma *nuža* pokrývá velkou oblast v již. části střm. nářečí (již. Boskovicko, široké Brněnsko, vých. Třebíčsko a Znojemsko). Tvar *núža* byl zachycen v několika lokalitách Brněnska.

Do mluvy zm. a slez. měst hojněji proniká forma *nože*, v pohraničních městech sev. Moravy jsou běžné také tvary *noža*.

4 **noža** stč., sloven., pol. *noża*, hluž. **nože** stč. *-ě*, Db, MČ

5 nože Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — noža Ju 6, Ru 5

6 —

Bh

34 **deště** gen. sg. m. (1553) — *mapa s. 85*

1 M dešťe — dišče
dešču — díšču
dešča — déšča — díšča

2 Vedle územního rozsahu morfologických forem (zakončení na *-e* × *-a* × *-u*) postihuje mapa také rozšíření tvarů s dlouženou, popř. dále zúženou kořenou samohláskou (*déště*; *dýště*, *dýšťu*, *dýšťa*). Nesledujeme rozdíly *-šť* × *-šč* (PRO E1), *í* × *i* (PRO A1b) a *é* × *e* (PRO A1a). K obměnám koncovky *-u* srov. PRO D2abc.

Prachaticko a Českobudějovicko se ostře vydělují jiným lexémem (*prška* nom. sg. f.).

3 Přehlasovaný tvar *deště* zabírá celé Čechy a sev. část Moravy; sleduje opět vých. hranici přehlásky, jak je zakreslena na mapě PRO E6. Tvary na *-u* se vyskytují od této hranice na východ, a to na velkém území záp. a již. Moravy až po linii Boskovice–Brno–Břeclav. Tvary s formantem *-a* zabírají ostatní části Moravy a celé Slezsko.

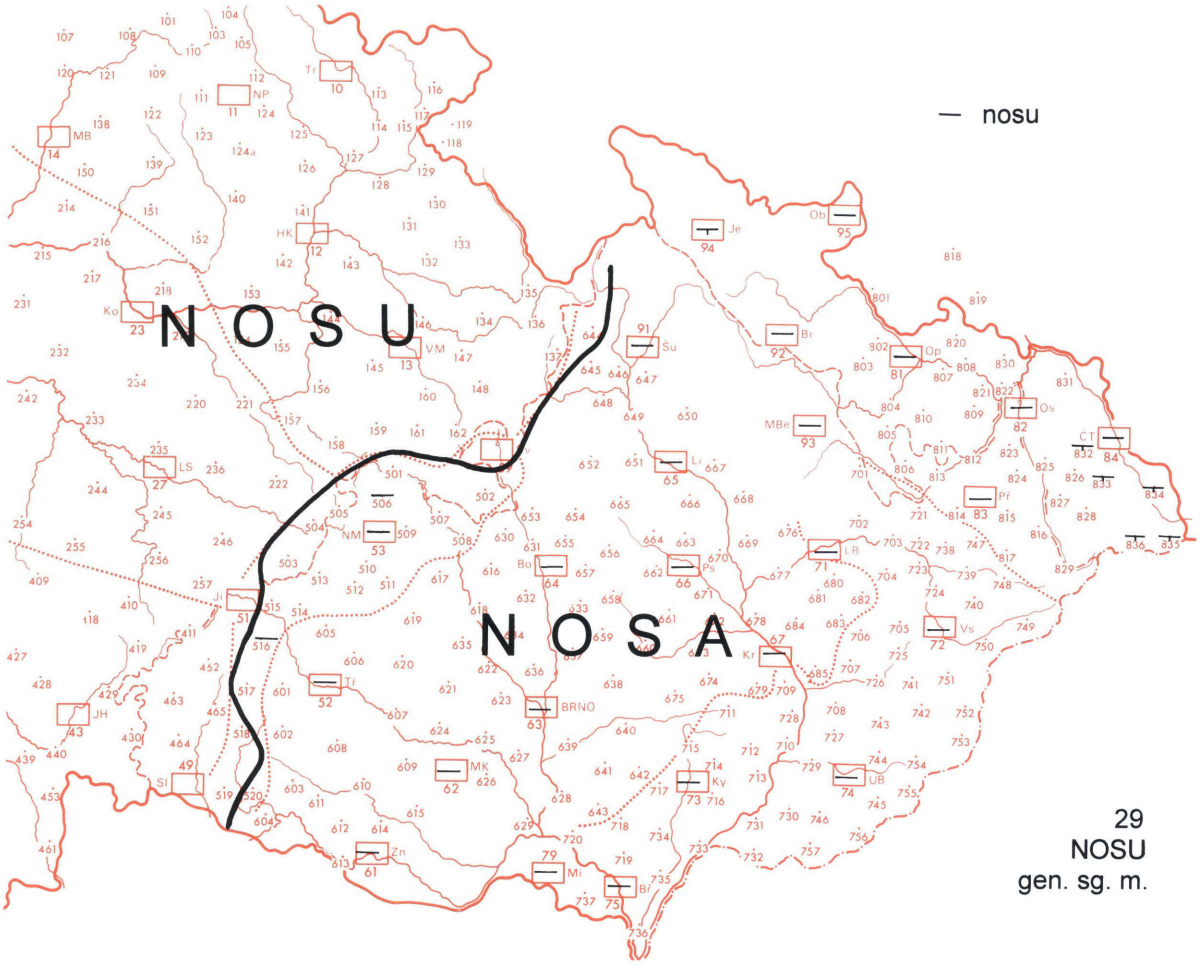

29
NOSU
gen. sg. m.

30
STOLU
gen. sg. m.

Formy se zúženou samohláskou v kořeni (*dýšť-*) se rozprostírají v širokém pásu téměř celé stř. Moravy, a to na západě zhruba od linie Šumperk – Boskovice – Třebíč – Znojmo, na východě po čáru Mor. Beroun – Zlín – Kyjov – Břeclav. Vm. nářečí se odlišují dlouhou, ale nezúženou samohláskou (*déšťa*).

Slez. nářečí mají tvary *dešťa*. Může tu jít o zachování staršího jazykového stavu (shodného s čes. dialekty), nelze však vyloučit krácení sekundárně zdloužených podob *déšťa* (běžných v sousedních vm. dialektech).

Téměř ze všech mor. měst se vedle podob shodných s venkovským okolím dokládá novější forma *deště*, v pohraničních městech je to forma jediná.

4 **déšťa** hluž. *dešča, dešća*
deště stč. též *dště*, Db, MČ
déště stč.
dešťu pol. *deszczu, dždžu* říd.

5 dešťe Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — déšču Ru 5 — díšča Ju 6

6 AJK 527

Bh

Zvláštní deklinaci představují maskulina na *-a*, typ *předseda*. Protože je geografická situace u gen. sg. m. tohoto typu poměrně jednoduchá, je zakreslena izoglosou na mapě č. 68 (spolu s akuz. sg. m.). Srov. též ČJA 4-86 předsedou instr. sg. m.

35 **předsedy** gen. sg. m. (6) — *mapa s. 125*

1 M pr̲ecedy
pr̲ecedu

2 Sledovalo se vyrovnávání akuz. tvaru s genitivem pův. a-kmenových maskulin (typ *předseda*). Jde o proces souvisící se soustavou tvarů u životných m., srov. gen. *pána* – akuz. *pána* a gen. *předsedy* – akuz. *předsedy* (viz ČJA 4-68 předsedu akuz. sg.). V sledovaném případu se ukazuje vývoj opačným směrem, pův. akuz. tvar *předsedu* pronikl na části zkoumaného území do genitivu, tvary obou pádů tedy opět splynuly.

Pravidelné hláskové obměny tvarů *předsedy*, *předsedu* viz PRO D2abc, F2a.

3 Na většině území čes. národního jazyka má gen. sg. subst. *předseda* formu *předsedy* (v stř. obměně *předsede*), jen v centrálním úseku stř. nářečí a na mikroareálu vých. od Slavonic byl zachycen tvar shodný s akuz., tedy *předsedu* (v stř. obměně *předsedo*).

4 **předsedy** stč., Db, Tk, MČ, sloven., hluž., pol. – všichni *-y*

5 přecedi Po 1, Ju 2, 5, Ru 3, 4 — starešini Ju 1, 3 — hrďini Ju 6 — starosti Ru 2

6 —

Bh

Genitiv sg. neuter

Ve spisovném jazyce mají neutra v gen. sg. tyto koncovky: *-a* (typ *město*), *-e* (typ *moře* a typ *kuře* s kmenotvornou příponou *-et-*), *-í* (typ *stavení*).

Nářeční diference tvarů gen. sg. neuter plynou:

1. z rozdílného hláskového vývoje koncovek (např. přehlasovaná × nepřehlasovaná: *pole* × *pola*; *peří* × *peřá*; zúžená × nezúžená: *zelí* × *zelé*);

2. z přiřazení k jinému deklinačnímu typu, což souvisí s tendencí po zvýraznění tvarů a zabránění tvarové homonymie;

a) z přiřazení substantiv zakončených na *-í* k výraznější adjektivní flexi (např. *zelí*, *-ího* podle typu *jarní*; *cukrové*, *-ého* jako typ *mladý*) nebo k flexi rodových zájmen (*cukroveho* jako typ *našeho*);

b) ze začlenění některých substantiv zakončených na *-e* (popř. dokonce i na *-o*) k výraznější a výhodnější deklinaci subst. typu *kuře* (např. *vejce*, *vejcete*; *strniště*, *strništěte*; *hnízdo*, *hnízděte*); nelze vyloučit, že motivace přechodu k nt-kmenům může být původně i sémantická (významové pole mláďat a všeho, co s nimi souvisí);

3. z analogického vyrovnání podle neuter jiného typu (*staveňa* jako nář. forma *pola*).

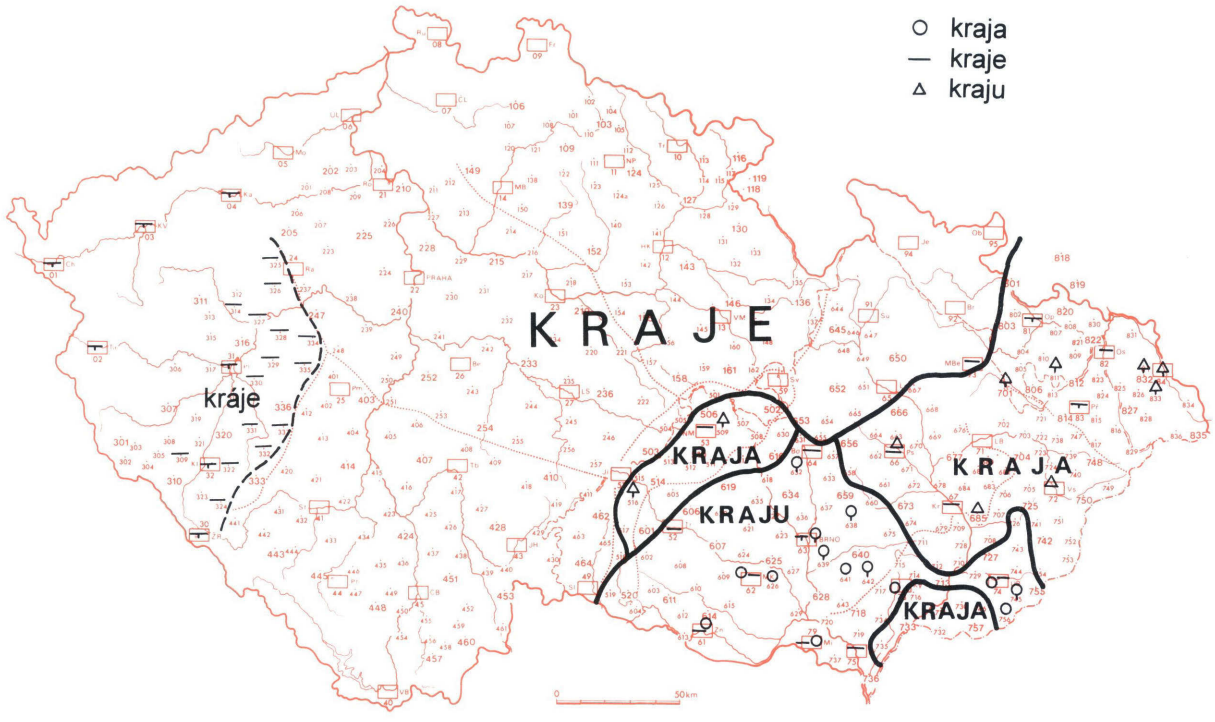

31
KRAJE
gen. sg. m.

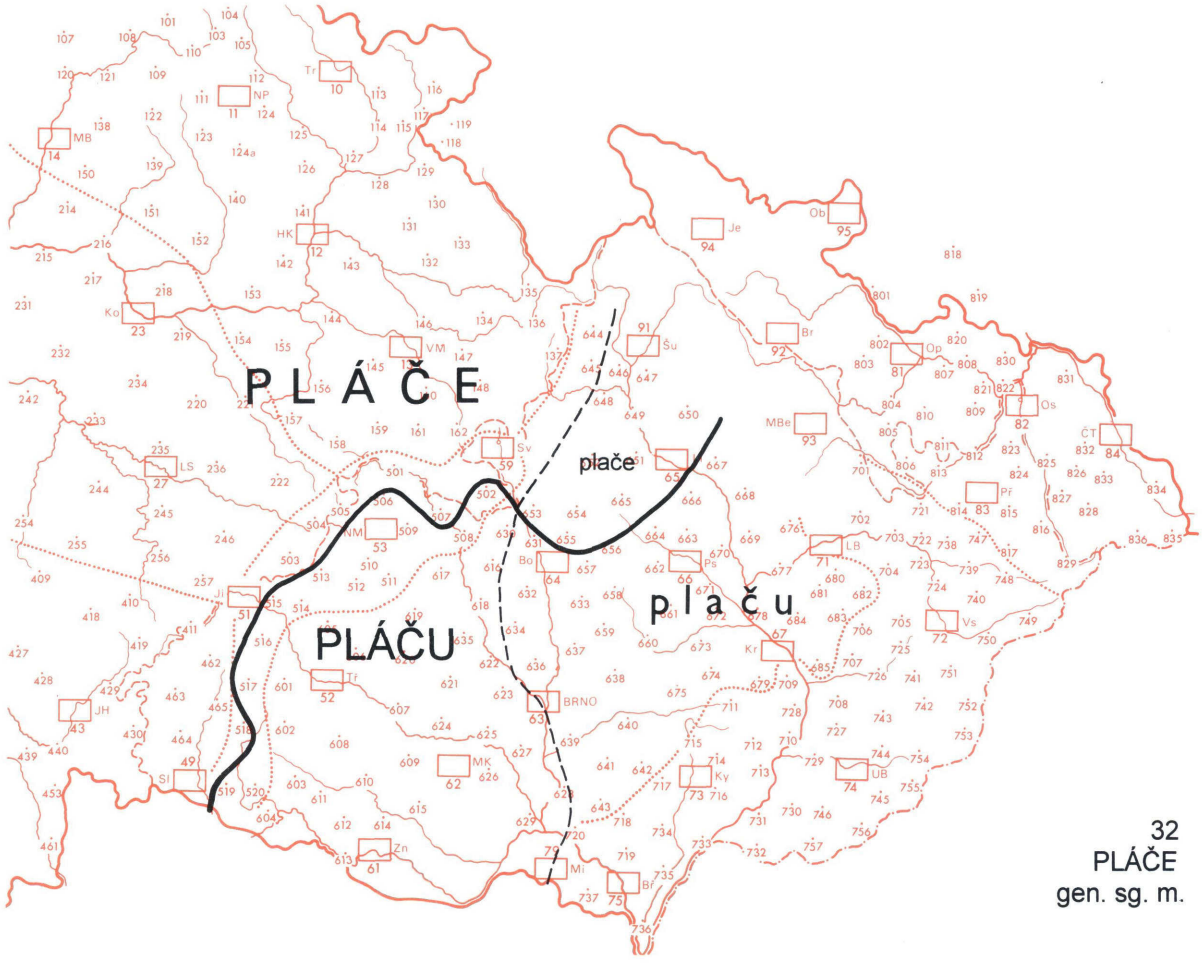

32
PLÁČE
gen. sg. m.

V nářečích se u neuter v genitivu sg. vyskytují tato zakončení:
-0: hlásková obměna – zánik souvisící s redukcí koncovky *-í*;
-a: původní o-kmenová koncovka (typ *město*), popř. jo-kmenová nepřehlasovaná koncovka (typ *moře*), která se vyrovnala s o-kmeny; hlásková obměna koncovky *-á*, srov. PRO A1a;
-á: původní nepřehlasovaná koncovka ьjo-kmenů;
-ata: zakončení s nt-kmenovou kmenotvornou příponou, v níž nedošlo k přehlásce, a s připojenou koncovkou *-a* od o-kmenů;
-ať a: zakončení s nt-kmenovou kmenotvornou příponou, ve které nedošlo k přehlásce, a s připojenou jo-kmenovou koncovkou bez přehlásky (typ *moře*; nář. gen. sg. *mořa*); Trávníček uvádí, že vlivem palatálnosti kmenové souhlásky *t* > *ť* před *e*, *ь* vzniklo např. *jahňaťe* (*jahňače*), to se přizpůsobilo tvarům nejčastějším (k tvaru gen. sg. n. typu *mořa* bez přehlásky);
-ate: nt-kmenové zakončení s kmenotvornou příponou *-at-* bez přehlásky;
-atě: obměna zakončení *-ate* s analogickým vyrovnáním kmene s tvarem dat. sg.;
-e: jo-kmenová koncovka s přehláskou *'a* > *e*;
-é: u substantiv typu *zelí* (*uhlí*, *obilí*) na území, kde nedošlo k úžení *é* > *í* (viz PRO E5) a kde po souhlásce *l* je *é* také z bývalého dlouhého *ě*;
-eho: koncovka zájmenné deklinace typu *náš* se ve stč. nář. oblasti vyskytuje ve shodě s adjektivní deklinací podle téhož typu; srov. ČJA 4-200 dobrého; v slez. nář. obměna koncovky *-ého*, viz PRO A1a;
-ého: koncovka podle adjektivní deklinace (typ *mladý*);
-ete: původní nt-kmenové zakončení (koncovka *-e* připojena ke konsonantickému kmeni rozšířenému o kmenotvornou příponu *-ęt* > *-ět*);
-eti: zakončení shodné s tvary dat. a lok. sg. nt-kmenů podle zakončení *-i* u feminin typu *kost*, ale také *díže*, *práce*, *nohavice*, která mají v jzč. nář. v gen. sg. podobu *díži*, *práci* (srov. ČJA 4-46a díže);
-i: hlásková obměna koncovky *-í*, viz PRO A1abc;
-í: ьjo-kmenová koncovka (*'á* > *ie* > *í*);
-iho: hlásková obměna koncovky *-ího*, viz PRO A1abc;
-ího: koncovka podle adjektivní deklinace (typ *jarní* nebo *mladý* s úžením *é* > *í*, srov. PRO E5);
-o: hlásková obměna koncovky *-á*, srov. PRO E8.

Zeměpisný rozsah jednotlivých tvarů gen. sg. neuter ukazují mapy*:* hnízda, pole, vejce s přikomentovanými položkami oje a strniště*;* kuřete, zelí s přikomentovanou položkou dříví; stavení s přikomentovanou položkou peří; cukroví.

36 **hnízda** gen. sg. n. (1435) — *mapa s. 87*

1 M hňízda (hňézda 755, hniezda 801, gňozda 831–836)
hňízděte

2 Substantivum *hnízdo* se řadí k o-kmenům (typ *město*), v gen. sg. má pravidelnou koncovku *-a*, shodnou se spisovným jazykem.

Tvar *hnízděte* vznikl přechodem substantiva k výhodnějším nt-kmenům (typ *kuře*, gen. sg. *kuřete*). Nelze vyloučit, že motivace přechodu k nt-kmenům může být sémantická (významové pole mláďat a všeho, co s nimi souvisí). Při srovnání s jinými neutry (např. *oje*, *vejce*) je možné usuzovat, že právě na jz. okraji Moravy, kde se vyskytuje tvar *hnízděte*, je tendence k přecházení ke vzoru *kuře* nejsilnější. Náš výzkum v této oblasti zachytil např. i tvar *děckete* (k *děcko*).

3 Tvar *hnízda* se nachází téměř na celém území čes. národního jazyka. Na jz. Moravě s centrem na Třebíčsku a dále v oblasti mezi Jevíčkem a Olomoucí byla zapsána forma *hnízděte*.

Stav ve městech je shodný se stavem v nářečním okolí.

4 **hnízda** stč. *hniezda*, Jg, Tk, SSJČ, sloven. *hniezda*, pol. *gniazda*, hluž. *hnězda*

5 hňízda Po 1, Ju 1–3, 5–7, Ru 4, 5 — hňízďete Ru 2, 3

6 —

Bt

33
NOŽE
gen. sg. m.

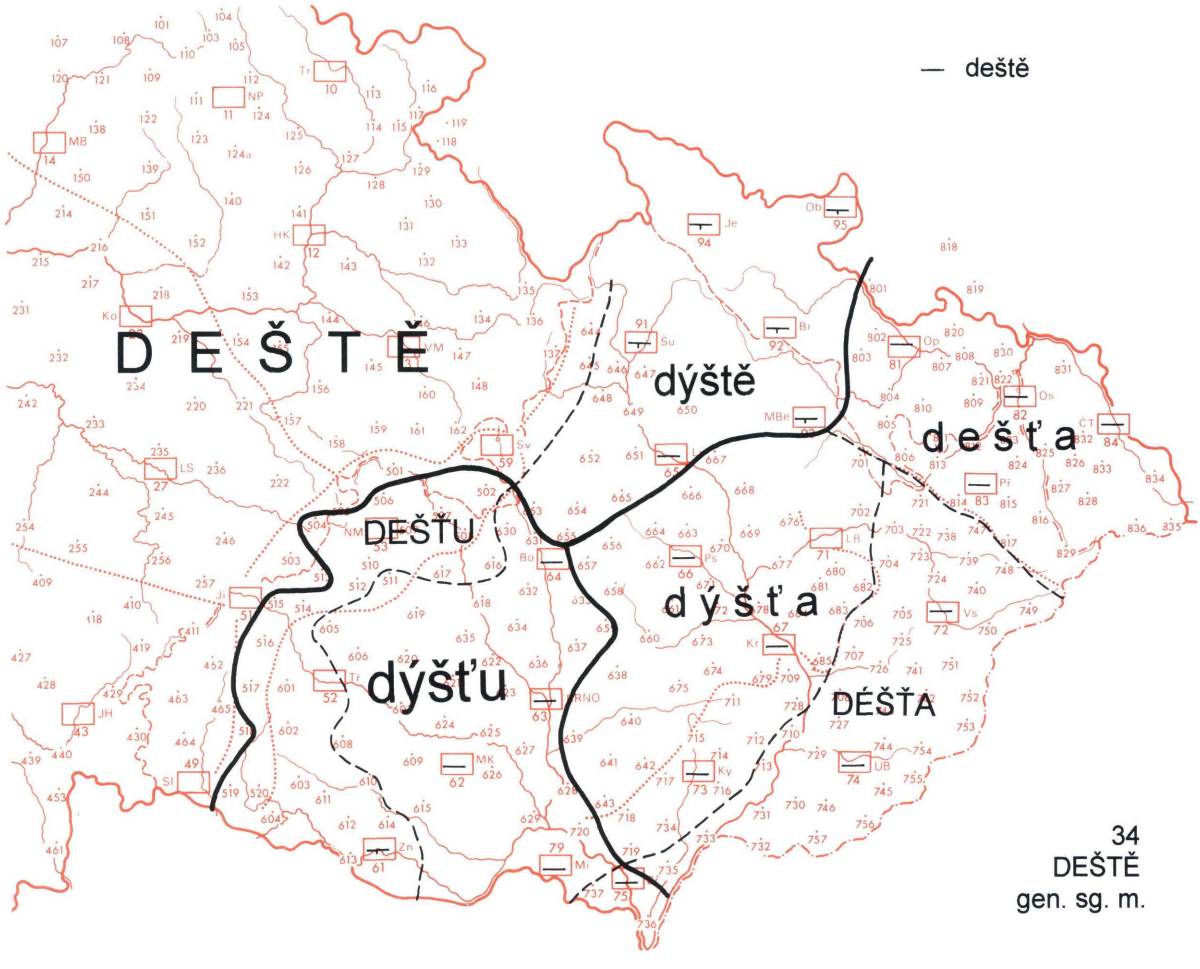

34
DEŠTĚ
gen. sg. m.

37 **pole** gen. sg. n. (1186) — *mapa s. 87*

1 M pole (póle, púle)
pola

2 U substantiva *pole* (jo-kmen), které má v gen. sg. ve spisovném jazyce pravidelnou koncovku *-e* (typ *moře*), se sledoval rozsah přehlasovaných a nepřehlasovaných forem.

Tvar *pola* zachovává starou koncovku bez přehlásky *'a* > *e*, tím na východní polovině území čes. národního jazyka zůstal shodný s formou gen. sg. substantiv typu *město* (o-kmeny), srov. územní rozložení nář. tvaru nom. sg. n. *polo* (ČJA 4-6 pole). Pozoruhodné je značné rozšíření tvaru s přehláskou na celou jz. Moravu, srov. PRO E6. O původně větším rozsahu formy *pola* svědčí relikty tohoto tvaru na Jihlavsku a Třebíčsku.

Na části území byl tvar gen. sg. zkoumán na zástupných slovech. K hláskovým obměnám *póle* a *púle* srov. též ČJA 4-6 nom. sg. n pole.

3 Tvar *pole*, shodný se spis. jazykem, se nachází téměř na celém území Čech a na záp. a sz. Moravě (po linii vyznačenou městy Litovel, Boskovice, Nové Město na Moravě, Mikulov). Forma *pola* se vyskytuje na ostatním území.

Situace ve městech je shodná s nář. okolím, na Moravě a ve Slezsku proniká do mluvy ve městech také tvar *pole*.

4 **pola** pč. *pol'a*, sloven. *pol'a*, hluž., pol. **pole** stč., Jg, Tk, SSJČ

5 pole Ju 4, Ru 1, 3 — póle Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 4 — pola Ju 6, 7, Ru 5 — pólete Po 1

6 AJŠ 1378b

Bt

38 **vejce** gen. sg. n. (430) — *mapa s. 89*
oje (696)
strniště (1057)

1 M vejce
vejca — vajca (též 71, též vajica 677)
vejcete (vajcete 707)
vajcate 733–735
vejceťi 301–305, 420

2 Tvar gen. sg. substantiva *vejce* (jo-kmen, typ *moře*) má zakončení *-e* (*vejce*) s přehláskou *'a* > *e*, popř. *-a* bez přehlásky (*vejca*), tím zůstává vyrovnaný s tvarem gen. sg. substantiv patřících k o-kmenům (typ *město*). Ve slez. nář. je pak pravidelné o-kmenové zakončení *-a* k nom. sg. n. *vajco*. Viz též ČJA 4-6 pole nom. sg. n. a ČJA 3-232 vejce nom. sg. n.

Forma *vejcete* vznikla přechodem substantiva *vejce* k subst. typu *kuře* (gen. sg. *kuřete*) pro nevýhodnou tvarovou homonymii (srov. ve spis. jazyce pro nom., gen., akuz. sg. a nom., akuz. pl. jediný tvar *vejce*).

Patrně kontaminací podob gen. sg. *vajca* a *vejcete* nebo podle nář. formy *kuřate* byla vytvořena forma *vajcate* (nom. sg. *vajce*).

Tvar *vejceti* vznikl přechodem substantiva k nt-kmenům a vyrovnáním formy gen. sg. (s nt-kmenovým formantem) s tvary dat. a lok. sg.

Vedle rozdílů morfologických byly mapovány také hláskoslovné varianty bez změny tautosylabického *aj* > *ej*; k této změně viz ČJA 5, Změna aj > ej, s. 102–108.

3 Nejrozšířenější je tvar gen. sg. *vejcete*, který se vyskytuje v celých Čechách a na větší části Moravy (až k záp. hranicím vm. a slez. nářečí). Forma *vajcate* byla zapsána na již. Kyjovsku. Podoba *vejceti* je doložena z Chodska. Tvar *vejce* byl zaznamenán rozptýleně (převážně jako dubletní) v Čechách, dále na záp. okraji vm. nářečí a v mluvě většiny měst (kromě vých. okraje zkoumaného území). Tvar *vajca* je charakteristický pro vm. a slez. nářečí. Forma gen. sg. *vejca* se porůznu a ojediněle vyskytuje na Moravě, zejména v širším okolí Lipníka nad Bečvou a Kyjova a v některých mor. městech.

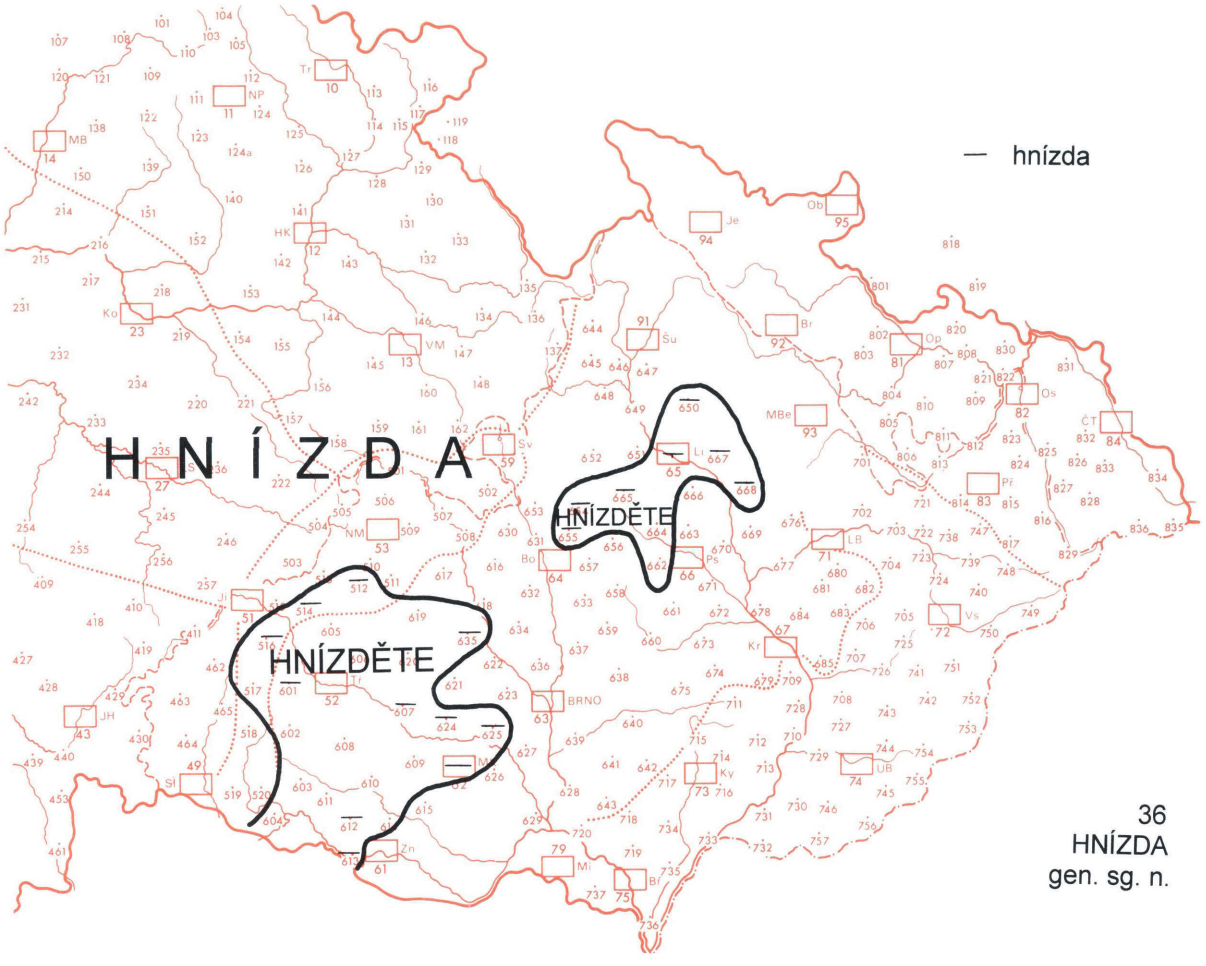

36
HNÍZDA
gen. sg. n.

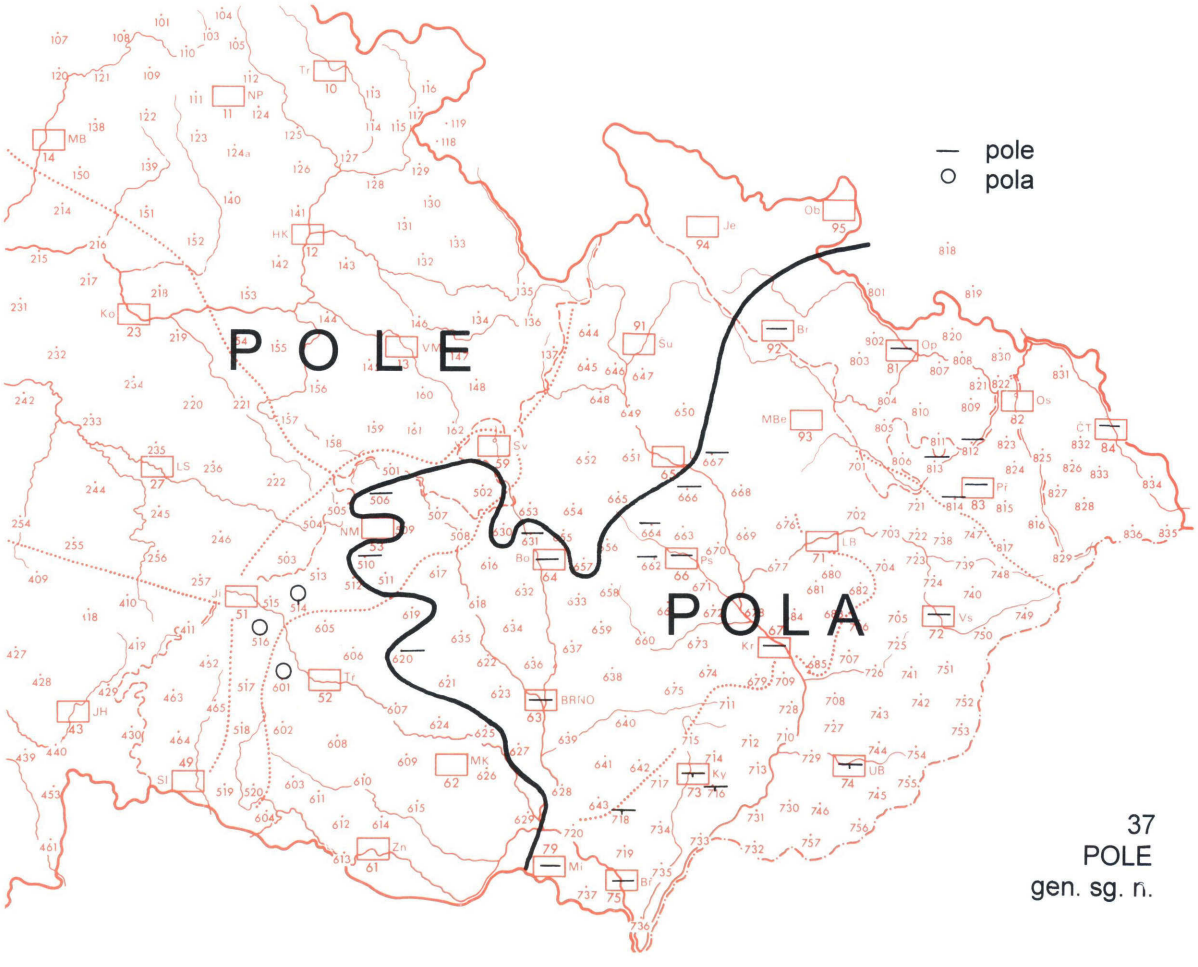

37
POLE
gen. sg. n.

4 **vajca** pč., sloven. (pol. *jaja*, hluž. *jeja*)
vejce stč. *vajcě*, Jg, Tk, SSJČ
vejcete Jg a Tk lidové

5 wejce Po 1 — vajce Ju 7 — vajca Ru 5 — vejcete Ju 1–5, Ru 2–4

6 —

7 Tvar gen. sg. n. byl zkoumán také u podstatného jména *oje*. Toto substantivum je v nářečích rodu středního nebo ženského, pouze ojediněle bylo zapsáno v rodě mužském, ve spisovném jazyce je však *oje* jen rodu ženského (srov. ČJA 3-130 oje). Zde sledujeme tvar gen. sg. neutra.

Genitiv sg. neutra má nejčastěji podobu *ojete*, která tvoří samostatný areál v již. úseku jzč. nářečí (bez sv. okraje) a odděleně zaujímá vých. polovinu svč. nářečí, čes.-mor. a střm. nářečí (bez širokého Holešovska) s přilehlým Kyjovskem; na tomto území se sporadicky nachází i tvar gen. sg. *oje*, který byl soustředěněji zapsán především na Kladsku a na Náchodsku a proniká také do mluvy většiny měst. Pro vm. nář. s přilehlým širokým Holešovskem a pro slez. nářečí je charakteristický tvar *oja*.

Dále byl tvar gen. sg. n. zkoumán na položce strniště, viz ČJA 3-73 strniště. Téměř v celých Čechách (bez Vysokomýtska) a na jz. okraji Moravy se vyskytuje tvar *strništěte*. Forma *strniště* je jako nedubletní doložena na záp. a již. okraji Čech, jako dubletní byla zapsána téměř v celých Čechách.

Pro Moravu s přilehlým Vysokomýtskem a pro Slezsko je typická slovotvorná varianta *strnisko*, tvar gen. sg. *strniska* má pravidelnou o-kmenovou koncovku *-a* (vzor *město*). Ve vých. polovině střm. nářečí (zhruba od linie Lipník nad Bečvou – Boskovice – Brno – Mikulov směrem na východ) a na jz. okraji vm. nářečí (na Kyjovsku a Břeclavsku) se vyskytuje v hláskové obměně *strmiska*.

V čes. městech je situace většinou shodná se stavem v nář. okolí, na Moravě a ve Slezsku do mluvy ve městech proniká tvar *strniště*, shodný se spis. jazykem.

Bt

39 **kuřete** gen. sg. n. (931) — *mapa s. 89*

1 M kuřete — kúřete — kuřate — kuřaťe 748, 749, 753
kuřeťi
kuřata
kuřaťa (též 757) — kuřenťa 831–833, 84
kurčaťa 817, 824, 825 — kurčenťa 834–836

2 Tvar gen. sg. n. *kuřete*, shodný se spis. jazykem, má původní nt-kmenovou koncovku *-e* připojenou ke konsonantickému kmeni rozšířenému o kmenotvornou příponu *-ęt-* > *-ęt-* > *-et-*.

Vedle morfologických rozdílů byly mapovány též hláskoslovné obměny: *kúřete* (podoba se zdloužením kmenové samohlásky); *kuřate* (forma s kmenotvorným sufixem *-ęt-* > *-'at-* bez přehlásky); její obměna *kuřatě* s *ť* vlivem dativu sg.; forma *kuřenťa* ukazuje na rozložení starší nosovky v návaznosti na pol. jazykové území.

Tvar *kurčenťa* (k formě nom. sg. *kurčen*) v návaznosti na pol. jazykové území odráží starší nosovku. Forma *kurčaťa* je pravidelný tvar k nom. sg. *kurča* (slovotvorná varianta se sekundárním sufixem *-ča*, připojeným k základu *kur-*).

3 Téměř na celém území Čech a Moravy (bez vých. oblasti) byl zapsán tvar gen. sg. *kuřete*, na většině území svč. nářečí a ve stř. Polabí byla zaznamenána hlásková obměna *kúřete*. Na Chodsku byl zachycen tvar *kuřeti*. Pro velkou část vm. nářečí (bez záp. okraje) je charakteristická forma *kuřate*. Tvar *kuřata* byl zapsán především na Břeclavsku a Uherskobrodsku. Ve slez. nářečích s přilehlým vm. okrajem se vyskytuje tvar *kuřaťa*. Obměna *kuřenťa* byla zachycena na Těšínsku. Forma *kurčaťa* byla zapsána sporadicky na jih od Ostravy a Příbora, *kurčenťa* tvoří mikroareál na Jablunkovsku. Stav ve městech je shodný s nář. okolím, do mluvy ve slez. městech proniká ze spis. jazyka tvar *kuřete*.

4 **kurčaťa** sloven.
kurčenťa pol. *kurczęcia*
kuřaťa sloven. *kuraťa*, hluž. *kurjeća*
kuřate pč. *kur'ate*
kuřete stč. *kuřěte*, Jg, Tk, SSJČ

5 kuřete Ju 3, 6, Ru 2–4 — kúřete Po 1, Ju 1, 2, 4, 5, Ru 4 — kuřate Ju 7, Ru 5 — kuřaťe Ru 5

6 MAGP 481, AJŚ 1378c, AJK 534

Bt

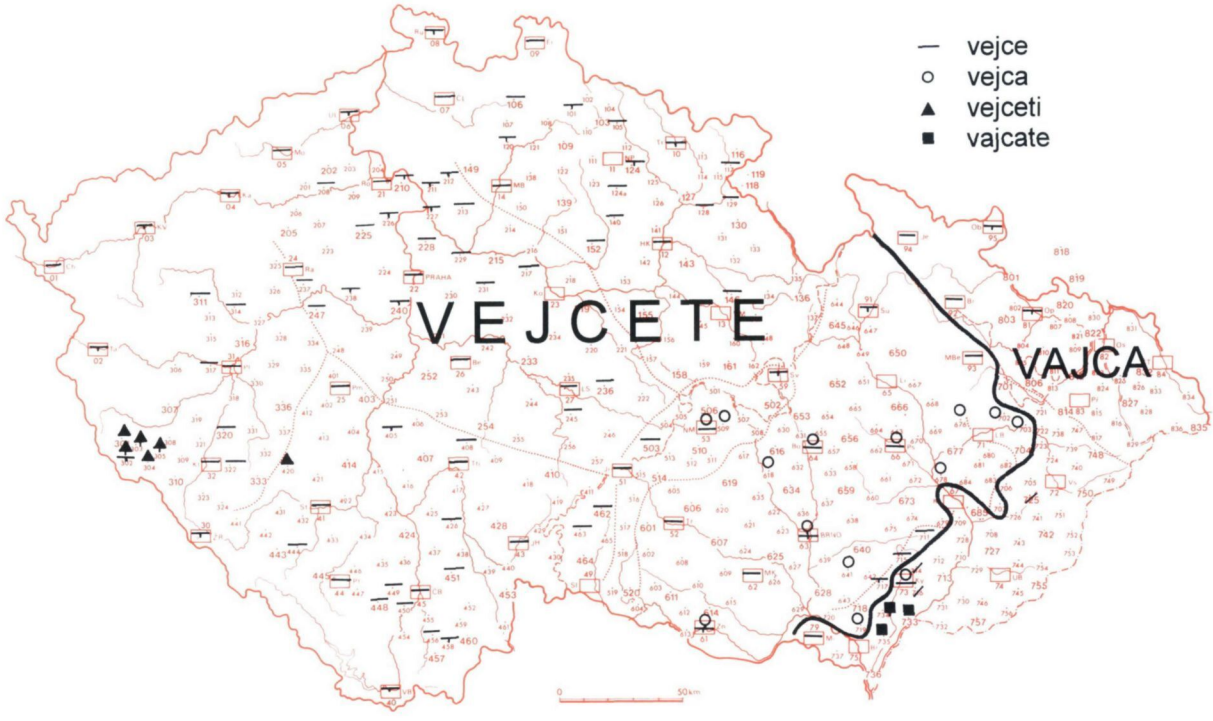

38
VEJCE
gen. sg. n.

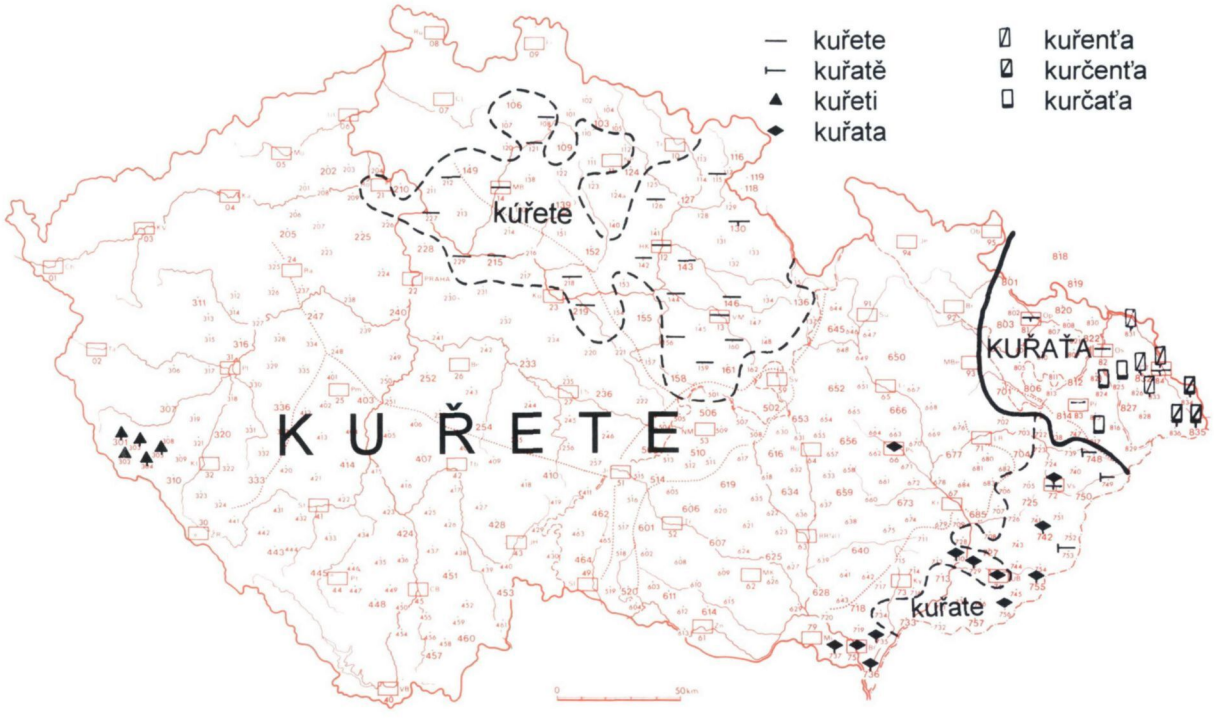

39
KUŘETE
gen. sg. n.

40 **zelí** gen. sg. n. (1126) — *mapa s. 91*
dříví (206)

1 M zelí (zélí) — zeli (zéli; zél 611) — zelé (též 752)
zelá — zela (též 74) — zelo (též 824, źelo 831)
zelího (zélího) — zeliho (zéliho)
zelého 72, 75

2 Substantivum *zelí* (ьjo-kmen neutra) má v gen. sg. pravidelnou koncovku *-í* (novočeský typ *stavení*), popř. její hláskové varianty; ty na této mapě pro názornost zachycujeme. Pro nevýhodnou homonymii tvarů přešlo uvedené podstatné jméno k měkké adjektivní deklinaci neuter (tvar gen. sg. *zelího* podle adjektiv typu *jarní*). Na naší mapě nezachycujeme hláskové obměny se zdlouženou kořennou samohláskou (*zél-*), viz ČJA 4-8 zelí nom. sg. n.

V přechodných čes.-pol. nářečích se výrazu *zelí* téměř neužívá, tvar gen. sg. n. byl zkoumán na zástupném slově *veselí*.

3 Hlavním protikladem je deklinace jmenná a adjektivní.

Tvar gen. sg. *zelí* je doložen v Čechách a na Moravě (bez vých. okraje). Obměna *zeli* se vyskytuje na území s pravidelným krácením *í* > *i*. Forma *zelé* tvoří areál ve střední části vm. nář. Tvar *zelá* zaujímá tři menší oblasti ve vm. nář.: Břeclavsko, již. Uherskobrodsko a sv. okraj vm. nář. Ve slez. nářečích (bez vých. úseku, kde je v podobě *zelo*) byla zapsána obměna *zela*.

Forma *zelího* se vyskytuje jako dubletní (vedle gen. sg. *zelí*) v Čechách – především v záp. úseku jzč. nářečí a v již. polovině střč. nářečí – a na Novoměstsku. Sporadicky byla zapsána v již. úseku jzč. nářečí a na sever od Břeclavi. Nář. obměna *zeliho* byla zaznamenána v sv. polovině Čech a na sever od Brna.

Stav ve městech se v podstatě neliší od nář. okolí, na východě území se jako dubletní vyskytuje také tvar *zelí*, shodný se spis. jazykem. Jen ojediněle byla ve vm. městech zaznamenána forma *zelého*.

4 **zelá** pč. *zel'á*, hluž. *zela*, sloven. *zelia* nář. **zelí** stč. *zelie*, Jg, SSJČ
zelé stč. *zelé*

5 zelí Ju 3, 6, 7 — zélí Ju 5 — zéli Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — zelé Ju 7 — zelího Ru 3, 5 — zélího Ru 2 — zéliho Ju 2, Ru 1

6 AJK 537

7 Stejně jako *zelí* se skloňuje také substantivum *dříví*. Rozsah formy *dřívího* je však v Čechách větší. Na východní polovině Moravy a ve Slezsku se výraz *dříví* nevyskytuje, je zde pouze slovo *dřevo* (s pravidelným tvarem gen. sg. *dřeva*).

Bt

41 **stavení** gen. sg. n. (87) — *mapa s. 93*
peří (2044)

1 M staveňí (stavéňí) — stavéň
staveňá (stavjaňá 755)
staveňa (stavéňa 712)

2 Tvary gen. sg. neutra *stavení* (ьjo-kmen) se v nářečích diferencují v důsledku rozdílného hláskového vývoje koncovky nebo přechodu k výhodnějšímu adjektivnímu skloňování. Obměna *stavéň* je důsledkem redukce a zániku koncového *-í* > *-i* po *ň* a následného dloužení kmenového vokálu *-e-*. Forma *staveňa* vznikla vyrovnáním s tvarem gen. sg. neuter typu *moře*, která mají ve východnějších nářečích starší tvar *mořa*.

Tvary gen. sg. *stavení* byly zkoumány jen na Moravě a ve Slezsku. V Čechách lze předpokládat podobu *stavení*, popř. *staveního*.

3 Forma *staveňá* (v příslušných nář. obměnách) je typická pro Břeclavsko, vých. okraj vm. a slez. nářečí s přilehlým sev. Valašskem. Ze Znojemska je doložena hlásková obměna *stavéň*. Na Prostějovsku a ojediněle i ve vm. nářečích byla zapsána forma *staveňa*. Na ostatním území se vyskytuje tvar *stavení*.

40
ZELÍ
gen. sg. n.

4 **staveňá** sloven. *stavania* **stavení** stč. *stavenie*, Tk, SSJČ

5 stavení Ju 3, 5, Ru 2 — stavění Ju 7 — staveni Ju 1, 2, 4, 6, Ru 4 — staveního Ru 2, 3, 5

6 AJŠ 1378c, AJK 535

7 Tvar gen. sg. neuter byl zkoumán také na položce *peří*. Repertoár koncovek gen. sg. a jejich územní rozložení je v podstatě stejný jako u substantiva *stavení*. Zapsán nebyl pouze tvar na *-a* podle typu *moře*. Forma *peřího* se nachází jako dubletní především v záp. úseku jzč. nář. a ve střč. nář., na Novoměstsku a Hlinecku, ojediněle byla zaznamenána i jinde.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím, do mluvy ve městech ve slez. nářečích proniká jako dubletní tvar *peří*, shodný se spis. jazykem.

Bt

42 **cukroví** gen. sg. n. (483) — *mapa s. 93*

1 M cukroví (cugroví) — cukrovjá 732
cukrového (cugrového) — cukrovího (cugrovího)
cukroveho
cukrova 106, 810

2 Neutrum *cukroví* (typ *stavení*) má v gen. sg. pravidelnou koncovku *-í* (vzor *stavení*), popř. v obměně *-já* (*cukrovjá*, s nepřehlasovanou koncovkou *-á* stejnou jako v tvaru *staveňá*, která se ovšem v kopaničářských nář. realizuje jako diftong).

Forma gen. sg. *cukrového* má zakončení podle adjektivního skloňování neuter (vzor *mladé*, *-ého*). V nář. se vyskytuje v obměnách *cukrovího* (s úžením *é* > *í*, srov. PRO E5), *cukroviho* (srov. PRO A1bc), *cukroveho* (srov. PRO A1a). Není bez zajímavosti, že v sv. Čechách (oproti Moravě) nedochází k pravidelnému krácení v koncovkách *-í* a *-ího* v plném rozsahu, jak je zachycují PRO A1c.

Formu gen. sg. n. adjektiva má také střč. nář. tvar *cukroveho*, zde se však adjektiva zčásti skloňují podle rodových zájmen měkkého typu (*stareho*, *staremu* podle *našeho*, *našemu*). Viz též ČJA 4-200 dobrého.

Tvar *cukrova* má pravidelné zakončení k nom. sg. n. *cukrovo*, srov. ČJA 4-9 cukroví.

3 Podoba *cukroví*, shodná se spis. jazykem, se vyskytuje téměř v celých Čechách a také místy na záp. a stř. Moravě, jako nedubletní je doložena zvláště na záp. okraji Moravy, mezi Ledčí nad Sázavou a Hlinskem, dále na širším Boskovicku, na Zábřežsku, v již. Čechách a v Podkrkonoší. Tvar *cukrovího* byl zjištěn téměř na celém území Čech, dále v čm. nářečích a na větší části stř. nářečí. Varianta *cukrového* (v realizaci též *cukroveho*) se vyskytuje ve vm. a slez. nářečích. Nář. tvar *cukroveho* tvoří rozsáhlý areál ve středu Čech s centrem na Benešovsku. Pouze ojediněle byla zaznamenána podoba *cukrova*.

Stav ve městech je shodný s tradičním nář. okolím, v mluvě měst v čes. i sm. pohraničí je tvar *cukroví*, shodný se spis. jazykem.

4 **cukrového** sloven. lid. **cukroví** Jg, Tk, SSJČ

5 cukroví Ju 6 — cukrovi Ju 2, 6 — cukrového Ju 4, Ru 2–4 — cukroviho Ju 2

6 —

Bt

Genitiv sg. feminin

Ve spisovném jazyce mají feminina v gen. sg. tyto koncovky: *-y* (typ *žena*), *-e*/*-ě* (typ *růže* a sekundárně vzniklý vzor *píseň*), *-i* (typ *kost*).

Tvar gen. sg. a-kmenů (typ *žena*) byl zkoumán na položce *kočka* (900). Ve všech našich dialektech je u tohoto typu koncovka *-y*, která podléhá pravidelným nář. hláskovým obměnám, srov. PRO D2abc a F2a. Náš soubor map proto sleduje tvary gen. sg. u podstatných jmen rodu ženského jiných typů.

Nářeční diference plynou především z těchto tendencí:

V nářečích, kde neproběhla přehláska *'a* > *e*, se v některých pádech vyrovnávají typy *žena* a *růže* (nář. *růža*). Na části tohoto území jako důsledek zániku rozdílu mezi měkkým a tvrdým *l* kolísá rozdělení jmen na *-l-*

41
STAVENÍ
gen. sg. n.

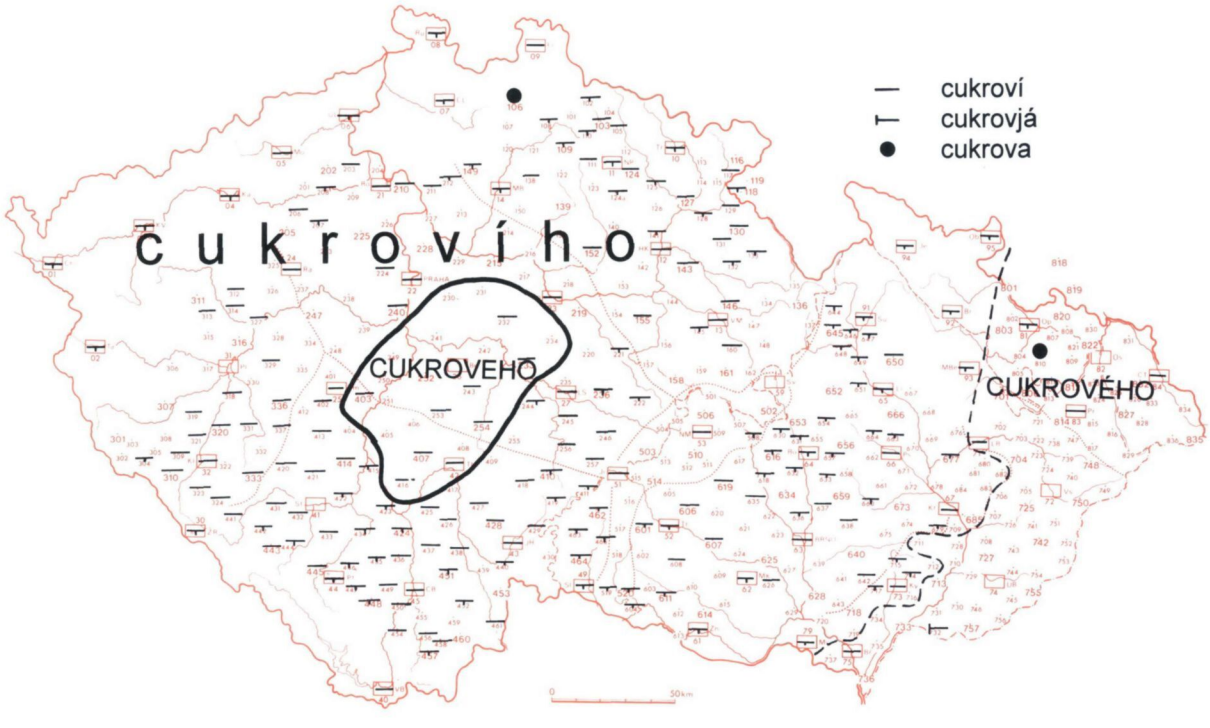

42
CUKROVÍ
gen. sg. n.

k a- nebo k ja-kmenům, např. v čm. nář. a ve střm. nář. je tvar gen. sg. *jehle*, zatímco ve vm. a slez. nář., kde je rozdíl *l* × *ł* zachován (viz PRO E4a), je forma *jehły*. V moravských nářečích se řadí k ja-kmenům také feminina na *-sa*, *-za*, která mají v gen. sg. tvary na *-e*: *míse*, *koze*. Deklinaci ja-kmenovou naopak nezaznamenáváme na části slez. nářečí, kde je opozice dvou řad sykavek s fonologickou platností, srov. např. gen. sg. *misy*, *kozy*. Ve střm. nář. je zastřen původ koncovky *-e* tím, že koncovka *-e* zde může být také za *-i* (po sykavkách změněno v *-y*, viz PRO F1). V centrální oblasti střm. nář. jsou hranice tvrdého a měkkého typu neostré, koncovky se střídají často i v jednom paradigmatu. Srovnej gen. sg. *mísy* > *mísę* (jako *ženy*) i *míse* (jako *růže*), ale dat. sg. *mísę* (< *i*, jen podle měkkého typu). Viz ČJA 4-61 míse dat. sg. f. Na mapách ČJA 4-43 mísy gen. sg. f. a ČJA 4-44 jehly gen. sg. f. proto zachycujeme i střm. hláskovou obměnu *-ę*, srov. PRO D2a a PRO F1.

Feminina tvořená ve spisovném jazyce sufixem *-na* mají v dialektech na Moravě sufix *-ňa* nebo *-eň* a skloňují se podle typů *růže* a *píseň*: v gen. sg. mají tedy ja-kmenovou koncovku *-e*, např. *kůlně*, *mlékárně*, *kovárně*.

Typ *mrkev*, *konev* se v čes. nář. v užším slova smyslu skloňuje podle vzoru *píseň* (popř. *kost*), ale na Moravě, kde je u tohoto typu tvar nom. sg. *mrkva*, *konva*, mají feminina v gen. sg. koncovky buď podle nář. typu *růža* (*mrkve*), nebo podle vzoru *žena* (*mrkvy*, ve střm. nář. obměně *mrkve*).

Nestejné je proti spisovnému jazyku také rozložení feminin u vzorů *kost* a *píseň* (např. *pouti* × *poutě*, *kosti* × *kostě*, *niti* × *nitě*).

Od Rakovnicka přes Plzeňsko na Domažlicko je u feminin hojněji než ve spisovném jazyce (hlavně u jmen na *-ce*) koncovka *-i* (*díži*), popř. na Domažlicku zakončení *-í* (*díží*), a to v důsledku vyrovnávacích tendencí ve skloňování substantiv typu *růže*, *píseň* a *kost* ve prospěch i-kmenů (srov. J. Voráč: Česká nářečí jihozápadní II, s. 34n). Lze snad také počítat s vlivem tvaru gen. sg. a-kmenů, popř. gen. sg. adjektiv nebo zájmen.

Další nářeční diference jsou důsledkem pravidelných nářečních hláskových obměn.

V nářečích se v gen. sg. f. vyskytují tyto koncovky:

-e: pův. ja-kmenové zakončení nebo hlásková obměna a-kmenové koncovky *-y* (srov. PRO D2abc, PRO F1);
-ę: hlásková obměna a-kmenové koncovky *-y* (viz PRO D2a, PRO F1);
-i: pův. i-kmenová koncovka nebo fonetická realizace a-kmenového zakončení *-y* (viz PRO F2a);
-í: obměna i-kmenové koncovky *-i*; patrně vznikla vyrovnáním se zakončením genitivu sg. adjektiv feminin (s nář. změnou zakončení *é* > *í*, tj. *mladí*; *jarní*) a zájmen typu *ta* a *naše* (gen. sg. *tí*, *naší*);
-y: pův. a-kmenová koncovka.

Zeměpisný rozsah jednotlivých tvarů gen. sg. feminin ukazují mapy: mísy s přikomentovanou položkou kozy; jehly; kovárny s přikomentovanými položkami kůlny a mlékárny, díže s přikomentovanými položkami práce, nohavice a dlaně; niti s přikomentovanými položkami kosti, soli, noci; pece, mrkve, konve, krve, Příbrami, Boleslavi.

43 **mísy** gen. sg. f. (311) — *mapa s. 95*
kozy (859)

1 M mísi — misy (y: jen PRO F2c) — misę
míse 455–457 — mise (mňise 701)

2 Substantivum *mísa* (a-kmen, typ *žena*) se v nář. na východní části území českého národního jazyka skloňuje podle vzoru *růže* (ja-kmen).

Vedle rozdílů tvaroslovných byla mapována též střm. nář. hlásková obměna *misę* (srov. PRO D2a).

Ke krácení kořenného vokálu *í* > *i* v Čechách nedochází pravidelně (srov. PRO A1d), ale jen zcela ojediněle v Podkrkonoší, kde byla zachycena obměna *misy*. Pro Moravu a Slezsko je charakteristická obměna *mise*, popř. *misy* s krátkou samohláskou v kořeni, viz PRO A1b. K tzv. moravské krátkosti viz ČJA 5, Krácení, s. 218–252, k *í* > *i* v kořeni viz např. ČJA 5-152 lípa, ČJA 5-153 hříva.

3 Tvar gen. sg. *mísy* se vyskytuje v Čechách; ve Slezsku (bez jz. okraje) je jeho hlásková obměna *misy*. Obměna *misę* byla zaznamenána v centrálním úseku střm. nářečí a na jeho přilehlých okrajích. Pro Moravu je příznačná varianta *mise*; ta byla zapsána též na území již. od Čes. Budějovic v obměně *míse*.

Do mluvy ve městech na Moravě proniká forma *misy*.

4 **mísy** stč., Jg, Tk, SSJČ, sloven, i pol. *misy*

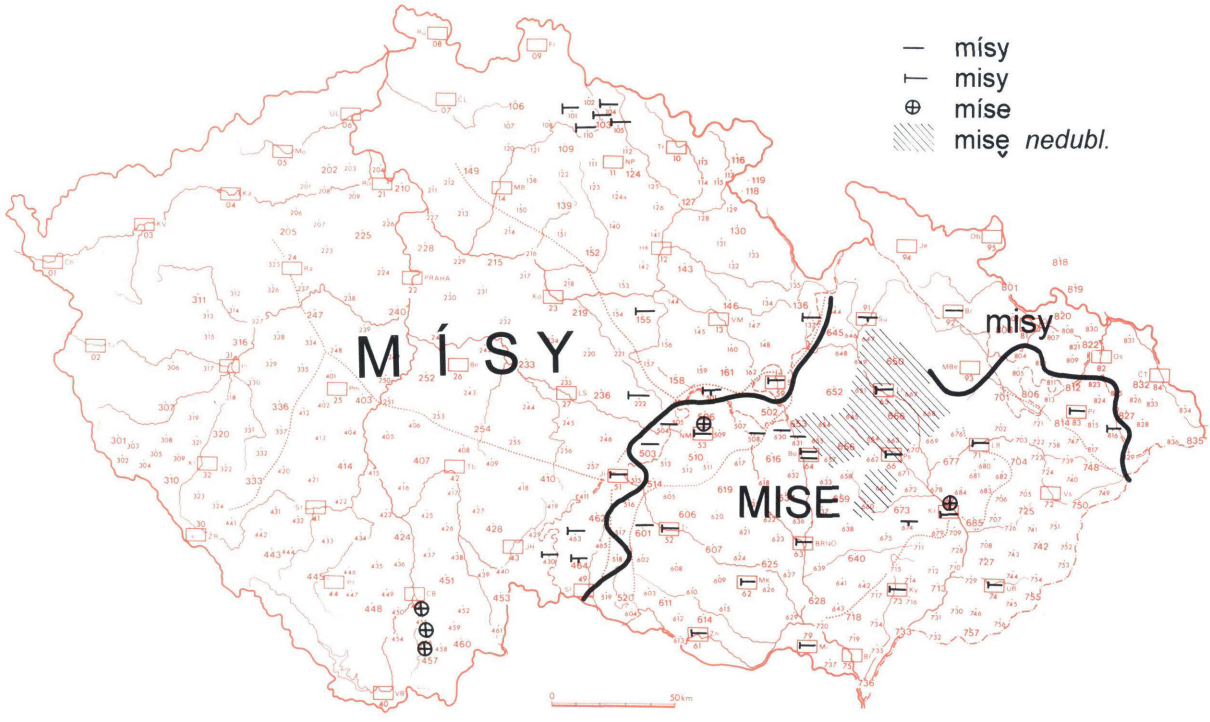

43
MÍSY
gen. sg. f.

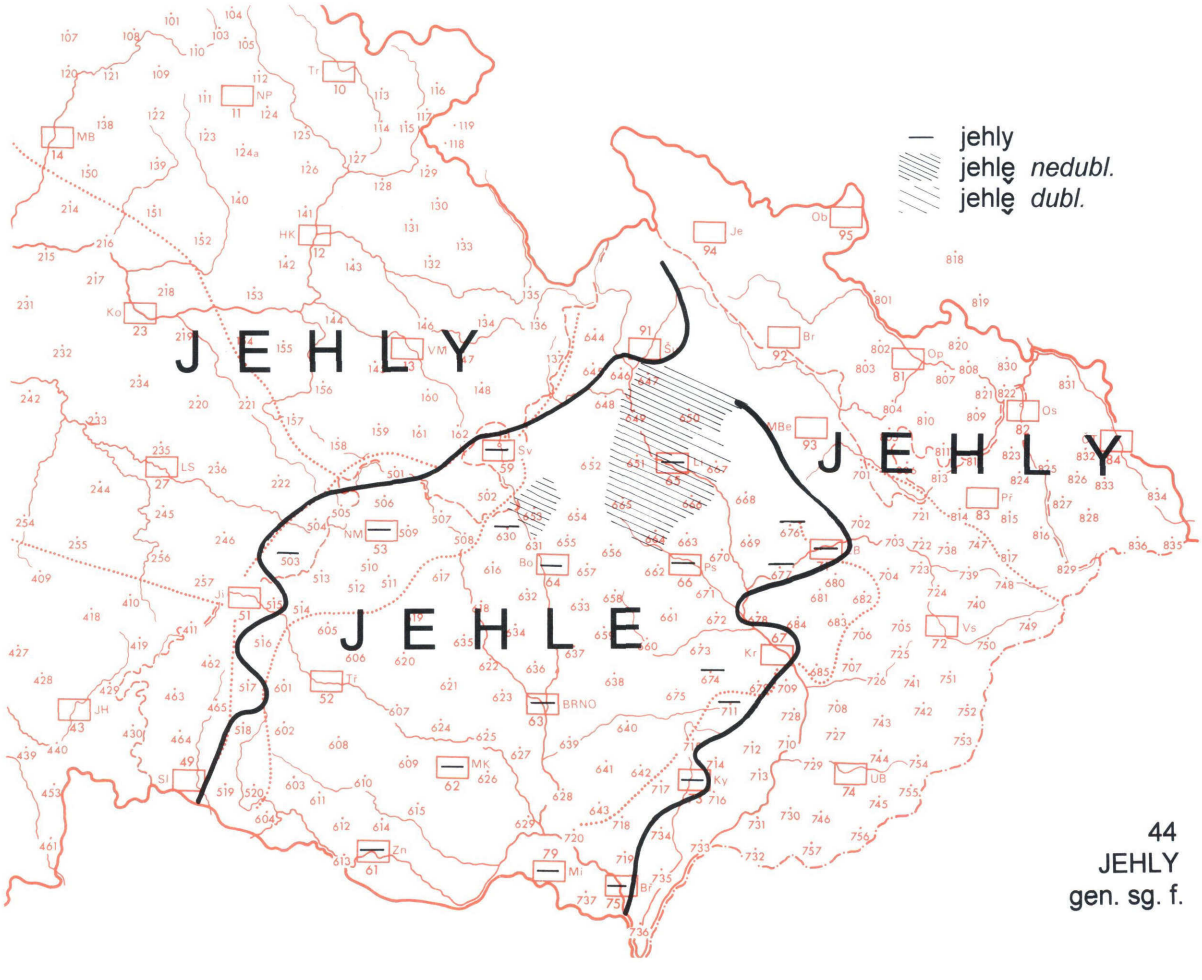

44
JEHLY
gen. sg. f.

5 mísi Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — misi Ru 5 — mise Ju 6, 7, Ru 5

6 ASJ II 23:14, AJK 565. SSA 11.28

7 Tvar gen. sg. f. byl zkoumán také na položce *koza*; repertoár koncovek a jejich územní rozsah se shoduje se souborem zakončení gen. sg. substantiva *mísa*. Tvar *kozy* tvoří však poněkud větší areál ve slez. nářečích a z Čech přesahuje na Moravu až k Novému Městu na Moravě a Boskovicím. Již. od Čes. Budějovic forma *koze* nebyla zjištěna.
Atlasy: ASJ II 14, ALE 328

Bt

44 **jehly** gen. sg. f. (591) — *mapa s. 95*

1 M jehly (jahly) — jehlę
jehle (též 733, 92; jahle)

2 Zkoumaná položka ukazuje nář. diference v zařazení feminina k a- a ja-kmenům. Podstatné jméno *jehla* (a-kmen) se na rozdíl od feminin zakončených na *-sa, -za* chová v dialektech poněkud odlišně. Jako důsledek neprovedení přehlásky *'a > e* a zániku rozdílu mezi měkkým a tvrdým *-l-* kolísá rozdělení jmen na *-l* k tvrdému a měkkému typu, např. v čm. a střm. nářečích je tvar nom. sg. *jehla* – gen. sg. *jehle* jako nář. typ *růža – růže*. Ve vm. a slez. nářečích, kde je rozdíl *l* × *ł* zachován, je však tvar gen. sg. *jehły*, srov. PRO E4a.
Hlásková obměna *jahly* nebyla mapována. K zeměpisnému rozsahu forem s počátečním *ja-* viz ČJA 4-110 jehly nom. pl. f. Naopak byl na mapě zachycen rozsah střm. nář. hláskové obměny *jehlę* (srov. PRO D2a).

3 V Čechách a ve vm. a slez. nářečích se vyskytuje tvar gen. sg. *jehly*, hláskoslovná obměna *jehlę* byla zaznamenána v centrálním úseku střm. nářečí. Pro čm. a střm. nářečí je charakteristická forma *jehle*.
Do mluvy ve střm. městech proniká tvar *jehly*, shodný se spisovným jazykem.

4 **jehly** stč., Jg, Tk, SSJČ, sloven. *ihly*, hluž. *jehły*, pol. *igły*

5 jehli Po 1, Ju 1, 3, Ru 4 — jahli Ru 2, 3 — jehły Ju 7 — jehle Ju 6, Ru 5

6 ASJ II 13

Bt

45 **kovárny** gen. sg. f. (1986) — *mapa s. 97*
kůlny (647)
mlékárny (48)

1 M kovárny — kovarni
kovárňe — kovarňe 728, 750, 754, 756

2 Byl mapován rozdíl v tvaru gen. sg. feminina *kovárna*. Toto substantivum se v nářečích diferencuje i slovotvorně: nom. sg. *kovárna, kovárňa* × *kováreň* (viz ČJA 2-172 kovárna). Z těchto diferencí se pak odvíjejí i rozdíly v přiřazení ke skloňovacím typům. Ze srovnání s nom. sg. je však patrné, že nepřímé pády uchovávají starší formu odpovídající nom. sg. *kovárňa* lépe. V svč. nářečích byl totiž zapsán jen nom. sg. *kovárna*, ale gen. sg. *kovárny* i *kovárně*, což svědčí o původně větším rozsahu tvaru nom. sg. *kovárňa*.
Ve Slezsku se výraz *kovárna* nevyskytuje, tam jsme příslušný tvar sledovali na zástupném slově *kuzňa*, které se řadí ke stejnému deklinačnímu typu.

3 Na většině území Čech je tvar gen. sg. *kovárny*, ten byl rozptýleně zapsán také v střm. nářečích. Hlásková obměna *kovarny* se vyskytuje v záp. úseku jzč. nářečí. Na Moravě, ve Slezsku a ojediněle v svč. nářečích je tvar *kovárně*.
Do mluvy ve městech na vých. polovině území proniká tvar *kovárny*, shodný se spis. jazykem.

4 **kovárně** stč., Jg mor., sloven. *kováčne*, hluž. *kowarnje* **kovárny** Jg, Tk, SSJČ

5 kovárni Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — kowárni Po 1 — kovárňe Ju 6, 7 — kovárňi Ju 4, Ru 5

6 ASJ II 13, PLPJ 188, AJK 554

45
KOVÁRNY
gen. sg. f.

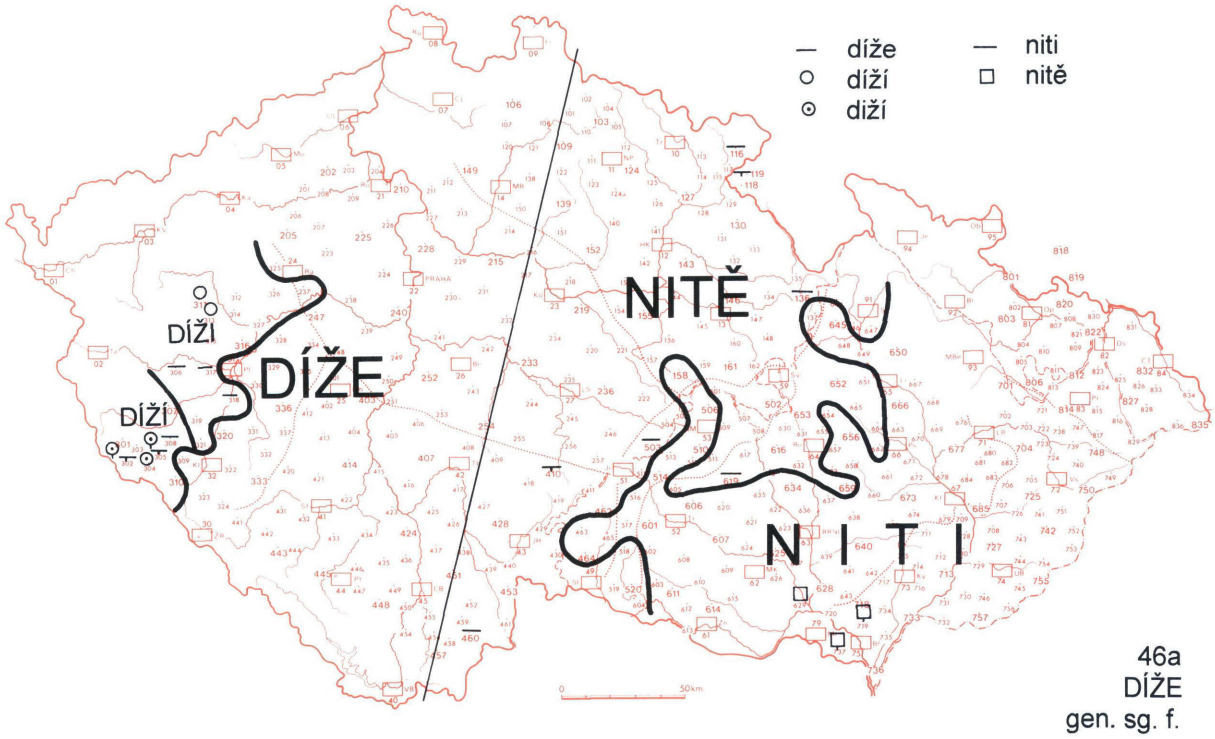

46a
DÍŽE
gen. sg. f.

46b
NITI
gen. sg. f.

7 Stejný repertoár zakončení a územní rozsah koncovek, jako má v gen. sg. položka *kovárna*, mají také feminina *kůlna* a *mlékárna* (vše a-kmeny, typ *žena*, které jsou ve východní polovině čes. národního jazyka v starobylé původní slovotvorné formě se sufixem *-ňa*, popř. v novotvaru na *-eň*, a skloňují se podle nář. typu *růža* nebo *píseň*).

Tvar gen. sg. *kůlně* se zachoval mimo jiné také v svč. nářečích na Náchodsku a Novopacku a v podorlickém úseku. Pouze v ojedinělých případech na Jihlavsku a v mluvě v Třebíči a Mor. Krumlově byla zaznamenána forma *kůlni*. Územní vymezení nář. ekvivalentů výrazu *kůlna* a též obměn *kolna* a *kolňa* viz ČJA 1-212 dřevník. Do mluvy ve městech ve vých. polovině území proniká tvar *kůlny*, shodný se spis. jazykem.

U ekvivalentů novějšího výrazu *mlékárna* proniká tvar *mlékárny*, shodný se spis. jazykem, ve větší míře také do nářečí ve Slezsku, na sever Moravy a do mluvy ve městech.

Bt

46a **díže** gen. sg. f. (459) — *mapa s. 97*

práce (971)
nohavice (553)
dlaně (1644)

1 M ďíže (dziže 755)
ďíži
ďíží — ďiží

2 Substantiva typu *růže* (popř. i *píseň*) v nářečích v záp. Čechách připojují v gen. sg. i-kmenovou koncovku (v důsledku vyrovnání s typem *kost*). Zakončení *-í* vzniklo patrně analogicky podle adjektivní deklinace.

3 V záp. Čechách tvoří areál tvar *díži*, na Chodsku se vyskytují formy *díží*, *diží*. Na ostatním území je tvar gen. sg. *díže*, shodný se spis. jazykem.

4 **díže** stč. *dieže*, Jg, Tk, SSJČ, sloven. *dieže*, hluž. *dźeže* **díži** pol. *dzieży*

5 ďíže Po 1, Ju 1–3, 7, Ru 4 — ďiže Po 1

6 AJSII 15, AJK 554, SSA 11.29

7 Stejný repertoár a podobné územní rozložení koncovek, jaké byly zaznamenány u položky díže, mají také položky práce a nohavice (ja-kmeny, typ *růže*) i *dlaň* (typ *píseň*). Tvar *prácí* se vyskytuje jako dubletní ve větším rozsahu v areálu formy *práci*, naopak tvar *dlaní* byl zapsán pouze třikrát na Chodsku. Areál tvaru *dlani* zabírá větší teritorium než areál tvaru *díži* a přesahuje do přilehlých okrajových oblastí střč. nářečí. Podstatné jméno *nohavice* bylo na jih od Opavy zapsáno v obměnách *nohavjice*, *nohajice*. V záp. Čechách se vyskytují formy s koncovkou *-i* a na Chodsku *-í*, a to i v obměnách *nohajci*, *nohajcí*. K obměnám skupiny *-avi-* viz ČJA 5-314a rukavice, ČJA 5-314b Novákovi nom. pl.

Bt

46b **niti** gen. sg. f. (596) — *mapa s. 97*

kosti (412)
soli (387)
noci (1499)

1 M ňiťi (ňíťi, hňiťi, hňíťi)
ňiťe (ňíťe, hňíťe)
X ňíťí 301

2 Tato položka dokumentuje územní rozdíly v zařazení podstatného jména *nit*, a to buď k typu *kost* (i-kmen), nebo k typu *píseň*. Vedle rozdílu morfologického se v tvaru gen. sg. feminina *nit* vyskytují též diference hláskoslovné – dloužení kořenné samohlásky *-i-* (*níti*, *nítě*) a protetické *h-* (*hniti*, *hnítě*); jejich přesný zeměpisný rozsah i rozdíl *nit* × *niť* viz ČJA 4-17 nit nom. sg. f..

3 Pro Čechy a sz. část Moravy je charakteristická koncovka *-e* (*nitě*). Pro Moravu (bez sz. úseku) a Slezsko je typická forma *niti*. Na Chodsku byl pouze v jedné lokalitě zaznamenán tvar *ňiťí*, lze však předpokládat, že zeměpisný rozsah této obměny je větší (srov. ČJA 4-46a díže gen. sg. f.). Výzkum se uskutečnil jen na opěrné síti lokalit a stav ve městech nebyl zkoumán.

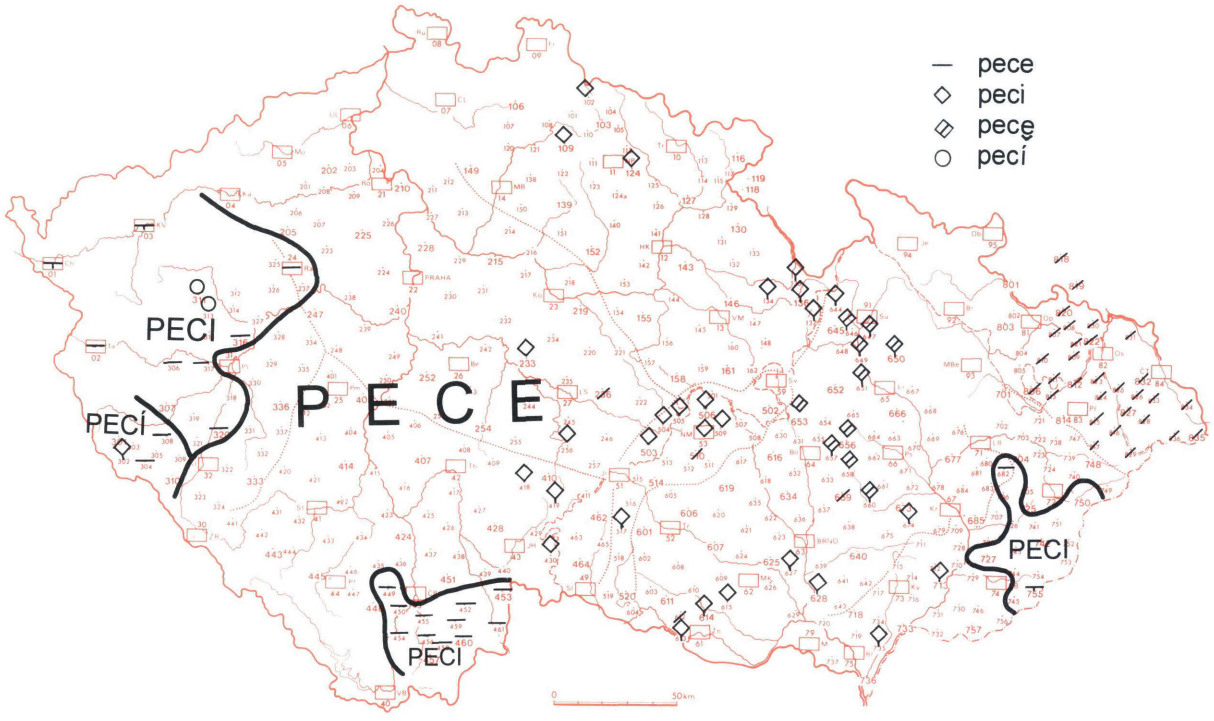

47
PECE
gen. sg. f.

48
MRKVE
gen. sg. f.

4 **nitě** Tk řidč., SSJČ, sloven., hluž. *niće* **niti** stč., Jg, Tk, SSJČ, pol. *nici*

5 niťi Ju 7, Ru 5 — hňiťi Ju 6 — ňíťe Po 1, Ju 1–3, 5 Ru 2, 4 — ňiťe Ju 5, Ru 3

6 SSA 11.30

7 Tvar gen. sg. f. byl dále sledován na položkách kost, sůl a noc. Nář. diference v tvaru gen. sg. těchto feminin vyplývají z rozdílného zařazení k typu *kost* nebo *píseň*.

Téměř na celém území je běžný tvar gen. sg. *kosti*. Na Chodsku byla zjištěna obměna *kostí*. Pouze v Poohří, dále sporadicky v Čechách (již. od Mladé Boleslavi, již. od Kolína a na Plzeňsku) a rovněž na vých. Novoměstsku byl zapsán většinou jako dubletní tvar *kostě*. Tato forma byla zjištěna též v městské mluvě.

Na většině území čes. národního jazyka je tvar gen. sg. *soli*. Rozptýleně v sv. polovině Čech a ojediněle i jinde v Čechách (především v městské mluvě) byla zaznamenána forma *sole*.

Repertoár tvarů gen. sg. substantiva *noc* a jejich zeměpisné rozložení je podobné jako u položky *sůl*. Forma *noce* je však v Čechách vzácná, byla zapsána pouze v Poohří a na Mladoboleslavsku. Na Chodsku byl zjištěn tvar *nocí*.

Atlasy: OLA 2433, ALE 523

Bt

47 **pece** gen. sg. f. (197) — *mapa s. 99*

1 M pece
peci — pecę
pecí

2 Nář. rozdíly tvaru gen. sg. substantiva *pec* (pův. i-kmen) vyplývají z kolísání mezi typem *píseň* a *kost*.

V centrálním úseku střm. nářečí byl zapsán tvar *pece*. Podoba *pecę* svědčí o pův. i-kmenové koncovce *-i* (> *y* > *ę*, srov. PRO F1). Podobou s koncovkou *-e* se dialekty zařazují ke vzoru *píseň*. Vzhledem k nesystematickým zápisům *ę* na území, kde lze tento foném předpokládat, nebylo v některých případech možné rozhodnout, zda jde o přiklonění k typu *kost* nebo *píseň*. Zeměpisný obraz rozšíření tvaru gen. sg. podle typu *kost* tak patrně není zcela úplný.

Pro slez. nářečí je typické maskulinum *pec*, proto zde nemohl být tvar gen. sg. f. mapován.

3 Tvar *peci* tvoří areály v záp. Čechách, na již. Českobudějovicku a ve vm. nářečích v oblasti mezi Vsetínem a Uherským Brodem. Dále byl zaznamenán na Novoměstsku, na již. Moravě, ve vých. části podorlického úseku, rozptýleně v centrálním úseku střm. nářečí (zde v obměně *pecę*) a sporadicky i jinde. Pro Chodsko je charakteristická obměna *pecí*. Na ostatním území čes. národního jazyka a také v městské mluvě je tvar *pece*.

4 **pece** Jg lid., Tk, SSJČ, sloven. **peci** stč., Jg, pol. *piecy*, hluž. *pjecy*

5 pece Po 1, Ju 1–7, Ru 1–5 — peci Ru 1

6 SSA 11.32

Bt

48 **mrkve** gen. sg. f. (1136) — *mapa s. 99*

1 M mrkve
mrkvje (marekf'e 830–836, 84, mrkvije 643, 64)
mrkvi
mrkví
mrkvy — mrkvę

2 Byly mapovány nářeční rozdíly v tvaru gen. sg. substantiva *mrkev* (původní ъv-kmen). Tvar *mrkve* má původní tvar na *-e* (dnes ve spis. jazyce zařazeno k typu *píseň*). Forma *mrkvi* s koncovkou *-i* se řadí k typu *kost*. Na Moravě (bez záp. a jz. úseku) a ve Slezsku je tvar nom. sg. *mrkva* (viz ČJA 4-20 mrkev nom. sg. f.); od něj je pravidelná forma gen. sg. *mrkvy* s a-kmenovou koncovkou *-y* (ve střm. nář. v obměně s hláskovou změnou *y* > *e*, *ę*). Tvar *mrkvě* s ja-kmenovým zakončením má na části území oporu ve formě nom. sg. *mrkvja*.

V centrálním úseku střm. nář. byly zapsány tvary gen. sg. *mrkve* a *mrkvę*. Podoba *mrkve* s *-ę* svědčí o původní a-kmenové koncovce *-y* (zde v hláskové obměně, srov. PRO D2a) a podoba s koncovkou *-e* má původní,

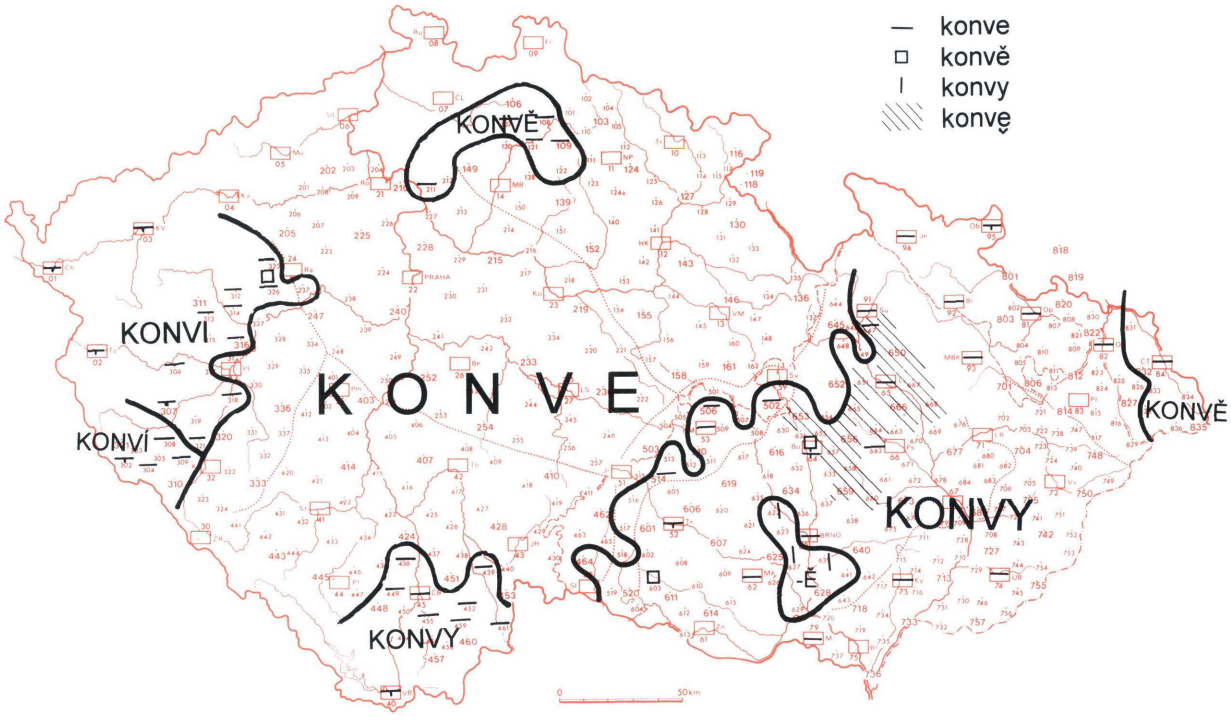

49
KONVE
gen. sg. f.

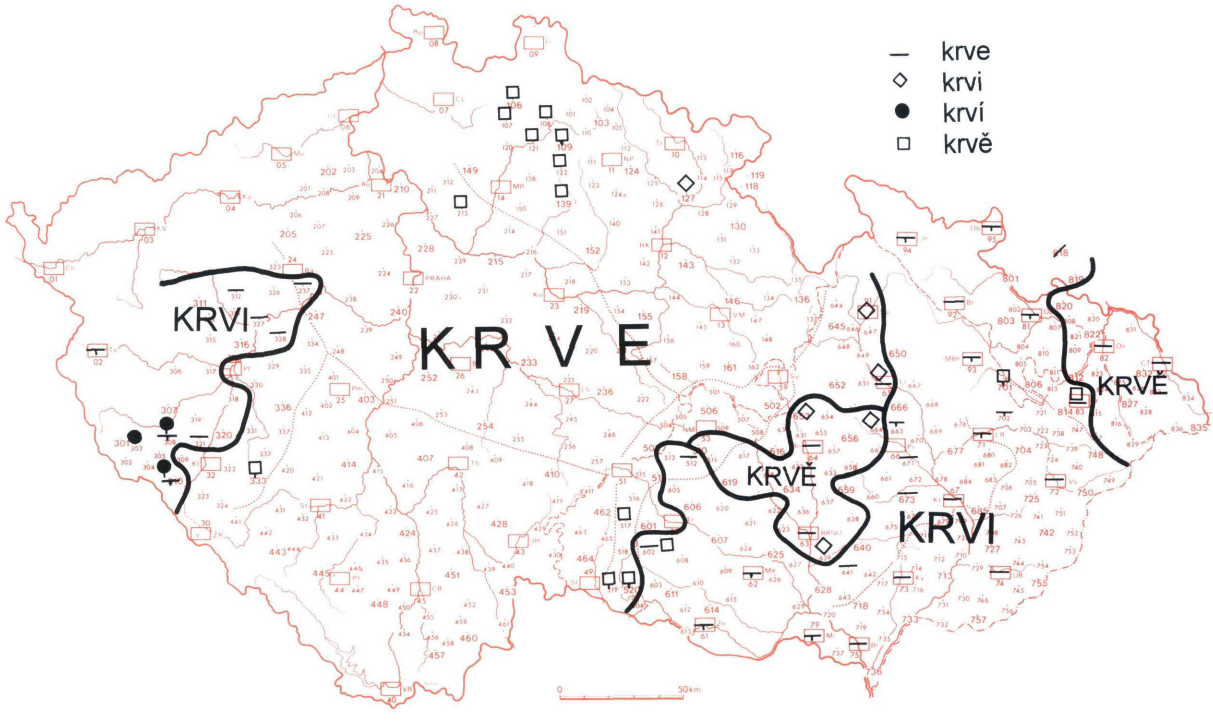

50
KRVE
gen. sg. f.

popř. ja-kmenové zakončení. Vzhledem k nesystematickým zápisům *-ę* na území, kde je lze předpokládat, nebylo v některých případech možné rozhodnout, o který deklinační typ se jedná. Zeměpisný obraz rozšíření tvaru gen. sg. *mrkve* tak patrně není zcela přesný. Na naší mapě jsme vycházeli z rozšíření formy nom. sg. *mrkva*.

Nářeční hláskoslovné obměny v kořeni nebyly mapovány.

3 V Čechách a na záp. a jz. okraji Moravy je tvar gen. sg. *mrkve*. Forma *mrkvě* tvoří areál v Podještědí a na východním Mladoboleslavsku, ve středu stř. nář. s centrem na Brněnsku a dále v přechodových čes.-pol. nář. Tvar *mrkvi* se vyskytuje v záp. úseku jzč. nář. Varianta *mrkví* je charakteristická pro Chodsko. Na východní polovině Moravy a ve Slezsku je rozšířena forma *mrkvy* (v centrálním úseku stř. nář. v obměně *mrkvę*).

Do mluvy mladé generace ve městech na Moravě a ve Slezsku proniká vlivem spis. jazyka forma *mrkve*.

4 **mrkve** stč., Jg, Tk, SSJČ, hluž. *morchwje* **mrkvy** Jg mor., sloven.
mrkvi pol. *marchwi*

5 mrkve Ju 1–5, Ru 2–4 — mrkwe Po 1 — mrkvje Ju 6 — mrkvi Ru 5 — mrkwi Po 1 — mrkvy Ju 7

6 AJK 556, OLA 516

Bt

49 **konve** gen. sg. f. (237) — *mapa s. 101*

1 M konve (-mv-; -ndv- 121)
konvje (kondvje 106, kondje 106, 107, 121, konje 109)
konvi
konví
konvy — konvę

2 Byl mapován tvar gen. sg. ъv-kmenového feminina *konev*. Forma *konve* má původní zakončení (dnes ve spisovném jazyce zařazeno k typu *píseň*). Tvar *konvi* (s obměnou *konví*) má zakončení i-kmenové (typ *kost*). Na Moravě, ve Slezsku a na jihu Čech je tvar nom. sg. *konva* (a-kmen, typ *žena*) a od něj pravidelný tvar gen. sg. *konvy* (ve stř. nář. v pravidelné obměně s hláskovou změnou *y* > *e*, *ę*, srov. PRO D2bc). Zakončení tvaru gen. sg. *konvě* je důsledkem již starého zařazení k ja-kmenové deklinaci (typ *růže*). (Podoba nom. sg. *konvja* však není doložena v sev. Čechách.) Viz ČJA 4-19 konev nom. sg. f.

V centrálním úseku stř. nář. byly zapsány tvary gen. sg. *konvę*, *konve*. Podoba *konvę* svědčí o původní a-kmenové genitivní koncovce *-y* a podoba s koncovkou *-e* o původním ъv-kmenovém, případně ja-kmenovém zakončení. Vzhledem k nesystematickým zápisům širokého *-ę* nebylo v některých případech možné rozhodnout, o který koncový formant se jedná. Stejně tak v jižních Čechách považujeme nářeční realizaci *konvi* (v dialektech bez fonologického rozdílu *i* × *y*) za přiřazení k typu *žena*, srov. ČJA 4-19 konev nom. sg. f. Zeměpisný obraz rozšíření typu *konve* patrně není zcela úplný, v konečném řešení jsme totiž vycházeli z územního rozšíření tvaru nom. sg. *konva*, ačkoli jsme si vědomi toho, že v některých lokalitách dochází ke kolísání mezi typem *žena* a nář. typem *růža*, popř. *růže*, a koncovky obou typů se zde v jednom paradigmatu střídají.

Poziční varianty konsonantu *-n-* a nářeční hláskoslovné obměny v kmeni nebyly mapovány.

3 Téměř v celých Čechách se vyskytuje tvar *konve*. V západních Čechách byla zapsána forma *konvi* a na Chodsku a Domažlicku její obměna *konví*. Tvar *konvy* je charakteristický pro Moravu (bez záp. okraje), Slezsko (bez pruhu přechod, čes.-pol. nář.) a jako dubletní se vyskytuje také na jihu Čech s centrem na Českobudějovicku. Obměna *konvę* byla zapsána v centrálním úseku stř. nář. V Podještědí, na širším Mladoboleslavsku, na jih a západ od Brna a v přechod, čes.-pol. nář. byla zapsána varianta *konvě*.

Do mluvy ve městech na Moravě a ve Slezsku proniká tvar *konve*, shodný se spisovným jazykem.

4 **konve** stč., Jg. Tk, SSJČ **konvy** Jg mor., sloven.
konvi pol. *konwi*

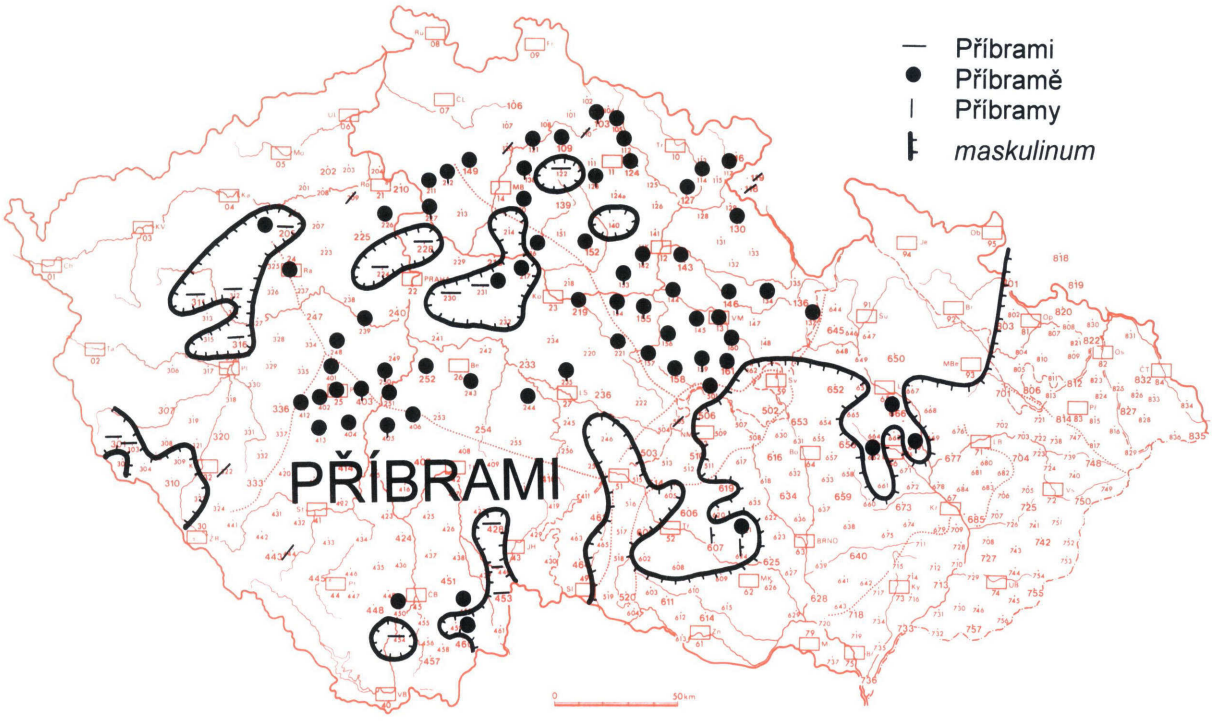

51
PŘÍBRAMI
gen. sg. f.

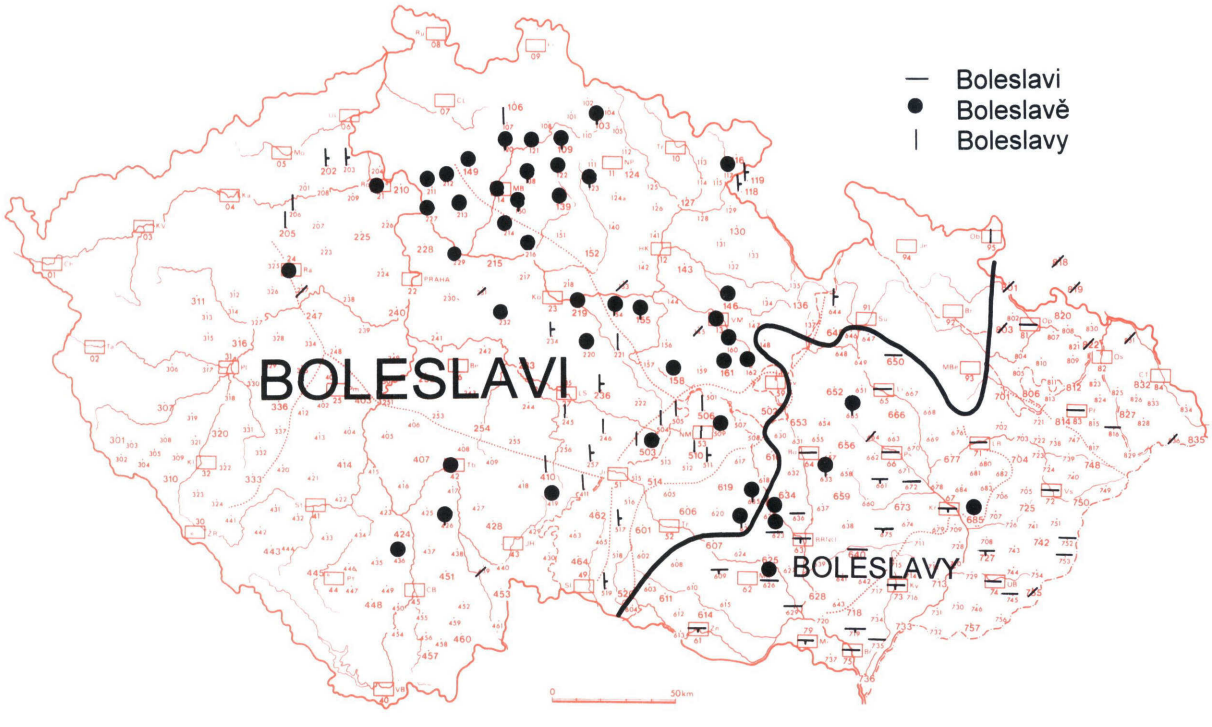

52
BOLESLAVI
gen. sg. f.

5 konve Ju 1–3, 5 — konwe Po 1 — komvi Ru 3, 5 — konvy Ju 7

6 —

Bt

50 **krve** gen. sg. f. (512) — *mapa s. 101*

1 M krve
krvje (kfje 830, kf'e 831, 833–836, krv'e 832, 84)
krvi (krevi 306, 311–316, 326, 327, 328, kfi 819)
krví 303, 308, 310

2 Byl zkoumán tvar gen. sg. substantiva *krev* (původní ъv-kmen). Tvar gen. sg. *krve* má původní koncovku konsonantické deklinace (dnes ve spisovném jazyce zařazeno k typu *píseň*). Forma *krvě* vznikla starým přikloněním podstatného jména k ja-kmenům (typ *růže*). Tvar *krvi* má i-kmenové zakončení.

Analogií podle adjektivní flexe vznikl tvar *krví*.

3 Téměř v celých Čechách a na západní Moravě je tvar gen. sg. *krve*. Forma *krvě* tvoří areál jednak na Brněnsku, Tišnovsku a Boskovicku, jednak ve vých. polovině slez. nář., zapsána byla také v sev. úseku svč. nář. Na západě Čech, na větší části Moravy a v západní polovině Slezska je forma gen. sg. *krvi*. Obměna *krví* byla zapsána na Chodsku.

Do mluvy ve městech na Moravě a ve Slezsku proniká tvar *krve*, shodný se spisovným jazykem.

4 **krve** stč., Jg. Tk, SSJČ, hluž. *kreje* **krvi** Jg, sloven., pol. *krwi*
krvě hluž. *krwě*

5 krve Ju 1–4, 5, Ru 2–4 — krewe Po 1 — krvi Ju 6, 7, Ru 5 — krwi Po 1 — krví Ru 4

6 AJK 556

Bt

51 **Příbrami** gen. sg. f. (2583) — *mapa s. 103*

1 M Příbrami
Příbramně
Příbrame 607, 624
N Příbrama m., Příbramu m., Příbram plt. 306, 307

2 U vlastních jmen typu *Příbram* f. (*Kuřim*, *Chrudim*, *Ohrozim* apod.) byl mapován tvar genitivu sg. Ve staré češtině byla tato vlastní jména mužského rodu (šlo o jmenný tvar adjektiva přivlastňovacího) a skloňovala se jako jména typu *oráč*. Později přešla v důsledku přehlásky *'a* > *e* (vyrovnání koncovky gen. sg. jo- a ja-kmenů – *oráčě* jako *duše*) k ženskému rodu i sklonění. Forma *Příbrami* má zakončení podle i-kmenů (typ *kost*), *Příbramě* podle ja-kmenů (typ *píseň*). Podoba gen. sg. f. *Příbramy* (v nář. realizaci *Příbrame*) má zakončení a-kmenové (typ *žena*).

Tvary maskulin uvádí ještě Dobrovský (vedle tvarů ženského rodu). Slovník Jungmannův je ve svých údajích nejednotný, vlastní jmena na *-im*/*-am* a *-slav* (*-clav*) sice řadí k femininům, ale zakončení uvádí různě u jednotlivých slov: *Příbrami*, „*Kouřimi* (lépe než *Kouřimě*)", „*Chrudimi* (lidově i *-ě*)". J. Gebauer doporučuje zakončení ja-kmenové, F. Trávníček se naopak klonil k zavedení dubletních koncovek, koncový formant *-ě* uvádí pouze jako řidší. Ve spisovném jazyce jsou dnes možné tvary oba (*Příbrami* i *Příbramě*).

Tato vlastní jména si především ve východní polovině území českého národního jazyka uchovala původní mužský rod, a to patrně v důsledku neprovedení přehlásky *'a* > *e*, která by umožnila vyrovnání koncovky gen. sg. jo- a ja-kmenů. (K tomu srov. izoglosu PRO E6.) Tvar gen. sg. maskulina *Příbram* nemapujeme, srov. ČJA 4-22 Příbram nom. sg.

V některých lokalitách na vých. Moravě a ve Slezsku nebyl daný typ pojmenování obcí zachycen vůbec nebo je znám jen ze spisovného jazyka.

Pozoruhodné je zachování ja-kmenového zakončení ve středu Čech na území s vyšší koncentrací tohoto typu pojmenování (*Příbram*, *Kouřim*, *Vlašim*, *Velim*, *Putim* apod.); to patrně souvisí s lexikalizací dané formy.

3 V Čechách, na záp. a sz. Moravy je tvar *Příbrami*. V svč. nář. a na přilehlých okrajích střč. nář., dále na Příbramsku a rozptýleně i jinde se vyskytuje tvar *Příbramě*. V několika lokalitách na sever od Moravského Krumlova byla zapsána forma gen. sg. *Příbramy*. Na Moravě, ve Slezsku (bez záp. úseku) a místy také v Čechách jsou podstatná jména tohoto typu rodu mužského.

Stav ve městech nebyl zkoumán.

4 **Příbramě** Gb, Tk, SSJČ **Příbrami** Jg, Tk, SSJČ

5 —

6 —

Bt

52 **Boleslavi** gen. sg. f. (2581) — *mapa s. 103*

1 M Boleslavi
Boleslavje
Boleslavy

2 Nářeční formy gen. sg. f. byly zkoumány též na vlastních jménech na *-slav* (*-clav*) typu *Boleslav* (*Čáslav*, *Břeclav*, *Soběslav*, *Zbraslav* apod.). Ve staré češtině se jednalo o jmenný tvar adjektiva přivlastňovacího, který se skloňoval jako typ *oráč*. Později tato vlastní jména přešla k ženskému sklonění. Skloňování tohoto typu vlastních jmen procházelo týmiž procesy jako deklinace jmen typu *Příbram*, viz ČJA 4-51 Příbrami gen. sg. f. Jako spisovné jsou dnes hodnoceny tvary gen. sg. *Boleslavi* i *Boleslavě*.

Tvar *Boleslavi* má zakončení i-kmenové (typ *kost*), *Boleslavě* ja-kmenové (typ *růže*). Na rozsáhlém území si tato substantiva přitvořila nom. sg. *Boleslava* (a-kmen, typ *žena*), tvar gen. sg. *Boleslavy* se pak neliší od ostatních feminin tohoto typu.

V dialektech, v nichž není fonologický rozdíl *i* × *y*, byla zjištěna podoba *Boleslavi* (nář. realizace tvaru s i-kmenovou i tvaru s a-kmenovou koncovkou – *Boleslavi* i *Boleslavy*). V konečném řešení jsme proto vycházeli též z územního rozšíření tvaru nom. sg. *Boleslava*. Forma gen. sg. *Boleslavy* (se střm. nář. změnou *y* > *e*, viz PRO D2abc) se naopak vyskytuje místy také tam, kde je zachovaný pouze tvar nom. sg. *Boleslav*. Srov. ČJA 4-21a Boleslav nom. sg. f.

Tato jména jsou na sev. Opavsku a na sev. Ostravsku v některých lokalitách rodu mužského; tam nebyla mapována.

3 Na většině území Čech a na jz. Moravě je tvar *Boleslavi*, na Moravě, ve Slezsku a na vých. okraji Čech převládá forma *Boleslavy*. V svč. nář. a na sev. okraji střč. nář. se vyskytuje tvar *Boleslavě*.

Stav ve městech je shodný s nářečním okolím.

4 **Boleslavě** Jg, Tk, SSJČ **Boleslavi** Jg, Tk, SSJČ

5 Břeclavi Ru 2, 4, 5 — Wraťislawe Po 1

6 —

Bt

Dativ singuláru

Dativ sg. maskulin

Ve spisovném jazyce se v dativu sg. maskulin užívá koncovek *-u*, *-i*, *-ovi*. Jejich distribuce je vázána příslušností k skloňovacímu typu a uplatněním gramatické kategorie životnosti, případně osobovosti (tvrdá × měkká deklinace, souhláskový typ – vzory *pán*, *hrad* × *muž*, *stroj*, samohláskový typ – vzory *předseda* × *soudce*).

Za základní jsou považovány koncovka *-u* u tvrdého souhláskového typu (*pánu*, *hradu*) a koncovka *-i* u měkkého souhláskového a samohláskového typu maskulin (*muži*, *stroji*, *soudci*). U tvrdého samohláskové-

ho typu *předseda* se uplatňuje jako výhradní koncovka *-ovi* (*předsedovi*). Toto zakončení vystupuje jako dubletní rovněž u ostatních životných maskulin (*pánu* / *pánovi*, *muži* / *mužovi*, *soudci* / *soudcovi*). Koncovky *-u* a *-ovi* jsou v současném jazyce rovnocenné u typu *pán*, u typu *muž* je koncovka *-ovi* u apelativ pociťována jako příznaková. Užití koncovky *-ovi* je zpravidla podmíněno osobovostí: Koncovka *-ovi* vystupuje častěji u jmen osob (např. *pánu* / *pánovi*); uplatňuje se však (a to zejména v mluveném jazyce) též u jmen zvířat (*psu* / *psovi*). O volbě mezi koncovkami *-u*/*-i* a *-ovi* rozhodují ve spisovném jazyce i jiné činitele, zvláště pak syntaktické, slovosledné a rytmické.

Soubor nářečních koncovek je bohatší a jejich rozsah je výrazně územně vymezen. Promítá se zde navíc hláskový vývoj s důsledky morfologickými, a to rozdíly v provedení přehlásky *'u* > *i*, popř. i diference vyplývající z rozdílného morfologického začlenění slovnědruhového (u typu *soudce*):

-u: pův. koncovka o-kmenová a jo-kmenová;
-o: obměna koncovky *-u*, srov. PRO D2bc;
-ǫ: obměna koncovky *-u*, srov. PRO D2a;
-i: koncovka vzniklá přehláskou v koncovce jo-kmenové (*'u* > *i*, vzor *muž*, *stroj*), popř. zakončení konsonantických deklinací; ve vm. nářečích od původu koncovka lokálu sg.

Koncovky omezené na životná jména:
-ovi: pův. koncovka u-kmenová;
-uvi: obměna koncovky *-ovi*, srov. PRO F3;
-oji, *-oj*, *-ov*: hláskové obměny koncovky *-ovi*.

Koncovky omezené na typ *soudce*:
-ímu: adjektivní koncovka složeného měkkého sklonění;
-ímo: obměna koncovky *-ímu*, srov. PRO D2bc;
-imo: obměna koncovky *-ímu*, srov. PRO Alba D2bc;
-imǫ: obměna koncovky *-ímu*, srov. PRO A1ba D2a;
-emu: připojením dat. *-mu* k tvaru nom. sg. (na pozadí zájmenného typu *náš*).

K nář. obměnám v koncovce *-u* (*-u*, *-o*, *-ǫ*) srov. mapu ČJA 4-56 noži dat. sg. m.

Rozšíření jednotlivých koncovek je většinou ostře územně ohraničeno.

U životných maskulin lze u všech typů za progresivní považovat zakončení *-ovi*. Jako výhradního se ho užívá na Moravě a ve Slezsku u tvrdých a měkkých souhláskových substantiv a u samohláskového typu *předseda*. Česká nářečí v užším smyslu se naopak diferencují: I zde se užívá tvarů na *-ovi*, výrazněji se tu však uchovává pův. zakončení o-kmenové a jo-kmenové (u tvrdých maskulin *-u*, u měkkých pak *-i* < *'u*). Uvedený stav odráží též rozložení koncovek *-i* a *-ovi* u životných substantiv samohláskových (*soudci* × *soudcovi*).

U měkkých neživotných maskulin jde při distribuci koncovek o výraznou dichotomii česko-moravskou (*-i* × *-u*).

Nářeční stav je představen na mapách sousedovi (s přikomentovanou položkou psu), pekaři (s přikomentovanými položkami koni, kanci), soudci a noži (s přikomentovanou položkou ohni).

53 **sousedovi** dat. sg. m. (75) — *mapa s. 107*
psu (890)

1 M sousedovi (701 súsedovjy, sumšad- 831–836, 84) — sousedoji 450, 801–805 — sousedoj — sousedov 446, 447, 603
sousedu

2 Rozdíly morfologické (*sousedu* × *sousedovi*) doplňují diference od původu hláskoslovné. Ty představují obměny koncovky *-ovi*, vzniklé v důsledku vývoje bilabiálního *w*: patří sem jednak varianty *-oji*, *-oj*, jednak podoba *-ov*, utvořená analogií podle variant *-ovi*/*-oji* (tj. *-oj* → *-ov*); na Znojemsku jde o redukci *-i*. K pravidelné obměně *-uvi* srov. PRO F3.

3 Tvar *sousedovi* je běžný ve všech nářečích a je příznačný pro mluvu měst jak vnitrozemských, tak pohraničních. Z hláskových obměn koncovky *-ovi* zabírá nejrozsáhlejší území podoba *-oj*; ta je charakteristická pro svč. nářečí, odkud přesahuje též do sev. úseku čm. nářečí. Vyskytuje se rovněž v malé oblasti na szč. okraji (v Poohří), pouze mikroareály tvoří na záp. Plzeňsku, záp. Českobudějovicku a na záp. okraji středoopavských nářečí. Varianta *-oji* byla zapsána jen sporadicky, a to na jz. Českobudějovicku a na záp. okraji středoopavských

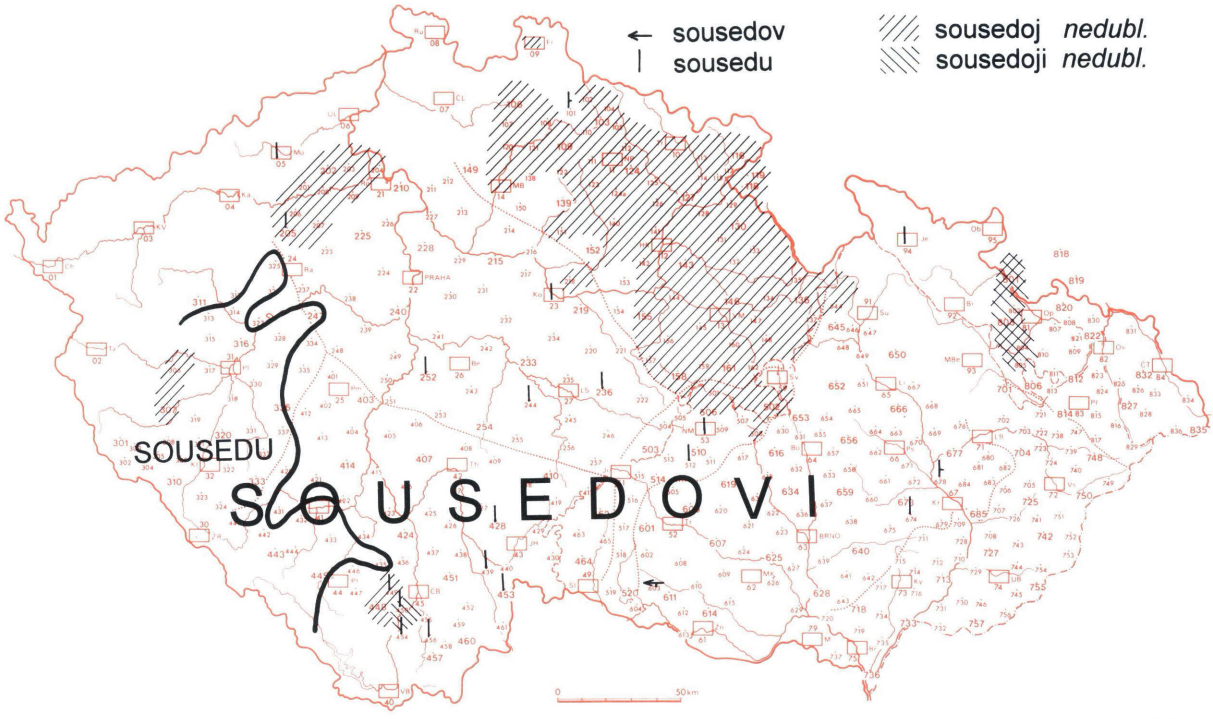

53
SOUSEDOVI
dat. sg. m.

54
PEKAŘI
dat. sg. m.

nářečí. Také podobu *-ov* (*sousedov*) zachytil výzkum jen ojediněle, a to na Prachaticku a jedenkrát na jz. Moravě.

Forma *-u* vystupuje vždy v dubletě. Pokrývá souvislou oblast v záp. Čechách a zasahuje i jz. část jč. nářečí. Doložena je též z Jindřichohradecka a ojediněle ze střč. nářečí.

4 **sousedoji** hluž. *-ej* **sousedu** Db, Tk, MČ
sousedovi Db, Tk, MČ, sloven, *súsedovi*, pol. *sąsiadowi*

5 sousedovi Ju 2, 3, 5, Ru 1–4 — sósedovi Ju 6 — súsedovi Ju 7, Ru 5 — sousedoj Po 1, Ju 1, 2, 4 — sousedu Ju 1, Ru 2

6 MAGP 247, 248, AJŚ 1366, SSA 11.33

7 Zpracována byla i položka *psu*. Celkový rozsah nelze v úplnosti zachytit, protože v Čechách byl výzkum uskutečněn pouze na tzv. opěrné síti bodů, je však srovnatelný se stavem zachyceným na mapě *sousedovi*. I v tomto případě je většinový tvar *psovi*. Vyskytuje se jako nedubletní na Moravě a ve Slezsku a téměř v celých Čechách (obměny koncovky *-ovi*, totiž *-oji*, *-oj* a *-ov*, mají shodný územní rozsah, jak je zakresleno na mapě *sousedovi*, s tím rozdílem, že v již. Čechách nebyla zachycena obměna *psov*). Forma *psu* byla zaznamenána na již. okrajích jč. nářečí, soustředěněji pak v záp. Čechách.
Atlasy: MAGP 247, 248, ASJ II 27:19, PLPJ 154

Kl

54 **pekaři** dat. sg. m. (51) — *mapa s. 107*
koni (808)
kanci (884)

1 M pekařovi (701 pekařovjy, p'ekořovi 818, 831–836) — pekařoji 801–805 — pekařoj — pekařov 603
pekaři (-u 632, 674, 832)

2 Byly zachyceny vesměs tytéž jevy jako u položky *sousedovi*: Rozdíl tvaroslovný (*-ovi* × *-i*) je rozhojněn diferencemi hláskoslovnými (*-ovi* × *-oji* × *-oj* × *-ov*, srov. ČJA 4-53 sousedovi dat. sg. m., k pravidelné obměně *-uvi* srov. PRO F3), koncovka *-i* je výsledkem vývoje *'u* > *i*. Původní zakončení *-u* jsme na mapu nezakreslovali. Jeho starý předpokládaný rozsah ostatně nemůže být zaznamenán, protože tvar *pekařu* byl v příslušných nářečích plně nahrazen formou *pekařovi* a byl zapsán jen ve třech lokalitách (k územnímu rozsahu změny *'u* > *i* srov. ČJA 4-56 noži dat. sg. m.).

3 Uzemní rozložení koncovky *-ovi* (a jejích variant) se v mnohém shoduje se stavem zachyceným na mapě ČJA 4-53 sousedovi dat. sg. m.: Forma *pekařovi* se vyskytuje jako jediná na Moravě a ve Slezsku, v Čechách však nebyla zachycena v tak výrazném rozsahu. Na záp. okraji středoopavských nářečí se vyskytují varianty *-oji* a *-oj*. Obměna *pekařov* je pak doložena pouze jednou z jz. Moravy. Dominantním tvarem v Čechách je *pekaři*: Objevuje se jako jediný takřka v celých střč. a jzč. nářečích, ojediněle též na Kladsku. Na okrajích se vyskytuje souběžně s variantou *pekařovi* (výrazná je tato dubletnost zejména v zč. nářečích). Také pro stav zachycený v městech je příznačná koexistence obou tvarů. V mor. a slez. městech jde v případě tvaru na *-i* o koncovku vnesenou sem ze spis. jazyka.

4 **pekaři** stč. *pekařu*, Db, Tk, MČ **pekařovi** Db, Tk, MČ, sloven, *pekárovi*, pol. *piekarzowi*
pekařoji hluž. *pjekarjej*

5 pekařovi Ju 2, 3, 6, 7, Ru 4, 5 — pekařoj Po 1, Ju 1, 2, 4 — pekaři Ju 5, Ru 2, 3

6 ASJ II 28:20, MAGP 247, 248, AJK 539, SSA 11.45

7 Byl zkoumán také tvar dativu sg. *koni* a *kanci*. Územní hranice mezi koncovkami *-i* a *-ovi* (*-oji*, *-oj*, *-ov*) se zde v podstatě kryjí s hranicí *pekaři* × *pekařovi*, a to především u výrazu *kanci*. Dubletnost je zde jevem řídkým. Podoba *koni* má menší územní rozsah: Nebyla zaznamenána v již. Čechách a jen ojediněle a většinou v dubletě se jí užívá ve vých. polovině střč. nářečí a v svč. nářečích. Příčinou může být rozdílná frekvence uvedených výrazů (*kůň* × *kanec*), srov. též *psu* × *psovi* (ČJA 4-53 sousedovi dat. sg. m.).
Atlasy: MAGP 247, 248, AJŚ 1366, AJK 538, SSA 11.33

Kl

55 **soudci** dat. sg. m. (2009) — *mapa s. 109*

1 M souci (-u 641, 672)
soucovi (súcovjy 701, syn- 818, 831, 833, 834, 836, sun- 832, 833, 835, 836, 84) — sucoji 802, 804, 805 — soucoj

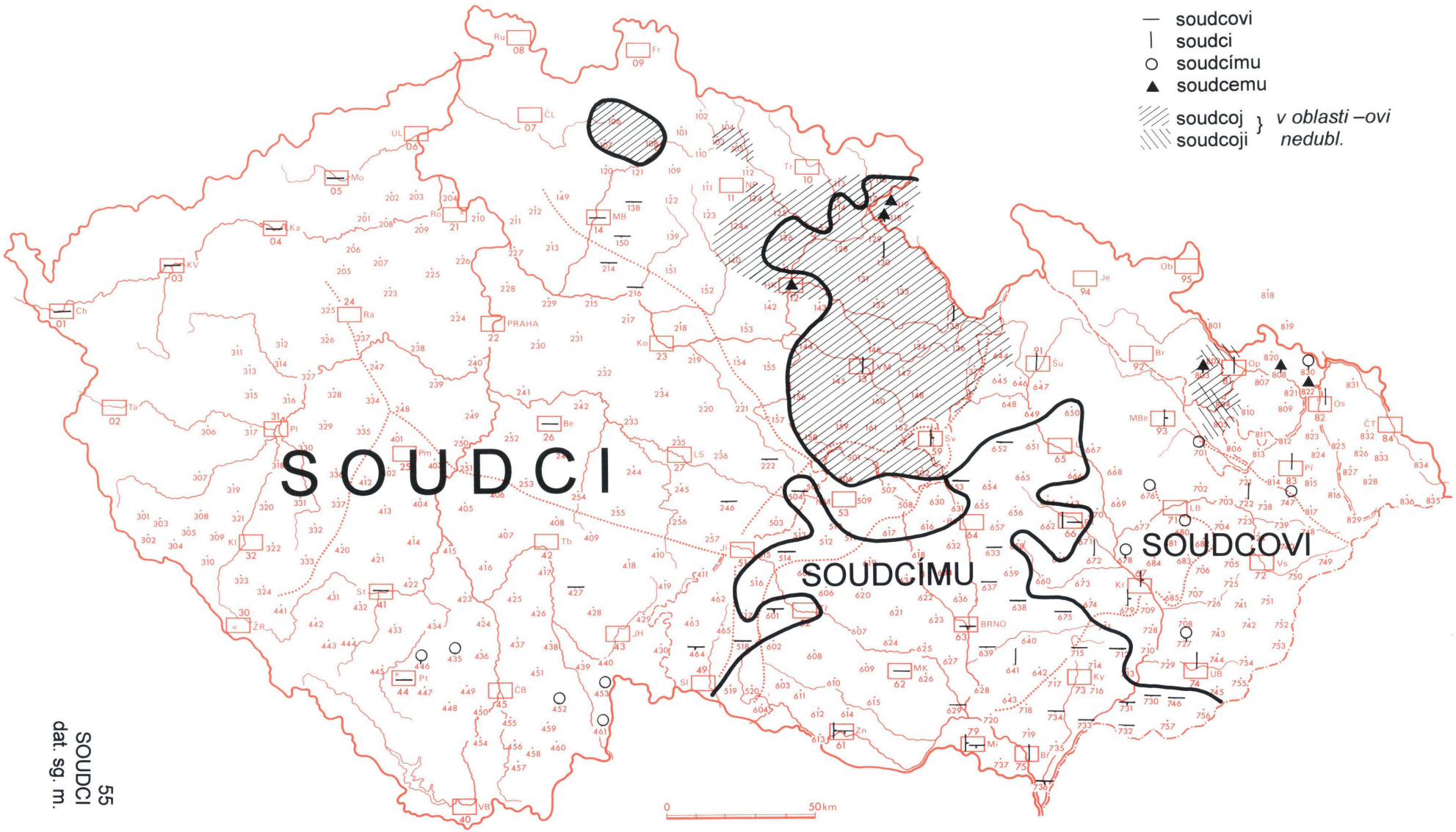

55
SOUDCI
dat. sg. m.

soucímu (-imu 717)
soucemu

2 Morfologické rozdíly spočívají v přiřazení k různým deklinacím (srov. ČJA 4-3 soudce nom. sg. m.): jmenné (*soudci* – od původu ja-kmen, *soudcovi*), zájmenné (*soudcemu*) a složené (*soudcímu*, k případným hláskovým obměnám *-imu, -imo* atd. srov. PRO Alb, PRO D2abc).

Hláskoslovné rozdíly se soustřeďují na obměny koncovky *-ovi* (srov. ČJA 4-53 sousedovi dat. sg. m.). Zakončení *-i* je spíše výsledkem vývoje *'u > i*, nikoliv uchováním starého pův. stavu, kdy se tento typ maskulin skloňoval podle ja-kmenů (vzor *růže*). Zakončení bez provedené přehlásky (*-u*) by bylo možné očekávat na Moravě (k územnímu rozsahu změny *'u > i* v morfologickém postavení srov. mapu ČJA 4-56 noži dat. sg. m.), výzkum je však zachytil pouze ve dvou lokalitách na Kroměřížsku. Celkový rozsah nemohl být zjištěn, protože se na tomto území uplatňuje forma *-ovi*, popř. *-ímu*.

Hlásková skupina *-dc-* (*soudci*) ve výslovnosti splývá v *-c-* (*souci*). Výslovnost s uchovanou skupinou (např. *soutci*) je nesoustavná, nevyskytuje se na souvislém území, a nebyla proto na mapě zachycena.

Nemapovány zůstaly formy vycházející z útvarů od původu adjektivních (např. tvar dat. sg. *soudnému*, nom. sg. *soudný*, nebo dat. sg. *soudném*, svědčící o vyrovnání dativ-lokál): byly zaznamenány zejména v sev. polovině vm. nářečí.

3 Tvaroslovná trichotomie *soudci* × *soudcovi* × *soudcímu* je ostře územně vymezena:

Tvaru *soudci* se užívá v Čechách s výjimkou vých. části svč. nářečí, dále na přilehlém zm. okraji a na Novoměstsku a záp. Boskovicku. Koncovka *-ovi* je příznačná pro vých. polovinu Moravy a pro slez. nářečí, jako dubletní je doložena z mikroareálu na Mladoboleslavsku, na jzm. okraji, na Brněnsku a v již. části vm. nářečí (k rozsahu jejích obměn srov. ČJA 4-53 sousedovi dat. sg. m.). Tvarem *soudcímu* se vyčleňují nářečí na Slovácku a zejména střm. nářečí: nebyl zaznamenán pouze na jejich sev. okraji (Zábřežsko s Litovelskem) a především v jejich sv. úseku: zde se objevuje jen sporadicky. Zakončení *-ímu* zachytil výzkum ojediněle i na sev. okraji vm. nářečí a odděleně pak v již. Čechách.

Tvaroslovným regionalismem je forma *soudcemu*, zapsaná na Kladsku a na Hlučínsku a navazující na sousední polštinu.

Stav ve městech je zpravidla shodný se stavem v nář. okolí, pod vlivem spis. jazyka proniká forma *soudci*, a to zejména do mluvy sm. pohraničních měst.

4 **soudci** stč., Db, Tk, MČ, pol. *sędzi* **soudcovi** Db říd., Tk, MČ, sloven. *súdcovi*
soudcemu pol. *sędziemu*

5 soucovi Ru 3 — sócovi Ju 6 — súcovi Ju 7, Ru 5 — súcoj Ju 1, sutci Ju 2, 3 — soucímu Ru 2, 4

6 —

Kl

56 **noži** dat. sg. m. (335) — *mapa s. 111*
ohni (217)

1 M noži (nože 706)
nožu — nůžu

2 Vedle morfologického rozdílu vycházejícího z uplatnění změny *'u > i* byla zachycena i diference hláskoslovná *nožu* × *nůžu*, spočívající ve vyrovnání podoby základu s podobou v nominativu, viz též ČJA 4-33 nože gen. sg. m. K hláskovým obměnám koncovky *-u* (*-o, -ǫ*) srov. PRO D2abc. Forma *noži* doložená z vm. nářečí má koncovku od původu lokálovou; pronikla sem na pozadí vztahu dativ-lokál, a nejde tedy o formu paralelní s nář. tvarem v Čechách.

3 Dichotomie *noži* (záp.) × *nožu* (vých.) je ostře územně vymezena. Hranice mezi oběma formami se shoduje s bývalou zemskou hranicí s výjimkou jejího již. úseku: zde (od Jihlavy směrem k jihu) pokračuje předěl po záp. hranici čm. nářečí. Hlásková obměna *nůžu* pokrývá záp. polovinu Moravy. Tvar *noži* se objevuje souvisle i v malém areálu ve stř. úseku vm. nářečí. Pod vlivem spis. jazyka proniká také do mluvy mor. měst, zejména pohraničních.

4 **noži** Db, Tk, MČ **nožu** stč., sloven.

5 noži Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — nožu Po 1, Ju 6, 7, Ru 5 — nožoj Po 1

56
NOŽI
dat. sg. m.

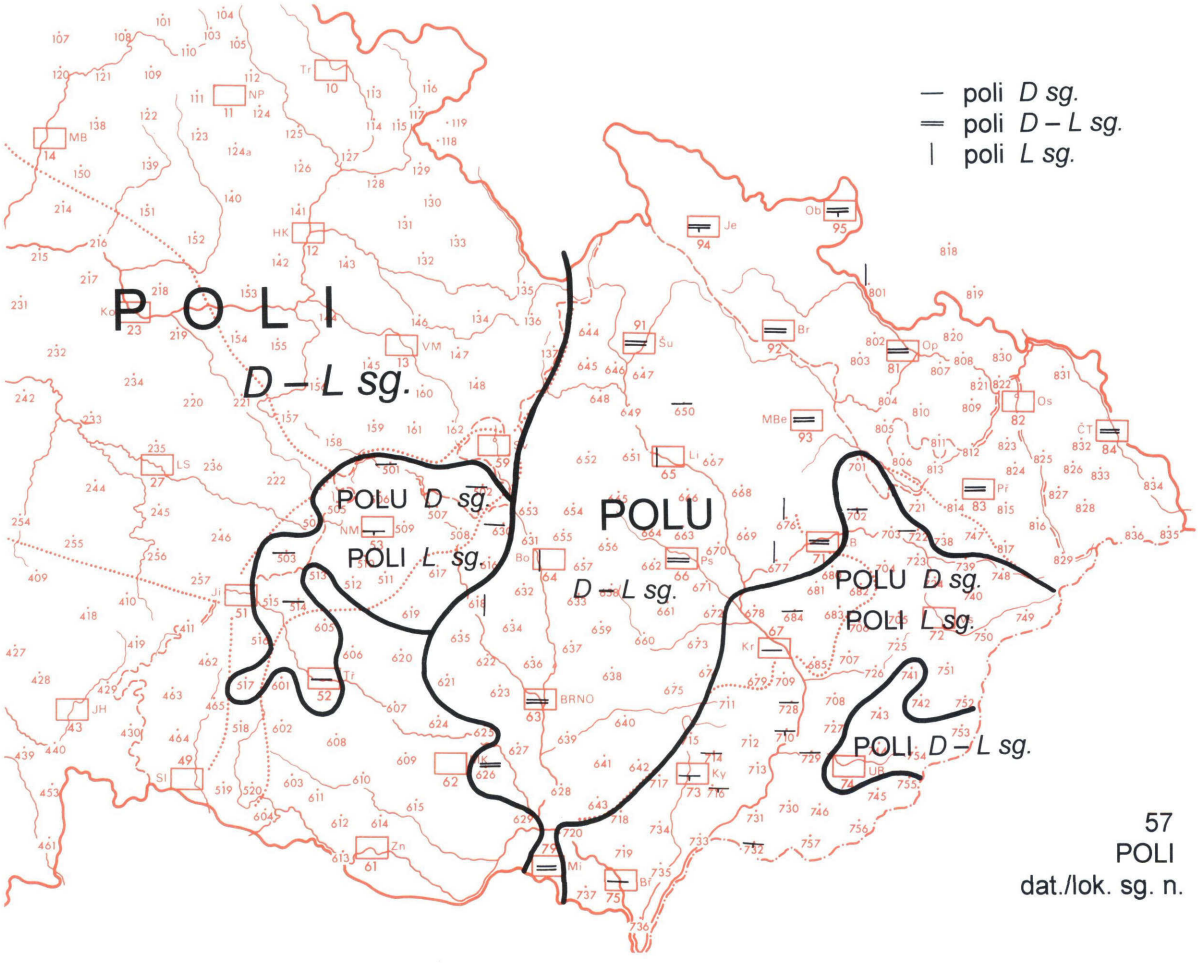

57
POLI
dat./lok. sg. n.

6 —

7 Byl zkoumán také tvar dat. sg. substantiva *oheň*. Nářečí využívají týchž koncovek v takřka shodném zeměpisném rozložení. Hranice *ohni* × *ohňu* má obdobný průběh, vede však poněkud východněji, a to v sev. (záp. Litovelsko) a již. úseku.

Kl

Dativ sg. neuter

U substantiv neuter se podoba dativu často shoduje s podobou lokálu, protože docházelo k interferenci tvarů obou pádů (srov. též lokál sg. neuter). Tato pádová homonymie je umožněna tím, že neexistují předložky, které by se pojily zároveň s oběma pády; lokál byl v době historické navíc vždy pádem předložkovým. Vlastní funkce byla tedy patrná z předložky a nebylo třeba jedinečné pádové koncovky. Z uvedených důvodů jsme u těch neuter, u kterých byly při výzkumu sledovány podoby dat. i lok. sg., mohli uvést oba tvary společně.

Ve spisovném jazyce se v dat.-lok. sg. neuter uplatňují tyto koncovky: *-u* v dat. sg. a *-u*/*-ě* (*-e*) v lok. sg. u vzoru *město*; *-i* u vzoru *moře*; *-í* u vzoru *stavení*; u vzoru *kuře* se koncovka *-i* připojuje k základu rozšířenému o specifickou slovotvornou příponu *-et-*.

Původní dat. koncovka *-u* přecházela do lok. sg. již ve staré češtině jako dubletní k původnímu *-ě* (*-e*) a dnes se ve spis. jazyce vyskytuje především u jmen na *-ho*, *-cho*, *-ko*, protože před ní nedochází k alternaci kmenové souhlásky, takže se nemění základ slova. Původní lok. koncovka *-ě* (*-e*) se objevuje zejména u jmen základní slovní zásoby, výrazně se udržuje u jmen na *-dlo* a v některých příslovečných výrazech (např. *v létě*).

U vzorů *moře* a *stavení* jde v dat. sg. o původní koncovky *-u*, *-ú*, které podlehly přehláskám *'u* > *i* a *'ú* > *í*. V lok. sg. jsou koncovky *-i*, *-í* původní (ale i zde už ve staré češtině docházelo k pronikání dat. koncovek *-u* a *-ú* do lok.).

Situace v nářečích se v některých případech odlišuje od stavu ve spisovném jazyce; podmíněno je to zejména těmito faktory:

a) zachováním staršího stavu, tzn. neprovedením přehlásky *'u* > *i*, *'ú* > *í* na části území v dat. sg. (např. *k polu*, *ke staveňú*);

b) přechodem k jiným typům (např. od vzoru *město* ke vzoru *kuře*: *místěti*, od vzoru *město* ke vzoru *moře*: *v masi*);

c) přechodem k adjektivní deklinaci (např. dat. *peřímu*);

d) přechodem starších dat. tvarů do lok. (např. *o mořu*) a naopak starších lok. tvarů do dat. (např. v oblasti neprovedení přehlásky *'u* > *i* je dat. sg. *k poli*, ne *k polu*).

V nářečích byly zachyceny tyto koncovky:

-0: zakončení nom. sg. ve funkci lok. sg., běžné pouze u neuter na *-um* (viz lok. sg. n.);
-e/*-ě*: pův. o-kmenové zakončení lok. sg. (viz lok. sg. n.);
-i: pův. jo-kmenová lokálová koncovka; v dativu jde o přehlasované *-u* (*polu* > *poli*); nt-kmenová koncovka připojená k slovnímu základu rozšířenému o kmenotvornou příponu *-et-* (*-ět-*);
-í: pův. ьjo-kmenová lokálová koncovka; dativní přehlasované *-ú*;
-ím: lokálová koncovka přejatá z adjektivního měkkého skloňování neuter (vzor *jarní*) eliminující pádovou homonymii (např. *peřím*);
-ímu: dativní koncovka přejatá z adjektivního měkkého skloňování neuter (vzor *jarní*) eliminující pádovou homonymii;
-ó: koncovka dat.-lok. sg., která vznikla ve stř. nářečích diftongizací koncovky *-ú* > *-ou* a pozdější monoftongizací *-ou* > *-ó*;
-u: pův. o-kmenová dativní koncovka, která pronikala do lok. sg.;
-ú: pův. ьjo-kmenová dativní koncovka, která pronikala do lok. sg.;
-úm: staré dativní zakončení *-ú* přejaté do lok. sg., kde bylo podle adjektivní flexe připojeno *-m*, aby se zabránilo homonymii těchto dvou pádů (např. *péřúm*); odtud pak mohlo pronikat zpět do dat. sg.

Byly mapovány tyto položky: poli dat.-lok. sg., peří dat.-lok. sg.

57 **poli** dat.-lok. sg. n. (1187, 1188) — *mapa s. 111*

1 M poli, póli (-y 701)
polu, pólu (též lok. sg. 512, 729, 75)

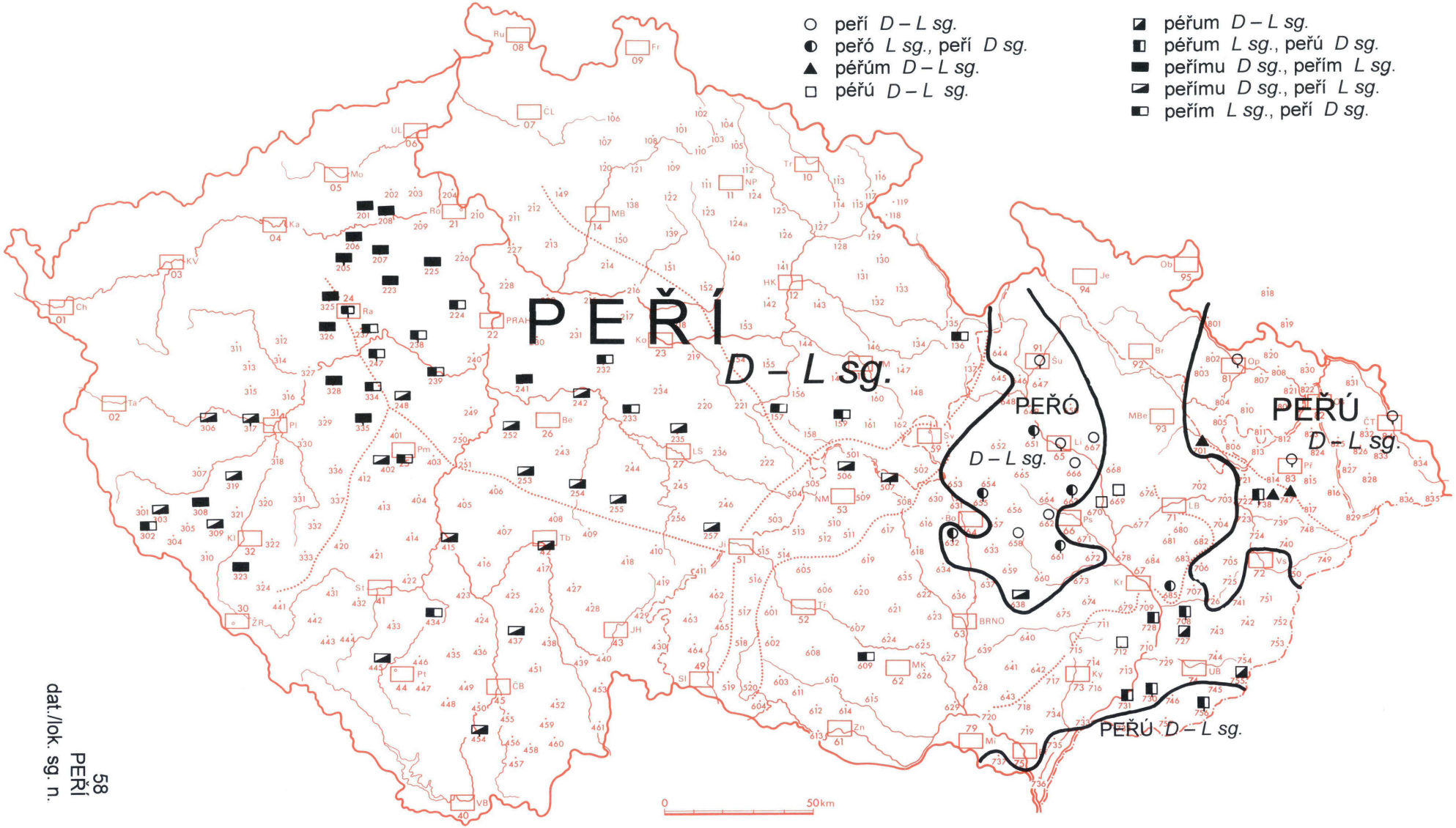

58
PEŘÍ
dat./lok. sg. n.

2 U substantiva *pole* byly v dat./lok. sg. zaznamenány dvě koncovky: *-i* a *-u*.

Na většině území se užívá pro dativ a lokál jedné společné koncovky, a to buď *-i* (v Čechách, na jz. Moravě a na Uherskobrodsku), nebo *-u* (ve střm. a slez. nářečích). Ve dvou areálech na Moravě se uchovaly pro oba pády koncovky odlišné, a to *-u* v dat. sg. a *-i* v lok. sg. (nářečí čm. s přilehlými okraji střm. nářečí, vm. nářečí se sousedícím Holešovskem).

V Čechách a na malém jz. úseku Moravy je dativní koncovka *-i* z pův. zakončení *-u* (*'u* > *i*), zatímco v lok. může jít o pův. lokálovou koncovku *-i*, popř. o novotvar s koncovkou *-u*, která sem pronikla z dat. sg. a podlehla přehlásce. Ve vm. nářečích jde však nepochybně o pův. lokálový tvar. Společná koncovka *-u* v dat. a lok. sg. v střm. a slez. nářečích reprezentuje uplatnění pův. dativního tvaru též v lok. sg., naopak společná koncovka *-i* v dat. a lok. sg. na malé části vm. nářečích představuje vyrovnání ve prospěch lokálového tvaru (a jeho uplatnění v dat.).

Hláskové varianty se zdlouženou kořennou samohláskou *póli*, *pólu* na mapě nesledujeme, tyto podoby jsou zachyceny na mapě ČJA 3, 30 pole.

3 Celé Čechy a jz. Moravu zaujímá podoba dat./lok. sg. *poli*, která se odděleně vyskytuje také v mikroareálu na Uherskobrodsku, dále je doložena jako dubletní zejména ze sm. a slez. měst.

Areály s rozdílnými podobami dat. sg. *polu* a lok. sg. *poli* se nacházejí na širokém Novoměstsku a sev. Třebíčsku a odděleně téměř na celém území vm. nář. s přilehlým Holešovskem.

Velkou oblast zaujímá tvar dat./lok. sg. *polu*, a to ve stř. pruhu Moravy a na celém území slez. nářečí s malým přesahem na sev. okraj vm. nářečí.

Do měst často proniká pro oba pády tvar *poli*.

4 **poli** stč., Db, Tk, MČ, sloven. jen lok. **polu** stč., sloven. jen dat., pol., hlužˇ.

5 *dat. sg.*: poli Ru 1, 3, 5 — póli Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 4 — polu Ju 6, 7, Ru 5 — póleťi Po 1
lok. sg.: poli Ju 4, 7, Ru 1, 3–5 — póli Ju 1–5, Ru 2, 4 — polu Ju 6 — póle Po 1

6 AJŚ 371, AJK 547, OLA 526, 529

Ir

58 **peří** dat./lok. sg. n. (2045, 2046) — *mapa s. 113*

1 M peří, péří
peřú, péřú (-u 722, 747, 756, 757, 81–83, perjú 755, peřju 801, p'yřu 831–836, 84, p'eřu 834)
peřó (též 643, -o 659)
peřímu, péřímu jen dat.
peřím, péřím (-im 325, 326, 328, 334, 24) jen lok.
péřúm 738 (-um 701, 747)

2 Byly mapovány tvary dat. a lok. sg. ьjo-kmenového neutra *peří* (vzor *stavení*).

Na velké části území byla v obou pádech zachycena podoba *peří*; ta je shodná se spis. vyjádřením. V dat. sg. jde o tvar navazující na pův. koncovku *-ú*, která na části území podlehla přehlásce *'ú* > *í*, v lok. sg. je zakončení *-í* původní.

V archaických vých. nářečích se dochovaly podoby bez přehlásky – koncovka *-ú* je v dat. sg. původní a odtud byla na části území přejata do lok. sg.; také střm. dat./lok. sg. *peřó* je reflexem pův. nepřehlasované dat. koncovky: vznikl diftongizací koncovky *-ú* > *-ou* a pozdější monoftongizací *-ou* > *-ó*, tzn. *peřú* > *peřou* > *peřó*.

Podoba s koncovkou *-úm* (*-um*) odráží rovněž staré dativní zakončení *-ú* (zkrácené v *-u*), které bylo přejato do lok. sg. Zde bylo podle lokálu adjektivní flexe připojeno *-m*, zřejmě aby se zabránilo homonymii těchto dvou pádů, odtud pak mohlo zvratnou analogií pronikat zpět do dat. sg.

Kromě toho se zejména v čes. nářečích vyvinuly další novotvary eliminující pádovou homonymii, tj. dat. *peřímu* a lok. *peřím*. Vznikly přechodem od substantivní flexe k adjektivnímu měkkému skloňování středního rodu (vzor *jarní*).

K hláskovým variantám se zdlouženou kořennou samohláskou *pé-* viz ČJA 5, 186a peří.

3 Dat./lok. sg. *peří* je rozšířen na velké části zkoumaného území (po celých Čechách, v již. a vých. částech střm. nářečí a zhruba v již. polovině vm. nářečí).

Tvary s adjektivním zakončením *peřímu*, *peřím* jsou společně doloženy ze širokého Rakovnicka a sporadicky z již. a sz. Klatovska. Dat. sg. *peřímu*, ale lok. sg. *peří* byl zaznamenán zejména v zč. okrajovém úseku

(záp. od linie Plzeň–Rokycany), dále na Příbramsku, soustředěněji ve stř. části Čech, roztroušeně ve stř. úseku jč. nářečí a ojediněle na sev. Novoměstsku. Dat. sg. *peří*, ale lok. sg. *peřím* byl zachycen především na vých. a jv. Rakovnicku, jz. od Kolína, v okolí Hlinska a sporadicky i jinde. Dat.-lok. sg. *peřó* zaujímá zhruba centrální úsek stř. nářečí s přesahem na Boskovicko, sv. Brněnsko a Zábřežsko.

Podoba *peřú* byla zaznamenána na Valašsku a ve slez. nářečích (zde v realizaci *peřu*), dále se vyskytuje v oblasti kopanič. nářečí a na Břeclavsku.

Tvar *peřúm* je ojediněle doložen ze sev. okraje vm. nářečí.

Situace zachycená ve městech se vesměs shoduje s venkovským okolím. V oblastech dat.-lok. sg. *peřó* a *peřú* proniká vlivem spis. jazyka forma *peří* (ve Slezsku především do mluvy mladší generace).

4 **peří** stč., Db, Tk, MČ, sloven. jen lok. *perí*
peřím jen lok.; Tk nář., MČ nář.
peřímu jen dat.; Tk nář., MČ nář.
peřú stč., sloven. jen dat. *periu*, pol. *pierzu*, hluž. *pjerju*

5 *dat. sg.*: peři Ru 4 — péří Ju 3, 7 — péři Po 1, Ju 1–4, 6 — péřú Ju 7 — peřímu Ru 2 — péřímu Ru 3, 5 — péřimu Ju 2
lok. sg.: péří Ju 3, 7 — péři Po 1, Ju 1, 2, 4–6, Ru 4 — péřú Ju 7 — peřim Ru 2 — péřím Ru 3, 5

6 AJK 548

Dativ sg. feminin

V dat. sg. feminin se ve spisovném jazyce uplatňují koncovky *-ě*/*-e* (vzor *žena*), *-i* (vzory *růže*, *píseň*, *kost*) a *-í* (neproduktivní typ *paní*). Substantivum *dcera*, náležící ke vzoru *žena*, uchovává v dativu (a lokálu) původní, starobylý (r-kmenový) tvar *dceři*. Zvláštní skupinu tvoří domácké slovotvorné obměny vlastních osobních jmen typu *Máňa*, pro něž je příznačná variabilnost *Máni*/*Máně*.

Stav v nářečích se se situací v spisovné češtině v mnohém shoduje, existují však i výrazné rozdíly. Ty mají svůj původ v odlišném hláskoslovném vývoji a ve vyrovnávacích tendencích.

V nářečích byly zaznamenány tyto koncovky:

-ě/*-e*: pův. a-kmenová koncovka (typ *žena*); v centrálním úseku stř. nářečí obměna koncovky *-i* (srov. PRO F1);
-ę: obměna koncovky *-i* (stř. úsek, srov. PRO F1);
-i: pův. koncovka ja-kmenová (typ *růže*), ъv-kmenová (typ *konev*), r-kmenová (typ *dcera*), i-kmenová (typ *kost*);
-y: hlásková obměna koncovky *-i* (srov. PRO F2b).

Výrazným diferenčním jevem v nářečích je především deklinační zařazení feminin od původu náležících k typu *žena*, které mají před koncovkou souhlásky *s*, *z*, *l* (např. *mísa*, *koza*, *jehla*). Zatímco dialekty v Čechách a ve Slezsku uchovávají původní deklinaci (např. *jehle*), nářečí na Moravě dokládají začlenění k typu *růže* (*jehli*). Záp. hranice mezi oběma typy sklonění vede podél bývalé zemské hranice česko-moravské; v již. úseku se od ní odklání a probíhá východněji (Jihlava–Slavonice). Vých. hranice se u jednotlivých slov výrazně liší.

Feminina na *s*, *z* před koncovkou přecházejí k měkkému typu ve stř. a vm. nář. (*mísi*, *kozi*). V slezských dialektech, kde zůstává uchována korelace měkkosti (*s* × *s'*), k uvedenému přechodu zpravidla nedochází (*míse*, *koze*). Feminina na *l* před koncovkou přecházejí k měkkému typu jen ve stř. nářečích (*jehli*); v jejich sv. části a ve vm. a slez. nářečích, kde je zachován protiklad dvojího *l* (srov. PRO E4ab), k tomuto přechodu rovněž nedochází (*jehle*).

Koncovková samohláska *-i* podléhá v centrálním úseku stř. nářečí a v dialektech vm. pravidelným nář. obměnám, srov. PRO D2a, F1. Na mapě zachycujeme stř. hláskové podoby *-e* a *-ę* (< *i*), abychom ukázali, že tvary ze synchronního hlediska totožné mají odlišný původ a náleží k rozdílným skloňovacím typům (např. *jehle*, typ *žena* × *jehle* < *jehli*, typ *růže*).

Zjištěný stav u obecných jmen zaznamenáváme na substantivech *chalupě*, *jehle*, *konvi*, *míse* (s přikomentovanou položkou *koze*), *huse*, *dceři*, *komoře*, *kovárně* (s přikomentovanými položkami *mlékárně* a *kůlně*) a u vlastních osobních jmen typu *Máňa*.

59a **chalupě** dat. sg. f. (94) — *mapa s. 117*

1 M chalupje (chalupe 162, 755, chaúpje 729, 735, chaupje 731, 732, 734, 757, 801, chalpje 103, 105, 112–114, 116–119, 129, 130)
chalupi (chalpi 112)

2 Rozdíly zjištěné v dat. sg. subst. *chalupa* mají povahu tvaroslovnou (*chalupě* × *chalupi*), vyvolanou zařazením tohoto výrazu k typům *žena* (nom. sg. *chalupa*) a *kost* (nom. sg. *chalup* f. je doložen z území mezi Plzní, Příbramí a Roudnicí nad Labem, též Jg), srov. ČJA 4-11 chalupa nom. sg. f.

3 Na celém území národního jazyka se užívá formy *chalupě*, v areálu vymezeném městy Plzeň, Příbram a Roudnice nad Labem, ojediněle i v Podještědí, k ní přistupuje novotvar *chalupi*.

V mluvě měst se užívá tvaru *chalupě*.

4 **chalupě** stč., Jg, Tk, MČ, sloven. *chalupe*, pol. *chałupie*, hluž. *-je* **chalupi** Jg

5 chalupje Ju 1–5, Ru 4 — chalup'e Ju 7 — chalupe Po 1

6 SSA 11.44

Kl

59b **jehle** dat. sg. f. (592) — *mapa s. 117*

1 M jehle (jahle, johle; ihle 755, jygle 835)
jehli (jahli; jehlə 611, jahl 614, jehly 706, 833) — jehle — jehlę

2 V tvaru dat. sg. feminina *jehla* (původní a-kmen, vzor *žena*) byly vedle diferencí tvaroslovných, spočívajících k přiřazení k tvrdému nebo měkkému deklinačnímu typu (*jehle* × *jehli*), zjištěny také rozdíly hláskoslovné. Z nich registrujeme střm. obměnu koncovky *i* (*-e*, *-ę*), zásadního významu je i hranice výskytu dvojího *l*: oddělujeme tak odlišný původ tvarů *jehle* ve střm. nář. (zde jde o hláskovou změnu v koncovce, tj. *jehli* > *jehle*) a *jehle* v Čechách, na vých. Moravě a ve slez. nářečích (zde se uchoval tvar původní: *jehle*). Nemapovány zůstaly podoby s jinými samohláskami v kořeni (*-a-*, *-o-*, *-y-*, *i-*). K jejich územnímu rozšíření srov. ČJA 4-110 jehly nom. pl. f.

3 Oblasti s tvarem *jehle* a *jehli* jsou ostře územně vymezeny: dativní podoba *jehle* je příznačná pro dialekty v Čechách s přilehlým jzm. okrajem a pro slez. a vm. nářečí s přilehlým sv. okrajem střm. nářečí. Formou *jehli* se vydělují čm. a střm. nářečí (bez Holešovska) s jz. okrajem vm. dialektů. Hláskové obměny tohoto tvaru, *jehle* a *jehlę*, byly zaznamenány v centrálním úseku střm. podskupiny (s přesahem na Brněnsko).

Mluva měst se shoduje s nář. okolím. Vlivem spis. jazyka proniká do mluvy střm. měst tvar *jehle*. Toho se jako výhradního používá i v sm. pohraničních městech.

4 **jehle** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *ihle*, pol. *igle*, hluž. *-e*

5 jehle Po 1, Ju 1–3, 7, Ru 4 — jahle Ju 5, Ru 2, 3 — jehli Ju 6, Ru 5

6 —

Kl

60 **konvi** dat. sg. f. (238) — *mapa s. 117*

1 M konvi (-mv-, -ndv-)
konvje (-mv-; konve 156, 230)

2 Diference zaznamenané v tvaru dat. sg. podst. jména *konev* (od původu ъv-kmen) jsou povahy tvaroslovné: *konvi* (uchování původní koncovky, v přechodových čes.-pol. nář. patrně přiklonění k typu *růže*) × *konve* (přiřazení k typu *žena*).

Na mapě neregistrujeme hláskové obměny souhláskové skupiny *nv – mv*, *ndv* (např. *komvi*, *kondvi*).

3 Rozdíl tvarů *konvi* a *konvě* je poměrně výrazně vymezen. Dělící linie probíhá po bývalé hranici čes.-mor. až k jejímu již. okraji, odkud pokračuje záp. směrem do již. Čech a odděluje Českobudějovicko. Na jih a východ od uvedené linie je běžná forma *konvě*, na sever a západ varianta *konvi*. Ta tvoří areál i na záp. Moravě (území mezi řekami Svratkou a Jihlavou). Vydělují se jí také nářečí čes.-pol. přechodného pruhu.

Stav ve městech se shoduje s nář. okolím. Podoba *konvi*, podporovaná spis. jazykem, proniká do mluvy střm. a vm. měst a do měst v sm. pohraničí.

4 **konvi** stč., Db, Tk, MČ, pol. *konwi*, hluž. *-wi*

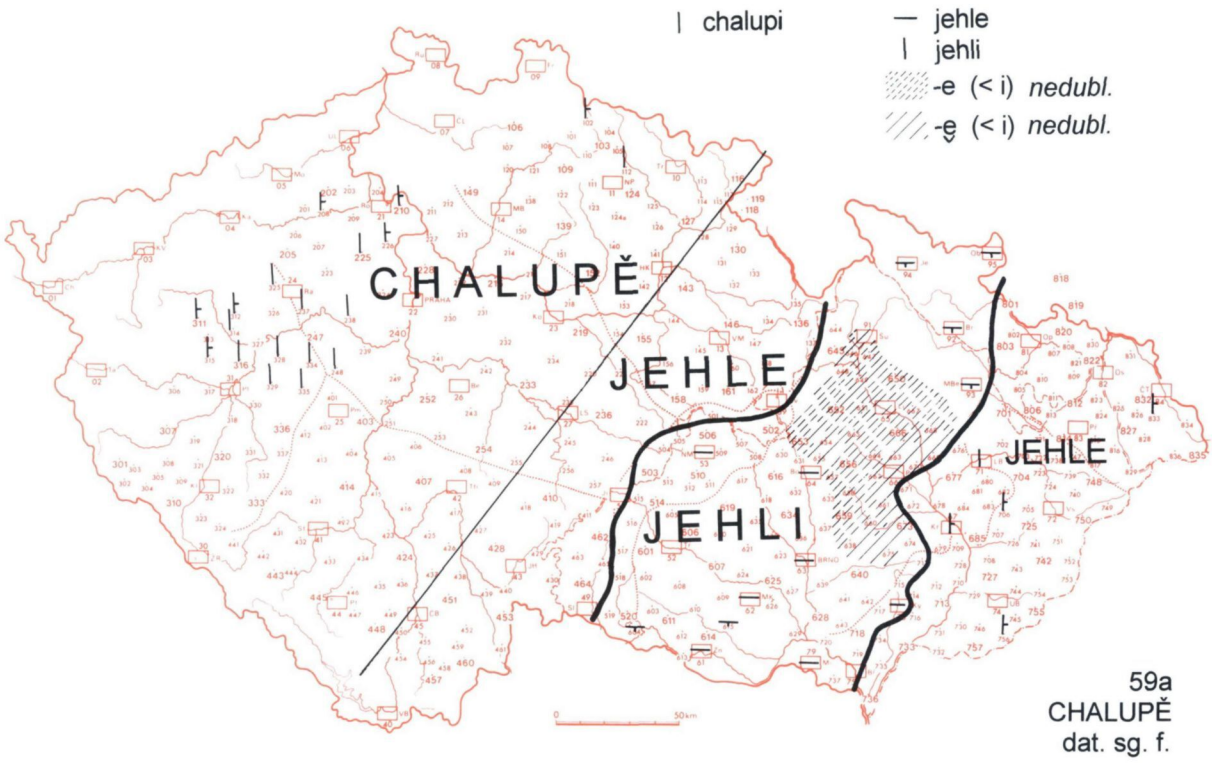

59a
CHALUPĚ
dat. sg. f.

59b
JEHLE
dat. sg. f.

60
KONVI
dat. sg. f.

5 konvi Ju 1–3, 5, 7 — konwi Po 1 — komvi Ru 5 — konvje Ju 7 — komvje Ru 5

6 SSA 11.44

Kl

61 **míse** dat. sg. f. (312) — *mapa s. 119*
koze (860)

1 M míse — mise
misi (-i: jen F2b; mísi 640, 642, 61, mňisy 701) — mise — misę

2 Tvar dat. sg. subst. *mísa* (pův. a-kmen) se v nářečích liší nejen morfologicky (odráží jednak uchování pův. deklinace – *míse*, jednak přechod k typu měkkému, ja-kmenovému – *mísi*), ale též hláskoslovně: hláskovou změnou koncového *-i* v tvaru *misi* vznikly v střm. nář. varianty *mise* a *misę*. Hláskoslovné povahy je také rozdíl v kvantitě kořenné samohlásky, označovaný jako mor. krátkost: *mí-* × *mi-*.

3 Pův. formu *míse* uchovávají nářečí v Čechách a ve Slezsku (zde *mise*), celá Morava (s výjimkou větší části mor. úseku slez. nářečí) se vyděluje novotvarem *misi* s obměnami *mise*/*misę* v centrálním úseku střm. nářečí.

Ve městech byl zjištěn stav shodný s venkovským okolím. Do mluvy mor. měst proniká forma *mise*, tvaroslovně shodná se spis. jazykem, hláskoslovně odpovídající okolním nářečím.

4 **míse** stč., Jg, Tk, MČ, pol. *misie*, hluž. *-je*

5 míse Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — misi Ju 6, 7, Ru 5

6 SSA 11.45

7 V dativním tvaru subst. *koza* byly zjištěny tytéž rozdíly jak v zařazení k typům *žena* a *růže* (*koze* × *kozi*/*koze*/*kozę*), tak v územní distribuci koncovek. Na Novoměstsku zasahuje tvar *kozi* západněji než forma *misi*.
Atlasy: SSA 11.45

Kl

62 **huse** dat. sg. f. (946) — *mapa s. 119*

1 M huse
husi (-i: jen F2b; -sə 611, 615, gyň- 831–836) — huse — husę

2 Podst. jméno *husa*, v původní podobě nominativu sg. *hus* (substantivum i-kmenové, typ *kost*), během stč. období v důsledku depalatalizace vřazené k produktivnímu typu *žena*, se v tvaru dativu diferencuje tvaroslovně i hláskoslovně.

Tvaroslovný rozdíl *huse* × *husi* odpovídá diferencím popisovaným u feminin *mísa*, *jehla*: Tvar *huse* odráží zařazení k typu *žena*, forma *husi* na záp. Moravě k typu *růže*, jak dokládá shodný průběh hranice tvarů *huse* × *husi* a *míse* × *mísi*, *jehle* × *jehli*. Na území, kde zůstává uchován původní nominativní tvar *hus* (jz. okraj jzč. nářečí, vých. polovina Moravy a Slezsko, srov. ČJA 4-10 husa nom. sg. f.), lze předpokládat zachování starého zakončení i-kmenového (typ *kost*), jak dokazuje stav v jzč. a slez. nářečích (*míse*, ale *husi*).

3 Hranice mezi tvary *huse* a *husi* vede po bývalé zemské hranici, v již. úseku se od ní odklání a míří na jih k Slavonicím. Na západ od této linie se užívá forma *huse*, na východ pak *husi* (po změnách v koncovce obměn *huse* a *husę* v centrálním střm. úseku). Tvar *husi* byl také zapsán v archaických nářečích jz. Čech. Stav ve městech se shoduje s nář. okolím, v oblasti nář. formy *husi* proniká tvar *huse*, shodný se spis. jazykem.

4 **huse** Tk, MČ, hluž. *-je* **husi** stč.. Db, SSJČ nář., sloven., pol. *gęsi*

5 huse Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — husi Ju 6

6 —

Kl

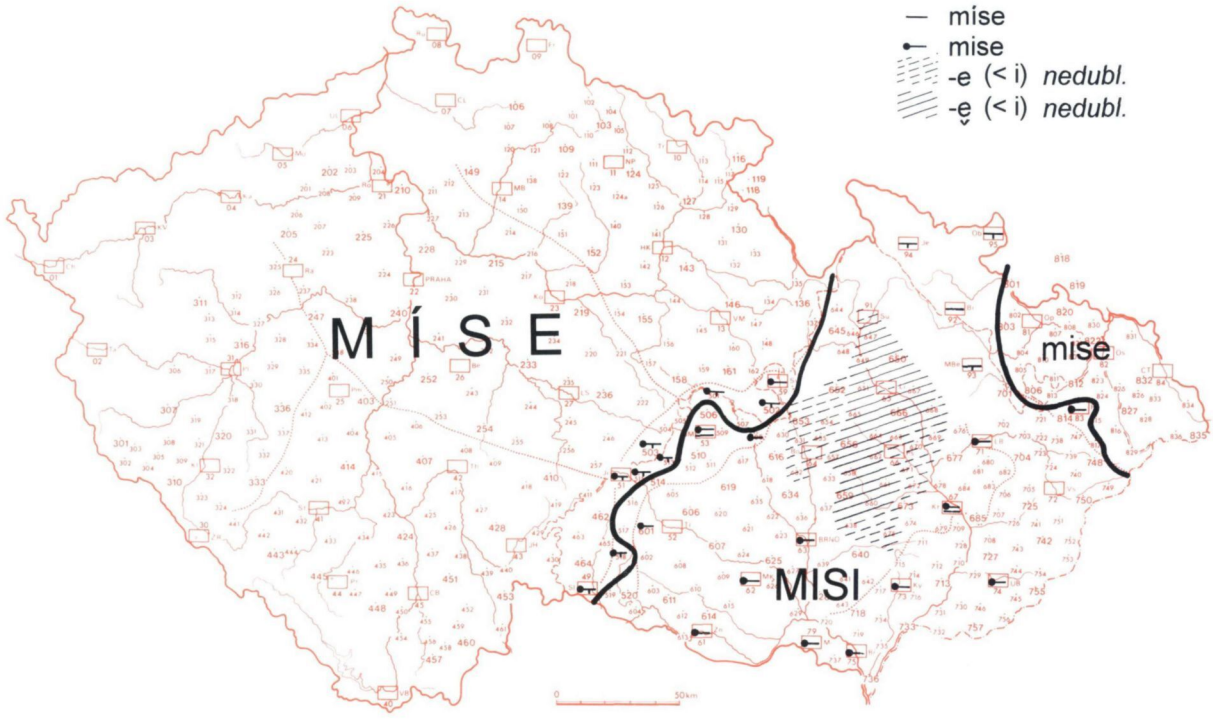

61
MÍSE
dat. sg. f.

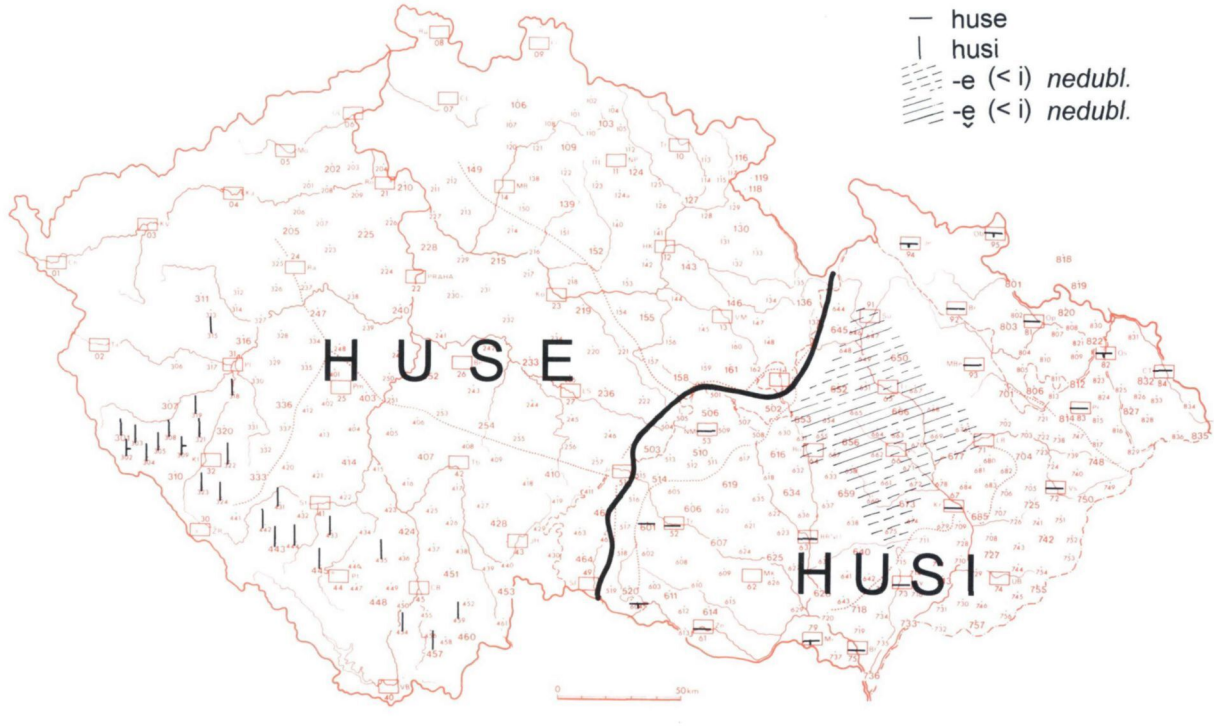

62
HUSE
dat. sg. f.

63 **dceři** dat. sg. f. (1807) — *mapa s. 121*

1 M ceři (-i: jen F2b; ceřə 603, 611, 614, 615) — céři (-i: jen F2b; číři 102–106) — čeře — ceřę
ceře — céře

2 Substantivum *dcera* (pův. r-kmen), v nové češtině vřazené k produktivnímu typu *žena*, uchovává staroby-lou formu dativu a lokálu *dceři* jak v spis. jazyce, tak ve většině nářečí. Novotvarem je podoba *dceře*, dokládají-cí příklon k typu *žena* i v dativu. Hláskoslovné rozdíly zaznamenané na mapě zasahují tvar s koncovkou *-i* (*dceři* × *dceře* × *dceřę*). Na mapě registrujeme i hláskové obměny se zdlouženým *e* v kořeni (*dcéři*, *dcéře*).

Souhlásková skupina *dc-* se na celém území ve výslovnosti zjednodušuje na *c-*; tato podoba se promítá do všech tvarů. Uvedený jev na mapě nezakreslujeme.

3 Tvar *dceři* (v střm. centrálním úseku v podobách *dceře*, *dceřę*) je z hlediska územního rozšíření většinový a ve stř. části slez. nářečí zasahuje i do oblasti výskytu formy *dceře*. Ta byla zachycena ve slez. dialektech, na Valašsku a v kopaničářských nář., odděleně též v Čechách při jejich záp. okrajích a na Kladsku.

Hlásková obměna se zdlouženým *é* v kořeni pokrývá rozsáhlé území sev. poloviny Čech, ohraničené řekami Sázavou a Vltavou, a odděleně pak oblast vm. nářečí.

Situace ve městech se shoduje se stavem zachyceným v nář. okolí, do oblasti nář. formy *dceře* proniká (zejména ve slez. nářečích v mluvě mladé generace) tvar *dceři*, podporován spis. jazykem.

4 **dceře** Db, sloven. *dcére*, pol. *córze* **dceři** stč., Db, Tk, MČ, hluž. *-i*

5 ceři Ju 5, Ru 2, 3 — céři Ju 1–3, Ru 4 — ceře Po 1, Ju 5, 6, Ru 2 — céře Ju 4, 7, Ru 5

6 —

Kl

64 **komoře** dat. sg. f. (150) — *mapa s. 121*

1 M komoře
komoři (též 757)

2 Substantivum *komora* se řadí k pův. a-kmenům (vzor *žena*). V nářečích byl vedle původní formy *komoře* zachycen i novotvar *komoři*, svědčící o vyrovnání podle subst. *dcera*. Na uvedeném přechodu se mohla podílet i zúžená výslovnost hlásky *e*, běžná v daném regionu.

3 Formy *komoře* se užívá na celém území čes. národního jazyka s výjimkou oblasti s centrem na Brněnsku: zde byl zaznamenán regionalismus *komoři*.

4 **komoře** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *komore*, pol. *komorze*, hluž. *komorje*

5 komoře Ju 1–7, Ru 2–5

6 —

Kl

65 **kovárně** dat. sg. f. (1987) — *mapa s. 123*
mlékárně (49)
kůlně (648)

1 M kovárňe — kovarňe
kovárňi

2 Femininum *kovárna* (ve spis. jazyce vzor *žena*) se přiklání na vých. polovině zkoumaného území k sub-stantivům měkkým (*růže*), srov. nom. sg. *kovárňa*/*kovárně*/*kováreň*. Ve tvaru dativu je rozsah koncovky *-i* výraznější, než by bylo lze usuzovat z tvaru nominativu sg. (srov. ČJA 2-172 kovárna): byla zapsána i na území, kde v nom. žije již jen forma *kovárna*.

Vedle tvaroslovného rozdílu *kovárně* × *kovárni* zaznamenáváme na mapě i diferenci hláskoslovnou: *kovárně* × *kovarně*.

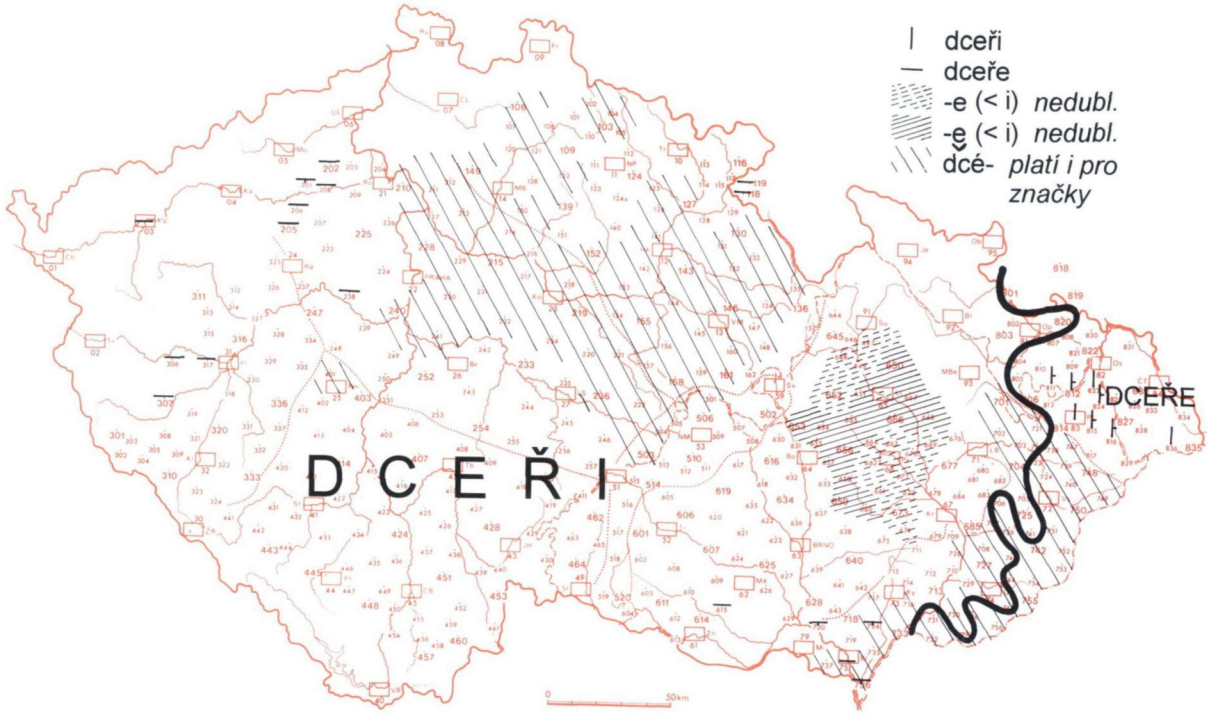

63
DCEŘI
dat. sg. f.

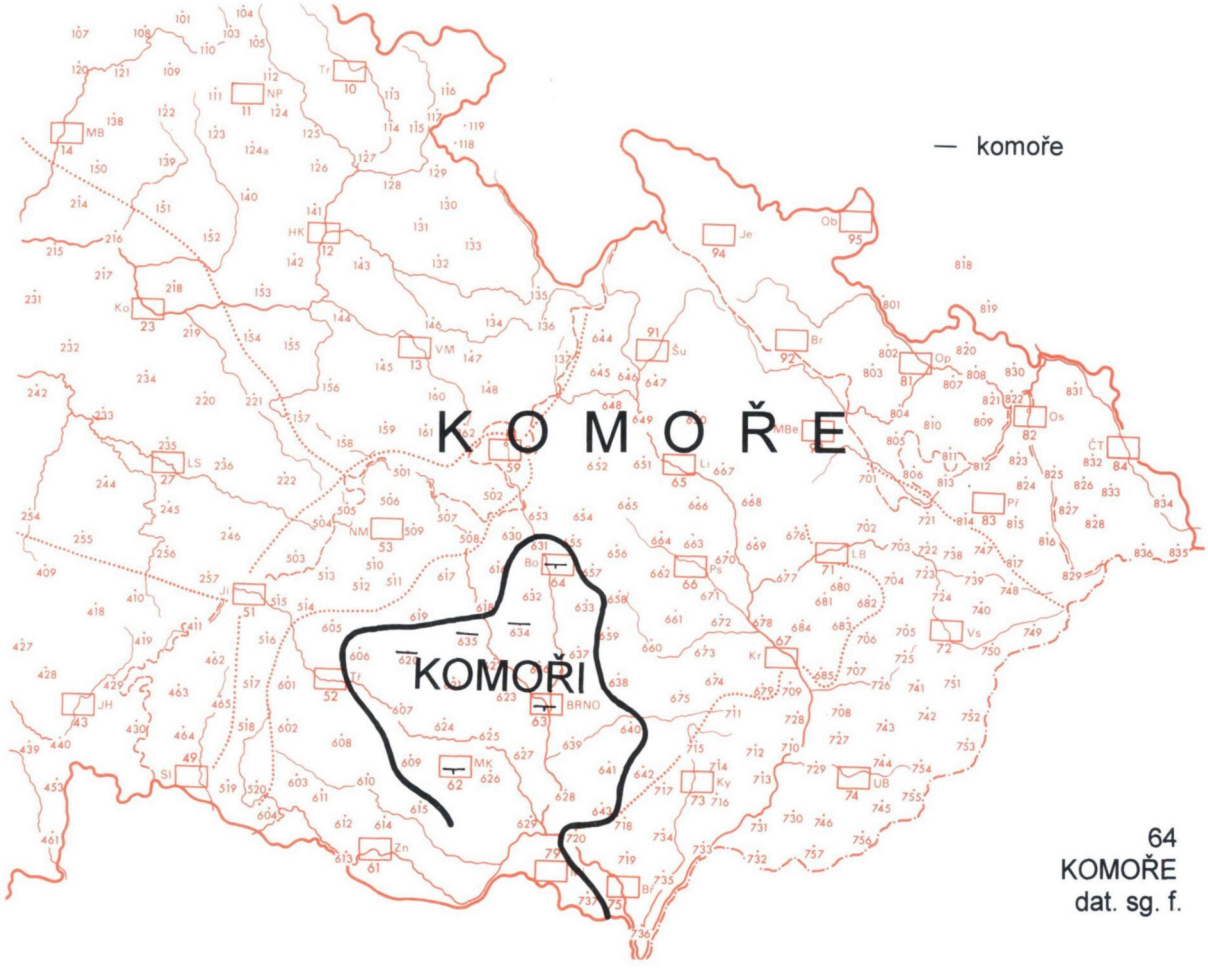

64
KOMOŘE
dat. sg. f.

Na území slez. nářečí byl tvar dat. sg. zjišťován na morfologicky totožném dialektismu *kuzňa* (srov. ČJA 2-172 kovárna).

3 Hranice mezi tvary *kovárně* (v záp. úseku jzč. nářečí v podobě *kovarně*) a *kovárni* vede sev. a sv. okrajovými úseky svč. nářečí a pokračuje podél bývalé zemské hranice. Přechod mezi oběma typy je pozvolný, jak naznačuje stav zaznamenaný v nářečích v blízkosti uvedené linie, kde se namnoze užívá obou variant, *kovárně* i *kovárni*.

Pro mluvu měst v areálu formy *kovárni* je příznačné pronikání tvaru *kovárně*, shodného se spis. jazykem. V sm. pohraničních městech je dokonce tento tvar výhradní. Stejně tak se ho užívá i v zč. pohraničních městech; hlásková obměna *kovarně* v nich nebyla zachycena.

4 **kovárně** Db, Tk, MČ, hluž. *kowarnje* **kovárni** stč., sloven. *-i*, pol. *-i*

5 kovárně Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — kowárňe Po 1 — kovarňe Ju 2 — kovárňi Ju 4, 6, 7, Ru 5

6 —

7 Nář. rozdíly u tohoto typu feminin byly zjišťovány také v dat. tvaru sg. *mlékárně* a *kůlně*. Pův. zařazení k typu *růže* (*-i*) se výrazněji uchovává u položky *kůlně* (zde navíc za diferencí *kůlně*/*kolně* × *kůlni*/*kolni* × *šupně*/*šopni*, srov. ČJA 1-212 dřevník). Na rozdíl od stavu zaznamenaného u položky *kovárna* byl tvar na *-i* zapsán i na sv. Královéhradecku. Forma na *-ě* se (s výjimkou již. Prostějovska a vých. Litovelska) v nářečích na Moravě a ve Slezsku téměř nevyskytuje. Dativní tvar podst. jména *mlékárna* naopak ukazuje výrazné uplatnění varianty *mlékárně*, shodné se spisovným jazykem, na úkor nář. formy *mlékárni* (ve slez. nářečích *mlič(k)árně*/*mlič(k)árni*).

Situace v mluvě měst se shoduje se stavem zjištěným u subst. *kovárna*.

Kl

66 **Máně** dat. sg. f. (2225) — *mapa s. 123*

1 M Máňe (Ma-)
Máňi (Ma-; -y 701) — Máňe (Ma-) — Máňę (Ma-)

2 Dat. forma vlastního jména *Máňa*, domácké podoby jména *Marie*, se v nářečí odlišuje zařazením k typu *žena* (*Máně*) nebo *růže* (*Máni*, (*-ni* >) *-ně*/*-ňę*). Tvarem *Máni* uchovávají nářečí pův. deklinaci. Jak uvádí Gebauer (Historická mluvnice jazyka českého I, s. 276), patřila subst. tohoto typu k ja-kmenům a náležitě se i vyvíjela (přehláska *'u* > *i* v akuz. sg., *'ú* > *í* v instr. sg.). Později však došlo k splynutí se subst. a-kmenovými. Tento vývoj se odráží i ve spis. jazyce; jména typu *Máňa* se řadí ke vzoru *žena*, pouze v dat. a lok. jsou kodifikovány podoby obě, *Máně* i *Máni*.

Na mapě nezaznamenáváme hláskové obměny se zkrácenou samohláskou *a* v kořeni, např. *Mani*, *Maně*. Jsou běžné na Moravě (zde byly zachyceny jako většinové, nikoliv však jako jediné) a ve Slezsku.

3 Hranice mezi oběma tvary probíhá severojižním směrem. Vede zhruba po linii Mladá Boleslav – Kolín – Benešov – Jihlava – Slavonice. Na západ od této linie je běžný tvar *Máně*, na východ pak varianta *Máni* (v centrálním úseku střm. nářečí v obměnách *Máně* a *Máňę*). Odděleně pak ještě podoba *Máně* tvoří mikroareál na Opavsku.

Místy se objevují úseky, v nichž se obě formy překrývají (území záp. a již. od Prahy, Táborsko a Českobudějovicko, v svč. nářečích zejména Náchodsko a podorlický úsek).

Stav ve městech odpovídá nář. okolí, nepochybně i proto, že jde o domácký tvar vlastního jména.

4 **Máně** Tk říd., MČ **Máni** stč., Db, Tk, SSJČ, MČ obl., sloven., pol. *Mani*, hluž. *-i*

5 Máňe Ru 2–4 — Máňi Ju 1, 2, 6, 7, Ru 4, 5

6 —

Kl

Akuzativ singuláru

Akuzativ sg. maskulin

Akuzativ sg. maskulin zakončených na souhlásku se ve spisovném jazyce u životných jmen shoduje s tvarem genitivu (*od pána – vidím pána*), u neživotných zpravidla s tvarem nominativu. Koncovka *-a* (pův. gen. zakon-

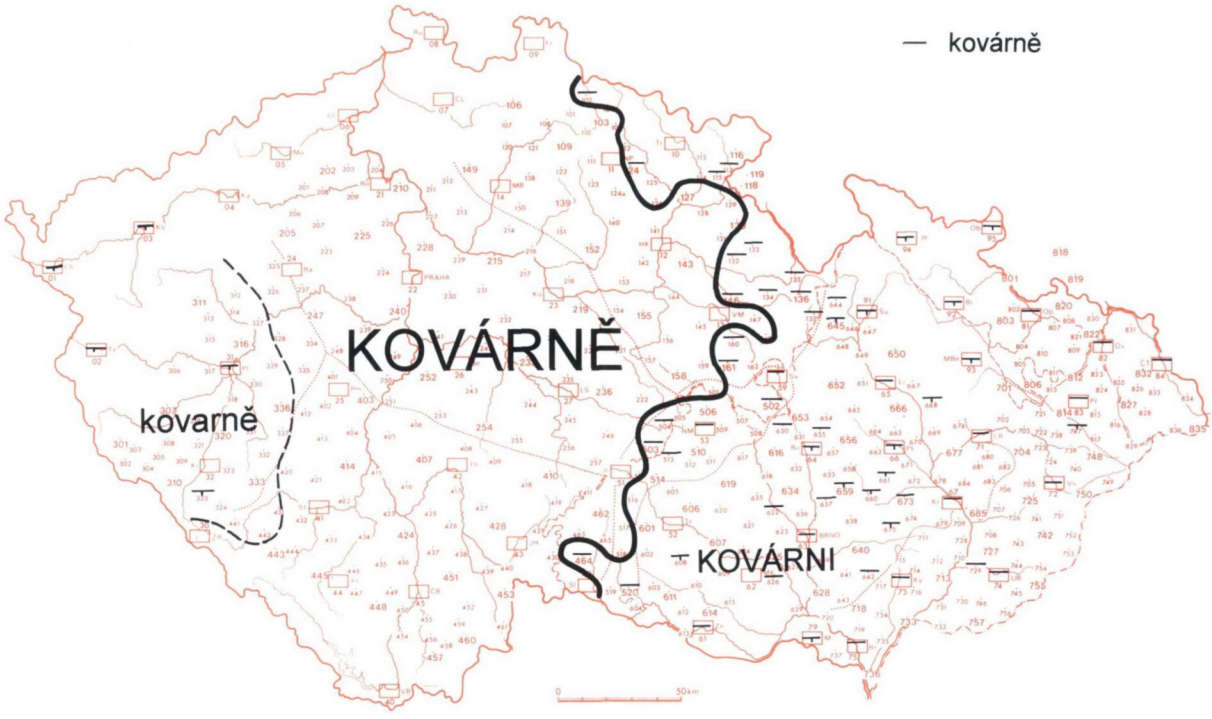

65
KOVÁRNĚ
dat. sg. f.

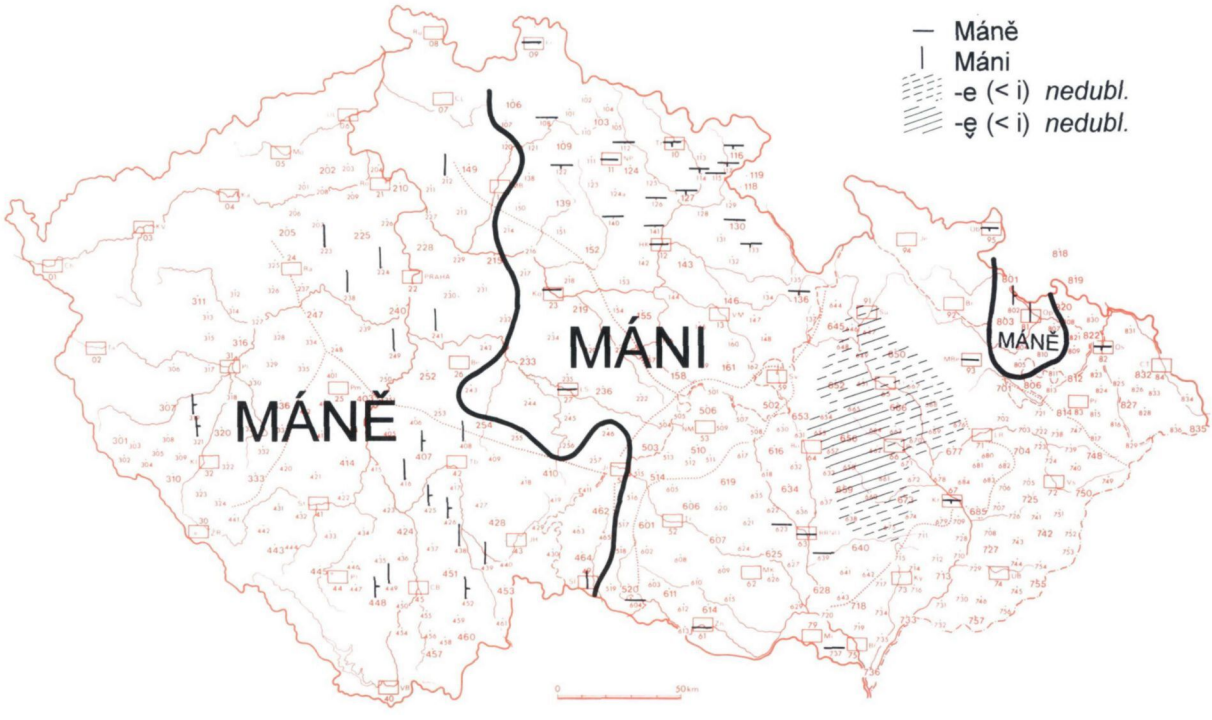

66
MÁNĚ
dat. sg. f.

čení o-kmenových subst.) se však v mluveném jazyce objevuje i u neživotných, a to zejména u názvů hub, her, nápojů, tanců, značek automobilů apod., např. *našel hříbka, dali mu balona, koupil traktora*. Dochází tak k porušení principu životnosti. Tvary zakončené na *-a* bývají spojeny s menší nebo větší mírou expresivity.

Tento jev má obdobu v nářečích a byly mu věnovány položky (*skácel*) *dub*, (*našel*) *hříbek*, (*měl*) *vřed*.

Životná substantiva na souhlásku se neliší od spisovného jazyka, a proto nebyla mapována.

67 (skácel) **dub**, (měl) **vřed** akuz. sg. m. (2221) — *mapa s. 125*

1 M (skácel) duba, (měl) vředa, nežida

2 Položkou se sledoval územní rozsah uplatnění koncovky *-a*, převzaté od životných subst. typu *pán*, u subst. neživotných.

Explorátoři měli uvést všechny zachycené případy na daný jev. V dotazníku byly jako příklady uvedeny výrazy *hříbka*, *vředa*, *duba*. Většina zápisů se týká právě těchto slov. Poněkud častěji máme doložena ještě tato spojení: *mají balóna* (144, 155, 210, 219, 226, 230), *měli melouna* (153, 227, 459, 01, 09), *koupil vincka* ‚železná kamínka' (508, 643, 676, 680, 682, 703, 726, 736, 741, 752, 753), *měl budíka* (214, 319, 462), *dali mu dudlíka* (503, 601), u mladé generace zvl. v českých městech také *dali góla*. Sledovaný jev byl ojediněle zapsán i v těchto případech: *měli vrčáka* ‚řehtačku', *sháněli auťáka*, *odloupni šňuptáka* ‚zbytek květu u hrušky', *koupíš šumáka*, *udělal kroka*, *koupil traktora*. Uvedené tvary na *-a* doloženy zejména u jmen různých tanců a karetních her (*hráli ferbla*, *tancovali mazura*).

Doklady na sledovaný jev byly získány jen ze spontánních jazykových projevů.

3 U slova *vřed*, popř. *nežid*, se koncovka *-a* (má *vředa*, *nežida*) vyskytuje zvl. v jzč. nářečích a v střč. dialektech, zcela ojediněle byla zachycena v svč. nářečích. Na Moravě se dokládá ojediněle ze stř. úseku vm. nář. a z Frýdecka-Místecka. O lexikálních a hláskoslovných rozdílech srov. ČJA 1-70 vřed.

Tvar (skácel) *duba* byl zapsán pouze v sev. a stř. úseku vm. dialektů, na Frýdecku-Místecku a v přechodných nářečích česko-polských. Formy na *-a* bývají nezřídka dubletní vedle forem s nulovým koncovým formantem (*vředa* vedle *vřed*, *duba* vedle *dub*).

4 —

5 dub Po 1, Ju 1–3, Ru 3, 5 — duba Po 1 — břed Ju 1 — bředa Po 1

6 —

Bh

Akuzativ sg. maskulin na -a, -e

Substantiva muž. rodu zakončená na samohlásku *-a* (typ *předseda*) zachovávají ve spisovném jazyce a ve většině našich nářečí starobylé skloňování podle pův. a-kmenů. (Novější tvary jsou v singuláru pouze v dat. a lok. s koncovkou *-ovi*.) Jen v některých dialektech se původní stav změnil.

Subst. maskulina na *-e* (typ *soudce*) jsou v nářečích vzácná. Většinou se přeřadila k jiným typům, srov. ČJA 4-3 soudce nom. sg. m.

68 **předsedu** akuz. sg. m. (7) — *mapa s. 125*
Frantu, Svobodu (2227)

1 M předseda — předsedu (též předsedym 835, 836)
předsedy (též 830, 831)
předseda 675

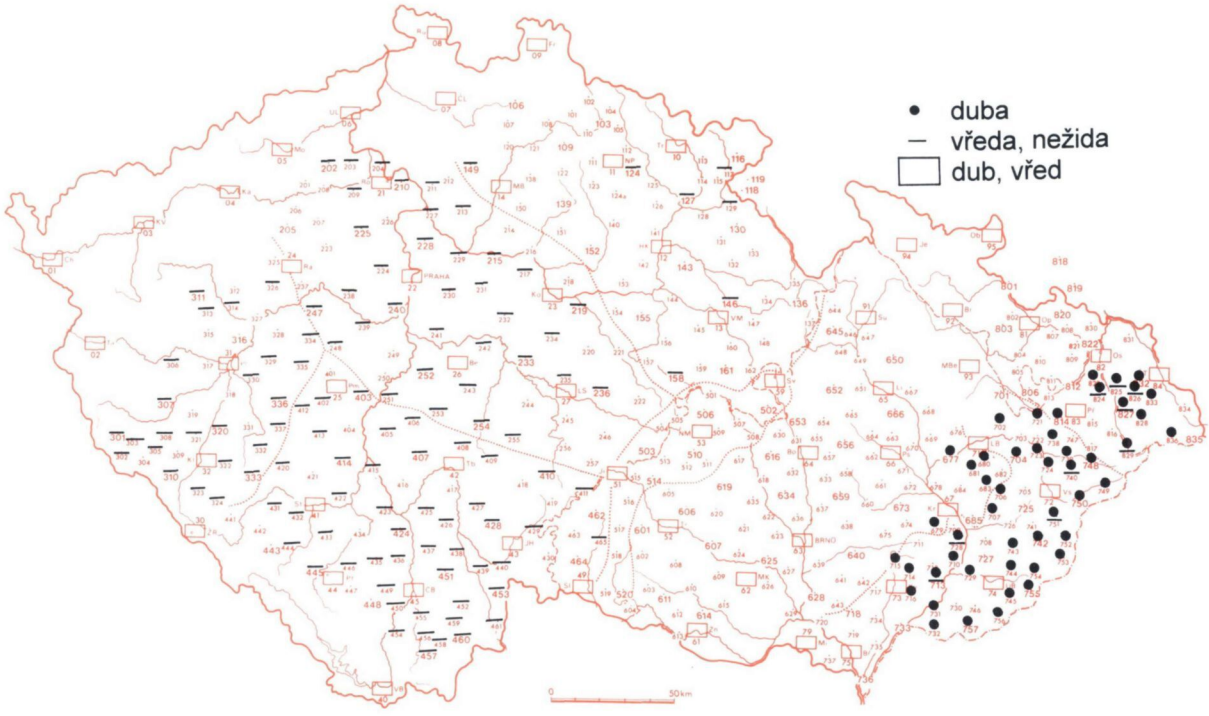

67
DUB, VŘED
akuz. sg. m.

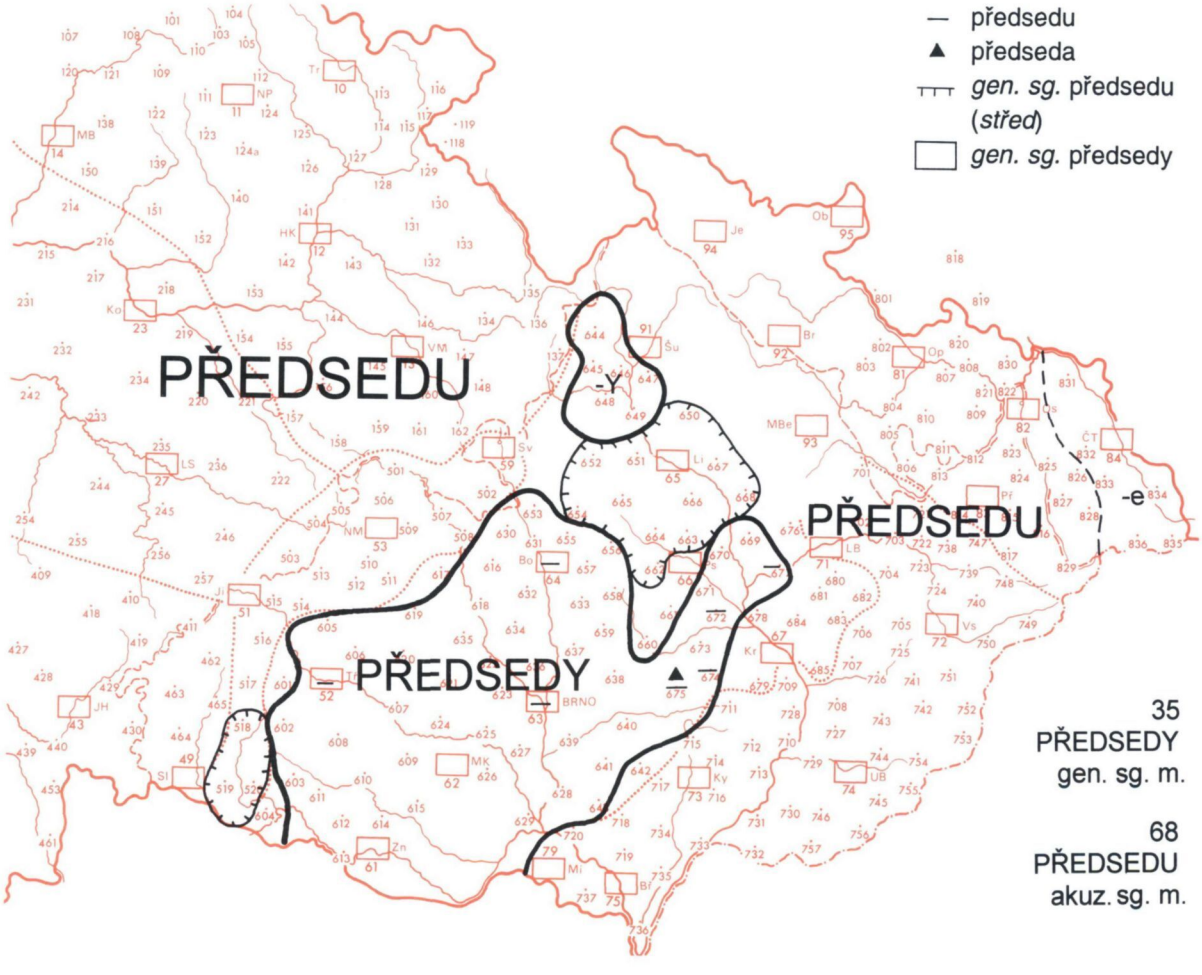

35
PŘEDSEDY
gen. sg. m.

68
PŘEDSEDU
akuz. sg. m.

2 Akuz. sg. maskulin typu *předseda* (pův. a-kmen) má na většině zkoumané oblasti náležitý tvar shodný s akuz. feminin vzoru *žena*, tedy *předsedu* (v stř. nářečích v pravidelné obměně *předsedo*, *předsedǫ*, viz PRO D2abc). Na části zkoumaného teritoria však přechází tvar genitivu do akuzativu nejen u životných maskulin zakončených na souhlásku (srov. *od souseda* i *máme souseda*), ale též u subst. typu *předseda*. Jde zde o zdůraznění principu přirozeného rodu a životnosti (gen.-akuz. *pána* > gen.-akuz. *předsedy*). Máme tedy doložen v akuzativu pův. gen. tvar *předsedy* (v stř. nářečích v pravidelné obměně *y* > *e*, *ę*, srov. PRO D2abc).

Zakončení na *-e* bylo zachyceno také v přechodném pásu čes.-pol. nářečí. Zde se však v samohlásce *e*, popř. *ym* reflektuje starší nosové *ę* (po ztrátě nosovosti).

Z jediné lokality vzácně doložený tvar *předseda* ukazuje na přechod subst. tohoto typu k vzoru *pán* (*vidíme předseda* jako *vidíme pána*).

V podstatě stejné sklonění jako subst. *předseda* mají také vlastní osobní jména téhož typu (*Franta*, *Svoboda*).

Celoúzemní výslovnost skupiny *ds* (*ts*) > *c* (*přeceda*) na mapě nesledujeme. Pozoruhodná je středoopavská výslovnost *-ts-* > *-tš-* (*přetšeda*, *přečeda*), častá na okrajích opavské nář. podskupiny (803, 808, 809, 811, 812, 820, 822, 823).

3 V akuz. sg. převládá tvar *předsedu*, v stř. dialektech v hláskové obměně *předsedo*, *předsedǫ*. Větší část stř. dialektů se však vyděluje formou *předsedy* (v stř. obměně *předsede*, *předsedę*). Pouze záp. Prostějovsko a Litovelsko tvar *předsedy* (*předsede*, *předsedę*) nemá (viz ČJA 4-35 předsedy gen. sg. m.) zde došlo také k vyrovnání gen. a akuz., ale ve prospěch akuz. tvaru *předsedu* (*předsedo*, *předsedǫ*).

Odděleně se zakončení na *-e* (*-y*) vyskytuje v přechodovém pásu čes.-pol. nářečí, tady je však zakončení jiného původu, viz 2.

4 **předsedu** stč., Db, Tk, MČ, pol. *-ę*, hluž. *-u*

5 přecedu Po 1, Ju 2, 5, Ru 3 — starešinu Ju 1, 3 — starostu Ru 2 — hrďini Ju 6
Frantu Po 1, Ju 1–4 — Franti Ju 6, Ru 5

6 ASJ II 22:12

Bh

Akuzativ sg. feminin

Z jazykovězeměpisného hlediska jsou zajímavé jen tvary akuzativu feminin měkkého typu (*růže*). Ty se liší jednak pravidelnými hláskoslovnými rozdíly (např. *kašu* × *kašo*, *kašǫ*), jednak přehláskou *'u* > *i*, jednak variantami s rozloženou nosovkou.

69 **kaši** akuz. sg. f. (395) — *mapa s. 127*
duši (1767)

1 M kaši
kašu (kaššu 729, 741–744, 751–754, 756) — kašo — kašǫ
kaše
kašym 831, 835, 836

2 Nář. tvary akuz. sg. f. pův. ja-kmenového substantiva *kaša* vykazují vedle pravidelných hláskoslovných rozdílů (*kašu* × *kašo* × *kašǫ*) také rozdíly, které dnes považujeme za morfologické, přestože od původu jde o diference vyvolané vývojem zakončení na *-C*, tedy jevem hláskoslovným. Pojednáváme-li o nich už v tomto dílu, činíme tak rovněž proto, abychom se vyvarovali mezerovitému pohledu na systém flexe feminin.

Pův. krátká nosovka *C* se na většině území měnila na samohlásku ústní *u*, jež na značném teritoriu po měkké souhlásce prošla přehláskou *'u* > *i* (*kaši*). Jinde zůstala tato samohláska zachována (*kašu*) nebo se později po změně *u* > *o* (viz PRO D2ab) reflektovala jako *o* (*kašo*), popř. *ǫ* (*kašǫ*). V důsledku toho zůstalo v oblasti s neprovedenou přehláskou zachován jiný flexivní typ, než je typ *růže* na území, kde k přehlásce došlo. Na vých. okrajích Slezska dala pův. krátká nosovka ve shodě s polštinou nosové *ę*. To buď nosovost ztratilo (*kaše*), nebo se nosovka rozložila ve skupení *-em*, jež pak následně prošlo pravidelnou změnou *eN* > *yN*, *kašym*, viz PRO E7.

3 Oblast čes. nářečí v užším smyslu je charakterizována formou *kaši*. Vých. hranice této přehlasované podoby sleduje starou zemskou čes.-mor. hranici, pouze na jihu ji poněkud překračuje.

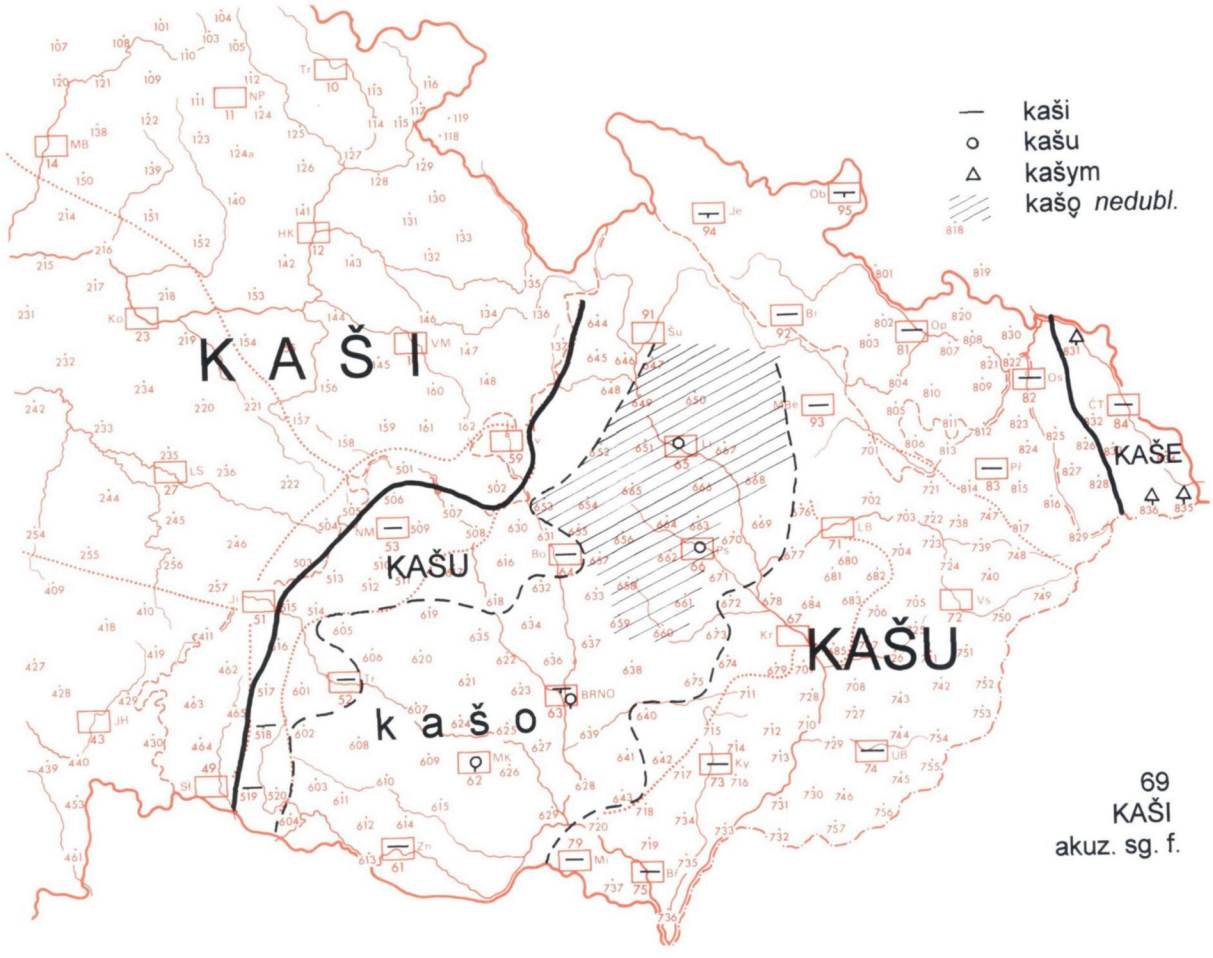

69
KAŠI
akuz. sg. f.

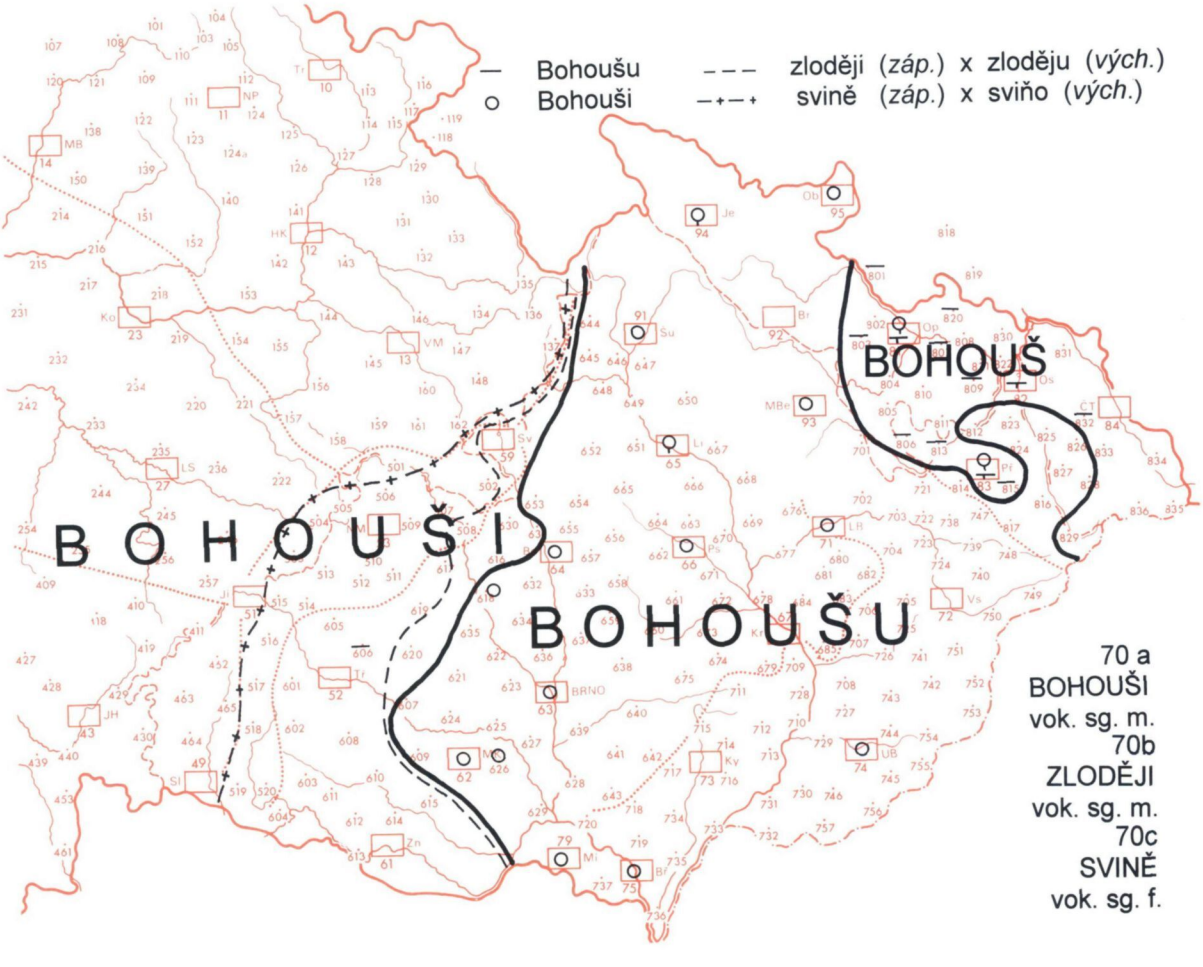

70 a
BOHOUŠI
vok. sg. m.
70b
ZLODĚJI
vok. sg. m.
70c
SVINĚ
vok. sg. f.

Nepřehlasovaný tvar *kašu* se vyskytuje jednak v úzkém pruhu přechodných nářečí čm., jednak na vých. okraji střm. nářečí a dále na celém území vm. a slez. dialektů.

V střm. nářečích se koncová samohláska *-u* změnila v *-o*, v centrální skupině těchto nářečí v *-ǫ*.

V přechodných dialektech česko-polských je ve střední části běžná forma *kaše*, na sev. a již. okraji *kašym*.

Do mluvy měst běžně proniká tvar *kaši*, shodný se spis. jazykem, ve městech ležících v oblasti střm. dialektů, tedy na území s tvarem *kašo*, se často objevuje také tvar *kašu*.

4 **kaši** Db, Tk, MČ **kaše** pol. *kaszę*
kašu stč., hluž.

5 kaši Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — kašu Ju 6, Ru 5

6 MAGP 276, AJŠ 1381c

7 Týž problém sledovala také položka na mou duši. V tomto frazeologizovaném spojení se přehlasované tvary *na mou (mu) duši* vyskytují dál na východ. Byly zachyceny ještě v přechodných nářečích čm. a na záp. okraji střm. dialektů (506–520, 616–620, 630–631).

Bh

Vokativ singuláru

V rámci slovanských jazyků se čeština (spolu s polštinou a lužičtinou) vymyká tím, že ve spisovném jazyce uchovává zvláštní vokativní tvar.

Ve spisovném jazyce se ve vok. sg. maskulin (životných i neživotných) uplatňují tyto koncovky: *-e* u vzorů *pán, hrad, soudce* (též u maskulin životných zakončených v nom. sg. na *-(e)c*: *lovče, otče*); *-i* u vzorů *muž* a *stroj*; *-o* u vzoru *předseda*.

Koncovka *-e* způsobuje palatalizaci velár *k, g, h, ch*, proto bývá u jmen s tímto kmenovým zakončením většinou nahrazena koncovkou *-u* (*hochu, dělníku, druhu*), neboť jazyk se vyhýbá obměnám základu slova.

Substantiva ženského rodu mají ve spisovném jazyce tři koncovky: *-o* u vzoru *žena*, *-e* u vzoru *růže* a *-i* u vzorů *kost* a *píseň*.

U neuter jsou tvary vok. sg. ve spisovném jazyce shodné s podobami nom. a akuz. sg., tj. *město, moře, stavení* a *kuře*.

Situace v nářečích se v některých případech odlišuje od stavu ve spisovném jazyce; je to podmíněno těmito faktory:

a) zachováním staršího stavu, tzn. neprovedením přehlásky *'u > i* ve vok. sg. na části území (např. *zloděju*);

b) analogickým vyrovnáním (např. příklonem vzoru *růže* ke vzoru *žena*, např. *sviňo*);

c) zanikáním formy vok. sg. – využitím tvarů nom. sg. ve funkci vok. sg. (ve Slezsku zejména u vlastních jmen, např. vok. sg. *Bohouš*).

V rámci zkoumaných nář. položek byly zachyceny tyto koncovky:

-0: nulové zakončení nom. sg. maskulin ve funkci vok. sg.;
-a: zakončení nom. sg. feminin ve funkci vok. sg.;
-e: původní ja-kmenová koncovka;
-i: jo-kmenové zakončení po přehlásce *'u > i*;
-o: původní a-kmenová koncovka;
-u: jo-kmenová koncovka před přehláskou *'u > i*.

Nářeční stav v uvedeném tvaru dokumentujeme na těchto slovech: *Bohouši*, *zloději* a *svině*.

Vokativ sg. maskulin

70a **Bohouši** vok. sg. m. (2224) — *mapa s. 127*

1 M Bohouši
Bohoušu
Bohuš

2 Na mapě je zachycen výskyt podob vok. sg. u jména *Bohouš* (domácké podoby jmen *Bohuslav*, *Bohumil*), které zde reprezentuje vlastní jména mužského rodu s měkkým zakončením.

Vedle tvaru shodného se spis. jazykem *Bohouši* byl zaznamenán tvar *Bohoušu*, kde nedošlo k přehlásce koncovky *-'u* > *-i*. Na části Slezska vystupuje ve funkci vok. sg. tvar nom. sg. *Bohouš*. (Nominativní tvar je zde obvyklý i u jmen žen, např. *Anka*, *Tonka*.)

Při výzkumu byly zapsány i hláskové obměny se samohláskou *-u-* v základu: *Bohuši*, *Bohušu* a *Bohuš*; jejich rozšíření nijak neovlivňuje distribuci jednotlivých koncovek, a proto je na mapě nezakreslujeme.

3 Vokativ *Bohouši* je doložen z oblasti od linie Svitavy – Boskovice – Moravský Krumlov na západ. Východně odtud se na Moravě a ve Slezsku především v hornoostravickém typu vyskytuje tvar *Bohoušu*.

Na Opavsku a na území přechodných nářečí čes.-pol. se užívá ve funkci vok. sg. formy nom. sg. *Bohouš*.

Ve městech je nář. situace obdobná jako ve venkovském okolí; do mluvy zejména u mladší generace na Moravě proniká tvar *Bohouši*.

4 **Bohouš** sloven.
Bohouši stč. *Bohuši*, Db, Tk, MČ
Bohoušu stč. *Bohušu*, pol. *-u*, hluž. *-o*

5 Bohouši Po 1, Ju 2, Ru 3, 4 — Bohušu Ju 7 — Bohuš Ju 6, Ru 5

6 SSA 11.5

Ir

70b **zloději** vok. sg. m. (2004) — *mapa s. 127*

1 M zloďeji (též 508, 607, 616, 618, též zloďéji 618)
zloďéju (zloďéju 618, 622, 623, 632–637, 702)
X złodzej 755

2 Na mapě jsou zaznamenány nář. podoby vok. sg. maskulina životného s měkkým zakončením *zloděj*. Tvar *zloději*, shodný se spis. jazykem, vznikl ze staršího tvaru *zloděju* přehláskou *'u* > *i*. Jen v b. 755 byl doložen vok. sg. *zloděj*, totožný s nom. sg. a odpovídající povaze osídlení této obce (slovenská kolonizace).

3 Na záp. části zkoumaného území je doložena podoba *zloději* a na východě tvar *zloděju* – izoglosa mezi oběma formami probíhá na severu po zemské hranici až k Svitavám, odtud pak směřuje přímo na jih.

V areálu podoby *zloděju* se ve stř. městech vyskytují vedle sebe tvary *zloděju* a *zloději*, a to především u starší generace; u mladší generace je častější přehlasovaný tvar; ve městech na vých. Moravě a ve Slezsku byl starší výraz *zloděju* zaznamenán vesměs jako nedubletní.

4 **zloděj** sloven. *zlodej*
zloději stč., Db, Tk, MČ
zloděju stč., pol. *złodzieju*, hluž. *złodźijo*

5 zloďeji Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — zloďeju Ju 4, 6 — złoďeju Ju 7 — zloďeje Ru 5

6 ASJ II 52:44, SSA 11.5

Ir

Vokativ sg. feminin

70c **svině** vok. sg. f. (880) — *mapa s. 127*

1 M sviňe (též 505, 515, 518, 605, 634, 53, 59, 61, 65, 73, 81, 93, 94, svíňe 116, 128, 129, 131–133, 143)
sviňo
X sviňa 755

2 Mapa zachycuje zeměpisné rozšíření podob vok. sg. ja-kmenového feminina *svině*. Výzkum doložil jednak formu se starobylou koncovkou *svině*, shodnou se spis. jazykem, jednak novější tvar *sviňo* s přejatou koncovkou a-kmenovou; v b. 755 byl v návaznosti na slovenštinu zaznamenán tvar vokativu shodný s nář. podobou nom. sg. *sviňa*.

Hranice tohoto typu se nekryje zcela s přehláskou *'a* > *e* (viz PRO E6). Svědčí to o morfologickém charakteru sledovaného jevu: na vých. části zkoumaného území dochází k omezování diferencí mezi deklinacemi

tvrdých a měkkých typů – vok. sg. typů *žena* a *růža*/*ruža* (*sviňa*) je shodný, tj. *ženo, růžo*/*ružo* (*sviňo*). Na Zábřežsku, kde jinak došlo k přehlásce *'a* > *e* a liší se typy *růže* a *žena*, běží zřejmě o sekundární tvarové vyrovnání slov typu *růže* podle jmen typu *žena* (tzn. *sviňo* podle *ženo*).

3 Na záp. části zkoumaného území je doložena forma *svině* a na vých. části tvar *sviňo* – sev. úsek hranice mezi oběma podobami vokativu je v podstatě shodný s čes.-mor. zemskou hranicí a dále zhruba odpovídá linii spojující Svitavy, Jihlavu a Slavonice.

Zejména při okrajích areálu podoby *sviňo* se ve městech objevuje vokativ *svině*, a to především u mladší generace; jinak situace ve městech odpovídá nář. stavu venkovského okolí.

4 **sviňa** sloven. **sviňo** pol. *świnio*, hluž. *swinjo*
svině stč., Db, Tk, MČ

5 sviňe Ju 2–5, Ru 2, 4 — swiňe Po 1 — sviňo Ju 6, 7, Ru 5

6 —

Ir

Lokál singuláru

Lokál sg. maskulin

U tvrdého typu neživotných maskulin (*hrad*) se ve spisovném jazyce užívá koncovek *-u* a *-ě*/*-e*. Obě koncovky vystupují často jako rovnocenné a využití jedné z nich může ovlivňovat např. zřetel syntaktický: Má-li subst. platnost předmětu, užívá se koncovky *-u* (*o stolu, papíru*), vystupuje-li v postavení příslovečného určení, připojuje se koncovka *-e* (*na stole, papíře*). Koncovka *-ě*/*-e* bývá běžná u substantiv podvzoru *les*, uchovávajících v genitivu původní zakončení *-a* (např. *lese, potoce, obědě*). Důležitým činitelem ovlivňujícím volbu jedné z variant je rovněž tendence po zamezení hláskové alternace; tu nevyžaduje koncovka *-u* (např. *břehu*). Obecně se pak konstatuje, že směrem k východu (i ve spisovném vyjadřování) vzrůstá využití koncovky *-ě*/*-e*.

Maskulina *den, kámen, loket* mají svůj vlastní soubor koncovek. Jde o substantiva, která náležela k neproduktivním typům už v raných vývojových údobích a přecházela k typům jiným, v jazyce živým (srov. ČJA 4-1 kámen nom. sg. m., ČJA 4-2 den nom. sg. m., ČJA 4-4 loket nom. sg. m.: *dni* / *dnu* / adverbializované *ve dne, kameni*/*kamenu, lokti*/*loktu*).

U měkkého typu neživotných maskulin (*stroj*) se ve spisovném jazyce užívá koncovky *-i*.

V nářečích zůstávají mnohdy archaické tvary uchovány. Důležitým činitelem, který se na vývoji v koncovce tvaru lok. sg. podílí, je vztah dativ-lokál; původní lokálové koncovky už mnohde na počátku historické doby ustoupily a byly nahrazeny dativními. U distribuce koncovek *-ě* (*-e*)/*-u* nevylučujeme působení disimilačních tendencí.

V dialektech byly zachyceny tvary s těmito koncovkami:

-ě/-e: pův. koncovka o-kmenová;
-e: pův. koncovka n-kmenová;
-i: v nářečích na Moravě pův. koncovka jo-kmenová; v nářečích v Čechách většinou od původu dativní koncovka jo-kmenová, vzniklá přehláskou *'u* > *i*, u substantiv náležících k n-kmenům a t-kmenům od původu dativní koncovka n-kmenová a t-kmenová;
-o: nář. hlásková obměny koncovky *-u* (viz PRO D2abc, F3);
-ǫ: nář. hlásková obměna koncovky *-u* (viz PRO D2abc);
-u: patrně původní dativní koncovka o-kmenová a jo-kmenová (uplatněná v lokále na základě vztahu dativ-lokál), pův. koncovka u-kmenová;
-y: nář. hlásková obměna koncovky *-i* (viz PRO F2b);
-ə: nář. hlásková obměna koncovky *-i* (viz PRO C2a).

K realizacím koncovky *-u* (*-u, -o, -ǫ*) srov. mapu ČJA 4-73 voze lok. sg. m., ČJA 4-80 ohni lok. sg. m.

Stav v nářečích byl zjišťován na tvarech *dvoře, stole, stromě, dubě, potoce, kožiše, voze, nose, ovsu, lese, úle, kameni, dni, ve dne* (adverbializované spojení), *ohni, lokti*.

Nemapovány zůstaly položky *dvoře, stole, stromě*: U subst. *dvůr* je na celém území národního jazyka běžná forma *dvoře*. Rovněž maskulinum *stůl* se v tvaru lok. sg. územně takřka nediferencuje, na celém území byla zaznamenána forma *stole*, pouze v mikroareálu na sz. Boskovicku zachytil výzkum variantu *stolu*. Ta se navíc jako dubletní uplatňuje v mluvě moravských měst. Zásadní diference nejsou doloženy ani v tvaru lokálu subst.

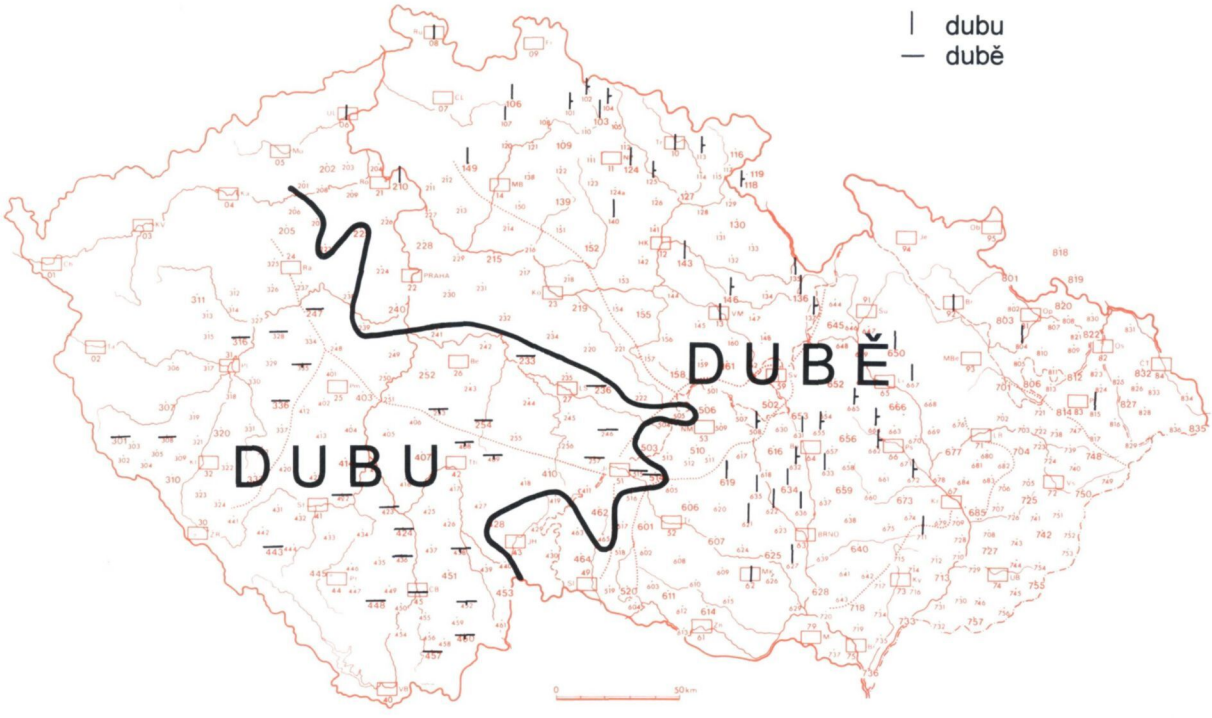

71
DUBĚ
lok. sg. m.

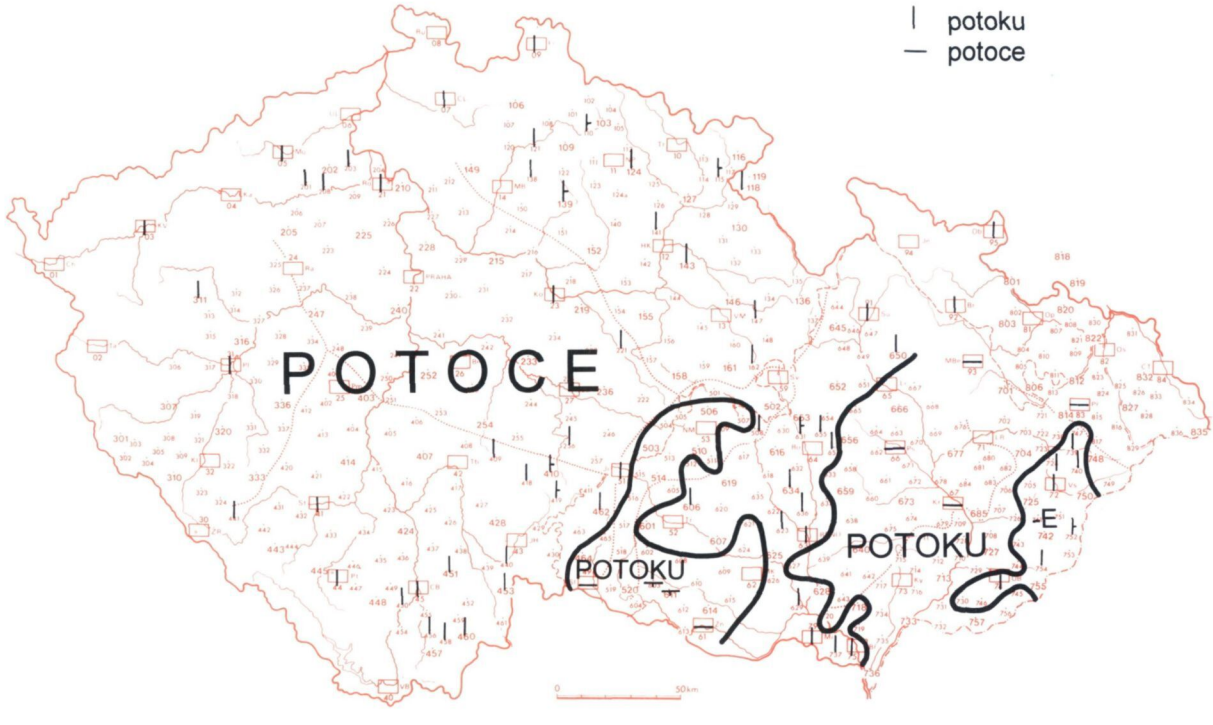

72
POTOCE
lok. sg. m.

strom: celoúzemní povahu má tvar *stromě*, jen ojediněle v záp. Čechách a na sz. Moravě byla zapsána varianta *stromu*. Ostatním položkám jsou věnovány samostatné mapy.

V tvaru lokálu sg. životných maskulin je stav v nářečích obdobný jako ve formě dativu sg. (viz ČJA 4-53 sousedovi dat. sg. m., ČJA 4-54 pekaři dat. sg. m.), proto se výzkum omezil pouze na zachycení variability tvarů v adverbializovaném užití substantiva *kůň*: *jel na koni*.

71 dubě lok. sg. m. (1287) — *mapa s. 131*

1 M dubu (dymb- 831–836, dubo 621, 627)
dubje

2 V tvaroslovné variantě lok. sg. subst. *dub* (původně o-kmen) nedochází v svč. nářečích v koncovce k pravidelné hláskové změně *bje* > *be* (**dube*, srov. PRO B4). Ve střm. nářečí se náležité pravidelné hláskoslovné obměny *u* > *o*, *ǫ* (srov. PRO D2abc) důsledně uplatňují v koncovce, v kořeni slova je jejich rozsah – zejména v již. části oblasti – menší.

3 Za většinovou lze považovat formu *dubě*. Užívá se jí téměř v celých Čechách, zejména pak v sev. polovině strč. nář. a v svč. nář., a na celém území Moravy a Slezska. Rozptýleně se vyskytuje v jzč. dial. Koncovka *-u* převládá v jzč. nářečích a v již. polovině nářečí střč. Objevuje se rovněž v svč. nář., a to zejména v příhraničních okrajových úsecích, na Moravě pak především na severozápad od Brna a na území mezi městy Boskovice, Prostějov a Šumperk.

Stav ve městech se v podstatě shoduje se stavem zjištěným ve venkovském okolí.

4 **dubě** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *dube*, pol. *dąbie*, hluž. *dubje* **dubu** Db, MČ, hluž.

5 dubje Ju 1–4, Ru 4, 5 – dub'e Ju 5 — dube Po 1 — dubu Ju 1, 7, Ru 2, 3

6 ASJ II 31:23, SSA 11.40, 11.43

Kl

72 **potoce** lok. sg. m. (1255) — *mapa s. 131*
kožiše (542)

1 M potoce
potoku

2 Variabilita tvarů v lok. sg. subst. *potok* (od původu o-kmen) spočívá ve využití pův. koncovky o-kmenové (*-ě*, způsobující alternaci) nebo koncovky u-kmenové (*-u*). V svč. nář., zejména na Královéhradecku, v již. části vm. nářečí a na sev. okraji slez. nářečí má výraz *potok* nenářeční povahu, je přejat ze spis. jazyka, srov. ČJA 2-134 potok (*strouha*/*struha*, *járek*, *křípopa*).

3 Starší tvar *potoce* pokrývá souvislý areál na území celých Čech, dále se uchovává v severojižním pruhu území mezi Šumperkem a Moravským Krumlovem a na Valašsku s přesahem na Uherskobrodsko. V jv. Čechách, na území záp. od Roudnice, rozptýleně v svč. nářečích a na Moravě k němu přistupuje forma *potoku*: ta se prosadila jako jediná v čm. nářečích, na jz. Moravě a ve vých. polovině Moravy. Jako výhradní byla zapsána také ve slez. dialektech.

Stav ve městech je shodný s mluvou ve venkovském okolí. Do mluvy českých pohraničních měst proniká tvar *potoku*, v pohraničních městech moravských se naopak prosazuje varianta *potoce*.

4 **potoce** stč., Db, Tk, MČ **potoku** Db, Tk, MČ, sloven., pol., hluž. *-u*

5 potoce Ju 3–5, Ru 2–4 — potoku Ju 1, 2, 7

6 —

7 Méně výrazné územní diference se projevují v tvaru lok. sg. substantiva *kožich*. Na celém území národního jazyka je běžný tvar *kožichu*, jen některá nářečí, a to spíše v okrajových úsecích, uchovávají starobylou formu *kožiše*: je tomu tak zejména v svč. nářečích (na je-

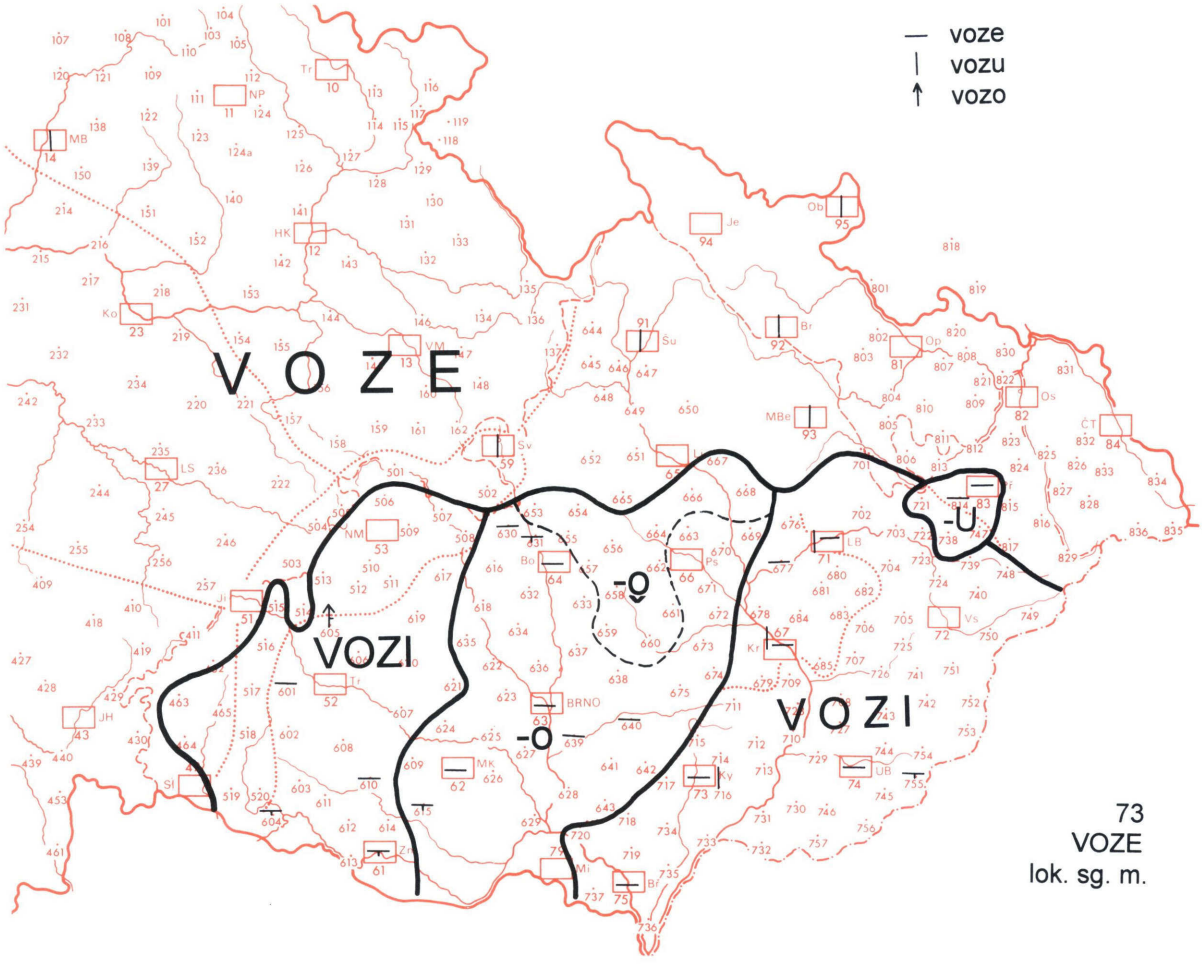

73
VOZE
lok. sg. m.

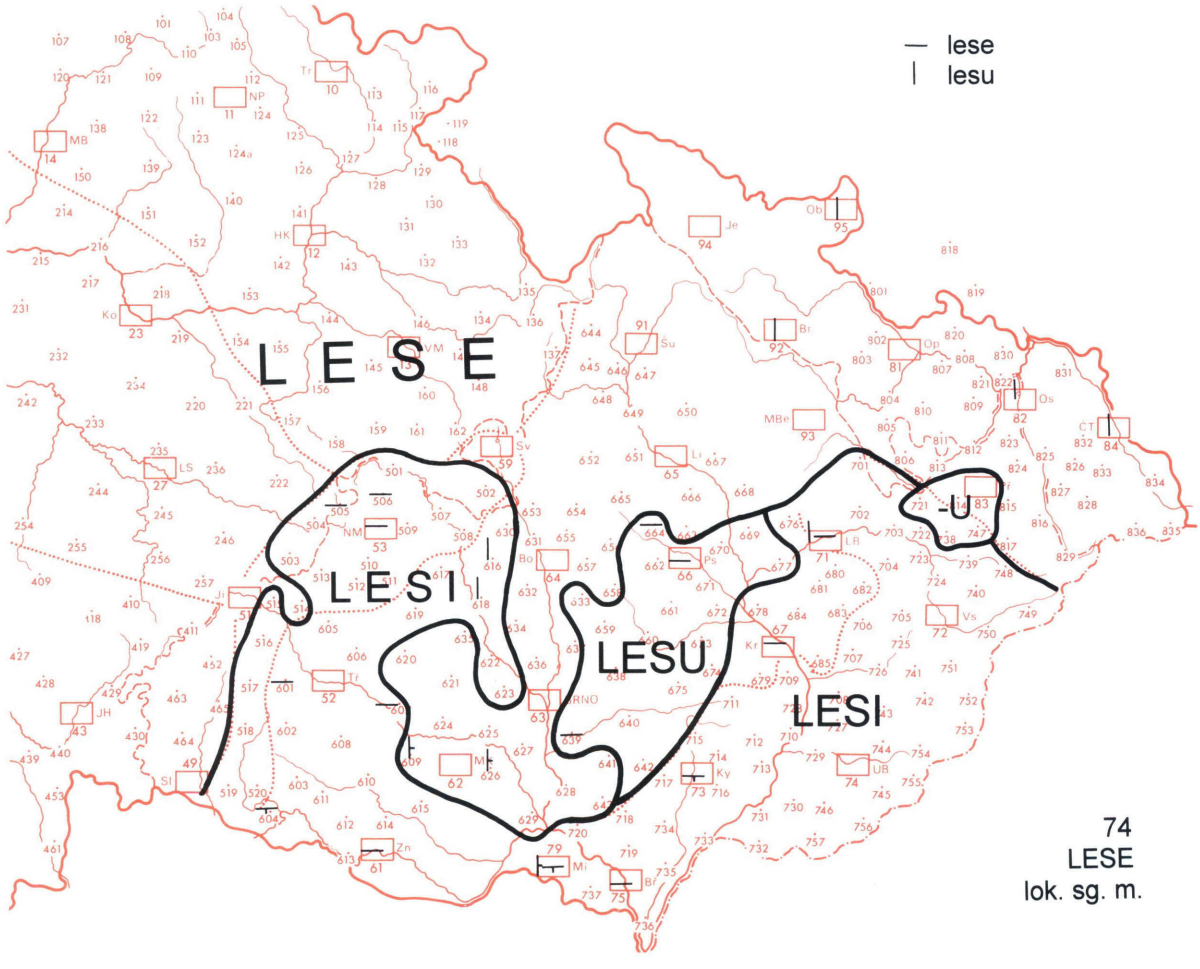

74
LESE
lok. sg. m.

jich sev., sv. a jv. okrajích) a na přilehlém okraji střm. nářečí. Nejvýraznější areál tvoří tato varianta ve vm. dialektech: její rozsah se zde shoduje s areálem tvaru *potoce*.

Atlasy: SSA 11.42, 11.43

Kl

73 **voze** lok. sg. m. (687) — *mapa s. 133*

ovsu (1038)

1 M voze (též 44)
vozi
vozu — vozo — vozǫ

2 Závažné jsou morfologické diference *voze* × *vozi* × *vozu* (ostatní rozdíly jsou povahy ryze hláskoslovné, srov. PRO D2abc, F2c). Koncovka *-e* dokládá morfologické zařazení k tvrdému typu, zatímco koncovka *-i* jednoznačné přičlenění k typu měkkému (původní lokálové jo-kmenové zakončení). V mor. nář. tvaru na *-u* (jde o koncovku od původu dativní, jež se uplatňuje na pozadí vztahu dativ-lokál) zůstávají oba typy deklinace, měkký a tvrdý, nerozlišeny (srov. *stroju*/*hradu*).

3 V českých nářečích v užším smyslu nedochází k tvaroslovným rozdílům, užívá se zde jen formy *voze*. Ta je dále příznačná pro přilehlý severní úsek čm. nář., pro dialekty na Zábřežsku a Litovelsku a pro slezská nář. Jako novější proniká tento tvar do mluvy mladé generace ve střm. nář. Tvar *vozi* byl zachycen na západní Moravě a odděleně ve vm. nářečích (v severním úseku v obměně *vozy*) a v nář. na Holešovsku. Ostatní střm. nář. se vydělují variantami *vozǫ* (centrální úsek) a *vozo* (stř. pruh střm. nář. a přilehlé úseky). Na Příborsku tvoří mikroareál forma *vozu*.

Do mluvy měst na Moravě proniká tvar *voze*, shodný se spisovným jazykem. Ten se uplatňuje jako dominantní též v pohraničních městech.

4 **voze** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *wozie* **vozu** stč., Db, MČ, hluž. *wozu*

5 voze Ju 1–4, 7, Ru 2–4 — woze Po 1 — vozi Ju 5, Ru 5

6 ASJ II 38:31

7 Využití koncovek v lok. sg. maskulina *oves* a jejich distribuce se shodují se stavem zjištěným u subst. *vůz*. Zakončení *-i* však zasahuje dále na západ a kryje se se západní hranicí čm. nářečí. Stejně tak je na západ posunuta západní hranice výskytu koncovky *-o*. Její stř. úsek zasahuje až k Třebíči.

Atlasy: ASJ II 38:30

Kl

74 **lese** lok. sg. m. (1278) — *mapa s. 133*

1 M lese
lesi
lesu

2 Repertoár koncovek substantiva *les* (pův. o-kmen) se shoduje s koncovkami zaznamenanými v položce ČJA 4-73 voze lok. sg. m., k jejich morfologické diferenci a rozsahu pravidelných hláskových obměn viz tam. Na vých. okraji vm. nářečí je subst. *les* spjato až s územ mladé generace, nejstarší generace užívá regionalismů *hora*, *hory*, popř. *háj*.

3 Rovněž územní rozložení jednotlivých variant si v některých případech odpovídá, a to zejména již. polovina hranice rozdílu tvarů *lese* × *lesi* (probíhá po záp. hranici čm. dialektů), vých. hranice podob *lesu* (dělící linie prochází záp. od Lipníka nad Bečvou a Kroměříže a ve své již. části se shoduje se záp. hranicí vm. nářečí) a enkláva s formou *lesu* na Příborsku a sev. okraji vm. nářečí.

Větší rozsah má však varianta *lese*. Objevuje se nejen v celých Čechách, v sev. části střm. nářečí a v dialektech slez., ale užívá se jí také na úzkém pruhu území podél toku řeky Svitavy. V jižním úseku se tento mikroareál rozšiřuje dále na sz. a jv.

Do mluvy měst na sv. okraji území proniká koncovka *-u*, v areálu výskytu formy *lesi* pak zakončení *-e*.

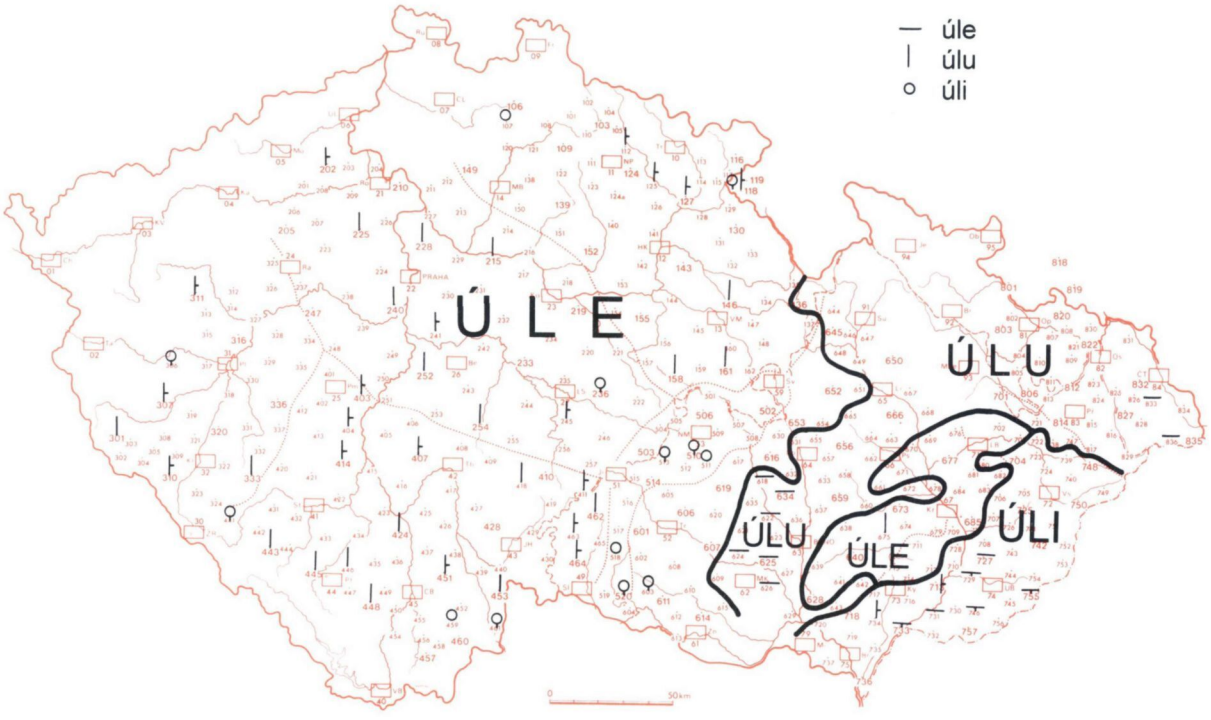

75
ÚLE
lok. sg. m.

76
KAMENI
lok. sg. m.

4 **lese** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *lesie* **lesu** hluž. *lěsu*

5 lese Po 1, Ju 1–4, 7, Ru 1–4 — lesu Ju 7 — lesi Ju 4, Ru 5

6 MAGP 363, OLA 377

Kl

75 **úle** lok. sg. m. (1402) — *mapa s. 135*

1 M (h)oulu (úlu 642, 644, ulu 648, 672, 675, hulu 818, 831, 834, 835, úlo 633, 643)
(h)oule (ule 639, 675, húle 515, hule 833, 836)
(h)ouli

2 Subst. *úl* náleželo pův. k ьjo-kmenům. Ve stč. období se však jejich deklinace rozpadla a substantiva přešla k jiným, produktivním typům. V nář. tvarech lok. sg. dochází k diferencím, které spočívají v přiřazení k tvrdé nebo měkké deklinaci (v případě *-u* na Moravě jde o dativní tvar, který do lokálu pronikl na pozadí vztahu dativ-lokál, srov. ČJA 4-73 voze lok. sg. m.).

Na záp. Moravě se uplatňuje koncovka *-i*, avšak v menším rozsahu než u substantiv na *-s* a *-z* (*vůz*, *les*). Její výskyt na archaických okrajích Čech může svědčit o přechodu k jo-kmenovým substantivům a případné návaznosti na pův. zakončení ьjo-kmenové (původně *-í*).

3 Areály jednotlivých forem zpravidla nejsou tak ostře vyhraněny jako u jiných substantiv. Tvar *úle* pokrývá území Čech, záp. Moravu a vých. část střm. nářečí. Varianta *úlu* je doložena roztrouseně z celé oblasti čes. nářečí v užším smyslu, zejména z jzč. a střč. nářečí, mikroareál tvoří na Trutnovsku. Na Moravě byla zachycena v severojižním pásu střm. nářečí, její souvislý nedubletní výskyt charakterizuje nářečí slez. Formou *úli* se vyčleňují vm. nářečí. Tato forma byla zachycena také na Jemnicku a Novoměstsku.

Ve městech nebyl výzkum proveden.

4 **úle** Tk, MČ **úlu** Tk, MČ, pol. *ulu*, hluž. *-u*
úli stč. *úlí*, Db, sloven.

5 úle Ru 4 — oulu Ju 1–3, 7, Ru 2 — úli Ju 5 — ouli Ju 7

6 —

Kl

76 **kameni** lok. sg. m. (1214) — *mapa s. 135*

1 M kameňi (kameňə 603, 615)
kamenu
kameňe
kameňu

2 Nář. rozdíly v tvaru lok. sg. maskulina *kámen*, od původu subst. n-kmenového, jsou vyvolány jednak uchováním už stč. koncovky *-i* (ta však není u n-kmenů původní; pronikla sem z dativu), shodné se zakončením deklinace měkké, jednak přiřazením k deklinaci tvrdé (*kamenu*, *kameně*), popř. splynutím obou (*kameňu*).

Ve spis. jazyce koexistují tvary *kameni*, *kamenu*, *kameně*. Zjištěné tvary jsou vázány na rozdílnou podobu nom. sg. *kámen*/*kamen* × *kameň*, viz ČJA 4-1 kámen nom. sg. m.

Výzkum v Čechách byl uskutečněn na opěrné síti bodů.

3 Pro území Čech je příznačná dubletnost tvarů *kameně*/*kamenu*, tvar *kamenu* se poněkud soustředěněji vyskytuje na záp. a již. okraji Čech. Na vých. okraji čes. nářečí, v čm. dialektech a na přilehlé jz. Moravě je běžná varianta *kameně*. Ostatní střm. nářečí a nářečí slez. spojuje forma *kameňu*. Vm. nářečí s přilehlým úsekem vých. střm. nářečí jsou typická tvarem *kameni*.

Ve městech se výzkum neprováděl.

4 **kameně** SSJČ řid., SSČ **kamenu** SSJČ
kameni stč., Db, Tk, MČ, sloven. **kameňu** pol. *kamieniu*, hluž. *kamjeńu*

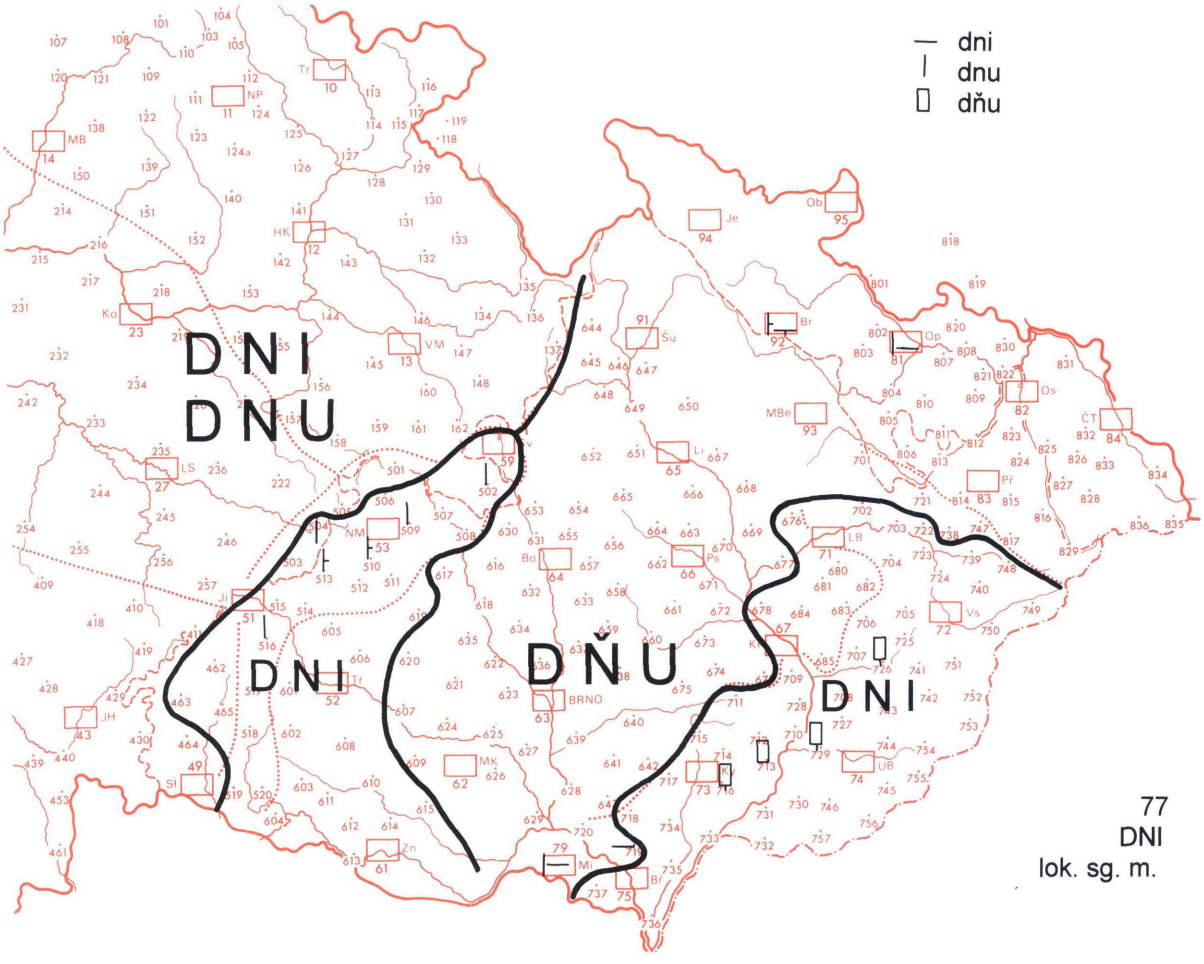

77
DNI
lok. sg. m.

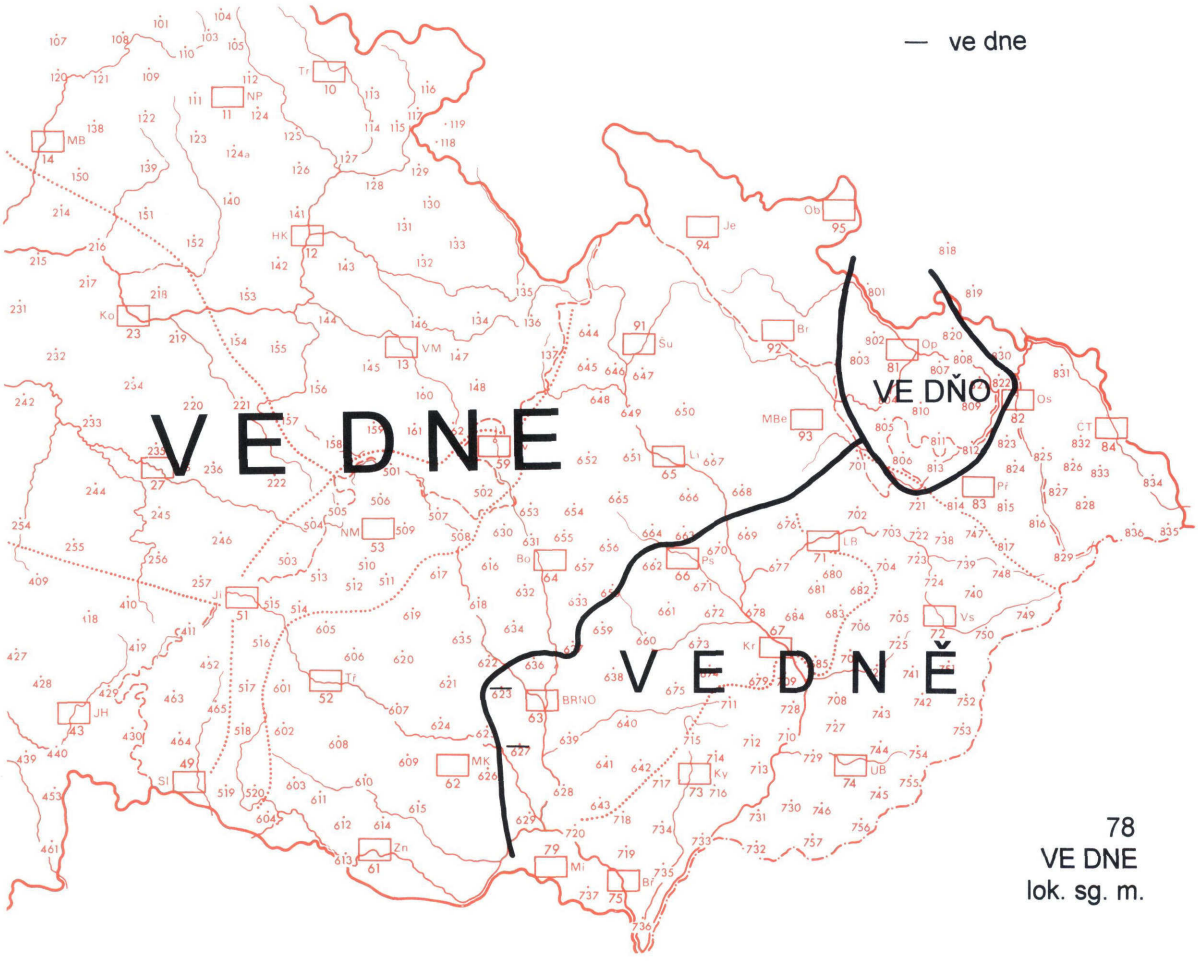

78
VE DNE
lok. sg. m.

5 kameňi Po 1, Ju 1, 5, Ru 2, 4, 5 — kameňe Ju 1–3, Ru 1, 4 — kamenu Po 1, Ju 1, 5 — kameňu Ju 4

6 SSA 11.40, OLA 2578

Kl

77 **dni** lok. sg. m. (1482) — *mapa s. 137*

1 M dňi
dnu (dno 620)
dňu

2 Morfologické diference v lokálovém tvaru subst. od původu n-kmenového spočívají v rozdílném (novějším) přiřazení k tvrdému typu maskulin (*dnu*); na Moravě svědčí tvar *dňu* o sblížení tvrdé i měkké deklinace. Jako nejstarší přetrvává od původu dativní n-kmenová koncovka *-i*, shodná se zakončením měkkých maskulin. K obměně v koncovce *-i* (*dni* > *dňə*) srov. PRO C2a.
Ve spis. jazyce koexistují tvary *dni* a *dnu*.
Zjištěné nář. tvary jsou vázány na rozdílnou podobu nom. sg. *den* × *deň*, viz ČJA 4-2 den nom. sg. m.
V Čechách byl výzkum uskutečněn jen na opěrné síti bodů.

3 V čes. nářečích v užším smyslu se užívá tvarů *dni*, *dnu* zpravidla dubletně. Situace na Moravě je vyhraněnější, nář. tvary vytvářejí ostře vymezené areály: V záp. úseku střm. nářečí (po linii vedoucí severojižním směrem zhruba mezi městy Svitavy a Znojmo) a na celém území vm. dialektů (s přesahem až k Lipníku nad Bečvou a Kroměříži) je běžná koncovka *-i* (na Novoměstsku často souběžně s koncovkou *-u*: *dnu*). Větší část střm. nářečí a slez. nářečí charakterizuje varianta *dňu*. Tvary ve městech se shodují s nář. okolím, v pohraničních městech sev. Moravy se navíc uplatňuje zakončení *-i* a *-u*.

4 **dni** stč., Db, Tk, MČ, sloven.
dnu Db, Tk, MČ
dňu pol. *dniu*, hlužˇ. *-ju*

5 dni Po 1, Ju 5, Ru 3, 5 — dnu Po 1, Ju 1–3, 7, Ru 2, 4 — dňu Ju 4

6 OLA 2397

Kl

78 **ve dne** lok. sg. m. (1483) — *mapa s. 137*

1 M ve dne
ve dňe (též 462, 801)
ve dňo

2 V adverbializovaném spojení *ve dne* si zachovává subst. *den* svůj pův. n-kmenový tvar (na *-e*), uchovaný nejen ve velké části nářečí, ale i ve spis. jazyce. Nář. rozdíly se pak odvíjejí od pozdějšího přiklonění k maskulinům o-/jo-kmenovým (na Moravě oba typy splynuly). Spojení *ve dňo* vzniklo splynutím adverbializované formy *ve dně* se spojením *v poledňo*, kde *-o* je nář. novotvar odrážející vyrovnávací tendence v deklinaci měkkých neuter, srov. též ČJA 4-6 pole nom. sg. n.

3 V dialektech v Čechách, na záp. Moravě a v centrálních střm. nářečích se užívá archaického tvaru *ve dne*. Dále na východ je na Moravě a ve vých. polovině Slezska běžná forma *ve dně*, záp. část slez. nářečí se vyděluje regionalismem *ve dňo*.

4 **ve dne** stč., Db, Tk, MČ
ve dně sloven. *vo dne* [-ňe], pol. *we dnie*
ve dňo hlužˇ. *wodnjo*

5 ve dne Ju 1–3, 7 — we dne Po 1 — ve dňe Ju 4, 5, Ru 5

6 OLA 2506

Kl

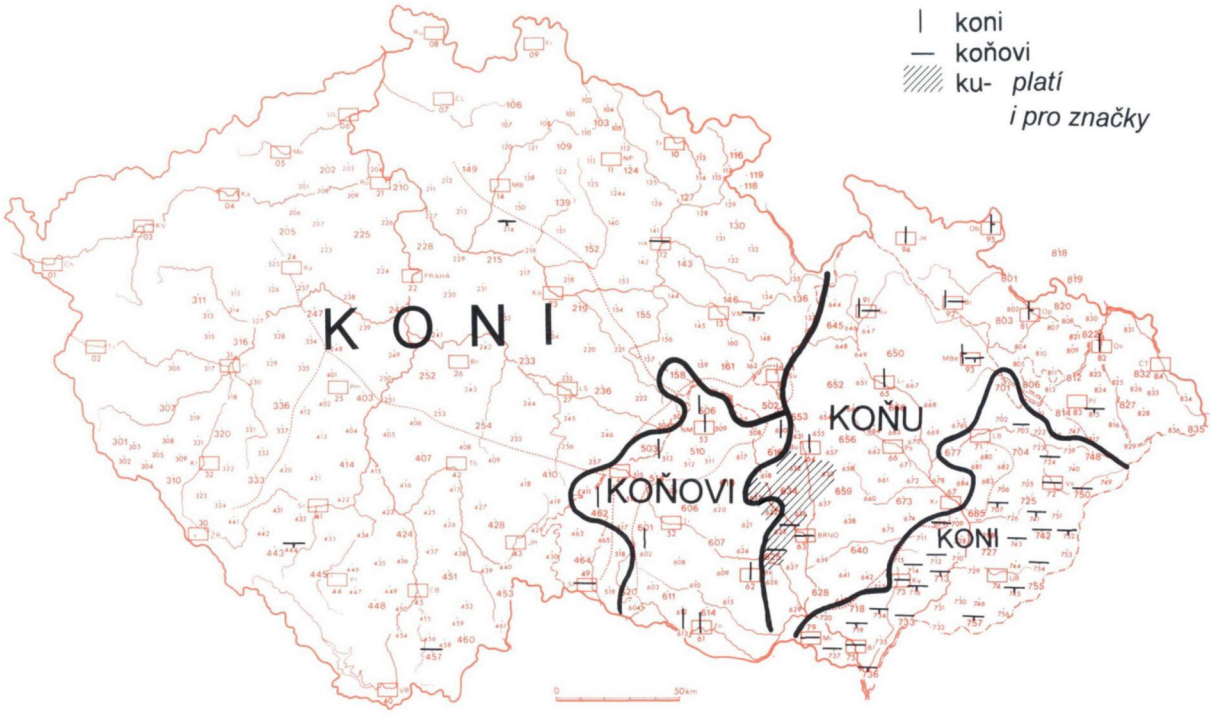

79
NA KONI
lok. sg. m.

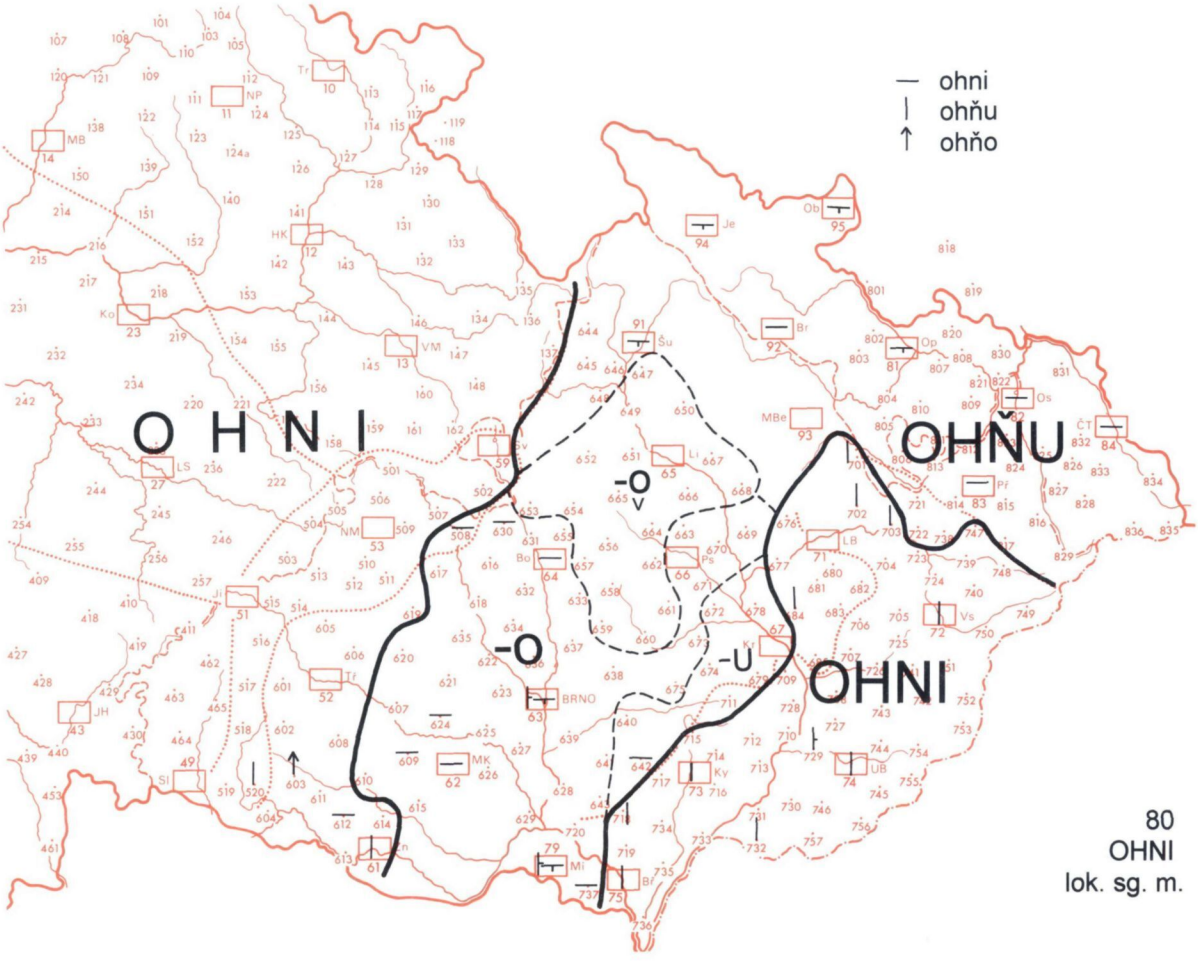

80
OHNI
lok. sg. m.

79 **na koni** lok. sg. m. (809) — *mapa s. 139*

1 M koňi (kóňi 720)
koňu (též 79) — kuňo
koňovi (koňoj 147, 158, 506, 12, koňov 603) — kuňovi 622, 623, 625

2 K charakteristice jednotlivých koncovek srov. ČJA 4-54 pekaři dat. sg. m. Vzhledem k adverbiální povaze spojení *jet na koni* lze uvažovat o starobylosti tvaru *koni* v čes. nářečích v užším smyslu. Pův. forma přežívá, zřejmě též v důsledku adverbializace, ve vm. nářečích (k uchovávání pův. lok. koncovky *-i* srov. též lok. sg. maskulin). Mor. tvar *koňu* je však od původu podoba dativní. Obměny s počátečním *ku-* (*kuňu*/*kuňovi*) souvisí patrně spíše se změnou *o* > *u* uchovanou dnes v nářečích horského typu než s vyrovnáním podle podoby kořene v nom. sg. (*kůň*, *kuň*): V nářečích, kde existuje protiklad *ú* × *u*, byla zapsána podoba *kuni*, *kuňovi* (< *koni*, *koňovi*), nikoliv *kůňi*, *kůňovi* (podle *kůň*). Výzkum zaznamenal uvedený jev na větším území, než jak uvádí PRO F3. V dialektech s neexistující opozicí *ú* × *u* nelze však ani vliv tohoto analogického vyrovnávání vyloučit, srov. též ČJA 4-33 nože gen. sg. m., ČJA 4-56 noži dat. sg. m.

3 Ve srovnání s neadverbializovaným užitím subst. *kůň* (např. *o koni*, srov. ČJA 4-54 pekaři dat. sg. m.) byl zaznamenán v nářečích na Moravě a ve Slezsku stav poněkud odlišný. Zatímco v celých Čechách se užívá koncovky *-i* jako výhradní (byla zachycena i tam, kde bylo zjištěno dativní *-ovi*), člení se území ve vých. polovině národního jazyka do tří výrazných areálů s třemi tvaroslovnými variantami: na záp. Moravě (s výběžkem na sev. Novoměstsko) byl zapsán tvar *koňovi*, v ostatních střm. nářečích a v nářečích slez. *koňu*, ve vm. nářečích (s přesahem na Přerovsko) *koni*. Zakončení *-ovi* se objevuje jako dubletní zejména ve vm. nářečích a na Brněnsku.

Obměny s počátečním *ku-* (*kuňu*, *kuňovi*) jsou doloženy z území mezi Boskovicemi a Brnem.

Stav ve městech se shoduje s nář. okolím, v mor. příhraničních městech se užívá navíc tvaru *koni*, v sm. oblasti též *koňovi*.

4 **koni** stč., Jg, SSJČ, sloven. **koňu** pol. *koniu*

5 koňi Po 1, Ju 1–4, 7, Ru 2–5 — koňu Ju 4 — koňovi Ju 5, Ru 5

6 ASJ II 46:38, OLA 149

Kl

80 **ohni** lok. sg. m. (218) — *mapa s. 139*

1 M (v)ohňi
(v)ohňu — (v)ohňo — (v)ohňǫ

2 Morfologické rozrůznění tvaru lok. sg. subst. *oheň* (pův. jo-kmen) vychází jednak z uchování pův. jo-kmenové koncovky *-i* (vm. nářečí a nářečí na záp. Moravě), jednak odráží výsledek změny *'u* > *i*. Výchozí koncovka *'u* (uchovaná na Moravě, kde svědčí o sblížení o- a jo-kmenů) je v Čechách nepůvodní, pronikla sem z dativu a podlehla přehlásce. Nelze však zcela vyloučit, že i mnohde v Čechách může jít o zachování pův. koncovky jo-kmenové, jak nasvědčuje její zeměpisný rozsah: uplatňuje se totiž na přilehlé záp. Moravě, kde ji považujeme za pův. jo-kmenovou, a to na základě srovnání se stavem zjištěným u subst. *vůz*, *les*. Jádro areálů s koncovkou *-i* u všech těchto subst. je totožné.

3 V Čechách, na záp. Moravě a v celých vm. nářečích (s přesahem na Přerovsko) se užívá zakončení *-i*. Slez. nářečí se vydělují koncovkou *-u*, střm. dialekty variantami *-o*/*-ǫ* (bez záp. úseku; *-u* v koncovce však dříve asi přesahovalo hlouběji na západ, jak dosvědčují záznamy z jzm. okraje).

Stav ve městech se shoduje s nář. okolím, do oblasti koncovky *-u* proniká zakončení *-i*, shodné se spis. jazykem. Je pozoruhodné, že ve vm. městech se uplatňuje jako novější interdialektická koncovka *-u* (*ohňu*).

4 **ohni** stč., Tk, MČ, sloven. **ohňu** pol. *ogniu*, hluž. *wohnju*, *wohenju*

5 ohňi Ju 5, Ru 5 — vohňi Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — wohňi Po 1 — vohňu Ju 4

6 SSA 11.40

Kl

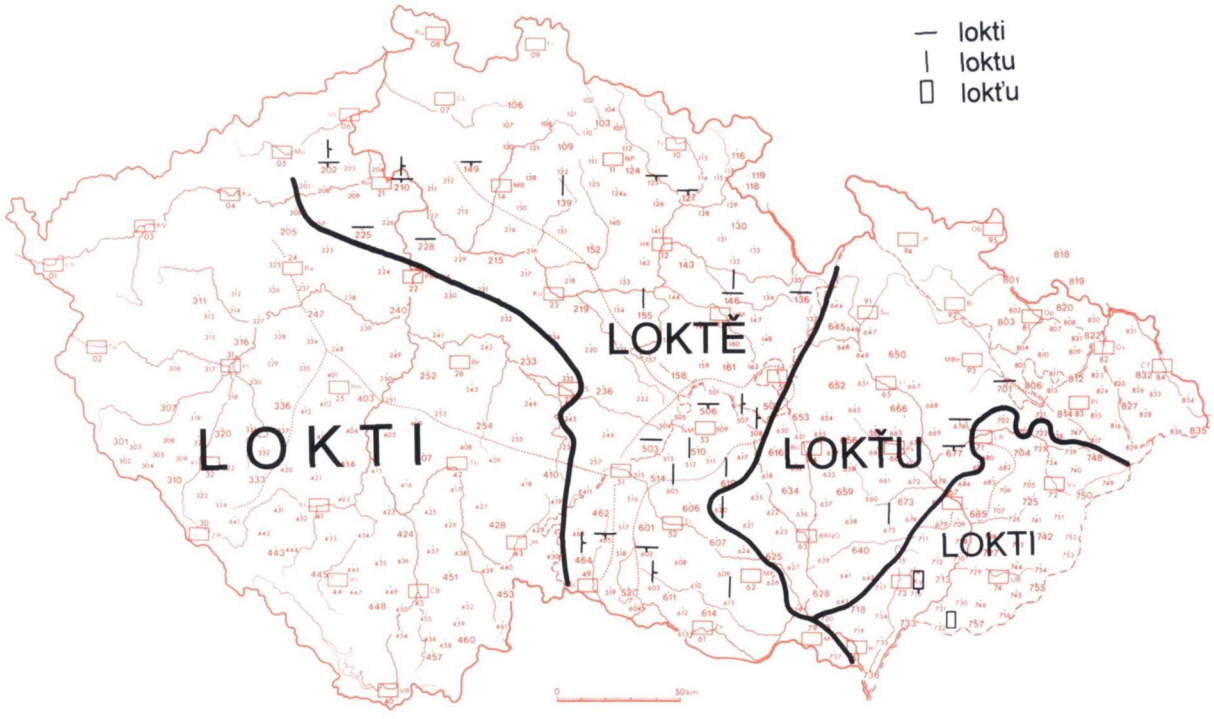

81
LOKTI
lok. sg. m.

82
MÍSTĚ
lok. sg. n.

81 **lokti** lok. sg. m. (1639) — *mapa s. 141*

1 M lokťi (okťi 701, 729, 731, lokť 724)
loktu
lokťu (okťu 732, okc'u 832, ochťu 701)
lokťe

2 Nář. morfologické rozdíly v tvaru lok. sg. maskulina *loket* (pův. konsonantický t-kmen) jsou výsledkem novějšího vývoje: koncovka *-i*, už stč., sem pronikla z dativu t-kmenů (a splynula s touž koncovkou jo-kmenovou, rovněž od původu dativní), varianty *loktě, loktu* vypovídají o vřazení k o-kmenům (u tvaru *loktu* jde opět o koncovku od původu dativní), zatímco podoba *lokťu* dokládá splynutí o- a jo-kmenového zakončení. V koncovce *-u* (*loktu*/*lokťu*) dochází ve střm. nářečích k pravidelným obměnám, výjimkou je několik obcí na záp. Brněnsku, kde bylo zaznamenáno zakončení *-u* s neprovedenou změnou *u* > *o*.

Spis. jazyk obsahuje formy *lokti, loktu, loktě*.

Zjištěné tvary jsou vázány na rozdílnou podobu nominativu sg. *loket* × *loketь*, viz ČJA 4-4 loket nom. sg. m.

3 Třebaže byl v Čechách výzkum uskutečněn jen na opěrné síti bodů, ukazuje se, že pro sev. polovinu čes. nářečí v užším smyslu je typický tvar *loktě* (často v dubletě s *lokti*) na rozdíl od již. poloviny, kde byl zachycena výhradně forma *lokti*. Ta je také příznačná pro celou oblast vm. nářečí s přilehlým Holešovskem. Podobou *loktě*, jež je charakteristická – jak již uvedeno – pro sev. polovinu Čech, se vyčleňují čm. nářečí a nářečí na jz. Moravě. V ostatních střm. dialektech a ve slez. nářečích se užívá shodně varianty *lokťu*.

Stav ve městech se nezjišťoval.

4 **loktě** Tk, SSJČ, pol. *łokcie*
lokti stč., Db, Tk, MČ, sloven. *lakti*
loktu Tk, MČ
lokťu hluž. *łochću*

5 lokťi Ju 5, Ru 3, 5 — lokťe Po 1, Ju 1–3, Ru 2, 4 — loktu Ju 5 — lokťu Ju 4, 7

6 SSA 11.40

Kl

Lokál sg. neuter

Do lokálu singuláru byly u substantiv neuter často přejímány dativní koncovky, proces mohl být i opačný, do dativu přecházely koncovky lokálové, proto uvádíme přehled spisovných i nářečních lokálových zakončení spolu s koncovkami dativními (viz ČJA 4, Dativ sg. neuter, s. 112–115).

Mapovány byly tyto položky: *místě, mase, uchu* a *oku, muzeu* s přikomentovanou položkou *gymnáziu*.

82 **místě** lok. sg. n. (2) — *mapa s. 141*

1 M místě (mňísťe 701, mjésce 755)
místi
místeťi
X m'ejscu (m'escu 84)

2 Mapa zachycuje zeměpisné rozšíření podob lok. sg. o-kmenového neutra *místo*. Vedle tvaru *místě* s pův. lok. koncovkou *-ě* byl zaznamenán i tvar *místi* se zakončením *-i*, které bylo přejato od jo-kmenů stř. rodu (vzor *moře*). Forma *místěti* svědčí o přechodu ke sklonění nt-kmenovému (vzor *kuře*).

U obměny *mějscu*, která navazuje na sousední polštinu, bylo využito od původu dativní koncovky *-u*.

3 Téměř na celém území je doložen tvar *místě*, shodný se spis. vyjádřením. Lok. sg. *místi* byl nesouvisle a zpravidla dubletně s formou *místě* zapsán v již. polovině Čech; dále je ještě doložen z Jemnicka. Podoba *místěti* byla zaznamenána roztroušeně na území střč. a jč. nářečí.

V oblasti přechodových nářečí čes.-pol. se vyskytuje tvar *mějscu*.

Ve městech se zachycený stav zpravidla shoduje s venkovským nář. okolím.

4 **mějscu** stč. *miestu*, Tk i MČ – u obou *místu*, pol. *miejscu*
místě stč. *miestě*, Db, Tk, MČ, sloven, *mieste*, hluž. *měśće*

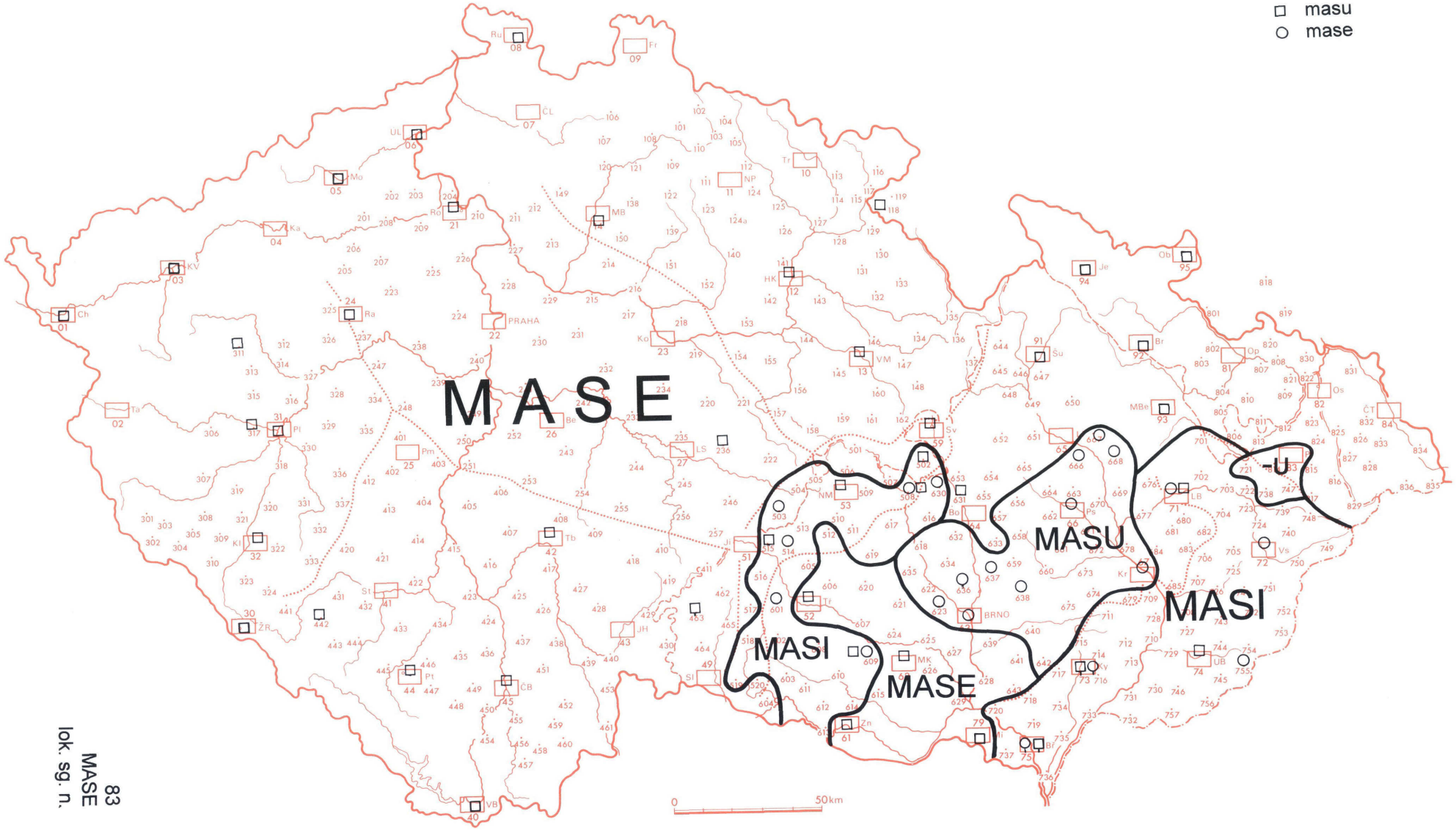

83
MASE
lok. sg. n.

5 míste Po 1, Ju 1–7, Ru 1–5 — misťe Ju 4 — místi Ju 3 — místeťi Ju 1

6 —

Ir

83 **mase** lok. sg. n. (408) — *mapa s. 143*

1 M masu (mesu 236)
masi (též 633, massi 725, 729, 741, 742, 744, 752–754, 756)
mase (mjase 755, m'ynse 831–836)

2 V lok. sg. o-kmenového neutra *maso* je pův. koncovka *-e*. Využívá se také dativního zakončení *-u* (pův. dativ o-kmenů). Koncovka *-i* byla přejata od středních jo-kmenů (vzor *moře*) a odpovídá tendenci po zařazování substantiv na *-so, -zo* k měkké deklinaci.

3 Lok. tvar *mase* zabírá celé Čechy, sev. část Moravy (Zábřežsko, sev. Boskovicko a sev. Litovelsko), vých. Třebíčsko, Moravskokrumlovsko a již. Brněnsko a dále oblast slez. nářečí; dubletně se ještě vyskytuje zejména vých. od Jihlavy, sev. od Brna a vých. od Litovle.

Podoba *masu* byla zaznamenána ve stř. části Moravy (mezi Litovlí, Tišnovem, Brnem, Kyjovem a Kroměříží) a v mikroareálu na sev. okraji vm. nářečí. Dále se objevuje především ve městech, a to vesměs u mladší generace.

Novotvar *masi* je doložen z pruhu čm. nářečí a z přilehlých okrajů střm. dialektů, odděleně zaujímá území vm. nářečí s Holešovskem.

4 **mase** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *mäse*, pol. *mięsie*
masu stč., Db, Tk, MČ, hluž. *mjasu*

5 masi Ju 6, 7, Ru 5 — mase Po 1, Ju 1–5, Ru 3, 4

6 —

Ir

84a **uchu** lok. sg. n. (1624) — *mapa s. 145*
84b **oku** lok. sg. n. (1593)

1 M uchu (h-)
uše (h-)

(v)oku
(v)oce

2 Byly zachyceny nář. podoby lok. sg. substantiv *ucho* a *oko*; jde o neutra (původně s-kmenová), která se v sg. skloňují podle vzoru *město*.

Při výzkumu byly zaznamenány dvě koncovky; jednak pův. lok. koncovka *-e*, jejímž působením dochází ke změně kmenových souhlásek *ch* > *š*, *k* > *c* (*uše*, *oce*), jednak většinová koncovka *-u*, která sem pronikla z dat. sg. a která tuto alternaci nezpůsobuje.

Výskyt protetického *h* zde nesledujeme, viz např. ČJA 5-238a uhlí.

3 Tvar *uchu* je rozšířen téměř na celém zkoumaném území, a to buď jako podoba jediná, nebo jako dubletní s tvarem *uše*. Lok. sg. *uše* vytváří dva od sebe oddělené areály, jeden ve vých. části svč. nářečí a na přilehlé části střč. nářečí (s výběžkem na sz. Boskovicko), druhý na Valašsku a sev. Uherskobrodsku, ojediněle byl tento tvar zaznamenán vých. od Klatov a již. od Příbrami.

Podoba *oku* je běžná na celém zkoumaném území. Tvar *oce* byl spíš výjimečně a jen roztrouseně zaznamenán v místech výskytu formy *uše*.

Ve městech byl zachycen pouze tvar *oku*; u substantiva *ucho* odpovídá situace víceméně stavu v okolních dialektech.

4 **uchu** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol., hluž. *wuchu*
oce stč., Db zast.
uše stč.
oku stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol., hluž. *woku*

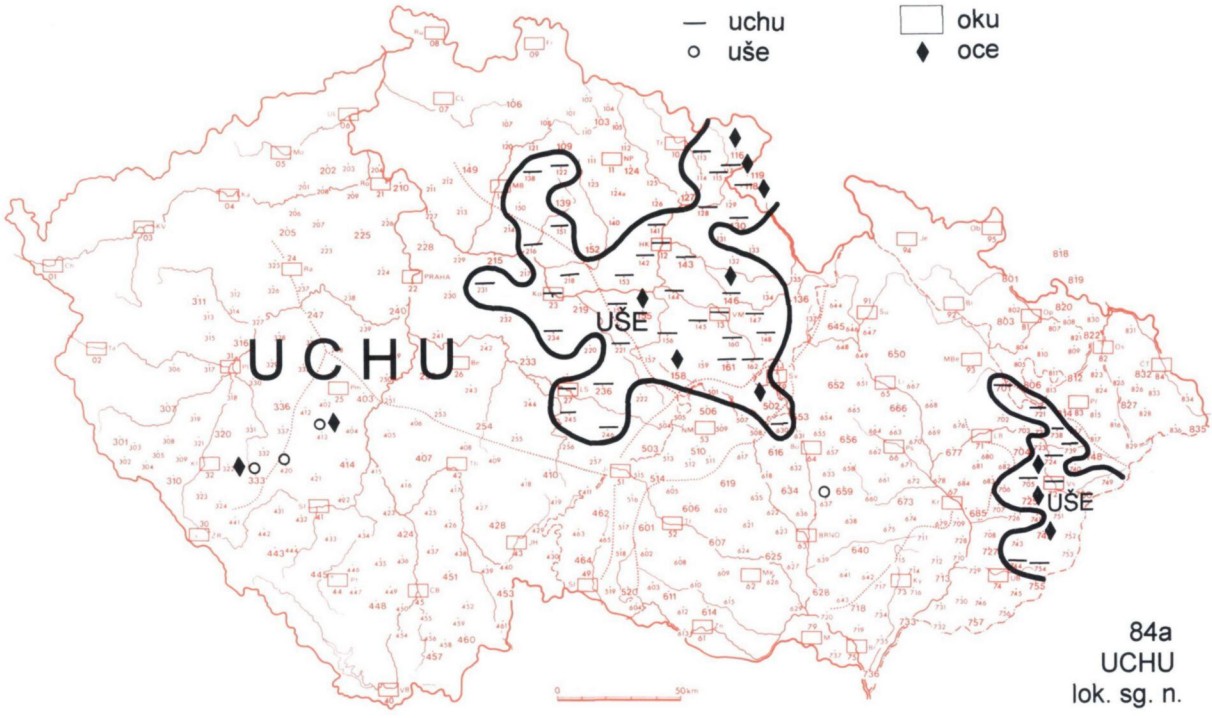

84a
UCHU
lok. sg. n.

84b
OKU
lok. sg. n.

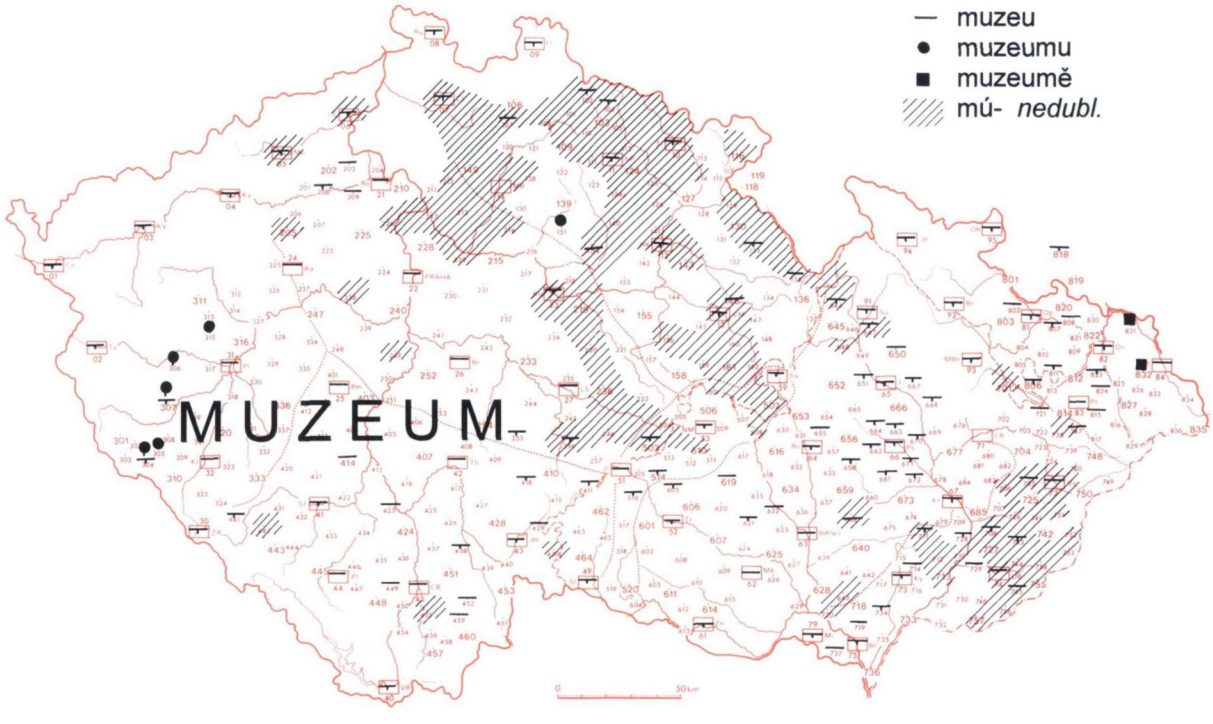

85
MUZEU
lok. sg. n.

5 uchu Po 1, Ju 1–6, Ru 2–5 — uše Ju 7
oku Ju 7, Ru 5 — voku Ju 1–3, 5, 6, Ru 2–4 — woku Po 1 — voce Ju 3

6 ASJ II 45:37

Ir

85 **muzeu** lok. sg. n. (2229) — *mapa s. 145*
gymnáziu (2229)

1 M muzeu — múzeu
muzeumu
muzeum'e 831, 832
muzeum — múzeum

2 V lok. sg. neutra lat. původu *muzeum* byla zaznamenána podoba *muzeu*, shodná se spis. vyjádřením; vychází z původního tvaroslovného základu *muze-*, k němuž se připojuje od původu dativní o-kmenová koncovka *-u* podle vzoru *město*. Dále byly zachyceny tyto nář. formy: velmi frekventovaný nesklonný tvar *muzeum* a řídce doložené formy *muzeumu* a *muzeumě* – koncovky *-u* a *-ě* jsou připojovány k nezkrácené podobě *muzeum* a dosvědčují plné začlenění substantiva do nář. tvaroslovného systému; koncovka *-ě* je pův. o-kmenové zakončení a koncovka *-u* je zakončení od původu dativní.

Byly zapsány i hláskoslovné diference: nář. podoby se zdlouženým kořenným *-ú-*: *múzeum*, *múzeu*. Protože jde o slovo přejaté, střm. změna *u* > *o* (viz PRO D2bc) se u něho neuplatňuje v kořeni a ani v koncovce není provedena důsledně.

Na mapě nezachycujeme formy s hiátovým *-j-*: *muzejum*, *muzeju*, *muzejumu*, které byly zapsány namnoze jako nedubletní (zejména na jz. Plzeňsku a porůznu ve střm. a slez. nářečích). Hiátové *-j-* vzniklo v proudu řeči mezi dvěma vokály a signalizuje zdomácnění slova.

3 Téměř na celém území národního jazyka je zkoumané substantivum nesklonné a má podobu *muzeum* (*múzeum*). Roztrouseně byla zachycena forma přejatá ze spis. jazyka *muzeu* (*múzeu*) – častěji na Moravě a ve Slezsku; soustředěněji se tvar *muzeu* vyskytuje jako výhradní zejména na Jihlavsku a v centrálním úseku střm. nářečí.

Formy s dlouhým kořenným *-ú-* jsou doloženy zejména z oblasti svč. nářečí, odkud přesahují zejména do střč. nář. oblasti, a odděleně ze stř. části vm. nářečí.

Novotvar *muzeumu* byl zachycen na záp. okraji jzč. nářečí; forma *muzeumě* je regionalismem z Těšínska.

Ve městech se situace často shoduje s venkovským okolím, pod vlivem spis. jazyka proniká tvar *muzeu*, a to zejména u mladé generace.

4 **muzeu** Tk, MČ **muzeum** Db, pol.
múzeu sloven.

5 muzeu Ru 4 — muzeju Ru 3 — múzeumu Ru 4 — muzejumu Ju 6 — muzeum Ju 7, Ru 5 — muzejum Po 1, Ju 1, 2 — muzeji Ju 7

6 —

7 Zkoumaly se též nář. podoby lok. sg. substantiva *gymnázium*. Zaznamenány byly tvary *gymnáziu*, *gymnázium*, jejichž výskyt odpovídá zeměpisnému rozšíření forem *muzeu*/*múzeu*, *muzeum*/*múzeum*.

Na záp. Litovelsku a vých. Opavsku byly zachyceny ojedinělé lokálové tvary *gymnázije*.

Podoba *gymnáziji* je soustředěněji doložena sev. od Ostravy a již. od Českého Těšína, roztrouseně ze sev. okraje vm. nářečí, z Kroměřížska a Uherskobrodska, ojediněle z již. Kyjovska, vých. od Moravského Krumlova a sev. od Tábora.

Ir

Instrumentál singuláru

Instrumentál sg. maskulin

Z jazykovězeměpisného hlediska jsou z tvarů instr. sg. m. zajímavá jen maskulina zakončená na samohlásku *-a*, typ *předseda*, srov. ČJA 4-35 předsedy gen. sg. m., ČJA 4-68 předsedu akuz. sg. m. V některých dialektech procházela uvedená substantiva (pův. a-kmenová) týmiž vývojovými procesy jako ostatní maskulina, např. došlo u nich k vyrovnání akuz. s genitivem, na části zkoumaného území byl pův. tvar na *-ú* (*-ou*) nahrazen formou podle subst. typu *pán* na *-em*.

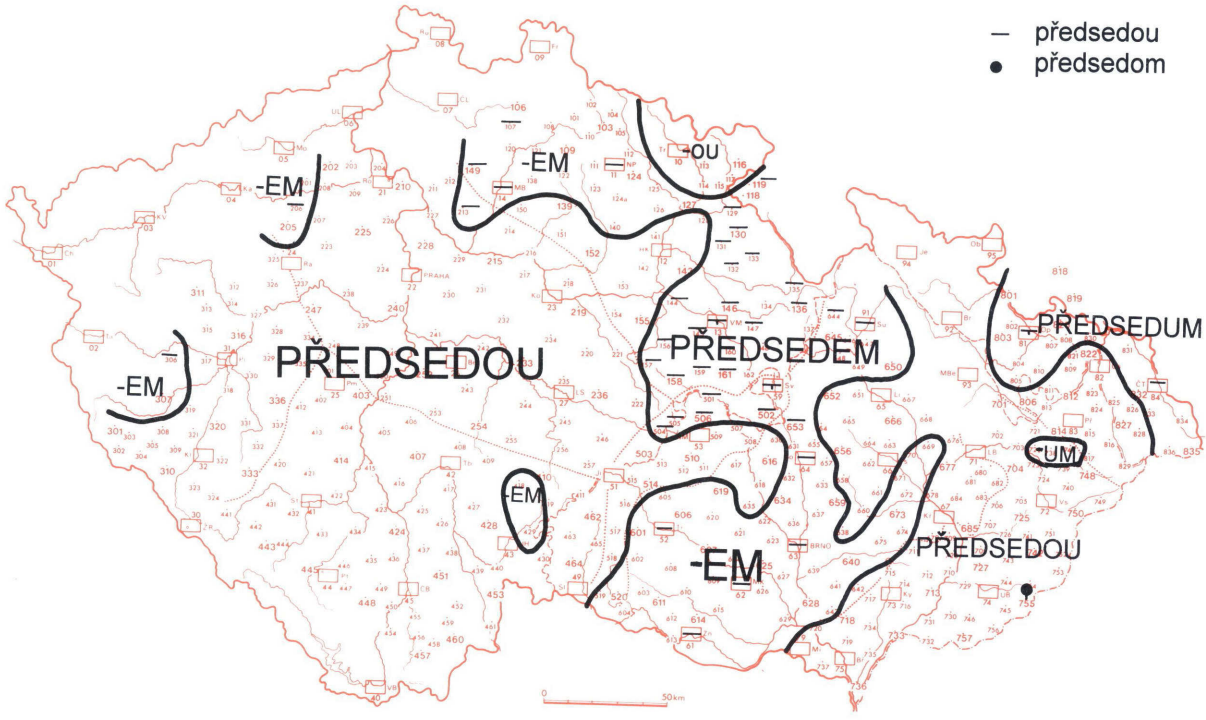

86
PŘEDSEDOU
instr. sg. m.

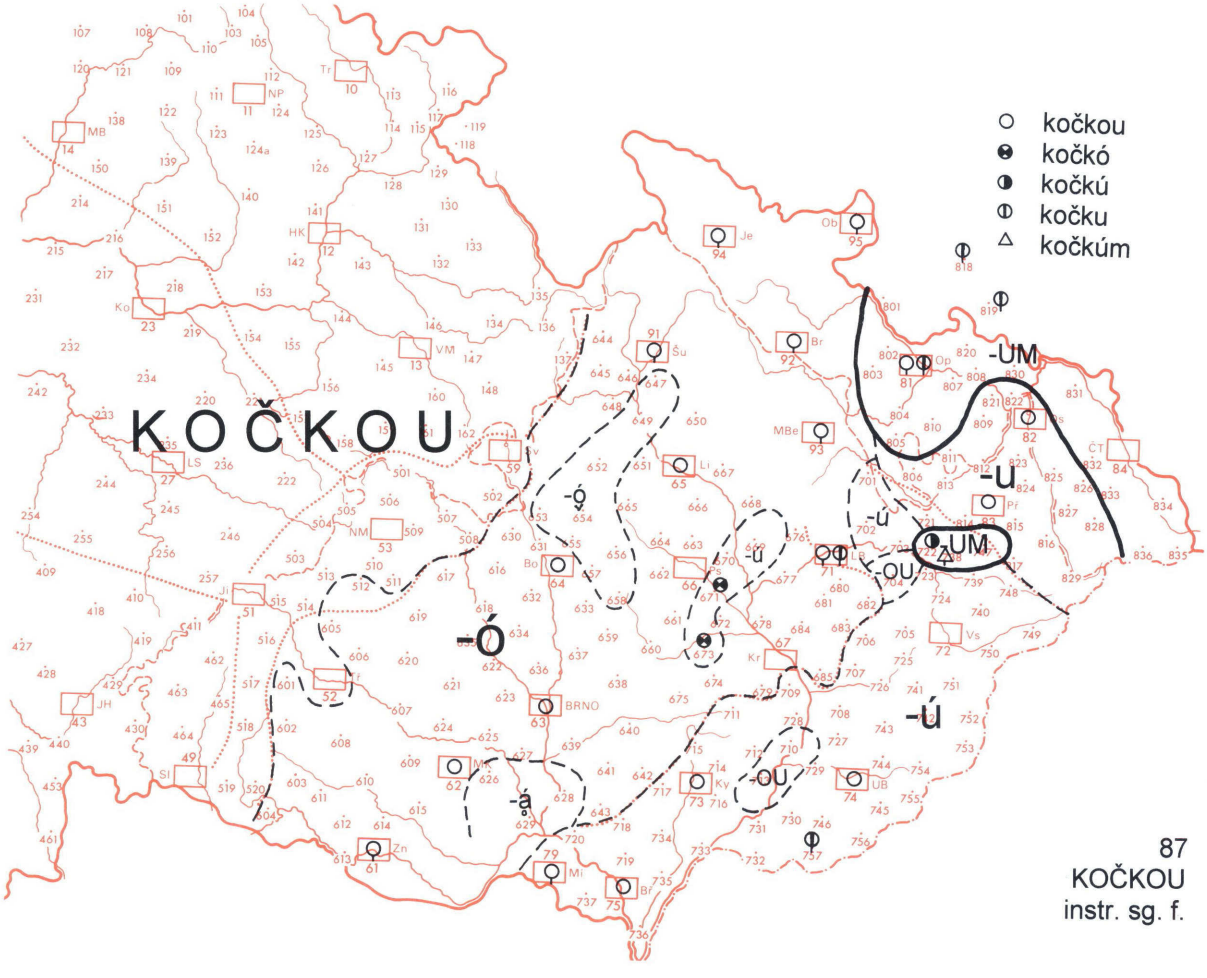

87
KOČKOU
instr. sg. f.

86 **předsedou** instr. sg. m. (8) — *mapa s. 147*

1 M přecedou
přecedum (-úm 738)
přecedem
precedom 755

2 Položka je zaměřena na přechod pův. a-kmenových maskulin typu *předseda* v instr. sg. k subst. o-kmenovým typu *pán*. Na velkém území byly starší tvary na *-ú*, *-u*, *-ou* (*předsedou*) nahrazeny novějšími formami na *-em* (*předsedem* jako *pánem*).

Zakončení na *-um* ve Slezsku a na sev. Valašsku představuje jednak reflex pův. nosovky (v přechodových nářečích čes.-pol. jde o její rozložení), jednak vyrovnání s deklinací o-kmenových substantiv, u nichž je koncové *-m* v instr. sg. původní (*předsedú* > *předsedu* > *předsedu+m* jako *páne+m*). Tvar *předsedum* je systémově podporován snahou po odstranění homonymie akuz.-instr. (*předsedu* akuz. i instr.), která vznikla v důsledku zániku samohláskové kvantity.

3 Oblast novotvaru *předsedem* je značně rozsáhlá. Na Moravě zabírá větší část střm. nářečí (bez centr. úseku a Holešovska), v Čechách je výskyt tohoto – zde nezřídka dubletního – tvaru soustředěn do svč. dialektů (bez Královéhradecka, sev. Kolínska a Trutnovska). Kromě toho je ještě doložen ze tří izolovaných mikroareálů, a to od Stříbra, ze záp. Roudnicka a z ostrůvku sv. od Jindřichova Hradce. Na ostatním území je forma *předsedou*.

Poněkud větší územní rozsah má instr. sg. vlastních jmen osobních. Forma *Frantem* byla jako dubletní zapsána ještě v lokalitách 512, 515, 516.

4 **předsedou** stč. *-ú*, Db *-ou*, Tk, MČ, hluž. *-u* **předsedum** pol. *-ą*
předsedom sloven.

5 přecedou Ju 2, 5, Ru 2, 4 — starostou Ru 2 — starošínou Ju 3 — starešinou Ju 1 — hrďinó Ju 6 — přecedem Po 1, Ju 2 — starostem Ju 4

6 —

Bh

Instrumentál sg. feminin

Ve spisovném jazyce se v instr. sg. feminin uplatňují koncovky *-ou* (u tvrdého typu *žena*) a *-í* (u měkkých typů *růže*, *píseň* a *kost* a u typu *paní*).

Repertoár nář. koncovek je – především v důsledku hláskového vývoje – pestřejší. Jde o zakončení:

-ǫ́: otevřenou výslovností *ó* (< *ou*), srov. PRO D1a;
-ej: morfologizací hláskové změny *í* > *ej*; vyskytuje se u měkkých typů feminin; souvisí s depalatalizací souhlásek, s širší výslovností *í* po pův. měkkých souhláskách;
-í: výsledkem přehlásky pův. ja-kmenové nebo i-kmenové koncovky *'-ú* > *-í*;
-i: pravidelným krácením *í* > *i*, srov. PRO A1abc;
-ó: z *-ou* (viz tam) v důsledku monoftongizace *ou* > *ó*, srov. PRO D1a;
-ǫ́: z *-ou* (viz tam) v důsledku změny *ou* > *ǫ́*, srov. PRO D1c;
-ou: diftongizací z *-ú*, viz tam; srov. PRO D1abc a D3a;
-u: pravidelným krácením *ú* > *u*, srov. PRO A1a;
-ú: stará a-kmenová, ja-kmenová a i-kmenová koncovka, ta výsledkem stažení a denazalizace; v čuháckých nářečích změnou *ou* > *ó* > *ú*, srov. PRO D1b;
-úm: rozšířením koncovky *-ú* (viz tam) instrumentálovým *-m* (*kočkúm*) podle instr. maskulin a neuter (např. *hradem*);
-um: v mikroareálu na širokém Opavsku a na sev. Valašsku pravidelným krácením z *-úm* (viz tam), srov. PRO Ala; v přechodových nářečích čes.-pol. (v návaznosti na pol.) patrně rozložením nosové samohlásky *ą*.

Všechny pravidelné hláskové obměny koncovek instr. sg. f. *-ú* (*-ou* × *-ó* × *ǫ́* × *-ǫ́* × *-ú* × *-u*), *-úm* (*-úm* × *-um*), příp. *-í* (*-í* × *-i*) sledujeme pro názornost pouze na mapách *kočkou* a *díží*; téměř bezvýhradně se shodují s PRO D1abc, D3a a A1abc.

Rozsah některých koncovek bývá výrazně územně vymezen.

Shodný rozsah má u všech skloňovacích typů feminin důsledně se uplatňující zakončení *-um*. Vyskytuje se ve dvou menších areálech: na Opavsku, Hlučínsku a v přechodových nář. česko-polských, odděleně pak na sev. Valašsku. Forma na *-úm* je doložena pouze z b. 738.

U všech měkkých typů feminin je téměř shodné geografické rozšíření koncovky *-ej*; je charakteristické pro svč. nářečí, u některých typů substantiv zasahuje až na Roudnicko.

Zeměpisný rozsah jednotlivých tvarů instr. sg. feminin zobrazují mapy: *kočkou*; *díží* s přikomentovanými položkami *husou* a *paní*; *krví*.

87 **kočkou** instr. sg. f. (903) — *mapa s. 147*

1 M kočkou — kočkó — kočkǫ́ — kočką́ 626, 628, 629 — kočkú — kočku
kočkúm 738 — kočkum

2 Na mapě je zachycen nář. repertoár a rozšíření morfologických forem instr. sg. feminina *kočka* (pův. a-kmen, dnes typ *žena*): *kočkou* × *kočkúm*/*kočkum*, včetně hláskových obměn koncového *-ú* (*-ou* × *-ó* × *-ǫ́* × *-ą́* × *-ú* × *-u*); srov. PRO D1abc, D3a a A1a. U koncovky *-úm* × *-um* překračuje krácení *ú* > *u* mírně hranice PRO Ala.

3 S výjimkou morfologické formy *kočkum* (Opavsko, Hlučínsko, přechodová nářečí čes.-pol., sev. Valašsko) a *kočkúm* (b. 738) jsou na celém sledovaném území rozšířeny tvary, jejichž zakončení jsou střídnicemi za starší *-ú*: *kočkou* (Čechy, čm. nář. a odděleně Kelečsko a dolská nářečí), *kočkó* (většina střm. nářečí), *kočkǫ́* (záp. část centr. úseku střm. nářečí), *kočką́* (Židlochovicko), *kočkú* (vm., odděleně též čuháčká nářečí), *kočku* (rozsáhlý již. úsek slez. nářečí).

Situace ve městech v podstatě odpovídá nář. okolí; do střm., vm. a většiny slez. měst proniká u mladé generace vlivem spis. jazyka podoba *kočkou*; ta byla jako jediná zapsána také v sm. pohraničí.

4 **kočkou** Db, Tk, MČ, sloven.
kočku hluž.
kočkú stč.
kočkum pol. *kotką*

5 kočkou Po 1, Ju 1–3, 5, 7, Ru 2–4 — kočkó Ju 6 — kočkú Ru 5

6 ASJ II 51:43, MAGP 277

Ši

88 **díží** instr. sg. f. (460) — *mapa s. 151*
husou (947)
paní (1909)

1 M ďíží — ďíži
ďížej
ďížou — ďížó — ďižǫ́ — ďížą́ — ďížú — ďižu (ďí- 757)
ďížúm 738 — ďížum (dz'iežum 801)

2 Sledoval se nář. repertoár morfologických forem instr. sg. substantiva *díže* (ja-kmen, dnes typ *růže*). Vedle morfologických diferencí *-í* × *-ej* × *-ou* × *-úm*/*-um* je na mapě též zakresleno rozšíření pravidelných hláskových obměn koncovky *-ú* (srov. PRO D1abc, D3a a Ala), krácení samohlásky v koncovce *-úm* (srov. PRO A1a) a krácení koncového *-í* (srov. PRO A1c).

Rozsah formy *díží* s hláskovou variantou *díži* a formy *dížej* svědčí o tom, že krácení koncového *-í* ve formě *díží* proběhlo až po diftongizaci *í* > *ej*.

V oblasti od čm. nářečí na východ se v důsledku neprovedení přehlásky *'a* > *e* (srov. PRO E6) a *'u*/*ú* > *i*/*í* shodují tvary měkkého skloňovacího typu s typem tvrdým (*díža* jako *kočka*, *dížou* jako *kočkou*).

U forem *dížej* a *díží*/*díži* nedochází v Čechách – na rozdíl od PRO A1d – ke krácení *í* > *i* v kořenné samohlásce: byly tedy registrovány pouze podoby s *dí-*. U ostatních forem podléhá kořenné *í* pravidelnému krácení, srov. PRO A1ab.

Ve městech nebyl výzkum proveden.

3 Základní morfologický protiklad představují formy *díží* × *dížou* (včetně hláskových variant); k nim se připojují tvary *dížej* (svč. nářečí) a *dížum* (Opavsko, Hlučínsko, přechodná nářečí čes.-pol. a odděleně sev. Valašsko) s variantou *dížúm* (b. 738).

Forma *díží*, shodná se spis. jazykem, je rozšířena v jzč., v již. polovině střč. a v přilehlém úseku čm. nářečí. Sev. polovinu střč. nářečí s drobnými přesahy do přilehlých oblastí svč. a čm. nářečí charakterizuje hlásková varianta *díži*.

Morava a velká část slez. nářečí včetně lokalit zkoumaných na přilehlém území Polska dokládají příslušné hláskové obměny morf. formy *dížou*: *-ou* (čm. nářečí, odděleně Kelečsko a dolská nářečí), *-ó* (většina střm. nářečí), *-ǫ́* (záp. část centr. úseku střm. nářečí), *-ǫ́* (Židlochovicko), *-ú* (vm., odděleně též čuhácká nářečí), *-u* (již. úsek slez. nářečí).

4 **díží** Db, Tk, MČ
dížou sloven. *diežou*
dížu hluž. *dźežu*
dížú stč. *dieżú*
dížum pol. *dzieżą*

5 ďíží Ju 3 — ďíži Ju 3 — ďížej Po 1, Ju 1, 2, 4 — ďížú Ju 7

6 —

7 U instr. sg. položky *husa* (pův. ženský i-kmen, který na větší části zkoumaného území přešel k a-kmenům) byl rozsah i-kmenové formy *husí* (jako *kostí*) zachycen už jen ve zbytcích v jzč. nářečí (soustředěněji na Domažlicku a již. Strakonicku). ojediněle též na Znojemsku. Na pův. i-kmenové substantivum ukazuje i palatalizace sykavek (*-s'-*, *-ś-*, *-š-*) ve formách *husu*/*hus'u*/*hušu* a *hušum*/*hus'um*/*hušum*/*gynšum*/*gynšum* v nářečích slez. (s výjimkou již. úseku) a v přechodných nářečích čes.-pol.; srov. PRO D5bcd. Na zbývajícím území je doložena forma *husou* (na sev. Valašsku *husúm*/*husum*) v pravidelných hláskových obměnách (srov. PRO D1abc, D3a a Ala, též IV-87 kočkou a IV-88 díží). V důsledku depalatalizace sykavek a neprovedení přehlásky *'ú* > *í* ve východnějších částech zkoumaného území splynula na části teritoria forma instr. sg. i-kmenů s a-kmeny. Nelze tedy jednoznačně určit, zda forma *husou*/*husú*/*husó* a *husúm*/*husum* ve střm. a vm. nářečích navazuje na starý i-kmen či na a-kmen. K úplnému rozšíření i-kmenového tvaru nom. sg. *hus* viz ČJA 4-10 husa nom. sg. f..

Substantivum ьja-kmenové *paní* se v instr. sg. nářečně téměř nediferencuje. Jde o slovo přejaté ze spis. jazyka, proto byl téměř ve všech lokalitách zapsán výraz *paní* (s pravidelnou hláskovou obměnou *pani*, srov. PRO A1abc). Pouze na Těšínsku a odděleně v bodě 801 byla nedubletně zaznamenána forma *paňum*, z jz. Uherskobrodska je ojediněle nedubletně doložena varianta *paňú*.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím, v oblasti krácení *í* > *i* převažuje podoba s krátkou samohláskou; ta je doložena i z některých vm. měst. Zachycena byla i v zč. a částečně též v sm. pohraničních městech.

Ši

89 **krví** instr. sg. f. (513) — *mapa s. 151*

1 M krv<u>í</u> (krvi 49, 63, 91–93, 95) — kreví
krvej
k<u>r</u>vjej
krv<u>ou</u> (-ou 71, 79, 92, krvu 755)
k<u>r</u>vj<u>ou</u> (krvijó 677, krv'ú 705, 706, 723–726, 739, 740, 748–752, k<u>r</u>vju 721, 71, 82, kvju 828, kfju 818, 819)
krvjum (krvjúm 738, k<u>r</u>v'um 801, 832, 833, 84, kfjum 831, 834–836, 84)

2 Na mapě je zobrazeno rozšíření nář. forem instr. sg. substantiva *krev* (pův. ъv-kmen). Ve spis. jazyce se toto slovo zařadilo k novějšímu typu *píseň*.

V nářečích není situace jednotná. Starší (i-kmenová) koncovka *'ú* se v Čechách a na záp. Moravě přehlasovala v *-í*, které se v sv. Čechách dále diftongizovalo v *-ej*.

Na zbytku Moravy a ve Slezsku k přehlásce *'ú* > *í* nedošlo: na části (sz. a jv.) Moravy proto splývá tento tvar s tvarem tvrdých feminin (*krvou* jako *ženou*), na zbývající území Moravy a ve Slezsku se instr. *krv'ú* vyvíjel ve shodě s měkkou deklinací (koncovky procházely pravidelnými hláskovými obměnami, viz PRO Dlabc, D3a a Ala, srov. též ČJA 4-87 kočkou instr. sg. f. a ČJA 4-88 díží instr. sg. f.); odrazem tohoto stavu je rozložená měkká retnice na konci základu (např. *krvjou*), popř. zbytky měkkých retnic na Valašsku a v přechodových nářečích čes.-pol. (srov. oddíl 1M).

K zakončení *-um* srov. úvodní kapitolu.

Depalatalizovaná podoba *krvej* vznikla zřejmě na základě formy instr. sg. *krví*, popř. gen. *krve*, srov. ČJA 4-50 gen. sg. f.

Forma *kreví* svědčí o snaze po zachování podoby kmene podle nom. sg. (*krev*).

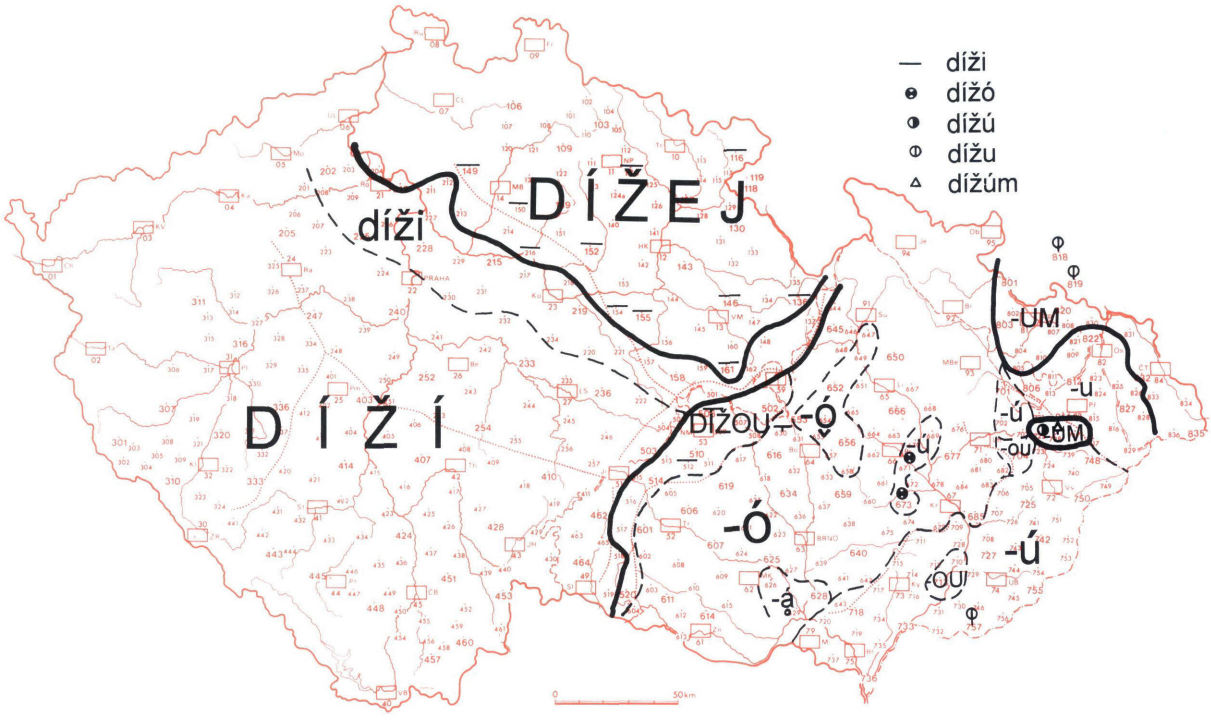

88
DÍŽÍ
instr. sg. f.

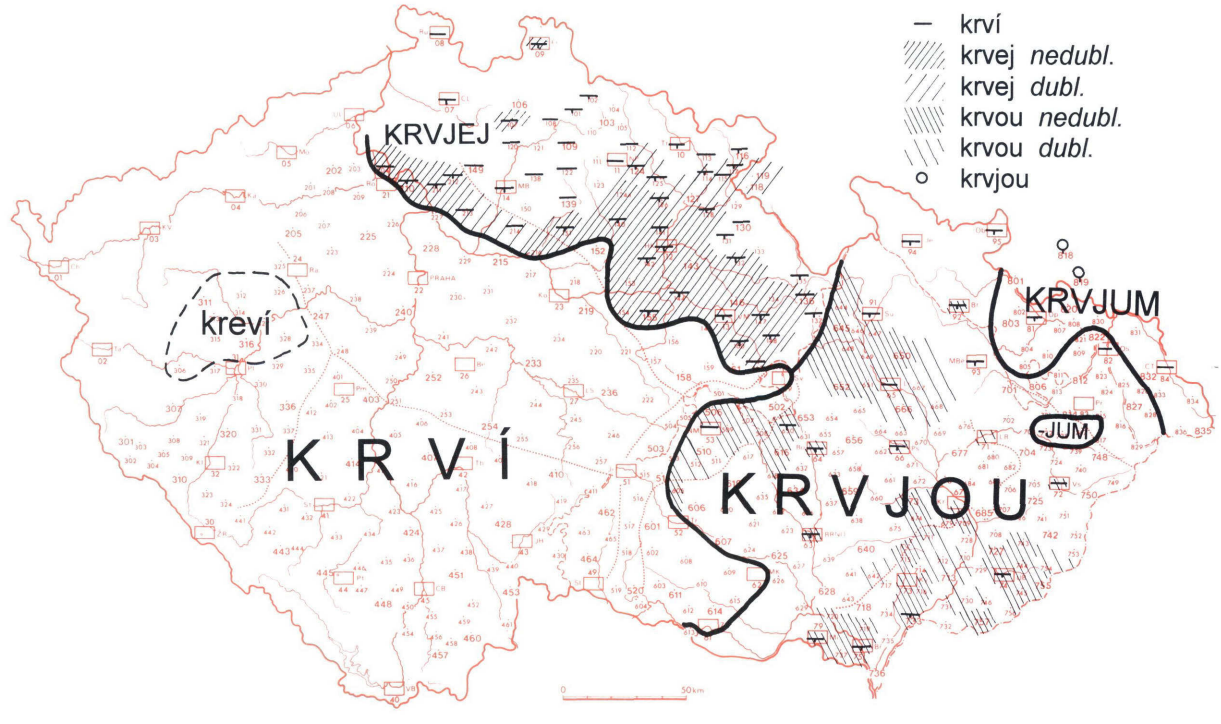

89
KRVÍ
instr. sg. f.

3 Vedle diferencí v nář. zakončení je na mapě zakresleno rovněž zeměpisné rozložení podob s *-v-* a se skupením *-vj-*. Formy s *-v-* byly jako výhradní zapsány v jzč. a střč. nářečích a na jz. Moravě, dále též v části vých. úseku svč. nářečí, na sz. a sev. Moravě, porůznu též v již. úseku vm. nářečí. Na ostatním území jsou rozšířeny tvary s *-vj-*.

Zeměpisně nejvýraznější morfologickou dichotomii, reprezentovanou zakončeními *-í* × *-ou*, doplňují koncovky *-ej* (svč. nářečí s výjimkou Hlinecká a přilehlý sev. úsek střč. nářečí) a *-um* (Opavsko, Hlučínsko, přechodová nářečí čes.-pol. a mikroareál na sev. Valašsku).

Formy se zakončením na *-í* (*krví*, na sz. Plzeňsku *kreví*) jsou rozšířeny po celých Čechách, nedubletně byly zapsány v jzč. a střč. nářečích a na jz. Moravě.

Tvary zakončené na *-ou* charakterizují většinu Moravy (bez jz. úseku) a přilehlé úseky Slezska.

Varianta *krví*, shodná se spis. jazykem, pronikla do naprosté většiny měst ležících v areálech s jinými morfologickými formami, dosti často na úkor tradičních nář. ekvivalentů. V svč. městech se u starší generace ještě drží zakončení s krátkým *-i*, mladá generace už má *-í*. Na Moravě si i ml. generace ještě často udržuje formu *krvou*.

4 **krví** stč. *krv'ú*, Db, MČ, hluž. *kreju* **krvou** sloven.
krvjum pol. *krwią*

5 krví Ju 3, 6, Ru 2, 3 — krvej Ju 1, 2 — krwej Po 1 — krewej Po 1 — krvjej Ju 2, 4 — krevjej Ju 2 — krvú Ru 5 — krv'ú Ju 7

6 —

Ši

Nominativ plurálu

Nominativ pl. maskulin

Životná maskulina

V nom. pl. se v současném spis. jazyce u životných maskulin uplatňují koncovky *-í*, *-ové* a *-é*. U některých jmen se mohou realizovat i dvě z nich. Potom zpravidla bývá jedna základní a druhá stylově příznaková.

Koncovka *-i* se vyskytuje u většiny maskulin životných, a to jako podoba jediná, nebo ve dvojici s koncovkou *-ové* (např. *páni* × *pánové*) nebo *-é* (např. *hosté* × *hosti*); u jmen zvířat je koncovkou základní (např. *medvědi*, *pstruzi*) a rovněž je tomu tak u odvozených jmen osob domácího i cizího původu, kde je personálnost vyjádřena už slovotvorným sufixem (např. *dělníci*, *sedláci*, *sportovci*; *fabrikanti*). Koncovku *-i* provází souhlásková alternace, např. *k* > *c*, *h* > *z*, *ch* > *š*, *d* > *ď* apod.

Koncovka *-ové* se projevuje jako výrazně osobní koncovka hlavně u substantiv, jejichž personálnost není vyjádřena jinak. Uchovává se tedy hlavně u neodvozených substantiv a u osobních vlastních jmen, která mají značkový charakter. Důvodem pro užití koncovky *-ové* bývá též snaha o odstranění homonymie akuz. a nom. pl. (např. *mazalové* místo *mazali* × *mazaly*), někdy i důvody stylové, např. *Rusi* × *Rusové*, kdy varianty s koncovkou *-ové* bývají hodnoceny jako stylově vyšší.

Koncovka *-é* je pozůstatkem staršího sklonění konsonantických kmenů. Užívala se u osobních maskulin na *-an* a *-tel* (od nich pronikla k dalším slovům na *-l* označujícím osoby), např. *Moravané*, *měšťané*, *učitelé*, *Španělé*, *andělé*.

V nářečích se u maskulin v nom. pl. vyskytují koncovky:

-e: pův. koncovka starých konsonantických kmenů (typ *učitele*); pův. koncovka akuz. pl. jo-kmenů přenesená do nom. pl. (typ *koně*); v Čechách snad kontaminace koncovek *-ove* a *-é*; ve slez. nářečích též důsledek pravidelného krácení samohlásek (viz PRO Ala).

-é: pův. konsonantická koncovka přejatá od jmen na *-janin* (*měšťané*), např. *pekaře*. (Ve vm. nář. se místy koncovka *-é* uplatňuje jen při označením rodiny jako celku, např. *Bartošé*, popř. *kováře* ‚kovářovi (rodina)', srov. ČJA 4-222 Královi nom. pl., na rozdíl od tvaru *kováři*, jenž označuje nositele profese.)

-i: pův. o-kmenová a jo-kmenová koncovka nom. pl.

-í: pův. koncovka nom. pl. někdejších mužských i-kmenů; nelze ani vyloučit pokračování původního zakončení **-ьja* u hromadných jmen stč. typu *bratřie* (patrně působením morfologické tendence po odlišení podstatných jmen životných a neživotných). Na Moravě v důsledku krácení *í* > *i* je možno předpokládat, že měla asi pův. větší rozsah.

-ove: v Čechách pozůstatek staré deklinace u-kmenové; ve slez. nářečích může být i výsledkem krácení formy *-ové*.

90
KLUCI
nom. pl. m.

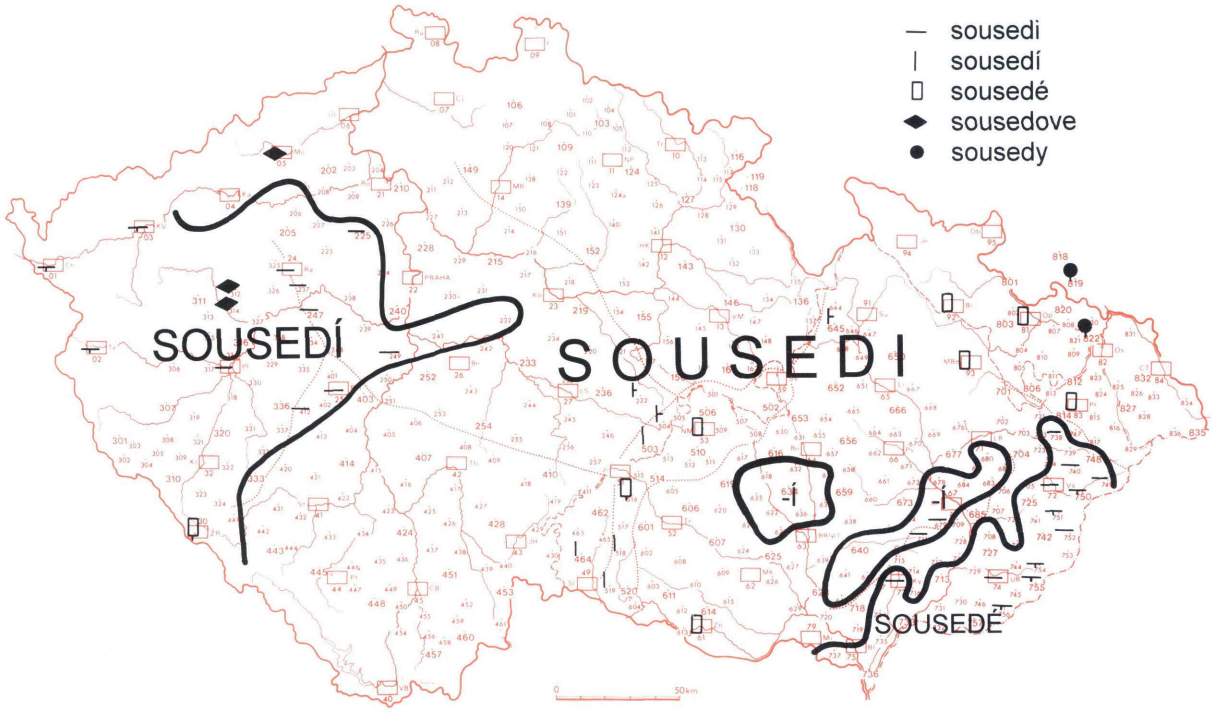

91
SOUSEDÉ
nom. pl. m.

-ové: nejspíše vlivem koncovky *-é* na původní u-kmenovou koncovku *-ove* (v mluvě mladší generace *-ové* vesměs vlivem spis. jazyka).
-ovja: křížením tvarů *synove* a *braťja* (jen v kopanič. nářečích, v návaznosti na slovenštinu).
-y: pův. akuzativní o-kmenová koncovka, přenesená do nominativu.

Zatímco se v Čechách územní rozšíření tvarů s koncovkou *-í* u jednotlivých slov značně odlišuje, na Moravě u mapovaných položek zaznamenáváme obvykle dvě shodná souvislá území, a to v oblasti sev. a sz. od Brna se středem na Tišnovsku a v úzkém pásu při východní hranici střm. nář. (zhruba v pruhu mezi městy Mikulov a Lipník nad Bečvou). V důsledku pravidelného krácení (viz PRO Alb) nelze vlastně pův. územní rozsah koncovky *-í* zachytit. Současný stav je patrně jen reliktem staršího stavu.

V Dotazníku pro výzkum českých nářečí byly nář. diference v nom. pl. životných maskulin sledovány na řadě slov označujících osoby a živočichy.

Kartografované položky kluci, sousedi, synové, učitelé, předsedové, hosté, lidé a rovněž ptáčci a koně jsou vhodnými reprezentanty zobrazení územního rozrůznění sledovaného tvaru uvedených typů podstatných jmen. Areál koncovky *-í* postihuje též mapa ČJA 2-43 brouci na lexémech *broucí*, *braboucí* a *chrobácí*.

90 **kluci** nom. pl. m. (1895) — *mapa s. 153*

1 M kluci (klúci 114, 131–133, 135, 145, 148, 156, 157, kuci 226, 10, 12, kluče 514, -ę 653, 655–658, 667, -cə 614)
klucí

2 Mapa zachycuje nář. rozdíly tvaru nom. pl. substantiva *kluk* (pův. o-kmen). V oblastech, kde lexém *kluk* není doložen (srov. ČJA 1-1 chlapec), byla sledovaná koncovka zapisována na zástupných slovech. Vedle pův. o-kmenové koncovky *-i* se prosadila i-kmenová koncovka *-í*.

3 Na většině území národního jazyka se vyskytuje forma *kluci*. Podoba *klucí* je rozšířena v jz. polovině Čech s přesahem na Slavonicko; dva areály dále vytváří na Moravě: na sev. Brněnsku a na vých. okraji střm. nářečí.

4 **kluci** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *-ci*, pol. a hlužˇ. *-cy*

5 kluci Ju 1–3, 7, Ru 2, 4 — klucí Ju 3, Ru 2, 3

6 SSA 11.12

Fi

91 **sousedi** nom. pl. m. (77) — *mapa s. 153*

1 M souseďi (-ďə 603, 611, sumśedźi 835, sumśadźi 831–836)
souseďí
sousedé (sousede 93, susede 81, 83)
sousedove 312, 314, 05
susedy 819, 822

2 Na mapě se sleduje nářeční diferenciace v zakončení nom. pl. substantiva *soused* (pův. o-kmen). Vedle tvarů na *-i* a *-í* bylo zachyceno i archaické zakončení na *-é* a okrajová koncovka *-ove*. Původně akuz. koncovka *-y* je přenesena do nominativu.

3 Forma shodná se spis. jazykem *sousedé* je příznačná pro nářečí vm. Pokud se místy objevuje i jinde, jde o novější vliv spis. jazyka, častější je v mluvě mladé generace, zvláště ve městech.

Podoba *sousedi* je běžná na celém teritoriu národního jazyka s výjimkou záp. úseku Čech, většiny území vm. nářečí a několika dalších menších oblastí.

Forma *sousedí* je v Čechách charakteristická zejména pro zč. nář. oblast s výběžkem do oblasti střč. nářečí, dále tvoří malou enklávu v hor. Posázaví a na Slavonicku. Na Moravě se vyskytuje na sev. Brněnsku a podél vých. hranice střm. nářečí.

Jen ojediněle byly zachyceny formy *sousedove* (Manětínsko) a *sousedy* (Hlučínsko).

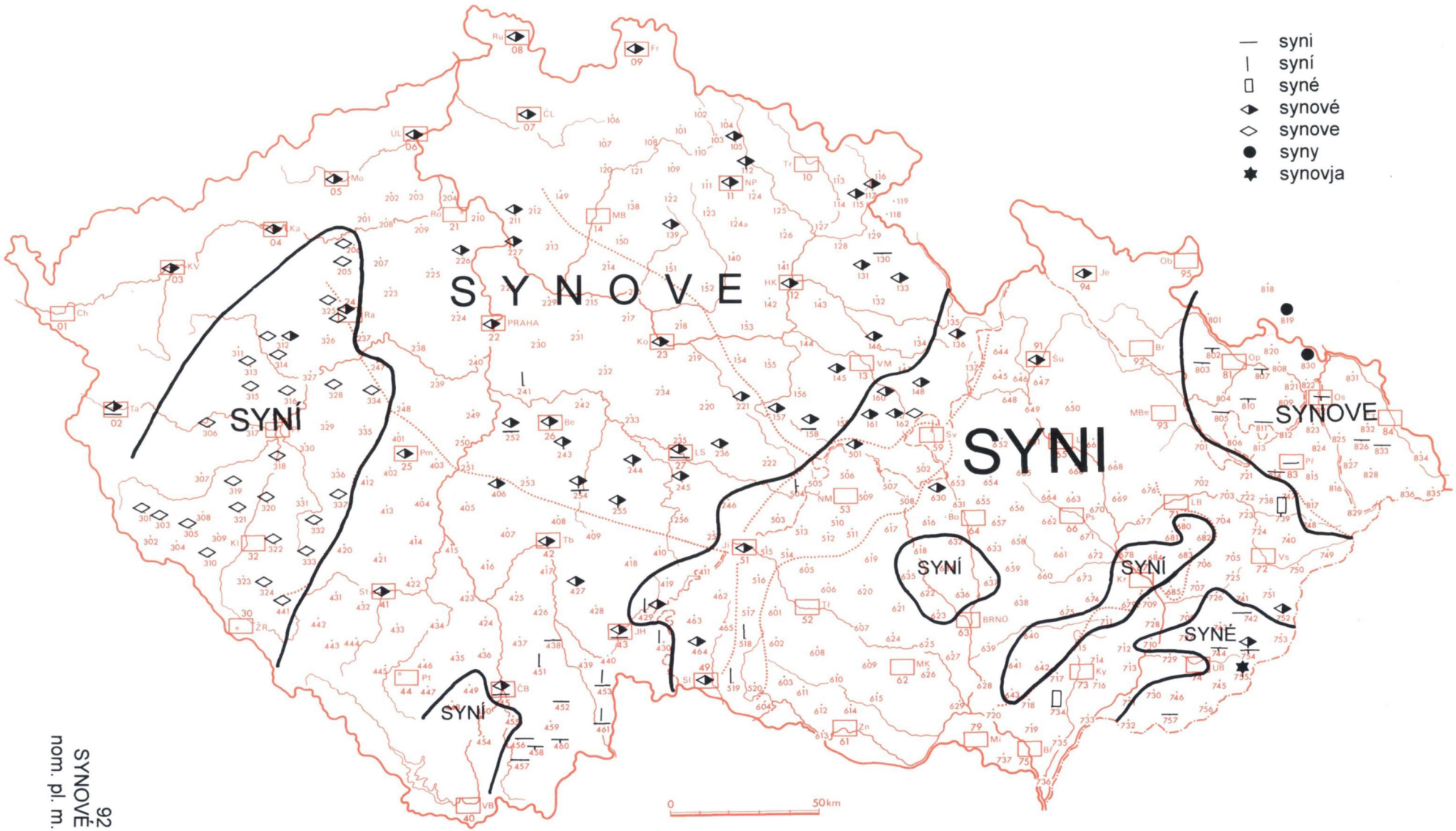

92
SYNOVÉ
nom. pl. m.

4 **sousedé** stč. *súsědé*, Db, Tk, MČ, pol. *sąsiedzie*, *susodźa* **sousedí** sloven. *súsedia*

5 sousedi Po 1, Ju 1, 2, Ru 2, 4 — súseďi Ju 3, 7, Ru 5 — souseďí Ju 3, Ru 3 — sousedé Ju 7

6 ASJ II 56:48, SSA 11.12

Fi

92 **synové** nom. pl. m. (1808) — *mapa s. 155*

1 M synové
synove (-v’e 818, 831–836)
siné (siňé 739, 753, 757)
syňi (-ňə 603, 614)
siňí
syny 819, 830
sinovja 755

2 Mapa představuje nář. rozdíly tvarů nom. pl. substantiva *syn* (pův. u-kmen). Vedle staré u-kmenové koncovky *-ove* se v Čechách objevuje – asi vlivem spis. jazyka – podoba *-ové*. Zakončení na *-i* a *-í* jsou důsledkem přiklonění k o-kmenům, popř. i-kmenům. Původně akuz. koncovka *-y* je přenesena do nominativu. Podoba *syné* je spíše analogií podle jiných životných subst. než reliktem přejetí staré konsonantické koncovky. Hlásková varianta *syňə* na Znojemsku, registrovaná jen v oddíle 1 (srov. PRO C2a), byla zachycena pouze ojediněle a explorátory byla označována jako podoba příznačná jen pro nejstarší nář. vrstvu.

3 Forma *synove* je charakteristická pro Čechy a území slez. nářečí; na Moravě převažuje podoba *syni* (novějі proniká zejména do slez. nářečí, především na Opavsko). Podoba *synί* je v Čechách rozšířena hlavně v zč. oblasti (téměř vždy v dubletě s tvarem *synove*), dále se vyskytuje na Doudlebsku, rozptýleně a řídce na širším Jindřichohradecku a na Moravě na Slavonicku, na sev. Brněnsku a na vých. okraji střm. nářečí.

Pro stř. úsek vm. nářečí je charakteristická forma *syné*. Tvar *synové* – shodný se stavem ve spis. češtině – se hojněji, ale téměř vždy jako dubletní, objevuje zvláště ve vých. polovině Čech a rovněž v mluvě čes. měst, v pohraničních městech i na sev. Moravě.

4 **syni** Db **synovja** sloven. *synovia*
synové stč. *synove*, Db, Tk, MČ, pol. *synowie*, hluž. *synojo*

5 siné Ru 5 — siňi Ju 1–3, Ru 1, 4 — syňi Ju 7 — siňí Ju 3, Ru 2, 3 — sinove Ju 1, 3, Ru 4 — sinové Ru 5 — synové Ju 7 — sini Po 1

6 ASJ II 63:55, AJK 560, SSA 11.12.1.1

Fi

93 **učitelé** nom. pl. m. (15) — *mapa s. 157*

1 M učitelé
učitele
učiteli (oč- 664–667, 669, hu-)
učitelí (hu-)
učitelové
učitelove

2 Tvar nom. pl. substantiva *učitel* (jo-kmen) uchovává původní konsonantickou koncovku *-e*, která se později zdloužila v *-é* (toto zakončení je příznačné pro spisovný jazyk). Koncovka *-e* zaznamenaná porůznu v Čechách může být i výsledkem kontaminace spis. podoby *učitelé* a na tomto území většinové formy *učitelove*.

Ostatní nář. koncovky jsou formy přejaté od jiných skloňovacích typů, a to od sklonění o-kmenového (*-i*), i-kmenového (*-í*) nebo u-kmenového (*-ove*, *-ové*).

Formy s protetickým *h-* na mapě nesledujeme, protože této problematice je věnována samostatná kapitola, viz ČJA 5, Protetické a hiátové hlásky, s. 344–372.

3 Tvar *učitelove* je doložen téměř z celých Čech; forma *učitelové* byla zaznamenána jen zřídka, nejčastěji v širším Posázaví.

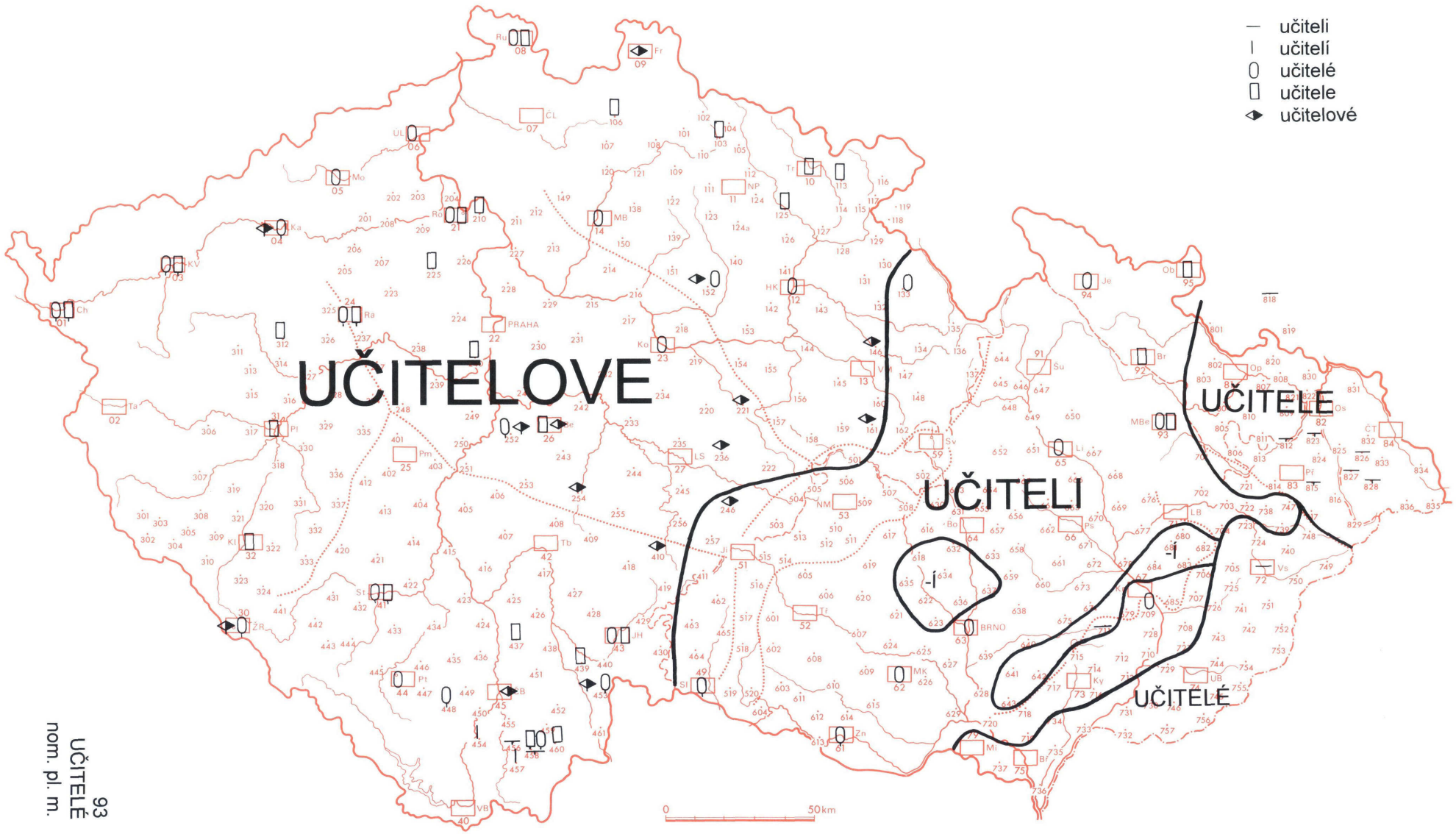

93
UČITELÉ
nom. pl. m.

Podoba *učiteli* pokrývá většinu území Moravy včetně malého vých. cípu Čech; byla zapsána také v oblasti slez. nářečí, zejména na Frýdecku-Místecku.

Formu *učitelí* máme v Čechách zachycenu spíše sporadicky, a to pouze na doudlebském okraji, na Moravě pak vytváří obvyklé areály na sev. Brněnsku a při vých. hranici střm. nářečí.

Tvar *učitelé*, shodný se spis. jazykem, je běžný ve vých. pásu vm. nářečí a proniká také do mluvy měst; nedubletně byl zapisován zejména v pohraničních městech v Čechách.

Ve slez. nářečích je běžná podoba *učitele*. Tatáž forma se dokládá také ze sev. okraje svč. nářečí, z již. Čech a častěji i z měst v záp. Čechách.

4 **učitele** pol. *nauczyciele*
učitelé Db, Tk, MČ
učitelí sloven. *učitelia*
učitelové Db, hluž. *wučerjo*

5 učitelé Ju 7, Ru 3 — učitelové Ju 3, Ru 2 — učitelove Ju 1–3, Ru 2–4 — učiteli Ru 5 — učitela Ru 2

6 ASJ II 66:52, SSA 11.12

Fi

94 **předsedové** nom. pl. m. (9) — *mapa s. 159*

1 M
přecedové
přecedove
přeceďi
přeceďí
přecedé

2 Mapa zaznamenává nář. formy nom. pl. substantiva *předseda* (pův. a-kmen mužského rodu). Všechny nář. koncovky jsou přejaté od jiných skloňovacích typů. Uplatnily se zde koncovky od původu u-kmenové (*-ove*, *-ové*), o-kmenové (*-i*), i-kmenové (*-í*) a také koncovka *-é*, původně příznačná pro konsonantické typy.

Hlásková skupina *-ds-* se vesměs realizuje splynule jako *-c-*. Podoby zaznamenané se skupinou *-ts-* (při pomalé, zvýrazněné výslovnosti) zde neevidujeme.

3 Podoba *předsedove* je charakteristická téměř pro celé Čechy a také pro slez. nářečí. Na Moravě je nejběžnější tvar *předsedi*, kromě území čm. a střm. nářečí pokrývá též nářečí dolská a záp. pás Valašska. Podoba *předsedí* zabírá mikroareál na sz. Brněnsku a vých. pás střm. nářečí od Lipníka nad Bečvou k Mikulovu. Pro oblast Slovácka s výběžkem na vých. Valašsko je běžná forma *předsedé*.

Tvar *předsedové* se omezuje s výjimkou vých. Čech a mikroareálu na sv. Valašsku na mluvu měst; zde však má spíše charakter novější dublety.

4 **předsedové** Db, Tk, MČ, sloven. *predsedovia*, pol. *-owia*, hluž. *předsydojo*

5 přeceďi Po 1 — přeceďí Ru 3 — starosťi Ru 2 — přecedové Ju 7 — přecedove Ju 2, Ru 4 — starešinove Ju 1 — starošínove Ju 3

6 ASJ II 66:68, SSA 11.12.1.1

Fi

95 **hosté** nom. pl. m. (2036) — *mapa s. 161*

1 M
hosté 709, 731
hoste
hosťé
hoste
hosťi
hosťí

2 Na mapě se sledují rozdíly v koncovkách nom. pl. substantiva *host* (pův. i-kmen mužský). Stará i-kmenová koncovka *-í* se uchovává víceméně jen na okrajích zkoumaného území. Převažují zakončení přejatá od jiných skloňovacích typů, především o-kmenová koncovka *-i* a zakončení *-é* a *-e*, která jsou od původu koncovkami konsonantických kmenů.

Nesledují se pravidelné hláskové obměny skupiny *-st-*, jež zachycují izoglosy PRO B6ab.

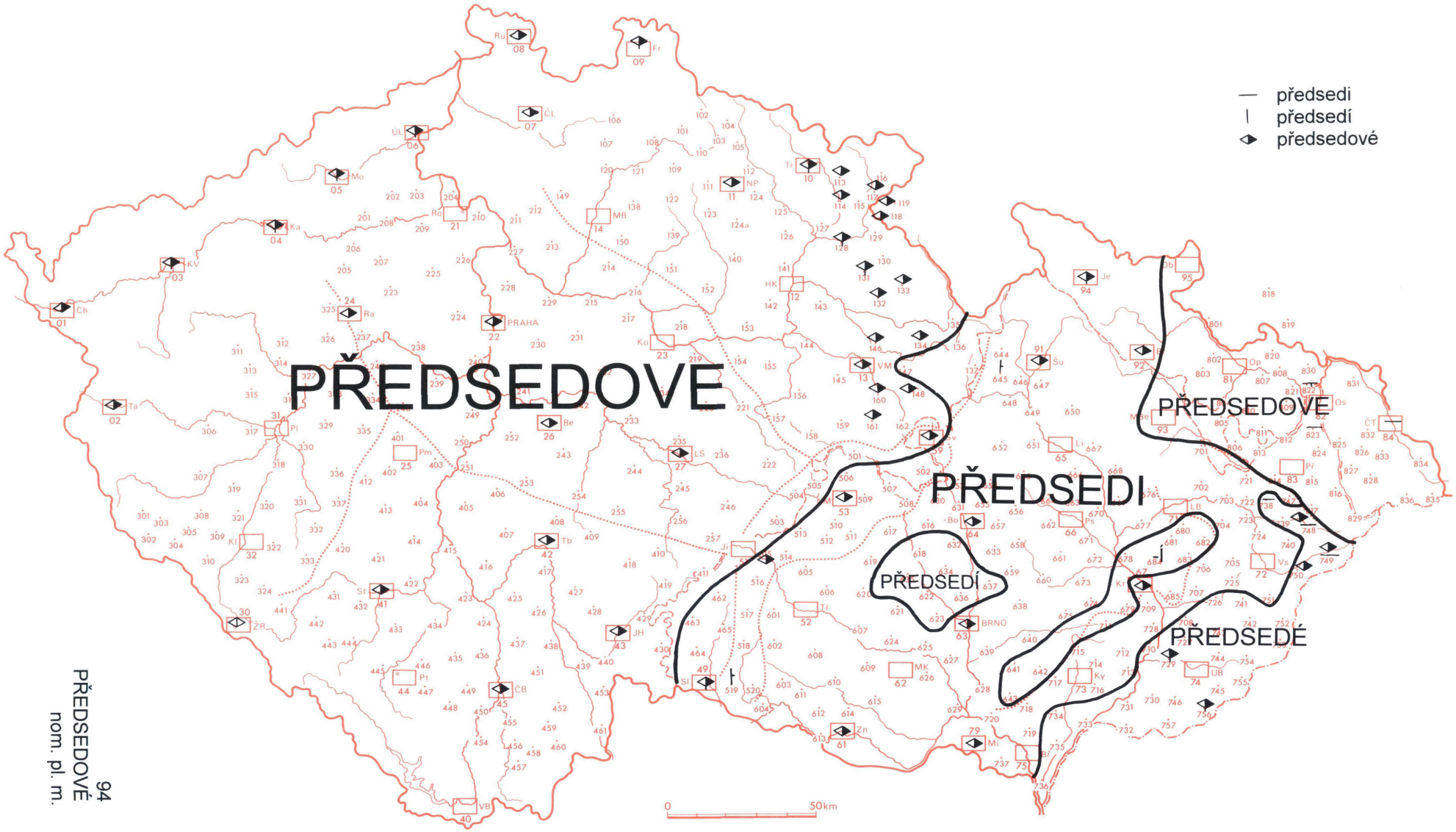

94
PŘEDSEDOVÉ
nom. pl. m.

Nelze vyloučit, že slez. tvar *hoste*, explorátory často označovaný za mladší formu vedle podoby *hosti*, je hláskovou obměnou formy *hosté*, přejaté ze spis. jazyka.

3 Na většině území národního jazyka, s výjimkou záp. i vých. okraje, je běžný tvar *hosti*. Forma *hostí* se vyskytuje v záp. Čechách a dále v několika velmi malých areálech v Čechách (sev. od Benešova a v horním Posázaví) i na Moravě (na Jemnicku, sz. Brněnsku, na jv. a vých. okraji střm. nářečí). Sv. úsek vm. nářečí pokrývá podoba *hosťé*, vých. okraj slez. nářečí pak charakterizuje forma *hostě*; ta se dokládá ještě ze zč. okraje. Na Opavsku a na Příborsku je běžná podoba *hoste*.

Ve městech se položka nezkoumala.

4 **hosté** Db, Tk, MČ, pol. *goscia*, hluž. *hóscojo*
hosti stč., Tk, MČ
hostí stč. *hoscie*, *hostie*, sloven. *hostia*

5 hosťi Po 1, Ju 1–3, 7, Ru 4, 5 — hosťí Ju 3, Ru 2, 3

6 SSA 11.12, OLA 2241

Fi

96 **lidé** nom. pl. m. (2092) — *mapa s. 161*

1 M liďi (lyďi 738, leďə 611, 614, hlďi 614, luďi 747, ludzi 701, 82) — líďi (též 240, 501)
liďí
lidé (lide 95, lidé 738, lyďé 738) — ludé
luďé (též 701, též luďe 817, 82, ludze 818–820, 822, -dźe 830–834, 84, ludže 835–836)
ludzja 755

2 Jméno *lidé* (původní i-kmen) si pro svou pomnožnost, a tudíž nevýrazný rod zachovalo ve spis. jazyce v plurálu poměrně dobře staré sklonění. V nářečích se v nom. pl. vedle převažujících koncovek *-i* (o-kmenová a jo-kmenová) a *-é* (konsonantická) dokonce vyskytuje ještě původní nom. pl. s i-kmenovou koncovkou *-í* (< *ie*).

Vedle rozdílu v koncovkách mapa registruje též diferenci *ludé* × *ľuďé*, která vyplývá z přiklonění k tvrdému či měkkému skloňovacímu typu.

Mapa rovněž zachycuje rozsah staré nepřehlasované varianty typu *ludé* (× *lidé*) a diferenci v kvantitě *lídi* × *lidi*. Nezaznamenány zůstaly hláskové varianty kořenného *i* v střm. nář., neboť územní rozšíření této změny *li* > *le* (*lę*) u sledovaného slova postihuje izoglosa PRO F1.

3 Základní protiklad tvoří rozdíl mezi formou *lidi*, která je příznačná pro oblast nářečí čes. v užším smyslu, nářečí střm. a úsek nářečí dolských, a podobou *ludé*, charakteristickou pro většinu vm. nářečí a pro záp. a již. část nářečí slez. Hlučínsko a čes.-pol. přechodová nář. charakterizuje forma *luďé*. Hlásková varianta *lídi* tvoří mikroareál na již. Královéhradecku a v Podorlicku.

Tvar *lidí* byl zachycen především na Kroměřížsku a Holešovsku, záp. od Brna a na Slavkovsku.

Podoba *ludzja*, zaznamenaná na Kopanicích, navazuje na sloven. jazykové území.

Situace ve městech se v podstatě shoduje s venkovským okolím; zejména do mluvy mor. měst proniká – většinou jako mladší dubleta – forma *lidé*, shodná se spis. jazykem.

4 **lidé** Jg, Tk, SSJČ
lidi Jg, Tk nespis.
lidí stč. *l'udie*, Jg *ludie* slc.
ludé stč. *l'udé*
lude pol. *ludzie*, hluž. *ludźo*
luďja sloven. *l'udia*

5 liďi Po 1, Ju 1–3, 5, 6, Ru 2, 4 — liďí Ru 3 — lidé Ju 7, Ru 5

6 ASJ II 59:51, SSA 11.12

Fi

97 **ptáčci** nom. pl. m. (1431) — *mapa s. 163*

1 M ptáčci (ptáčcə 614, ptácci 620, ptájci 463, 603, 652, ftáčci, ftácci)
ptáčcí (ftáčcí)
ptáčky (-čk'i 831–836, ptošk'i 831, 832, ftáčky)

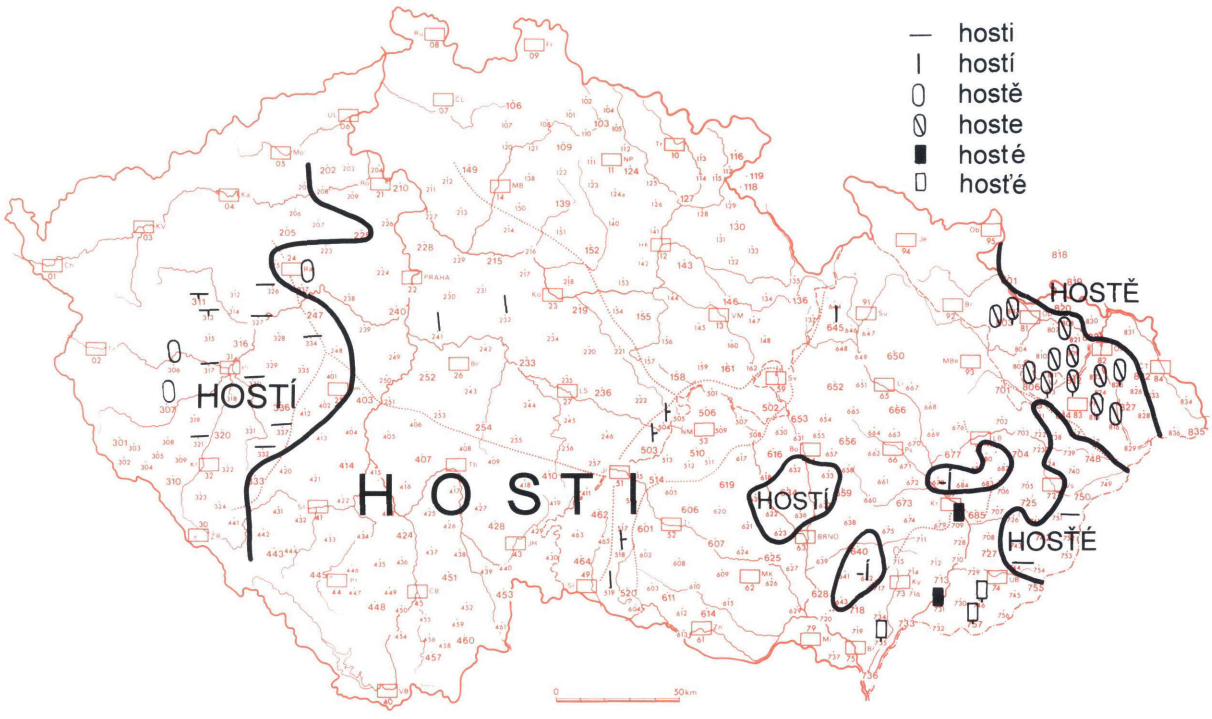

95
HOSTÉ
nom. pl. m.

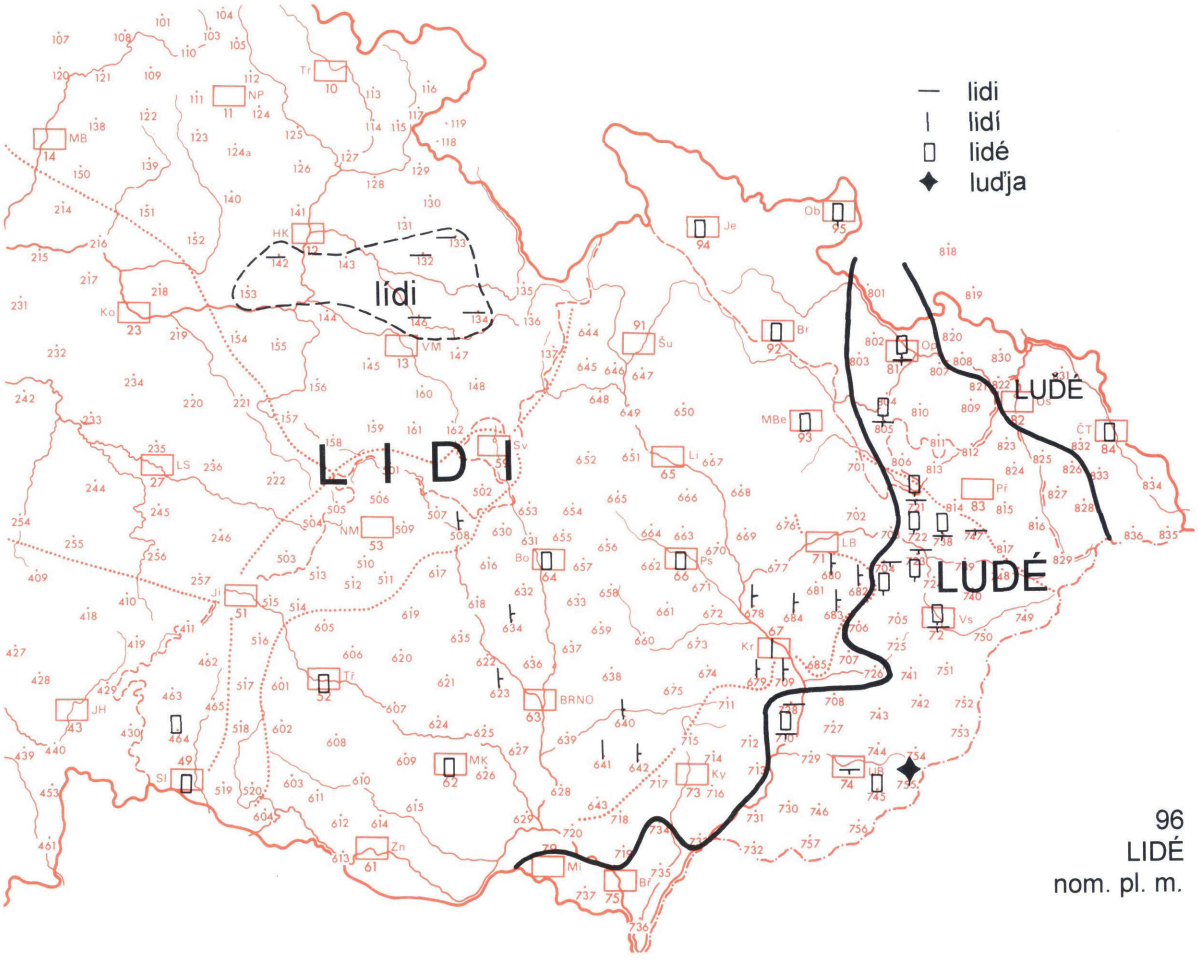

96
LIDÉ
nom. pl. m.

ptáčkove
ptáčkové
ptáčkovja 755

2 Sledují se nář. diference tvaru nom. pl. slova *ptáček* (původní o-kmen). Uplatnilo se zde vedle pův. koncovky o-kmenové (*-i*) též zakončení u-kmenové (*-ove*, *-ové*), ale i i-kmenové (*-í*) a také *-y*, původně akuz. o-kmenová koncovka. Ta je výrazem staré tendence k pojímání živočišných jmen jako neživotných. Koncovka *-ovja*, doložená z kopanič. nář., navazuje na sousední slovenštinu.

Položka *ptáčci* byla v Čechách zkoumána jen na opěrné síti. Hranice rozšíření podoby *ptáčky* byla proto zpřesňována podle materiálu zachyceného v položce 2223 Dotazníku, sledující výskyt neživotných koncovek u jmen zvířat. Mapa tedy postihuje maximální územní rozšíření tohoto typu, přičemž podobu *ptáčci*, shodnou se stavem ve spis. jazyce, eviduje v Čechách pouze v bodech, v kterých byla tato forma zachycena položkou 1431.

Hláskový rozdíl *ptáčci* × *ftáčci* na mapě nesledujeme.

3 Podoba *ptáčci* je typická především pro Moravu; jako novější varianta proniká i do oblastí, ve kterých převažují jiné tvary, a hlavně do mluvy měst, zvláště pohraničních, kde je často formou jedinou.

Tvar *ptáčcí* byl v Čechách zapsán jen sporadicky; na Moravě je běžný především sev. od Brna a na úzkém vých. okraji stř. nářečí zhruba mezi Mikulovem a Lipníkem nad Bečvou.

Forma *ptáčky* je běžná téměř v celých Čechách a ve Slezsku. Po celých Čechách byla také zapsána podoba *ptáčkove*; varianta *ptáčkové* se tu vyskytla jen sporadicky.

4 **ptáčci** Db, Tk, MČ **ptáčky** sloven. *vtáčiky*, pol. *ptaszky*, hluž. *ptački*
ptáčkové Tk

5 ptáčci Ju 6 — ftáčci Ju 7, Ru 5 — ptáčcí Ru 3 — ptáčkové Ju 3 — ptáčkove Ju 3, 5 — ftáčkove Ju 5, Ru 2 — ptáčki Po 1, Ju 1–3 — ftáčki Ju 2, Ru 4

6 AJK 564, SSA 11.12

Fi

98 **koně** nom. pl. m. (810) — *mapa s. 163*

1 M koňe
koňi
koňí
koňé 740, 743, 744

2 Na mapě sledující nářeční rozdíly forem nom. pl. substantiva *kůň* (pův. jo-kmen) se vedle starého jo-kmenového zakončení *-i* uplatňuje koncovka *-e* (pův. koncovka akuz. jo-kmenů) a okrajově též zakončení *-í* (pův. i-kmenová koncovka) a *-é* (v důsledku přiklonění k typům uchovávajícím relikty zakončení pův. konsonantických kmenů).

3 Téměř na celém území národního jazyka je rozšířena podoba *koně*; ve vm. nářečích byla ojediněle zachycena forma *koňé*. Jen v části centr. úseku stř. nářečí, na sev. Znojemsku a v mikroareálu záp. od Vsetína se vyskytuje forma *koni*. Z Tišnovska je doložen tvar *koní*.

Ve městech položka zkoumána nebyla.

4 **koně** Db též *koňové*, Tk, MČ, sloven., pol. *konie*, hluž. *konje* **koní** Db

5 koňe Ju 1–3, 7, Ru 2, 3, 5 — kóňe Po 1

6 SSA 11.12

Fi

Neživotná maskulina

V nom. pl. neživotných maskulin se ve spis. jazyce uplatňují koncovky *-y* a *-e*. Koncovka *-y* charakterizuje substantiva zakončená na tvrdou souhlásku (vzor *hrad*), koncovka *-e* je příznačná pro podstatná jména měkkého zakončení (vzor *stroj*).

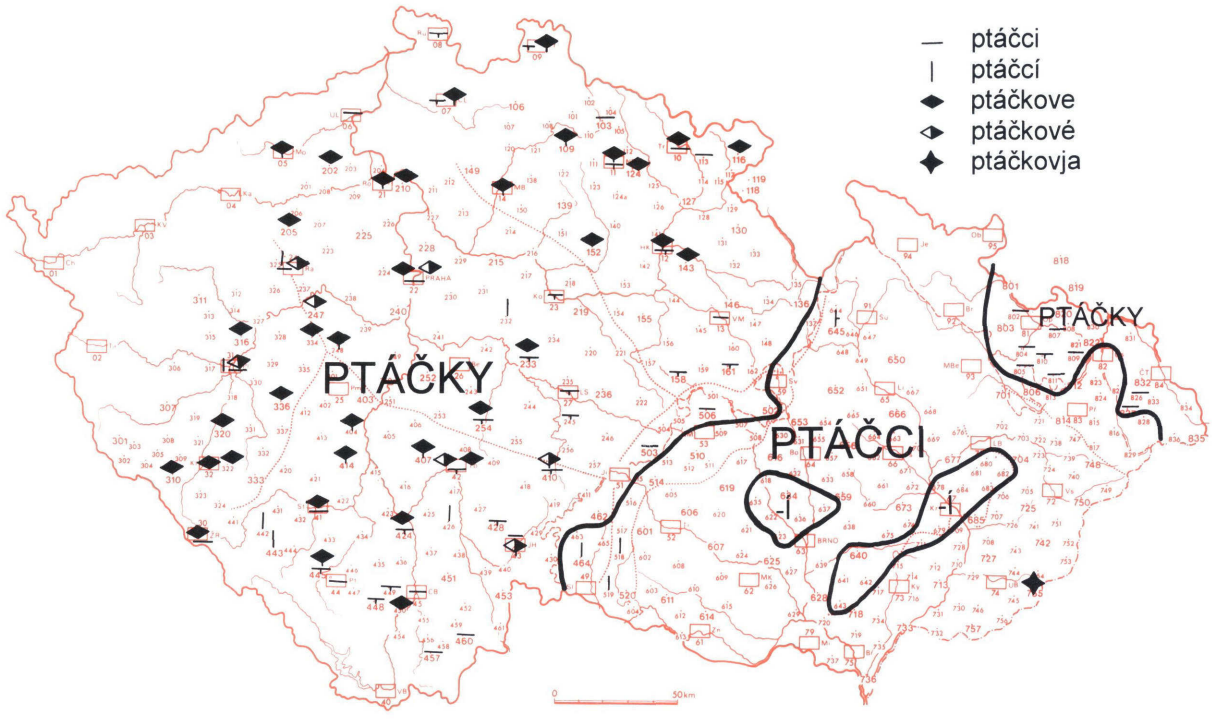

97
PTÁČCI
nom. pl. m.

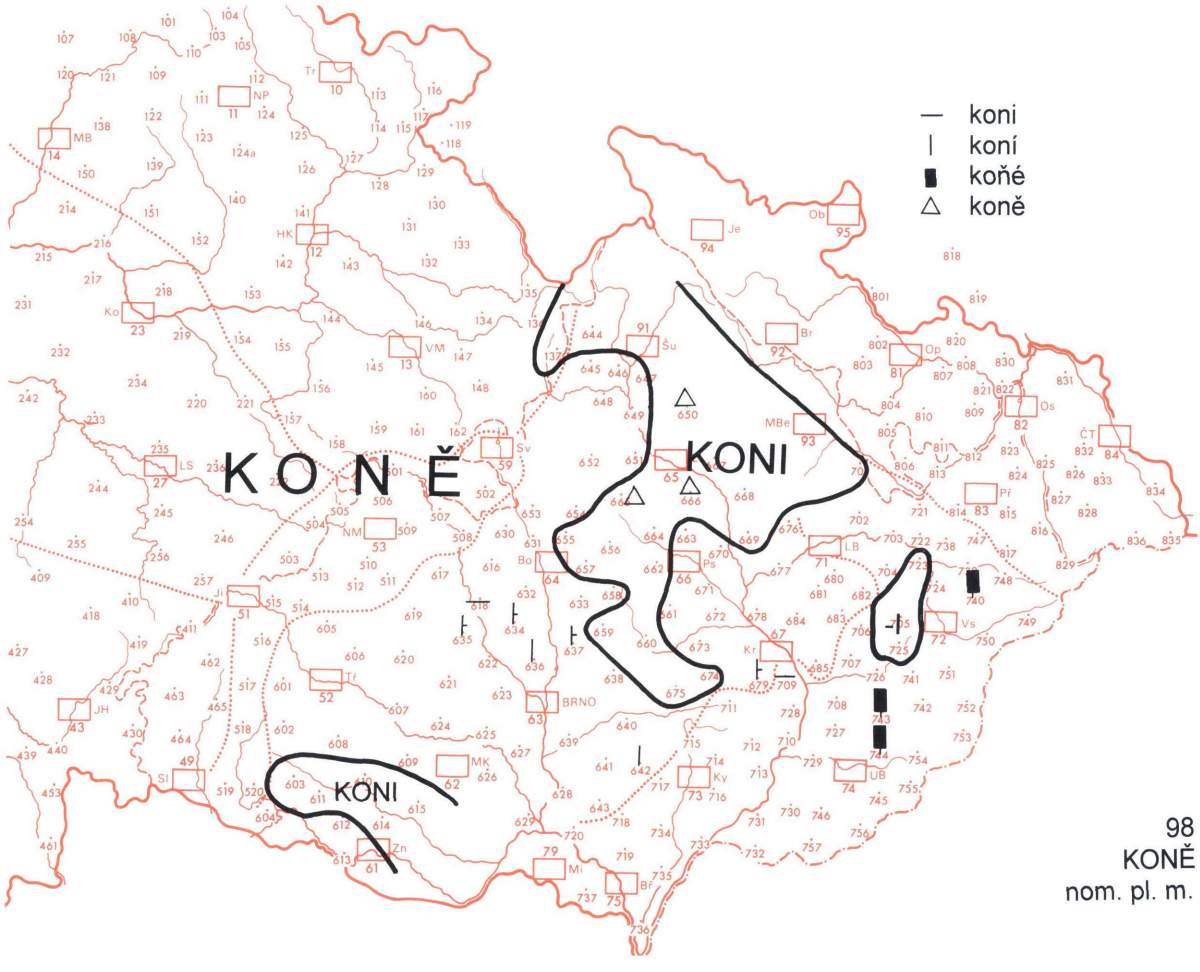

98
KONĚ
nom. pl. m.

V nářečích se v sledovaném pádě vyskytují koncovky:
-a: pův. koncovka středních o-kmenů (*města*);
-e: výsledek hláskového vývoje koncovky akuz. pl. mužských jo-kmenů (*oráčě* > *oráče*); u některých typů jmen pův. koncovka nom. pl. starých konsonantických kmenů (*lokte*, *kameně*), popř. výsledek pravidelné střm. hláskové změny *y* > *e* (*ę*), srov. PRO D2abc;
-i: pův. koncovka mužských n-kmenů (*dni*);
-í: výsledek hláskového vývoje pův. koncovky mužských i-kmenů (*gostie* > *hostí*);
-y: pův. o-kmenová akuz. koncovka přenesená do nom. (*hrady*).

Diference zkoumaného tvaru byly sledovány na položkách vozy (s přikomentovanou položkou časy), vousy, dny, kameny a lokty.

99 **vozy** nom. pl. m. (688) — *mapa s. 165*
časy (1470)

1 M vozy — vozę
voze

2 Na mapě se zaznamenávají nář. podoby nom. pl. substantiva *vůz* (původní o-kmen). Sledovaný tvar má jednak koncovku *-y* (podle vzoru *hrad*), jednak zakončení *-e*, svědčící o přechodu tohoto jména na části území k měkkému typu skloňování (vzor *stroj*). V střm. nářečích nelze zeměpisnou hranici mezi oběma skloňovacími typy přesně postihnout. V již. části střm. nářečí může koncovka *-e* být příznakem měkkého skloňovacího typu – jako je tomu jinde na Moravě – nebo výsledkem pravidelné hláskové změny *y* > *e* (viz PRO D2abc).

Ani v centr. úseku střm. nářečí zapsanou formu s *-ę* nemůžeme s jistotou považovat za výsledek uvedené změny; nelze totiž vyloučit, že se zde někdejší forma *voze* přiklonila k typu *hradę*.

3 Tvar *vozy*, shodný se stavem ve spis. jazyce, je běžný v celých Čechách a v oblasti slez. nářečí; v centr. úseku střm. nářečí byla zapisována podoba *vozę*.

Forma *voze* se omezuje na území Moravy. I tam – zvláště do mluvy měst – proniká spis. tvar; ten jsme místy zaznamenali i v lokalitách venkovských, zejména ve vm. nářečích.

4 **vozy** Db, Tk, MČ, sloven., pol., hluž.

5 vozi Ju 1–5, Ru 2–4 — wozi Po 1 — voze Ju 6, 7, Ru 5

6 ASJ II 73:65, AJŠ 1367, SSA 11.55

7 Ve srovnání s položkou vozy vykazuje položka časy rozdíl v tom, že tvar *čase* pokrývá poněkud menší areál než forma *voze*. Nebyl zapsán v oblasti mezi Novým Městem na Moravě a Boskovicemi a též na sv. okraji vm. nářečí (od Kopanic až na vých. Vsetínsko).

Jako nedubletní se forma *časy* vyskytuje i na Kyjovsku, Holešovsku a jinde ve vm. nářečích.

Fi

100 **vousy** nom. pl. m. (1623) — *mapa s. 165*

1 M vousi (též 45) — fousy (funsy 818) — fósę
fouse (fósə 645)
fousa

2 Vedle nář. rozdílů v tvarech nom. pl. substantiva *vous* (původně o-kmen mužský) způsobených přechodem tohoto jména k měkkému skloňovacímu typu (*fousy* × *fouse*) vystupuje ještě rozdíl vyplývající snad z uplatnění koncovky analogické podle nepřehlasovaných podob jo-kmenů stř. rodu (*fousa* podobně jako *vejca*, *pola*); tak usuzujeme dle jazykovězeměpisné situace na Moravě, srov. ČJA 4-105 vejce nom. pl. n., ČJA 4-104 pole nom. pl. n. Proti tomuto předpokladu by nemusela být ani skutečnost, že se jedná o substantiva jiného rodu, neboť koncovka *-a* (od původu koncovka o-kmenů neuter) je příznačná pro pluralia tantum všech rodů (např. *oblaka*, *luka*).

Také u tvaru *fouse* nelze přesně určit, zda v jz. části střm. nářečí je koncovka *-e* v důsledku přechodu k měkkému typu skloňování či zda jde o pravidelný hláskový vývoj *y* > *e* (*ę*) (srov. výše položku *vozy*).

Na mapě se rovněž sleduje okrajová hlásková diference *fousy* × *vousy*.

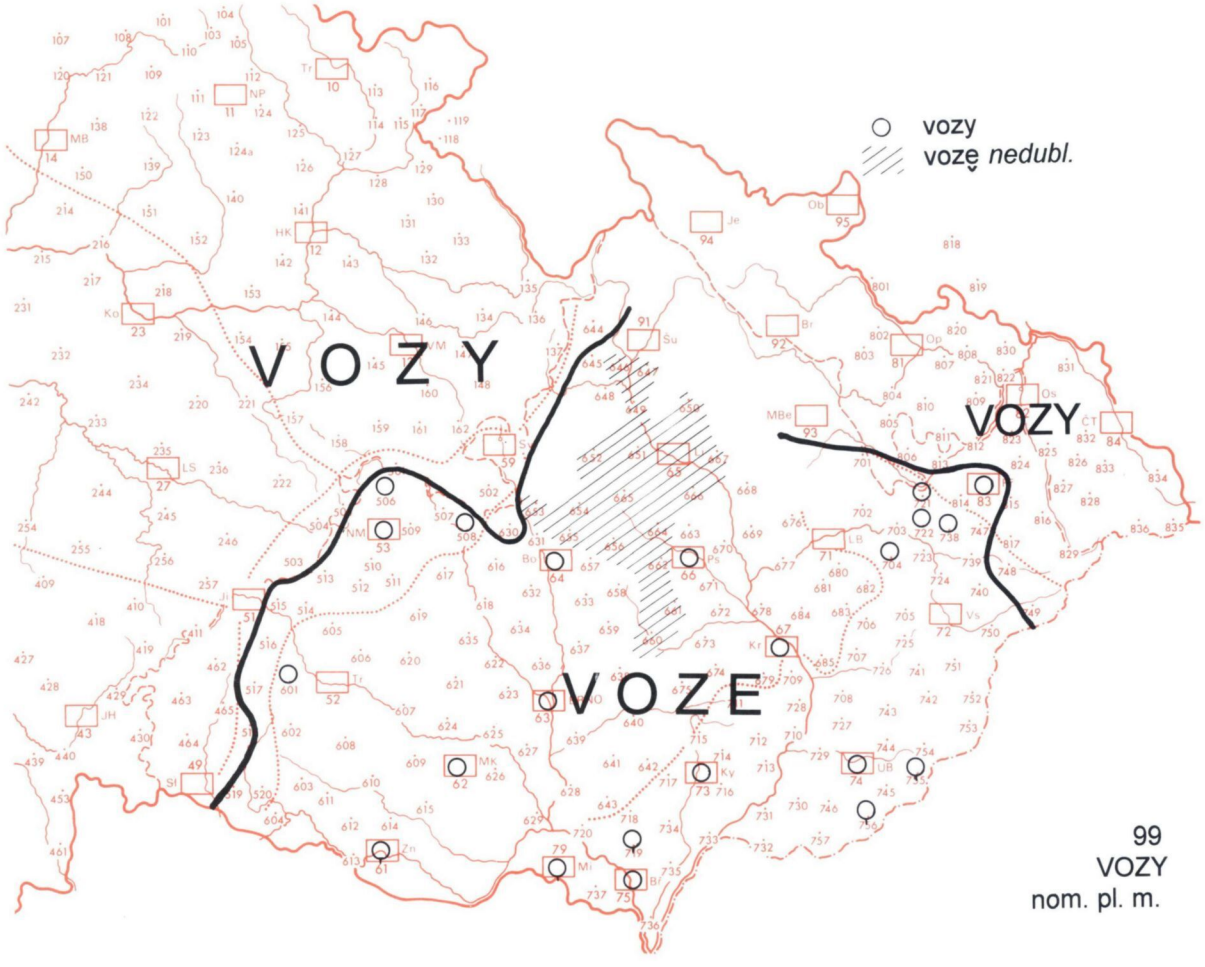

99
VOZY
nom. pl. m.

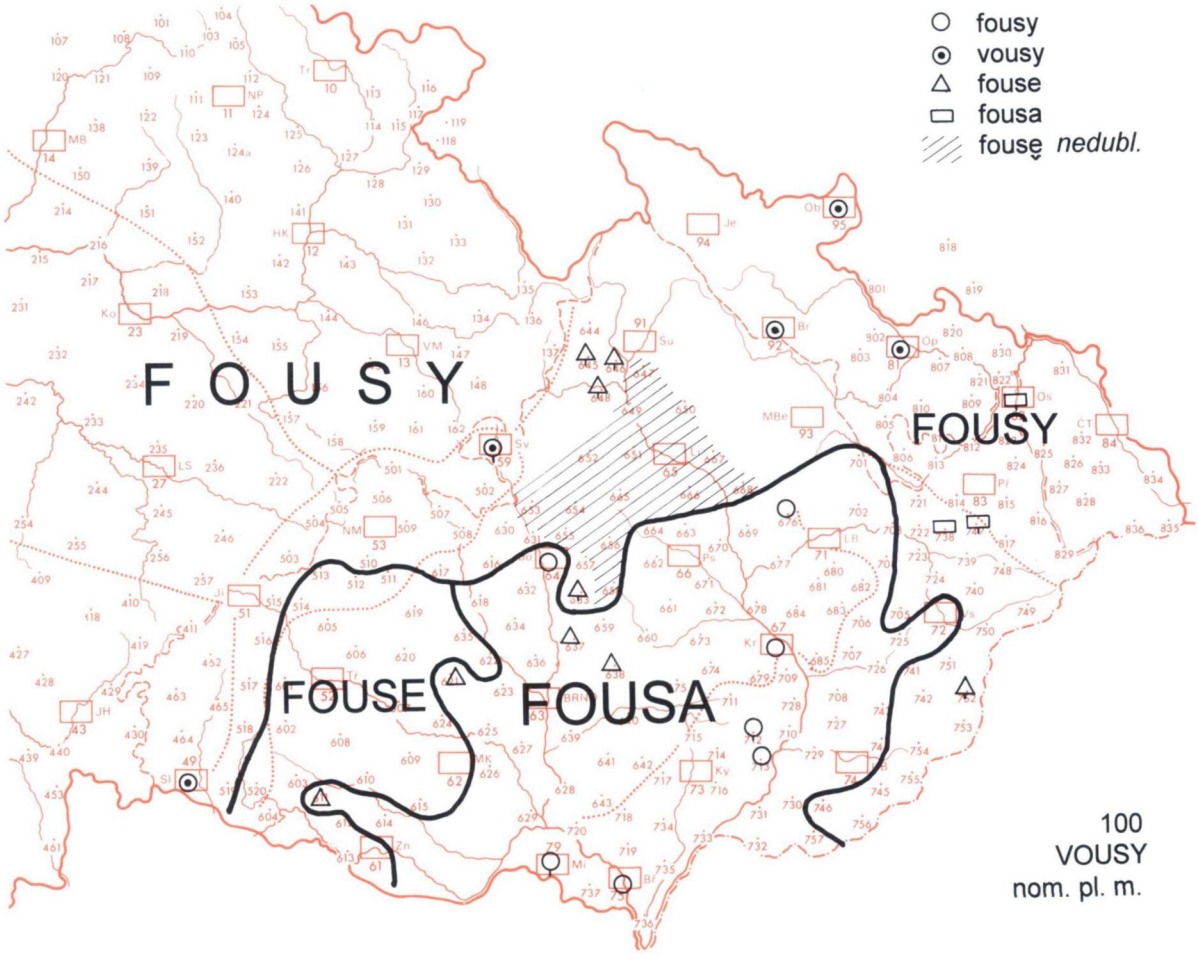

100
VOUSY
nom. pl. m.

3 Podoba *fousy* je charakteristická pro celé území Čech a pro slez. nářečí, na Moravě pro téměř celou oblast čm. nářečí s přesahem až na Boskovicko a dále pro sev. a sv. úseky vm. nářečí, proniká i do mluvy mor. měst. V centr. úseku střm. nářečí byla zapsána podoba *fousę*.

Tvar *fouse* pokrývá oblast na záp. Moravě se středem na Třebíčsku.

Na velké části stř. a jv. Moravy, vymezené na západě linií měst Boskovice a Znojmo a na východě Vsetín a Uherský Brod, je běžná forma *fousa*.

Jen ve městech (zejména na sev. Moravě) byla zachycena hlásková varianta *vousy*, shodná se spis. jazykem.

4 **fousy** SSJČ ob., pol. *fusy* plt. **vousy** Db, Tk, MČ, hluž. *-y*

5 fúsa Ru 5 — fousi Po 1, Ju 1–3, Ru 2–4 — fúsy Ju 7

6 SSA 11.55

Fi

101 **dny** nom. pl. m. (1484) — *mapa s. 167*

1 M dny
dňi (ňňi 101, 105, 106, 506, nňi 103, 323, ňi 110, dňy 701)
dňí
dňe (nňe 103)
dňa (též 726)

2 Mapa zachycuje územní rozšíření různých forem nom. pl. substantiva *den* (n-kmen muž. rodu). Pův. koncovka tohoto tvaru *-e* (*dne*) byla již na začátku historické doby v důsledku splynutí n-kmenů s jo-kmeny muž. rodu nahrazena koncovkou *-i* (*dni*). Jako novotvary lze hodnotit koncovky přejaté od jiných skloňovacích typů při vyrovnávacích procesech i přes hranice rodů: *-y* (*dny* jako *hrady*), *-e* (*dně* jako *stroje* – v důsledku neprovedení depalatalizace *ň* > *n*; v přechodových čes.-pol. nářečích spíš vlivem polštiny), *-a* (*dňa* jako *města*, popř. analogicky podle nepřehlasovaných podob jo-kmenů stř. rodu typu *pola*, *vejca*) a také koncovku *-í* (tvar *dní* jako relikt někdejších i-kmenů muž. rodu).

3 Většinová podoba *dni* je běžná po celých Čechách a na přilehlé záp. Moravě, dále tvoří souvislé území ve slez. nářečích (mimo přechodová nářečí čes.-pol.) a na Valašsku s výběžkem až na Uherskobrodsko. V sev. polovině Čech je hojná dubletnost i tripletnost forem. Příznačný je tu zejména tvar *dní*, ale také *dny*, který se objevuje jako mladší podoba rovněž ve městech na celém zkoumaném území.

Forma *dně* pokrývá většinu střm. nář. oblasti s přesahy na území vm. nářečí až k Uherskému Brodu a Vsetínu, odděleně tvoří areál ještě v přechodových nářečích čes.-pol.; je též hojná v Podkrkonoší a na Náchodsku s Kladskem. Vých. Břeclavsko se vyděluje variantou *dňa*.

4 **dně** pol. dnie **dny** Tk, hluž.
dni stč., Db, Tk, u všech též *dnové*, SSJČ, sloven., pol.

5 dňe Ru 2 — dňi Po 1, Ju 1, 2, 7, Ru 2, 4, 5 — dní Ju 1, 3, Ru 4 — dni Ru 3

6 SSA 11.56, OLA 2398

Fi

102 **kameny** nom. pl. m. (1215) — *mapa s. 169*

1 M kameny
kameňi
kameňe (kamjyňe 831, kamyňy 818)

2 Tvary nom. pl. substantiva *kámen* (původní n-kmen muž. rodu) v současné době ukazují především rozdíly plynoucí ze zařazení k měkkému nebo tvrdému sklonění (*kameně*, *kameni* × *kameny*).

Pův. n-kmenová koncovka *-e* zanikla již v prehistorické době a výrazem přechodu sledovaného slova k o-kmenům je podoba se zakončením *-i* (*kameni*). Tvar *kameny* je důsledkem přiklonění ke skloňovacímu typu

101
DNY
nom. pl. m.

hrady. Forma *kameně* má koncovku podle měkkého skloňovacího typu *stroj*, ke kterému se slovo přiřadilo v důsledku neprovedení depalatizace *ň* > *n* nebo paradigmatického vyrovnávání.

3 Podoba *kameny* je typická pro celé Čechy a přilehlou záp. část Moravy; jako novější varianta proniká i do mor. a slez. měst. Forma *kameni*, většinou jako dubletní, se vyskytuje v svč. nářečích a též v dol. Poohří.

Na Moravě a ve Slezsku je běžný tvar *kameně*.

4 **kameně** stč. *kamenie*, pol. *kamienie*, hluž. *kamenje* **kameny** Db, Tk, MČ, sloven.

5 kameňe Ju 7, Ru 5 — kamene Ru 1 — kameňi Ju 1 — kameni Ju 1–3, Ru 2–4 — kámeni Po 1

6 AJK 566

Fi

103 **lokty** nom. pl. m. (1640) — *mapa s. 169*

1 M lokty
lokte (lochte též 321)
lokťe (lokce 755, okťe 701, 729, 731, 734, 738, 832, ochťe 701)
X lokťi 45

2 Mapa sleduje zeměpisné rozšíření nář. podob nom. pl. substantiva *loket* (pův. t-kmen).

Vedle pův. koncovky *-e* (*lokte*) se zde uplatňují koncovky *-y* a *-ě* v závislosti na zakončení základu; podoby na *-t* přešly k typu *hrad*, formy na *-ť*, jež jsou sekundárním důsledkem přechodu k měkkému typu, se skloňují podle vzoru *stroj*.

Výzkum – v Čechách prováděný jen na opěrné síti – byl zaměřen i na zjištění případných morfologických rozdílů sledovaného slova ve významu ‚část ruky' (položka 1640) a ‚délková míra' (1641), které přežívají ve spis. jazyce. Ty však nebyly, až na malé výjimky (např. na záp. Brněnsku formy *loktě* ‚část ruky' a *lokte* ‚délková míra'), prokázány.

3 V Čechách se vyskytuje forma *lokte* v dubletě s tvarem *lokty*; ten je výlučný v oblasti čm. nářečí a proniká i do mluvy měst. Forma *lokte* tvoří souvislé území též v jz. části střm. nářečí.

Na Moravě zhruba vých. od linie Nové Město na Moravě – Moravský Krumlov a ve Slezsku je běžná podoba *loktě*.

4 **lokte** stč., Db, Tk, SSJČ ‚délková míra' **lokty** stč., SSJČ ‚část ruky', sloven., hluž.
loktě pol. *lokcie*

5 lokte Po 1, Ju 1, 3, Ru 4 — lokte ‚délková míra' Ju 2 — lokťe Ru 3, 5, Ju 7 — lokti Po 1, Ru 2, 4 — lokti ‚část ruky' Ju 2 — lokty Ju 7

6 —

Fi

Nominativ pl. neuter

Ve spis. jazyce se v nom. pl. substantiv středního rodu uplatňují koncovky *-a* (vzor *město*), *-e* (vzor *moře*), *-(at)a* (vzor *kuře*) a *-í* (vzor *stavení*).

V nářečích se vyskytují tyto koncovky:

-a: pův. o-kmenová a jo-kmenová koncovka nom. pl. (*města*, *pola*);
-á: pův. pračeská ьjo-kmenová koncovka (*staveňá*); v kopanič. nářečích koncovka shodná se stavem v sousedních sloven. dialektech (*polá*);
-(at)a: pův. o-kmenová koncovka připojená ke kmenotvorné příponě (*vejcata*);
-e: přehlasovaná pův. jo-kmenová koncovka (*'a* > *e*; *pole*);
-í: přehlasovaná pův. ьjo-kmenová koncovka (*'á* > *ie* > *í*; *stavení*);
-i: varianta koncovky *-í*, která je výsledkem pravidelné hláskové změny (krácení *í* > *i*, srov. PRO Alabc).

Rozdíly v tvarech nom. pl. neuter v čes. nářečích zaznamenávají představené položky *pole*, *vejce* a *stavení*.

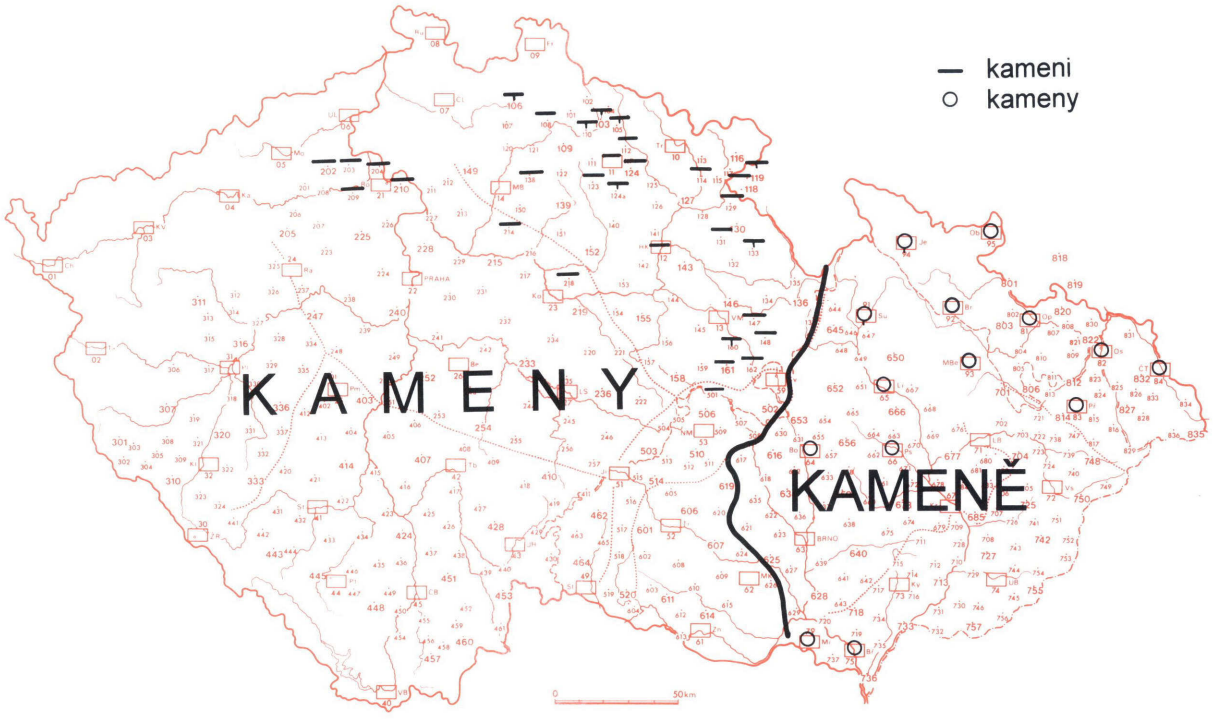

102
KAMENY
nom. pl. m.

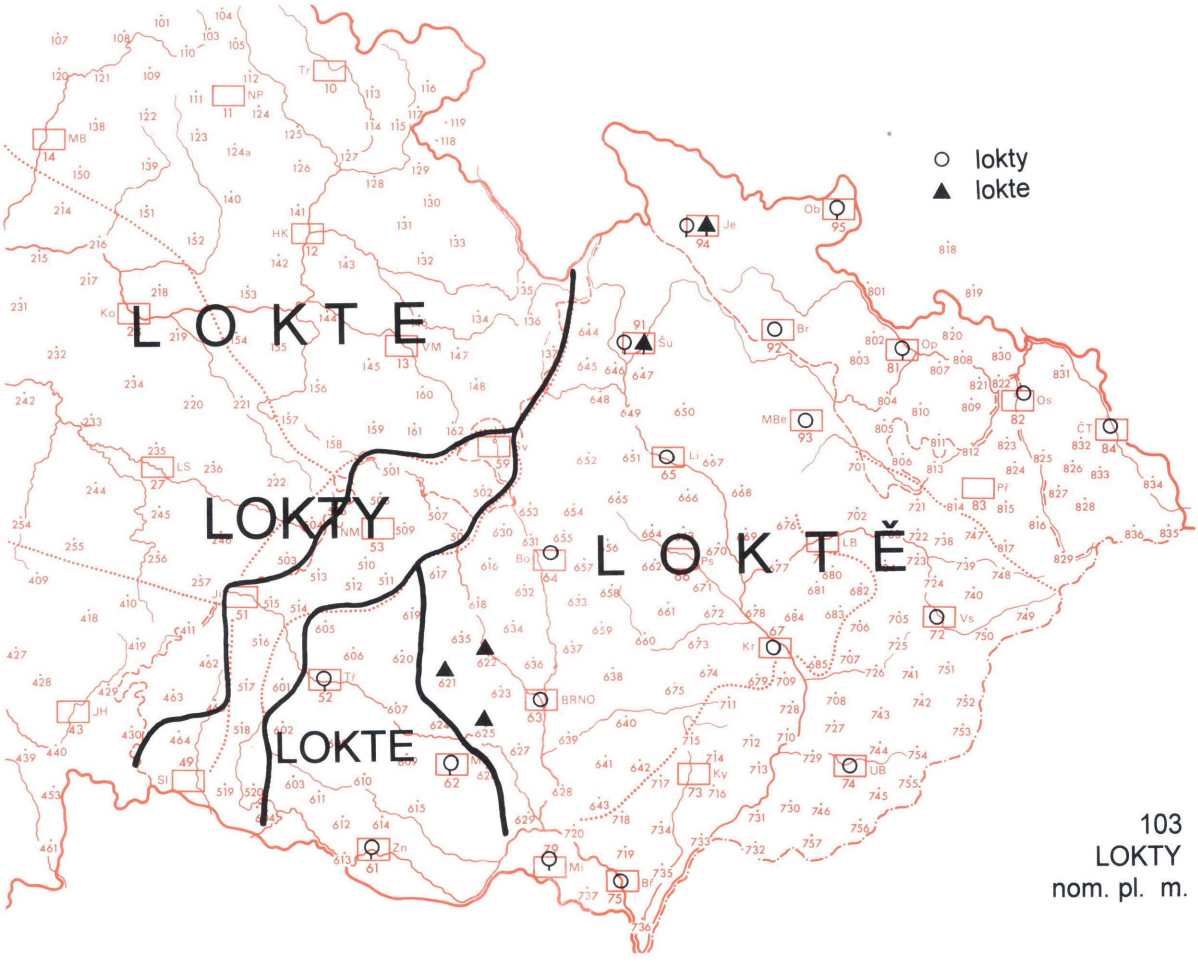

103
LOKTY
nom. pl. m.

104 **pole** nom. pl. n. (1189) — *mapa s. 171*

1 M pole
pola
polá 757

2 Nář. rozdíly u tvaru nom. pl. výrazu *pole* jsou především hláskové povahy. Vedle přehlasované koncovky *-e*, shodné se spis. jazykem, se uchovává i pův. nepřehlasovaná forma s *-a*.

V areálu, kde se místo slova *pole* užívá výrazu *rolí* (srov. ČJA 3-30 pole), byl sledovaný tvar zjišťován na zástupných slovech, zpravidla na výrazu *moře*, event. *srdce*.

Na mapě neevidujeme hláskovou variantu se zdlouženým *ó* (*póle*), neboť její rozšíření sleduje výše uvedená mapa ČJA 3-30 pole.

3 Podoba *pole* je příznačná pro celé Čechy s přesahy na jz. Moravu až k Brnu a na Zábřežsko; běžná je také v mor. městech.

Na většině Moravy a ve Slezsku je jako nově přejatý tvar běžná forma *pola*; z kopanič. úseku se dokládá tvar *polá*.

4 **pola** stč. *pol'a*, sloven. *polia*, pol., hlužˇ. **pole** Db, Tk, MČ

5 pole Ju 4, Ru 1, 3, 4 — póle Ju 1–6, Ru 1, 2, 4 — pola Ju 6, 7, Ru 5 — pólata Po 1

6 AJK 566, OLA 530

Fi

105 **vejce** nom. pl. n. (432) — *mapa s. 171*

1 M vejce
vejca (též 73) — vajca (vajica 677, 72)
vejcata 609, 53
vajcá 757

2 Morfologický rozdíl spočívající v provedení či neprovedení přehlásky *'a* > *e* (*vejce* × *vejca*) jen okrajově doplňuje diference *vejca* × *vejcata* (příklonem k typu *kuře*); srov. ČJA 3-232 vejce. Mapa eviduje i hláskové rozrůznění základu *aj* × *ej* (*vajca* × *vejca*). Pravidelné hláskové obměny kořenného *-aj-* ve střm. nářečí sleduje izoglosa PRO D1a.

3 Podoba *vejce* pokrývá celé Čechy; běžná je i na jz. Moravě, v záp. úseku centr. části střm. nářečí a na Zábřežsku. Byla zapsána (jako nedubletní) i na Kyjovsku. Na zbývajícím území jsou rozšířeny tvary na *-a* (*vejca* na větší části střm. nářečí, *vajca* ve vm. a slez. nářečích). Jazykovězeměpisný obraz doplňují sporadicky zaznamenané podoby *vejcata* (Novoměstsko, Moravskokrumlovsko) a kopanič. tvar *vajcá*.

Situace ve městech se v podstatě shoduje s venkovským okolím. Pozoruhodný je výskyt podoby *vajca* v mluvě několika pohraničních měst.

4 **vajcá** sloven. *vajcia* **vejce** stč. *vajcě*, Db, Tk, MČ

5 vejce Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — wejce Po 1 — véce Ju 6 — vajca Ju 7, Ru 5 — véca Ju 6

6 —

Fi

106 **stavení** nom. pl. n. (90) — *mapa s. 173*

1 M staveňí — stavéňí 713, 743, 744, 754 — staveňi
staveňa — stavéňa 706, 710, 712, 727, 728
staveňá — stavéňá 741, 745
stavjaňjé 755

2 Na mapě se vedle rozdílů v koncovkách nom. pl. substantiva *stavení* sledují i některé diference hláskové,

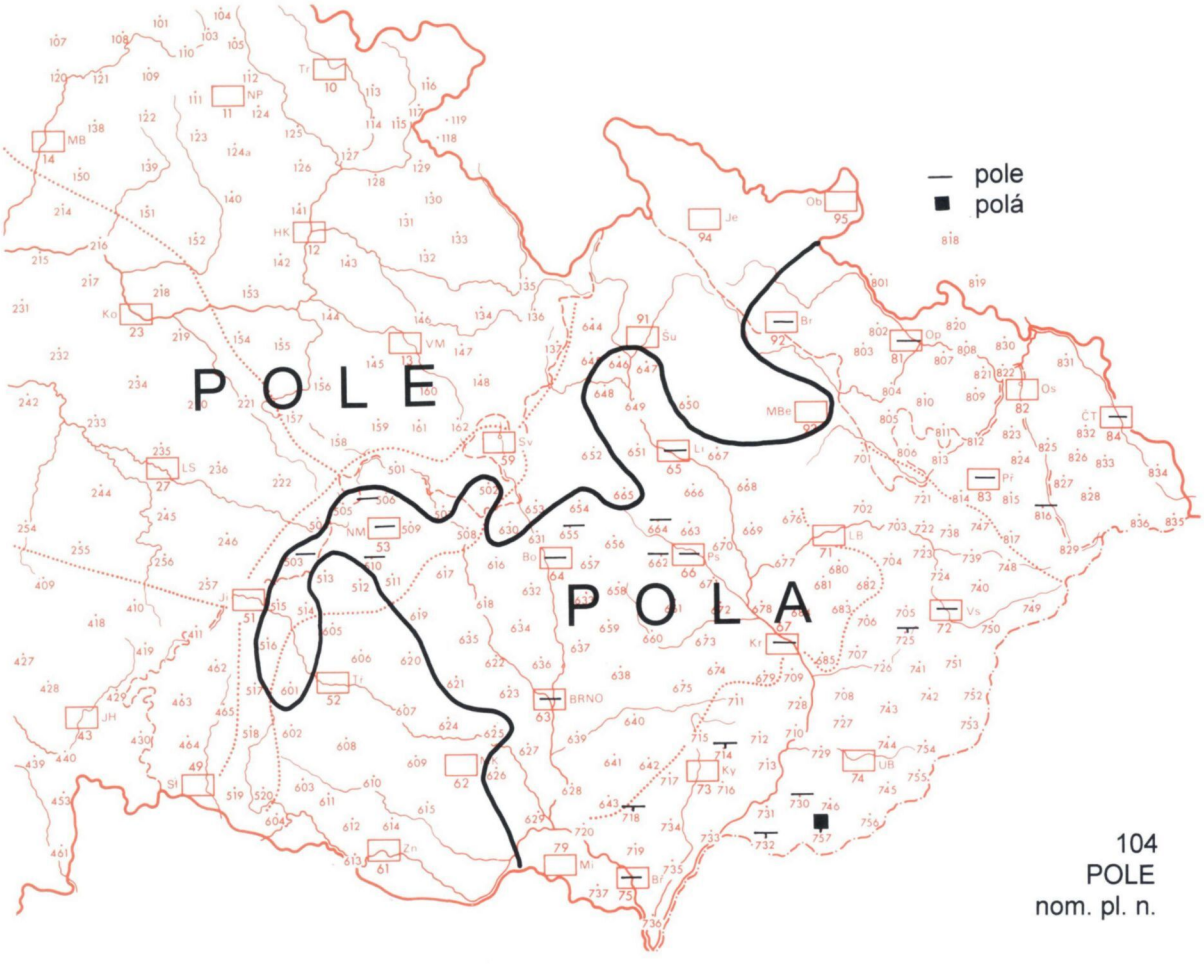

104
POLE
nom. pl. n.

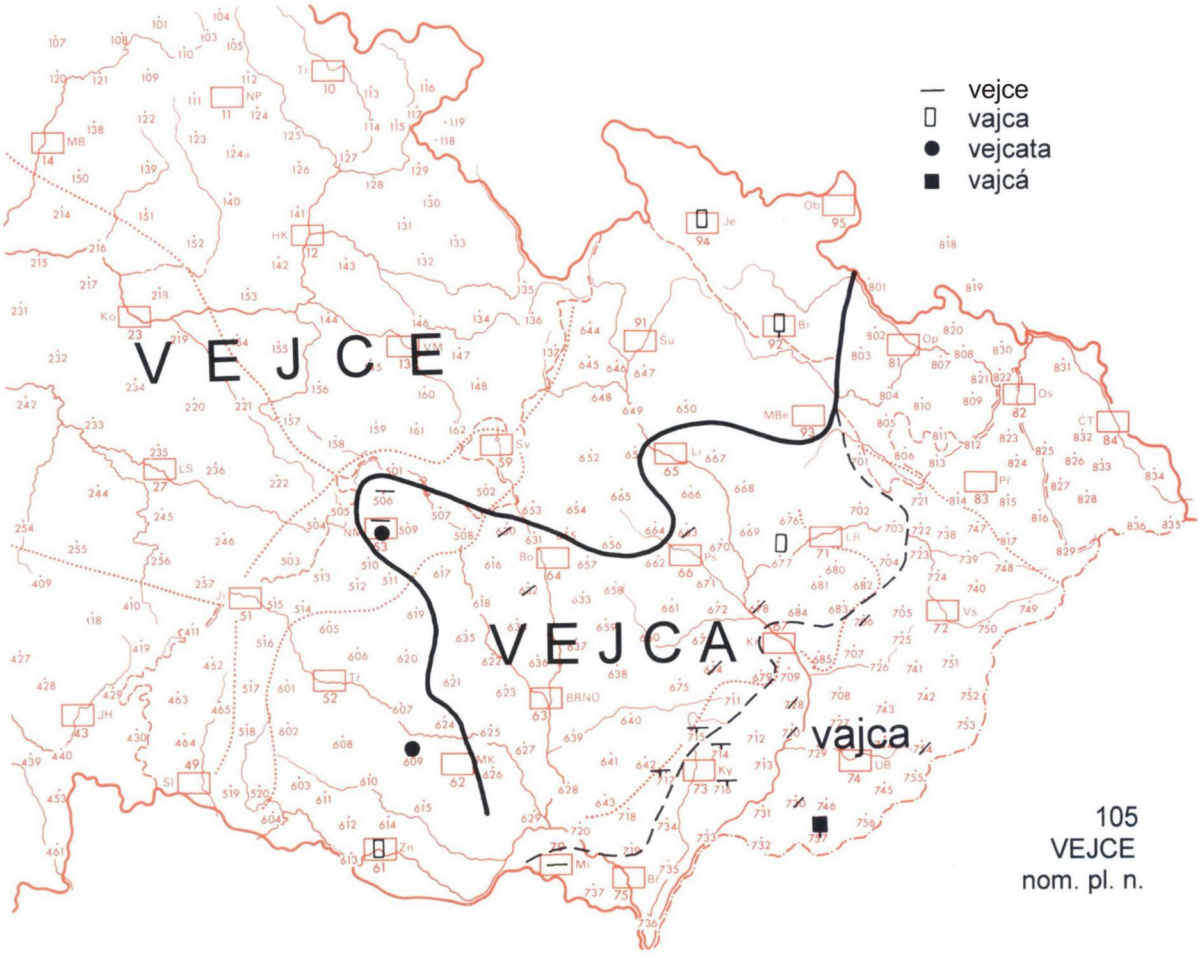

105
VEJCE
nom. pl. n.

a to především dloužení *e* před *ň* (*stavění, stavéňa, stavéňá*; srov. ČJA 5-182 bolení) a též krácení koncového *í* > *i*, jehož rozsah v podstatě odpovídá stavu, který zachycuje mapa PRO A1abc.

Vedle koncovky *-í* (a její krátké varianty *-i*) se v nářečích v sledovaném tvaru uplatňuje ještě pův. nepřehlasovaná ьjo-kmenová koncovka *-á* a též koncovka *-a*, která je patrně výsledkem příklonu pův. koncovky *-á* ke staré koncovce o-kmenové (popř. jo-kmenové) střední. Podoba *stavjaňjé*, zapsaná v kopanič. nářečích, navazuje na sousední sloven. jazykové území.

3 Podoba shodná se spis. jazykem *stavení* je běžná v jz. polovině Čech a na Moravu přesahuje v pásu mezi Novým Městem na Moravě a Brnem, dále se vyskytuje na Kyjovsku, Holešovsku, Valašskomeziříčsku a také v městské mluvě na Moravě a ve Slezsku. Varianta *staveni* pokrývá sv. polovinu Čech s přilehlou centr. částí střm. nářečí, na již. Moravě vytváří areál ohraničený městy Slavonice, Jihlava, Brno, Vyškov a Mikulov.

Na vých. polovině Moravy a ve Slezsku dominuje tvar *staveňa*, podoba *staveňá* se dokládá hlavně z již. a jv. Slovácka. Formy se zdlouženou samohláskou *e* před *ň* (*stavéňa, stavéňá, stavění*) pocházejí ze stř. úseku vm. nářečí.

4 **staveňa** hluž. *-ja* **stavení** stč. *stavenie*, Db, Tk, MČ, sloven. *stavanie*

5 staveňi Ju 3, 5, Ru 1, 2, 5 — staveňi Po 1, Ju 1, 2, 4, 6, Ru 3, 4 — stavéňi Ju 7 — stavéňa Ju 7

6 SSA 11.67.3

Fi

Nominativ pl. feminin

V nom. pl. feminin se v současném spis. jazyce uplatňují koncovky *-y* (vzor *žena*), *-e*/*-ě* (vzory *růže* a *píseň*), *-í* (vzor *paní*), *-i* (vzor *kost*), *-a* (např. *luka*).

Poznámka: Koncovka *-a* bývá vedle koncovky *-y* u nečetné skupiny jmen, např. *luka*, *kasárna* vedle *louky*, *kasárny* aj. Je od původu zakončením nom. o-kmenových neuter a uplatňuje se zvláště u pluralií tantum.

V nářečích se u sledovaných feminin vyskytly tyto koncovky:

-a: pův. koncovka o-kmenů středního rodu (např. *luka*);

-e: pův. koncovka ja-kmenů (např. *duše*);

-e,*-ę*: z pův. koncovky *-y* pravidelnou hláskovou změnou *y* > *e* (*ę*), srov. PRO D2abc (např. *kočke*, *kočkę*). Na Moravě jména na *-sa*, *-za* a *-la* (vyjma oblastí, kde se uchovaly podoby na *-ła*) často přecházejí v některých svých tvarech k měkkému skloňovacímu typu. (Tvary podle měkkého skloňování, např. *saze*, *meze*, *kose*, *míse*, mají tu inovační centrum.) Vzhledem k tomu, že ve střm. nářečích nelze zeměpisně oddělit koncovku *-e* (< *y*) od koncovky *-e* původu ja-kmenového, mapujeme výzkumem zachycený stav v úplnosti. V centr. úseku střm. nářečí se u jmen na *-sa*, *-za*, *-la* tvar na *-ę* prosadil patrně nověji podle podob typu *krávę*;

-i: pův. i-kmenová koncovka (např. *kosti*), eventuálně výsledek splynutí *y* s *i*, srov. PRO F2a;

-y: pův. a-kmenová koncovka (např. *ženy*, *kozy*).

Nář. diference v zakončení nom. pl. feminin jsou představeny na mapách mísy (s přikomentovanou položkou kozy), meze, slzy, jehly, včely, vidle, kosti, nitě, zdi, noci, věci, ruce, dveře, louky, kasárny.

107 **mísy** nom. pl. f. (313) — *mapa s. 175*
kozy (861)

1 M mísy — misy — misę
míse — mise (mňise 701)

2 Diference v zakončení nom. pl. u slova *mísa* (původní a-kmen) plynou ze zařazení tohoto slova buď k tvrdému skloňovacímu typu *žena* (koncovka *-y*), nebo k měkkému typu *růže* (koncovka *-e*).

V střm. nářečích koncovka *-e* je s největší pravděpodobností od původu ja-kmenová (není tedy výsledkem změny *y* > *e*). V centr. úseku střm. nářečí zachycenou formu s *-ę* lze považovat za analogický novotvar podle typu *krávę* .

Mapa též eviduje varianty s kořenným *-i-*, jež příslušejí do typu tzv. moravské krátkosti.

106
STAVENÍ
nom. pl. n.

3 Diference typů *mísy* × *míse* vytváří výrazný územní protiklad.

V Čechách je běžný tvar *mísy*, hlásková varianta *misy* je příznačná pro Podkrkonoší, vých. okraj jzč. nářečí a též pro Slezsko.

Na téměř celé Moravě je běžná podoba *mise*, v centr. úseku střm. nářečí se setkáváme s variantou *misę*. Podoba *míse* byla soustředěněji zaznamenána již. od Českých Budějovic.

Situace ve městech se v podstatě shoduje s venkovským okolím, v mor. městech se navíc dokládá podoba *misy*.

4 **misy** sloven. a pol. *misy*, hluž. *-y* **mísy** stč., Jg, Tk, SSJČ

5 mísi Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — mise Ju 6, 7, Ru 5

6 ASJ II 73:65, AJK 565, SSA 11.28

7 Územní rozložení koncovky nom. pl. substantiva *koza* se v podstatě shoduje se stavem, jak ho zaznamenává položka mísy. Rozdíl je pouze ve větším rozšíření podoby na *-y* (*kozy*), která zasahuje až na sv. Novoměstsko, též na již. Opavsko, a objevuje se také – většinou jako nedubletní – v kopanič. úseku vm. nářečí.

Fi

108 **meze** nom. pl. f. (1197) — *mapa s. 175*

1 M meze (mňeze 106, medze 747, m'edze 831–836)
mezy — mezę

2 Mapa zaznamenává tvar nom. pl. slova *mez* (pův. ja-kmen) v čes. nářečích. Koncovka *-e* v sledovaném tvaru je pův. zakončením, koncovka *-y* výrazem přechodu k a-kmenovému sklonění.

Ve střm. nářečí, kde dochází k přecházení slov na *-za* k měkkému skloňovacímu typu obecně, lze zapsanou koncovku *-ę* považovat spíše za analogický novotvar podle forem s pravidelnou změnou *y* > *ę* (srov. PRO D2a), která je běžná u typu *kráva* (*krávy* > *krávę*).

3 Téměř na celém území čes. národního jazyka je běžná forma *meze*, shodná se spis. jazykem. Jen pro malou oblast stř. Slezska je příznačný tvar *mezy*. V již. části centr. úseku střm. nářečí byla registrována podoba *mezę*.

4 **meze** stč. *mezě*, Jg, Tk, SSJČ, sloven. *medze* **mezy** Jg mor., pol. *miedzy*

5 meze Po 1, Ju 1–4, 6, 7, Ru 2–4

6 SSA 11.28

Fi

109 **slzy** nom. pl. f. (1596) — *mapa s. 177*

1 M slzy (səl- 101, 103, 105, 110, 304, selzi 104, sylzy 829, slouzi 456, 461) — slzę — sluzi 418, 428, 511 (sluzy 82) — suzi 705, 724, 750 — lzy
slze (səl- 305, 307–310, 322, 323, 337, sulze 822) — sluze — slouze — suze (súze 738)
slza plt. n.

2 Vedle rozdílu v koncovkách zařazujících slovo *slza* (pův. a-kmen) k tvrdému nebo měkkému typu feminin (*slzy* × *slze*) se v nářečích uplatnila i koncovka někdejších o-kmenů neuter (*slza*), která se často užívá u pomnožných jmen.

Není bez zajímavosti, že koncovka *-e* (vzor *růže*) je běžná téměř na celém zkoumaném území s výjimkou větší části svč. nářečí, přechodových nářečí čes.-pol., kde se uplatňuje koncovka *-y* (vzor *žena*), a mikroareálu mezi Kyjovem a Břeclaví; tam je obvykle koncovka *-a* (*slza*). V centr. úseku střm. nářečí je koncové *-ę* patrně podle zakončení typu *krávę* (viz ČJA 4-107 mísy nom. pl. f.).

Na mapě se zobrazuje též územní rozšíření různých výsledků vývoje souhláskové skupiny se starým slabičným *l*, a to podoby se slabičným *l* (*slzy*), formy s pobočnou slabikou vzniklou zjednodušením skupiny *sl-* > *l-* (*lzy*) a tvary s průvodním vokálem (*sluze*, *slouze*), včetně zjednodušení po splynutí s *u* (*suze*).

107
MÍSY
nom. pl. f.

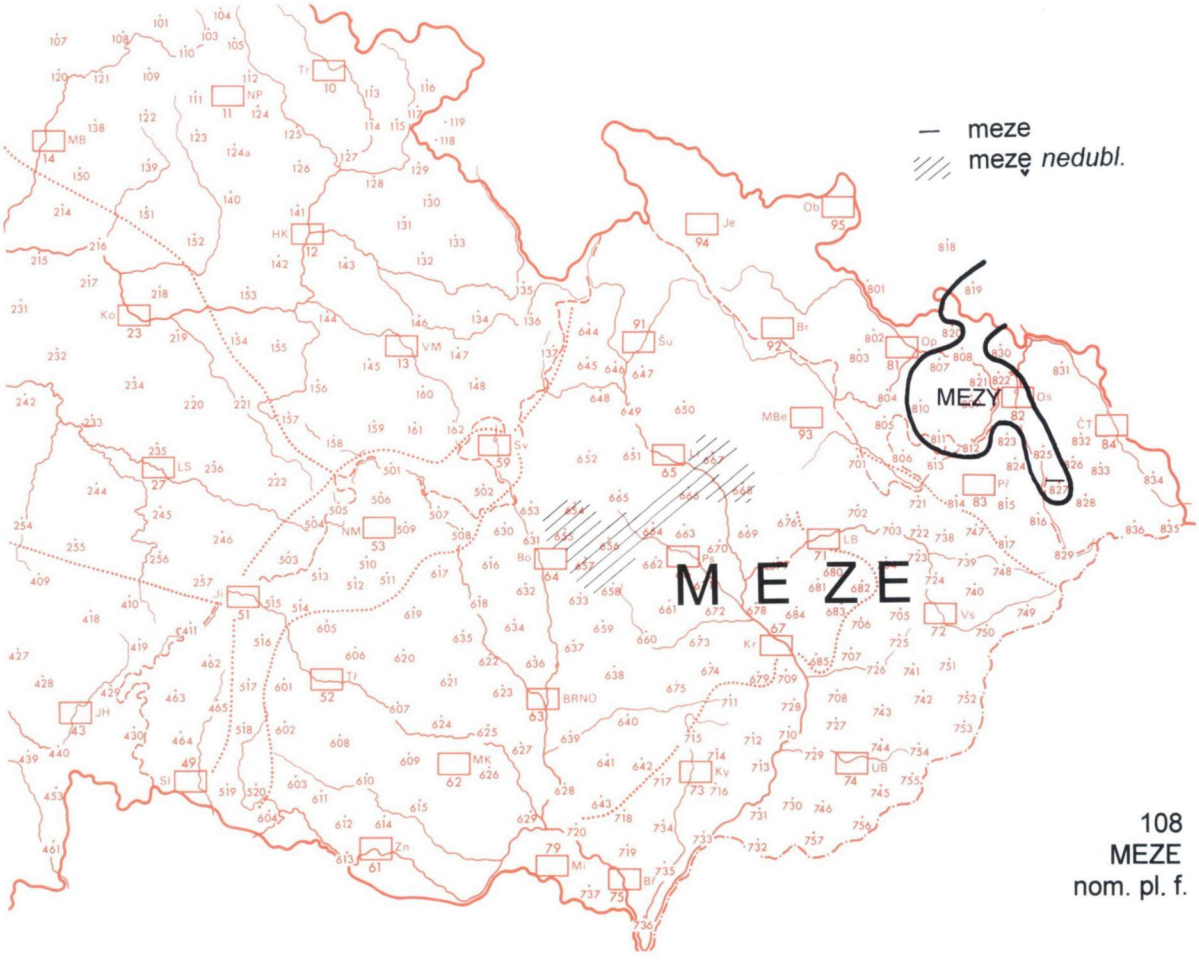

108
MEZE
nom. pl. f.

3 Podoba *slzy*, shodná se spis. jazykem, je výlučná pro dialekty sev. a vých. Čech. Dubletně se vyskytuje téměř po celém zbývajícím území Čech; na Moravě se objevuje jen zřídka (proniká však i do mluvy měst). Pro území přechod. nářečí čes.-pol. je příznačná varianta *lzy*.

Forma *slze* pokrývá celou oblast střč. a jzč. nářečí a větší část Moravy, v centr. úseku střm. nářečí byla zapisována podoba *slzę*. Hlásková varianta *sluze* vytváří tři oddělené areály – v záp. Čechách (především sev. od Plzně a vých. od Klatov), na jz. Moravě (území mezi Jihlavou, Znojmem, Vyškovem a Novým Městem na Moravě) a ve Slezsku (na Opavsku a Příborsku s přilehlým nejsevernějším okrajem vm. nářečí). Obměna *slouze* je typická pro již. Čechy, *suze* pro Břeclavsko a Valašsko (tam i v podobě *suzy*).

Na jv. Moravě vytváří mikroareál tvar *slza*.

V mluvě měst se prosazuje především forma *slzy*.

4 **lzy** Jg zast., pol. *łzy*, dluž. *łdzy*
sluze SSJČ nář.
sluzy Jg zast.
slze Jg, Tk, SSJČ zast. a nář.
slzy stč., Jg, Tk, MČ, sloven.

5 slzi Po 1 — slze Ju 1–6, Ru 2, 3 — suze Ju 7

6 SSA 11.28

Fi

110 **jehly** nom. pl. f. (593) — *mapa s. 179*

1 M jehly (johụy 801, jygụy 835, ihli 755) — jahly — jehlę
jehle — jahle

2 Vedle koncovky *-y* se v zakončení nom. pl. substantiva *jehla* uplatňuje koncovka *-e* (vzor *růže*). V střm. nářečích však tuto koncovku nelze přesně odlišit od téhož zakončení, které je výsledkem změny *y* > *e* (srov. PRO D2b). Ze zeměpisné situace, dokládající tvar *jehle* i v čm. nářečích, lze soudit, že tatáž forma ve střm. nářečích je spíše původu ja-kmenového. Podobu *jehlę*, zapisovanou v centr. úseku střm. nářečí, je možno považovat za analogickou podle tvaru typu *krávę*.

Mapa rovněž registruje formu *jahly* / *jahle* se změnou *e* > *a* v měkkých slabikách, která je typická pro jzč. nář. oblast. Tatáž forma doložená z pomezí vm. a slez. nářečí je patrně analogií podle řady slov s náslovným *ja-* (např. *jačmen*, *jastřab*, *jatel*), srov. ČJA 5-61a jehly nom. pl. f., ČJA 5-2b jestřáb, ČJA 5-3a jetel, ČJA 5-3b ječmen.

3 Tvar shodný se spis. jazykem *jehly* je běžný po celých Čechách, na Moravě pak ve vm. nářečích (s výjimkou jz. úseku), na Holešovsku a ve slez. nářečích. Proniká i do mluvy mor. měst.

V čm. a střm. nářečích s přesahem na Břeclavsko a záp. Kyjovsko je rozšířená forma *jehle*, v centr. úseku střm. nářečí byla zapsána podoba *jehlę*.

Obměny s hláskovou variantou na *ja-* pokrývají především oblast jzč. nářečí s přilehkým Dačickem a Znojemskem a mor. část slez. nářečí s přesahy na Opavsko.

4 **jehly** stč., Jg, Tk, MČ, sloven. *ihly*, pol. *igły*, hluž. *jahły*

5 jehli Po 1, Ju 1–4, Ru 1, 4 — jehły Ju 7 — jahli Ju 5, Ru 2, 3 — jehle Ju 6, Ru 5

6 —

Fi

111 **včely** nom. pl. f. (1401) — *mapa s. 179*

1 M fčely (čeli 119, pščeły 818, fčoụy 801) — fčíli — fčali (též 427, 451, 44, 45) — fčáli — fčelę
fčele (též 309)

2 Rozdíly v zakončení nom. pl. feminina *včela* (pův. a-kmen) spočívají v příslušnosti k morfologickému typu *žena* či *růže* (*včely* × *včele*). Podobně jako u jiných jmen na *-la*, která se řadí ve střm. nářečích obvykle k měkkému vzoru, považujeme zapsané formy na *-ę* za analogické podle typu *krávę* (srov. ČJA 4-110 jehly nom. pl. f.).

Na mapě sledujeme i hláskové diference související se změnou *e* > *a* (*včaly*), dále zachycujeme podoby se změnou zdlouženého *é* > *á* (*včály*) a varianty s provedením zúžení *é* > *í* (*včíly*).

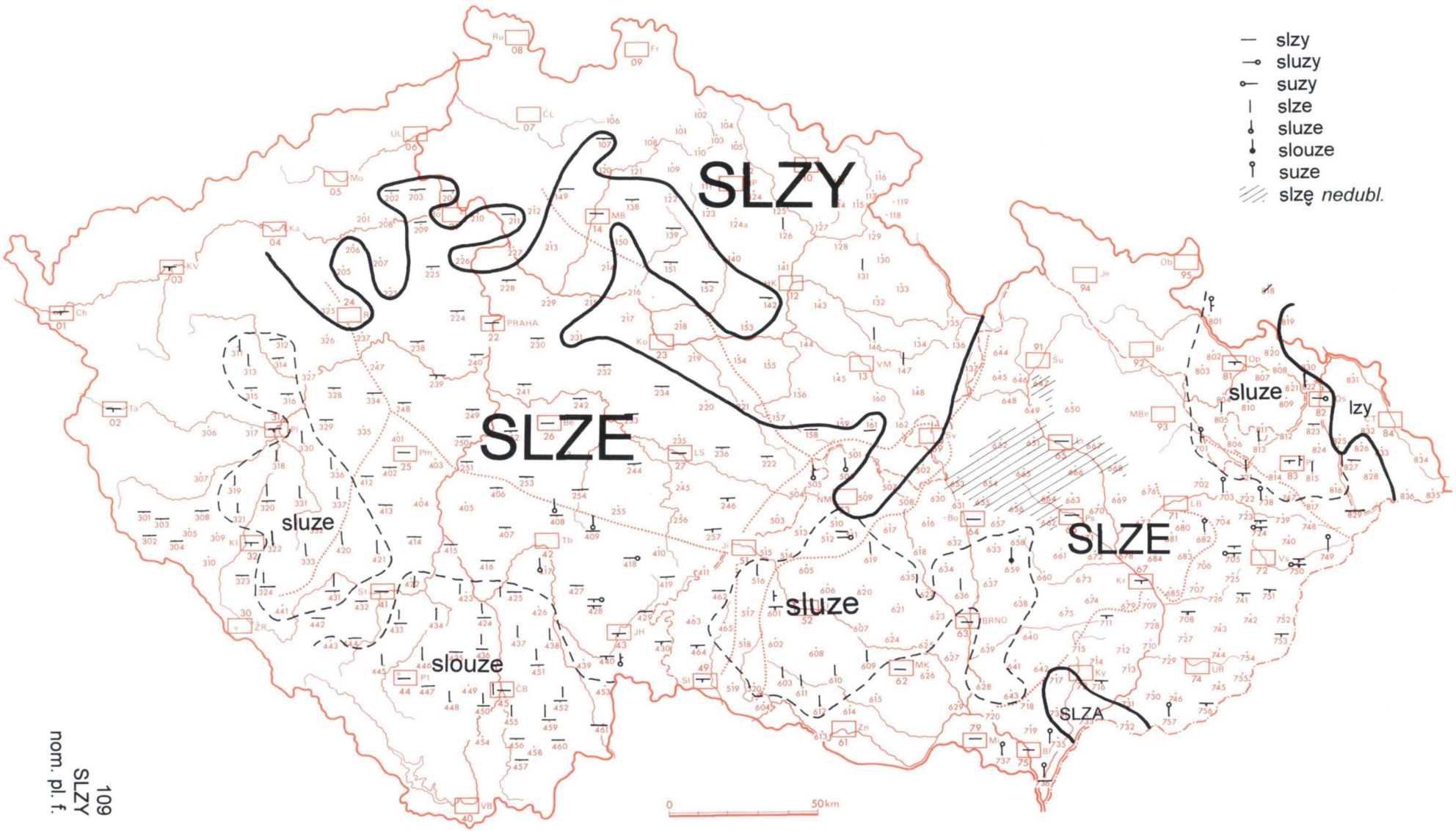

109
SLZY
nom. pl. f.

3 S výjimkou oblasti střm. nářečí bez Holešovska a Kroměřížska je na celém území národního jazyka – často jako dubletní – rozšířen tvar *včely*, shodný se spis. jazykem, pronikající i do městské mluvy v areálu s koncovým *-e*. Podoby s hláskovými variantami kořenné samohlásky byly zapisovány v jzč. nář. podskupině: forma *včály* v její záp. a stř. části, podoba *včály* zhruba mezi městy Příbrami, Prachaticemi a Táborem, varianta *včíly* hlavně na Doudlebsku a Třeboňsku.

Tvar *včele* je omezený až na malé přesahy na oblast střm. nářečí; v centr. úseku byla zapsaná forma *včelę*.

4 **včály** Jg *včaly*, SSJČ nář. **včíly** stč. *včiely, včély*
včely Jg, Tk, SSJČ, sloven., pol. *pszczoły*, hluž. *pčoły*

5 fčeli Ju 1–3, 5, Ru 1, 3, 4 — fčely Ju 7 — pčeli Ju 2 — čeli Po 1

6 MAGP 388, AJŠ 605, PLJP 131, AJPP 226, OLA 327, ALE 342

Fi

112 **vidle** nom. plt. f. (762) — *mapa s. 181*

1 M vidle — vídle (též 126) — vjidle — bidle (bille 105, bídle 246, 250)
vidly (vjyduy 701) — vidlę

2 Slovo *vidle* (psl. **vidla* sg. – a-kmen) patří ve spis. jazyce do skupiny pomnožných jmen; má jen pl. tvary. V nom. vedle koncovky *-e*, příznačné pro spis. jazyk (typ *růže*), se v nářečích uplatňuje i koncovka *-y* (typ *žena*). Tvar pl. *vidly* je původní a kolísání mezi tvrdým a měkkým typem se dokládá již ve staré češtině.

Hranici mezi oběma skloňovacími typy nelze dnes přesně postihnout s ohledem na skutečnost přecházení substantiv na *-la* na Moravě k měkkému skloňovacímu typu. U formy s *-ę* by mohlo jít o novotvar, analogický podle typu *krávę* (srov. PRO D2abc).

Mapa rovněž registuje některé hláskové varianty: diferenci kvantitativní (*vidle* × *vídle*), relikty rozložených měkkých retnic (*vídle* × *vjidle*) a záměnu retnic (*vidle* × *bidle*).

3 Na většině zkoumaného území je běžný tvar *vidle*, v záp. a stř. Čechách se vyskytuje téměř výlučně ve variantě *vídle*.

Další hláskové obměny byly zachyceny jen jako starší dublety, a to podoba *vjidle* zejména na Českobudějovicku a Třeboňsku a *bidle* v Podkrkonoší a porůznu i v střč. nář. oblasti. Forma na *-ę* byla zaznamenána jen na části centr. úseku střm. nářečí (hlavně mezi Litovlí a Olomoucí).

Na území nářečí vm. (bez již. úseku) a slez. je rozšířena forma *vidly*. Ve městech v této oblasti byla často zapsána i podoba *vidle*.

4 **vidle** stč., Jg, Tk pomn., SSJČ zpravidla pomn. **vidly** stč., Jg zast., sloven., pol. a hluž. *widły*

5 vidle Ju 1, 2, 6, Ru 4, 5 — widle Po 1 — vídle Ju 3, 5, Ru 2, 3 — vidły Ju 7

6 AJŠ 105a, OLA 688

Fi

113 **kosti** nom. pl. f. (414) — *mapa s. 181*

1 M kosťi (kosťə 603, 611, kosci 755)
kosťe

2 Mapa nář. rozrůznění koncovek nom. pl. slova *kost* (i-kmen) ukazuje územně okrajovou tendenci k přecházení k produktivnějšímu typu *růže*. Nelze vyloučit, že tento jev navazuje na prosazující se unifikace v koncovkách všech skloňovacích typů, které ve svém důsledku vedou k zjednodušení soustavy deklinačních typů na tomto území.

3 Na celém území národního jazyka je běžná podoba *kosti*. Forma *kostě* je charakteristická pouze pro záp. a sz. okraj Čech a jako nedubletní byla zaznamenána i místy na Moravě (na Prostějovsku a Uherskobrodsku).

110
JEHLY
nom. pl. f.

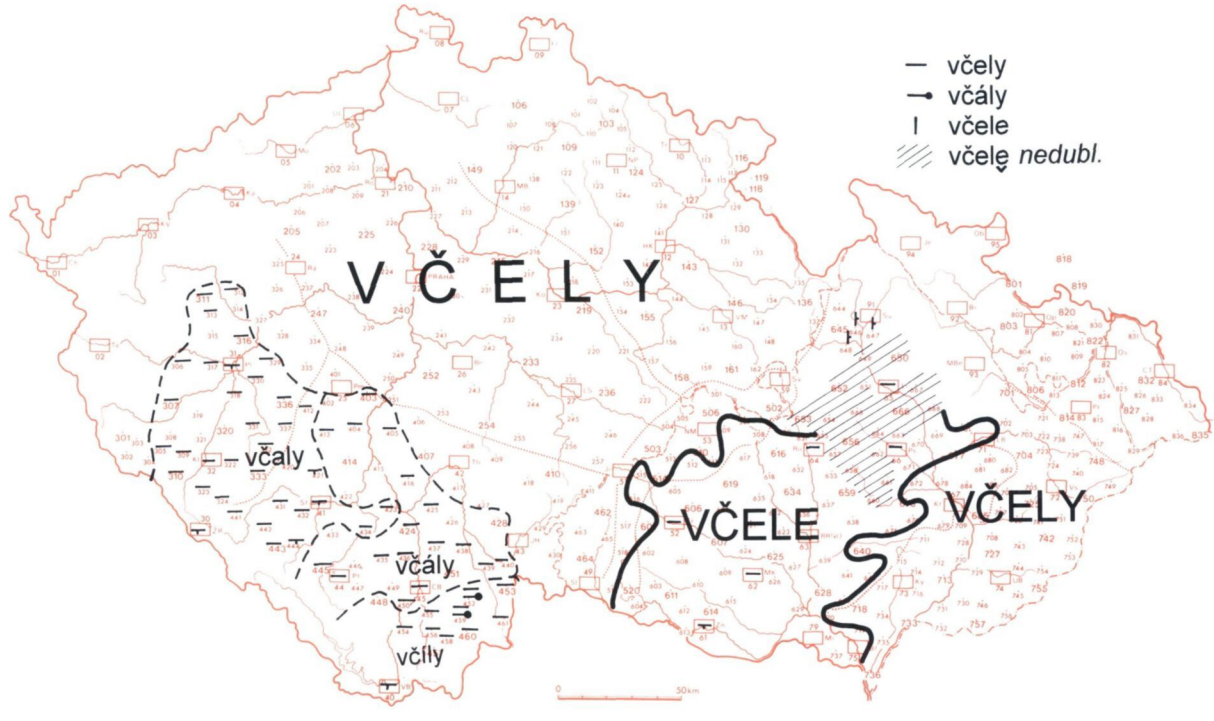

111
VČELY
nom. pl. f.

4 **kostě** hlužˇ. kosće **kosti** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *kości*

5 kosťi Ju 1–5, 7, Ru 3–5 — kosťe Po 1, Ru 2

6 ASJ II 81:73, SSA 11.30

Fi

114 **nitě** nom. pl. f. (598) — *mapa s. 183*

1 M ňiťe (ňəťe 423, hňiťe, hinťe) — ňíťe (hňíťe)
ňiťi (ňiťy 701, ňeťi 613, ňəťi 611, ňťi 613, 614, ənťə 611, hňiťi, hinťi) — ňíťi

2 Na nář. tvarech zakončení nom. pl. slova *nit* (pův. i-kmen) lze sledovat tendenci přecházení substantiva typu *kost* k typu *růže*. Koncovka *-i* (*niti*) je stará i-kmenová koncovka, zatímco *-e* (*nitě*) je od původu koncovka ja-kmenová.

Obě uvedené podoby (*niti* a *nitě*) jsou kodifikovány jako spisovné.

Vedle rozdílů tvaroslovných zachycuje mapa i diferenci v kvantitě kořenné samohlásky (*nitě* × *nítě*); nesleduje však rozsah podob s protetickým *h-* (*hniti*); tyto varianty postihuje mapa ČJA 4-17 nit nom. sg. f.

3 Územní diference *nitě* (event. *nítě*) × *niti* má v podstatě charakter čes.-mor. protikladu.

Tvar *nitě* je běžný v již. a jv. Čechách, odděleně také v úzkém vých. pásu vm. nářečí (vých. od linie Vsetín–Uherský Brod) a častý je též v centr. úseku střm. nářečí. Jako dubletní se porůznu vyskytuje i v jiných oblastech Čech, kde jinak převažuje hlásková varianta *nítě*; podoba *nitě* proniká i do městské mluvy na Moravě a ve Slezsku.

Téměř na celé Moravě a ve Slezsku je běžná forma *niti*, na nejvýchodnějším okraji Čech varianta *níti*.

4 **nitě** Db, Tk, MČ, sloven. *nite* [ňiťe], hlužˇ. *nice* **niti** stč., Db. Jg *nití*, Tk, MČ, pol. *nici*

5 ňiťe Ju 4, Ru 3, 5 — ňíťe Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 4 — hňiťe Ju 6 — hňíťe Ju 4 — ňiťi Ju 7, Ru 5

6 ASJ II 76:68, SSA 11.31

Fi

115 **zdi** nom. pl. f. (106) — *mapa s. 183*

1 M zďi (zdzi 755)
zďe
zďa plt. n. (též 739 nedubl., 814)

2 Tvary nom. pl. substantiva *zeď* (i-kmen) se v našich nářečích liší svým původem. Uplatňují se zde tři různé nominativní koncovky: *-i* (pův. koncovka i-kmenová), *-e* (koncovka ja-kmenová) a *-a* (koncovka o-kmenů neuter). Koncovka *-a* svědčí o nář. chápání této formy jako kolektiva.

Ve většině slez. nářečí se lexém *zeď* nevyskytuje.

3 Izoglosy rozšíření nář. tvarů nom. pl. substantiva *zeď* rozdělují zkoumané území na čtyři poměrně vyhraněné areály.

Podoba *zdě* je příznačná pro větší území záp., sev. a vých. Čech s přesahem až do sev. části centr. úseku střm. nářečí.

Forma *zdi* vytváří dva areály. Jednak je charakteristická pro již. a jv. Čechy (vých. od linie měst Benešov – Železná Ruda) a pro záp. Moravu zhruba až po řeky Svitavu a Svratku, jednak pro jv. slez. nářečí, pro Valašsko a úzký příhraniční pás vm. nářečí včetně dialektů kopaničářských. Jako dubletní výraz se tvar *zdi* objevuje poněkud hojněji zejména v svč. nářečích, na Klatovsku, Plzeňsku i na vých. Moravě; častý je též v městské mluvě.

Velkou oblast na Moravě – zhruba mezi městy Brno, Břeclav, Uherský Brod, Vsetín a Kroměříž – pokrývá tvar *zďa*.

4 **zdě** Db **zdi** stč., Db, Tk, SSJČ

5 zďe Ju 1–6, Ru 2–4 — zďi Po 1, Ju 7 — zďa Ju 7

6 —

Fi

112
VIDLE
nom. pl. f.

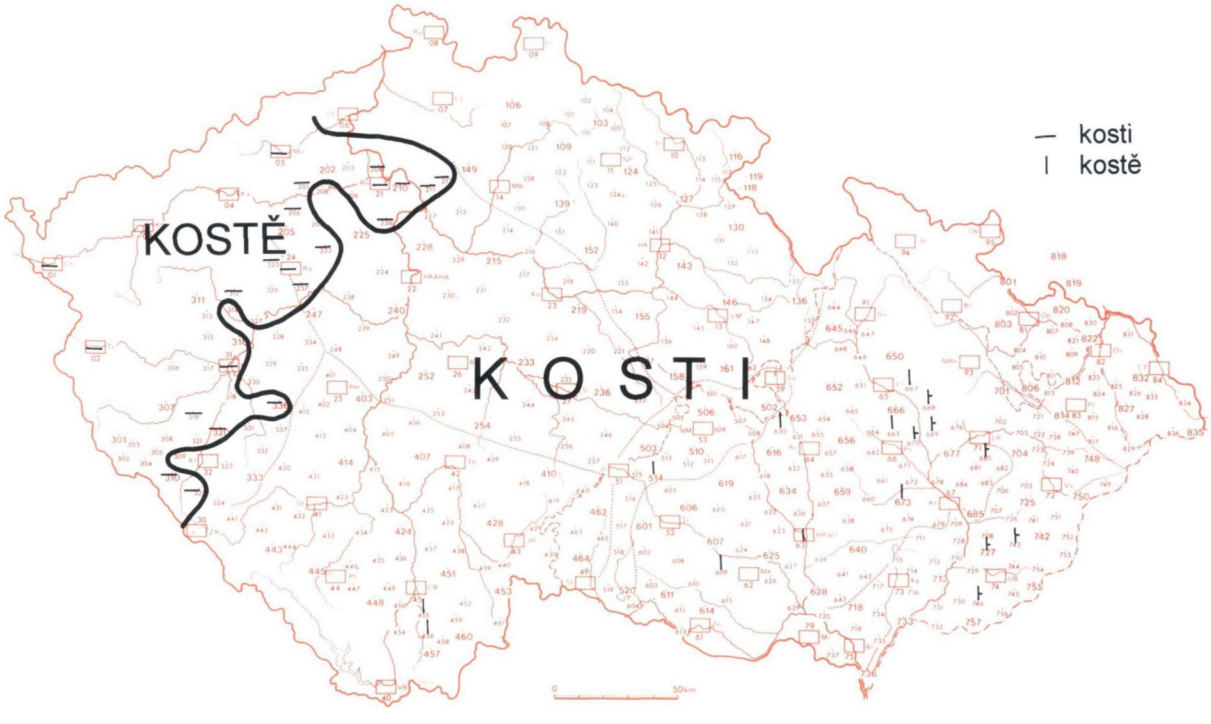

113
KOSTI
nom. pl. f.

116 **noci** nom. pl. f. (1500) — *mapa s. 185*

1 M noci (-i: jen PRO F2c; -cə 611, 614) — nocę
noce

2 Diference *noci* × *noce* spočívá v přecházení pův. i-kmenového substantiva k ja-kmenovým substantivům.
Koncové *-ę* v centr. části stř. nářečí je výsledkem hláskové změny *i* > *ę* po *c* (srov. PRO F1), ale jinde jde spíše o důsledek přechodu k ja-kmenům (dnešní typ *píseň*). Pro tento výklad svědčí výskyt tvaru *noce* i v oblasti vm. nářečí.

3 Podoba *noci*, shodná se spis. jazykem, pokrývá jv. polovinu Čech a přilehlou část jz. Moravy, Slezsko a sv. část vm. nářečí. Jako dubletní je hojná i v sz. polovině Čech a prosazuje se i v mluvě mor. měst. V centr. úseku stř. nářečí se dokládá forma *nocę*.
Tvar *noce* je v Čechách rozšířen západně od linie měst Nová Paka – Benešov – Železná Ruda, na Moravě především v stř. nářečích, v již. úseku vm. nářečí a na Zlínsku.

4 **noce** Tk nespis., pol. **noci** stč., Db, Tk, MČ, sloven., hluž. *nocy*

5 noci Po 1, Ju 1–4, 7, Ru 4 — noce Po 1, Ju 5, 6, Ru 2, 3, 5

6 ASJ II 79:71, SSA 11.32, OLA 2436

Fi

117 **věci** nom. pl. f. (20) — *mapa s. 185*

1 M vjeci (-cə 611, 614) — vjecę
vjece

2 Mapa zaznamenává územní rozdíly v přecházení původně i-kmenových tvarů nom. pl. substantiva *věc* k typu *píseň*: *věci* × *věce*. Protože stř. podoby *věce* a *věcę* nikde nepřekračují hranici změny *i* > *e*, *ę* (PRO F1), považujeme je za výsledky této změny.

3 Největší územní rozsah má tvar shodný se spis. jazykem *věci*. Pokrývá s výjimkou dvou menších areálů celé území národního jazyka. Forma *věce* se omezuje na nejzápadnější okraj Čech a na Moravě na severojižní pás ve stř. nářečích; pro centr. úsek stř. nář. je charakteristická podoba *věcę*.

4 **věci** stč., Db, Tk, SSJČ, sloven. *veci*, hluž. *wěcy*

5 vjeci Po 1, Ju 1–6, Ru 1–5 — v'eci Ju 7 — vjece Ru 2

6 SSA 11.32

Fi

118 **ruce** nom. pl. f. (1631) — *mapa s. 187*

1 M ruce (rynce 833–836, 84)
ruky (rynki 818, rynk'i 832, 833, 836)

2 Mapa zaznamenává nář. tvary nom. pl. feminina *ruka* ‚část těla' (pův. a-kmen). Ty se liší uplatněním a-kmenových nominativních koncovek, a to buď koncovky plurálové *-y* (v realizacích, jež ukazují mapy PRO D2abc, F2a), nebo duálové koncovky *-e*, která vyvolává alternaci předcházející souhlásky.
Jako spisovný je hodnocen tvar *ruce*.

3 Hranici mezi podobami *ruce* a *ruky* lze přiřadit k izoglosám vyjadřujícím čes.-mor. protiklady. Tvar *ruky* je běžný na Moravě (zhruba bez území čm. nářečí) a ve Slezsku. Vytváří rovněž areály ve dvou oblastech v Čechách (téměř vždy v dubletě s formou *ruce*): jednak na širším Náchodsku, jednak na Českobudějovicku, Prachaticku a záp. Jindřichohradecku.
Forma *ruce* je charakteristická pro území Čech, místy se objevuje i na Moravě a ve Slezsku, hojná je na Boskovicku a též v čes.-pol. nářečích; obvyklá je v mluvě mor. měst, zvláště pohraničních.

114
NITĚ
nom. pl. f.

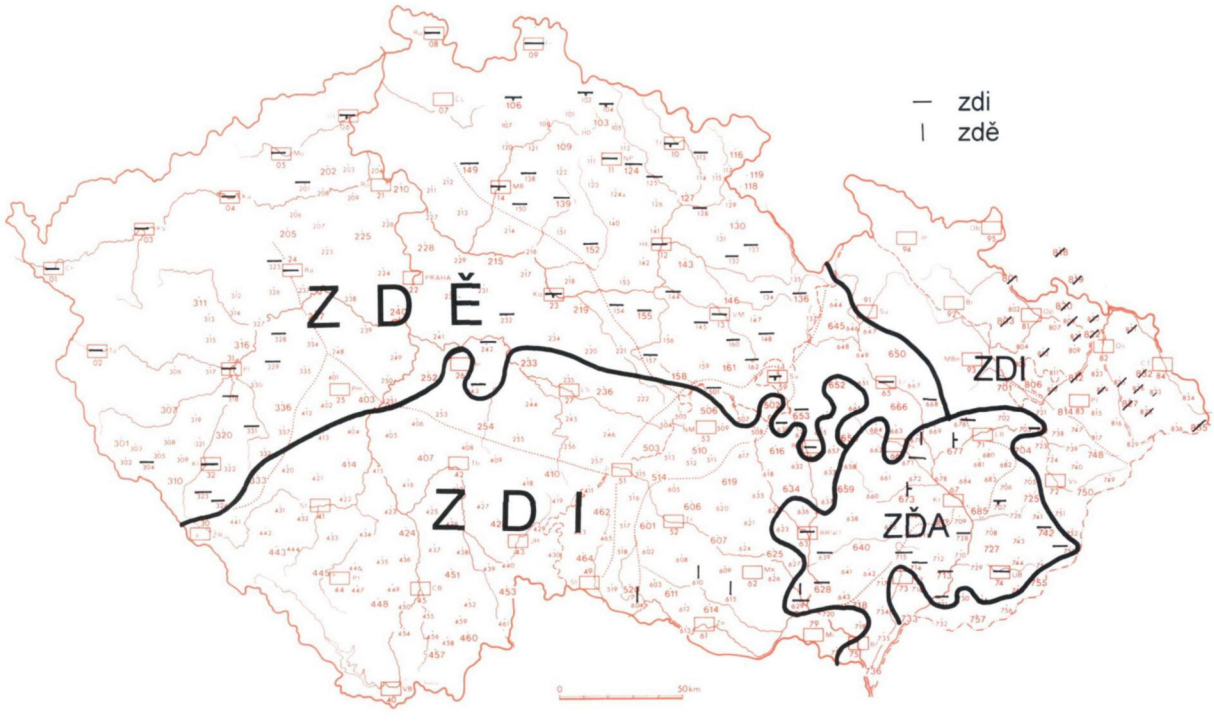

115
ZDI
nom. pl. f.

4 **ruce** stč. *rucě* duál, Jg, Tk, SSJČ, pol. *ręce*, hluž. *ruce* **ruky** stč., sloven., hluž. *ruki*

5 ruce Ju 1–3, 5, 6, Ru 2, 3 — ruki Po 1, Ju 2, 4, Ru 5 — ruky Ju 7

6 SSA 11.46

Fi

119 **dveře** nom. plt. f. (163) — *mapa s. 187*

1 M dveře — dvéře (dvíř 119) — dviře (dv'ijře 831, džv'yře 835, 836)
dveři (-řə 611, 614) — dveře — dvéři (i: jen PRO F2b)
dveřa plt. n.

2 Pomnožné jméno rodu ženského *dveře* je od původu i-kmen. V nom. se v našich dialektech uplatňují vedle staré koncovky *-i* (*dveři*) novotvary podle ja-kmenů (*dveře*) nebo podle středních jo-kmenů (*dveřa*); koncovka *-a* je příznačná pro pomnožná a hromadná jména zejména na jv. Moravě.

Podoby s variantou *-ę*, zapisované v centr. úseku stř. nářečí, jsou patrně výsledkem pravidelné hláskové změny *i* > *ę* po *ř* (PRO F1).

Na mapě se sledují i hláskové diference kořenného *e*: jednak kvantitativní rozdíly *e* × *é*, jednak úžení *é* > *í* a následné krácení v čes.-pol. nářečích.

Jako spisovné jsou kodifikovány podoby *dveře* a *dvéře*.

3 Největší územní rozsah má forma *dveře*, která pokrývá celé Čechy s úzkým pásem Moravy při zemské hranici s přesahem až na Boskovicko a též území zhruba mezi Prostějovem a Kyjovem; proniká rovněž do mluvy mor. měst. Z vých. Čech jsou doloženy podoby se zdlouženou kmenovou samohláskou *dvéře* a pro území přechodných čes.-pol. nářečí je typická varianta *dviře*.

Tvar *dveři* je běžný především v již. polovině stř. nářečí (s výjimkou Vyškovska), na Holešovsku a Kroměřížsku, v sev. polovině vm. nářečí a v nářečích slez.; na sv. Valašsku má hláskovou obměnu *dvéři*. V centr. úseku stř. dialektů byla zapsána obměna *dveřę*.

Areál na Břeclavsku a již. Uherskobrodsku se vyděluje podobou *dveřa*.

4 **dveře** stč. *dveřě*, Tk, MČ, sloven. *dvere* **dveři** stč. *dveři*, *dřvi*, pol. *drzwi*
dvéře stč. *dvéřě*, Jg i *dvíře*, Tk, SSJČ

5 dveře Po 1, Ju 1, 3, 6, Ru 2, 3 — dvéře Po 1

6 —

Fi

120 **louky** nom. pl. f. (1201) — *mapa s. 189*

1 M louky (-k'i)
luka plt. n.

2 V nom. pl. má substantivum *louka* (původní a-kmen) vedle náležité koncovky *-y* (v realizacích, které postihují izoglosy PRO D2abc) též koncovku *-a*, která je od původu zakončením o-kmenů stř. rodu a je příznačná pro některá pomnožná jména ve významu kolektivním.

3 Tvar *louky* je rozšířen na celém zkoumaném území.

Forma *luka* byla zaznamenána vždy jako dubletní, a to na rozsáhlém území v sev. polovině Čech (již. hranici tohoto areálu tvoří zhruba linie Plzeň – Příbram – Benešov – Ledeč nad Sázavou – Jihlava), dále pak na širším Českobudějovicku, na Moravě hlavně na Boskovicku a Litovelsku.

Situace ve městech se vesměs shoduje s venkovským okolím.

4 **louky** stč. *lúky*, Jg, SSJČ, sloven. *lúky*, pol. *łąki*, hluž. *łuki* **luka** Jg, SSJČ

5 louki Po 1, Ju 1–6, Ru 2, 3 — lóki Ju 6 — lúki Ru 5 — łúky Ju 7 — luka Ju 2, 3, Ru 2, 4

6 —

Fi

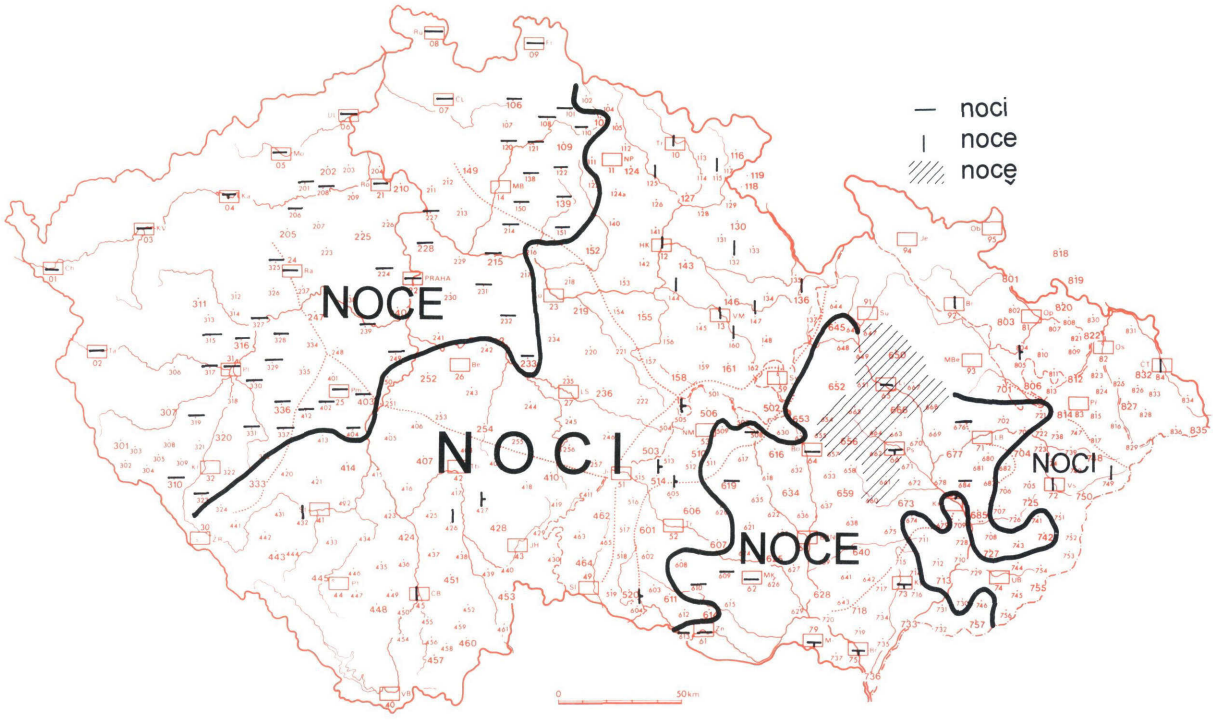

116
NOCI
nom. pl. f.

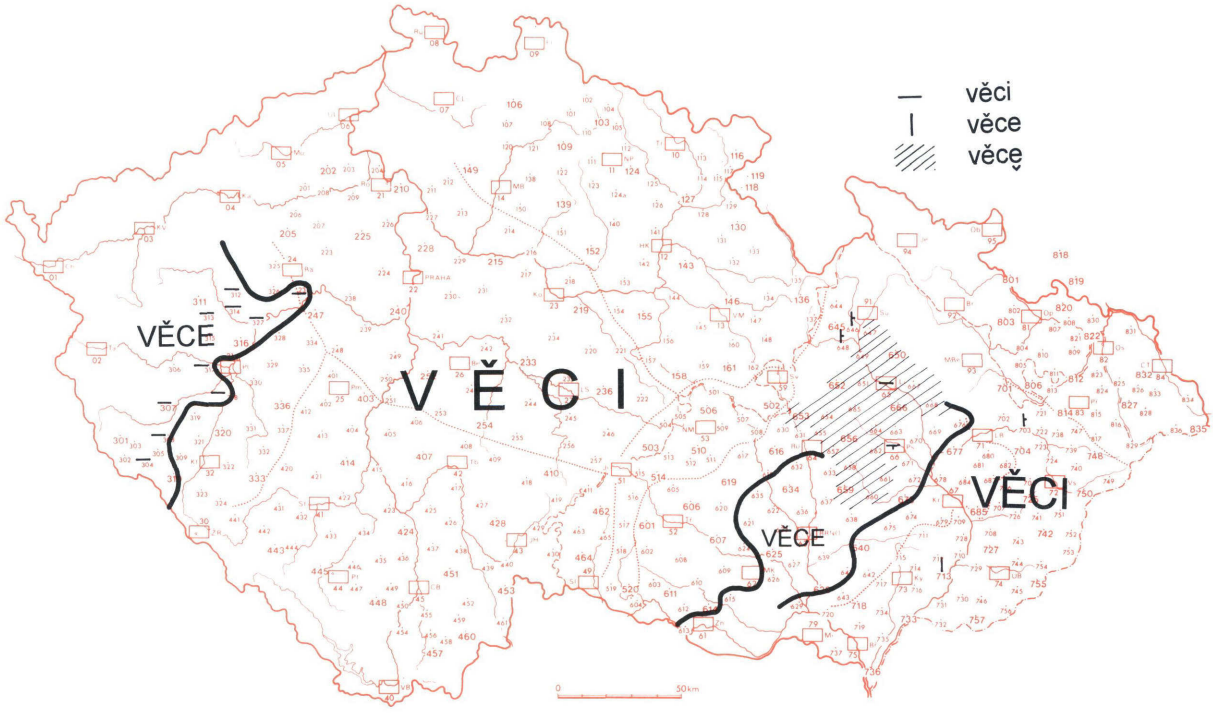

117
VĚCI
nom. pl. f.

121 **kasárny** nom. pl. f. (63) — *mapa s. 189*

1 M kasárny (kasarni 443)
kasárňe (kasarňe 708)
kasárna plt. n. (kasarna 443)

2 Mapa představuje územní rozšíření nář. ekvivalentů výrazu *kasárny*; výrazy se vyskytují jen v tvaru množného čísla (nář. *ty kasárny*, *kasárně*, *kasárna*).

Materiál vykazuje především protiklad rodový: *kasárny*, *kasárně* (f.) × *kasárna* (n.). U feminin se uplatňuje jednak koncovka od původu a-kmenová *-y* (*kasárny*), jednak ja-kmenová koncovka *-e* (*kasárně*). Pův. koncovka o-kmenových neuter *-a* (*kasárna*) je příznakem pomnožných jmen. Není bez zajímavosti, že izoglosa mezi podobami *kasárna* × *kasárně* se v podstatě shoduje s izoglosou forem na *-na* × *-ňa* (*-ně*), srov. formy lexému *kůlna* na mapě ČJA 1-212 dřevník.

Jako spis. podoby se uvádějí tvary *kasárny* i *kasárna*.

3 Čes.-mor. dichotomii představují formy *kasárna* (Čechy) a *kasárně* (Morava).

Podoba *kasárny* byla zachycena častěji ve Slezsku (většinou nedubletně), nezřídka i na Moravě (soustředěněji spíše v její jz. části a ve městech) a porůznu i v Čechách.

Situace ve městech se většinou shoduje s venkovským okolím, do mluvy mor. měst, zejména pohraničních, však často navíc proniká tvar *kasárna*.

4 **kasárna** Tk, SSJČ řid. **kasárny** Jg, Tk, SSJČ
kasárně Jg, sloven. *kasárne* [-ňe]

5 kasárni Po 1, Ju 2, 5 — kasárna Ju 1–4, Ru 2–4 — kasárňa Ju 6, 7, Ru 5

6 —

Fi

Genitiv plurálu

Genitiv pl. maskulin

Ve spis. jazyce mají maskulina životná i neživotná všech typů v gen. pl. koncovku *-ů*. Toto zakončení bylo pův. u-kmenové (typ *syn*, stč. tvar gen. pl. *synóv*), od nich přešlo i k o-kmenům a jo-kmenům, které měly v gen. pl. nulovou koncovku (*chlap* a *oráč*), a k substantivům novočeského typu *předseda* a *soudce*.

Jistou výjimku ve spis. jazyce tvoří pouze substantiva *host*, *kůň* a *den*, která mají v gen. pl. vedle zakončení *-ů* i koncovku *-í* (pův. od i-kmenů).

V nářečích se u podstatných jmen rodu mužského životného i neživotného v gen. pl. vyskytují tyto koncovky a jejich varianty:

-0: pův. zakončení o-kmenů a jo-kmenů, popř. konsonantických kmenů;
-ach: nář. koncovka lok. pl. f., která byla do gen. pl. m. přenesena i přes hranice rodů v důsledku nedůležité opozice gen. – lok., tj. gen. a lok. pl. mohou mít homonymní tvary, koncové *-ch* je podporováno také adjektivní (popř. též zájmennou) deklinací;
-i: nář. obměna koncovky *-í* (krácení *í* > *i*, srov. PRO A1abc);
-í: pův. i-kmenová koncovka (typ *host*), ve staré češtině byla sekundárně také u substantiv typu *muž*;
-ich: pravidelná obměna koncovky *-ích*, srov. PRO A1abc;
-ích: i-kmenová koncovka s koncovým formantem *-ch*, který připojují nář. tvary gen. pl. m. vlivem zakončení lokálu pl. a adjektivní (popř. i zájmenné) deklinace;
-ou: zakončení s diftongizací *ú* > *ou*; jedná se buď o nadměrné *ou* v dolských nářečích a na Kelečsku (srov. PRO D3a), nebo o diftongizaci pův. duálové o-kmenové koncovky *-ú* > *-ou*;
-ouch: koncovka *-ou* s koncovým formantem *-ch* podle adjektivní (popř. též zájmenné) deklinace;
-óv: u-kmenové zakončení na východě v návaznosti na území sloven. jazyka;
-u: nář. obměna pův. u-kmenové koncovky (krácení *ů* > *u*); srov. PRO Alabc;
-ů: koncovka navazující na pův. zakončení u-kmenové (stč. podoba *-óv*, hláskově se změnilo *o* > *uo* > *ů* a koncové *-v* (patrně v důsledku jeho bilabiální výslovnosti) odpadlo, celá skupina se tak zjednodušila);
-uch: nář. obměna zakončení *-ůch*; srov. PRO A1abc;

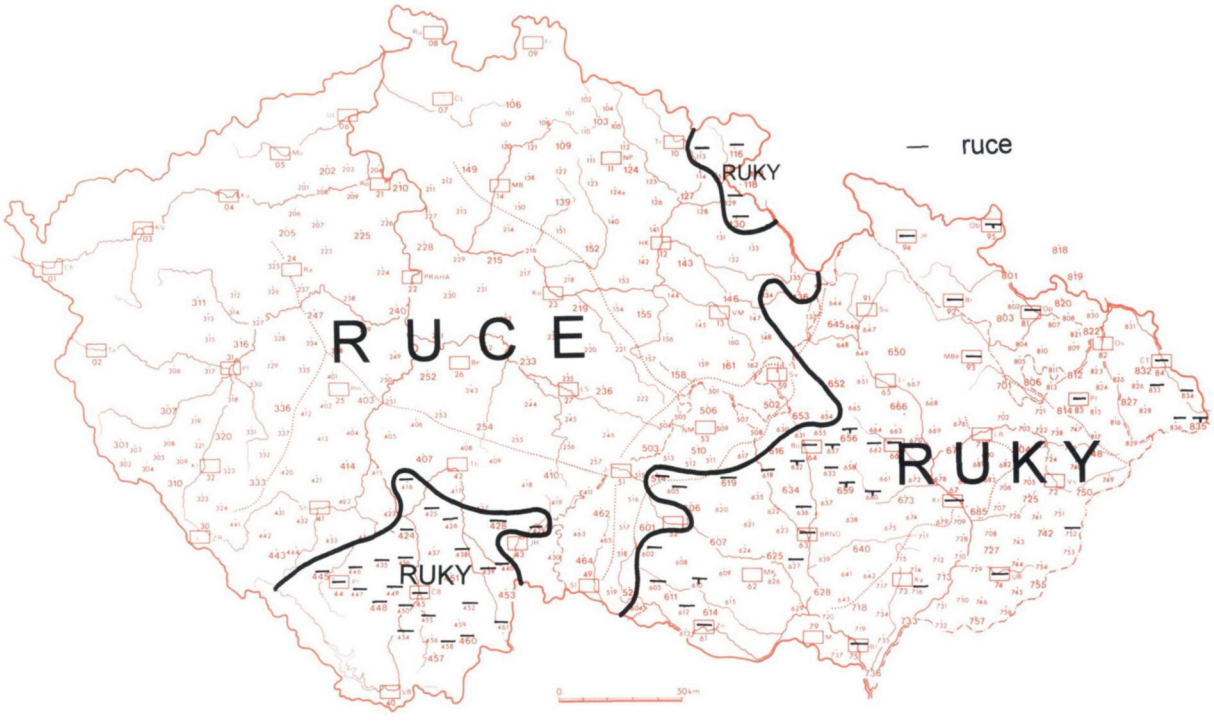

118
RUCE
nom. pl. f.

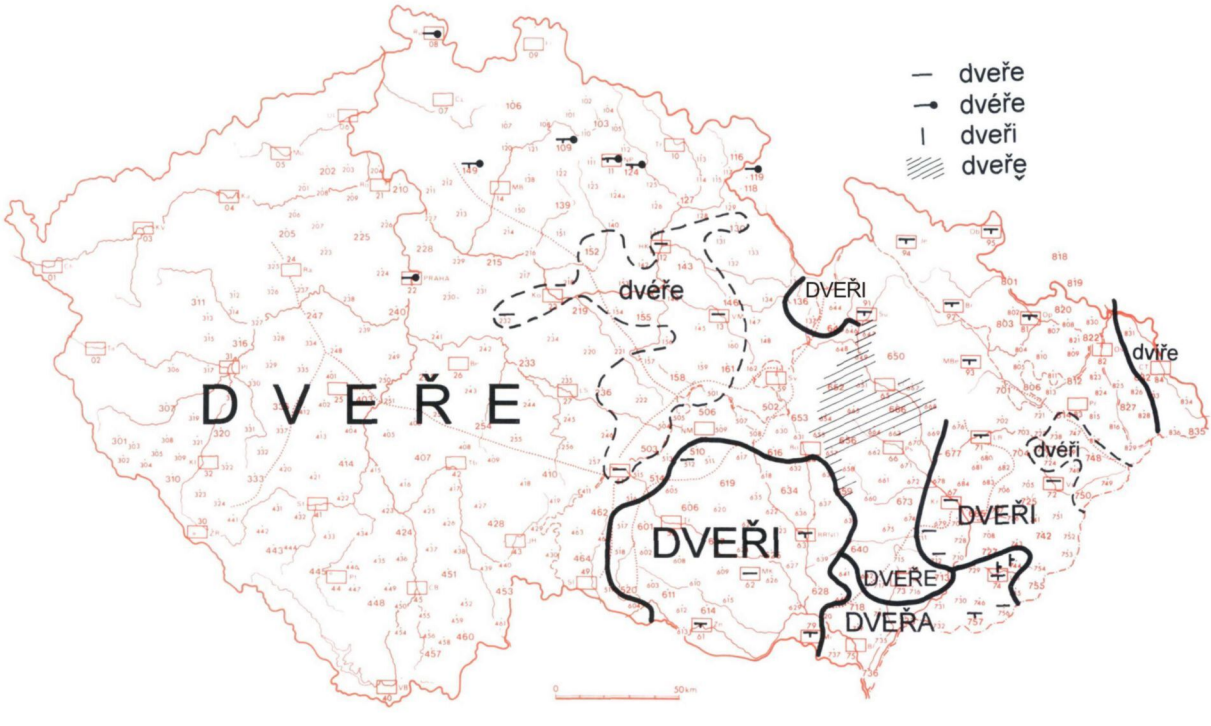

119
DVEŘE
nom. pl. f.

-ůch: v nářečích došlo vlivem adjektivní (popř. i zájmenné) deklinace k připojení koncového formantu *-ch* k zakončení gen. pl. m., tento jev je podporován nedůležitou opozicí gen. a lok. pl.;
-uov: u-kmenová koncovka se změnou *óv* > *uov*;
-uv: nář. obměna pův. u-kmenové koncovky *-óv* (u maskulin typu *syn*), která podlehla změně *óv* > *uov* > *ův*, ve slez. nářečích neodpadlo koncové *-v* a dlouhé *-ú* se zkrátilo, viz PRO A1a. Tato koncovka se zde vyskytuje ve všech rodech (srov. ČJA 4, Genitiv pl. neuter, s. 198, 200; ČJA 4, Genitiv pl. feminin, s. 206, 208);
-y: nář. fonetická realizace koncovky *-i*, viz PRO F2bc;
-ý: nář. fonetická realizace koncovky *-í*, viz PRO F2bc;
-ých: nář. fonetická realizace zakončení *-ích*, viz PRO F2bc.

Další nář. rozdíly plynou z těchto tendencí:

1. Dochází k analogickému vyrovnávání podoby kmene z důvodu odstranění nežádoucích alternací (tvary gen. pl. m. *klucu*, *hošu* podle nom. pl. *kluci*, *hoši*).

2. Substantiva *host* a *den* se vedle toho, že mají v gen. pl. i-kmenovou koncovku *-í*, v čes. nářečích v užším smyslu a na přilehlé části Moravy zařadila k o-kmenům – k typům *pán*, *hrad* (*host*, *den*), v nářečích na Moravě a ve Slezsku k jo-kmenům – k typům *muž* a *stroj* (*hosť*, *deň*).

Nář. stav v gen. pl. maskulin je představen na těchto položkách: sousedů s přikomentovanými položkami dubů a kluků; hochů, schodů, pekařů s přikomentovanou položkou nožů; vlasů, loket, hostí, koní, dní, (od těch) časů.

122 **sousedů** gen. pl. m. (78) — *mapa s. 191*
dubů (1288)
kluků (1896)

1 M sousedú — sousedu — sousedou 704, 713
souseduv (sumśaduv 831–834, sumšaduv 835, 836) — sus'eduov 801 — susedóv 755
sousedúch — souseduch

2 Na mapě vedle rozdílů morfologických v tvaru gen. pl. maskulina *soused* (typ *pán*) sledujeme i jevy hláskoslovné povahy, mapujeme nář. obměny koncovky *-ů* a *-uv* (*-u*, *-ou*; *-uov*, *-óv*).

3 Na jz. polovině Čech, v pruhu mezi Novým Městem na Moravě a Kyjovem, na Holešovsku a ve vm. nářečích je tvar *sousedů*, shodný se spis. jazykem; hlásková obměna *sousedu* je typická pro sv. polovinu Čech a větší část stř. nářečí. Pravidelná hlásková obměna *sousedou* je charakteristická pro Kelečsko a dolská nářečí.

Ve stř. pruhu Čech (tj. na území ohraničeném městy Most, Rakovník, Příbram, Klatovy, Prachatice, Tábor, Benešov a Praha) a na sev. okraji vm. nářečí se většinou jako dubletní vyskytuje tvar *sousedůch*. V několika lokalitách na jih od Prahy byla zapsána obměna *souseduch*.

Ve slez. nářečích tvoří areál forma *souseduv*.

Stav ve městech se víceméně neodlišuje od nář. okolí, navíc do městské mluvy proniká podoba *sousedů* (ve slez. nářečích v obměně *sousedu*).

4 **sousedóv** stč. *súsěd* i *súsědóv*, sloven. *susedov*, pol. *sąsiadów*, hlužˇ. *susodow*, *susydow* **sousedů** Db, Gb, Tk, MČ

5 sousedú Ju 3 — sósedú Ju 6 — súsedú Ju 7, Ru 5 — sousedu Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — sousedúch Ju 5, Ru 2, 3

6 ASJ II 104:96a, SSA 11.57

7 Tvar gen. pl. maskulin byl zkoumán také na podstatném jméně rodu mužského neživotného *dub*. Zeměpisné rozložení jeho tvarů gen. pl. se kryje s výskytem týchž forem maskulina *soused*, pouze ve Slezsku navíc proniká do městské mluvy tvar *dubů*, shodný se spis. jazykem.

Atlasy: ASJ II 96b

Tvar gen. pl. m. byl dále zkoumán na substantivu *kluk*; to se však nevyskytuje na celém území čes. národního jazyka. Není doloženo v sev. polovině vm. nářečí a ve většině lokalit ve Slezsku; zde byly tvary gen. pl. maskulin zkoumány na zástupných slovech *ogar* a *synek*, srov. ČJA 1-1 chlapec. Repertoár zakončení gen. pl. a jejich územní rozložení je podobné jako u položky soused. Na Kladsku, v náchodském úseku, podorlickém úseku a na Litomyšlsku se vyskytuje tvar *klucu* s analogickým vyrovnáním slovního základu podle nom. pl.; ten se dále jako dubletní nachází na širokém Roudnicku a Mělnicku. Na sever od Loun byl v mikroareálu zapsán tvar *klucach* a forma *klucuch*. Stav ve městech je shodný s nář. okolím. Pouze v szč. a sm. pohraničí proniká do městské mluvy varianta *kluků*.

Bt

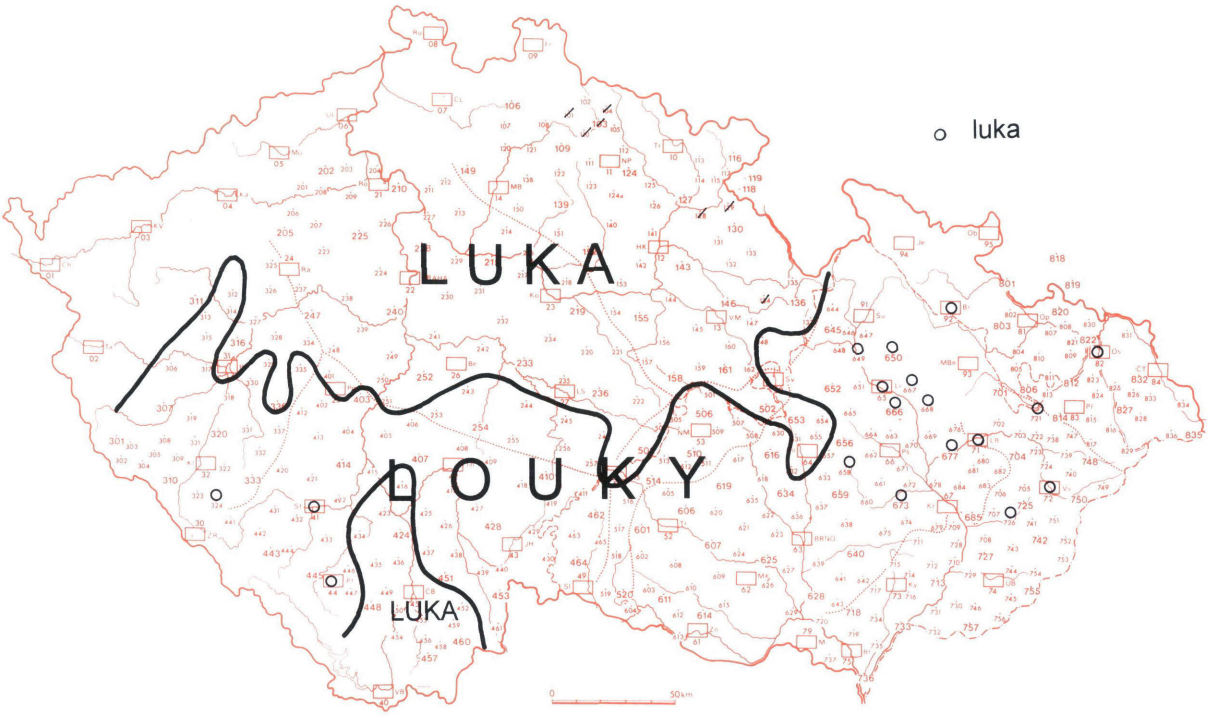

120
LOUKY
nom. pl. f.

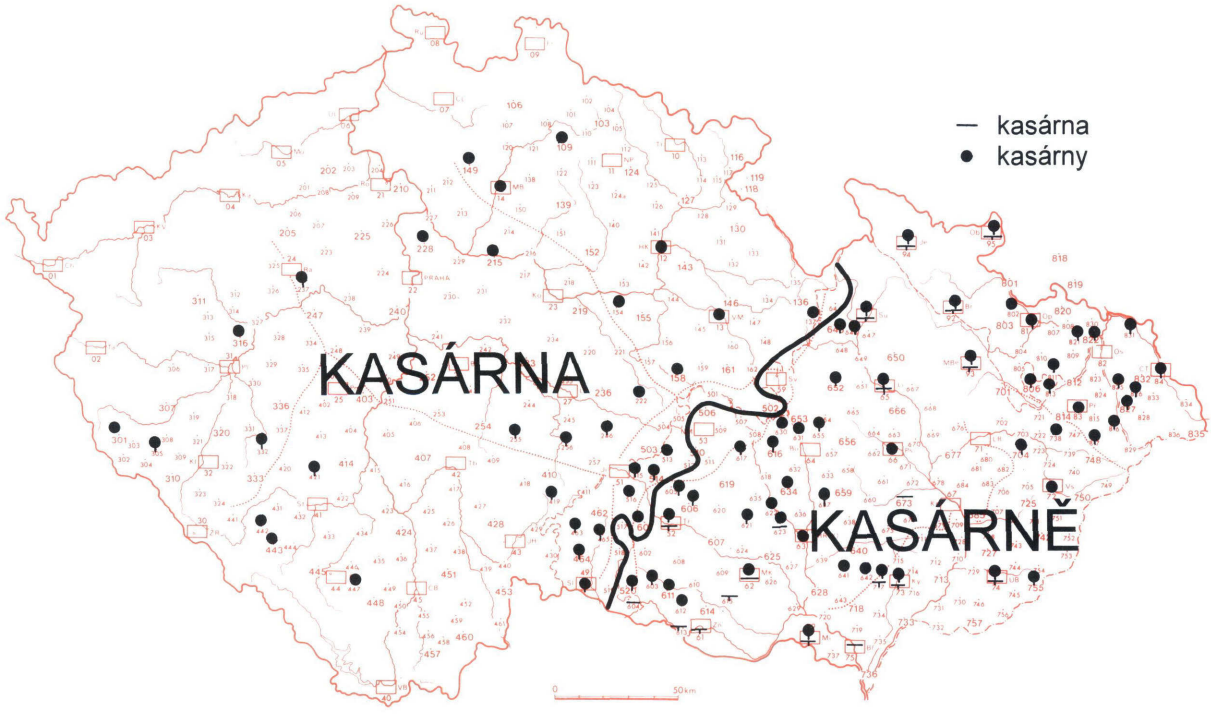

121
KASÁRNY
nom. pl. f.

123 **hochů** gen. pl. m. (1890) — *mapa s. 191*

1 M hošu
hoší 506, 509
N hochú

2 Na mapě sledujeme pozitivně pouze rozšíření tvarů gen. pl. *hošu* a *hoší*. Tvar *hošu* vznikl analogickým vyrovnáním slovního základu podle nom. pl. (tvar *hoši*), srov. též ČJA 4-188 hochy instr. pl. m. Navíc v daném nářečí nastává pravidelné krácení koncovky *ů* > *u*, jeho rozsah srov. ČJA 4-122 sousedů gen. pl. m. a PRO A1c. Tvar *hoší* vznikl přejetím koncovky-*í* od pův. i-kmenů, typ *hostí*.

3 Podstatné jméno *hoch* se nevyskytuje na celém území čes. národního jazyka (srov. ČJA 1-1 chlapec), nýbrž jen v sv. polovině Čech. Na tomto území se užívá tvar *hochů*, shodný se spis. češtinou (na mapě jej nezobrazujeme). Jako dubletní zde byl zapsán tvar *hošu*, a to především v svč. nářečích (bez již. okraje) a dále na Novoměstsku, Roudnicku a Mělnicku. Ve dvou lokalitách na Novoměstsku je doložen tvar *hoší*.

4 **hochů** stč. *-óv*, Db, Tk, MČ

5 hošu Ju 2, 4 — hoší Po 1 — hoši Po 1 — hochú Ju 3 — hochu Ju 1, Ru 4 — hochúch Ru 2 — hochuch Ju 5

6 —

Bt

124 **schodů** gen. pl. m. (140) — *mapa s. 193*

1 M schodú
schoduv (schodóv 755, schoduov 801)
schodúch
schodou
schodouch
schodach 202
schod 149

2 Maskulinum *schod* (typ *hrad*) má v nářečí vedle obvyklých forem gen. pl. též tvar *schodou* s koncovkou gen. duálu (s diftongizací *ú* > *ou*). Koncový formant *-ch* ve tvaru *schodouch* byl připojen k formě duálové vlivem adjektivní (popř. i zájmenné) deklinace a za spolupůsobení tvaru lok. pl. K rozsahu hláskových změn v koncovkách *-ů* a *-ůch* viz ČJA 4-122 sousedů gen. pl. m.

Ojediněle zapsaný tvar *schod* patrně zachovává pův. formu gen. pl. o-kmenů s nulovou koncovkou.

3 Takřka z celého území českého národního jazyka se dokládá tvar *schodů*. Ve slez. nářečích byla zapsána podoba *schoduv*.

Forma *schodůch* se vyskytuje na rozsáhlém území ve středu Čech a na sev. okraji vm. nářečí. Na Náchodsku, na Kladsku a ve středu Čech byl zjištěn také tvar *schodouch*. Forma *schodou* byla zapsána na sev. okraji jzč. nářečí, na Roudnicku, Mladoboleslavsku, Rakovnicku i v okolí Prahy.

Z mikroareálu na Lounsku je doložen tvar *schodach*.

V jedné lokalitě na Mladoboleslavsku byla zaznamenána forma *schod*.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím, pouze na Moravě a ve Slezsku do mluvy měst proniká tvar *schodů*, shodný se spis. jazykem.

4 **schodóv** stč., sloven. *schodov*, hlužˇ. *schodow* (pol. *schodków*) **schodů** Db, Tk, MČ

5 schodú Ju 3, 5–7, Ru 5 — schodu Po 1, Ju 2, 4, Ru 4 — schodúch Ru 3 — schodouch Ju 1, 2 — schodách Ju 2, Ru 2 — schodech Ru 2

6 SSA 11.57

Bt

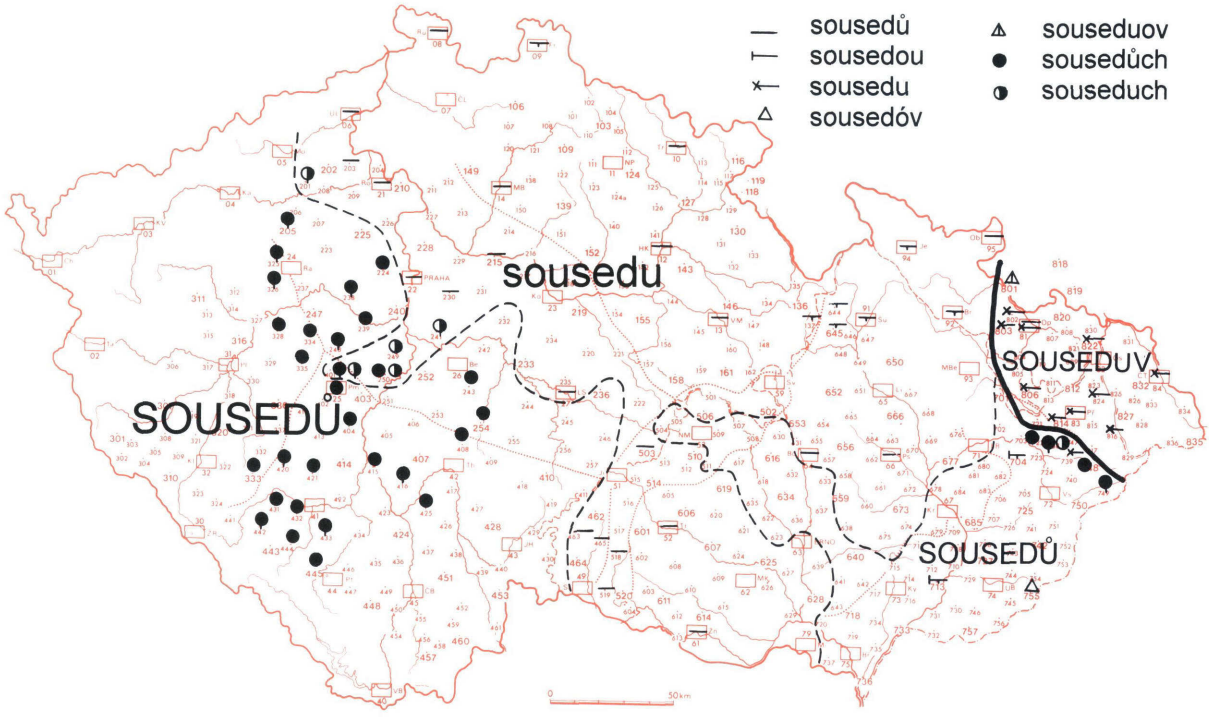

122
SOUSEDŮ
gen. pl. m.

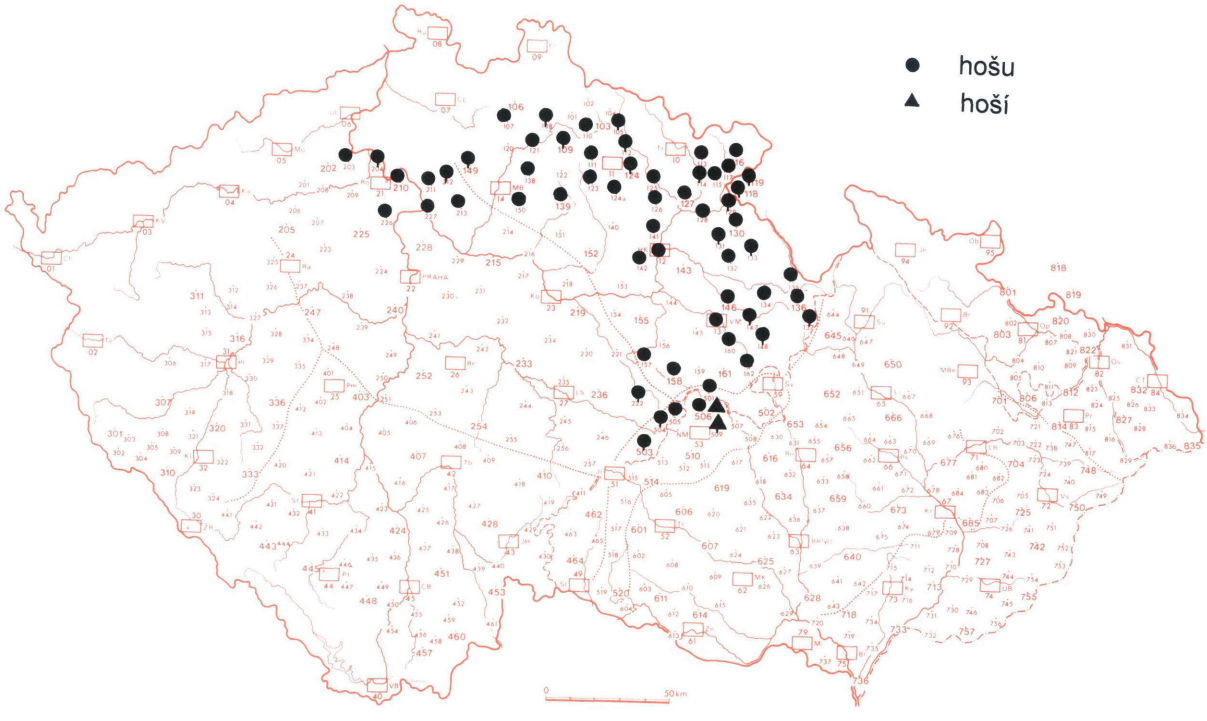

123
HOCHŮ
gen. pl. m.

125 **pekařů** gen. pl. m. (54) — *mapa s. 193*
nožů (336)

1 M pekařú
pekařúch
pekařuv (pekaróv 755)
pekařı̯ (p'ekoři 832–836)

2 Substantivum *pekař* (pův. jo-kmen, typ *muž*) má v gen. pl. m. na téměř celém zkoumaném území koncovky shodné se substantivy tvrdého typu (srov. ČJA 4-122 sousedů gen. pl. m.). Forma *pekaří* vznikla převzetím pův. i-kmenového zakončení *-í* (typ *host*). K rozsahu hláskových změn v koncovkách *-ů* a *-ůch* viz mapu ČJA 4-122 sousedů gen. pl. m.

3 Téměř na celém území čes. národního jazyka je forma *pekařů*. Ve středu Čech (mezi Louny, Strakonicemi a Benešovem) a dále na sev. okraji vm. nářečí byl většinou jako dubletní zapsán tvar *pekařůch*. Pro slez. nářečí je charakteristická podoba *pekařuv*.
Tvar *pekaří* tvoří areál na území Slezska.
Stav ve městech je shodný s nář. okolím.

4 **pekaří** pol. *piekarzy*
pekařů Db, Tk, MČ
pekařuv stč. *pekař* i *-óv*, sloven. *pekárov*, hluž. *pjekarjow*

5 pekařú Ju 3, 5–7 — pekařu Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 4, 5 — pekařúch Ru 2 — pekařuch Ju 5 — pekařích Ru 3

6 SSA 11.57

7 Shodný územní rozsah tvarových variant v gen. pl. má i substantivum *nůž*. Pouze v lokalitě 202 byl navíc zapsán tvar *nožach* a zcela ojediněle na sev. okraji vm. nářečí byla zaznamenána forma *nožích*.
Atlasy: ASJ II 96b

Bt

126 **vlasů** gen. pl. m. (1582) — *mapa s. 195*

1 M vl̲asú̲
vl̲asú̲ch
vl̲asuv (vu̲asuov 801, vlasóv 755)
vlasouch 118
vl̲así̲ (též 818)
vl̲asých (vlasych 814)

2 Vedle obvyklých forem gen. pl. m. u substantiva *vlas* (typ *hrad*) byl zapsán také tvar *vlasí* s i-kmenovým zakončením *-í* (typ *host*). Příklon k tomuto typu byl patrně vyvolán nář. tendencí zařazovat substantiva na *-s* (též na *-z*, *-l*) k měkkým deklinačním typům – zde k nář. typu *host'*. K rozsahu hláskových změn v koncovkách *-ů* a *-ůch* viz mapu ČJA IV-122 sousedů.

3 Pro stř. a sev. část vm. nář. je charakteristický tvar *vlasí*. Forma *vlasích* byla zapsána na úzkém sev. okraji vm. nářečí.
Ve středu Čech a řídce i jinde byl zaznamenán tvar *vlasůch*, obvykle jako dubletní s formou *vlasů*, která zaujímá převážnou část zkoumaného území. Ojediněle byl na Kladsku zachycen tvar *vlasouch*. Ve slez. nářečích je většinový tvar *vlasuv*.
Stav ve městech je v podstatě shodný s nář. okolím, ve Slezsku a na sev. polovině vm. nářečí byl běžně zapisován také tvar *vlasů*, shodný se spis. jazykem.

4 **vlasů** Db, Tk, MČ
vlasuv stč. *vlas* i *-óv*, sloven. *vlasov*, pol. *włosów*, hluž. *włosow*

5 vlasú Ju 3, 6, Ru 5 — vlasu Ju 1, 2, 4 — wlasu Po 1, Ju 2, Ru 4 — vlasúch Ru 2, 3 — vlasuch Ju 5 — vlasí Ju 7 — wlasách Po 1

6 ASJ II 96b, AJK 575, SSA 11.57

Bt

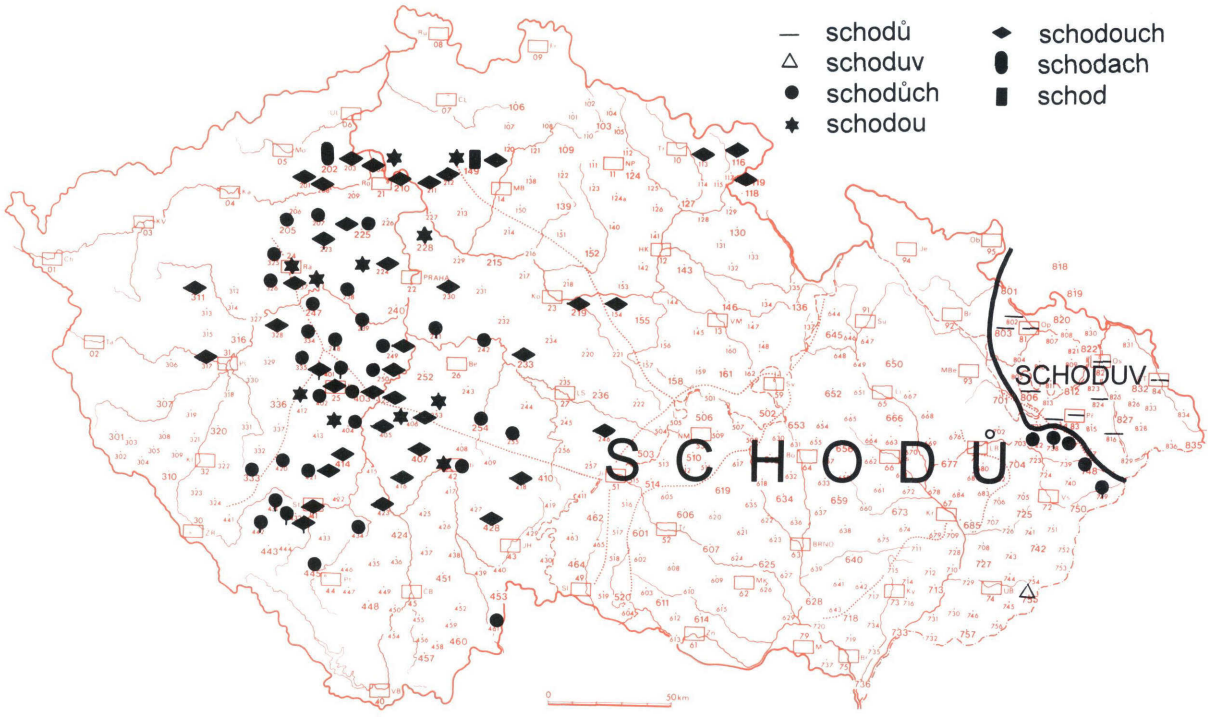

124
SCHODŮ
gen. pl. m.

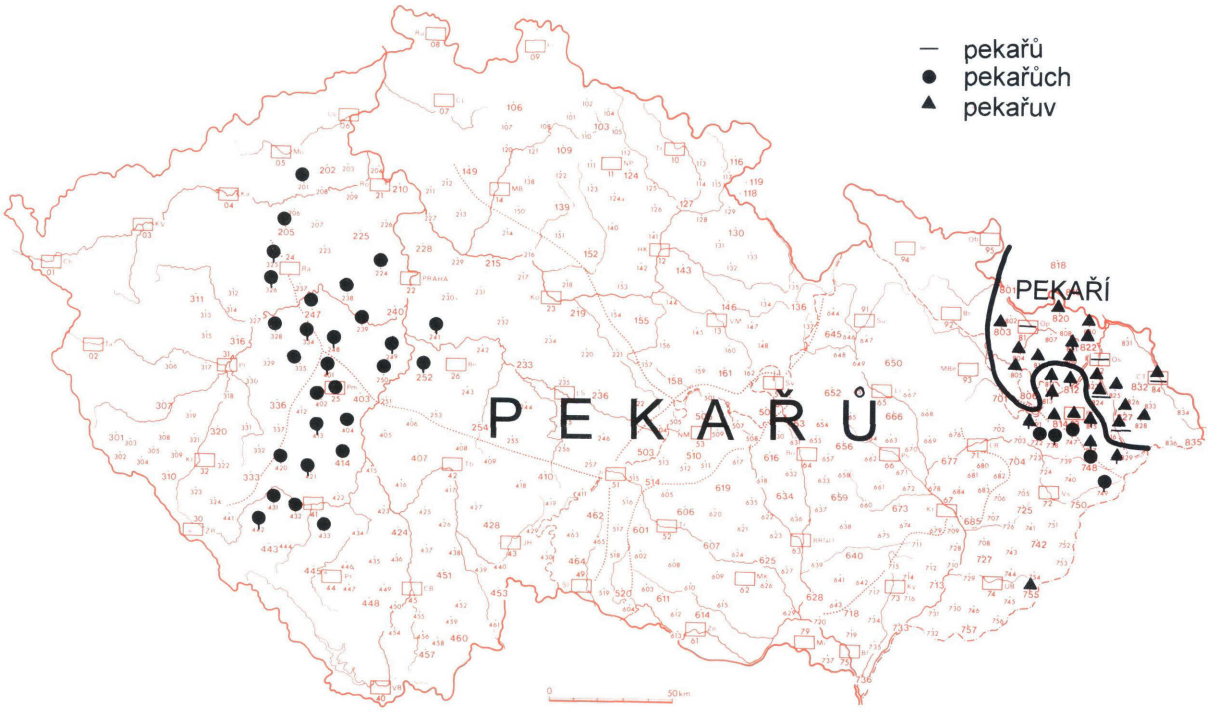

125
PEKAŘŮ
gen. pl. m.

127 **loket** gen. pl. m. (1642) — *mapa s. 195*

1 M loket (lokeť 616, 653, lochet 321)
loktú
lokťú (okťú 701, 729, 731, 734)
lokťuv (łokcóv 755)
lokťúch 722, 738, 747 (okťúch 738)
lokťí (okći 832, okťí 731, též 424)
lokťích
X loktůch

2 Byl mapován genitiv plurálu podstatného jména *loket* (původní t-kmen) ve významu ‚stará délková míra' ve funkci numerativu (např. ve spojení *pět loket*), v němž si tento výraz na většině území Čech a na jz. Moravě zachoval starý tvar genitivu plurálu t-kmenové deklinace s nulovou koncovkou. V nářečích na vých. polovině území čes. národního jazyka a ojediněle i v Čechách přechází toto substantivum k produktivním deklinačním typům (tj. *hrad, stroj*, popř. i *host*); jeho tvary se tak neliší od skloňování jiných pod statných jmen rodu mužského těchto typů. K rozsahu hláskových změn v koncovkách *-ů* a *-ůch* viz ČJA 4-122 sousedů gen. pl. m.

V Čechách se výzkum prováděl pouze na opěrné síti bodů, proto nemohl být mapován přesný rozsah tvarů *loktůch* a *loktů*. Forma *loktůch* se nepochybně rozkládá na území zhruba stejném jako tvar *sousedůch*.

3 Stará forma *loket* se zachovala v celých Čechách a na jz. Moravě. Ostatní varianty jsou novější. Sporadicky v Čechách a na jz. Moravě byl dále zapsán tvar *loktů*. Pro Moravu (bez jz. úseku) je charakteristická varianta *lokťů*. Ve slez. nářečích a v sv. polovině vm. nářečí se vyskytuje tvar *loktí*. Především pro Opavsko, záp. Ostravsko a Příborsko je typický tvar *lokťuv*. Na sev. okraji vm. nářečí byly zachyceny nedubletní varianty *loktích* a *lokťůch*.

Ve městech tato položka nebyla zkoumána.

4 **loket** stč., Db, Tk, MČ
loktí Db, pol. *łokci*, hluž. *łochći*
loktů Db, Tk, MČ
loktuv sloven. *lakťov*, hluž. *łochćow*

5 loket Po 1, Ju 1, 3 — loktu Po 1, Ju 1, 2, Ru 4 — lokťú Ru 5 — lokťu Ju 6 — loktúch Ru 2 — loktuch Ru 2 — łokťí Ju 7 — lokťích Ru 3

6 —

Bt

128 **hostí** gen. pl. m. (2037) — *mapa s. 197*

1 M hostú
hosťú
hostuv (hoscóv 755)
hosťuv
hostúch
hosťúch 747–749
hosťí
hosťích
hostach 202

2 Tvary gen. pl. podstatného jména *host* se v nářečích i ve spis. jazyce diferencují v důsledku zachování pův. i-kmenové deklinace (tvar *hostí* s pův. i-kmenovou koncovkou) nebo naopak v důsledku zařazení tohoto podstatného jména k typu *pán* (forma *hostů*), popř. na východě území čes. národního jazyka k typu *muž* (*hosťů*). K rozsahu hláskových změn v koncovkách *-ů* a *-ůch* viz mapu ČJA 4-122 sousedů gen. pl. m.

3 V Čechách a na jz. Moravě se vyskytuje tvar *hostů*. Forma *hosťů* je typická pro Moravu. V záp. polovině slez. nářečí byl zapsán tvar *hostuv*, popř. *hosťuv*.

Ve vých. polovině slez. nářečí a v přechodných čes.-pol. nář. tvoří areál forma *hostí*; ta se rozptýleně vyskytuje také na ostatním území českého národního jazyka.

126
VLASŮ
gen. pl. m.

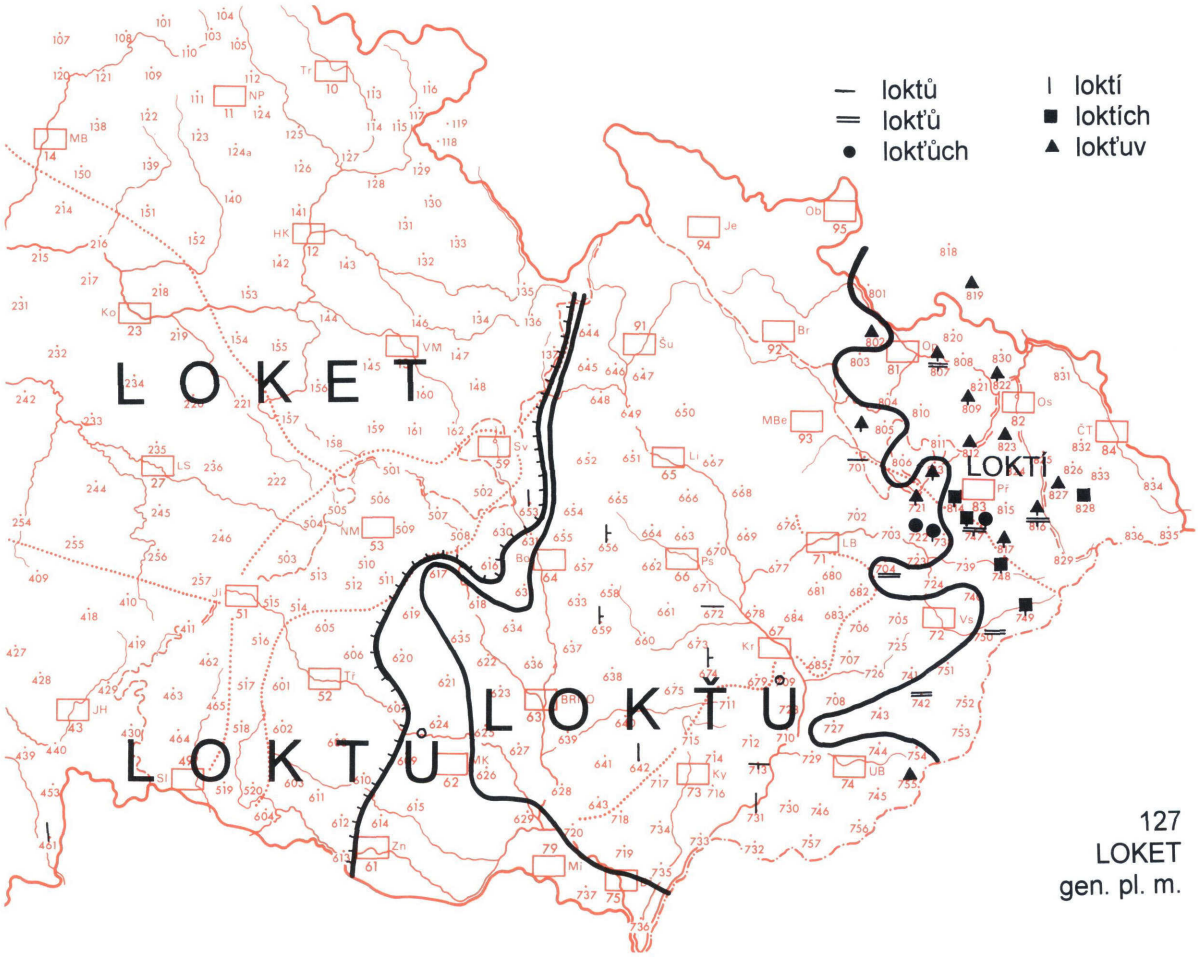

127
LOKET
gen. pl. m.

Podoby *hostůch* a *hostích* jsou charakteristické pro velké území ve středu Čech (vymezené městy Roudnice nad Labem, Plzeň, Strakonice, Tábor, Benešov a Mladá Boleslav) a sev. okraj vm. nářečí. Ojedinělá forma *hostach* se dokládá z Lounska.

Ve městech nebyla tato položka zkoumána.

4 **hostí** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *gości*, hluž. *hośći*
hostů Db, Tk, MČ
hostuv hluž. *hośćow*

5 hostú Ju 3 — hostu Po 1, Ju 1, 2, 4, 5, Ru 4 — hosťú Ju 7, Ru 5 — hosťu Ju 6 — hostúch Ru 2, 3

6 SSA 11.57.1, OLA 2242

Bt

129 **koní** gen. pl. m. (811) — *mapa s. 199*

1 M
koňí
koňú
koňuv (koňuov 801)
koňích
koňúch
koňach 202

2 Rozdíl v zakončení tvaru gen. pl. maskulina *kůň* (typ *muž*) se formoval už ve staré češtině, kde se u uvedeného podstatného jména v gen. pl. nahrazovala pův. nulová koncovka jo-kmenová zakončením podle u-kmenů (typ *syn*) nebo i-kmenů (typ *host*). K rozsahu hláskových změn v koncovkách *-ů* a *-ůch* viz mapu ČJA 4-122 sousedů gen. pl. m.

3 Téměř na celém území čes. národního jazyka je tvar *koní*. Ve stř. pruhu Čech (ohraničeném městy Roudnice nad Labem, Příbram, Strakonice, Tábor, Benešov a Praha) a na sev. okraji vm. nářečí byl zjištěn tvar *koních*.

Forma *koňů* byla zapsána v sv. Čechách, na Prachaticku a Doudlebsku, na již. Moravě, Zábřežsku, Prostějovsku a Holešovsku. Ze Strakonicka a sev. okraje vm. nářečí je doložen tvar *koňůch*. Z Lounska se řídce dokládá podoba *koňach*.

Zcela ojediněle ve vých. polovině slez. nářečí a ve dvou lokalitách v Polsku byl zachycen tvar *koňuv*.

Ve městech tato položka nebyla zkoumána.

4 **koní** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. a hluž. *koni*
koňů Db, Tk, MČ
koňuv stč. *-óv*, Jg *koňův*, hluž. *kónjow*

5 koňí Ju 3, 7, Ru 5 — koňi Ju 5, 6, Ru 4, 5 — koňu Po 1, Ju 1–3 — koňích Ru 1–3 — koňich Po 1

6 OLA 150, SSA 11.57

Bt

130 **dní** gen. pl. m. (1485) — *mapa s. 201*

1 M
dňí (dňə 603, 611, 614, 615)
dňích
dnú
dňú
dňuv
dnúch
dňúch 747

2 Nář. rozrůznění gen. pl. maskulina *den* (pův. n-kmen) vychází ze zařazení k typu *host* (i-kmen) nebo k tvrdému typu *hrad* nebo na Moravě a ve Slezsku k měkkému typu *stroj* (tj. tvary *dní* × *dnů* × *dňů*). Srov. ČJA 4-101 dny nom. pl. m.

Krácení koncové samohlásky *i* neprobíhá v sv. polovině Čech pravidelně (patrně vlivem spis. jazyka a v důsledku velké frekvence tohoto lexému, srov. PRO A1c). Vedle sebe se zde vyskytují podoby *dní* i *dni*. Naopak se na tomtéž území téměř důsledně krátí koncové *-ů* ve tvaru *dnů*.

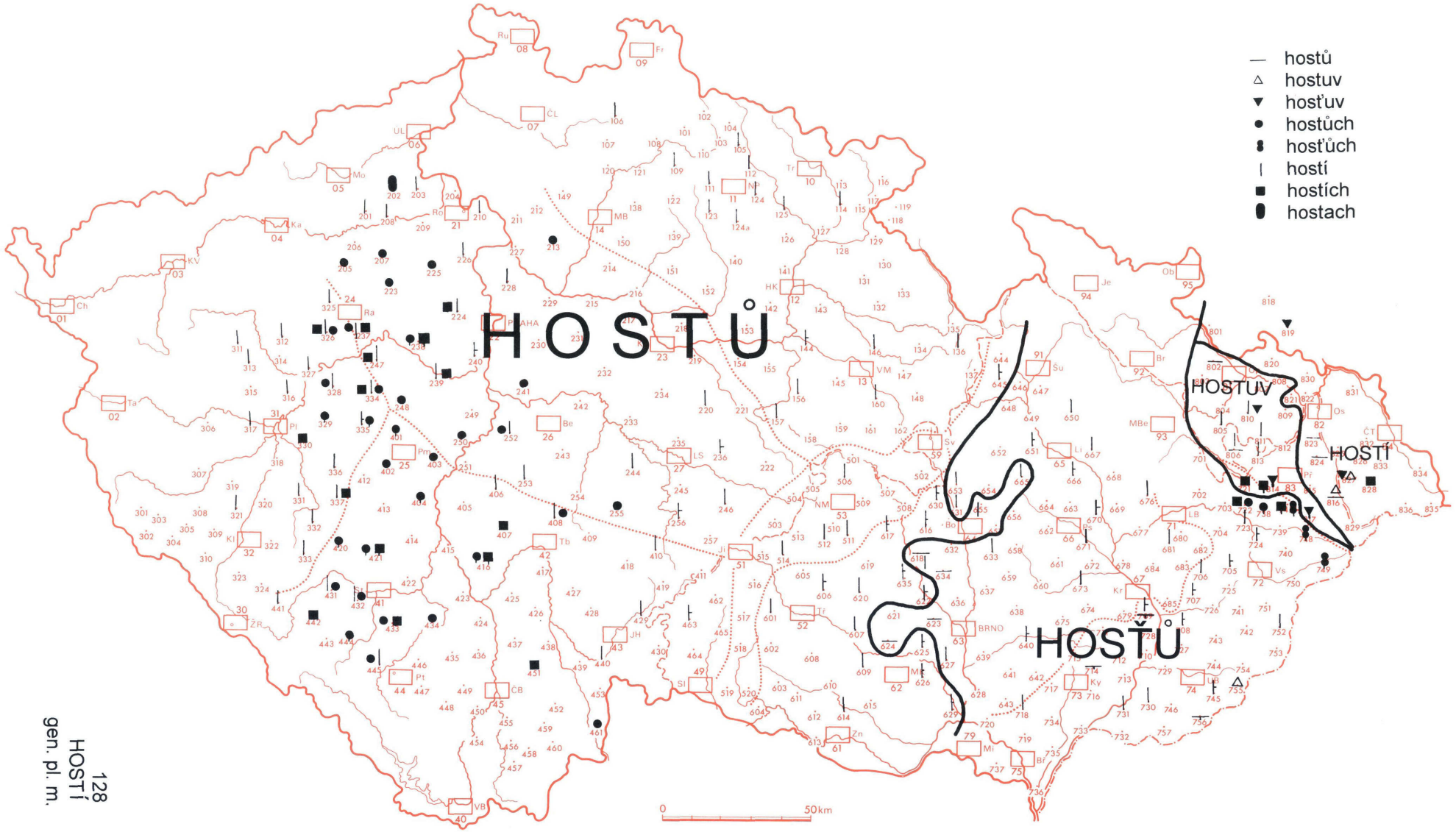

128
HOSTÍ
gen. pl. m.

3 Tvary gen. pl. maskulina *den* v nářečích netvoří ostře vymezené areály a není výjimkou, že se vedle sebe v jedné lokalitě vyskytuje i několik podob.

Téměř na celém území čes. národního jazyka je běžný tvar gen. pl. *dní*. V Čechách a na jz. Moravě se vedle něho dokládá tvar *dnů*, na Moravě na velkém území forma *dňů*. Tvar *dních* a vzácnější forma *dnůch* se vyskytují ve středním pruhu Čech (ohraničeném městy Louny, Plzeň, Strakonice, Prachatice, Jindřichův Hradec, Tábor, Benešov a Kolín), podoba *dních* byla zapsána též na sev. okraji vm. nářečí. Na tomto území byla sporadicky zaznamenána i forma *dňůch*. Tvar *dňuv* se zachoval ve slez. nářečích, především na záp. Ostravsku a širším Příborsku.

Stav ve městech je shodný s tradičním nář. okolím, navíc do mluvy ve městech proniká tvar *dnů*.

4 **dní** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *dni*
dnů Db, Tk, MČ
dňuv stč. *-óv*, hluž. *dnjow*

5 dňí Po 1, Ju 3, 6, Ru 4, 5 — dňi Po 1, Ju 1, 2, 4 — dňích Po 1, Ju 5. Ru 2, 3 — dňich Ru 1 — dnú Ju 3 — dnu Ju 1, Ru 4 — dňú Ju 7

6 OLA 2399, SSA 11.57

Bt

131 **(od těch) časů** gen. pl. m. (1471) — *mapa s. 203*

1 M časú
časuv (též časóv 755)
časúch
čas — čás

2 Zkoumaly se nář. ekvivalenty subst. *čas* ve tvaru gen. pl., a to ve frazeologickém spojení „od těch časů“.

Výzkumem byly zachyceny morfologicky a hláskoslovně rozrůzněné plurálové podoby uvedeného substantiva: (od těch) *časů* × *časuv* × *časůch* × *čas*; *čas* × *čás*.

Vývojově nejstarší je gen. pl. *čas*, charakteristický pro staré o-kmeny, u něhož se na části území patrně v důsledku starých přízvukových poměrů prodloužila kořenná samohláska (*čás*). K novějším formám *časuv*, *časů*, *časůch* viz ČJA 4, Genitiv pl. maskulin, s. 186, 188. (Poměrně nová podoba *časůch* se zejména v Čechách objevuje podstatně řidčeji, než je tomu u jiných gen. pl. m. (srov. např. rozšíření podoby *hostůch*, ČJA 4-128 hostí gen. pl. m.), protože je součástí frazeologismu; pro frazeologismy obecně je typické zachovávání starších tvarů, v tomto případě *čas* a *časů*.) Na mapě nesledujeme pravidelné krácení *ú* > *u*, viz PRO A1ab.

V případech nedubletního výskytu jiné formy, než je námi sledovaný gen. pl. m. (sg. *od toho času*, frazém *od těch dob* či *od té doby*), je na mapě symbol pro nulový výskyt, tj. přeškrtnuté číslo příslušné obce.

3 Hlavní protiklad tvoří na jedné straně forma starého gen. pl. *čas*, na druhé straně tvary novější *časuv*, *časů*. Hranice mezi formami *čas* (západně) a *časů* (východně) probíhá zhruba středem Čech podél Vltavy. Téměř v celé záp. polovině Čech (vyjma roudnického úseku) se více či méně soustředěně, v záp. Čechách a na nejjižnějším okraji Čech v kompaktním výskytu a nedubletně, objevuje i obměna *čás*. Forma *čas* (ojediněle i *čás*) byla zachycena odděleně ještě na sev. okraji Valašska a na jihu slez. nářečí.

Ve vých. polovině Čech a na celé Moravě je běžná forma *časů* a ve slez. nářečích *časuv*.

Zejména v již. Čechách byla porůznu, nejhojněji na Strakonicku a Táborsku, zapsána varianta *časůch*, která je doložena i ze sev. okraje Valašska.

Ve městech se výzkum neprováděl.

4 Frazeologismus s gen. pl. m. *od těch časů* není v sledované literatuře doložen, proto uvádíme doklady na gen. pl. slova *čas* obecně.
čas stč. (*do čas*)
čás stč. (*do čás*), sloven. *čias*
časů Jg, Tk, SSJČ
časuv stč. *časóv*, Jg, sloven. *časov*, pol. *czasów*

5 (vot ťech) času Ru 3 — čas Ru 2 — čás Ru 3 — časúch Ju 5 — (vot té) dobi Po 1, Ju 1–4, 6

6 —

Či

Genitiv pl. neuter

Neutra mají ve spis. jazyce v gen. pl. tvary s nulovou koncovkou nebo tvary s koncovkou *-í*: typ *město – měst* s koncovkou nulovou; typ *kuře* (rozšiřuje základ o specifickou kmenotvornou příponu v sg. *-et* a v pl. *-at*) – v gen. pl. tvar *kuřat* s nulovou koncovkou; typ *moře – moří* s koncovkou *-í*; typ *stavení* se zakončením *-í*.

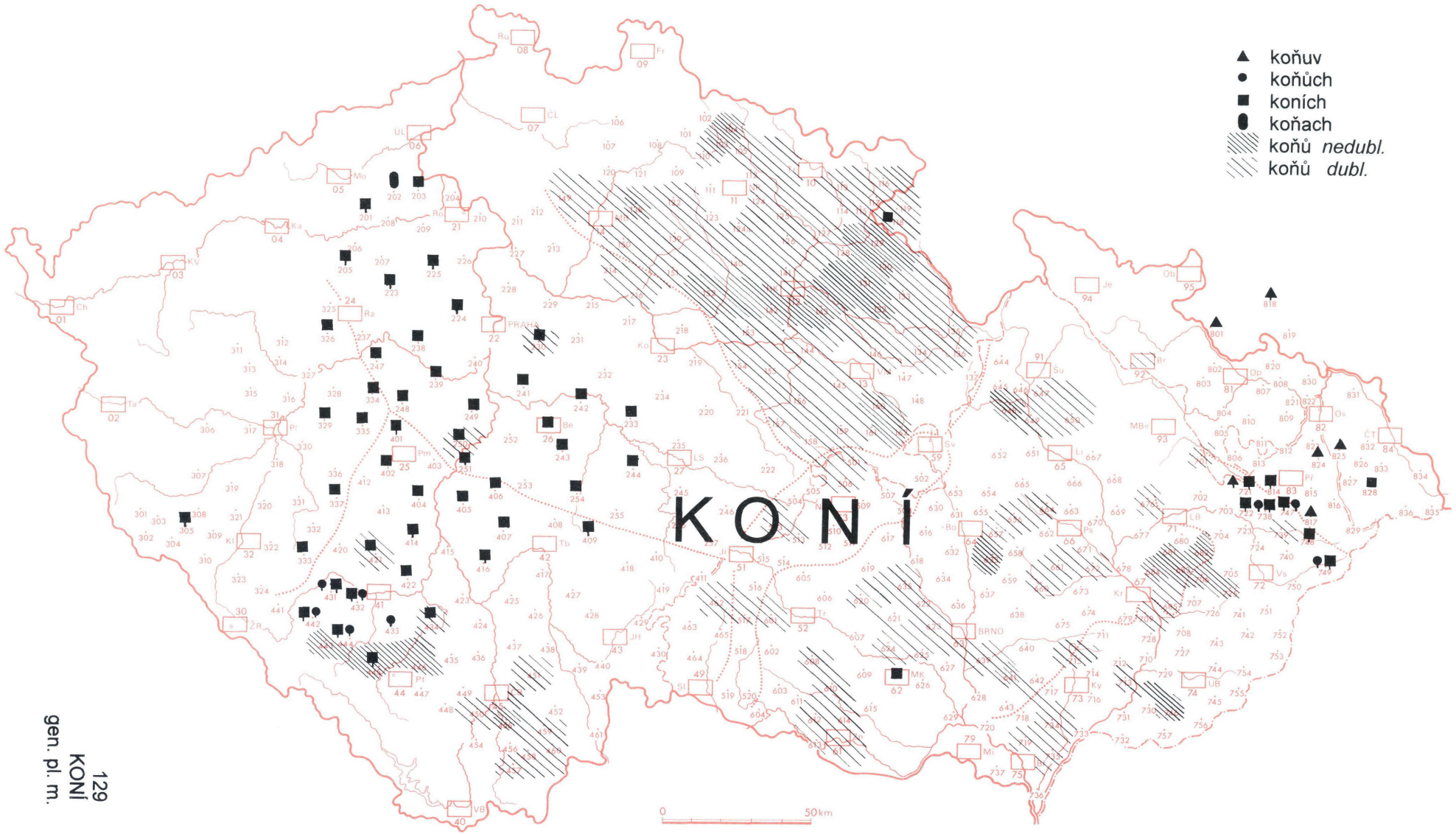

129
KONÍ
gen. pl. m.

Tvary gen. pl. neuter se v nářečích mnohdy liší od spis. jazyka. Diference spočívají především v těchto jevech:

1. Ve tvarech gen. pl. s nulovou koncovkou je v různém rozsahu v jzč. nářečích v některých případech dlouhá kmenová samohláska (např. *semán*, *jelít*, *vajíc*, *kuřát*, *telát*). Délka bývá také u forem zapsaných na vých. okraji vm. nářečí (např. *jadér*, *okén*). Největší územní rozsah tohoto jevu srov. gen. pl. *vrát* (ČJA 3-13 půle vrat). Případy typu *vajíc* se změnou *é* > *í* svědčí o značném stáří zmíněného jevu.

2. Tvary gen. pl. přibírají ke koncovce navíc *-ch* podle adjektivní (popř. zájmenné) deklinace (např. *polích*, *staveních*), za spolupůsobení vyrovnávacích tendencí v gen. a lok. pl. vznikají tvary gen. pl. s koncovkou *-ach* (např. *voknach*, *jádrach*, *semenach*). Krátké zakončení *-ach* je v nářečích také v lok. pl.

3. Ve slez. nář. je častá koncovka *-uv* (např. *semenuv*, *poluv*, *kuřatuv*, *staveňuv*). Jedná se o pův. u-kmenovou koncovku *-óv*, která se zde rozšířila od maskulin (viz tam) i k neutrům a k femininům.

4. Ojediněle přecházejí substantiva pův. o-kmenová (typ *město*) k nt-kmenovým (typ *kuře*), srov. tvar gen. pl. *jádrat* (jako *kuřat*). Tento příklon byl patrně zprostředkován sémantickým okruhem mláďat.

5. Podle vzoru *město*, nom. pl. *města*, gen. pl. *měst* bývají také u jo-kmenů novotvary: nom. pl. *pola*, gen. pl. *pol*. (Nejde o starý tvar s nulovou koncovkou.)

6. Od substantiv typu *stavení* (za podpory tvaru gen. pl. podstatných jmen ženského rodu – *kostí*) pronikla i ve spis. jazyce koncovka gen. pl. *-í* k neutrům typu *moře*, v nářečích se však navíc dostala i k typům tvrdým (vzor *město*). Ve střm. dialektech se toto zakončení gen. pl. změnilo v *-é*, srov. např. tvar *polé*. Vzhledem k tomu, že se na části území střm. nářečí tato koncovka vyskytuje též u feminin typu *žena* (a-kmen), můžeme patrně mluvit o unifikovaném zakončení *-é*, které je podpořeno tendencí, aby tvar gen. pl. nebyl o slabiku kratší než ostatní tvary v paradigmatu.

V nářečích byly zachyceny tvary s těmito koncovkami:

-0: o-kmenové zakončení nebo n-kmenová koncovka připojená k slovnímu základu rozšířenému o kmenotvornou příponu *-en-*, popř. nt-kmenová koncovka připojená k slovnímu základu rozšířenému o kmenotvornou příponu *-at-* (*-át*, *-iet*);

-ach: nář. koncovka lok. pl., která je v gen. pl. v důsledku nedůležité opozice gen. – lok. pl., je ve shodě s obecnou tendencí po unifikacích v plurálu, koncové *-ch* je podporováno také adjektivní (popř. zájmennou) deklinací, srov. též ČJA 4, Genitiv pl. maskulin, s. 186, 188; ČJA 4, Genitiv pl. feminin, s. 206, 208;

-é: morfologizovaná nář. hlásková obměna koncovky *-í* > *-é*, srov. ČJA 4, Genitiv pl. feminin, s. 206, 208;

-i: hlásková obměna koncovky *-í* (viz PRO A1abc);

-í: ьjo-kmenové zakončení (typ *stavení*);

-ich: hlásková obměna zakončení *-ích* (viz PRO A1abc);

-ích: ьjo-kmenové zakončení s koncovým *-ch* podle adjektivní (popř. zájmenné) deklinace;

-uv: nář. obměna pův. u-kmenové koncovky *-óv* (u maskulin typu *syn*), která podlehla změně *óv* > *uov* > *ův*, ve slez. nářečích neodpadlo koncové *-v* a dlouhé *-ú* se zkrátilo, viz PRO A1a. Tato koncovka se zde vyskytuje ve všech rodech v důsledku oslabení mluvnického rodu v plurálu.

Nář. rozrůznění tvarů gen. pl. neuter reprezentují tyto mapy: semen, jader; polí s přikomentovanou položkou očí; kuřat s přikomentovanou položkou hříbat; stavení.

132 **semen** (1109), **jader** (1175) gen. pl. n. — *mapa s. 203*

1 M semen — seman — semán 307, 310
semenach 202

jader (jáder, jadér; jider 606, 609, hider 609, 610, joder 824–829, junder 830–836, 84)
jidrat 609, 612, 613 — hidrat (-át 611, 614)
jádrach 202

2 Mapa zaznamenává nář. tvary gen. pl. substantiv *semeno* a *jádro*. Inventář koncovek a jejich zeměpisné rozšíření se u obou substantiv většinou překrývají, proto je zakreslujeme souhrnně na jedné mapě. Vzájemné diference morfologické se týkají rozdílu tvarů *semen* / *jader* (s nulovou koncovkou, shodnou se spis. jazykem) × *semenach* / *jadrach* (zakončení *-ach*, uplatňující se v důsledku vyrovnání tvarů lok. a gen. pl.). U neutra *jádro* byla navíc zachycena morfologická varianta *jidrat*, svědčící o příklonu k nt-kmenům.

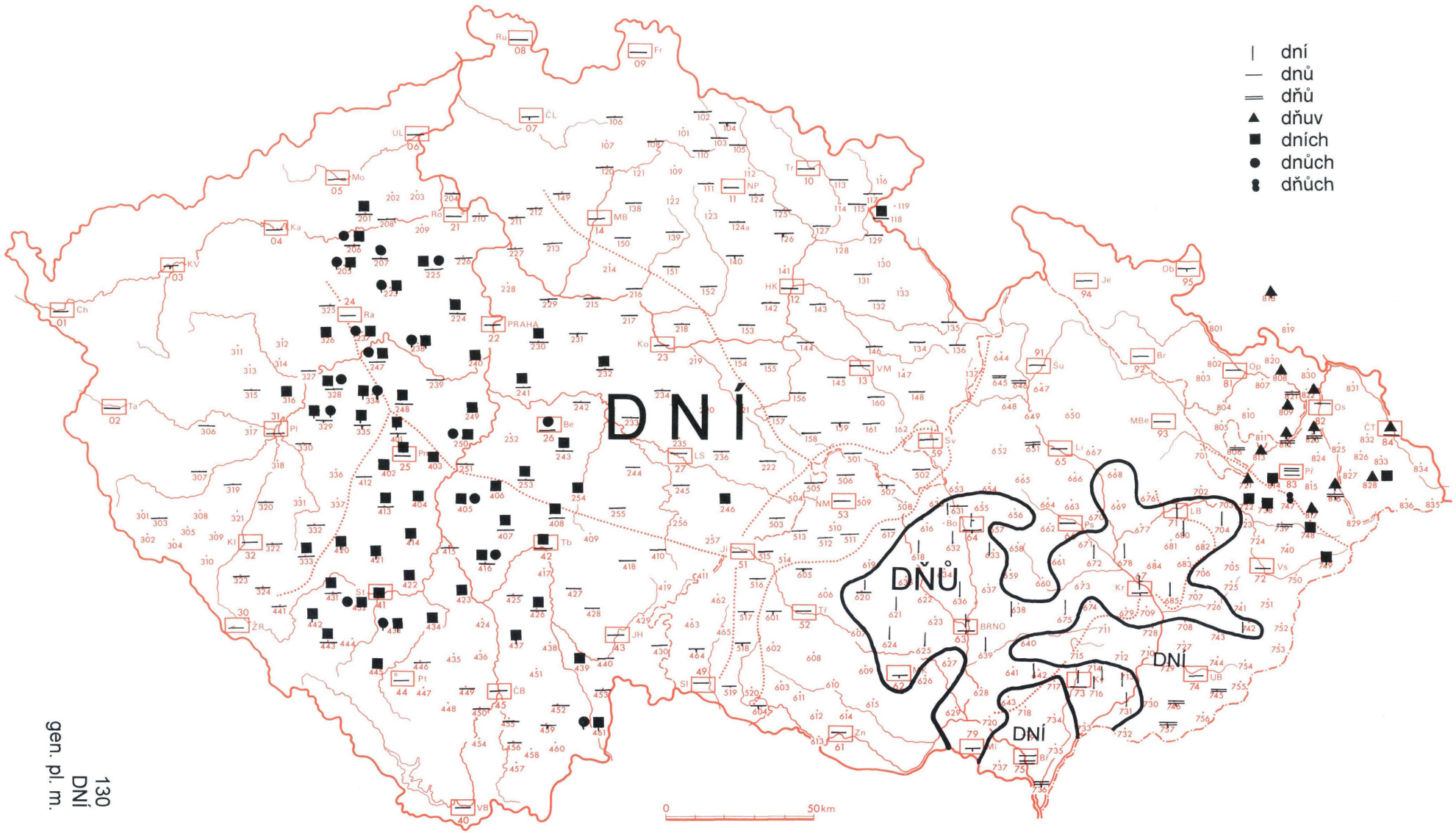

130
DNÍ
gen. pl. m.

Substantivum *semeno* patřilo ještě ve staré češtině ke stř. n-kmenům (nom. sg. *siemě*), po vytvoření novotvaru nom. sg. *semeno* (podle nepřímých pádů) přešlo k o-kmenům neuter (vzor *město*). Ve tvaru gen. pl. byla stejně jako u n-kmenů i u o-kmenů nulová koncovka (*semen*).

Obměna *semán* navazuje na podobu nom. sg. *semano*, která vznikla jzč. změnou *e* > *a* (srov. ČJA 5, Změna e > a, é > á, s. 130–136). Délka u samohlásky *á* je zde analogická s jinými chodskými tvary gen. pl., srov. ČJA 4-134 kuřat gen. pl. n. (*kuřát*; též *hromád, oblák* atd.).

Substantivum *jádro* patří k pův. o-kmenům stř. rodu vzoru *město*. Novotvar *jadrat* je doložen v hláskových obměnách *jidrat* a *hidrat*; k podobě s protetickým *h* srov. ČJA 5, Protetické a hiátové hlásky, s. 344–366.

3 Na celém zkoumaném území se vyskytují tvary s nulovým zakončením, tj. *semen* (na záp. okraji Čech v obměnách *seman, semán*) a *jader*. Z Lounska jsou doloženy dialektismy na *-ach* – *semenach* a *jadrach*.

Znojemsko se vyděluje novotvarem *jidrat* (popř. *hidrat*).

Tvar gen. pl. výrazu *semeno* nebyl ve městech zjišťován, v případě substantiva *jádro* se stav ve městech shoduje s nář. okolím.

4 **semen** Db, Tk, MČ, sloven. *semien* **jader** Db, MČ, sloven. *jádier*, pol. *jąder*

5 semen Ju 1–3, 5–7, Ru 1, 3–5 — semenách Po 1, Ru 2, 4
jader Ju 3, Ru 4 — jáder Po 1, Ju 1, 2, 5–7, Ru 3, 5 — jádrach Ru 2 — jádrách Po 1

6 ASJ II 91:83, AJK 570, SSA 1.17, OLA 581

Bt

133 **polí** gen. pl. n. (1190) — *mapa s. 205*
očí (1594)

1 M polí (pólí)
polé (-í 669, 670)
polích
pol (pul 831)
poluv 818, 819, 833, 834, 84

2 Substantivum *pole* (pův. jo-kmen, typ *moře*) má v gen. pl. koncovku *-í*. Tato koncovka však není původní, nýbrž sem přešla od ьjo-kmenů, vzor *stavení*; patrně i vlivem gen. pl. jiných typů, např. *duší, kostí, koní*, stč. i *muží*.

Pův. tvar gen. pl. je *pol*, ten se však nezachoval. Nář. podoba *pol* vznikla až sekundárně podle vzoru *město – měst*, v nářečích na Moravě a ve Slezsku k tomu přispěla tvarová totožnost nom. pl. *pola* s tvarem nom. pl. *města*, srov. též ČJA 4-6 pole nom. sg. n.

Nář. varianta *polé* vznikla střm. hláskovou změnou koncovky *-í* > *-é*. Tato forma je zde též podporována morfologizovaným zakončením *-é* (popř. jeho obměnou *-í* v čuháckých nářečích) v tvaru gen. pl. feminin, viz ČJA 4, Genitiv pl. feminin, s. 206–222.

Gen. pl. s koncovkou *-ích* vznikl analogickým vyrovnáním podle složené adjektivní (popř. i zájmenné) deklinace za spolupůsobení vyrovnávacích tendencí v gen. a lok. pl. (např. gen. pl. *těch jarních polí* – lok. pl. *těch jarních polích*).

Tvar *poluv* má u-kmenovou koncovku.

3 Na většině území čes. národního jazyka je tvar *polí*, shodný se spis. jazykem. Obměna *polé* byla zapsána především na severovýchodě střm. nářečí s centrem na Holešovsku. Tvar gen. pl. *polích* vytváří rozsáhlý areál ve středu, na jihu a západě Čech a mikroareál na sev. okraji vm. nářečí s přesahem na Příborsko, dále byl zaznamenán na Náchodsku a Kladsku. Tvar *pol* zaujímá vých. polovinu střm. nářečí bez Přerovska, ojediněle byl zapsán i jinde na Moravě a ve Slezsku. Tvar *poluv* byl zachycen na Těšínsku a ve slez. lokalitách v dnešním Polsku.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím.

4 **pol** stč., Tk „lidový tvar“, pol. *pól* **poluv** hluž. *polow*
polí stč., Db, Tk, MČ, sloven., hluž. *poli*

131
(OD TĚCH) ČASŮ
gen. pl. m.

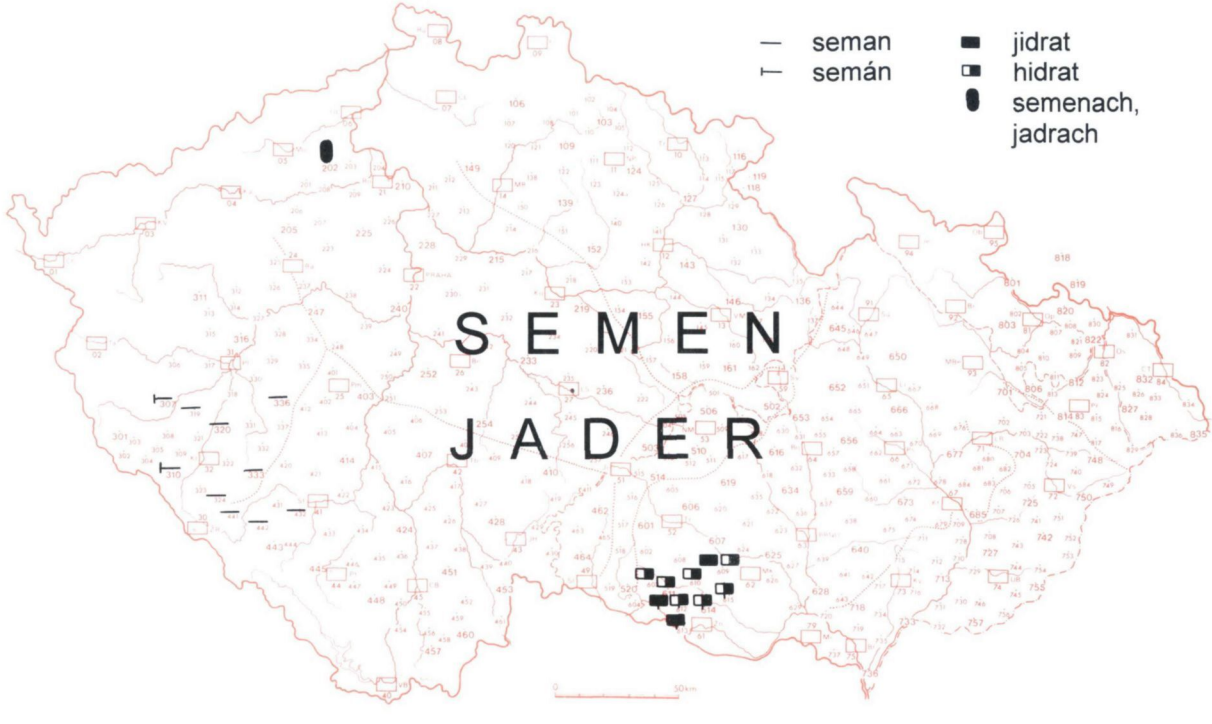

132
SEMEN, JADER
gen. pl. n.

5 polí Ju 6, 7, Ru 5 — póli Ju 1, 2, 4, Ru 4 — pólí Ju 3 — polích Ru 3 — pólích Ru 2 — pólich Ju 5, Ru 1 — pól Ju 4 — pol Ju 4 — pólat Po 1

6 OLA 531

7 Tvar gen. pl. byl zkoumán též na podstatném jménu *oko* ve významu ‚orgán zraku'. Neutrum *oko* (pův. s-kmen) má ve spis. jazyce i v nářečích ve tvaru gen. pl. hláskově obměněnou koncovku *-í* podle gen. duálu jiných kmenů (*očú* > *očí*). Zeměpisné rozložení tvarů gen. pl. podstatného jména *oko* se téměř shoduje se stavem zjištěným u neutra *pole*, nebyly však zapsány tvary s koncovkou *-uv* a s nulovou koncovkou.

Atlasy: ASJ II 99

Bt

134 **kuřat** gen. pl. n. (933) — *mapa s. 205*

hříbat (822)

1 M kuřat (kúřat; kurčat 817, 824, 825) — kuřát (též 757) — kuřiet 801 (kuřyt 802) — kuřot — kuřunt 831–834 (kurčunt 835, 836, kurčynt 836)

kuřatuv 822

2 Substantivum *kuře* (nt-kmen neuter) má v gen. pl. nejčastěji podobu *kuřat*. Na části území dochází ke zdloužení kmenotvorné přípony *-at* > *-át* (*kuřát*). Tvar *kuřie*t dokládá starou délku a patrně analogickou přehlásku *á* > *ie*. Hláskovou změnou zdlouženého *á* > *o* vznikla podoba *kuřot*. Tvar *kuřunt* s rozloženou výslovností původní nosovky má návaznost na polské jazykové území.

Koncovku *-uv* má substantivum od pův. u-kmenů maskulin.

Varianty *kurčat* a *kurčunt* nevyčleňujeme jako zvláštní formy, podřazujeme je pod základní morfologický typ (*-at*, *-unt*).

K problematice dloužení kořenné samohlásky *kú-* × *ku-* viz ČJA 5-192a kuře.

3 Na většině území čes. národního jazyka se nachází tvar *kuřat*, shodný se spis. jazykem. Jeho hláskové obměny se vyskytují v okrajových oblastech. V záp. úseku jzč. nářečí s přesahem na širší Příbramsko, dále na území mezi Třebíčí a Znojmem a na sev. okraji vm. nářečí je obměna *kuřát*. U Frýdku-Místku a na sever od Ostravy byla zapsána obměna *kuřot*. Pouze v Bránici byl zaznamenán tvar *kuřiet*. Forma *kuřunt* je typická pro přechodová čes.-pol. nářečí.

Tvar *kuřatuv* byl zachycen ojediněle na Ostravsku.

Ve městech byla zapsána forma *kuřat*, shodná se spis. jazykem.

4 **kuřat** stč., Db, Tk, MČ, pol. **kuřatuv** hlužˇ. *kurjatow*
kuřát sloven. *kurčiat*

5 kuřat Ju 1, 3–7, Ru 2–5 — k'uřat Po 1 — kúřat Po 1, Ju 2, 5

6 AJK 571

7 Tvar gen. pl. n. byl zkoumán také na položce *hříbat* – nt-kmen. Repertoár zakončení a jejich územní rozšíření jsou podobné jako u položky *kuřat*.

Tvar *hříbat* se vyskytuje v čes. nářečích v užším smyslu a na Zábřežsku. Obměna *hříbat* se nachází v záp. úseku jzč. nář. a na Příbramsku. Hlásková obměna *hříbjat* je typická pro území na východ od bývalé zemské hranice (kromě Zábřežska) a dále pro Doudlebsko. (Tvary nom. pl. *hříbjata*, gen. pl. *hříbjat* vznikly patrně sekundárně, analogickým vyrovnáním podle forem singuláru, např. *hříbje*, *hříbja*.) Podoba *hříbját* byla zaznamenána na Znojemsku a *hříb'at* a *hříb'át* na Valašsku. Forma *hřibit* byla zachycena na západ a na jih od Opavy. Obměna *hřebat* je v Podještědí, Podkrkonoší, na již. Třeboňsku a na Zábřežsku. Pro přechodová čes.-pol. nářečí jsou charakteristické obměny *zgřibunt* a *zgřibynt*.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím, do mluvy ve městech na Moravě navíc proniká tvar *hříbat*, shodný se spis. jazykem.

Atlasy: OLA 164

Bt

135 **stavení** gen. pl. n. (91) — *mapa s. 207*

1 M staveňí (stavjaňí 755) — stavéňí
staveňích
staveň (stavéň 610, 614, 615)
staveňuv 818, 819, 822, 830

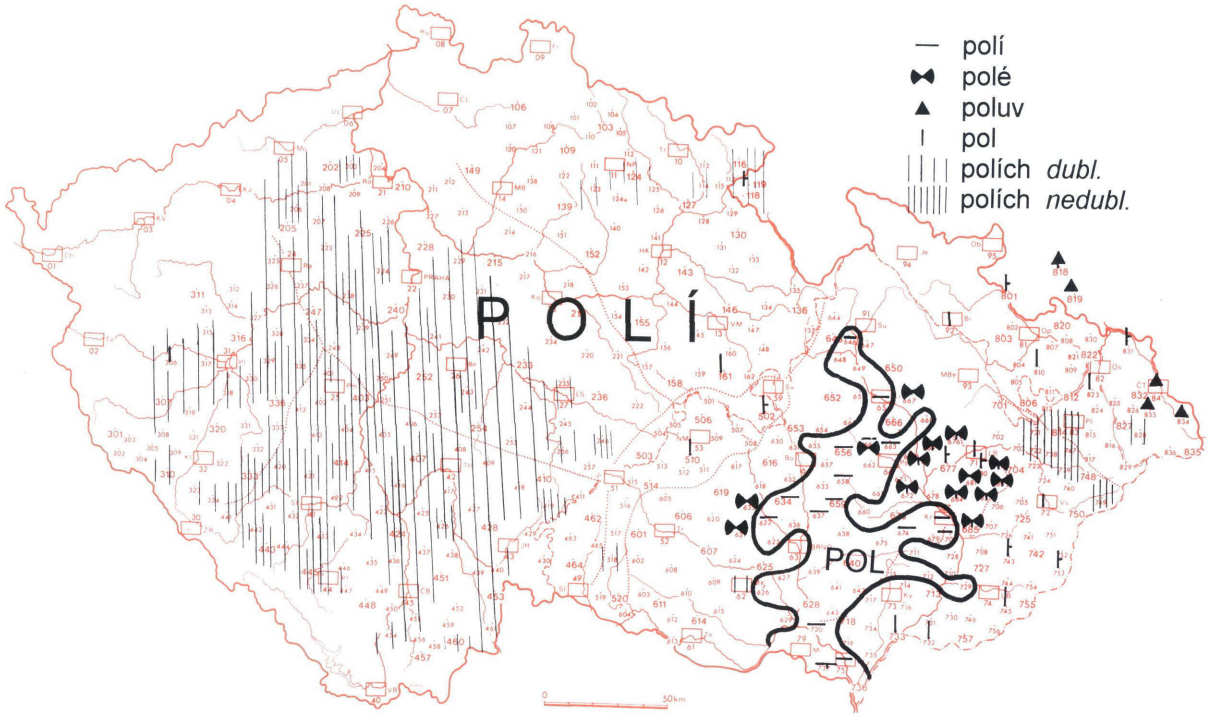

133
POLÍ
gen. pl. n.

134
KUŘAT
gen. pl. n.

2 Substantivum *stavení* patřilo k ьjo-kmenům. V gen. pl. je pravidelná koncovka *-í* (i u hláskové obměny *stavéní*). Koncové *-ch* (*staveních*) je podle složené (popř. zájmenné) deklinace, vzor *jarní*. Tvar *staveň* vznikl podle gen. pl. vzoru *město* – gen. pl. n. *měst* – tam, kde jsou tato substantiva v nom. pl. zakončena shodně koncovkou *-a*. Na Znojemsku se však jedná o pravidelnou hláskovou obměnu s redukcí a následným zánikem vokálu *-i* (dokládají se zde i podoby s náhradním dloužením vokálu *-e-* > *-é-*). Tvar *staveňuv* má koncovku od pův. u-kmenů maskulin.

3 Téměř na celém území čes. národního jazyka je rozšířen tvar *stavení*, shodný se spis. jazykem. Obměna *stavéní* se nachází ve stř. části vm. nářečí. Tvar *staveň* byl zapsán na Znojemsku, Holešovsku a v přechodových čes.-pol. nářečích. Podoba *staveních* vytváří rozsáhlý areál ve středu, na jihu a západě Čech a dále se vyskytuje především na sev. okraji vm. nářečí. Forma *staveňuv* byla zaznamenána na vých. Hlučínsku a v přilehlých lokalitách v dnešním Polsku.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím.

4 **stavení** stč., Db, Gb, Tk, MČ, sloven. *stavaní*

5 staveňí Ru 5 — staveňi Po 1, Ju 4 — stavéňí Ju 7 — staveních Ju 3, 5, Ru 2, 3 — staveňich Po 1, Ju 1, 2, 5, Ru 2, 4

6 —

Bt

Genitiv pl. feminin

Podstatná jména rodu ženského mají ve spisovném jazyce v gen. pl. buď nulovou koncovku, nebo koncovku *-í*:

Substantiva patřící k typu *žena* mají koncovku nulovou (*žen*, *knih*; *koček* s vkladným *-e-*).

U feminin typu *růže* je základní koncovka *-í* (*růží*, *duší*), u některých jmen (na *-ice*, *-yně*, *-le*) pak zakončení nulové (*ulic*, *chvil*).

Podstatná jména typu *kost* a stejně tak i substantiva zařazená k novému vzoru *píseň* mají koncovku *-í*.

Substantivum *husa* má v gen. pl. (vedle formy *hus*) tvar *husí*, jedná se o zbytek původní i-kmenové deklinace (podle dnešního vzoru *kost*, od nom. sg. *hus*).

V gen. pl. dochází u mnoha dvouslabičných jmen ke krácení kmenové samohlásky, např. *skála – skal*, *lípa – lip*, *houba – hub*, *míra – měr*.

V nářečích se u feminin v gen. pl. vyskytují tyto koncovky:

-0: pův. a-kmenové (typ *žena*), popř. ja-kmenové zakončení;
-ach: nář. obměna lokálové koncovky *-ách*, srov. ČJA 4, Lokál pl. feminin, s. 266;
-ách: koncovka lok. pl., která pronikla do gen. pl. v důsledku nedůležité opozice gen. a lok. pl., gen. a lok. pl. mohou tedy mít homonymní tvary; koncové *-ch* je podporováno také adjektivní (popř. též zájmennou) deklinací;
-é: morfologizovaná hlásková změna i-kmenové koncovky (po ztvrdnutí sykavek se *-í-* ztotožnilo s *-ý-* a došlo ke změně *ý* (*í*) > *ej* > *é*, např. *kozé*, *slzé*), analogicky pak též u typů tvrdých (*kočké*, *lóké*, *bódé*);
-éch: hlásková změna koncovky *-ích* (po ztvrdnutí sykavek se *-í-* ztotožnilo s *-ý-* a došlo ke změně *-ích* > *-ejch* > *-éch*);
-ej: hlásková změna koncovky *-í* (po ztvrdnutí sykavek se *-í-* ztotožnilo s *-ý-* a došlo ke změně *ý* (*í*) > *ej*, např. *husej*);
-ejch: hlásková změna koncovky *-ích* (po ztvrdnutí sykavek se *-í-* ztotožnilo s *-ý-* a došlo ke změně *ý* (*í*) > *ej*, srov. zakončení *-ej*);
-i: pravidelná obměna (krácení) koncovky *-í*; protože se shoduje s PRO A1abc, byla zde představena pouze na mapě ČJA 4-147 kostí gen. pl. f.;
-í: pův. i-kmenová koncovka (typ *kost*): v oblasti nářečí čuháckých se jedná o nář. obměnu zakončení *-é* (viz PRO D1b);
-ich: pravidelná obměna (krácení) koncovky *-ích*: protože se shoduje s PRO A1abc, byla zde představena pouze na mapě ČJA 4-147 kostí gen. pl. f.;
-ích: zakončení i-kmenové s koncovým formantem *-ch*, který přibírají nář. tvary gen. pl. feminin vlivem adjektivní (popř. zájmenné) deklinace a za spolupůsobení tvaru lok. pl. Tento jev se vyskytuje v gen. pl. u všech rodů (srov. ČJA 4, Genitiv pl. maskulin, s. 186, 188; ČJA 4, Genitiv pl. neuter, s. 198, 200);
-ó: nář. obměna koncovky *-ou*, srov. PRO D1abc;
-óch: nář. obměna koncovky *-ouch*, srov. PRO Dlabc;
-ou: zakončení genitivu duálu a-kmenů (z pův. *ú* > *ou*);

135
STAVENÍ
gen. pl. n.

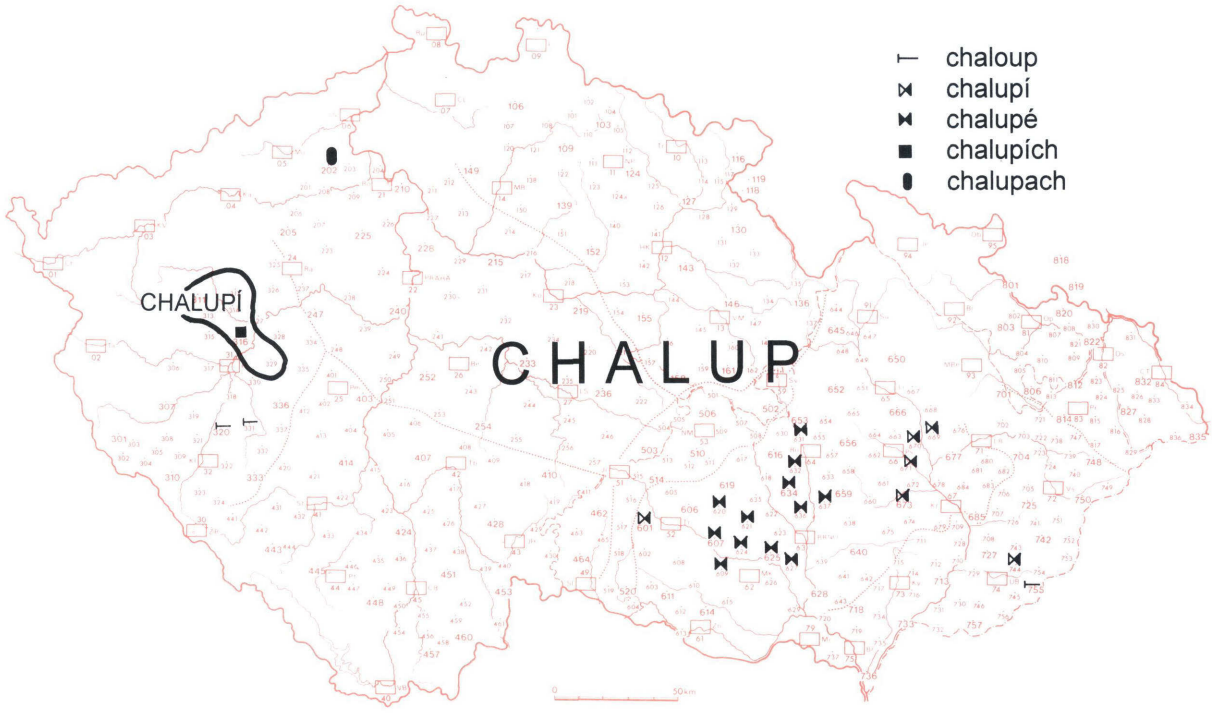

136
CHALUP
gen. pl. f.

-ouch: zakončení genitivu duálu a-kmenů s koncovým formantem *-ch* podle adjektivní (popř. zájmenné) deklinace;
-ú: pův. koncovka genitivu duálu a-kmenů;
-uv: nář. obměna pův. u-kmenové koncovky maskulin (typ *syn*, *óv* > *ův* > *uv*, ve slez. nářečích neodpadlo koncové *-v* a dlouhé *-ú* se zkrátilo). Tato koncovka se ve své spis. variantě *-ů* vyskytuje ve spis. jazyce pouze u maskulin, ve slez. nářečích je však také u feminin a neuter (viz ČJA 4, Genitiv pl. maskulin, s. 186,188, a ČJA 4, Genitiv pl. neuter, s. 198, 200), jde o projev oslabení kategorie rodu v plurálu.

Další nář. rozdíly plynou z těchto tendencí:

1. V nářečích u substantiv na *-sa, -za, -la* dochází ke sbližování a-kmenů s ja-kmeny a feminina přecházejí k ja-kmenové deklinaci. Koncovka *-í* se proto vyskytuje i u feminin patřících ve spis. jazyce k typu *žena* – např. *kozí, slzí*. Analogicky je také u feminin s kmenem zakončeným na jinou souhlásku – *lampí, izbí, kočkí*. Jiná feminina (např. *sukňa*) se naopak vyrovnala podle tvrdé deklinace (na základě tvaru nom. sg. s koncovkou *-a* bez přehlásky).

2. Tvar gen. pl. se analogicky vyrovnává podle tvarotvorného základu v jiných pádech, např. *bouda*, nom. pl. *boudy* – gen. pl. *boud*, obdobně *louk, kroup, dír, brán*.

3. Ve tvarech gen. pl. dochází v nář. ve slovním základu k dloužení v případech jako: jzč. *votáv*, svč. *kníh*, vm. *ovéc, kočék*. O dřívější délce svědčí také v literatuře doložené nář. hláskové změny, např. *bešid* (*é* > *í* > *i*), *jahud* (*ó* > *uo* > *ů* > *u*).

4. Časté připojování sekundárních koncovek je podporováno i tendencí, aby tvar gen. pl. nebyl o slabiku kratší než tvary v ostatních pádech.

Zeměpisný rozsah jednotlivých koncovek bude popsán u mapovaných položek, zde upozorňujeme jen na pravidelný výskyt některých zakončení:
-0: v záp. části slez. nářečí u pův. a-kmenů a ja-kmenů;
-ach: téměř pravidelné v mikroareálu na Lounsku;
-é: tvoří areál ohraničený městy Třebíč, Moravský Krumlov, Brno a Boskovice, zpravidla také další areál na Kroměřížsku a sev. Prostějovsku;
-ích: v rozsáhlé oblasti v Čechách (vymezené městy Roudnice nad Labem, Rakovník, Příbram, Strakonice, Tábor, Ledeč nad Sázavou, Kolín) a na sev. okraji vm. nářečí u typů měkkých a u typu *kost*;
-uv: koncovka se vyskytuje v přechodových čes.-pol. nářečích téměř u všech feminin.

Nář. stav v gen. pl. feminin je představen na těchto položkách: chalup, knih, koček, otav s přikomentovanou položkou jehel; bud s přikomentovanou položkou luk; koz, slz, mís, sukní s přikomentovanou položkou ovec; mezí s přikomentovanou položkou sazí; husí, kostí s přikomentovanou položkou věcí; konví, rukou s přikomentovanou položkou nohou.

136 **chalup** gen. pl. f. (95) — *mapa s. 207*

1 M chalup — chaloup 320, 331 (chałúp 755)
chalupé — chalupí
chalupích 316
chalupach 202

2 Vedle morfologických rozdílů v gen. pl. substantiva *chalupa* (typ *žena*) byla mapována také ojedinělá hlásková obměna *chaloup* s diftongizací sekundárně zdlouženého *ú* (> *ou*).

Upozorňujeme na zč. nář. formu *chalupí* (srov. též nom. sg. f. *ta chalup* a nom. pl. *chalupě*), která je totožná se stř. tvarem *chalupé* a jeho obměnou *chalupí* v čuháckých nářečích.

3 Na celém území čes. národního jazyka je tvar *chalup*, shodný se spis. jazykem. Pouze ve dvou lokalitách na sev. Klatovsku byla zaznamenána obměna *chaloup*.

Tvar *chalupí* tvoří mikroareál na sever od Plzně a dále se nachází na vých. Prostějovsku v čuháckých nářečích. Na území mezi Třebíčí, Moravským Krumlovem, Brnem a Boskovicemi byl jako dubletní zapsán tvar *chalupé*.

Stav ve městech nebyl zkoumán.

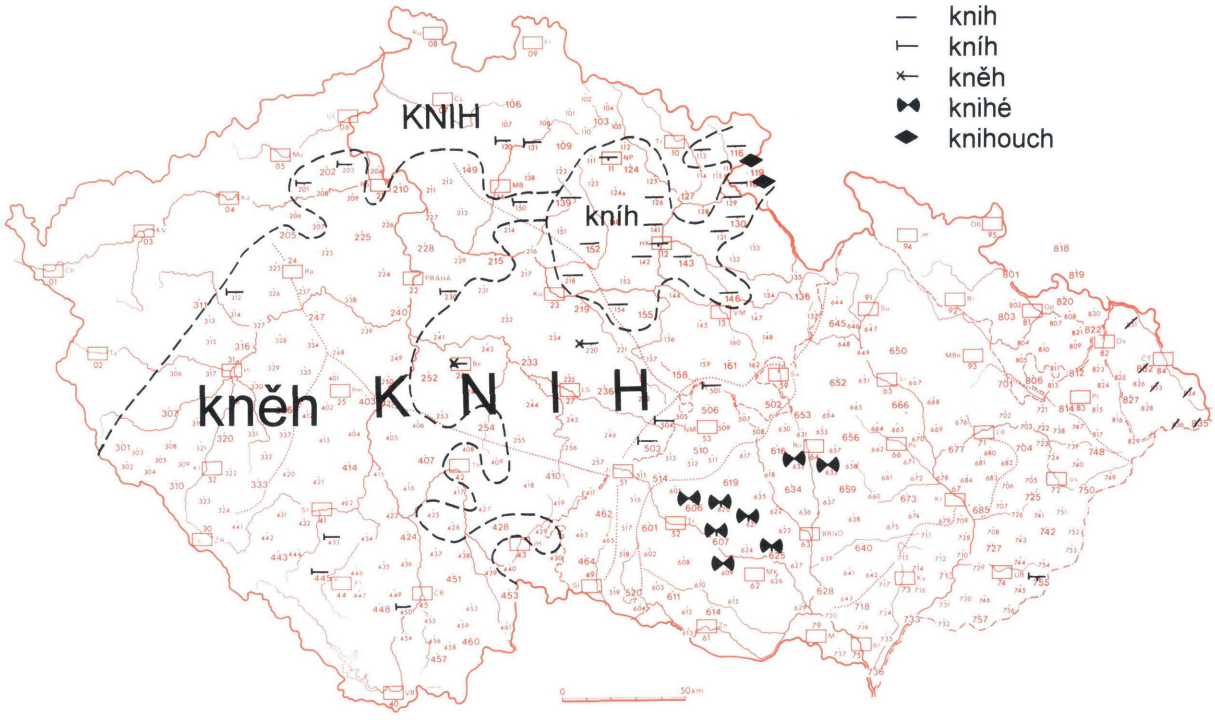

137
KNIH
gen. pl. f.

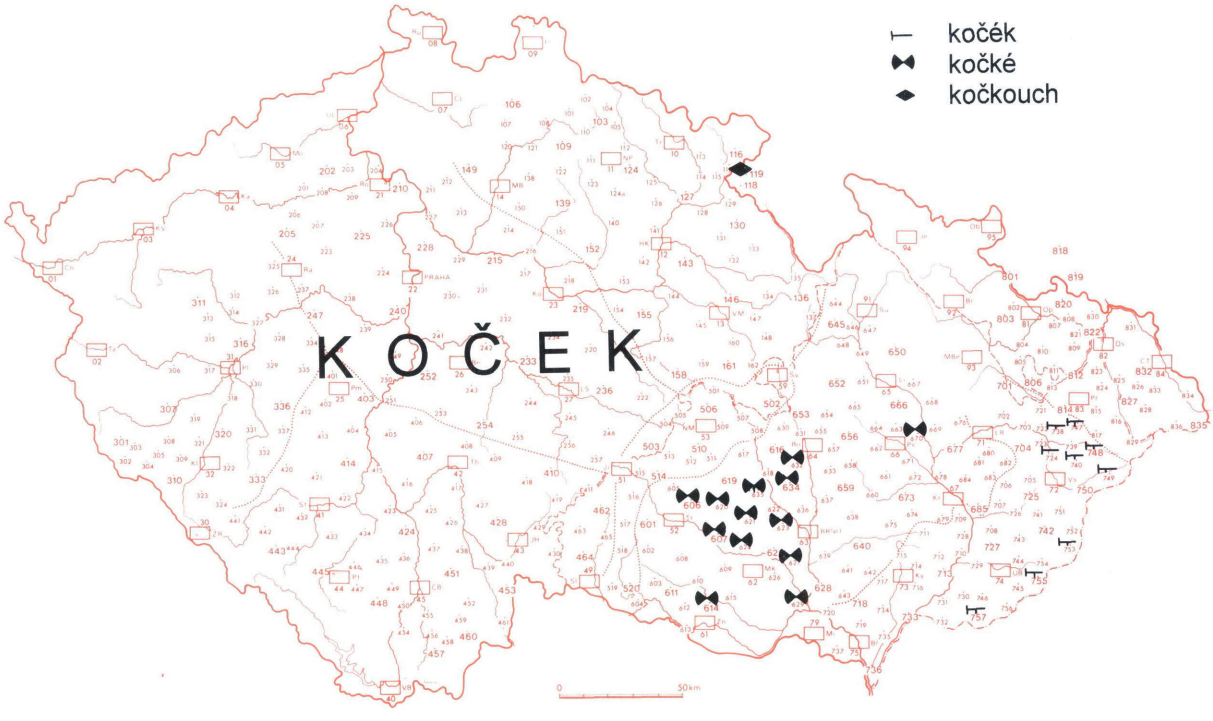

138
KOČEK
gen. pl. f.

4 **chalup** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *chalúp*

5 chalup Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 4 — chałup Ju 7

6 —

Bt

137 **knih** gen. pl. f. (41) — *mapa s. 209*

1 M kňih — kňíh — kňeh
kňihé
kňihouch 118, 119

2 Vedle morfologických rozdílů v gen. pl. substantiva *kniha* (typ *žena*) byly mapovány alternace *kníh* (se zdlouženým kmenovým vokálem) a *kněh*, které byly způsobeny zvratnou analogií: podle typu *sníh – sněhu* vznikla obměna tvaru gen. pl. *kníh – kněh*, analogicky odrážející morfologickou alternaci dlouhé a krátké samohlásky (srov. ČJA 4-140 bud v této oblasti).

3 Na většině území čes. národního jazyka je tvar *knih*, shodný se spis. češtinou. V svč. nářečích a sporadicky i jinde v Čechách se nachází forma *kníh*. Pro záp. polovinu Čech je typická hlásková obměna *kněh*. Na Kladsku byl zapsán tvar *knihouch* a na území mezi Třebíčí, Moravským Krumlovem, Brnem a Boskovicemi se vyskytuje tvar *knihé*.
Stav ve městech nebyl zkoumán.

4 **kněh** Tk zast. **knih** Db, Tk, MČ
kníh sloven.

5 kňih Ju 3, 4, 7 — kňíh Ju 1, 2, 4, Ru 3, 4 — kňihí Ru 5 — kňihách Ju 5 — kňíhách Po 1, Ru 2

6 —

Bt

138 **koček** gen. pl. f. (905) — *mapa s. 209*

1 M kočeck — kočék
kočkouch 119
kočké (-í 670)

2 Vedle morfologických rozdílů byla mapována též nář. hlásková obměna *kočék* (se zdlouženým vkladným vokálem).

3 Tvar *koček* se vyskytuje na celém území. Na sev. a vých. okraji vm. nářečí byla zapsána obměna *kočék*. V bodě 119 byl zaznamenán tvar *kočkouch*. Forma *kočké* je charakteristická pro střm. nářečí (na území mezi Boskovicemi, Třebíčí, Moravským Krumlovem a Brnem).

4 **koček** stč., Db, Tk, SSJČ

5 koček Po 1, Ju 1–7, Ru 2–3 — kočkách Ju 1, 2

6 ASJ II 88:80, AJŠ 1383, AJK 574

Bt

139 **otav** gen. pl. f. (1079) — *mapa s. 211*
jehel (594)

1 M (v)otav — (v)otáv
votavé
otavuv 818

2 Vedle morfologických rozdílů v gen. pl. substantiva *otava* (typ *žena*) byla mapována také nář. hlásková obměna *otáv*.

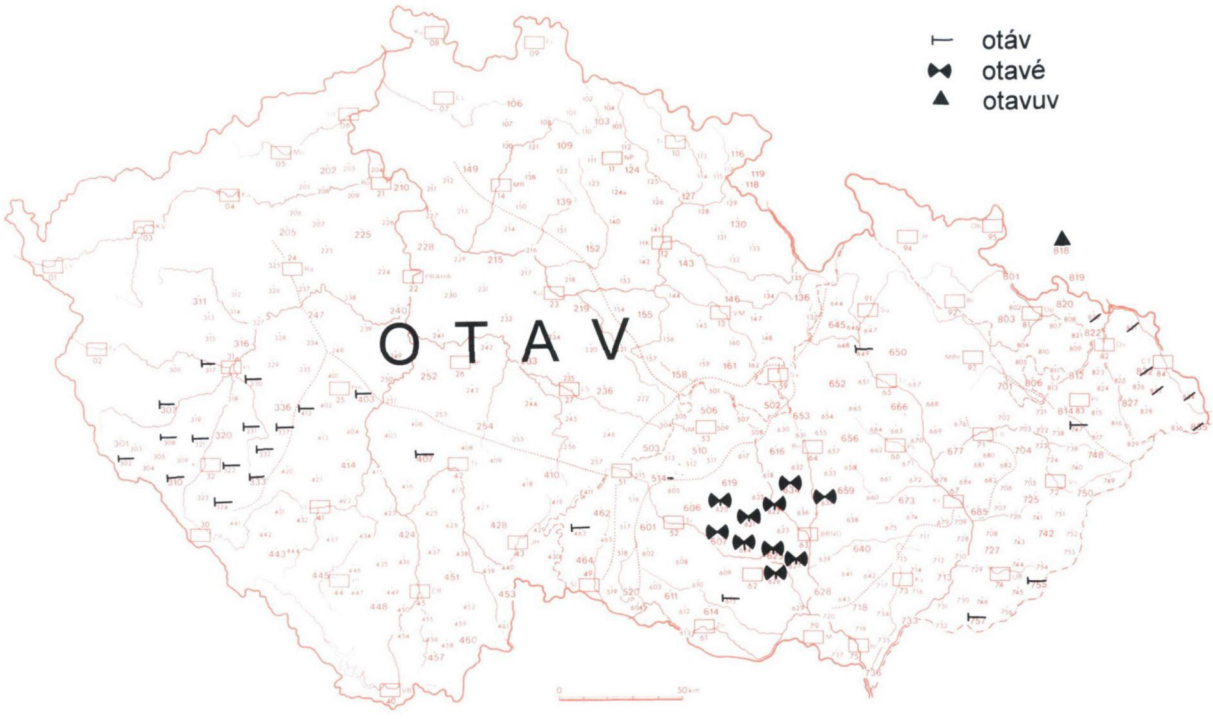

139
OTAV
gen. pl. f.

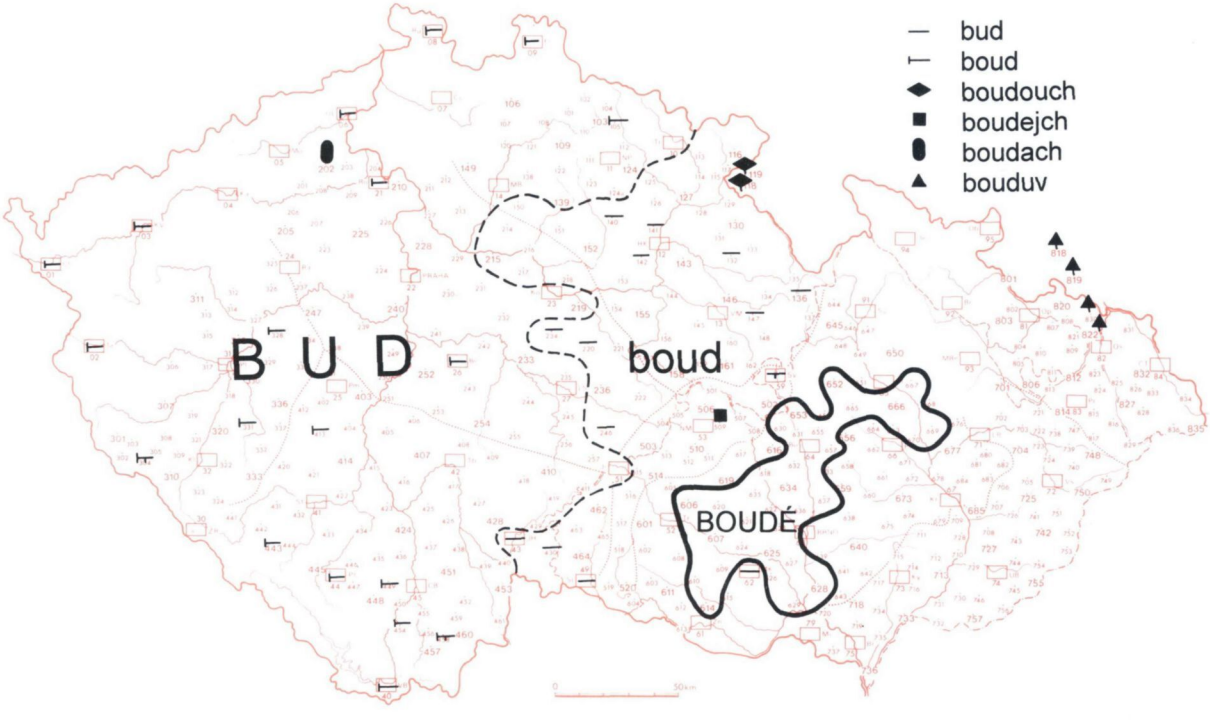

140
BUD
gen. pl. f.

3 Na většině území čes. národního jazyka je rozšířen tvar *otav*, shodný se spis. jazykem. V záp. úseku jzč. nářečí se vyskytuje jako dubletní hlásková obměna *otáv*; ta byla zapsána zcela sporadicky i jinde. Pro areál mezi Třebíčí, Moravským Krumlovem, Brnem a Boskovicemi je charakteristický tvar *otavé*. Forma *otavuv* je doložena v lokalitě 818.

Stav ve městech nebyl zkoumán.

4 **otav** stč., Db, Tk, MČ, pol. **otavuv** hluž. *wotawow*
otáv sloven.

5 otav Ju 7 — votav Ju 2–4, 6, Ru 3 — votaų Ju 1, 2 — votavách Ju 1, Ru 2 — votavi Ju 5

6 ASJ IV 71, AJŚ 102, AJPP 285, SSA 2.80, OLA 685

7 Substantivum *jehla* má v gen. pl. téměř na celém území nulovou koncovku. V lokalitě 818 byl zapsán tvar se zakončením *-uv*, v čm. nářečích, na již. okraji vm. nářečí a sporadicky ve střm. nářečích je doložen tvar *jehlí*, varianta *jehlé* tvoří areál vyznačený městy Třebíč, Boskovice a Moravský Krumlov.

Bt

140 **bud** gen. pl. f. (2097) — *mapa s. 211*
luk (1202)

1 M bud — boud
boudé (budí 669, 670)
boudejch 509
boudouch 118, 119
boudach 202
buduv 818, 819, 822, 830

2 Morfologické rozdíly v tvaru gen. pl. substantiva *bouda* plynou mimo jiné z různých vyrovnávacích procesů (např. tvar *boudach* má zakončení podle lok. pl., tvar *bouduv* má unifikovanou koncovku pro všechny rody). Tvar *boud* vznikl analogickým vyrovnáním podle tvarotvorného základu v ostatních pádech, např. nom. sg. *bouda*, nom. pl. *boudy* – gen. pl. *boud*. Tvar *boudouch* vznikl napodobením tvarů *rukouch*, *nohouch*, od původu tvarů duálových se zakončením na *-ú* > *-ou* a s koncovkovým formantem *-ch* podle adjektivní (popř. zájmenné) deklinace.

3 Na východ od linie Trutnov – Mladá Boleslav – Ledeč nad Sázavou – Jihlava – Jindřichův Hradec, ale rozptýleně i jinde v Čechách (hlavně na jz. okraji) je doložena forma *boud*. Na západ od této linie se vyskytuje podoba *bud*. Tvar *boudé* tvoří areál ve stř. části střm. nářečí. Tvar *bouduv* byl zapsán na sever od Ostravy a v čes. nář. lokalitách v Polsku. Tvar *boudouch* byl zaznamenán na Kladsku, forma *boudach* na Lounsku a tvar *boudejch* na Novoměstsku.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím, pouze v čes. pohraničních městech se jako dubletní dokládá též forma *boud*.

4 **boud** sloven. *búd* **buduv** hluž. *budow*
bud Tk, MČ, pol.

5 bud Ju 3 — boud Po 1, Ju 2, 4, Ru 3 — búd Ju 7 — bód Ju 6 — boudí Ru 5 — boudách Po 1, Ju 1, Ru 2, 4 — boudach Po 1, Ju 5

6 —

7 Tvar gen. pl. feminin byl zkoumán také na slově *louka*. Forma *louk* a její hláskoslovné nář. obměny mají oproti gen. pl. *boud* menší rozsah. Vyskytují se na východ od bývalé zemské hranice (v svč. nář. je jen sporadicky a jinde v Čechách nebyly zjištěny vůbec), na západ od této linie je doložen tvar *luk*. Podoba *louké* zaujímá menší areál mezi městy Třebíč, Moravský Krumlov a Brno. Nebyl zachycen předpokládaný tvar *lukuv* ani *loukejch*. Formy *loukouch*, *loukach* byly zapsány tamtéž jako tvary *boudouch* a *boudach*. Navíc byla v bodě 461 zaznamenána podoba *loukách*.

Bt

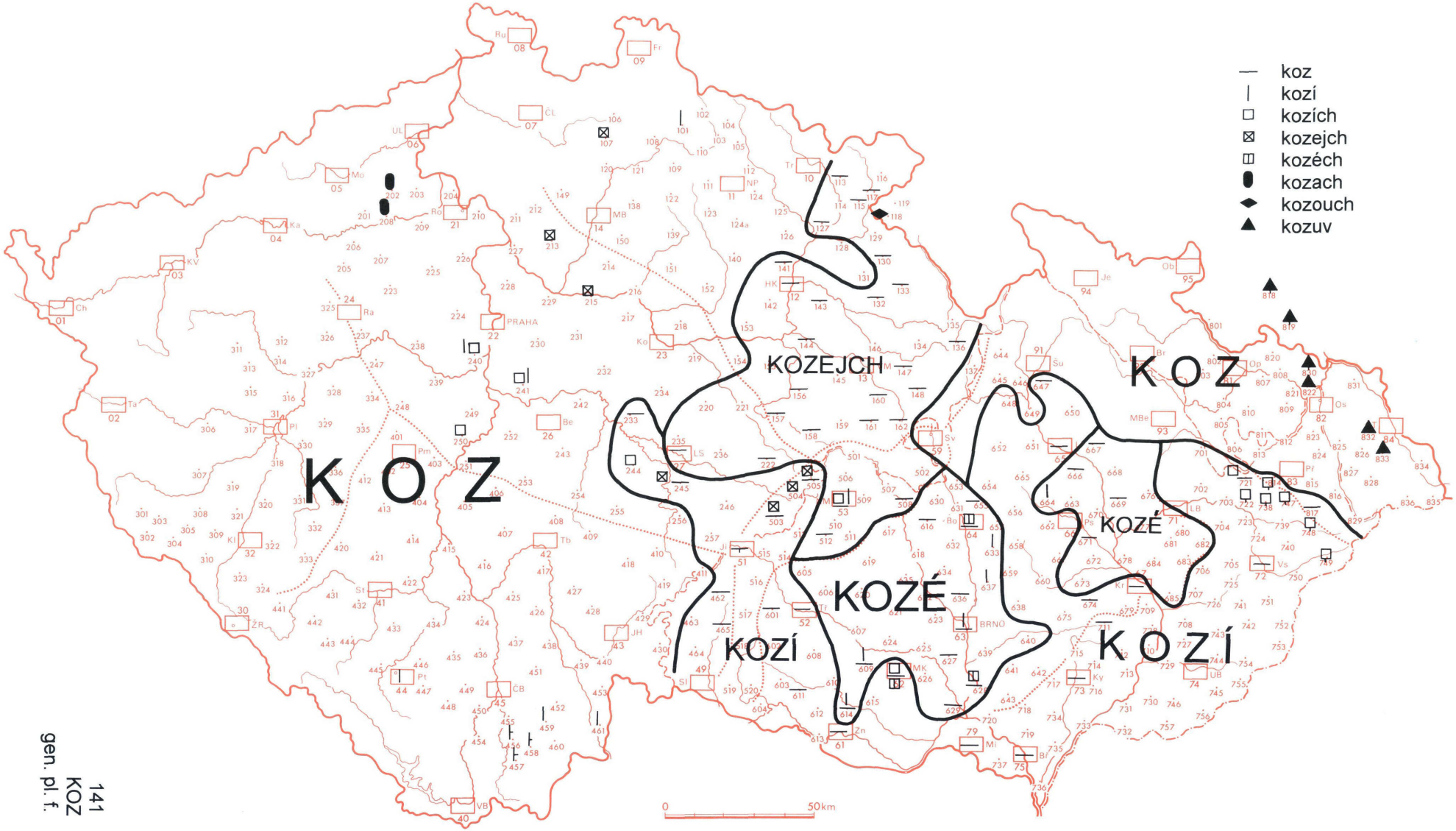

141
KOZ
gen. pl. f.

141 **koz** gen. pl. f. (862) — *mapa s. 213*

1 M koz
kozí (kozej 101)
kozé (-í 669–671, 673)
kozích — kozejch — kozéch 628, 62, 64
kozach 202, 208
kozouch 118
kozuv

2 Zjišťoval se tvar gen. pl. substantiva *koza*.

Byly sledovány též nář. hláskové obměny v zakončení *-ích* > *-ejch* > *-éch* po souhlásce *z* (*kozích* × *kozejch* × *kozéch*).

V oblasti nářečí čuháckých zahrnujeme tvar *kozí* k typu s koncovkou *-é*; pokud by šlo o pův. i-kmenové zakončení, bylo by koncové *-i* jen krátké, protože staré *í* se zde důsledně krátí, srov. PRO Alb.

3 V Čechách bez vých. okraje, na sev. okraji Moravy a ve Slezsku se objevuje tvar *koz*, shodný se spis. jazykem. Ve vých. polovině svč. nářečí, na sev. Ledečsku a na Novoměstsku byl zjištěn tvar *kozejch*. Pro střm. nářečí je charakteristický tvar *kozé*. Na ostatním území Moravy, ale i na Doudlebsku a jv. okraji Čech je doložen tvar *kozí*. Na sev. okraji vm. nářečí a ojediněle v Čechách mezi Prahou a Benešovem byl zapsán tvar *kozích*, tvar *kozéch* se vyskytuje ojediněle ve střm. nářečích. Na sev. od Ostravy, na Těšínsku a ve slez. obcích v Polsku byl zachycen tvar *kozuv*. Ve dvou lokalitách na záp. od Roudnice nad Labem byl zaznamenán tvar *kozach*.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím. Do mluvy ve městech na východě území čes. národního jazyka proniká také tvar *koz*, shodný se spis. jazykem.

4 **koz** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *kôz*, pol. *kóz* **kozuv** hluž. *kozow*

5 koz Po 1, Ju 2–4, 6, Ru 4 — kozí Ju 7, Ru 5 — kozích Ru 3 — kozach Ju 5 — kozách Po 1, Ru 2, 4

6 —

Bt

142 **slz** gen. pl. f. (1597) — *mapa s. 215*

1 M slz (sluz)
slzí
slzé (sluzé, slozé; slzí 670, 671, 673)
slzích — slzejch (sluzejch 510, 511, 512)
slzach 202
slzuv

2 Morfologické rozrůznění gen. pl. substantiva *slza* vychází jednak z rozdílného zařazení substantiva k tvrdé nebo měkké deklinaci (na Moravě dochází pravidelně k zařazení substantiva k typu měkkému, v Čechách bylo patrně zachováno už stč. kolísání mezi a- a ja-kmeny, od tvaru nom. pl. *slze* vznikl gen. pl. *slzí*), jednak z různých vyrovnávacích tendencí v nářečích.

Byly sledovány též nář. hláskové obměny zakončení *-ích* > *-ejch* po souhlásce *z* (*slzích* × *slzejch*).

Vývoj slabičného *l* viz ČJA 4-109 slzy nom. pl. f. a ČJA 5, l sonans, s. 174–180.

3 V svč. nářečích, na sev. Moravě a ve slez. nář. (mimo oblast přechodových čes.-pol. nářečí, kde je tvar *slzuv*) je běžný tvar gen. pl. *slz*, který se rozptýleně (většinou v dubletě) vyskytuje také jinde na území čes. národního jazyka. V rozsáhlé oblasti v Čechách (vymezené městy Roudnice nad Labem, Rakovník, Příbram, Strakonice, Tábor, Ledeč nad Sázavou, Kolín) a na sev. okraji vm. nářečí je tvar *slzích*. Na Novoměstsku byl zapsán tvar *slzejch*. Varianta *slzé* tvoří areál na území vyznačeném městy Třebíč, Znojmo, Brno, Boskovice a další areál na sev. Prostějovsku a sev. Kroměřížsku. Na ostatním území čes. národního jazyka je tvar *slzí*.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím. Navíc se jako dubletní v mluvě většiny měst vyskytuje tvar *slz*.

4 **slz** Db, Tk, MČ, sloven, *sĺz*, pol. *łez* **slzuv** hluž. *sylzow*
slzí Db, Tk

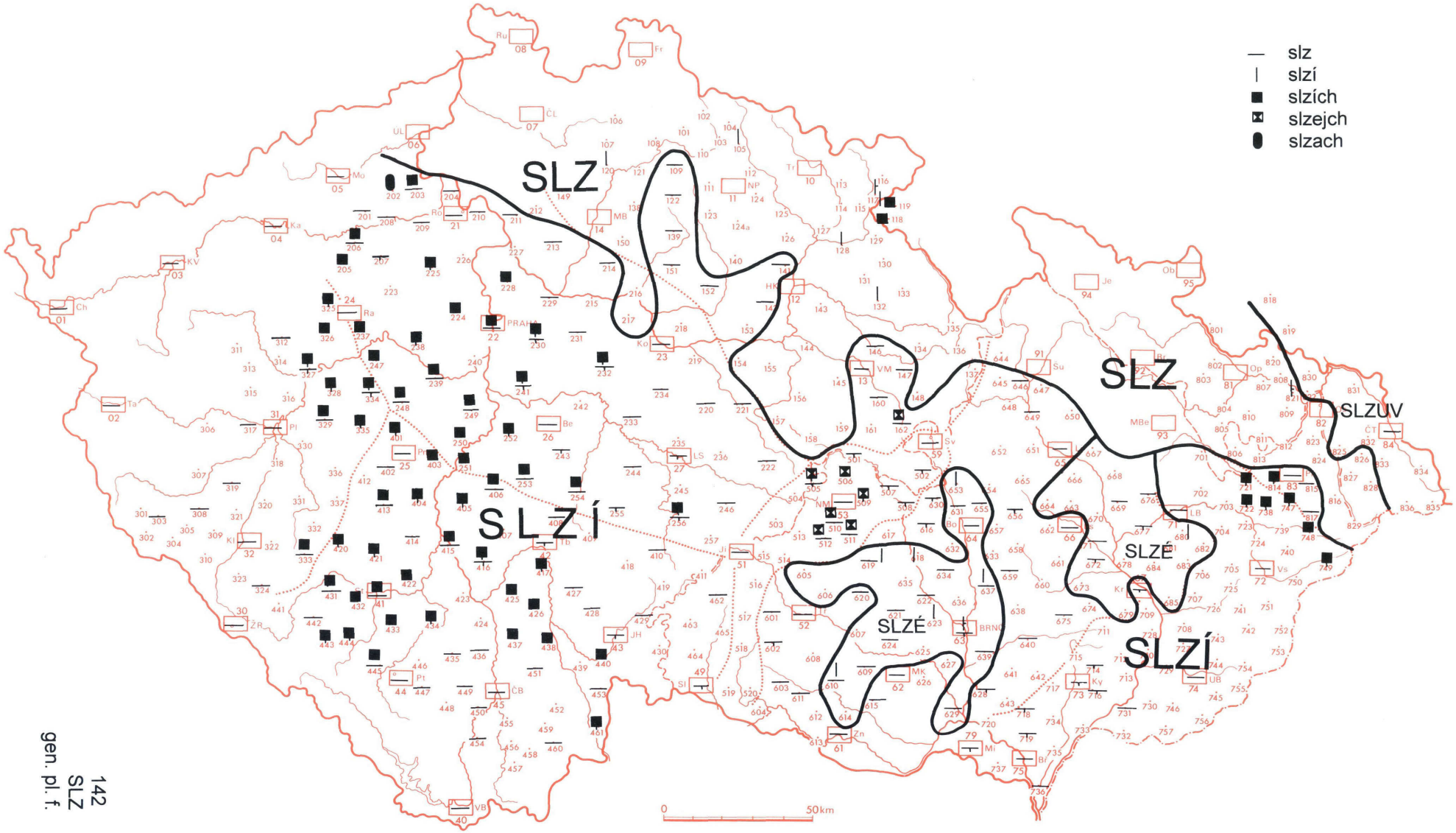

142
SLZ
gen. pl. f.

5 slz Po 1, Ru 4 — slzí Ju 3, 6, Ru 5 — suzí Ju 7 — slzi Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 4 — slzích Ju 5 — slzich Po 1 — slzúch Ru 3 — selzúch Ru 2

6 —

Bt

143 **mís** gen. pl. f. (314) – *mapa s. 217*

1 M mis – mís
misí – mísí 455, 457
misé (-í 669–671, 673)
misích — misejch — miséch 628 – mísích 461
mísouch 116, 118, 119
mísach 201, 202, 207
misuv

2 Tvaroslovné rozdíly v tvaru gen. pl. substantiva *mísa* (typ *žena*) spočívají ve využití koncovek *-0*, *-í*, *-ouch*, *-ach*, *-uv*. Koncovka *-0* může být jak v nářečích, tak i ve spisovném jazyce spojena s alternací kořenné samohlásky: *mis* × *mís*). Tuto alternaci lze zaznamenat pouze v nářečích Čech, v nářečích na Moravě a ve Slezsku jde u podob na *mi-* o tzv. moravskou krátkost (důkazem jsou podoby na *mi-* v nářečích, která uchovávají opozici *i* × *í*, srov. PRO A1bc). Na mapě jsou sledovány též nář. hláskové obměny zakončení *-ích* > *-ejch* > *-éch* po souhlásce *s* (*mísích* × *mísejch* × *míséch*). K tzv. moravské krátkosti srov. též ČJA 4-43 mísy gen. sg. f. a ČJA 5, Krácení, s. 218–246.

3 Na území Čech, sev. Moravy a Slezska (bez sz. okraje) a jako dubletní též na jz. okraji střm. nářečí a v jejich stř. pruhu je tvar *mis*. Forma *mís* se vyskytuje v svč. nář. a v sev. části střč. nář. Tvar *misé* se vyskytuje ve střm. nářečích – na území vymezeném městy Třebíč, Znojmo, Brno a Boskovice a dále na sev. Prostějovsku a Kroměřížsku. Tvar *misí* je typický pro zbývající část střm. nářečí, pro vm. nářečí a již. polovinu čm. nářečí, na Doudlebsku byla ojediněle zachycena podoba *mísí*. Pro přechodová čes.-pol. nářečí je charakteristická forma *misuv*. Na sev. okraji vm. nářečí byl zachycen tvar *misích*, podoba *mísích* je evidována jen v lokalitě 461. Obměna *mísejch* tvoří mikroareál na Novoměstsku. Na Kladsku byl zapsán tvar *mísouch* a v lounském úseku tvar *mísách*.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím.

4 **mís** Tk, SSJČ, sloven **mis** stč., Tk, SSJČ

5 mís Po 1, Ju 1–4, Ru 3, 4 — mis Ju 3, 6 — misí Ju 7, Ru 5 — míséch Po 1 — mísach Ju 5 — mísách Po 1, Ru 2, 4

6 —

Bt

144 **sukní** gen. pl. f. (571) – *mapa s. 217*
ovcí (871)

1 M sukňí (sukňie 801)
sukňé (-í 669–671)
sukňích
sukňach 201, 202
sukeň

2 Byl mapován tvar gen. pl. substantiva *sukně* (typ *růže*). Tvar *sukeň* s vkladným *-e-* má nulovou koncovku podle typu *žena*, gen. pl. *žen*, neboť v nářečích na Moravě je tvar nom. sg. *sukňa* shodný s typem *žena*. Nevylučujeme, že v Čechách (především v jejich okrajových úsecích) se mohl zachovat pův. tvar gen. pl. ja-kmenů s nulovou koncovkou.

3 Na většině území čes. národního jazyka byl zaznamenán tvar *sukní*, shodný se spis. jazykem. Forma *sukeň* se vyskytuje na stř. Moravě, v svč. nářečích a na sev. okraji střč. nářečí, dále jako dubletní na již. a záp. okraji Čech a rozptýleně také jinde na Moravě a ve Slezsku. Tvar *sukních* tvoří areál v rozsáhlé oblasti v Čechách (vymezené městy Roudnice nad Labem, Rakovník, Příbram, Strakonice, Tábor, Ledeč nad Sázavou, Kolín) a na sev. okraji vm. nářečí; byl zachycen i na Kladsku. Podoba *sukňé* je typická pro střm. nářečí. V lounském úseku byl zapsán tvar *sukňach*.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím.

4 **sukeň** sloven. *sukieň* **sukní** Tk, MČ, hluž. *sukni*

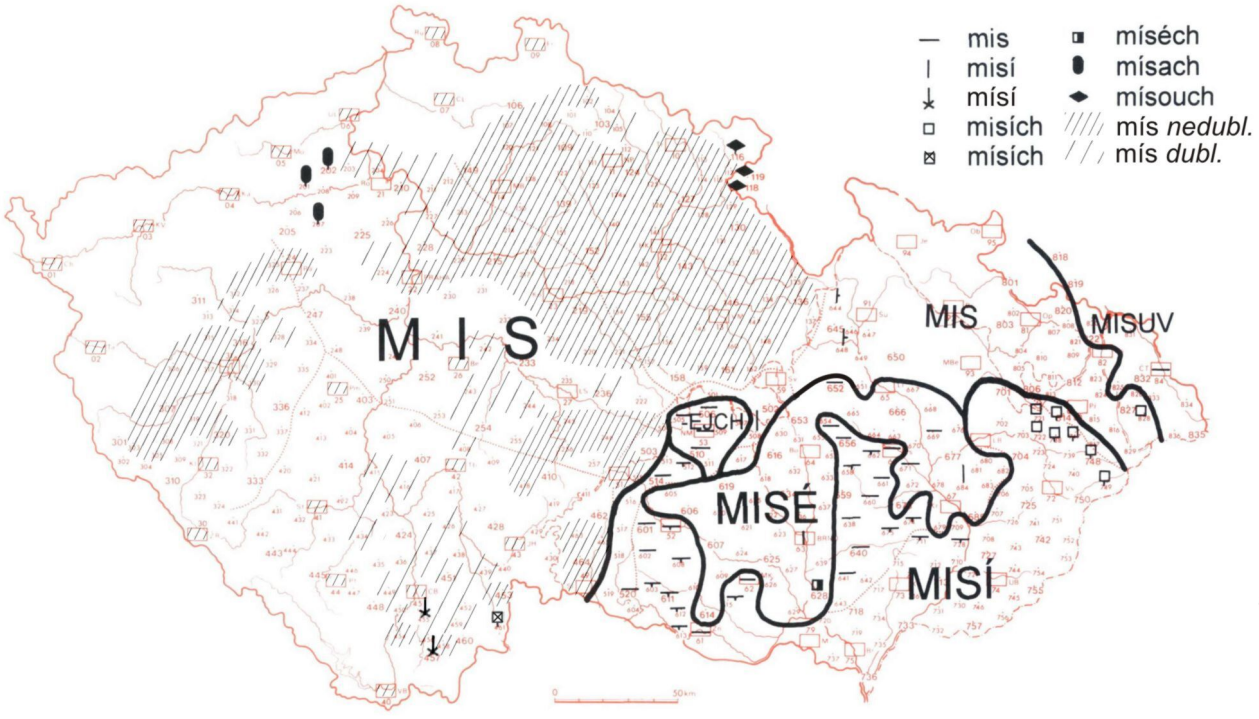

143
MÍS
gen. pl. f.

144
SUKNÍ
gen. pl. f.

5 sukňí Ju 3, 7, Ru 5 — sukňi Ju 6, Ru 4, 5 — sukních Ju 5, Ru 2, 3 — sukňich Ju 2 — sukeň Ju 1–4, 6

6 —

7 Tvar gen. pl. byl také zkoumán na slově *ovce*. V Čechách se užívá tvaru *ovcí*, na stř. Moravě (až po Lipník nad Bečvou) byla zjištěna obměna *ovcé*. V několika lokalitách v čes.-pol. přechodových nářečích a na Ostravsku byl zapsán tvar *ovcuv*. Jinde na Moravě a ve Slezsku je forma *ovec*, na vých. okraji vm. nářečí v obměně *ovéc*. Vzhledem k tomu, že se daná položka v Čechách zkoumala jen na řídké síti bodů, zaznamenal výzkum regionalismus *ovíc* (< *ovéc*, se změnou *é* > *í*, to dloužením z *ovec*) jen na záp. okraji Čech. Pro střed Čech a sev. okraj vm. nářečí je příznačný tvar *ovcích*. Stav ve městech nebyl zjišťován.

Atlasy: ASJ II 92, OLA 232

Bt

145 **mezí** gen. pl. f. (1198) — *mapa s. 219*
sazí (193)

1 M mezí (mňe- 106, m'edzy 831, medzí 755)
mezé (-í 669–671, 673)
mezích — mezejch
mezach 202
mez
mezuv (m'edzuv 830, 832–836)

2 Zjišťoval se tvar gen. pl. podstatného jména rodu ženského *mez* (typ *píseň*), viz též ČJA 4-14 mez nom. sg. f. Podoba *mez* vznikla přikloněním k substantivům typu *žena*.

3 Tvar *mezích* tvoří areál v rozsáhlé oblasti v Čechách (vymezené městy Roudnice nad Labem, Rakovník, Příbram, Strakonice, Tábor, Ledeč nad Sázavou, Kolín), dále byl registrován na sev. okraji vm. nářečí a rozptýleně i jinde v střč. a jzč. nářečích. Podoba *mezejch* je doložena z Novoměstska. Forma *mezé* byla zachycena v charakteristických areálech ve středu a na vých. okraji stř. nářečí. Tvar *mez* tvoří areál v již. polovině slez. nářečí. Varianta *mezuv* je typická pro přechodová čes.-pol. nářečí a pro Ostravsko. Na ostatním území českého národního jazyka je forma *mezí*, shodná se spis. jazykem.

Stav ve městech nebyl zkoumán.

4 **mez** stč., pol. *miedz* **mezuv** hluž. *mjezow*
mezí stč., MČ, sloven. *medzí*

5 mezí Ju 3, 7 — mezi Ju 2, 4, Ru 4 — mezích Ru 3 — mezich Po 1, Ju 1, 2 — mezách Po 1, Ru 2 — mez Ju 2

6 —

7 Podobné rozložení koncovek má také gen. pl. výrazu *saze*. Tvar *sazé* však nebyl zapsán na Boskovicku a Prostějovsku a na západ od Moravského Krumlova. Forma *sazuv* se vyskytuje v celém Slezsku (často jako dubletní vedle tvaru *saz*). Tvar *sazích* z Kladska není doložen.

Bt

146 **husí** gen. pl. f. (948) — *mapa s. 221*

1 M hus
husí (husej 101)
husé (-í 669–671, 673)
husích — husejch
husach 202

2 Původní i-kmenové substantivum *hus* zachovává v gen. pl. f. i-kmenovou koncovku *-í* nebo se přiklonilo k substantivům typu *žena*, tvar nom. sg. *husa* (srov. též ČJA 4-10 husa nom. sg. f.), gen. pl. f. *hus*. Jak je patrné ze srovnání map nom. sg. f. a gen. pl. f., nepřímé pády uchovávají relikty pův. deklinace ve větším rozsahu.

3 Tvar *hus*, shodný se spis. jazykem, se jako dubletní vyskytuje především v sev. polovině Čech, v záp. polovině Moravy a také ve městech, areály tvoří na severu Čech a na Zábřežsku.

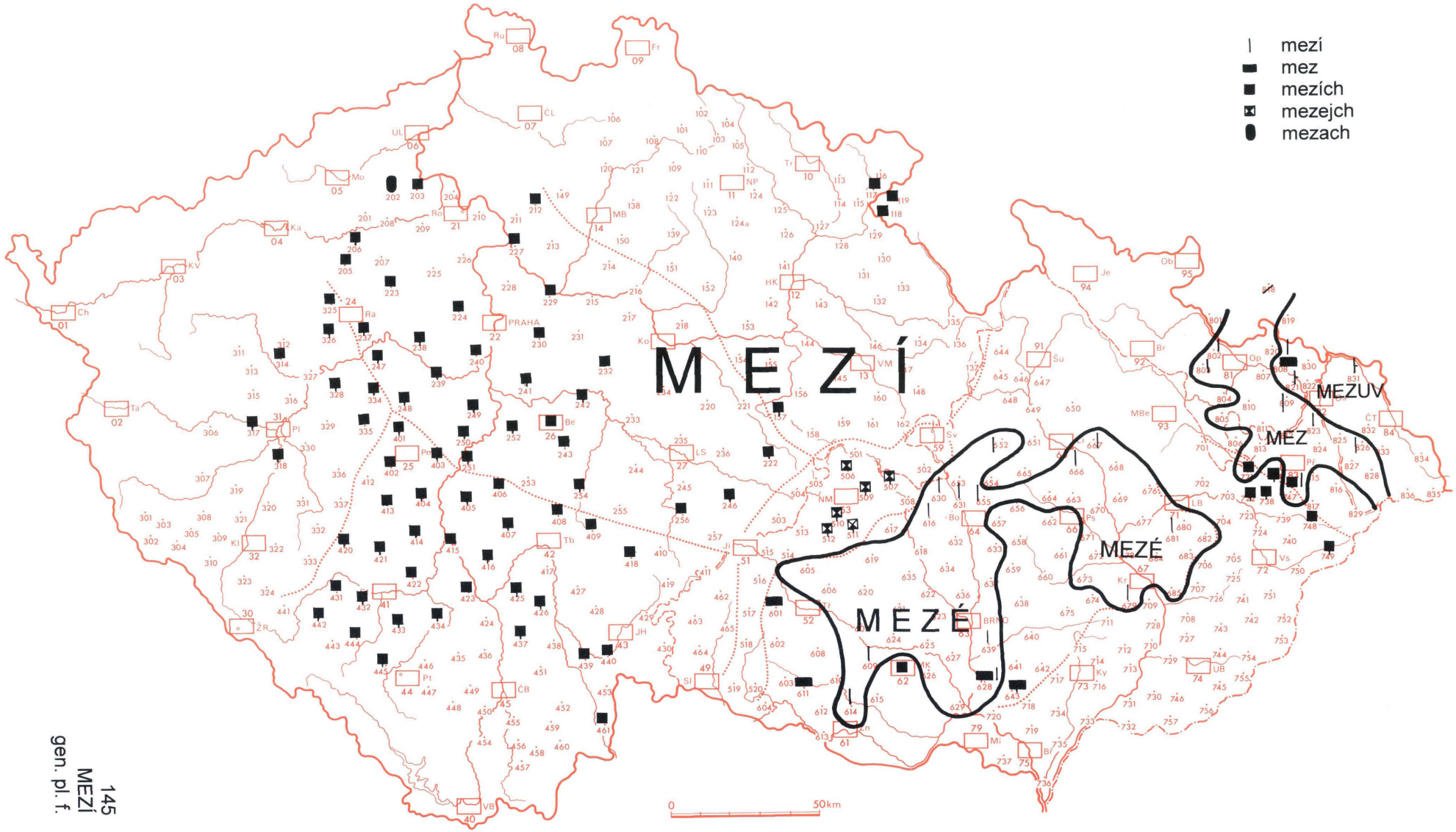

145
MEZÍ
gen. pl. f.

Tvar *husí*, též shodný se spis. jazykem, zaujímá již. polovinu Čech, Slezsko a většinu území Moravy. Pro stř. část střm. nářečí, Kroměřížsko a sev. Prostějovsko je charakteristická varianta *husé*. V sev. polovině Čech a na širokém Novoměstsku byl zapsán tvar *husejch*. Forma *husích* je doložena z jižní poloviny a středu Čech i ze sev. okraje vm. nářečí.

Stav ve městech se shoduje s nář. okolím. Tvar *hus* proniká jako dubletní do mluvy většiny měst.

4 **hus** Db, Tk, MČ **husí** stč., Db, MČ, sloven., pol. *gęsi*

5 hus Po 1, Ju 2, 4 — husí Ju 7, Ru 5 — husi Po 1, Ju 6 — husích Ju 5, Ru 2, 3 — husejch Ju 1–3, Ru 1, 4 — husách Ju 2

6 —

Bt

147 **kostí** gen. pl. f. (415) — *mapa s. 223*
věcí (21)

1 M kosťí (koscí 755) — kosťi (kosťə 611)
kosťé (-í 669–671)
kosťích — kosťich
kosťach 202
kos'c'uv 819

2 Vedle rozdílů morfologických v tvaru gen. pl. substantiva *kost* (pův. i-kmen) bylo mapováno také krácení v koncovce *-í* a v koncovém formantu *-ích*. Tyto obměny se víceméně (až na několik lokalit) shodují s PRO Alabc.

3 Tvar *kostí* pokrývá jz. polovinu Čech, stř. pruh čm. a střm. nářečí a dále vm. nářečí. Varianta *kosti* je běžná v sv. polovině Čech, v čm., střm. (bez stř. pásu) a ve slez. nářečích. V rozsáhlé oblasti v Čechách (vymezené městy Roudnice nad Labem, Rakovník, Příbram, Strakonice, Tábor, Kolín) a na sev. okraji vm. nářečí se vyskytuje většinou jako dubletní tvar *kostích*, obměna *kostich* byla zapsána v několika lokalitách v Polabí, na Kladsku a na Příborsku. Varianta *kosťé* je příznačná jen pro Litovelsko, Prostějovsko a Holešovsko.

Stav ve městech je shodný s nář. okolím, pouze v mluvě sm. pohraničních měst se uplatňuje forma *kostí*.

4 **kostí** stč., Db, Gb, Tk, MČ, sloven., pol. *kości*, hluž. *kośći* **kosťuv** hluž. *kośćow*

5 kosťí Ju 3, 7, Ru 5 — kosťi Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 4 — kosťích Ju 5, Ru 2, 3 — kosťich Ju 5

6 —

7 Obdobný územní rozsah mají také nář. zakončení tvaru gen. pl. výrazu *věc*. Tvar *věcé* byl zachycen ve větší míře (oproti tvaru *kosťé*) na Brněnsku a na Prostějovsku. Podoba *věcuv* je příznačná pro přechodová čes.-pol. nářečí. Stav ve městech nebyl zkoumán.

Bt

148 **konví** gen. pl. f. (241) — *mapa s. 225*

1 M konví (komví, komvi; kondvi 106, 107, 121, 212)
konvé (komvé; -í 669–671, 673, konvjé 622, 628, 629)
konvích
konvach 202, 223
konev (konév 748, 753, konv 448)
kunvuv 818, 819, 830

2 Bylo mapováno nářeční rozrůznění v tvarech gen. pl. substantiva *konev* (pův. ъv-kmen, dnes typ *píseň*). Tvar *konev* (s nulovou koncovkou) vznikl příklonem k typu *žena* (srov. ČJA 4-19 konev nom. sg. f.).

Hláskové obměny *komví*, *komvi*, *kondvi*, *komvé*, *konvjé* nebyly mapovány.

3 Tvar gen. pl. *konvích* tvoří areál ve středu Čech (v rozsáhlé oblasti vymezené městy Roudnice nad Labem, Rakovník, Příbram, Strakonice, Tábor, Kolín), dále byl zapsán na Kladsku a na sev. okraji vm. nářečí.

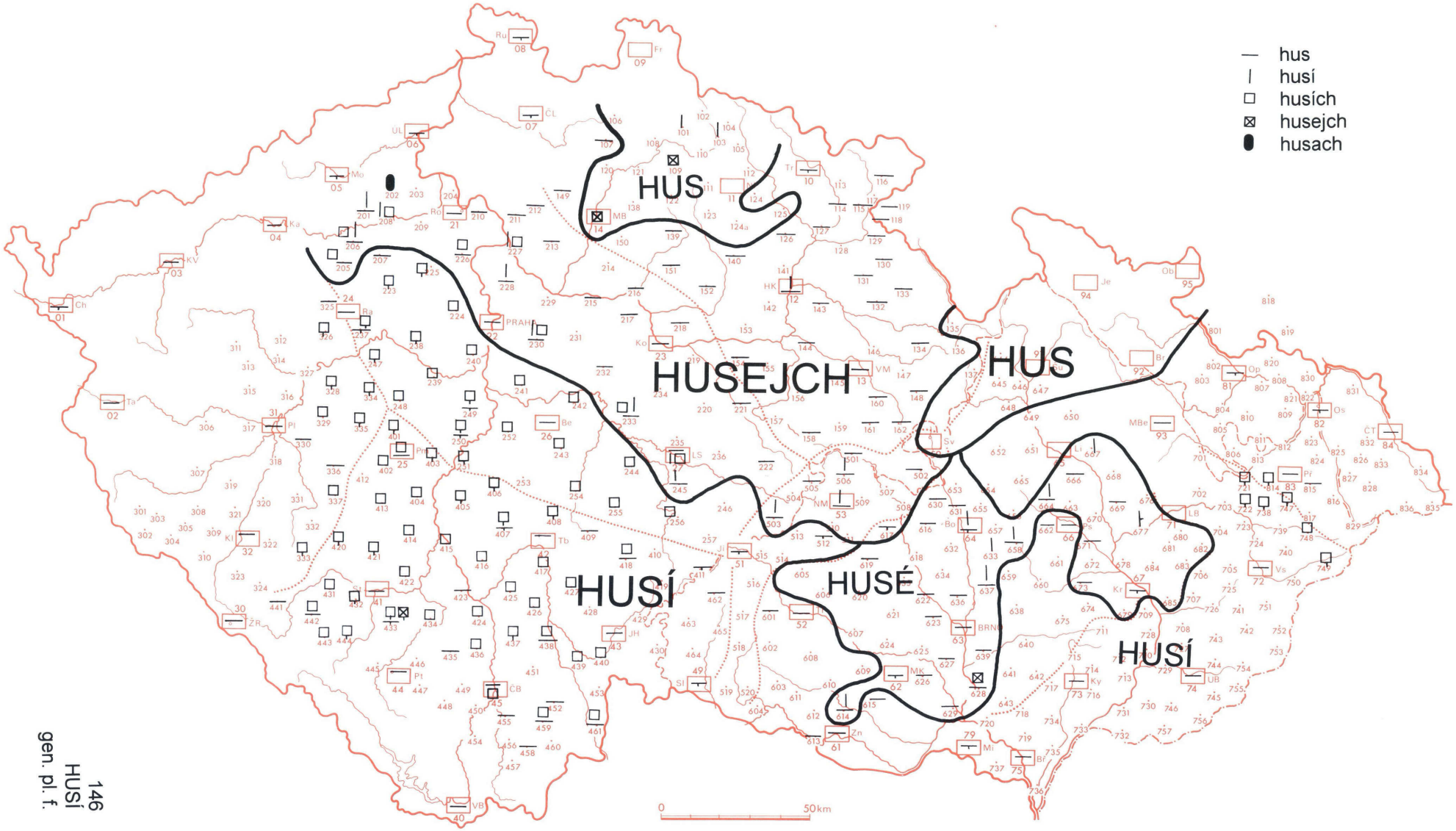

146
HUSÍ
gen. pl. f.

Podoba *konvé* se nachází ve střm. nářečích. Tvar *konev* tvoří areál ve slez. nářečích (bez jv. Příborska a čes.-pol. nářečí), rozptýleně se vyskytuje i jinde na Moravě. Forma gen. pl. *konvuv* byla zachycena na sever od Ostravy a ve zkoumaných obcích v Polsku. Ve dvou lokalitách na západě Čech byl zaznamenán tvar *konvach*. Na ostatním území čes. národního jazyka je tvar *konví*, shodný se spis. jazykem.

Stav ve městech se příliš neliší od nář. okolí. Do mluvy měst na stř. Moravě, popř. v oblasti slez. nář. proniká jako dubletní tvar *konví*.

4 **konví** stč., MČ, sloven. *kanví*, pol. *konwi*

5 konví Ju 3, 7 — konvi Ju 1, 2 — komví Ru 5 — koneu̯ Po 1, Ru 3

6 AJK 556

Bt

149 **rukou** gen. pl. f. (1632) — *mapa s. 227*
nohou (1678)

1 M rukou — rukú
rukouch
ruk (rúk 724, 755, runk 831, 833, 835, 84, rynk 832, 834, 836)
rucí
rynkuv 835
roké 607, 609, 621, 624
rukach 202

2 V nářečích se v gen. pl. substantiva *ruka* uchoval starý duálový tvar *rukú* (v příslušných obměnách *rukou*, *rukó*, srov. PRO D1abc). Forma *rukouch* má toto duálové zakončení rozšířené o koncový formant *-ch* podle adjektivní (popř. zájmenné) deklinace. Ostatní doložené tvary mají koncovky od původu plurálové. Tvar gen. pl. *rucí* je podle substantiv typu *růže*; pozornost si zaslouží paradigmatické vyrovnání v plurálu: nom. a akuz. *ruce*, gen. *rucí*, dat. *rucím*, lok. *rucích*, instr. *rucima*.

3 Jako základní se jeví protiklad zachování duálových tvarů v Čechách, na jz. a vých. Moravě proti sekundárním plurálovým formám na většině území Moravy, ve Slezsku, v svč. nář. a na již. okraji Čech.

Tvar *rukouch* tvoří areál v Čechách a na přilehlém zm. okraji. Forma *rukou* se vyskytuje většinou jako dubletní rozptýleně téměř v celých Čechách (mimo jejich záp. okraje). Forma *rukú* tvoří areál na Zlínsku, Uherskobrodsku a Hodonínsku.

Tvar *ruk* se vyskytuje téměř na celé Moravě (bez jz. okraje) s malým přesahem do horního Posázaví a k Vysokému Mýtu a dále ve Slezsku. Jako dubletní byl zapsán také v svč. nářečích a na jihu Čech.

V areálu mezi Jevíčkem a Vyškovem byla zaznamenána forma *rucí*; mezi Třebíčí a Moravským Krumlovem byl zjištěn jako dubletní tvar *ruké*. V mikroareálu na Lounsku se vyskytuje tvar *rukach* a na Jablunkovsku forma *rukuv*.

Stav ve městech je vcelku shodný s tradičním nář. okolím. V Čechách se v městské mluvě tvar *rukouch* udržel většinou jen u nejstarší generace. Do mluvy ve městech (též v sm. pohraničí) pronikla forma *rukou*, shodná se spis. jazykem.

4 **ruk** stč., sloven, *rúk*, pol. *rąk*
rukou Db, Tk, MČ
rukú stč. duál, sloven. zast.
rukuv hlužˇ. *rukow*

5 rukouch Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — ruk Po 1, Ju 4, 6, 7, Ru 5 — rucí Ju 6 — rukí Ru 5 — rucé Ju 6 — rukách Po 1, Ru 5

6 —

7 Tvar genitivu plurálu byl zkoumán také na podstatném jménu *noha*. Repertoár koncovek gen. pl. u tohoto substantiva a jejich zeměpisný rozsah je podobný jako u feminina *ruka*; nebyla však zaznamenána koncovka *-í*. Pouze na okrajích Čech (zvláště v svč. nářečích) se ve větší míře vyskytuje (i jako nedubletní) tvar *noh*. Pro sev. okraj vm. nářečí je charakteristická obměna *núh*, pro Podkrkonoší a slez. nářečí obměna *nuh* (se změnou sekundárně zdloužené kmenové samohlásky *o* > *ó* > *ů* > *u*). Forma *nohé* byla zapsána pouze ojediněle východně od Třebíče.

Bt

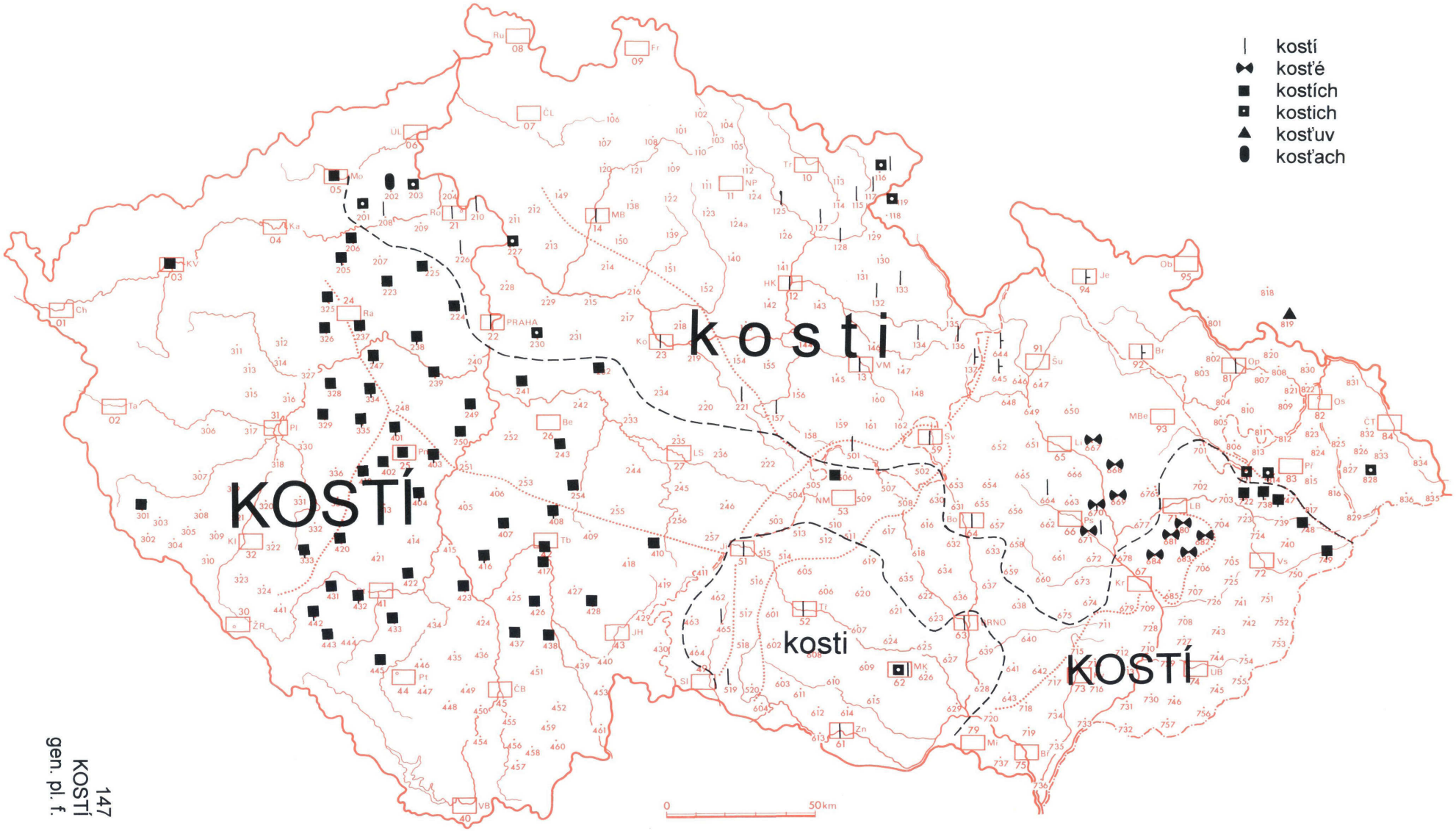

147
KOSTÍ
gen. pl. f.

Repertoár všech zachycených koncovek:

-*am*: zkrácená a-kmenová koncovka -*ám*; v záp. Čechách vzešel podnět ke krácení pravděpodobně od krátkých dativních tvarů na -*om* (srov. P. Jančák: K jazykovému zeměpisu Čech. Některé případy zč. krácení v koncovkách. Naše řeč 53, 1970, s. 129–137); v důsledku unifikace plurálových koncovek se ke koncovce muž. rodu -*om* přitvořila i koncovka žen. rodu -*om*; tato krácená varianta ovlivnila pak kvantitu koncovek -*ám* > -*am*, -*ách* > -*ach*, které od feminin pronikly k maskulinům a neutrům; ve slez. nářečích jde o výsledek pravidelného krácení (srov. PRO Ala);

-*ám*: pův. a-kmenová koncovka; její rozšíření u neuter je navíc podporováno zakončením nom. pl.;

-*4m*: koncovka s labializovanou realizací samohl. *á*; protože její zeměpisné rozšíření je u všech položek téměř shodné, bylo graficky znázorněno jen na mapě *husám*;

-*ejm*: hlásková obměna koncovky -*ím*; vznikla diftongizací *í* > *ej* po sykavkách;

-*em*: pův. i-kmenová koncovka;

-*im*: krácením v koncovce -*ím*; na části území se jedná o pravidelné krácení (viz PRO A1abc), v jzč. nářečích (zejména na Strakonicku a Táborsku) bylo zřejmě užití koncovky -*im* podpořeno i jinými koncovkami dat. s krátkou kvantitou samohlásky (-*om*, -*am*, -*um*);

-*ím*: je výsledkem přehlásky *'o* > *ie*, která se udržela jen v dativu neuter (srov. *mořóm* > *mořiem* > *mořím*) a u maskulina *kůň* (srov. *koním*); u feminin ja-kmenová koncovka vzniklá analogicky podle zakončení s provedenou přehláskou;

-*om*: krátká varianta o-kmenové koncovky -*óm* (doložená hojně už ve stč.);

-*oum*: patrně dokládá pozůstatek duálového sklonění; starý duálový tvar na -*ou* (*ou* < *ú*) byl podle dat. pl. substantiv, adjektiv a zájmen končících na -*m* modifikován na zakončení -*oum* (podobně vzniklo -*ouch* v lok. pl.);

-*um*: krátká varianta koncovky -*ům*; její rozšíření na Moravě odpovídá PRO A1ab, v Čechách je běžný výskyt krácené podoby -*um* podpořen zřejmě snahou o paradigmatické vyrovnání a vlivem jiných dativních koncovek (-*om*, -*am*, -*im*); k femininům přešla analogicky od o-kmenů; na Frýdecku a v čes.-pol. pruhu mohla vzniknout ze zakončení -*ám* po pravidelných změnách *á* > *o* (viz PRO E8) a dále *oN* > *uN* (viz PRO E7); tato změna (*ám* > *um*) zřejmě podpořila ve vých. úseku slez. nářečí a v přilehlém pásu přechodových nářečí čes.-pol. rozšíření koncovky maskulin -*um* ke všem deklinačním typům bez zřetele k rodu;

-*ům*: pravidelným hláskovým vývojem z o-kmenové koncovky -*óm* (*óm* > *uom* > *ům*).

Jak patrno, v nářečích existuje značná pestrost koncovek. V rámci dativu pl. došlo místy k unifikaci zejména koncovek -*am*, -*um*, -*om* napříč rody a všemi typy substantiv, a proto je jejich zeměpisné rozšíření u všech zkoumaných substantiv téměř shodné. Zakončení -*am* je příznačné v Čechách pro Poohří a Rakovnicko a ve Slezsku pro Opavsko, koncovka -*um* charakterizuje vých. polovinu slez. nářečí a koncovka -*om* se pravidelně vyskytuje v záp. Čechách.

Dativ pl. maskulin

Ve spis. jazyce se v dat. pl. maskulin uplatňuje u všech typů (*pán*, *muž*, *předseda*, *soudce*, *hrad*, *stroj*) koncovka -*ům*.

Nářeční stav v dat. pl. maskulin dokládáme na těchto položkách: klukům s přikomentovanou položkou hochům; dále stromkům, dnům, koňům a lidem.

U všech mapovaných maskulin je zeměpisné rozšíření koncovek -*um*, -*ům*, -*om*, -*am* téměř shodné.

Koncovka -*um* je rozšířena po celých Čechách (až na záp. úsek jzč. nářečí) a na záp. polovině Moravy. Dále se pravidelně vyskytuje na celém území slez. nář. kromě Opavska.

Zakončení -*ům* vytváří ohraničenou oblast na Tišnovsku a sev. a jv. Brněnsku (areál odpovídá vymezené oblasti uchování dlouhé samohlásky *ú*, srov. PRO Alb). Toto zakončení bylo zachyceno též v několika lokalitách sev. okraje vm. nářečí. Dále je hojné – nepochybně vlivem spis. jazyka – ve městech.

Zakončení -*om* je typické pro záp. úsek jzč. nářečí a odděleně vytváří větší areál v oblasti vm. nářečí s přilehlým širokým pásem střm. nářečí. Menší areály s tímto zakončením se objevují na Doudlebsku a na území mezi Boskovicemi, Třebíčí a Novým Městem na Moravě.

Koncovka -*am* je příznačná v Čechách pro Poohří a Rakovnicko a ve Slezsku pro Opavsko.

148
KONVÍ
gen. pl. f.

150 **klukům** dat. pl. m. (1897) — *mapa s. 229*
hochům (1891)

1 M klukúm — klukum — klucum (klucúm 136, 137)
klukám 510, 13, 61, 73, 74 — klukam — klucam 201, 202
klukom
klucim 117

2 Rozšíření lexému *kluk* (pův. o-kmen) viz ČJA 1-1 chlapec (zejména ve vm. nářečích byl dat. pl. sledován na zástupných slovech).

Formy se slovním základem *kluc-* vznikly podle tvaru nom. pl. Dokládají tendenci po sjednocení slovního základu v celém paradigmatu. U tvarů *klucim* a *klucam* se jedná navíc o vyrovnání v koncovkách podle jiných typů (srov. např. podoby lok. pl. *klucich, klucach,* instr. pl. *klucima*, *klucama*).

3 Tvary se slovním základem *kluc-* byly zachyceny (častěji však vedle forem se slovním základem *kluk-*) ve vých. části svč. nářečí a na širším Roudnicku a Mělnicku. Na ostatním území jsou rozšířeny tvary se základem *kluk-*.

Nejrozšířenější je zakončení *-um*; objevuje se po celých Čechách bez záp. části jzč. nářečí, dále na záp. polovině Moravy a na celém území slez. nářečí (kromě záp. Opavska), varianta *-ům* je typická pro Tišnovsko, sev. a jv. Brněnsko a pro několik lokalit sev. okraje vm. nářečí; porůznu byla zaznamenána ve vých. části jzč. nářečí. Pro záp. úsek jzč. nářečí je charakteristická podoba *klukom*; ta vytváří odděleně velký areál ve vých. polovině Moravy (s výjimkou sev. okrajových úseků vm. nářečí) a menší areály na Doudlebsku a na území mezi Boskovicemi, Třebíčí a Novým Městem na Moravě. Forem se zakončením *-am* se užívá na záp. Opavsku, dále v Poohří a na Rakovnicku. Tvar *klukám* byl zachycen spíš ojediněle, zvláště v mor. městech. Podoba *klucim* byla zaznamenána jen v lokalitě 117.

Ve městech se zpravidla užívá podob *klukům, klukum.*

4 **klukam** hluž. *-am* **klukům** stč. *-óm,* Db, Tk, MČ
klukom stč., sloven, *-om,* pol. *-om*

5 klukum Ju 1–5, 7, Ru 3, 4 — klucum Ju 2 — klukám Ru 2 — klukam Ru 2 — klukom Ju 6

6 ASJ II 108:100, AJK 577, SSA 11.58

7 Vyrovnání tvarů sjednocením alternující souhl. slovního základu v rámci paradigmatu bylo sledováno též na nář. tvarech dat. pl. maskulina *hoch* (k rozdílu lexémů *hoch* × *kluk* srov. ČJA 1-1 chlapec). Formy *hošum, hošům, hošom* byly utvořeny podle tvarů *hoši, hoších* (srov. též ČJA 4-188 hochy instr. pl. m.). Územní rozšíření podob se slovním základem *hoš-* je poněkud větší než rozšíření forem se slovním základem *kluc-*. Tvary *hošum* (popř. ojediněle *hošům*) se navíc vyskytují v širším Podkrkonoší a na Mladoboleslavsku, forma *hošom* byla zachycena v několika lokalitách východně od Nového Města na Moravě.

Atlasy: ASJ II 108:100, AJK 577, SSA 11.58

Ko

151 **stromkům** dat. pl. m. (1149) — *mapa s. 229*

1 M stromkům — stromkum
stromkám — stromkam
stromkom (též 640)

2 Mapa nář. tvarů dat. pl. pův. o-kmenového substantiva *stromkům* je pozoruhodná zejména nezvykle velkým územním rozsahem zakončení *-ám*/*-am*.

Na výskyt tvarů *stromkám*/*stromkam* měla vliv tendence po vyrovnání v paradigmatu (srov. lok. pl. *stromkách*/*stromkach*), dále unifikace koncovek pro všechny rody (f. *nohavicám,* n. *oknám,* m. *stromkám*) a patrně též disimilační výběr koncovek, tzn. snaha neopakovat ve slově tutéž samohlásku.

3 Obvyklé zeměpisné rozšíření mají koncovky *-um*, *-ům* a *-om* (srov. ČJA 4-150 klukům dat. pl. m.); jen vm. areál podoby *stromkom* má v již. části menší rozsah. Na Břeclavsku a v přilehlém jv. pruhu střm. nářečí je rozšířena podoba *stromkám*, odděleně pak i na Kladsku. Koncovka *-am*, příznačná v Čechách pro Poohří a Rakovnicko, byla častěji zachycena i v záp. úseku jzč. nářečí. Pravidelně byla zaznamenána ve slez. nářečích na záp. a již. Opavsku.

Stav ve městech nebyl zkoumán.

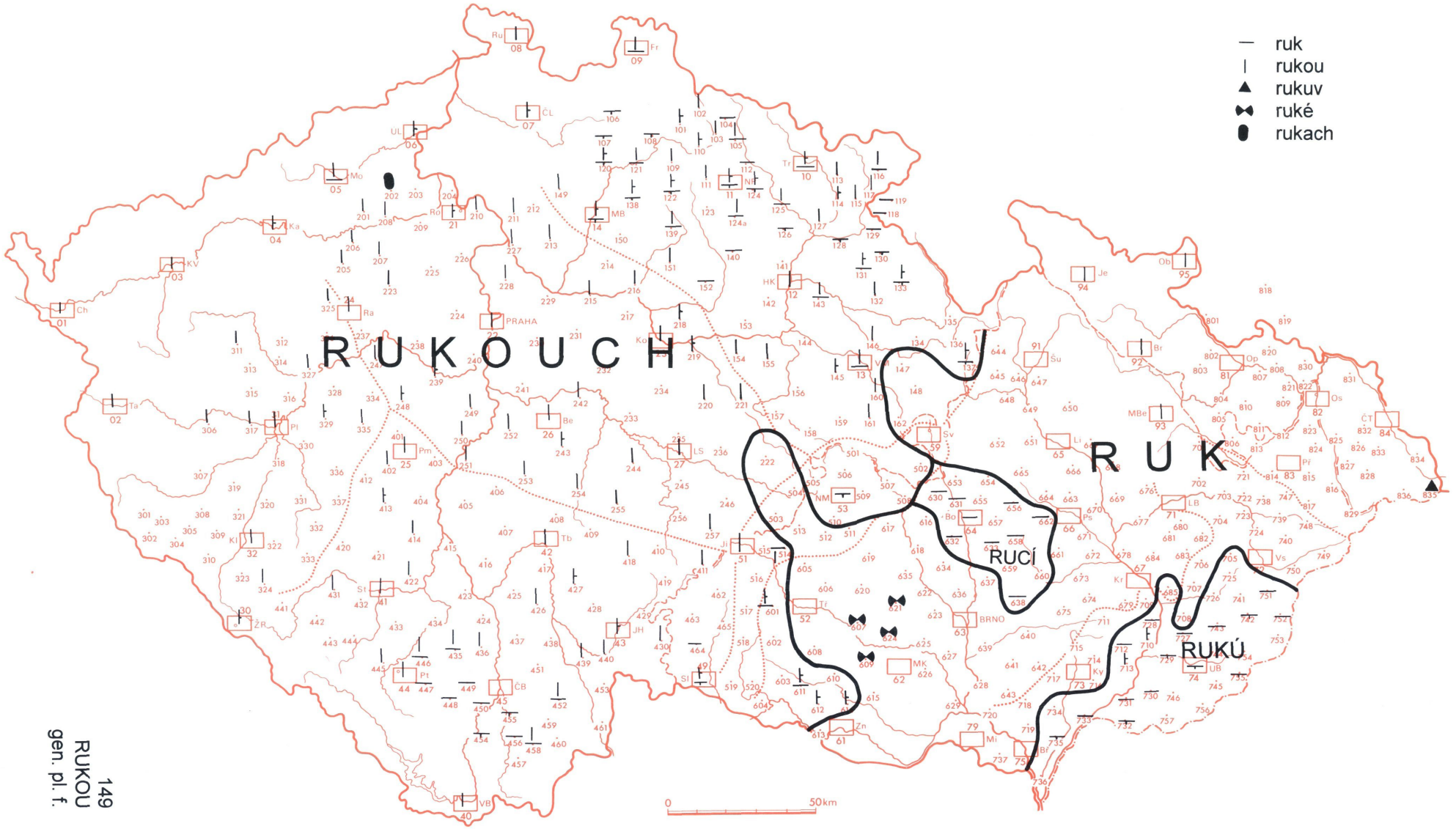

149
RUKOU
gen. pl. f.

4 **stromkam** hluž. *štomikam*
stromkom stč., sloven. *stromčekom*, pol. *-om*
stromkům stč. *-óm*, Db, Tk, MČ

5 stromkum Ju 2, 3, 5, Ru 3, 4 — stromkám Po 1, Ju 1, 2, Ru 2, 5 — stromkam Ju 5 — stromkom Ju 7

6 AJŚ 1371a, SSA 11.58

Ko

152 **koním** dat. pl. m. (812) — *mapa s. 230*

1 M koňúm — koňum
koňím — koňim
koňám — koňam
koňom (též 625)

2 Maskulinum *kůň* (pův. jo-kmen) má ve spis. jazyce v dat. pl. tvary jednak podle vzoru *muž* (*koňům*), jednak podle vzoru *píseň* (*koním*). Forma *koním* může být též svědectvím o někdejším provedení změny *'ó* > *ie* v dat. pl. (*koňóm* > *koniem* > *koním*). Udržení tvaru s přehláskou *koním* je podepřeno tvarem gen. pl. *koní*.

K redukci *i* ve slabice *-ni-* srov. PRO C2a.

3 Největší územní rozsah má podoba *koňum*. Byla zapsána v celých Čechách (bez záp. úseku jzč. nářečí) a v záp. polovině Moravy, odděleně ve slez. nář. bez již. a záp. Opavska. Tvar s nezkrácenou koncovkou *-ům* je typický pro sev. a jv. Brněnsko a několik lokalit sev. okrajového úseku vm. nářečí, porůznu byl též zaznamenán v již. části jzč. nářečí. Forma *koním* se vyskytuje roztroušeně jako dubletní téměř po celých Čechách, nezřídka (zvláště pak v sev. polovině Čech) v obměně *konim*; ta vytváří souvislou oblast na jz. Moravě. Obvyklé rozšíření mají zakončení *-om*, *-am* (srov. ČJA 4-150 klukům dat. pl. m.).

Ve městech byly zapsány podoby běžné v nář. okolí, zpravidla vedle forem shodných se spis. jazykem (*koňům*, *koním*). Na Moravě byl v několika městech zachycen navíc tvar *koňám*, ve slez. nář. *koňam*.

4 **koňam** hluž. *kónjam*
koním stč. *koniem*, Db, Tk, MČ
koňom stč., sloven. *kôňom*, pol. *koniom*
koňům stč. *-óm*, Db, Tk, MČ

5 koňum Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — koňam Ru 2 — koňom Ju 6, 7, Ru 2, 5

6 SSA 11.58

Ko

153 **dnům** dat. pl. m. (1486) — *mapa s. 231*

1 M dnúm — dnum
dňúm — dňum
dnam
dňám — dňam
dňím — dňim
dnom
dňom

2 Na mapě jsou zachyceny morfologické rozdíly v dat. pl. maskulina *den*, které patřilo k n-kmenům muž. rodu (typ *kámen*). Výzkum položky *dnům* (1486) byl v Čechách proveden na řídké síti, proto zde byly izoglosy vedeny orientačně.

Na rozšíření koncovky *-ám* působila snaha po paradigmatickém vyrovnání (lok. pl. *dňách*) a unifikace plurálových koncovek pro všechny typy a vzory. Na výskyt tvarů se zakončením kmene na *-ň* mělo vliv územní rozložení nominativních tvarů *den* × *deň* (srov. ČJA 4-2 den nom. sg. m.) a s tím související zařazení ke tvrdému nebo měkkému deklinačnímu typu.

K redukci *i* ve slabice *-ni-* srov. PRO C2a.

3 Tvary se zakončením kmene na *-ň* jsou běžné na celé Moravě a ve Slezsku.

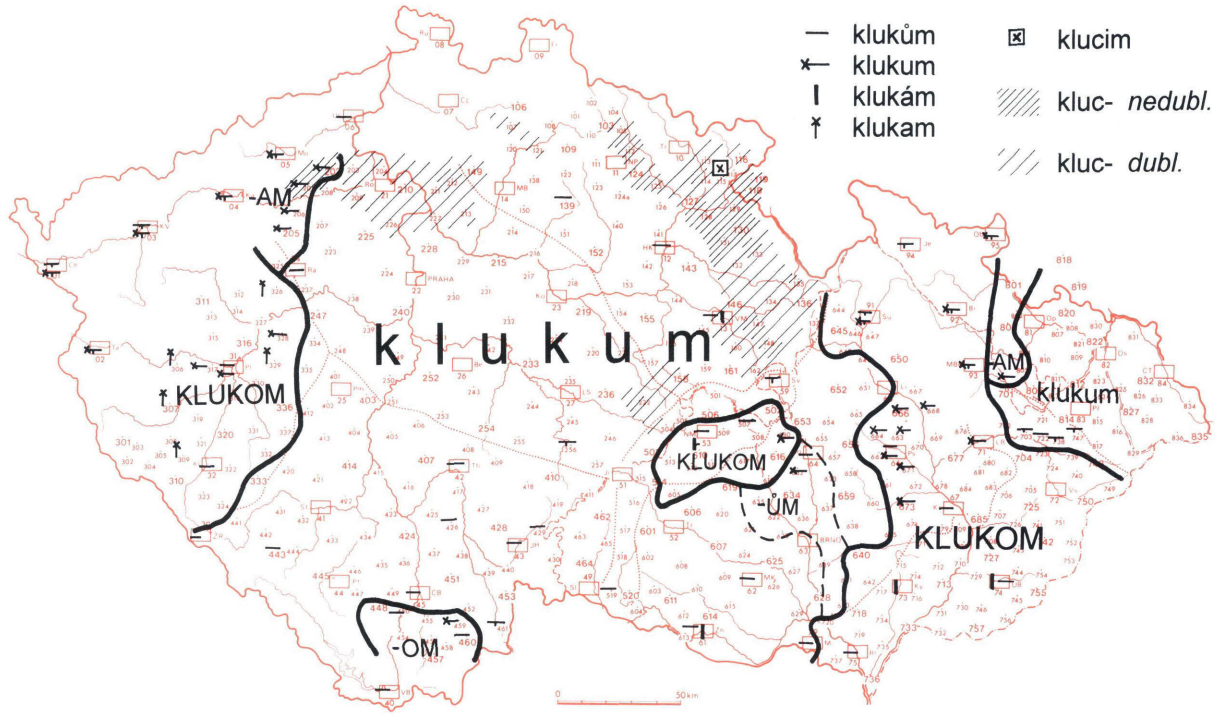

150
KLUKŮM
dat. pl. m.

151
STROMKŮM
dat. pl. m.

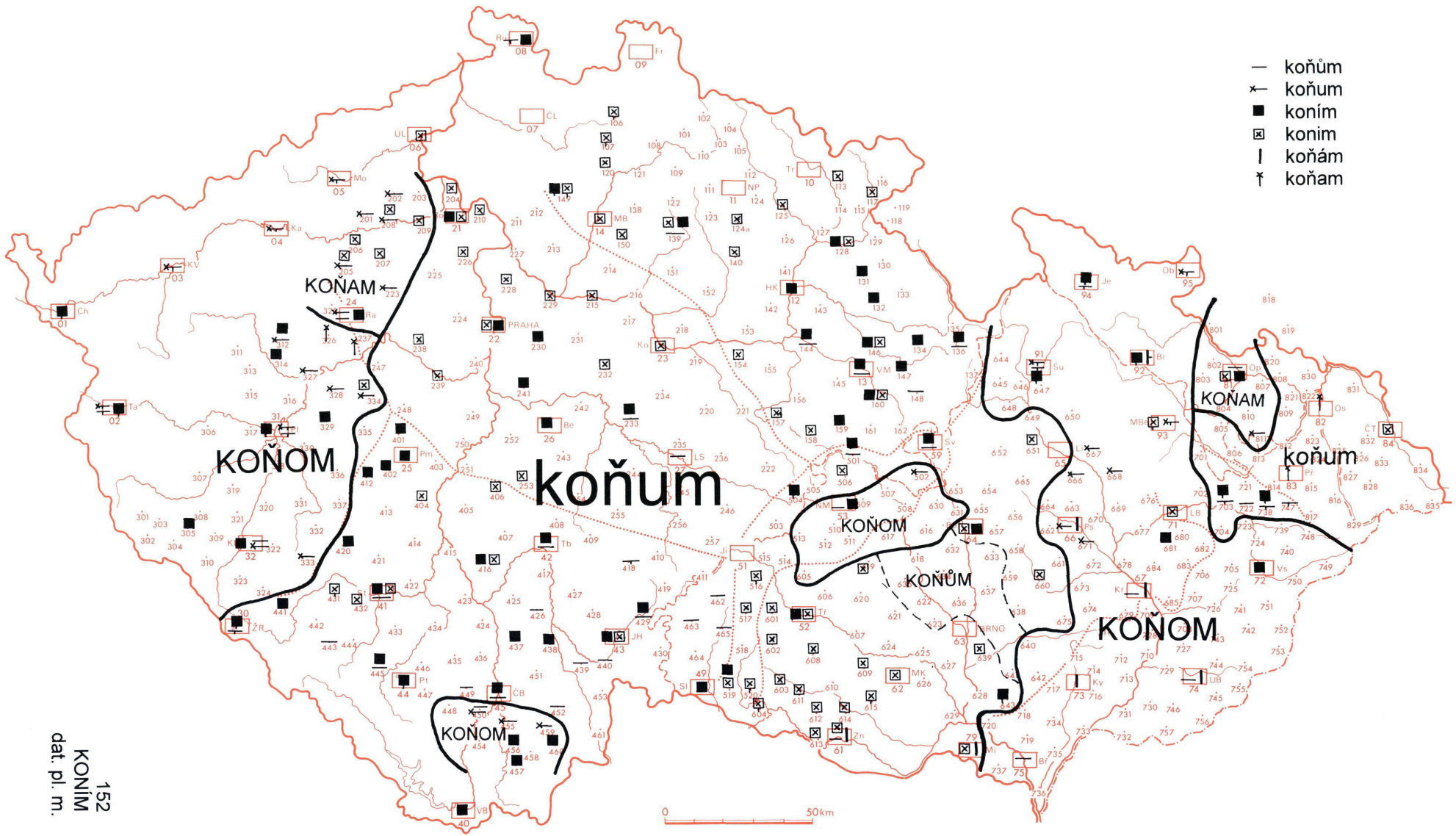

152
KONÍM
dat. pl. m.

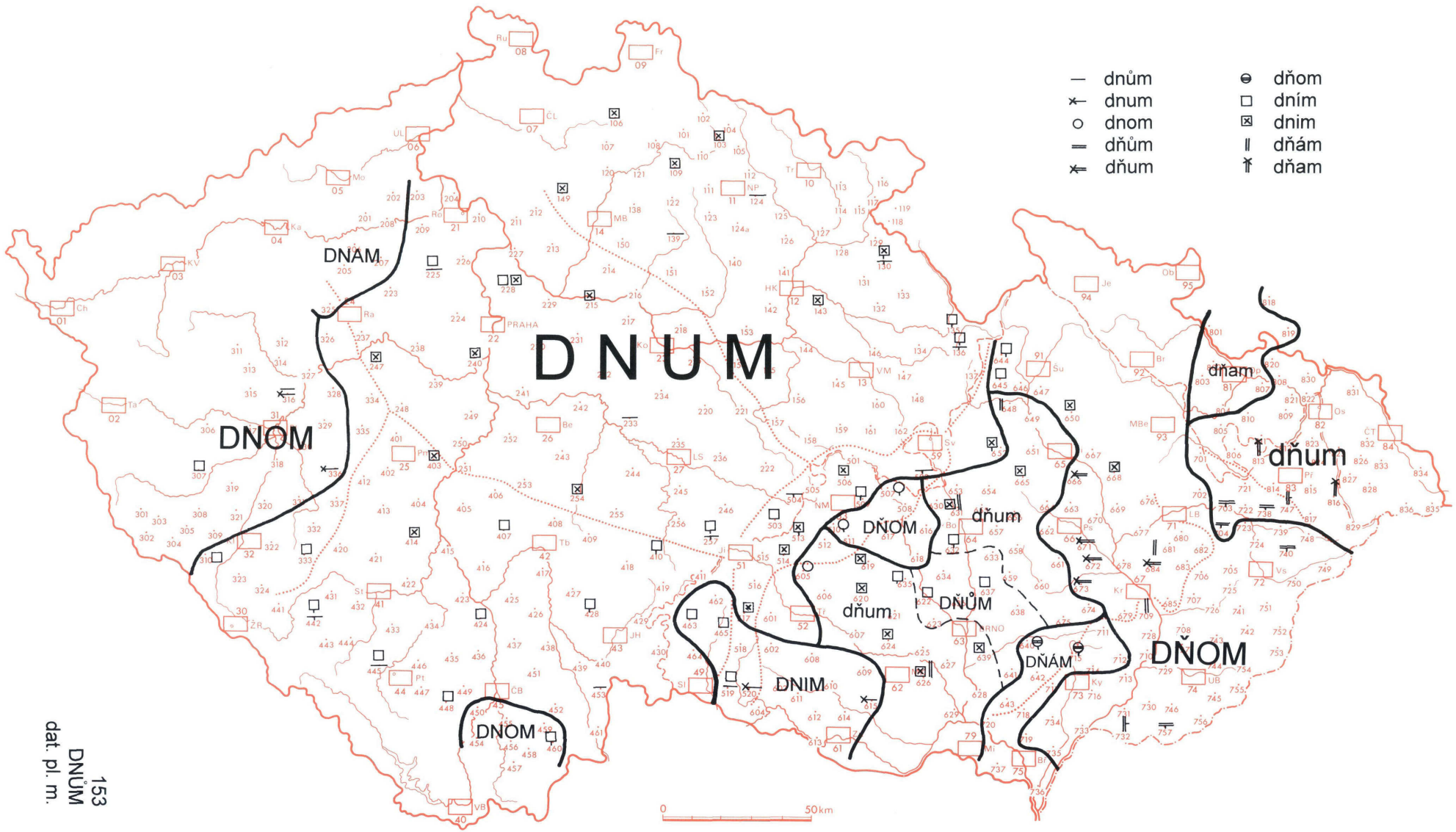

153
DNŮM
dat. pl. m.

Územní rozšíření zakončení *-um*, *-ům*, *-om*, *-am* se výrazně neliší od rozšíření týchž koncovek u subst. *kluk* (srov. ČJA 4-150 klukům dat. pl. m.). Větší výskyt mají formy se zakončením *-ím*/*-im* a *-ám*. Podoba *dnim* tvoří areál na jz. Moravě, jako dubleta byla zapsána i jinde na Moravě (v její záp. polovině a na Litovelsku) a roztroušeně i v Čechách. Tvar *dním* se objevuje porůznu v již. polovině Čech a na Moravě zvláště na Tišnovsku. Forma *dňám* byla zachycena v jv. okrajové části střm. nářečí, na Břeclavsku a v širší oblasti sev. od Kyjova.

Stav ve městech nebyl zjišťován.

4 **dňam** hluž. *dnjam*
dňom stč., sloven., pol. *dniom*
dnům stč. *-óm*, Db, Tk, MČ

5 dnum Ju 1, 3, 5, Ru 2, 4 — dňám Ru 5 — dňím Po 1, Ju 2 — dňim Po 1, Ju 2, 3, Ru 3 — dňom Ju 6, 7, Ru 5

6 AJŠ 1371a, SSA 11.58

Ko

154 **lidem** dat. pl. m. (2095) — *mapa s. 233*

1 M
lidem (ledem 514)
lidúm (lidum též 119, 213, 252, 505, 42)
liďúm (liďum 721,722) — luďúm
liďím (le- 614, 620, hlďim 611)
lidam 325
liďam — luďám
lidom — ludom
liďom (leďom 673) — luďom

2 Slovo *lidé* si zachovalo do spis. jazyka zakončení dat. pl. na *-em* (podle vzoru *host*, muž. i-kmen). Tvary se zakončením kmene na *-ď* vznikly tvarovou analogií základu (srov. např. gen. pl. *lidí*; *-í* v koncovce vyžaduje pravidelnou alternaci předcházející souhlásky).

Na mapě zaznamenáváme i hláskoslovný rozdíl *li-* × *lu-* (např. *lidom* × *ludom*). Samohlásky v zakončení *-ím*, *-ům* podléhají ve střm. a slez. nářečích pravidelnému krácení (srov. PRO A1ab). K redukci *i* ve slabice *-di-* srov. PRO C2a.

3 Tvary se zakončením kmene na *-ď* (před koncovkami *-am*, *-om*, *-ům*/*-um*) byly zachyceny v Čechách v Poohří, na Moravě ve vých. pruhu střm. nářečí (kromě Holešovska), dále ve slez. nářečích, na Valašsku a na jz. Uherskobrodsku. Podoby s *lu-* jsou příznačné pro slez. a pro vm. nářečí (s výjimkou nářečí dolských).

Největší areál zaujímá podoba *lidem*; je rozšířena na celém území Čech (v záp. a sz. Čechách často jako dubleta ke tvarům *lidom*, *liďam*) a přesahuje do centrální části čm. nářečí a na Třebíčsko, ojediněle byla zaznamenána i jinde na Moravě. Pro jz. část střm. nářečí a již. Strakonicko je charakteristický tvar *lidím*. Tvary se zakončením *-ům* byly zachyceny v širokém pásu ve stř. části Moravy (v areálu vymezeném městy Litovel, Boskovice, Moravský Krumlov, Mikulov) a odděleně ve vých. polovině slez. nářečí s přilehlým sz. okrajem vm. nářečí. Koncovka *-om* má obvyklé rozšíření, nebyla však zapsána na Doudlebsku (srov. ČJA 4-150 klukům dat. pl. m.). Podoby se zakončením *-am* jsou charakteristické pro Poohří a pro záp. úsek slez. nářečí.

Ve městech byla zapsána podoba *lidem* (shodná se spis. jazykem), avšak na Moravě zejména u starší generace nář. formy většinou ještě přežívají.

4 **lidem** stč., Db, Tk, MČ
luďom sloven. *ľuďom*, pol. *ludziom*, hluž. *ludźom*

5 lidem Ju 1–4, Ru 2–4 — lidum Po 1, Ju 1, 4, 5 — liďim Po 1 — lidom Ju 6, 7, Ru 5

6 AJŠ 1371a, MAGP 411, SSA 11.58

Ko

Dativ pl. neuter

Ve spis. jazyce mají neutra v dat. pl. zakončení *-ům* (typy *město*, *kuře* s rozšířeným základem v pl. o kmenotvornou příponu *-at-*) a *-ím* (typy *moře*, *stavení*).

V nářečích se vyskytuje větší počet koncovek. Jejich územní rozšíření představujeme na těchto mapách: oknům, polím, kuřatům a prsům.

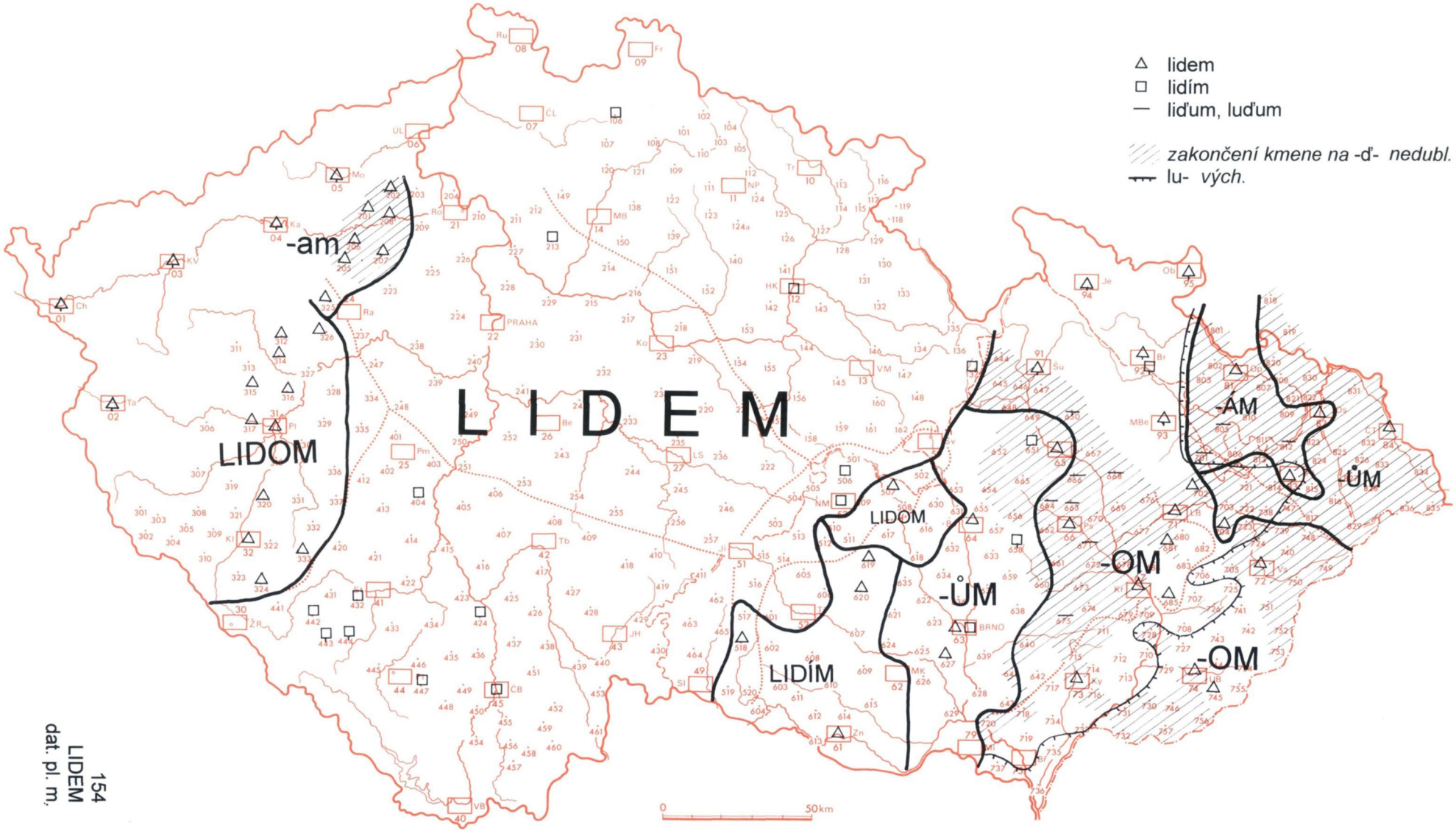

154
LIDEM
dat. pl. m.

155 **oknům** dat. pl. n. (158) — *mapa s. 235*

1 M (v)oknúm — (v)oknum
(v)oknám — (v)oknam (též 71)
(v)oknom

2 Na mapě je zachyceno rozšíření koncovek dat. pl. substantiva *okno* (pův. o-kmenové neutrum).
Méně častý výskyt zakončení *-om* zejména v jzč. nář. byl zřejmě ovlivněn disimilačním výběrem koncovek (*oknom* × *oknam*).
Výskyt tvarů s protetickým *v* odpovídá PRO A3ab.

3 Podoba *oknum* je rozšířena po celých Čechách a na jz. okraji Moravy a odděleně pokrývá též areál ve vých. polovině slez. nářečí. Jako novější dubleta je častá i jinde, zvláště v stř. nářečích. Forma *oknům*, shodná se spis. jazykem, byla zachycena rozptýleně na celém území národního jazyka. Zejména pro oblast stř. nářečí a přilehlý jz. úsek vm. nářečí je typický tvar *oknám*. V Čechách se vyskytuje forma *oknám* jako dubletní nejčastěji na Náchodsku, ve stř. Polabí, na širším Příbramsku a na Českobudějovicku. Varianta *oknam* je charakteristická pro záp. a sz. Čechy a pro záp. a stř. část slez. nářečí. Forma *oknom* se objevuje na části Valašska (zde někdy dubletně vedle formy *oknám*), na Kroměřížsku, Uherskobrodsku a odděleně jako dubleta na Doudlebsku a v záp. úseku jzč. nářečí.
Ve městech byly zachyceny vedle podob shodných s nář. okolím téměř důsledně tvary se zakončením *-ům* (*-um*), ve vm. městech i tvary na *-ám*.

4 **oknam** hluž. *woknam*
oknám stč., sloven.
oknom stč., pol. *woknom*
oknům stč. *-óm*, Db, Tk, MČ

5 voknum Ju 3 — woknum Po 1 — oknám Ru 5 — voknám Ju 1, 2, 4, Ru 2, 3 — woknám Po 1 — voknam Ju 5, 6, Ru 4 — oknom Ju 7

6 ASJ II 110:102, AJŚ 1371b, SSA 11.58

Ko

156 **polím** dat. pl. n. (1191) — *mapa s. 237*

1 M polím — polim
polám — polam (též 71, 84)
polúm — polum
polom

2 K rozšíření lexému *pole* (pův. jo-kmen) a jeho hláskovým variantám viz ČJA 3-30 pole. Na Moravě není místy slovo *pole* běžné (frekventovanější je zde výraz *rolí* f.), forma dat. pl. tu byla zjišťována na zástupných slovech (např. *moře*; viz ČJA 4-6 pole nom. sg. n.).
Na méně častý výskyt formy *polom* mohl mít vliv disimilační výběr koncovek.
Zakončení *-ím* a *-ům* podléhá pravidelnému krácení, viz PRO A1abc, jeho rozsah v Čechách je však v koncovce dat. pl. mnohem větší.

3 Tvar *polím*, shodný se spis. jazykem, je rozšířen zejména v již. polovině Čech. V sev. polovině Čech (v dol. Poohří vedle formy *polam*), dále na Strakonicku, Táborsku, Příbramsku a na jz. Moravě je běžná zkrácená varianta *polim*. Forma s koncovkou *-ám* se objevuje zejména ve stř. nář. a v záp. pruhu vm. dialektů. Krácená varianta *-am* tvoří dva od sebe oddělené areály: první v Poohří a na Rakovnicku a druhý v záp. polovině slez. nář. Podoba se zakončením *-om* je typická pro sv. a stř. úsek vm. nář. s výběžkem na Kyjovsko, dále byla častěji zachycena na Novoměstsku, Prostějovsku a většinou jako dubleta v záp. úseku jzč. nářečí. Koncovka *-um* se pravidelně vyskytuje ve vých. polovině slez. nářečí a porůznu i jinde, soustředěněji pak jižně od Brna a na sev. okraji vm. nářečí. Zakončení *-ům* bylo zachyceno ojediněle.
Ve městech byla nejčastěji zapsána forma *polím*, v mor. městech často vedle podob shodných s nář. okolím.

4 **polam** hluž.
polám sloven. *poliam*
polím stč. *-iem*, Db, Tk, MČ
polom stč., pol.
polům stč. *-óm*

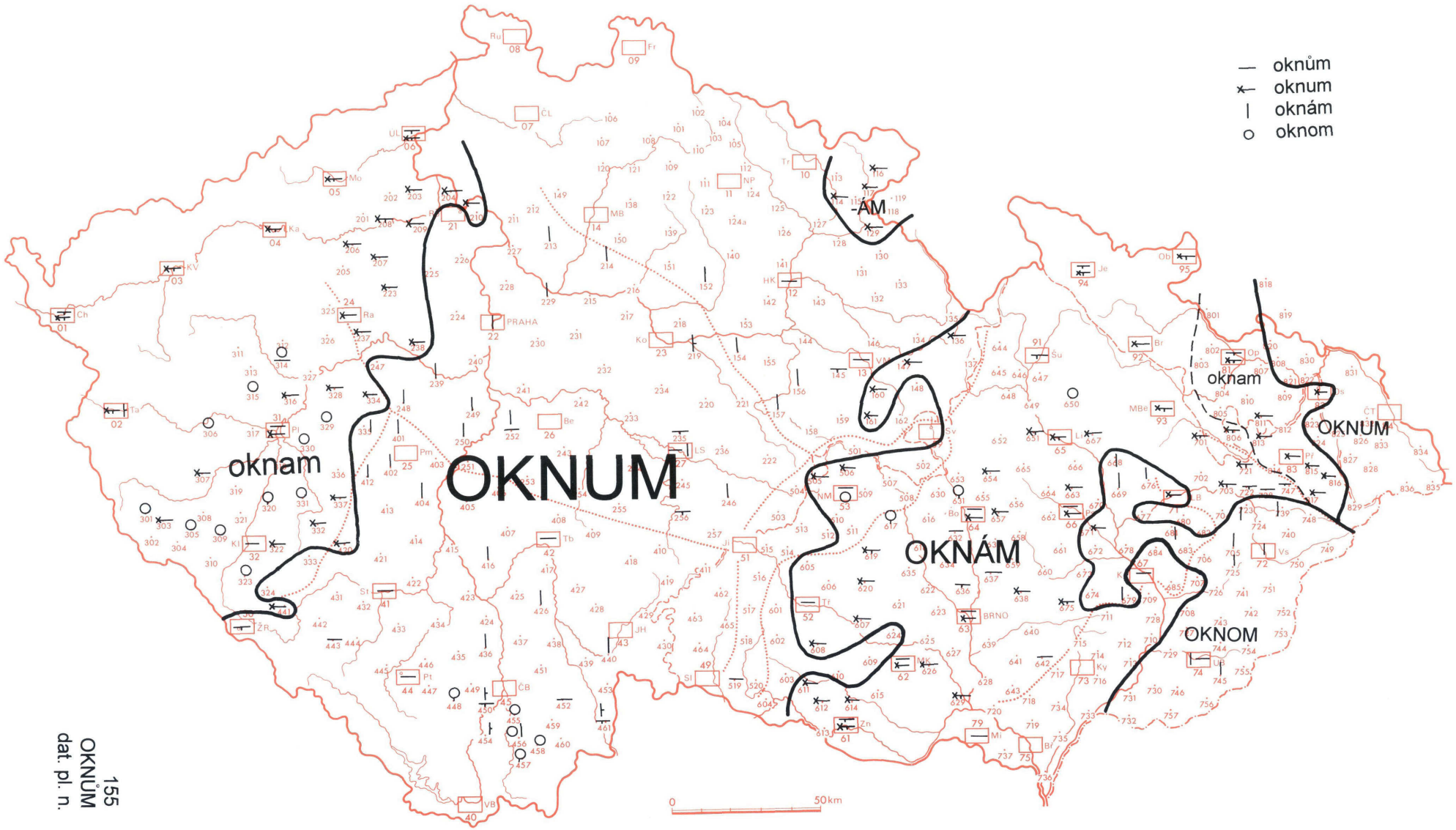

155
OKNUM
dat. pl. n.

5 polím Ru 3 — pólim Ju 1–5, Ru 4 — polám Ju 4, 7, Ru 5 — pólam Ru 2 — pólatum Po 1

6 AJŚ 1371b, SSA 11.58, OLA 532

Ko

157 kuřatům dat. pl. n. (934) — *mapa s. 239*

1 M kuřatúm — kuřatum (kurčatum 817, 824, 825, kurčyntum 834, 836, kuřyntum 831–835)
kuřatám — kuřatam
kuřatom (kurencom 755)

2 Neutrum *kuře* patřilo k nt-kmenům. Ty mají v pl. základ rozšířený o kmenotvorný sufix *-at-*.

3 Nejrozšířenější je tvar se zakončením *-um*, který vytváří dva od sebe oddělené areály. První zaujímá téměř celé Čechy (bez záp. úseku jzč. nář.), jz. a záp. Moravu, druhý pak oblast slez. nář. s přilehlým Hranickem. Jako dubletní byl tvar *kuřatum* častěji zaznamenán ještě na Prostějovsku a vých. Litovelsku. Varianta *kuřatům* je typická pro sev. Brněnsko. Podoba *kuřatam* se vyskytuje zejména v dol. Poohří (převážně dubletně vedle *kuřatum*), dále byla zachycena na Opavsku. Zakončení *-om* vymezuje celkem čtyři od sebe oddělené areály: v záp. Čechách, na Doudlebsku, na záp. Moravě zhruba mezi Novým Městem, Boskovicemi a Třebíčí a ve vých. polovině Moravy (srov. ČJA 4-150 klukům dat. pl. m.).

Města se shodují s nář. okolím, vlivem spis. jazyka částečně proniká forma *kuřatům*. V zč. a sm. pohraničních městech převažuje jako jediný tvar *kuřatum*. V několika střm. a vm. městech byla zapsána navíc forma na *-ám*.

4 **kuřatam** hluž. *kurjatam*
kuřatám sloven. *kuratám, kurčatám*
kuřatom stč., pol. *kurczętom*
kuřatům stč. *-óm*, Db, Tk, MČ

5 kuřatum Po 1, Ju 1, 3–5, Ru 2–4 — kúřatum Po 1, Ju 2 — kuřátkum Ru 2, 4 — kuřatám Ju 4 — kuřatom Ju 6, 7, Ru 5

6 AJŚ 1371b, AJK 597, SSA 11.58

Ko

158 prsům dat. pl. n. (1670) — *mapa s. 239*

1 M prsám — prsam
prsúm — prsum (p'er- 831–836)
prsom
prsoum (též 602)

2 Na mapě je představeno rozšíření podob dat. pl. pomn. neutra *prsa*. (Ve spis. češtině se vyskytuje jednak neutrum pomn. *prsa* s významem ‚přední část hrudníku (hruď) a (ženské) prsy (poprsí, ňadra)', jednak maskulinum *prs* ve významu ‚ústrojí na hrudníku žen obsahující mléčnou žlázu'.) Ve stč. bylo subst. *prs* rodu mužského (o-kmen, dat. pl. *prsóm*), v duálu a plurálu (*prsi*) i rodu ženského (i-kmen, dat. pl. *prsem*).

Výzkum v Čechách byl proveden na řídké síti bodů a také ve městech nebyla položka zkoumána.

3 V Čechách je dominantní tvar *prsoum*. Východní hranice jeho výskytu sleduje zhruba starou zemskou hranici čes.-mor., na jihu se stáčí více k východu. Podoba *prsám* se objevuje v oblasti střm. nář. (s výjimkou jejich jz. části) a v záp. polovině vm. nář. Krátká varianta *prsam* je běžná v záp. polovině slez. nář. a byla též zachycena v Poohří. Koncovka *-om* je typická zvláště pro střední část vm. nář. s výběžkem až k Prostějovu, dále byla zaznamenána na Zábřežsku a záp. okraji vm. nář., ojediněle na Novoměstsku a v záp. úseku jzč. nář. Tvar *prsum* tvoří areál na jz. Moravě, odděleně ve vých. polovině slez. nář. a mikroareál na Boskovicku. Jako dubletního se ho užívá zejména v svč. nář. Podoba *prsům* byla zapsána porůznu v oblasti střm. nář. a na sev. okraji vm. nář.

4 **prsam** hluž. *-am*
prsám sloven. *prsiam*
prsom stč., pol. *piersiom*
prsům stč. *-óm*, Db, Tk, MČ

5 prsám Po 1, Ju 1, 2, 6, Ru 5 — prsum Po 1, Ju 2, 3, Ru 2, 3 — prsom Ju 7 — prsoum Ju 1–3, 5, Ru 4

6 —

Ko

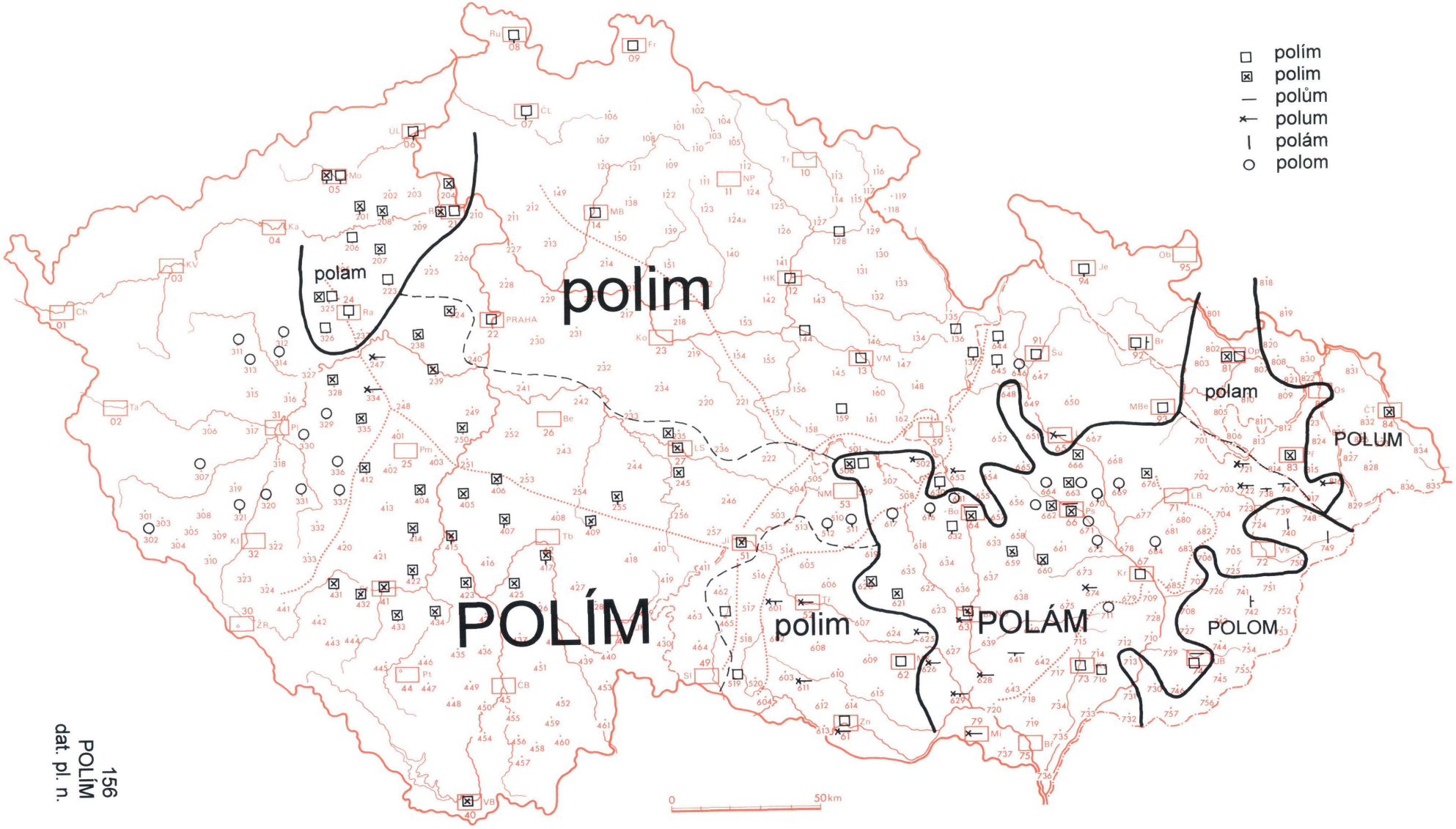

156
POLÍM
dat. pl. n.

Dativ pl. feminin

Ve spisovném jazyce se v dat. pl. feminin užívá těchto koncovek: *-ám* (typ žena), *-ím* (typy *růže*, *píseň*) a *-em* (typ *kost*).

Nářeční stav v dat. pl. feminin je představen zmapováním těchto položek: husám s přikomentovanými položkami kravám, kočkám; rukám, nohavicím, sviním, kostem, Prachaticím.

U všech mapovaných feminin je územní rozšíření koncovek *-um*, *-am*, *-ám* a *-om* téměř shodné.

Koncovka *-um* je charakteristická pro vých. polovinu slez. nář. Na ostatním území slez. nář. je vždy zakončení *-am*. Toto zakončení se též vyskytuje v sz. oblasti Čech. Fonetická varianta *-4m* (< *-ám*) byla pravidelně zachycena v již. části střm. nář. (na Židlochovicku a záp. Moravskokrumlovsku), její rozšíření bylo graficky znázorněno jen na mapě *husám*. Koncovka *-om* je typická pro záp. úsek jzč. nář.

159 **husám** dat. pl. f. (949) — *mapa s. 241*
kravám (778)
kočkám (906)

1 M husám — husą́m — husam
husím — husejm 118, 146, 504, 13, 27 — husim
husom
husum (gyns- 831–836, 84)
husem

2 Morfologické rozdíly ve tvaru dat. pl. feminina *husa* vyplývají z jeho kolísání mezi pův. i-kmenovým skloněním (nom. sg. *hus*) a novějším a-kmenovým skloněním (nom. sg. *husa*, srov. ČJA 4-10 husa nom. sg. f.).

Tvar *husem* uchovává pův. i-kmenové zakončení dat. pl. Forma *husím* (*husejm*) byla vytvořena analogicky podle gen. pl. *husí* (*husej*). Na mapě je také zakresleno zeměpisné rozšíření fonetické varianty koncovky *-ám*, totiž *-4m*.

3 Největší územní rozsah má podoba *husám*, která zabírá téměř celé Čechy (bez záp. úseku jzč. nář.) a celou Moravu. Jako dubleta byla forma *husám* zachycena porůznu též v sz. Čechách (v areálu zakončení *-am*). Pro Židlochovicko a záp. Moravskokrumlovsko je charakteristická varianta *hus4m*. Forma *husam* je typická pro západní Čechy, odděleně také pro záp. polovinu slez. nář. Podoba *husem* vymezuje areál v jižních Čechách, téměř pravidelně zde byla zapsána vedle formy *husám*. Zejména na jzč. okrajích (na Sušicku a Prachaticku) se soustřeďují tvary s koncovkou *-ím*. Obměna *husim* se objevuje na širším Jemnicku a jako dubleta na Strakonicku. Podoba *husejm* byla zachycena sporadicky, nejčastěji ve vých. části svč. nář. Forma *husom* se vyskytuje v záp. úseku jzč. nář. často jako dubletní vedle varianty *husam*. Pro vých. polovinu slez. nář. je charakteristické zakončení *-um*.

Situace ve městech se v podstatě shoduje s nář. okolím, navíc do městské mluvy vlivem spisovného jazyka proniká forma *husám*. Ta byla jako jediná zachycena v zč. pohraničních městech.

4 **husam** hluž.
husám Db, Tk, MČ, sloven. *husiam*
husem stč.
husím Db
husom pol. *gęsiom*

5 husám Po 1, Ju 1–4, 6, 7, Ru 3–5 — husam Ju 2, 5, Ru 2

6 ASJ II 109:101, SSA 11.58

7 Forma dat. pl. byla zkoumána také u feminin *kráva* a *kočka*. U feminina *kráva* byly zjištěny tvary se zakončením *-ám*, *-am*, *-om* a *-um*, jejichž rozložení je téměř shodné s distribucí odpovídajících tvarů mapované položky *husám*. Podobně je tomu u feminina *kočka*, zde však (zřejmě vlivem disimilačního výběru koncovek) nebyl zachycen tvar se zakončením *-om*.

Atlasy: ASJ II 109:101, SSA 11.58, OLA 179

Ko

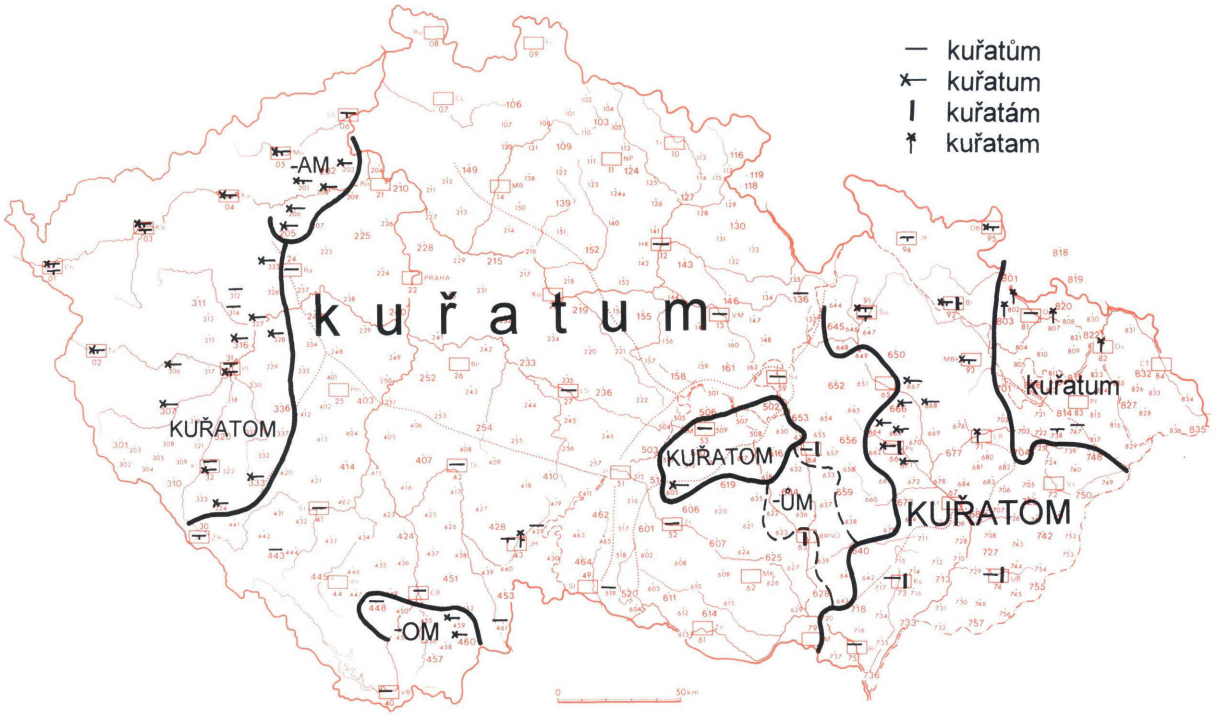

157
KUŘATŮM
dat. pl. n.

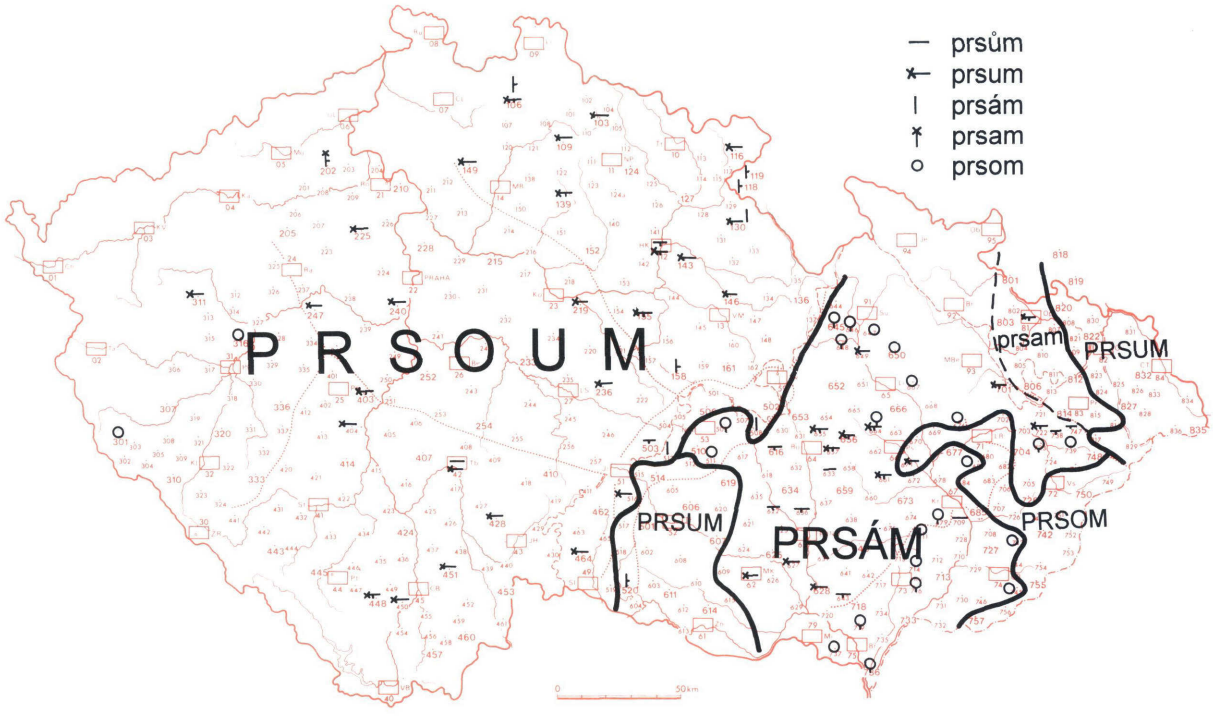

158
PRSŮM
dat. pl. n.

160 **rukám** dat. pl. f. (1633) — *mapa s. 241*

1 M rukám — rukam
rukoum
rukum (rynkum 831–836)
rucím
rukom 301, 316

2 U feminina *ruka* (pův. a-kmen) se ve spis. jazyce od původu duálový tvar dat. pl. *rukama* nezachoval (srov. 4-182 rukou). Ve spis. jazyce se užívá analogický plurálový tvar *rukám*. Ten se jako většinový uplatňuje i v nářečích. U formy *rucím* došlo k alternaci kořenné souhlásky vlivem koncovky *-ím*, za podpory tvaru nom. pl. *ruce* (srov. gen. pl. *rucí*, lok. pl. *rucích*, instr. pl. *rucíma*). Samohláska *í* v zakončení *-ím* podléhá na Moravě pravidelnému krácení (srov. PRO A1b).

Výzkum v Čechách byl proveden na řídké síti, proto izoglosa vymezující areál *rukoum* mohla být vedena jen přibližně.

3 Forma *rukám* se vyskytuje na celém území Čech a Moravy. Vedle ní přetrvává v Čechách podoba *rukoum*. Varianta *rukam* byla zapsána v sz. Čechách a dále tvoří obvyklý areál v záp. polovině slez. nář. Tvar *rucím* se soustřeďuje na Boskovicku a jz. Prostějovsku. Forma *rukom* byla zachycena v záp. úseku jzč. nář. Pro vých. polovinu slez. nář. je charakteristický morfologický sufix *-um*. Stav ve městech nebyl zkoumán.

4 **rukam** hluž.
rukám Db, Tk, MČ, sloven.
rukom pol. *rękom*
rukoum Db

5 rukám Po 1, Ju 1–3, 7, Ru 3–5 — rukam Ju 5 — rukoum Ju 2, 3, Ru 2

6 AJŠ 1371c

Ko

161 **nohavicím** dat. pl. f. (555) — *mapa s. 243*

1 M nohavicím (nohajcím 302, 303) — nohavicim (nohajcim 116, 306)
nohavicám (nohavjycám 701) — nohavicam (nohajicam 803, 804, nohavjycam 805)
nohavicom (nohajcom 301–305, 307, 309)
nohavicum (nohavicúm 137, 463)
nohavicem 330 (nohajcem 306–308)

2 U pův. ja-kmenového feminina *nohavice* hranice mezi koncovkami *-ím* a *-ám* sleduje izoglosu přehlásky *'a* > *e* v koncové slabice (srov. PRO E6). Distribuce koncovek *-ím, -ám* souvisí též s tendencí po paradigmatickém vyrovnání koncovek dat. a lok. pl. (*nohavicím*/*nohavicích, nohavicám*/*nohavicách*, srov. ČJA 4-180 nohavicích lok. pl. f.). Uzemní rozšíření zakončení *-im* je větší, než jak jej zachycuje PRO A1c. Koncovka *-um* v jihočeském a východočeském tvaru *nohavicum* je podle maskulin, patrně vlivem místních jmen na *-ice* (srov. ČJA 4-164 Prachaticím dat. pl. f.).

V oblasti vm. nář. a na Českobudějovicku se příslušný pád ojediněle zjišťoval na zástupných slovech (*rukavice*, *lavice*, *palice* aj.), protože v uvedených oblastech se užívají jiné lexémy (např. *nožina*).

3 Podoba *nohavicím* se vyskytuje zejména v již. polovině Čech (bez Strakonicka, Táborska a Ledečska), přitom v záp. úseku jzč. nář. jako dubleta vedle tvaru s koncovkou *-om* (příp. ojedinělých tvarů na *-em*). Obměna *nohavicim* je rozšířena v sev. polovině Čech s výběžkem až na Táborsko a Strakonicko a dále v centrálním úseku střm. nář., odděleně pak v již. části čm. nář. s přesahy do západních okrajových úseků střm. nář. Tvar *nohavicám* se soustřeďuje do oblasti na východ od linie Litovel – Boskovice – Nové Město na Moravě – Jihlava – Slavonice. Obměnou *-am* se vyděluje Poohří s Rakovnickem a záp. část slez. nář. Varianta *nohavicum* zaujímá areál ve vých. Slezsku a dále se objevuje jako dubleta v svč. nář., zvláště na Náchodsku a Vysokomýtsku. Zakončení *-om* je typické pro záp. úsek jzč. nář.

Stav ve městech je většinou shodný s nář. okolím, navíc do městské mluvy (kromě vých. Moravy) vlivem spisovného jazyka proniká forma *nohavicím* (event. *nohavicim*); je běžná zejména v pohraničních městech.

4 **nohavicam** hluž. *nohajcam*
nohavicám sloven. *nohaviciam*
nohavicím stč. *-iem*, Db. Tk, MČ
nohavicom pol. *nogawicom*

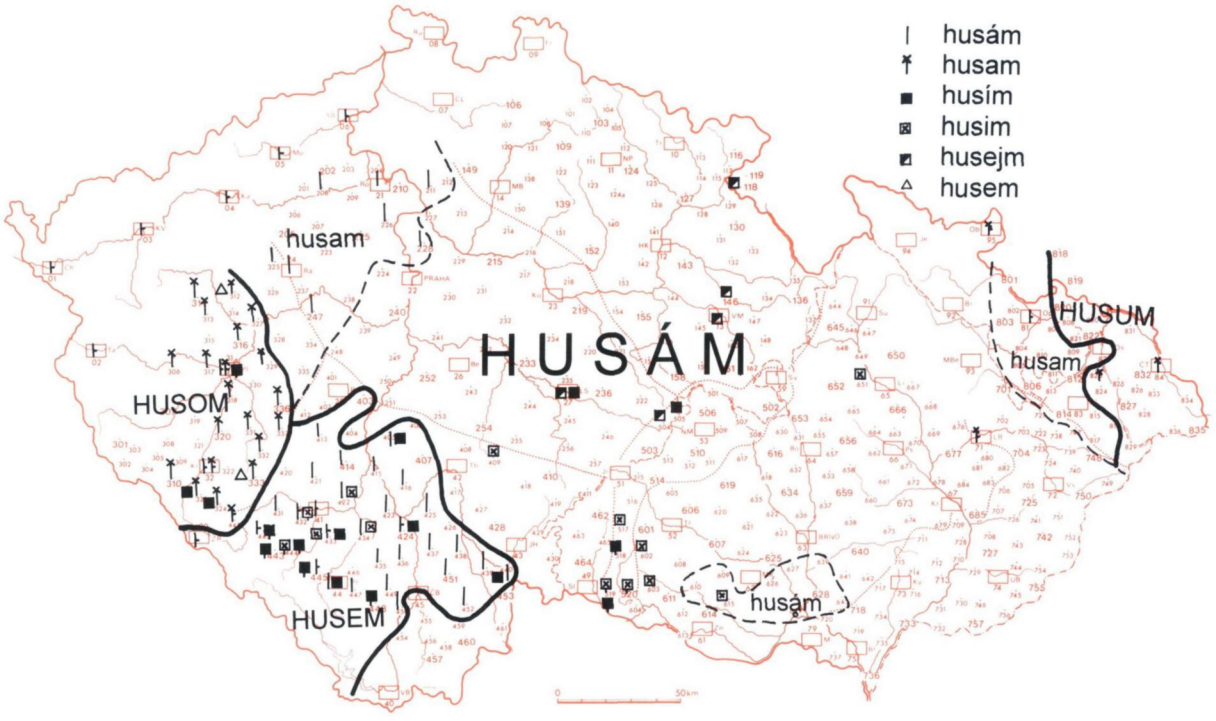

159
HUSÁM
dat. pl. f.

160
RUKÁM
dat. pl. f.

5 nohavicim Ju 1–3, Ru 3, 4 — nohawicim Po 1 — nohavicám Ju 4, 6, 7 — užicám Ru 5 — nohavicam Ru 2 — nohavicum Ju 4

6 AJŚ 1371c, SSA 11.58

Ko

162 **sviním** dat. pl. f. (877) — *mapa s. 244*

1 M sviňím — sviňim (svíňim 114–119, 129, 131–133, 143, 153)
sviňám — sviňam (s’- 801)
sviňum (ś- 818, 819, 830, 831, š- 835, 836, śf- 832–834)
sviňom

2 Na mapě jsou zachyceny morfologické rozdíly v dat. pl. pův. ja-kmenového feminina *svině*. Poměrně vyrovnaný výskyt koncovek *-ám* a *-ím* v Čechách svědčí o unifikační tendenci (o pronikání univerzální koncovky *-ám* do dat. pl. ke všem deklinačním typům) a vyloučit nelze zřejmě ani působení disimilačního výběru koncovek. Krácení koncovky *-ím* přesahuje rozsah pravidelného krácení, srov. PRO A1c. Ojedinělý výskyt tvaru *sviňom* na Litovelsku navazuje na výskyt této koncovky v dat. pl. subst. ostatních rodů (srov. *klukom, kuřatom*).

3 Forma *sviním*, shodná se spis. jazykem, byla zachycena především na Jindřichohradecku, Slavonicku a v úzkém pásu při staré čes.-mor. zemské hranici, dále se uchovává ponejvíc jako tvar dubletní na širším Českobudějovicku a v úzkém pruhu mezi Příbramí a Strakonicemi. Areál hláskové varianty *svinim* zahrnuje zhruba sev. polovinu Čech s přesahem na Zábřežsko a s výběžkem až k Boskovicím, dále se objevuje na území mezi Rakovníkem a Táborem. Podoba *sviňám* je rozšířena téměř na celé Moravě, v Čechách tvoří areál v širším středním Povltaví a jako dubleta byla zaznamenána v již. Čechách. Obvyklé areály tvoří zakončení *-am*, *-um* a *-om* (srov. ČJA 4-161 nohavicím dat. pl. f.). Forma *sviňom* byla navíc zapsána ve dvou lokalitách na Litovelsku.

Ve městech se užívá podob shodných s nář. okolím. Vlivem spisovného jazyka jako dubletní proniká zejména na záp. polovinu Moravy tvar *sviním*.

4 **sviňam** hlužˇ. *swinjam*
sviňám sloven. *sviniam*
sviním stč. *-iem*, Db, Tk, MČ
sviňom pol. *świniom*

5 sviňim Ju 1–4, Ru 3, 4 — swiňim Po 1 — sviňám Ju 6, 7, Ru 5 — swiňám Po 1 — sviňam Ju 5, Ru 2 — sviňum Ju 5 — svíňum Ju 5

6 AJŚ 1371c, SSA 11.58, OLA 257

Ko

163 **kostem** dat. pl. f. (416) — *mapa s. 245*

1 M kosťím — kosťim
kosťám (koscjám 755) — kosťam (též 213, 833, 71, -ść- 833)
kostem — kosťem
kosťom
kosťum (-ść- 818, 819, 830–832, 834, -šč- 835, 836)

2 U feminina *kost* se ve spis. jazyce zachoval původní i-kmenový tvar dat. pl. *kostem*. Výsledkem sbližování subst. typů *růže* a *kost* je forma *kostím* (podobně jako v lok. pl. forma *kostích*, srov. ČJA 4-181 kostech, lok. pl. f.). Mapována byla též hlásková obměna *kostim*, protože zakončení *-im* se objevuje v Čechách na rozsáhlém území i mimo oblast vymezenou v PRO, srov. A1c. Tvar *kosťám* svědčí o vyrovnávání podle vzoru *žena* (srov. tvar lok. pl. *kosťách*). Méně častý výskyt tvaru *kosťom* byl snad ovlivněn disimilačním výběrem koncovek. Rozšíření forem s kmenem zakončeným na *-st* × *-sť* × *-s’c’* vcelku odpovídá pravidelnému regionálnímu rozšíření, srov. PRO B6ab. K redukci *i* ve slabice *-ti-* srov. PRO C2a.

3 Mimořádně velký rozsah má forma *kostim*; je rozšířena v sev. polovině Čech s výběžkem až na Táborsko a Strakonicko a dále v centrálním úseku střm. nář., odděleně pak tvoří areál na jz. Moravě. Tvar *kostím* se vyskytuje především v oblasti jzč. nář., dále na Benešovsku (vedle *kostim*) a na Novoměstsku. Tvar *kosťám* je typický pro oblast vm. nář. a větší část střm. nář. (bez jz. části a centrálního úseku). Krátká varianta *kosťam* byla zachycena v Poohří a na Rakovnicku (častěji dubletně vedle *kostim*) a v záp. polovině slez. nář. Pro vých. polovinu slez. nář. je charakteristická forma *kosťum*. Tvar *kostěm* se soustřeďuje (zpravidla jako dubleta) na

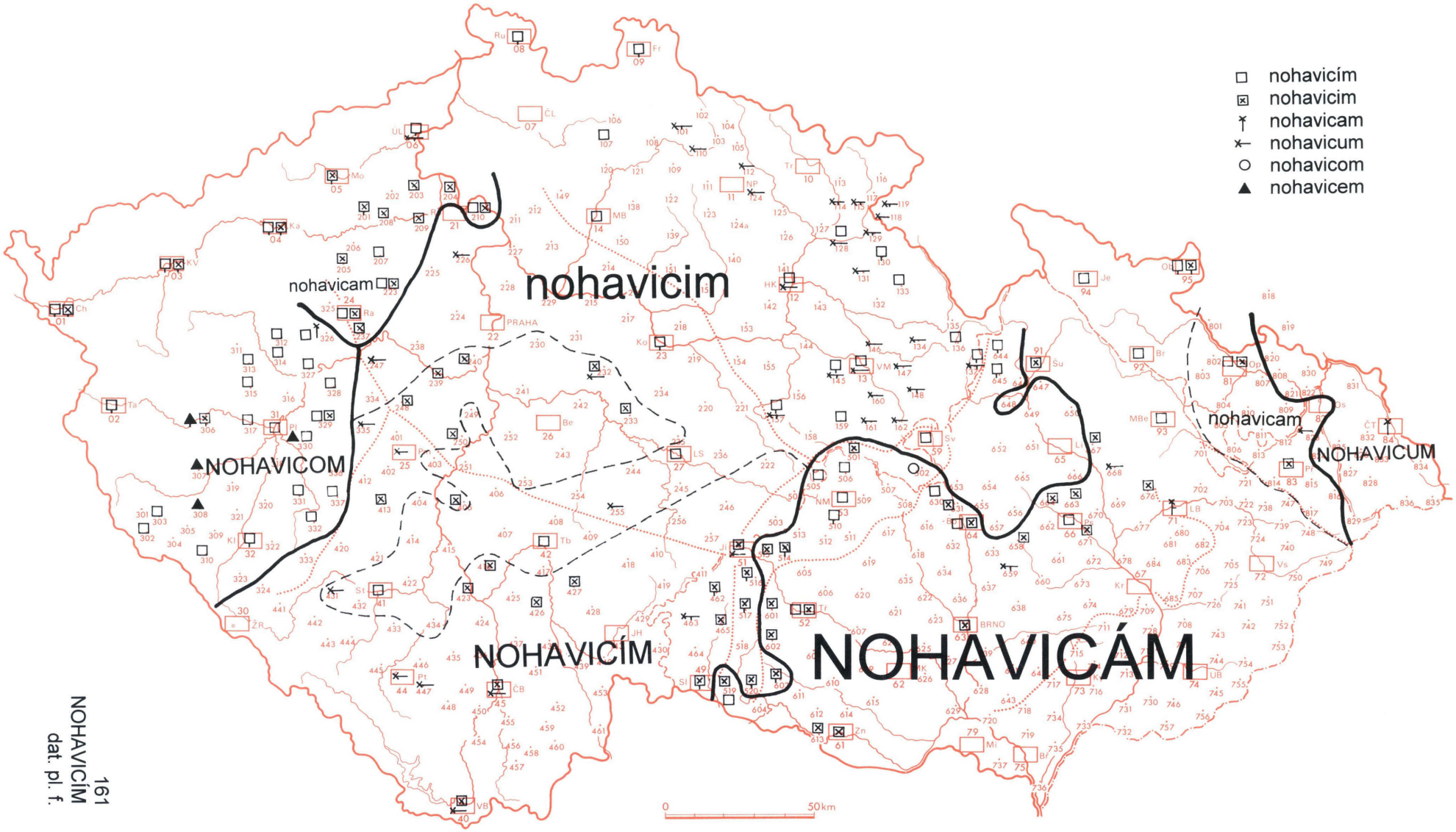

161
NOHAVICÍM
dat. pl. f.

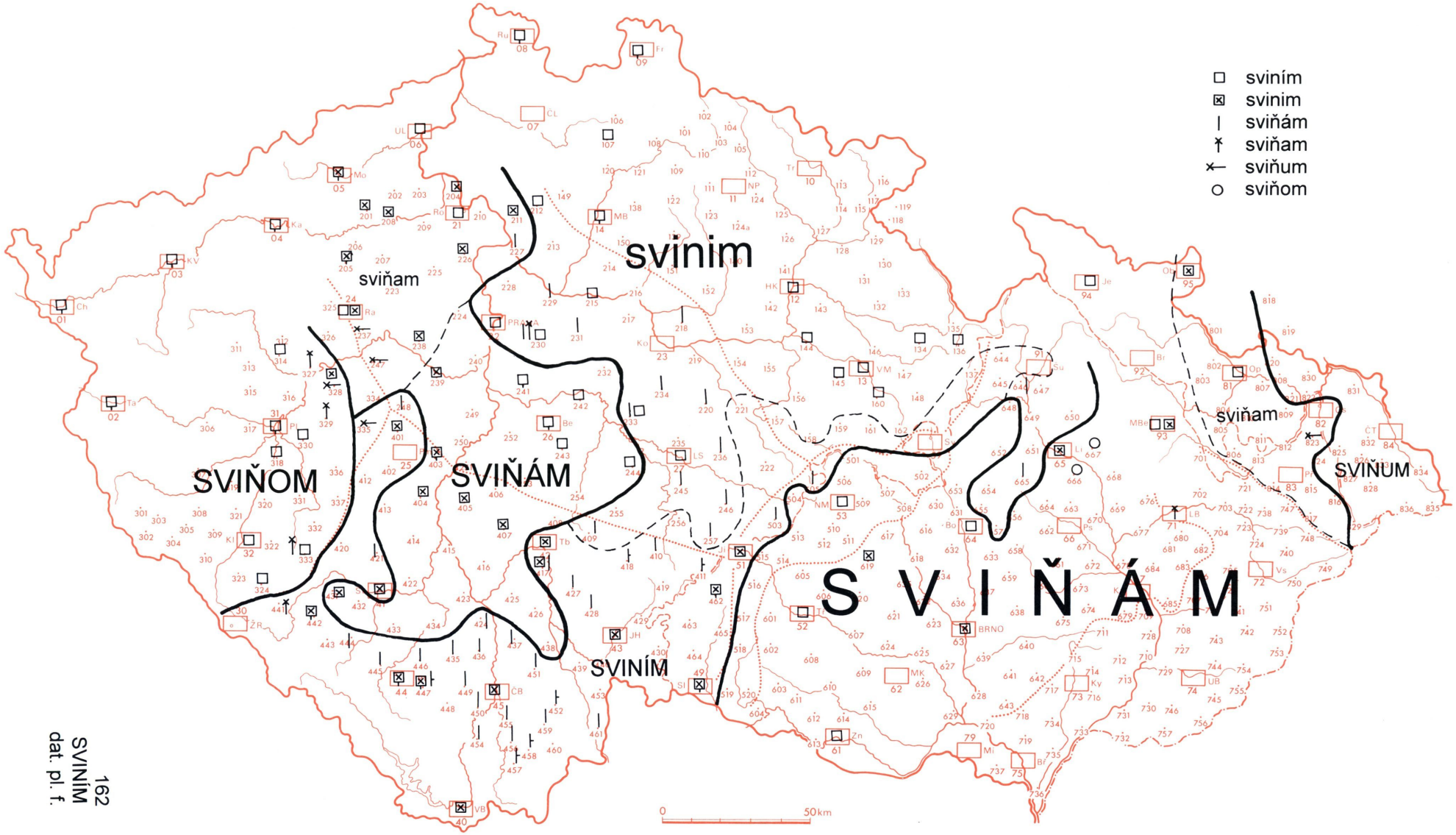

162
SVINÍM
dat. pl. f.

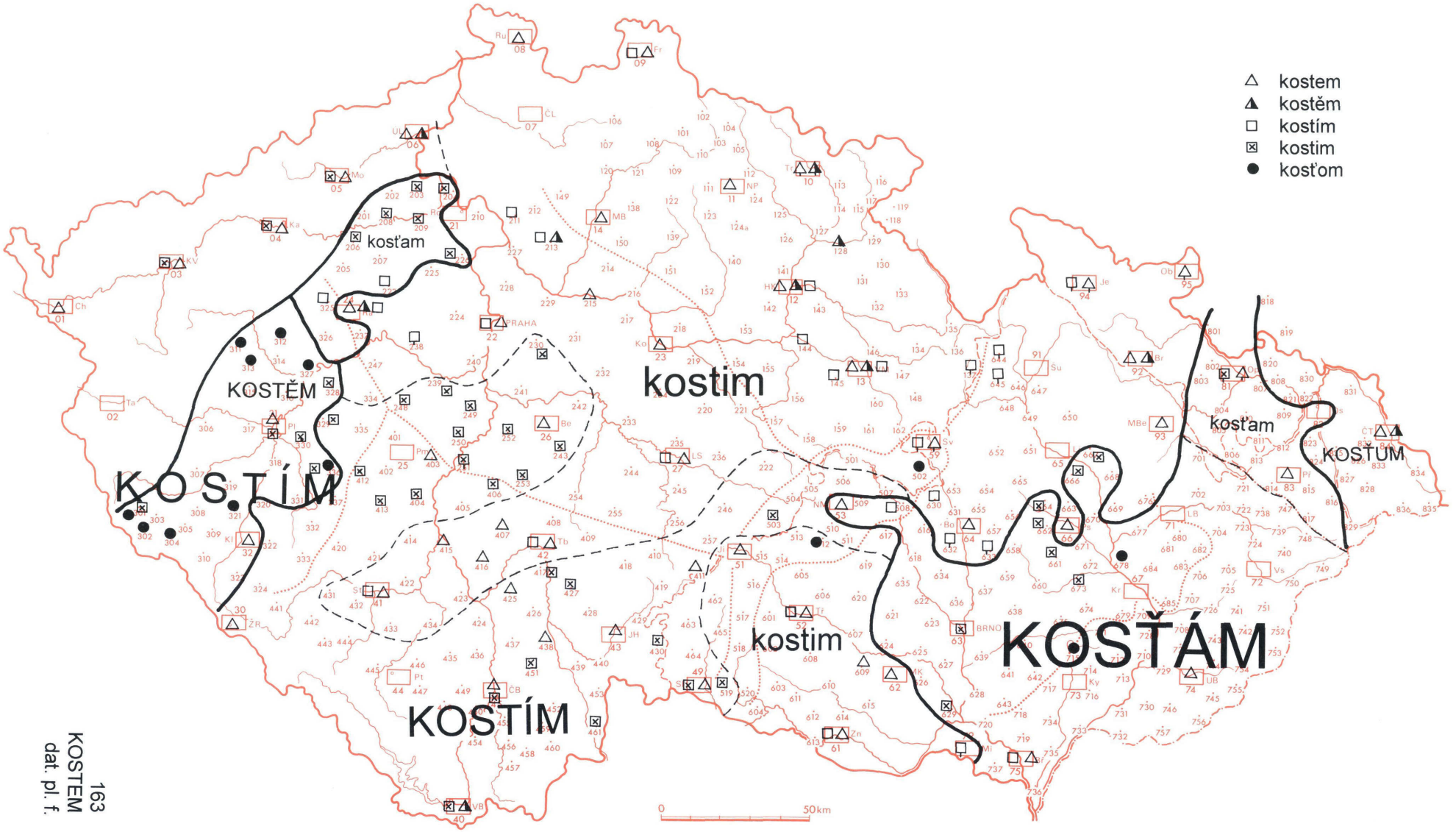

163
KOSTEM
dat. pl. f.

Plzeňsku a Klatovsku. Forma *kostem* vedle *kostím* byla pak zaznamenána roztroušeně zejména v již. úseku jzč. nář. Forma *kosťom* se objevuje především na Chodsku a sev. Plzeňsku.

Situace v městské mluvě je shodná s venkovským okolím, vlivem spis. jazyka proniká běžně tvar *kostem*.

4 **kosťam** hlužˇ. *kosćam*
kosťám sloven. *kostiam*
kostem stč., Db, Tk, MČ
kosťom pol. *kościom*

5 kosťim Po 1, Ju 1–5, Ru 3, 4 — kosťám Ju 7, Ru 5 — kosťam Ru 2

6 AJŠ 1371c, SSA 11.58

Ko

164 **Prachaticím** dat. pl. f. (2576) — *mapa s. 247*

1 M Prachaťicím
Prachaťicúm — Prachaťicum
Prachaťicám — Prachaťicam (též 326, 816, 82)
Prachaťicom

2 Na mapě je představeno zeměpisné rozšíření dativního tvaru vlastního jména *Prachatice*, které prezentuje typ jmen zakončených na -(*ov*)*ice* (např. *Karlovice*, *Pardubice*). Ta jsou tvořena od jmen obyvatelských (*Prachatice* – ves lidí Prachatových, *Karlovice* – ves lidí Karlových apod.). Podoba *Prachatice* je původní tvar akuzativu (k nominativu *Prachatici*).

Ve stč. se sledovaná místní jména skloňovala podle plurálu substantiv typu *oráč* (dat. pl. *oráčóm*, po hláskových změnách *-óm* > *-uom* > *-ům oráčům*, proto i dnes *Prachaticům*). V současné spis. češtině se tento typ pomnožných jmen řadí k femininům a skloňuje se shodně jako apelativa na *-ice*, srov. nom. pl. *ulice*, gen. pl. *ulic*, dat. pl. *ulicím*, proto *Prachatice*, *Prachatic*, *Prachaticím*. Ve spis. jazyce tedy fungují u těchto jmen v dat. pl. vedle sebe koncovky *-ím* i *-ům*.

Pestřejší je situace v nářečích, kde dochází k obvyklému vyrovnávání koncovek. Kromě zakončení *-ům*, *-ím* byly zachyceny koncovky *-um*, *-om*, *-ám*, *-am*. Zatímco repertoár a zeměpisné rozšíření koncovek v Čechách jsou téměř shodné s dat. pl. maskulina *kluk*, případně *kůň* (srov. ČJA 4-150 klukům dat. pl. m., ČJA 4-152 koním dat. pl. m.), situace na Moravě je specifická. Deklinace typu *Prachatice* zde geneticky povětšině navazuje na typy mužského rodu. Výraznou podporou dativního tvaru s koncovkou *-ím* byla autentická koncovka *-ích* (stč. *oráčích*) v lok. pl. (který je u místních jmen velmi frekventovaným pádem) a přežívající koncovka *-i* (stč. *oráči*) v instr. pl. (dosud dochovaná ve formě *Prachatici* na rozsáhlém území zahrnujícím oblast jzč. nář. bez východního cípu a dále na širším Benešovsku a na území mezi Rakovníkem a Prahou).

Ke krácení *í* v koncovce *-ím* srov. PRO A1bc.

3 Nejrozšířenější podoby *Prachaticum* se užívá v celých Čechách (kromě záp. úseku jzč. nář.) a ve vých. polovině slez. nář., jako dubletní vedle *-im* byla tato podoba zachycena v oblasti pravidelného krácení ve střm. nář. (srov. PRO Alb). Tam, kde ve střm. nář. k uvedenému krácení nedochází, byla zapsána varianta na *-ům*. V Čechách se forma na *-ům* vyskytuje jen zřídka a roztroušeně.

Západní hranice areálu koncovky *-ím* zhruba sleduje bývalou zemskou hranici čes.-mor., východní hranice probíhá po linii Litovel – Prostějov – Kroměříž – Mikulov. Tvar *Prachaticám* je typický pro Valašsko, pro část Holešovska a odděleně pro již. okraje vm. nář., jako dubletní byl zaznamenán ještě na Kroměřížsku a ve stř. úseku střm. nář. podél řeky Svitavy. Své obvyklé areály tvoří koncovky *-om* a *-am* v Čechách (srov. ČJA 4-150 klukům dat. pl. m.). Na Moravě bylo zakončení *-om* zachyceno ve stř. úseku vm. nář., dále na Kroměřížsku, vých. Prostějovsku a Litovelsku, koncovka *-am* je charakteristická pro záp. polovinu slez. nář.

V českých městech se vedle podoby *Prachaticum* objevuje i forma *Prachaticím*. V moravských městech byly zachyceny vedle podob shodných s nář. okolím formy s koncovkou *-ím*, popřípadě *-ám* (zřejmě vlivem apelativ) a zvláště ve Slezsku s *-ům*.

4 **Prachaticam** hlužˇ. *-am*
Prachaticám sloven. *-iam*
Prachaticím stč. *-iem*/*-ím*, Tk, MČ
Prachaticom stč., pol. *-om*
Prachaticům stč. *-óm*, Db, Tk, MČ

5 Prachaťicúm Ju 7 — Prachaťicum Po 1, Ju 2, Ru 2 — Prachaťicám Ru 5 — Prachaťicam Ru 2

6 —

Ko

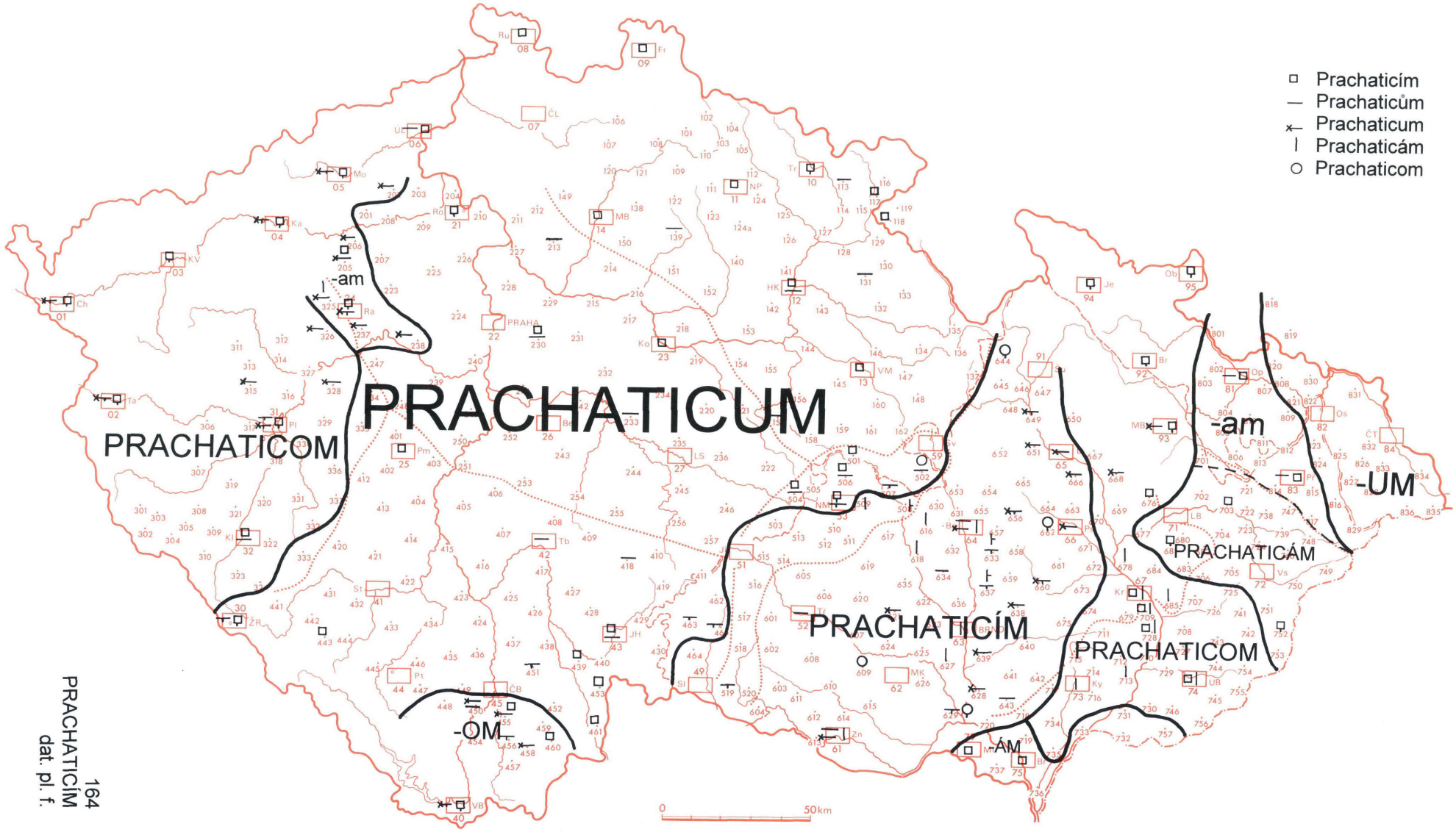

164
PRACHATICÍM
dat. pl. f.

Akuzativ pl. maskulin

V tvarech akuz. pl. se morfologické diference projevují v nářečích jen u substantiv mužského rodu životného. U neživotných maskulin a u ostatních rodů se akuz. shoduje s nom.

Tvar akuz. pl. u živ. maskulin byl na rozdíl od stavu v sg. už v pč. období odlišný od nom. pl. (např. akuz. *chlapy*, *oráčě*, *gosti*, *syny* × nom. *chlapi*, *oráči*, *gostie*, *synove*). Tento stav se v podstatě uchoval – s výjimkou i-kmenů – až do současné spisovné češtiny. Ve výslovnosti došlo k splynutí akuz. s nom. pl. v důsledku splynutí *y* s *i* (např. nom. *psi*, akuz. *psy* > nom., akuz. [*psi*]).

Jiná je situace v nářečích: docházelo tu zejména k různým vyrovnáním, a to buď ve prospěch tvarů akuzativních podle stavu u neživ. maskulin (*králíky* též nom., tj. akuz.-nom.), nebo ve prospěch tvarů nominativních (*králíci* též akuz., tj. nom.-akuz.). Průnik tvarů nom. pl. do akuz. umožnily zvláště případy, kdy se po splynutí *y* a *i* starý rozdíl setřel. V některých dialektech jako obdoba poměrů v sg. pronikl do akuz. pl. tvar gen. pl. (např. *vidím chlapů*, tj. gen.-akuz.). Uvedené procesy souvisejí s uplatňováním kategorie životnosti.

V akuz. pl. se tedy u život. maskulin užívají pův. koncovky akuz., nom. a gen.

Koncovky akuz.:

-*e*: pův. jo-kmenová koncovka (*'ě* > *e*);
-*i*: pův. i-kmenová koncovka;
-*y*: pův. koncovka deklinace o-kmenové a u-kmenové; výslovnost -*y* na velké části území (a ve spis. jazyce) se změnila v -*i* (v pravopise se však grafém *y* uchovává).

Koncovky nom.-akuz.:

-*i*: pův. o-kmenová a jo-kmenová koncovka nom. pl.;
-*í*: pův. koncovka nom. pl. někdejších mužských i-kmenů; nelze vyloučit ani pokračování pův. zakončení **-ьja* u hromadných jmen stč. typu *bratřie* (patrné působením morfologické tendence po odlišení podstatných jmen život. a neživot.);
-*ove*: pův. nom. koncovka u-kmenová;
-*ové*: obměna pův. u-kmenové koncovky -*ove* nejspíše vlivem koncovky -*é* od konsonantické deklinace.

Koncovky gen.-akuz.:

-*í*: pův. i-kmenová koncovka gen. pl.; po zkrácení (PRO A1a), popř. změně *i, í* > *y, ý* (PRO F2bc) se po sykavkách a po *ř* ve Slezsku realizuje jako -*y*;
-*ích*: původní i-kmenová koncovka gen. pl. s koncovým formantem -*ch*, který se připojuje vlivem zakončení gen. pl. adjektivní, popř. i zájmenné deklinace;
-*ů*: koncovka navazující hláskovým vývojem na pův. u-kmenové zakončení (stč. -*óv* po změně *ó* > *uo* > *ů* a odpadnutí koncového -*v*);
-*ůch*: u-kmenová koncovka -*ů* ovlivněná zakončením gen. pl. adjektivní deklinace, popř. i zájmenné deklinace;
-*ův*: pův. u-kmenová koncovka gen. pl. po změně -*óv* > -*uov* > -*ův*.

Z většího počtu položek dotazníku sledujících nář. diference v tvarech akuz. pl. životných maskulin jsou na mapách představeny položky pekaře, psy, syny a hosty. Položky voly, ptáčky, vrabce se diferencují morfologicky jen na vých. okrajích Moravy a ve Slezsku, a to v podstatě ve shodě se zde představenými mapami. Položky sedláky, holuby, kluky a hochy navíc evidují v Čechách rozdíl mezi tvarem akuz. a nom.-akuz. v rozsahu, jenž je představen na mapě ČJA 4-166 pekaře akuz. pl. m. Podobně se v Čechách diferencuje i položka *jeleny*. Na Moravě vytvářejí zaznamenané formy areály, které jsou v podstatě shodné s areály u položky *hosty*.

165 **psy** akuz. pl. m. (893) — *mapa s. 249*

1 M psy — psę
pse (též 648)
psú
psúch 749
psuv (psuov 801)

2 U nář. tvarů akuz. pl. substantiva *pes* (o-kmen) stará náležitá koncovka -*y* v důsledku hláskového vývoje splynula s pův. koncovkou nom. pl. -*i*. V oblasti sv. poloviny Čech forma *psi* – se zřením k mapě ČJA 4-166 pekaře akuz. pl. m. – nepochybně představuje původní tvar nom. pl.

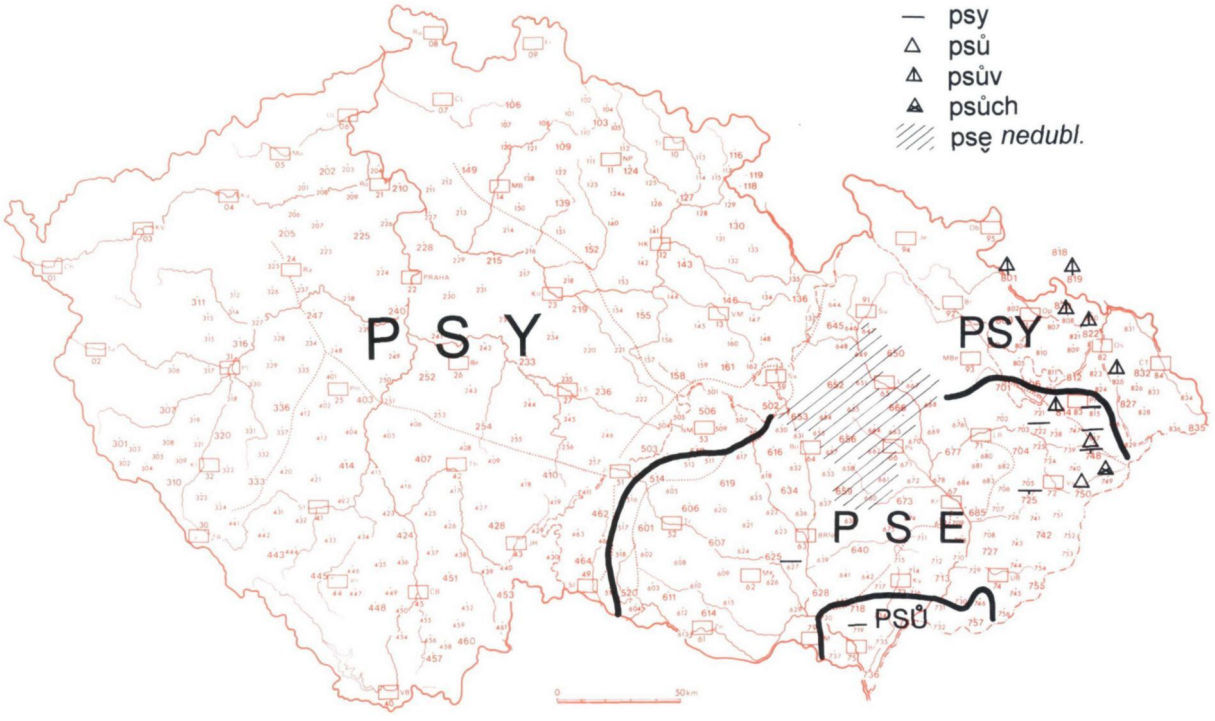

165
PSY
akuz. pl. m.

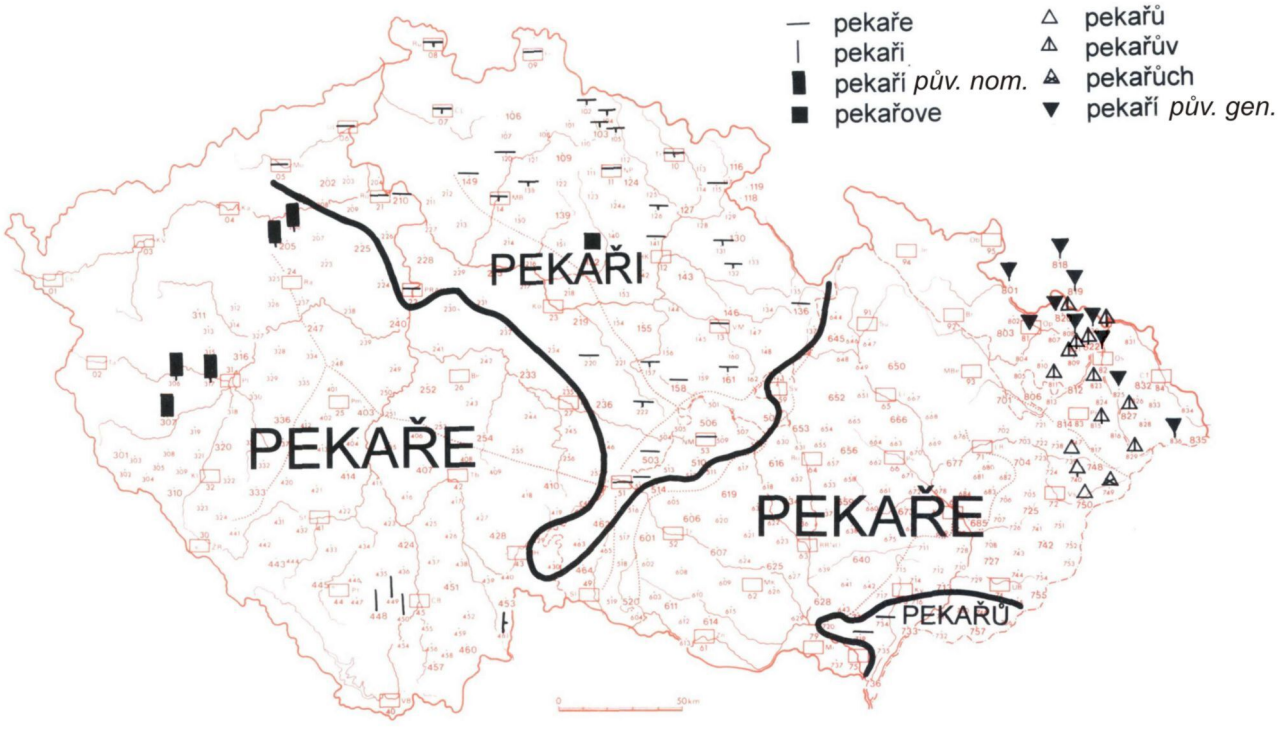

166
PEKAŘE
akuz. pl. m.

Tvar *pse*, zapisovaný na Moravě, zařazuje toto slovo k měkkému skloňovacímu typu. Nasvědčuje tomu i skutečnost, že tato forma zasahuje až do oblasti čm. nářečí. V oblasti střm. změny *y* > *ę* (*e*), kterou eviduje mapa PRO D2bc, nelze však hranici mezi měkkým a tvrdým skloňováním stanovit s jistotou. K tvrdému skloňovacímu typu by zařazovala sledovaný tvar forma *pse*, kterou na mapě rovněž evidujeme. Je však možné, že jde spíše o pův. koncovku měkkého skloňovacího typu *-e*, která se analogicky přiklonila k typu *chlapę*.

Ostatní tvary jsou od původu koncovkami genitivu (*psů*, *psův*, *psůch*).

3 Tvar *psy* je běžný v čes. nářečích v užším smyslu a také v nář. slez. V centrálním úseku střm. nářečí byla zapsána hlásková varianta *psę*.

Pro část nářečí střm. a většinu vm. nářečí je typická forma *pse*.

Charakter okrajových regionalismů mají podoby gen.-akuz. *psů* (na již. Slovácku a na Kopanicích), *psův* (v obcích na území polského Slezska a jako dubletní zejména na Ostravsku) a *psůch* (sporadicky doložená z vých. Valašska).

Ve městech tato položka zkoumána nebyla.

4 **psův** sloven. *psov*, pol. *psów* **psy** stč., Db, Tk, MČ, hluž.

5 psi Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — pse Ju 6 — psú Ru 5

6 —

Fi

166 **pekaře** akuz. pl. m. (56) — *mapa s. 249*

1 M pekaře (p'ekoře 831–835)
pekaři
pekaří
pekařove 152
pekařú
pekařuv
pekařúch 749
pekařì (p'e- 818, p'ekoři 836)

N pekari 755

2 Tvary akuz. pl. substantiva *pekař* (jo-kmen) jsou jednak náležitým pokračováním starých podob akuz. (*pekaře*), jednak původními nom. (*pekaři*, *pekaří*, *pekařove*) nebo gen. (*pekařů*, *pekařův*, *pekařůch*, *pekaři*) tvary.

Je třeba odlišovat formu *pekaří* v záp. Čechách od podoby *pekaří* ve Slezsku: zč. tvar *pekaří* je původním tvarem nom.; slezský tvar akuz. pl. *pekaří* (ve fonetické relizaci *-ři*, popř. *-ry*) je od původu gen. pl. měkkých substantiv mužského rodu život. i neživot. (srov. slezské *vidím kovali*, *koni*, *jeleni*, *haleřy*, *kolačy*).

Na mapě nejsou představeny pravidelné hláskové změny *i* > *y* (PRO F2b) a *ů* > *u* (PRO A1a).

Nemapovaná podoba *pekari*, zaznamenaná z Kopanic, dokládá přechod tohoto maskulina k tvrdému skloňovacímu typu. V oblasti, kde neexistuje foném *ř* (*pekar*), došlo k morfologickému vyrovnání se substantivy zakončenými na tvrdou souhlásku (*pán*).

3 Největší území pokrývá podoba *pekaře*. Je běžná v jz. polovině Čech a téměř na celé Moravě a ve Slezsku a často jako tvar dubletní i v sv. polovině Čech, kde dominuje forma *pekaři*. Ze zč. okrajů se dokládá i podoba *pekaří* a z Kolínska sporadicky forma *pekařove*.

Tvary gen. ve funkci akuz. pocházejí ze záp. slez. podskupiny, ze sev. Valašska a dol. Pomoraví. Podoba *pekařů* byla zapsána na již. Slovácku a na sv. Vsetínsku; ze stř. části Slezska se dokládá forma *pekařův*; na Valašsku se ojediněle vyskytla i podoba *pekařůch*. Gen. tvar *pekaří* (ve fonetické realizaci koncového *-ří*: *ři*, *-ry*) pochází zejména ze sev. části slez. nářečí (srov. ČJA 4-125 pekařů gen. pl. m.).

4 **pekaře** stč. *pekaře*, Db, Tk, MČ **pekařův** sloven. *pekárov*, pol. *piekarzów*, hluž. *pekarjow*

5 pekaře Ju 5, 6, Ru 3 — pekaři Po 1, Ju 1–5, Ru 4 — pekaří Ju 3, Ru 2 — pekařú Ru 5

6 —

Fi

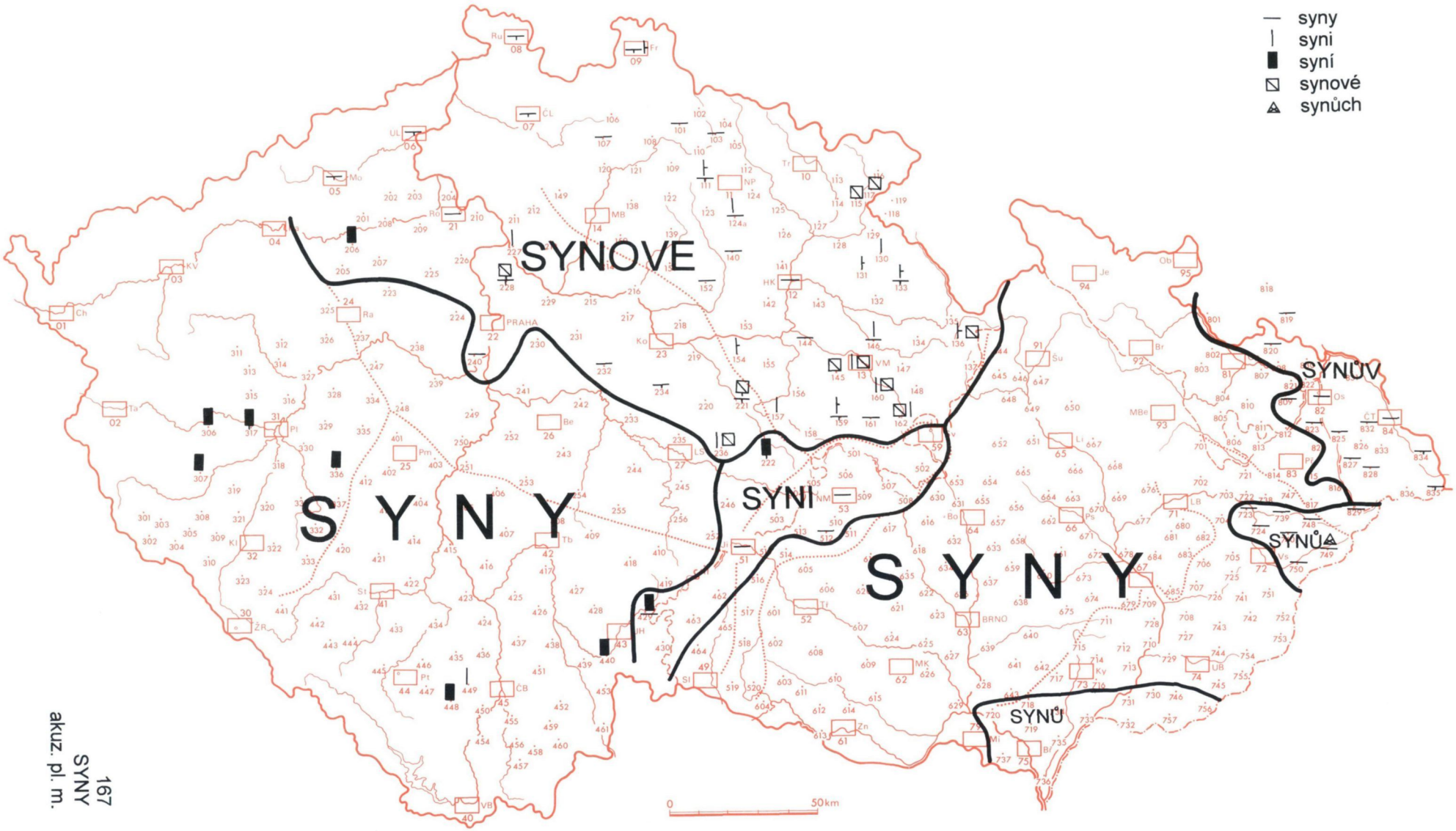

197
SYNY
akuz. pl. m.

167 **syny** akuz. pl.m. (1809) — *mapa s. 251*

1 M syny
siňi
siňí
sinove
sinové
synú
synúch 749
synuv

2 Vedle pův. koncovky akuz. pl. substantiva *syn* (pův. u-kmen) *-y* (*syny*) se v akuz. pl. uplatňují další koncovky, a to pův. koncovka nom. pl. *-ove* (*synove*) s její novější obměnou *-ové* (*synové*) a též koncovka pův. gen. pl. *-ův* (*-ov*) (*synův*), popř. *-ů* (*synů*) nebo *-ůch* (*synůch*).

V tomto tvaru se rovněž prosadily i koncovky nom. pl. jiných typů: pův. o-kmenová koncovka *-i* (*syni*) a koncovka *-í* (pův. v tvarech mužské i-kmenové deklinace).

3 V jz. polovině Čech, na Moravě (bez záp. a jv. okraje) a ve Slezsku je běžná podoba *syny*.

Jinde se uplatňuje buď původní nom. pl., nebo gen. pl. Forma *syni* byla zaznamenána především v čm. nářečích a porůznu též v svč. nářečích. Tvar *syní* se vyskytuje zejména na Plzeňsku a Jindřichohradecku. V sv. polovině Čech dominuje tvar *synove*, zejména ze širšího Vysokomýtska je doložena novější varianta *synové* (srov. ČJA 4-92 synové nom. pl. m.).

Tvar *synů* se dokládá z nejjižnějšího úseku vm. nářečí a odděleně též z vých. Valašska (tam je dubletní s formou *syny*). Podoba *synův* je příznačná pro přechodová čes.-pol. nářečí a sev. okraj slez. nářečí; je zde zpravidla dubletní. Spolu s tvarem *syny* na vých. Valašsku byla zapsána ojedinělá varianta *synůch*.

4 **synův** sloven. *synov*, pol. *synów*, hluž. *synow* **syny** stč., Jg, Tk, MČ

5 syny Ju 7 — sini Po 1, Ju 3, 5, 6, Ru 3 — siňi Ju 1–4, Ru 1, 4 — siňí Ju 3, Ru 2 — sinú Ru 5 — sinove Ju 1, Ru 4

6 —

Fi

168 **hosty** akuz. pl. m. (2039) — *mapa s. 253*

1 M hosty
hosťe (též 306, 621, 635, 718, hosce 755)
hosťi
hosťí
hostu (hosťou 710)
hosťuv
hosťúch 749
hosťi
hosťich 814

2 Mapa zachycuje nář. tvary akuz. pl. substantiva *host*, které náleželo v pč. k i-kmenové deklinaci. Její původní koncovkou akuz. pl. je *-i* (*hosti*). Ostatní nář. koncovky dokládají přechod k jiným skloňovacím vzorům: výsledkem přechodu k vzoru *pán* (o-kmen) je tvar *hosty*, k vzoru *muž* (jo-kmen) *hostě*. Ostatní podoby jsou od původu tvary nom. pl. (*hostí*) nebo gen. pl. různého původu (*hosťů*, *hosťův*, *hostích*, *hostí*), srov. ČJA 4-128 hostí gen. pl. m.

Tvar *hostí*, zaznamenaný na záp. okrajích jzč. a strč. nářečí, má patrně pův. koncovku nom. pl. někdejších mužských i-kmenů.

Ve Slezsku zapsaný tvar akuz. pl. *hostí* (*hošťy*) je od původu gen. pl. i-kmenů.

Tvar *hosti* v svč., střč. a čm. nářečích může být buď pokračováním pův. i-kmenové koncovky akuz. pl., nebo novotvarem podle nom. pl. typu *páni* (srov. ČJA 4-95 hosté nom. pl. m). Pro nom.-akuz. svědčí skutečnost, že územní rozsah této formy nepřesahuje hranici rozšíření tvaru *pekaři* (srov. ČJA 4-166 pekaře akuz. pl. m.). Naopak relikty tvaru *hosti* v jzč. nářečích snad mohou být pokračováním pův. stavu.

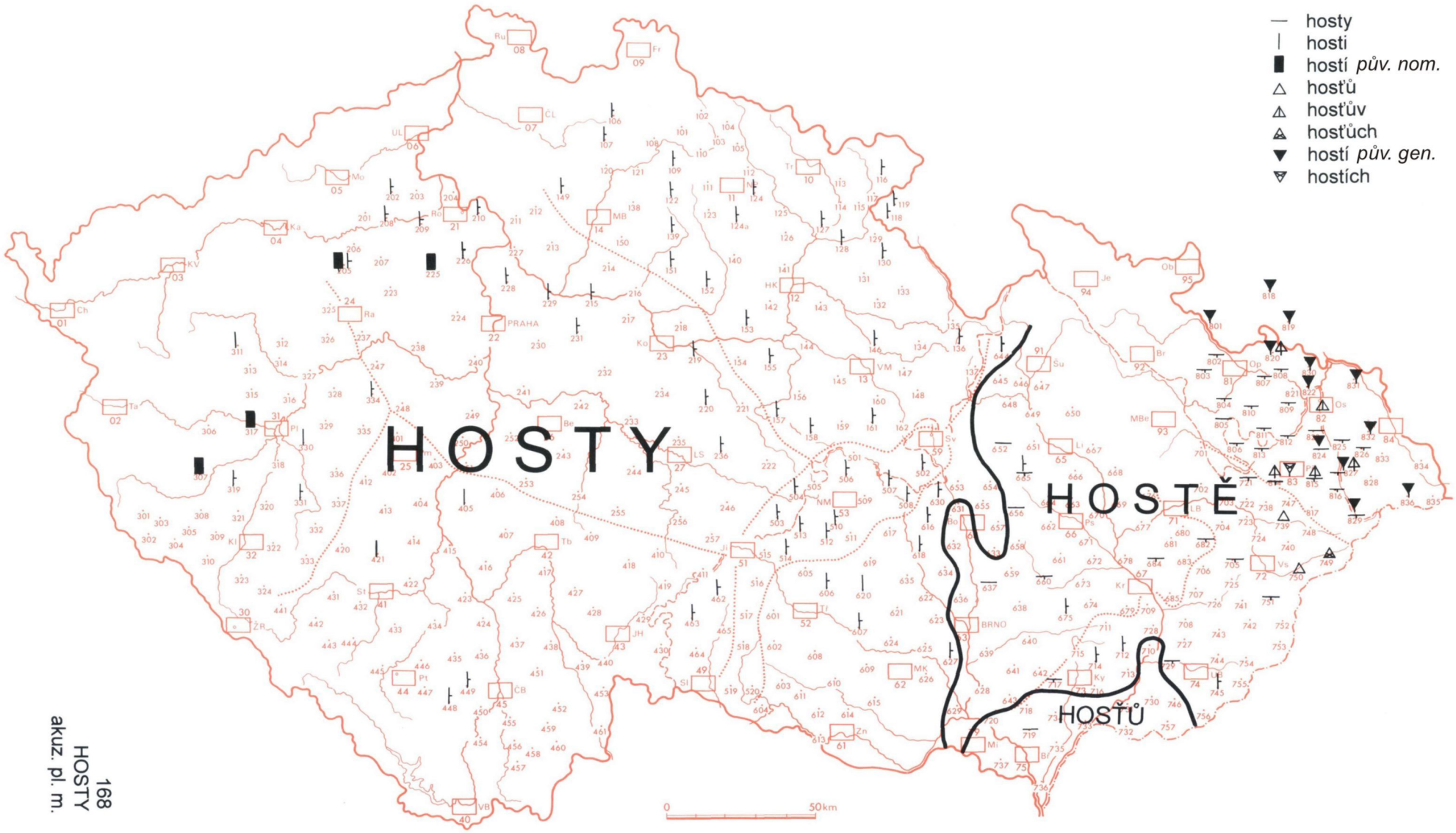

168
HOSTY
akuz. pl. m.

3 Tvar *hosty* pokrývá zhruba celé Čechy a záp. část Moravy až po linii řek Svitavy a Svratky, odděleně tvoří areál v slez. nářečích. Na vých. polovině Moravy převažuje forma *hostě*. V sev. polovině Čech poměrně hojně, zpravidla nedubletně, avšak areálově nevyhraněně, a v sev. úseku čm. nářečí kompaktněji byl zapsán tvar *hosti*. Forma *hostí* se vyskytla jen místy na záp. okrajích Čech.

Tvary gen.-akuz. se omezují na vých. polovinu zkoumaného území. Pro již. úsek vm. nářečí je typická podoba *hosťů*, varianta *hosťův* se dokládá hlavně z Příborska, *hostůch* ojediněle ze Vsetínska. Od původu gen. tvar *hostí* byl zapsán v sev. a vých. části slez. nář.

4 **hosti** stč. *gosti*, Db, Tk, hluž. *hosći* **hosty** Tk, MČ
hostův sloven. *hosťov*, pol. *gości*ów, hluž. *hosćow*

5 hosti Ju 3, Ru 3 — hosťe Ju 6 — hosťi Po 1, Ju 1, 2, 5, Ru 4 — hosťí Ru 2 — hosťú Ru 5

6 OLA 2244

Fi

Lokál plurálu

Repertoár všech zachycených koncovek:

-*ach*: podnět ke krácení a-kmenové koncovky -*ách* v záp. Čechách vzešel pravděpodobně od krátkých dativních tvarů na -*om* (srov. ČJA 4, Dativ plurálu, s. 224, a P. Jančák: K jazykovému zeměpisu Čech. Některé případy západočeského krácení v koncovkách, Naše řeč 53, 1970, s. 129–137); v důsledku unifikace plurálových koncovek se ke koncovce -*om* muž. rodu přitvořilo i –*om* žen. rodu; tato krácená varianta ovlivnila kvantitu v koncovkách -*ám* > -*am* (u maskulin a neuter -*ům* > -*um*), v lok. pak -*ách* > -*ach*; ve Slezsku je patrně koncovka -*ach* původní (stejně jako v polštině); jestliže vznikla krácením (z -*ách*), pak její krácení proběhlo dříve než slez. změna *á* > *o*;

-*ách*: pův. a-kmenová koncovka; má tendenci postupně nahrazovat tradiční nář. zakončení;

-*4ch*: koncovka s labializovanou realizací samohl. *á*; protože její zeměpisné rozšíření je u všech mapovaných položek téměř shodné, bylo graficky znázorněno jen na mapě *klucích*;

-*ech*: u maskulin a neuter pův. u-kmenová koncovka; u feminin pův. i-kmenová koncovka;

-*ejch*: z -*ích* diftongizací *í* po sykavkách;

-*ích*: pův. jo-kmenová koncovka (stč. *oráčích*); u feminin ja-kmenová koncovka vzniklá analogicky nejspíš podle jo-kmenů, popř. vyrovnáním podle přehlasovaných koncovek, kde pro přehlásku byly podmínky, např. instr. pl. *dušemi*;

-*och*: koncovka vznikla patrně paradigmatickým vyrovnáním podle dativní koncovky -*om* (v stč. -*óm*/-*om*); jde o koncovku společnou na určitém teritoriu substantivům všech rodů a typů; slezské -*och* územně navazuje na tutéž koncovku ve vm. nářečích; zobecnělo zde u všech rodů a typů; srov. *sousedoch*, *poloch*, *nohavicoch*;

-*óch*: ke dloužení v koncovce došlo paradigmatickým vyrovnáním (srov. nář. gen. -*ůch*, dat. -*ům* (stč. -*óm*), instr. -*ámi*);

-*ou*: stará duálová koncovka (*prsou*, *rukou*);

-*ouch*: koncovka patrně dokládá pozůstatek duálového sklonění; starý duálový tvar na -*ou* byl podle lok. pl. substantiv, adjektiv a zájmen končících na -*ch* modifikován na zakončení -*ouch* (*klukouch*, *kamenouch*, *prsouch*, *rukouch*).

V nářečích dochází místy k unifikaci některých koncovek napříč rody a všemi typy substantiv. To platí o koncovkách -*ach*, -*och* ve slez. nářečích; zakončení -*ach* je navíc charakteristické pro sz. okraj čes. nářečí.

Lokál pl. maskulin

Ve spis. jazyce se v lok. pl. maskulin (životných i neživotných) uplatňuje u typů *pán*, *hrad* a *předseda* koncovka -*ech*. U maskulin zakončených na -*k*, -*g*, -*h*, -*ch* (-*ka*, -*ga*, -*ha*, -*cha*) a ojediněle na -*s*, -*z*, -*l* se využívá koncovky -*ích* (*hoších* < stč. *hošiech*), stejně jako u vzorů *muž*, *stroj* a *soudce*.

Nář. stav v lok. pl. maskulin je doložen zmapováním těchto položek: klucích; vozech s přikomentovanými položkami sousedech a volech; kamenech, dubech, pekařích, nožích.

Zeměpisné rozšíření koncovek -*ach*, -*och* a -*óch* je u všech zkoumaných maskulin téměř shodné.

Zakončení -*ach* je typické pro záp. a sz. okraje čes. nářečí a pro slez. nářečí, kde tato koncovka vytváří dva od sebe oddělené areály – první na Opavsku, druhý ve vých. polovině slez. nář.

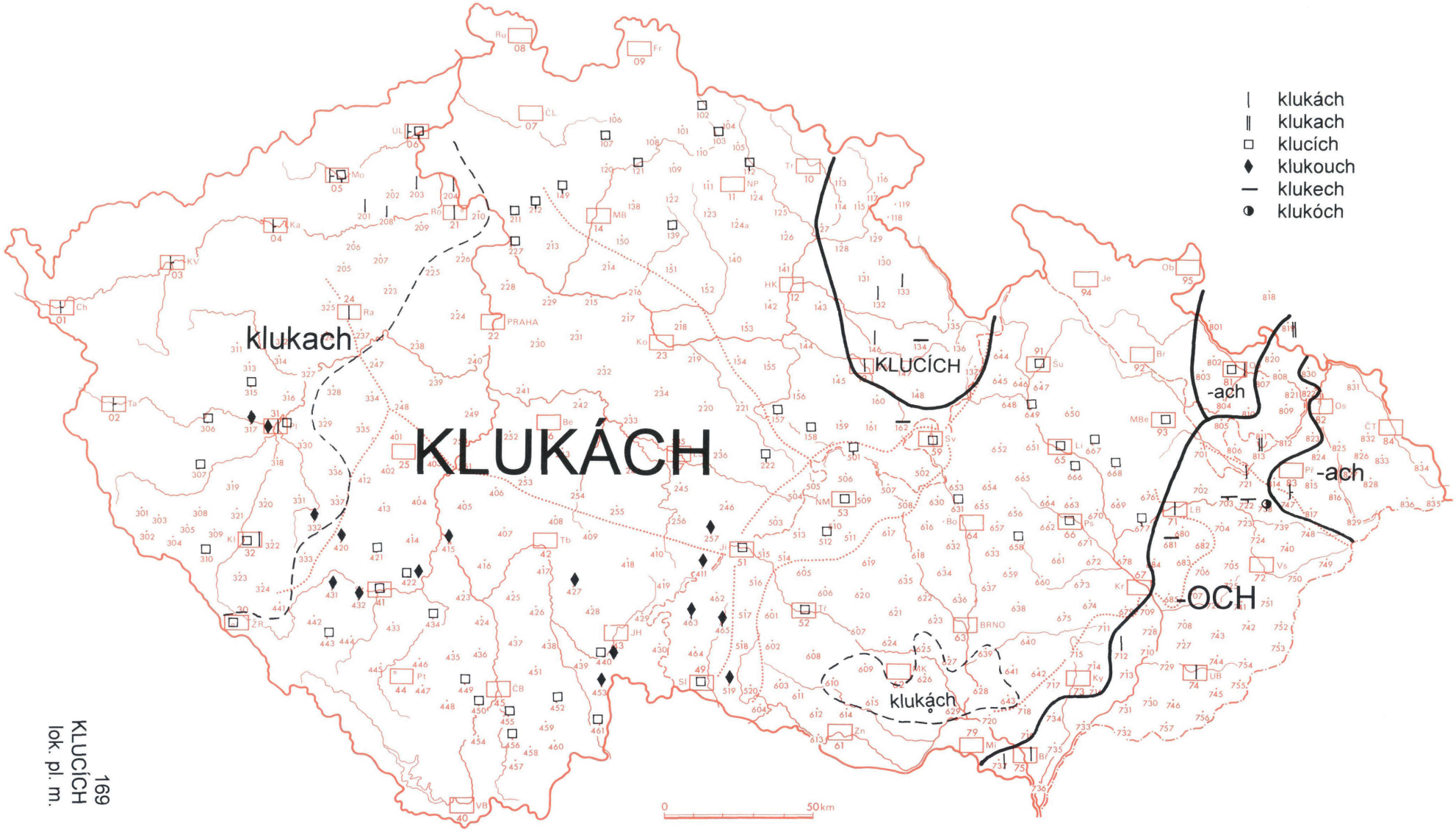

169
KLUCÍCH
lok. pl. m.

Koncovka *-och* je příznačná pro vm. nář. (s výjimkou dolských nářečí) a přilehlé Holešovsko a pro stř. pruh slez. nářečí.

Koncovka *-óch* byla zachycena pouze v bodě 738. Dokládá ji už F. Bartoš v tzv. starojickém nářečí, tj. v okrajovém nářečí na Hranicku (viz Dialektologie moravská, 1. díl, Brno 1886, s. 84).

Uzemní rozšíření ostatních koncovek je různé.

Koncovka *-ách* se zpravidla vyskytuje na větší části Čech (zde u tvrdých typů), ve stř. dialektech a v jz. úseku vm. nářečí. Výslovnost samohlásky *á* v koncovce *-ách* je na území již. od Brna vždy labializovaná (*-4ch*). Její zeměpisné rozšíření zaznamenáváme pouze na mapě *klucích*.

Koncovka *-ech*, shodná se spis. jazykem, vykazuje u různých substantiv nestejný zeměpisný rozsah. Důsledně však vytváří malou enklávu na Hranicku; v tomto mikroareálu jde dokonce o univerzální koncovku pro substantiva všech rodů a typů (včetně feminin, srov. *o kravech*).

Podobně také koncovka *-ích* u tvrdých maskulin má nestejné zeměpisné rozšíření. Přesto se nejčastěji zakončení *-ích* objevuje na okrajích svč. a jzč. nářečí.

169 **klucích** lok. pl. m. (1899) — *mapa s. 255*

1 M klucích
klukách (klucách 213, 227) — klukách — klukach (klucach 201, 202)
klukech 681, 703, 722 (klucech 134, 162)
klukoch — klukóch 738
klukouch

2 Rozšíření lexému kluk viz ČJA 1-1 chlapec. Zejména ve vm. nářečích byl lok. pl. sledován na zástupných slovech.

Tvary *klucách, klucach* a *klucech* nebyly mapovány; registrujeme je však v oddíle 1 M. K alternaci *k*/*c* srov. ČJA 4-150 klukům dat. pl. m. a ČJA 4-188 hochy instr. pl. m.

Na mapě nezachycujeme pravidelné krácení *í* v koncovce *-ích*, srov. PRO A1bc.

3 Nejrozšířenější forma *klukách* je doložena na většině území Čech a ve stř. nářečích (bez Holešovska) s přilehlým jz. úsekem vm. nářečí. Hlásková varianta *kluk4ch* byla zachycena na Židlochovicku a záp. Moravskokrumlovsku. Podoba *klucích*, shodná se spis. jazykem, vytváří ucelenou oblast ve vých. Čechách, dubletně se vyskytuje dále v sev. Čechách, častěji též na Strakonicku, Českobudějovicku, na Moravě pak zejména v centr. oblasti stř. nářečí. Forma *klukouch* se objevuje porůznu v jzč. nářečích, zejména v jejich vých. cípu, na Jindřichohradecku a na Strakonicku. Tvar se zakončením *-ech* byl zapsán ve dvou lokalitách na Hranicku, v bodě 681 a zcela ojediněle i v svč. oblasti. Obvyklé rozšíření mají koncovky *-ach*, *-och* a *-óch*. Zakončení *-och* je charakteristické pro oblast vm. nářečí (bez dolských nář.) s přilehlým Holešovskem a pro stř. pruh slez. nářečí (v lokalitě 738 byl zachycen tvar *klukóch*), koncovka *-ach* se vyskytuje pravidelně na záp. a sz. okrajích čes. nářečí a odděleně na jz. Opavsku a ve vých. polovině slez. nářečí.

Ve městech byla zpravidla zaznamenána forma shodná se stavem v okolních dialektech.

4 **klukach** pol., hluž. **klukoch** sloven.
klucích stč. *-iech*, Db, Tk, MČ

5 klucich Ju 4 — klukách Ju 1–4, 6, Ru 3 — klukoch Ju 7 — klukúch Ru 2 — kluku Ru 4

6 AJŠ 1373a, SSA 11.58, 11.59

Ko

170 **vozech** lok. pl. m. (689) — *mapa s. 257*
sousedech (80)
volech (796)

1 M vozech
vozách – vozach
vozích (vozejch 160)
vozoch — vozóch 738

170
VOZECH
lok. pl. m.

2 Na mapě je představeno zeměpisné rozšíření podob lok. pl. pův. o-kmenového maskulina *vůz*. Krácení samohl. *í* v koncovce *-ích* vcelku odpovídá PRO A1bc.

3 Forma lok. pl. *vozech*, shodná se spis. jazykem, se vyskytuje na celém území Čech, na Moravě pak v oblasti střm. nářečí s přilehlým jz. úsekem vm. nářečí a s výběžkem do sev. úseku vm. nářečí až k Valašskému Meziříčí. Vedle ní na rozsáhlých územích čes. národního jazyka přetrvává starší tvar *vozích*, a to zhruba ve vých. polovině svč. nářečí, odděleně pak v záp. části jzč. nářečí, dále na Strakonicku, Příbramsku, Sedlčansku, již. Českobudějovicku, v oblasti čm. nářečí, na Třebíčsku, Znojemsku a v centr. úseku střm. nářečí. Koncovka *-ách* se častěji objevuje jako dubleta vedle zakončení *-ech*, a to porůznu zejména ve stř. Čechách, v oblasti střm. nářečí a v jz. úseku vm. nářečí. Nedubletně byla forma se zakončením *-ách* zapsána v ojedinělých lokalitách stř. Čech a na Moravě ponejvíce již. od Prostějova a na Mikulovsku. Obvyklé zeměpisné rozšíření mají koncovky *-ach*, *-och* (až na oblast sz. od Valašského Meziříčí) a *-óch* (srov. ČJA 4-169 klucích lok. pl. m.).

Ve městech se užívá podoby *vozech* (v zč. pohraničních městech je to forma jediná). Ve slez. a vm. městech byla tato forma zapsána vedle podob shodných s nář. okolím. Ve vm. městech byl navíc zachycen i tvar *vozách* a v sm. pohraničních městech tvar *vozích*.

4 **vozach** pol. *wozach*, hluž. *wózach*
vozech Tk, MČ
vozích stč. *-iech*, Db, Tk
vozoch sloven.

5 vozech Ju 4–6, Ru 5 — vozách Ju 1–4, 6, Ru 2–5 — wozách Po 1 — vozích Ru 3 — vozich Ju 4 — vozoch Ju 7

6 ASJ II 123:115. AJŠ 1373a, SSA 11.58, 11.59

7 Forma lok. pl. byla zkoumána také na dotazníkových položkách soused a vůl. Tvary příslušných slov nepředstavujeme na samostatných mapách, protože až na méně častý výskyt podob *sousedích*, *volích* (× *vozích*) se zeměpisné rozšíření ostatních koncovek téměř shoduje s mapovanou položkou *vozech*.

Starobylá forma *sousedích* (popř. pravidelně krácená varianta *sousedich*) byla zachycena jako dubletní vedle podoby *sousedech* jen na okrajích našeho území (Podkrkonoší, Náchodsko s přesahem na Kladsko, již. Strakonicko).

Podoba *volích* (popř. *volich*) byla zaznamenána na širším Náchodsku s přesahem na Kladsko a v jzč. nářečích, zvláště na Klatovsku, Strakonicku a jz. Příbramsku. Porůznu se vyskytuje i na Moravě.

Atlasy: AJŠ 1373a, SSA 11.58, 11.59

Ko

171 **kamenech** lok. pl. m. (1216) — *mapa s. 259*

1 M kamenech — kameňech
kamenách — kamenach
kameňách — kameňach
kameňoch — kameňóch 738
kameňích
kamenouch

2 Na mapě je zachyceno zeměpisné rozšíření podob lok. pl. pův. n-kmenového substantiva *kámen*. K zeměpisnému rozšíření nář. nominativních tvarů na *-n* × *-ň* srov. ČJA 4-1 kámen nom. sg. m. Krácení samohl. *í* v koncovce *-ích* v podstatě odpovídá PRO A1bc.

3 Na západ od linie, která na severu probíhá po čes.-mor. hranici a od Svitav směřuje na Moravský Krumlov, se vyskytují tvary se slovním základem zakončeným na *-n*, na východ od této linie pak tvary s *-ň*.

Zakončení *-ech*, shodné se spis. jazykem, je rozšířeno po celých Čechách a v návaznosti na záp. Moravě, dále bylo zachyceno na sz. Brněnsku, na Boskovicku, Zábřežsku, Prostějovsku a typické je pro oblast sz. od Valašského Meziříčí (pro Hranicko). Areál zakončení *-ách* se rozkládá ve stř. části střm. nářečí a v přilehlém jz. okraji vm. dialektů. Jinak se toto zakončení objevuje zpravidla jako dubleta téměř v celých Čechách (bez záp. okraje) a na záp. Moravě. Podoba *kameních* se vyskytuje v sv. a jz. okrajových úsecích Čech a na Moravě zejména v centr. úseku střm. nářečí se Zábřežskem. Forma *kamenouch* byla zaznamenána převážně jako dubletní, a to především na území mezi Plzní a Strakonicemi a víceméně ojediněle sev. od Slavonic. Obvyklé rozšíření mají morfologické sufixy *-ach*, *-och*, *-óch* (srov. ČJA 4-169 klucích lok. pl. m.).

Do měst proniká forma se zakončením na *-ech* (v zč. pohraničních městech je to forma jediná).

4 **kamenach** pol. *kamieniach*, hluž. *kamjenjach*
kamenech Db, Tk, MČ
kameních stč. *-iech*
kamenoch sloven. *kameňoch*

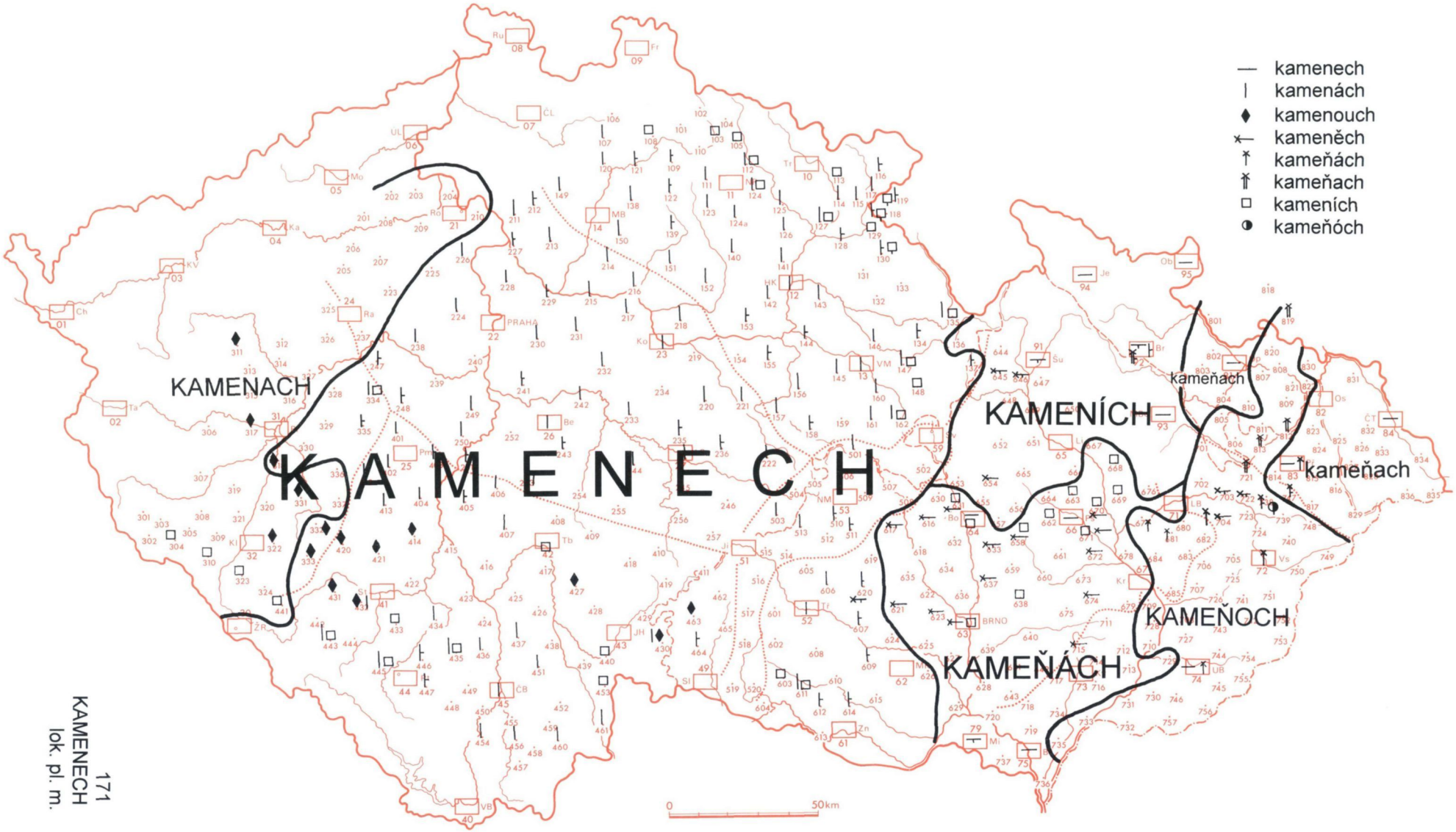

171
KAMENECH
lok. pl. m.

5 kamenech Ju 3, 5 — kamenach Ju 1–4, Ru 2–4 — kameňách Ju 6, Ru 5 — kameňoch Ju 7 — kameňich Po 1 — kamenouch Ru 2 — kamenuch Ju 5

6 AJŠ 1373a, SSA 11.58, 11.59

Ko

172 **dubech** lok. pl. m. (1290) — *mapa s. 261*

1 M dubech
dubách — dubach (dymbach 831–836)
dubích 444, 445
duboch — dubóch 738

2 Na mapě sledujeme zeměpisné rozšíření podob lok. pl. pův. o-kmenového substantiva *dub*.

3 Podoba *dubech*, shodná se spis. jazykem, je rozšířena zpravidla dubletně vedle novější formy s koncovkou *-ách* (v záp. Čechách *-ach*) po celých Čechách a na záp. a stř. Moravě. Jako nedubletní převažuje v již. Čechách, v podorlickém úseku, ve střm. nářečích a pravidelně se vyskytuje na Hranicku. Tvar *dubích* byl zapsán pouze ve dvou lokalitách na Prachaticku. Obvyklé rozšíření mají podoby *dubach*, *duboch* a *dubóch* (srov. ČJA 4-169 klucích lok. pl. m.).

Ve městech se většinou užívá spisovné podoby *dubech* (v zč. pohraničních městech je to forma jediná). Ve slez. a vm. městech byla tato forma zachycena vedle podob shodných s nář. okolím. Ve vm. městech byl navíc zachycen i tvar *dubách*, ten byl zapsán i v několika střm. a svč. městech.

4 **dubach** pol. *dębach*, hluž.
dubech Tk, MČ
dubích stč. *-iech*, Db
duboch sloven.

5 dubech Ju 4, Ru 4 — dubách Po 1, Ju 1–4, 6, Ru 2, 3, 5 — dubach Ju 5 — duboch Ju 7

6 AJŠ 1373a, SSA 11.58, 11.59

Ko

173 **pekařích** lok. pl. m. (57) — *mapa s. 261*

1 M pekařích
pekařech
pekařách — pekařach (p'ekořach 831–836)
pekařoch (též 83) — pekařóch 738

2 Na mapě jsou zachyceny morfologické rozdíly v lok. pl. pův. jo-kmenového maskulina *pekař*.

Územní rozsah krácení v koncovce *-ích* (*pekařích* × *pekařich*) se v podstatě kryje s rozsahem krácení *í*, jak jej postihují izoglosy PRO A1abc.

3 Forma lok. pl. *pekařích*, shodná se spis. jazykem, je rozšířena po celých Čechách, na jz. Moravě a v sev. polovině střm. nářečí s přesahem na Kroměřížsko. Tvar *pekařech* tvoří dva areály. Jeden v záp. Čechách a druhý na již. polovině Moravy s centrem na Brněnsku a s výběžkem až na Vysokomýtsko. Tento tvar byl zpravidla zapsán jako dubletní (v záp. Čechách a na Vysokomýtsku vedle *pekařích* a na Brněnsku vedle *pekařách*). Pravidelně byl zachycen na Hranicku. Zakončení *-ach* se v Čechách vyskytuje pouze v Poohří, na Moravě a ve Slezsku spolu se sufixy *-och*, *-óch* má obvyklé rozšíření (srov. ČJA 4-169 klucích lok. pl. m.).

Do městské mluvy pronikla podoba *pekařích*, v Čechách důsledně, na Moravě však u starší generace přežívají nářeční formy.

4 **pekařach** pol. *piekarzach*, hluž. *pjekarjach*
pekařích stč. *-iech*, Db, Tk, MČ
pekařoch sloven. *pekároch*

5 pekařích Ju 3, Ru 3 — pekařich Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 4 — pekařoch Ju 7 — pekařú Ru 5 — pekařu Po 1

6 AJŠ 1373a, SSA 11.58, 11.59

Ko

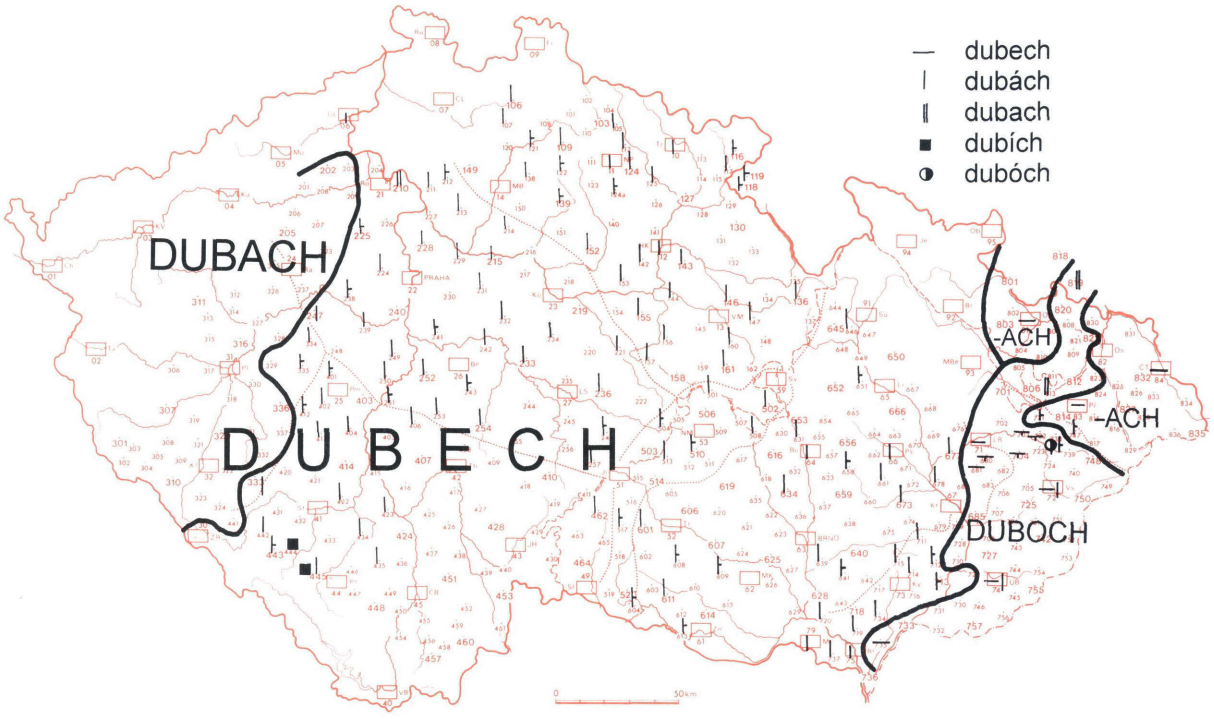

172
DUBECH
lok. pl. m.

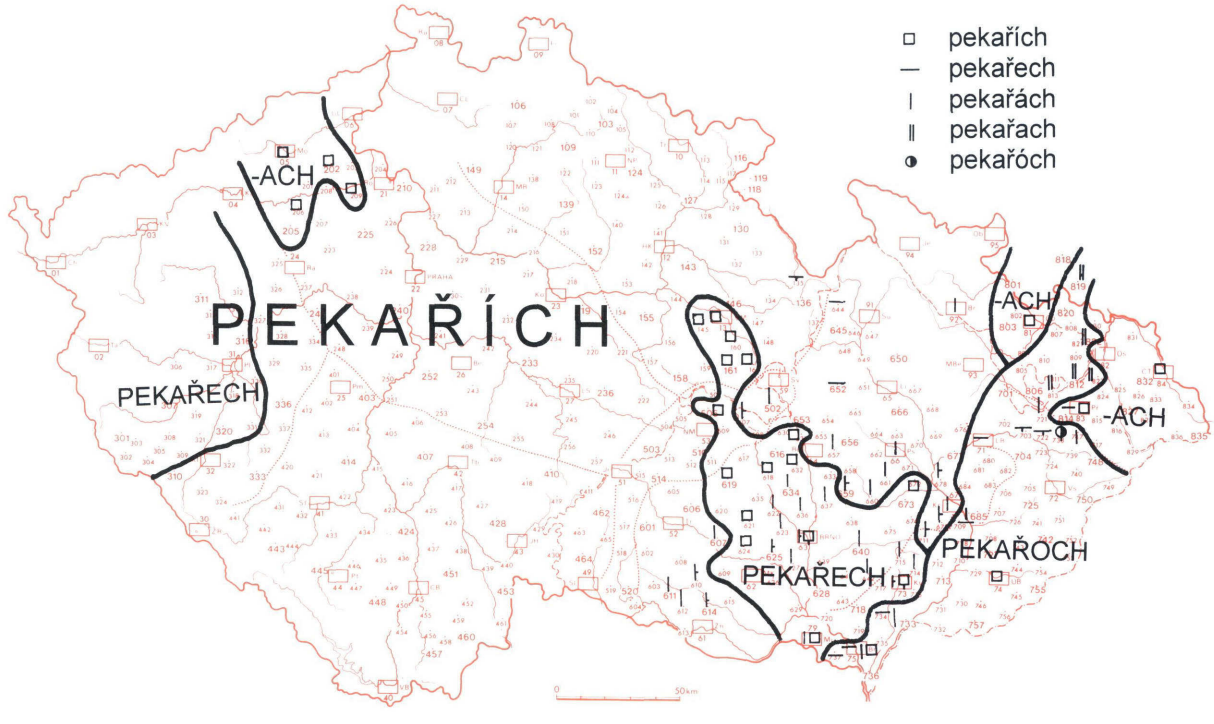

173
PEKAŘÍCH
lok. pl. m.

174 **nožích** lok. pl. m. (338) — *mapa s. 263*

1 M nožích (nožich 49, 63)
nožách — nožach
nožech
nožoch (též 734) — nožóch 738

2 Mapa přináší obraz zeměpisného rozložení podob lok. pl. pův. jo-kmenového maskulina *nůž*.

Vedle forem se základem *nož-* se v nářečích vyskytují analogické formy se základem *nůž-*, o nich viz ČJA 4-33 nože gen. sg. m. Na mapě nezachycujeme pravidelné krácení *í* v koncovce *-ích*, srov. PRO A1abc.

3 Podoba *nožích*, shodná se spis. jazykem, je rozšířena po celých Čechách, v oblasti čm. nářečí a v centr. úseku střm. nářečí se Zábřežskem. Na Domažlicku a Plzeňsku se tato forma objevuje dubletně vedle tvaru *nožech* a na Roudnicku vedle formy *nožach*. Zakončení *-ách* se vyskytuje ve střm. nářečích bez centr. úseku. Varianta *nožach* byla v Čechách zaznamenána jen v Poohří. Na Moravě a ve Slezsku mají morfologické sufixy *-ach, -och* a *-óch* obvyklé rozšíření (srov. ČJA 4-169 klucích lok. pl. m.).

Ve městech se většinou užívá podoby *nožích*. Jen v mor. městech v oblastech tradičních dialektů se objevují zejména u starší generace i formy shodné s nářečním okolím.

4 **nožach** pol., hluž. **nožoch** sloven.
nožích stč. *-iech*, Db, Tk, MČ

5 nožích Ju 3 — nožich Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — nožách Ju 6, Ru 3, 5 — nožech Ru 5 — nožoch Ju 7 — nožúch Ru 2

6 AJŚ 1373a, SSA 11.58, 11.59

Ko

Lokál pl. neuter

Ve spis. jazyce mají neutra v lok. pl. tyto koncovky: *-ech* (typy *město*, *kuře*), *-ích* (typy *moře*, *stavení*). U neuter zakončených na *-ko*, *-go*, *-ho*, *-cho* se často dubletně vedle koncovky *-ích*, která vyvolává alternaci předcházející souhlásky, užívá koncovka *-ách* (*střediscích*/*střediskách*). Územní rozšíření koncovek ukazují tyto mapy: polích, oknech; prsou s přikomentovanou položkou kolenou.

Zeměpisný rozsah koncovek *-ách*, *-ách*, *-ach*, *-ech*, *-ích*, *-och*, *-óch* je téměř shodný se zeměpisným rozšířením týchž koncovek u maskulin. Jen vm. areál zakončení *-och* má rozsah menší.

175 **polích** lok. pl. n. (1192) — *mapa s. 263*

1 M polích
polech
polách — polach
poloch — polóch 738

2 K rozšíření lexému *pole* a jeho hláskoslovným variantám viz ČJA 3-30 pole. Na Moravě není místy slovo *pole* (pův. jo-kmen) běžné (frekventovanější je zde výraz *rolí* f.) nebo se přiřadilo k typu *město* (*polo*). Forma lok. pl. tu byla zjišťována na zástupných slovech (např. na slově *moře*). Krácení *í* v koncovce *-ích* zhruba odpovídá PRO Alabc.

3 Podoba lok. pl. *polích* je rozšířena po celých Čechách, na záp. Moravě a v centr. úseku střm. nářečí (zde hojně vedle podoby *polách*). Dále na východ tvoří areál varianta *polách* (ve slez. nářečích a odděleně též v mikroareálu v Poohří byla zachycena obměna *polach*). Vých. okraj vm. nářečí a stř. pruh slez. nářečí se vydělují formou *poloch* (v lokalitě 738 *polóch*). Tvar *polech* se vyskytuje jen ojediněle. Byl zapsán v Podještědí, dále na Brněnsku a na sev. okraji vm. nářečí (na Hranicku).

V městských lokalitách převládá tvar *polích*.

4 **polach** pol., hluž. **polích** stč. *-iech*, Db, Tk, MČ
polách sloven. *poliach*

174
NOŽÍCH
lok. pl. m.

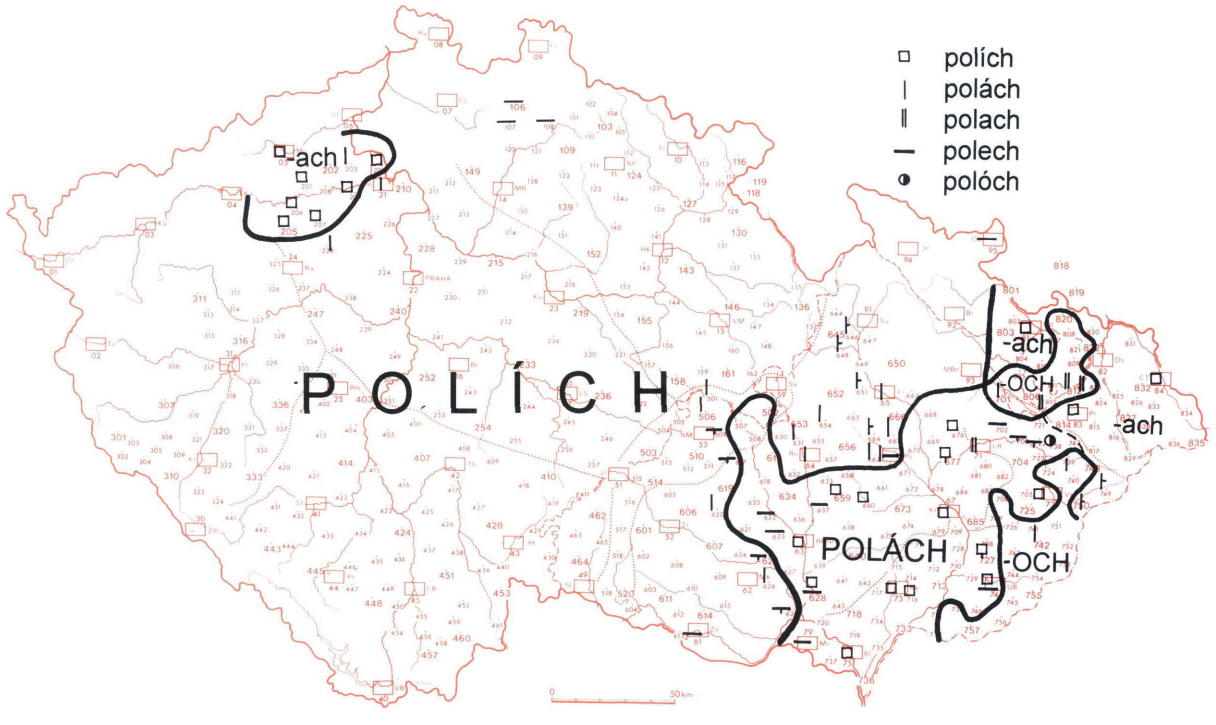

175
POLÍCH
lok. pl. n.

5 polich Ju 4, Ru 3 — polích Ju 3, Ru 2 — pólich Ju 1, 2, 4, 5, Ru 1, 4 — polech Ru 5 — polách Ju 6, Ru 5 — poloch Ju 7 — pólatech Po 1

6 AJŚ 1373b, SSA 11.58, 11.59, OLA 534

Ko

176 **oknech** lok. pl. n. (159) — *mapa s. 265*

1 M (v)oknech
(v)oknách — (v)oknach
oknoch (též 71) — oknóch 738
vokňích

2 Na mapě je představeno rozšíření podob lok. pl. pův. o-kmenového neutra *okno*. V koncovce *-ích* dochází k pravidelnému krácení *í*, srov. PRO A1c.

3 Nejrozšířenější jsou formy *oknách* a *oknech*. Tvar *oknách* (častěji v dubletě vedle *oknech*) se vyskytuje v svč. a stř. nářečích s přesahem na Příbramsko a Táborsko a ve stř. nářečích s jz. okrajem vm. nářečí. Forma *oknech* byla nedubletně zapsána hlavně v již. části jzč. nářečí se značným přesahem na záp. Moravu, dále v Podještědí, v Podkrkonoší a porůznu zejména ve stř. nářečích a na Hranicku. Formy *oknoch* se užívá na části vm. nářečí (zvláště na širším Vsetínsku a Uherskobrodsku) a ve stř. pruhu slez. nářečí. Podoba *okních* se objevuje na Chodsku, Klatovsku a již. Strakonicku; jako relikt byla zaznamenána v oblasti hor. Pojizeří. Obvyklé rozšíření mají obměny *oknach, oknóch* (srov. ČJA 4-175 polích lok. pl. n.).

Města se v podstatě shodují s nář. okolím; podoba *oknech* se prosazuje i v areálech s jinými koncovkami.

4 **oknach** pol., hluž. *woknach*
oknách Db, sloven.
oknech Db, Tk, MČ
okních stč. *-iech*, Db

5 voknech Ju 6 — (v)oknách Ju 1–4, Ru 2–5 — voknach Ju 5 — woknách Po 1 — (v)oknoch Ju 7

6 AJŚ 1373b, SSA 11.58, 11.59

Ko

177 **prsou** lok. pl. n. (1671) — *mapa s. 267*
kolenou (1682)

1 M prsách — prsach (p'er- 831–836)
prsích
prsoch — prsóch 738
prsech 601,616, 671,703,722
prsou
prsouch (též 602, 611)

2 Zeměpisné rozložení podob lok. pl. pomn. neutra *prsa* se zkoumalo v adverbiálním spojení *na prsou* ‚na hrudi' (srov. ČJA 4-158 prsům dat. pl. n.).

Výzkum byl v Čechách proveden na řídké síti bodů; ve městech nebyla položka zkoumána. Ke krácení samohl. *í* v koncovce *-ích* srov. PRO A1b.

3 V Čechách a na záp. okrajích Moravy je běžný tvar *prsouch*. Podoba *prsách* je rozšířena v oblasti stř. nářečí bez záp. části a Holešovska, v již. úseku vm. nářečí, na širším Vsetínsku a roztroušeně i v svč. dialektech. Obvyklý výskyt mají koncovky *-ach*, *-och* ve slez. nářečích (srov. ČJA 4-175 polích lok. pl. n.).

Záp. Čechy dokládají krátkou variantu *prsach* jen zcela ojediněle. Forma *prsoch* byla v oblasti vm. nář. zaznamenána jen ve stř. úseku a na přilehlém Holešovsku, obměna *prsóch* pak v lokalitě 738. Forma *prsích* se soustřeďuje v areálu čm. nářečí a na širším Třebíčsku a Znojemsku. Zakončení *-ech* bylo zachyceno na Hranicku a roztroušeně v již. Čechách. Tvar *prsou*, shodný se spis. jazykem, byl zapsán porůznu v čes. dialektech v užším smyslu.

4 **prsach** pol. *piersiach*, hluž. *-ach*
prsách sloven. *prsiach*
prsech stč.
prsích stč. *-iech, -ích*
prsou stč. *prs'ú*, Db, Tk, MČ

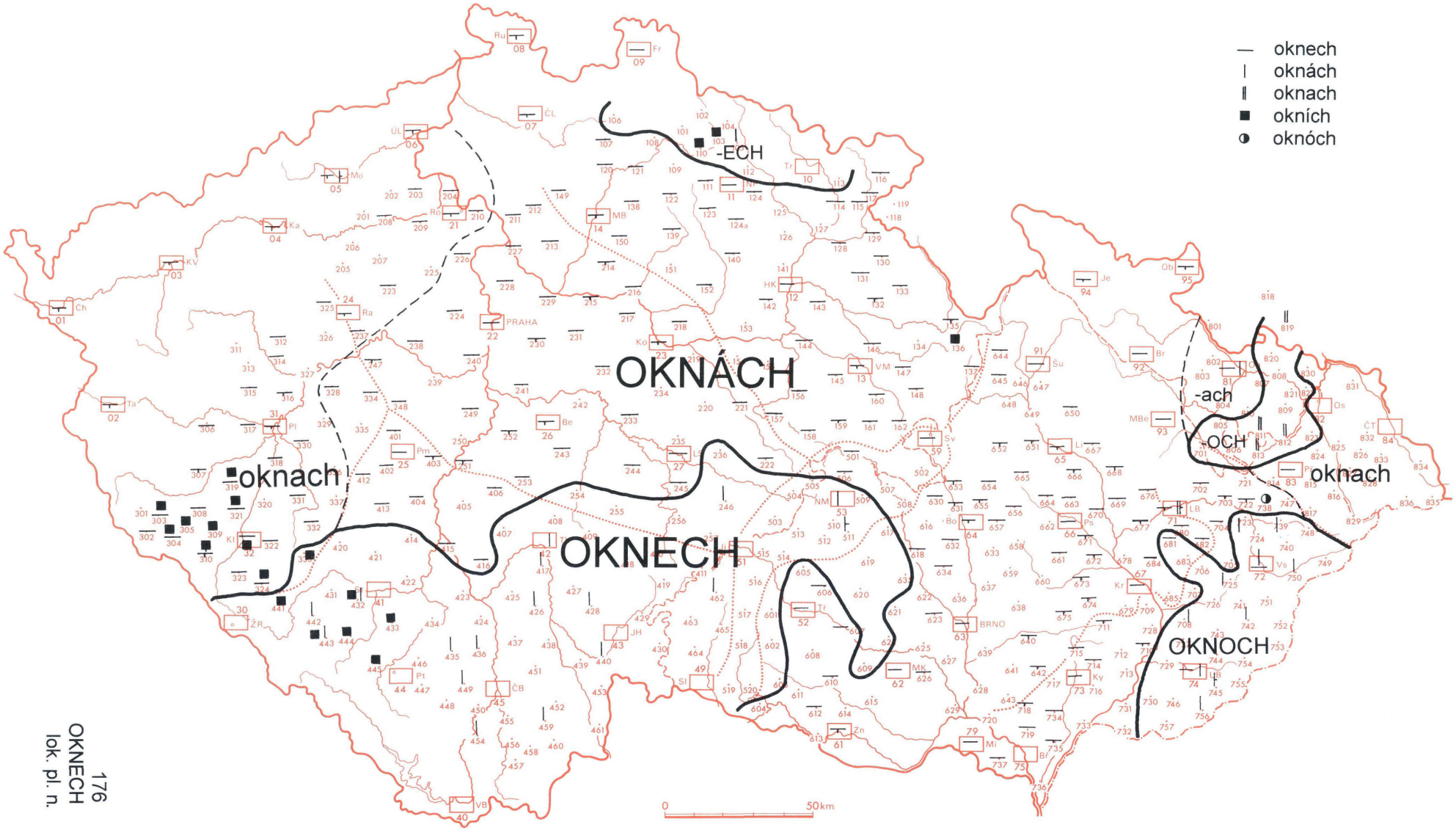

176
OKNECH
lok. pl. n.

5 prsach Ju 6 — prsách Po 1, Ju 1, 3, Ru 5 — prsoch Ju 7 — prsouch Ju 2, 5, Ru 2–4

6 AJŚ 1373b

7 Lok. pl. byl též sledován v dotazníkové položce kolenou. Příslušné tvary nepředstavujeme na samostatné mapě, neboť zeměpisné rozšíření koncovek až na menší rozdíly odpovídá rozšíření zakončení lok. pl. n. *prsa*. Větší územní rozsah má zakončení *-och* v oblasti vm. nářečí. Podoba *kolenoch* je rozšířena i na Uherskobrodsku a sev. Vsetínsku. Naproti tomu vzácný je tvar *kolenich*, ten byl zaznamenán pouze v lokalitě 136.

Atlasy: AJŚ 1373b

Ko

Lokál pl. feminin

Ve spis. jazyce se v lok. pl. feminin užívá těchto koncovek: *-ách* (typ *žena*), *-ích* (typy *růže*, *píseň*) a *-ech* (typ *kost*).

Nář. stav v lok. pl. feminin je doložen zmapováním těchto dotazníkových položek: kravách, kozách, nohavicích; kostech s přikomentovanými položkami nocích a zdech; rukou.

Stále stejný územní rozsah mají koncovky *-ach*, *-och* ve slez. nářečích. Zakončení *-ach* zde tvoří stejně jako u maskulin a neuter dva od sebe oddělené areály. První na Opavsku, druhý ve vých. polovině slez. nářečí. (Toto zakončení je též typické pro sz. oblast Čech.) Pro stř. pruh slez. nářečí je charakteristická koncovka *-och*; zde je univerzální koncovkou v lok. pl. všech rodů.

178 **kravách** lok. pl. f. (779) — *mapa s. 267*

1 M kravách (kráv- 08, 09, 11–13, 22–26, 30, 40, 42, 45, 63, 66, 67, 73, 75, 91, 92, 94, 511, 677, 736, 747) — kravach (kráv- 01–05, 21, 31, 32, 206, 307, kro- 831–835)
kravech (kráv- 651, 703, 722)
kravoch (též 829, kráv- 721)

2 Na mapě je zachyceno územní rozložení podob lok. pl. pův. a-kmenového feminina *kráva*.

Tradiční nářečí veskrze uchovávají starý tvar s krátkou samohláskou v kořeni (*krav-*). Podoba s dlouhou samohláskou (*kráv-*) je novější, jak ostatně dosvědčuje její rozšíření zejména ve městech. Vznikla vyrovnáním podle podoby kořene v přímých pádech. Registrujeme ji pouze v oddíle 1 M.

3 Podoba *kravách* je rozšířena po celých Čechách (bez záp. a sz. okrajů) a na Moravě (bez oblasti slez. nářečí). Forma *kravach* tvoří pruh v záp. a sz. Čechách a dále dva obvyklé areály v oblasti slez. nářečí (na Opavsku a odděleně ve vých. polovině slez. nářečí). Pro stř. pruh slez. nářečí je charakteristické zakončení *-och*. Tvar *kravech* byl porůznu zapsán na Sušicku, dále sev. od Nového Města na Moravě, v pruhu od Šumperka na jv. Boskovicko a v mikroareálu na sev. okraji vm. nářečí (na Hranicku).

Ve městech se většinou užívá podob s koncovkou *-ách*.

4 **kravach** pol. *krowach*, hluž. *kruwach* **kravách** stč. *-ách*, Db, Tk, MČ, sloven.

5 kravách Ju 1–4, 6, 7, Ru 2–5 — krawách Po 1 — kráwách Po 1 — kravech Ru 4

6 ASJ II 126:118, AJŚ 1373c, SSA 11.58, 11.59, OLA 182

Ko

179 **kozách** lok. pl. f. (864) — *mapa s. 269*

1 M kozách — kozach
kozech
kozích — kozejch
kozoch

2 Femininum *koza* (pův. a-kmen) přechází v některých nářečích k měkkému typu subst. (k ja-kmenům), proto se v lok. pl. objevuje zakončení na *-ích*. V některých dialektech došlo k diftongizaci *í* po sykavkách a vzniku podoby *-ejch*.

Zakončení *-ích* na Moravě podléhá pravidelnému krácení (srov. PRO A1b).

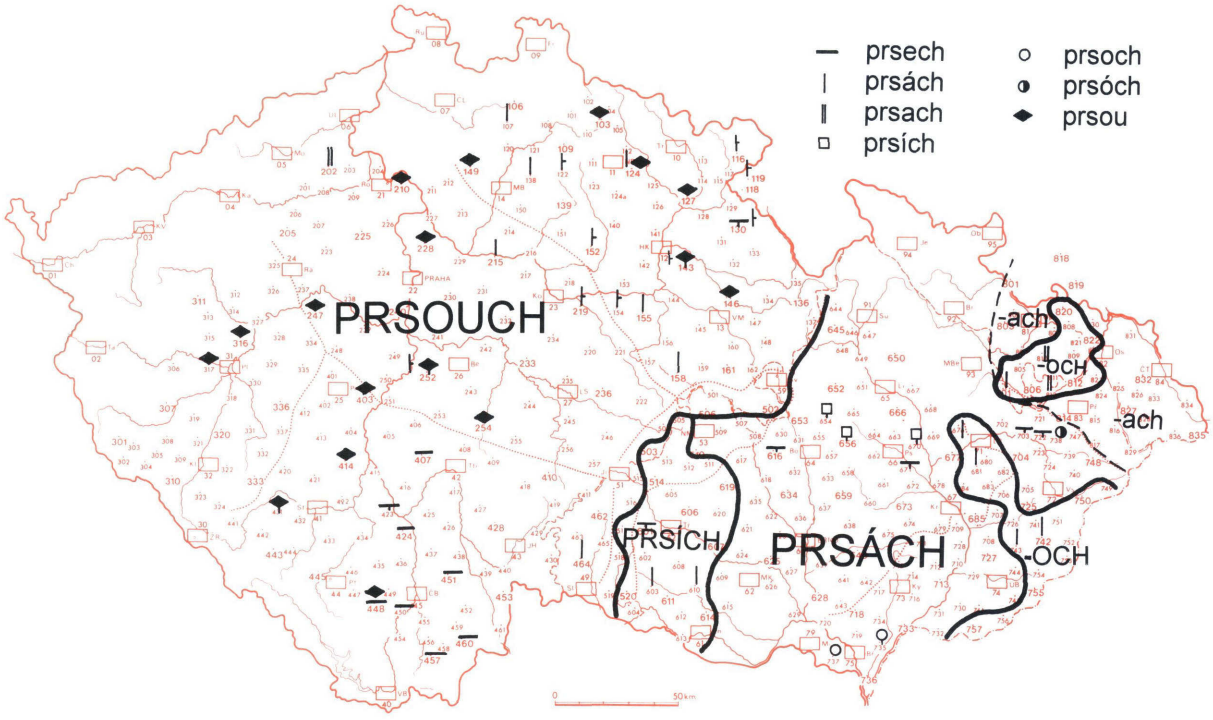

177
PRSOU
lok. pl. n.

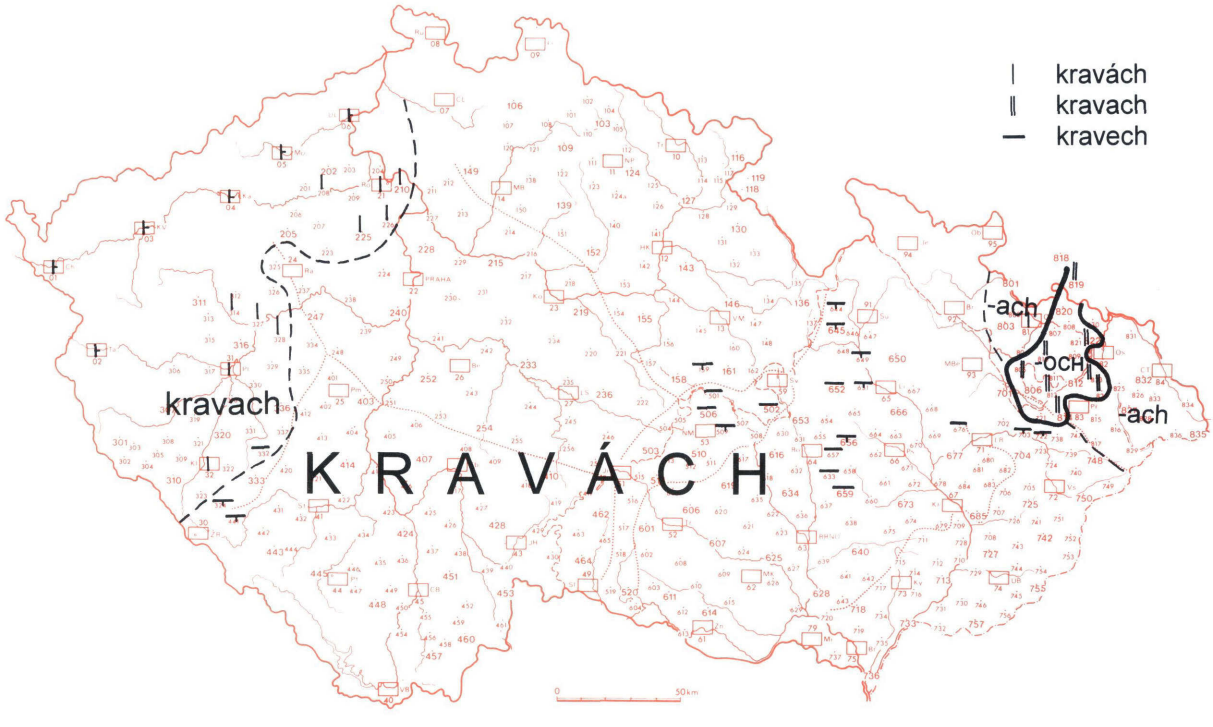

178
KRAVÁCH
lok. pl. f.

3 Na většině zkoumaného území se vyskytuje forma *kozách*. Obměna *kozach* je běžná na zč. okrajích a v oblasti slez. nářečí, kde tvoří spolu s formou *kozoch* obvyklé areály (srov. ČJA 4-178 kravách lok. pl. f.). Forma *kozích* se soustřeďuje zejména v již. části čm. nářečí s přesahem do jz. okrajů střm. nářečí, sporadicky se vyskytuje ještě mezi Prahou a Příbramí a na jv. Českobudějovicku. Koncovka *-ejch* byla zapsána převážně jako dubletní sev. od Nového Města na Moravě a porůznu ve vých. části svč. nářečí. Tvar *kozech* byl zachycen velmi řídce a roztroušeně vedle formy *kozách*, nedubletně jen na Hranicku.

Ve městech se většinou užívá podoby *kozách*, ve slez. městech *kozach*.

4 **kozach** pol., hluž. **kozách** stč., Db, Tk, MČ, sloven.

5 kozách Po 1, Ju 2–7, Ru 2, 4, 5 — kozach Ju 5 — kozích Ru 3

6 AJŚ 1373c, SSA 11.58, 11.59

Ko

180 **nohavicích** lok. pl. f. (556) — *mapa s. 269*

1 M nohavicích (nohajcích 116, 301–303, 310)
nohavicách (nohavjycách 701) — nohavicach (nohajicach 802, 804, nohajcach 803)
nohavicoch (nohavjycoch 805)
nohavicech (nohajcech 302, 304, 307–309)

2 Na mapě jsou sledovány tvary lok. pl. pův. ja-kmenového feminina *nohavice*. Nejrozšířenější jsou tvary *nohavicích* a *nohavicách*, hranice mezi nimi sleduje zhruba izoglosu přehlásky *'a* > *e* v koncové slabice. Distribuce těchto tvarů souvisí též se snahou o paradigmatické vyrovnání koncovek dat. a lok. pl. (srov. ČJA 4-161 nohavicím dat. pl. f.). Krácení samohl. v koncovce *-ích* (na rozdíl od krácení v koncovce dat. pl. *-ím*) vcelku odpovídá PRO A1bc.

V oblasti vm. nářečí a na Českobudějovicku se příslušný tvar zjišťoval na zástupných substantivech *rukavice*, *lavice*, *palice* aj., protože v uvedených oblastech se užívají jiné lexémy (např. *nožina*).

3 Podoba *nohavicích* se vyskytuje po celých Čechách, na záp. okraji Moravy a v centr. úseku střm. nářečí. Tvar *nohavicách* se soustřeďuje na území střm. (kromě centr. úseku) a vm. nářečí. Varianta *nohavicach* byla v Čechách zaznamenána jen v Poohří. Obvyklé rozšíření mají tvary na *-ach* a *-och* ve slez. nářečích (srov. ČJA 4-178 kravách lok. pl. f.). Forma *nohavicech* tvoří areál na okraji záp. Čech.

Situace ve městech je veskrze shodná s nář. okolím, do mor. měst proniká vlivem spis. jazyka forma *nohavicích*.

4 **nohavicach** pol. *nogawicach*, hluž. *nohajcach* **nohavicích** stč. *-iech*, Db, Tk, MČ
nohavicách sloven. *nohaviciach*

5 nohavicích Ju 3, 5, 6, Ru 2, 3 — nohavicích Ju 1–4, Ru 4 — nohawicich Po 1

6 ASJ II 127:119, AJŚ 1373c, SSA 11.58, 11.59

Ko

181 **kostech** lok. pl. f. (417) — *mapa s. 271*
nocích (1501)
zdech (108)

1 M kosťích
kosťách (koscjách 755) — kosťach
kosťoch — kosťóch 738
kostech — kosťech

2 U feminina *kost* se pův. i-kmenové sklonění zachovalo ve spis. jazyce beze změny (lok. pl. *kostech*, srov. ČJA 4-163 kostem dat. pl. f.). Tvar *kostích* je výsledkem příklonu k typu *růže*. Krácení *í* v zakončení *-ích* v podstatě odpovídá PRO A1bc. Koncovka ve formě *kosťách* svědčí o vyrovnání podle typu *žena* (srov. s podobou dat. pl. *kos-*

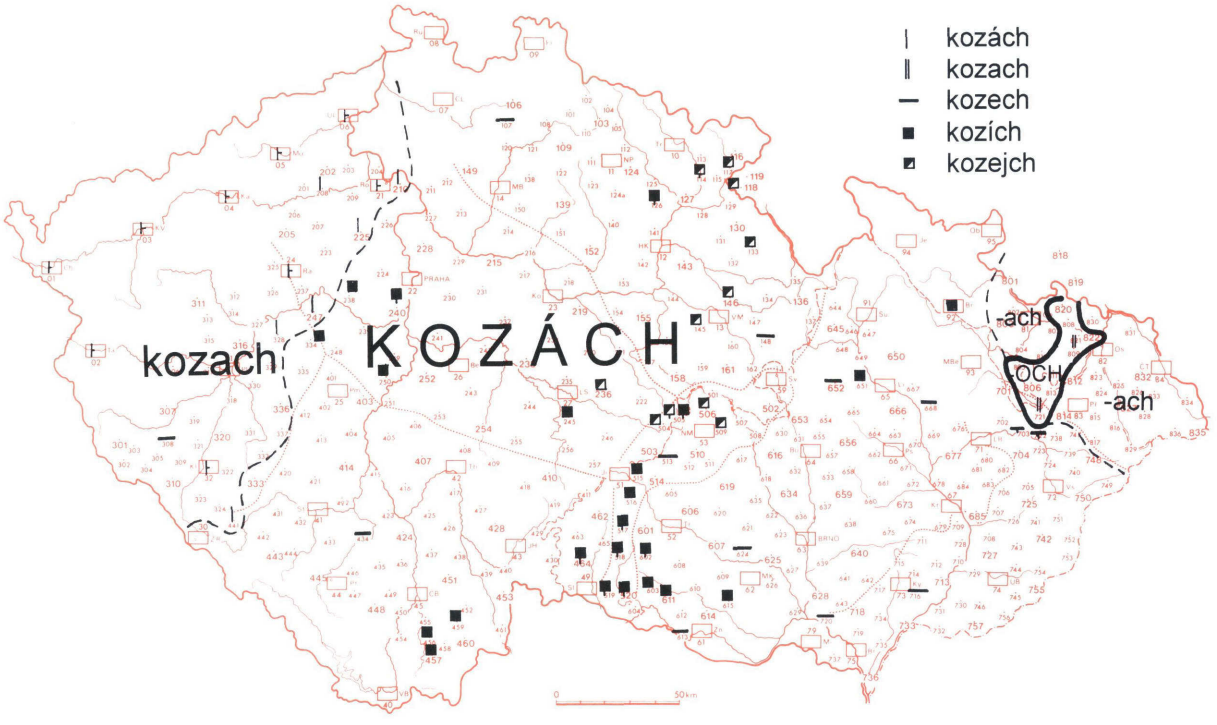

179
KOZÁCH
lok. pl. f.

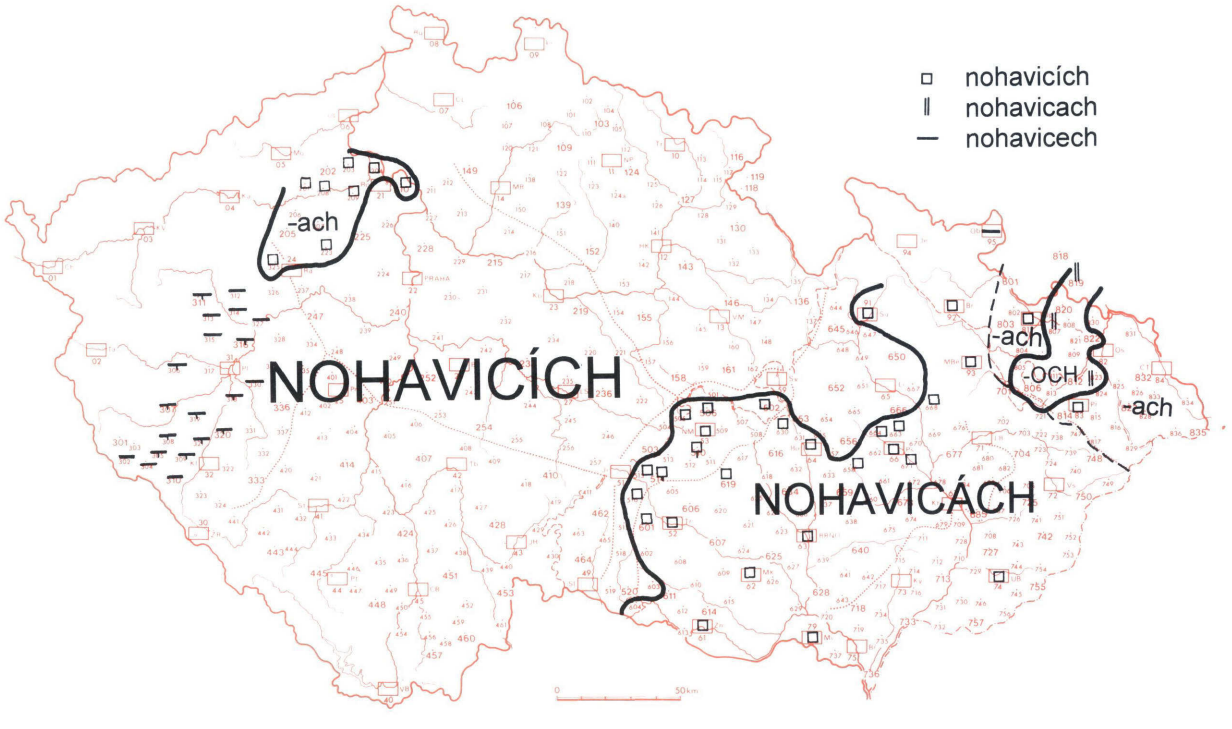

180
NOHAVICÍCH
lok. pl. f.

ťám). Rozšíření tvarů s kmenem zakončeným na *-st* × *-sť* × *-s'c'* vcelku odpovídá pravidelnému zeměpisnému rozšíření, srov. PRO B6ab.

3 Nejrozšířenější je forma *kostích*; zachycena byla po celých Čechách a na Moravě ve střm. nářečích kromě oblastí širokého Brněnska a Holešovska. Pro ně je typická, stejně jako pro oblast vm. nářečí, podoba *kosťách*. Dubletně byla tato forma zapsána i na Prostějovsku. Zejména na záp. okraji jzč. nář. se vedle formy *kostích* vyskytuje tvar *kostěch*. Tato forma byla dále porůznu zaznamenána v čm. nářečích, soustředěněji na Boskovicku a na Hranicku, kde je koncovka *-ech* víceméně univerzální koncovkou lok. pl. Varianta *kosťach* byla v Čechách zapsána v Poohří, obvyklé zeměpisné rozšíření mají koncovky *-ach*, *-och* ve slez. nář. (srov. ČJA 4-178 kravách lok. pl. f.) a zakončení *-óch* jen v lokalitě 738.

Formy ve městech se shodují s venkovským okolím, jako progresivní proniká vlivem spis. jazyka téměř důsledně navíc tvar *kostech*.

4 **kostách** hlužˇ. *kośćach*
kosťách sloven. *kostiach*, pol. *kościach*

kostech stč., Db, Tk, MČ

5 kosťích Ju 3, 5, Ru 2 — kosťich Po 1, Ju 1–4, Ru 3, 4 — kosťách Ju 7, Ru 5 — kostech Ju 5

6 ASJ II 128:120, AJŠ 1373c, SSA 11.58, 11.59

7 Tvar lok. pl. byl také sledován u položek noc a zeď. Ty nebyly samostatně zmapovány, neboť zeměpisné rozšíření koncovek lok. pl. až na menší rozdíly odpovídá rozšíření zakončení lok. pl. feminina *kost*. U substantiva *noc* je jen méně častý výskyt dubletních koncovek *-ach* a *-ech* vedle zakončení *-ích* (shodného se spis. jazykem) a u feminina *zeď* (spis. *-ech*, *-ích*) je areál *zďách* poněkud větší než *kosťách*. Podoba *zďách* byla zachycena navíc ještě v oblasti mezi Novým Městem na Moravě a Boskovicemi a na vých. Litovelsku. Na větší rozsah zakončení *-ách* má nepochybně vliv znění nom. pl. *zďa*, srov. ČJA 4-115 zdi nom. pl. f. Lexém *zeď* se ve Slezsku nevyskytuje, a proto byl tvar lok. pl. zkoumán na zástupných slovech (např. *loď*, *žerď*, *zpověď*).

Atlasy: AJŠ 1373c, SSA 11.58, 11.59

Ko

182 **rukou** lok. pl. f. (1634) — *mapa s. 271*

1 M rukách — rukach (rynkach 831–836, 84)
rukou
rukouch
rukech 703, 722 (rucech 305)
rukoch
rucích

2 Mapa představuje zeměpisné rozložení podob lok. pl. pův. a-kmenového feminina *ruka*.

U formy *rucích* došlo k alternaci kořenné souhlásky vlivem koncovky *-ích*, za podpory tvaru nom. pl. *ruce*. Zakončení *-ích* podléhá pravidelnému krácení (srov. PRO A1b).

Výzkum v Čechách byl proveden na řídké síti, proto není rozložení podob lok. pl. feminina *ruce* úplně přesné a izoglosa vymezující areál *rukouch* mohla být vedena jen přibližně.

3 Forma *rukách* se vyskytuje na celém území Čech i Moravy (bez oblasti slez. nářečí). Vedle ní je v Čechách běžná podoba *rukouch* a méně často a roztrouseně *rukou*. Obměna *rukach* byla v Čechách zaznamenána v Poohří a na Rakovnicku. Obvyklé rozšíření mají koncovky *-ach* a *-och* ve slez. nářečích (srov. ČJA 4-178 kravách lok. pl. f.). Tvar *rucích* tvoří menší areál na Boskovicku a záp. Prostějovsku. Zakončení *-ech* bylo zachyceno ve dvou lokalitách na vých. Hranicku.

Ve městech se většinou užívá podoby *rukách*, v Čechách téměř důsledně vedle forem *rukou* a *rukouch*.

4 **rukach** pol. *rękach*, hlužˇ.
rukách Tk, MČ, sloven.

rukou stč., Db, Tk, MČ

5 rukách Po 1, Ju 1–4, 7, Ru 3–5 — rukouch Ju 2, 5, Ru 2, 4

6 AJŠ 1373c

Ko

181
KOSTECH
lok. pl. f.

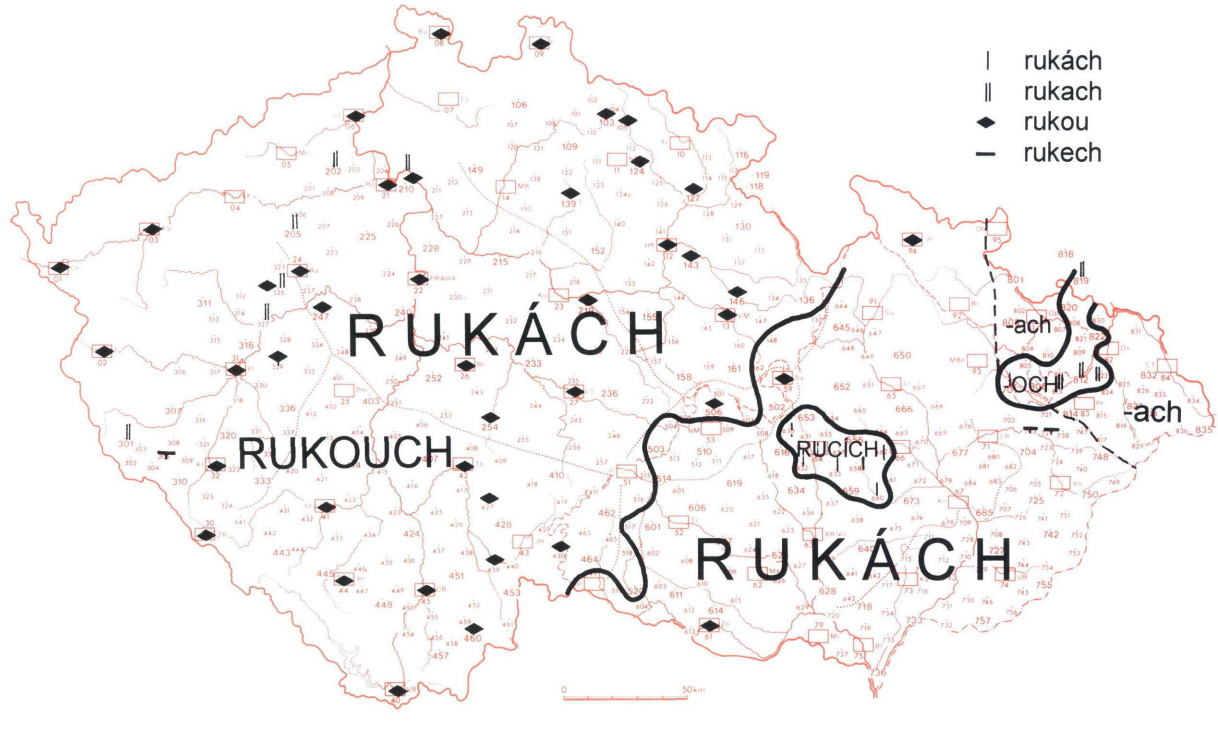

182
RUKOU
lok. pl. f.

Spis. jazyk se tvary instr. pl. substantiv liší od nářečí hlavně tím, že nezřídka uchovává starobylý stav.

U maskulin a neuter podržuje pův. koncovky *-y* (*pány*, *hrady*; *městy*, *kuřaty*) nebo *-i* (*muži*, *stroji*; *poli*). Koncovka *-y* pronikla dokonce i k substantivům muž. rodu typu *starosta*; je tedy *starosty* místo staršího *starostami*. K subst. typu *stavení* se už v stč. rozšířila koncovka *-ími* od složené adj. flexe (*znameními* jako *jarními*).

Podstatná jména rodu ženského mají jednak staré zakončení na *-ami*: *ženami*, jednak koncovku *-emi*: *růžemi*, *písněmi*. Některá substantiva podržují koncovku *-mi* (*kostmi*), některá přešla k vzoru *píseň* (*písněmi*).

Repertoár všech nář. koncovek v instr. pl.:

-ama: pův. instr. duálu a-kmenových subst., v Čechách může jít o paradigmatické dotvoření k dat. a lok. pl. *klukam, klukach* > *klukama*), srov. ČJA 4-150 klukům dat. pl. m., ČJA 4-169 klucích lok. pl. m.;

-ami: pův. instr. pl. a-kmenových substantiv;

-ámi: dloužením pův. a-kmenového zakončení v důsledku analogického vyrovnávání s dat. a lok. na *-ám, -ách*, podle *kravám, kravách* také *kravámi*, nelze zcela vyloučit souvislost s přízvukováním na předposlední slabice; podoba *-ámi* se totiž vyskytuje v oblasti takového přízvuku; přízvuk se zde mohl realizovat s doprovodným dloužením;

-amy: obměnou pův. a-kmenové koncovky *-ami*; patrně v důsledku působení územně shodného zakončení instr. na *-y* (*hrady*: *hradami* > *hradamy*, *městy*: *městami* > *městamy*);

-ema: pův. instr. duálu ja-kmenových subst. typu *růže* (stč. *-ama*) analogickým vyrovnáním ve směru přehlasovaných tvarů instr. pl. *růžemi* a snad i pod vlivem nom. a akuz. pl. *růže*, popř. pův. instr. duálu jo-kmenových subst. typu *oráč*, *pole*;

-emi: zakončení instr. pl. f. typu *růže* (po přehlásce ze staršího *-'ami*);

-i: pův. jo-kmenové zakončení (*oráči*, *poli*);

-í: jo-kmenové zakončení se zdlouženou samohláskou, plynoucí ze snahy odstranit tvarovou homonymii, srov. např. nom. i instr. *oráči*, viz též *-ý*;

-ima: prostým připojením koncového *-ma* k nom. pl. (*voli+ma*), popř. paradigmatickým vyrovnáním (*poli*, *polim*, *polich*, *polima*); u subst. typu *znamení* jde o pravidelné, územně omezené krácení samohlásky *í* v koncovce *-íma*, viz tam;

-íma: pův. zakončení instr. duálu pův. středních ьjo-kmenů typu *znamení*, popř. přejetí nář. varianty od složených adj. typu *jarní*;

-ími: staré zakončení instr. pl. ьjo-kmenových subst. typu *znamení*, popř. adj. typu *jarní*, v nářečích přímý vliv spis. jazyka;

-ma: zakončení pův. instr. duálu u-kmenových nebo i-kmenových subst. typu *syn, kost, host*;

-mama: zdvojením koncovky *-ma*; viz tam;

-mi: zakončení instr. pl. m. subst. u-kmenových nebo i-kmenových typu *syn*, popř. *host*; jeho užití plyne ze snahy potlačit nář. tvar a přiblížit se spis. jazyku;

-oma: pův. koncovka instr. duálu o-kmenových i jo-kmenových subst. typu *chlap*, *oráč*, *město*, *pole* prosazená podle lok. pl. na *-och*, popř. dat. pl. na *-om*;

-y: pův. o-kmenové (nebo nt-kmenové) zakončení (*chlapy*; *okny*, *kuřaty*);

-ý: hlásková varianta pův. o-kmenového (nebo nt-kmenové) zakončení na *-y* (patrně ze snahy odstranit nežádoucí tvarovou homonymii s nom. a akuz. pl., srov. např. tvar *duby* pro všechny tři pády).

V nářečích je zvlášť patrná výrazná tendence k unifikaci koncovek různých deklinací, a to nejen mezi skloňovacími typy téhož rodu, ale běžně i přes hranice rodů. Tato tendence (obvyklá v mluveném jazyce vůbec) se projevuje zejména na Rakovnicku a na východě zkoumaného území, srov. např. *kravam*, *kravach*, *kravama*.

V podstatě existuje v nářečích dichotomie zakončení na *-mi* (s dalšími obměnami *-ami*, *-ámi*, *-amy*, *-emi*) a na *-ma* (s dalšími obměnami *-ama*, *-ema*, *-ima*, *-íma*, *-oma*). Zakončení na *-mi* mají původ v starších tvarech instr. pl., zakončení na *-ma* navazují na tvary instr. duálu.

Stará koncovka *-y*, *-i* (*chlapy*, *duby*, *muži*, *městy*, *poli*, *kuřaty*) se zachovala mimo zcela ojedinělá spojení (např. *drží se zuby nehty*, *stojí pod okny*) v různém zeměpisném rozsahu pouze na archaických okrajích zkoumaného území. Jde o širší Valašsko, jzč. nářečí a sev. okraj svč. nářečí. Ve shodě s unifikačními tendencemi se i tato koncovka prosadila téměř u všech typů subst. muž. a střed. rodu; na malém území (reprezentovaném zde jen jedinou lokalitou 722) pronikla a jako vzácný relikt se udržuje i u subst. žen. rodu typu *žena* (*s našími krávy*). Jinak je zcela výjimečná, např. *s různými věci*.

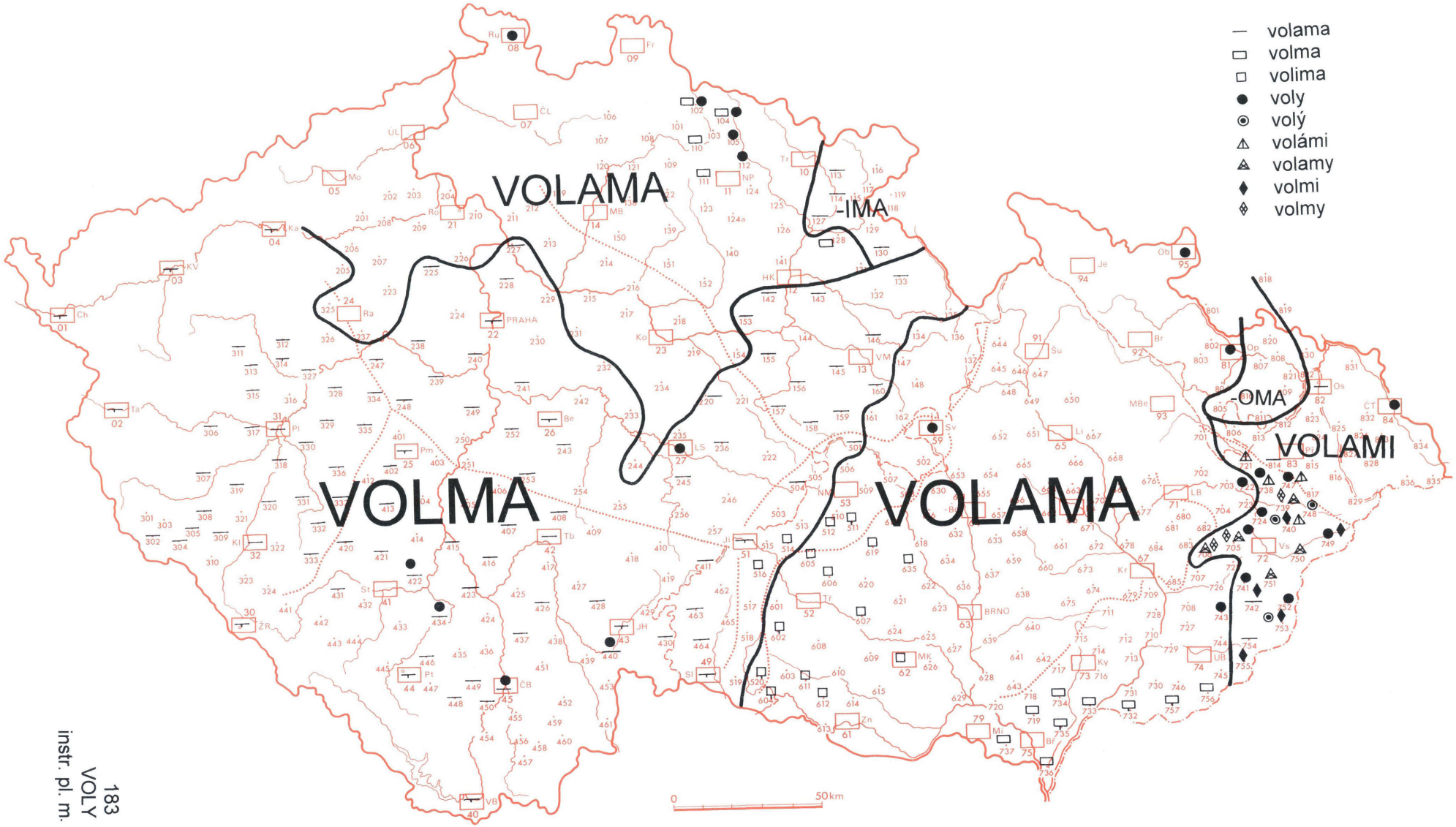

183
VOLY
instr. pl. m.

Koncovky *-oma, -ami* (*-amy, -ámi*) mají téměř u všech subst. stejný územní rozsah. Tvary na *-oma* jsou charakteristické pro střední Opavsko, tvary na *-ami* pro vých. a již. skupinu slez. nářečí a u většiny subst. i pro Valašsko (na jihu až po Uherský Brod), varianty na *-ámi, -amy* jsou téměř pravidelně v některých lokalitách na Valašsku; jejich výskyt je většinou dubletní. Tyto hláskoslovné varianty pro nedostatek prostoru zakreslujeme na mapách pouze u položek instr. pl. voly, poli a kravami.

Instrumentál pl. maskulin

Spis. jazyk disponuje pro instr. pl. maskulin koncovkami *-y* (u subst. typu *pán, předseda, hrad*) a *-i* (u subst. typu *muž, soudce, stroj*).

Ve snaze vyhnout se nežádoucí homonymii s akuzativem, popř. s nominativem a v důsledku silných unifikačních tendencí mají nářečí v tomto pádě velkou pestrost zakončení. Jejich repertoár je podán v úvodním přehledu.

Řada koncovek je vázána pouze na substantiva určitého typu. K nim patří zejména zakončení *-ma* (je obvyklé zvl. u pův. u-kmenových a i-kmenových maskulin, např. *volma, hostma*, ale vyrovnáváním pak i subst. *vozma, nožma*), dále *-ema* (jen u subst. měkkých typů, např. *nožema, pekařema, koněma*), *-ima* (zvláště u pův. i-kmenových subst., např. *kostima, husima, věcima*).

Často bylo zachyceno v jedné lokalitě i více tvarů. V jejich užití se mezi nimi nezřídka zračí generační rozdíly, např. zakončení na *-y* (*-ý*) je řidší a charakteristické pro nejstarší venkovskou generaci, sufix *-ami* (*-ámi, -amy*) je běžnější u mladé generace. Koncovka *-ama* v oblasti tvarů na *-y, -i, -ami, -ema* je typická spíš pro mladší generační vrstvu.

Územní rozšíření jednotlivých tvarů instr. pl. m. podáváme na mapách voly, sousedy s přikomentovanými položkami vozy, vojáky, dále na mapách noži, pekaři, koňmi, hochy.

183 **voly** instr. pl. m. (797) — *mapa s. 273*

1 M volʏ — volý 740, 748, 753
volama
voloma
volima
volma
volmi 740, 742, 749, 753, 755 — volmy 705, 706, 739
volami — volámi 721, 738, 740, 747 — volamy 705, 706, 739, 750, 751

2 Pův. u-kmenové subst. *vůl* (dnes vzor *pán*) má v nářečích v instr. pl. některé velmi starobylé tvary, a to *volma, voly, voloma* a *volmi*. Pův. tvar je *volmi*, ostatní jsou sekundární, podle jiných morfologických typů zejména v důsledku unifikačních procesů.

Užití tvarů na *-y* je zvlášť časté ve spojení s předložkou (*s voly*) nebo i se shodným přívlastkem (*se stejnejma voly*). V některých případech mohla tak být odstraněna nežádoucí homonymie, neboť předložka a shodný přívlastek tu mají do jisté míry funkci dalšího morfu.

3 Největší územní rozsah mají tvary na *-ma* (s obměnami *-ama, -oma, -ima*).

Tvar *volama* je rozšířen v podstatě po celých Čechách, jako jediný však pouze na velké oblasti Roudnicka a Rakovnicka, Kolínska a v celé záp. části svč. nářečí, na Moravě v nářečích střm. s přilehlým svč. okrajem a Novoměstskem, dále s již. a záp. úsekem nářečí vm. a se záp. okrajem Opavska.

Tvar *volma* (nezřídka jako dubletní vedle forem *volama*) je typický pro celou již. polovinu Čech a pro vých. část svč. nářečí, soustředěněji se vyskytuje také v Podkrkonoší, na Břeclavsku a na Kopanicích.

Instr. pl. s koncovkou *-ima* (*volima*) je běžný jednak na širším Náchodsku a Kladsku, jednak na záp. okraji střm. nářečí; tady převážně jako tvar dubletní. Celkový repertoár tvaroslovných prostředků doplňuje koncovka *-oma* (*voloma*), obvyklá pouze na stř. Opavsku.

Formy na *-ami* jsou omezeny na vých. a již. oblasti slez. nář. a na část Valašska, tvary *volmi, volmy* jsou charakteristické jen pro Valašsko a jsou převážně dubletní. Pro Valašsko je dále typická varianta s koncovkou *-ámi* (*volámi*) a *-amy* (*volamy*). Tyto valašské podoby jsou dubletní vedle archaických forem s koncovým *-y* (*voly*),

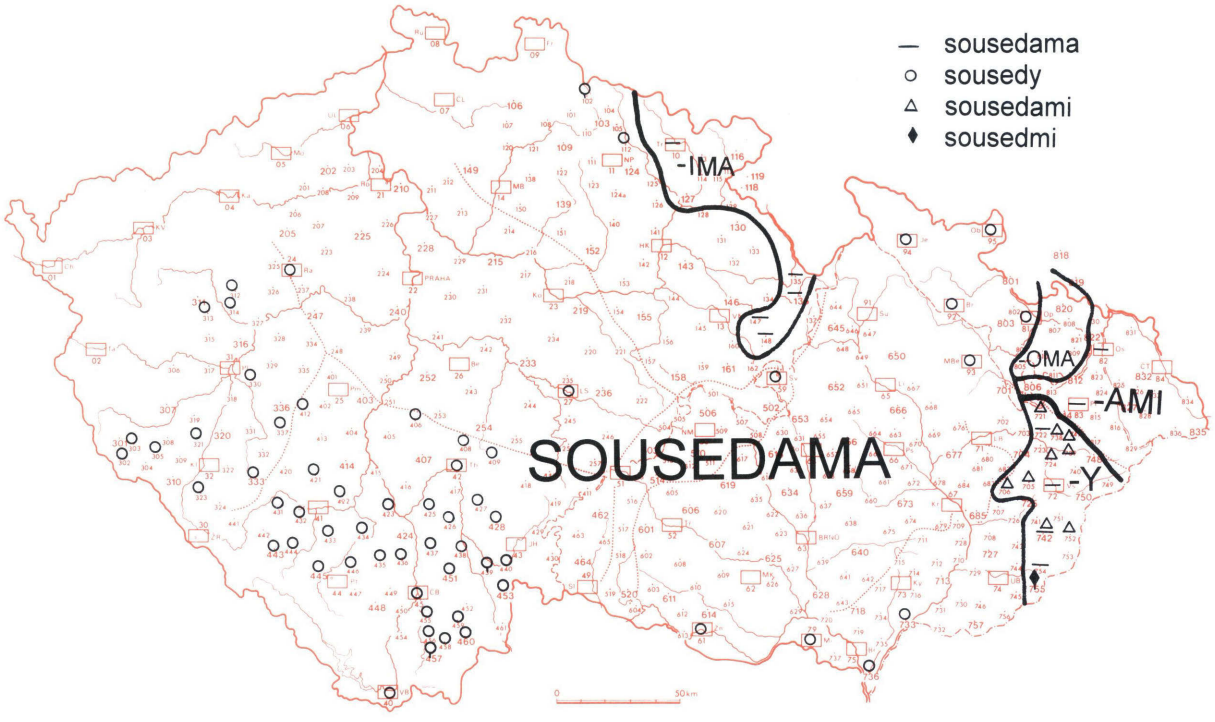

184
SOUSEDY
instr. pl. m.

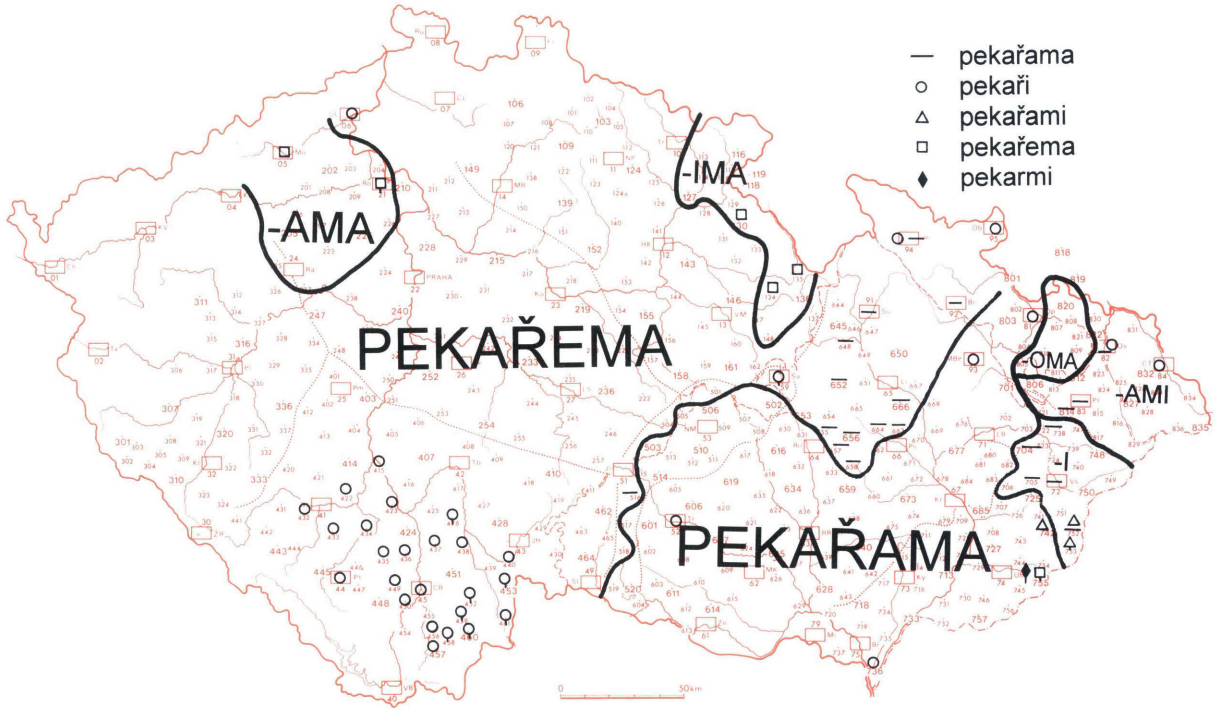

185
PEKAŘI
instr. pl. m.

popř. s *-ý*. Tvar *voly* (ve fonetické realizaci též *voli*, viz PRO F2b) se vyskytuje dále ještě ojediněle v jzč. nářečích a na nejsevernějším okraji svč. nářečí. Zde všude jde o archaické relikty běžné vedle jiných tvarů.

Do mluvy měst poněkud proniká zakončení na *-ama*, poměrně řídce též na *-y*.

4 **volami** pol. i hluž. *wołami*
volma stč. instr. duálu
volmi stč., sloven.
voly stč., Jg, Tk, MČ

5 volama Po 1, Ju 1–4, Ru 2, 4, 5 — volma Po 1, Ju 1–6, Ru 2 — volima Ju 4

6 ASJ II 130:122. AJŚ 1372a, SSA 11.58–60, OLA 195

Bh

184 **sousedy** instr. pl. m. (81) — *mapa s. 275*
vozy (690)
vojáky (62)

1 M sousedy (súsedý 740, 748, 753)
sousedama
susedoma
souseďima
sousedami (sumsadami 831–836, súsedámi, súsedamy)
súsedmi 755

2 V instr. pl. pův. o-kmenového subst. *soused* se ve srovnání se subst. *vůl*, ČJA 4-183 voly instr. pl. m., neobjevuje tvar *sousedma* a jen jediný doklad je na tvar *sousedmi*.

Na Valašsku převládá zakončení na *-y* (pod tuto koncovku je podřazena i varianta *-ý*), dubletně se zde velice často objevuje též koncovka *-ami*, rovněž v realizaci *-ámi*, *-amy*. Na mapě jsou tyto varianty podřazeny pod podobu *-ami*.

3 Starobylé tvary na *-y* (*sousedy*) – většinou jako dubletní – zabírají oblast Valašska, poměrně souvislou oblast pokrývají v jzč. nářečích; ve zbytcích byly zachyceny i v Podkrkonoší. Jako nové přejímky ze spis. jazyka jsou doloženy také z mor. pohraničních měst.

Náchodsko a vých. okraje svč. nářečí se vyčleňují formou *sousedima*.

Jinak na větší části sledovaného území Čech a Moravy jsou běžné tvary *sousedama* (i v městské mluvě). Ty dosahují na východě až k hranici tvarů *sousedy*, *sousedoma*, *sousedami*, tj. zhruba po linii Opava – Uherský Brod. Jejich územní rozšíření je víceméně shodné u všech maskulin.

Tvar *sousedmi* pochází z mor.-sloven. pomezí.

4 **sousedami** pol. *sąsiadami*, hluž. *susodami*
sousedmi sloven. *susedmi*
sousedy stč., Db, Tk, MČ, sloven. říd.

5 sousedama Po 1, Ju 1–6, Ru 2–4 — súsedama Ru 5

6 ASJ II 130:122, AJŚ 1372a, AJK 577, 578, SSA 11.58

7 V podstatě stejná je situace u instr. pl. subst. *vůz*, *voják*.

Výraz *vůz* má v instr. pl. také formu *vozma*. Ta se soustřeďuje spíš na již. část jzč. nářečí, ale je tu vždy dubletní jednak s tvarem *vozama*, jednak s tvarem *vozy*. Koncovka *-y* s větší nebo menší důsledností zabírá opět oblast Valašska a zvláště již. úsek jzč. nářečí. Zato častější je v městské mluvě převážně mladé generace (08, 27, 42–45, 65, 81–84, 93, 94). Jako výsledek snahy vyhnout se příznakovým nář. tvarům na *-ma* hodnotíme formy *vozmi* (81, 84) a *vozemi* (83, 95). Jsou doloženy jen z měst a nejde o varianty stabilizované.

U subst. *voják* se na Náchodsku koncovka *-ma* připíná k nom. pl., takže je tam forma *s vojácima*, srov. ČJA 4-188 hochy instr. pl. m. (pouze v lokalitě 755 je tvar *vojákima*).

Bh

185 **pekaři** instr. pl. m. (58) — *mapa s. 275*

1 M pekaři (pekařý 740, 748)
pekařama
pekařema

186
NOŽI
instr. pl. m.

pekařoma
pekařima (též pekarima 755)
pekařami (p'e- 830–836, pekařámi, pekařamy)
pekarmi 755

2 Repertoár koncovek a jejich zeměpisné rozšíření se v instr. pl. m. slova *pekař* zejména v Čechách poněkud liší od podob instr. pl. u ostatních subst. téhož rodu. Hranice mezi tvary *pekařema* a tvary *pekařama* se kryje s izoglosou přehlásky *'a* > *e*, srov. PRO E6.

3 Tvar *pekařema* zahrnuje téměř celé Čechy a přesahuje na sev. Moravu. V již. Čechách je vedle něho dubletní forma na *-i* (*pekaři*), ta se většinou jako jediná dokládá z Valašska a z mluvy měst na sev. Moravě a ve Slezsku.

Koncovka *-ama* je u tohoto substantiva běžná jednak na menším areálu mezi Roudnicí a Rakovníkem, jednak téměř na celé Moravě (s výjimkou Zábřežska a sev. Litovelska) až po linii Opava – Uherský Brod. Na Uherskobrodsku přesahují tvary *pekařama* na sever až ke Vsetínu.

Formy na *-ima* zabírají vých. okrajový pás svč. nářečí.

Výskyt tvarů s koncovkami *-oma*, *-ami* je omezen na slez. nářečí.

4 **pekařami** pol. *piekarzami* (hluž. *pjekarjemi*) **pekaři** stč., Db, Tk, MČ

5 pekařama Ju 6, Ru 5 — pekařema Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4

6 SSA 11.60

Bh

186 **noži** instr. pl. m. (339) — *mapa s. 277*

1 M nožį (nožý 748)
nožama (núžama)
nožema
nožoma
nožima
nožma
nožmi 755, 81
nožami (nožámi, nožamy)

2 Mapa zachycuje územní rozložení tvarů instr. pl. pův. jo-kmenového subst. *nůž*. Zeměpisný rozsah analogických forem s kmenem *nůž-* (*nůžama*, *nužama*) postihuje mapa ČJA 4-33 nože gen. sg. m.

3 Koncovka *-i* je u tohoto substantiva poměrně vzácná. Byla zachycena jen na sev. Valašsku a zcela ojediněle v již. Čechách; pokud se vyskytuje ve městech v sm. pohraničí, jde o přejetí ze spis. jazyka.

V Čechách má největší územní rozsah tvar na *-ema* (*nožema*). Kromě Chodska, záp. Klatovska a Roudnicka zabírá vlastně celou oblast Čech a na Moravu přesahuje na Zábřežsko, Litovelsko a sev. Boskovicko. Z velkého teritoria již. a odděleně i záp. Čech je běžný zpravidla dubletní tvar *nožma*.

Forma *nožama* je typická pro Roudnicko a sev. Rakovnicko, dále se vyskytuje na Moravě po obvyklou linii Opava – Uherský Brod. (Hranice forem *nožema* a *nožama* se kryje s izoglosou přehlásky *'a* > *e*, srov. PRO E6.)

Formy na *-ami*, *-oma* se dokládají z obvyklého území na východ od linie Opava – Uherský Brod.

Ostatní tvary jsou ojedinělé a nevytvářejí souvislé oblasti.

4 **nožami** pol. *nożami* (hluž. *-emi*) **nožmi** sloven.
noži stč., Db. Tk, MČ

5 nožama Ju 6, Ru 2, 5 — nožema Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — nožma Ju 5, Ru 3

6 AJŚ 1372a, SSA 11.58. 11.60

Bh

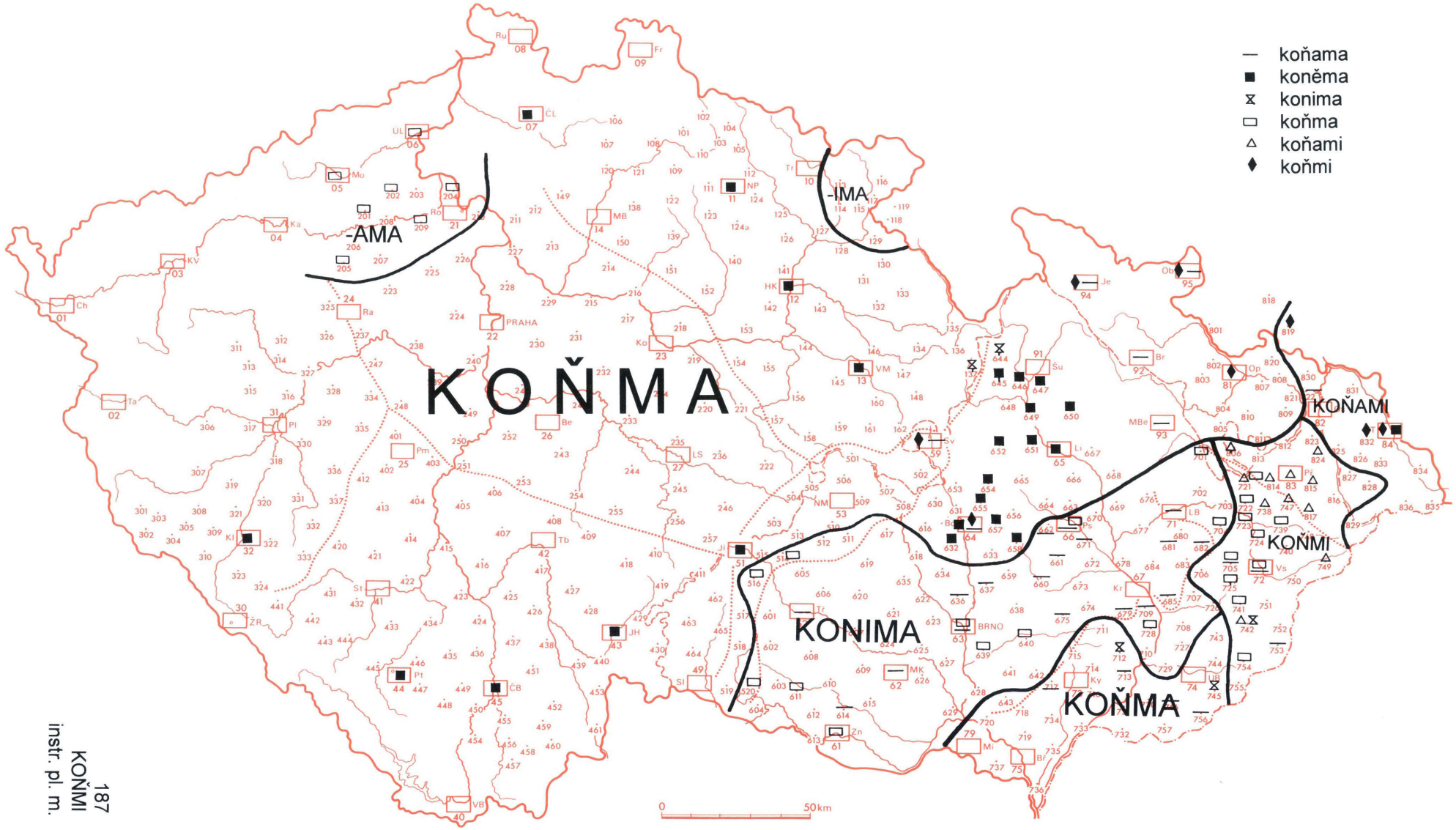

187
KOŇMI
instr. pl. m.

187 **koňmi** instr. pl. m. (813) — *mapa s. 279*

1 M koňama
koňema
koňma (kóňma 611, 720, 733, 736)
koňima
koňmi (koňmy 705, 706, 739, 750, koňmi 748)
koňami (koňámi)

2 Uzemní rozložení koncovek instr. pl. m. pův. jo-kmenového subst. *kůň* se do značné míry liší od ostatních subst. téhož typu. Výrazně se zde uplatnil vliv i-kmenové flexe. Je zvláštní, že se v našich nářečích vůbec nevyskytuje tvar *koni* (doložený v stč. a kodifikovaný i jako tvar spis.). Na menším území se vyskytuje také forma s koncovkou *-ama*, jež je u jiných slov v mnohých dialektech i v obecné češtině obvyklá. Hranice forem na *-ama* × *-ema* se zčásti kryje s hranicí přehlásky *'a* > *e*.

3 Největší rozšíření má forma *koňma*. Zabírá téměř celé Čechy, celou již. část vm. nářečí, dále Litovelsko se sev. Prostějovskem a Opavsko. (Na větší části Opavska je to jediný případ zakončení substantiv instr. pl. na *-ma*.)

V záp. Čechách (mezi Roudnicí a Rakovníkem) se vyděluje menší areál s tvarem *koňama*. Tento tvar se vždy jako dubletní porůznu dokládá také z Moravy, poněkud soustředěněji se objevuje na Prostějovsku a Kroměřížsku.

Značné území zabírá tvar *konima*. Pokrývá široký pás již. a stř. Moravy od Jihlavy na východ zhruba po Lipník nad Bečvou a po Uherský Brod. Samostatný mikroareál tvoří ještě v Čechách na Náchodsku. Souvislé území představuje výskyt tvaru *koněma*, a to na Zábřežsku a Boskovicku. Tato forma bývá doložena většinou jako dubletní.

Celkovou situaci doplňují tvary *koňmi*, popř. *koňmy* (širší Vsetínsko a již. úsek slez. nářečí) a *koňami* (vých. a již. úsek slez. dialektů; v již. úseku vždy dubletně s tvarem *koňmi*).

V městské mluvě je situace většinou shodná s venkovským okolím, jen z okrajových čes. měst se dokládá také tvar *koněma*, z mor. měst pak velice často tvar *koňama*.

4 **koňami** pol. *koniami* (hluž. *konjemi, konimi*) **koňmi** stč., Db, Tk, MČ, sloven.

5 koňma Po 1, Ju 1–6, Ru 5 — koňima Ju 4, Ru 1 — koňema Po 1

6 ASJ II 133:125, AJŠ 1372a, SSA 11.58–60, OLA 152

Bh

188 **hochy** instr. pl. m. (1900) — *mapa s. 281*

1 M hochama — hošama
hošma — hochma
hošima

2 Na nář. tvarech instr. pl. subst. *hoch* se sleduje kromě rozdílů v zakončení (*-ma*, *-ima*, *-ama*) také vyrovnávání tvarů sjednocením alternující souhlásky slovního základu v rámci paradigmatu, tedy případy, kdy se podle tvarů *hoši*, *hoších* tvoří formy *hošama*, *hošma*, *hošima* a podle tvarů *hoch*, *hochy*, *hochům* jsou tvořeny tvary *hochma*, *hochama*.

Tvary typu *hošama*, *hošma*, *hochma* jsou v podstatě omezeny na svč. nářečí, na Roudnicko a část Novoměstska. Protože se jazykovězeměpisná situace u koncovek instr. pl. sledovaného slova na ostatním území neliší od koncovek téhož pádu u výrazu *soused*, omezujeme se zde na pozitivní postižení jazykové situace na území sv. Čech.

V již. polovině Čech, na vých. Moravě a ve Slezsku se ostatně lexém *hoch* v tradičních nářečích nevyskytuje. O územním rozšíření slov *hoch*, *kluk* a o jejich dalších nář. ekvivalentech viz ČJA 1-1 chlapec.

3 Vyrovnávání tvarů souhlásky v slovním základu u instr. pl. sledovaného substantiva je obvyklé na větší části území svč. nářečí s malými přesahy na Moravu a na Roudnicko.

Převládá tvar *hošma*. Ten zabírá téměř celou oblast svč. nář. Na Náchodsku alternuje s tvarem *hošima*. Posledně jmenovaný tvar se vyskytuje též porůznu zejména východně od Vysokého Mýta a od České Lípy, na Moravě také na Novoměstsku.

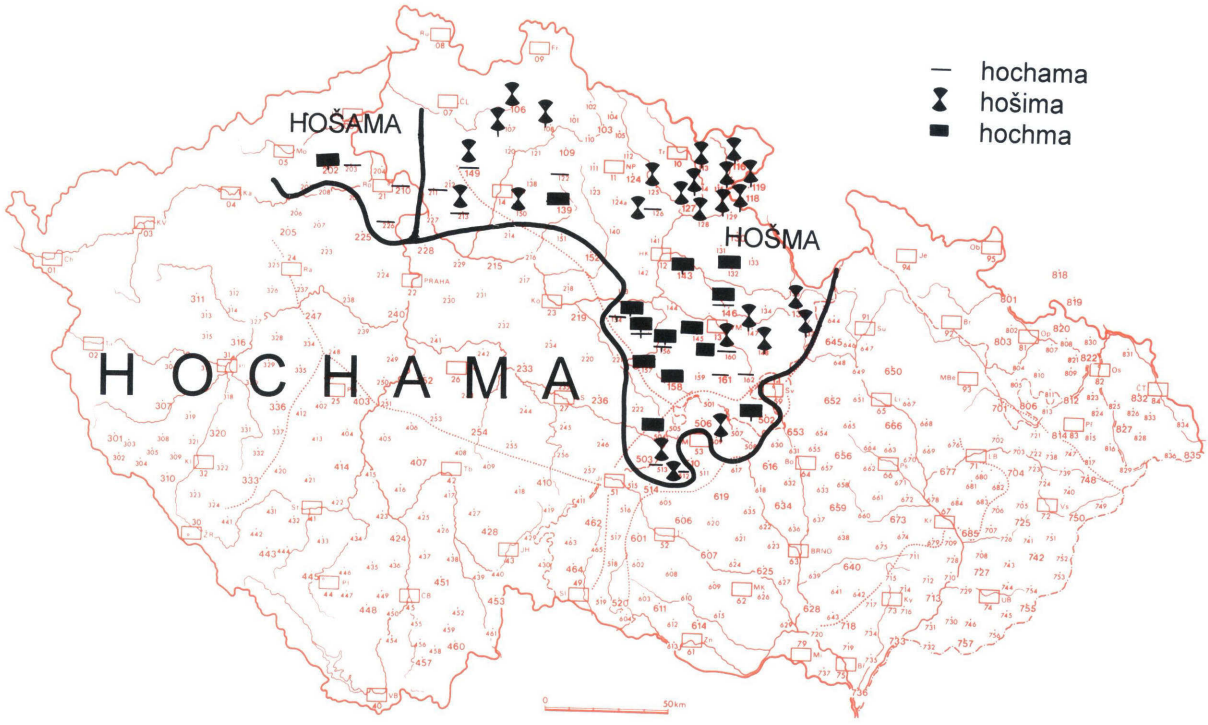

188
HOCHY
instr. pl. m.

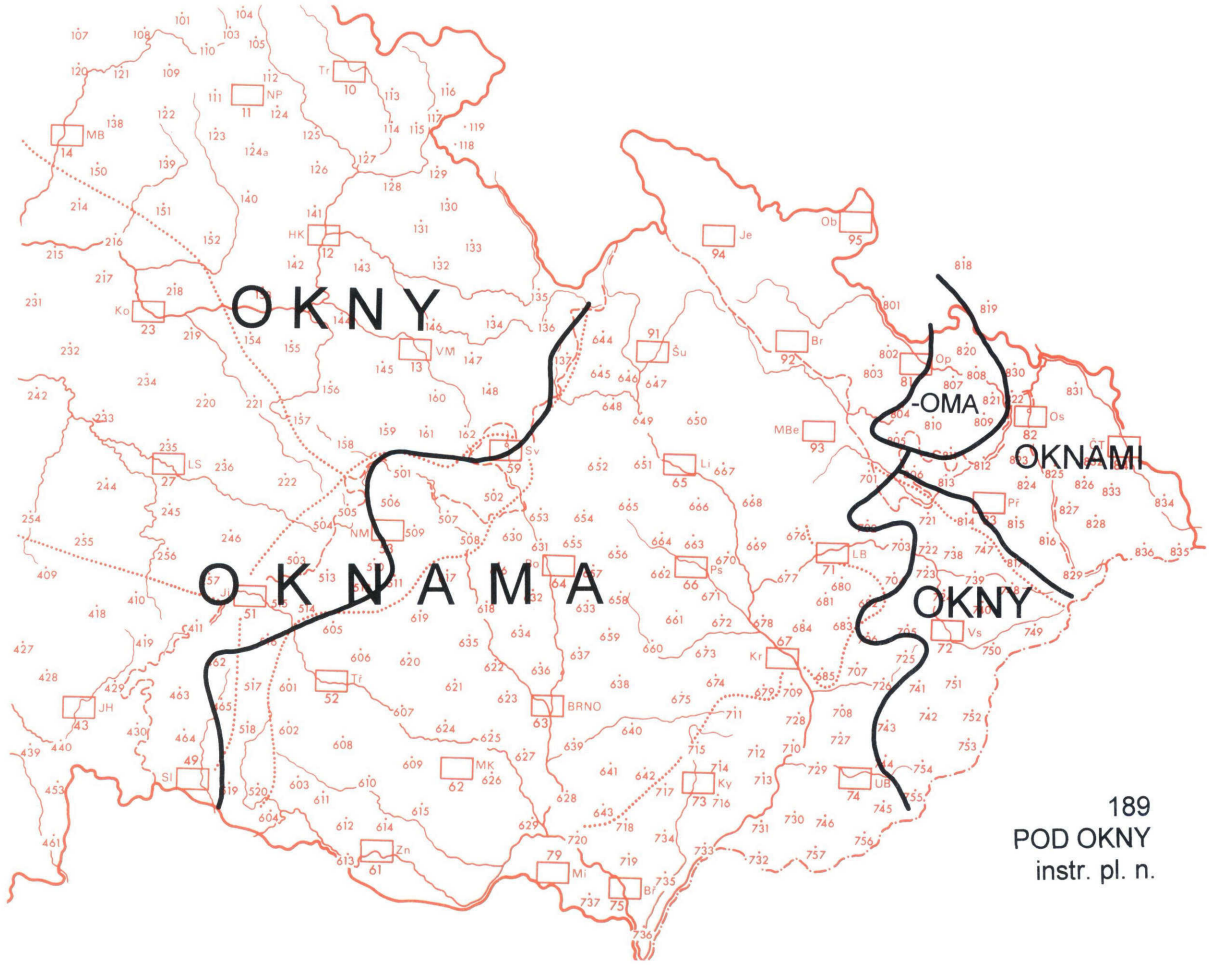

189
POD OKNY
instr. pl. n.

Menší území pokrývá forma *hochma*. Její výskyt se soustřeďuje na Vysokomýtsko a na již. Královéhradecko, jinde je ojedinělá.

Forma *hošama* je charakteristická jen pro Roudnicko.

Na ostatním území Čech a dále na Moravě dominují tvary na *-ama* (*hochama*, popř. *klukama*).

(Analogické tvary instr. pl. *klucma*, *klucama* byly zachyceny jen na Roudnicku.)

4 **hochy** stč., Db, Tk, MČ

5 klucma Ju 1, 2 — klucima Ju 4

6 —

Bh

Instrumentál pl. neuter

Spisovný jazyk má v instr. plurálu neuter tyto koncovky: *-y* (typ *město*), *-i* (typ *pole*), *-ími* (typ *stavení*), *-(at)y* (typ *kuře*).

V nářečích panuje značná pestrost zakončení, jež plyne z uchování staršího jazykového stavu a zejména z výrazných unifikačních tendencí. Repertoár nář. koncovek je uveden v přehledu koncovek instrumentálu substantiv všech rodů.

Všechna slova, která byla předmětem výzkumu, zde mapujeme, popř. komentujeme. Jde o tyto položky: okny, poli, vejci, kuřaty s přikomentovanou položkou hříbaty, staveními.

189 **(pod) okny** instr. pl. n. (160) — *mapa s. 281*

1 M (v)okny (okný 748, okní 755)
(v)oknama
oknoma
oknami (též oknámi 721, 738, oknamy 705)

2 Instr. pl. pův. o-kmenového subst. *okno* se zkoumal ve spojení s předložkou *pod*. V tomto značně ustáleném až adverbializovaném spojení máme poměrně často doloženo staré zakončení na *-y* (*pod okny*); předložka tu plní funkci druhého morfu.

Zeměpisný obraz rozšíření jednotlivých koncovek v instr. pl. sledovaného subst. se do značné míry kryje s obrazem téhož tvaru slova *kuře*, srov. ČJA 4-193 kuřaty instr. pl. n.

3 V Čechách se výzkum realizoval jen na opěrné síti bodů, proto jsou naše údaje neúplné. V naprosté převaze bylo zde zapsáno *pod okny*, někde (zvláště v svč. dialektech) vedle dubletního *pod oknama*. Izoglosa *okny*, *oknama* proti výlučnému *oknama* zhruba sleduje starou zemskou hranici, v tom se shoduje s rozšířením tvaru *kuřaty* × *kuřatama*, srov. ČJA 4-193 kuřaty instr. pl. n. Forma *oknama* byla jako jediná zachycena na Moravě na východ až po linii Opava – Uherský Brod. Tvar *pod okny* se jako základní dokládá též z Valašska (na jihu s dosahem až k Uherskému Brodu).

Koncovky *-ami* (*-ámi*, *-amy*), *-oma* mají obvyklý rozsah, srov. ČJA 4-190 poli instr. pl. n.

Ve městech se uvedená položka nezkoumala.

4 **oknami** sloven., pol., hluž. *woknami* **okny** stč., Db, Tk, MČ

5 okni Ju 1, Ru 2 — voknama Po 1, Ju 1–6, Ru 2–4 — oknama Ru 5

6 ASJ 11:130, AJŠ 1372b, AJK 578

Bh

190 **poli** instr. pl. n. (1193) — *mapa s. 283*

1 M poli (poly 738) — polí 748
polama
polema (pólema)

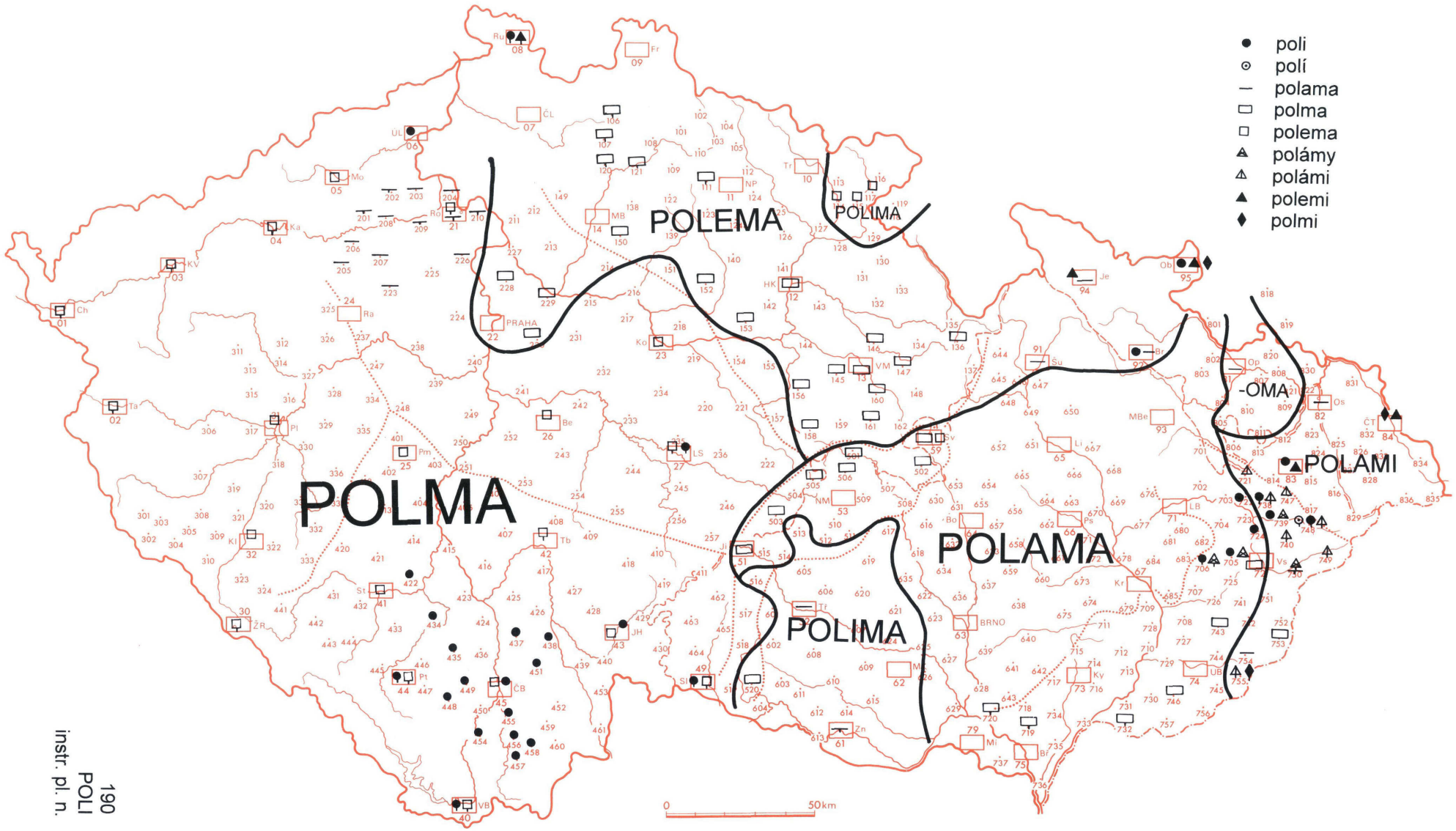

190
POLI
instr. pl. n.

poloma
polima
polma (pólma)
polmi 755, 84, 95
polami — poláми — polamy
polemi 08, 83, 84, 94, 95

2 Na mapě jsou zakreslena zakončení instr. pl. neutra *pole* (pův. jo-kmenové subst.).

Nesledujeme zde hláskoslovný jev, totiž dloužení samohlásky *o* v kmeni. Uvedené dloužení je převážně v tvaru *pólema*, zcela ojediněle v tvaru *pólma*; územní rozsah uvedeného jevu je představen na mapě ČJA 3-30 pole.

Na Znojemsku a již. od Třebíče se lexém *pole* nevyskytuje, proto se tvar instr. pl. zjišťoval na zástupném výrazu téhož typu, zpravidla na slově *moře*.

3 Největší územní rozsah mají tvary *polma* a *polama*. První z nich zabírá celá jzč. nářečí a větší část nářečí střč. (bez malého sz. úseku) s přesahy do dialektů sousedních. Jako dubleta se často vyskytuje na Vysokomýtsku, Novoměstsku a v Podještědí.

Tvar *polama* charakterizuje Poohří (zde převážně vedle tvaru *polma*) a dále Moravu (bez její jz. části) až po linii vedoucí severojižním směrem, vymezenou zhruba městy Opava – Uherský Brod.

Náchodsko s Kladskem a záp. Morava se vydělují tvarem *polima*.

Forma *polema* zahrnuje oblast svč. nářečí, přesahuje ještě do přilehlého úseku střč. nářečí až k Praze a na Zábřežsko.

Starobylé zakončení na *-i* (shodné se spis. jazykem) bylo zachyceno vždy jako dubletní v již. Čechách, méně často i na Valašsku.

Tvar *polami* vytváří areál ve vých. a již. skupině slezských nářečí a na Valašsku s výběžkem až na Uherskobrodsko. Varianty *polamy*, *polámi* se vyskytují většinou jako dublety na Valašsku. Forma *poloma* pokrývá střední Opavsko.

V čes. městech se vedle koncovek běžných ve venkovském okolí objevují hojně tvary na *-ema*, spíš výjimečně i na *-i*, na Moravě a ve Slezsku je zvl. u mladší generace obvyklá koncovka *-ama*, vlivem působení spis. jazyka byly vytvořeny formy *polmi*, *polemi*; ty jsou doloženy pouze ze slez. měst a ze sm. pohraničí.

4 **polami** sloven., pol. **poli** stč., Db, Tk, MČ
polemi hlužˇ.

5 poli Ju 6 — polama Ru 5 — pólama Po 1 — polema Ju 4, 5 — pólema Ju 1–4 — polma Ju 3, Ru 2, 4

6 AJŚ 1372b, OLA 533

Bh

191 **vejci** instr. pl. n. (436) — *mapa s. 285*

1 M vejci (vaj-; vajcý 740, 748)
vejcama (vaj-)
vejcema
vajcoma
vejcima
vejcíma
vajcami (vajcámi, vajcamy)

2 Nář. formy instr. pl. slova *vejce* přinášejí kromě rozdílů v příslušných koncovkách i jev hláskoslovný, totiž změnu těžeslabičného *aj* > *ej* v základu slova; o ní podrobněji viz ČJA 5, Změna aj > ej (> é > í), s. 102, 104; rozdíl *aj*/*ej* zde zakreslujeme jako vedlejší problém zvláštním typem izoglosy, srov. též ČJA 3-232 vejce.

Na vých. Moravě je běžnější slovotvorná obměna *vajíčko* (srov. ČJA 3-232 vejce); tam byl proto příslušný pád zjišťován i na zástupném slovu *srdce*.

Je pozoruhodné, že v sledovaném pádu není doklad na přecházení slova *vejce* (pův. jo-kmenové subst.) ke sklonění podle vzoru *kuře* (nt-kmenové subst.). Vedle tvaru gen. sg. *vejcete*, srov. ČJA 4-38 vejce gen. sg. n., byly zachyceny vždy např. tvary *vejcama*, *vejcema*, *vejci*, nikdy *vejcatama* apod.

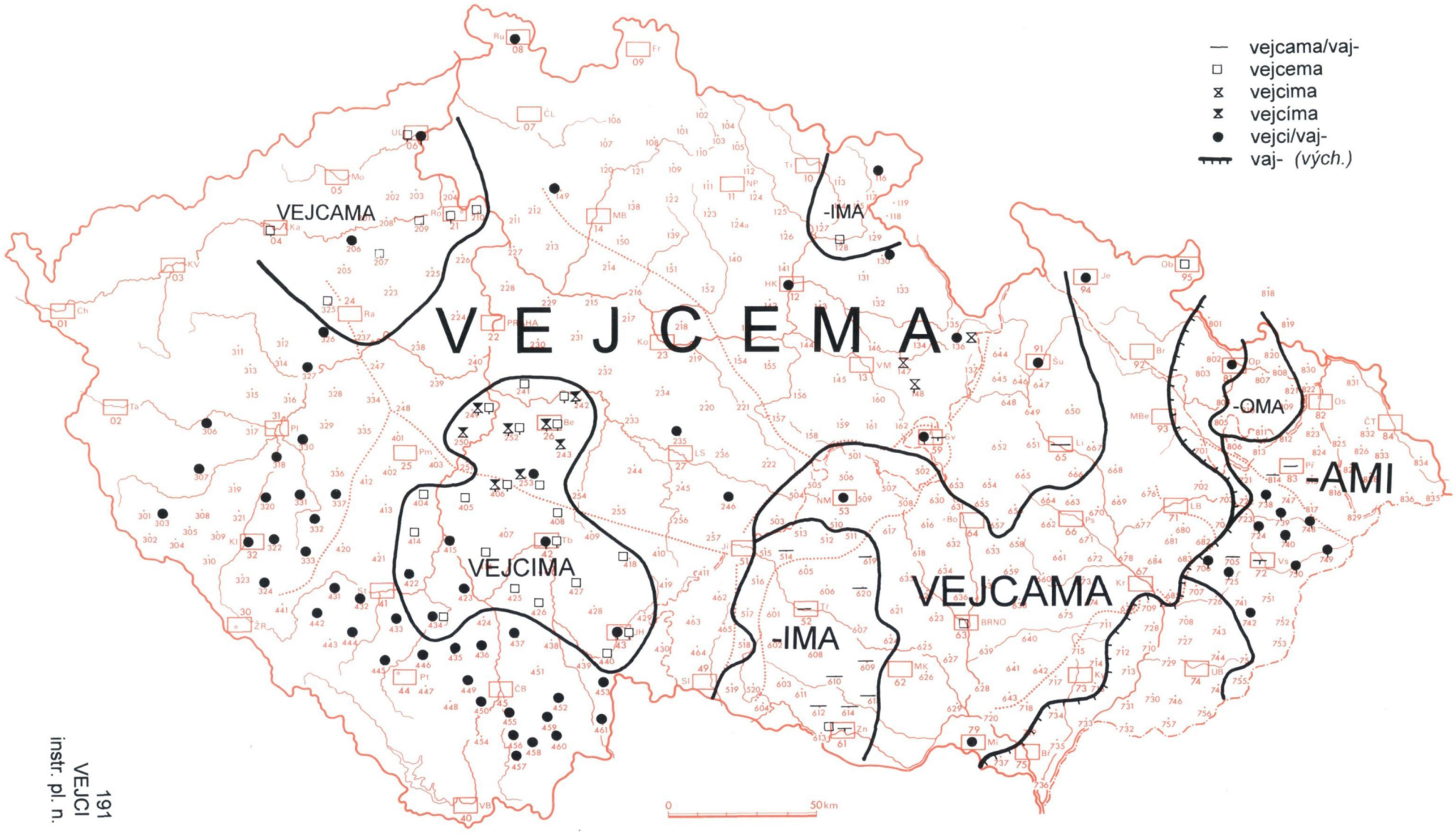

191
VEJCI
instr. pl. n.

3 U instr. pl. neutra *vejce* je repertoár koncovek a jejich rozšíření na Moravě stejný jako u subst. *pole*, v Čechách je situace složitější.

Tvary na *-ema* (*vejcema*) dominují na celém území Čech a přesahují na jz. Moravu a dále na Zábřežsko, Litovelsko a sev. Boskovicko. Hranice těchto „přehlasovaných“ tvarů se kryje s hranicí přehlásky *'a* > *e*, srov. PRO E6. Na ostatní Moravě převládá tvar *vejcama*. Ten je běžný také v záp. Čechách na Roudnicku a sev. Rakovnicku.

Forma s koncovkou *-ima* vytváří souvislou oblast na Náchodsku a Kladsku a mikroareál na samém vých. okraji svč. dialektů. Rozsáhlejší území pokrývá dále na rozhraní mezi jzč. a střč. dialekty (Táborsko, sev. Jindřichohradecko; na Benešovsku ve variantě *-íma*: *vejcíma*). Na tomto teritoriu jde často o výskyt dubletní vedle tvarů na *-ema*. Forma *vejcima* byla registrována také na Třebíčsku a Znojemsku, tady nezřídka vedle tvarů na *-ama*.

Z širokého okrajového pruhu v jzč. nářečích se dokládá jako dubleta tvar na *-i* (*vejci*). Ten byl zachycen rovněž na Valašsku (*vajcy*).

Formy na *-ami*, *-ámi*, *-amy*, *-oma* se vyskytují na obvyklém území od linie Opava – Uherský Brod na východ.

Ve městech je situace zčásti shodná s venkovským okolím, zčásti se liší, a to v tom smyslu, že se zvl. u mladé generace objevuje hojně i tvar *vejci*, ve Slezsku a na Valašsku také tvar *vejcama*.

4 **vejcami** sloven. *vajcami*, pol. a hluž. *-ami* **vejci** stč., Db, Tk, MČ

5 vejcama Ru 2 — vécama Ju 6 — vajcama Ru 5 — vejcema Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 3, 4 — vejcima Ju 2, 4

6 AJŠ 1372b

Bh

192 **staveními** instr. pl. n. (93) — *mapa s. 287*

1 M staveňama — stavéňama
staveníma — staveňima (stavjaňima 755)
staveňami (stavyňami, stavéňami, staveňámi, staveňamy)
staveňimi 59, 79, 81, 83, 84, 94, 95

2 Kromě postižení územního rozsahu různých koncovek v instr. pl. subst. *stavení* bylo zachyceno též dloužení kmenového *-é-* před nosovou souhláskou (např. *stavéňami*). O tomto dloužení podrobněji viz ČJA V-182 bolení.

V tvaru *staveníma* bylo na Moravě provedeno krácení samohlásky *-í-* víceméně pravidelně podle PRO A1b, v Čechách je jeho rozsah poněkud jiný, proto tento jev vyznačujeme i na mapě.

3 Již. polovina Čech s dlouhým úzkým výběžkem na Moravu až na Kyjovsko a Kroměřížsko je charakteristická tvarem *staveníma*, sev. polovina Čech se sev. úsekem střm. nářečí s dosahem na Prostějovsko a až k Lipníku nad Bečvou a konečně odděleně jižní část Moravy po Jihlavu a Brno se vyděluje tvarem *staveníma*.

Na již. polovině vm. nářečí, na Prostějovsku (zde často dubletně vedle *stavenima*), na Kroměřížsku, na Lipnicku a na záp. Opavsku se vyskytuje tvar *staveňama*.

Tvary na *-ami* a *-oma* mají obvyklý územní rozsah, vyskytují se na východ od linie Opava – Uherský Brod.

Dloužení kmenového *-é-* (např. *stavéňama*) se realizuje ve středním úseku vm. nářečí.

Ve městech převládá koncovka *-íma*, a to v Čechách téměř důsledně i v oblasti pravidelného krácení samohl. *í*, na Moravě je častější koncovka *-ima*. Jen ze slez. měst se dokládají také tvary na *-ama*. Z mor. pohraničních měst a z měst ve Slezsku pochází rovněž tvar *staveními*. Ten byl do městské mluvy přejat ze spis. jazyka.

4 **staveňami** sloven. *stavaniami*, pol. *-iami* (hluž. *-emi*) **staveňimi** stč., Db, Tk, MČ

5 staveníma Ju 3, Ru 3, 5 — staveňima Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 4

6 AJŠ 1372b

Bh

192
STAVENÍMI
instr. pl. n.

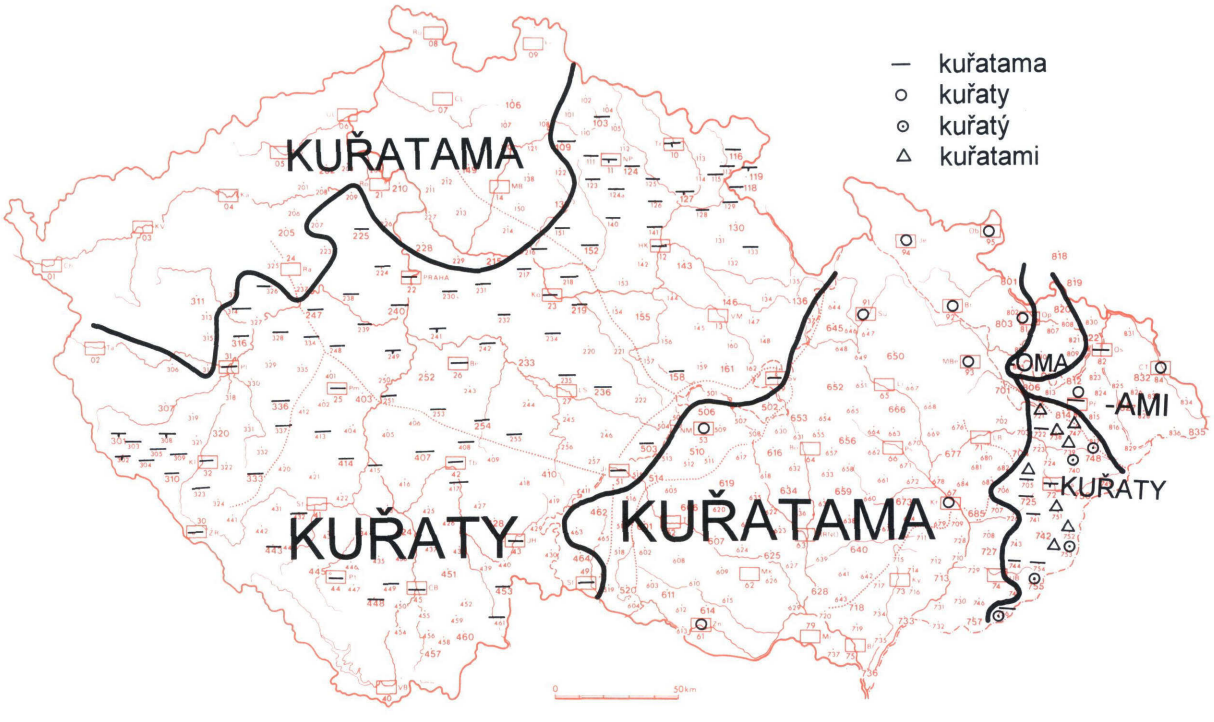

193
KUŘATY
instr. pl. n.

193 **kuřaty** instr. pl. n. (935) — *mapa s. 287*
hříbaty (824)

1 M kuřaty — kuřatý 740, 748, 753, 756 (kurencí, kurjatkí, kurjackí 755)
kuřatama
kuřatoma
kuřatami (kuřyntami 831–836, kuřatámi, kuřatamy)

2 Nář. tvary instr. pl. od slova *kuře* (pův. nt-kmenové subst., v nepřímých pádech s rozšířeným kmenem) se sledovaly ve dvou spojeních, a to *kvočna chodí s kuřaty* a *šla na trh s kuřaty*. Předpokládané tvarové diference se neprokázaly; v obou spojeních jsou možné různé tvary bez jakéhokoli rozlišení, v Čechách bylo jen zcela výjimečně zapsáno *kvočna chodí s kuřaty*, ale *šla na trh s kuřatama*.

Za pozornost stojí fakt, že teritorium výskytu tvaru *kuřaty*, shodného se spis. jazykem, je v tomto případě mimořádně rozsáhlé. Patrně jde o spojení do značné míry adverbializované a ustálené.

V sev. polovině Čech se vyskytuje i forma se zdlouženým kořenným vokálem (*kúřaty*), její přesné zeměpisné vymezení přináší mapa ČJA 4-39 kuřete gen. sg. n.

3 Na větším území Čech (mimo široký sz. okrajový pás) dominuje tvar *kuřaty*. Ten je namnoze dubletní vedle tvaru *kuřatama*. Nedubletní výskyt tvaru *kuřaty* převažuje zejména v jzč. nářečích a v širokém východním pruhu obcí střč. a svč. nářečí a dále v mikroareálu v Podkrkonoší. Touto formou se dále vyděluje též sev. polovina vm. dialektů, zde často i ve variantě *kuřatý*.

Na sz. okraji Čech včetně Mladoboleslavska se uplatňuje jako jediná forma *kuřatama*. Rovněž na Moravě zhruba od staré zemské hranice na východ po izoglosu Opava – Uherský Brod je to forma jedině možná.

Koncovky *-ami, -ámi, -amy, -oma* mají obvyklé územní rozšíření, srov. ČJA 4-190 poli instr. pl. n.

V mluvě čes. měst převládá tvar *kuřatama*, nezřídka vedle tvaru *kuřaty*. Na Moravě je situace v podstatě shodná s venkovským okolím, zakončení *-ama* však proniká i do měst v oblasti slez. nář., koncovka *-y* též do pohraničních měst a do měst ve Slezsku.

4 **kuřatami** sloven., pol. *kurczętami*, hluž. *kurjatami* **kuřaty** stč., Db, Tk, MČ

5 kuřati Ju 1, 3, Ru 3, 4 — kuřatama Po 1, Ju 3, 4, 6, Ru 2, 4, 5 — kúřatama Po 1, Ju 2 — kuřatma Po 1 — kúřatma Ju 2

6 AJŠ 1372b, AJK 578. OLA 167

7 Instr. pl. n. byl zkoumán ještě na dalším slově téhož typu, totiž na slově *hříbě*. Repertoár koncovek, jejich distribuce i územní rozšíření jsou v podstatě stejné jako u slova *kuře*. Poněkud častější je tvar na *-ama* (na úkor tvaru *hříbaty*), zřejmě proto, že se výzkum neomezoval na spojení s předložkou. Hláskoslovný jev rozložení retnice (*hříbjaty*) proti depalatalizaci retnice (*hříbaty*) je podrobněji zpracován v ČJA 5-232 hříbatům dat. pl.

Bh

Instrumentál pl. feminin

Spis. jazyk disponuje v instr. pl. f. koncovkami *-ami* (typ *žena*), *-emi* (typ *růže* a *píseň*) a *-mi* (typ *kost*). Koncovka *-ama* (instr. duálu a-kmenových substantiv) je doložena jako relikt jen u slov *rukama, nohama*.

Pův. koncovka *-ami* se v nářečích vyskytuje na poměrně nevelké rozloze (avšak nejen u subst. typu *žena*). Koncovku *-mi* máme sice zachycenu, ale jen u subst. žen. rodu končících na souhlásku (*věc, kost, zeď*); jde tu o nové přejetí ze spis. jazyka. Všechny ostatní koncovky lze doložit už ze stč. (šlo např. o instr. duálu příslušných subst. typů, a to *-ama*: duál subst. typu *žena*, *-ema*: duál subst. typu *růže*, *-ma*: duál subst. typu *kost*; zakončení *-oma* přešlo od duálu subst. muž. nebo střed. rodu typu *soused*, *město*).

Patrně jen koncovka *-ima* je výsledkem pozdějšího, specificky nář. vývoje; buď vznikla prostým připojením koncovky *-ma* k nom. pl. (*kosti+ma*), nebo snad paradigmaticky podmíněným dotvořením k jiným pádům jiných subst., srov. např. nář. nom. *věci*, dat. *věcim*, lok. *věcich*, instr. *věcima*, nebo krácením pův. *-íma* (duál subst. typu *stavení*).

Distribuce uvedených koncovek neodpovídá stč. stavu. Nezřídka došlo na jistém území k prosazení jednoho zakončení u feminin všech typů (týká se to zejména koncovek *-ama, -oma, -ami*), některé koncovky jsou omezeny téměř jen na subst. „měkkých“ typů (*-ema, -ima*). U některých zakončení nelze vysledovat svázanost s určitým deklinačním typem, např. pův. zakončení i-kmenové *-ma* se prosadilo i u subst. *kráva* (*kravma*), u subst. *svině* (*sviňma*); na části území se však uchovalo u pův. i-kmenových subst. *kostma*, vzácně *věcma, zdma, husma*.

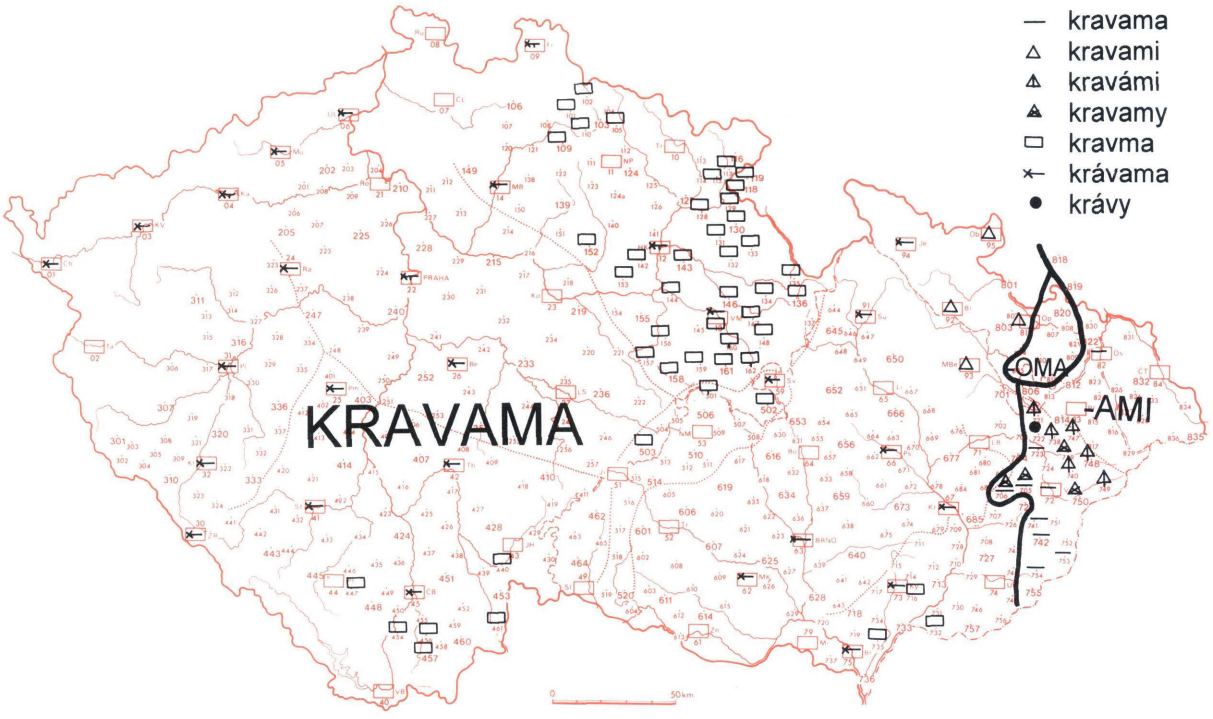

194
KRAVAMI
instr. pl. f.

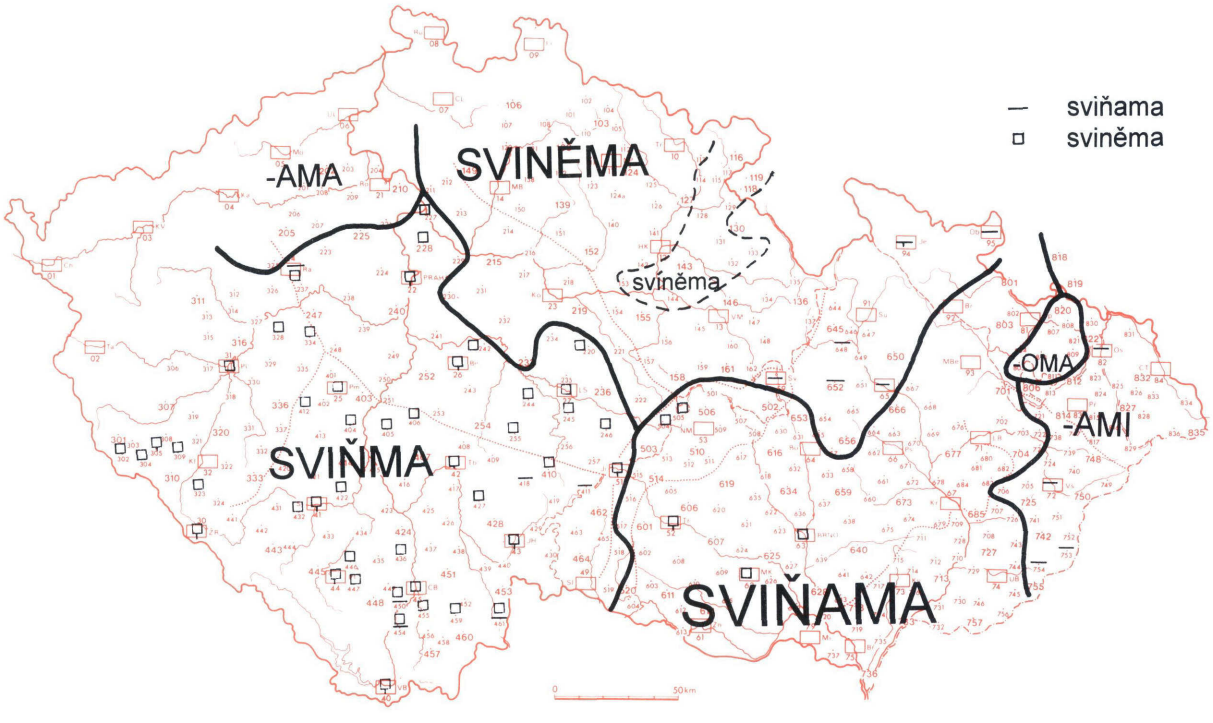

195
SVINĚMI
instr. pl. f.

Zeměpisné rozšíření koncovek *-oma, -ami* je téměř u všech substantiv stejné. Hláskoslovné varianty *-ámi, -amy* jsou zachyceny na mapě *kravami*.

Nář. stav instr. pl. f. je představen na těchto mapách: kravami s přikomentovanými položkami kozami a rukama, sviněmi, husami, věcmi, zdmi, kostmi.

194 **kravami** instr. pl. f. (781) — *mapa s. 289*
kozami (865)
rukama (1635)

1 M kravama — krávama
kravma
kravoma
kravami (kro- 831–836) — kravámi — kravamy
krávy 722

2 Kromě repertoáru nář. koncovek instr. pl. f. a jejich územního rozšíření zachycuje mapa také hláskové diference v základu slova *kráva*. Vedle pravidelného tvaru *kravama* se ve městech u mladé generace, zejména v Čechách, objevuje i novější analogická hlásková varianta *krávama*. Svědčí o tom, že snaha po zpravidelnění, tedy po zjednodušení morfologické soustavy, je v jazyce běžná nejen v rámci příslušného pádu, ale také v rámci paradigmatu daného výrazu.

3 Celé Čechy a větší část Moravy zhruba po linii Opava – Uherský Brod pokrývá tvar *kravama*. Formy na *-oma* jsou charakteristické pro střední Opavsko, formy na *-ami* jsou typické pro ostatní území slez. nář. (od řeky Odry na východ) a pro větší část Valašska na jih téměř až k Uherskému Brodu. Na Valašsku se koncové *-ami* realizuje také jako *-amy* nebo *-ámi*. V již. úseku tohoto teritoria bývá vedle těchto koncovek také zakončení *-ama*.

Pouze na vých. a sev. okraji svč. nářečí a vzácně v již. Čechách a v již. části vm. nář. bylo zaznamenáno u st. generace též dubletní zakončení *-ma* (*kravma*).

4 **kravami** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *krowami*, hluž. *kruwami, kruwymi*

5 kravama Ju 1–6, Ru 2–5 — krávama Ru 4 — kráwama Po 1 — krauma Po 1, Ju 2

6 ASJ II 135:127a, MAGP 491, AJŠ 1372c, AJK 579, SSA 11.58–60, OLA 181

7 Instr. pl. substantiva *koza* se liší od téhož pádu subst. *kráva* jen v tom, že u něho postrádáme tvar *kozma* (× *kravma*) a že ve čtyřech lokalitách na jz. Moravě byly zaznamenány dubletní tvary *kozima* (516, 602, 603, 611).

Stejný zeměpisný obraz jako rozložení tvarů instr. pl. subst. *kráva* skýtají tvary téhož pádu subst. *ruka*. Rozdíly jsou nepatrné. Kromě obvyklého rozsahu tvarů *rukoma*, *rukami* (*rukámi*, *rukamy*) a *ruky* (722) byly zapsány také formy *rucema* (analogicky podle nom. pl. *ruce*: v Čechách v lokalitách 305, 311, 316, 323, 333 a na Moravě 631–633, 640, 653, 655, 657, 658) a *rucima* (jako *kostima*: v bodech 630–632, 659, 661).

Bh

195 **sviněmi** instr. pl. f. (878) — *mapa s. 289*

1 M sviňama
sviňema — svíňema
sviňoma
sviňma
sviňami (ś-, š- 818, 830–836; sviňámi, sviňamy)

2 Kromě morfologických rozdílů v zakončení instr. pl. pův. ja-kmenového subst. *svině* postihuje mapa také rozšíření jevu hláskoslovné povahy, totiž dloužení kořenné samohlásky (*svíněma*), k němu srov. též ČJA 5, i > í, s. 284, 286. Nesleduje se progresivní asimilace v náslovném skupení *sv-* (*sfiňama*), srov. ČJA 5-298 svině, světlo, svora, svlak.

Tvar *sviněmi*, závazný pro spis. jazyk, nemáme z dialektů ani z městské mluvy doložen.

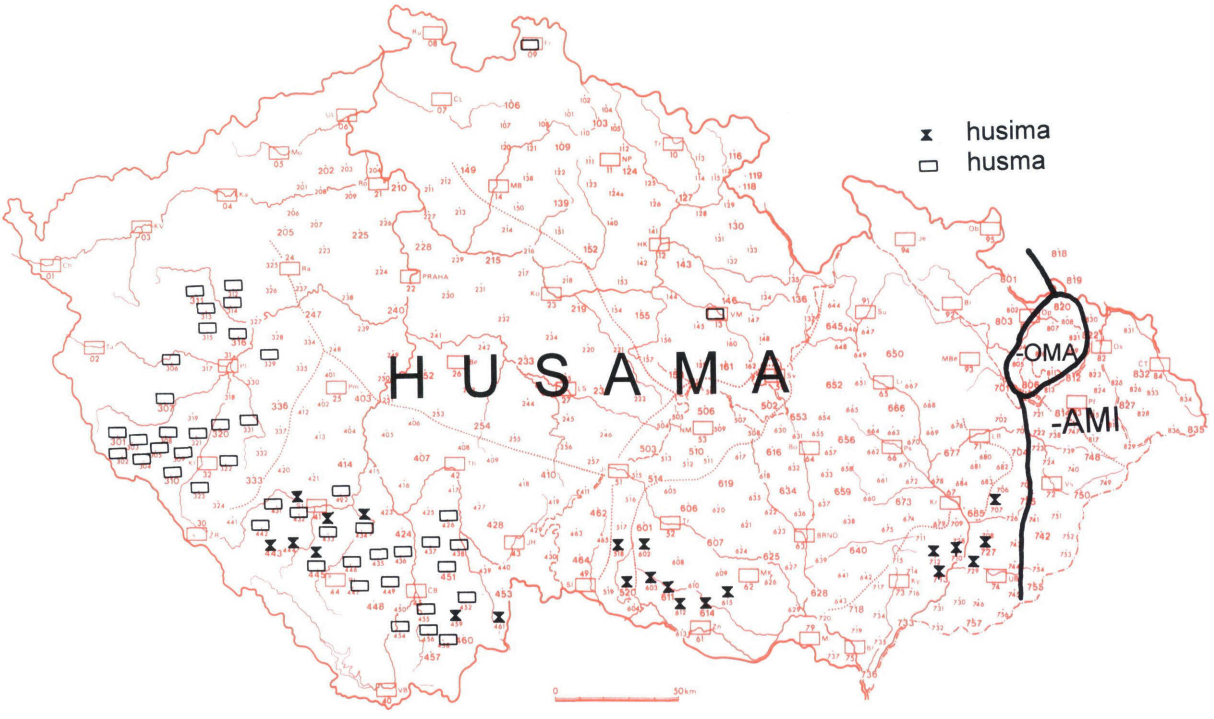

196
HUSAMI
instr. pl. f.

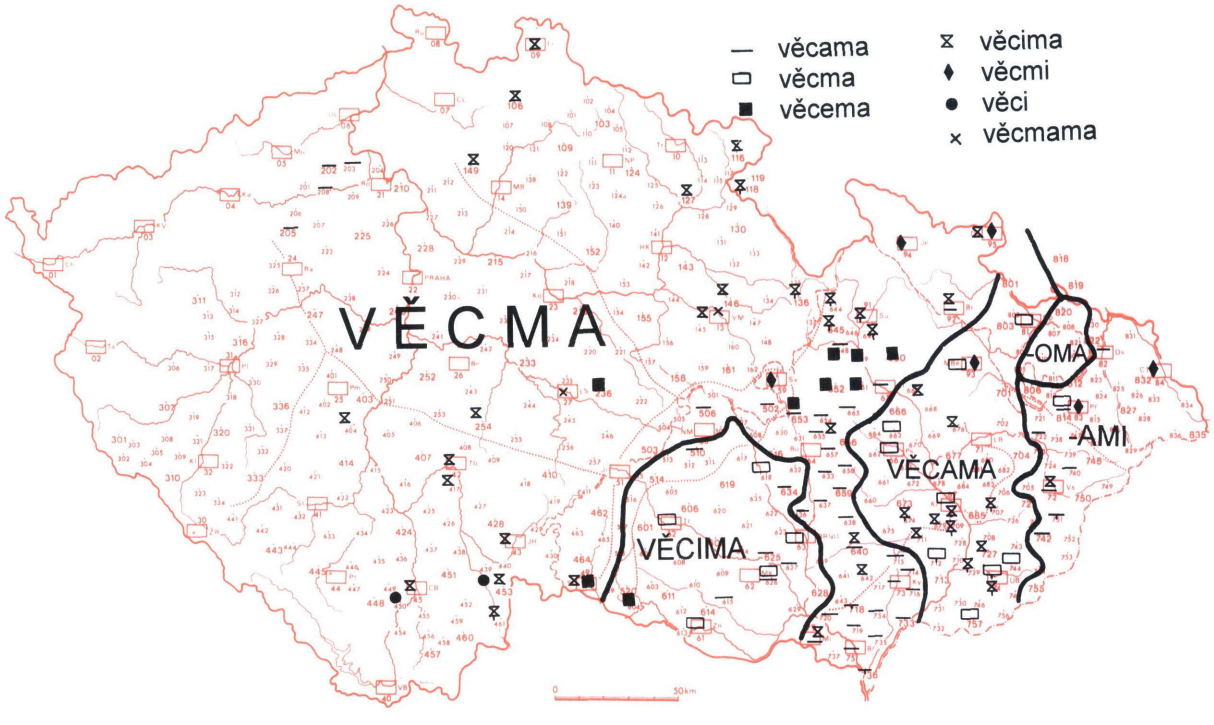

197
VĚCMI
instr. pl. f.

3 Jz. polovina Čech s malým přesahem na jz. Moravu je charakteristická tvarem *sviňma*. V oblasti výskytu tohoto tvaru se roztrouseně a vždy jako dubletní objevuje též forma *sviněma*, jež jinak tvoří souvislou oblast zahrnující celá svč. nářečí s přilehlým pásem střč. dialektů a na Moravě přesahující na Zábřežsko, na záp. Litovelsko a Boskovicko. Zde její vých. hranice sleduje izoglosu přehlásky *'a* > *e*, srov. PRO E6. Hlásková obměna *svíněma* se vyskytuje na menším areálu v svč. nář. oblasti, a to na Náchodsku a na vých. Královéhradecku. Forma *sviněma* je téměř pravidelná též ve všech čes. městech, bez výjimky pak u ml. generace. V mor. městech je však spíš ojedinělá, zde převládá koncovka *-ama*, shodná s nář. okolím.

Tvar *sviňama* zahrnuje jednak menší území v záp. Čechách (Roudnicko a jz. Rakovnicko), jednak větší část Moravy (bez jz. úseku a bez Zábřežska, Litovelska a sev. Boskovická) po linii Opava – Uherský Brod.

Tvary na *-oma*, *-ami* i varianty *-ámi*, *-amy* mají obvyklý územní rozsah (srov. ČJA 4-194 kravami instr. pl. f.).

4 **sviňama** stč. instr. duálu **sviňami** sloven., pol. *świniami*, hlužˇ. *swinjemi*

5 sviňama Ju 6, Ru 5 — sviňema Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 4 — sviňma Ju 1–3, Ru 3, 5

6 AJŠ 1372c, SSA 11.58–60, OLA 259

Bh

196 **husami** instr. pl. f. (950) — *mapa s. 291*

1 M husama
husima
husoma
husma
husami (též 81, 92, 95, gyn- 830-836; husámi, husamy)

2 Pův. i-kmenové subst. *hus* přešlo ve spis. jazyce a v mnohých dialektech k subst. a-kmenovým typu *žena* (nom. *husa*). V okrajových nářečích podoba *hus* dosud v reliktech přežívá. Jde zejména o záp. a již. okraje Čech (Klatovsko a Chodsko, Strakonicko a již. Českobudějovicko), dále o malou část Znojemska, o Prostějovsko a o větší část vm. dialektů (bez Vsetínska) a slez. nářečí, viz ČJA 4-10 husa nom. sg. f.

V instr. pl. sledovaného substantiva nacházíme tvar, který do jisté míry odráží starší stav. Místy se ve funkci instr. pl. užívá instr. duálu i-kmenového subst., tedy *husma*. Analogický tvar *husima* je vzácný.

3 Větší část zkoumaného území pokrývá tvar *husama*; na východě zasahuje až k linii Opava – Uherský Brod, tj. k záp. hranici forem *husami* (*-ámi*, *-amy*) a *husoma*. Tyto formy mají obvyklý územní rozsah (srov. ČJA 4-194 kravami instr. pl. f.).

Z již. a záp. okrajů Čech máme nepříliš hojné doklady na dubl. tvar *husma*. Zvláště na již. Strakonicku, v širším pruhu sz. od Znojma a na vých. Uherskobrodsku byla zachycena jako dubletní též forma *husima*. Formy *husma* i *husima* pocházejí z regionů výskytu tvaru nom. sg. *hus*.

Mluva ve městech se vcelku shoduje s venkovským okolím.

4 **husami** stč., Db, Jg, Tk, MČ, sloven. *husiami*, pol. *gęsiami*, hlužˇ. *huscami*, *husymi* **husma** stč. instr. duálu

5 husama Po 1, Ju 1–6, Ru 2–4 — husma Ju 2, Ru 5

6 AJŠ 1372c

Bh

197 **věcmi** instr. pl. f. (24) — *mapa s. 291*

1 M vjecmi 59, 83, 84, 93–95
vjecma
vjecmama 13, 27
vjecama
vjecoma
vjecami (vjecámi, vjecamy)
vjecima

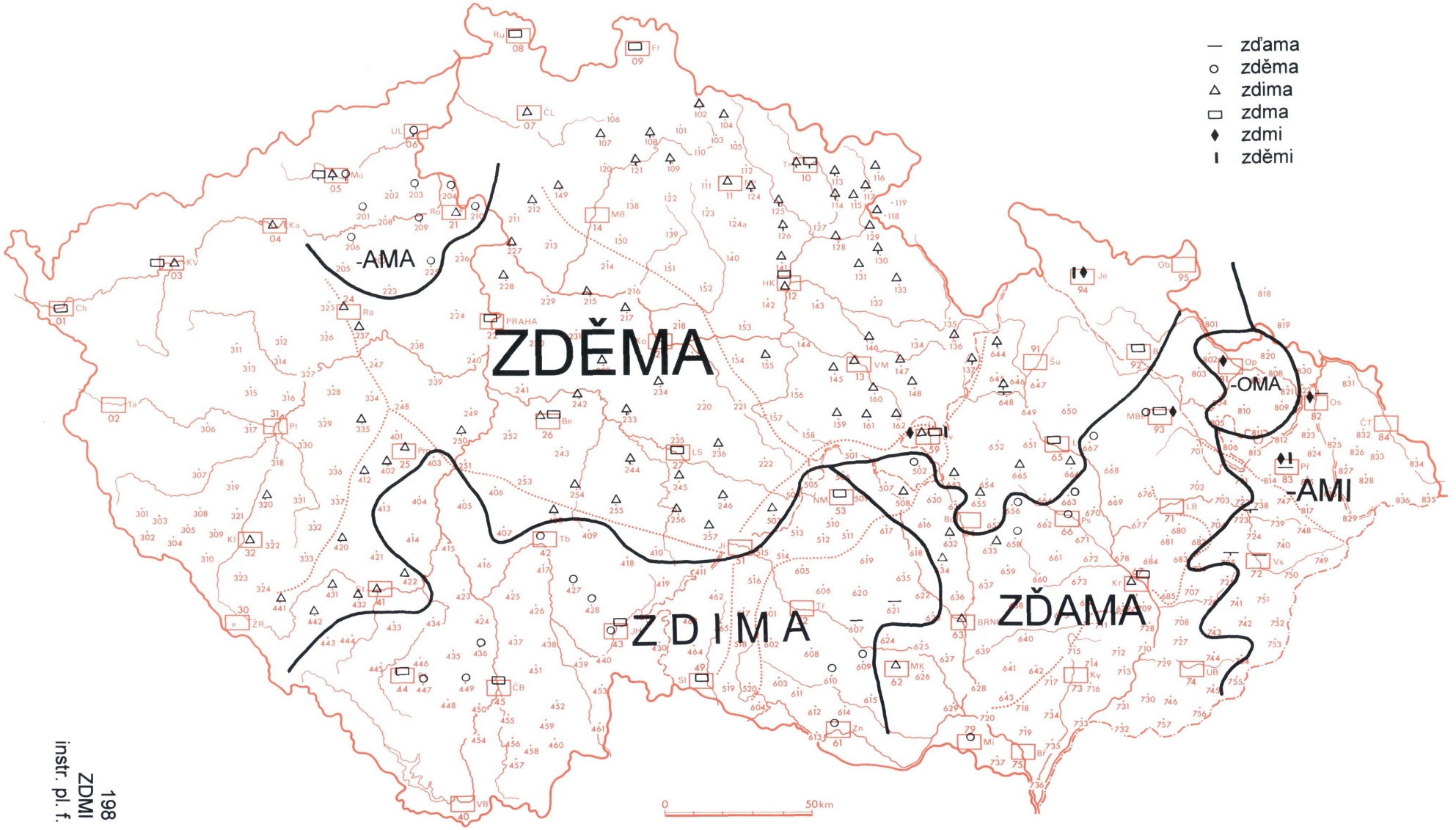

198
ZDMI
instr. pl. f.

vjecema
vjeci 450, 453

2 Pův. i-kmenové subst. *věc* má v nářečích územní rozložení koncovek instr. pl. výrazně odlišné, než je u jiných pův. i-kmenových subst. Jednak se zde dokládá duálový tvar *věcma*, jednak byla zachycena i analogická forma *s věci* (patrně podle instr. pl. pův. jo-kmenových subst., srov. např. *s noži*). Víceméně ojedinělá je forma *věcmama*.

3 Na mapě nejsou zakresleny varianty *věcámi*, *věcamy*, neboť se jejich výskyt shoduje s územním rozsahem týchž koncovek u jiných substantiv, srov. např. ČJA 4-kravami instr. pl. f.

Na rozdíl od subst. *kost*, *zeď* je tvar *věcma* rozšířen nejen v celých Čechách (zde v naprosté převaze jako tvar jediný), ale také ve velkém stř. severojižním pruhu Moravy (tady většinou v dubletě s tvary na *-ama*). Forma *věcima* se v Čechách vyskytuje jen zcela ojediněle, na Moravě vytváří větší souvislý areál pouze na jihozápadě (mezi městy Slavonice, Jihlava, Nové Město na Moravě, Brno a Mikulov). Soustředěněji se nachází ještě mezi Uherským Brodem a Kroměříží, ale zde vždy dubletně s tvarem *věcama*. Ten vytváří homogenní oblast zhruba od Litovle, Boskovic a Kyjova na východ až po linii Opava – Uherský Brod, tj. po pravidelnou hranici koncovek *-ami*, *-oma*. Jak už bylo uvedeno, tvary s koncovkou *-ama* jsou běžné také ve stř. pruhu Moravy vedle forem *věcma*. Tady se koncovka *-ama* chápe jako novější, interdialektická. Pouze ve dvou lokalitách již. Čech byly zachyceny také tvary *věci*. Tvar *věcema* máme doložen velice vzácně, poněkud soustředěněji ze sz. Litovelska.

Jen z mor. a slez. měst byl u mladé generace zapsán přejatý spis. tvar *věcmi*. Tvar *věcmama* pochází rovněž od mladé generace, zachycen byl ve dvou čes. městech. Jinak se mluva ve městech vcelku shoduje s okolními tradičními nářečími. Navíc se tu objevuje i tvar *věcima* a zejména na Moravě také tvar *věcma*.

Tvary *věcami*, *věcoma* vytvářejí obvyklé oblasti na východ od linie Opava – Uherský Brod (srov. ČJA 4-kravami instr. pl. f.).

4 **věcami** sloven., pol. *-ami*, hluž. *wěcami* **věcmi** stč., Db, Tk, MČ

5 vjecama Ru 5 — vjecma Ju 3, 5, Ru 4 — vjecima Po 1, Ju 1–3, Ru 3 — vjecema Ru 2, 4

6 AJŠ 1372 c

Bh

198 **zdmi** instr. pl. f. (109) — *mapa s. 293*

1 M zďama
zďema
zďima
zďoma
zdma
zďami (zdzjami 755; zďamy, zďámi)
zďemi 59, 83, 94
zdmi 59, 81–83, 93, 94

2 Územní rozšíření tvarů instr. pl. slova *zeď* představuje zvýraznění tendence k prosazení některých koncovek, zejména koncovky *-ema* a *-ama*.

Pův. i-kmenový tvar instr. pl. *zdmi*, závazný ve spis. jazyce, se v tradičních nářečích nevyskytuje, byl však zaznamenán v mluvě mladé generace slez. a sm. pohraničních měst. Ojedinělý tvar *zděmi* je doložen rovněž z moravských měst; je výrazem snahy vyhnout se nář. tvarům.

V slez. nářečích slovo *zeď* neexistuje a příslušný tvar byl zjišťován na zástupných slovech.

3 Na rozdíl od nář. situace zachycené na mapě ČJA 4-199 kostmi instr. pl. f. tvary *zděma* (proti tvarům *kostěma*) zabírají větší (severnější) část Čech (kromě již. úseku jzč. nář.) s přesahem na Zábřežsko, Litovelsko a sev. Boskovicko, oblast tvaru *zdima* je tedy menší (než tvaru *kostima*), uvedená forma se sice vyskytuje i v oblasti tvaru *zděma*, ale téměř vždy jako dubletní, nejčastěji pak v svč. nářečích a v Posázaví, na Strakonicku a Příbramsku. Rovněž rozsah tvaru *zďama* je poněkud větší; zasahuje dál na západ až k Moravskému Krumlovu a na Novoměstsko. Pokud je i jinde, je dubletní a je příznakový pro mladší jazykovou vrstvu.

Tvary *zďami*, *zďámi*, *zďamy*, *zďoma* mají obvyklý územní rozsah. Jako zcela nový (vedle tvarů *zdmi*, *zděmi*, viz výše) se jeví tvar *zdma*. Jde tu vlastně o modifikovaný tvar spis. *zdmi* se zakončením *-ma*, běžným v obec-

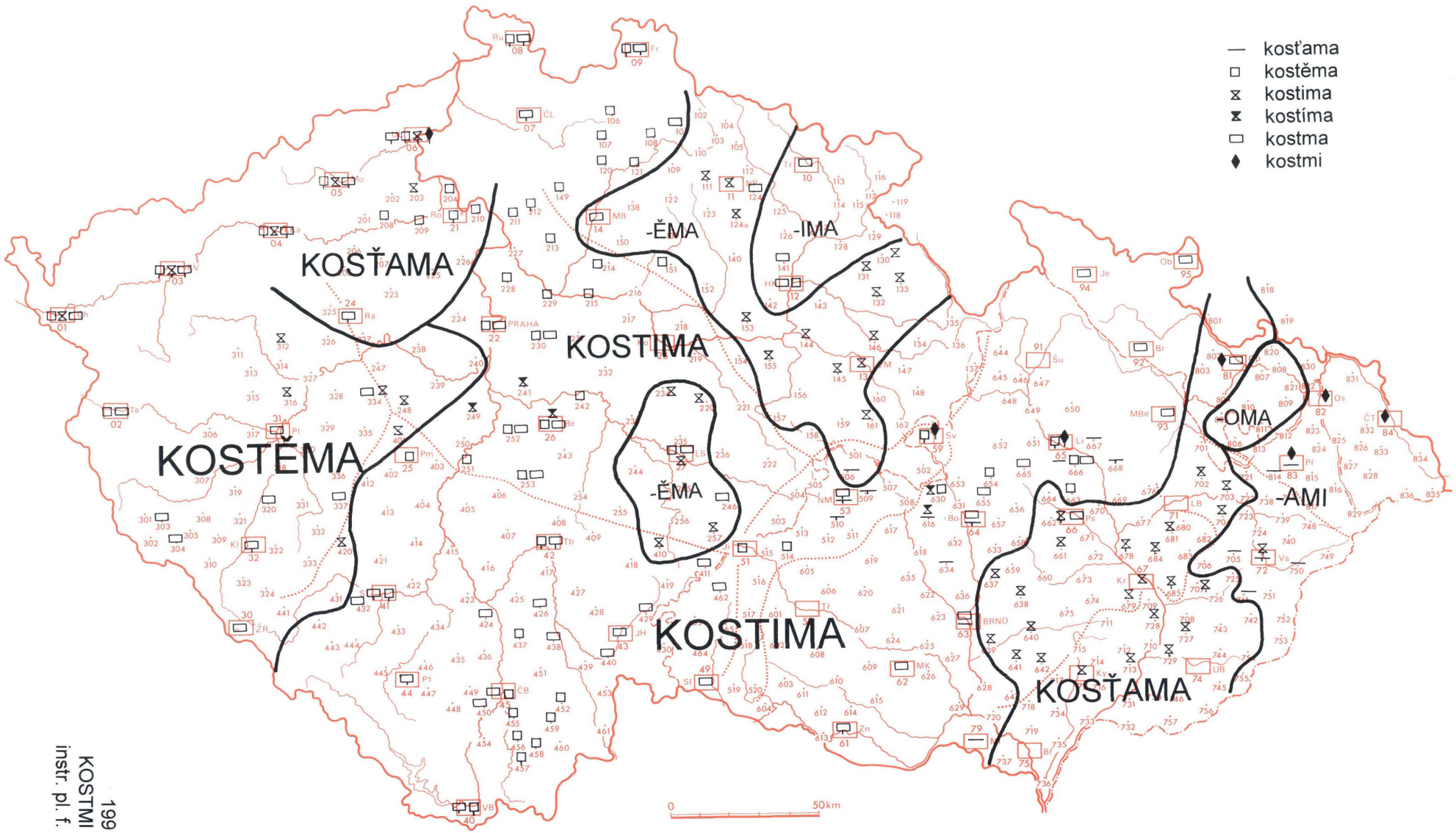

199
KOSTMI
instr. pl. f.

né češtině. Dokládá se výhradně z mluvy mládeže, hlavně čes. měst, na Moravě jen z měst sev. pohraničí. Jinak se mluva ve městech značně shoduje s mluvou venkovského okolí.

4 **zďami** pol. *-ami*, hluž. *-emi* **zdmi** stč, Db, Jg, Tk, MČ
zdma stč. instr. duálu

5 zďama Ju 6 — zďima Po 1 — zďema Ju 1–5, Ru 2–4

6 AJŚ 1372 c

Bh

199 **kostmi** instr. pl. f. (418) — *mapa s. 295*

1 M kos̲ťama
kosťema
kos̲ťoma
kos̲ťima — kosťíma 241, 249, 616, 630, 26
kostma (kosťma 320, 326, 655, 666)
kos̲ťam̲i (kosťám̲i, kosťamy)
kostmi 06, 59, 65, 81–84, 93

2 Mapa postihuje územní rozšíření tvarů instr. pl. subst. *kost* (pův. i-kmenového subst. žen. rodu). Starý tvar *kostmi*, závazný pro spis. jazyk, se z nářečí nedokládá. Pokud byl zachycen, jde o novější přejetí ze spis. jazyka do městské mluvy mladé generace.

3 Pro instr. pl. subst. *kost* je zvl. v Čechách typická hojná dubletnost, ve městech i tripletnost tvarů.

S výjimkou zakončení *-oma*, *-ami* (*-ámi*, *-amy*), jež pokrývají obvyklé oblasti (srov. ČJA 4-kravami instr. pl. f.), se územní rozsah jednotlivých koncovek u sledovaného slova poněkud liší od rozsahu týchž koncovek u jiných výrazů.

Forma *kostěma* vytváří poměrně homogenní oblast v záp. Čechách, dále na Ledečsku a pak na území svč. nářečí. Dubletní výskyt tohoto tvaru je mnohem větší; byl zaznamenán ještě na již. Českobudějovicku a sev. od Prahy.

Tvar *kostima* jako jediný převládá ve vých. úseku jzč. nářečí s velkými přesahy do střč. dialektů, zvláště na Kolínsko, je rovněž na Královéhradecku a Náchodsku. Charakterizuje též záp. polovinu Moravy zhruba po linii Litovel – Brno – Mikulov. Z Benešovska a záp. Boskovicka se vzácně dokládají i jeho obměny na *-íma*. Od uvedené linie na východ po čáru Opava – Uherský Brod převládají tvary *kosťama* (velice často vedle tvarů *kostima*). Formy *kosťama* jsou také na obvyklém teritoriu mezi Roudnicí a Rakovníkem.

Mluva měst se vcelku shoduje s venkovským okolím, navíc se v ní často objevují tvary *kostma*, ty u mladé generace převažují v Čechách, na záp. polovině Moravy i v sm. pohraničí. V tradičních nářečích je forma *kostma* poměrně vzácná, je doložena zvláště z Čech. Zejména z moravských a slezských měst máme zápisy také tvaru *kostmi*.

4 **kosťami** sloven., pol. *kościami*, hluž. *kosćemi* **kostmi** stč., Db, Tk, MČ, pol. říd. *kośćmi*

5 kosťama Ru 2, 5 — kosťima Ju 1–5, Ru 3, 4 — kosťema Po 1, Ju 2, 5

6 AJŚ 1372c

Bh

ADJEKTIVA

Stejně jako ve spisovném jazyce existuje v nářečích vedle sklonění složeného (tvrdého a měkkého) i sklonění jmenné (např. u příd. jmen přivlastňovacích tvary nom. sg. maskulin *bratrův*, *sestřin*, nom. sg. neuter *bratrovo*, v tvaru příčestí trpného typu *je* / *máme uvařeno* aj.).

1. V některých nářečích došlo ke stírání rozdílů mezi tvrdými a měkkými typy, např. slez. *starša nemocna roba* × *starši nemocna roba*.

2. V rozdílné míře se v dialektech projevila interference tvarů složené adj. flexe tvrdého typu a flexe jmenné. Např. v nepřímých pádech jednotného čísla příd. jmen přivlastňovacích zcela převládají tvary složeného

200
DOBRÉHO
gen. sg. m./n.
akuz. sg. m. živ.

sklonění, srov. *od sestřiného syna* × spis. *od sestřina syna*. Omezené je naopak rozšíření forem posesivních adjektiv místo tvarů složené flexe, např. *makův koláč, jedlovo dřevo* (podle *sousedův pes, sousedovo pole*).

3. Charakteristickým rysem je stírání rozdílů mezi rody a v západněji položených dialektech i zánik principu životnosti v tvarech nom. pl. m., srov. např. *pěkný kluci* stejně jako *pěkný stoly, okna, boty*.

4. V omezené míře a v různém zeměpisném rozsahu se v adj. deklinaci prosadil vliv zájmenné flexe, srov. např. *o dobrom* jako *o tom*, v gen. a dat. tvary *dobreho, dobremu* jako *našeho, našemu*.

5. U adjektiv se v nářečích někde objevuje vyrovnávání pádových tvarů v rámci paradigmatu, srov. např. ztotožnění dat. a lok. maskulin a neuter *dal to starém Novákovi* a *dědil po starém Novákovi*, podobně slez. vyrovnání instr. a lokálu sg. maskulin *po starym Novakovi* jako *jel s prazdnym vozem*.

Na velkém teritoriu došlo k splynutí gen., dat. a lok. sg. feminin, a to ve shodě se spis. jazykem ve prospěch tvaru genitivního, např. *z druhé* (*druhý*) *strany*, *ke*/*na druhé* (*druhý*) *straně*, nebo ve prospěch dat. formy *z druhej strany*, *ke*/*na druhej straně*.

6. Značná část diferencí v adjektivní deklinaci byla vyvolána hláskoslovnými procesy. Např. k stírání rozdílů mezi tvrdými a měkkými deklinačními typy přispělo do jisté míry i neprovedení přehlásek, srov. např. nepřehlasované formy *inša cesta*, *inšu cestu* × přehlasované podoby *inši cesta*, *inši cestu*. Na splynutí lok. a instr. sg. maskulin a neuter se mohla na části Slezska podílet změna *eN* > *yN*, např. *dobrem* > *dobrym*.

O výše uvedených procesech podrobněji pojednáváme v souvislosti s jednotlivými tvary.

Adjektiva tvrdá, měkká

Přídavná jména tvrdá (vzor *mladý*) a měkká (vzor *jarní*) mají v nářečích ve shodě se spisovným jazykem složené sklonění.

V adjektivní flexi jsou nejvýraznější diference mezi nářečími většinou hláskoslovného původu. Nářeční úžení *é* > *í* eliminovalo rozdíly mezi tvrdými a měkkými deklinačními typy. V plurálu navíc došlo ke stírání rozdílů mezi rody a na části území k zániku principu životnosti. Unifikace pádových koncovek byla umožněna tím, že adjektivum vystupuje téměř vždy ve spojení se substantivem a z tvaru substantiva je pád většinou jednoznačně patrný: koncovky adjektiv jen naznačují gramatickou shodou závislost na řídícím členu. Podobnou syntaktickou funkci mají též rodová zájmena, což vedlo k vzájemnému ovlivňování adjektivní a pronominální flexe.

Z vyzkoumaných položek tvrdých a měkkých adj. jsme vybrali ty, které vedle diferencí vyplývajících z hláskoslovného vývoje zachycují navíc i diference, které jsou jednak výsledkem působení zájmenné flexe, jednak důsledkem unifikačních tendencí.

Nářeční stav paradigmatu adj. tvrdých představujeme na těchto mapách: singulár – dobrého gen. m./n., akuz. m. živ.; dobrému dat. m./n.; dobrém lok. m./n.; dobrým instr. m./n.; dobré gen., dat., lok. f.; plurál – dobří nom. m. živ., dobrým dat. m./f./n. a dobrými instr. m./f./n.. Samostatnou mapu nevěnujeme instr. sg. f., protože repertoár zakončení u tohoto pádu i jejich zeměpisné rozšíření se shoduje s mapou instr. sg. f. u substantiv, srov. ČJA 4-87 kočkou instr. sg. f.

Zeměpisné rozdíly v rozšíření koncovek adj. měkkých jsou představeny na mapě nom. sg. f. obecní. Nářeční tvary v ostatních pádech se většinou liší od tvarů spisovného jazyka jen pravidelným krácením v koncovkách a dále tím, že zejména na sev. Opavsku, Hlučínsku, v přechodových nář. čes.-pol. a odděleně v jádru kopaničářských nář. (lokalita 755) dochází k analogickému přejímání koncovek adj. tvrdých.

Všechny tvary s [-*í*-] v zakončení u tvrdých adj. uvádíme na mapách i v textech komentářů v jejich zaznamenané realizaci (v rozporu s pravopisným územ tedy píšeme též *dobrí* / *dobri*, nikoliv jen *dobrý* / *dobry*).

Singulár adjektiv maskulin a neuter

200 **dobrého** gen. sg. m./n., akuz. sg. m. živ. (2232) — *mapa s. 297*

1 M dobrého — dobreho — dobrego — dobrího — dobriho
dobreho

2 Tvar gen. sg. m./n. a akuz. sg. m. živ. *dobrého* prochází v závislosti na územním rozšíření některými pravidelnými hláskovými změnami. Např. v oblasti slez. nář. byla zachycena krácená varianta *dobreho* (srov. PRO A1a) a v oblasti přechodových nář. čes.-pol. obměna *dobrego* (srov. PRO F5). Forma *dobrího* vznikla úžením *é* > *í* (srov. PRO E5); samohláska *í* v koncovce *-ího* dále podléhá na Moravě pravidelnému krácení (srov. PRO A1b), v Čechách je krácení nepravidelné, v svč. nář. bylo krácené *-i-* zapsáno zpravidla vedle *-í-* (srov. PRO A1c).

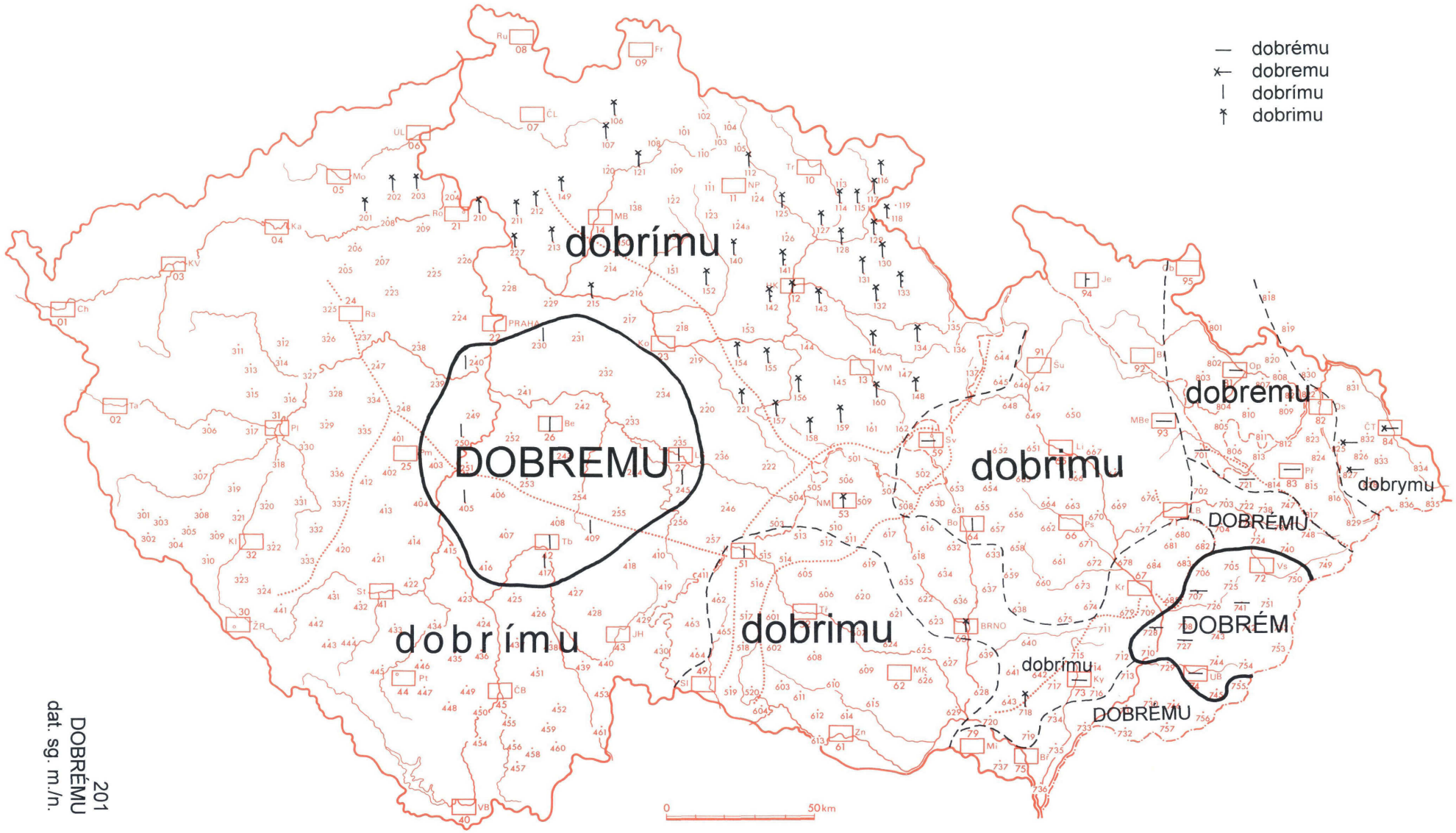

201
DOBRÉMU
dat. sg. m./n.

Tvar *dobreho* ve stř. Čechách (na rozdíl od tvaru *dobreho* v oblasti slez. nář.) je rozšířen analogicky podle flexe zájmen (srov. *našeho*, proto *dobreho*). Podobně v této oblasti též tvary *dobremu* a *dobrom*, viz ČJA 4-201 dobrému dat. sg. m./n., ČJA 4-202 dobrém lok. sg. m./n.

3 Tvar *dobrého* (shodný se spis. jazykem) zůstal zachován ve vm. nář. Pro slez. nář. je charakteristická varianta *dobreho* a pro oblast přechodových nářečí čes.-pol. obměna *dobrego*. Forma *dobrího* převažuje na území Čech, dále byla zapsána na Novoměstsku, Tišnovsku, Holešovsku a v dolských nář. s přilehlým jv. okrajem střm. nář. Varianta *dobriho* je typická pro centrální úsek střm. nář. se Zábřežskem a pro již. střm. a již. čm. nář. Jako dubleta vedle tvaru *dobrího* byla častěji zachycena též v svč. nář. a v střč. nář. hlavně na Roudnicku a na Lounsku.

Ve stř. Čechách s centrem na Benešovsku tvoří areál podoba *dobreho*.

Městská mluva se zpravidla neliší od venkovského okolí. Do slez. měst proniká vlivem spis. jazyka tvar *dobrého*.

4 **dobrego** pol.
dobreho hlužˇ.

dobrého stč., Db, Tk, MČ, sloven.

5 dobrého Ju 7, Ru 5 — dobreho Ju 3, Ru 1, 5 — dobrího Ju 1, Ru 2, 3 — dobriho Po 1, Ju 2, 4, Ru 4

6 ASJ II 147:136, MAGP 225, AJPP 763, AJK 593, SSA 12.3,12.8, OLA 2926

Ko

201 **dobrému** dat. sg. m./n. (2233) — *mapa s. 299*

1 M dobrému — dobremu — dobrymu — dobrímu — dobrimu
dobremu
dobrém

2 V dat. sg. m./n. se v nář. vedle tvaru *dobrému*, shodného se spis. jazykem, vyskytují další podoby. Samohláska *é* ve tvaru *dobrému* podléhá stejným hláskovým změnám jako *-é-* ve tvaru gen. sg. m./n. (srov. ČJA 4-200 dobrého gen. sg. m./n., akuz. sg. m. živ.). Rozdílné jsou jen podoby *dobrymu* a *dobrém*. U formy *dobrymu* došlo k pravidelné změně *e* > *y* před nosovou souhláskou (srov. PRO E7) a podoba *dobrém* je výsledkem tendence po vyrovnání tvarů dat. a lok. sg. m./n.

Forma *dobremu* ve stř. Čechách je opět rozšířena analogicky podle deklinace zájmen (srov. *našemu*, proto *dobremu*). Podobně v této oblasti též tvary *dobreho* a *dobrom*, viz ČJA 4-200 dobrého gen. sg. m./n., akuz. sg. m. živ.; ČJA 4-202 dobrém lok. sg. m./n.

3 Tvaru *dobrému* se užívá v sev. polovině Valašska a na jv. Slovácku. Ve slez. nář. se vyskytuje zkrácená forma *dobremu*, ta je v ostravickém úseku a v přechodových nář. čes.-pol. vystřídána pravidelnou obměnou *dobrymu*. Na území Čech převažuje forma *dobrímu*, ta byla dále zachycena na Novoměstsku, sev. Brněnsku, Holešovsku a v dolských nář. s přilehlým jv. okrajem střm. nář. Tvar *dobrimu* je charakteristický pro sev. střm. nář. a odděleně pro již. střm. a již. čm. nář.

Tvar *dobrém* se prosadil ve stř. části vm. nář.

Ve stř. Čechách na Benešovsku je rozšířena podoba *dobremu*.

Ve městech je vcelku podobná situace jako v blízkém okolí. Do slez. měst proniká vlivem spis. jazyka forma *dobrému*.

4 **dobremu** pol., hlužˇ.

dobrému stč., Db, Tk, MČ, sloven.

5 dobrému Ju 7, Ru 5 — dobremu Ju 3, Ru 5 — dobrímu Ju 1, Ru 3 — dobrimu Po 1, Ju 2, Ru 4 — dobrém Ju 7 — dobrem Ju 7

6 AJŠ 1400, SSA 12.5,12.8, OLA 2927

Ko

202 **dobrém** lok. sg. m./n. (2234) — *mapa s. 301*

1 M dobrém — dobrem — dobrím — dobrim
dobrym — dobrejm
dobrem
dobrom

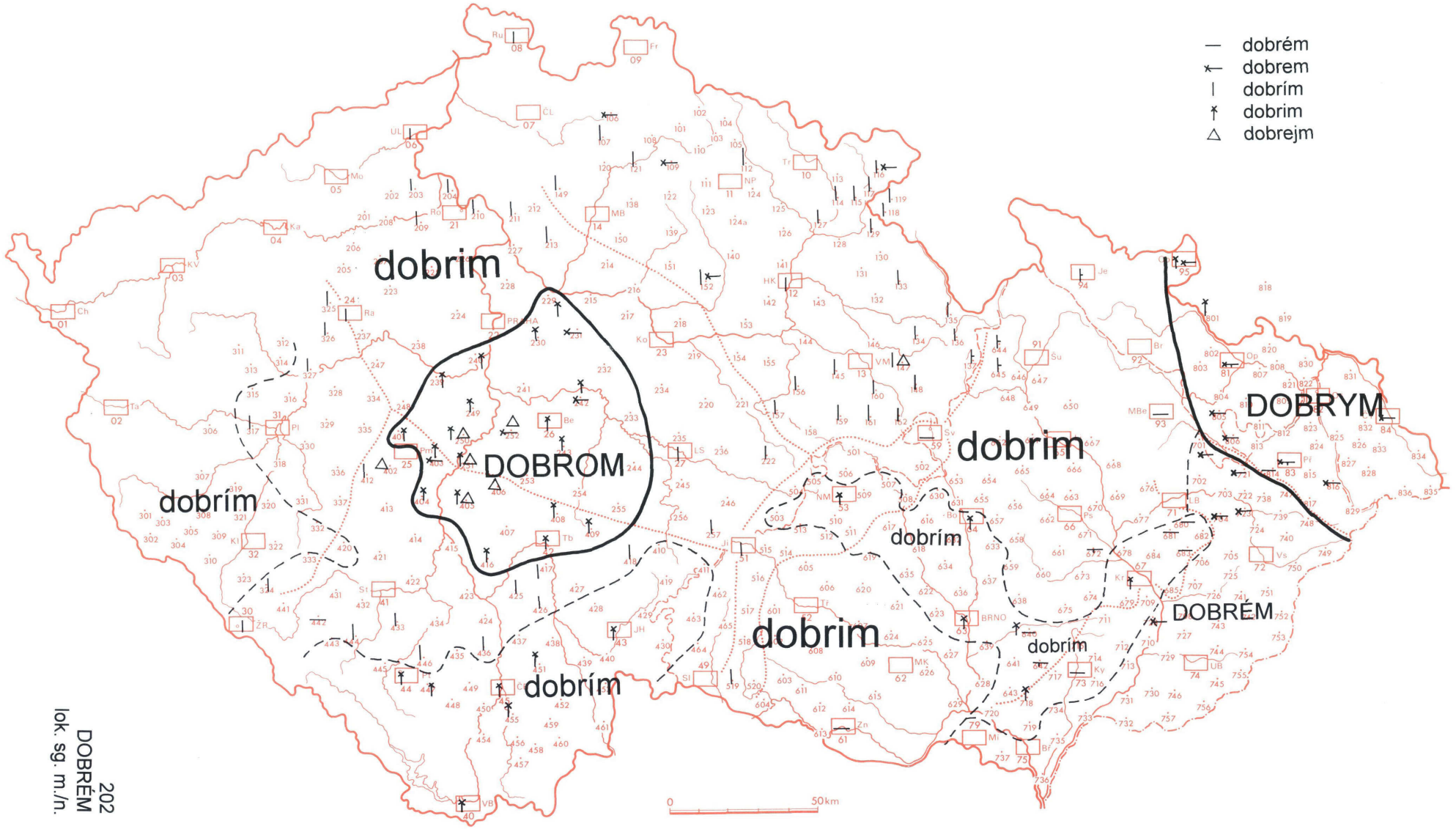

202
DOBRÉM
lok. sg. m./n.

2 Tvar *dobrém* (stč. *dobřiem*), shodný se spis. jazykem, vznikl paradigmatickým vyrovnáním podle tvarů např. *dobré, dobrého, dobrému* a za spolupůsobení zájmenné deklinace (srov. *o mém*). Podle nář. tvarů zájmenné flexe je též v střč. nář. analogicky rozšířena forma *dobrom* (srov. *našom, mom* – to podle *tom*, viz ČJA 4-252 mém lok. sg. m./n.); ojedinělá podoba *dobrem* v této oblasti je zřejmě projevem snahy po vertikálním vyrovnání podle forem 2. a 3. pádu (*dobreho, dobremu*, srov. ČJA 4-200 dobrého gen. sg. m./n., akuz. sg. m. živ.; ČJA 4-201 dobrému dat. sg. m./n.). Tvar *dobrem* v okrajových úsecích svč. nář. má pak zakončení podle podoby lok. sg. *o našem*. Stejného původu je tento tvar ve vm. nář. Pokud se dokládá ze sev. okraje Valašska, může jít v některých lokalitách o krácení dlouhé samohlásky, které je charakteristické pro sousední slez. nář. (srov. PRO A1a).

Ostatní formy lok. sg. vznikly jednak pravidelnými hláskovými změnami, jednak jsou výsledkem tvarového splynutí lok. a instr. sg. m./n. O předpokladech splynutí viz ČJA 4, Adjektiva, s. 296, 298. Navíc toto splynutí tvarů lok. a instr. sg. m./n. bylo podpořeno skutečností, že po jistou dobu (v 15. a 16. stol.) žily v obou pádech koncovky *-ím, -ým, -ejm, -ém* vedle sebe a přitom se ztrácelo povědomí o tom, které tvary jsou původní a které nově utvořené, a to pak přispělo i k jejich vzájemnému zaměňování a vyrovnávání. Na tvarové vyrovnání snad též působilo sklonění měkkých adj., neboť v něm tvary lok. a instr. splynuly hláskovým vývojem (srov. lok. *o jarniem* > *jarním*, instr. *jarním*).

U formy lok. sg. *dobrím* může tedy jít jak o tvar vzniklý pravidelným úžením *é* > *í* (*dobrém* > *dobrím*, srov. PRO E5), tak o podobu instr. sg. *dobrím* (po splynutí *ý* > *í*) proniklou do lok. Na Moravě podléhá *-í-* v zakončení pravidelnému krácení (srov. PRO A1b), v Čechách pak bylo krátké *-i-* v koncovce zachyceno na mnohem větším území, než dokládá PRO A1c.

Tvar *dobrejm* je vlastně původní tvar instr. sg. *dobrým*, u kterého došlo ke změně *ý* > *ej* po tvrdé souhlásce a který do lok. sg. m./n. přešel díky tvarovému vyrovnání s instr. Nář. oblast formy *dobrejm* je shodná s nář. oblastí zájmenných tvarů *o mejm, o tvejm* (srov. ČJA 4-252 mém lok. sg. m./n.). Podoba *dobrym* ve slez. nář. je výsledkem morfologického vyrovnání tvarů lok. s instr. (ve shodě s polštinou a lužičtinou). Ve vých. části slez. nář. mohlo být toto tvarové splynutí podpořeno hláskovou změnou *e* > *y* před nosovými souhláskami (tvar lok. sg. *dobrém* > *dobrem* > *dobrym*, srov. PRO E7).

3 Tvar *dobrém* se uchovává ve vm. nář. (až na oblast nář. dolských), forma *dobrem* se jako dubleta často vyskytuje na již. okraji slez. nář., ojediněle ve vm. nář., v svč. nář. a též v areálu tvaru *dobrom*. Pro větší území Čech a pro oblast čm. a střm. nář. jsou charakteristické podoby *dobrím, dobrim*. Častěji se vyskytuje tvar *dobrim*; podoba *dobrím* se koncentruje zvláště v jzč. oblasti (na Klatovsku, Prachaticku, Českobudějovicku, Jindřichohradecku) a dále tvoří areál mezi Novým Městem na Moravě, Boskovicemi, Brnem a v širokém pruhu obcí na Holešovsku, Kroměřížsku a Kyjovsku.

Forma *dobrom* je rozšířena ve stř. Čechách s centrem na Benešovsku, přičemž na Sedlčansku byl zachycen jako dubletní navíc tvar *dobrejm*.

Podoba *dobrym* je typická pro slez. nář.

Situace ve městech se příliš neliší od příslušného venkovského okolí, jen ve slez. městech byl častěji zachycen tvar *dobrem*.

4 **dobrém** stč. *dobřiem*, Db, Tk, MČ **dobrym** pol., hluž.
dobrom sloven

5 dobrém Ju 7 — dobrem Ju 7, Ru 5 — dobrim Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 2–4 — dobrom Ju 3, Ru 1, 2

6 ASJ 149:138, SSA 12.15, OLA 2929

Ko

203 **dobrým** instr. sg. m./n. (2235) — *mapa s. 303*

1 M dobrým (též 682) — dobrym — dobrím — dobrejm — dobrém (dobrę́m 647, 649, 652, 653, 657, dobrím 669–671, dobrem 603, též 121)
dobrím — dobrim

2 Základní protiklad mapy představují podoby instr. sg. m./n. *dobrým* a *dobrím*. Pův. stč. tvar *dobrým*, graficky shodný se spis. jazykem, podléhá v závislosti na územním rozšíření pravidelným hláskovým změnám (střč. tvar *dobrejm*, střm. tvary *dobrém, dobrę́m* a čuhácké *dobrím*, srov. PRO D1abc; slez. zkrácená obměna *dobrym*, srov. PRO A1a).

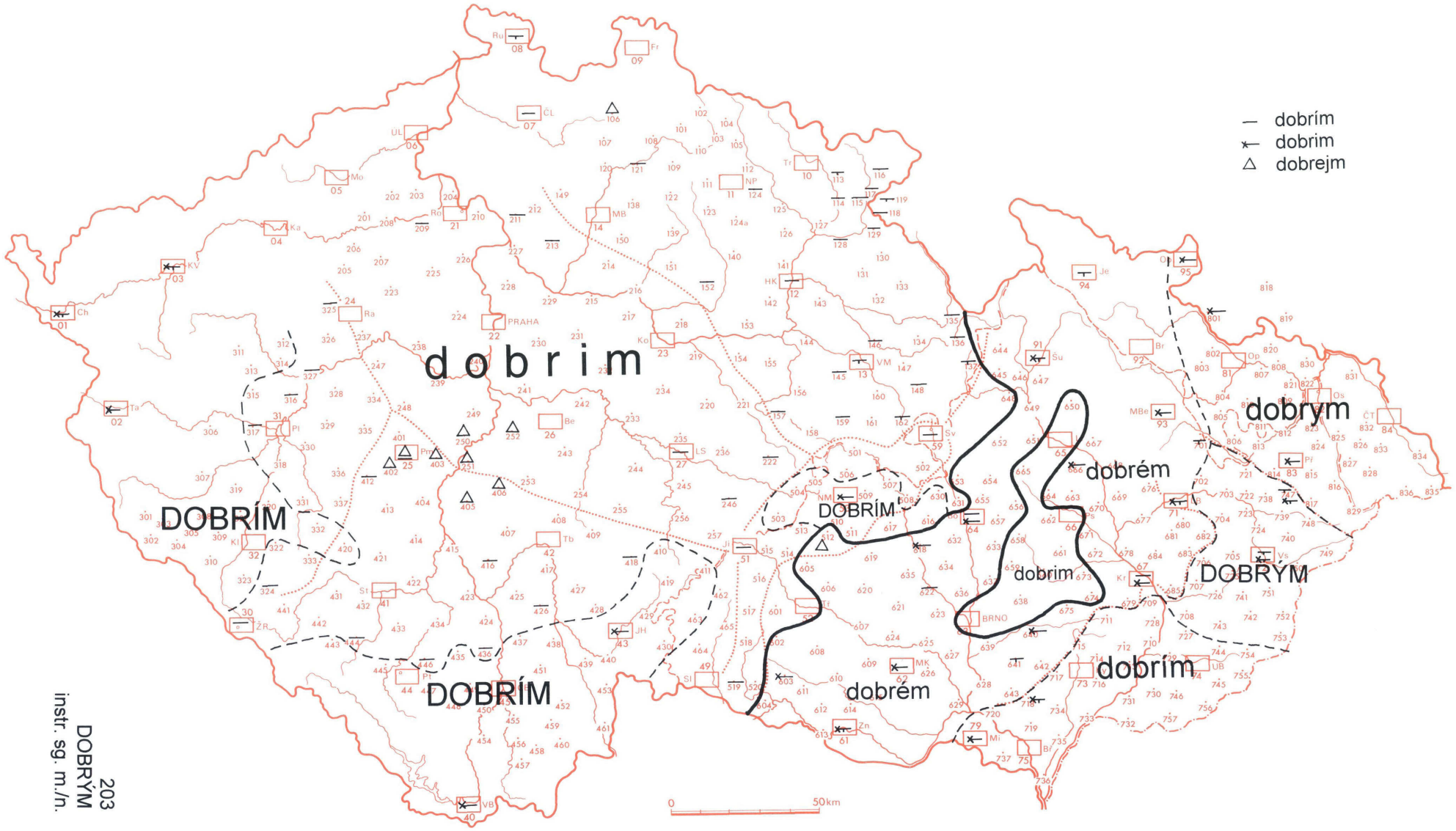

203
DOBRÝM
instr. sg. m./n.

Na části území střm. nář. je tvar *dobrim* (nedošlo tu tedy k předpokládané hanácké změně *ý* > *ej* > *é*). Tento tvar vykládáme z formy lok. sg. *dobrém*, kde se *é* v zakončení úžilo v *í* a následně krátilo (srov. PRO A1b).

V Čechách je situace nejednoznačná. Protože zde nebyly ve větší míře zachovány tvary s očekávanou pravidelnou hláskovou změnou *ý* > *ej* (*dobrým* > *dobrejm*), došlo tady pravděpodobně ke splynutí s tvarem lok. *dobrém*, kde pak *é* > *í* > *i* (viz ČJA 4-202 dobrém lok. sg. m./n.). Tomuto předpokladu též odpovídá řešení naší mapy. Nelze však vyloučit, že jde o starý tvar instr. *dobrým*, v němž *ý* splynulo s *í* (stejně jako v již. polovině vm. nář., srov. PRO F2a) a krátilo se. Krácení proběhlo ve větší míře, než jak je zachycují PRO A1c.

3 Forma *dobrým* byla zachycena v sev. polovině vm. nář., v již. polovině vm. nář. pak její pravidelná varianta *dobrím* a ve slez. nář. zkrácená obměna *dobrym*. Nář. obměna *dobrém* je typická pro střm. nář. bez stř. části s centrem na Vyškovsku a bez záp. okrajových úseků. V enklávě kolem Sedlčan, jz. od Benešova, byla zapsána podoba *dobrejm* (srov. tvar *o dobrejm*, viz ČJA 4-202 dobrém lok. sg. m./n.).

Forma *dobrím* (odlišný původ) se jako jedinečná vyskytuje na zč. a jč. okrajích, dále na Novoměstsku a záp. Boskovicku a jako dubleta zejména ve vých části svč. nář. Na ostatním území v Čechách převládá tvar *dobrim*, jenž odděleně tvoří areál v oblasti zhruba mezi městy Brno, Vyškov, Prostějov a Litovel.

Městská mluva se v podstatě neliší od mluvy venkovského okolí. Navíc do měst pronikají formy *dobrim*, *dobrím*.

4 **dobrym** pol., hluž. **dobrým** stč., Db, Tk, MČ, sloven.

5 dobrým Ju 7 — dobrym Ju 7 — dobrím Ju 4, Ru 5 — dobrim Po 1, Ju 1–3, Ru 2–5

6 AJŠ 1402, SSA 12.14, OLA 2928

Ko

Singulár adjektiv feminin

204 **obecní** nom. sg. f. (2254) — *mapa s. 305*

1 M (v)obecňí — (v)obecňi — (v)obecňə
obecňa (též obecňá 755, též obecňjá 755) — obecňo

2 Tvar *obecní* vznikl z pův. tvaru *obecňá* přehláskou *'á* > *ie* a dále monoftongizací *ie* > *í*. Na Moravě se *-í* v zakončení pravidelně krátí (srov. PRO A1b), v Čechách toto krácení proběhlo na menším území, než zachycují PRO A1c. U podoby *obecňə* došlo k redukci samohlásky *i*, srov. PRO C2ac.

Tvar *obecňá* (v slez. nář. *obecňa*), shodný s pův. nepřehlasovaným tvarem, vznikl analogicky podle podoby tvrdého adjektiva *dobrá*; svědčí pro to např. paralelní nář. slez. tvar neuter *obecně* (< *obecňe* < *obecňé*), ten nemohl vzniknout jinak než analogií (vyskytuje se zde místo očekávaného *obecni* < *obecní* < *obecnie*). K analogickému přejímání koncovek tvrdých adj. dochází na sev. Opavsku, Hlučínsku, v přechodových nář. čes.-pol. a odděleně v jádru kopaničářských nář. (lokalita 755) i v ostatních pádech měkkých adj., tvar gen. je tam tedy *obecněho*, tvar dat. *obecněmu*. Obměny *obecňa*, *obecňo* jsou výsledkem pravidelných hláskových změn, srov. PRO A1a, E8.

3 Základní protiklad tvoří tvary *obecní* a *obecňá*.

Na většině zkoumaného území a ve městech je běžný tvar *obecní*, shodný se spis. jazykem. Varianta *obecni* se v Čechách vyskytuje zejména v sv. a vých. části svč. nář., na Roudnicku a Mělnicku, častěji však jako dubleta vedle tvaru *obecní*, a na Moravě ve dvou střm. areálech pravidelného krácení a v oblasti slez. nář. zejména na již. Opavsku, jz. Ostravsku a na Příborsku. Tvar *obecňə* byl zapsán v oblasti zč. nář. a také na území mezi Strakonicemi a Českými Budějovicemi, na Moravě pak na Znojemsku.

Forma *obecňá* byla zachycena v kopaničářských nář. Zkrácená obměna *obecňa* je charakteristická pro záp. a jv. Opavsko a pro Hlučínsko; na Frýdecko-Místecku a v přechodových nář. čes.-pol. je vystřídána variantou *obecňo*.

4 **obecní** stč., Db, Tk, MČ **obecňá** sloven, i pol. *-ia*, hluž. *-ja*

5 obecňí Ju 3, 7, Ru 3, 5 — obecňi Po 1, Ju 2

6 ASJ II 146:135, OLA 2950

Ko

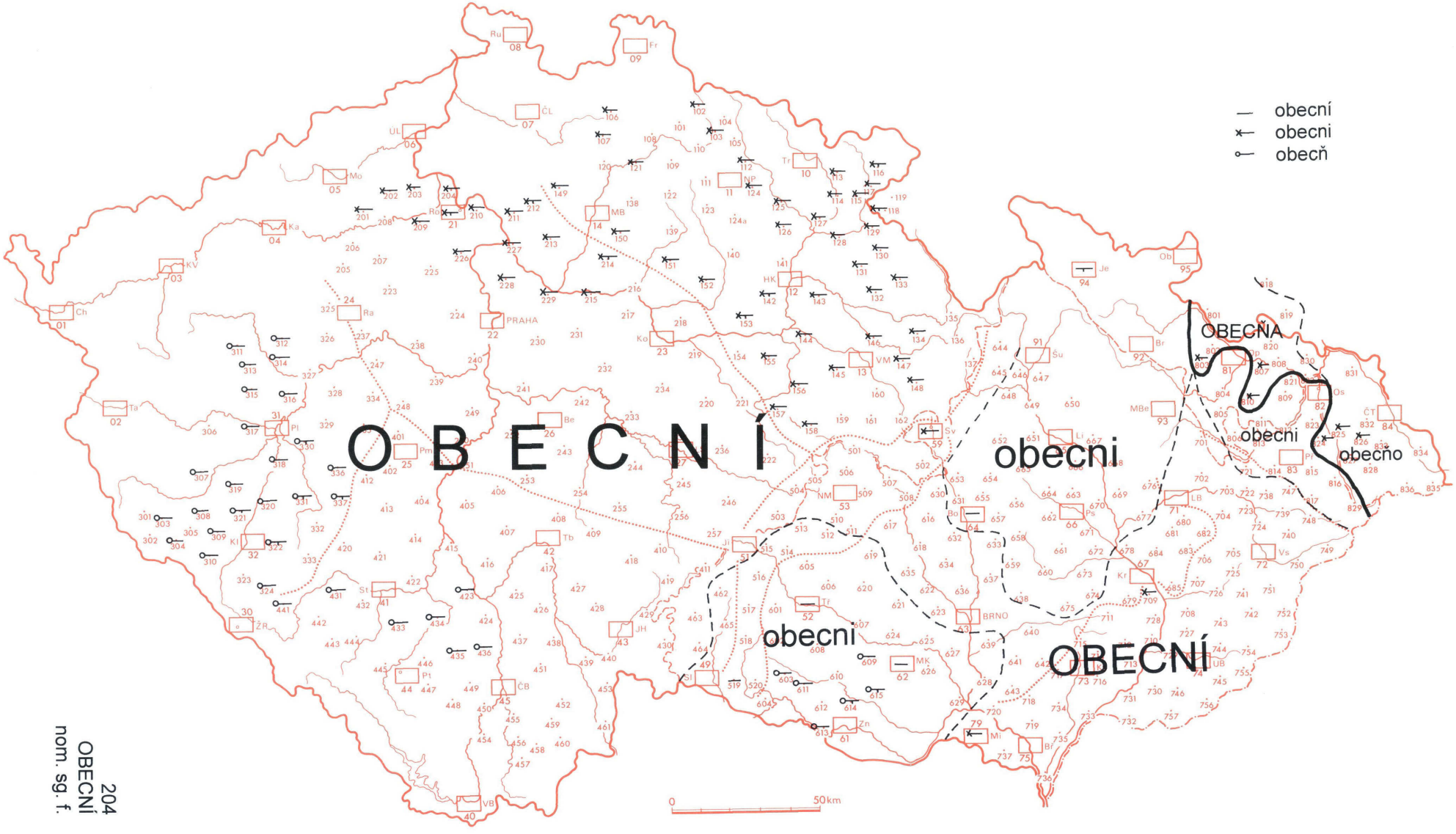

204
OBECNÍ
nom. sg. f.

205 **dobré** gen., dat., lok. sg. f. (2237, 2238) — *mapy s. 307, 309, 311*

1 M pův. gen.: dobré — dobre — dobrí — dobri
pův. dat.: dobrej (dobrí 712, 714) — dobré (dobrę 649, 652, 653, 657, 658, dobrí 669–671, 673) — dobréj

2 V gen., dat., lok. sg. f. se vedle podoby *dobré*, shodné se spis. jazykem, objevují v nář. další formy, které jsou jednak pokračováním starších tvarů (jež však většinou prošly pozdějšími hláskovými změnami), jednak výsledkem unifikačních tendencí.

K vyrovnání tvarů gen., dat. a lok. sg. f. došlo během historické doby. Ve spis. jazyce se prosadil původní tvar genitivní (*dobré*), v nářečích je situace složitější; někde proběhlo vyrovnání ve prospěch tvaru gen., jinde ve prospěch tvaru dat. (*dobrej*) a na části území ke splynutí nedošlo. O předpokladech splynutí viz ČJA 4, Adjektiva, s. 296, 298.

Původní koncovka gen. sg. f. *-é* se objevuje jen v slez. nář., avšak v pravidelně krácené podobě (srov. PRO Ala). Zakončení *-í* je výsledkem úžení v koncovce gen. *-é* (*é* > *í*, srov. PRO E5), na Moravě navíc podléhá pravidelnému krácení (srov. PRO A1b). V Čechách se forma s krácenou koncovkou *-i* nedůsledně objevuje ve vých. části svč. nář., avšak obvykle vedle tvaru s délkou.

Zakončení dat. sg. f. *-ej*, *-éj* (stč. *dobřiej*) vzniklo vyrovnáním podle tvarů např. *dobré*, *dobrého*, *dobrému* ve shodě se zájmennou deklinací (srov. dat. sg. *mej*, *méj*). Vm. *-éj* též patrně souvisí s tendencí ke dloužení *é* před *j* v části vm. nář., srov. např. *zloďéj*, komparativ *tepléj* (viz dloužení *e* > *é*, např. ČJA V-181 zloděj).

Středomoravské *-é* (*-ę́*), jak ukazuje zeměpisné rozšíření, je monoftongizovaná dat. koncovka *-ej* (*ej* > *é*, *ę́*, srov. PRO D1ac); za pův. *é* by zde bylo *í*. (V menší enklávě na Kyjovsku vzniklo zakončení *-í* monoftongizací velmi zavřeného diftongu *-ej*, k zakončení *-í* v čuháckých nář. srov. PRO D1b.)

Pro větší přehlednost je představeno zeměpisné rozšíření koncovek gen., dat. a lok. sg. f. (i když se jedná o shodný repertoár koncovek) na třech mapách. Mapa a) je věnována gen. sg. f., mapa b) dat. a lok. sg. f. a na mapě c) jsou zakresleny oblasti, v nichž došlo, či nedošlo k vyrovnávání tvarů gen., dat. a lok.

3 a) Nejrozšířenější je pův. tvar gen. *dobrí* (s úženým *é* > *í*), který se vyskytuje v celých Čechách (ve vých. části svč. nář. převážně dubletně vedle formy *dobrej*), v návaznosti pak na jz. Moravě po linii Nové Město na Moravě – Brno – Mikulov (zde v pravidelně krácené podobě *dobri*). Pův. tvar *dobré* s nezúženou (avšak pravidelně krácenou) koncovkou byl zachován v sev. a stř. pruhu slez. nář., zahrnujícím záp. Opavsko, Hlučínsko, Příborsko a ostravický úsek.

Na ostatní území pronikla dat. koncovka *-ej*, která podléhá pravidelným hláskovým změnám. Forma *dobrej* tvoří areál ve vých. úseku svč. nář., mezi Novým Městem na Moravě a Svitavami, odděleně na již. Opavsku a vých. od Lipníka nad Bečvou, dále pak v oblasti přechodových nář. čes.-pol. a v jz. části vm. nář. Na většině teritoria vm. nář. bylo zapsáno zakončení *-éj*. Forma *dobrej* byla ojediněle zachycena i jinde, zvláště pak v oblasti střč. a čm. dialektů. Pro střm. nář. bez jz. části je charakteristická varianta *dobré*.

Ve městech se nejčastěji užívají tvary shodné s nář. okolím, jen ve vm. městech se vlivem spis. jazyka uplatňuje často tvar *dobré*.

b) Mapa dat. a lok. sg. f. se od mapy gen. sg. f. odlišuje zvláště situací v oblasti jzč. nář. bez Chodska. V této části Čech je rozšířen převážně jako jediný tvar dat. *dobrej*. Ten byl též častěji zachycen jako dubletní v Poohří.

O rozšíření ostatních podob viz odd. 3a).

c) Tvarovému splynutí se vyhnula jen oblast jzč. nář. (bez Chodska); zde je zachován rozdíl mezi tvary gen. a dat., lok. sg. f.

K vyrovnání ve prospěch tvaru gen. sg. f. došlo zejména v dialektech stř. a sv. Čech (bez východního cípu) a jz. Moravy, odděleně na Chodsku a dále ve stř. pruhu slez. nář. (zahrnujícím Hlučínsko, Příborsko, ostravický úsek) a na záp. Opavsku.

Vyrovnání ve prospěch dat. sg. f. proběhlo na vých. okraji svč. nář., ve většině střm. nář. (východně od linie Nové Město na Moravě – Brno – Mikulov), v celé nář. skupině vm., dále na stř. Opavsku a ve vých. a jv. části přechodových nář. čes.-pol.

K prolínání obou vyrovnávacích procesů dochází zejména na části vých. okraje svč. nář.

4 **dobré** stč. jen gen., Db, Tk, MČ

dobrej stč. *dobřiej* jen dat. a lok., sloven., pol., hluž. *dobreje* gen., *dobrej* dat. a lok.

5 dobrí Ju 1, 3, Ru 4 — dobri Ju 2 — dobrej Po 1, Ju 2, 4, 7, Ru 5 — *gen.* dobrí, *dat.* dobrej Ru 3

6 ASJ II 150:139, MAGP 227, AJPP 468, SSA 12.6, OLA 2932, 2933

Ko

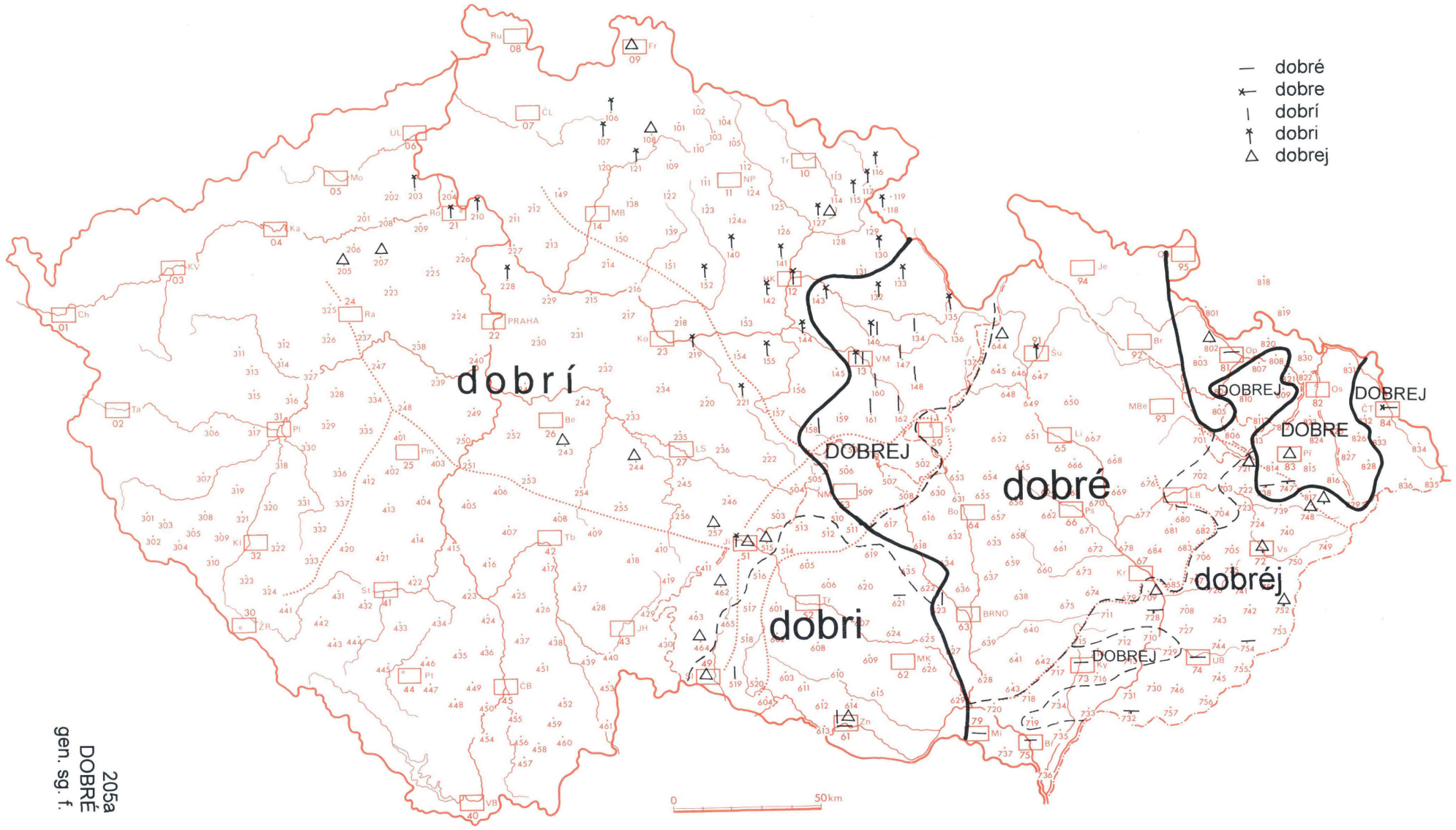

205a
DOBRÉ
gen. sg. f.

Plurál adjektiv

206 **dobří** nom. pl. m. živ. (2240) — *mapa s. 311*

1 M dobří (í jen PRO A1ab, F2b)
dobrí — dobri
dobre 822, 830

2 V nom. pl. m. živ. se v nář. vedle pův. tvaru *dobří*, shodného se spis. jazykem, užívá i podob dalších. Právě v plurálu adj. se projevuje zřetelné stírání rodových rozdílů; česká nář. v užším smyslu mají pro všechny rody jednotný tvar (*dobrí*), mor. a slez. nář. odlišují životná m. od m. neživotných a od ostatních rodů (*dobří* × *dobré* / *dobrí* < *dobré*).

Na vytvoření a šíření tvaru *dobrí* patrně působila okolnost, že tento tvar, náležitě vzniklý úžením *é* > *í* z tvaru nom. pl. m. neživ. a f. *dobré*, se v nář. přejímá všeobecně též pro neutra (namísto pův. tvaru *dobrá*) a stává se tak na části území tvarem nom. pl. m. neživ. a f. pro všechny rody, i pro m. živ.

K pravidelnému krácení v koncovce dochází jenom na Moravě (srov. PRO Alab), v Čechách se tvary s krácenou koncovkou jako dubletní soustřeďují ve vých. části svč. nář.

Podoba *dobre* na Hlučínsku je tvar nom.-akuz. pl. neživotných m., f. a n. po pravidelném krácení (srov. PRO Ala). Tento ústupový tvar je přenesený z akuz. do nom. životných adj. ve shodě se subst. (např. *stare vlky*).

3 Protiklad *dobrí* × *dobří* tvoří výraznou čes.-mor. dichotomii.

Tvar nom. pl. m. živ. *dobří* je charakteristický pro střm., vm. a slez. nář. a odděleně tvoří areál v Podkrkonoší, vždy jako dubleta se uplatňuje i v již. části jzč. nář., dále na Ledečsku, již. Svitavsku a v oblasti mezi Vysokým Mýtem a Novým Městem na Moravě.

V čes. nář. v užším smyslu se užívá formy *dobrí*. Obměna *dobri* se jako dubl. objevuje zejména v podorlickém úseku svč. nář.

Tvar *dobre* byl vzácně zachycen na Hlučínsku.

Situace ve městech je v podstatě shodná s venkovským okolím.

4 **dobre** hluž. (pro zvířata a neživ.)
dobrí sloven.
dobří stč., Db, Tk, MČ, pol. *dobrzy*, hluž. *dobři* (jen pro osoby)

5 dobří Ju 1, 4, 7, Ru 1, 2, 4, 5 — dobři Ju 6 — dobrí Ju 3, Ru 2–4 — dobri Po 1, Ju 2

6 ASJ II 153:142, OLA 2936

Ko

207 **dobrým** dat. pl. m./f./n. (2246) — *mapa s. 313*

1 M dobrým — dobrym — dobrím — dobrim — dobrejm (dobrijm 301, 311) — dobrém (též 682, dobrę́m 647, 649, 652, 653, 657, 658, dobrím 669–671, 673)
dobrem

2 Stč. tvar dat. pl. *dobrým*, shodný se spis. jazykem, podléhá v závislosti na územním rozšíření pravidelným hláskovým změnám, srov. PRO Alab, D1abc. Ojedinělý tvar *dobrijm* vznikl zavřenou výslovností prvního komponentu diftongu *ej* (*ej* > *ij*) nebo též může jít o okrajový archaismus, který představuje pův. podobu diftongu bezprostředně vzniklého z *ý*.

Forma *dobrem* pronikla do dat. pl. vlivem dativu ukazovacího zájmena *těm* (srov. *našem*, viz ČJA 4-258 našim dat. pl.).

3 Tvar *dobrým* zůstal uchován v sev. polovině vm. nář., v nář. obměnách *dobrím* v již. polovině vm. nář., *dobrym* v slez. nář. Diftongizovaná podoba *dobrejm* je typická pro čes. nář. v užším smyslu, monoftongizovaná forma *dobrém* pak pro střm. nář.

Podoba *dobrem* se soustřeďuje (obvykle vedle *dobrejm*) v svč. nář., a to jednak v nejvýchodnějším cípu a jednak v celém podkrkonošském a náchodském úseku.

Mluva ve městech se výrazně neliší od mluvy nář. okolí, jen ve městech na záp. polovině střm. nář. navíc pronikají podoby *dobrejm*, *dobrim* a v již. Čechách *dobrím*.

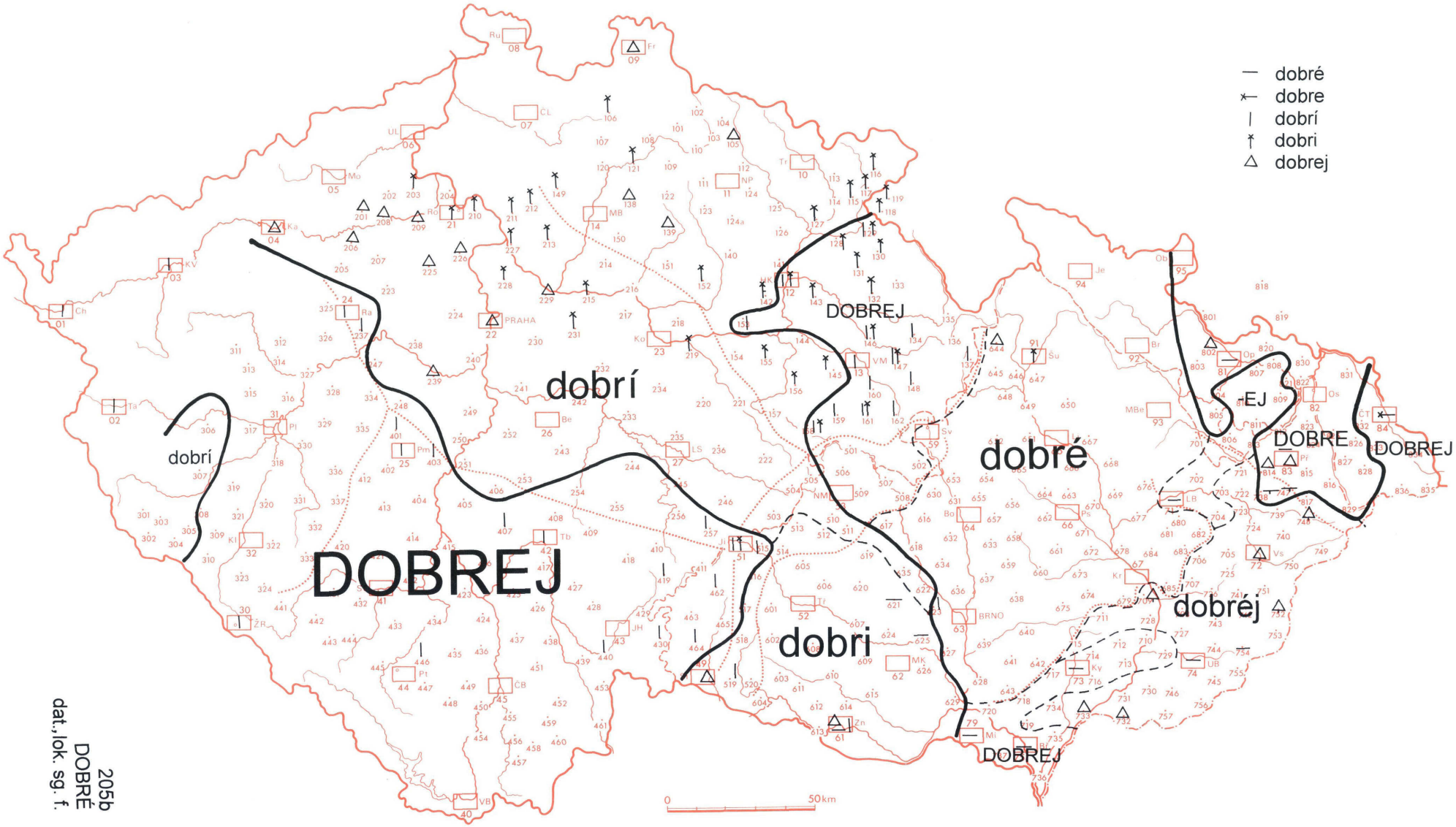

205b
DOBRÉ
dat.,lok. sg. f.

4 **dobrym** pol., hluž. **dobrým** stč., Db, Tk, MČ, sloven.

5 dobrým Ju 7 — dobrym Ju 7 — dobrím Ru 5 — dobrim Ru 2, 3 — dobrejm Po 1, Ju 1–3, Ru 2–4 — dobrem Ju 2

6 OLA 2943

Ko

208 **dobrými** instr. pl. m./f./n. (2247) — *mapa s. 313*

1 M dobrými — dobrymi
dobrými 706, 723, 750, 739 (dobrymy 739)
dobrýma — dobryma — dobrejma (dobrijma 301) — dobréma (dobrę́ma 647, 649, 652, 653, 657, 658, dobríma 669–671, 673) — dobríma — dobrima

2 V instr. pl. tvrdých adj. tvoří základní protiklad tvary se zakončením na *-mi* a *-ma*. Podobně je tomu i u instr. pl. substantiv a zájmen (srov. např. ČJA 4-194 kravami instr. pl. f., ČJA 4-259 našimi instr. pl.).

Zatímco tvar *dobrými* je shodný se stč. formou instr. plurálu a přešel i do spis. jazyka, forma *dobrýma* uchovává pův. zakončení duálu. Tvarů na *-ma* se užívá ve spis. jazyce pouze ve spojení s těmi substantivy, která mají v instr. pl. původem duálový tvar na *-ma* (např. *rovnýma nohama*).

Forma *dobrými* je shodná s tvary instr. pl. *našymy* a *kravamy*, srov. ČJA 4-259 našimi instr. pl., ČJA 4-194 kravami instr. pl. f., v nichž je zakončení na *-y* patrně podle územně shodného tvaru instr. pl. m. (např. *sousedy*).

Ostatní podoby vznikly pravidelnými hláskovými změnami, srov. PRO A1ab, D1abc. Krátkost v zakončení *-ima, -yma, -ymi* ve vm. nář. je výsledkem analogie se zájmennou flexí (srov. ČJA 4-259 našimi instr. pl.).

3 Tvary se zakončením na *-mi* (*dobrými*, *dobrymi*) žijí pouze ve vých. části slez. nář., v přechodových nář. čes.-pol., v přilehlém sv. úseku vm. nář. a kromě toho v jádru kopaničářských nář. V několika lokalitách na Valašsku byla zachycena podoba *dobrými*.

Na ostatním zkoumaném území jsou běžné formy se zakončením *-ma*. Největší územní rozsah má podoba *dobrejma*, která se vyskytuje na celém území Čech a v oblasti čm. nář. Střm. nář. se vydělují obměnou *dobréma*. Podoba *dobrýma* tvoří menší areál v již. polovině Valašska a odděleně v oblasti vých. od Lipníka nad Bečvou, jako dubleta přesahuje do areálu tvaru *dobrými*. Pro Slovácko je charakteristická varianta *dobríma*. Zkrácená obměna *dobryma* vymezuje území v záp. polovině slez. nář. Roztrouseně byla zapsána i jinde, soustředěněji na Vsetínsku; varianta *dobrima* byla pak zachycena zejména na vých. Uherskobrodsku.

Mluva ve městech se příliš neliší od mluvy venkovského okolí; mor. a slez. města mají navíc tvary *dobrima*, *dobríma* a města na záp. polovině Moravy i *dobrejma*.

4 **dobrymi** pol., hluž. **dobrýma** Db, Tk, MČ (u všech ve spojení s duálovými tvary, např. *dobrýma nohama*)
dobrými stč., Db, Tk, MČ, sloven.

5 dobrými Ju 7 — dobrymi Ju 7 — dobryma Ju 7 — dobrejma Po 1, Ju 1–4, Ru 3, 4

6 ASJ II 155:144

Ko

Adjektiva přivlastňovací

Ve spisovném jazyce mají přídavná jména přivlastňovací (typ *otcův*, *matčin*) flexi smíšenou – část tvarů je podle jmenného a část podle složeného skloňování přídavných jmen. Jmenné tvary jsou mimo instrumentál ve všech pádech singuláru, v plurálu pak pouze v nominativu a v akuzativu. V ostatních pádech jsou koncovky stejné jako u tvrdého skloňování adjektiv.

Ve starší češtině je doloženo jmenné skloňování přídavných jmen přivlastňovacích rodu mužského a středního podle o-kmenů (*bratróv*, *bratrovo*, *matčin*, *matčino*) a rodu ženského podle a-kmenů (*bratrova*, *matčina*) ve všech pádech v singuláru, v nominativu a akuzativu plurálu i duálu. V ostatních pádech se dokládají jen tvary složeného skloňování.

Typ přídavných jmen přivlastňovacích se vyskytuje ze západoslovanských jazyků pouze v češtině a ve zbytcích ve slovenštině.

V nářečích mají přídavná jména přivlastňovací na většině území tvary jmenného skloňování pouze v nom. a akuz. sg. a pl. všech rodů (s výjimkou akuz. sg. m. a na části území také s výjimkou akuz. pl.), jinak jsou obvyklé tvary složené, např. gen. sg. m. *bratrového*, dat. sg. m. *bratrovému*.

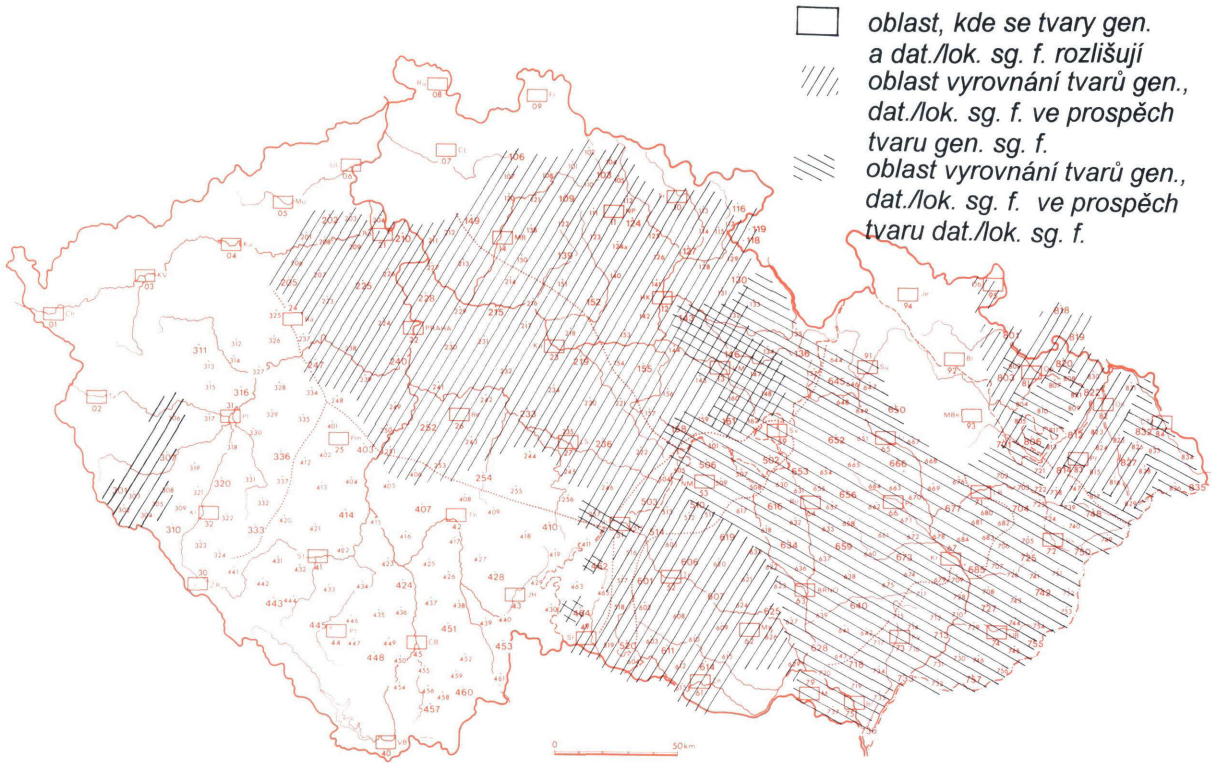

205c
DOBRÉ
gen., dat.,
lok. sg. f.

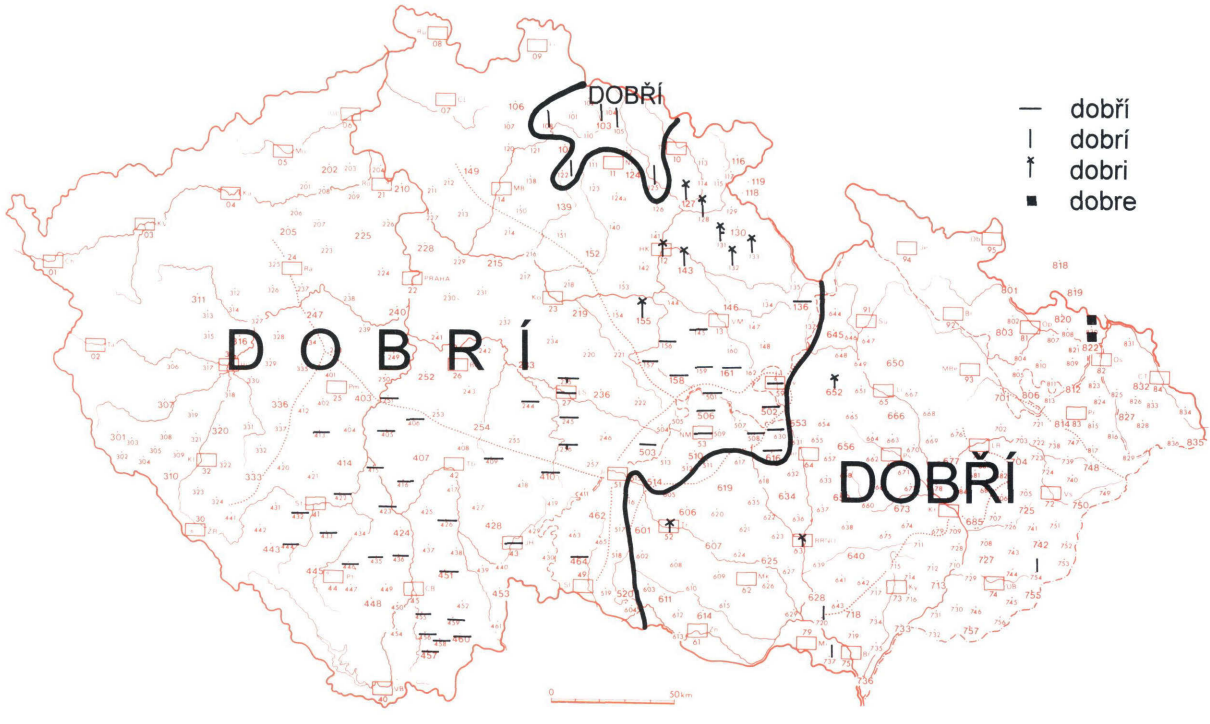

206
DOBŘÍ
nom. pl. m. živ.

V záp. části stř. nář. jsou v nářečí složené tvary v celém paradigmatu, tedy i v nominativu a v akuzativu (např. tvary nom. sg. *bratrovej*, *sestřiná*).

Pro jzč. nář. (bez vých. úseku) je typický ustrnulý (nesklonný) tvar nom. sg. neuter, unifikovaný pro všechny tři rody, obě čísla a všechny pády – typ *bratrovo*, *sestřino*, např. *sestřino kamarád*, *bratrovo kamarádovi*. Tato forma vznikla v návaznosti na paradigma posesivního zájmena *jeho*.

V některých nář. oblastech dochází k příklonu relačních adjektiv k formě individuálně přivlastňovacího adjektiva (*makův koláč*, *jetelovo semeno*) nebo k příklonu formy druhově přivlastňovacího adjektiva k tvaru individuálně posesivního adjektiva (*krávin roh*).

Nářeční stav skloňování individuálně posesivních adjektiv je doložen na následujících mapách: bratrův nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ.; bratrovo nom., akuz. sg. n.; bratrova nom. sg. f.; bratrovu dat. sg. m./n.; bratrově dat., lok. sg. f.; bratrově lok. sg. m./n.; bratrovu akuz. sg. f.; sestřin nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ.; sestřino nom., akuz. sg. n.; sestřiny nom., akuz. pl. m. neživ./f., n.; sestřini nom. pl. m. živ. Dále byly mapovány položky: makový (koláč), jetelové (semeno), krávin (roh).

Všechny tvary s [-í-] v zakončení tvrdého adj. sklonění uvádíme na mapách i v textech komentářů v jejich zaznamenané realizaci (v rozporu s pravopisným územ tedy píšeme *bratrovím*, nikoliv *bratrovým*).

Singulár adjektiv přivlastňovacích

209 **bratrův** nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ. (2262) — *mapa s. 315*

1 M bratrúv (bratróv 755, bratruov 801, bratuv 831–836, 84)
bratrú
bratrúch
bratrúj — bratruj
bratrovej
bratrovo (též 40, 43)
bratrova 453

2 Tvar *bratrův*, shodný se spis. jazykem, má koncovku jmenné deklinace.

U formy *bratrů* došlo po diftongizaci *ó* > *uo* (*bratróv* > *bratruov*) k zániku koncového *-v*, patrně v důsledku jeho původní bilabiální výslovnosti. (Stejný osud postihl koncové *-v* v gen. pl. m. *synóv* > *synů*.) Týž vývoj lze zčásti předpokládat u formy *bratrův*, kde je koncové *-v* restituováno kmenovou analogií.

Podobu *bratrůch* s koncovým *-ch* podle složené (popř. zájmenné) deklinace srov. též s gen. pl. maskulin v dané oblasti (viz ČJA 4-122 sousedů gen. pl. m.). Snad právě koexistencí dvou možných variant způsobu vyjádření posesivity, tj. užitím přídavného jména přivlastňovacího nebo genitivu přivlastňovacího, dochází v nářečí k připodobnění tvaru přivlastňovacího adjektiva k nář. tvaru genitivu pl. s koncovým *-ch*.

Analogií podle posesivních zájmen typu *můj* vznikl tvar *bratrůj* a jeho nář. hlásková obměna *bratruj*.

Tvar *bratrovo* (*syn*) vznikl ustrnutím formy nom. sg. n. přídavného jména přivlastňovacího (*bratrovo dítě*) a jeho využitím pro všechny rody, obě čísla a všechny pády (srov. i dále). Tento tvar vznikl analogií podle posesivního zájmena *jeho*. Nář. posesivum *bratrova* (*syn*) je jeho obdobou ve formě nom. sg. feminin.

Tvar *bratrovej* má zakončení podle složené deklinace (typ *mladý*, s pravidelnou hláskovou změnou *ý* > *ej*, viz PRO D1a).

3 Tvar *bratrův* je typický pro slez. nář. a jv. okraj vm. nář. Varianta *bratrů* zaujímá zhruba vých. polovinu Čech, jz. část a sev. polovinu Moravy. Na záp. části stř. nář. (mezi Rakovníkem, Roudnicí nad Labem, Prahou a Příbramí) se vyskytuje forma *bratrovej*. Pro jzč. nář. (bez vých. a již. úseku) je charakteristický tvar *bratrovo*. Na již. polovině střm. nář. (bez záp. okraje) s přilehlým Kyjovskem a sev. Břeclavskem a odděleně na širším Uherskobrodsku byl zaznamenán tvar *bratrůj*. Obměna *bratruj* byla zapsána ve stř. Povltaví. V několika lokalitách na Benešovsku, Táborsku a na nejsevernějším okraji vm. nář. byla zaznamenána forma *bratrůch*.

Ve městech se kromě výrazů běžných v nář. okolí objevuje často i forma *bratrův*, shodná se spis. jazykem.

V svč. a střm. městských lokalitách nedochází u mladší generace u tvaru *bratrův* k jinak pravidelnému krácení samohlásky *ů* (srov. PRO Alabc).

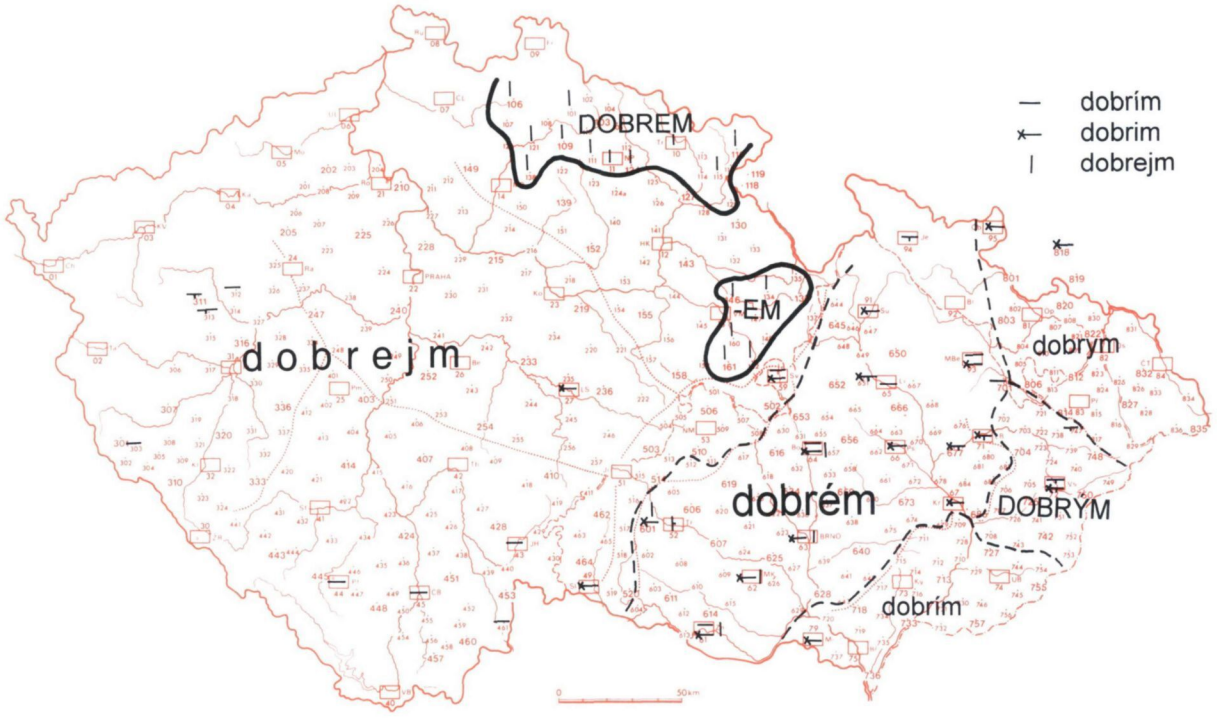

207
DOBRÝM
dat. pl.

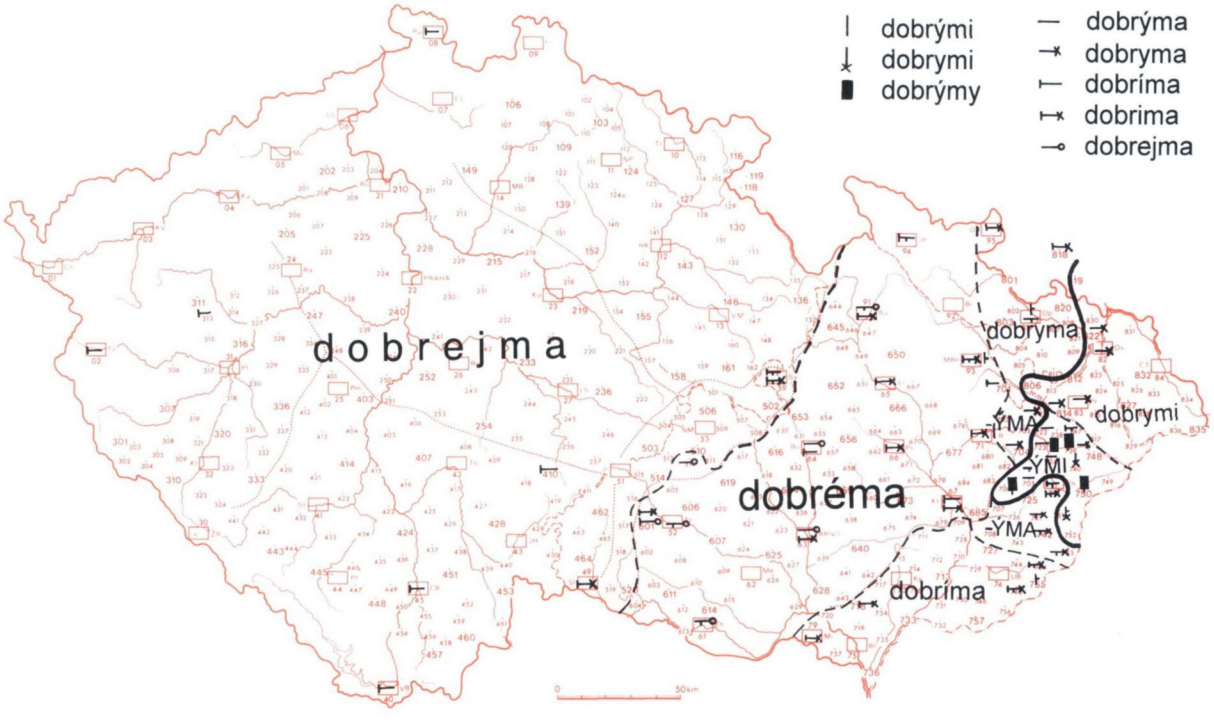

208
DOBRÝMI
instr. pl.

4 **bratrů** Db **bratrův** stč. *-óv*, Db, Tk, MČ, sloven. *bratov*

5 bratrúv Ru 5 — bratrú Ju 7, Ru 5 — bratru Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — bratruj Ru 5 — bratrovej Ru 3 — bratrovo Ju 5, Ru 2

6 ASJ II 159:145, OLA 2998

Bt

210 **bratrovo** nom., akuz. sg. n. (2263) — *mapa s. 316*

1 M bratrovo (bratrouo 103, 112, 116, 119, 123, 144, 160, 162)
bratrové (é: jen PRO A1a; bratrove 736, 95, bratove 831–836, 84) — bratroví

2 Tvar *bratrovo*, shodný se spis. jazykem, má v nář. pravidelnou koncovku jmenné deklinace (typ *město*). Tvar *bratrové* a jeho hlásková obměna *bratroví* (s úžením *é* > *í*, viz PRO E5) mají koncovku složeného skloně-ní (typ *mladý – mladé*). U varianty *bratroví* se nerealizovalo pravidelné nář. krácení vokálu *í* (srov. PRO A1c).

3 Pro většinu území čes. národního jazyka je charakteristická forma *bratrovo*. Ve vých. polovině slez. nář., na záp. Opavsku a na Břeclavsku se vyskytuje tvar *bratrové*. Obměna *bratroví* byla zachycena na záp. části stř. nář.

Stav ve městech se shoduje s nář. okolím, pouze v areálech tvarů se složeným skloněním se jako dubletní vyskytuje také podoba *bratrovo*.

4 **bratrovo** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *bratovo*

5 bratrovo Ju 1–4, 6, 7, Ru 4 — bratrowo Po 1 — bratrové Ru 5 — bratrove Ru 5 — bratroví Ru 3 — bratrowí Po 1

6 —

Bt

211 **bratrova** nom. sg. f. (2266) — *mapa s. 316*

1 M bratrova (bratova 831–836, 84)
bratrová
bratrovo

2 Tvar nom. sg. přivlastňovacího adjektiva *bratrova* má pravidelnou koncovku jmenné deklinace, shodnou se spis. jazykem (typ *žena*).

U tvaru *bratrová* jde o koncovku složené deklinace (jako typ *mladá*).

K tvaru *bratrovo* (*žena*) viz ČJA 4-209 bratrův nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ.

3 Na většině území čes. národního jazyka se vyskytuje pravidelná forma *bratrova*. Pro jzč. nář. (bez již. a vých. úseku) je příznačná forma *bratrovo*. Na záp. části stř. nář. tvoří areál tvar *bratrová*.

Stav ve městech je shodný se situací v nář. okolí.

4 **bratrova** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *bratova*

5 bratrova Ju 1–4, 7, Ru 3–5 — bratrowa Po 1 — bratrowá Po 1

6 ASJ II 163:149

Bt

212 **bratrovu** dat. sg. m./n. (2264) — *mapa s. 317*

1 M bratrovu (bratrovu 63, 66, 94, 95,-ouu 112, 115, 116, 118, 159–161)
bratrovo
bratrovému (é: jen PRO A1a; bratrovemu 701, 93, 95, bratrovymu, bratovymu 831–836, 84) — bratrovímu (bratrojimu 127, bratrovejmu 136)
bratrovemu
bratrovém

209
BRATRŮV
nom. sg. m.

210
BRATROVO
nom., akuz. sg. n.

211
BRATROVA
nom. sg. f.

212
BRATROVU
dat. sg. m./n.

2 Přídavné jméno přivlastňovací *bratrův* má v nář. v dativu sg. m./n. většinou tvary podle skloňování složeného. Pův. forma *bratrovu* s koncovkou jmenného sklonění je v tradičních nář. poměrně řídká, zachovala se jen v svč. nář.; jako nová byla zjištěna ve městech. Podoba *bratrovému* (jako *mladému*) žije v nář. v náležitých hláskových obměnách; na většině území Čech a ve střm. nář. je tvar *bratrovímu* (ve shodě s PRO E5 – úžení *é* > *í*). Srov. ČJA 4-201 dobrému dat. sg. m./n. Ke koncovce *ymu* ve slez. nář. srov. ČJA 4-201 dobrému dat. sg. m./n.

Ve shodě s nář. skloňováním adjektiv podle zájmenného typu *náš* je ve střč. nář. s centrem na Benešovsku tvar *bratrovemu*. (Jiná je pravidelná slez. hlásková obměna tvaru *bratrovému* s krácením v koncovce, viz PRO Ala.)

K tvaru *bratrovo* (*synovi*) viz ČJA 4-209 bratrův nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ.

Patrně jako výsledek vyrovnání tvarů dat. a lok. sg. vznikla ve vm. nář. podoba *bratrovém*, a to ve shodě s lok. sg. m. a n. složené adjektivní flexe, srov. ČJA 4-202 dobrém lok. sg. m./n.

V čes. nářečích v užším smyslu nedochází k pravidelnému krácení samohlásky *í* (*bratrovímu*), srov. PRO A1c. Hlásková obměna *bratrovimu* zde byla zaznamenána jen ojediněle a rozptýleně. Ve střm. nář. se však koncovka *-ímu* krátí pravidelně, srov. PRO A1b; zachycena byla navíc i v mluvě měst ležících v sousedství oblasti PRO. Také změna *u* > *o* je zde zcela pravidelná (viz PRO D2abc), ve městech však už zaznamenána nebyla. K rozsahu varianty *bratrovimu* srov. ČJA 4-201 dobrému dat. sg. m./n.

3 Pro jzč. nář. (bez nejjižnějšího a vých. úseku) je typická podoba *bratrovo*. Tvar *bratrovu* se zachoval pouze v sv. polovině svč. nář.; doložen je také jako dubletní v mluvě řady měst; zde však jde o přejetí ze spis. jazyka. Pro střč. oblast s centrem na Benešovsku je příznačná forma *bratrovemu*. Na ostatním území Čech, dále v čm. a střm. nář. a na záp. okraji vm. nář. se vyskytuje forma *bratrovímu*. V areálu mezi Vsetínem a Uherským Brodem byl zapsán tvar *bratrovém*. Pro ostatní území vm. nář. a pro slez. nář. je typická podoba *bratrovému*.

4 **bratrovu** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *bratovmu*

5 bratrovému Ru 5 — bratrovemu Ju 3, Ru 5 — bratrovímu Ju 1, Ru 3, 4 — bratrovimu Ju 2 — bratrowimu Po 1 — bratrovem Ju 7

6 —

Bt

213 **bratrově** dat., lok. sg. f. (2267) — *mapa s. 319*

1 M bratrovje
bratrové (é: jen PRO A1a, bratove 831) — bratroví
bratrovej (bratrové 59, 91, bratovej 832–836, 84) — bratrovéj
bratrovo (též 43)

2 V tvarech dat., lok. sg. f. dochází k nář. diferenciaci v důsledku těchto procesů: Posesivní adjektiva zachovávají tvary jmenné deklinace (tvar *bratrově*, srov. dat., lok. sg. *ženě*) nebo připojují zakončení podle deklinace složené. Vedle starší koncovky dat., lok. sg. f. (tvar *bratrovej*; ve vm. nář. se vyskytuje také v obměně *bratrovéj*) byla přenesena do dat., lok. sg. f. také koncovka gen. sg. f. (forma *bratrové*); v dialektech se vyskytuje též v obměně *bratroví*, vzniklé úžením koncového *é* > *í*. Střm. tvar *bratrovej* je v dialektech důsledně realizován jako *bratrové*, tj. vznikl hláskovou změnou *ej* > *é* (PRO D1a). Podrobněji k této problematice a k otázce nář. obměn viz ČJA 4-205 dobré gen., dat., lok. sg. f.

Na vyhraněném území se užívá ustrnulé formy *bratrovo*, viz ČJA 4-209 bratrův nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ.

3 Forma *bratrově* byla zaznamenána na značné sev. části svč. nář. a v městské mluvě; tam ovšem proniká vlivem spis. jazyka. Jinak je stav ve městech shodný s nář. okolím.

Tvar *bratrovo* je charakteristický pro jzč. nář. (bez již. a vých. úseků).

Podoba *bratrovej* tvoří areál ve vých. polovině již. úseku jzč. nář., dále se nachází na území mezi Roudnicí nad Labem, Rakovníkem a Příbramí. Zapsána byla také ve vých. části svč. nář., na Novoměstsku, ve střm. nář. (bez jejich jz. oblasti), v záp. části slez. nář., na Těšínsku a Jablunkovsku a rozptýleně také ve vm. nář.; zde se užívá zejména varianty *bratrovéj*.

Forma *bratrové* je typická pro střední pás slez. nář. a její hlásková obměna *bratroví* pro střč. a svč. nář. a jz. Moravu.

4 **bratrově** stč., Db, Tk, MČ **bratrovej** sloven. *bratovej*

213
BRATROVÉ
dat., lok. sg. f.

5 bratroví Ju 3, Ru 4 — bratrovi Ju 1 — bratrovej Ju 2, 7, Ru 3, 5 — bratrowej Po 1

6 —

Bt

214 **bratrově** lok. sg. m./n. (2265) — *mapa s. 321*

1 M bratrovje
bratrovu (bratrou 115–118)
bratrovo
bratrovém (é: jen PRO A1a; bratrovem 701, 704, 728, 93, 95) — bratrovím (bratrovým 682)
bratrovom
bratrovym (bratovym 831–836, 84) — bratrovejm 250–252, 405, 406

2 V lokálu sg. m. a n. přídavných jmen přivlastňovacích typu *bratrův* se v nářečích zachovaly jmenné tvary (*o*) *bratrově, bratrovu* pouze na okraji svč. nář. Jejich výskyt v městské mluvě lze přičítat vlivu spis. jazyka, ne zachování staršího stavu.

Tvar *bratrovém* má koncovku složeného skloňování (typ *mladý*). Hlásková obměna *bratrovím* vznikla úžením *é* > *í*. K jejím dalším nář. obměnám viz podrobněji ČJA 4-202 dobrém lok. sg. m./n.

Forma *bratrovom* dokládá zvláštní typ deklinace adjektiv podle nář. zájmenné deklinace typu *ten* (*vo tom hodnom klukovi*).

V nářečích dochází k vyrovnávání tvarů lok. a instr. sg. v obou směrech. Podle instrumentálu sg. zakončeného pův. na *-ým* (v nář. obměně *-ejm*) je v čes. nář. v užším smyslu také v lokálu tvar *bratrovejm*. Stejný jev se vyskytuje ve slez. nář., kde je v lok. sg. koncovka z instr. sg. (v nář. obměně *-ym* < *-ým*). Toto zakončení lze ovšem ve vých. úseku slez. nář. vysvětlit také pravidelnou hláskovou obměnou lokálového zakončení *-em* > *-ym*, viz PRO E7. Srov. podrobněji ČJA 4-202 dobrém lok. sg. m./n.

K tvaru *bratrovo* viz ČJA 4-209 bratrův nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ.

3 Nejrozšířenější je podoba *bratrovím*, která se vyskytuje na většině území čes. národního jazyka – v svč. nář., střč. nář., v již. a vých. úseku jzč. nář., v čm. a střm. nář. s přesahem do vm. nář. Tvar *bratrovém* je obvyklý ve vm. nář. (bez záp. okrajů). Pro jzč. nář. (bez již. a vých. úseku) je typická forma *bratrovo*. Ve středu Čech s centrem na Benešovsku je tvar *bratrovom*. V areálu mezi Benešovem a Příbramí (na Sedlčansku) byl zaznamenán tvar *bratrovejm*. Pro slez. nář. je charakteristická forma *bratrovym*. Tvary *bratrově* a *bratrovu* se vyskytují pouze v svč. nář. a dubletně v městské mluvě. Města se jinak shodují se svým nář. okolím.

4 **bratrově** stč., Db, Tk, MČ **bratrovu** stč., Db, Tk, MČ
bratrovom sloven. *bratovom*

5 bratrovém Ju 7, Ru 5 — bratrovem Ju 7, Ru 5 — bratrovím Ru 3 — bratrovim Ju 1, 2, Ru 4 — bratrowim Po 1 — bratrovom Ju 3 — bratrovo Ru 2

6 —

Bt

215 **bratrovu** akuz. sg. f. (2268) — *mapa s. 323*

1 M bratrovu (bratrou 115, 116, 118, 121, 135)
bratrovou
bratovum (831–836, 84)
bratrovo

2 Tvar *bratrovu* má pravidelnou koncovku podle jmenné deklinace (*ženu*). V tomto zakončení se střm. obměna *u* > *o* (viz PRO D2abc) vyskytuje v některých lokalitách jen u starší generace a ve městech nebyla zaznamenána vůbec.

Forma *bratrovou* má zakončení podle složeného skloňování adjektiv.

Zakončení *-um* v přechodových čes.-pol. nář. (tvar *bratovum*) vzniklo rozložením původní nosovky **-ǫ*.

K tvaru *bratrovo* viz ČJA 4-209 bratrův nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ.

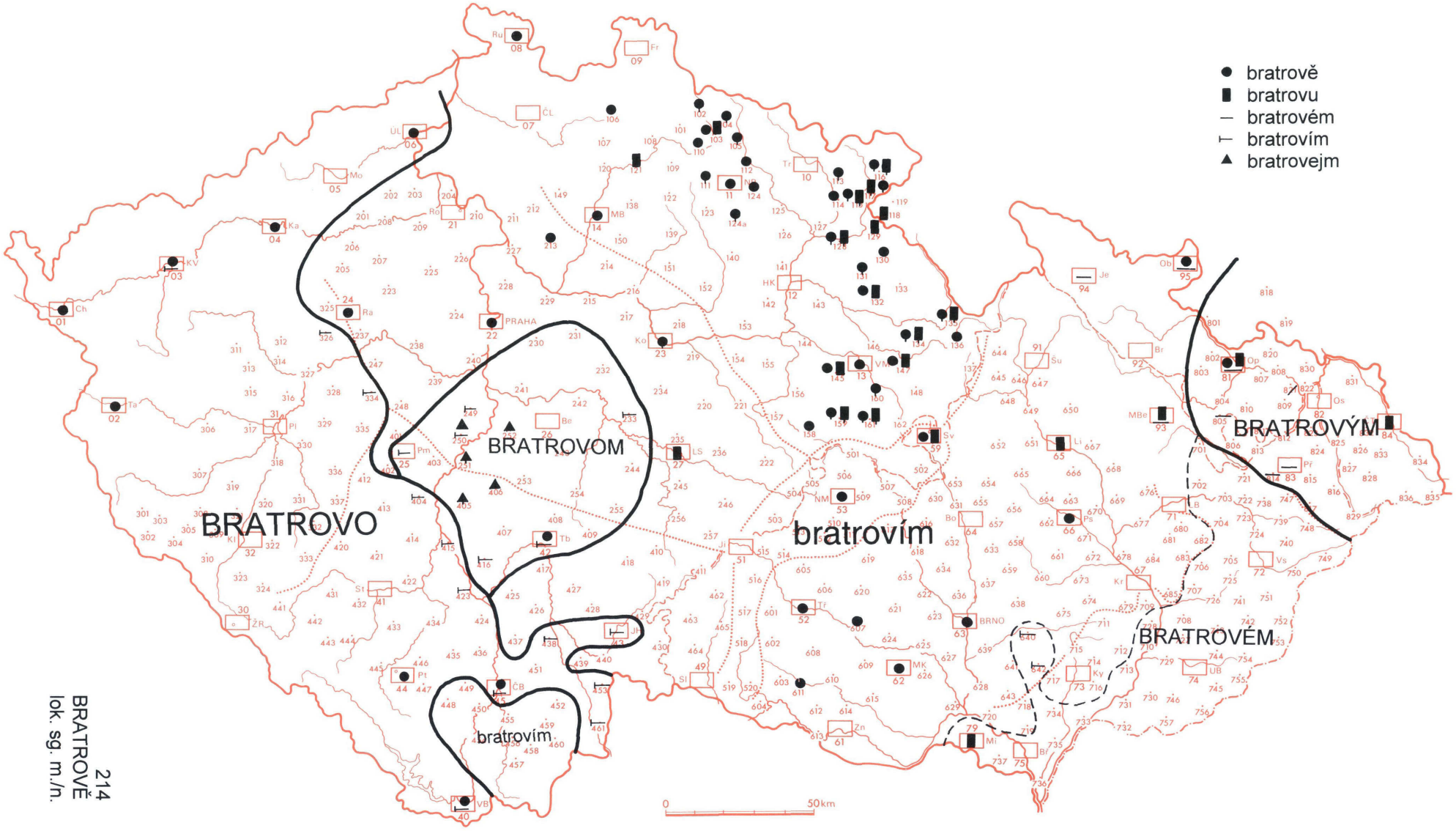

214
BRATROVĚ
lok. sg. m./n.

3 Na většině zkoumaného území čes. národního jazyka je běžná forma *bratrovu*. Tvar *bratrovo* zaujímá jzč. nář. (bez již. a vých. úseku). Na záp. části střč. nář. a ojediněle i jinde se vyskytuje forma *bratrovou*. Pro přechodová čes.-pol. nář. je charakteristický tvar *bratrovum*.

Stav ve městech je většinou shodný s nář. okolím.

4 **bratrovu** stč., Db, Tk, MČ, sloven.

5 bratrovu Ju 1, 3, 7, Ru 4, 5 — bratrovou Ju 2, Ru 3, 4 — bratrowou Po 1 — bratroų Po 1 — bratrovo Ju 5, Ru 2

6 —

Bt

216 **sestřin** nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ. (2269) — *mapa s. 323*
sestřina nom. sg. f. (2270)

1 M sestřin — sestřín
sestřino — sestříno
sestřinej

2 Vedle jmenného tvaru *sestřin*, shodného se spis. jazykem, byla zaznamenána také hlásková obměna *sestřín* (s dloužením samohlásky v příponě).

Tvar *sestřino* (*syn*) s obměnou *sestřino* je ustrnulou formou nom. sg. neutra, která se využívá pro všechny rody a pády a obě čísla; srov. též tvar *bratrovo* ČJA 4-209 bratrův nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ.

Forma *sestřinej* má zakončení podle složené deklinace adjektiv (typ *mladý*, s pravidelnou hláskovou změnou *ý* > *ej*, viz PRO D1a).

3 Na většině území čes. národního jazyka (zhruba na celé vých. polovině Čech, na Moravě a ve Slezsku) je forma *sestřin*. Sev. od Brna a dále na Břeclavsku, Kyjovsku a Uherskobrodsku byla zapsána obměna *sestřín*.

K tvaroslovným diferencím dochází zejména na západě zkoumaného území:

Tvar *sestříno* zaujímá záp. úsek jzč. nář. a záp. pruh již. úseku jzč. nář., na přilehlém jč. území (sahajícím až k Českým Budějovicím a Jindřichovu Hradci) byla zaznamenána podoba *sestřino*.

Pro záp. část střč. nář. je typický tvar *sestřinej*.

4 **sestřin** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *sestrin*

5 sestřin Po 1, Ju 1–4, 7, Ru 4 — sestřín Ru 5 — sestřino Ju 5 — sestřinej Ru 3

6 OLA 2999

7 Zkoumán byl také nom. sg. f. posesivního adjektiva *sestřina*, jehož nář. tvary se co do typu deklinace svým zeměpisným rozsahem shodují s tvary nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ. (typ *sestřin*).

Tvar nom. sg. f. *sestřina*, shodný se spis. jazykem, s pravidelnou koncovkou jmenné deklinace se vyskytuje téměř na celém území čes. národního jazyka (kromě jeho záp. části). Podoba *sestřiná* se zakončením podle složené deklinace adjektiv (typ *mladá*) je charakteristická pro sz. Čechy. Ustrnulá forma *sestřino* byla zachycena v pruhu mezi Příbramí a Českými Budějovicemi. Její hlásková obměna *sestříno* je příznačná pro záp. úsek jzč. nář. a přilehlé Strakonicko.

Stav ve městech je shodný se stavem v nář. okolí. Ve městech ležících v oblasti střm. nář. nedochází k hláskové změně *ři* > *ře*/*ře* (viz PRO F1).

Atlasy: OLA 3003

Bt

217 **sestřino** nom., akuz. sg. n. (2271) — *mapa s. 325*

1 M sestřino — sestříno
sestřiné — sestřiní

2 Tvar nom., akuz. sg. n. *sestřino* má zakončení podle jmenné deklinace (typ *město*).

Tvar *sestřiné* i jeho náležité nář. obměny (*sestřine* s krácením *é* > *e*, srov. PRO A1a, a *sestřiný* s úžením *é* > *í*, srov. PRO E5) mají koncovku podle složené deklinace adjektiv (typ *mladé*).

Vedle rozdílu morfologického byla zaznamenána také hláskoslovná varianta *sestříno*.

3 Na většině území čes. národního jazyka se užívá forma *sestřino*.

Pro zč. oblast a přilehlé Strakonicko je charakteristická obměna *sestříno*.

215
BRATROVU
akuz. sg. f.

216
SESTŘIN
nom. sg. m.
akuz. sg. m. neživ.

Forma *sestřiné* byla zaznamenána na Břeclavsku a na vých. polovině slez. nář. (v podobě *sestřine*); v záp. části střč. nář. se vyskytuje obměna *sestřiný*.

Stav ve městech je shodný se stavem v nář. okolí.

4 **sestřino** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *sestrino*

5 sestřino Po 1, Ju 1–3, 7, Ru 4 — sestřiné Ru 3, 5 — sestřine Ru 5 — sestřiní Po 1

6 OLA 3006

Bt

Plurál adjektiv přivlastňovacích

218 **sestřiny** nom., akuz. pl. m. neživ./f., **sestřina** nom., akuz. pl. n. (2273) — *mapa s. 325*

1 M sestřiny
sestřiné — sestřiní
sestřino — sestříno

2 Vedle tvaru nom., akuz. pl. m. neživ./f. – typ *sestřiny* (*domy*, *dcery*) – byl zkoumán také tvar nom., akuz. pl. neuter – typ *sestřina* (*pole*). V nářečích došlo k vyrovnávání tvarů plurálu u maskulin neživotných, feminin a neuter, v čes. nář. v užším smyslu i u maskulin životných, a to ve prospěch forem nom., akuz. pl. m. neživ./f.

Tvar nom., akuz. pl. m. neživ./f. *sestřiny*, shodný se spis. jazykem, má koncovku jmenné deklinace.

Varianta *sestřiné* a její náležité nář. obměny *sestřine* (s krácením koncovky *é* > *e*, srov. PRO A1a) a *sestřiný* (s úžením *é* > *í*, PRO E5) má zakončení podle složeného sklonění přídavných jmen (typ *mladá* – nom. pl. f. *-é*).

Forma *sestřino* a její hlásková obměna *sestříno* vznikly ustrnutím tvaru nom. sg. n., viz ČJA 4-209 bratrův nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ.

3 Nejrozšířenější je forma *sestřiny*, která je běžná zhruba na vých. polovině Čech a na celé Moravě.

Forma *sestříno* zaujímá záp. úsek jzč. nář. a přilehlou oblast v okolí Strakonic. Podoba *sestřino* tvoří areál mezi městy Příbram, Prachatice a České Budějovice.

Tvar *sestřiné* byl zaznamenán na Břeclavsku a ve slez. nář., obměna *sestřiný* v sz. části střč. nář. a jako dubletní se vyskytuje rozptýleně i jinde.

Mluva většiny měst je shodná s tradičním okolním dialektem, navíc se v ní vyskytuje jmenný tvar *sestřiny*.

4 **sestřiné** sloven. *sestrine* **sestřiny** Db, Tk, MČ

5 sestřiny Ju 7 — sestřini Ju 1–3, Ru 3, 4 — sestřiné Ru 5 — sestřiní Po 1, Ju 1 — sestřino Ru 2

6 ASJ II 165:159, OLA 3008 f., OLA 3009 n.

Bt

219 **sestřini** nom. pl. m. živ. (2272) — *mapa s. 327*

1 M sestřiňi
sestřiňí
sestřiny
sestřiní
sestřyne 818, 819, 822, 830
sestřino — sestříno

2 Nář. rozrůznění v nom. pl. maskulin životných přídavných jmen přivlastňovacích – typ *sestřini* (*kamarádi*) – plyne z využití různých forem: 1. jmenných tvarů: a) pův. formy nom. pl. m. živ. (*sestřini*); b) formy vyrovnané s tvary maskulin neživotných, feminin a v nář. i neuter (*sestřiny*); 2. tvarů s koncovkou složené deklinace: a) při zachování svébytné formy pro m. živ. (*sestřiní*); b) s podobou vyrovnanou s tvary m. neživ., f. a n.: *sestřiné* – nář. tvar nom., akuz. pl. m. neživ., f. a n. (s pravidelným krácením vokálu, viz PRO Ala) přenesený z akuz. do nom. m. živ. ve shodě se substantivy životnými neosobními; tvar *sestřiný* – nář. obměna s úžením *é* > *í*, viz PRO E5; 3. ustrnulého tvaru nom. sg. n. (*sestřino*; *sestříno*).

Podrobněji o složené deklinaci viz ČJA 4-206 dobří nom. pl. m. živ.

217
SESTŘINO
nom., akuz. sg. n.

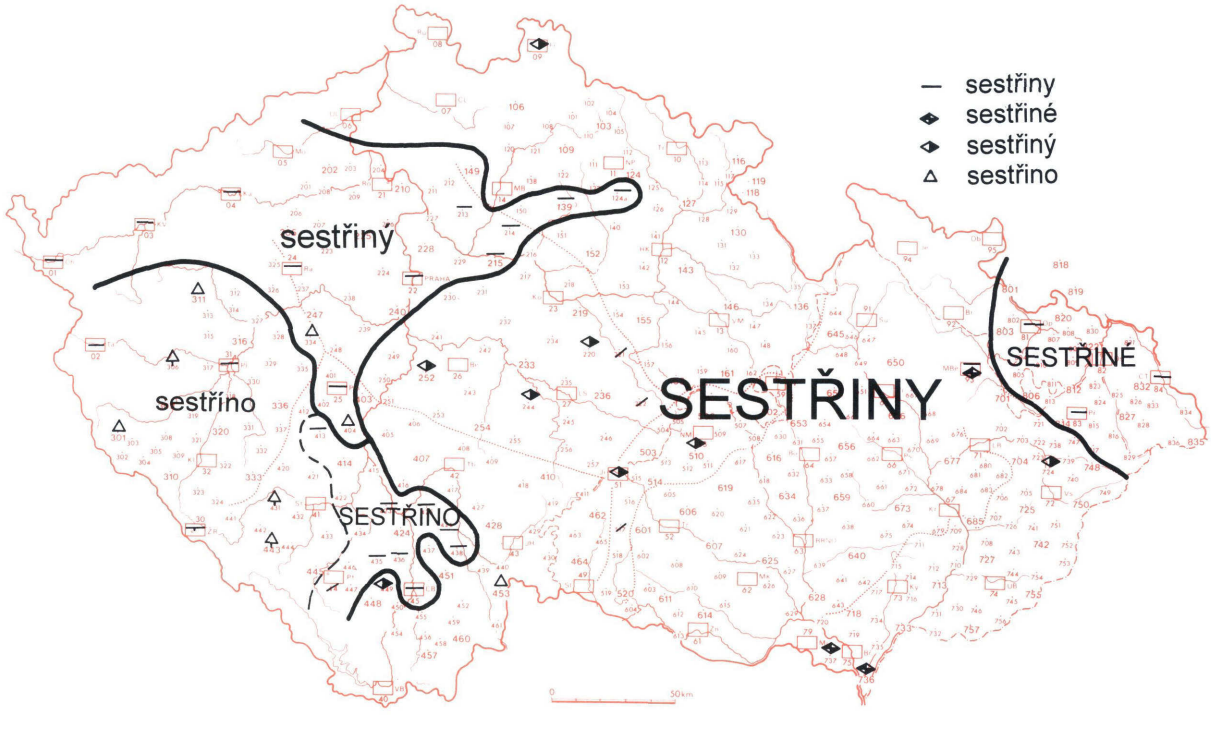

218
SESTŘINY
nom., akuz. pl. m.
neživ./f./n.

3 Tvar *sestřini*, shodný se spis. jazykem, je typický pro Moravu (bez záp. okrajů) a pro Slezsko. Podoba *sestřiny* je naopak charakteristická pro vých. polovinu Čech, jako dubletní se vyskytuje i ve stř. pruhu střm. nář. a na sev. Břeclavsku a Uherskobrodsku. Forma *sestřiní* byla zapsána na sever od Brna a na Břeclavsku. Varianta *sestřiný* tvoří areál v sz. polovině střč. nář. Sporadicky byla také zaznamenána na Doudlebsku. V čes. nář. na území Polska a na sever od Ostravy byla zachycena forma *sestřiné*. Tvar *sestřino* se vyskytuje v jzč. nář. (v záp. úseku a na přilehlém Strakonicku). Podoba *sestřino* je v již. úseku jzč. nář. (mezi městy Příbram, Prachatice a České Budějovice).

Stav ve městech je shodný s nář. okolím, do mluvy většiny čes. měst proniká tvar *sestřiny*.

4 **sestřini** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *sestrini*

5 sestřiňi Ju 7, Ru 3 — sestřiňí Ru 5 — sestřini Po 1, Ju 1–3, Ru 4 — sestřiní Po 1

6 ASJ II 164:150, OLA 3007

Bt

Zvláštní typy

220 **makový (koláč)** (2276), **jetelové (semeno)** (2277) — *mapa s. 329*

1 M makův k.
makový k.

jetelovo s.
jetelové s.

2 Na mapě je zaznamenán nář. slovotvorný přechod vztahových adjektiv typu *makový* (*koláč*), *jetelové* (*semeno*) k formě individuálně přivlastňovacích adjektiv – *makův* (*koláč*), *jetelovo* (*semeno*). V szč. oblasti s důsledným složeným skloňováním přivlastňovacích adjektiv (srov. typ ČJA 4-209 bratrův nom. sg. m., akuz. sg. m. neživ.) se vyskytují lokality, kde naopak přídavná jména složeného sklonění přecházejí v nom., akuz. sg. m. k typu *bratrův* s tvarem jmenným. Jde o výsledek vyrovnání rozdílu *bratrův* × *makovej* opačným směrem. Podobná tendence byla zjištěna také na již. Opavsku. (Srov. též ČJA 4-9 cukroví nom. sg. n., ČJA 4-42 cukroví gen. sg. n.)

V důsledku interference mezi jmennými tvary přídavných jmen přivlastňovacích a tvary složeného adjektivního sklonění vznikl též typ *jetelovo semeno*. Tento jev je doložen nejen v szč. oblasti a ve Slezsku, ale též v již. části Českomoravské vrchoviny: zde se však podle J. Běliče (Nástin české dialektologie, Praha 1972, s. 172) jedná o proces s jiným průběhem než u typu *makův koláč*. Autor jej dává do souvislosti s blízkostí jzč. nář. areálu s ustrnulým tvarem adjektiv přivlastňovacích typu *tatínkovo bratr*.

Formální příklon relačních adjektiv typu *jetelové* (*semeno*) k formě individuálně přivlastňovacího adjektiva – *jetelovo* (*semeno*) – je jev velice vzácný, zapsaný jen u nejstarší generace. Z literatury je doložen zvláště ze svč. oblasti (z Podkrkonoší a Královéhradecka).

V uvedených oblastech se tedy setkáváme se spojeními: *březův lesík*, *švestkův koláč*, *rohův dům*, *polárkův dort*, *jedlovo dřevo*, *lenovo semínko*, *pařezovo dřevo*, *rybízovo víno*, *režno semeno* atd.

K této problematice srov. J. Balhar, Zvláštní přídavná jména typu makuf kolač, jedlovo dřevo, Slezský sborník 57, 1959, s. 359n.; J. Bělič, Jmenné tvary adjektiv v nářečních spojeních typu makův koláč, kedlubnovo zéli na Mladoboleslavsku a Mělnicku v Čechách, Slavica Pragensia 13, 1971, s. 75–81; P. Jančák, Dvě středočeské izoglosy, Naše řeč 58, 1975, s. 237–243; J. Hlavsová, K některým místním (nářečním) rozdílům v tvoření vztahových adjektiv v češtině, Naše řeč 65, 1982, s. 196–204.

J. Balhar vysvětluje vznik formy posesivního adjektiva typu *makův* tvořené „ke všem adjektivům na -ový beze zření na to, k jaké významové skupině složená adj. patří," v souvislosti se ztrátou kvantity a tendencí skloňovat posesivní adjektiva podle složené deklinace – např. *bratrové dítě* (v důsledku obou procesů některé formy znějí stejně, srov. *bratrového, makového*) – jako ojedinělý vývojový proces vyrovnání odlišných forem nom. a akuz. sg. m. a n. ve prospěch jmenného sklonění přivlastňovacích přídavných jmen. U nejmladší generace byly zjištěny jmenné tvary maskulin, naopak forma neutra byla zachycena jen u nejstarších nositelů nářečí. U feminin tvary (*maková* × *makova*) nelze rozlišit (vzhledem k pravidelnému nář. krácení vokálů, srov. PRO A1a).

Na základě výskytu uvedených forem v Čechách dochází navíc P. Jančák k závěru, že forma *makuv* vznikla na území se střetem dvou podob: *tatínkovej* a *tatínku*(*v*). Dnes tvoří tento tvar uzavřený areál při okraji tradičního českého osídlení (Mělnicko a Mladoboleslavsko), ale autor se domnívá, že jeho rozsah byl původně větší.

3 Na celém území čes. jazyka je typ *makový koláč* a *jetelové semeno*, pouze v mikroareálu na Mělnicku a Mladoboleslavsku a dále na již. Opavsku se vyskytují typy *makův koláč* a *jetelovo semeno*. S formami typu *jetelovo semeno* se setkáváme navíc i v oblasti mezi Jindřichovým Hradcem a Telčí a na Svitavsku.

4 **makový k.** stč., Jg, SSJČ, sloven., pol. a hluž. *makowy* **jetelové s.** Jg, SSJČ, sloven. *ďatelinové*

219
SESTŘINI
nom. pl. m. živ.

5 makoví Ru 5 — makovi Ju 2 — makovej Ju 2, 3 — makowej Po 1, Ju 2 — mákovej Ju 1, Ru 3, 4 — makové Ju 7
jetelinové Ru 5 — ďetelinové Ju 7 — jeteloví Ju 1, 3, Ru 3, 4 — jetelovi Ju 2 — jetelňi Po 1

6 —

Bt

221 kravský (roh) (2278) — *mapa s. 329*

1 M krafský r.
krávin r.

2 Byl zkoumán příklon formy druhově přivlastňovacího adjektiva (např. *psí*, *vlčí*, *kravský*) k tvaru individuálně přivlastňovacího adjektiva (např. *psův*, *vlkův*, *krávin*). Některá nářečí užívají jmenného tvaru přídavného jména přivlastňovacího (*liščino doupě*, *krávin roh*, *děvčetin svetr*) místo přídavného jména druhově přivlastňovacího (např. *liščí doupě*, *kravský roh*, *dívčí svetr*).

Pouze pro vých. část svč. nář., v němž je uchována jmenná deklinace u přivlastňovacích adjektiv v nejvyšší míře, je charakteristický výskyt jmenného tvaru *krávin* (*roh*).

K nář. deklinaci měkkého adj. *kraví* viz ČJA 4-204 obecní nom. sg. f.

3 Zkoumaný jev je omezen jen na svč. nář.

4 **kravský r.** Jg, SSJČ, sloven., pol. *krówski*

5 —

6 —

Bt

Kolektivní označení rodiny

Kolektivní označení rodiny vycházející z mužského příjmení jsou na území českého jazyka bohatě diferencovaná. Výzkum byl zaměřen na rodinná příjmení k sg. tvaru na *-k* (*Novák*) – typ *Novákovi* –, dále k sg. tvaru na nealternující souhlásku (*Král*) – typ *Královi* – a konečně k adj. příjmení (*Tichý*) – typ *Tichých*. Příjmení typu *Novákovi* bylo zkoumáno v nom., gen., dat. a instr., ostatní typy pouze v nom.

222 Novákovi nom. pl. (2287), **Královi** nom. pl. (2289) — *mapa s. 331*

1 M (Novák)ovi — -oví
-ovích
-ovci 714, 716
-ovic — -ojic — -ojc (-oec 306, 307, -ejc 335) — -ujc 311, 313 — -oc 333, 431, 445 — -uc 302, 304 — -ouc
(Nová<u>c</u>)<u>i</u> (-í 641)
(Novák)é
(Novák)ú (též 01)
od (Novak)a (u Novaka 801)

(Král)é
(Kr<u>á</u>l)ove

2 Nominativní podoba kolektivního označení rodiny k singulárovému tvaru na *-k* (*Novák*) se v čes. nářečích řadí k několika typům. Nejběžnější formou je nom. pl. živ. mask. posesivního adjektiva (*Novák*)*ovi*, podoba shodná se spis. jazykem. K ní existuje obměna *-oví*, která v Čechách vznikla zřejmě příklonem k složenému adj. sklonění, na Moravě pak vyrovnáním s typem *klucí*, srov. ČJA 4-90 kluci nom. pl. m. (z mapy je patrné, že podoba *-oví* na Moravě mohla mít dříve i větší rozsah; později mohlo dojít ke krácení *í* > *i* v souhlase s PRO A1b). Jako okrajový regionalismus se objevuje forma gen. pl. posesivního adjektiva (*Novák*)*ových*.

Samostatnou slovotvornou variantou je sporadická podoba (*Novák*)*ovci*, navazující sufixem *-ovci* na slovenštinu; jde pův. o nom. pl. k patronymiku (*Novák*)*ovec*.

220
MAKOVÝ KOLÁČ,
JETELOVÉ SEMENO

221
KRAVSKÝ ROH

Další typ představuje ustrnulá, nesklonná forma (*Novák*)*ovic*, vzniklá jako gen. tvar ke starému rodinnému příjmení (*Novák*)*ovici* (to se geneticky váže na staré tvoření synovských jmen, z nichž mj. vznikla jména obyvatelská), a několik jejích hláskoslovných variant, odrážejících nářeční změny ve skupině *-ovi-*: *-ojic* × *-ojc* × *-ujc* × *-oc* × *-uc* × *-ouc*. Další, *-oec* a *-ejc*, zůstaly nemapovány. Podoby *-ouc* a *-oec* mohly vzniknout i z patronymika (*Novák*)*ovec* s vyslovovaným *-w-*.

Ve funkci rodinného příjmení byl také zachycen přímo nom. pl. subst. na *-k* (*Novác*)*i*, řídce i jeho morfologická varianta (*Novák*)*é*, a dále gen. forma (*Novák*)*ů*.

V některých oblastech byly zapsány předložkové vazby: *od* + gen. sg. m. (*od Nováka*) a také *u* + gen. pl. m. (*u Nováků*), tento druhý typ (doložený ze střm. nář., zejména z Prostějovska) však označuje především usedlost, teprve druhotně může fungovat i jako jméno rodiny; není plně ekvivalentní s ostatními rodinnými příjmeními, proto ho na mapě nezachycujeme.

Diferenčně je na mapě zobrazen nom. rodinného příjmení typu (*Král*)*ovi*. Jeho nář. podoby se na většině území shodují s typem (*Novák*)*ovi*, v mnohem větším rozsahu se však objevuje varianta na *-é* (*Král*)*é* a navíc byla zapsána forma (*Král*)*ove* (ta v Čechách zřejmě navazuje na pův. u-kmenovou formu, ve Slezsku mohla vzniknout i krácením novějšího *-é* > *-e*, srov. PRO A1a).

3 Na velké stř. části zkoumaného území (ve vých. polovině Čech a na větší záp. části Moravy) byla zachycena forma (*Novák*)*ovi* – s variantou (*Novák*)*oví* v oblasti mezi Tišnovem a Břeclaví a tvarem (*Novák*)*ových* na Břeclavsku a ojediněle na Kopanicích.

Na západ odtud jsou běžné ustrnulé podoby na *-c*: z areálu mezi Příbramí, Rakovníkem, Roudnicí a Prahou je doložen tvar (*Novák*)*ovic*, v zč. nář. oblasti a také často v již. Čechách se objevuje obměna (*Novák*)*ojc*, na Strakonicku a sporadicky na Chodsku (*Novák*)*ouc*, na Manětínsku (*Novák*)*ujc*, záp. od Strakonic (*Novák*)*oc* a na Chodsku (*Novák*)*uc*.

Na rozsáhlém území v již. Čechách (mezi Prachaticemi, Strakonicemi, Táborem a Jindřichovým Hradcem) převažuje tvar (*Novák*)*ů*. V celé oblasti vm. a slez. nář. (s malými přesahy záp. směrem, na Lipnicko a jv. Brněnsko) se užívá podoby (*Novác*)*i*. Mezi Břeclaví a Kyjovem a na Zlínsku byla občas zachycena varianta (*Novák*)*é*. Z Kyjovska je sporadicky doložena forma (*Novák*)*ovci*.

Celkový obraz doplňují ještě předložkové vazby: *u* (*Novák*)*ů* – více či méně soustředěně a zpravidla dubletně ve střm. nář. – a *od* (*Novák*)*a* – zejména v záp. polovině slez. nář.

Forma *Králé* pokrývá téměř celou oblast vm. nář. (bez jejich záp. okraje), tvar *Králove* byl zapsán sporadicky v hor. Pojizeří a mezi Kolínem a Hradcem Králové a také na Těšínsku a Jablunkovsku.

Mluva ve městech odráží stav ve venkovském okolí.

4 **(Novác)i** MČ nář.
(Novák)ovci MČ nář., sloven.
(Novák)ovi stč., Tk, MČ, pol. *(Nowak)owie*
(Novák)ovic stč. též *-ovici*, MČ hovor., hluž. *(Nowak)ec(y)*
(Novák)ů stč. *-óv*
(Král)ove pol. *-owie*

5 (Novák)ovi Ju 1–4, 6, Ru 4 — (Nowák)owi Po 1 — (Novák)ovich Ru 5 — (Novák)ojc Ru 2, 3 — (Novác)i Ju 7 — (Novák)úch Ju 5 — u (Novák)úch Ru 3 (Král)é Ru 5 — (Král)í Ru 5

6 ASJ III 127, SSA 11.61. AJK 402

Či

223 **Novákových** gen. pl. (2292) — *mapa s. 333*

1 M (Nová̲k)ový̲ch
-ovic 449 — -ojic 455–458 — -ojc 437, 441, 459 — -oc 412, 415, 433
(Nová̲k)ú̲
-uv̲
-úch (-uch)
tych od (Novak)a

2 Genitiv kolektivního označení rodiny má ve spis. jazyce dvě formy: (*Novák*)*ů* a (*Novák*)*ových*. Nář. výzkumem byly opět zachyceny formy adjektivní, ustrnulé na *-c* i substantivní, avšak jejich územní rozložení se od nominativu značně liší.

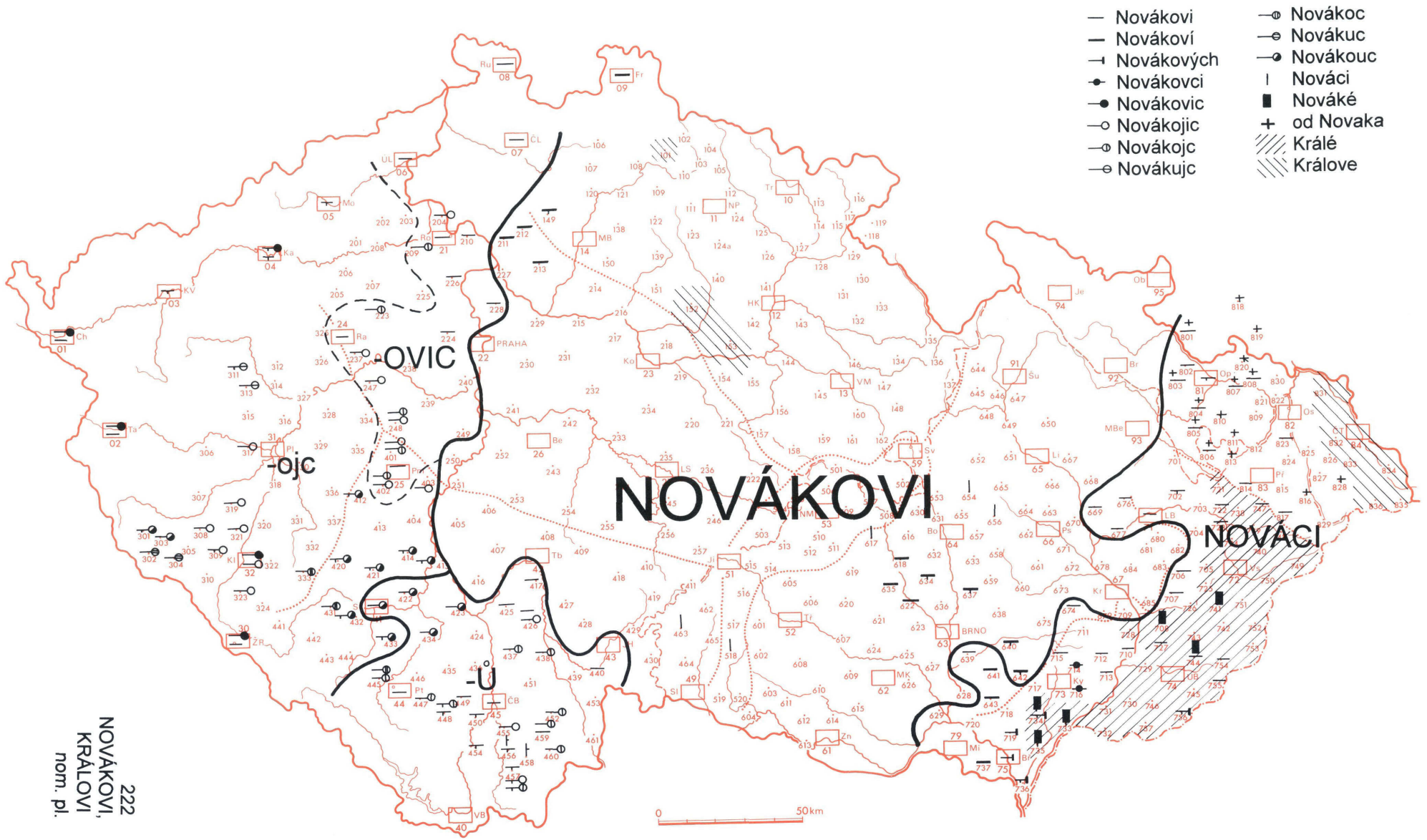

222
NOVÁKOVI,
KRÁLOVI
nom. pl.

Převažují podoby gen. pl. jména představitele rodiny (*Novák*), které se diferencují morfologicky: (*Novák*)*ů* × (*Novák*)*uv* × (*Novák*)*ůch* (k tomu viz ČJA 4, Genitiv pl. maskulin, s. 186, 187; krácení *ú* > *u* proběhlo na Moravě a ve Slezsku tak, jak ukazuje mapa PRO A1ab, a v Čechách ve shodě s položkou ČJA 4-122 sousedů gen. pl. m.; na této mapě je nezobrazujeme). Okrajově bylo zachyceno spojení s předložkovou vazbou *tych od* (*Novák*)*a* (genitiv je zde vyjádřen pomocí gen. tvaru ukazovacího zájmena).

Mnohem vzácněji než forma nom. pl. posesivního adjektiva (*Novák*)*ovi* byla zapsána forma gen. pl. (*Novák*)*ových* (nemapujeme obměny *ý* – viz PRO Ala, D1abc, D3ab) a ustrnulé, hláskoslovně diferencované tvary *-ovic*, *-ojic*, *-ojc* a *-oc*.

3 Územní rozložení morfologických variant gen. pl. od jmen typu *Novák* je v zásadě shodné s položkou ČJA 4-122 sousedů gen. pl. m.: na většině zkoumaného území byla zachycena forma (*Novák*)*ů*, na členitém areálu ve střč. a jč. nář. a na sev. okraji vm. nář. (*Novák*)*ůch*, ve slez. nář. *Novákuv*; malý areál naposledy uvedené formy se na rozdíl od obecných jmen objevuje ještě mezi Prahou a Mladou Boleslaví.

Tvar (*Novák*)*ových* je zpravidla jako dubletní doložen více či méně soustředěně z vých. poloviny Čech a záp. poloviny Moravy, nejhustěji, někdy i nedubletně, z jz. cípu Moravy a stř. areálu vymezeného městy Moravský Krumlov, Nové Město na Moravě a Litovel. Občas se vyskytuje i v záp. polovině slez. nář.

Z jč. nář. jsou sporadicky a rozptýleně doloženy ustrnulé tvary na *-ovic*, *-ojc* a *-oc*; soustředěněji byla zachycena pouze varianta *-ojic* na Doudlebsku.

Ve městech se ve shodě s venkovským okolím užívá forem (*Novák*)*ů* a (*Novák*)*ových*, typicky nář. podoba (*Novák*)*ůch* se v městské mluvě nevyskytuje vůbec a forma (*Novák*)*uv* se objevuje pouze ve slez. městech.

4 **(Novák)ovic** hluž. (*Nowak*)*ec*
(Novák)ových Tk, MČ
(Novák)ů Tk, MČ
(Novák)uv pol. (*Nowak*)*ów* [-uv], sloven. (*Novák*)*ovcov*

5 (Novák)ovejch Ju 1 — (Novák)u Ju 1-3.6, Ru 2, 4, 5 — (Nowák)u Po 1 — (Novák)ú Ju 5, 7, Ru 2, 5 — (Novák)úch Ru 2, 3

6 —

Či

224 **Novákovým** dat. pl. (2294) — *mapa s. 335*

1 M (Nov<u>á</u>k)ov<u>ý</u>m
-ovum — -ovúm 440, 44
-ovem
-ovom 756
(Nov<u>á</u>k)um — -úm — -o̱m 662, 664
-om
-oum
-am 802–804
k tym od (Novak)a

2 Dativ rodinného příjmení může mít formu substantivní a adjektivní, přičemž forma adjektivní je méně častá. Jako spisovné jsou hodnoceny podoby (*Novák*)*ovým*, (*Novák*)*ovům* a (*Novák*)*ům*.

Adjektivní forma se diferencuje morfologicky – (*Novák*)*ovým* × *-ovům* × *-ovem* × *-ovom* – a hláskoslovně: (*Novák*)*ovům* × *-ovum* (krácení *ů* > *u* proběhlo na rozdíl od PRO téměř na celém území výskytu uvedené varianty, proto je na mapě zobrazujeme). Nemapujeme obměny *ý* ve formě *-ovým*, neboť ty se zpravidla shodují s PRO Ala, D1abc, D3ab, pouze ve střm. městech byla na rozdíl od PRO zachycena zpravidla podoba (*Novák*)*ovym*. Pokud jde o morfologické diference, forma (*Novák*)*ovům* vznikla příklonem k dativu pl. substantiv na *-ům* (typ *Novákům*), podoba (*Novák*)*ovem* se shoduje s místní variantou dat. pl. m. tvrdého adjektiva (srov. tvar *dobrem*, ČJA 4-207 dobrým dat. pl. m./f./n.), ve formě (*Novák*)*ovom* došlo k vyrovnání s dativem pl. substantiv na *-om* (typ *Novákom*).

Také u formy substantivní byly zachyceny rozdíly morfologické – *Novákům* × *-om* × *-oum* × *-am* – i hláskoslovné – *Novákům* × *-um* × *-o̱m* (také v tomto případě mapujeme krácení *ů* > *u*, protože neodpovídá PRO). K morfologickým variantám (*Novák*)*om* a (*Novák*)*am* srov. ČJA 4-150 klukům dat. pl. m. Forma (*Novák*)*oum* má patrně původ ve tvaru (*Novák*)*ovum* s vysloveným *w*, nelze však ani vyloučit, že vznikla kontaminací podob (*Novák*)*ovum* a (*Novák*)*om*, popř. (*Novák*)*um*, protože byla zapsána na pomezí areálů těchto podob. Forma *(Novák)o̱m*, doložená z pomezí areálů forem *(Novák)um* a *(Novák)om*, vznikla patrně mylnou interpretací sou-

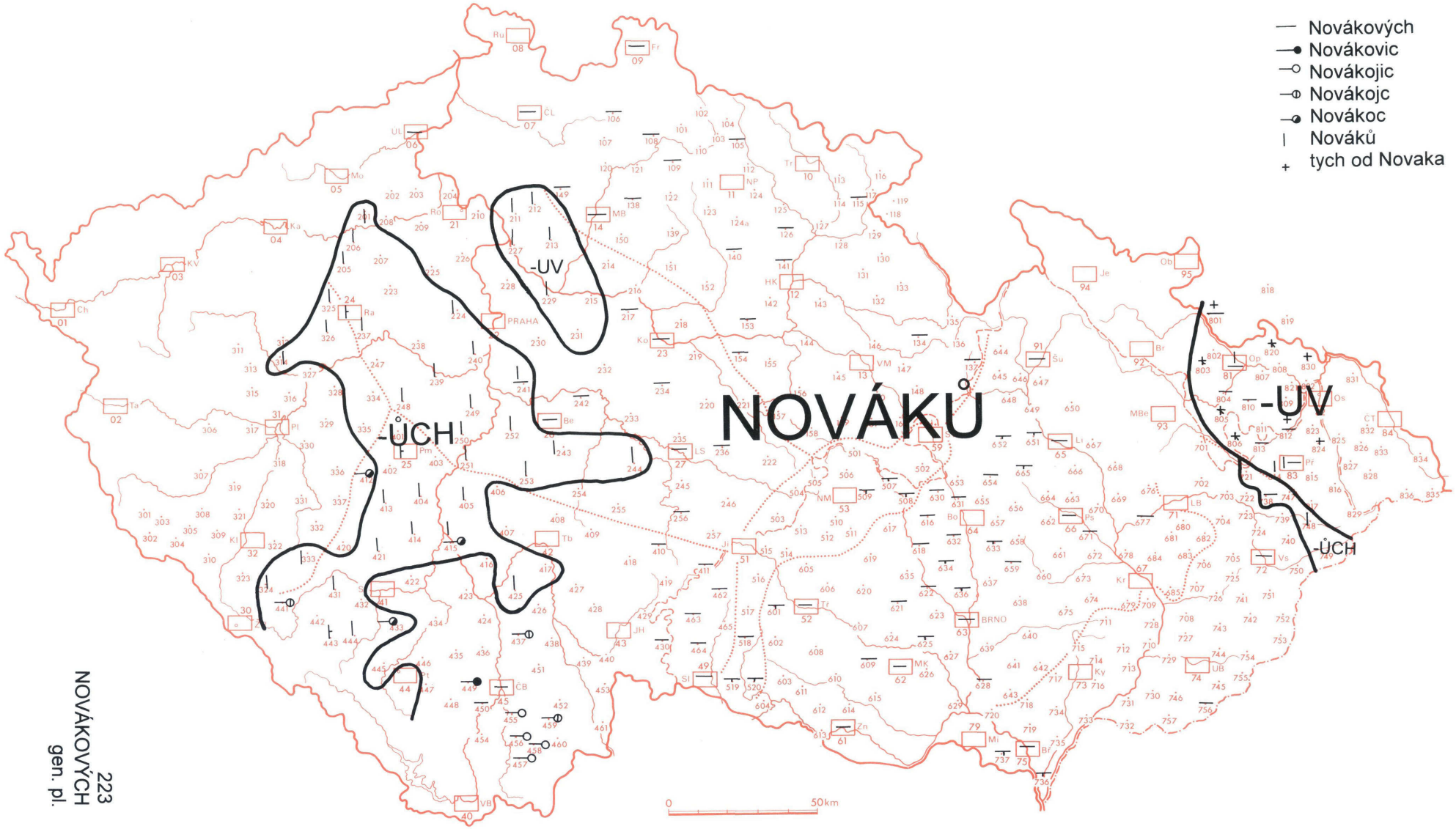

223
NOVÁKOVÝCH
gen. pl.

sedního *o* v koncovce *-om* jako *o* hanáckého, vzniklého změnou *u* > *o* (jinak by muselo v obcích, kde byla podoba (*Novák*)*o̧m* zapsána, dojít ke krácení *ú* > *u* ještě před změnou *u* > *o̧*, což je nepravděpodobné).

Zapsáno bylo i spojení s předložkovou vazbou *k tym od* (*Novak*)*a*, kde je dativ vyjádřen tvarem ukazovacího zájmena.

3 Až na výjimky (již. Čechy, Podkrkonoší, záp. polovina slez. nář. a města) se pro kolektivní označení rodiny užívá jen jedna dativní forma. Na velkém areálu pokrývajícím střed Čech se téměř výhradně uplatňuje tvar (*Novák*)*ovum*, v Podkrkonoší se nachází malá oblast varianty (*Novák*)*ovem*, na Kopanicích byla ojediněle zapsána podoba (*Novák*)*ovom*. Forma (*Novák*)*ovým* nezaujímá kompaktní areál, častěji se objevuje jen ve střm. nář., zejména na sev. Brněnsku, dále na jz. okraji slez. nář. a hojně také ve městech.

Na západě, severu a východě Čech (odděleně i na Doudlebsku) byla zachycena forma (*Novák*)*om*, která odtud přechází na Novoměstsko a Zábřežsko a dále pokrývá vých. polovinu Moravy. Zbývající území, tj. Českobudějovicko, Ledečsko, záp. polovinu Moravy a slez. nář. se sm. pohraničními městy, zaujímá tvar (*Novák*)*um*. Podoba (*Novák*)*ům* je doložena jen z pruhu mezi Novým Městem na Moravě, Boskovicemi, Brnem a Mikulovem (srov. PRO Alb). Okrajově byly zaznamenány varianty *(Novák)oum* mezi Mladou Boleslavi a Novou Pakou, ojediněle i jižněji na pomezí střč. a svč. nář., *Novák̨om* sporadicky na Prostějovsku, (*Novák*)*am* na záp. Opavsku a spojení s předložkovou vazbou *k tym od* (*Novak*)*a* na sz. okraji slez. nář.

4 **(Novák)om** sloven. (*Novák*)*ovcom*, pol. (*Nowak*)*om*, hluž. (*Nowak*)*ecom*
(Novák)ovým Tk řídč., MČ
(Novák)ovům Tk zříd., MČ
(Novák)ům Tk, MČ

5 (Novák)ovum Ju 3, Ru 4 — (Novák)um Ju 6, Ru 3 — (Novák)om Ju 1, 2, 4, 7, Ru 2, 5 — (Nowak)om Pu 1

6 SSA 11.62

Či

225 **Novákovými** instr. pl. (2296)

1 M (Nov<u>á</u>k)ovýma
-<u>ý</u>mi
-ovic — -ojic — -ojc (-ejc 335) — -ouc
-ojicma — -ojcma (-oecma 306, 307, -ejcma 204) — -ucma 302, 304 — -oucma 301, 303, 312
(Nov<u>á</u>k)ama
-ami (-amy 723, 739)
-oma 808–810
(Novák)y
(Nov<u>á</u>k)<u>ú</u> (též 821 nedubl.)
s tyma od (Novak)a

2 Instrumentál kolektivního označení rodiny je v čes. nář. velmi bohatě diferencován. Opět může mít formu adjektivní, substantivní i ustrnulou. U adjektivního typu rodinného příjmení byl zachycen morfologický rozdíl (*Novák*)*ovými* (podoba shodná se spis. jazykem, doložená v čes. nář. jen zcela okrajově) × *-ovýma* (forma většinová, navazující na starý duál). Podobně jako u gen. a dat. formy *-ých* a *-ým* nesledujeme na mapě ani u instr. tvaru *-ými*, *-ýma* obměny *ý*, neboť ty se v podstatě shodují s PRO Ala, Dlabe, D3ab, pouze ve střm. městech byla často zachycena podoba (*Novák*)*ovima*.

Substantivní typ rodinného příjmení podléhá v oblasti svého výskytu co do repertoáru stejným diferencím jako týž morfologický typ u jmen obecných (srov. ČJA 4-184 sousedy instr. pl. m.): (*Novák*)*ama* × *-ami* × *-oma* × *-y*, jednotlivé formy se od jmen obecných poněkud liší jen svým územním rozložením.

Doloženy jsou i hláskoslovně diferencované ustrnulé tvary (*Novák*)*ovic* × *-ojic* × *-ojc* × *-ouc*, k nimž se okrajově připojuje nář. instrumentálová koncovka *-ma*: (*Novák*)*ovicma* × *-ojicma* × *-ojema* × *-iema* × *-oucma*.

Objevuje se též spojení s předložkovou vazbou *s tyma od* (*Novak*)*a*, kde pád vyjadřuje ukazovací zájmeno.

3 S jednoduchou situací na velké stř. části zkoumaného území kontrastuje značně složitý stav na západě a východě: ve vých. polovině Čech a na větší záp. části Moravy se téměř výhradně užívá formy (*Novák*)*ovýma* (podoba *-ými* se objevuje řídce jen ve slez. nář. a na mor.-sloven. pomezí), kdežto ze záp. poloviny Čech a z vm. a slez. nář. je doloženo množství forem, které se někdy vzájemně překrývají.

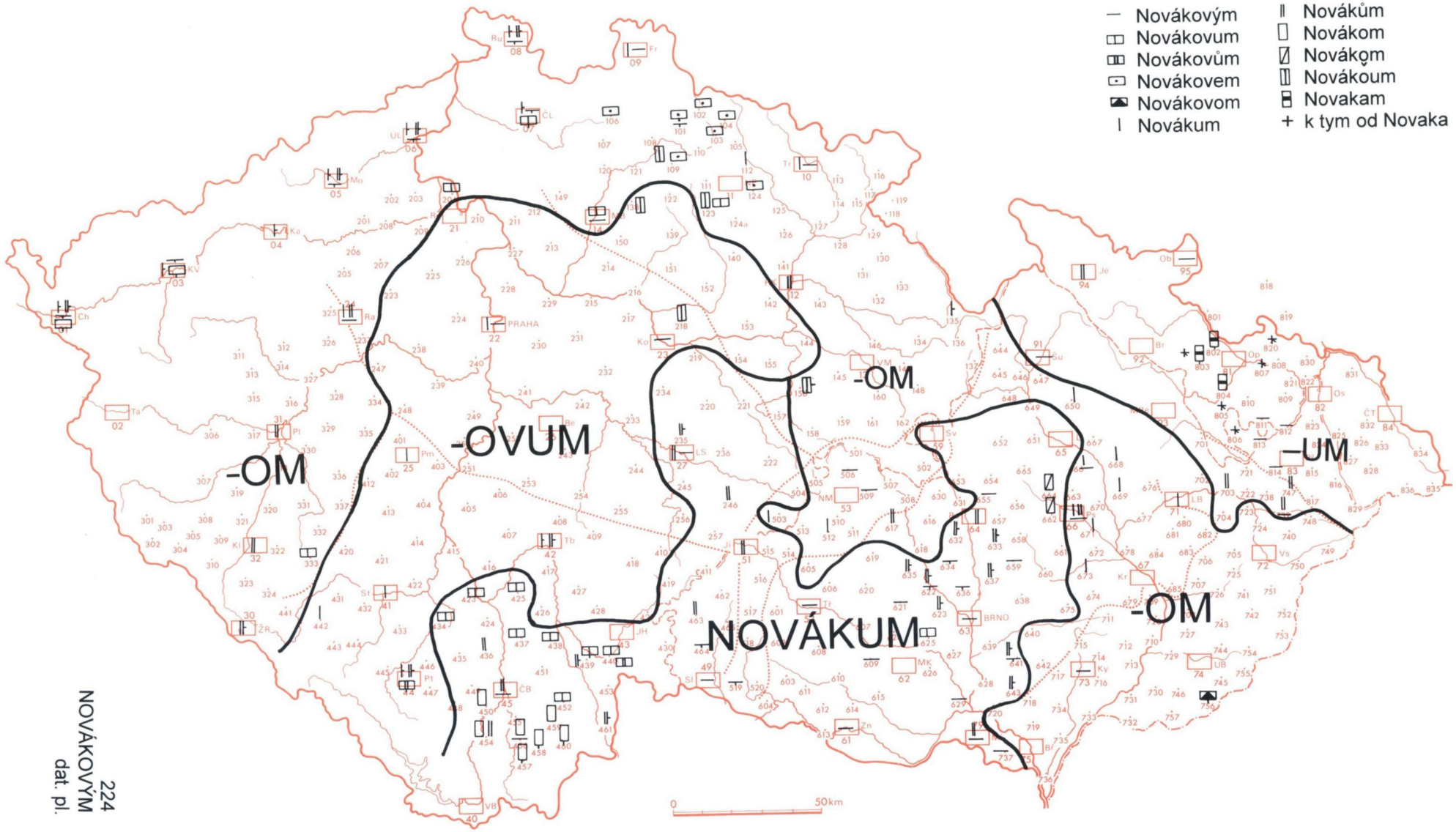

224
NOVÁKOVÝM
dat. pl.

V rozrůzněné záp. polovině Čech se rýsují tři morfologické areály. Od Prahy jz. směrem se táhne pruh ustrnulých podob na *-c*: mezi Prahou a Příbramí byla zachycena forma (*Novák*)*ovic*, mezi Příbramí, Železnou Rudou a Prachaticemi obměna *-ojc* (ta je častá i na Doudlebsku) a na Strakonicku *-ouc*. Na záp. okraji Čech se objevují podoby se zakončením *-cma*: mezi Roudnicí, Rakovníkem a Prahou (*Novák*)*ovicma* a odtud směrem na jihozápad *-ojcma*, z Chodska jsou doloženy regionalismy *-ucma* a *-oucma*. Na širokém Českobudějovicku převažuje tvar (*Novák*)*ů*.

Také vých. část zkoumaného území se člení do tří hlavních morfologických areálů, tentokrát vesměs jmenných forem rodinného příjmení: v pruhu pokrývajícím většinu vm. nář. (bez oblasti na severovýchodě) s přesahem na Holešovsko byla zachycena forma (*Novák*)*ama*, ve vých. polovině slez. nář. (spolu se zkoumanými body v Polsku) se užívá tvaru (*Novak*)*ami* a v sv. části vm. nář. (*Novák*)*y*. Na jv. Opavsku byla zapsána forma (*Novak*)*oma* a na širokém záp. okraji slez. nář. se objevuje spojení *s tyma od* (*Novak*)*a*.

Ve městech byla vedle podob běžných ve venkovském okolí zapsána zpravidla ještě obecně čes. forma (*Novák*)*ovýma*, popř. (*Novák*)*ama*.

4 **(Novák)ami** pol. (*Nowak*)*ami*, hlužˇ. (*Nowak*)*ecami* **(Novák)ovými** Tk, MČ, sloven. (*Novák*)*ovcami*

5 (Novák)ovejma Ju 1–3, Ru 4 — (Nowák)owejma Po 1 — (Novák)ojcma Ru 3 — (Novák)ama Ru 5

6 SSA 11.63

226 **Tichých** nom. pl. (2298) — *mapa s. 339*

1 M
(Ťiš)í
(Ťich)í
(Ťich)í sg. 717, 729, 730
-ých
(Ťich)ího (-iho 126, 131, 141, 144, 146) — -eho
od (Ťich)eho
-ovi — -oví
-ojic 202, 456, 457 — -ojc 323, 448, 452, 459
-ovci 714, 730
(Ťich)é 712, 736
-ove 832, 836
(Ťich)ů 450, 452, 459, 461, 03

2 Kolektivní označení rodiny vycházející z příjmení ve tvaru tvrdého adjektiva (typ *Tichý*), zkoumaná v nominativu, jsou opět značně rozrůzněná. Byl zachycen morfologický typ tvrdého adjektiva, typ přivlastňovacího adjektiva, s nímž geneticky souvisí okrajově doložený typ ustrnulý na *-c* a typ na *-ovci*, a konečně typ substantivní.

U typu tvrdého adjektiva se objevuje jednak pravidelná forma nom. pl., která se dále diferencuje jako ostatní tvrdá adjektiva na formu životnou (*Tiš*)*í* a na formu unifikovanou směrem k neživ. podobám (*Tich*)*í*, srov. ČJA 4-206 dobří nom. pl. m. živ., jednak formy gen. pl. (*Tich*)*ých* a gen. sg. (*Tich*)*ího* (ve jménech *Tichí* a *Tichího* je *í* vzniklé úžením *é* > *í*, proto obě jména proti zásadám čes. pravopisu zapisujeme takto), popř. (*Tich*)*eho* (slez. podoba vzniklá z výchozí podoby *-ého* pravidelným krácením dlouhých vokálů, viz PRO A1a). U typu tvrdého adjektiva je okrajově doložena i forma nom. sg. (*Tich*)*ý*, zvukově shodná s unifikovanou formou nom. pl. Genitivní forma byla zachycena i v předložkové vazbě *od* (*Tich*)*eho*, popř. v nemapované *u* (*Tich*)*ých*, srov. ČJA 4-222 Novákovi nom. pl., Královi nom. pl.

Typ přivlastňovacího adjektiva vznikl příklonem k běžnějšímu typu rodinného příjmení (*Novák*)*ovi*: ke kořeni (*Tich*)- bylo připojeno posesivní zakončení *-ovi*. Obměna *-ové* vznikla kontaminací se sousedním typem (*Tich*)*í*, tj. příklonem ke složenému adjektivu, srov. *Novákoví* (ČJA 4-222 Novákovi nom. pl., Královi nom. pl.).

Ustrnulé formy (*Tich*)*ojic* a (*Tich*)*ojc* a forma (*Tich*)*ovci* vznikly příklonem k příjmení typu (*Novák*)*ovic*, *-ojc*, *-ovci*.

Substantivní typ má tři podoby: nominativní (*Tich*)*ove* (k té srov. (*Novák*)*ove*, ČJA 4-222 Novákovi nom. pl., Královi nom. pl.) a (*Tich*)*é* a genitivní (*Tich*)*ů*. Tyto formy vznikly spojením adj. kořene (*Tich*)- se subst. koncovkami podle modelu (*Král*)*ove*, *-é*, *-ů*.

3 Obraz územního rozložení jednotlivých variant rodinného příjmení je značně pestrý. Areály některých forem jsou vymezeny poměrně ostře, jiné formy se prolínají a objevují se i četné okrajové regionalismy. Největší

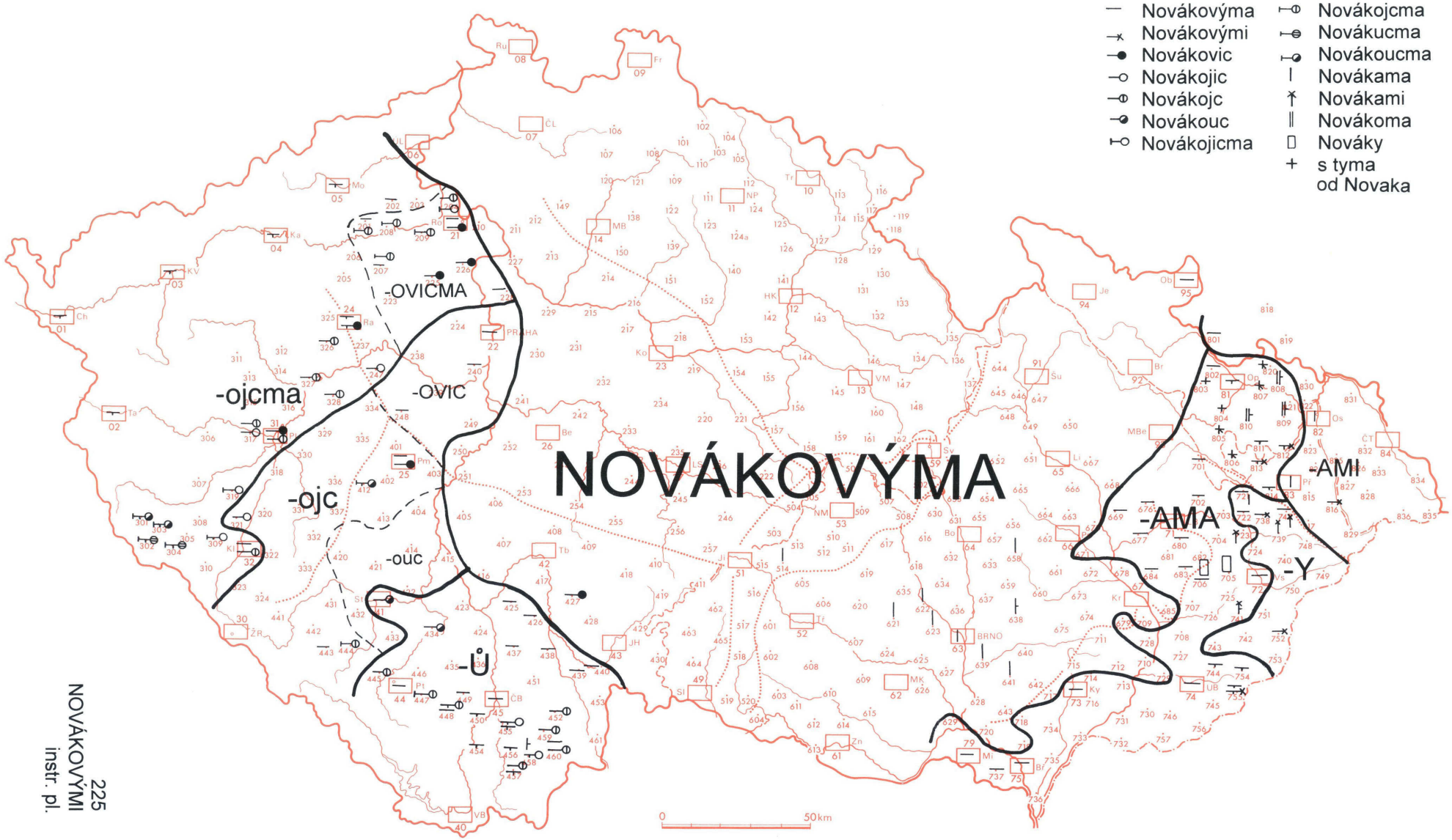

225
NOVÁKOVÝMI
instr. pl.

území pokrývá forma gen. pl. tvrdého adjektiva (*Tich*)*ých*, která byla zachycena na dvou oddělených areálech. V záp. polovině Čech s Jindřichohradeckem a ve stř. severojižním pruhu Moravy, tam často i v předložkové vazbě *u* (*Tich*)*ých*.

Mor. areál formy (*Tich*)*ých* sousedí na východě s pravidelnou formou (*Tiš*)*í*, která zaujímá celý východ Moravy (odděleně i Boskovicko) a také oblast slez. nář., především jejich vých. polovinu. Unifikovaný protějšek této formy, tj. (*Tich*)*í*, převažuje v Podkrkonoší a Podještědí a dále byl zapsán na vých. pomezí střč. a jzč. nář., v malé oblasti záp. od Benešova a Tábora nedubletně.

Široký nepravidelný pruh zhruba ve středu zkoumaného území (od Mladé Boleslavi k Mor. Krumlovu) pokrývá forma (*Tich*)*ovi* (na Mladoboleslavsku (*Tich*)*oví*), která přechází i do již. části svč. nář. – na jejich nejvýchodnějším okraji se objevuje opět nedubletně. V pruhu, který se táhne stř. a již. částí svč. nář. až na Novoměstsko, byla zachycena forma (*Tich*)*ího*. Její obměna *Ticheho* byla více či méně soustředěně zapsána v záp. polovině slez. nář., kde se často nedubletně užívá i předložkové vazby *od* (*Tich*)*eho*.

Jako okrajové regionalismy vystupují u tohoto typu příjmení formy (*Tich*)*ů*, (*Tich*)*ojic* a (*Tich*)*ojc* (Doudlebsko), popř. (*Tich*)*ovci* (vých. Kyjovsko), (*Tich*)*é* (Břeclavsko) a (*Tich*)*ove* (Těšínsko a Jablunkovsko).

Ve městech se vedle forem běžných ve venkovském okolí objevují často i podoby (*Tich*)*ých* a (*Tich*)*í*, ve stř. pruhu Moravy i (*Tiš*)*í*.

4 **(Tich)ovci** sloven., hluž. *(Nowotn)ec(y)* **(Tiš)í** MČ řidč.
(Tich)ých MČ

5 (Ťiš)í Ju 7, Ru 5 — (Ťích)í Po 1 — (Ťich)ejch Ru 2 — (Ťích)iho Po 1, Ju 6 — (Ťich)owi Po 1 — (Ťich)ovi Ju 1–3, Ru 4 — (Ťich)ojc Ru 3

6 —

Či

ZÁJMENA

Zájmena mají ve spisovném jazyce i v nářečích zvláštní sklonění. V jejich flexi rozlišujeme dvě základní skupiny: zájmena bezrodá a rodová.

Zájmena bezrodá (patří sem zájmena osobní) se skloňují nejen pomocí koncovek, ale také obměnou slovních základů, např. *já, mne, …*

Výrazný rozdíl mezi tvary zájmena po předložkách a při důraze a tvary v postavení příklonek (např. *tobě nedám* × *nedám ti*), běžný ve většině nářečí a ve spisovném jazyce, je na části území neutralizován.

Často dochází ke kontaminacím tvarů, např. slez. gen. a dat. *tebě* podle *tebe, tobě*, dat. forma *mni* může být výsledkem splynutí forem *mi* a *mně*, tvar akuz. f. *hu* (< *ju*) byl utvořen podle akuz. m. *ho*. Dochází i k splývání tvarů, např. dat. a akuz. *já se tě divím, já ti obdivuju*.

Nář. rozdíly jsou též hláskoslovného charakteru, např. akuz. *mja, ťa, sa*. Zvlášť hojné jsou diference hláskoslovného původu u zájmen rodových, např. tvary svědčící o neprovedení přehlásek *naša, moja, našu, moju, našú, mojú*; *ju, ňu, s ňou* aj.

Zájmena rodová mají do značné míry specifickou deklinaci. Ve shodě se spisovným jazykem jejich starší vrstva navíc liší rod osobní a věcný (*kdo* × *co*).

V nářečích je pro deklinaci rodových zájmen charakteristické zejména vyrovnávání mezi tvrdým a měkkým skloněním (např. *o našom, o ňom* podle *o tom*; *teho, temu* podle *našeho, našemu*). Jiné diference jsou dány vlivem substantivní deklinace. Např. v souhlase s typem *polo* je na části území u měkkých rodových zájmen v nom. a akuz. sg. forma *našo, mojo*.

Výrazně se uplatňuje působení složené adjektivní flexe, např. *od téj mojéj* jako *od dobréj*; *od tejch našejch, s tejma našejma* jako *od dobrejch, s dobrejma*; *tá, tú* jako *dobrá, dobrú*; akuz. f. *jú* podle akuz. f. adj. *dobrú* aj.

Z mnohých územních rozdílů uvádíme ještě vyrovnávání v rámci paradigmatu (popř. za spolupůsobení složeného sklonění adjektiv) při odstraňování alternace předkoncovkové souhlásky ve prospěch základního tvaru, srov. např. instr. sg. *tym*, gen. pl. *tech* podle *ten, teho, … × tím, těch, …*

Územně odlišené jsou tzv. stažené a nestažené tvary přivlastňovacích zájmen (v nepřímých pádech shodné s tvrdým skloněním adjektiv), např. *do mího, k mej radosti, z mejch kapes* × *od mojého, k mojéj radosti, z mojích kapes*.

O dalších četných rozdílech pojednáváme u jednotlivých tvarů.

Všechny tvary s [-í-] v zakončení zájmena *můj* uvádíme na mapách i v textech komentářů v jejich zaznamenané realizaci (v rozporu s pravopisným územ tedy píšeme např. též *mímu, mím*, nikoliv jen *mýmu, mým*). Rovněž zájmeno mě akuz. píšeme na rozdíl od pravopisného úzu jako *mňe, mje*.

226
TICHÝCH
nom. pl.

227 **mi** dat. nepřízvuč. (2303 a) — *mapa s. 341*

1 M mi
mňi 701,721
mňe — ňe (ňi 756)

2 Na mapě jsou zachyceny nář. tvary dativu osobního zájmena první osoby v nepřízvuč. postavení.

Stč. a spis. jazyk má v dativu tvary *mi* a *mně*, přičemž tvar *mi* je vyhrazen pozici nepřízvučné, tvar *mně* postavení přízvučnému i nepřízvučnému a popředložkovému. V nářečích se oba tvary vyskytují bez tohoto rozlišení, jsou zde však výrazné diference v jejich územním rozsahu.

Formu *ně* vyvozujeme z tvaru *mně*; došlo tu k zjednodušení souhláskové skupiny zánikem retnice. U hláskové obměny *mni* lze počítat s možností kontaminace tvarů *mi* a *mně*. Pravděpodobnější je však výklad, že zde jde o rozloženou měkkou retnici (předržením nosového závěru; podobně jako *mje* > *mňe* dalo *mji* > *mňi*). Nasvědčují tomu zcela reliktní formy *mnísa, mnilý*, doložené ze stejné oblasti (bod 701). K tomu viz ČJA 5-229 město.

3 Starý nepřízvučný tvar *mi* se vyskytuje na větší (západní) části Čech (v svč. nář. jen řídce), v jz. cípu Moravy a rozptýleně i na stř. Moravě. Druhou samostatnou oblast vytváří ve Slezsku, na sev. okraji vm. nář. a na Holešovsku s výběžkem na jz. Vsetínsko. V Čechách na záp. okraji a pak zejména na širším Klatovsku, Strakonicku a Prachaticku se vedle něho často užívá tvaru *mně*.

Forma *mně* pokrývá široký pás zahrnující vých. polovinu svč. nář. a v návaznosti pak na Moravě oblast střm. nář. a převážnou část vm. dialektů. Jinde v Čechách se vyskytuje jen jako dubleta (zejména v jzč. nář.; zde ve výslovnostní obměně *mně* nebo *mje*). Vedle uvedené formy se realizuje také obměna *ně*. Její výskyt je soustředěn na vých. úsek svč. nář. s přesahem na Moravu až k Boskovicům (tady pravidelně jako forma dubletní) a na vm. nář.; ta zahrnuje téměř celá (bez jejich záp. okraje), často i jako forma nedubletní.

Hlásková varianta *mni* v nepřízvučném postavení je doložena jen ze dvou lokalit na sev. okraji vm. dialektů. V postavení přízvučném a v lok. pokrývá celý mikroareál, srov. ČJA 4-228 mně dat., ČJA 4-229 mně lok.

Mluva ve městech se v podstatě shoduje s okolními nářečími, poměrně často proniká tvar *mně*.

4 **mi** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol., hlužˇ. **mně** MČ

5 mi Ju 1, 3, 5, Ru 1–4 — mňe Po 1, Ju 1, 2, 6, Ru 2, 4, 5 — ňe Ju 6, 7

6 MAGP 357, AJK 584, SSA 12.22, OLA 2779

Bh

228 **mně** dat. (2303 b) — *mapa s. 343*

1 M mňe — mje (m'e) — ňe
mi 638, 659
mňi
mne 726, 83

2 Dativ osobního zájmena první osoby má na rozdíl od staré češtiny a od spis. jazyka v přízvučném a popředložkovém postavení na sv. našeho území vedle formy *mně* i kratší tvar *mi*.

Tvar *mni* mohl vzniknout kontaminací formy *mi* a *mně*. Vzhledem k tomu, že se tato forma územně zčásti kryje s reliktním výskytem forem *mnísa, mnilý*, je pravděpodobnější výklad počítající s rozloženou měkkou retnicí. Tvar *mne* je od původu tvar genitivní. V bodě 83 vznikl asi analogií k depalatalizovanému *de, te, ne*, v městské mluvě příborské zcela běžnému, srov. *nebudete*. Hlásková obměna *ně* (z pův. *mně* zánikem retnice) je doložena řídce.

Forma *mje* (v záp. a již. Čechách, na jz. Moravě, na Holešovsku a ve slez. dialektech) je nepůvodní. Náležitý tvar dat. sg. *mně* se zde vyslovuje stejně jako pův. slabika *m'e*, viz PRO B3. Proti PRO zabírá však tvar *mně* i sev. část vm. nář. a již. úsek přechodných dialektů čes.-pol. Tuto hláskovou realizaci zde považujeme za okrajový archaismus.

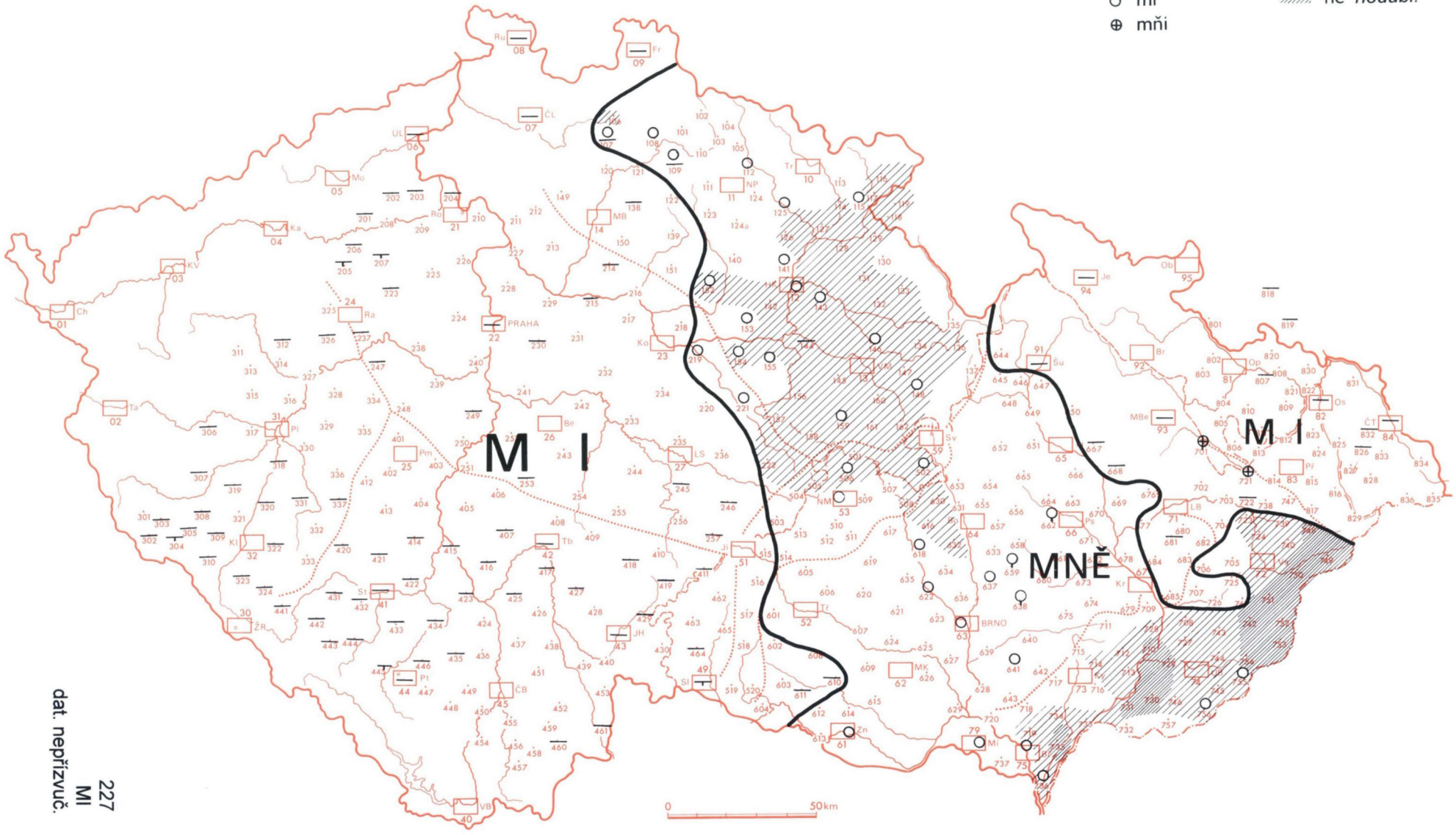

227
MI
dat. nepřizvuč.

3 Téměř na celém zkoumaném území převládá tvar *mně* (*mňe, mje*). Pouze oblast slez. nář. a přilehlé území kolem Lipníku nad Bečvou se odlišují tvarem *mi*. Ten se porůznu vyskytuje ještě na vých. okraji střm. dialektů a na záp. Valašsku. Vedle něho se tady vlivem spis. jazyka objevují též tvary *mně, mje*.

Víceméně ojedinělý je výskyt tvaru *ně*; je doložen jen z vm. dialektů a ze sz. Boskovicka. Tvar *mni* pochází zejména z pomezí slez. a vm. nář.

4 **mně** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *mne*, pol. *mnie* **mni** hluž.

5 mňe Po 1, Ju 1–3, 6. 7, Ru 2, 4, 5 — mi Ru 3 — ňe Ju 7

6 MAGP 357, AJK 584, SSA 12.22, OLA 2779

Bh

229 **mně** lok. (2304) — *mapa s. 343*

1 M mňe — mje (m'e)
mi 680, 722, 804–806
mňi
mne 707, 725, 726, 83

2 Vedle *mně* — starého, pův. tvaru lok. zájmena první osoby (v hláskové obměně též *mje*) — byly do lokálu přeneseny tvary jiných pádů, a to příklonné dat. *mi* a patrně genitivní *mne*. O obměnách *mni* a *mne* viz ČJA 4-227 mi dat. nepřízvuč., ČJA 4-228 mně dat.

Proti obvyklému vymezení skupení *mj* × *mň* (*mjesto* × *mňesto*, PRO B3) uchovává se pův. forma *mně* na rozsáhlém území.

3 Územní diferenciace se u tvarů lok. osobního zájmena první osoby projevuje zejména na východě zkoumaného teritoria.

Na větší části území převládá forma *mně*. Hlásková obměna *mje* je běžná v záp. a již. Čechách a na přilehlé jz. Moravě, dále na menší oblasti na Holešovsku, na záp. Hranicku a ve Slezsku (kromě přechod. nář. čes.-pol., kde dominuje forma *mně*).

Vedle tvaru *mje* byl na již. Opavsku zaznamenán tvar *mi*, na sousedícím sev. Valašsku a vých. Lipnicku forma *mni*. Mikroareál jz. od Vsetína vytváří tvar *mne*; ten se vyskytuje též v městské mluvě v Příboře.

Jinak se městská mluva shoduje s nář. okolím.

4 **mně** stč., Db, Tk, MČ, sloven. *mne*, pol. *mnie* **mni** hluž.

5 mňe Po 1, Ju 1–3, Ru 3–5 — mje Ru 3

6 AJK 585

Bh

230 **mě** akuz. (2305) — *mapa s. 345*

1 M mňe — mje — m'e — mňa — mja — ňe — ňa
mne 707, 725, 726, 83
me (též 443, 203)
mi

2 Většinu nář. tvarů akuzativu osobního zájmena *já* v přízvučném i nepřízvučném postavení lze odvodit ze starších tvarů s nosovkou **mę* (*mňe, mje, mňa, mja*), popř. z **me* (slez. *mje*).

Pův. měkká retnice *m'*- se v dialektech většinou rozložila ve skupení *mň*- nebo *mj*- (srov. PRO B3). Na mapě zakreslujeme skutečnou výslovnost, nápisy nelemmatizujeme. Skupení *mň*- je v některých zájmenných tvarech původní, nejde tedy o reflex pův. měkké retnice (srov. např. ČJA 4-228 mně dat., ČJA 4-229 mně lok.), vyskytuje se i tam, kde je jinak jen spojení *mj*- (*mjesto, mjesíc*); tak v sev. úseku vm. nář. Akuz. podoba *mně* (*mňa*) v této části vm. nář. je však druhotná, analogická podle výše uvedených starých tvarů dat. nebo lok.

Formy *mja, mňa* představují starší, nepřehlasované podoby, obměny *ně, ňa* vznikly pak zjednodušením souhláskové skupiny po zániku retné souhlásky z tvarů *mňe, mňa*.

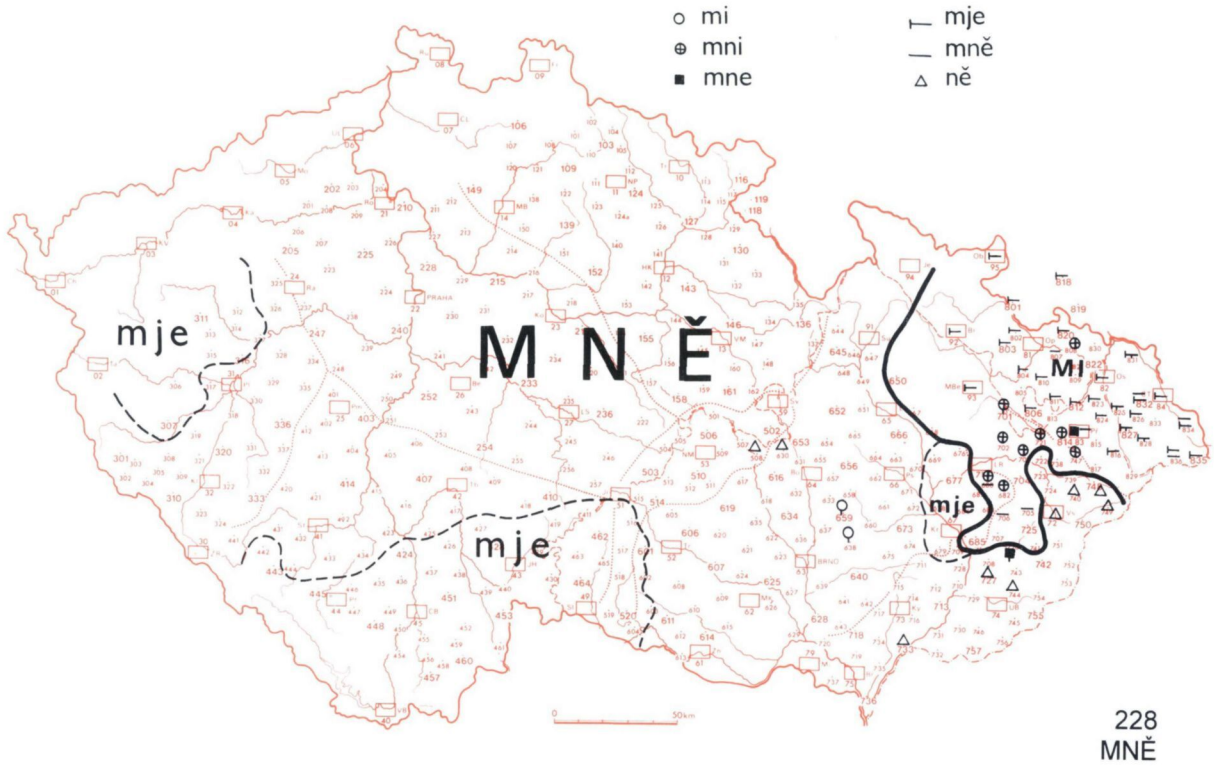

228
MNĚ
dat.

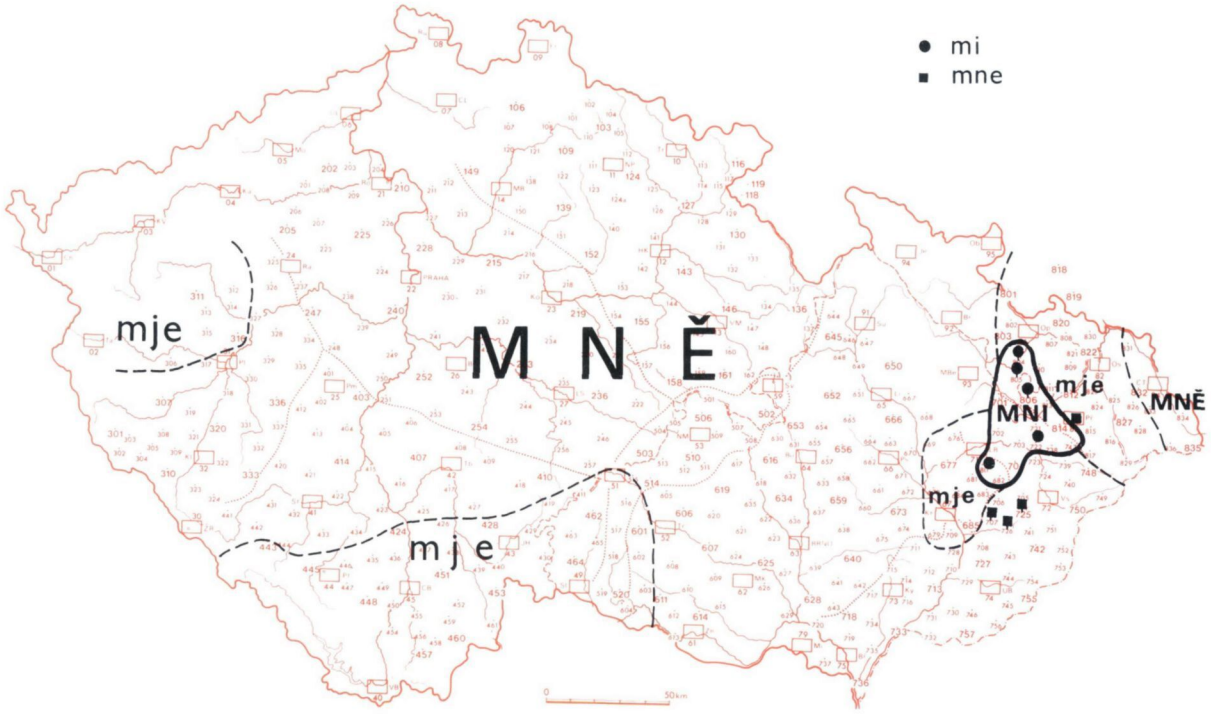

229
MNĚ
lok.

Tvar *me* se jeví jako okrajový archaismus odpovídající pův. **me*; nelze však vyloučit, že jde o ojedinělý doklad na depalatalizaci, podporovaný snahou odlišit akuzativ od dativu, který zde má podobu *mje*.

Tvar *mi* představuje dativní příklonku užitou ve funkci akuzativu a forma *mne* je pův. genitivní tvar v téže funkci. V městské mluvě příborské došlo k tam běžné depalatalizaci, srov. *nebudete*.

3 Na větší části zkoumaného území převládají podoby *mě*, ve výslovnosti *mňe*, *mje* (takto zapisujeme i na mapě). Vm. nář. (bez Kyjovska a záp. Břeclavska) se vydělují nepřehlasovanou podobou *mňa*, na úzkém záp. okraji slez. nář. podobou *mja*. Ve vm. dialektech jsou přitom jako dubletní běžné též varianty *ňa*, na záp. okrajích *ňe*; posledně uváděná obměna vytváří velkou samostatnou oblast ve vých. Čechách (vždy jako dubletní vedle formy *mňe*).

Regionalismus *me* pokrývá již. a jv. Českobudějovicko. Tvar *mi* je charakteristický pro velké území záp. Čech s dosahem na Strakonicko. Forma *mne* byla zachycena na mikroareálu jz. od Vsetína a pak v městské mluvě v Příboře.

Jinak se mluva měst v podstatě neliší od jejich venkovského okolí.

4 **mňa** sloven. přízvuč., *ma* nepřízvuč.
mňe stč., Db, Tk (psáno u všech *mě*) nepřízvuč., MČ *mě, mne* bez rozlišení, v hovor. češtině ve výslovnosti však jen *mňe*, pol. *mnie* přízvuč., hluž. *mnje* přízvuč.
mje pol. *mię*, hluž. (obě nepřízvuč.)
mne Db, Tk přízvuč., MČ vedle *mě* [mňe] bez rozlišení

5 mňe Po 1, Ju 1–3, Ru 2–5 — mje Ru 3, 5 — mňa Ju 7, Ru 5 — ňe Ju 1, 6

6 ASJ II 197:178a, MAGP 358, SSA 12.23, 24

Bh

231 **ti** dat. nepřízvuč. (2307 a) — *mapa s. 347*

1 M ťi
ťe (též 106, 22)

2 Dativ osobního zájmena druhé osoby sg. má v nepřízvučném postavení většinou starý, pův. tvar *ti*. Tvar *tě* je enklitická forma akuzativu ve funkci dativu. Na značném teritoriu tedy oba pády v tomto případě splývají.

3 Hranice mezi tvary *ti* a *tě* jsou poměrně ostré. Tvar *tě* pokrývá tři samostatné, různě velké oblasti. Rozsáhlé území tvoří v záp. Čechách (západně od linie Roudnice nad Labem – Příbram – Prachatice), dále zahrnuje centrální úsek střm. nář. a konečně vytváří menší areál na Znojemsku. Tento tvar se vyskytuje v uvedených oblastech i v mluvě měst, zvl. v Čechách se však u ml. městské generace prosazuje vlivem spis. jazyka tvar *ti*.

4 **ti** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *ci*, hluž. *ći*

5 ťi Po 1, Ju 1–3, 6, 7, Ru 2–5 — ťe Ru 2

6 AJŚ 1384, AJK 587, SSA 12.26, 27

Bh

232 **tobě** dat. (2307 b) — *mapa s. 347*

1 M tobje (tobe 162)
tebje — teje 825–828 — ťebje 801, 818, 832, 84
tebe

2 Tvar dativu osobního zájmena druhé osoby v přízvučném a popředložkovém postavení je v nářečích většinou shodný se stč. a spis. tvarem *tobě*. Některé další formy vznikly buď kontaminací s tvary jiných pádů (*tebě* nejspíše kontaminací *tebe* a *tobě*, *těbě* vlivem kratšího tvaru *tě*), nebo hláskovou obměnou (*teje* z *tebě* zánikem retné souhlásky z rozložené výslovnosti měkké retnice). Na části území se ve funkci dativu uplatňuje gen.-akuz. *tebe*.

Výskyt tvaru *tebě* na okrajích zkoumaného území podporuje domněnku, že v pč. mohl mít dat. vedle podoby *tobě* snad též formu *tebě* (ta by byla z **tъbě*, srov. F. Kopečný, Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena 2, Praha 1980, s. 705).

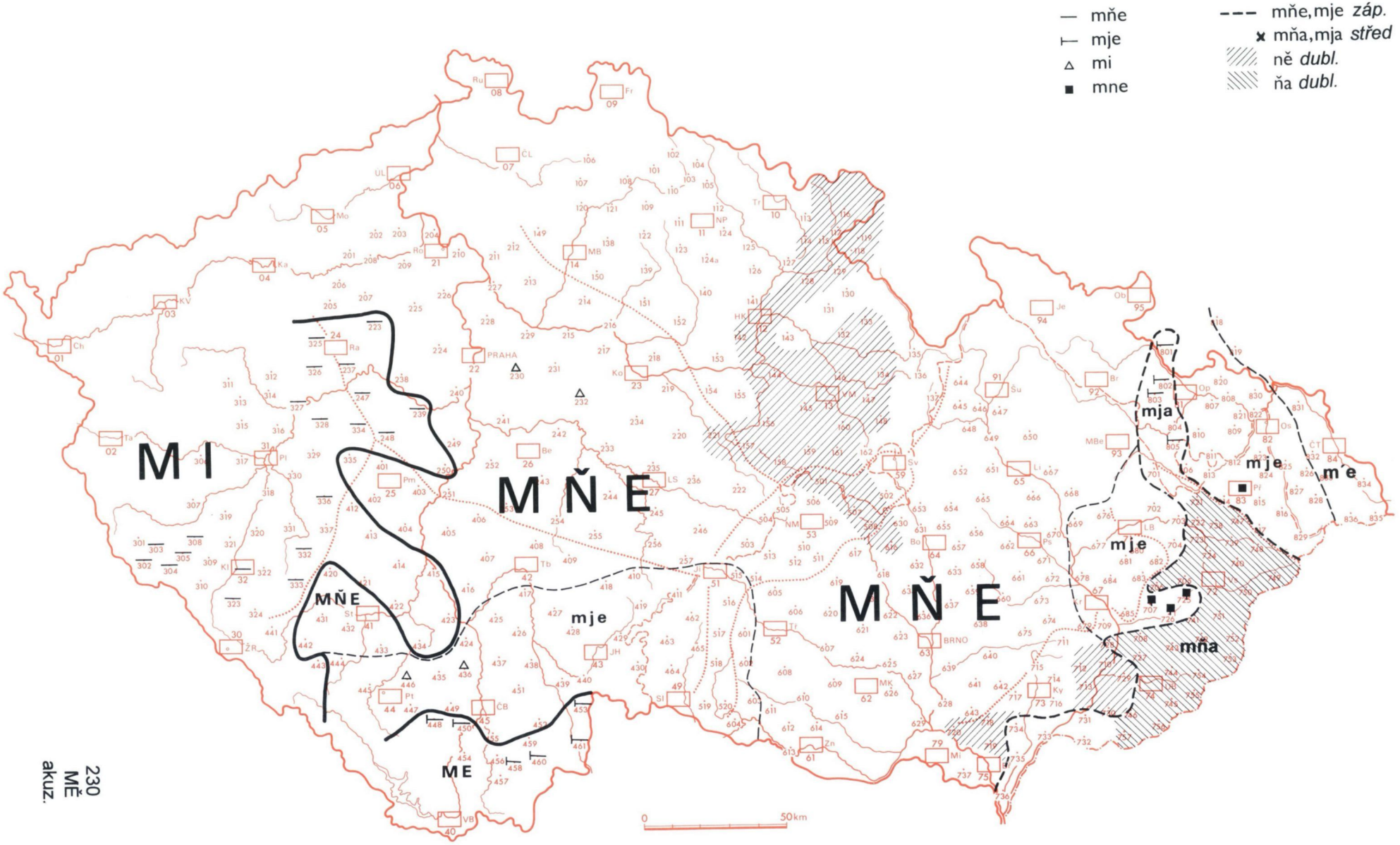
— mňe
⊢ mje
△ mi
■ mne
--- mňe,mje záp.
✖ mňa,mja střed
ně dubl.
ňa dubl.
MI
MŇE
MŇE
MŇE
mje
ME
mja
mje
mňe
mje
mňa
0
50km

230
MĚ
akuz.

3 Tvar *tobě* je běžný téměř na celém zkoumaném území, místy však jako dubleta vedle jiných forem. Nejrozšířenější nářečně příznakovou formou je *tebě*. Ta zabírá již. Českobudějovicko, úzký pruh příhraničních obcí na již. Moravě (zde je *tebě* tvarem výhradním) a vých. a sev. úsek slez. nář. V posledně uvedených dialektech je doložena též podoba *těbě* a z Frýdecka-Místecka i obměna *teje*.

Tvar *tebe* byl zaznamenán reliktně jen na nejzápadnějším okraji čes. nář.

Mluva ve městech se neliší od venkovského okolí.

4 **tebě** sloven. *tebe* [ťebe], hlužˇ. *tebi* **tobě** stč., Db, Tk, MČ, pol. *tobie*

5 tobje Ju 1–3, 6, 7, Ru 3–5 — tobe Po 1 — tebe Po 1 — tebje Ru 5 — teje Ru 5

6 AJŠ 1384, AJK 587, SSA 12.26, 27

Bh

233 **tě** akuz. nepřízvuč. (2308) — *mapa s. 349*

1 M ťe (če, c'e, će) — ťa (c'a, ča, ca)
ťi (též 675)

2 Sledovaly se kratší, příklonné, nepřízvučné tvary akuz. osobního zájmena druhé osoby *ty* (*vidím tě*).

Nář. akuz. formy *tě* (shodující se se spis. jazykem) i *ťa* (bez přehlásky) vznikly z pův. **tę* (*tä* > *ťa* > *tě*), popř. z **te*. V slez. nář. je místo očekávaného nepřehlasovaného *ťa* tvar *tě*. Tato forma může pocházet z předpokládaného **te*, srov. B. Havránek, Genera verbi v slovanských jazycích I, Praha 1928, s. 62–66, podle K. Dejny (Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski I, Łódź 1951, s. 134) snad vznikla působením delších tvarů *tebe*.

Tvar *ti* je pův. dativní tvar přenesený do akuz., v střm. nář. k tomuto procesu patrně přispěla úzká výslovnost samohlásky *e*, takže tu mohlo jít o splynutí fonetické (*tě* > *ti*), viz ČJA 5, Změna e, ě > i, s. 112–115.

3 Výrazný areálový protiklad tvoří formy *tě*, *ťa* a *ti*. Na většině zkoumaného území se vyskytuje tvar *tě*, nepřehlasovaná podoba *ťa* zabírá podstatnou část vm. nář. (bez jejich záp. okraje) a v reliktech se nachází též na úzkém záp. okraji slez. dialektů.

Ve střm. nář. v areálu vymezeném zhruba městy Boskovice, Třebíč, Moravský Krumlov, Mikulov a Slavkov leží oblast, kde ve funkci akuz. vystupuje dat. tvar *ti*.

Mluva ve městech se v podstatě neliší od venkovského okolí.

4 **tě** stč., Db, Tk, MČ, pol. *cię*, hlužˇ. *će* **ťa** sloven.

5 ťe Po 1, Ju 1–3, 6, Ru 1–5 — ťa Ju 7, Ru 5

6 ASJ II 178b, c, AJK 586, SSA 12.25, 27, OLA 2786, 2787

Bh

234 **tebe** akuz. (2308 b) — *mapa s. 349*

1 M tebe — tebje — teje 825–828 — ťeb'e — tebja (teb'a 740, 748, 749)
ťe — ťa

2 Zkoumaly se tvary akuz. osob. zájmena druhé osoby *ty* v přízvučném nebo v popředložkovém postavení.

Na rozdíl od spis. jazyka (kde je jen tvar *tebe*) se v nářečích užívá kratších, příklonných tvarů i po předložkách (zejména v Čechách) a na začátku výpovědi (zejména ve východnějších částech území), např. *vzpomínám na tě*, *ťa nechcu* (‚tebe nechci'). Na uplatnění těchto kratších tvarů mohly mít vliv enklitické formy gen. a akuz. *mě* a dat. *mně*, jichž se v mluveném jazyce užívá bez jakéhokoli omezení.

Tvar *tebe* je druhotný, od původu jde o tvar genitivní. Varianta *tebja* je analogická podle územně shodného zakončení akuz. *ťa*. Forma *tebě* byla utvořena kontaminací tvaru *tebe* s dat. *tobě*, obměna *teje* vznikla zánikem retnice z formy *tebje* s rozloženou měkkou retnou souhláskou. Varianta *těbě* (v realizaci *c'eb'e*) s palatálním *c'*- souvisí pravděpodobně s enklitickým tvarem *c'e*.

3 Základním akuz. tvarem je na většině území *tebe*. Tento tvar byl na vých. okrajích vm. nář. analogií obměněn na *tebja* (*teb'a*). Na východ od řeky Ostravice dominuje varianta *tebě*, na Frýdecku vedle ní *teje*. V přechod. nář. čes.-pol. převažuje hlásková obměna *těbě*.

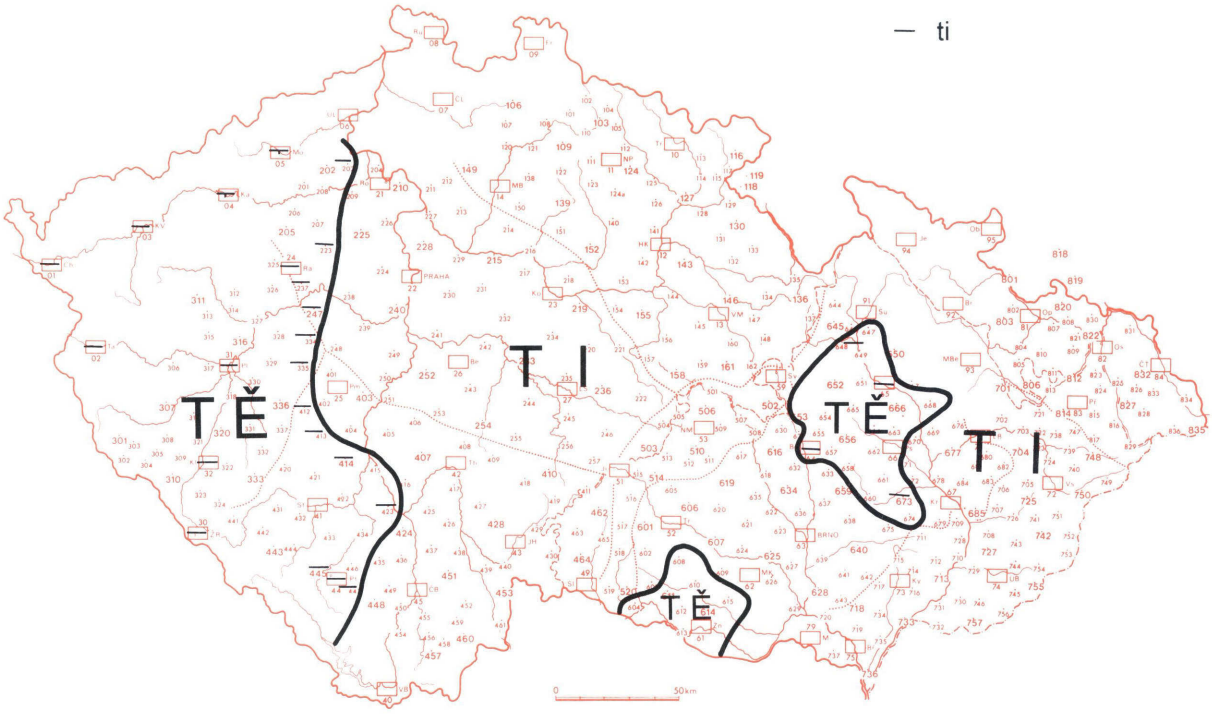

231
TI
dat. nepřízvuč.

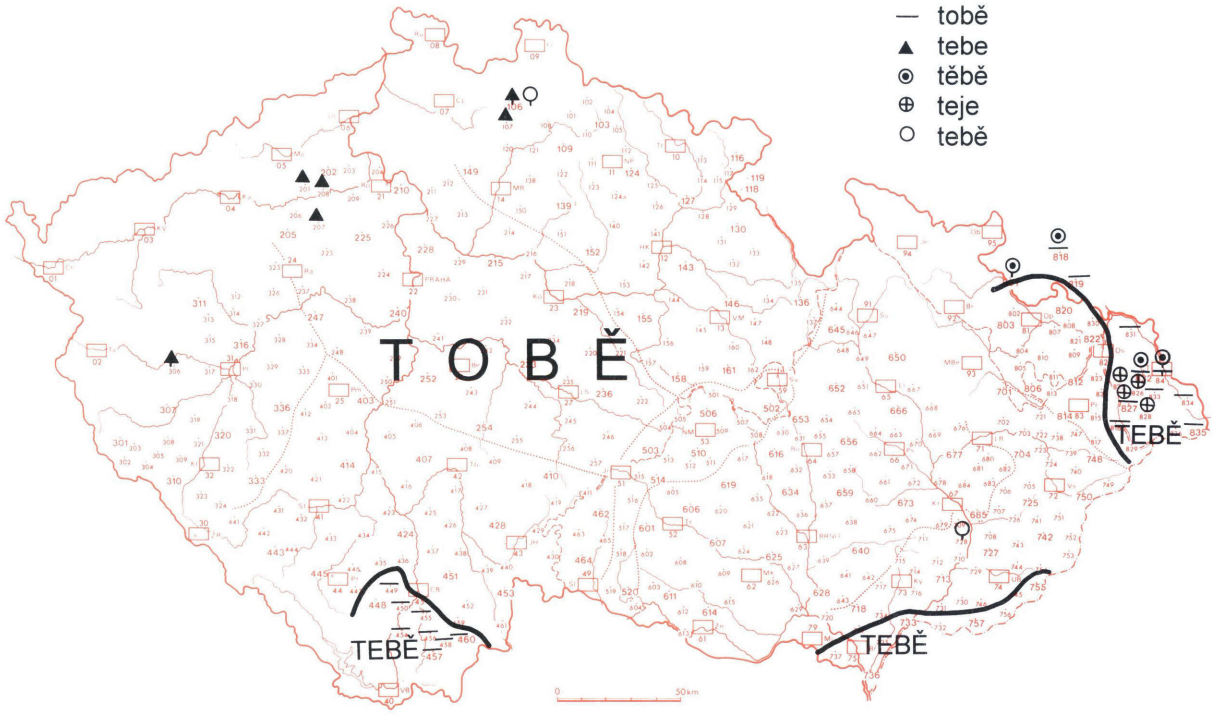

232
TOBĚ
dat.

Kratší tvary *tě*, *ťa* jsou doloženy nejčastěji po předložkách, zejména po předložce *na* (např. *myslím na tě*, *počkám na tě*, *zapomenu na ťa*, *myslím na ťa*). Soustředí se v již. Čechách, na Náchodsku, Vysokomýtsku, jz. Novoměstsku a v sev. polovině vm. nář. Jinde je jejich výskyt ojedinělý.

4 **tebe** stč., Db, Tk, MČ
tebja sloven. *teba*
tě stč.
těbě pol. *ciebie*, hluž. *tebje*

5 tebe Po 1, Ju 1–3, 6, 7, Ru 2–5

6 AJŚ 1385

Bh

Zájmeno třetí osoby mělo původně nominativy osobního zájmena **j*, **ja*, **je*, později začalo jejich funkci plnit ukazovací zájmeno *on*, *ona*, *ono*.

Po předložkách se užívá tvarů s počátečním *ň-* (*bez něho*, *k němu* atd.).

235 (do) **něho** gen. sg. m. (2317) — *mapa s. 351*

1 M ňeho (ňoho 644, 801)
ňho
ňej
-ň (dóň 733, 736)

2 Gen. sg. m. zájmena 3. osoby *on* měl po předložce ve starším jazyce jen formu *něho*, stejně tomu bylo i ve spis. jazyce do dnešní doby. Teprve MČ uvádí jako spis. též tvar *něj*, od původu tvar akuz. m.

V nářečích se vedle výše uvedených forem objevují tvary další (např. *doň*, jež bylo po předložkách zakončených na samohlásku přeneseno do genitivu z akuzativu, např. *zaň*, a *ňho*, pův. oslabený genitivní tvar *ho* po předložkách končících na samohlásku).

3 Starší, pův. tvar *něho* se udržuje v Čechách jen na okrajích, a to na Domažlicku a záp. Plzeňsku (tady často jako dubleta), na úzkém pruhu při nejjižnějším okraji Čech (zde jako veskrze dubletní) a pak v podstatě na celé Moravě a ve Slezsku. Ve vých. části vm. nář., dále ve frenštátské skupině slez. nář. a na širším Frýdecku-Místecku jsou vedle něho obvyklé také formy *ňho*. Řídká je podoba (*do*)*ň*, zachycená ve vm. nář.

Téměř celé Čechy charakterizuje tvar *něj*, přesahující jako dubletní na Novoměstsko, Boskovicko (zde v pravidelné stř. hláskoslovné obměně *ňé*) a na Slavonicko. Zvláště u ml. generace byl zapsán také ve městech na záp. polovině Moravy.

4 **něho** stč., Db, Tk, MČ, sloven, *neho* [*ňeho*], pol. *niego*, hluž. *njeho*
něj MČ
ňho sloven.
-ň sloven.

5 ňej Po 1, Ju 1–3, Ru 4 — ňho Ju 7

6 ASJ II 173:159, PLPJ 178, AJK 593, OLA 2814

Bh

236 **jemu** dat. sg. m./n. (2318) — *mapa s. 351*

1 M jemu (jomu 801, jemo, jymu) — ňemu
jem 750–753
ňom 502, 644
mu (mo)
onemu (unymu)

2 Zjišťovala se nář. forma dat. sg. zájmena 3. osoby *on*, *ono* v přízvučné pozici bez předložky; ta má ve spis. jazyce delší tvar *jemu* (po předložce *němu*). Uvedená forma byla už ve staré češtině.

V nářečích se projevují některé diference. Jednak se na části území užívá v sledovaném postavení tvaru původně ukazovacího zájmena *onen – onemu* (byla tak odstraněna kmenová supletivnost a zachována jednota slovního základu), jednak se v přízvučné pozici může užít i kratšího tvaru *mu*.

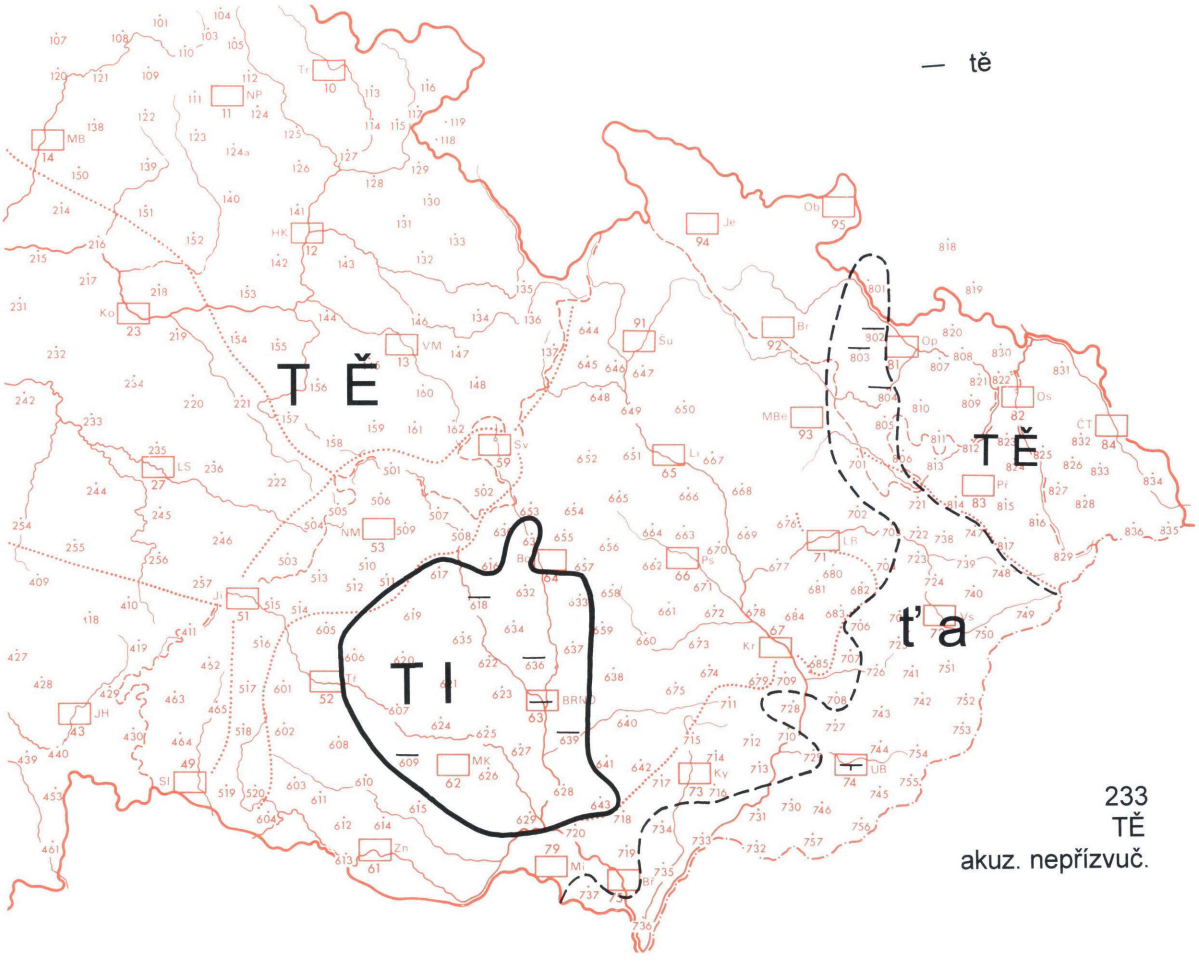

233
TĚ
akuz. nepřízvuč.

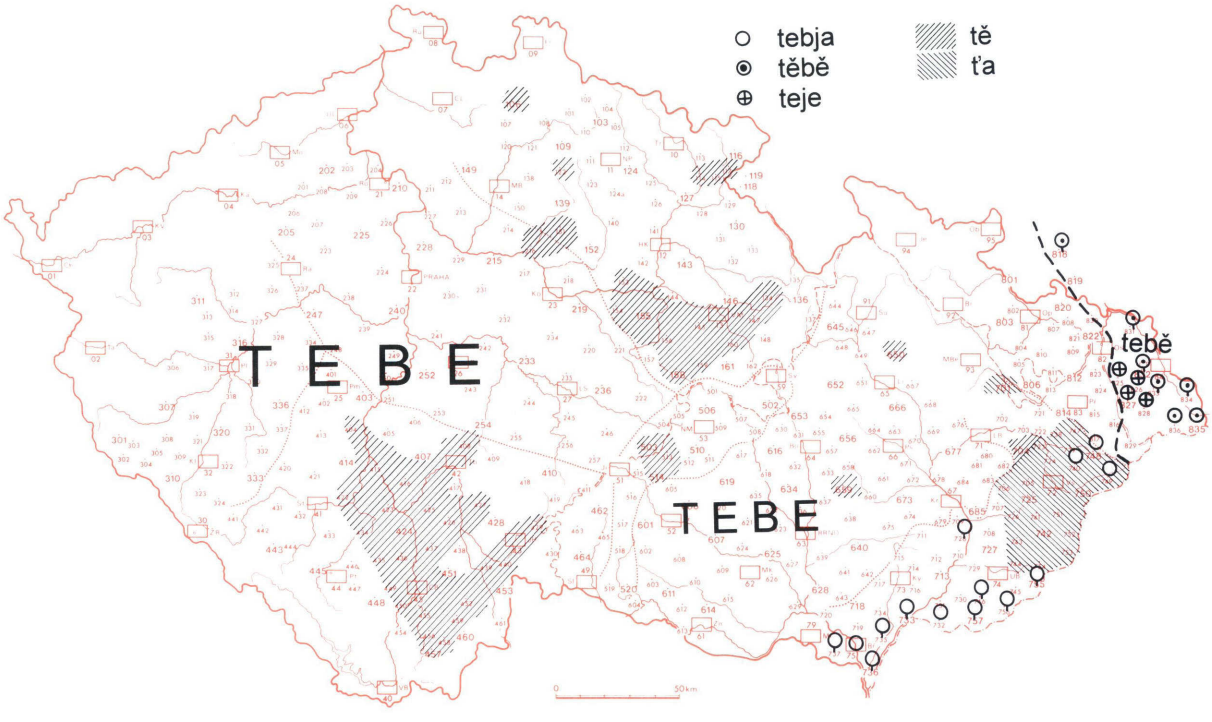

234
TEBE
akuz.

Na menším areálu byla zaznamenána též forma *jem*. Ta ukazuje na splynutí dat. s lok.; tentýž proces je doložen na stejném území i u flexe adjektiv, srov. např. *k dobrém* stejně jako *o dobrém*, srov. též ČJA 4-201 dobrému dat. sg. m./n. Ojedinělá varianta *ňom* je od původu rovněž forma lokálu; vznikla analogicky podle zájmen *o kom, tom*. Forma *němu*, shodná s podobou zájmena v postavení po předložce, se objevuje na části zkoumaného území i mimo předložkové spojení (např. *němu jsem to dal*). Ta je nejhojněji doložena z dat. pl., např. *řeknu nim to*.

Všechny doklady na dat. plurálový tvar pocházejí ze spontánních projevů a jsou poměrně hojné, třebaže v dotazníku nebyla otázka zvlášť zaměřená na tento pád. Podoba *nim* pochází z několika souvislých menších areálů, a to z již. Českobudějovicka, již. Strakonicka, z Podkrkonoší a z Břeclavska.

Nář. tvary dativu procházely pravidelnými hláskovými změnami; ty na mapě neregistrujeme, odkazujeme na PRO E7, D2abc.

3 Téměř na celém zkoumaném území je běžný dat. tvar *jemu*. Jen slez. nář. (bez již. okraje opavské skupiny a bez frenštátského úseku) se odlišují tvarem *onemu*, jenž je dnes často střídán tvarem přejatým ze spis. jazyka – *jemu*.

Na Zábřežsku, širším Boskovicku a Prostějovsku, zejména pak ve vm. nář. na teritoriu mezi Kroměříží, Vsetínem a Uherským Brodem se i v pozici přízvučné užívá kratšího tvaru *mu* (např. *mu sem to dal*). Tohoto enklitika se však nikdy nemůže užít po předložce.

Zápis tvaru *jem* pochází z několika lokalit na úzkém vých. okraji vm. nář. Analogické *ňom* se zcela ojediněle dokládá ze Zábřežska a od Svitav.

Obměna *němu* (i mimo předložkové spojení) byla zapsána sporadicky v sev. Čechách a na Břeclavsku, srov. výše.

4 **jemu** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol., hluž.

němu stč., Db, Tk, MČ, sloven. *nemu*, pol. *niemu*, hluž. *njemu* – u všech po předložce

5 jemu Po 1, Ju 1–3, Ru 3–5 — mu Ju 7

6 OLA 2816

Bh

237 (na) **něj** akuz. sg. m. živ. (2319 b) — *mapa s. 353*

1 M ňeho
ňej — ňé
ňho
-ň

2 Zjišťovaly se tvary akuz. sg. m. živ. osobního zájmena *on* v postavení po předložce končící na samohlásku.

Starý akuz. tvar (*na*) *něj* byl časem rozhojněn o tvary další: *něho* (od původu tvar genitivní), *-ň* (ze spojení *n* + *j* > *ň*), *ňho* (ze spojení *-ň* + *ho*), *ňé* (< *něj*, srov. PRO D1a).

Místy se dosud liší tvarem akuz. sg. maskulina životného a neživotného. Náš výzkum takové diference zachytil spíš výjimečně, a to zejména na Prostějovsku a Boskovicku, kde je tvar *něho* pro m. živ., *ňé* (< *něj*) pro m. neživ., zřídka i na vých. Opavsku *pro něho* m. živ. × *pro ňho* m. neživ. Nejdůsledněji se kategorie životnosti uchovává na širším Chodsku, srov. *na něho* (*na zajíce*) × *postav to na něn* (*na stůl*). Tvar *něn* tu představuje starší a zaniklou akuz. formu *jen*, po předložce *něn* (ze spojení *na* + *jen*).

3 Největší územní rozsah má tvar *něj*. Zabírá celé Čechy a stř. část střm. nář. (v nich se tvar *něj* hláskově obměnil na *ňé*). Zbytek Moravy a Slezsko se liší formou *něho*. Ta je také na širším Chodsku, ale často vedle *něj* (neživ. tu mají jen tvar *něn*). Vm. nář. a vých. skupina slez. nář. vedle tvaru *něho* znají ještě *ňho*, vm. dialekty navíc také *-ň* (*naň*). Tvar *něho* je poměrně často jako rovnocenná dubleta také v oblasti formy *ňé*, tedy ve stř. dialektech.

Městská mluva se příliš neliší od okolních tradičních nářečí, v mor. městech se však začíná prosazovat též tvar *něj*.

4 **něho** Db (jako tvar pronikající k živ.), Tk i MČ živ., sloven. *neho*, pol. *niego*, hluž. *njego, na njón*
něj stč., Db, Tk, MČ

-ň stč., Db, Tk jen po předl. s akuz., MČ kniž., sloven.
ňho Db „unerträglich“, sloven.

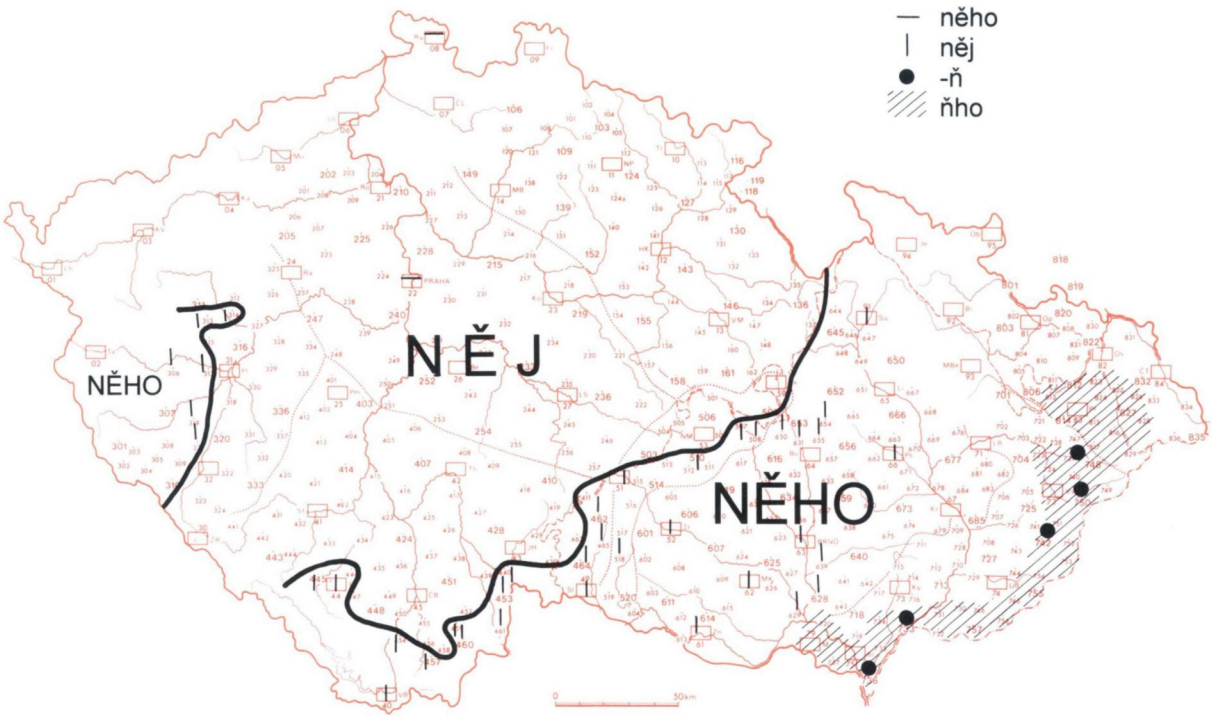

235
NĚHO
gen. sg. m.

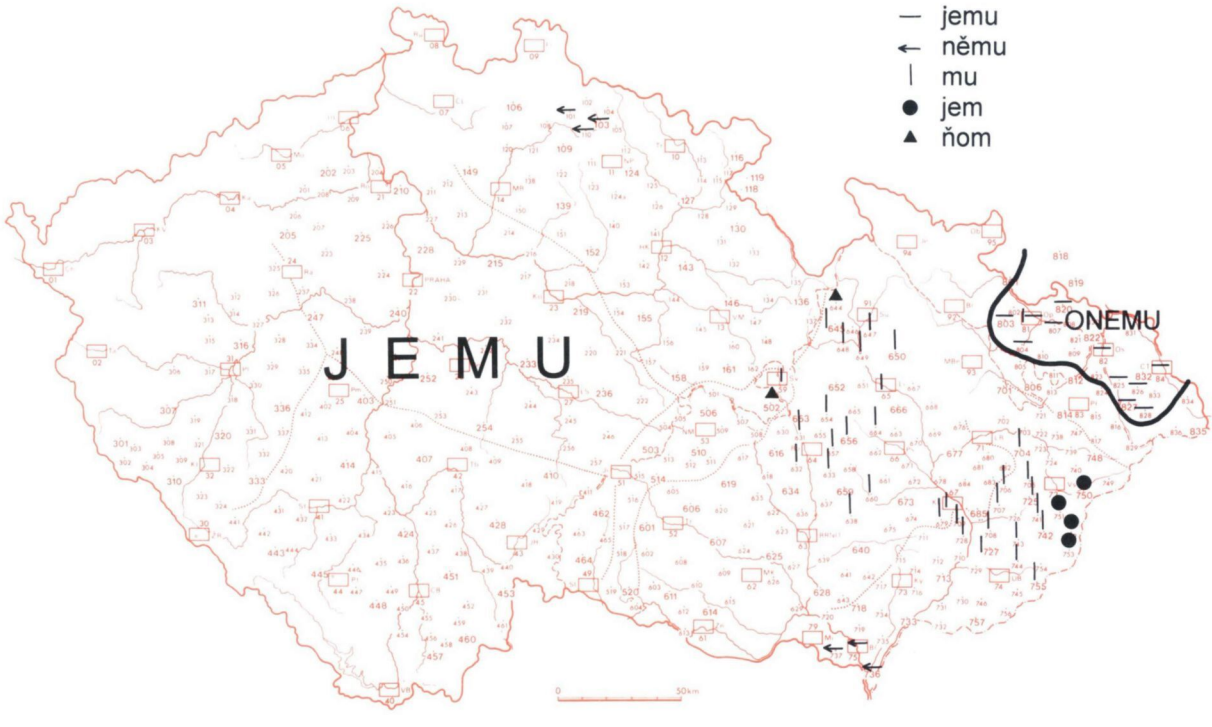

236
JEMU
dat. sg. m.

5 na něj Po 1, Ju 2–4, Ru 3, 4 — na ňho Ju 7, Ru 5

6 OLA 2818

Bh

238 (na) **ně** akuz. sg. n. (2320 b) — *mapa s. 355*

1 M ňe (též 103,109)
ňej — ňé (ňí 669, 670)
ňo
ňeho
ňho (též 79, 93, 95)
-ň (náň 719, 720)
ňi 741, 743

2 Akuz. zájmena 3. os. n. *ono* měl po předložce ve staré češtině tvar jediný, totiž *ně*. Ten se v našich nářečích zachoval jen na části zkoumaného území. Běžnější je tvar *něj* (v střm. hláskové obměně *ňé*, srov. PRO D1a), přejatý do akuz. neuter z akuz. maskulin. Od maskulin přešly k neutrům ještě tvary *-ňho*, *-ň*, *ni* a *něho* (pův. gen. forma).

Tvar *ňo* (z *ně*) je nepochybně analogický k formám *mojo*, *našo*, *polo* (ty jsou zase podle slov typu *město*), jak ukazuje jeho zcela shodný územní rozsah s formou *polo*, srov. ČJA 3-30 pole, ČJA 4-6 pole nom. sg. n..

Tvar *ni* odráží starší stav. Z pův. tvaru akuz. m. sg. *jь* po zániku jeru se *j* vokalizovalo v *i*, po předložce *ni*. Akuz. tvar se pak v archaických dialektech vých. Moravy přenesl i do neuter.

3 Pův. tvar *ně* vytváří tři samostatné oblasti. První je na záp. okraji Čech (Chodsko, záp. Plzeňsko a záp. Klatovsko), druhá na Českobudějovicku, třetí, největší zabírá střm. nář. (bez vých. okrajů) s přesahem na západě do čm. nář. Tvar *ňo* zahrnuje záp. podskupinu slez. nář. s malými přesahy do vm. dialektů.

Přejatý tvar *něj* pokrývá zbylou část Čech po linii, která na východě sleduje a poněkud překračuje starou zemskou hranici. Dále tvoří dva mikroareály v střm. nář. (v čuháckých nář. má i hláskovou podobu *ňę́*, kde se úzké *ę́* realizuje až jako *í*). Jeden se rozkládá na záp. Prostějovsku, druhý na Židlochovicku. Tvar *něho* vytváří homogenní celek na Kroměřížsku a Hranicku a odděleně v přechod. nář. čes.-pol. Jako dubleta byl též zaznamenán ve vm. nář. Tam a na Frenštátsku a Frýdecku-Místecku převládá tvar (*na*)*ňho*, jenž se nezřídka střídá s pouhým *-ň* (*naň*).

Mikroareál starobylého tvaru *ni* leží na jv. Zlínsku.

4 **-ň** sloven.
ně stč., Db, Tk, MČ, pol. *nie*, hluž. *nje*
něj MČ
něho sloven. *neho*
ňho sloven.
ňo hluž. *njo*

5 ňej Po 1, Ju 1–3, Ru 3, 4 — -ňho Ju 7, Ru 5 — -ň Ru 5

6 —

Bh

239 (o) **něm** lok. sg. m./n. (2321) — *mapa s. 356*

1 M ňem
ňém 630, 632, 643, 732, 736
ňom
ňim (též 106, 107)

2 Ve většině nářečí má lok. sg. m. a n. osobního zájmena *on*, *ono* tvar, který se shoduje se stavem staročeským a spisovným, tedy (*o*) *něm*. Na značném teritoriu se však objevují i formy jiné, a to analogický tvar podle tvrdé zájmenné flexe (*ňom* jako *tom*, *kom*) a tvar od původu instrumentálový *nim*; tyto formy pocházejí z oblasti, kde došlo k splynutí lok. s instr. i u adjektiv, srov. ČJA 4-202 dobrém lok. sg. m./n., ČJA 4-203 dobrým instr. sg. m./n.

Analogického původu je na Moravě víceméně ojedinělá hlásková obměna *ňém* (podle *bez ňé*, *s ňém*), která odráží splynutí s tvarem instr., srov. ČJA 4-240 (s) ním instr. sg. m./n.

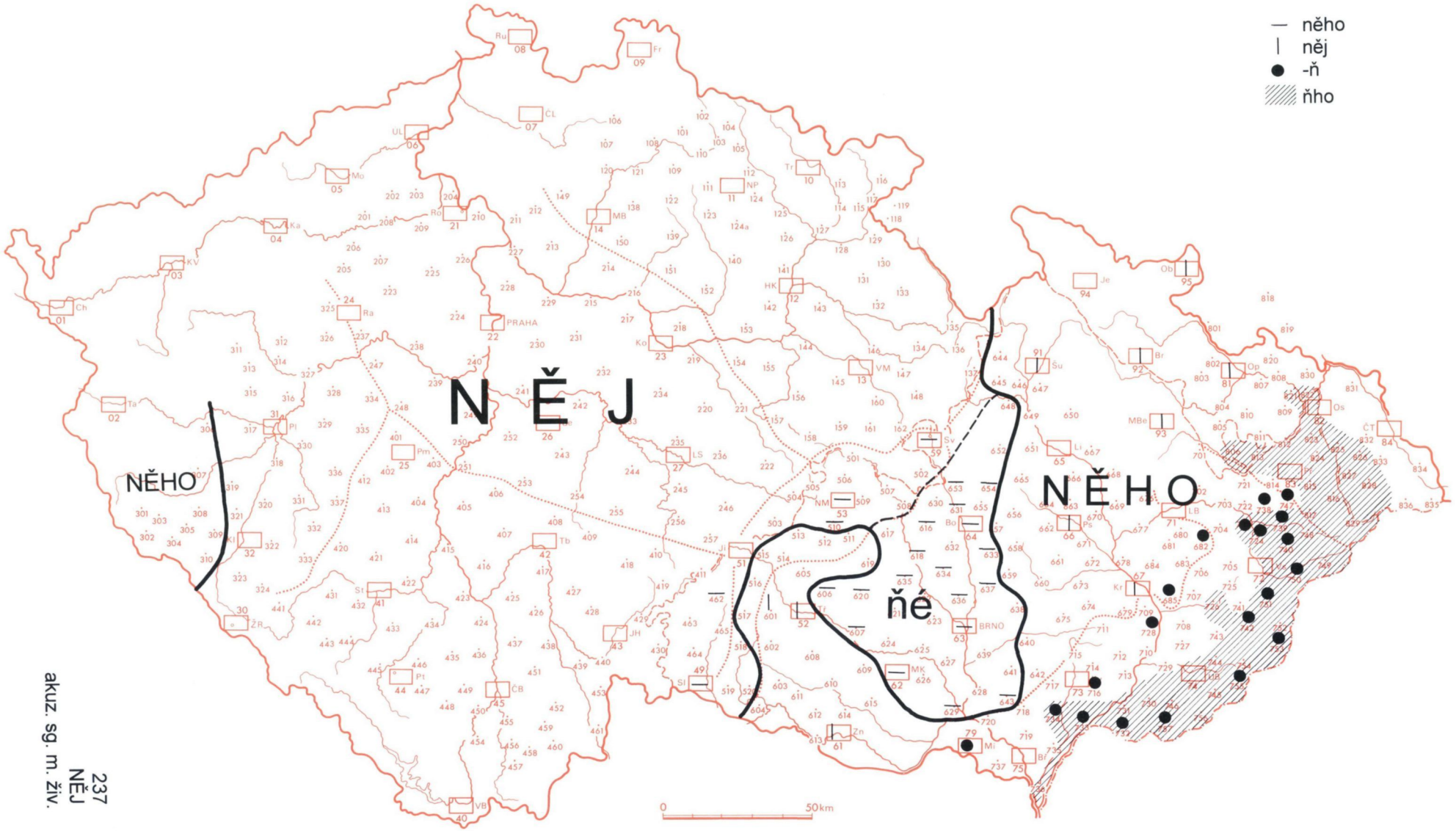

237
NĚJ
akuz. sg. m. živ.

3 Rozsáhlé území jz. poloviny Čech s jz. cípem Moravy je charakteristické novotvarem (*o*) *ňom*. Ten se odděleně vyskytuje ještě na malém areálu mezi Novým Městem na Moravě a Boskovicemi. Pův. forma (*o*) *něm* zabírá sv. polovinu Čech a celou Moravu. Slez. nář. se vydělují tvarem (*o*) *nim*.

Tvar (*o*) *něm*, shodný se spis. jazykem, přesahuje místy jako dubleta do oblastí s jinou formou, běžně je však jako dubletní v městské mluvě.

4 **něm** stč., Db, Tk, MČ
nim pol., hluž.
ňom sloven.

5 ňem Po 1, Ju 1–4, 7, Ru 4, 5 — ňim Ju 4, Ru 5 — ňom Ju 3, 5, Ru 2–4

6 SSA 12.19

Bh

240 (s) **ním** instr. sg. m./n. (2322) — *mapa s. 356*

1 M ním — ňim
ňém — ňem

2 Tvar instr. sg. m. zájmen *on, ono* měl po předložce v starším jazyce jen tvar *ním*, stejně je tomu ve spis. češtině. V nářečích se dochovává tento tvar v archaických oblastech. Jinak převládá hlásková obměna *nim*. Překvapivě nenastalo však krácení v svč. dialektech, srov. PRO A1cd.

Tvar *ňém* se vykládá (F. Kopečný, Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena 2, Praha 1980, s. 300) splynutím instr. s lokálem (*o něm*). Nelze to vyloučit, uvážíme-li, že týž autor v monografii Nářečí Určic a okolí (Praha 1957, s. 90) dokládá běžně formu *s něm* a jen ojediněle *s ňém*. Náš výzkum přinesl doklady na tvar *s něm* jen z několika střm. lokalit. Bylo by snad na místě počítat u formy se zdlouženým *é* s vlivem tvarů instr. sg. m. adjektiv (*dobrém* < *dobrejm* < *dobrým*), srov. ČJA 4-203 dobrým instr. sg. m./n.

3 Podoba s krátkou samohláskou je doložena z celých Čech a přirozeně ze Slezska. V svč. nářečích a na sev. okraji vm. dialektů se vedle formy *nim* hojně vyskytuje též podoba s dlouhou samohláskou *ním*. Ta je jako jediná charakteristická pro vm. nářečí a odděleně pro oblast mezi Novým Městem na Moravě, Boskovicemi a Svitavami.

Tvar *ňém* pokrývá v podstatě celá střm. nářečí, porůznu byla v tomto areálu zachycena obměna *něm*, jež se poněkud soustředěněji dokládá z Vyškovska.

4 **ním** stč., Db, Tk, MČ, sloven.
nim pol., hluž.

5 ňím Po 1, Ju 1, 4, 7, Ru 5 — ňim Ju 1–5, Ru 2–4

6 MAGP 138, SSA 12.18, OLA 2819

Bh

241 **ji** akuz. sg. f. (2324) — *mapa s. 357*

1 M jí
ji
ju — jo (jǫ)
jú
ú 709, 749, 750
jum
hu

2 Většinu nář. tvarů akuz. sg. f. zájmena *ona* lze odvodit z psl. tvaru **jǫ* (stč. *ju*). Forma *jo, jǫ* vznikla v důsledku pravidelné střm. změny *u* > *o, ǫ*, forma *jum* je reflexem rozložení psl. nosovky (**jǫ* > *jun* > *jum*), tvar *jí* vznikl přehláskou *u* > *i* a následným analogickým dloužením podle adj. měkkého typu (*jarní*). Vzhledem k tomu, že izoglosa krácené samohlásky ve tvaru *ji* sleduje izoglosu pravidelného krácení v jiných případech (srov. PRO A1cd), máme za to, že zdloužený tvar *jí* mohl být dříve rozšířen na celém území Čech. V této souvislosti stojí za upozornění, že na Valašsku existuje tvar *jú*; forma *jí* může tedy být jeho přehlasovanou variantou.

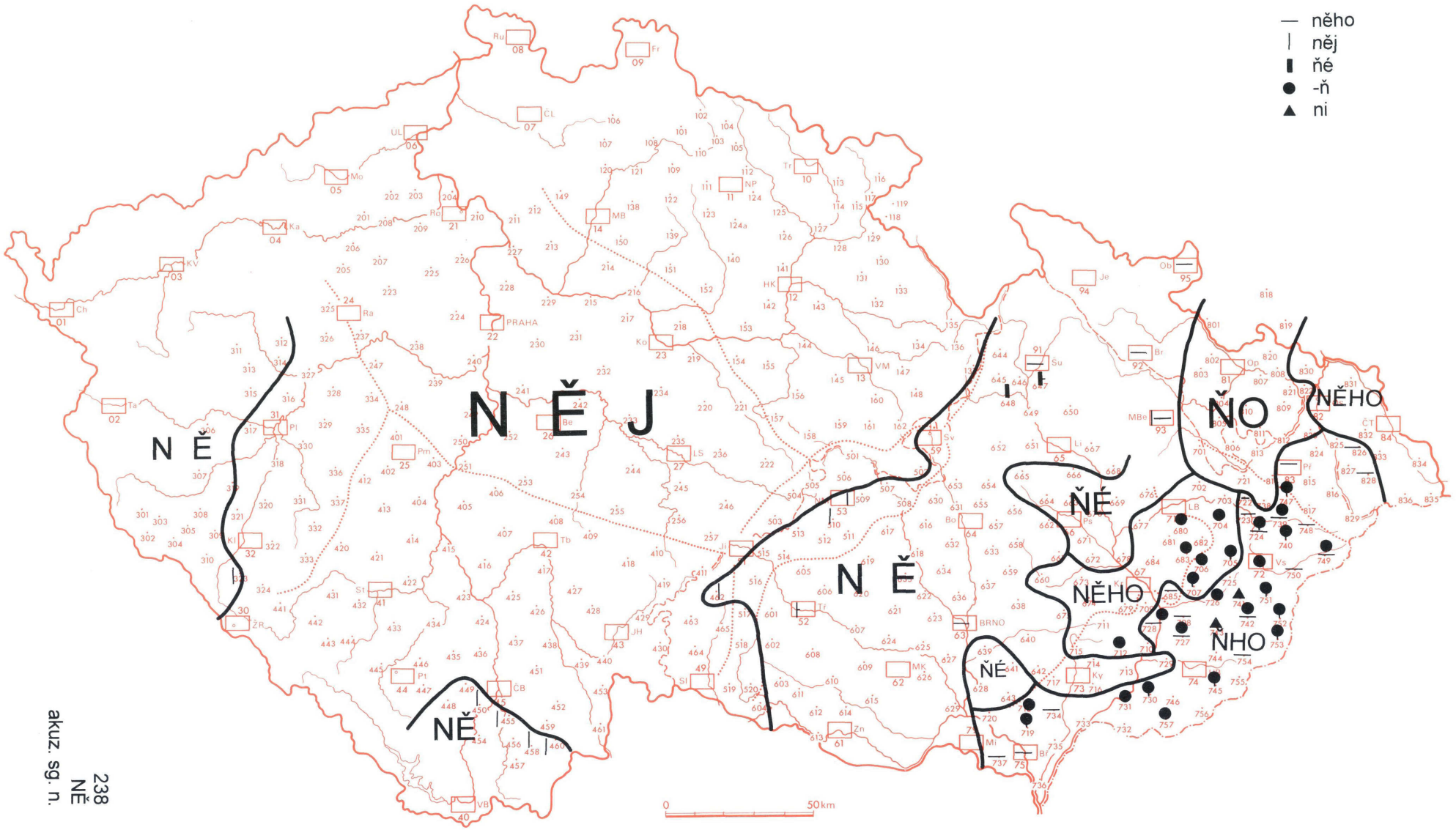

238
NĚ
akuz. sg. n.

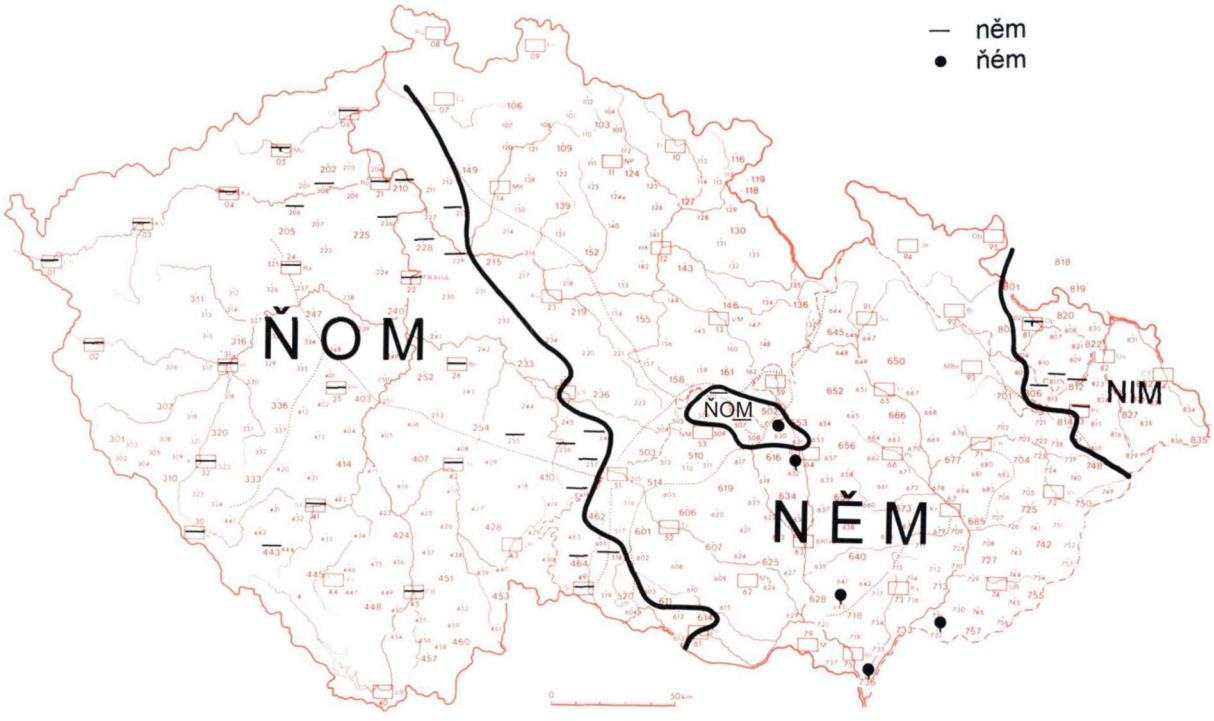

239
NĚM
lok. sg. m./n.

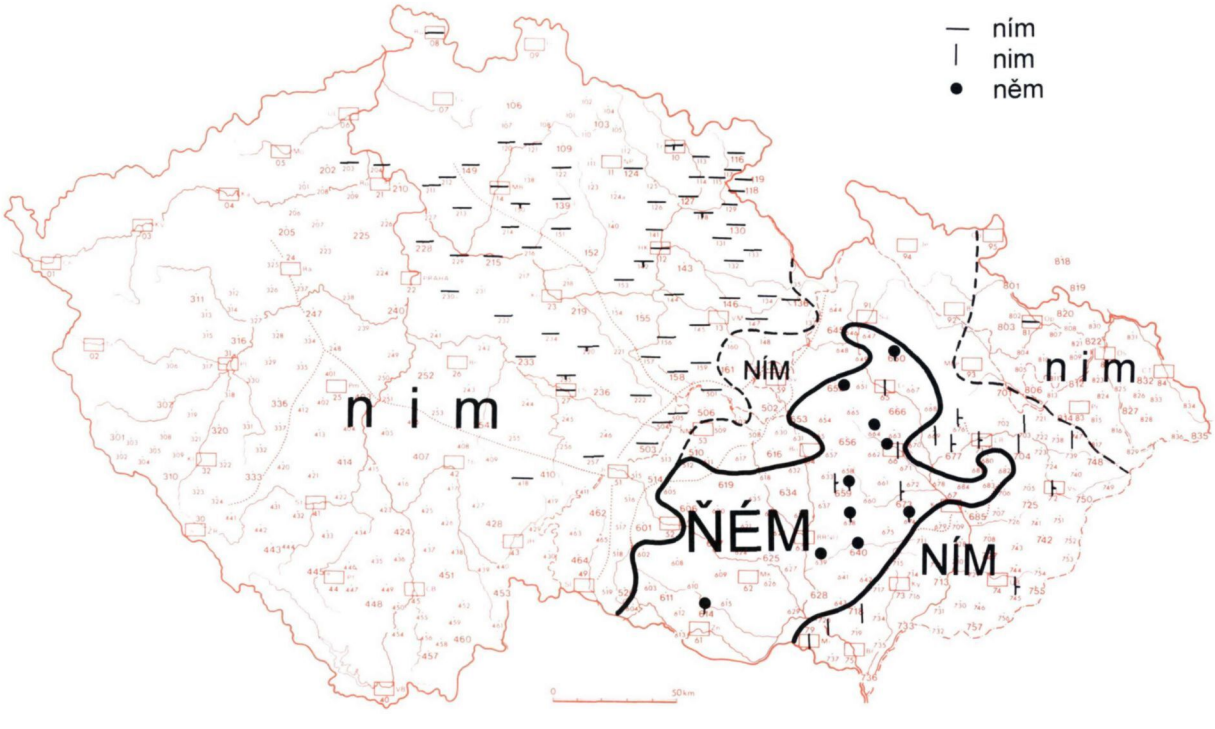

240
NÍM
instr. sg. m./n.

241
JI
akuz. sg. f.

Forma *hu* je analogická podle akuz. maskulin a neuter (*hu* jako *ho*), stejně jako tvar *jú* je zase analogický podle akuz. adj. f. *dobrú*.

3 Izoglosa přehlasovaných (*jí, ji*) a nepřehlasovaných forem (*jú, ju, jo*) sleduje zhruba zemskou hranici, od Jihlavy pak směřuje přímo k jihu, takže přehlasované tvary se vyskytují ještě v jz. cípu Moravy. Jz. polovina Čech má obměnu jen s dlouhou samohláskou (*jí*), sv. polovina má vedle ní většinou také formu *ji*.

Nepřehlasované tvary jsou na vých. polovině území, tj. na teritoriu Moravy a Slezska. Zde však může být jejich realizace různá. Starý pův. tvar *ju* je zachován na Novoměstsku a záp. Boskovicku a na Zábřežsku, dále na vých. okraji střm. nářečí, na větší části vm. nářečí a ve slez. nář. Ve střm. dialektech převládají jeho pravidelné obměny *jo, jǫ*.

Tvar *hu* pokrývá jz. okraj slez. nář. a sev. okraj vm. nář.

Pro Valašsko je charakteristická varianta *jú* (ojediněle ve shodě s typem *iný, ídlo* – v podobě jakoby bez hiátu – také prosté *ú*).

4 **ji** Db, Tk, MČ
ju stč., sloven., hluž.
jum pol. *ją*

5 ji Ju 1, 2, 4, Ru 2, 3 — i Po 1, Ju 2 — jí Ju 1, 3, Ru 2 — ju Ju 7, Ru 5

6 ASJ II 175:161, PLPJ 309, AJPP 465, OLA 2823

Bh

242 (s) **ní** instr. sg. f. (2325) — *mapa s. 359*

1 M ní — ni
ňú — ňu — ňou — ňó
ňum (ňúm 738)

2 Stará čeština měla pro instr. sg. f. zájmena *ona* tvar *jú*, po předložce tvar *ňú*. Ten na většině území našich nářečí prošel pravidelnými změnami. Přehláskou (*ní*) a krácením (*ni*); nepřehlasovaná forma se někde krátila (*ňu*), jinde diftongizovala (*ňou*) a následně monoftongizovala (*ňó*), srov. PRO D1abc. Pův. forma se uchovala jen v archaických nář. na vých. Moravě.

Územně okrajový tvar *ňum* vznikl připojením analogického koncového *-m* (podle deklinace muž. a stř. rodu, srov. *s dobrum kravum* – na Opavsku), popř. rozložením někdejší nosové samohlásky (Těšínsko), srov. ČJA 4-87 kočkou instr. sg. f.

3 Celé Čechy a jz. cíp Moravy jsou charakteristické tvarem *ní*, v svč. dialektech, zvl. v jejich sev. části, se vyskytuje zpravidla vedle něj též varianta *ni*. Na vých. polovině území jsou běžné formy nepřehlasované: na Novoměstsku a Žďársku varianta *ňou*, v střm. dialektech podoba *ňó*. Vm. dialekty zachovávají původní formu *ňú*, ve Slezsku zkrácenou na *ňu*.

Opavsko a přechod. nářečí čes.-pol. se vydělují analogickým tvarem *ňum*. Ten byl ve zbytcích zachycen ještě na sev. pomezí Valašska.

V čes. městech je situace stejná jako ve venkovském okolí, střm. a pohraniční města se liší novotvarem *ňou* (podporovaným tvrdou složenou adjektivní flexí) a variantou *ní* (šířící se vlivem spis. jazyka).

4 **ní** Db, Tk, MČ, hluž. *njej*
ňou sloven.
ňú stč.
ňum pol. *nią*

5 ní Po 1, Ju 1–4, Ru 2–4 — ni Ju 2 — ňú Ju 7, Ru 5

6 MAGP 138, PLPJ 310, OLA 2824

Bh

243 **námi** instr. pl. (2315) — *mapa s. 361*

1 M námi — nami — namy 705, 706, 723, 739, 750
náma — nama

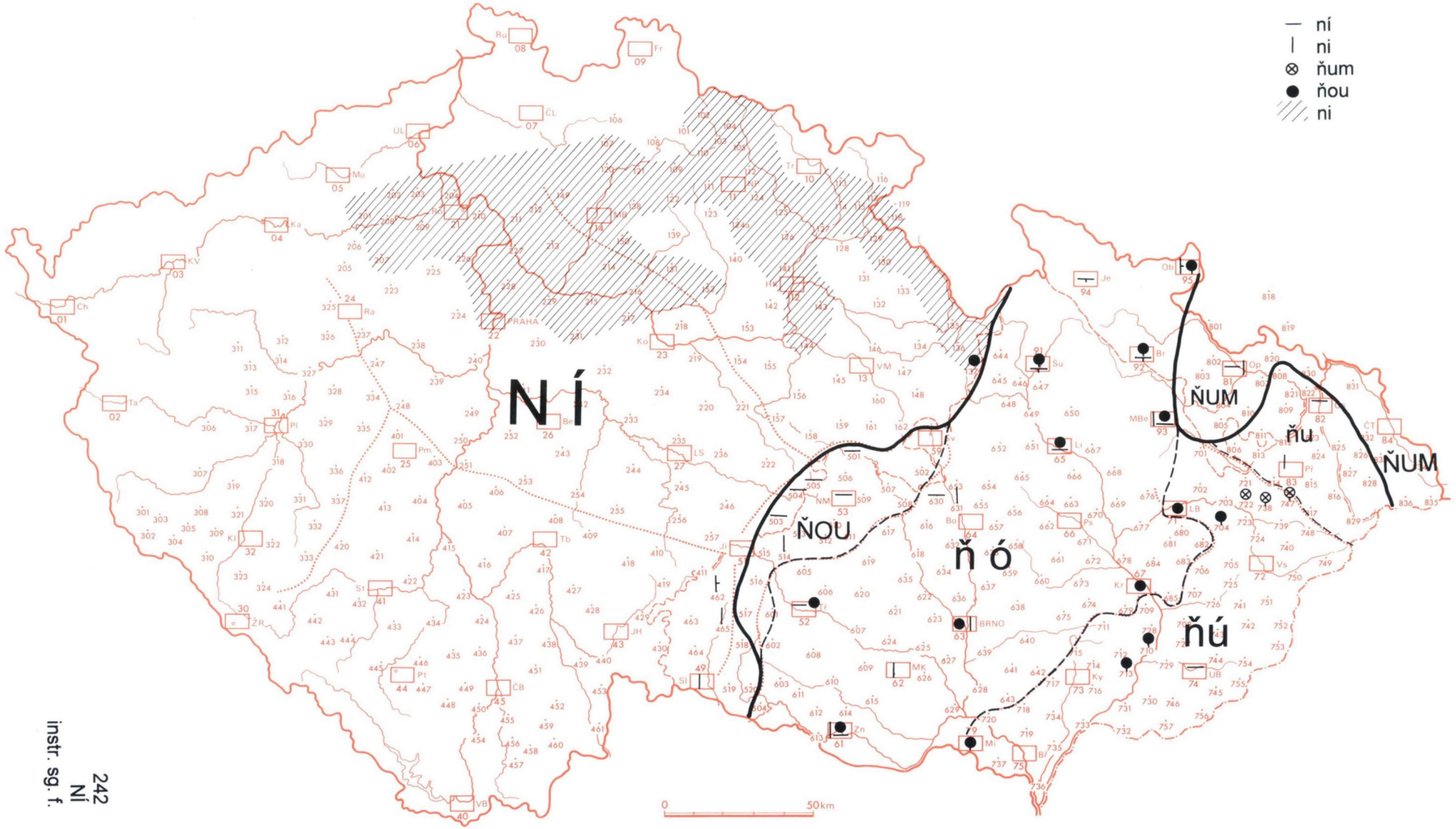

242
Ní
instr. sg. f.

2 Tvary instr. osobního zájmena *my* se v nářečích liší jednak tvaroslovně (*námi* × *náma*), jednak hláskoslovně (*námi*, *náma* × *nami*, *nama*). Tvar *námi* je shodný s tvarem stč., tvary *náma*, *nama* připomínají starý tvar duálového zájmena (jejich rozsah do značné míry odpovídá uplatnění koncovek *-ama*, *-ami* u substantiv a adjektiv).

Hlásková obměna *nama*, *nami* souvisí s tzv. mor. krátkostí, její záp. hranice v podstatě sleduje starou zemskou hranici.

3 Tvar *námi*, shodný se spis. jazykem, je doložen z celých Čech, jeho hlásková obměna *nami* zahrnuje oblast vých. skupiny slez. nářečí a Vsetínsko. Na Vsetínsku se vyskytuje i varianta *namy* (zakončení je tu ve shodě se zakončením *-amy* u subst., srov. ČJA 4-184 sousedy instr. pl. m.).

Forma *nama* pokrývá Moravu zhruba od zemské hranice na východ po linii Uherský Brod – Vsetín – Hranice, dále je běžná v záp. podskupině slez. dialektů (zde má poněkud větší územní rozsah než koncovka *-ama* v instr. pl. substantiv). Hlásková varianta *náma* se vyskytuje vždy jako dubletní jen v oblasti tvaru *námi*, tedy v Čechách, poměrné řídce je však zastoupena na Ledečsku, Strakonicku, Královéhradecku, sev. Mladoboleslavsku, Benešovsku a Vysokomýtsku.

4 **námi** stč., Db, Tk, MČ **nami** sloven., pol., hluž.

5 námi Po 1, Ju 1–4, Ru 2, 4 — náma Ju 1, 4, Ru 2, 3 — nama Ju 7, Ru 5 — namy Ju 7

6 ASJ II 200:181, MAGP 139, AJK 588, 589, OLA 2795, 2809

Bh

244 **je** akuz. sg. n. nepřízvuč. (2320 a) — *mapa s. 361*

1 M je
ho

2 Akuz. sg. zájmena *ono* měl ve stč. jazyce tvar *je*, později se začal v této funkci uplatňovat sekundární, pův. oslabený genitivní tvar (*jho* >) *ho*. Ten byl jako spis. kodifikován teprve v 60. letech 20. stol. V našich nářečích se uplatňují oba tvary, jsou však poměrně ostře územně ohraničeny.

3 Starý tvar *je* pokrývá tři samostatné oblasti. Jedna se rozprostírá v záp. Čechách na Chodsku, záp. Klatovsku a sz. Plzeňsku, druhá zabírá již. Českobudějovicko (zde je tento tvar často jako dubletní vedle *ho*), třetí zahrnuje záp. polovinu střm. nář. a Novoměstsko. Jinde dominuje tvar *ho*.

4 **je** stč., Db, Tk, MČ též *jej*, pol., hluž. též *jo* **ho** Jg („v sprostné řeči místo je“), MČ, sloven.

5 ho Po 1, Ju 1–3, 7, Ru 2–5

6 AJPP 699, SSA 12.1.2, OLA 2820

Bh

245 **nás** gen. pl. (2313) — *mapa s. 363*

1 M nás
nas

2 Tvary gen. pl. osob. zájmena *my* se v našich dialektech liší pouze kvantitou. Stč. a spis. podoba je *nás*, na menší části zkoumaného území je v nářečích běžná též obměna *nas*.

Forma *nas* v záp. Čechách souvisí patrně s krácením v plurálových koncovkách substantiv, srov. *kravam* (ČJA 4-159 husám dat. pl. f.), *kravach* (ČJA 4-178 kravách lok. pl. f.), nejde-li ovšem o krátkost původní.

Krácení ve Slezsku je velmi staré; nikde totiž nebyl zachycen tvar *nos*, který by svědčil pro formu *nás*, na rozdíl od dat. *nom*, *num*, které ukazují na délku vzniklou náhradním dloužením po zániku lichého jeru.

3 Téměř na celém zkoumaném území převládá tvar *nás*. Forma *nas* pokrývá pouze okraj záp. Čech (Roudnicko, Rakovnicko a sev. Plzeňsko), i zde však většinou jako forma dubletní. Menší areál vytváří ještě na Zábřežsku a konečně zahrnuje slez. nář.

4 **nás** stč., Db, Tk, MČ, sloven. **nas** pol., hluž.

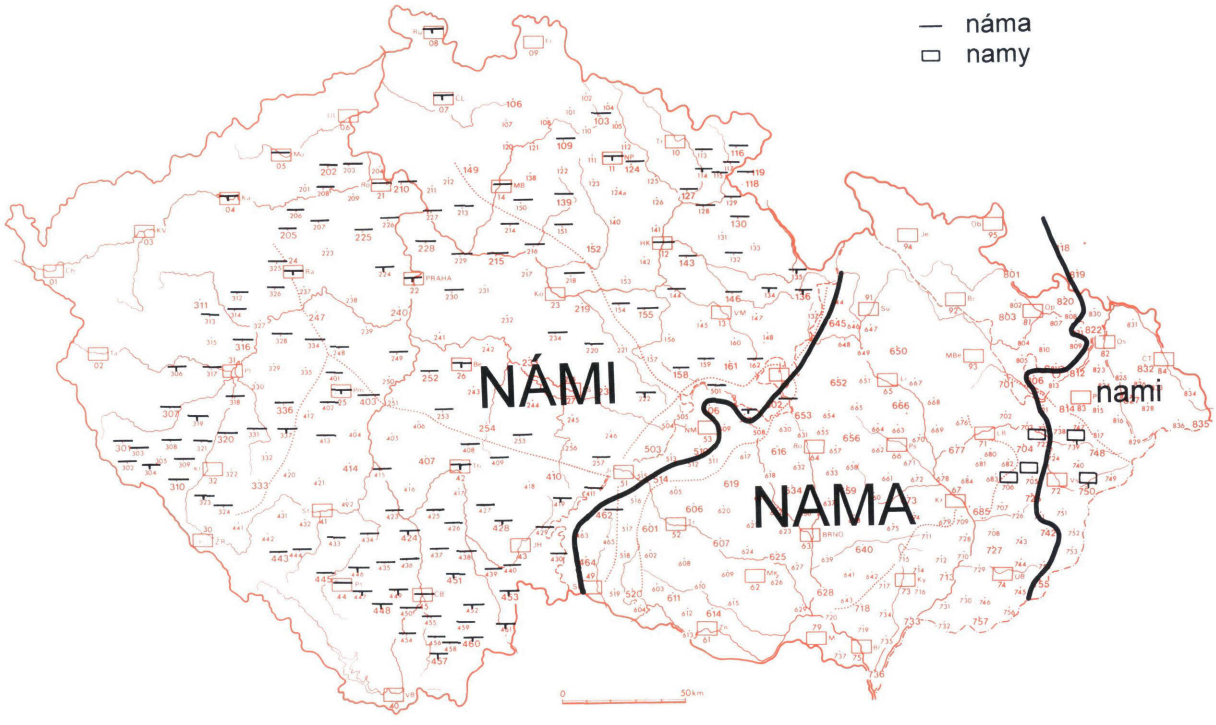

243
NÁMI
instr. pl.

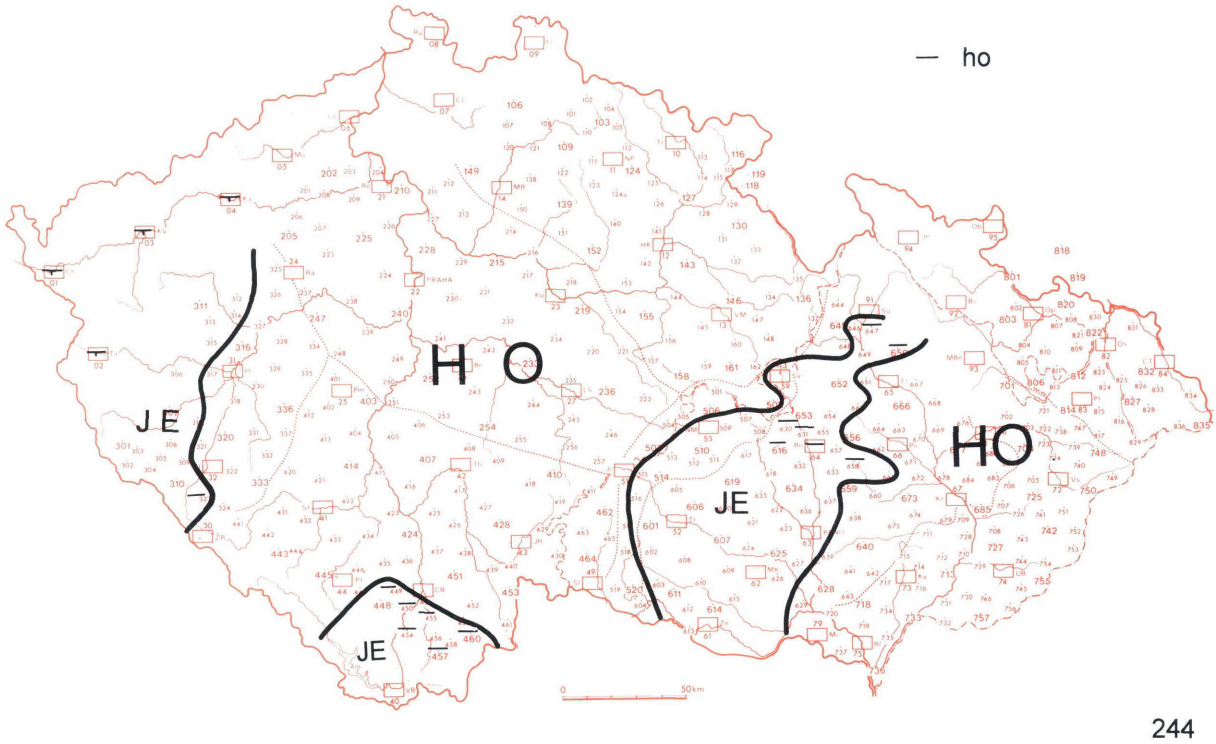

244
JE
akuz. sg. n.
nepřízvuč.

5 nás Po l, Ju 1–7, Ru 1–5

6 MAGP 139, AJPP 698, AJK 592, OLA 2790

Bh

246 **si** dat. zvrat. zájmena (2310) — *mapa s. 363*

1 M si (sý 706)
se (též 827, še 828, 831–836)
sobje (sebje, seje 827)

2 Dat. zvratného zájmena v nepřízvučné pozici má ve většině našich nářečí formu shodnou s předpokládaným stč. stavem a se spis. jazykem, totiž *si*. Na části Slezska došlo k splynutí dativního tvaru s akuzativním *se*. Stejná situace je i ve střm. dialektech, zde však nemůžeme vyloučit splývání obou pádů v důsledku fonetického procesu. Samohláska byla po *s* širší a mohla se měnit stejně jako samohláska *y* po sykavce, tedy *si* > *sy* > *se*. Proti tomuto výkladu však do jisté míry mluví fakt, že k takové změně nedošlo v centrální skupině střm. nářečí, kde je uvedená změna jinak běžná (srov. např. *sẹlné, sẹlnica*). Nelze vyloučit, že tvar je reakcí na znojemskou redukci samohlásky *i* ve slabice *si*; forma *se* by zde tedy byla místo nevýrazného tvaru *sə*.

V části slez. nář. funguje v nepřízvučném postavení též delší tvar *sobě*.

3 Téměř na celém zkoumaném území je dat. forma *si*. Tvar *se* byl zachycen na větším areálu již. Moravy, zahrnujícím Znojemsko, Moravskokrumlovsko a území mezi Brnem a Třebíčí. Druhý územní celek vytváří v sev. části Slezska. Delší tvar *sobě* se dokládá zejména z již. úseku slez. nářečí.

4 **se** pol. hovor., hluž. *sej*
si stč., Db, Tk, MČ, sloven.
sobě pol. *sobie*

5 si Po 1, Ju 1–4, Ru 2, 4, 5 — sobje Ru 3

6 AJŚ 1388, OLA 2804

Bh

247 **ony / ona** nom. pl. m. neživ./f./n. (2326) — *mapa s. 365*

1 M (v)ony (-y: jen PRO F2a, uny 819, 830, 825–828, 835, 836) — (v)one (též 822)
(v)oňi (voňí)
une

2 V starším jazyce a ve spis. češtině se rozlišují v nom. pl. zájmena *on* dva, popř. tři tvary, srov. nom. pl. m. živ. *oni*, m. neživ. a f. *ony* a neutra *ona*. V našich nářečích došlo k tvarové unifikaci s uplatněním jen jednoho tvaru. Někde se využilo pův. tvaru nom. pl. m. živ. *oni*, jinde tvaru nom. pl. m. neživ. *ony*, ten je ve střm. nář. hláskově obměněn na (*v*)*one*, popř. *-ę*, srov. PRO D2abc; rozsah změny koncového *y* je poněkud větší, než ukazuje PRO D2b. Jiné je východoslezské *one*, jež navazuje na polštinu a je patrně výsledkem analogického vyrovnání podle zájmena *moje*.

Forma se zdlouženou koncovkou *oní* se dokládá zejména z Podkrkonoší, její úplný územní rozsah nelze však určit, protože se položka zkoumala v Čechách jen na řídké síti.

3 Celé Čechy, jz. cíp Moravy a širší Novoměstsko charakterizuje tvar *oni*. Týž tvar se vyskytuje ještě na již. Moravě na Břeclavsku, již. Uherskobrodsku a jz. Kroměřížsku. Zde nejednou vedle tvaru *ony*. Forma *ony* (střm. varianty *one, onę*) zabírá zbytek Moravy a Slezsko bez Těšínska. To se vyděluje tvarem *one*, popř. *une*.

Mluva ve městech se zčásti shoduje s mluvou venkovského okolí. Tvar *oni* však pronikl do mnohých měst stř. Moravy.

4 **one** pol., hluž. *wone*
ony stč., Db, Tk, MČ, sloven.

5 voňi Po 1, Ju 1–4, Ru 3, 5 — ony Ju 7

6 ASJ II 188:172, SSA 12.28, OLA 2812

Bh

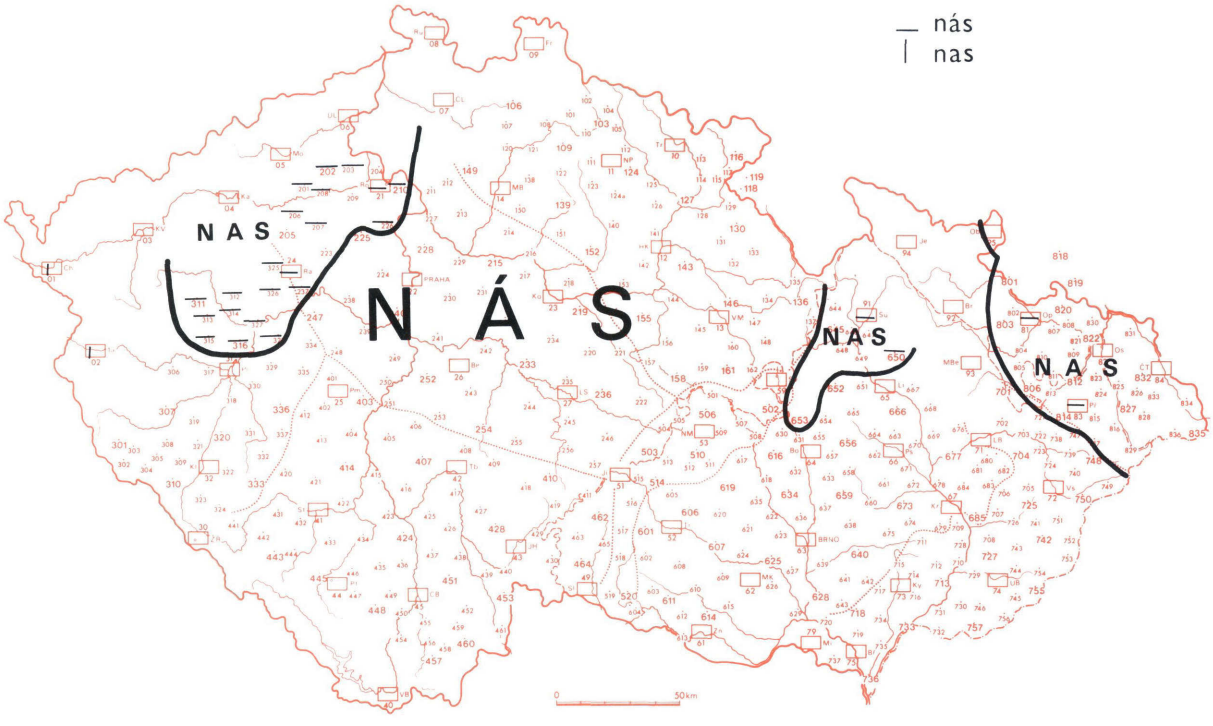

245
NÁS
gen., akuz. pl.

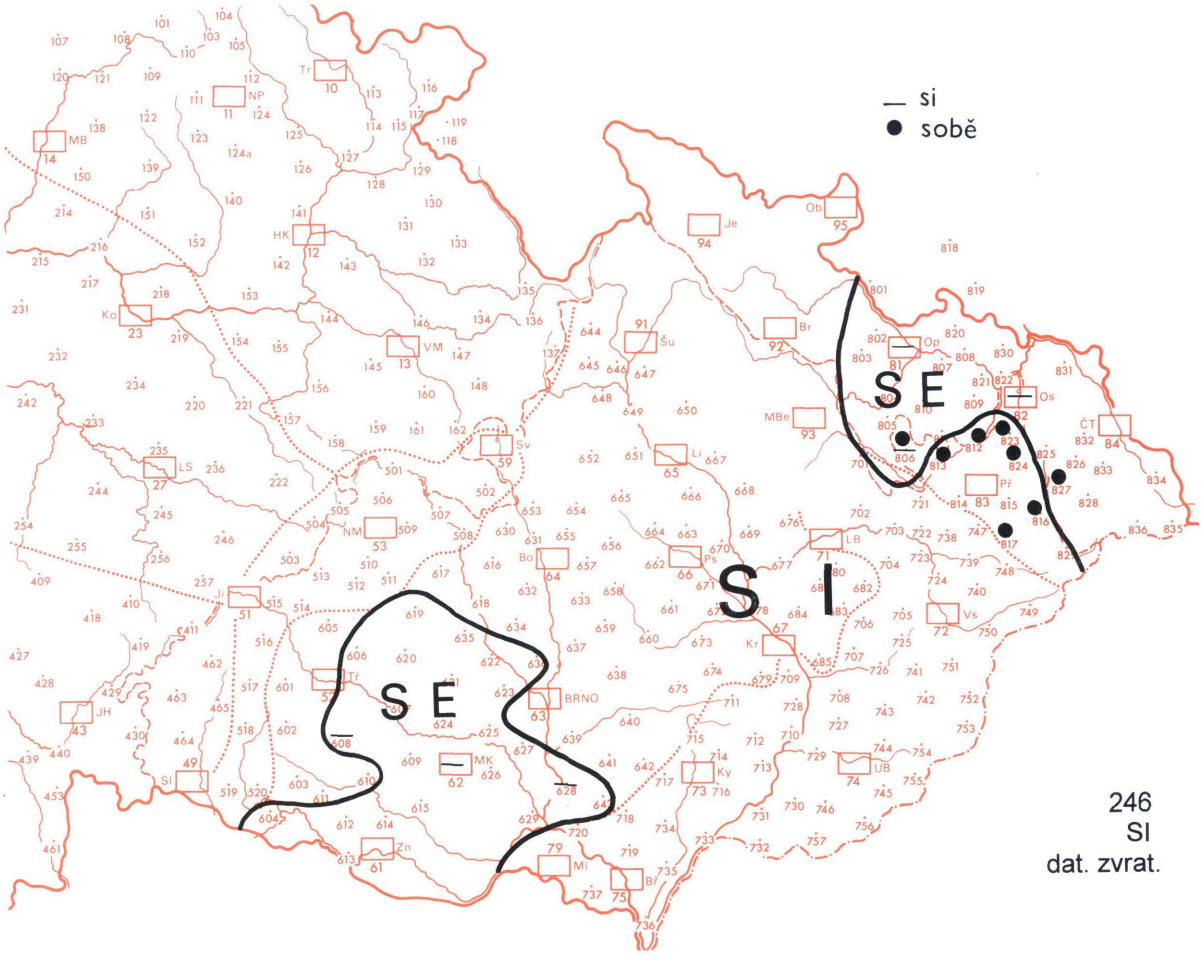

246
SI
dat. zvrat.

248 **je** akuz. pl. (2328) — *mapa s. 365*

1 M je
(j)ich (hich 637, 643, 658, 701, jych 701, ych 801)
(j)ích
jech

2 Akuz. pl. osob. zájmena *on* má ve spis. jazyce (shodně se stč. stavem) tvar *je*. Nář. tvar *jich* je od původu tvar genitivní využitý ve funkci akuzativu (analogicky podle osob. zájmen *nás, vás*).

Podoba *jech* vznikla vyrovnáním podle gen. pl. *těch, oněch*. Dloužení vokálu v tvaru *jích* plyne rovněž z analogického vyrovnávání, a to podle adj. měkkého typu (jako *jarních*).

Územní rozšíření tvarů bez hiátového *j* na mapě nezaznamenáváme, srov. PRO A4a.

3 Nář. situace je vcelku jednoduchá. Téměř celé Čechy a záp. polovinu Moravy charakterizuje tvar *je*, zbytek území má formu *jich*. Hranice mezi oběma tvary je ostrá, bez vzájemných přesahů. Do měst na Moravě a ve Slezsku proniká však vlivem spis. jazyka *je*. Dloužený tvar *jích* byl zapsán na Valašsku a v dol. Pomoraví. Forma *jech* vytváří mikroareál na Litomyšlsku.

4 **je** stč. *jě*, Db, Tk, MČ, sloven. m. jen neživ. po předl. *ne*, hluž. m. neživ. **jich** hluž. m. osob., sloven. i pol. *ich* m. živ. i neživ.

5 je Po 1, Ju 1–4, Ru 3, 4 — jich Ju 2, 4, 7, Ru 5

6 AJPP 466, OLA 2826

Bh

249 (s) **nimi** instr. pl. (2329) — *mapa s. 367*

1 M ňimi (ňimy 705, 706, 723, 724, 739, 750, ňími 738, 748, ňemi 83)
ňima
níma (též 325, 326)
ňema

2 Instr. pl. zájmena *on* měl ve starším jazyce po předložce tvar *nimi*; ten je také kodifikován jako spisovný. V nářečích panuje značná tvarová pestrost. Kromě vých. skupiny slez. nářečí, přechod. nářečí čes.-pol. a Valašska se pův. tvar nedochoval. Všude jinde byla přejata pův. duálová koncovka *-ma*. Ta se připínala buď k základu *ni* (*-ma*), nebo k základu *ně* (*-ma*). Forma *něma* byla utvořena analogicky podle zájmenných tvarů *těma, všema*.

Forma *níma* se zdlouženou samohláskou je v Čechách překvapivě právě v oblasti víceméně pravidelného krácení i-ové samohlásky; vznikla patrně analogicky podle tvarů instr. sg. m. a f. *s ním, s ní*, popř. vlivem tvarů instr. pl. adjektiv, např. *jarníma*.

3 Starobylý tvar *nimi* si podržují jen archaická nářečí na Valašsku a dialekty vých. slez. skupiny. Na Valašsku se často vyskytuje ve shodě se zakončením instr. pl. subst. i tvar končící na *-my* (*nimy*), srov. ČJA 4-184 sousedy instr. pl. m.

Jz. polovina Čech a jz. Morava s dosahem až k Boskovicím a Brnu jsou charakterizovány formou *nima*. Ta dále pokrývá záp. skupinu slez. nář. a v návaznosti sz. okraj vm. dialektů a Holešovsko, odděleně pak ještě část Kopanic. Varianta *níma* je obvyklá na sv. polovině Čech, nezřídka dubletně vedle krátkých forem *nima*.

Tvar *něma* zabírá Novoměstsko, vých. polovinu střm. nář. a již. úsek vm. dialektů. Odděleně byl registrován ještě na Znojemsku, v Podještědí a v záp. Podkrkonoší. Jinde je jeho výskyt ojedinělý. Poměrně často se však objevuje v mor. městech (i mimo oblast kompaktního výskytu), zejména v sm. pohraničí.

Mluva ve městech se zčásti shoduje s venkovským okolím, zčásti se od něho liší. Tvar *nima* pronikl i do měst s jiným nář. zázemím, a to do oblasti sv. poloviny Čech a do některých městských lokalit na Moravě i ve Slezsku. Tvar *nimi*, shodný se spis. jazykem, se uplatňuje zejména v pohraničních a slez. městech.

4 **nimi** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol., hluž.

5 ňima Ju 1, 4, 7, Ru 2, 4 — níma Po 1, Ju 1–4, Ru 2, 4 — ňema Ru 3, 5

6 MAGP 139, PLPJ 342, SSA 12.30, OLA 2827

Bh

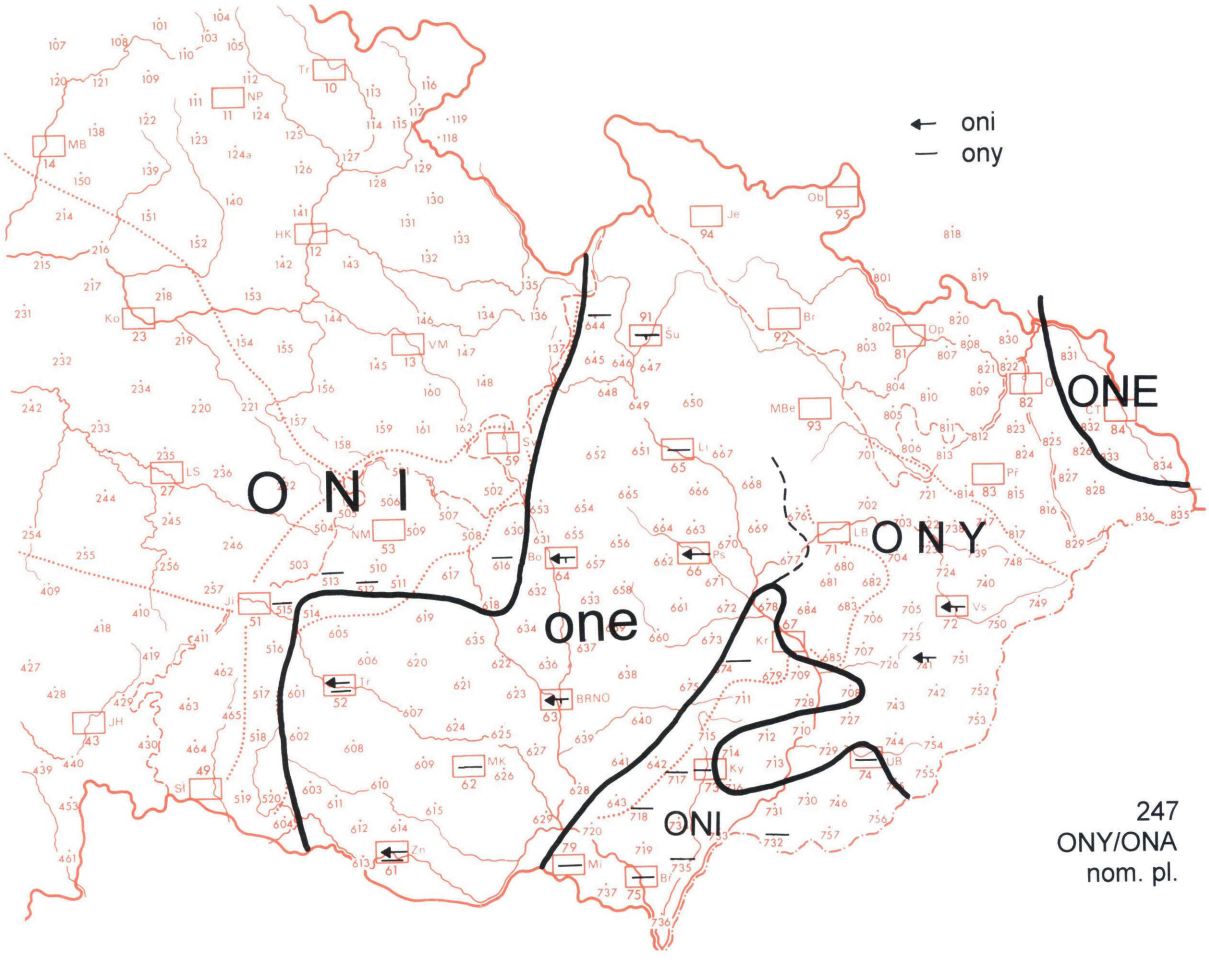

247
ONY/ONA
nom. pl.

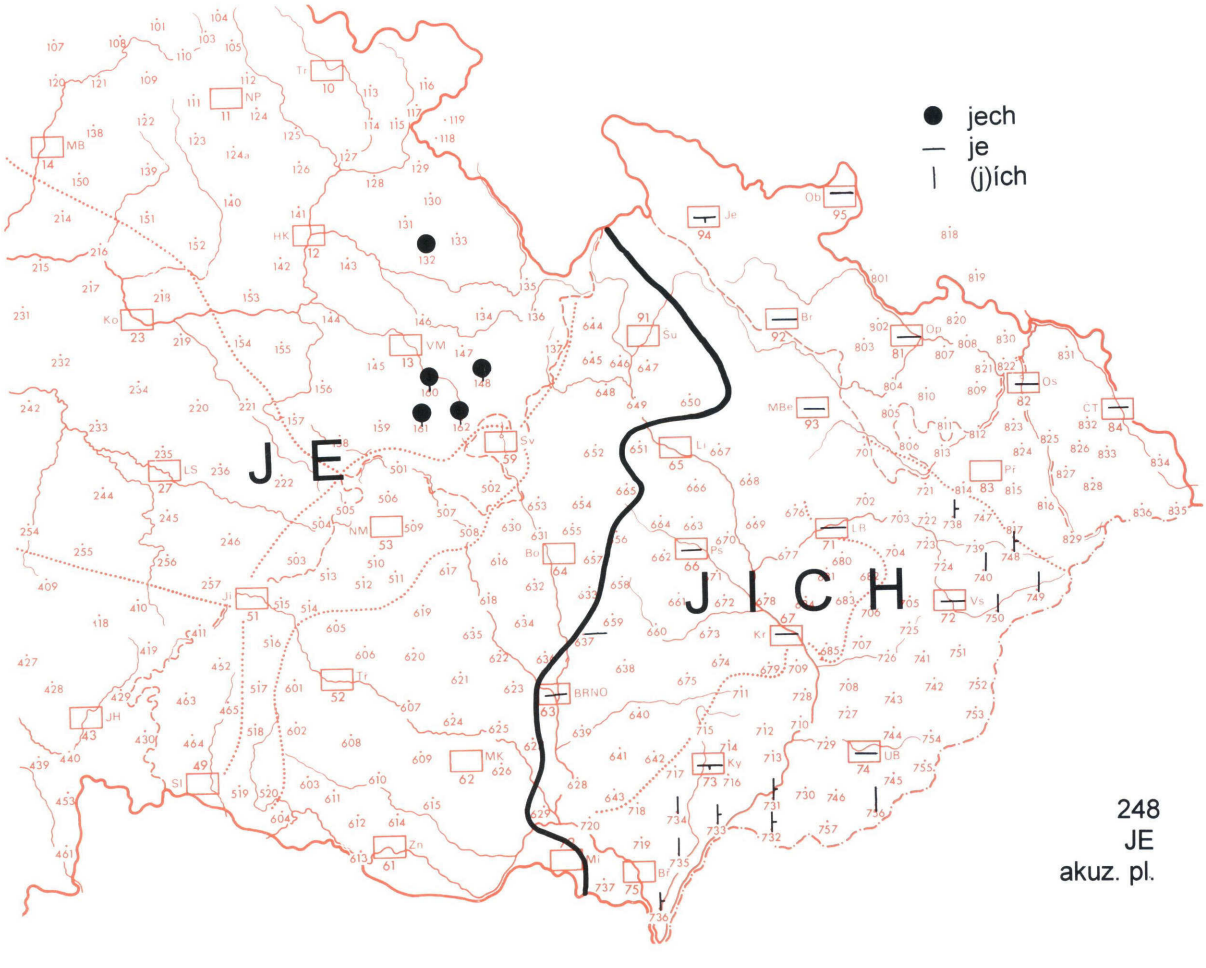

248
JE
akuz. pl.

250 **moje** nom., akuz. sg. n. (2331) — *mapa s. 368*

1 M moje
mojo
mí (í: jen PRO A1b) — mé 713, 729, 735, 745

2 Nom. sg. n. přivlastňovacího zájmena *moje* měl ve stč. dvě formy, a to formu staženou *mé* a nestaženou *moje*. Obě podoby jsou i ve spis. jazyce. V nářečích se vedle uvedených tvarů vyskytuje ještě podoba *mí*, vzniklá úžením z *mé*. Tvar *mé* je doložen jen vzácně, a to jako přejatý ze spis. jazyka. Slez. varianta *mojo* je sekundární forma dotvořená podle subst. tvarů typu *ojo*, *mořo*, *polo*, jež zase vznikly analogicky podle typu *město*.

Krácení u tvaru *mí* v Čechách nenastalo (dubletní *mi* je doloženo jen z lokalit 130, 153, 156 a 219), na Moravě je však realizováno zcela pravidelně, srov. PRO A1b.

Tvar *mí* (z pův. *mé*) nepíšeme s literou *ý*, neboť podtržené *ý* v odd. 1 M bychom mohli číst nesprávně *mej*.

3 Nestažený tvar *moje* jako tvar jediný zabírá jednak střed Čech a Českobudějovicko s přesahem na Slavonicko, jednak vm. nář. s přilehlým vých. okrajem střm. dialektů a slez. nář. V záp. slez. skupině má zpravidla podobu *mojo*. V Čechách jen řídce proniká do areálu tvaru *moje* forma *mí*, ve vm. dialektech ojediněle forma *mé*.

Na zbývajícím území Čech, tj. na širokých záp. a sv. oblastech, a na záp. a vých. okrajích střm. nář. dominuje tvar *mí* (v mor. krácené podobě i *mi*). Zejména na širším Strakonicku a v svč. nář. se uplatňuje vedle něj též tvar *moje*.

Je pozoruhodné, že ve všech městech zvláště u ml. generace je běžná jako dubleta forma *moje*, v pohraničí je to zpravidla tvar jediný.

4 **mé** stč., Db, Tk, MČ **moje** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol., hluž.

5 moje Ju 2, 3, 7, Ru 2, 5 — mí Po 1, Ju 1, 6, Ru 3, 4 — mi Ju 2

6 OLA 2838

Bh

251 **mému** dat. sg. m./n. (2332) — *mapa s. 369*

1 M mému — mímu (mimu též 152, 154, 158)
memu
mojemu — mojému — mojimu — mojímu (též 452)
mojém (též 730)

2 Dat. sg. m. přivlastňovacího zájmena *můj* měl ve stč. tvar *mému*, který se dochoval i ve spis. jazyce. V nářečích navíc existují formy další. Předně je to pravidelně obměněná varianta s úženou samohláskou *mímu* (< *mému*). Tato varianta podlehla v střm. nář. dalším změnám, a to krácení dlouhého *í*, srov. PRO A1b, a střm. změně *u* > *o* (*mimo*), srov. PRO D2c.

Tvar *memu* s krátkým vokálem vznikl analogií podle zájmen měkkého typu *našemu*.

Dále se dokládá tvar nestažený, tj. *mojemu*, jeho obměna v důsledku příklonu k složené flexi *mojému* a další varianta s úženou samohláskou *mojímu*, v slez. a jč. krácené podobě *mojimu*.

Tvar *mojém* představuje nář. podobu lokálu přenesenou do dativu.

Obměna *mímu* prošla pravidelným krácením jen na Moravě, srov. PRO A1b, v Čechách je – až na zcela ojedinělé výjimky – na celém území tvar nekrácený.

3 Tvar *mojemu* je doložen z Českobudějovicka a z většího území rozkládajícího se zhruba mezi Benešovem u Prahy, Kolínem, Mladou Boleslavi, Roudnicí nad Labem a Prahou. Na Moravě pokrývají nestažené tvary území od linie Moravský Beroun – Prostějov – Mikulov na východ. Jejich realizace tu může být různá: *mojemu* – sev. Kyjovsko, Kroměřížsko, Lipnicko a záp. skupina slez. nář., *mojému* – již. Uherskobrodsko a Břeclavsko, *mojímu* – sev. Valašsko, *mojimu* – vých. skupina slez. dialektů a odděleně již. úsek Českobudějovicka.

Forma *mojém* vytváří ucelenou oblast ve stř. úseku vm. nář. mezi Vsetínem a Uherským Brodem.

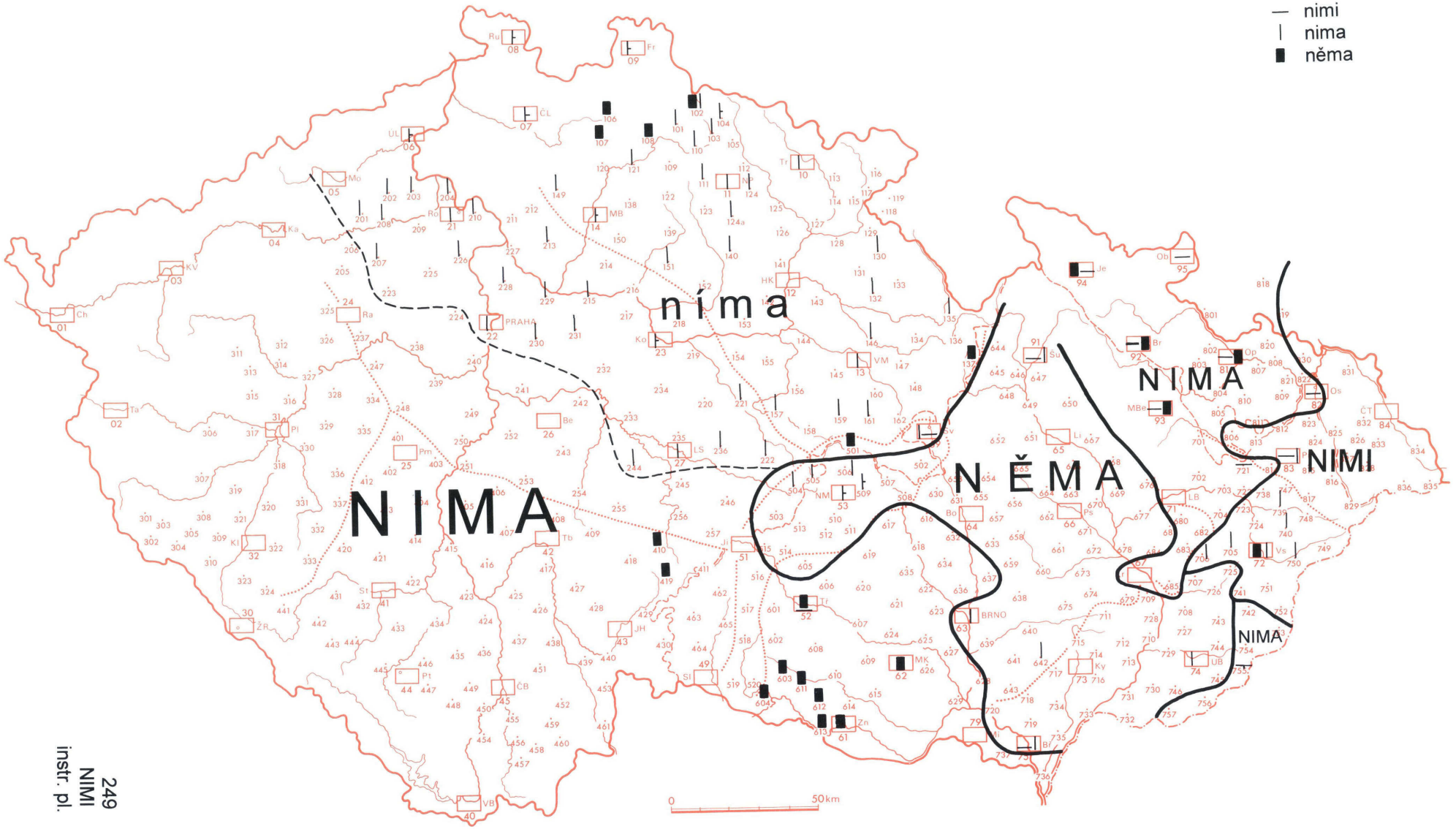

249
NIMI
instr. pl.

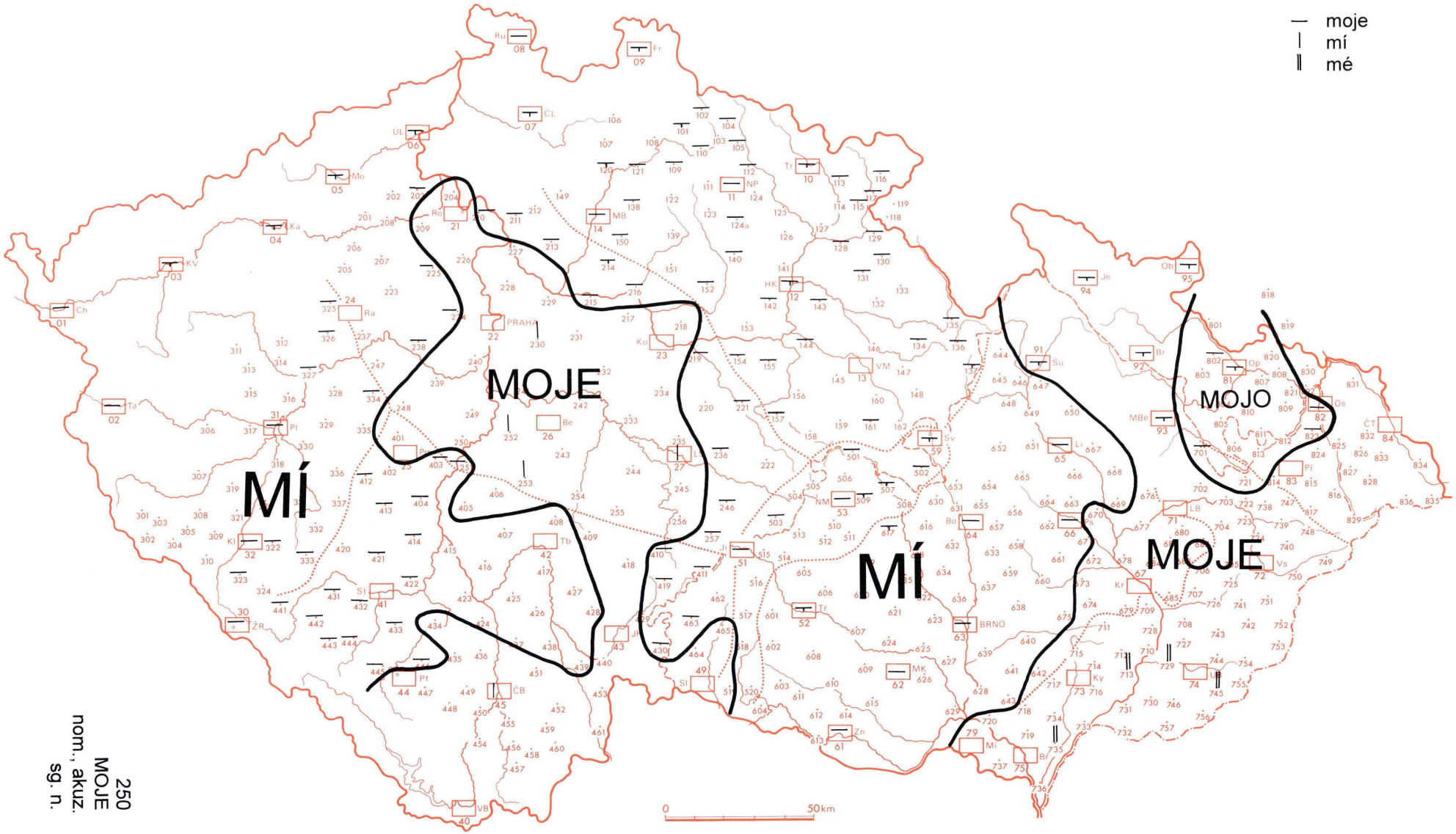

250
MOJE
nom., akuz.
sg. n.

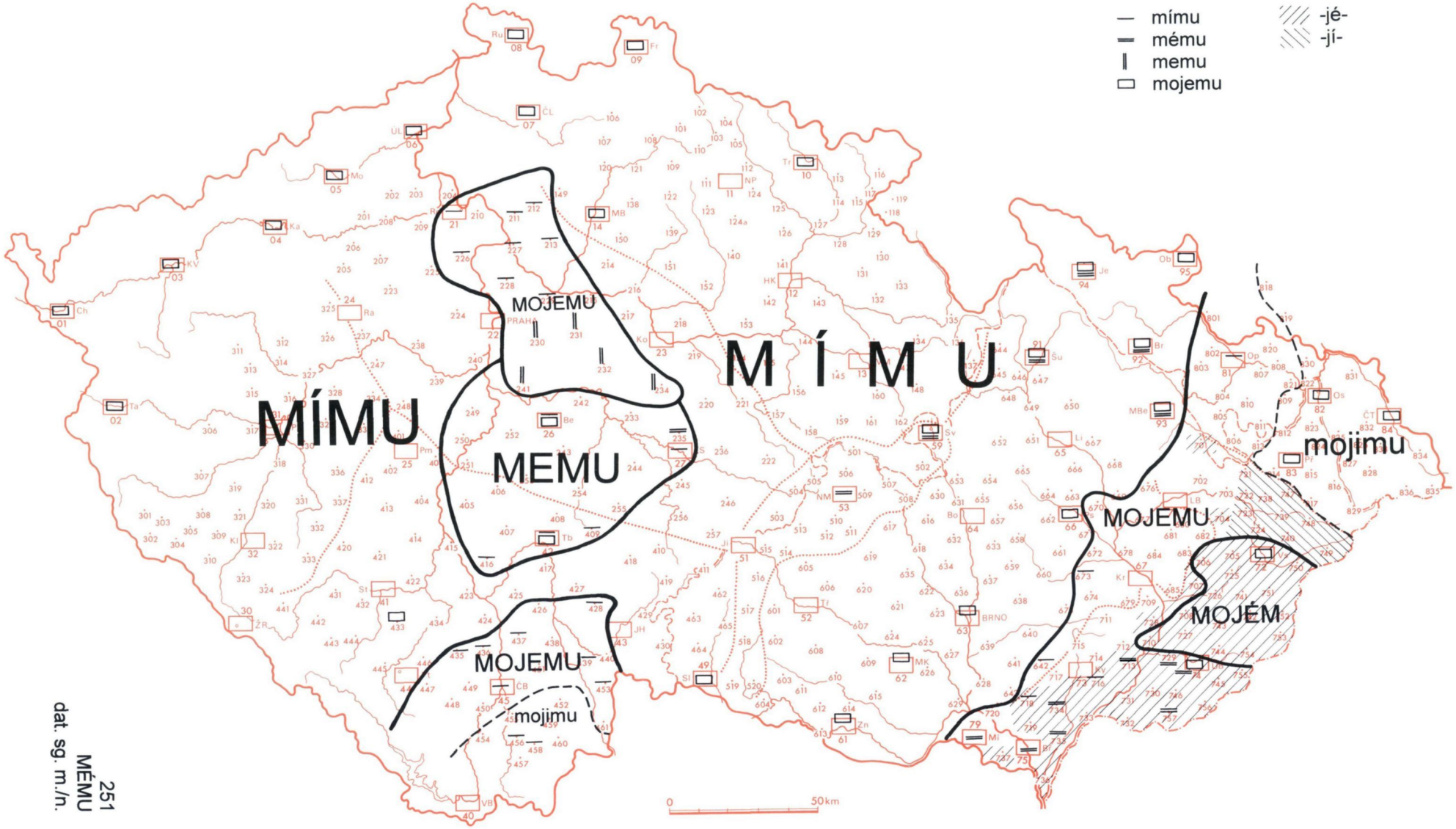

251
MÉMU
dat. sg. m./n.

Tvar *mímu* je charakteristický pro větší část Čech a pro téměř celá střm. nář. (bez Holešovska a Kroměřížska), zde zpravidla v hláskové obměně *mimo, mimu*. Varianta *memu* pokrývá značné území stř. Čech s centrem na Benešovsku.

Forma *mému*, shodná se spis. jazykem, je doložena z tradičních nářečí poměrně vzácně, častá je však v mluvě měst sm. pohraničí. Ve městech čes. pohraničí a ve většině měst Moravy a Slezska je běžný tvar *mojemu*.

4 **mému** stč., Db, Tk, MČ **mýmu** stč. též *mímu*
mojemu pol., hluž., sloven. *môjmu*

5 memu Ju 3 — mímu Po 1, Ju 1. 2, Ru 3, 4 — mimu Ju 2 — mojemu Ju 2, 3, 7 — mojému Ru 5 — mojem Ju 7 — mojém Ju 7 — mojím Ju 7

6 OLA 2830

Bh

252 **mém** lok. sg. m./n. (2333) — *mapa s. 371*

1 M mém (mem 230, 244, 416)
mím — mim — mejm
mom
mojem
mojém
mojim
mojím (též 437, 458, 459)
mojom

2 Stč. lok. sg. m./n. přivlastňovacího zájmena *můj* měl (vedle řidšího zúženého tvaru *mím*) převážně tvar *mém*. Tuto formu si uchovává i spis. čeština.

V nářečích jsou značné diference, které plynou jednak z toho, že se uvedený tvar odvozuje od stažených nebo od nestažených základů, jednak z faktu, že se pro lokál začalo užívat tvaru instrumentálového (*mim, mojim, mojím*). Navíc došlo na části území k analogickému vyrovnání podle zájmen *ten, kdo*, takže se objevují formy *mom, mojom* (< *mojim*). Analogické jsou také tvary *mojem* (podle *našem*) a *mojém* (podle *mém, dobrém*). Na značné části Čech jsou běžné tvary s krátkou samohláskou *mim* (úžením a krácením z *mém*), tvar *mojim* je (až na val. *mojím*) rovněž vždy s krátkým vokálem, tvar *mejm* patrně ukazuje na diftongizaci starší pův. instr. formy *mým*, nejde-li ovšem o analogii přímo podle instr. tvrdých adjektiv (*s dobrejm*).

Zdá se, že na větší části zkoumaného území došlo k splynutí lok. s instrumentálem; srov. ČJA 4-253 mým instr. sg. m./n. Tvary *mím* (*mim*), *mojim* v Čechách bylo by však možno pokládat i za úžené starší formy lokálu *mém, mojem*. Srov. též ČJA 4-202 dobrém lok. sg. m./n.

3 Tvary stažené a nestažené mají v podstatě stejný rozsah, jaký je zachycen na mapě věnované nom. sg. přivlastňovacího zájmena *moje* (viz ČJA 4-250 moje nom., akuz. sg. n.). V Čechách jsou však jen stažené tvary i na území mezi Ledčí nad Sázavou a Táborem.

Nestažená forma *mojim* se v Čechách vyskytuje ve dvou územních celcích, a to na velkém teritoriu ve středu Čech od Roudnice nad Labem po Benešov a dále na širším Českobudějovicku. Dále zahrnuje tento tvar Slezsko; na sev. Valašsku má podobu *mojím*.

Kompaktní areál vytváří forma *mojem*. Zahrnuje užší Kroměřížsko, Holešovsko, Lipnicko a již. okraj slez. nář. Ojediněle se objevuje i na Břeclavsku a Kyjovsku. Tvar *mojém* charakterizuje již. a stř. část vm. nář. Zde je často vedle podoby *mém*.

V Čechách a na záp. polovině Moravy převládá stažený (a zkrácený) tvar *mim*. Záp. Čechy, jv. část Čech, Zábřežsko s přilehlým Podorlickem a stř. pás obcí od Nového Města na Moravě ke Kyjovu se vyděluje výhradní variantou *mím*. Ta se většinou dubletně vedle podob s krátkým i-ovým vokálem (nejednou i s polodélkou) vyskytuje také na záp. Roudnicku, sv. od Hradce Králové a na Vysokomýtsku a v Posázaví.

Ve stř. Čechách s centrem na Benešovsku jsou běžné regionalismy *mojom* (sev. od Benešova) a *mom* (na západ k Příbrami a na jih až k Táboru).

Na nevelkém území vých. od Příbrami se vyskytuje tvar *mejm*.

V mluvě měst je do značné míry shoda se stavem venkovského okolí. V zč. pohraničních městech se jako dubletní objevují také tvary *mojem, mojim*. Podobně je tomu v sev. pohraničí moravském, zde však převažuje tvar *mojem*.

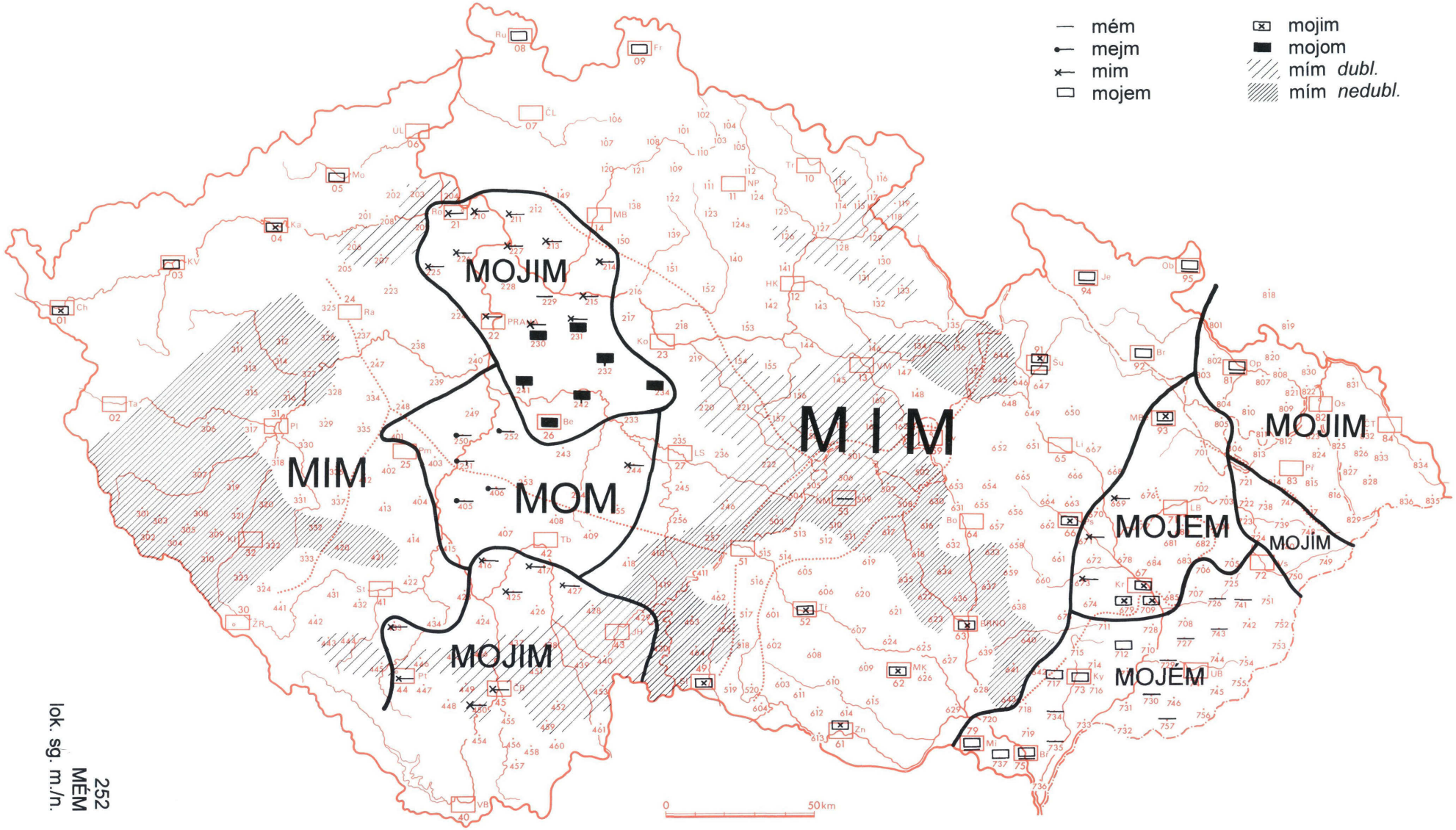

252
MÉM
lok. sg. m./n.

4 **mém** stč., Db, Tk, MČ
mojim hluž., pol. *moim*
mojom sloven.
mým stč. též *mím*, pol. *mym*

5 mím Po 1, Ju 1, Ru 4 — mim Ju 1, 2, Ru 3 — mojim Ju 2, 7 — mojom Ju 3 — mom Ju 3 — mojem Ju 7 — mojém Ju 7

6 OLA 2832

Bh

253 **mým** instr. sg. m./n. (2334) — *mapa s. 373*

1 M mím — mim
mejm — mém
mojím
mojim

2 Stč. forma instr. sg. m. a n. přivlastňovacího zájmena *můj* byla *mým* (*mejm*). Tvar *mým* je kodifikován i pro spis. jazyk. V nářečích jsou jednak tvary delších forem (*mojim*, *mojím*), jednak forem kratších (*mím*, *mim*, *mém*, *mejm*).

Nář. tvar *mím* může představovat pův. lokálovou formu úženou (a dále event. někde krácenou) nebo starý instr. se splynulou samohláskou i-ovou, místy krácenou. Předpokládaná změna *ý* > *ej* je realizována jen na mikroareálu mezi Benešovem a Příbramí a pak až v nář. stř.m.; zde je ovšem za starší *mejm* pravidelná hlásková obměna *mém*. Tvar *mojím* je výsledkem vlivu složené flexe, podoba *mojim* vznikla ve Slezsku asi krácením uvedené formy, v Čechách má původ patrně v kontaminaci s tvarem *mim*.

Tvar *mím* píšeme kvůli snazšímu čtení mapy na rozdíl od pravopisné normy s *-í-*.

3 Územní rozsah kratších a delších forem se jen málo liší od rozšíření tvarů lok. sg. (srov. ČJA 4-252 mém lok. sg. m./n.).

V Čechách převládá podoba *mim*. Nekrácená forma *mím* pokrývá souvislou oblast v záp. Čechách a pruh obcí na čes.-mor. pomezí, zvl. na Novoměstsku. Jako dubleta je poměrně častá zejména na Náchodsku a Vysokomýtsku i na Českobudějovicku. Forma *mém* je středomoravská.

Tvar *mojim* zahrnuje území mezi Benešovem, Prahou, Mladou Boleslavi a Kolínem, dále velké teritorium na jihu Čech (zde nezřídka vedle formy *mojím* a *mím*), na Moravě oblast vých. od Prostějova a pak slez. nář. Varianta *mojím* pokrývá oblast vm. nářečí a Holešovska.

Ve městech se situace do značné míry shoduje s venkovským okolím. V čes. pohraničí se však navíc uplatňuje tvar delší, nejčastěji tvar *mojim*, v sm. pohraničí zase tvar odpovídající spis. formě, totiž *mím*.

4 **mým** stč. též *mejm*, řid. *majm*, Db, Tk, MČ, pol. *mym*
mojím sloven.
mojim hluž., pol. *moim*

5 mím Po 1, Ru 4 — mim Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 3 — mojim Ju 2, 3 — mojím Ju 7, Ru 5

6 OLA 2831

Bh

254 **naším** instr. sg. m./n. (2339) — *mapa s. 375*

1 M naším (i: jen PRO F2b)
našim (i: jen PRO F2b)
našém (též 647)
našem (též 650)

2 Stč. a spis. jazyk má v instr. sg. m. a n. tvar *naším*. Ten se v nářečích vyskytuje na poměrně malém území, neboť ve Slezsku a na části Moravy došlo k pravidelnému krácení, srov. PRO A1ab. Máme za to, že celá Morava měla formu *naším*, z níž lze pravidelnými změnami odvodit téměř všechny ostatní tvary (mimo tvar *našem*). Na území Čech je dominující forma *našim*. Ta vznikla patrně vyrovnáním podle ostatních pádů, které nemají délku v koncovce (*našeho*, *našemu*, *našem* a zejména pl. gen. *našich*, dat. *našim*, instr. *našimi*). Stř.m. forma *našém* je analogická podle složené adj. flexe (jako *dobrém*, kde *é* < *ej* < *ý*); srov. ČJA 4-203 dobrým instr. sg. m./n. Tvar *našem* ukazuje na přejetí pův. lok. formy do instr.

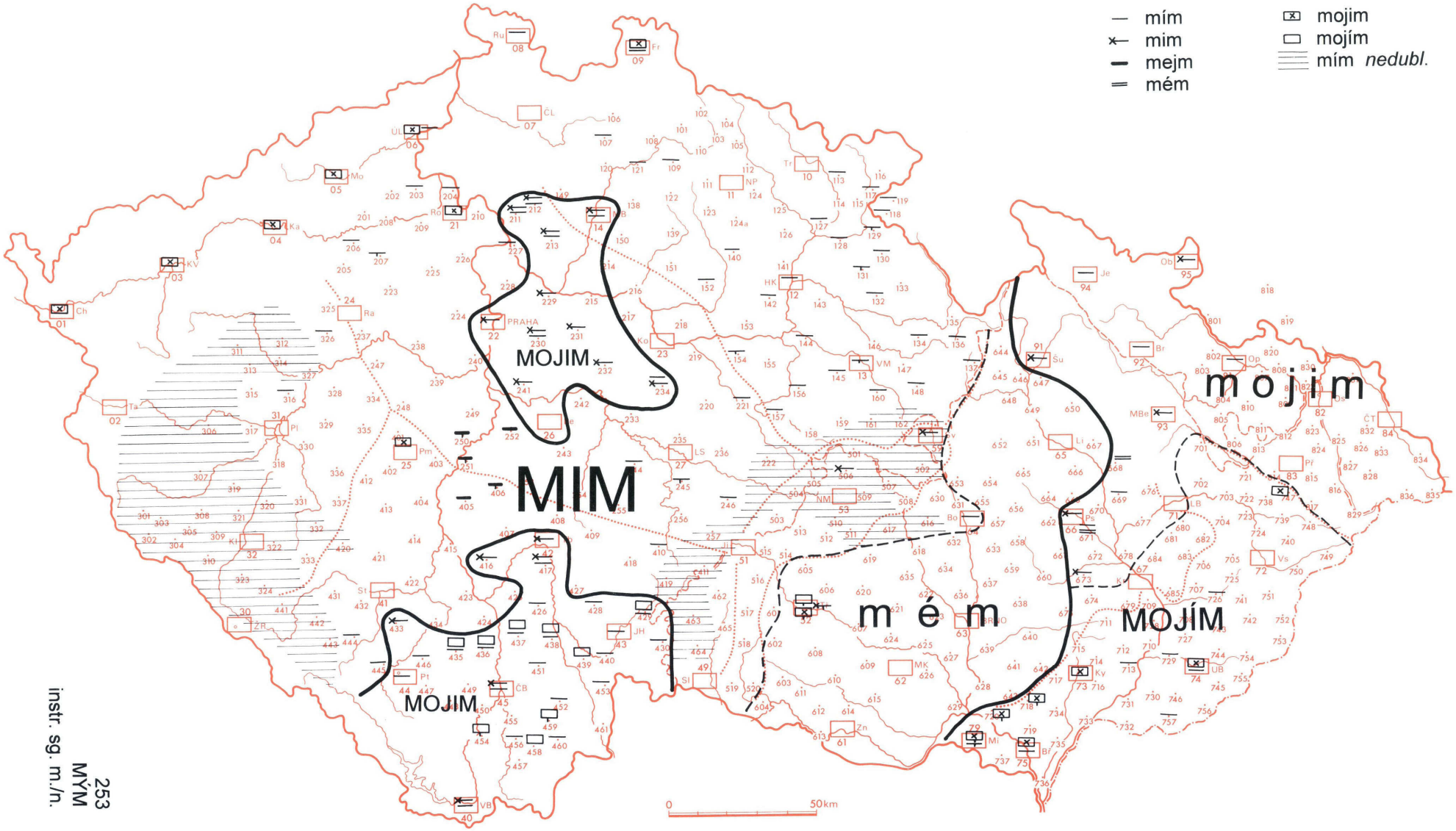

253
MÝM
instr. sg. m./n.

3 V podstatě celé Čechy mají tvar *našim*, ten je rovněž ve Slezsku a na Moravě v mikroareálu již. od Šumperka, na vých. Boskovicku a pak na Hranicku s dosahem až k Prostějovu. Forma *naším* se dokládá především z vm. nář., dále z oblasti mezi Novým Městem na Moravě a Boskovicemi a z jv. Vysokomýtska. Samostatné mikroareály vytváří ještě na Zábřežsku a pak na jz. okraji Moravy (zde většinou vedle tvaru *našim*), řídce byla zachycena na sev. a sz. okrajích Čech.

Tvar *našém* pokrývá větší území ve střm. dialektech, a to na celé jejich již. polovině a na širším Litovelsku.

Forma *našem* je omezena na malý areál mezi Slavkovem a Vyškovem.

V čes. městech je situace stejná jako ve venkovském okolí, v mor. městech byla běžně zachycována forma *našim*, v sm. pohraničí také forma *naším*.

4 **naším** stč., Db, Tk, MČ **našim** pol. *naszym*, hlužˇ.

5 naším Ju 7, Ru 5 — našim Po 1, Ju 1–3, Ru 2–4

6 —

Bh

255 **naší** dat. sg. f. (2341) — *mapa s. 375*

1 M naší (naši, našy, našý)
našej (našjej 755) — našéj (též 715, 753) — naše
naše

2 V stč. jazyce byl pro dat. sg. f. zájmena *náš* tvar *naší*, jako novější též méně často *našiej* a *našej*. Spis. jazyk má jen formu *naší*. V nářečích vedle ní existují také analogické tvary *našéj*, *našej* (podle nář. dat. složené adj. flexe, např. *dobréj*, *dobrej*), *naše* (podle nář. gen. sg. *dobre*); srov. ČJA 4-205 dobré gen., dat., lok. sg. f. Varianta *naše* vznikla z nář. formy *našej* pravidelnou monoftongizací, srov. PRO D1a. Různé realizace podoby *naší* zachycují PRO A1a (*í* > *i*), F2b (*i* > *y*).

3 Na větší části zkoumaného území převládá tvar *naší*. Jiným tvarem se liší stř. část střm. nář., tam je dominantní forma *naše*. Kyjovsko a sev. Uherskobrodsko a odděleně pak přechod. nářečí čes.-pol. se vydělují tvarem *našej*, Břeclavsko a již. Uherskobrodsko tvarem *našéj*. Formu *naše* máme doloženu z malého okrajového úseku slez. nář. severně od Opavy. V homogenní nář. oblasti tvaru *naší* se jen ojediněle a dubletně vyskytuje analogická forma *našej*.

Mluva měst se v podstatě shoduje s mluvou venkovského okolí, někde proniká tvar *naší*, shodný se spis. jazykem, ojediněle se objevuje i tvar *našej*.

4 **našej** stč., sloven., pol. *naszej*, hlužˇ. **našéj** stč. *našiej*
naší stč., Db, Tk, MČ

5 naší Ju 3, 7, Ru 2, 3 — naši Po 1, Ju 1, 2, 7, Ru 4 — našej Ru 5

6 —

Bh

256 **naši** nom. pl. m. živ. (2344) — *mapa s. 377*

1 M naši
naší — náší 304, 305
naše — náše

2 V stč. mělo zájmeno *náš* v nom. pl. m. živ. ve funkci přívlastku obvykle tvar *naši*, ten je rovněž tvarem spis. jazyka. Méně často je v stč. jazyce doložena forma *náši*, popř. *naší*. V nářečích je kromě uvedených tvarů též podoba *naše* a *náše*. Varianta *naší* je analogická podle složené adj. flexe (jako *známí*); v Čechách a na Moravě (mimo Valašsko) mohly mít vliv na vznik uvedené podoby rovněž tvary nom. pl. m. živ. typu *klucí* (viz ČJA 4-90 kluci nom. pl. m. živ.). Formy s dlouhou základovou samohláskou *náší*, *náše* představují patrně starší jazykový stav; kvantita v dvouslabičných tvarech by tedy byla původní, později analogií k ostatním tvarům však zanikla a zůstala jen v nom. sg. m., který se po zániku jerů odlišoval jednoslabičností. Nelze však vyloučit, že právě podle tohoto tvaru vznikl

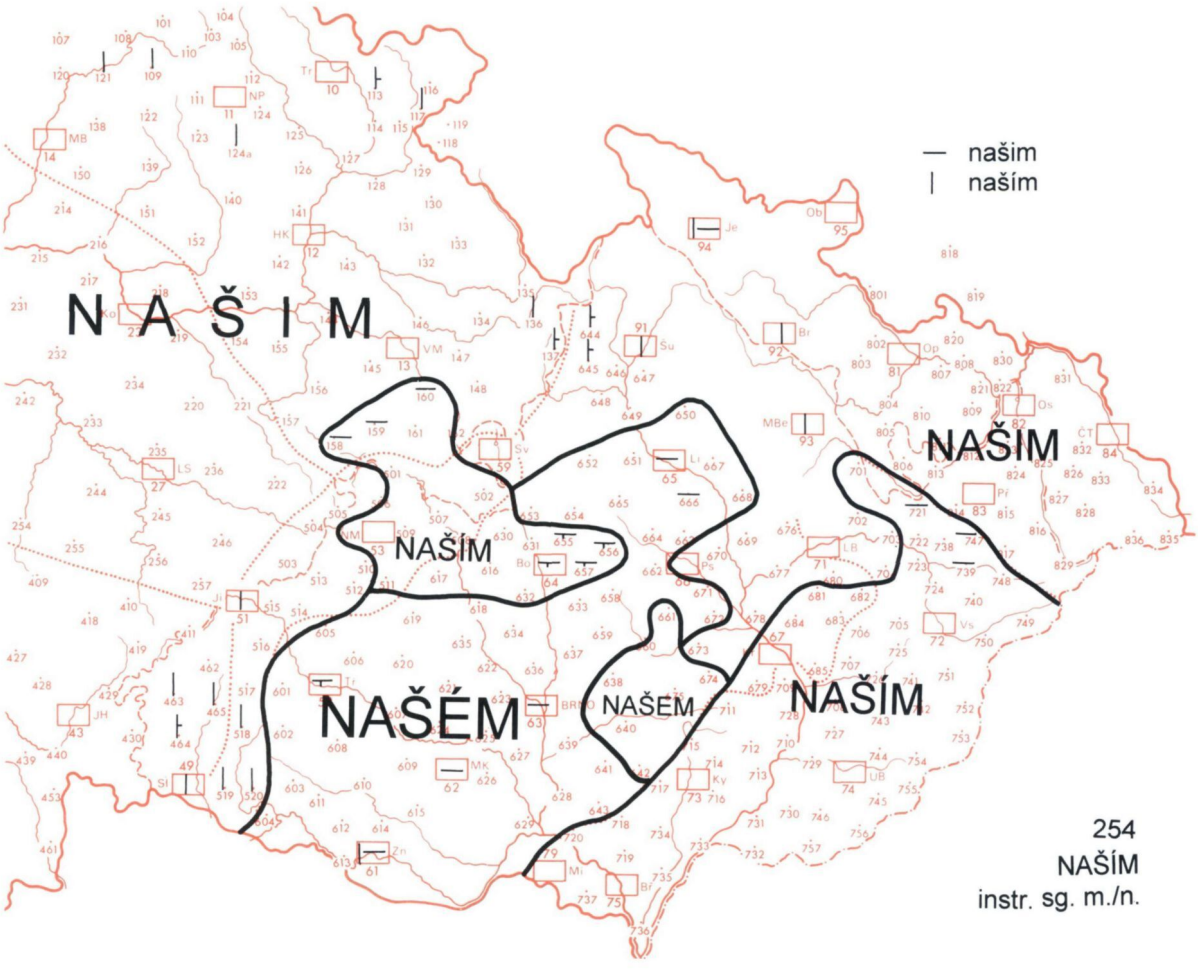

254
NAŠÍM
instr. sg. m./n.

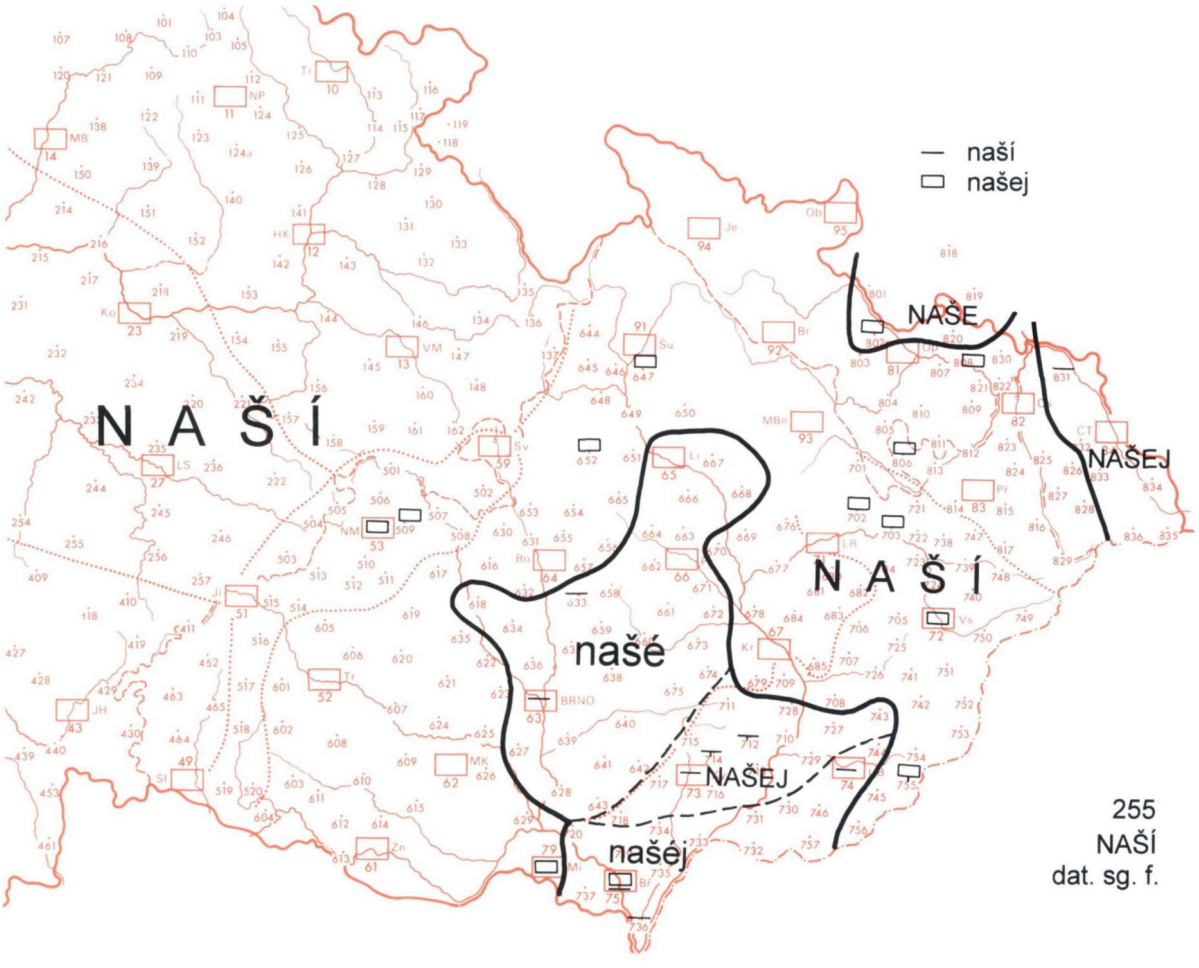

255
NAŠÍ
dat. sg. f.

tvar *náši*. Tvar *naše* je od původu akuz. pl., který se uplatňuje v nom. pl. m. neživ. a ostatních rodů. Na většině území Čech, kde došlo v nom. pl. u adj. a rodových zájmen k zániku rozlišování principu životnosti, tvar *naše* vytlačil původní tvar *naši*.

3 Tvar *naše* pokrývá v podstatě celé Čechy a v úzkém pruhu obcí přesahuje i na záp. Moravu. (Proti zájmenným tvarům *ty* × *ti* je přesah poněkud menší, viz ČJA 4-263 ti nom. pl. m. živ.) Na Moravě a ve Slezsku převládá forma *naši*. Ta se dubletně objevuje také v Čechách, zejména v Podještědí a v Podkrkonoší a poměrně často v již. Čechách. Tvar *naší* je doložen (nezřídka i jako nedubletní) ze záp. Čech z širšího Klatovska, dále ze středu Čech, a to z pásu obcí táhnoucího se od Rakovníka přes Beroun na Ledeč nad Sázavou a s výběžkem na záp. Táborsko. Na Moravě se forma *naší* dokládá častěji jako nedubletní z území sev. od Brna a záp. od Boskovic, dále z pruhu obcí z pomezí střm. a vm. nář., odděleně pak ještě z Valašska.

V městské mluvě se téměř pravidelně vyskytuje na celém zkoumaném území tvar *naši*.

4 **naši** stč., Db, Tk, MČ, sloven., hluž., pol. *nasi* **náší** stč.
náši stč.

5 naše Po 1, Ju 1–4, Ru 2, 4 — naši Ju 4, Ru 5 — naší Ru 3

6 AJŠ 1304

Bh

257 **naši** substantivizované zájmeno v nom. pl. (2345) — *mapa s. 378*

1 M naši — náši 301, 302, 307
naší — náší 303–305, 308
naše

2 Substantivizované zájmeno *naši* (např. *naši už jsou doma*) se v nářečích liší tvary i jejich územním rozsahem od téhož zájmena ve funkci přívlastku, srov. ČJA 4-256 naši nom. pl. m. živ. Výklad jednotlivých tvarů je podán u výše uvedené položky.

Vzhledem k tomu, že v Čechách nebyl výzkum realizován ve všech lokalitách, nelze podat zeměpisné rozšíření jednotlivých nář. podob s naprostou přesností.

3 Jak už uvedeno, jazykovězeměpisná situace se v Čechách značně odlišuje od zeměpisného obrazu, který skýtá předcházející mapa. Tvar *naši* (ve funkci subst.), shodný s hovorovým spis. jazykem, není běžný jen na Moravě, ale i na velkém teritoriu Čech.

Tvar *naše* má poměrně malý územní rozsah. Vyskytuje se na záp. okrajích Čech, a to na záp. Plzeňsku a pak na Mladoboleslavsku a Roudnicku, odkud zasahuje až do Prahy a jejího okolí, dále se objevil v náchodském výběžku, na Podorlicku a na záp. Novoměstsku.

Varianta s dlouhou koncovou samohláskou *naší* zabírá území širšího Klatovska a Rakovnicka, odtud navazuje na široký pás obcí táhnoucí se přes Příbramsko, Benešovsko, Táborsko na záp. Ledečsko a dále na Moravu na sev. Novoměstsko, záp. Boskovicko a sev. Brněnsko. Samostatné areály tvoří ještě na sz. Kyjovsku a na již. Kroměřížsku a odděleně pak na sev. Valašsku.

Na ostatním území je tvar *naši*.

V podstatě pouze na Chodsko jsou omezeny varianty *náši* a *náší*.

4 **naši** stč., Db, Tk, MČ, SSČ hovor., sloven., pol. *nasi*, hluž. **náší** stč.
náši stč.

5 naši Ju 1, 2, 4, Ru 2, 4, 5 — naší Ju 2, 3, Ru 3 — naše Po 1, Ju 2

6 AJŠ 1304

Bh

258 **našim** dat. pl. (2346) — *mapa s. 379*

1 M našim
naším (i: jen PRO F2b)

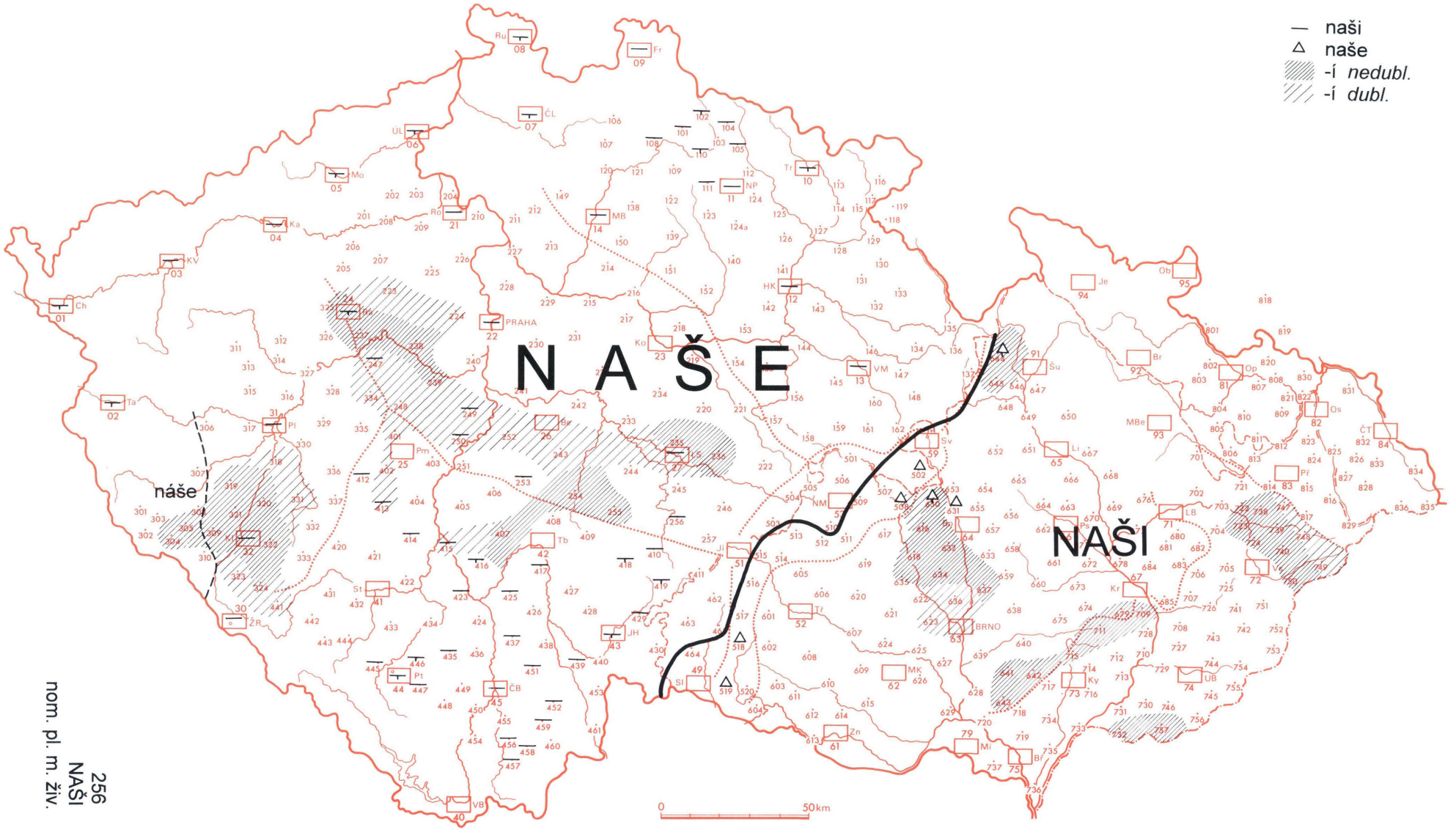

256
NAŠI
nom. pl. m. živ.

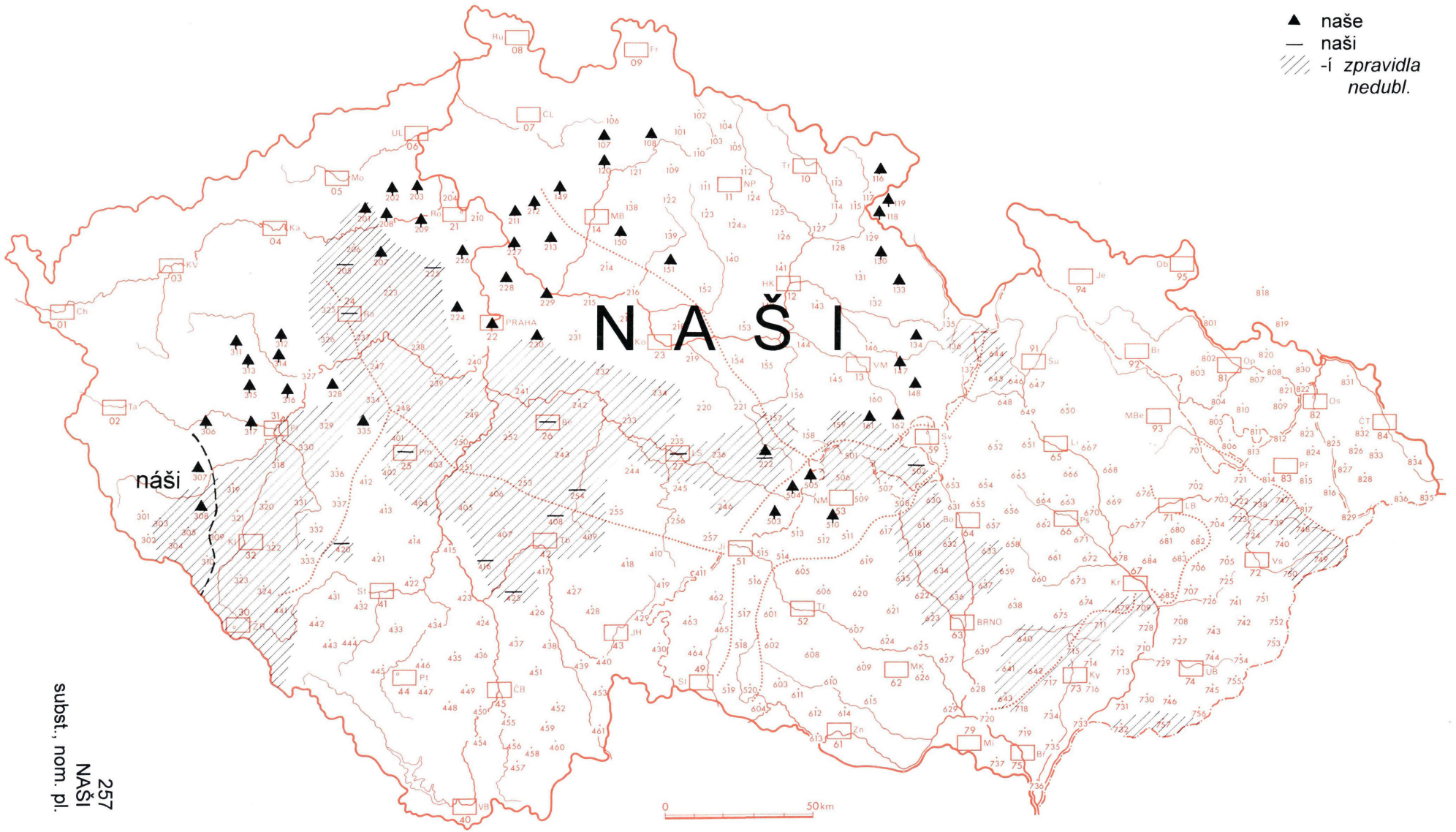

257
NAŠI
subst., nom. pl.

258
NAŠIM
dat. pl.

našejm — našém
našem

2 Dat. pl. zájmena *náš* má ve spis. jazyce ve všech rodech tvar *našim*. Stejnou formu měl i v stč. jazyce. V dialektech je pestrost zakončení.

Forma *našim* v Čechách navazuje nepochybně na stč. stav, na vých. Moravě a ve Slezsku může jít rovněž o uchování tohoto staršího stavu, nelze však zcela vyloučit (vzhledem k existenci vm. tvaru *naším*), že tu forma *našim* vznikla krácením z *naším*. Uvedený tvar vznikl nepochybně podle složené deklinace (*naším* jako *jarním*). Formy *našém*, *našejm* ukazují na to, že se zde mohl uplatnit i vliv složené flexe tvrdých adjektiv (*našejm* jako střč. *dobrejm*, *našém* jako střm. *dobrém*). Dat. forma *našem* má původ v analogickém vyrovnání podle dativu ukaz. zájmena *těm*.

Na mapě nezachycujeme různou realizaci i-ového vokálu po souhlásce (*našim* × *našym*); rozšíření uvedeného jevu postihují PRO F2b.

3 Pův. dativní tvar *našim* se uchoval na větší části Čech (kromě širokého pruhu obcí ve středu země), dále ve Slezsku a v klínu obcí zasahujícím z Lipnicka přes Holešovsko, Kroměřížsko až ke Kyjovu. Forma *naším* byla zachycena ve vm. nář. s výjimkou sev. Kyjovska a sev. Lipnicka. Dále vytváří malý areál mezi Novým Městem na Moravě a Boskovicemi s malým přesahem do vých. Čech.

Obměna s diftongem *našejm* pokrývá oblast stř. Čech od Prahy přes Benešovsko, Ledečsko až na Novoměstsko, odtud pokračuje úzkým pruhem obcí od Jihlavy k Slavonicím. Odděleně vystupuje ještě na Náchodsku a Kladsku. V již. polovině střm. nář. se realizuje v obměně *našém*. Uvedená forma se nejednou dokládá (ale vždy jako dubletní) z území sev. od Prostějova.

Samostatný územní celek vytváří ještě forma *našem*. Rozkládá se v pásu obcí od Litovle přes Prostějovsko až na záp. Kyjovsko.

Městská mluva se příliš neliší od tradičních nářečí, do ní však proniká tvar shodný se spis. jazykem, tj. *našim*.

4 **našim** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *naszym*, hluž. **naším** stč. říd.

5 našim Po 1, Ju 1–4, 7, Ru 2–4 — naším Ru 5 — našejm Ju 3

6 —

Bh

259 **našimi** instr. pl. (2347) — *mapa s. 381*

1 M našimi
našími (-my 706, 723, 739, 750)
našima
našíma
našejma (též 713) — našéma
našema

2 Stč. podoba instr. pl. zájmena *náš* měla formu *našimi*, řídce i *našimi*, *našemi* (duál *našima*). Ve spis. jazyce máme jen tvar *našimi*. V nářečích je situace složitější. Kromě uvedených forem byly zachyceny ještě tvary vzniklé podle jiných deklinačních typů: *našíma*, *našejma* a *našéma*.

Tvary *našimi*, *našima* navazují na formy stč. Tvar *našema* je patrně analogický podle nář. zájmenných forem *těma*, *všema*. Varianty *našíma*, *našejma* byly vytvořeny podle adj. tvarů *dobríma*, *dobrejma*, obměna *našéma* vznikla z *našejma* pravidelnou monoftongizací diftongu, srov. PRO D1abc.

Varianty *našími* (*našými*, *našýmy*), *našíma* jsou analogické podle složené adj. flexe (jako *jarními*, *jarníma*); zakončení na *-my* je rovněž analogické patrně podle instr. subst. f., např. *kravamy*, srov. ČJA 4-194 kravami instr. pl. f.

3 Hranice tvarů na *-ma* a na *-mi* se v podstatě kryje s hranicí těchto zakončení instr. pl. u adjektiv a u substantiv. Tvary na *-mi* zahrnují oblast vých. Slezska a sev. úsek vm. nář. Na ostatním území jsou tvary na *-ma*.

Na větší části Čech převládá tvar *našima*. Ten přesahuje ještě do jz. cípu Moravy a na Boskovicko, odděleně se pak vyskytuje dále na vých. okraji střm. dialektů (na Holešovsku, Kroměřížsku a Lipnicku), v záp. skupině slez. nář. a na menším areálu vých. a sv. od Uherského Brodu. Forma *našema* byla v Čechách doložena většinou jako dubletní, a to v úzkém pruhu obcí mezi Příbramí a Strakonicemi a pak na větším teritoriu zaujímajícím území od Prahy a Kolína na sever (na vých. Mladoboleslavsku i jako forma jediná). Její nedubletní

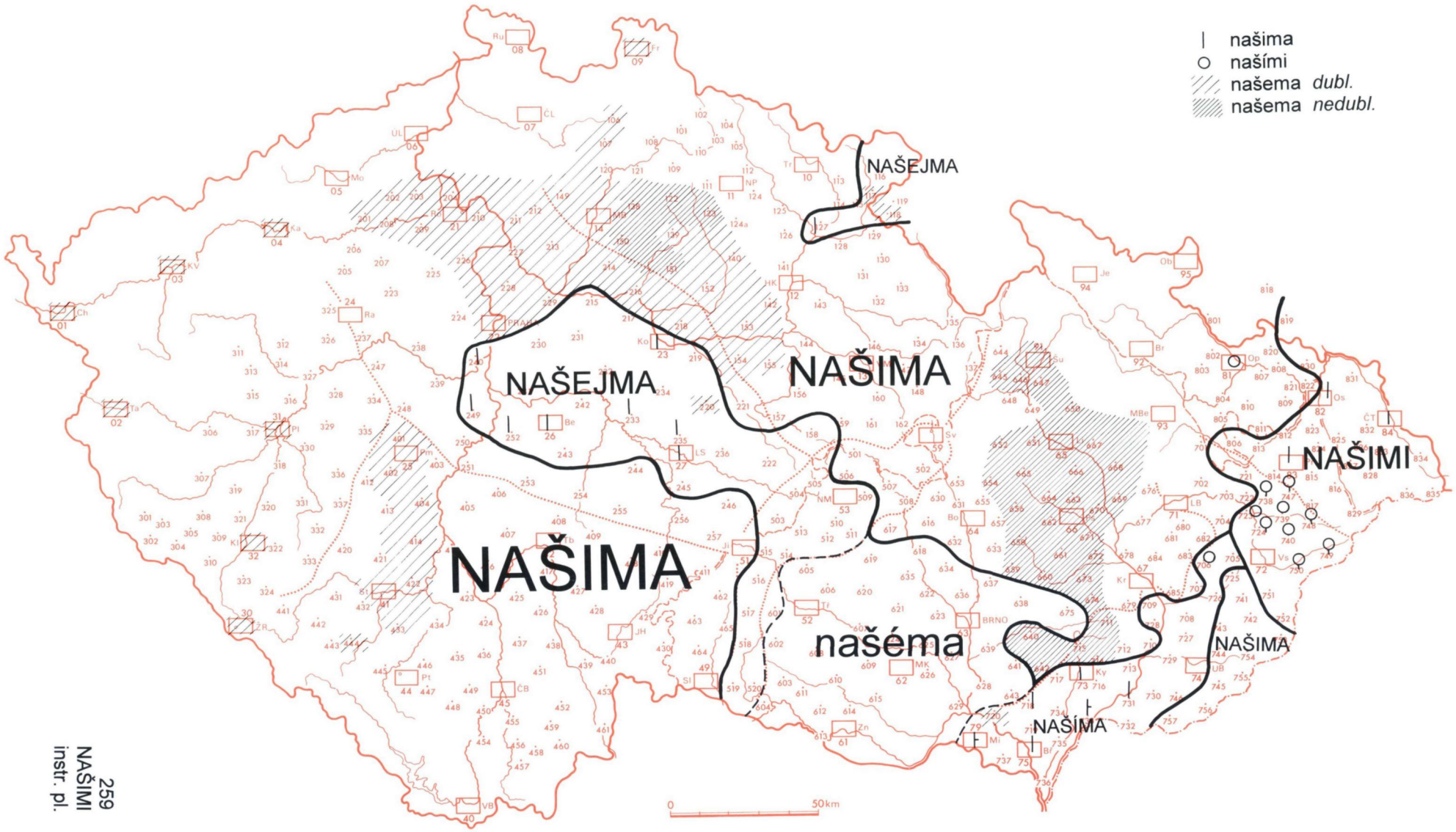

259
NAŠIMI
instr. pl.

výskyt se dokládá ještě z Moravy, a to ze Zábřežska a z větší části centrálního úseku střm. nář. s malými přesahy na jih.

Tvar *našejma* pokrývá území ve středu Čech, a to oblast na východ od Prahy, Benešovsko, Ledečsko, na Moravě pak Novoměstsko a úzký pruh obcí již. úseku čm. dialektů. Tady na uvedený tvar územně navazuje forma *našéma*, jež zahrnuje již. polovinu střm. nář.

Forma *našíma* je obvyklá v pásu obcí Břeclavska, vých. Kyjovska a záp. Uherskobrodska s výběžkem až na Vsetínsko.

Tvar *našími* se vyskytuje na severním Vsetínsku (někdy vedle obměny *našimi*), varianta *našimi* je běžná ve vých. skupině slez. nář.

4 **našimi** stč., Db, Tk, MČ, sloven., hluž., pol. *naszymi* **našima** stč. instr. duálu
našími stč.

5 našimi Ju 7 — našími Ju 7 — našima Ju 1, 2, 4, 7, Ru 2 — našíma Ju 7, Ru 5 — našema Po 1 — našejma Ju 3, Ru 1

6 —

Bh

Zájmena ukazovací

260 **tomu** dat. sg. m./n. (2352) — *mapa s. 383*

1 M tomu
temu (též 72, 74)
tom
tem

2 Dat. sg. m. ukazovacího zájmena *ten* uchovává na značném území našich nářečí starý pův. tvar *tomu*, který je shodný se spis. jazykem. V nářečích na Moravě lze sledovat některé odlišnosti. Jednak došlo k analogickému vyrovnání podle měkké flexe zájmen (*temu* podle *našemu*), popř. podle tvarů složené adj. flexe, jednak tvarově splynul dativ s lokálem – *k tom*, *tem* jako *o tom*, *tem*.

Tvary *tomu*, *temu* podléhají pravidelným střm. změnám *u* > *o*, *o* > *u*: *tomo*, *tumo*, *temo*, *temọ*, srov. PRO D2bc. Tvar *temu* ve vých. úseku slez. nář. má hláskovou obměnu *tymu*, srov. *eN* > *yN*, PRO E7. Těmto hláskovým variantám na mapě ani v komentáři nevěnujeme další pozornost.

3 Tvar *tomu* pokrývá oblast Čech a záp. Moravy po linii Šumperk–Boskovice–Brno–Mikulov, zejména u mladé generace proniká i do mluvy měst dále na východě. Od uvedené linie na východ jsou běžné formy *temu*.

Tvar *tom* vytváří kompaktní územní celek ve stř. úseku vm. nář. a dále mikroareál sz. od Boskovic. Z vm. nář. se rozptýleně dokládá též varianta *tem*.

4 **temu** pol. **tomu** stč., Db, Tk, MČ, sloven., hluž.

5 tomu Po 1, Ju 1–4, Ru 3, 4 — temu Ju 4, Ru 5 — tom Ru 2 — tem Ju 7

6 —

Bh

261 **tom** lok. sg. m./n. (2353) — *mapa s. 383*

1 M tom
tem
tím — tym (tim 504, 506, 631, 673) — tém
ťim

2 Lok. sg. m. ukazovacího zájmena *ten* má v mnohých nářečích tvar shodný se stč. stavem a se spis. jazykem, totiž *tom*.

Některé nář. formy vznikly v důsledku splývání lokálu s instrumentálem. Tak forma *tim* představuje pravidelně krácený původní tvar instrumentálu *tím*, rovněž forma *tým* byla převzata z nář. instr. tvaru, následné tvrdé *t*- tu však ukazuje na vliv složené adjektivní flexe (*tým* jako *dobrým*), popř. na tvarové vyrovnání podle

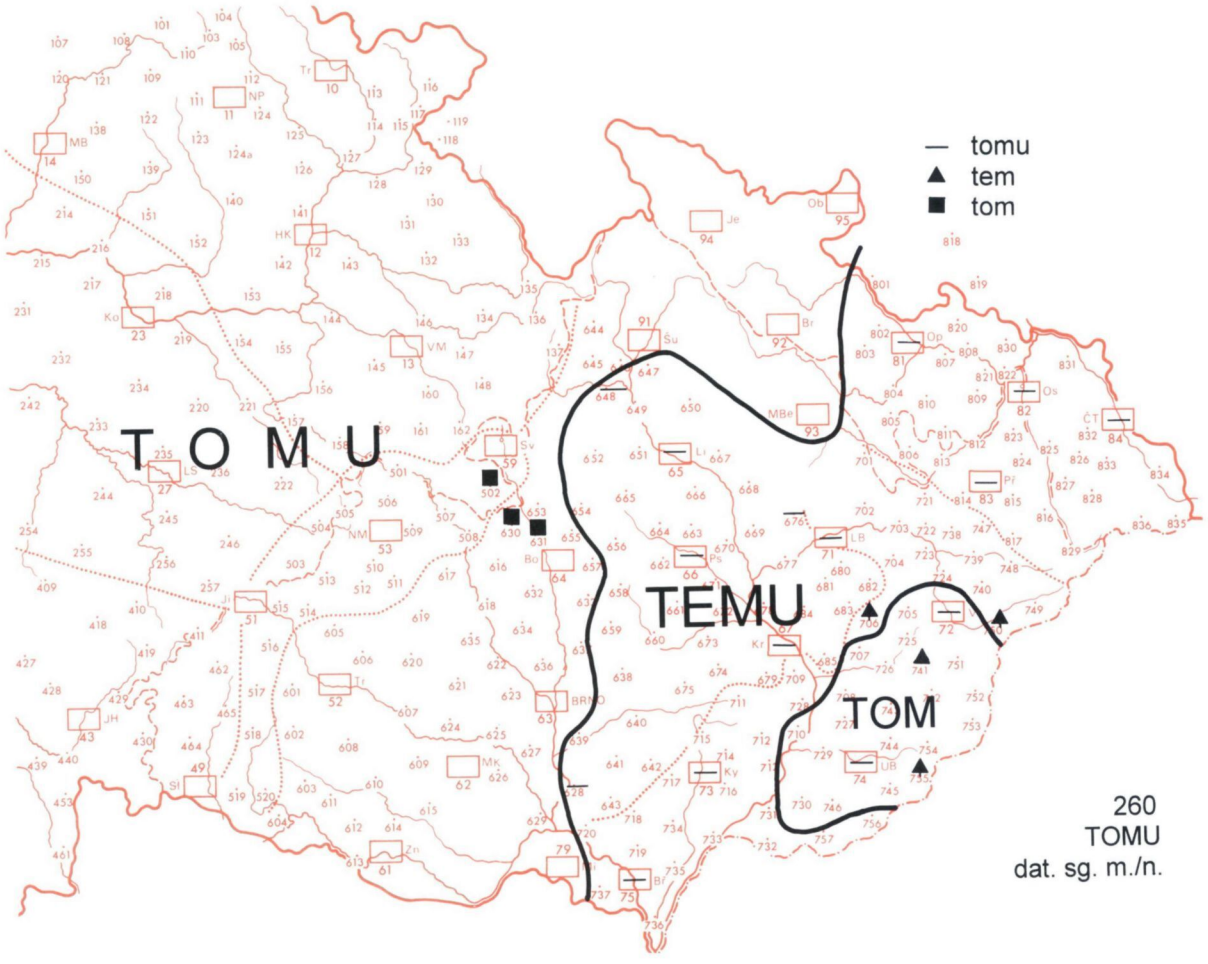

260
TOMU
dat. sg. m./n.

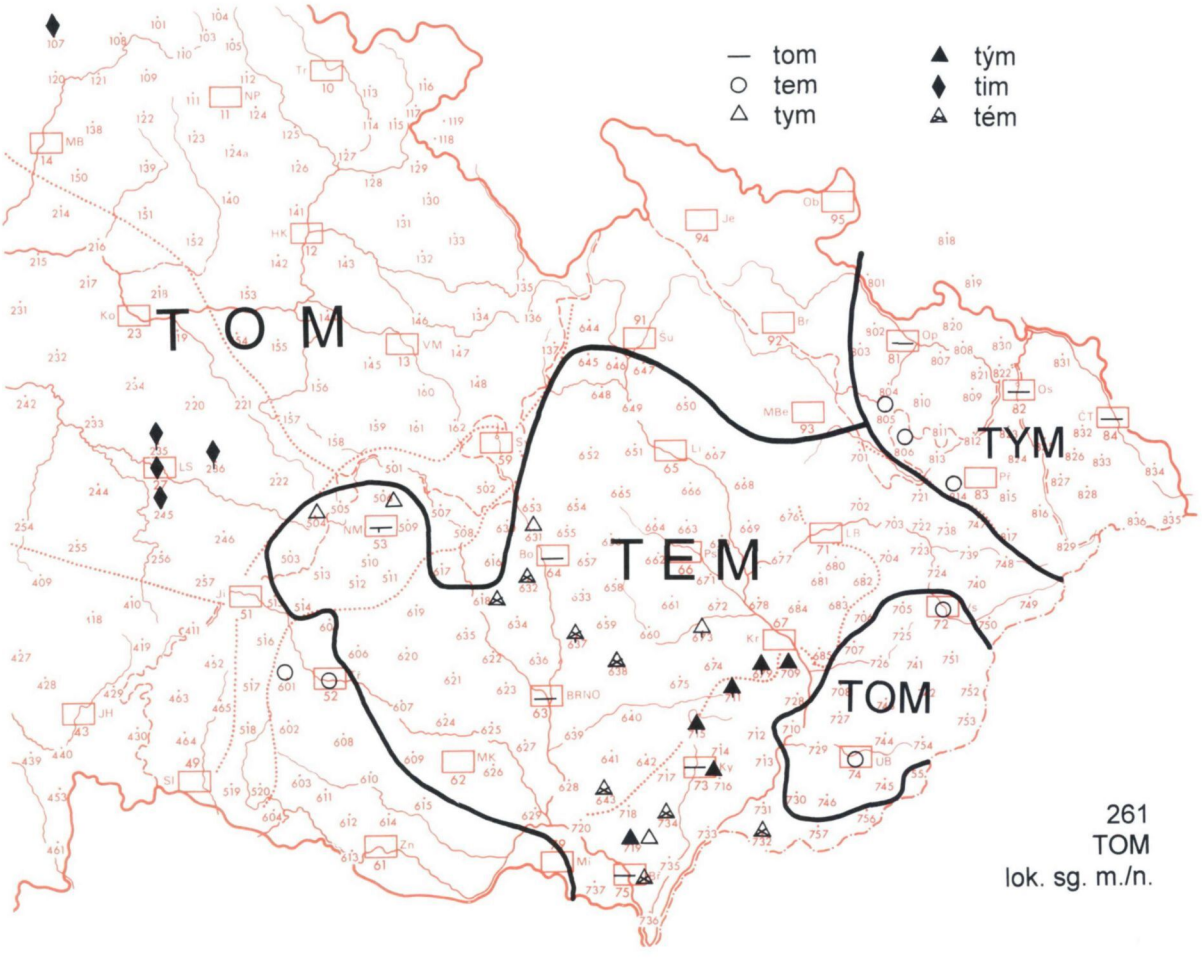

261
TOM
lok. sg. m./n.

ostatních pádů paradigmatu (*tym* jako *teho*, *temu*; *toho*, *tomu*), ve Slezsku došlo k pravidelnému krácení; také střm. obměna *tém* je náležitý střm. instr. tvar (*tým* > *tejm* > *tém*) ve funkci lokálu.

Forma *tém* mimo území střm. nářečí (732, 734, 75) představuje analogický tvar podle lokálu složené adjektivní flexe (*o tém* jako *o dobrém*). Tvar *tem* je analogický podle sklonění zájmen *o něm*, *o našem*.

3 Celé Čechy s jz. Moravou a odděleně stř. úsek vm. dialektů uchovávají starý tvar *tom*. Forma *tem* charakterizuje oblast střm. nář. a sev. a již. úsek vm. dialektů. Tvar *tym* zahrnuje celé Slezsko, tvary *tým*, *tém* netvoří kompaktní celek. Poněkud soustředěněji se vyskytují na záp. okraji vm. nář. a na Novoměstsku. Forma *tim* byla zachycena na Ledečsku a v Podještědí.

Mluva ve městech se většinou shoduje s mluvou venkovského okolí.

4 **tom** stč., Db, Tk, MČ, sloven. **tym** pol., hluž.

5 tom Po 1, Ju 1–4, Ru 2–4 — tem Ju 4, 7, Ru 5 — tim Ju 1, 2

6 ASJ II 187:171, OLA 2858

Bh

262 **tím** instr. sg. m./n. (2354) — *mapa s. 385*

1 M ťím — ťim
tým — tym — tı́m — tém
tem

2 Stč. formě instr. sg. mask. a neuter *tiem* odpovídá spis. podoba *tím*. Ta se uchovává v našich dialektech jen na malém území. Velký rozsah má tvar *tim* s krátkou samohláskou, vytvořený patrně vyrovnáním podle ostatních pádů, které mají krátký vokál, tedy podle *toho*, *tomu*, *tom*. Ostatní tvary (*tým*, *tém*) ukazují na vyrovnávání podle složené adj. flexe (podle *dobrým*, *dobrém*).

Střm. tvar *tem* (podle *našem*) svědčí o splývání lok. s instr. ve prospěch tvaru lokálového.

V oblasti nář. čm. a střm. dochází k pravidelnému krácení samohlásky *í*, srov. PRO A1b, v již. úseku vm. dialektů došlo k splynutí samohlásky *ý* > *í*, srov. PRO F2a.

3 V podstatě celé Čechy a jz. cíp Moravy charakterizuje forma *tim*. Ta se pouze na sev. a vých. okraji vyskytuje vedle podoby *tím*.

Téměř celá Morava a Slezsko se odlišují pravidelnými hláskovými obměnami tvaru *tým*: Střm. nář. mají převážně tvar *tém*, úzký pruh obcí na čes.-mor. pomezí a již. úsek vm. dialektů se liší formou *tým*, *tym* (s vyslovovaným úzkým i-ovým vokálem) a slez. nář. obměnou *tym*; vm. dialekty uchovávají tvar *tým*.

Ve stř. části střm. nář. a na jejich jv. okraji splynul tvar instr. s tvarem lok.; odtamtud pocházejí zápisy formy *tem*, nezřídka však jde o formu dubletní.

Ve vm. a slez. městech a ve městech sm. pohraničí se hojně uplatňuje forma *tím*, shodná se spis. jazykem.

4 **tím** stč. *tiem*, Db, Tk, MČ **tym** pol., hluž.
tým sloven.

5 ťím Ru 4 — ťim Po 1, Ju 3, Ru 4 — tim Ju 1–4, Ru 1–3 — tím Ru 4 — tým Ju 7 — tém Ju 6

6 PLPJ 267, OLA 2857

Bh

263 **ti** nom. pl. m. živ. (2358) — *mapa s. 385*

1 M ťi — ťí (cí 755)
ti (te 604)

2 Stč. a spis. forma nom. pl. život. ukaz. zájmena *ten* je *ti*. V některých nářečích (také ve shodě se stč. stavem) existuje i obměna *tí*, jež vznikla podle složené adj. flexe (*tí* jako *mladí*). Na části území mor. dialektů se oblast výskytu tvaru *tí* shoduje s výskytem tvaru nom. pl. mask. životných *klucí*, srov. ČJA 4-90 kluci nom. pl. m.; nelze tedy vyloučit vliv těchto substantivních tvarů. Na záp. části zkoumaného území není v nom. pl. vyjádřena životnost

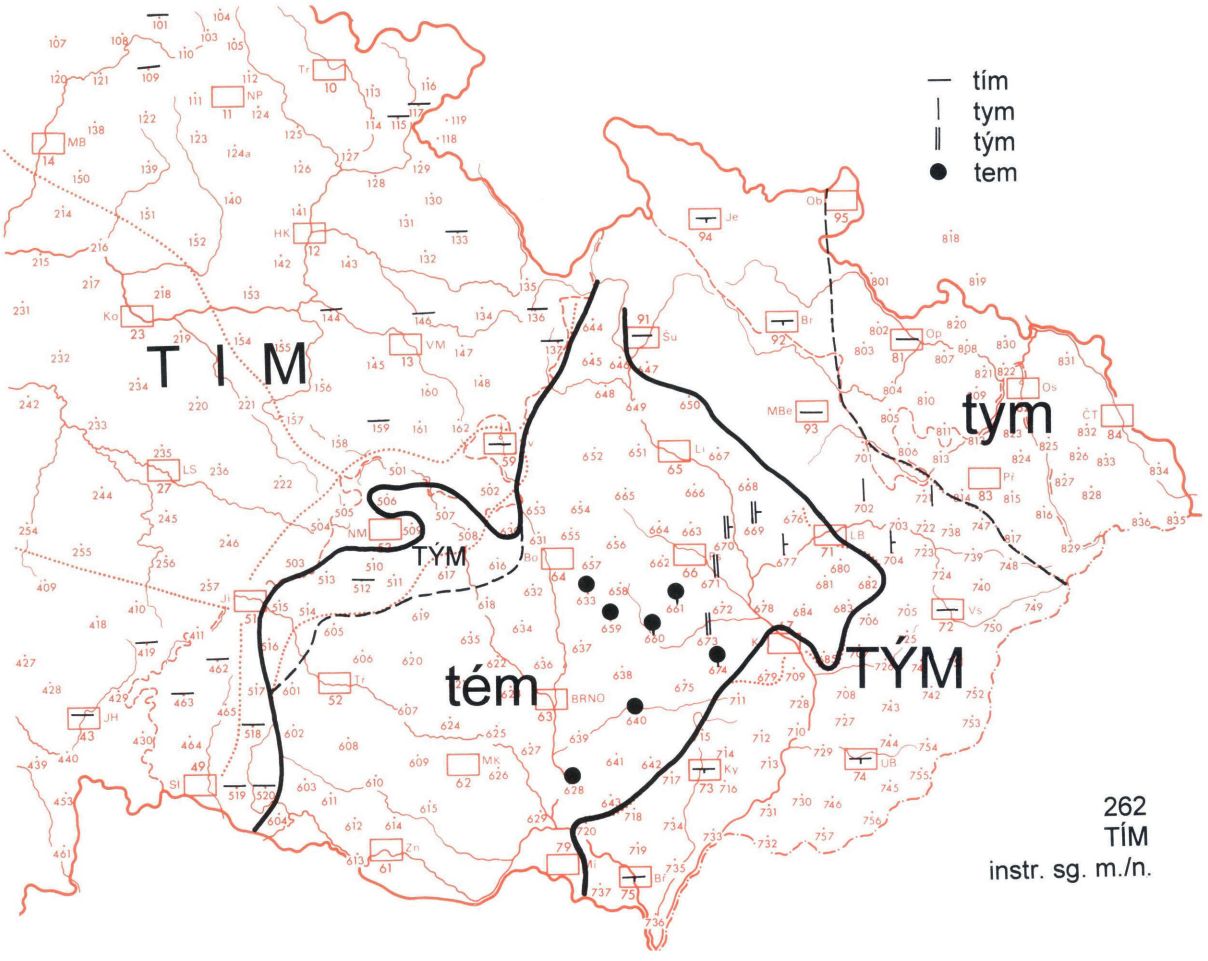

262
TÍM
instr. sg. m./n.

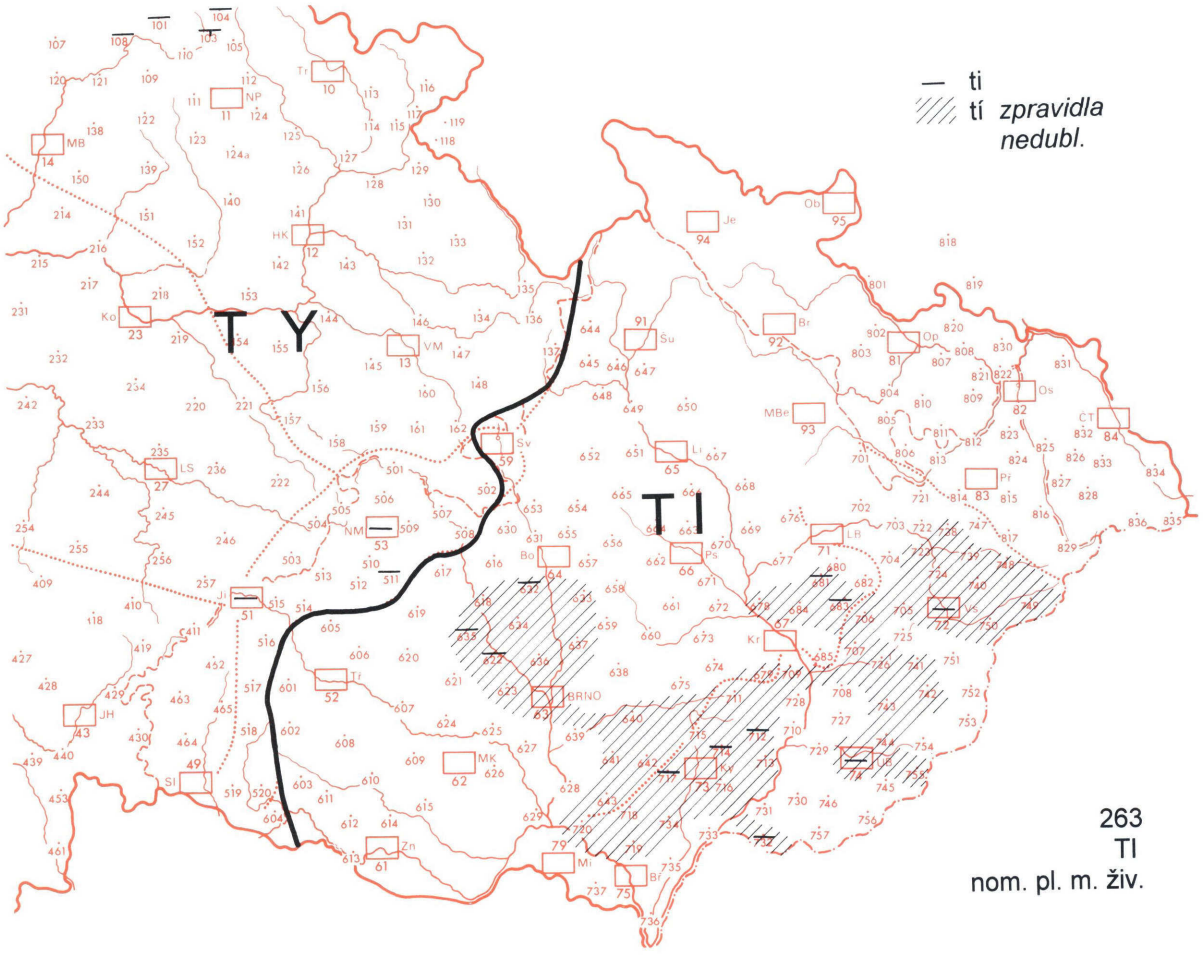

263
TI
nom. pl. m. živ.

a stejně jako u neživotných se tvar nominativu plurálu životných rovná tvaru akuzativu, srov. např. *ty* (*hodný kluci*). (Typ *hodní kluci* je však doložen ještě v již. Čechách.)

Na sev. okraji slez. nář. se dosud reliktně objevují substantivní tvary nom. pl. mask. životných shodné s tvary akuzativními, např. *tam su vlky, Čechy se hadaju*. S uvedenými tvary se pak shodují přísudková slovesa, adjektiva i rodová zájmena, tedy např. *ty zle psy ščekaly, ty tluste kapry se něhybaly* (např. 801, 820, 822, 819). Kromě těchto ojedinělých případů má však nom. pl. mask. živ. ve Slezsku vždy formu *ti* (*c'i, ći, čy*).

3 Téměř všechna čes. nář. v užším smyslu (včetně přechod. nář. čm.) jsou charakteristická jediným tvarem bez rozlišení životnosti, tedy tvarem *ty*. Tvarem odrážejícím životnost, totiž tvarem *ti*, se vyděluje Morava a Slezsko. Jako okrajový čes. archaismus se uvedená forma uchovává dosud na mikroareálu v záp. Podkrkonoší.

Tvar s dlouhou i-ovou samohláskou *tí* tvoří velice členité území. Vyskytuje se sev. od Brna, pak na velké oblasti s centrem na Kyjovsku, dále v okolí Uherského Brodu, na Zlínsku a severním Vsetínsku.

Mluva měst se neliší od nář. venkovského okolí.

4 **ti** stč., Db, Tk, MČ, pol. osob. *ci*, hluž. *ći* **tí** sloven.

5 ťi Ju 7 — ťí Ju 7, Ru 5 — ti Po 1, Ju 1–4, Ru 2–4

6 MAGP 486, 487, PLPJ 180, OLA 2864

Bh

264 **těch** gen. pl. (2359) — *mapa s. 387*

1 M ťech
tech
tich
tych
tých (ý: jen PRO F2a) — tejch — téch

2 Gen. pl. ukazovacího zájmena měl v starším jazyce jednotnou formu *těch* pro všechny rody. Tu si podržuje i ve spis. jazyce. V nářečích panuje vlivem různých vyrovnávacích procesů značná tvarová pestrost.

Kromě výše uvedeného tvaru se užívá formy *tých*. Ta vznikla podle složené adjektivní flexe (jako *dobrých*) a může se realizovat v pravidelných hláskových variantách (střm. *téch*, čes. *tejch*, srov. PRO D1a, slez. *tych*, srov. PRO A1a). Tvar *tich* je opět analogický podle zájmenného tvaru *našich* nebo podle složeného sklonění, náslovné *ť-* má původ ve vyrovnávacím procesu k tvarům s *ť-* náležitým, např. k dat. a lok. pl. *těm, těch*. Široce rozšířená podoba *tech* představuje starý tvar *těch* paradigmaticky vyrovnaný k formám s náslovným *t-*, např. *ten, toho, ty*.

Jako zástupný tvar byl v dotazníku u genitivu uveden také dativ. Ten se vcelku od genitivu neliší, až na vm. nář., kde se vedle převládající formy *tych* nezřídka objevuje dat. forma jen s dlouhou samohláskou, tedy *tým*. Zdá se, že zde k zdloužení samohlásky došlo z fonetických příčin, v důsledku sousední nosové souhlásky; nejde tu tedy o výsledek vyrovnávacího procesu. Uvedený stav, tj. *tych*, ale *tým* byl zachycen v lokalitách 705, 710, 712, 730, 736, 745, 746, 753, 754.

3 Starší tvar *těch* žije sice na rozsáhlém území Čech, ale většinou vedle jiných nář. forem. Jako jediný tvar je doložen z různě velkých, málo sevřených územních celků, a to ze širšího Táborska a z oblasti již. od Ledče nad Sázavou a na západ od Jihlavy. Menší areál vytváří dále záp. od Strakonic a odděleně na teritoriu sev. od Kolína. Mikroareál tvoří ještě na Zlínsku. Na území Čech je běžný dále v městské mluvě (zejména v pohraničí jako výraz jediný). Rovněž v mor. městech převládá zvl. u ml. generace.

Podoba *tech* je charakteristická pro sev. polovinu Čech. V zč. úseku je výhradní, jinde dubletní. Nedubletně je doložena rovněž z vč. okraje a pak z velké navazující oblasti střm. nář., která zahrnuje celou jejich sev. polovinu a zejména na Kyjovsku přesahuje do oblasti vm. dialektů. Již. polovina střm. nář. se liší tvarem *téch*. K této oblasti přiléhá na západě úzký pruh obcí s formou *tejch*. Ta se vyskytuje ještě severněji na záp. Novoměstsku a na užším Vysokomýtsku. Doložena je rovněž z Náchodska a ze záp. Roudnicka.

Tvar *tých* zabírá větší část vm. nář. a nář. slez., zde ovšem v krácené podobě *tych*, jež se překvapivě často dokládá i z oblasti vm. nář. a ze záp. Plzeňska (tady v realizaci s úzkým i-ovým vokálem); to svědčí patrně o jiných vyrovnávacích procesech. Forma *ťich* (zpravidla jako dubletní) pokrývá větší část jzč. nář. s přesahem téměř až ku Praze (není však na širším Táborsku).

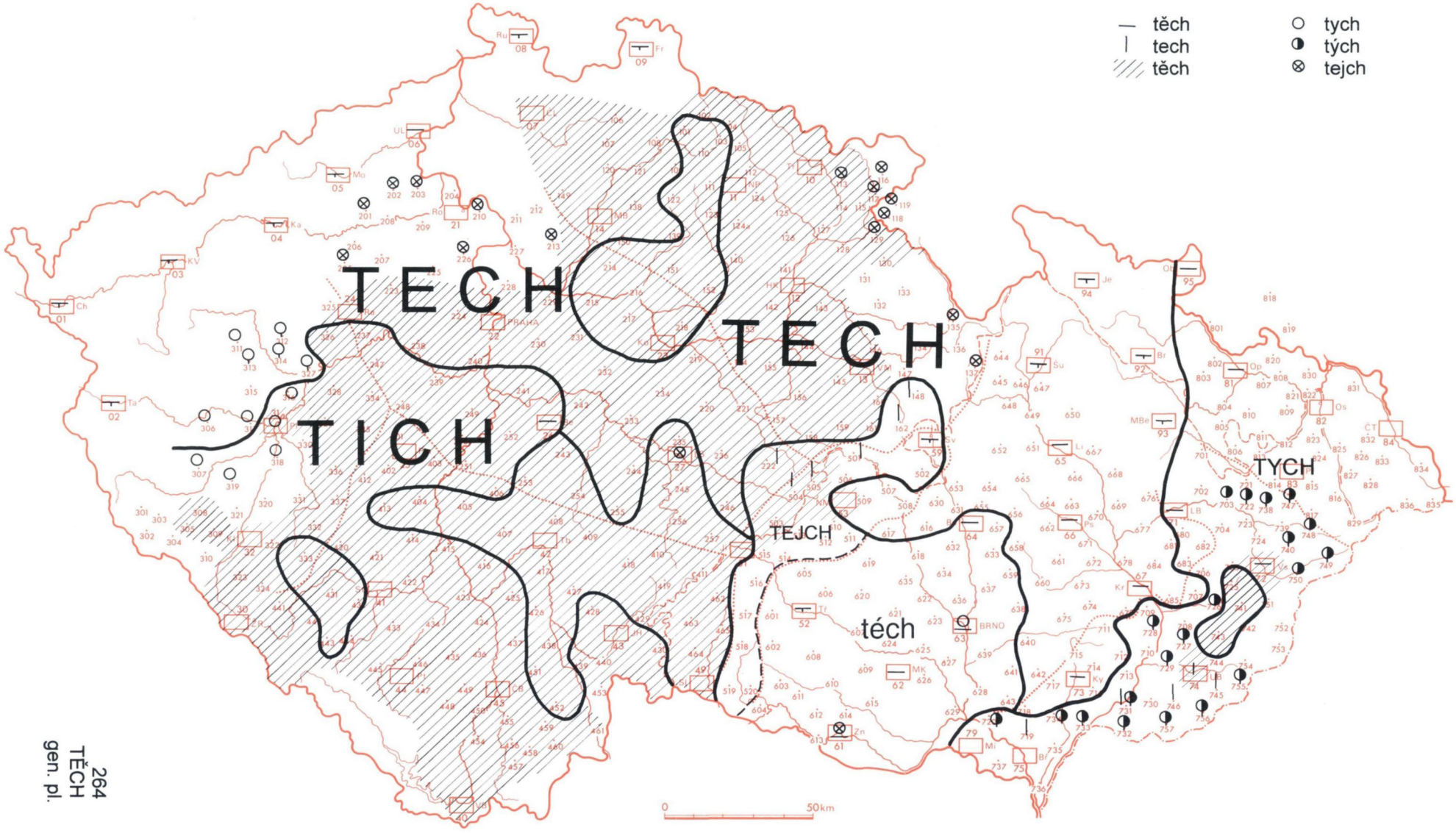

264
TĚCH
gen. pl.

4 **těch** stč., Db, Tk, MČ **tych** pol., hluž.
tých sloven.

5 ťech Ju 3, Ru 4 — tech Po 1, Ju 1–3 — tých Ju 7 — tích Ru 2 — ťich Ru 2 — tejch Ju 4, Ru 1 — tych Ru 5 — tich Ru 3

6 MAGP 504

Bh

Zájmena neurčitá

265 **všechno** nom., akuz. sg. n. (2429) — *mapa s. 389*

1 M fšechno (fšeno 106, 118, 119, 134, 148, 447) — šechno (šehno 301, 322, 423, šeno 119)
fšeckno
fšecko (fšeckož 314) — šecko
fšicko (fšystko 831, 833)
fše 72, 91, 95

2 Vymezovací zájmeno *všechno* má základ v podobě *veš*. Už ve staré češtině se jednoslabičné tvary nom. a akuz. sg. i pl. (*veš*, *vši*) spojovaly s formanty *-cek*, *-chen* (a dalšími) a postupně zatlačovaly tvary kratší. Tvar *všeckno* vznikl kontaminací zájmen *všechno* a *všecko*. Forma *všicko* je utvořena analogií podle plurálových tvarů.

V současné češtině jsou kodifikovány jako spis. formy *všechno*, *všecko* a knižní a zast. *všeckno*. Náslovné *v-* vyslovované místy v svč. nář. jako bilabiální *w-* zde neregistrujeme.

3 Výrazem rozšířeným po celém jazykovém území je slovo *všecko*. V Čechách se navíc užívá i označení *všechno*, vých. hranice přiřazuje k tomuto areálu i jz. úsek Moravy. Podoby s počátečním *š-* se vyskytují soustředěně v svč. nář. oblasti, roztrouseně pak i na již. a záp. okrajích Čech. Místy v Čechách (častěji v jejich již. části) byl zachycen i kontaminovaný tvar *všeckno*. Pro přechod. pás čes.-pol. nář. je typická obměna *všicko*.

Situace ve městech vesměs odpovídá venkovskému okolí, do většiny mor. měst proniká pod vlivem spis. jazyka označení *všechno*, v několika mor. městech byla v mluvě mládeže navíc zaznamenána i forma *vše*.

4 **vše** stč., Jg též *vsie*, Tk, MČ **všeckno** stč., Jg, Tk i MČ kniž. a zast.
všecko stč., Jg, Tk, MČ, sloven. *všetko* **všechno** stč. (též *všechko*), Jg, Tk, MČ
všicko pol. *wszystko*, hluž. *wšitko*

5 fšechno Ju 1–4, Ru 4 — ꙋšechno Ju 4 — šechno Ju 2 — fšehno Ju 2 — fšecko Ju 1–4, 6, Ru 2–5 — ꙋšecko Po 1 — šecko Po 1

6 SSA 10.99, OLA 2882

Bá

266 **všem** lok. sg. n. (2430) — *mapa s. 389*

1 M fšem
fšom
fšechném (fšechním 505, 510, fšechnim 502, 629, 66, fšechnem 629)
fšechnom 302 (fšechňom 301)
fšeckém
fšeckym (též 808, 820, 835, 84)
fšyckym

2 Zkoumal se lok. sg. n. zájmena *všechen* (stč. *veš*). V nářečích se v nepřímých pádech objevují vedle kratších tvarů i formy vzniklé spojením se zesilujícími formanty *-cek*, *-cken*, *-chen*, …, srov. ČJA 4-265 všechno nom., akuz. sg. n. Nář. tvary se diferencují uplatněním koncovek jak deklinace zájmenné (*o všem* – pův. tvar, *o všom* / *o všechnom* – tvary podle zájmena *ten*), tak i deklinace složené (*o všeckem* – podle *dobrém*; formy *všeckým*/*všickým* – v realizaci s krátkým *-ym* – přebírají zakončení instr. *dobrým*). Samohláska *-i-* v dialektismu *všickým* je podle nom. pl. živ. m. a navazuje na polštinu, srov. ČJA 4-265 všechno nom., akuz. sg. n. Tvary složené deklinace podléhají řadě hláskových změn zachycených izoglosami PRO. Tak např. forma *všeckém* (pův. lok. sg.) se na stř. Moravě realizuje ve zúžené podobě *všeckým* (E5), po zkrácení pak *všeckym* (A1b), ve vm. nář. v podobě *všeckém* (E5); tvary *všeckým*, *všickým* (podle instr. sg.) se ve Slezsku krátí (A1a), srov. ČJA 4-202 dobrém lok. sg. m./n.

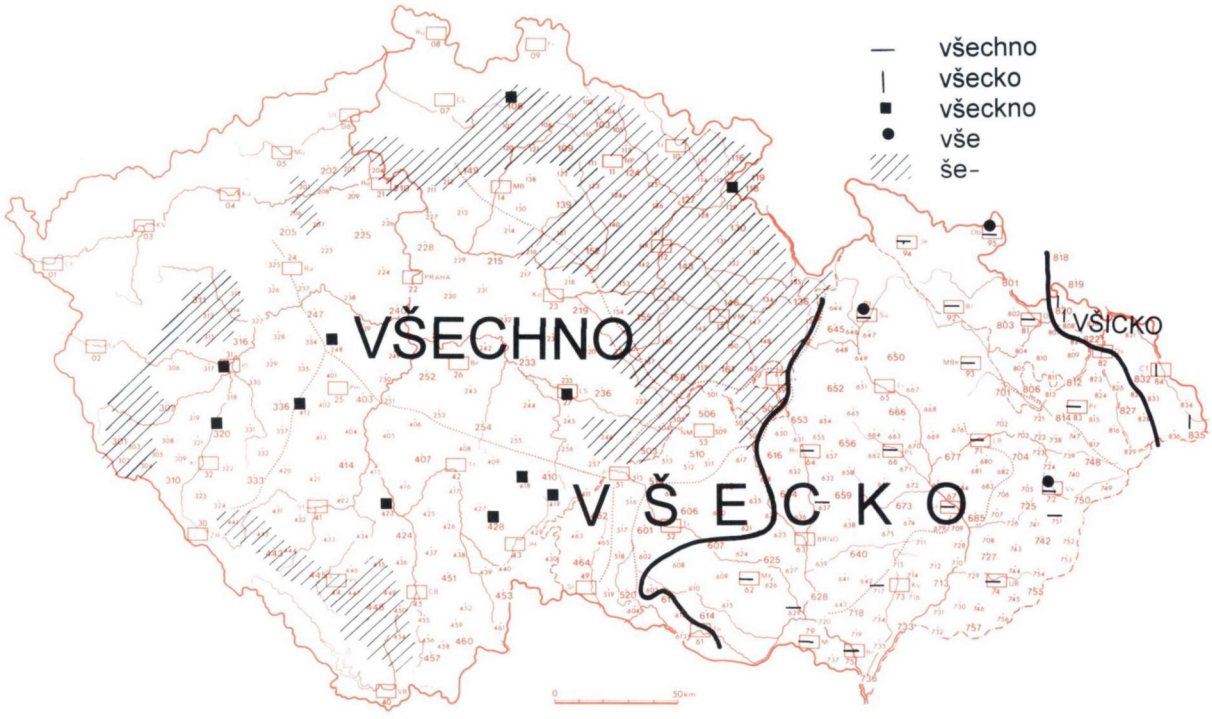

265
VŠECHNO
nom., akuz. sg. n.

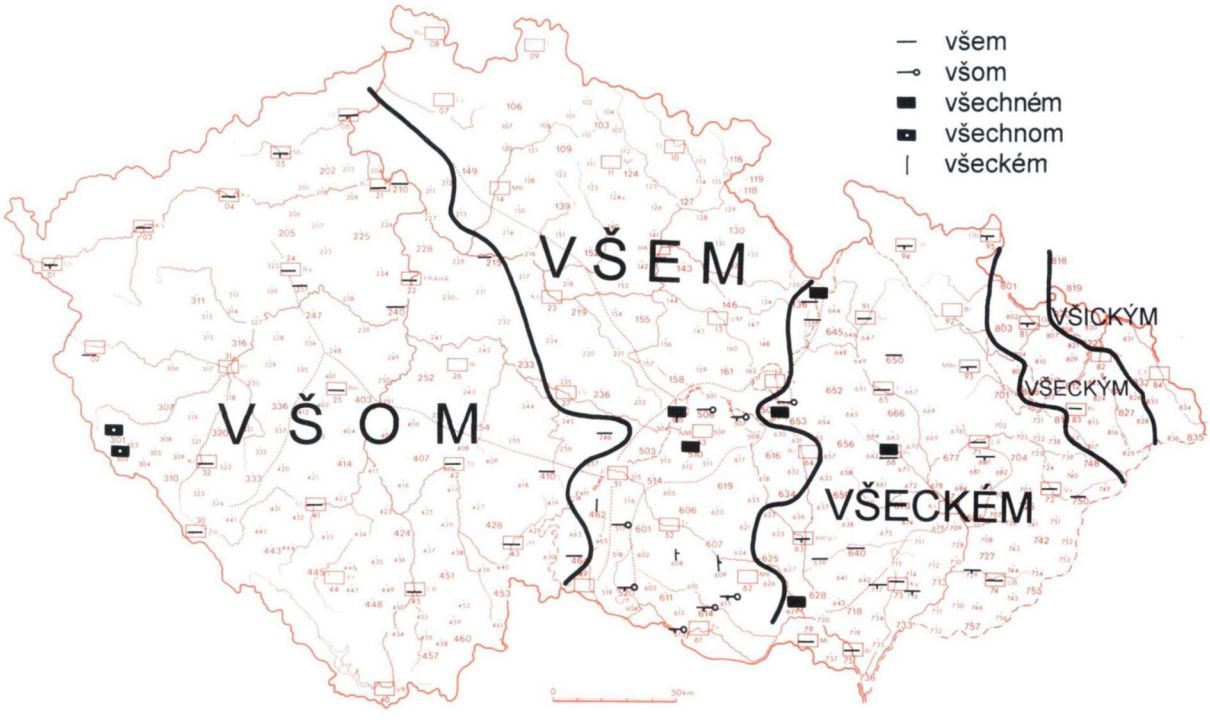

266
VŠEM
lok. sg. n.

Náslovné *v-* vyslovované místy v svč. nář. jako bilabiální *w-* zde neregistrujeme, alternaci počátečního *vš-/š-* zachycuje mapa ČJA 4-265 všechno nom., akuz. sg. n.

3 Celé území čes. národního jazyka je členěno na pět areálů základních forem. Označení *o všem* se užívá jako základní v nář. svč., v přilehlém pruhu nář. střč., v nář. čm. a na záp. Moravě, roztroušeně i jinde. Pro většinu Čech (nářečí jzč. a převážnou část nář. střč.) je typický tvar *o všom*, který se jednotlivě objevuje porůznu i dále na Moravě. Forma *o všeckem* se vyskytuje na vých. polovině Moravy. Ve Slezsku byl zapsán dialektismus *o všeckým*, v přechodových nářečích čes.-pol. a na Hlučínsku pak *o všickým*.

Z jednotlivin byly zaregistrovány formy *o všechnom* (na Chodsku) a *o všechném* (na Novoměstsku a spíše ojediněle i v areálu formy *o všeckem*).

Pro městskou mluvu je charakteristický tvar *o všem*, který se objevuje – především v řeči mladší generace – i ve městech ležících v areálech jiných nář. ekvivalentů.

4 **o všechnom** sloven. *o všetkom* **o všickým** pol. *wszystkim*
o všem stč. též *o všiem*, Db, Tk, MČ, hluž. *wo všěm*

5 fšem Ju 1, 2, Ru 4 — u̯šem Po 1, Ru 4 — fšom Ju 3, Ru 3 — u̯šeckem Po 1

6 —

Bá

267 **všichni** nom. pl. m. živ. (2431) — *mapa s. 391*

1 M fšichňi
fšichňí (též 506, 618)
fšicki
fšickí
fšickňí (fšeckni 119)
fši̯ci̯ (fšycy)
fšicí
fšeci̯ (fšece 656, 658, fšecci 755, 756, fšecy)
fšecí
fšechni
fšecki
fšeckí 208, 240

2 V nom. pl. m. zájmena *všechen* se projevují rozdíly v samohlásce odvozovacího základu odrážející diference od původu morfologické *vši-* (od pův. nom. pl. m.) × *vše-* (od pův. nom. pl. f.), dále diference ve využití formantů *-cky, -chny* × *-ci* a ve vyjádření principu životnosti (*všichni/všichní* × *všechny, všici* × *všický* × *všeci* × *všecky*). K morf. vyjádření životnosti srov. též ČJA 4-206 dobří nom. pl. m. živ. a ČJA 4-95 hosté nom. pl. m.

Náslovné *v-* vyslovované místy v svč. nář. jako bilabiální *w-* zde neregistrujeme; fakultativní obměny počátečního *vš-/š-* zachycuje mapa ČJA 4-265 všechno nom., akuz. sg. n.

3 Z hlediska jazykovězeměpisného představují základní čes.-mor. protiklad odvozeniny tvořené formanty *-cky*/*-cký* a *-chny*/*-chní* (v Čechách) × *-ci*/*-cí* (na Moravě a ve Slezsku). Tato izoglosa se kryje s někdejší zemskou hranicí.

Další rozdíly tvoří formy derivované od základu *vši-* a *vše-*. Na většině území převládají podoby s kmenovým *-e-*: *všechny*/*všecky* v nář. svč. a v přilehlé části nář. střč. a *všeci* takřka po celé Moravě a ve Slezsku (bez přechod. nářečí čes.-pol.). Od základu *vši-* jsou tvořeny odvozeniny *všichní*/*všický* (s dlouhou koncovou samohláskou vyjadřující nom. pl. živ. m.) typické především pro již. část Čech s přesahem až do Polabí, ojedinělé *všicky* v širší přechodové zóně při vnitřní hranici tohoto areálu a také *všici* vyskytující se zpravidla jednak v již. části nář. čm. (mezi areály forem *všichní*/*všický* a *všeci*), porůznu i jinde na jz. Moravě, jednak v přechod. nářečích čes.-pol. (kde lze počítat s vlivem sousední polštiny).

K čes. formám s dlouhou koncovou samohláskou se řadí také kvantitativní obměna *všecí*, které se užívá v pruhu navazujícím na Novoměstsku na zmíněný jzč.-střč. areál forem *všichní*/*všický* a pokračujícím přes Tišnovsko a Slavkovsko až na Kroměřížsko a do jz. části nář. vm. (na Kyjovsko a Břeclavsko); mikroareál tvoří na Zábřežsku. Další podoby se objevily jen roztroušeně, např. *všicí* v nář. čm., *všickní* na Volyňsku s Prachatickem a sporadicky i *všecký* v nář. střč.

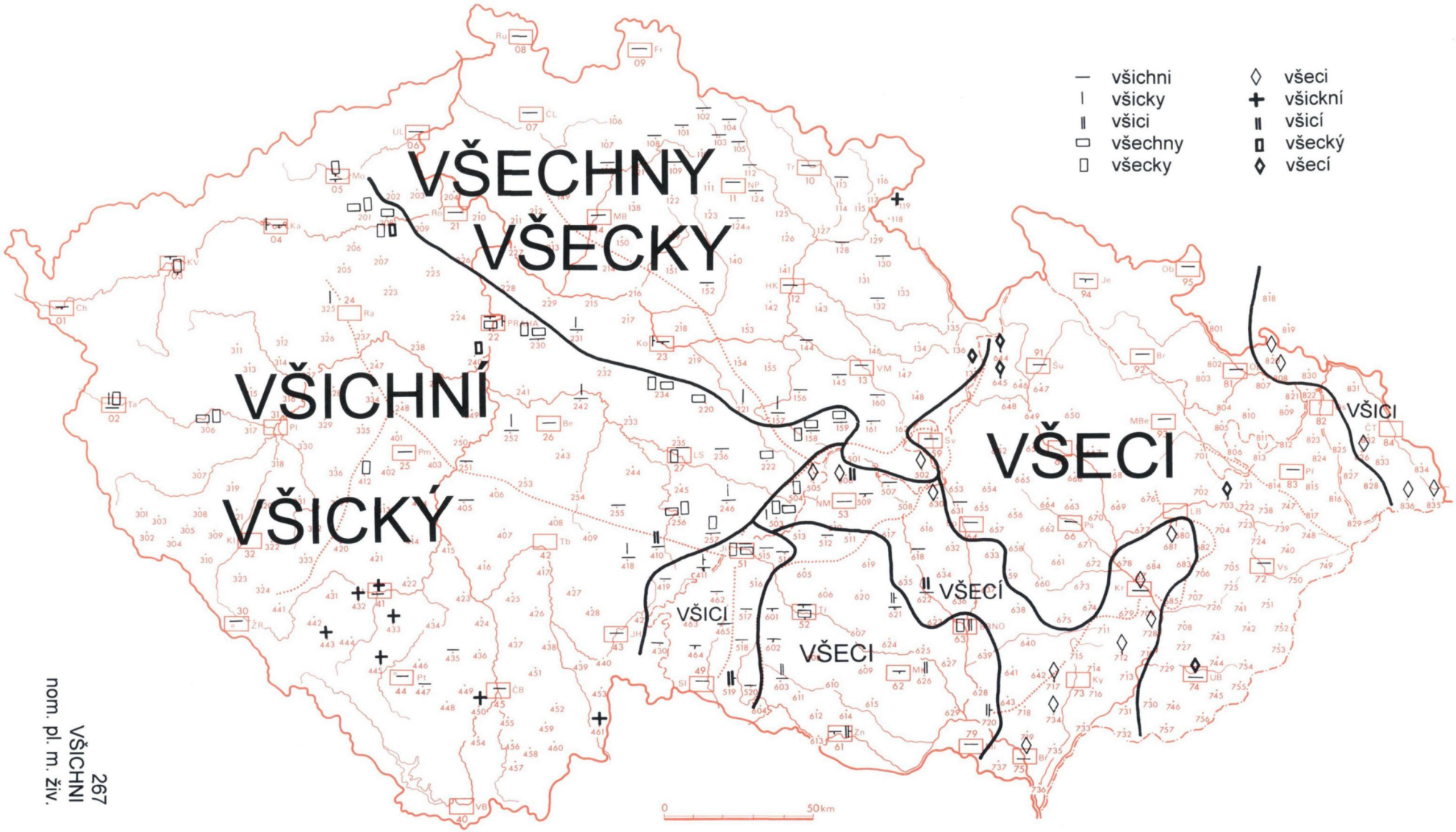

267
VŠICHNI
nom. pl. m. živ.

Vlivem spis. jazyka porůznu proniká forma *všichni*. Její častější výskyt v širším Podkrkonoší, v oblasti vč. a v již. části nář. čm. však může být dokladem zachování staršího nářečního stavu. Městská mluva je vesměs shodná s venkovským okolím, v řeči mládeže se častěji objevuje forma *všichni*, v zč. pohraničních městech byla zaznamenána spolu s ní i dubleta *všecky*.

4 **všeci** stč. též *všecci*, *všetci*, sloven. *všetci*
všecí Jg
všici stč. též *všitci*, Tk též *všicci* říd., MČ též *všicci* říd., pol. *wszystcy*, hluž. *wšitcy*
všeckny Tk f., zast., kniž.
všickni stč. a Jg též *všicni*
všichni stč. též *všiechni*, *všěchni*, Jg, Tk. MČ

5 fšíchňí Ju 3 — fšicki Ru 2, 4 — fšickí Ju 3, Ru 2 — fšici Ru 3 — fšicí Ru 2 — šeci Ru 4 — fšechni Ju 2, 4, Ru 4 — šechni Ju 4 — fšecki Ju 1, 2 — šecki Po 1, Ju 2 — fšecy Ju 7

6 OLA 2883

Bá

268 **všem** dat. pl. (2433) — *mapa s. 393*

1 M fšem
fšechnem
fšechňem (též 460)
fšechňim 301,302
fšechnejm (fšechném 66, fšechnim 71)
fšeckým
fšyckým (fšystkim 831, 832)

2 V dativu pl. zájmena *všechen* se vyskytuje jednak pův. krátký tvar *všem*, shodný s územ spisovným, jednak tvary vzniklé rozšířením zájmenného nominativního základu (*všechnem*, *všechněm*, *všechnim*) nebo přiřazením k adj. flexi (*všechným*, *všeckým*).

Podoba *všickým* se samohláskou *-i-* v základu vznikla analogií podle nom. pl. m. živ., srov. ČJA 4-267 všichni nom. pl. m. živ., a navazuje na situaci v polštině. Náslovné *v-* vyslovované místy v svč. nářečí jako bilabiální *w-* zde neregistrujeme, alternaci počátečního *vš-*/*š-* zachycuje mapa ČJA 4-265 všechno nom., akuz. sg. n.

3 Na většině území Čech je základní forma *všem*, užívá se jí také na záp. Moravě, téměř až po řeky Svitavu a Svratku. Dále na východ se objevují tvary podle složeného adj. sklonění. V záp. části nář. jzč. (od řeky Vltavy směrem na západ) se vyskytuje tvar *všechněm*, při vnitřních okrajích areálu častěji jako dubletní s formou *všem*. Pro vých. polovinu Moravy a slez. nář. je charakteristický tvar *všeckým*, pro přechod. nářečí čes.-pol. pak *všickým*.

Na vých. okraji Čech, na Kladsku a řidčeji i na Novoměstsku byla zapsána obměna *všechným*, místy i v dubletě s *všechnem*. Na Chodsku se sporadicky vyskytla forma *všechnim*.

V městské mluvě se téměř důsledně užívá dativu *všem*.

4 **všeckým** sloven. *všetkým*
všickým pol. *wszystkim*
všechněm Db
všem stč. též *všěm*, Db, MČ, hluž. *wšěm*

5 fšem Ju 1–3, Ru 2

6 —

Bá

ČÍSLOVKY

Číslovky jsou slovní druh, který nemá vlastní skloňování, podle povahy kmene mohou přebírat tvary sklonění substantivního, adjektivního nebo zájmenného. Mají od původu sklonění singulárové, plurálové nebo duálové. Jen některé z nich jsou neohebné (např. číslovky příslovečné *moc*, *dvakrát* a podílné – typu *po dvou*).

U skloňovaných číslovek existuje v nářečích – při srovnání se stavem v jazyce spisovném – daleko větší pestrost podob, především v nepřímých pádech.

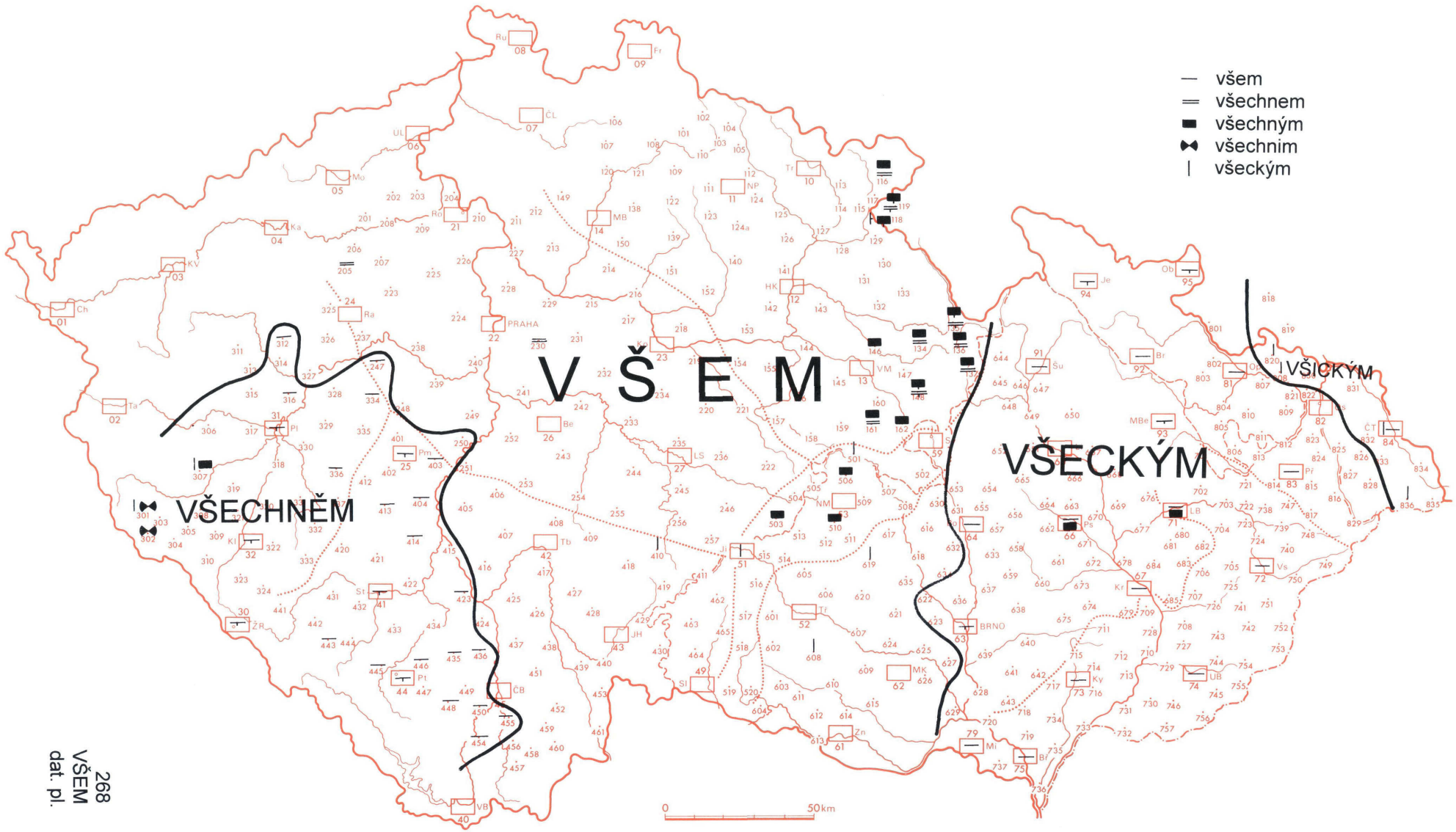

268
VŠEM
dat. pl.

269 **jednoho** gen. sg. m./n. (2389) — *mapa s. 395*

1 M jednoho
jedneho (též 725, jodneho 801)
jedného — jedního

2 U gen. sg. m./n. číslovky *jeden* byl ve srovnání se spis. jazykem zachycen větší počet forem: kromě tvaru *jednoho*, shodného s úze spisovným, také *jedneho*, *jedného*, *jednýho* a *jednyho*.

Genitivní tvar *jednoho* je utvořen podle tvrdého typu zájmenného sklonění (*toho*), podoba *jedneho* podle zájmenné deklinace měkké (*našeho* – navíc s oporou v dial. *teho*). Nář. forma *jedného* má v pádové koncovce dlouhou samohlásku podle paralelních tvarů složeného skloňování tvrdých adjektiv (*mladého*). Od této flexe lze odvodit rovněž podobu *jednýho* (po úžení *é* > *í*; je však třeba ji chápat spíše jako regionálně omezenou, převážně středomoravskou inovaci – jako taková také byla mapována samostatnými značkami). Slezská varianta *jedneho* mohla vzniknout analogií podle zájm. flexe (*našeho* – *jedneho*), srov. též střm. *jedneho*, nebo krácením formy podle flexe adjektivní (*dobrého* – *jedného*).

3 Základní třístupňový protiklad vytvářejí formy *jednoho* (na většině Čech a na západě Moravy), *jedneho* (ve středu Moravy – přibližnou záp. hranicí je řeka Svitava – a ve slez. dialektech) a *jedného* (ve východní části Moravy). Zatímco v Čechách se vyděluje na pozadí většinového pojmenování (*jednoho*) pouze jeden poměrně rozsáhlý středočeský areál formy *jedneho* (s centrem na Benešovsku a s nevelkým přesahem do jč. oblasti), je situace na Moravě pestřejší. Vedle čes. makroareálu formy *jednoho*, který zasahuje až na záp. část Moravy, je pro vých. polovinu střm. nář. s přesahem do nář. dolských a pro nář. slez. charakteristický tvar *jedneho*. V sev. a jv. úseku vm. nář. a v dialektech kopanič. se užívá tvaru *jedného*. Celkový obraz ještě doplňuje menší nedubletní areál tvořený formou *jednoho* (na vých. Slovácku) a víceméně roztroušeně zachycený tvar *jednýho* (ve stř. úseku nář. střm.).

Městská mluva vesměs odpovídá venkovskému okolí, ve většině vm. měst se navíc vyskytla forma *jednoho*, a to i v řeči starší generace.

4 **jedneho** stč. **jednoho** stč., Db, Tk, MČ
jedného stč., sloven.

5 jednoho Po 1, Ju 1, 2, Ru 3, 4 - jedneho Ju 3, 4, 6, Ru 1, 4 - jedného Ru 5

6 OLA 2654

Bd

270 **jednom** lok. sg. m./n. (2390) — *mapa s. 395*

1 M jednom
jednem
jedném — jedním — jednim
jednym (jodnym 801)
jedňím

2 Nejrozšířenější tvar lok. sg. m./n. *jednom* je shodný se spis. jazykem; k němu se řadí morfologické varianty *jednem*, *jedném*, *jedným*, *jednym* a *jedním*. Podle tvrdé a měkké zájmenné deklinace jsou tvořeny formy *jednom* (*tom*) a *jednem* (*našem*), ostatní tvary mají zakončení složeného skloňování adjektiv: *jedném* (*mladém*), *jedným* (*mladým* – po zúžení *é* > *í*) a *jedním* (*jarním*). U tvaru *jednym* jde v Čechách o výsledek úžení (a následného krácení), ve slez. nář. (kde se vyslovuje s širokým *y*) a místy v nář. střm. jde pak o přejetí koncovky z instr. sg. Tvary lok. a instr. sg. se rovněž ztotožnily na rozhraní nář. oblastí střm. a vm., kde došlo k úžení *é* > *í*.

3 Pro celé Čechy a záp. část Moravy je charakteristická forma *jednom* – menší areál vytváří i ve stř. úseku vm. nář. Ve stř. a sv. části Moravy se užívá tvaru *jednem*, při okrajích tohoto rozsáhlého areálu pak místy dubletně i *jedném*. Slez. nář. se vydělují tvarem *jednym*. Ten byl roztroušeně zachycen i na Novoměstsku a ve stř. úseku střm. nář., varianta *jedným* se objevuje na Novoměstsku a v dolských nář. V Podještědí a v hor. Posázaví se ojediněle vyskytla forma *jedním*.

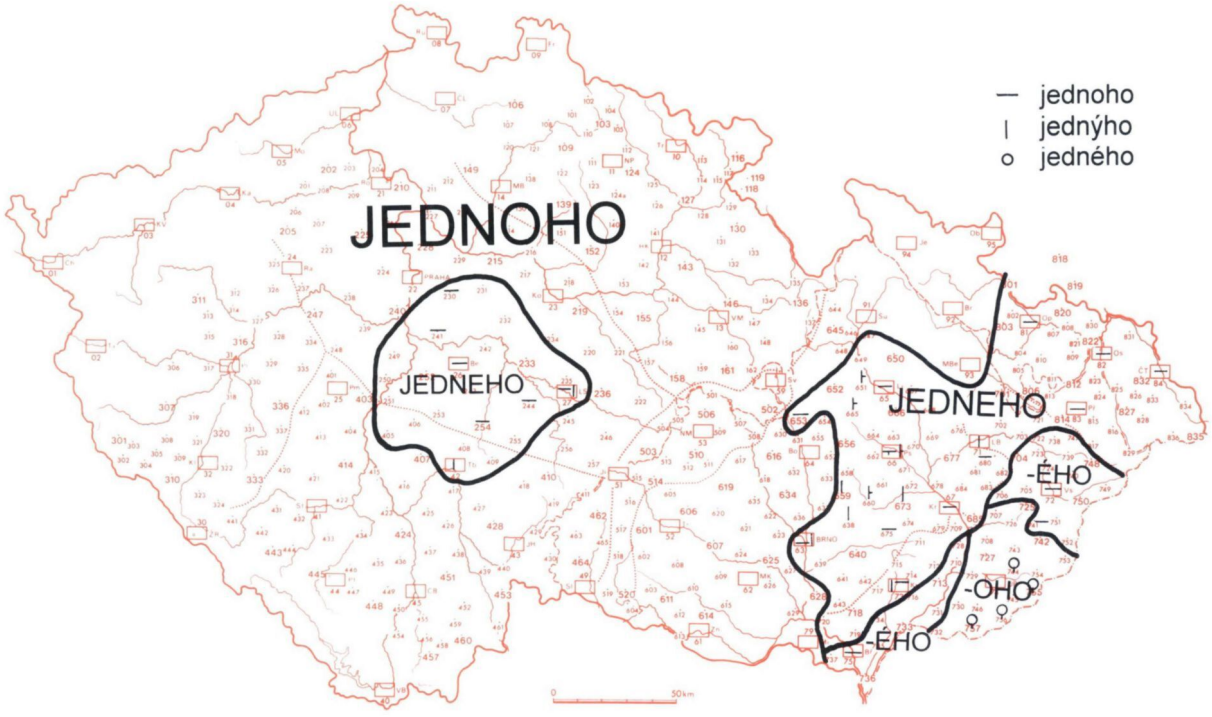

269
JEDNOHO
gen. sg. m./n.

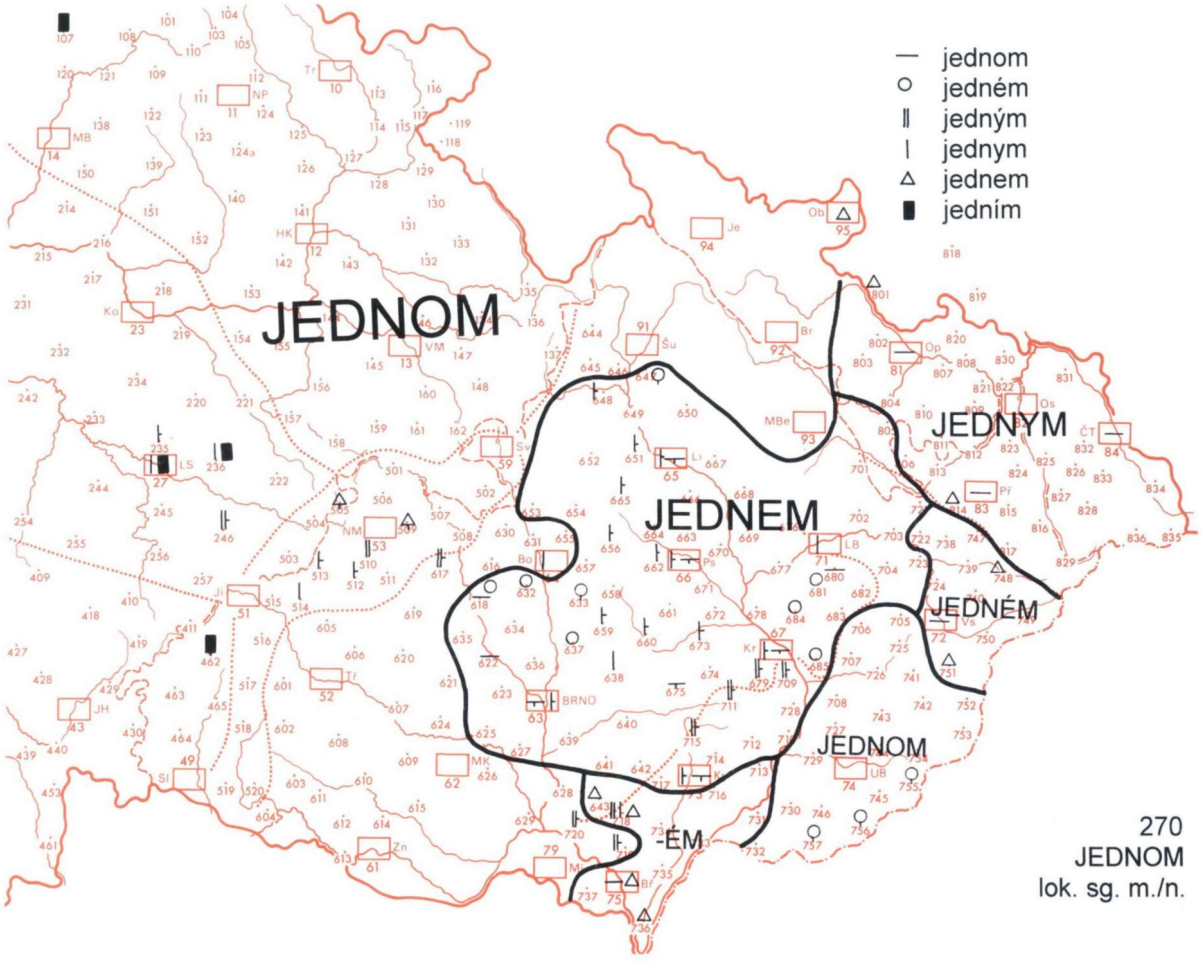

270
JEDNOM
lok. sg. m./n.

V městské mluvě v Čechách i na Moravě převládá tvar *jednom*; je však pozoruhodné, že ve většině střm. měst byla (častěji u starší generace) zapsána i forma *jedným*.

4 **jednem** stč.
jedném stč.
jednom stč., Db, Tk, MČ, sloven.
jedným stč.

5 jednom Po 1, Ju 1–3, Ru 3, 4 — jedném Ru 5 — jednim Ju 2

6 —

Bá

271 **jedněch** gen. pl. (2392) — *mapa s. 397*

1 M jedňech
jedňich
jednech
jednych (jodnych 801)
jedných — jednejch (též 09, 45, 52, 61, jedňejch 103, 112, 144, 146, 153) — jedněch

2 Číslovka *jeden* má ve spis. jazyce deklinaci zájmennou. Neoznačuje-li počet, ale druh, blíží se funkci neurčitého zájmena; v této platnosti byla položka zkoumána a mapována. Původně se zjišťovaly rozdíly v zakončení gen., dat., lok. a instr. pl. všech rodů – jako zástupný je však mapován pouze tvar genitivu, neboť v jednotlivých bodech sítě nešlo o registraci všech potenciálních variant, ale o zachycení převládajícího typu skloňování. Kromě tvaru *jedněch*, shodného se spis. jazykem, byly zapsány ještě dialektismy *jednech*, *jednych*, *jednich*, *jedných*, *jednejch* a *jedněch*. Ze zaznamenaného repertoáru tvarů lze vysledovat několik odlišných deklinačních typů: zájmenné skloňování tvrdé (*jedněch*, *jednych* – na Valašsku a v slez. dialektech) a měkké (*jednich*) a také složené skloňování adjektivní (*jedných* – včetně dalších pravidelných hláskových obměn *jednejch* a *jedněch*). V tvaru *jednych* lze spatřovat analogii podle zájmenné flexe (*našich* – *jednych*) nebo krácení formy podle adj. flexe (*dobrých* – *jedných* – *jednych*). Tvar *jednech* se vysvětluje vyrovnáním v rámci paradigmatu, tj. přejetím „tvrdého“ *jedn-* z těch pádů, v nichž nastalo vyrovnání *jeden, jednoho,* … podle *ten, toho,* …, srov. ČJA 4-264 těch gen. pl.

3 Převládající formou v Čechách je podoba *jednejch*, které se užívá v nář. vč., ve většině nář. střč. (s výjimkou jz. úseku sahajícího z Berounska až do Poohří) a dále v nář. přechod. pásu čes.-mor. Tento areál na několika místech přesahuje i do nář. jzč., nejvýrazněji přes Táborsko do Pootaví. Dalším výrazným čes. dialektismem je tvar *jednich*, užívaný častěji v nář. jzč., odkud zasahuje do oblasti střč. (jz. od Prahy). V menších areálech byl zachycen v dialektech svč., ojediněle pak i v Poohří. Územně méně vyhraněné jsou formy *jednich* (objevující se místy v nář. jzč., častěji na jejich sz. okraji) a *jednech* (užívaná roztroušeně v nář. svč. a v záp. části nář. střč.).

Při výzkumu byl porůznu zapsán i tvar *jedněch* (častěji na severu Čech, v oblasti jzč. a v záp. úseku nář. střč.). V nář. na Slovácku a v dubletách i na Valašsku se užívá tvaru *jedných*, pro již. polovinu střm. nář. je charakteristická obměna *jedněch*. Tvar *jednech*, běžný v sev. polovině střm. dialektů a na jejich jv. okraji, navazuje na tutéž formu v nář. v Čechách. Pro slez. dialekty je typický regionalismus *jednych*.

V městské mluvě byly většinou zachyceny tvary shodné s venkovským okolím, často však do ní proniká forma *jedněch*.

4 **jednech** stč.
jedněch stč., Db, Tk, MČ
jednych stč.
jedných stč., sloven.

5 jednejch Po 1, Ju 1–3 — jednich Ru 3, 5

6 —

Bá

272 **jedním** instr. sg. m./n. (2391) — *mapa s. 399*

1 M jedňím
jedným (jedním; jednejm 512, 514) — jedném (jedním 663, 670, 671, 673) — jednym (jodnym 801)
jednem 640, 650, 657, 658, 661, 674

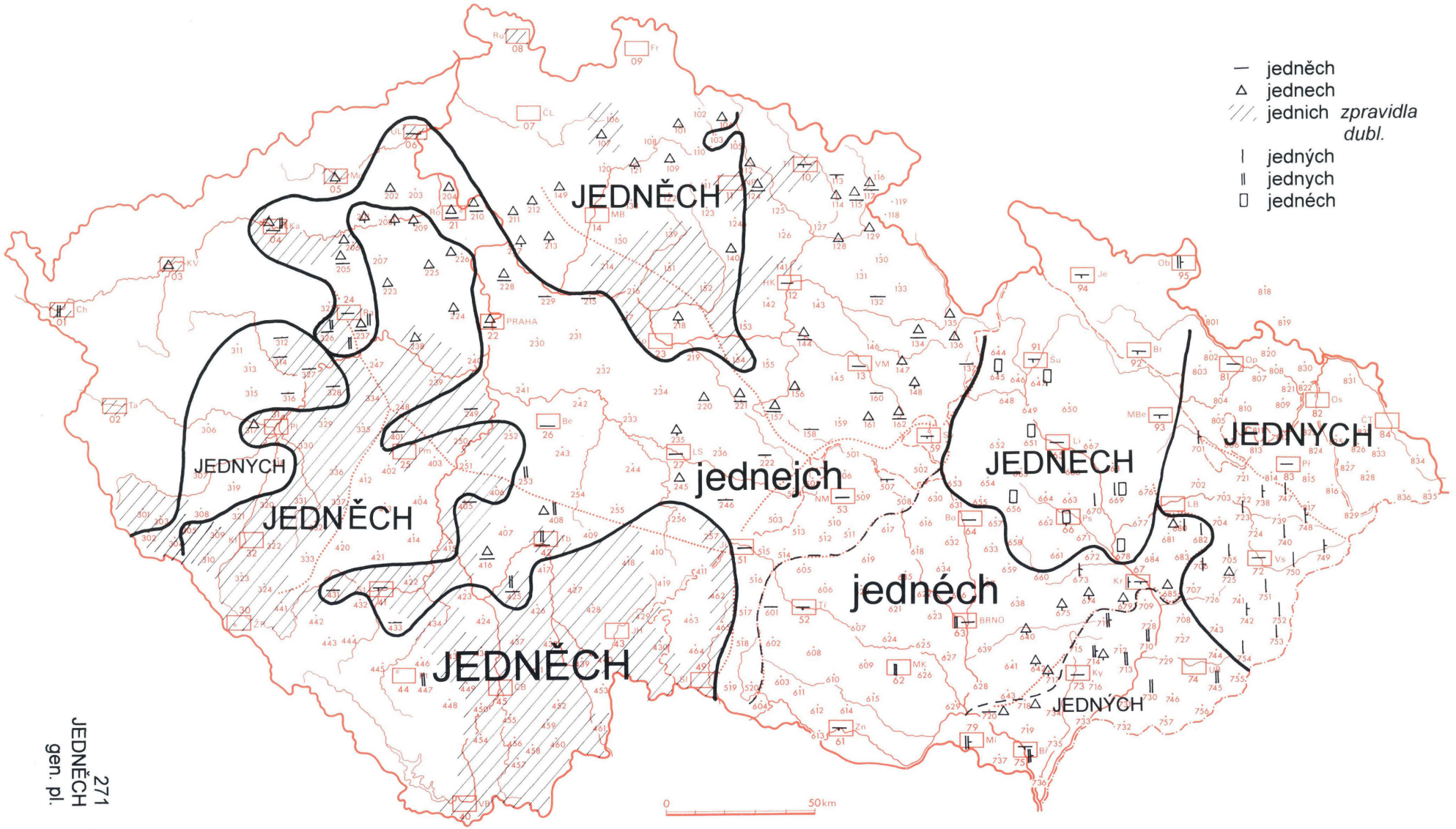

271
JEDNĚCH
gen. pl.

2 V instr. sg. m./n. číslovky *jeden* byly zapsány tři morfologické formy: *jedním*, *jedným* a *jednem* a hláskové obměny *jedném* a *jednym*. Areál podoby *jednym* je výrazně větší (o sev. část Valašska) než areál slez. krácení samohlásek vymezený v PRO Ala.

Mapované podoby mají zakončení adjektivní deklinace složené nebo uchovávají formu původní (*jedním*), popř. přejímají lokálovou koncovku zájmenného sklonění (*jednem* jako *našem*).

3 Na většině Čech se užívá tvaru *jedním*, shodného se spis. jazykem. Ten tvoří dva od sebe oddělené makroareály, jednak v nář. svč. s přesahem až na Kolínsko (avšak s výjimkou Královéhradecka a širšího Podorlicka), jednak na většině nář. jzč. (s výjimkou Plzeňska) včetně již. úseku přechod. nářečí čm.

Pro nář. střč. a vč., dále pro záp. a sz. Čechy a pro většinu čm. nář. je typická podoba *jedným* (často vyslovovaná se zkráceným *-y-*: *jednym*). Ta byla zachycena rovněž na východě území v nář. vm. a v úzkém pruhu táhnoucím se až na Prostějovsko, roztroušeně pak i v nář. střm. (i zde v obměně *jednym*).

Charakteristické regionální obměny s krátkou samohláskou (*jednym*) se užívá ve slez. nář. a na přilehlém Valašsku.

V nář. střm. byla zapsána (jako výsledek pravidelné střm. hláskové změny) forma *jedném*. V tomto areálu se místy vyskytuje též varianta *jednem*.

V městské mluvě převládá tvar *jedním*.

4 **jedním** stč., Jg, Tk, MČ **jedným** stč., sloven.

5 jedňím Ru 4 — jedním Ru 5 — jednim Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — jednom Ru 3

6 —

Bá

273 **oba dva** nom. m. živ. (2393) — *mapa s. 399*

1 M (v)oba dva
(v)obá dvá (obí dví 256)

2 Na rozdíl od spis. jazyka se v nářečích pro nom. živ. m. vyčleňuje zvláštní podoba, a to s dlouhou koncovou samohláskou.

Jediným mapovaným rozdílem je proto pouze kvantitativní obměna *obá dvá* × *oba dva*. Formy *obá dvá* se objevovaly již ve staré češtině a jejich vznik se vysvětluje analogií podle nom. m. *tři*e.

3 Základní formou užívanou téměř po celém území je podoba s dlouhými koncovými samohláskami: *obá dvá*. Tvar *oba dva*, shodný se spis. jazykem, vytváří souvislý nedubletní areál v sev. části svč. nář. (s výjimkou Podkrkonoší), menší pak na Chodsku. Na rozsáhlou oblast na severu navazuje v nář. vč. široký přechodový pás, v němž byly zachyceny obě formy jako dubletní. Slez. areál s variantou *oba dva* výrazně přesahuje směrem na Valašsko.

V městské mluvě převládá podoba *oba dva*.

4 **oba dva** stč., Jg, Tk, MČ, sloven. (jen m. neživ.) **obá dvá** stč., Tk nespis.

5 voba Ju 2, 4 — vobá Ju 3, Ru 1, 2, 4 — obá Ru 5 — dva Ju 1, 2, 4, Ru 3 — dwa Po 1 — dvá Ju 3, 4, Ru 1, 2, 4, 5

6 SSA 9.26, OLA 2659 (dva), 2673 (oba)

Bá

274 **dvou** gen., lok. (2396) — *mapa s. 401*

1 M dvouch (dvouch, dvóch, dvúch, dvuch)
dvoch
dvjech (jen f.)
N dvou

2 Mapovaly se nepravidelné hláskové obměny gen. a lok. všech rodů číslovky dvě, tj. *dvouch*, *dvoch* a f. *dvěch*. Nemapována zůstala forma *dvou*; té může být užito (vlivem spis. jazyka) po celých Čechách, výrazně převládá u mladé generace v městské mluvě, ve venkovských bodech na Moravě zapsána nebyla.

Přisunutí koncového *-ch* je analogické podle zájmenné a adj. deklinace.

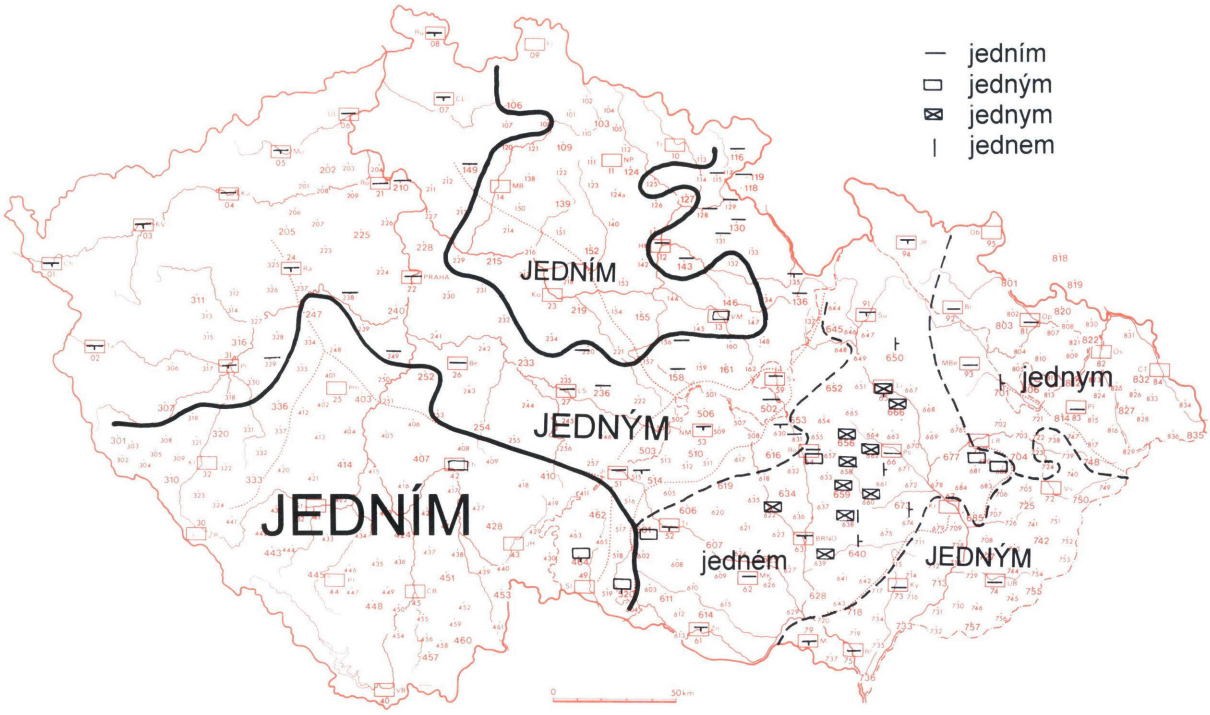

272
JEDNÍM
instr. sg. m./n.

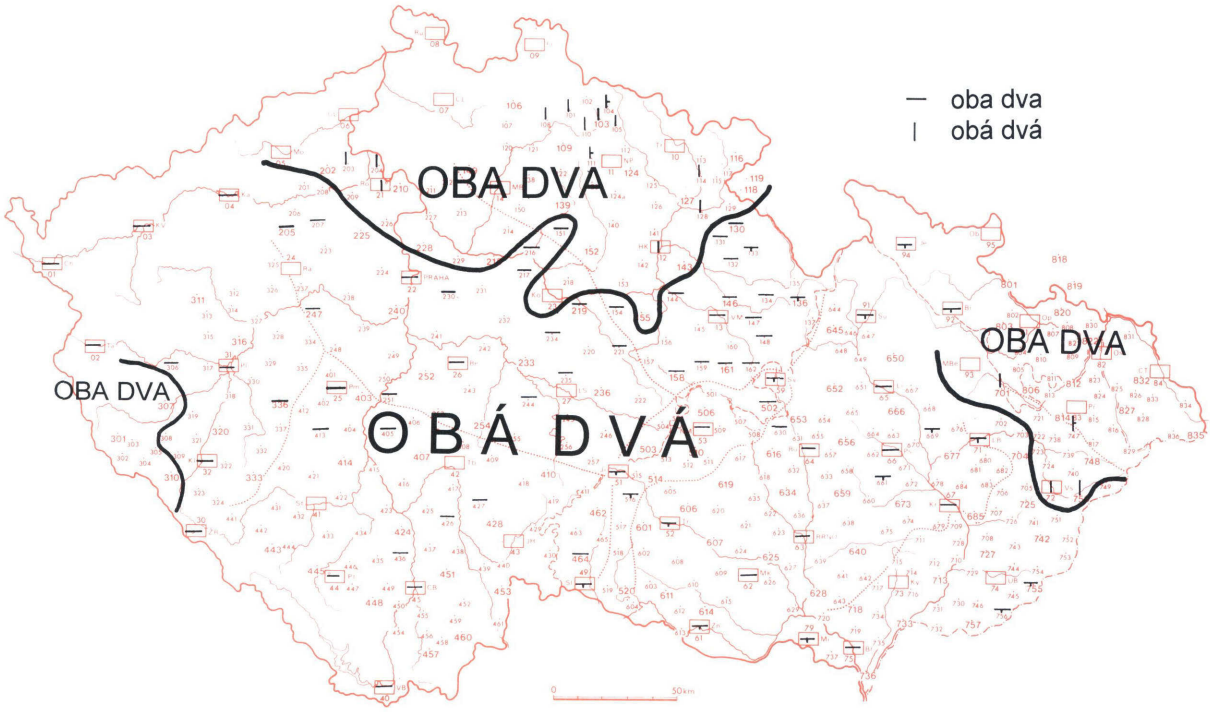

273
OBA DVA
nom. m. živ.

3 Celoúzemně rozšířená je podoba *dvouch*; na Valašsku a Frenštátsku, při okrajích nář. Kopanič. a v již. části nář. dolských se vyskytuje tvar *dvoch*.

V úzkém příhraničním pruhu na jv. Moravě existuje pro gen. a lok. feminin zvláštní forma *dvěch* – na rozdíl od m. a n. (*dvouch*, *dvoch*).

4 **dvoch** sloven. **dvouch** stč., Jg, Tk nespis.

5 dvouch Ju 1, 2, Ru 1, 4 — dwouch Po 1 — dvoch Ru 5 — dvjech Ru 5 — dvou Ju 1 — dwou Po 1

6 MAGP 494, AJŚ 1713, OLA 2661, 2666, 2668, 2671

Bá

275 **dvěma** dat. (2397) — *mapa s. 401*

1 M dvjema (dvima 825, 826, dvjyma 830, 831)
dvoum (dvoum 52, 61–63, 79, 84, též 72, 83)
dvom
dvouma
dvjem (jen f.) 733, 737, 75

2 Na mapě jsou zakresleny nář. formy *dvěma*, *dvouma*, *dvoum*, *dvom* a zvláštní tvar *dvěm* užívaný pouze pro f. Vzhledem k územně nediferencované situaci v Čechách byla položka již při výzkumu regionalizována na Moravu. Podobu *dvom* vysvětlujeme jako analogii podle dativu subst. m. na *-om* (*chlapom*) a podle gen.-lok. *dvoch*; dativ (*dvúm*), *dvoum* zakončený na *-m* byl přitvořen ke gen.-lok. (*dvú*), *dvou* – má oporu patrně i v pl. zájmenné i adj. flexe. Forma *dvouma* vznikla kontaminací podob *dvěma* a *dvoum* (a pod vlivem zakončení instr.); tvar f. *dvěm* byl ovlivněn podobou *dvě-* z nom.-akuz. a dativem *těm*.

3 Téměř na celém území je základním označením tvar *dvoum*. V již. úseku vm. nář. a ojediněle i na Frenštátsku se vyskytuje obměna *dvom*. Již. úsek slez. nář. a část Valašska si zachovává jako okrajový archaismus starobylý duál *dvěma*. V přechod. nářečích čm., v sev. části nář. střm., místy i v nář. vm. a méně často v nář. slez. se užívá formy *dvouma*.

Obdobně jako v gen.-lok. byl i v dativu zaznamenán rozdíl m. × f.: *dvom* × *dvěm*, ovšem na menším území (v jižním cípu nář. dolských – včetně staré generace města Břeclavi).

Ve většině měst na vých. polovině Moravy se objevuje forma *dvěma*, v záp. části pak častěji *dvoum* (proti běžné venkovské realizaci *dvóm*/*dvum*). Tvar *dvouma* byl zapsán v městské mluvě v centrálním typu střm. nář. a v přilehlém vých. regionu.

4 **dvěma** stč., Jg, Tk, MČ **dvoum** stč., Db nespis., Tk nespis.
dvom sloven.

5 dvoum Ju 1, 2 — dwoum Po 1 — dvom Ru 5 — dvouma Ru 1, 3, 4 — dvjem Ru 5

6 MAGP 491 (dwoma krawami), AJŚ 1416, 1419, OLA 2662, 2669

Bá

276 **tří, třech** gen., lok. (2399, 2400) — *mapa s. 403*

1 M třech (třoch 801)
třoch (tróch 738)
třú
třúch
N tří

2 Shodné tvary gen. a lok. číslovky *tři* umožnily zpracovávat obě položky společně. Na mapě jsou zachyceny morfologické varianty *třech*, *třoch*, *třú* a *třúch*. Krátký vokál v nář. slez. (*třuch*) zvlášť značen nebyl. Mapa nepostihuje genitivní formu *tří*, která se (vlivem spis. jazyka) objevila jen výjimečně, bez výrazného územního omezení. V současném spis. jazyce existuje v genitivu dubleta *tří*/*třech*, v lokále pak forma *třech*. Ve staré češtině

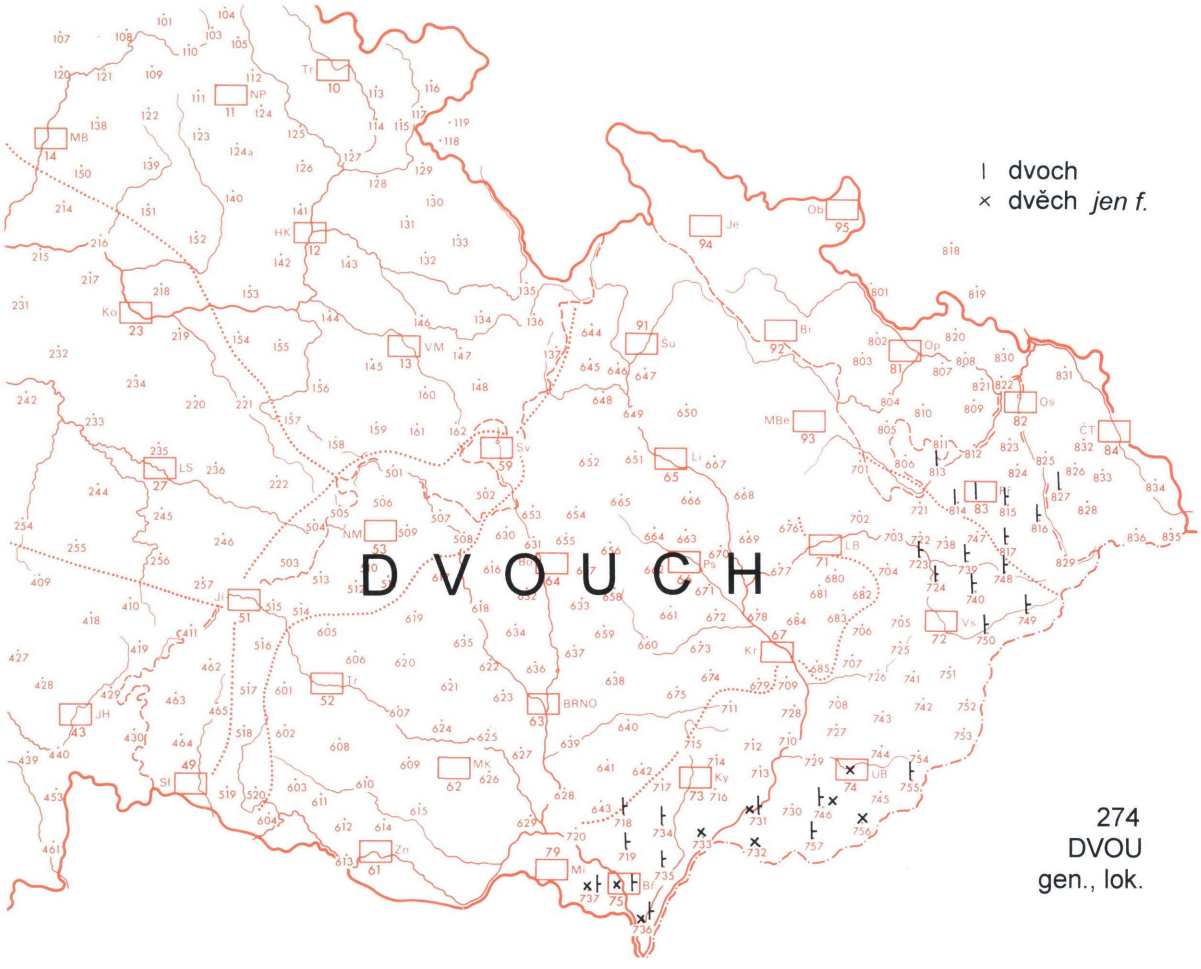
DVOUCH
| dvoch
× dvěch *jen f.*
274
DVOU
gen., lok.

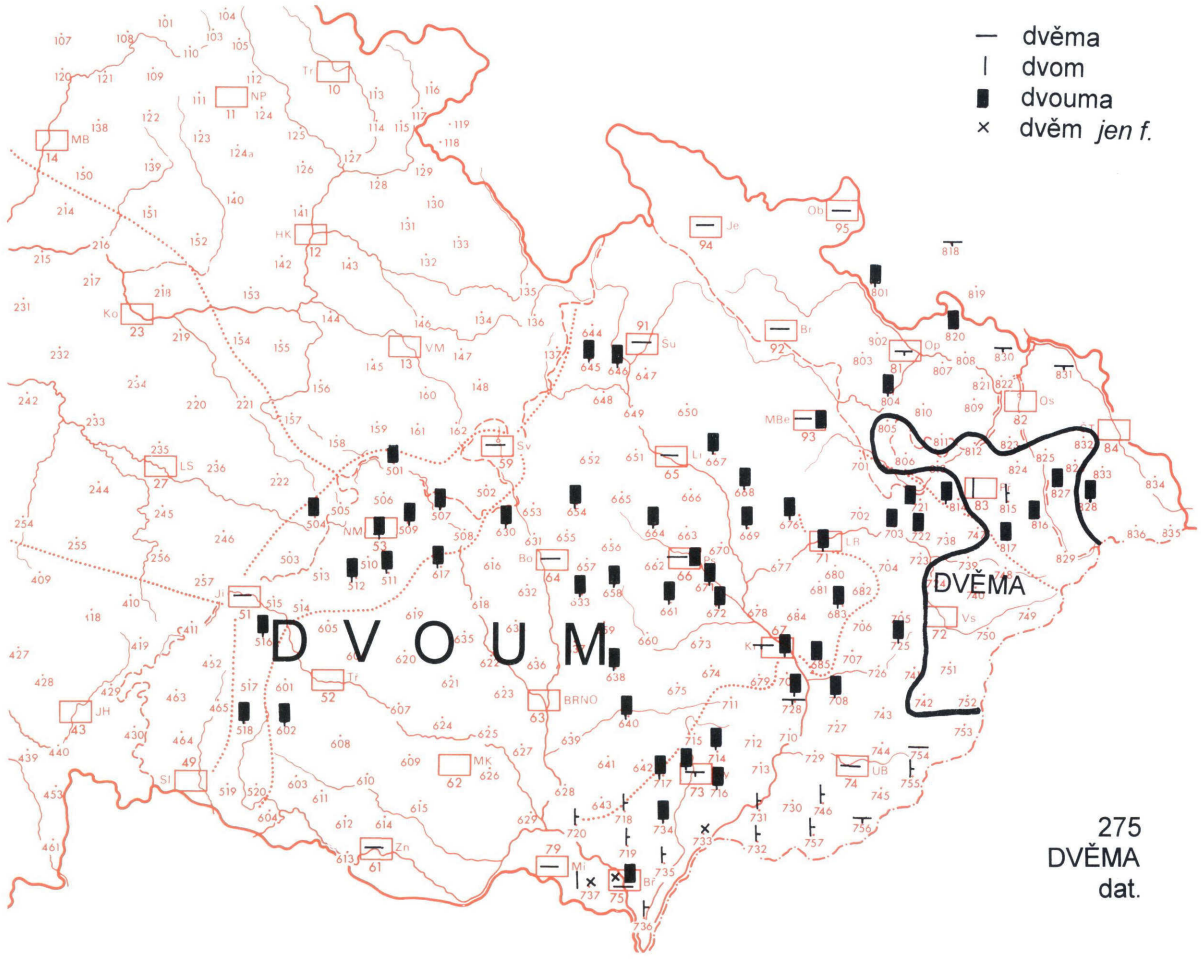
DVOUM
DVĚMA
— dvěma
| dvom
▮ dvouma
× dvěm *jen f.*
275
DVĚMA
dat.

byl gen. *tří* a lok. *třech* (*třích*); vlivem gen.-lok. duálu *dvú* (a patrně i působením skloňování zájmenného i složeného, kde jsou tyto dva tvary stejné), užívá se též tvaru lok. v platnosti gen. (*třech*). Podoba lok. *třoch* má koncovku podle lokálu subst. zakončeného na *-och*, která pak pronikla i do genitivu (v lokalitě 801 vznikla pravidelnou nář. změnou *'ech > 'och*). Tvar *třú* vysvětlujeme analogií podle *dvú* (za spolupůsobení duálu i-kmenů); forma *třúch* vznikla podle nář. *dvúch*.

3 Na celém území je základní tvar gen.-lok. *třech*. Nář. varianty se soustřeďují pouze na východě území. Nejfrekventovanější z nich je podoba *třoch*, zachycená na sev. části Valašska a v přilehlém úseku sousedních nář. slez. Na mapě je zakreslen maximální výskyt tohoto zakončení, a to v lok., areál výskytu této koncovky v gen. byl o něco menší, na Příborsku se v genitivu místo *třoch* užívá i formy *třech*.

V úzkém příhraničním pruhu jižně od Vsetína je běžná forma *třú*, její varianta *třúch* se pak porůznu vyskytuje na rozhraní slez. a vm. nář. a v souvislém areálu na Těšínsku s Jablunkovskem (tam ovšem s náležitou krátkou samohláskou *třuch*).

V městské mluvě převládá tvar *třech*.

4 **třech** stč., Jg, Tk gen. nespis., MČ gen. hovor., SSČ

třoch sloven. *troch*

5 třech Po 1, Ju 1–3, Ru 3–5

6 AJŠ 1414, OLA 2684

Bá

277 **třemi** instr. (2401) — *mapa s. 403*

1 M třemi (třemy 705, 706, 739, 749, 750, třumi 827)
třema
třoma
třuma

2 Výzkum, zaměřený především na nář. diferencovanou situaci východomoravskou, přinesl řadu nář. obměn, z nichž se mapovaly formy: *třemi* (*třymi*), *třema* (*třyma*), *třoma* a *třuma*.

V spis. jazyce existuje v instr. tvar *třemi*, původní podoba však byla *třmi* a hláska *-e-* do instr. pronikla vlivem dat. *třem*, event. lok. *třech*. Zakončení na *-ma* pochází z duálové formy *dvěma*. Forma *třoma* vznikla podle substantivní flexe (stejně jako instr. *dvoma*, s nímž se vzájemně podporují). Nář. varianta *třúma* (*třuma*) je vyrovnáním v rámci paradigmatu (podle *třuch*, *třum* – ty vlivem podob *dvuch*, *dvum*, …), k němuž došlo za spolupůsobení hláskové změny *om* > *um*. (Hláskové obměny *třymi* a *třyma* jsou výsledkem změny *e* > *y*, která se realizovala v pozici před nosovými souhláskami ve vých. pásu slez. nář., srov. PRO E7.)

3 Téměř celoúzemní rozšíření má podoba *třema*. Na Valašsku a ve stř. pruhu slezských nářečí byla zapsána koncovka *-emi* (*třemi*, *třymi*). Na již. okraji slez. dialektů se sporadicky vyskytuje forma *třoma* (ta byla zachycena i v bodě 801 na území Polska). V souvislém areálu na jv. úseku slez. nář. se užívá tvaru *třuma*. Do většiny vm. měst proniká forma *třema*, shodná se spis. jazykem, spolu s ní byla zaznamenána i oblastní obměna *třemi*.

4 **třema** stč., Db ob., Tk nespis., sloven. *troma*
třemi stč., Jg, Tk, MČ, sloven. *tromi*
třoma stč.

třyma Jg *třímá*
třymi stč. *třimi*, Jg *třími*

5 třema Po 1, Ju 1–3, Ru 3–5

6 AJŠ 1421, OLA 2683

Bá

278 **čtyři** nom. m. živ. (2402) — *mapa s. 405*
tři nom. m. živ. (2398)
čtyři nom. f./n. (2403)

1 M štyřé (též 658, štyré 726) — štyře (též 84, štyre 812)

276
TŘECH
lok.

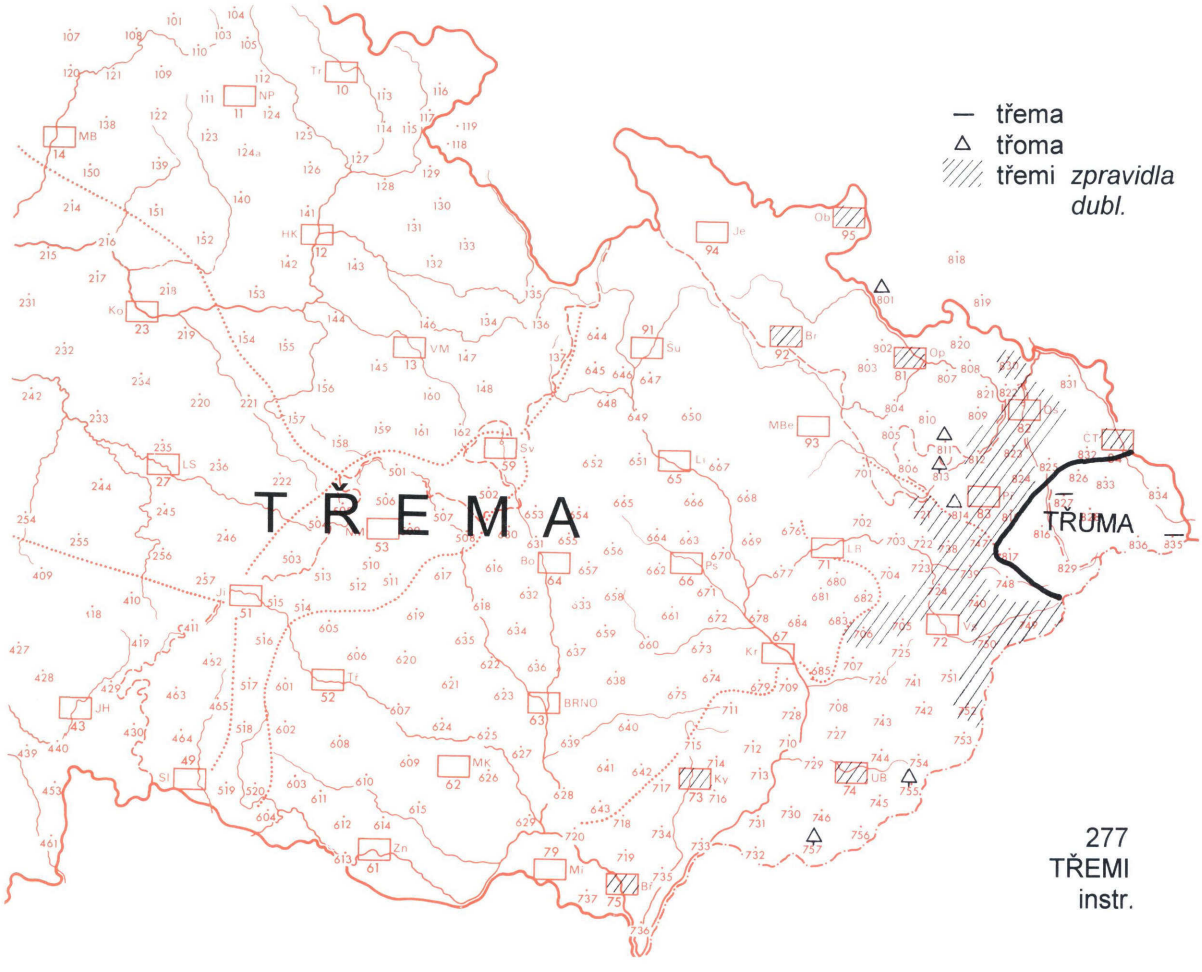

277
TŘEMI
instr.

štyří (též 137, 644, 645) — šťiří 311, 313 — štyři
štyřo
štirí — štyry

2 Mapa přináší přehled územního rozložení nář. podob nom. živ. m. číslovky *čtyři*, tj. forem *štyřé*, *štyře*, *štyří*, *štiří*, *štyři*, *štyřo*, *štyry* a *štyrý*. Většinová je podoba s počátečním *št-*, skupina *čt-* proniká jen ojediněle (vlivem spis. jazyka), poněkud častěji do městské mluvy, a nebyla proto kartografována. Nemapována zůstala rovněž většina hláskových změn registrovaných v PRO.

Zatímco v spis. jazyce výlučnost podoby nom. živ. m. analogií zanikla (tvar *čtyři* v nom. pl. funguje bez rozdílu pro všechny tři rody včetně životných maskulin), v nářečích se dosud odrážejí starší vývojové etapy, i když vyčlenění zvláštního tvaru pro nom. pl. m. živ. (stč. *čtyřie*) je zčásti setřeno pozdějším krácením koncové samohlásky (v svč. dialektech, v části nář. střm. a v nář. slez.), srov. PRO A1abc a též ČJA 4-90 kluci nom. pl. m.

Pokud jde o historický vývoj, kolísala číslovka *čtyři* mezi flexí konsonantickou *čtyře* a i-kmenovou *čtyřie*. Konsonantické *-e* se dloužilo analogií s i-kmeny v tvar *čtyřé*. Ten je dnes v podobě *štyřé* dochován (pod vlivem sklonění adjektivního) ve slez. nář. (v realizaci *štyře*). *Čtyří* vzniklo v důsledku monoftongizace *-ie* pův. i-kmenového tvaru, *čtyři* jeho zkrácením. U formy *štyřo* nelze vyloučit souvislost s tvarem kolektiv typu *braćo* ‚bratři' a *sumśadźo* ‚sousedé', srov. ČJA 4-91 sousedi nom. pl. m. Tvar *štyry* proniká z nom. pl. f. a n., popř. do něho byla převzata hláska *r* z genitivu (*štyr*); nejspíš analogií lze vysvětlit jeho obměny *štyrý* (délka podle *štyří* – tomu ostatně nasvědčuje i územní výskyt této podoby) a ojedinělého *štiří* vlivem zakončení nom. pl. živ. maskulin (např. *tí*).

3 Formu s krátkou koncovou samohláskou lze při současném pohledu pokládat za základní především ve většině nář. střm., kde vytváří dva od sebe oddělené makroareály, a v nář. svč. s přesahem až do Polabí. V této oblasti se vyskytuje obvykle v dubletě s tvarem *štyry*, který byl ojediněle zachycen i jinde. Kvantitativní obměna *štyří* je typická pro většinu nář. střč. a pro nář. jzč. Přes Novoměstsko a Tišnovsko zasahuje až na Kyjovsko a Kroměřížsko. Roztrouseně se v tomto makroareálu (častěji v oblasti jzč.) objevuje také kvantitativní obměna *štyrý*, na jeho záp. okraji pak zcela sporadicky forma *štiří*.

V nář. vm. se užívá formy *štyřé*, ve slez. nář. *štyře*. Pro Těšínsko s Jablunkovskem je příznačná nář. obměna *štyřo*.

Pro mluvu většiny měst je charakteristický tvar *štyři*, společně s ním byla zapsána – převážně jako dubletní – také forma *štyry*.

4 V citovaných pramenech jsou uvedeny pouze doklady s počátečním *čt-*.

čtyry stč. f. a m., Jg f., Tk m. neživ. — nespis., SSJČ ob., sloven. m. neživ., f., n.
čtyřé stč.
čtyři stč., Jg, Tk, MČ
čtyří Jg m. živ., Tk m. živ. — nespis.

5 štiřé Ru 4, 5 — štiří Ju 3, Ru 3 — štiři Ju 2 — štiri Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 2, 4

6 AJŚ 1412, SSA 11.8, OLA 2685

7 Nominativ m. živ. *tři* se samostatně nezpracovával, protože číslovky *tři* a *čtyři* mají obdobné skloňování, mapované podoby jsou výsledkem týchž hláskových změn a analogií (*třé*, *tře*, *tří*, *tři* a *třo*) – a navíc jednotlivé areály zachycující výskyt kartografovaných nář. variant jsou téměř totožné. S oběma položkami souvisí také otázka *čtyři* (nom. f./n.). Ta nebyla rovněž pro malou územní diferencovanost samostatně zpracovávána.

Celoúzemním označením je forma *štyry*, která podléhá pravidelným hláskovým změnám zachyceným v PRO. Místy (častěji v Čechách) se vlivem spis. jazyka vyskytuje tvar *štyři*; varianty s počátečním *čt-* se obdobně jako v předchozích případech neregistrovaly.

Bá

279 **čtyř** gen. (2404) — *mapa s. 407*

1 M štyř
štyr — šter
štyřech (šteřich 652, 655, 65, šťeřech 307)
štyrech (šťirech 307, 311, 313) — šterech
štyřuch 833–835, 84
štyrúch (též 805)
štyroch
štirch — šterch

2 V tvarech gen. číslovky *čtyři* je v spis. jazyce možná dubleta *čtyř*/*čtyřech*. Ve staré češtině existovaly formy *čtyr*, *čtyř* a analogické *čtyří* (podle *tří*). V nář. se jich užívá spolu s dalšími formami v podobě s náslovným *št-*. Morfologické povahy jsou nář. rozdíly *štyř* × *štyr* × *štyřech* × *štyrech* × *štyřuch* × *štyroch* × *štyrch*.

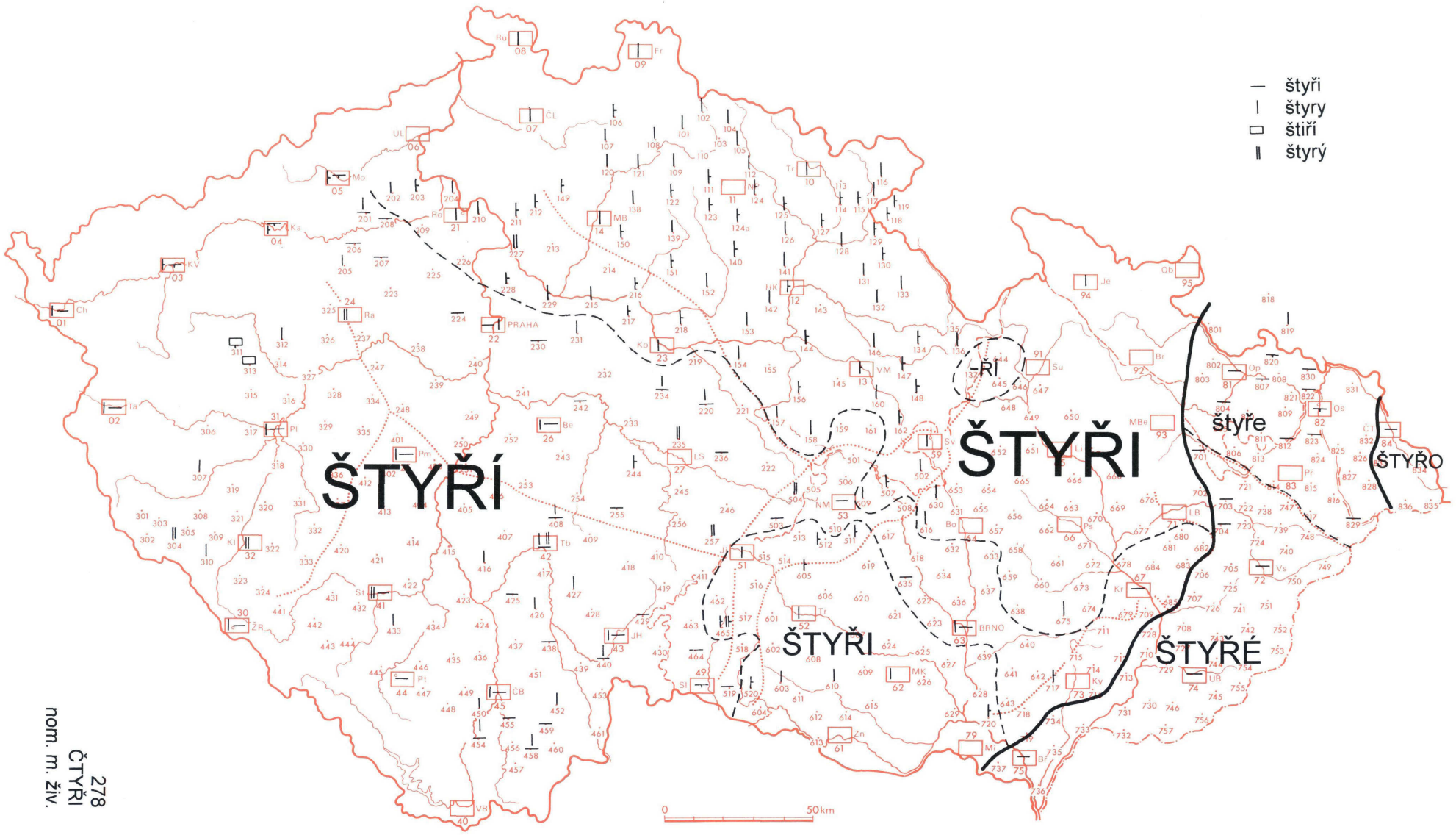

278
ČTYŘI
nom. m. živ.

Původní je forma *štyr* (stč. *čtyr*), ostatní varianty vznikly vyrovnáním, zprav. analogií (podle zájmenné i jmenné flexe). Hláska *-ř-* (*štyř-*) pronikla do genitivních tvarů vlivem ostatních pádů.

Je třeba počítat i s působením koncovek lokálu. Genitiv *štyrch* lze vysvětlit kontaminací tvarů *štyr* a *štyrech*. Svč. podoby *šter*, *šterch* a *šterech* mají hlásku *-e-* podle instr. *třema* (*šterma*) – ta pak pronikla i do dalších nepřímých pádů.

Nečetné, porůznu rozptýlené podoby s počátečním *čt-* nebyly mapovány.

3 Formy *štyrech* a *štyřech* se vyskytují po celém území. Zatímco tvar *štyrech* převládá v Čechách a větší areál vytváří také na východě zkoumaného území (v nář. vm. a v záp. části slez. nář.), obměna *štyřech* se soustředěněji objevuje především v celé rozsáhlé oblasti nář. střm. Omezenější územní rozšíření pak mají regionální formy *štyroch* (na Valašsku, v přilehlých slezských nář. a v nář. kopaničářských), *štyruch* (na Frenštátsku a Těšínsku s Jablunkovskem) a *štyřuch* (jako dubletní na Jablunkovsku).

Kromě těchto podob genitivu byly – častěji v nář. svč. – zapsány ještě další tvary, které se však objevují spíše rozptýleně: Je to forma *štyrch* (převládající v jejich vých. části) a také *šter*, *šterch* a *šterech* (přecházející z okrajových úseků svč. až na Mělnicko a do Poohří, ojediněle zachycená též v sev. úseku přechod. nářečí čm.). Porůznu se užívá i tvaru *štyř*, shodného se spis. jazykem, častěji byl zachycen v městské mluvě. Situace ve městech jinak vesměs odpovídá jejich venkovskému okolí.

4 Citované prameny většinou uvádějí pouze formy s počátečním *čt-*.

čtyr stč., Db. Tk nespis., SSJČ ob.
čtyř stč., Db, Tk, MČ
čtyřech Tk nespis., MČ hovor.
štyroch sloven.

5 štiřech Ru 5 — štirech Po 1, Ju 1, 3, Ru 2–4 — štiroch Ru 4 — šterch Po 1 — šterech Ju 2, 4

6 MAGP 495, AJŠ 1415, OLA 2688

Bá

280 **čtyřmi** instr. (2405) — *mapa s. 409*

1 M štyřma (šťiřma 06)
štyřema (šteřema 646, 672, 673, štiřima 622, 629, 634)
štyrma (šťirma 311, 313)
štyrema
štyroma
šterma
šterema 116, 117,618, 646
štyřmi 742, 815, 74, 79, 81, 83 (štyrmi 706, 721, 738–740, 749–751,753, 812, štyremi 822, 824, 826, 830, 83)

2 Zapsané formy instr. jsou tvořeny od základů *štyř-*, *štyr-* (*štyřma*/*štyrma*, *štyřema*/*štyrema*, *štyroma*) a *šter-* (*šterma* a *šterema*). Pokud jde o zakončení instr., byla historicky náležitá koncovka *-mi* (z psl. **-ьmi*) postupně nahrazena duálovou koncovkou *-ma* (podle *dvěma*), která je dnes v nářečích většinová. Působily i další analogie: *štyroma* podle *třoma*/*dvoma*, koncovka *-ema* pronikla z instr. *třema* – u formy *štyrema* se ujala také za spolupůsobení dativu *štyrem* a lokálu *štyrech*, svč. tvary *šterma* a *šterema* mají hlásku *-e-* podle instr. *třema*. Podoby s počátečním *čt-* byly zachyceny rozptýleně a velice řídce, proto se nemapovaly.

3 Nář. obměn v tvarech instr. číslovky *čtyři* přibývá směrem k východu. Zatímco v Čechách výrazně převládá v podstatě jen forma jedna, pro Moravu jsou typické dublety, ve slez. nář. pak je běžný výskyt i několika regionálních variant.

Základním tvarem je instr. *štyrma*. Vytváří rozsáhlý areál jednak v Čechách (s přesahem až do centrálního úseku střm. nář.), jednak na východě Moravy (v převážné části nář. vm.) a ve slez. nář. V okrajových úsecích nářečí svč. (na vých. Vysokomýtsku, Náchodsku s Kladskem a v Podkrkonoší), v jejich záp. části a na záp. okraji nář. střč. se místy objevuje (obvykle jako dubletní) analogicky vzniklá forma *šterma*, na Náchodsku sporadická varianta *šterema*.

Převládajícím mor. označením je tvar *štyřema* (ve většině nář. střm.), který byl ojediněle zachycen i na Příborsku, menší areál vytváří také na Těšínsku s Jablunkovskem. Na Holešovsku, sev. Kroměřížsku a Lipnicku (v sousedství podob *štyřema* a *štyrma*) se vyděluje areál formy *štyrema* – užívá se jí roztrouseně místy i ve

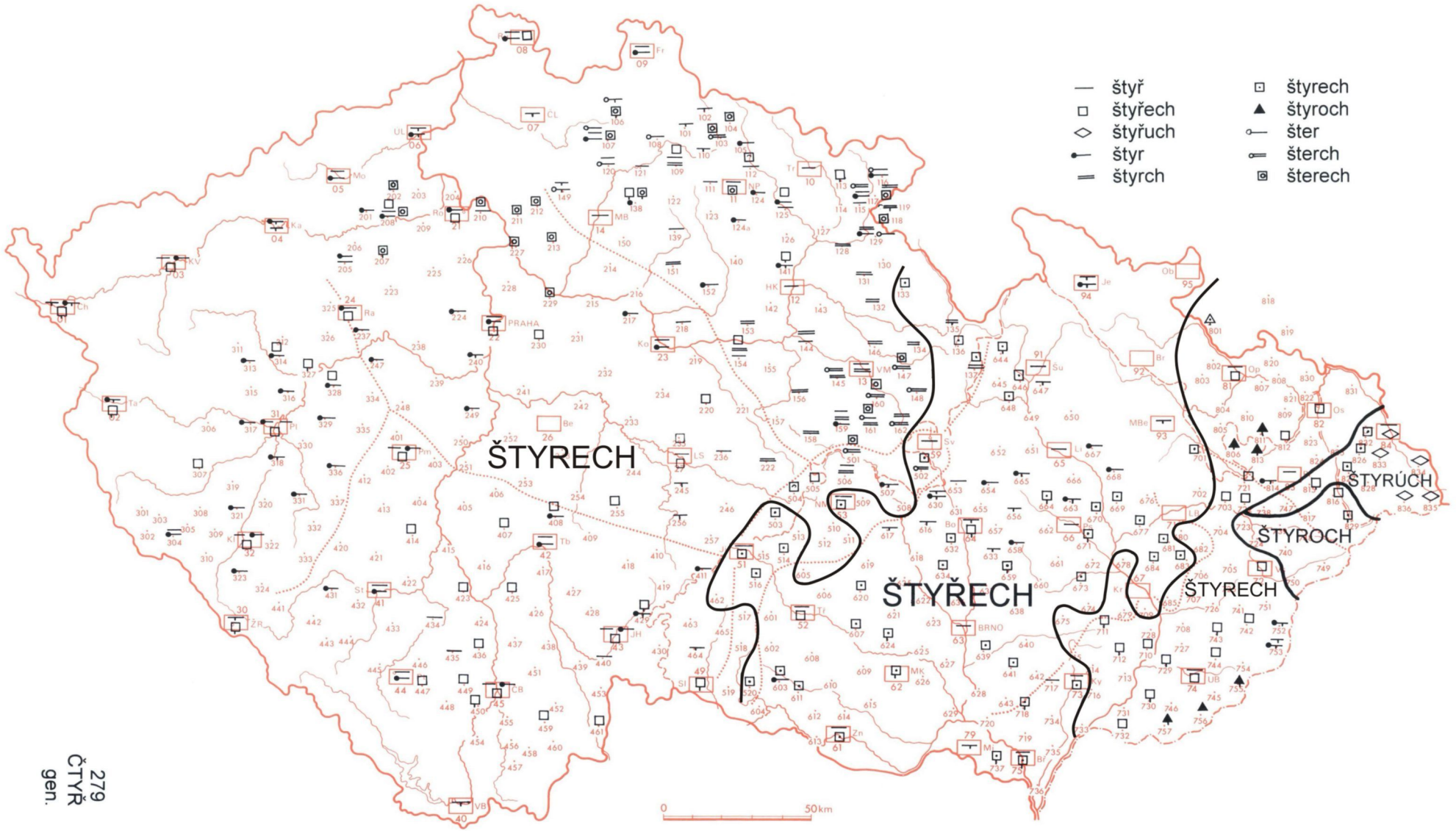
štyř
štyřech
štyřuch
štyr
štyrch
štyrech
štyroch
šter
šterch
šterech
ŠTYRECH
ŠTYŘECH
ŠTYRÚCH
ŠTYROCH
ŠTYRECH
0
50km

279
ČTYŘ
gen.

slez. nář. (na Ostravsku a Frýdecku-Místecku). Při hor. toku řeky Ostravice a ojediněle též na již. Opavsku se vyskytuje dialektismus *štyroma*.

Tvar *štyřma*, formálně nejbližší podobě spisovné, byl zaznamenán řídce po celém území, poněkud soustředěněji v okolí Boskovic; výrazně však převládá v městské mluvě.

Pův. koncovka instr. *-mi* se dosud uchovala místy na Valašsku a na části Slezska, i tam se jí však užívá většinou dubletně, spolu s celoúzemně převládající koncovkou *-ma*. Její výskyt v městské mluvě je ovlivněn územ spisovným.

4 Citované prameny většinou uvádějí pouze formy s počátečním *čt-*.
čtyrma Tk nespis.
čtyřmi stč., Db, Tk, MČ
čtyřmi stč., Db
štyrmi sloven.
čtyřma Tk nespis., MČ jen při spojení s pův. duálem subst.

5 štiřma Ru 4 — štirma Po 1, Ju 1, 3, Ru 3–5 — štirima Ru 2 — šterma Po 1, Ju 2, 4, Ru 4 — šterema Ju 2

6 AJŠ 1422, OLA 2691

Bá

281 **pěti** instr. (2415) — *mapa s. 411*
pěti gen., lok. (2413)
pěti dat. (2414)

1 M pjeťi (pjaci 755)
pjeťima (pjetma 161, 43, pjec'ma 818)
pjeťoma 816, 817 (pjec'uma 828)
pjeťimi
pjet 801

2 Sledují se tvary instr. číslovky *pět*. Mapa zachycuje rozdíly v rovině morfologické (*pěti* × *pětima* × *pěťoma* × *pětimi*) a nesklonný tvar *pět*. Číslovky *pět* až *deset* byly původně substantivy (slovo *pět* mělo význam „pětice") skloňovanými podle ženských i-kmenů. Postupně však převládlo pojetí adjektivní a začalo se skloňovat počítané substantivum (spojení *k pěti lidí* bylo nahrazeno spojením *k pěti lidem*). V současném spis. jazyce se liší pouze nom.-akuz. (*pět*) od jiných pádů (*pěti*). O původu koncovek *-imi*, *-ima*, *-ama* srov. ČJA 4, Instrumentál plurálu, s. 272.

3 V Čechách je základní formou instrumentál *pěti*, shodný se spis. jazykem. Je běžný i v nář. vm. a ve slez. nář., kde se však častěji objevuje v dubletě s tvarem *pětima*. Ten je typický pro zbývající část Moravy a zasahuje i do oblasti vč., zachycen byl rovněž na širším Mladoboleslavsku. V přechod. nářečích čes.-pol. (častěji na Jablunkovsku) se užívá koncovky *-mi* (*pětimi*). Podoba *pěťoma* se sporadicky vyskytuje na Frenštátsku a Frýdecku-Místecku. Ojedinělý je výskyt nesklonné formy *pět* (v b. 801).

V městské mluvě je základní tvar *pěti* – jako dubleta proniká i do většiny měst moravských.

4 **pěti** stč. *pěťú*, *pětí*, Db, Tk, MČ
pětimi stč. *pětmi*, sloven. *piatimi*

5 pjeťima Po 1, Ju 2, Ru 2

6 AJŠ 1423, OLA 2696

7 Jako samostatné položky byly u číslovky *pět* zkoumány i podoby gen.-lok. a dativu. V gen.-lok. je pro celé území typický tvar *pěti*, forma *pětich* se vyskytla pouze v několika lokalitách záp. úseku svč. a střč. nář. Tvary dativu *pěti*, *pětima* se územním rozsahem v podstatě shodují s formami instrumentálu, pouze v nář. stř. (v mapovaném areálu instr. formy *pětima*) se hojněji objevuje tvar *pěti*. Dialektismus *pěťom* byl zapsán v týchž třech vesnicích jako tvar instr. *pěťoma*. Místy v slez. nář. byla v dativu zaznamenána též koncovka *-ma* shodná s tvarem instr. (*pětima* 812, 813, 825, 826, 832–834 a *pěťoma* 816).
Atlasy: OLA 2695

Bá

282 **devíti** gen. (2409) — *mapa s. 411*

1 M devíťi (dźev'ynci 831–836) — devjeťi (dzevjaci 755)
dejv'et 801

280
ČTYŘMI
instr.

2 Stč. podoby gen. byly *devieti* i *devěti*, tomu odpovídají v nářečích dnešní podoby *devíti* a *devěti*. Forma *devěti* se uchovává na okrajích jazykového území vlivem nominativu *devět*.

3 Celoúzemní je podoba *devíti*, obměna *devěti* se roztroušeně objevuje v okrajových úsecích nář. svč. (včetně Kladska), na Zábřežsku a místy v centrálním typu nářečí střm., dále na Břeclavsku, v části nář. kopanič. a v sev. okrajovém úseku vm. nář. V Branicích (v bodě 801) se vyskytl nesklonný tvar *devět*.

Městská mluva se shoduje s venkovským okolím.

4 **devěti** stč., Jg. sloven. *devätich* [ďe-] **devíti** stč. *devieti*, Db, Tk, MČ

5 deviťi Ru 2, 3 — deviťi Ju 1–4, Ru 4 — dewiťi Ju 2 — devjeťi Ru 2 — dewjeťi Po 1 — deviťich Ju 2

6 MAGP 263, PLPJ 285, OLA 2701, 2702

Bá

283 **dvě stě** nom. (2416) — *mapa s. 413*
pět set nom. (2417)

1 M dvje sťe
dvje sta
dv'e sto 755

pjet set
pjet sto

2 Mapa souhrnně zachycuje nář. rozdíly v tvarech číslovky *sto* vyskytující se ve spojení *dvě stě* a *pět set*. Jde o diference: *dvě stě* × *dvě sta* × *dvě sto* a *pět set* × *pět sto*. U tvaru (*dvě*) *stě* se po číslovce *dvě* uchoval starý nom. duálu; forma *dvě sta* analogicky přejímá koncovku plurálu neuter. Tvar *pět set* má pravidelné zakončení gen. pl. podle subst. typu město. Forma *pět sto* (s nom. sg.) pronikla do okrajových vm. oblastí jako slovenská inovace (utvořená podle maďarštiny). Podle ní byla dotvořena i ojedinělá forma *dvě sto*.

3 Formy *dvě stě* a *dvě sta* vytvářejí dva základní makroareály. Na většině území Čech je běžný tvar *dvě stě*, na Moravě, ve Slezsku a také v přilehlé sv. části svč. nář. je rozšířen tvar *dvě sta*. Ten se řídce vyskytl i na Roudnicku. Forma *dvě sto* byla zapsána pouze v lokalitě 755. Spojení *pět sto* je typické pro již. část vm. nář. s nář. kopaničářskými – v návaznosti na sloven. *dvesto* a *päťsto*. Na ostatním území čes. národního jazyka se užívá výrazu *pět set*.

Městská mluva se v podstatě neliší od svého venkovského okolí, v areálu tvaru *dvě sta* do ní místy proniká (většinou jako dubletní) spojení *dvě stě*.

4 **dvě sta** Jg **pět set** stč., Db, MČ
dvě stě stč., Db, Tk, MČ **pět sto** sloven. *päťsto*
dvě sto sloven. *dvesto*

5 dvje sťe Ru 2–4 — dje sťe Ju 1, 3 — dvje sta Ru 5 — dje sta Ju 2 — dwe sta Po 1 — pjet set Ju 2, 3, Ru 3

6 OLA 2723

Bá

Číslovky násobné

284 **jednou** (2424) — *mapa s. 413*

1 M jednou (též 81)
jednouch
jednouc
jedenkrát — jedenkráť

ráz (raz 705, 706, 725, 739–741, 748, 751–753, 755, 756)

2 Mapa registruje výskyt nář. ekvivalentů pro číslovku příslovečnou s významem ‚jednou, jedenkrát'. Zaznamenané rozdíly jsou jednak lexikální (*jednou* × *ráz*), jednak slovotvorné (*jednou* × *jednouch* × *jednouc* × *jedenkrát*).

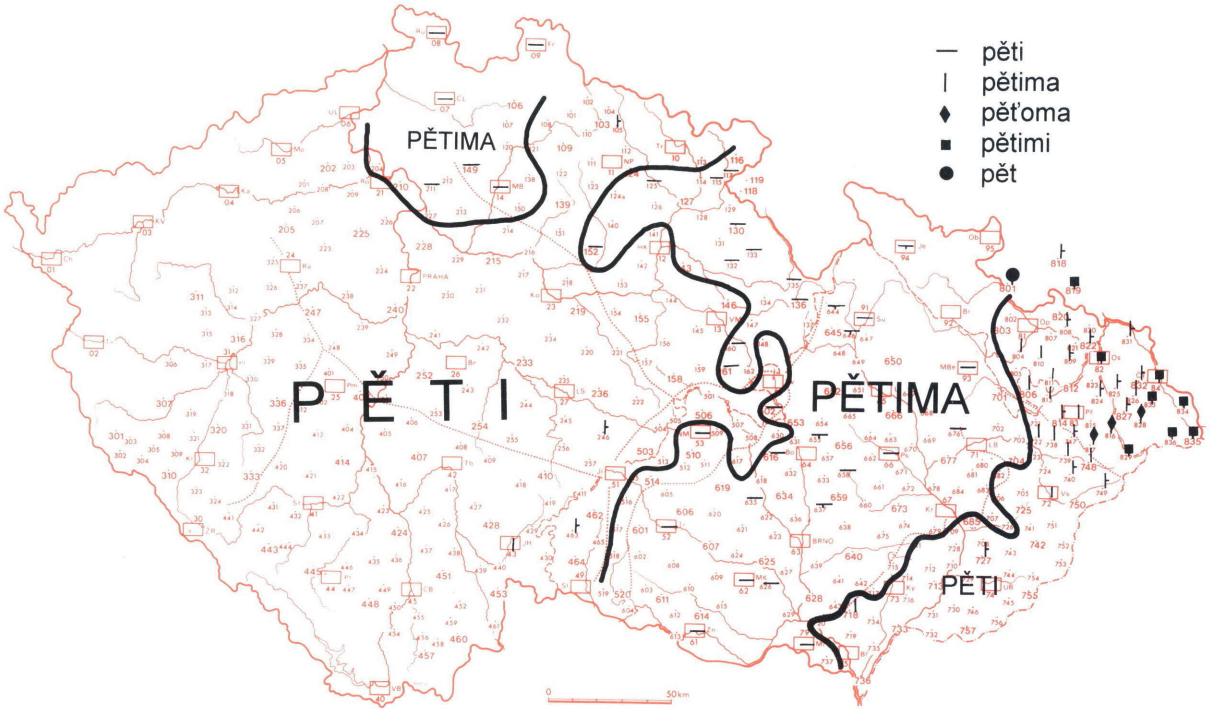

281
PĚTI
instr.

282
DEVÍTI
gen.

Ekvivalent *jednou* má původ ve starším ustrnulém instrumentálu *jednú* (s časovým významem). Formy *jednúc* a *jednúch* vznikly z pův. *jednú*; formanty *-c* a *-ch* jsou přejaty mylnou segmentací od adverbií (*víc*) a z nář. zakončení gen. pl. adj. a zájmen, srov. ČJA 4-264 těch gen. pl. V současné spis. češtině se v sledovaném významu užívá výrazů *jednou* a *jedenkrát*. O spojení číslovky s komponentem *-krát* srov. ČJA 4-285 pětkrát.

3 V Čechách a na větší části Moravy je rozšířeno označení *jednou*; v sev. polovině vm. nář. byla zapsána forma *jednouc*, na zč. okraji a v již. Čechách obměna *jednouch*. Výraz *jedenkrát* se vyskytuje vzácně v nář. střm., častěji pak (v podobě *jedenkrát*) v nář. vm. Pro slez. nář., Valašsko a Kopanice je typické pojmenování *ráz*.

Situace ve městech se shoduje s venkovským okolím.

4 **jedenkrát** stč., též *jednokrát*, *jednúkrát*, Jg též *jedenkráte*, Tk, MČ, sloven.

jednou stč. *jednú*, Jg, Tk, MČ, hluž. *jónu*
jednúc stč., sloven. zast.

ráz Jg, sloven., pol. a hluž. *raz*

5 jednou Ju 1–4, Ru 3, 4 — jennou Ju 2 — jednú Ru 5

6 SSA 10.120, OLA 2744, ALE 510

Bá

285 **pětkrát** (2426) — *mapa s. 415*

1 M pjetkrát — pjetkrat (též 445) — pjetkrát' (pjetkrať 71)
pjed razú (p. razuv 805, 816, 823, 828)
p. razúch 738 (p. rázúch 738)
p. rází 757 (pjac razí 755)
p. razy
p. razych 814

2 Vedle výrazu *pětkrát*, shodného se spis. jazykem, se v nářečí užívá i spojení číslovky *pět* s tvary subst. *ráz*.

Druhá část násobné číslovky *-krát* fungovala pův. jako samostatné subst. (**kortъ* > *kratъ*).

Nář. zakončení *-ť* (*-kráť*) vzniklo analogií podle nář. adverbií (např. *tenkráť*, *hneď*, *snaď*), u nichž je toto zakončení náležité.

Ve spojení s číslovkou *pět* má subst. *raz* obvykle podobu genitivu pl. (*razů*, *razůch*, *razych*), srov. ČJA 4, Genitiv plurálu, 186–222, a ČJA 4, Nominativ plurálu s. 152–186.

3 Na většině území se vyskytuje výraz *pětkrát*, v okrajových úsecích jzč. nář. převládá podoba s krátkou samohláskou (*pětkrat*), na části Moravy s centrem na Holešovsku se užívá obměny *pětkráť* – ta byla roztroušeně zachycena i mimo tuto oblast, soustředěněji na Valašsku.

Výrazným dialektismem typickým pro slez. nář. a vých. část vm. nář. je spojení číslovky *pět* se slovem *ráz*: *pět razů* (užívané na většině Valašska a ve vých. příhraničním pruhu Slovácka), *pět razův* (zachycené v pásu mezi Ostravou a Příborem a ojediněle i jv. od Frýdku-Místku) a *pět razy* (charakteristické pro slez. nář. kromě jejich stř. části).

Situace ve městech vesměs odpovídá venkovskému okolí.

4 **pět razů** Jg *pět rázů*
pět razy sloven, *päť ráz*, pol. *pięć razy*

pětkrát stč., Jg, Tk, MČ, sloven. *päťkrát*, pol., hluž. *pjec króć*

5 pjetkrát Ju 1–4, Ru 3, 5 — p'jetkrát Po 1

6 —

Bá

Číslovky neurčité

286 **tolik** (2427) — *mapa s. 417*
kolik (2428)

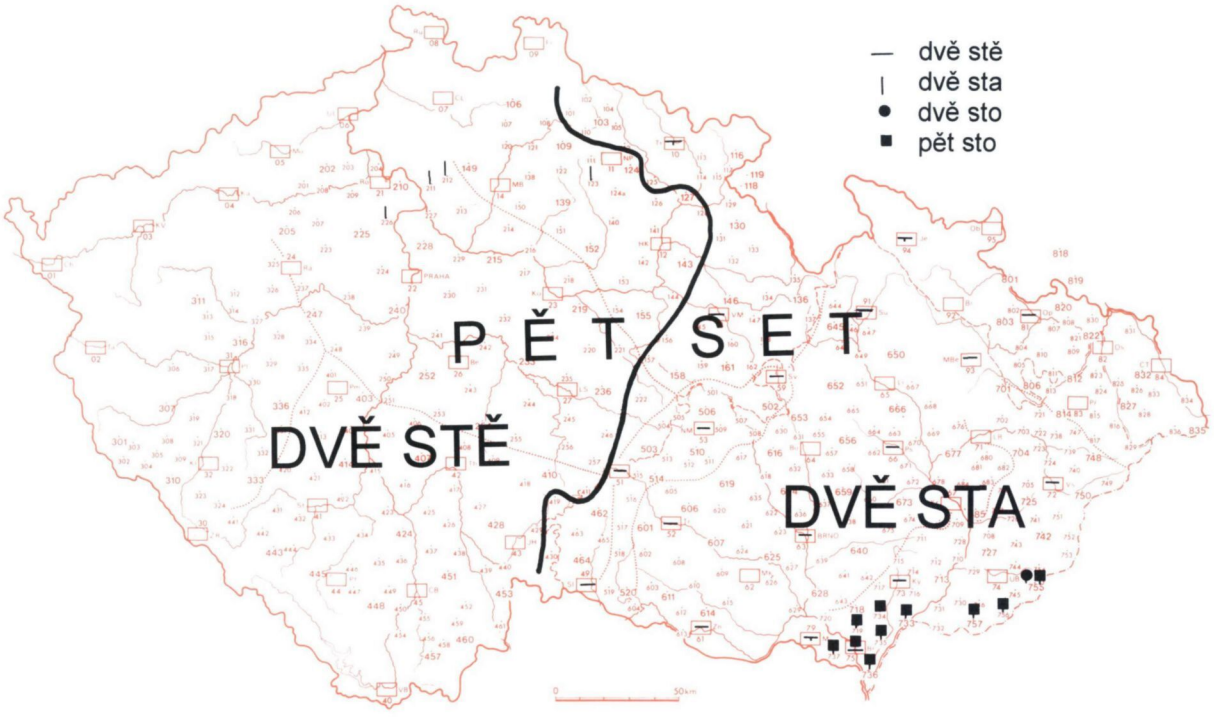

283
DVĚ STĚ,
PĚT SET
nom.

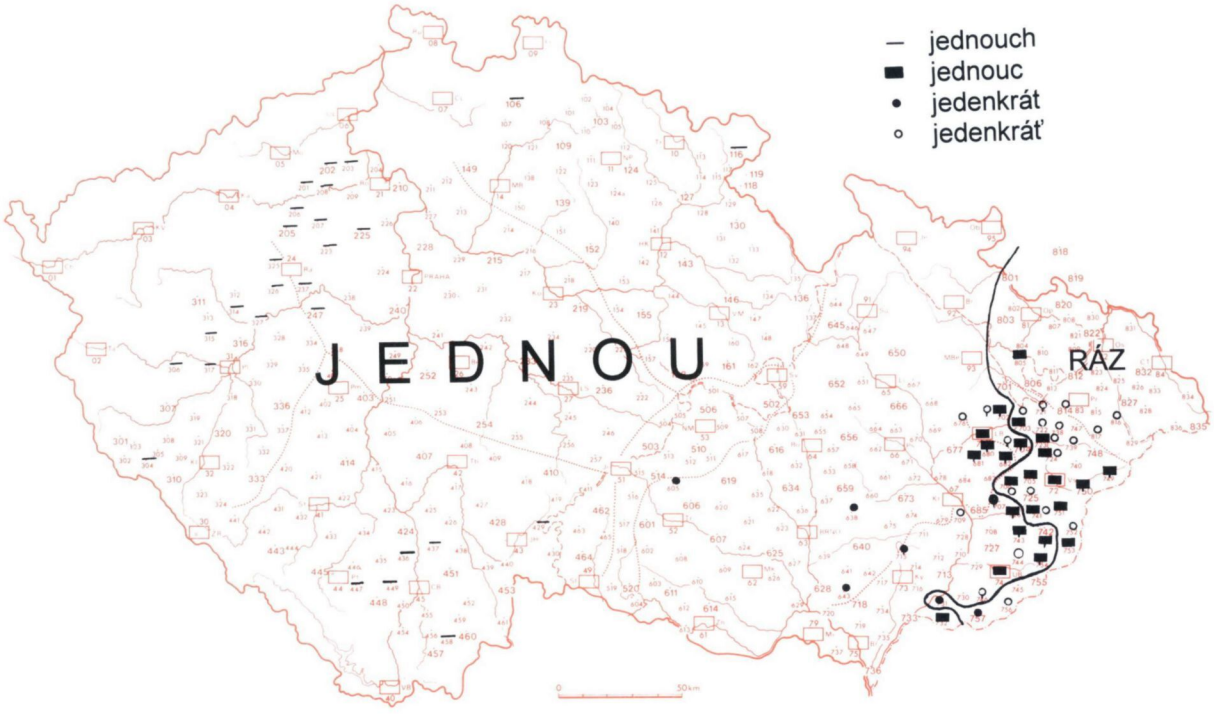

284
JEDNOU

1 M tolik — tulik
tolí (tuli 622)
tolíž
toléj (tolej 720, 743, tólé 737) — telej (teléj 738)
tol 705,724
telko (tolko 755)
tela (též 801, 823)
tele
telo

2 Zkoumaly se nář. názvy číslovky neurčité *tolik*.

Dnešní forma *tolik*, shodná se spis. jazykem, je ze staršího *toliko*, z **to-li* od zájmenného kmene *to* (‚ten‘) a částic *-li* a *-ko*. Mor. forma *tolí* je základem pro podoby *tolíž* (s intenzifikujícím formantem *-ž*) a *toléj*. Zakončení *-éj*/*-ej* je zde patrně podle *věcej* ‚více‘ Slez. formy se základem *tel-* vznikly snad podle nář. *vela*, *vele* ‚kolik‘. Koncové hlásky *-o* (*telko*, *telo*) a *-e* (*tele*) odpovídají regionálně běžnému zakončení adverbií (*chytro*, *dele*).

3 Takřka po celém území se užívá výrazu *tolik*, místy, častěji směrem k východu území, se k němu řadí ještě další dialektismy. Na většině Čech je *tolik* označením jediným, pouze v jejich záp. části převládá podoba *tulik* (vých. hranici areálu přibližně vymezují města Rakovník, Příbram a Prachatice). V nář. střm. byl zapsán regionalismus *tolí* (*toli*), na Třebíčsku a Znojemsku pak forma *tolíž*. V nář. vm. se vedle formy *tolik* objevuje tvar *toléj*, ojediněle i *tol* (sz. od Vsetína). Pro slez. nář. jsou charakteristická označení *teléj* (na Opavsku), *telko* (při okrajích opavského nář. typu), *telo* (na Frenštátsku) a *tela* (na Těšínsku s Jablunkovskem, v ostravickém nář. úseku, na Hlučínsku a v zkoumaných bodech na území Polska); řídce byla zachycena i obměna *tele*.

4 **telko** (Jg *tolko*, sloven. *tol'ko*), hluž.
toli stč., Jg mor.
tolik stč., Jg též *toliko*, Tk, MČ, SSJČ
tolíž (Jg *tolíž* ‚tehdy‘)

5 tolik Po 1, Ju 1–4, Ru 4, 5 — tulik Ru 2,3

6 —

7 Současně se zkoumala i položka *kolik*. Samostatně se nezpracovávala, protože tvoření nář. ekvivalentů je po formální stránce obdobné jako u položky *tolik* a rovněž jejich územní rozložení je srovnatelné, i když mnohdy (převážně v Čechách a na centrální Moravě) nevytvářejí velké areály.

Celoúzemně užívané je označení *kolik*. Z dalších podob (korespondujících s heslem *tolik*) byly zachyceny dialektismy *kulik* (pouze v jednotlivých bodech na sev. Plzeňsku a již. od Rokycan), *kolí* (soustředěněji v okolí Boskovic, ojediněle i jinde na Moravě), *koléj* (ve vých. části vm. nář.), *kol* (v bodech 705 a 724) a *kolko* (v bodě 755). Ve slez. nář. odpovídá mapovanému areálu *tela* areál podoby *kela* (na Těšínsku s Jablunkovskem a v úseku ostravickém), na Opavsku se užívá formy *kelko*. Z jednotlivin byly zaznamenány obměny *kelo* (v bodech 812, 817 a 823) a *kelka* (v bodě 823, na styku areálů *kelko* a *kela*). Pro přechodná nář. čes.-pol., pro Hlučínsko a zkoumané lokality na území Polska je charakteristický výraz *vela*.

Porůznu po Čechách bylo jako synonymní zapsáno také spojení *moc-li*.

Bá

SLOVESA

Základní slovesné typy jsou v nářečích v podstatě stejné jako ve spisovném jazyce. Podle kmene prézentního, ale též se zřetelem k podobě infinitivu, popř. k dalším tvarům řadíme slovesa do pěti tříd a do řady podtypů. V tomto rozčlenění sloves existují mezi spis. jazykem a mezi dialekty na různých částech území rozdíly rozmanitého druhu a původu.

1. Diference spočívají v přechodu některých sloves od neproduktivních typů k typům produktivním. Např. sloveso původně 1. tř. *bode, bósti*, nář. *bodz'e, bus'c'* přešlo na většině území k 5. třídě *bodá, bodat*; přechod nastal i u sloves typu *zapít* k formě *zapnout*.

Významný podíl na přecházení sloves k jiným třídám měla snaha vyhnout se souhláskové alternaci v kořeni sloves. Např. za starší tvar slovesa 1. tř. 3. os. sg. *šepce* byl na pozadí inf. *šeptat* dotvořen tvar *šeptá* (5. tř.).

2. Značný podíl na nář. morfologických rozdílech mají různá vyrovnávání. Např. podle nář. formy 3. os. pl. *oni nesu* vznikl tvar *oni rob'u* za starší *oni rob'a*, podobně tvar imp. *proš* je podle příč. trpného *prošen* nebo

pětkrát
pětkráť
pět razů
p. razůch
p. razí
p. razích
PĚTKRÁT
PĚT RAZY
PĚT RAZŮ
pětkrát
pětkrát
pětkráť
0
50 km

podle slovesného podst. jm. *prošení*, nářeční podoba imp. sg. *byď* je podle tvaru inf. *být*, příč. min. *chcel* podle tvarů ind. préz. *chci*, *chceš*, formy (*j*)*su*, (*j*)*seš* jsou podle slovesných tvarů *nesu*, *neseš*.

3. Na přeskupení sloves se značnou měrou podílely hláskoslovné procesy. Např. neprovedení přehlásky *'a* > *e* dalo vzniknout rozdílu v inf. tvarech *válat* × *válet*; to vedlo k zařazení slovesa buď do 5., nebo do 4. třídy.

Rozmanité hláskoslovné změny byly příčinou dalších morfologických diferencí. Např. jako důsledek různých způsobů odstraňování pobočné slabiky vyvstaly rozdíly v tvarech příč. min. m.: *nesl*, *nesel*, *nesil*, *nesol*, *neslu*, *nes*.

O konkrétních případech realizace uvedených činitelů pojednáváme podrobně u jednotlivých tvarů.

Volněji jsou k slovesům přiřazena adjektiva typu *zapražený*, *vzatý*, *snědený* aj.; lépe tak vynikne jejich návaznost na příčestí minulé činné.

Indikativ prézentu

1. os. sg. indikativu prézentu

1. os. sg. indikativu prézentu měla v psl. u tematických sloves koncovku *-ǫ*, jejíž střídnicí se po ztrátě nosovosti stalo zakončení *-u*. To se v historické době v pozici po měkké souhlásce přehlasovalo v *-i*. V současném spisovném jazyce se koncovka *-u* uplatňuje u sloves 1. a 2. třídy (*nesu*, *beru*, *peku*, *umru*, *tisknu*, *minu*, *začnu*), a to nyní i u těch typů, kde se původně přehlasovala (*mažu* > *maži* > *mažu*). Koncovka *-i* je charakteristická pro slovesa 3. třídy (*kryji*, *kupuji*), ale i u nich se už připouští *-u* (*kupuju*).

U sloves atematických byl tvar 1. os. sg. indikativu prézentu zakončen na *-m* (*dam*, *viem*). Toto zakončení bylo převzato některými typy tematických sloves, která v současné spisovné češtině řadíme do 4. a 5. třídy (*prosím*, *trpím*, *sázím*, *dělám*). Důležitou okolností se přitom stala formální shoda zakončení všech osob, tj. *dělám* jako *děláš*, *dělá*, *prosím* jako *prosíš*, *prosí* atd.

V nářečích je situace proti stavu ve spisovném jazyce poněkud odlišná. Vedle rozdílů vyplývajících z odlišností hláskoslovných se v dialektech projevily některé tendence v jiném rozsahu, než jak je známe ze spisovného jazyka. Např. v kopaničářských nářečích se zakončení na *-m* ve shodě se slovenštinou prosadilo u všech slovesných tříd, např. *čtem*, *kupujem* (s koncovkou *-u* se zde setkáváme jen v ojedinělých ustrnulých tvarech, např. *reku*). Naopak tvar 1. os. slovesa *být* v podobě *su*, běžný na větší části Moravy, je výsledkem působení koncovky tematických sloves na původně atematické sloveso.

Nář. koncovky 1. os. sg. jsou:

-u: (s hláskovými variantami *-o*, *-ǫ*, viz PRO D2abc) z pův. *ǫ*;
-ám: (s hláskovou variantou *-am*, viz PRO A1abcd);
-am: důsledek krácení koncovek v zč. nář.;
-em: (s hláskovou variantou *-ym*, viz PRO E7);
-ím: (s hláskovou obměnou *-im*);
-um: hlásková varianta koncovky *-ám* po změnách *á* > *o* (PRO E8) a *oN* > *uN* (PRO E7);
-ym: v čes.-pol. nář. u sloves 1.–3. tř. a 4. tř. u typu *prosím* od původu rozložená nosovka *ę*.

Typy diferencí tvarů 1. os. sg. ind. préz. představují položky čtu, vezmu, kupuji, volám, nosím, vidím a mohu.

287 **čtu** 1. os. sg. ind. préz. (28) — *mapa s. 419*

1 M čtu — četu
čtnu 683, 703, 705 — čnu
čísnu 737
čícu
čítám
čtem 757

L říkám

2 Tvary 1. os. sg. ind. préz. slovesa *číst* se v nář. rozrůzňují především slovesnými základy, na které se koncovky váží. Lišíme podoby se základem *čt-*, vycházející z psl. formy **čьto* (inf. **čitti* > **čisti*), a základem *čít-* z psl. formy iterativa **čitajǫ* (inf. **čitati*).

tolik
tolí
tol
toléj
tele
telej
telko
TOLIK
tulik
TOLÍ
TOLÍŽ
TOLIK
TELEJ
TELA
TELO
0
50km

Kontinuantem psl. podoby **čьtǫ* je ve spis. jazyce i ve většině dialektů forma *čtu* (pravidelné hláskové obměny *-u* registruje mapa PRO D2ab), zařazující sloveso k 1. tř. typu *nést*; varianta *četu* vznikla analogickým vyrovnáním podle tvaru příčestí minulého činného *četl*.

Tvar *čítám* je výsledkem pravidelného vývoje příslušného morfologického typu **čitajǫ*: *čitaju* > *čítám*, kterým se vyznačují slovesa 5. třídy. Pravidelné hláskové obměny koncovky *-ám* (*čitam*, *čitum*) uvádíme pouze v oddíle 1, neboť jejich rozšíření se plně shoduje s PRO E7, PRO E8.

Forma s kmenem na *-n čtnu*, popř. varianta se zjednodušenou souhláskovou skupinu *čnu*, je analogická podle sloves 2. třídy. U podoby *čísnu* je kořenné *s* patrně podle infinitivní formy *číst*. Od základu *čit-* se také odvozuje tvar *čícu*, který je výsledkem přiklonění od typu *vést* k slovesům typu *mazat* v rámci 1. třídy.

3 Na celém zkoumaném území s výjimkou slez. nář. je běžná forma *čtu*, pouze na okrajích vých. Čech a na Zábřežsku byla zaznamenána varianta *četu*.

Pro slez. nář. je typická podoba *čítám*.

Především ze Vsetínska a Holešovska se dokládá tvar *čtnu*, jeho varianta *čnu* je příznačná pro sv. Valašsko a přilehlý mor. úsek slez. nář.

Forma *čícu* se vyskytuje, většinou jako dubletní, v již. části slez. nář.; byla však zapsána i na Valašsku. Z kopanič. nář. máme doložen tvar *čtem*.

Ve stř. části vm. nář. – na samém okraji zkoumaného území – byl zaznamenán archaický lexém *říkám*.

Situace ve městech se v podstatě shoduje se stavem venkovského okolí.

4 **čtu** stč., Jg, Tk, MČ **čítám** Jg, SSJČ nář., sloven. *čítam*, pol. *czytam*

5 čtu Po 1, Ju 3–6, Ru 2–4 — čnu Ru 5 — čitám Ju 1 — čícu Ju 7

6 AJŚ 1430

Fi

288 **vezmu** 1. os. sg. ind. préz. (1661) — *mapa s. 419*

1 M vezmu
vemu (veno 605, 607)
veznu
veznem 756, 757 (vezňem 755)
veznym (v’- 833, 835, 836)

2 Vedle rozdílu v koncovkách (*-u* × *-em* × *-ym*) se na mapě evidují i diference v zakončení kmene (*-zm* × *-zn* × *-m*); ty řešíme na úrovni slovotvorby.

Tvar *vezmu* vznikl pravidelným hláskovým vývojem pův. složeniny **vъz-ьmǫ*. Podoba *veznu* je důsledkem morfologické analogie podle sloves na *-nu* (*tisknu*, *začnu*).

Tvar *vemu* je patrně analogické vyrovnání podle imperativu *vem*, jehož forma se odvozuje z pův. tvaru **vezm*, v němž v důsledku zrušení pobočné slabiky zanikla předcházející souhláska *z*.

Koncovka *-u* je pův. stč. tvarem a koncovka *-ym* v čes.-pol. přechod. nář. je pokračováním rozložené psl. nosovky. Návaznost na sloven. jazykové území má koncovka *-em* v kopanič. nář. Na mapě nesledujeme pravidelné hláskové obměny koncovky *-u*. Ty zaznamenávají izoglosy PRO D2abc.

3 Pro území Čech je charakteristická podoba *vemu*; ta se častěji jako nedubletní vyskytuje ještě na Moravě (zejména na Boskovicku a Znojemsku a také na sev. Valašsku) a ve Slezsku (na záp. Opavsku a Frýdecku-Místecku), tam i v městské mluvě.

Tvar shodný se spis. jazykem *vezmu* vytváří souvislé areály jen v záp. a stř. části střm. nář. a ve stř. úseku nář. slez. s přilehlým sev. úsekem vm. nář. Proniká rovněž do mluvy měst v Čechách.

Forma *veznu* je příznačná zejména pro Zábřežsko, vých. úsek střm. nář. a většinu vm. nář. Kopanič. nář. se vydělují tvarem *veznem* a přechodná čes.-pol. nář. *veznym*.

4 **vemu** Tk nespis., SSJČ ob. **veznem** sloven. *vezmem*
vezmu stč., Jg, Tk, MČ, hluž. *wozmu* **veznym** pol. *wezmę*

5 vezmu Ju 6, 7, Ru 3, 4 — vemu Ju 1–6, Ru 3, 4 — wemu Po 1 — veznu Ju 7, Ru 5

6 AJŚ1430

Fi

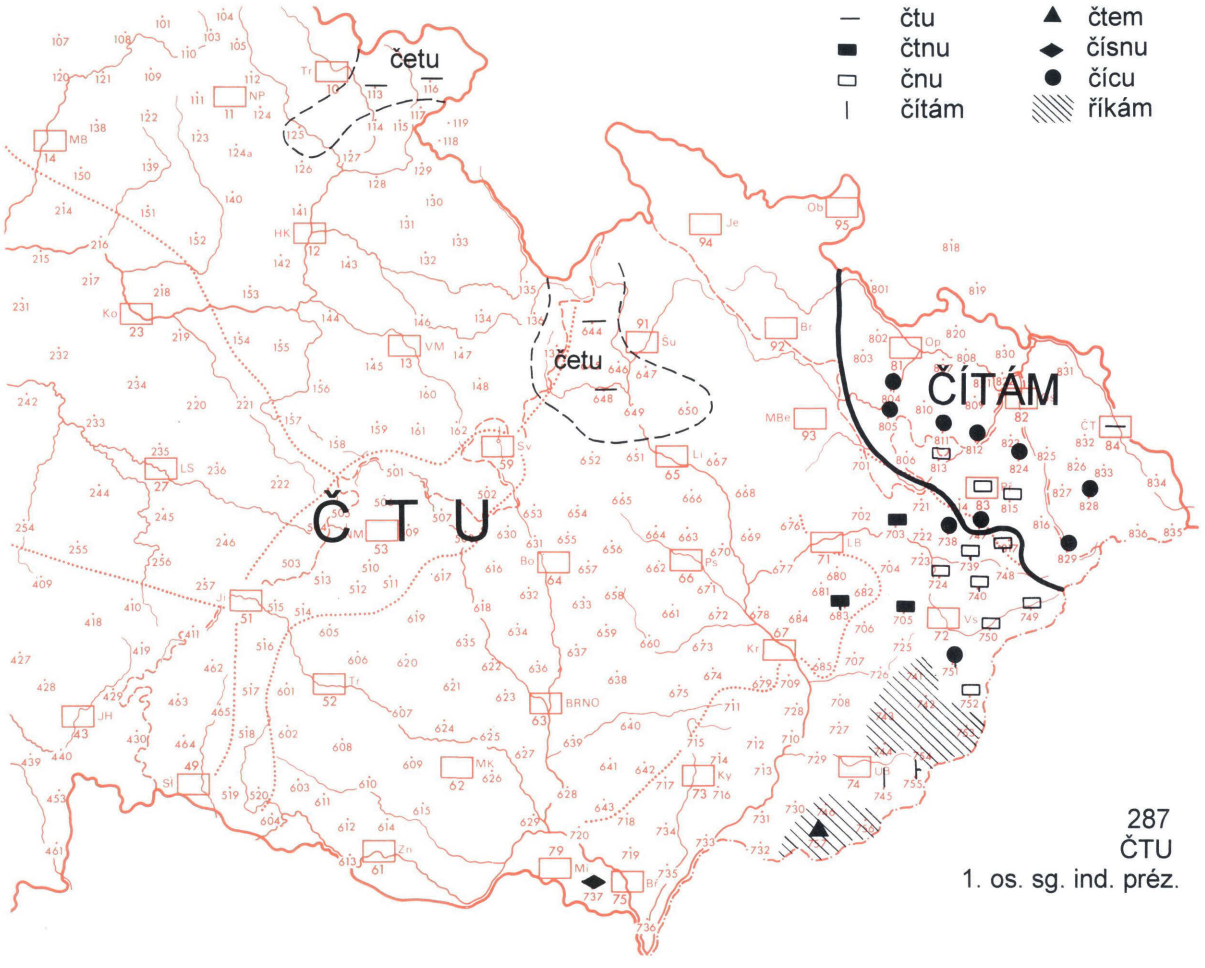

287
ČTU
1. os. sg. ind. préz.

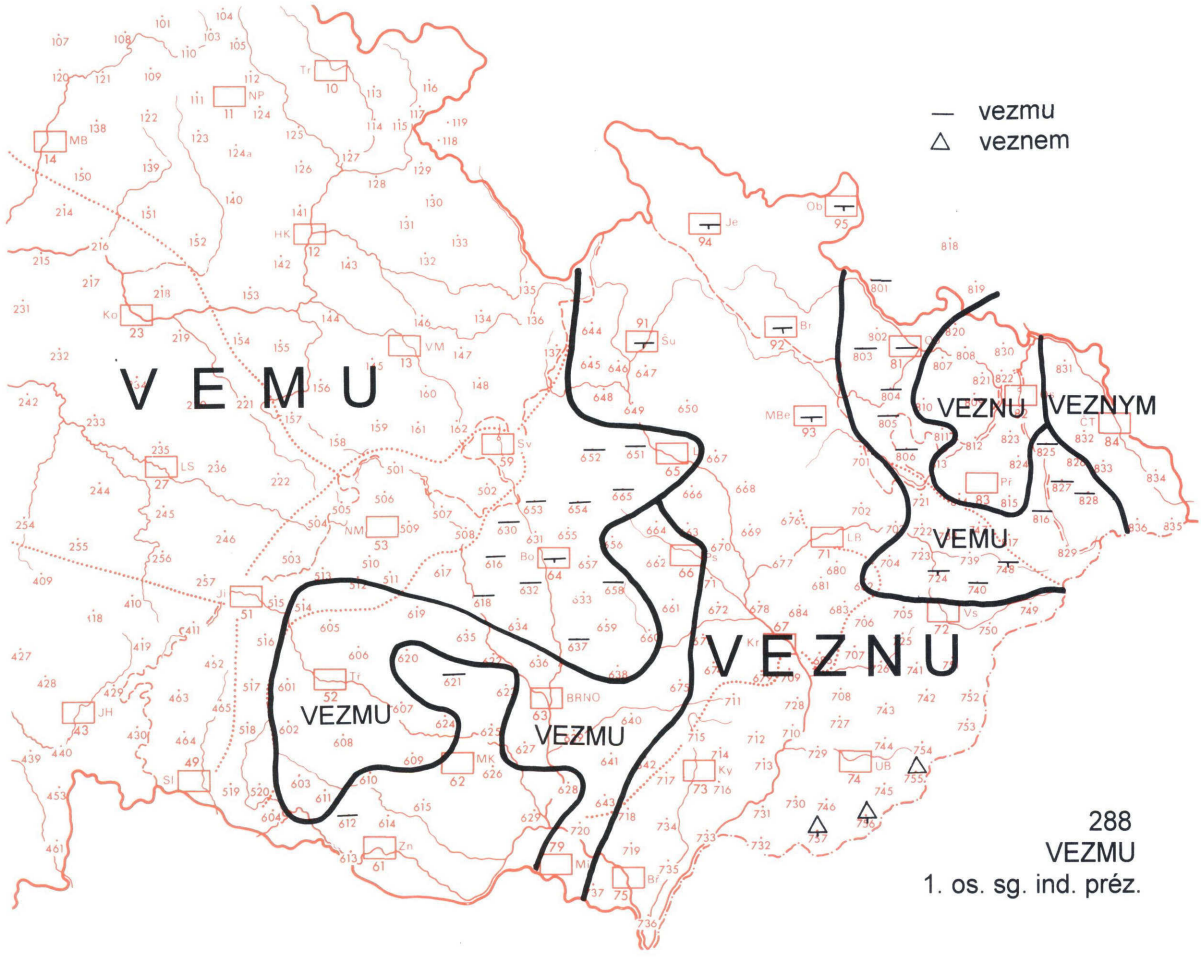

288
VEZMU
1. os. sg. ind. préz.

289 **kupuji** 1. os. sg. ind. préz. (1978) — *mapa s. 421*

1 M kupuji 93, 94
kupuju
kupujem 755–757
kupujym

2 Nář. diference koncovek *-u* × *-em* × *-ym* mají jen okrajový charakter. Stč. koncovka *-u* prošla přehláskou *'u* > *i* a forma *kupuji* je spisovná. Nář. podoba *kupuju* je v oblastech, kde nenastala přehláska *'u* > *i*, původním tvarem, jinde je pozdějším vyrovnáním podle většiny typů sloves 1. a 2. tř. (srov. *nesu*, *začnu*). Ve spis. jazyce je varianta *kupuju* hodnocena jako hovorová. Mapa nezaznamenává hláskové varianty koncovky *-u*: *-o*, *-ǫ*, jejichž rozšíření postihují izoglosy PRO D2abc.

Koncovka *-em* v kopanič. nář. navazuje na slovenštinu a *-ym* v čes.-pol. nář. představuje rozloženou pův. nosovku.

Je pozoruhodné, že spis. podoba *kupuji* byla naším výzkumem zaznamenána jen ojediněle v mluvě mladší generace v sm. nově osídlených městech.

3 Téměř na celém území národního jazyka je běžný tvar *kupuju*. Pro Kopanice je charakteristická podoba *kupujem* a pro přechodová čes.-pol. nář. *kupujym*.

4 **kupuji** Jg, Tk, MČ
kupujem sloven.
kupuju stč., MČ hovor., hluž.
kupujym pol. *kupuję*

5 kupuji Ru 3 — kupuju Po 1, Ju 1–7, Ru 2, 4, 5

6 AJK 453, SSA 12.52, OLA 2126

Fi

290 **volám** 1. os. sg. ind. préz. (916) — *mapa s. 421*

1 M volám (volom 824, 829) — volam — volum

2 Tvary 1. os. sg. ind. préz. slovesa *volat* vykazují pouze rozdíly hláskové, přičemž slez. formy na *-am* (*-om*), *-um* jsou výsledkem pravidelných změn *á* > *a* (PRO A1), *a* (< *á*) > *o* (PRO E8), *oN* > *uN* (PRO E7) a koncovka *-am* v záp. Čechách je důsledkem tendence ke krácení samohlásek v koncovkách, srov. koncovky v dat. a lok. pl. substantiv (např.ČJA 4-151 stromkům dat. pl. m., ČJA 4-157 kuřatům dat. pl. n. aj.).

3 S výjimkou záp. Čech, kde byla zaznamenána forma *volam*, je na celém území národního jazyka běžná podoba *volám*, ve slez. nář. v pravidelných hláskových variantách *volam* a *volum* (Těšínsko a Jablunkovsko).

4 **volam** pol. *wolam*
volám Jg, Tk, MČ, sloven.

5 volám Ju 1–4, 6, Ru 3–5 — voľám Ju 7 — wolám Po 1 — volam Ru 2, 5

6 ASJ II 226:203, MAGP 299, AJK 451

Fi

291 **nosím** 1. os. sg. ind. préz. (527) — *mapa s. 423*

1 M nosím — nosým (nosym 814–817) — nosém — nosim (nos'im, nośim, nošym)

2 Tvary 1. os. sg. ind. préz. slovesa *nosit* se liší kvantitou a kvalitou v koncovce, diferencují se tedy jen hláskoslovně. Protože rozdíl v kvantitě je v Čechách vázán pouze na sledovaný tvar 1. os. sg. (srov. v čes. nář. většinové paradigma *nosim*, *nosíš*, *nosí*), zařazujeme mapu do oddílu morfologického.

Další rozdíly plynou z realizace pravidelných hláskových obměn. Na mapě sledujeme diferenci *nosím* × *nosým* (srov. PRO F2c), registrujeme též podobu *nosém* (< *nosým* – důsledek změny *ý* (> *ej*) > *é* po souhlásce *s*).

K hláskovým variantám kořenného *-s-* (*nos-* × *nos'-* × *noš-*) viz PRO D5bcd.

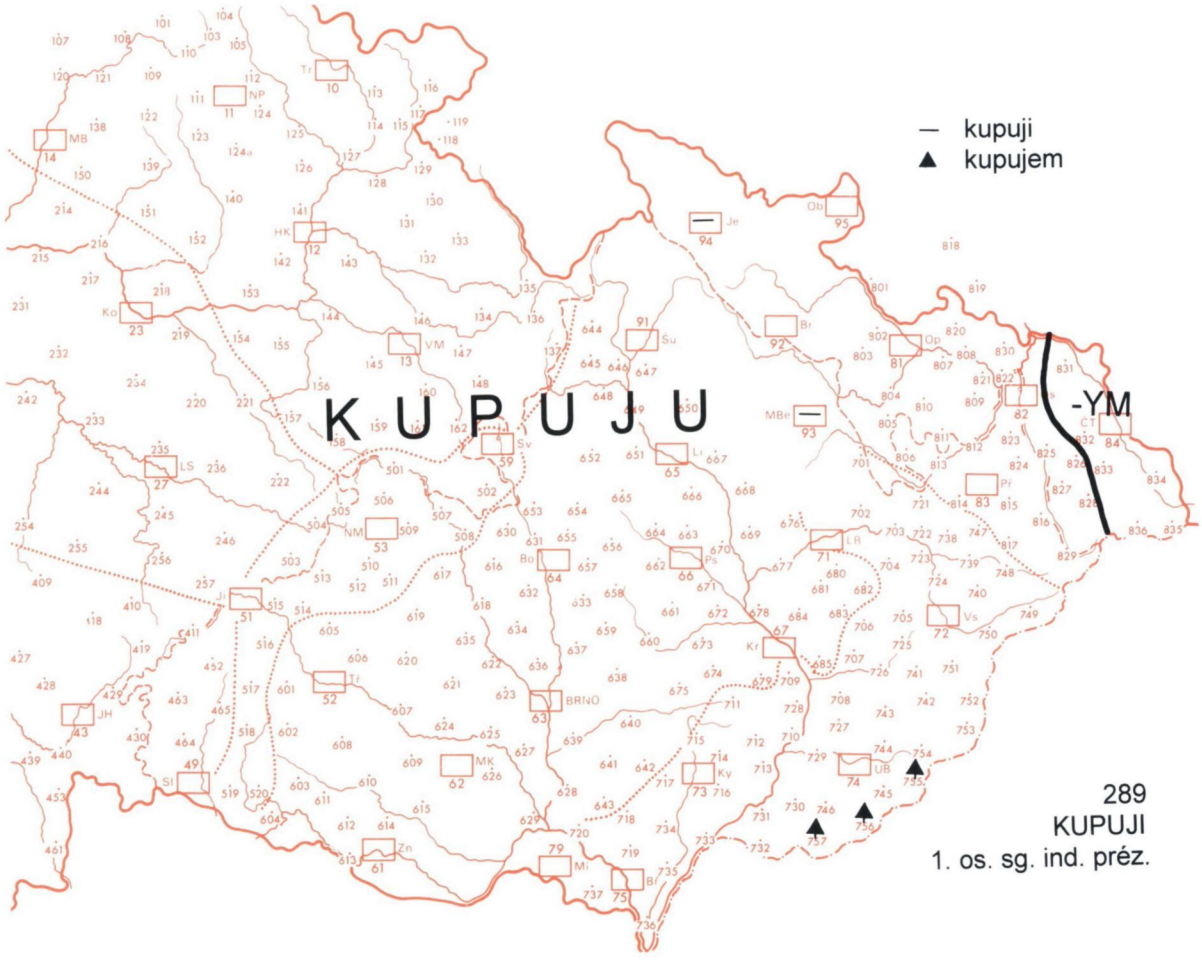

289
KUPUJI
1. os. sg. ind. préz.

290
VOLÁM
1. os. sg. ind. préz.

Podoba s koncovkou *-ím* není původní; vznikla ze starší formy *nošu* (po přehlásce *noši*) tvarovou analogií podle atematických sloves na *-m*. Podoba *nosim* v Čechách patrně nesouvisí s pravidelným krácením, které registruje izoglosa PRO A1c.

3 Podoba s krátkou samohláskou *i* v koncovce *nosim* je běžná téměř po celých Čechách s výjimkou záp., již. a jv. okrajových území a menších vč. oblastí (tam často dubletně s formou *nosím*). Na Moravě je její výskyt omezen na areály s pravidelným krácením v slez. a střm. nář. (viz PRO A1ab). Na ostatním území čes. jazyka se vyskytuje forma *nosím*; na Valašsku a v přilehlém úseku slez. nář. byla zachycena forma *nosým* (*nosym*) a z Holešovska se dokládá varianta *nosém*.

Situace ve městech se v podstatě shoduje s venkovským okolím.

4 **nosim** stč. **nosím** stč. též *nošu*, Db, Tk, MČ, sloven., pol. *noszę*, hluž. *nošu*

5 nosím Po 1, Ju 4, Ru 3–5 — nosim Po 1, Ju 1–4, 6

6 ASJ II 232:209, MAGP 460, AJŠ 1430, AJK 455

Fi

292 **vidím** 1. os. sg. ind. préz. (1601) — *mapa s. 423*

1 M viďím (vidzím 755) — viďim
vidzym 831–834, 84
vizu

2 Nář. rozdíly tvarů 1. os. sg. ind. préz. slovesa *vidět* spočívají v jeho přiřazení k 4. tř. (*vidím*) nebo v archaickém zachování původního stavu (*vizu*) a projevují se též diferencemi hláskovými. Z nich na mapě mimo podob s rozloženou nosovkou, které vytvářejí morfologický typ na *-ym* (*vidzym*), sledujeme pouze kvantitativní protiklad *vidím* × *vidim*. Toto krácení značně přesahuje areál, který vymezují izoglosy PRO A1abc; je příznačné i pro většinu střč. a jzč. nář.

Pravidelné hláskové obměny koncovky *-u* a zakončení kmene *-ď* sledují izoglosy PRO D2abc a D5abcd.

3 Podoba *vidím*, shodná se spis. jazykem, se omezuje zhruba jen na jzč. okraje a na svč. nář. (tam je často jako dubletní vedle formy *vidim*), na areál pokrývající úzký pruh území mezi Novým Městem na Moravě a Kyjovem a na vm. nář.

Téměř po celých Čechách (s výjimkou už uvedených okrajových úseků), ve větší části střm. nář. a v nář. slez. je běžná varianta *vidim*.

Tvar *vizu* se dokládá především ze sv. úseku střm. nář. (z Litovelska, Olomoucka a Holešovska). Těšínsko se vyděluje formou *vidzym*.

4 **vidím** Jg. Tk. MČ, sloven. **vizu** stč. *viz'u*, Jg též *vizi*, hluž. *widźu*
vidzym pol. *widzę*

5 viďím Ju 4, 7, Ru 3, 5 — viďim Ju 1–6 — wiďím Po 1 — wiďim Po 1

6 MAGP 460, AJPP 498, AJŠ 1430, AJK 455

Fi

293 **mohu** 1. os. sg. ind. préz. (2488) — *mapa s. 425*

1 M múžu — mužu — možu — mózu — mohu 59, 75, 81, 83, 91
možem 737, 756, 757 (móžem 755)
možym — mogym 831, 832, 835, 84

2 Nář. tvary 1. os. sg. indikativu préz. slovesa *moci* (vzor *péci*) vykazují diference morfologické (*můžu* × *možem* × *možym*) a hláskoslovné (*můžu* × *mužu* × *možu* × *mózu* × *mohu*, *možim* × *mogym*).

Výchozím tvarem je forma *mohu* (shodná se spis. jazykem; psl. **mogǫ*).

Ostatní podoby jsou neologismy, vznikly formovým vyrovnáním základu: *můžu* podle *může*, *možu* podle *mohu*. U obměny *mózu* došlo k novějšímu dloužení kořenného *-o-*.

Varianta *možem* představuje tvar navazující na slovenštinu.

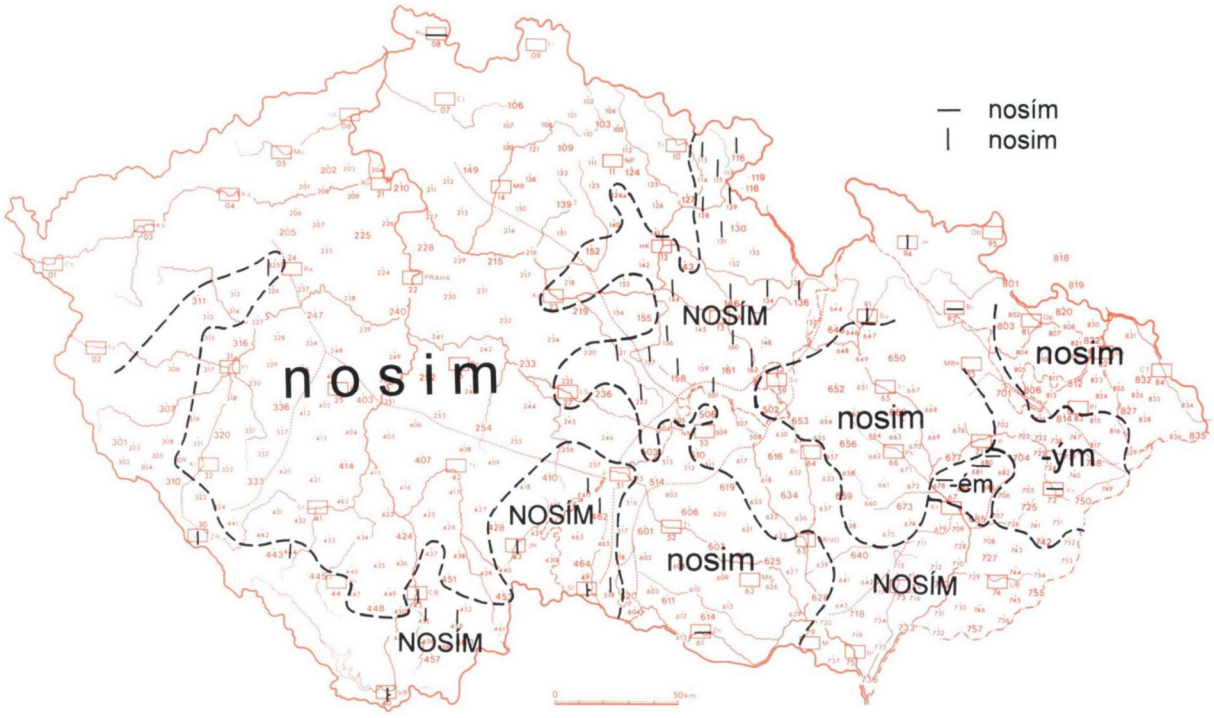

291
NOSÍM
1. os. sg. ind. préz.

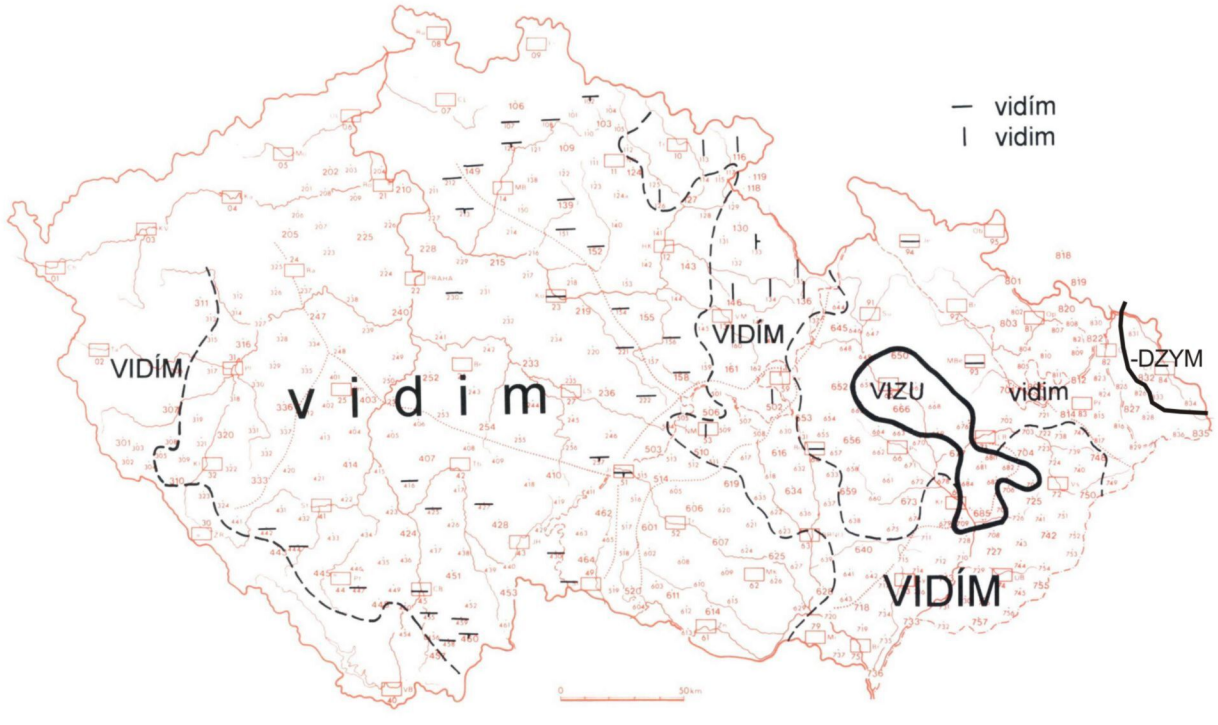

292
VIDÍM
1. os. sg. ind. préz.

Zakončení *-im*/*-ym* nář. výrazů *možim* (i v realizaci *možym*) a *mogym* reflektuje starší podobu s nosovou samohláskou; i zde se koncový konsonant slovního základu buď vyrovnává podle ostatních tvarů prézentu (*možim*), nebo zůstává nezměněn (*mogym*), srov. PRO F5.

3 Podoba *můžu* byla zaznamenána jako jedinečná téměř v celých jzč. nář. (kromě Příbramska a Táborska), na vých. okrajích střč. a svč. nář. s výběžkem až na sev. Brněnsko (v dubletě se však podoba *můžu* vyskytuje na větším území); v čm. nář. (kromě Novoměstska) a ve střm. nář. (bez sev. Brněnska, Zábřežska a vých. okrajů) byla zachycena v pravidelně zkrácené formě *mužu* (srov. PRO A1b). Varianta *mužu* pokrývá také ostatní území střč. a svč. nář. (s výjimkou širokého Náchodska a Kladska) s přesahem na Příbramsko a Táborsko (často bývá dubletní s formou *můžu*, a to zejména v svč. nář., v Poohří a na již. okraji uvedené oblasti).

Obměna *možu* byla zapsána na vých. okraji střm. nář., ve vm. nář. (s výjimkou sv. cípu, kde se vyskytuje varianta *móžu*) a ve slez. nář. Odděleně byla zapsána v náchodském úseku, na Kladsku a dále na Zábřežsku.

Forma *možem* se dokládá z kopanič. nář. a ojediněle z Břeclavska.

Podoba *možim* byla většinou vedle varianty *mogym* zachycena v přechodových nář. čes.-pol. Situace ve městech zhruba odpovídá venkovskému okolí; na okrajích Moravy a ve Slezsku se u mladé generace navíc vyskytuje podoba *mohu* a ve střm. městech byla zapsána forma *mužu*.

4 **mogym** pol. *mogę*
mohu stč., Db,Tk, MČ
možem sloven. *môžem*
možu Tk lid.
můžu Db ob., Tk lid., MČ hovor., hluž. *móžu*

5 můžu Ju 1–4, Ru 2, 4 — mužu Ju 1, Ru 3, 4 — možu Po 1, Ju 6, Ru 4, 6 — móžu Ju 7 — mohu Ju 7

6 SSA 12.62, OLA 1423

Ir

1. os. pl. indikativu prézentu

1. os. pl. ind. préz. všech sloves má spisovný jazyk koncovku *-me*. V běžné mluvě se vyskytuje u většiny morfologických typů též zakončení *-m* (kromě sloves, kde je *-m* v 1. os. sg.); tento tvar hodnotí MČ jako hovorový.

V nářečích se uchovávají původní přípony *-me*, *-my* a *-m*, koexistující již ve stč., např. *pečem*, *pečeme*, *pečemy*, zcela ojediněle pův. duálová koncovka *-ma*, např. *musíma*. Tyto diference jsou představeny na položkách voláme a musíme.

294 **voláme** 1. os. pl. ind. préz. (917) — *mapa s. 427*

1 M voláme (vołome 824, 829) — vołume 826–829
volámy — vołumy

2 Na mapě registrujeme vedle rozdílu v koncovkách (*-me* × *-my*) též varianty, jež jsou důsledkem pravidelných hláskových změn v nář. slez. a přechodných nář. čes.-pol., kde po změně *á* > *o* (PRO E8) došlo k změně *oN* > *uN* (PRO E7): *voláme*/*volámy* > *volome*/*volomy* > *volume*/*volumy*.

Nezachycujeme pravidelnou kvantitativní obměnu kmenového *-á*, kterou vyznačuje izoglosa PRO A1a.

3 Na celém území národního jazyka s výjimkou slez. nář. je rozšířen tvar *voláme*. Podoba *volámy* je příznačná pro slez. nář. západně od Ostravice, ojediněle se vyskytla i na sv. okraji střm. nář., záp. od Prostějova a též již. od Vsetína; v přechodných nář. čes.-pol. se dokládá v hláskové variantě *volumy*. Jižně od Frýdku-Místku byla zapsána forma *volume*.

4 **voláme** stč., Db, Tk, MČ, sloven.
volámy stč., pol. a hluž. *wołamy*

5 voláme Ju 1–3, 6, Ru 2–5 — vołáme Ju 7 — woláme Po 1

6 MAGP 465, AJPP 498, AJŚ 1431–1433, AJK 463

Fi

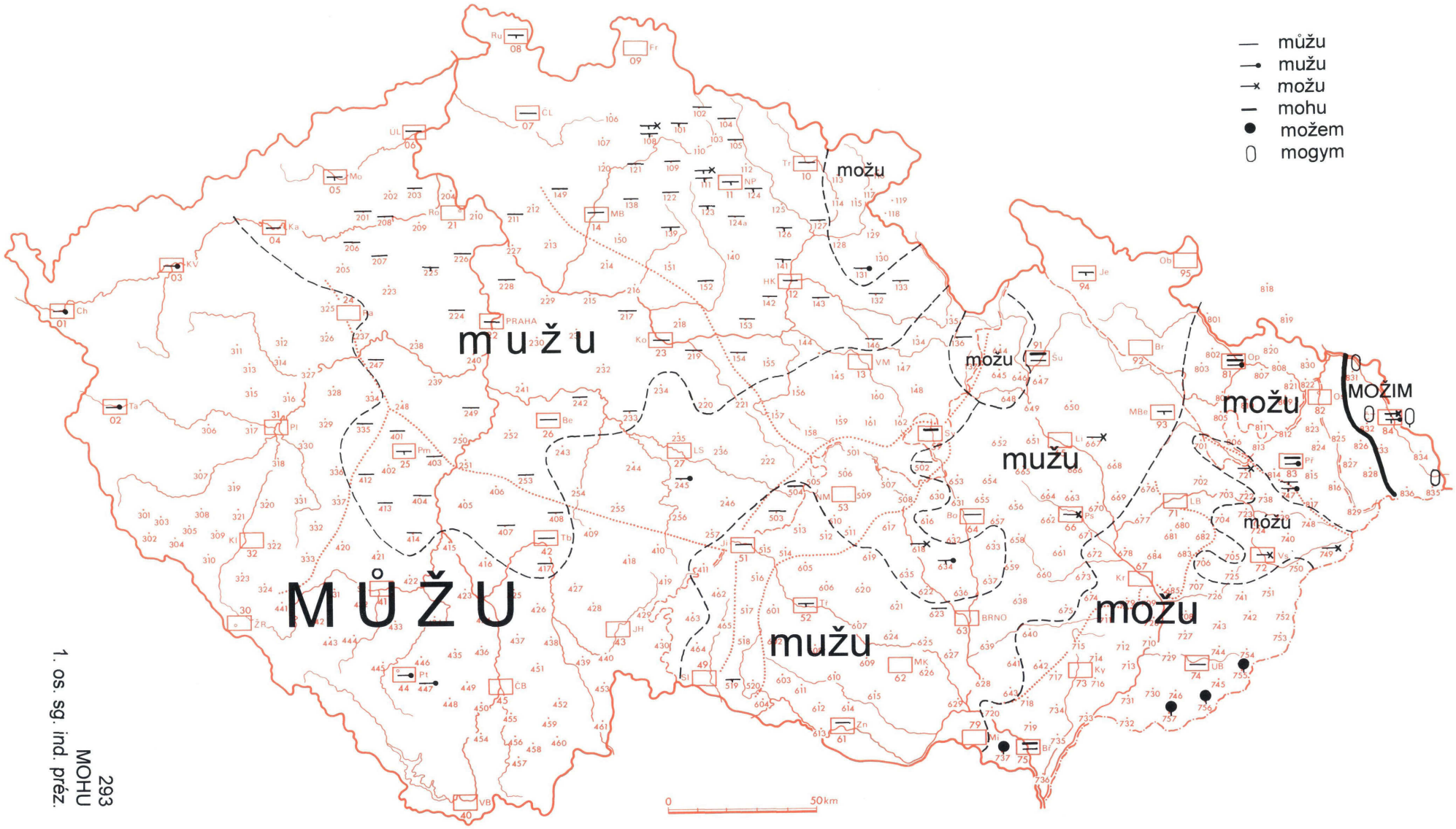

293
MOHU
1. os. sg. ind. préz.

295 **musíme** 1. os. pl. ind. préz. (2471) — *mapa s. 427*

1 M musíme — mušíme (mušime 227, mo- 456, 457) — mosíme (moséme 678, 681–684) — musme
musíma 644, 645
musímy (mosímy 752)

2 Mapa sleduje zeměpisné rozšíření nář. tvarů 1. os. pl. ind. préz. slovesa *muset*. Vedle rozdílů morfologických (*musíme* × *musíma* × *musimy*) byly zaznamenány i diference hláskoslovné (*musíme* × *mušíme* × *mosíme* × *musme*).

Sloveso *muset* je něm. původu: samohláska kořenné slabiky byla přejata v návaznosti na výchozí sthn. podobu buď jako *-u-* (*musíme*), nebo jako *-o-* (*mosíme*). Souhláska *-s-* zůstává nebo je změněna v *-š-*; toto *-š-* snad proniklo do tvaru 1. os. pl. v důsledku vyrovnávání celého paradigmatu (srov. původní tvar 1. os. sg. *mušu*).

Střm. varianta *mosíme* (*mo̧sime*) je naproti tomu patrně výsledkem pravidelné obměny *u* > *o* (srov. PRO D2b), proto ji na mapě zachycujeme jako formu *musíme*; je tedy jiného původu než vm. podoba *mosíme* (srov. ČJA 4-358 muset inf.). V horském typu byla zachycena pouze forma s *-u-* (*musíme*).

U podoby *musme* došlo k zániku hlásky *-í-*.

Ve tvaru *musímy* je dochováno staré plurálové zakončení *-my*. Koncovka *-ma* v ekvivalentu *musíma* dokládá návaznost na duálové zakončení.

3 Tvar *musíme* byl zaznamenán téměř na celém zkoumaném území – kromě okrajových oblastí, kde byly zachyceny i jiné nář. formy.

Hlásková obměna *mušíme* je doložena záp. od linie Roudnice nad Labem – Praha – Jindřichův Hradec (na záp. okraji téměř nedubletně).

Podoba *musme* se vyskytuje především v širokém Podještědí – zasahuje až k Mladé Boleslavi a do Podkrkonoší; zaznamenána byla též na Náchodsku.

Obměna *mosíme* je charakteristická pro vm. nář. (kromě Kyjovska a sev. okraje této nář. oblasti) s výběžkem na Holešovsko.

Ve slez. nář. s přilehlým vm. okrajem je doložena morfologická varianta *musímy* (nezřídka jako dubletní s formou *musíme*), odděleně se objevuje též na již. Vsetínsku.

Forma *musíma* byla zachycena na Zábřežsku.

Ve městech je běžný tvar *musíme*, jiné tradiční nář. podoby jsou řídké.

4 **mosíme** stč.
musíme stč., Db, Tk, MČ, sloven.
musímy stč., pol. *musimy*, hluž. *musymy*
mušíme stč., Db ob.

5 musíme Po 1, Ju 1, 3, 4, 7, Ru 4, 5 — musime Ju 2 — mušíme Ru 2, 3 — mosíme Ju 7

6 AJK 461

Ir

3. os. sg. indikativu prézentu

Tvar 3. os. sg. ind. préz. je shodný s kmenem prézentním a diferencuje se pouze kmenotvornou příponou: *-e, -ne, -je, -í, -á*.

Na následujících mapách jsou zaznamenány nář. diference v přecházení jednotlivých sloves k jiným typům; k těmto přechodům došlo na části území národního jazyka.

Nejpočetněji je v našem souboru zastoupeno přecházení sloves 1. tř. typu *maže* k slovesům 5. tř. vzoru *dělá* (položky šeptá, chlastá, lítá, kulhá, oře, dříme). Další položky sledují nář. rozdíly v důsledku přecházení sloves 1. tř. vzoru *maže* k 5. tř. a na části území i k jiným typům: položka stůně (přechod buď k typu *bere* v rámci 1. tř., nebo k vzoru 5. tř. *dělá*), položky kyše a loupe (vedle přechodu k slovesům 5. tř. typu *dělá* též k slovesům 4. tř. typu *prosí*).

Přecházení sloves 5. tř. k jiným třídám registrují položky kopá (přechod k 1. tř. typu *bere*), sbírá, stříká (přechod k 1. tř. typu *maže*), míchá (přechod k 1. tř. nebo 4. tř.), posýpá (přechod k 1. tř. typu *maže* nebo k 3. tř. vzoru *kupuje*) a hraje (přechod k 3. tř.).

Analogické vyrovnání v rámci 3. tř. představují položky leje a kryje.

Diference v zařazení sloves k různým třídám sledují položky roste (k 1. nebo 2. tř.) a chčí (k 3., 4. nebo 5. tř.). Připojena je položka nosí, která vykazuje pouze rozdíly hláskoslovné. Do tohoto souboru byla zařazena pro srovnání s položkou 1. os. sg. prosím; demonstruje totiž kvantitativní diference v rámci paradigmatu.

294
VOLÁME
1. os. pl. ind. préz.

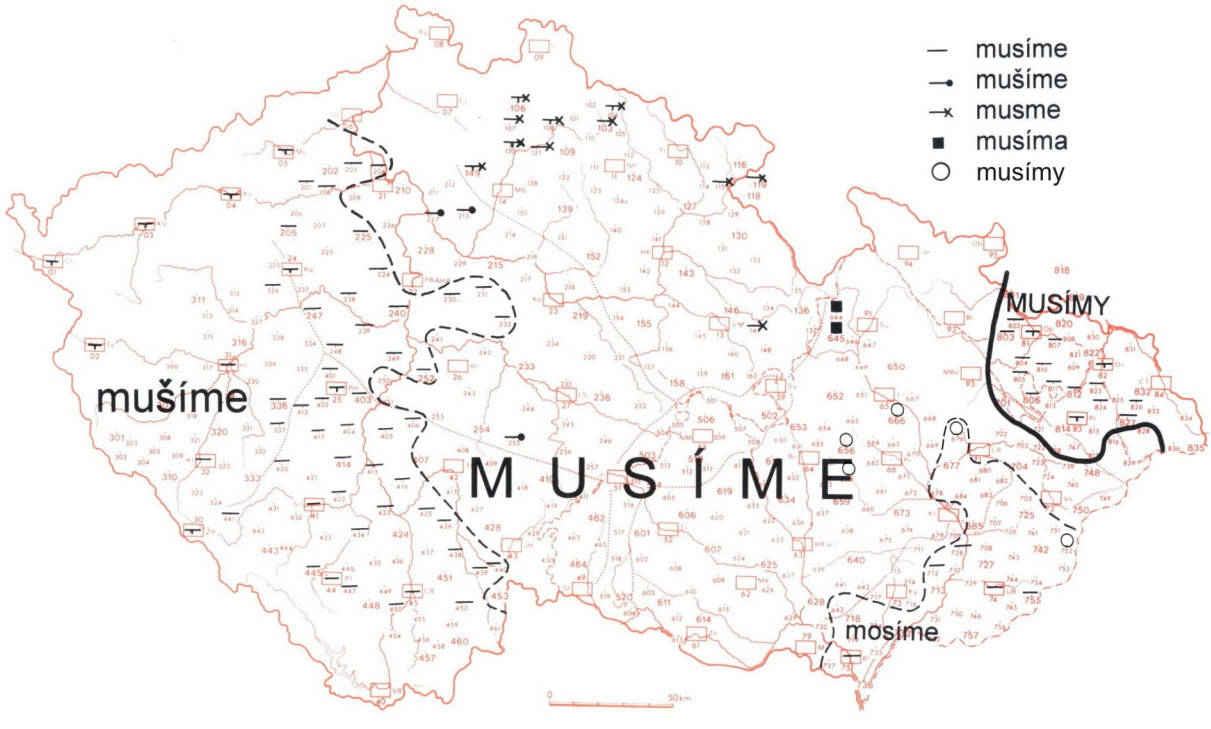

295
MUSÍME
1. os. pl. ind. préz.

296 šeptá 3. os. sg. ind. préz. (1758) — *mapa s. 429*

1 M šeptá (šopta 801)
šepce

2 Mapa zachycuje územní rozšíření dvou slovesných tvarů 3. os. sg., *šeptá* a *šepce*, jež odrážejí zařazení k 5. nebo 1. třídě slovesné. Podobu *šepce* hodnotí SSJČ jako zastaralou; v nář. jde o okrajový archaismus.

3 V Čechách, na větší části Moravy a v záp. části slez. nář. je běžný tvar *šeptá*; vlivem spis. jazyka proniká i do oblasti formy *šepce*. Ta se vyskytuje především na východě zkoumaného území: v oblasti vm. nář. s přilehlým Kroměřížskem a ve vých. Slezsku. Jako dubleta byla hojněji zaznamenána též ve stř. úseku střm. nář., nedubletně i na sv. Boskovicku.

Ve městech položka nebyla zkoumána.

4 **šepce** stč., Tk, SSJČ zast., sloven., pol. *szepcze, szepce* **šeptá** Db, Tk, SSJČ, sloven., hluž. *šepta*

5 šeptá Po 1, Ju 2–6, Ru 2–4 — šepce Ju 7, Ru 5

6 SSA 12.53

Fi

297 chlastá 3. os. sg. ind. préz. (2026) — *mapa s. 429*

1 M chlastá
chlasce — chlašče — chlášče

2 Kromě rozdílu v zařazení k různým třídám (*chlastá* – 5. tř. × *chlašče* – 1. tř. vzor *maže*) zaznamenává mapa ještě diference hláskoslovné: *chlasce* × *chlašče* × *chlášče*.

Vedle staré pravidelné alternace *t – c* před *e* (*chlasce*) je zachycena podoba *chlašče*, uchovávající starou skupinu *šč* (analogií podle intenziv na *-skati*, např. *výskati* apod.). Patrně expresivní odstín má kořenné dlouhé *á* ve variantě *chlášče*; projevuje se v oblasti, kde se dloužení samohlásek vyskytuje ve větší míře než jinde.

3 Tvar *chlastá* je běžný v celých Čechách (s výjimkou Náchodska), na jz. Moravě a na záp. Zábřežsku. Na Moravě a ve Slezsku se tato forma objevuje jako dubletní jen v mluvě měst.

Na větší části Moravy a ve Slezsku je jinak běžná starší podoba *chlašče*. Varianta *chlášče* je omezena na sev. Vsetínsko, obměna *chlasce* vytváří menší areál ve vých. Čechách v okolí Náchoda.

4 **chlasce** sloven. *chlasce* **chlašče** Tk nář., pol. *chlaszcze* ‚pleská‘
chlastá Jg, Tk, SSČ zhrub., sloven. *chľastá*

5 chlastá Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — hlastá Ru 4 — chlašče Ju 4, 6 — chlasce Ru 5 — chlešťe Ju 6

6 —

Fi

298 lítá 3. os. sg. ind. préz. (1433) — *mapa s. 431*

1 M lítá — létá
líce — léce — loce

2 Mapa zaznamenává územní rozsah pův. tvaru *léce*, včetně jeho hláskových variant *líce* (v důsledku úžení *é* > *í*) a *loce* (v souvislosti s dispalatizací) a novějšího tvaru *lítá*, popř. *létá*.

Nesledujeme rozdíl v kvantitě kořenné samohlásky *lí-* × *li-* (srov. PRO A1abd).

3 Tvar 1. třídy na *-e* je příznačný pro stř. a vých. část Moravy a pro slez. nář., s výjimkou sz. Opavska a přilehlých lokalit v Polsku. Forma *léce* je rozšířena ve vm. nář. bez záp. okrajových úseků a na již. Opavsku. Varianta *líce* (eventuálně *lice*) je běžná na rozsáhlém území stř. Moravy a též v nář. slez., a to na Příborsku, Frýdecku-Místecku a Ostravsku. Pro čes.-pol. přechodná nář. je typická podoba *loce*.

296
ŠEPTÁ
3. os. sg. ind. préz.

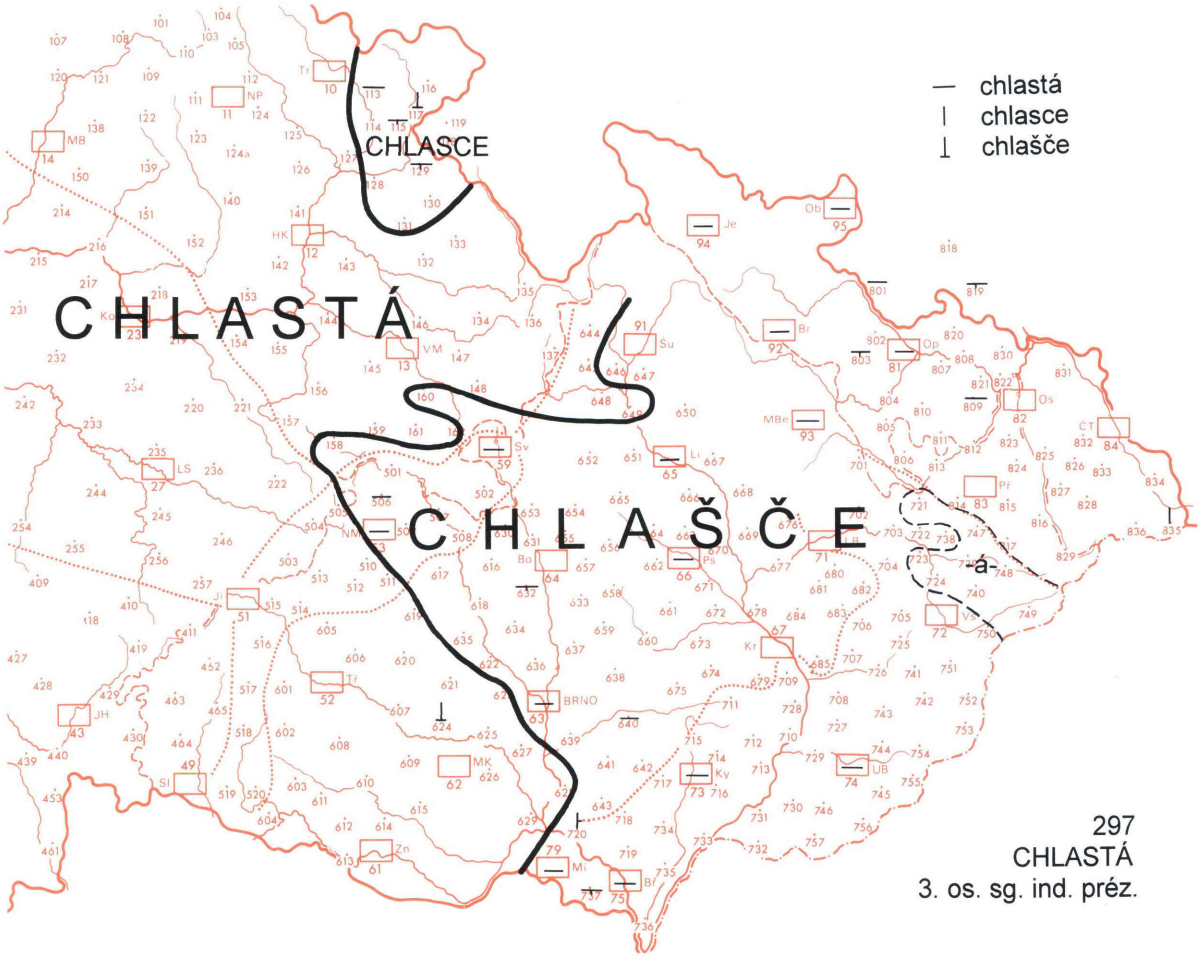

297
CHLASTÁ
3. os. sg. ind. préz.

Většinu zkoumaného území charakterizuje tvar *lítá*, zhusta jako dubleta byl zachycen i v oblasti, odkud se dokládá tvar *líce*; ve vm. nář., a to i ve městech, má nejčastěji formu *létá*.

4 **léce** stč., Jg
létá Jg, Tk, SSJČ, pol. *lata*, hluž. *lěta*
lítá Jg, Tk, SSJČ ob., SSČ hovor., sloven. *lieta*

5 lítá Po 1, Ju 1–4, 6, Ru 2–4 — léitá Ru 5

6 AJŠ 558, SSA 12.53, OLA 55

Fi

299 **sbírá** 3. os. sg. ind. préz. (1055) — *mapa s. 431*

1 M zbírá (zbjérá 755)
zbíře

2 Mapa sleduje rozšíření tvarů *sbírá* × *sbíře*. Podoba *sbírá* navazuje na pův. a-kmenové imperfektivum *-bierati*, *-bieraju*. Tvar *sbíře* je sekundárním novotvarem vzniklým podle *orati*, *párati*, *kárati*.

Na mapě se nesledují pravidelné hláskové varianty dlouhého *á*: *a*, *o* (viz PRO A1a, E8) ani rozdíl v kvantitě v kořeni (viz PRO 1abcd). Na celém zkoumaném území je v důsledku znělostní spodoby běžná výslovnost *zb-* (proti psané formě *sb-*).

3 Téměř na celém území národního jazyka je rozšířena forma *sbírá*. Tvar *sbíře* je omezen na sev. polovinu vm. nář. a přilehlý již. úsek slez. nář. na Frenštátsku. Situace ve městech je ve shodě s venkovským okolím.

4 **sbírá** Jg i *zbírá*, *sebírá*, Tk, SSJČ, sloven. *zbiera*, *zberá*, pol. *zbiera*, hluž. *zběra*
sbíře Jg *sbeře*, *zbéře*

5 zbírá Po 1, Ju 2–4, Ru 3, 5 — zbirá Ju 6

6 SSA 12.53

Fi

300 **stříká** 3. os. sg. ind. préz. (1954) — *mapa s. 433*

1 M stříká (strjéká 755) — střéká (střégá 682, 684) — tříká
stříče

2 Vedle morfologického rozdílu *stříká* × *stříče* se na mapě sledují též hláskové varianty *střéká* (změna *í* > *ý* > *é* po souhlásce *ř*) a *tříká* (zjednodušení náslovné souhláskové skupiny), k těmto jevům viz ČJA 5. Nesledují se pravidelné hláskové obměny *á* (viz PRO A1a, E8), kvantita kořenného *í* (viz PRO 1Aabcd) a změna *í*, *i* > *y*, *ý* po *ř* (viz PRO F2b).

3 Tvar *stříče* byl zaznamenán na Valašsku, na ostatním území převažuje forma *stříká*. Podoba *střéká* tvoří areál na širokém sv. okraji střm. nář., hlásková varianta *tříká*, většinou jako dubletní s podobou *stříká*, pokrývá téměř celou oblast nář. jzč. (mimo Prachaticko a Českobudějovicko) a střč. (s výjimkou širšího Kolínska).

Situace ve městech se v podstatě shoduje s venkovským okolím.

4 **stříká** Jg, Tk, SSJČ, sloven. *strieka*

5 stříká Po 1, Ju 2, 4, 6, Ru 5 — střiká Ju 5 — tříká Ju 1, 3, Ru 3, 4

6 —

Fi

301 **kulhá** 3. os. sg. ind. préz. (1712) — *mapa s. 433*

1 M kulhá
kulže

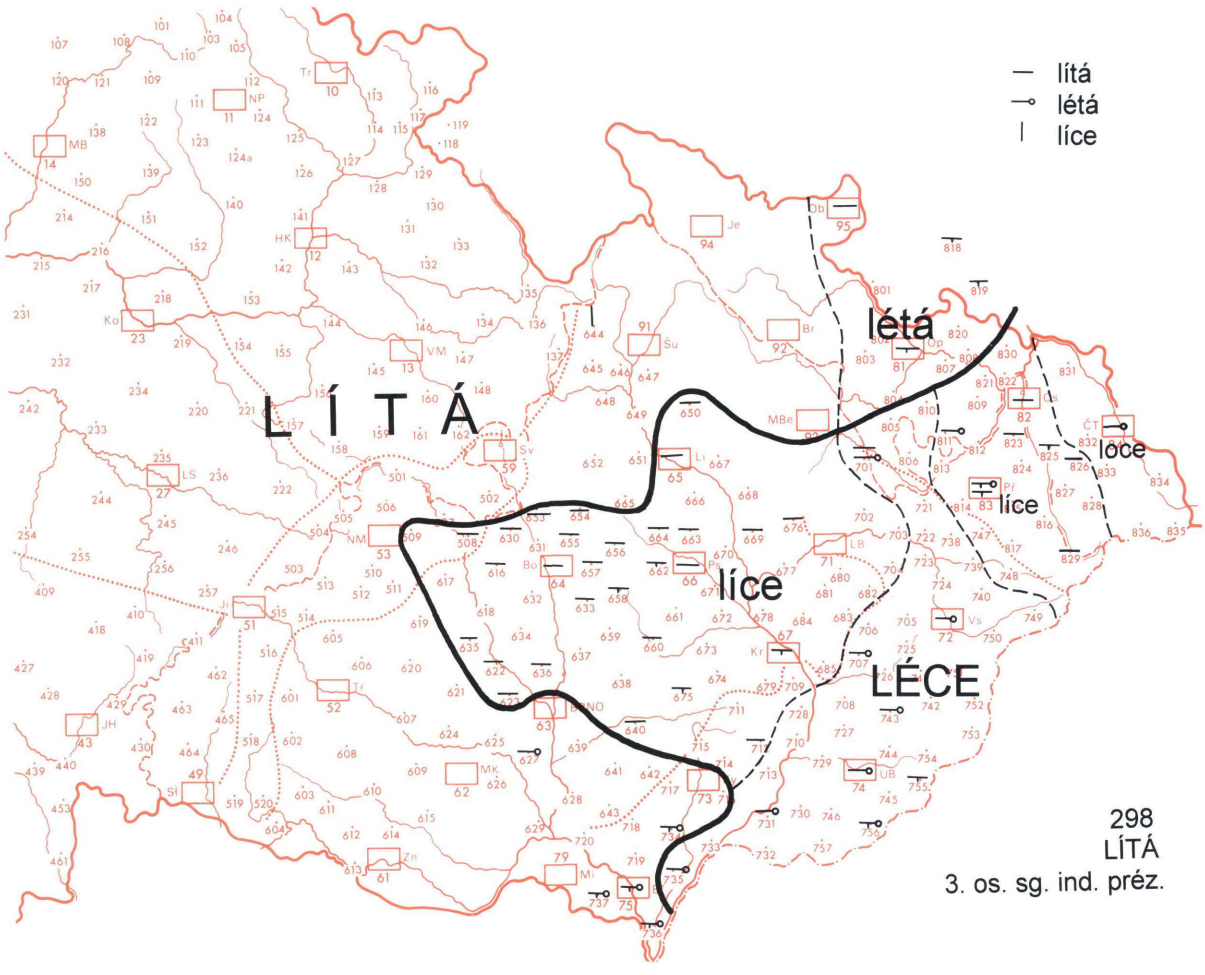

298
LÍTÁ
3. os. sg. ind. préz.

299
SBÍRÁ
3. os. sg. ind. préz.

2 Mapa registruje územní rozložení tvarů 3. os. sg. préz. *kulhá* (5. tř. vzor *dělá*) a *kulže* (1. tř. vzor *maže*). Nesledují se pravidelné hláskové obměny *á*, *u* a *l* (viz PRO A1a, E8, D2abc, E4ab).

Jazykovězeměpisný obraz ovlivňuje především skutečnost, že slovo *kulhat* náleží na Moravě (vyjma její záp. části) a ve Slezsku do mladší vrstvy; pro starou vrstvu je příznačný lexém *chrámat*, charakteristický různými hláskovými obměnami (viz ČJA 1-58 kulhat).

3 Na většině zkoumaného území se vyskytuje podoba *kulhá*. Tvar *kulže* je omezen na oblast zahrnující sv. úsek Čech se středem na Vysokomýtsku a na Moravě Novoměstsko s výběžky až k Mor. Krumlovu a na Boskovicko; odděleně se objevuje i na sev. okraji vm. nář. (na Hranicku).

Stav ve městech se od venkovského okolí neliší.

4 **kulhá** stč., Jg, Tk, SSJČ

5 kulhá Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 4 — kulže Ju 4

6 —

Fi

302 **oře** 3. os. sg. ind. préz. (987) — *mapa s. 435*

1 M oře — voře — vuře (též 633) — vúře
orá — vorá

2 Základní protiklad tvarů 3. os. sg. préz. slovesa *orat* – *oře* × *orá* – je výsledkem přechodu od 1. k 5. třídě slovesné. Obě formy jsou hodnoceny jako spisovné.

Mapa registuje i hláskové varianty s protetickým *v* (srov. PRO A3ab) a též obměny kořenné samohlásky (*voře* × *vúře* × *vuře*). Forma *vúře* je výsledkem změny *ó* > *ú* (u podoby *vóře* jde o staré dloužení), varianta *vuře* je pak její zkrácenou obměnou v areálu pravidelného krácení, srov. PRO A1b.

3 Hranice mezi formami *vorá* a *voře* prochází zhruba po severojižní linii Trutnov – Nová Paka – Kolín – Ledeč nad Sázavou – Třebíč – Slavonice.

Podoba *vorá* je s výjimkou části jz. Čech příznačná pro záp. část vymezeného území (na Doudlebsku přirozeně v podobě bez proteze *orá*). Většinou jako dubletní forma je rozšířena též na Novopacku a v okolí Trutnova, zpravidla ve formě *orá* i na Moravě a ve Slezsku: vých. od Prostějova, na Opavsku a ve městech, především v sm. pohraničí.

Na ostatním území jsou formy na *-e*. Tvar *voře* je běžný hlavně ve vých. Čechách a na Moravě (v její vých. polovině a ve Slezsku v podobě *oře*). Odděleně vytváří souvislý areál v jz. Čechách (Chodsko, Klatovsko s přesahy až na záp. Strakonicko a již. Příbramsko). Varianta *vůře* (s obměnou *vuře*) je běžná na jz. Moravě.

Pro situaci ve městech, včetně pohraničních, je příznačná častá koexistence obou tvarů. Na vých. Moravě tvar *orá* hodnotíme jako pronikání novější spis. formy.

4 **orá** Jg, Tk, SSJČ
oře stč., Jg, Tk, SSJČ, sloven. *orie*, pol. *orze*
vorá Jg, hluž. *wora*
voře Jg

5 oře Ju 7, Ru 5 — voře Ju 4, 6 — woře Po 1 — vorá Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — worá Po 1

6 SSA 12.53, OLA 545

Fi

303 **dříme** 3. os. sg. ind. préz. (1732) — *mapa s. 435*

1 M dříme (-m'e 831–836, 84, dřie- 801, drjéme 755)
dřímá

2 Podoby 3. os. sg. ind. préz. *dříme* a *dřímá* svědčí o přechodu slovesa původně náležejícího k 1. třídě k 5. třídě. Oba tvary jsou hodnoceny jako spisovné.

300
STŘÍKÁ
3. os. sg. ind. préz.

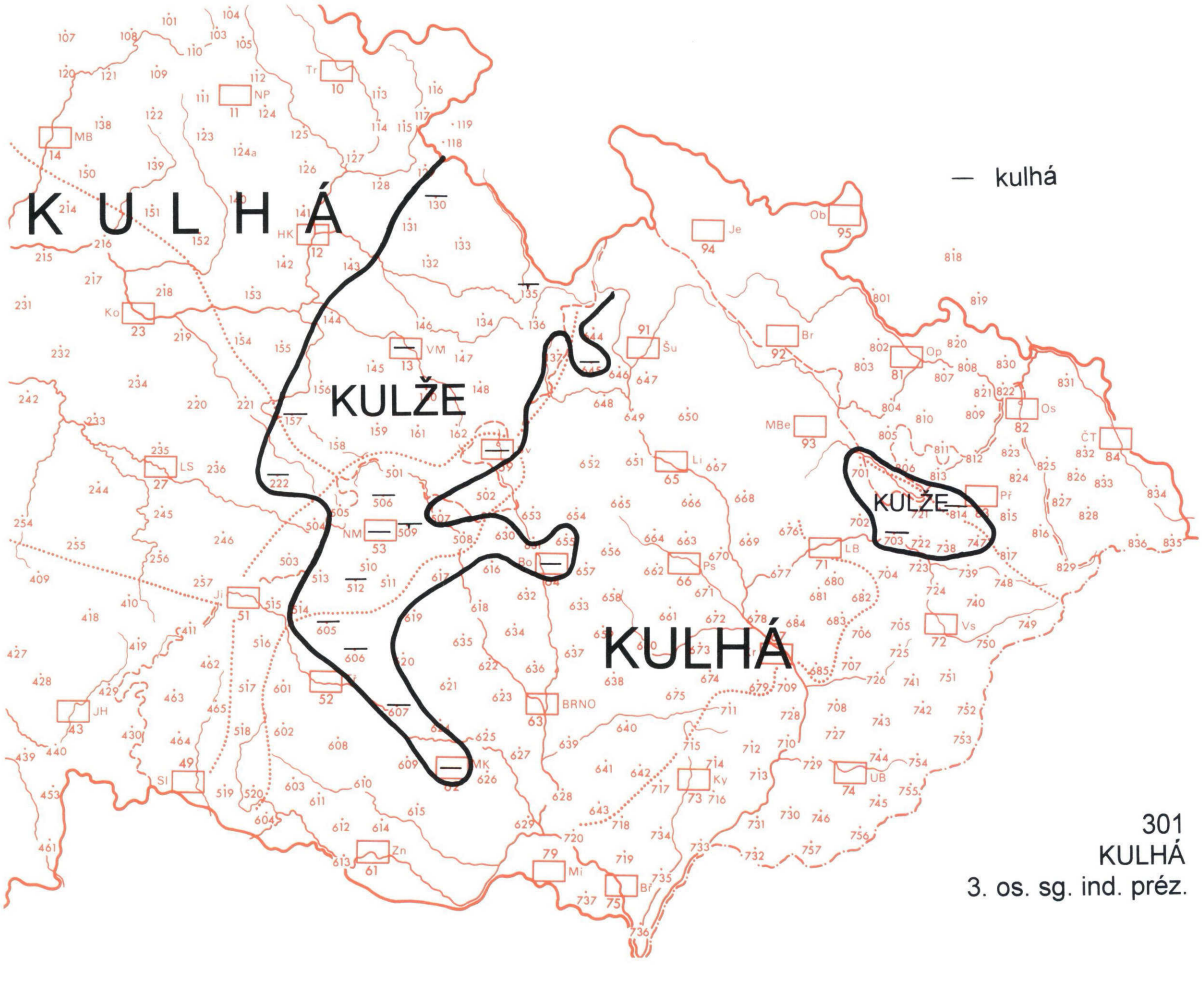

301
KULHÁ
3. os. sg. ind. préz.

3 Pro Moravu, Slezsko, sv. Čechy a též Jindřichohradecko je příznačná podoba *dříme*. Tvar *dřímá* pokrývá v Čechách téměř celou oblast jzč. a střč. nář. (s výjimkou nejvýchodnějších okrajů) a též záp. úsek svč. nář.; jako dubleta je častější v sev. Čechách, na Moravě hlavně v čm. a střm. nář.

Ve městech většinou koexistují obě tyto uvedené formy.

4 **dřímá** Jg, Tk, SSJČ, hluž. *dřěma* **dříme** stč. *dřieme*, Jg, Tk, SSJČ, sloven. *drieme*, pol. *drzemie*

5 dříme Po 1, Ju 1, 2, 4, 6, 7, Ru 4, 5 — dřímá Ju 1–3, 5, Ru 2, 3

6 SSA 12.53

Fi

304 **loupe** 3. os. sg. ind. préz. (400) — *mapa s. 437*

1 M loupe (-p'e 831–836, 84)
loupá
loupí (-i 645, 647, 649)

2 Mapované tvary 3. os. ind. préz. slovesa *loupat* vyjadřují v čes. nář. jeho zařazení ke třem slovesným třídám. Původně náleželo uvedené sloveso k 1. třídě (*loupe*), ale již v staročeském údobí přešlo na velké části území k 5. třídě (*loupá*). Obě tyto podoby jsou dnes hodnoceny jako spisovné.

Na části území byl zachycen tvar *loupí*, který toto sloveso řadí k 4. třídě (inf. *loupit*). SSJČ je hodnotí jako nář. Nelze vyloučit, že podoba *loupit* vznikla kontaminací s homonymním slovesem *loupit* ‚páchat loupeže'.

3 Na větší části zkoumaného území se vyskytuje tvar *loupe*; jako jediný je běžný především na Moravě a ve Slezsku, v Čechách na Lounsku a v úzkém severojižním pásu území zhruba od Mladoboleslavska přes Kolínsko, Ledečsko až na Jindřichohradecko (s výběžkem na záp. Táborsko) a též mezi Příbramí a Klatovy. Jako dubleta byl hojněji zapisován i v areálech dalších dvou podob.

Forma *loupá* je příznačná zhruba pro záp. polovinu Čech; nedubletní je především na Domažlicku a záp. Klatovsku, na Českobudějovicku a v oblasti střč. nář.

Podoba *loupí* tvoří souvislé území v svč. nář. bez záp. okrajových úseků, s výběžky na přilehlé Zábřežsko a Novoměstsko.

Situace ve městech se od stavu v okolních nář. téměř neliší. Jen v sm. pohraničí a ve městech ve vých. Čechách se často jako dubleta objevuje forma *loupá*.

4 **loupá** stč. *lúpá*, Jg, Tk, SSJČ **loupí** SSJČ nář.
loupe stč. *lúpe*, Jg, Tk, SSJČ, sloven. *lúpe*

5 loupe Ju 2, 4, Ru 4 — lúpe Ru 5 — łúpe Ju 7 — lópe Ju 6 — loupá Ju 1, 3, Ru 2, 3 — loupi Po 1

6 —

Fi

305 **stůně** 3. os. sg. ind. préz. (1914) — *mapa s. 437*

1 M stúňe (stuňe 301, 302)
stúne — stone
stoná

2 Nář. tvary 3. os. sg. slovesa 1. tř. *stonat* se liší především zařazením k vzoru *maže* (*stůně*, tak i stč. *stóně*) nebo *bere* (*stůne*). K vzoru *bere* se toto sloveso přiřadilo analogicky podle infinitivní formy.

Podoba *stoná* je výsledkem přechodu k vzoru 5. třídy *dělá*. Je patrně novějšího původu a vyskytuje se v nářečích víceméně jen sporadicky po celém Česku a zejména v městské mluvě.

Na mapě je rovněž zachycen hláskový rozdíl *stůne* × *stone*. Podoba *stůne* je důsledkem pravidelného hláskového vývoje zdlouženého stč. tvaru *stóne*. (Diferenci *stůne* × *stune* sleduje izoglosa PRO Alb, proto není na mapě představena.)

Ve slez. nář. se sledované sloveso nevyskytuje.

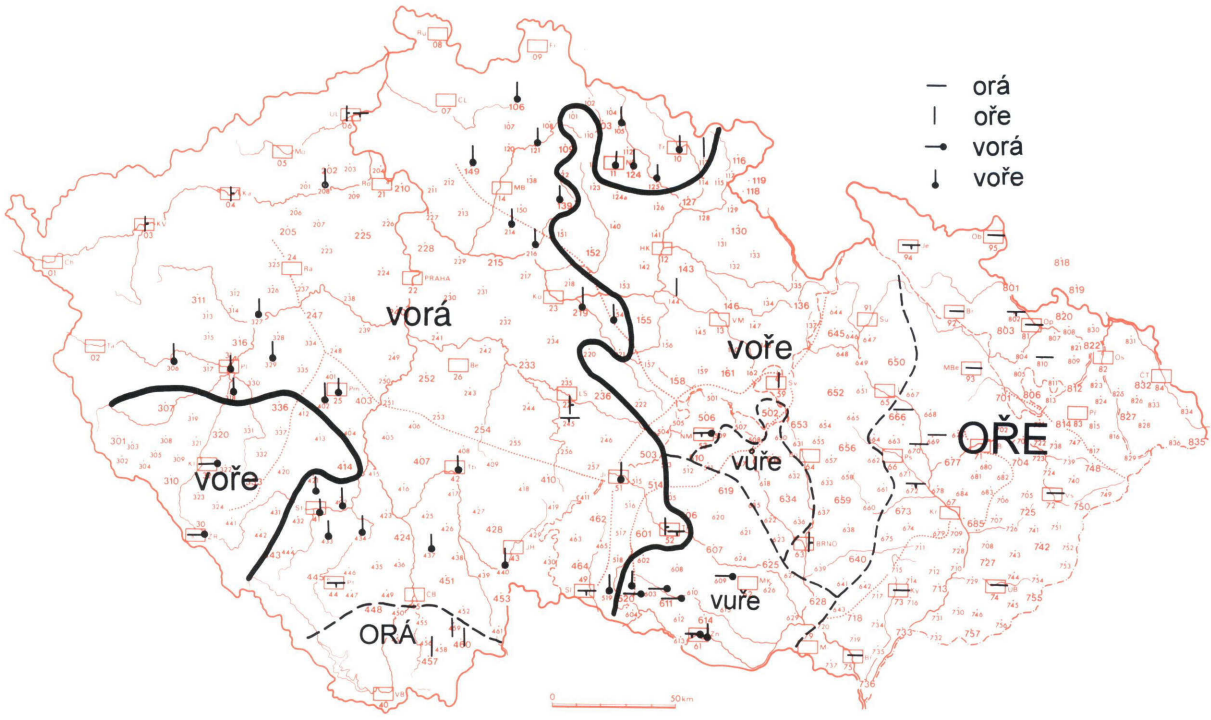

302
OŘE
3. os. sg. ind. préz.

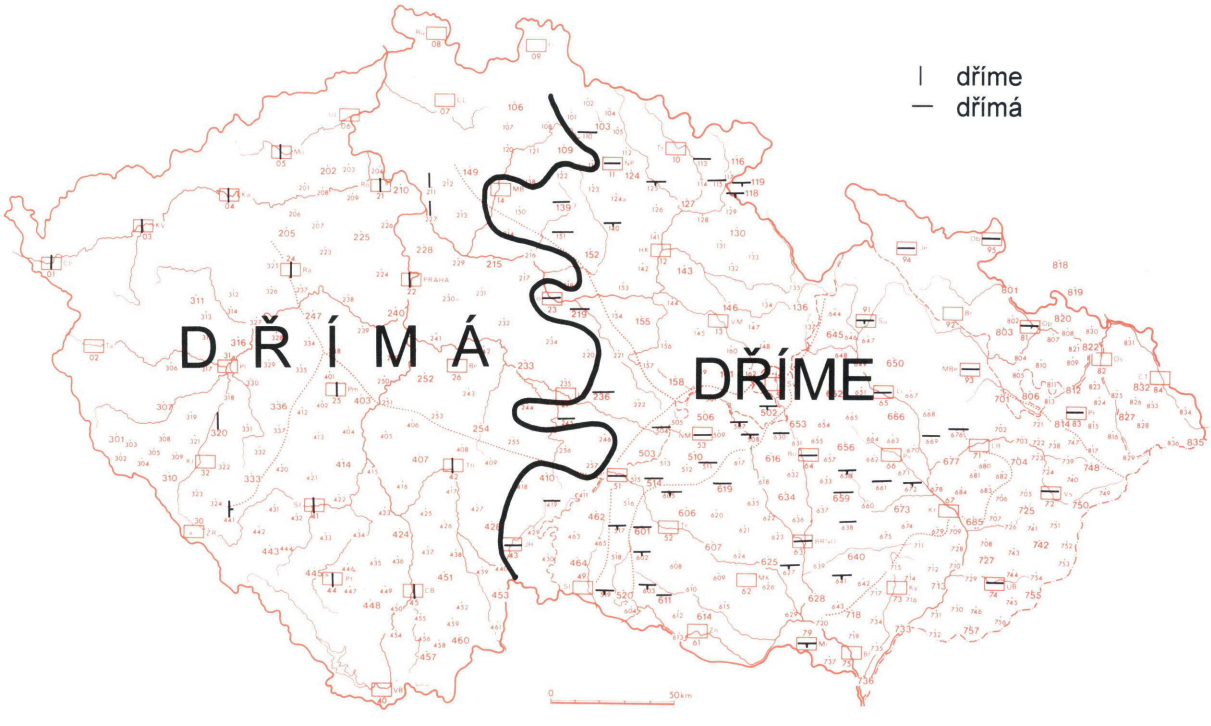

303
DŘÍME
3. os. sg. ind. préz.

3 Diference *stůně* × *stůne* (*stone*) je česko-moravská. Forma *stůně* je běžná v Čechách. Podoba *stůne* pokrývá záp. Moravu až po linii řek Svitavy a Svratky. Pro zbývající větší části Moravy je typická obměna *stone*.

Tvar *stoná* kompaktní území nevytváří; objevuje se jen řídce na celém zkoumaném území (soustředěněji ve střm. nář. na Zábřežsku a Litovelsku), dále hlavně u mladší městské generace.

4 **stoná** Jg, sloven. též *stená*, hluž. *stona*
stone Jg, sloven. též *stene*
stůně stč. *stóně*, Jg, Tk, MČ

5 stúňe Po 1, Ju 1–5, Ru 1–4 — stone Ru 5

6 SSA 12.53

Fi

306 **kyše** 3. os. sg. ind. préz. (423) — *mapa s. 439*

1 M kyše (kíše 95)
kysá
kiši 818 (kis'i 819)

2 Na mapě je izoglosou vymezeno souvislé území maximálního rozšíření formy *kysá*, která je výsledkem přechodu slovesa *kysat* od typu *maže* (1. tř.) k typu *dělá* (5. tř.). Obě podoby *kysá* i *kyše* jsou hodnoceny jako spisovné. Forma *kyší* signalizuje příklon k 4. třídě slovesné.

3 Tvar *kyše* je běžný téměř na celém území národního jazyka s výjimkou Prachaticka a Doudlebska s výběžkem až na Moravu na Slavonicko. Zhruba v záp. polovině Čech včetně sz. okraje svč. nář. je však většinou jako dubletní vedle podoby *kysá*; ta jako novější varianta byla ojediněle zapsána i na ostatním území.

Forma *kyší* byla zaznamenána pouze v lokalitách na území sev. od Hlučína.

Ve městech i ve vých. části zkoumaného území, kde je v tradičních dialektech zpravidla tvar *kyše*, se často objevuje podoba *kysá*.

4 **kysá** Jg, Tk, SSJČ, hluž. *kisa*
kyše stč., Jg, Tk, SSJČ, hluž. *kiše*, pol. *kisieje*
kýší sloven. *kýši sa*

5 kiše Po 1, Ju 1–4, 6, Ru 2–5 — kisá Ju 3, 5, Ru 2

6 —

Fi

307 **kope** 3. os. sg. ind. préz. (1088) — *mapa s. 439*

1 M kope (-p'e 831–836, 84)
kopá

2 Mapa zachycuje územní rozšíření tvarů 3. os. ind. préz. *kope* a *kopá*. Pův. tvar se řadí k slovesům 5. třídy *kopá*. Forma 1. třídy *kope* je novotvar (není doložen v stč.). Obě podoby jsou hodnoceny jako spisovné.

3 Tvar *kope* jako nedubletní je běžný na velkém areálu, který tvoří sv. Čechy s přilehlým Kolínskem, Jindřichohradecko, celá Morava a Slezsko; jako jediný je též v záp. Čechách, především na Plzeňsku a Klatovsku. Nezřídka v dubletě se tento tvar vyskytuje i na zbývajícím území Čech, kde je častější forma *kopá*; ta byla jako nedubletní zapsána hlavně v širokém okolí Prahy a Čes. Budějovic.

Situace ve městech se většinou shoduje s venkovským okolím. Jen na území, kde je v tradičních dialektech podoba *kope*, byl v některých, zejména střm. městech zachycen i tvar *kopá*.

4 **kopá** stč., Jg, Tk, SSJČ, hluž. *kopa*
kope Tk, SSJČ, sloven., pol. *kopie*

5 kope Po 1, Ju 2, 4, 7, Ru 4, 5 — kopá Ju 1, 3, 5, Ru 2

6 PLPJ 303, SSA 12.53, OLA 696

Fi

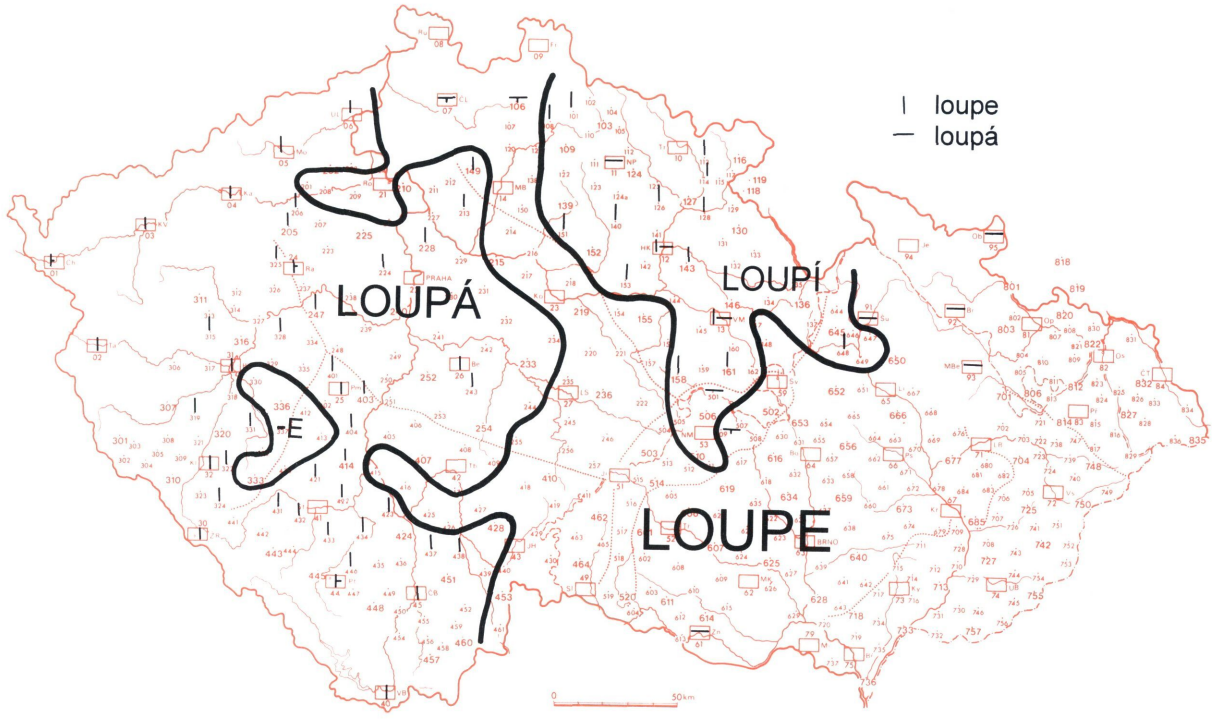

304
LOUPE
3. os. sg. ind. préz.

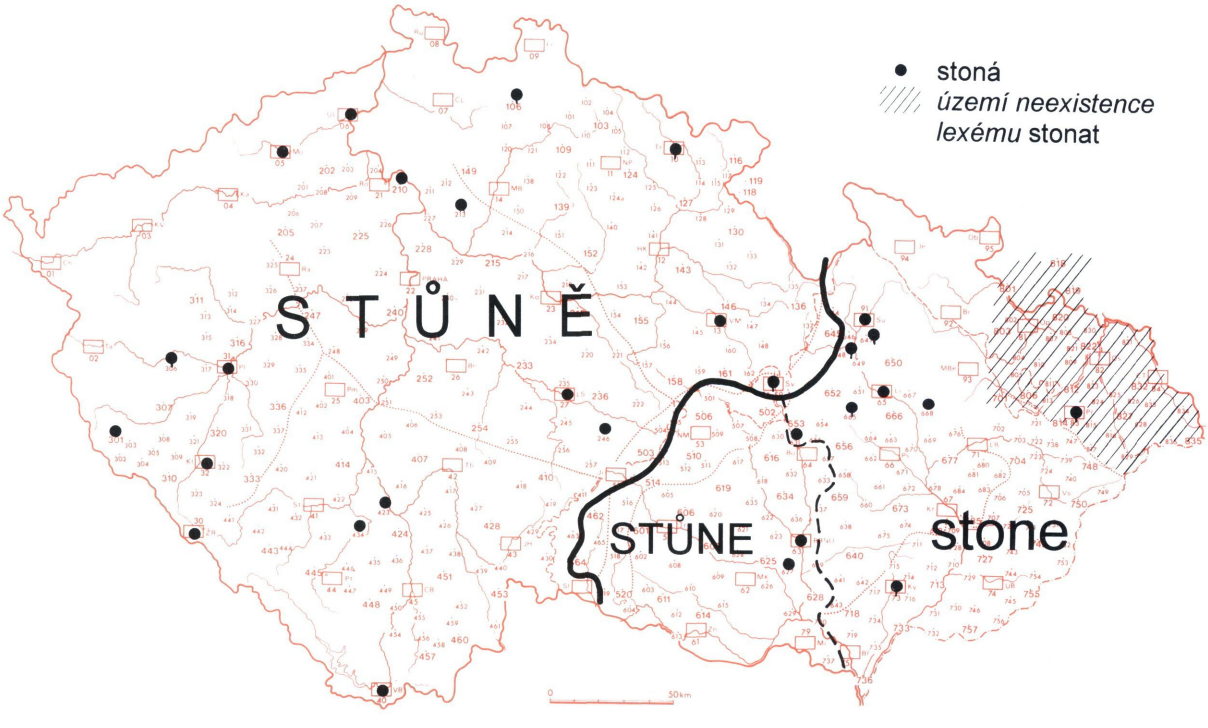

305
STŮNĚ
3. os. sg. ind. préz.

308 **míchá** 3. os. sg. ind. préz. (755) — *mapa s. 441*

1 M míchá
míšá (mjyš'o 830, m'ieša 801, mjéšá 755)
míší
míše

2 Tvary nářečních ekvivalentů spisovného slovesa *míchat* se liší nejen podle příslušnosti ke konjugačním typům. Podle Mch k původnímu psl. **miesiti* bylo mechanicky přitvořeno stč. *miechati* (> *míchati*). Je však též možné, že k pč. *miesiti* se vytvořilo frekventativum *miešěti* a k tomu pak nefrekventativní *miechati*.

Na části území národního jazyka se uchoval kontinuant starší formy, proto je třeba odlišovat dva odvozovací základy *mích-* a *míš-*.

Tvar 3. os. ind. préz. *míchá*, shodný se spis. jazykem, zařazuje uvedené sloveso k 5. tř. (*dělá*); do téže třídy náleží i forma *míšá* (ta je ovšem tvarem nář. slovesa *míšat*). Podoba *míší* řadí sledovaný tvar k vzoru 4. tř. *prosí*. (Forma *míší* je morfologizovaným reliktem formy nepřehlasovaného *míšeti*.) Tvar *míše* je novotvarem; dokládá přičlenění k vzoru 1. tř. *maže* (snad i analogií podle slova *míšení*).

Podle SSJČ mají obě podoby *míchat* a *mísit* význam podobný. Forma *mísit* se spojuje obvykle s kontextem přípravy těsta na výrobu chleba, zatímco *míchat* mj. s přípravou krmení pro drůbež nebo dobytek; v této souvislosti byl také sledovaný tvar při výzkumu zapisován. Proto tato položka nebyla ve městech zkoumána.

3 V Čechách a na Moravě v nář. čm. a ve většině střm. dialektů je běžný tvar *míchá* (zcela ojedinělý je však i ve vm. a slez. nář.). Na tento areál navazuje na jv. území podoba *míšá*; ta pokrývá jv. Moravu s výběžkem až na Holešovsko a Lipnicko a dále oblast nář. slez.

Tvar *míší* se dokládá především z části centrálního úseku střm. nář. (tam většinou jako nedubletní forma) a odděleně i z jč. okraje. Jen pro Valašsko (bez záp. okraje) a přilehlý pruh slez. obcí je typická podoba *míše*.

4 **míchá** stč. *miechá*, Jg, Tk, SSJČ
míšá sloven. *mieša*, pol. *miesza*, hluž. *měša*
míše Jg *měše*

5 míchá Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — míšá Ru 5

6 —

Fi

309 **posýpá** 3. os. sg. ind. préz. (492) — *mapa s. 441*

1 M posýpá
posypuje
posýpe
posypává

2 Mapa zachycuje diference 3. os. sg. ind. préz. nářečních ekvivalentů spis. nedokonavého slovesa *posýpat*. Zaznamenané rozdíly jsou především slovotvorné (*posýpá* × *posypuje*) a projevují se zařazením k různým slovesným třídám. Výraz *posýpá* se řadí k slovesům 5. tř. vzoru *dělá* a *posypuje* k slovesům 3. tř. vzoru *kupuje*. Tvarem *posýpe* se přičleňuje toto sloveso k 1. tř. vzoru *bere*.

Forma *posypává* (s rozšířeným kmenem o formant *-va-*) nese rys opakování děje.

Na mapě se neevidují hláskové varianty kořenné samohlásky, které odpovídají izoglosám PRO Dlabe, ani změna *o* > *u* v předponě (viz PRO F3).

3 Základní protiklad vytváří téměř celoúzemní tvar *posýpá* a regionální podoba *posypuje*, omezující se na území slez. nář. Forma *posýpe* byla zapsána spíše sporadicky na Moravě, soustředěněji na Prostějovsku.

Tvar *posypává* se dokládá jen z měst.

4 **posýpá** stč., Jg též *posejpá*, Tk, SSJČ též *posejpá* ob., poněkud zast., hluž. *posypa*
posypává SSJČ
posypuje stč., Jg, SSJČ zast.

5 posípá Ru 5 — posýpá Ju 7 — posejpá Po 1, Ju 1–3, Ru 2, 4 — posipává Ru 3

6 SSA 12.53

Fi

306
KYŠE
3. os. sg. ind. préz.

307
KOPE
3. os. sg. ind. préz.

310 **hraje** 3. os. sg. ind. préz. (2014) — *mapa s. 443*

1 M hraje (hrajo 801)
hrá (též 818, 831)

2 Nář. rozdíly v tvarech 3. os. ind. préz. mají příčinu v dávném hláskovém vývoji. V některých dialektech se uchovává tvar pův. slovesa 5. tř. *hraje*, který je pak v nové češtině zařazuje k 3. tř. vzoru *kryje*. V jiných nářečích v důsledku stahování je běžný tvar *hrá* (jako *dělá*).

Na mapě se nesledují pravidelné hláskové obměny *h* (viz PRO F5) a koncovky *-á* (viz PRO F8).

SSJČ hodnotí jako spis. tvar *hraje*, tvar *hrá* klasifikuje jako zastaralý.

3 Tvar *hrá* pokrývá v podstatě záp. polovinu Moravy a přilehlou sv. část Čech zhruba po linii Náchod – Hradec Králové – Jihlava. Na ostatním území národního jazyka, tj. v Čechách a odděleně na vých. polovině Moravy a ve Slezsku, je běžná forma *hraje*. Ta se objevuje jako dubletní i v areálu tvaru *hrá* hlavně na Královéhradecku, Vysokomýtsku a Prostějovsku a zejména ve městech.

4 **hrá** Jg, Tk, SSJČ zast., sloven., pol. *gra* — **hraje** stč. též *jhraje*, Jg, Tk, SSJČ, hluž.

5 hraje Ju 1–3, Ru 2–5 — hráje Ju 5 — hrá Po 1, Ju 2, 4, 6

6 MAGP 461, SSA 12.53, 12.61

Fi

311 **leje** 3. os. sg. ind. préz. (254) — *mapa s. 443*
seje (1018)

1 M leje
lije (lijo 801) — lęje — líje

2 Nář. rozdíly tvaru 3. os. sg. ind. préz. slovesa *lít* vykazují především diferenci *lije* × *leje*, k ní pak ještě přistupuje kvantitativní rozdíl *lije* × *líje*.

Forma *lije* se vztahuje k původnímu slovesu **l'ú, líti*, u něhož se někdejší tvary paradigmatu sg. *l'ú, léš, lé* analogicky vyrovnaly podle *kryji* (*liji, liješ, lije*). Podoba *leje* patrně navazuje na starší *léti* < *lьjati* (má oporu u početné skupiny sloves tohoto typu s kořenným *e* (*ě*), jako jsou např. výrazy *seje, spěje, pěje* apod.).

Ve střm. nář. zaznamenanou variantu *lęje* chápeme jako hláskovou obměnu formy *lije* se změnou *i* > *ę* po *l* (např. *lępa*), srov. PRO F1.

Obě nejrozšířenější formy (*lije, leje*) jsou hodnoceny jako spisovné.

3 V Čechách s výjimkou již. a záp. okrajů je běžná forma *leje*, ta dále pokrývá vých. polovinu Moravy a celé Slezsko.

Pro záp. polovinu Moravy a zč. okraje je charakteristická podoba *lije*, na Prachaticku a Doudlebsku a též na Chodsku v převažující obměně *líje*. Z centrálního úseku střm. nář. se dokládá forma *lęje*.

Situace ve městech se v podstatě shoduje se stavem ve venkovském okolí, v sm. pohraničí nověji proniká výraz *lije*.

4 **leje** stč., Jg, Tk, SSJČ, sloven., pol. — **lije** stč. *lé*, Jg, SSJČ, hluž.

5 leje Po 1, Ju 1–3, 5, 7, Ru 1–5

6 MAGP 461, SSA 12.53, 12.61

7 Podobně jako u *leje* × *lije* spočívá rozdíl *seje* × *sije* v odlišných slovesných základech již v psl. údobí. Tvar *sije* je pokračováním tvaru slovesa *sьjǫ, siti*, zatímco forma *seje* se vztahuje ke slovesu *sějǫ, sěti*.

Zeměpisné rozšíření formy *sije* se s podobou *lije* shoduje pouze na záp. okraji Čech; na Moravě je tato forma omezena pouze na mikroareál sev. od Brna, zahrnující jen již. Tišnovsko a území mezi Brnem a Boskovicemi. Převážnou většinu zkoumaného území pokrývá podoba *seje*.

Atlasy: PLPJ 226

308
MÍCHÁ
3. os. sg. ind. préz.

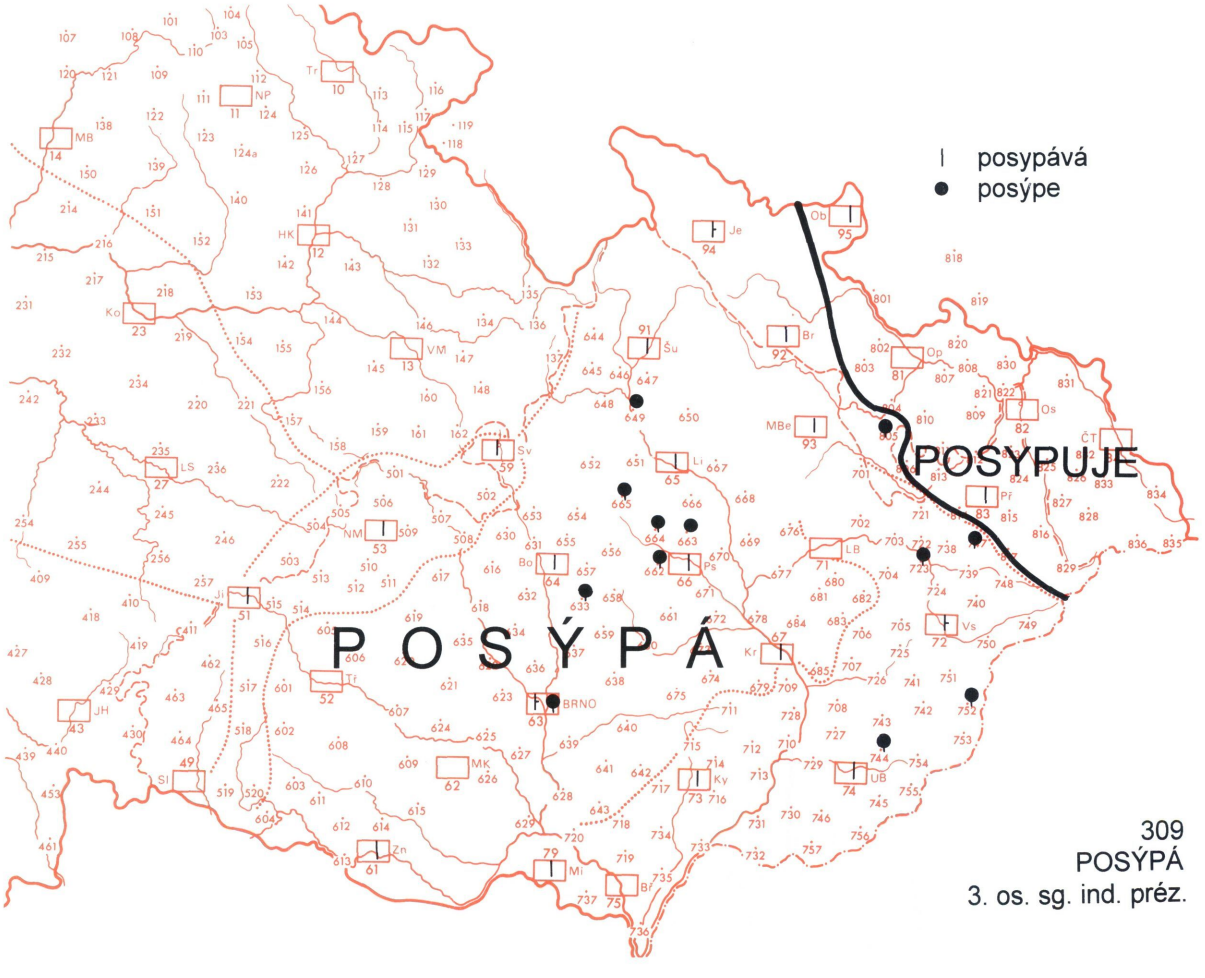

309
POSÝPÁ
3. os. sg. ind. préz.

312 **kryje** 3. os. sg. ind. préz. (124) — *mapa s. 445*
myje (318)

1 M kryje
kreje

2 Nář. tvary 3. os. ind. préz. slovesa *krýt* se liší pouze kořennou samohláskou. Pův. stav uchovává forma *kryje*. Pravidelné hláskové obměny *y*, tj. změnu *y* > *i* (viz PRO F2a) a *y* > *e* (*ę*) (viz PRO D2abc), na mapě nesledujeme; z toho důvodu tedy nemapujeme střm. nář. formy *kreje*, *kręje*.

V mapované podobě *kreje* se odráží forma imperativu *krej* (< *krý*), podle které se dotvořily prézentní tvary. Vliv na tuto podobu měl i infinitiv *krejt*.

Při výzkumu byly většinou zaznamenávány předponové formace, téměř výlučně s prefixem *po-*; tyto rozdíly jsou pro sledovaný tvar irelevantní, proto je neevidujeme.

3 Zeměpisný rozsah podob *kreje* a *kryje* má v podstatě charakter čes.-mor. protikladu. Forma *kreje* je příznačná pro Čechy (s výjimkou malých okrajových území na východě a jihu), podoba *kryje* pro Moravu a Slezsko. Vyskytuje se též na Doudlebsku a místy – většinou jako dubletní – i v záp. Čechách.

4 **kreje** Jg, Tk nář. **kryje** stč., Jg, Tk, SSJČ, sloven., hluž. (*po*)*kryje*

5 krije Ru 5 — (po)kryje Ju 7 — (po)kreje Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2, 4

6 MAGP 461, SSA 12.53, 12.61

7 Hranice forem *myje* a *meje* se od izoglosy postihující diferenci *kryje* a *kreje* liší pouze v tom, že probíhá poněkud východněji, tedy spíše na mor. straně staré zemské hranice. Forma *myje* se vyskytuje rovněž na Českobudějovicku (tam však většinou jako dubletní vedle podoby *meje*) a nedubletně na Domažlicku a Manětínsku.

Fi

313 **roste** 3. os. sg. ind. préz. (1120) — *mapa s. 445*

1 M roste (-s'c'o 801, rosce 755, 809, 821) — rúste
rosňe (ros'- 822, roś- 818, 831, 832, 84)

2 Vedle rozdílu morfologické povahy (*roste* k *rósti*, *růsti* × *rosne* k nář. *rosnuť*), který vede k zařazení slovesa do 1. nebo 2. třídy, se na mapě sleduje i hlásková diference kořenné samohlásky *roste* × *růste*. Podoba *růste* může být reflexem přízvukově intonačních poměrů v psl. (jako *mohu*, *móžeš* či *beru*, *béreš*), nebo výsledkem přiklonění tvaru *roste* k formě infinitivní (*růst*).

Sloveso *růsti*, náležející ve staré češtině k vzoru *nese*, *nésti*, si i ve většině dialektů uchovalo tvary podle 1. tř. slovesné vzoru *nese*.

Protiklad *-te*, *-ne* × *-tě*, *-ně* sledují izoglosy PRO D4, 5a, pravidelné krácení dlouhého *ú* zaznamená izoglosa PRO Ala a hláskové obměny skupiny *-st-* izoglosy PRO B6ab; o změně *-stn-* > *-sn-* viz ČJA 4-389 rostl příč. min. sg. m.

3 Charakter hlavního protikladu mapy má diference *roste* a *rosne*. Forma *roste* je běžná téměř na celém území národního jazyka s výjimkou čes.-pol. přechodných nář., kde se užívá tvar *rosne*.

Hlásková varianta *růste* pokrývá téměř celou záp. polovinu Moravy.

V mluvě měst je běžný tvar *roste*, vyskytující se většinou v dubletě i v areálech podob jiných.

4 **roste** Jg, Tk, MČ, sloven. *rastie*, pol. *roście*, hluž. *rosće* **rosně** pol. *rośnie*

5 roste Po 1, Ju 1–7, Ru 2–5 — rúste Ju 6

6 OLA 338

Fi

314 **chčí** 3. os. sg. ind. préz. (831) — *mapa s. 447*

1 M chčí (chčej 106) — šťí (též 72, 75, šťi 124a, též 665, 83) — ščí (ščé 680, 682–685, jšči 831–833)
chčije — chčíje — šťije 138, 151, 216, 233, 244 (šťíje 445, 459) — ščije (též ščęje 650)
sco 832 (jsco 84)

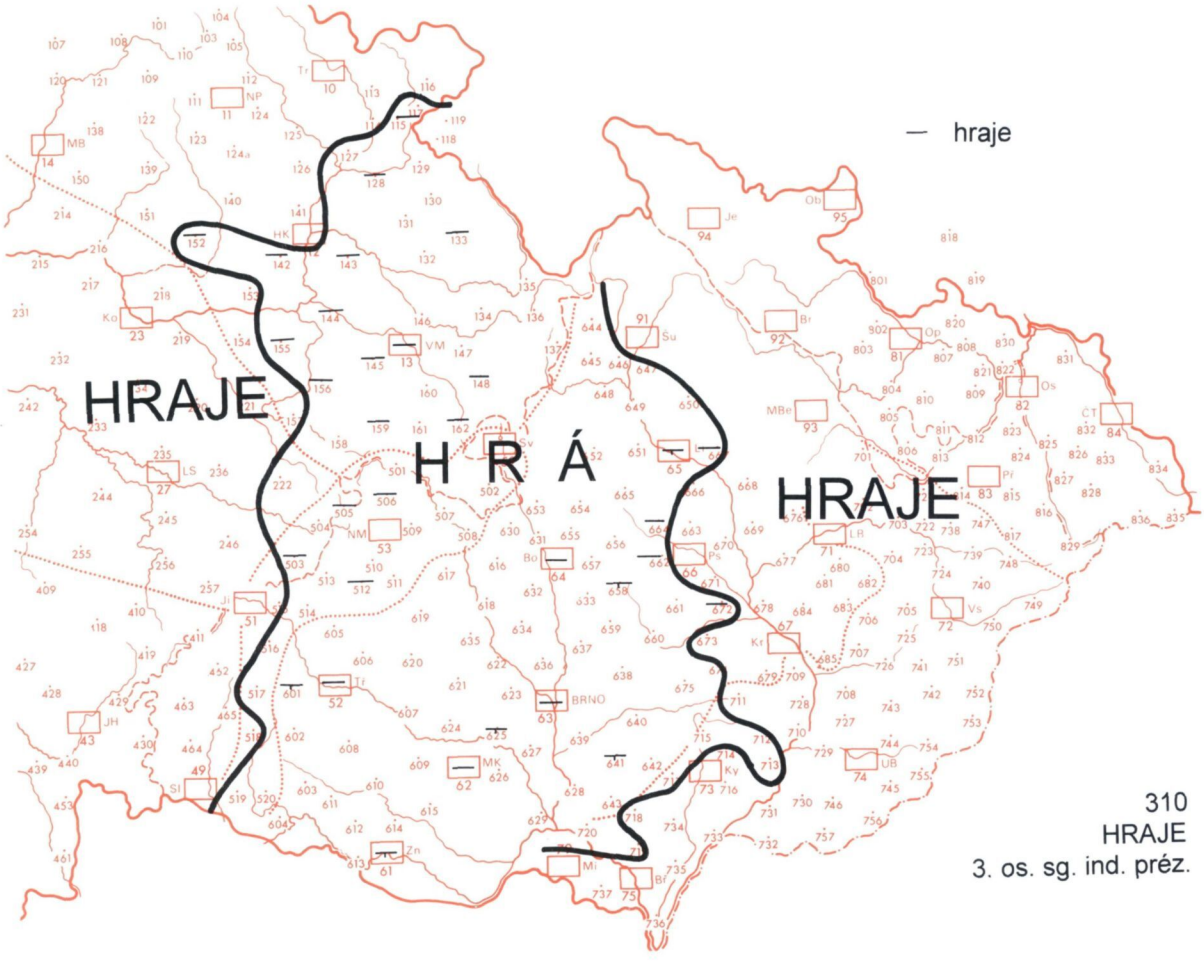

310
HRAJE
3. os. sg. ind. préz.

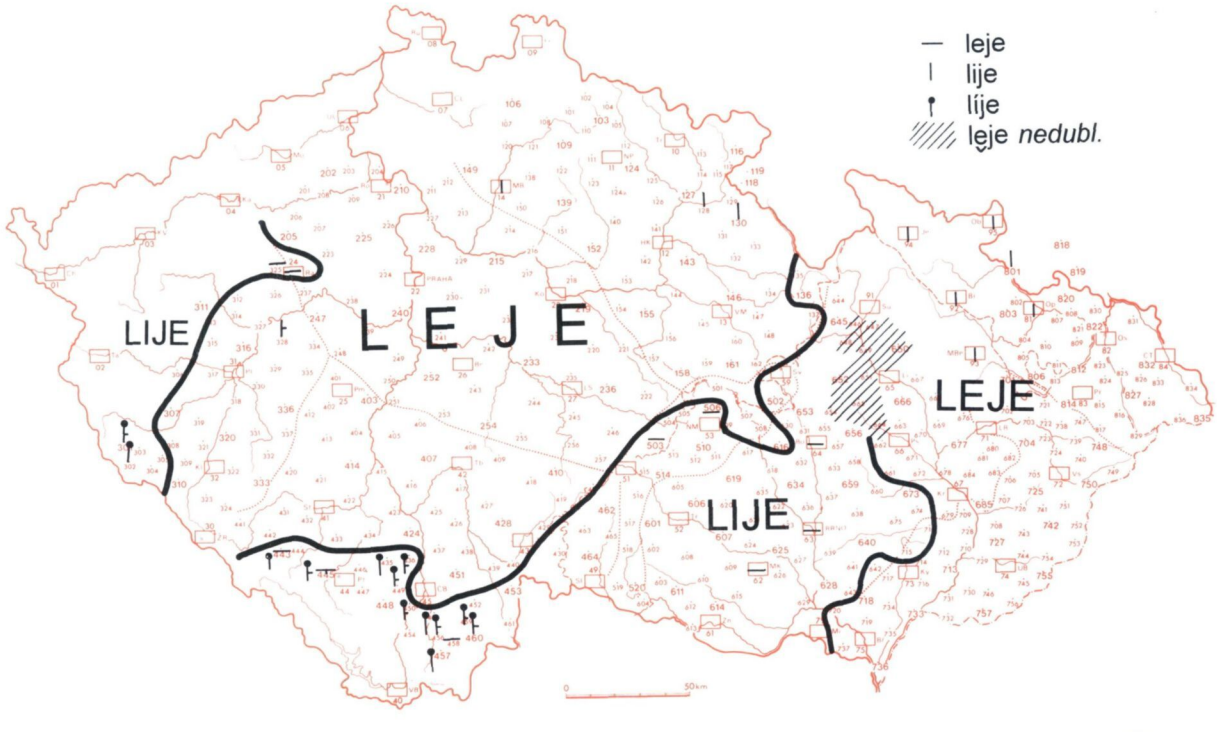

311
LEJE
3. os. sg. ind. préz.

2 Mapa sleduje především nář. diference tvaroslovné vyplývající z rozdílné příslušnosti slovesa *chcát*/*scát* k slovesné třídě: *ščije* (podle vzoru 3. tř. *kryje*) × *ščí* (podle vzoru 4. tř. *trpí*) × *scá* (podle vzoru 5. tř. *dělá*). Rovněž registruje hojné hláskové obměny pův. skupiny *sč* > *šč*, *šť*, např. *ščí*, *ští*, a *chc* (< *sc*, srov. *chcát* < *scát*) > *chč*, např. *chčije*.

Zaznamenává i rozdíly v kvantitě (např. *chčije* × *chčíje*); ty zde zachycujeme také proto, že ne vždy zcela sledují izoglosy pravidelného krácení *í* > *i*, srov. PRO A1abcd. K změně *á* > *o* viz PRO E8.

SSJČ uvádí obě základní hláskové varianty (*scát* i *chcát*) a toto sloveso hodnotí jako výraz vulgární. Při našem výzkumu byl sledovaný tvar zapisován v kontextu otázek z okruhu chování a činnosti koně.

3 Základním protikladem mapy se jeví rozdíl mezi podobami *chčije*/*ščije* a *ští*/*ščí*.

Formy na *-je* jsou charakteristické pro Čechy (s výjimkou téměř celé oblasti svč. nář.) a pro jz. Moravu. Centrální část Čech s výběžkem až na záp. Jihlavsko a přilehlé moravské Slavonicko charakterizuje tvar *chčije*, hlásková obměna *chčíje* pokrývá jzč. nář. a území záp. od Prahy. Podoba *štije* (*štíje*) se dokládá z širšího Kolínska, Ledečska a ojediněle i z již. Čech. Pro jz. Moravu je pak typická forma *ščije*.

Zbývající Morava, Slezsko a sv. Čechy se vyznačují tvary na *-í*. Největší areál zahrnuje podoba *ščí*, která je běžná téměř na celé Moravě a ve Slezsku. Ve vých. Čechách dominuje varianta *ští*, v již. části této oblasti (na Královéhradecku, Vysokomýtsku a záp. a sev. od Nového Města na Moravě) je většinou jako dubletní doložena obměna *chčí*.

Sporadický tvar *scá* byl zapsán na Těšínsku.

Situace ve městech se v podstatě shoduje se stavem ve venkovském okolí.

4 **chčí** SSJČ vulg.
chčije Tk nář.
ščí SSJČ vulg., pol. *szczy*, hluž. *šći*
ští Tk nář.
štije Jg, Tk nář.

5 chčí Ju 6, Ru 4 — šťí Po 1 — ščí Ju 7, Ru 5 — chčije Ju 1–5, Ru 2, 3

6 SSA 12.51, 52

Fi

315 **nosí** 3. os. sg. ind. préz. (528) — *mapa s. 447*

1 M nosí — nosý — nosé — nosi

2 Na mapě nář. tvarů 3. os. sg. ind. préz. slovesa *nosit* lze sledovat rozsah krácení koncové samohlásky (*nosí* × *nosi*), realizaci širší výslovnosti po sykavce (*nosí* × *nosý*) a následnou změnu *ý* > *ej* > *é* po *s-* (*nosé*). Tyto obměny jsou výsledkem pravidelných hláskových změn: krácení vokálů (PRO A1ab) a změny *í* > *ý* a *ý* (> *ej*) > *é* (PRO D1b, F2c); přesto je na mapě registrujeme, protože se dotýkají kvality vokálu v sledovaném zakončení a protože krácení má odlišný rozsah.

Nesleduje se však palatalizace sykavky *-s-* (*nos'i*, *nošy*), k ní srov. PRO D5bcd, ani změna *o* > *u* (PRO F3).

3 V celých Čechách je běžný tvar *nosí*, na Moravě se tato forma omezuje na úzký pás střm. nář. zhruba mezi Novým Městem na Moravě a Kyjovem a na již. a stř. část vm. nář., vyskytuje se též často jako dubleta i v mluvě měst s jiným nář. okolím. Varianta *nosý* se dokládá z Valašska a přilehlého úseku již. od Příboru (tam samozřejmě ve zkrácené podobě *nosy*). Hlásková varianta *nosé* je charakteristická pro Holešovsko.

Tvar *nosi* byl zaznamenán ve slez. nář. (*nos'i*, *nosi*, *nošy*), v centrálním úseku střm. nář. a na jz. Moravě; spíše výjimečně se objevuje i ve vých. Čechách.

4 **nosí** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *nosie*, hluž. *nosy*

5 nosí Ju 1, 3, 4, Ru 2–5 — nosi Po 1, Ju 2, 6

6 ASJ II 234:211, SSA 12.51, 52

Fi

3. os. pl. indikativu prézentu

Nářeční koncovky 3. os. pl. ind. préz. jsou vesměs střídnicemi za psl. *-ǫ*, *-ę* a dnešní nářeční diference jsou odrazem jejich dalšího vývoje.

312
KRYJE
3. os. sg. ind. préz.

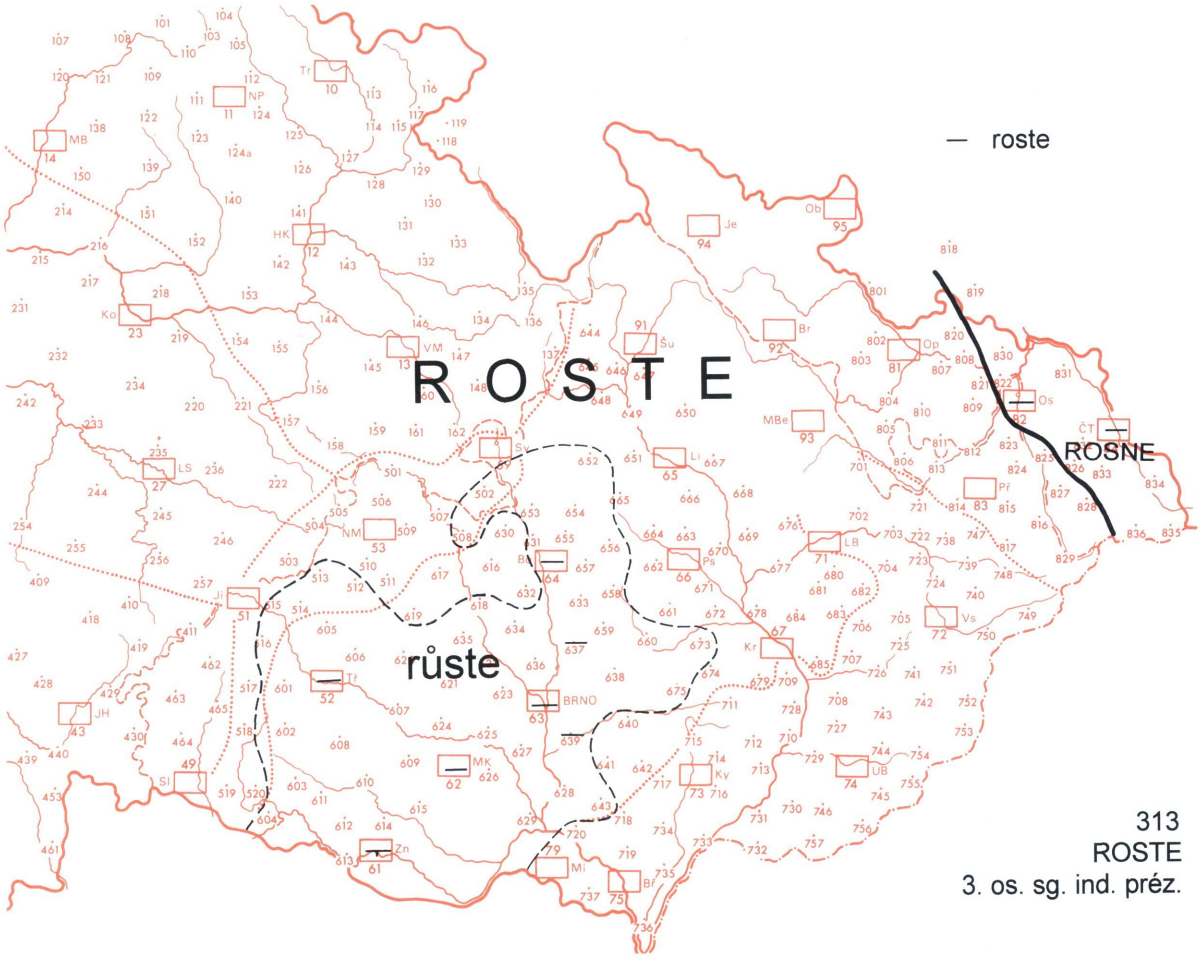

313
ROSTE
3. os. sg. ind. préz.

Psl. -*ǫ (po tvrdé souhlásce) se ve staré češtině změnilo v *ú* (*nesú*), které se později na části území diftongizovalo v *ou* (*nesou*). Ve slez. nář. došlo ke krácení *ú* > *u* (*oni beru*), ve střm. nář. k monoftongizaci *ou* > *ó* (*beró*). V přechodných nář. čes.-pol. je reliktem rozložené nosovky koncovka *-um* (*něsum*). Po měkké souhlásce se -*ǫ změnilo rovněž v *ú* (*kryjú*, *dělajú*), které se později na části území národního jazyka přehlasovalo v *í* (*kryjí*, *dělají*). Podoby *kryju*, *volaju*, *kryji*, *volaji*, zaznamenané v některých dialektech, jsou výsledkem pozdějšího krácení *ú*, *í*.

Původní praslovanská koncovka *-ę* se v pračeštině změnila v *'ä*, které se dále rozvíjelo v *ie* (*nosie*) a poté se monoftongizovalo v *í* (*prosí*, *trpí*), jež se opět místy zkrátilo (*prosi*, *trpi*). Dvojhlásku *ie* má dnes pouze archaický branický dialekt (801). Původní formu nejvěrněji uchovává tvar *nosá* s variantou *nos'a*, popř. *nos'o* (viz PRO E8). Slezský tvar *nošu* vznikl analogickým vyrovnáním podle koncovky 1. tř. (*nesu*, *beru*, *mažu* apod.).

O změně *ú* > *ou* > *ó* viz ČJA 5-35 soused, ČJA 5-36 úroda.

Diference prézentních tvarů sloves dnešní 4. a 5. třídy ovlivnil především vývoj spojený se vznikem nového slovesného typu. Po přehlásce, stahování a dalších změnách a vyrovnáváních (vlivem atematických sloves) totiž zanikly starší typy *znaju*, *znati* a *sadzaju*, *sadzati* a vytvořil se nový samostatný konjugační typ se dvěma vzory *dělaju*, *dělati* a *sázeju*, *sázeti*. Slovesa typu *sázeju*, *sázeti* splynula se starým typem *uměju*, *uměti* a po monoftongizaci *ie* > *í* se zařadila do 4. tř. vedle typu *prošu*, *prositi* a *trp'u*, *trpěti*.

U sloves 4. a 5. tř. jsou koncovky sledovaného tvaru u jednotlivých sloves často výsledkem různých vyrovnávacích procesů a dalších změn.

V tvarech 3. os. pl. se prosazovala – na rozdíl od stavu ve spis. jazyce (srov. *on prosí* × *oni prosí*) – tendence odlišit pl. tvary od sg. (sg. *prosí* × pl. *prosijou*) nebo snaha vyrovnat počet slabik ve všech osobách pl., např. tříslabičné *prosíja* (jako *prosíme*, *prosíte*) místo dvojslabičného *prosá*. U sloves 4. tř. typu *sází* často docházelo též k vyrovnání koncovek směrem opačným, tj. ve prospěch tvarů *prosí*, *trpí*; především v záp. a již. Čechách se tedy setkáváme i s podobou *umí*, *sází*. V podstatě totéž vyrovnání se projevuje ve větší části vm. a slez. nář., ale s koncovkou nepřehlasovanou (např. *prosá*, *ležá*, *umňá*, popř. *prosa*, *leža*, *umja*, eventuálně *pros'o*, *ležo*, *umjo*). Vyrovnání ve prospěch tvaru *uměji* (s variantou *uměji*) se vyskytuje hlavně v Čechách s přesahy na záp. a sz. Moravu (*prosejí*, *sázejí*).

V svč. nář. se u sloves 4. a 5. tř. koncové *-í* často odsouvá (*prosej*, *dělaj*). Bělič 1972, s. 190 vysvětluje tento jev jako důsledek tendence po změně dvojslabičného zakončení v jednoslabičnou koncovku, projevující se v sv. Čechách obecně (srov. např. *bratrovi* > *bratroj*). Nelze však zcela vyloučit, že koncovka *-ej* je důsledkem hláskové změny (diftongizace *-í* > *ej* po sykavkách a *ř*, *l*: např. instr. sg. *s mísej*, gen. pl. *dížej*), která se morfologizovala a posléze uplatnila i u jiných typů, např. též *volaj*).

Na Moravě bývají tvary 3. os. pl. 4. a 5. tř. různě unifikovány, např. pod vlivem zakončení 1. a 2. tř. (*nesou*, *tisknou*) vznikly tvary *sázijou*/*dělajou* (včetně hláskových variant *sázijó*/*dělajó*, *sázijú*/*dělajú* apod.).

Z hlediska synchronního utváří koncovky koncová samohláska spolu s kmenotvorným formantem (např. *-ejí*, *-ají*).

Zaznamenané nář. koncovky:

-á: nepřehlasovaná koncovka 4. tř. slovesné (např. *ležá*);
-aj: obměna koncovky 5. tř. *-ají*, srov. *-ej*, viz tam;
-aji: hlásková varianta koncovky 5. tř. *-ají*, viz PRO A1abc;
-ají: koncovka 5. tř., shodná se spis. jazykem, jež je výsledkem přehlásky původní koncovky *-ajú* (tak stč.);
-ajó: nář. varianta, jež je výsledkem pravidelného hláskového vývoje ve střm. nář. (*-ajú* > *-ajou* > *-ajó*), viz *-ajú*;
-ajou: novotvar nář. koncovek *-ajú* a *-ajó* podle typu *nesou*;
-aju: hlásková varianta koncovky *-ajú*, viz PRO A1ab;
-ajú: pův. stč. koncovka 5. tř.;
-ej: obměna koncovky 4. tř. *-ejí* (po zkrácení koncového *-i* a jeho redukci po *j*), eventuálně hláskovou změnou *-í* > *ej*;
-eji: hlásková obměna koncovky *-ejí*, viz tam;
-ejí: koncovka 4. tř. slovesné vzoru *sázejí*, jež je výsledkem přehlásky stč. koncovky *-ějú*;
-ejú: hlásková obměna původní koncovky typu *sádzati*, tj. *-ajǫ*;
-i: hlásková varianta koncovky *-í* (PRO A1abc), viz *-í*;
-í: koncovka 4. tř. slovesné vzoru *prosí* a *trpí* (pravidelným hláskovým vývojem z koncovky *-ie*; tak stč.);
-ie: nář. koncovka uchovávající diftong z někdejšího psl. *-ę*;
-íja: koncovka vzniklá zřejmě z *prosá* analogií podle jiných trojslabičných tvarů paradigmatu: podle *prosíme*, *prosíte* podoba *prosíja* (s hiátovým *j*);

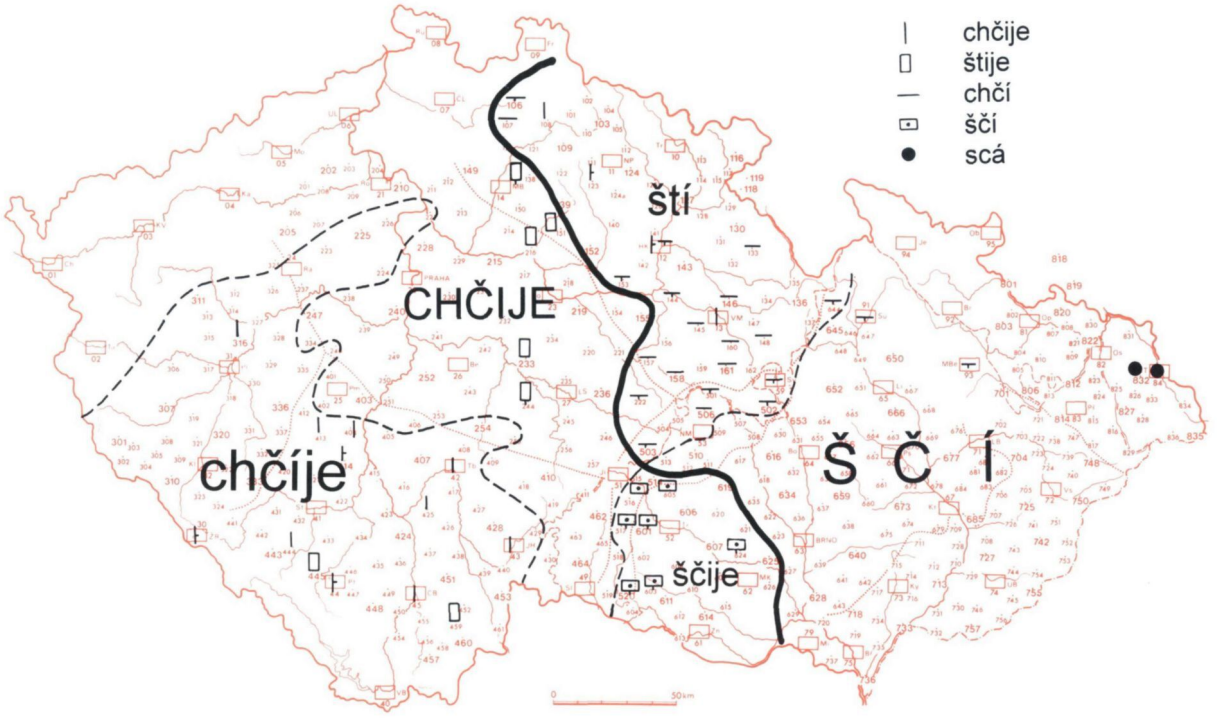

314
CHČÍ
3. os. sg. ind. préz.

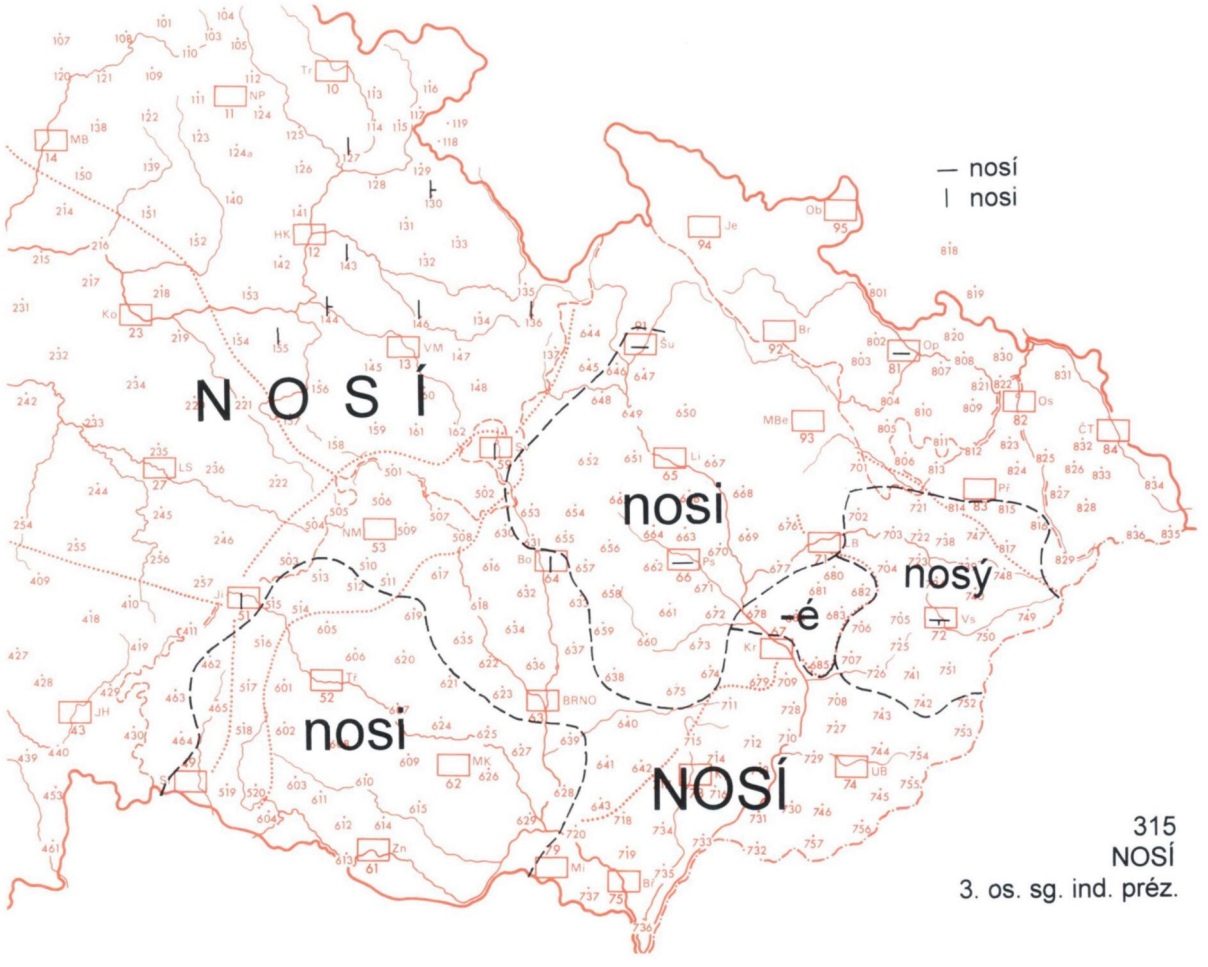

315
NOSÍ
3. os. sg. ind. préz.

-íjá: kontaminací koncovek *-íja* a *-á*, viz tam;
-ijó: střm. nář. varianta koncovky *-ijú*, viz tam;
-ijou: hlásková varianta koncovky *-ijú*, popř. novotvar podle typu *nesou*;
-ijú: nář. koncovka 4. tř. vzniklá vyrovnáním podle typu *sázejú*;
-ou: koncovka 1. tř. slovesné pravidelnou hláskovou změnou ze staršího *-ú*;
-u: pravidelná hlásková obměna původní psl. koncovky 1. tř. *-*ǫ* (*tъ*) > *ú* > *u* (viz PRO A1ab);
-um: v čes.-pol. přechod. nář. relikt rozložené nosové samohlásky *ǫ*, projev tendence odlišit po zániku kvantity formálně 3. os. pl. od 1. os. sg.

Nářeční diference v tvarech 3. os. pl. ind. préz. jsou představeny kartografickým zpracováním položek nosí, rozumějí, házejí, obracejí, volají, vědí s přikomentovanou položkou jedí a chtějí.

316 **nosí** 3. os. pl. ind. préz. (529) — *mapa s. 449*

1 M nosí (nosi 462, 465) — nos'ie 801 (nošy 804)
noseji (též 101, 24, 45, též nosejí 463, 464)
nosej
nosijou (nosiju 71, nosíjú 718)
nosíja
nosíjá 728, 750
nosá (nosja 755, nošo 818)
nošu (též 82, nos'u 803)
nos'um (nošum)

2 Vedle formy *nosí* – shodné se spis. jazykem – se uchovává starší nepřehlasovaná podoba *nosá*. Mapuje se též forma starší vývojové formy *nosie* (*'ä* > *ie*), popř. v bodě 804 mladší varianta *nošy* (*ie* > *í* > *i* > *y*).

Novotvarem je forma s krátkou koncovou samohláskou *noseji* (variantu námi nezachyceného tvaru *nosejí*, to podle *umějí*) a dvojslabičná podoba *nosej*.

Vyrovnáním podle zakončení sloves typu *nesou* vznikl tvar *nosijou* (pravidelné hláskové obměny koncového *ou* se zde nesledují, srov. PRO D1abc).

Analogický je též tvar *nosíja* (z *nosá* podle paradigmatu *nosíme*, *nosíte* též tříslabičné *nosíja*). Forma *nosíjá* je patrně výsledkem kontaminace tvarů *nosíja* a *nosá*.

Rovněž analogií se podle tvarů sloves 1.–3. tř. vytvořily formy *nošu* a *nošum*.

Na mapě se nesledují pravidelné hláskové změny *i*, *í* > *y*, *ý* (PRO F2bc) a *ú* > *ou* > *ó* (PRO D1abc) a krácení *í* > *i* a *á* > *a* (PRO A1abc).

3 Zaznamenané nář. formy se do značné míry kryjí s hlavními nář. skupinami. Pro oblast střč. a sv. část jzč. nář. je charakteristický tvar *noseji*, v svč. nář. je běžná podoba *nosej*. Forma *nosijou* (*nosijó*, *nosijú*) je typická pro stř. a již. Moravu (bez vých. okraje).

Tvar *nosí* – shodný se spis. jazykem – pokrývá záp. Čechy s přilehlým již. úsekem jzč. nář. a odděleně též čm. nář. V branickém dialektu a na jz. Opavsku byla sporadicky zapsána forma *nosie*, popř. *nošy*. Nepřehlasovaná podoba *nosá* charakterizuje nář. slez. bez užšího Opavska (zde v realizaci *nos'a*) včetně přilehlého sv. úseku vm. nář. a odděleně i příhraniční pruh na jv. Slovácka. Pro stř. část vm. nář. oblasti je příznačný tvar *nosíja*; tam byla rovněž zaznamenána varianta *nosíjá*.

Z Opavska se dokládá podoba *nošu* a v čes.-pol. přechodných nář. tvar *nošum*.

Pro městskou mluvu je charakteristická dubletnost tvarů. Vedle podob shodných s venkovským okolím je pro města v sev. Čechách, na Moravě a ve Slezsku běžný i tvar *nosí*; s výjimkou záp. Čech se v českých městech vyskytuje často též podoba *nosej*. Forma *nosijou* se objevuje v městské mluvě na vých. Moravě i v severomoravském pohraničí; zde ji však musíme chápat jako interdialektickou.

4 **nosí** stč. *nosie*, Db, Tk, MČ, sloven., pol. *noszą*, hluž. *noša*

5 nosí Ru 2 — noseji Ju 3, Ru 3, 4 — nosej Po 1, Ju 1, 2, 4 — nosijú Ru 5 — nosiju Ru 5 — nosijó Ju 6

6 —

Fi

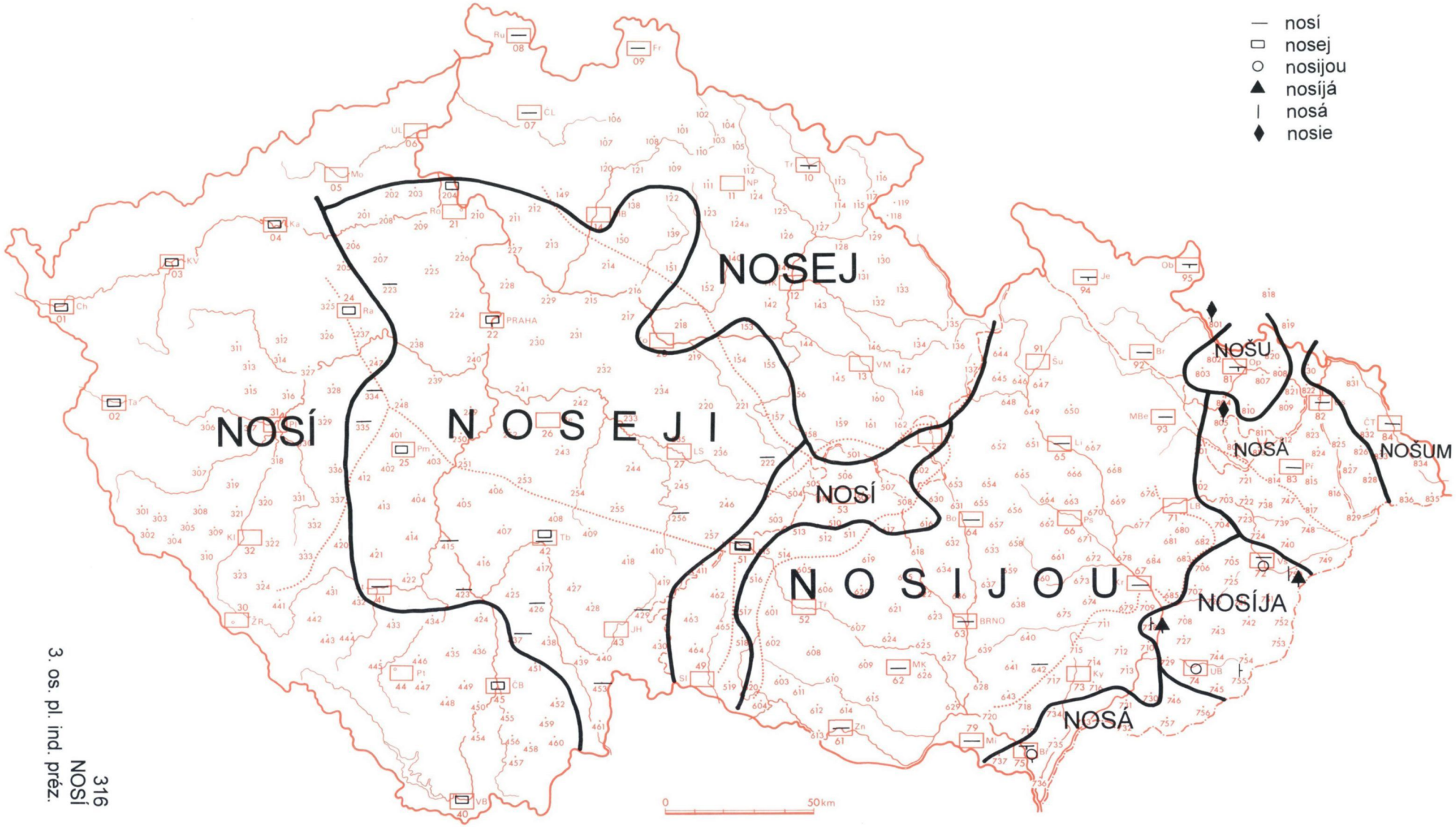

316
NOSÍ
3. os. pl. ind. préz.

317 **rozumějí** 3. os. pl. ind. préz. (1752) — *mapa s. 451*

1 M rozumí — rozumie 801
rozumňeji (-í 415, 421, 49, 02)
rozumňej
rozumjejou 680, 684, 801 (rozumejú 755)
rozumijou (též 72)
rozumíja (též rozumija 72)
rozumíjá 728, 750
rozumňá (též 701) — rozumjá (též 736, 737, 757, rozum'á 723, 724, 739, 740, 748, 749, 819, též 750, rozum'o 818)
rozumju
rozum'um (rozumjum 830)

2 Nář. tvary 3. os. pl. préz. slovesa *rozumět* (vzor *sázet*) odrážejí různé typy vyrovnávání v rámci 4. tř. Vývojově náležitou formou je tvar shodný se spis. jazykem *rozumějí*; v dialektech se dokládá téměř výlučně v hláskové variantě se zkráceným *-i* (*rozuměji*). Též tvar *rozuměj* je patrně od původu výsledkem hláskového vývoje, kdy v pozici po *j-* došlo k zániku koncového *-i* (< *í*).

Vyrovnáním podle vzoru *prosí* se utvořila podoba *rozumí*. Starší fáze hláskového vývoje odrážejí formy *rozumie* (*'ä* > *ie*) v bodě 801 a *rozumí* (*ie* > *í* > *i*) v bodě 804.

Výsledkem vyrovnání podle tohoto vzoru je také forma se starší nepřehlasovanou podobou *rozumňá*/*rozumjá*; zachycuje též vývoj pův. měkké retnice: protiklad *mň* × *mj* odpovídá stavu zachycenému na mapě PRO B3.

Tvar *rozumíja* vznikl z podoby *rozumjá* analogicky podle čtyřslabičných podob 1. a 2. os. pl. (*rozumíme*, *rozumíte*). Patrně kontaminací podob *rozumíja* a *rozumjá* vznikla forma *rozumíjá*.

U tvaru *rozumějou*, který je důsledkem vyrovnání podle typu *umějí*, a *rozumijou* je zakončení podle nepřehlasované formy 5. tř. (*dělajú* > *dělajou*). Na mapě neuvádíme konkrétní fonetické realizace koncovek (např. *rozumijú*, *rozumějó*), které reflektují pravidelné hláskové změny (viz PRO D1abc).

Tvar *rozumju* je výsledkem vyrovnání podle koncovky sloves 1.–3. tř. (po krácení *u* < *ú*). Stopy někdejší nosovky uchovává forma *rozumjum*.

3 Zachycené formy 3. os. pl. slovesa *rozumět* se z větší části kryjí s hlavními nářečními skupinami: *rozuměji* (zhruba střč. nář.), *rozuměj* (svč. nář.), *rozumí* (jzč. a čm. nář.), *rozumijou* (střm. nář. včetně přilehlých dolských nář.).

Na vých. Moravě a ve slez. nář. vytvářejí areály podoby *rozumíja* (stř. úsek vm. nář.), *rozumjá* (sev. Valašsko a již. a jv. část slez. nář.), *rozumňá* (jv. Slovácko), *rozumju* (Opavsko) a *rozumjum* (čes.-pol. přechodných nář.). Ostatní tvary byly zapsány víceméně jen sporadicky, např. *rozumíjá* (na Valašsku) a *rozumějou* (na Holešovsku a v nář. kopanič.).

Městská mluva je shodná s venkovským okolím; zejména do mluvy ve stř. Čechách a záp. pohraničí však proniká tvar *rozuměj*, na Moravě pak často mluvu měst charakterizuje forma *rozumí*.

4 **rozumějí** Jg, Tk, SSJČ, sloven. *rozumeju* **rozumjum** pol. *rozumieją*
rozumí SSČ, hluž. *rožumja*

5 rozumí Ru 2 — rozumňeji Ju 3, 5, Ru 3, 4 — rozumňej Ju 2, 4 — rozumej Po 1 — rozumijú Ru 5 — rozumijó Ju 6 — rozum'á Ju 7

6 ASJ II 237:214

Fi

318 **házejí** 3. os. pl. ind. préz. (1879) — *mapa s. 453*

1 M hází (házi 51–53) — háďi 462, 465, 518
házej
házejí — házeji — háďejí 463, 464
házijou — háďijou
házajou
házou

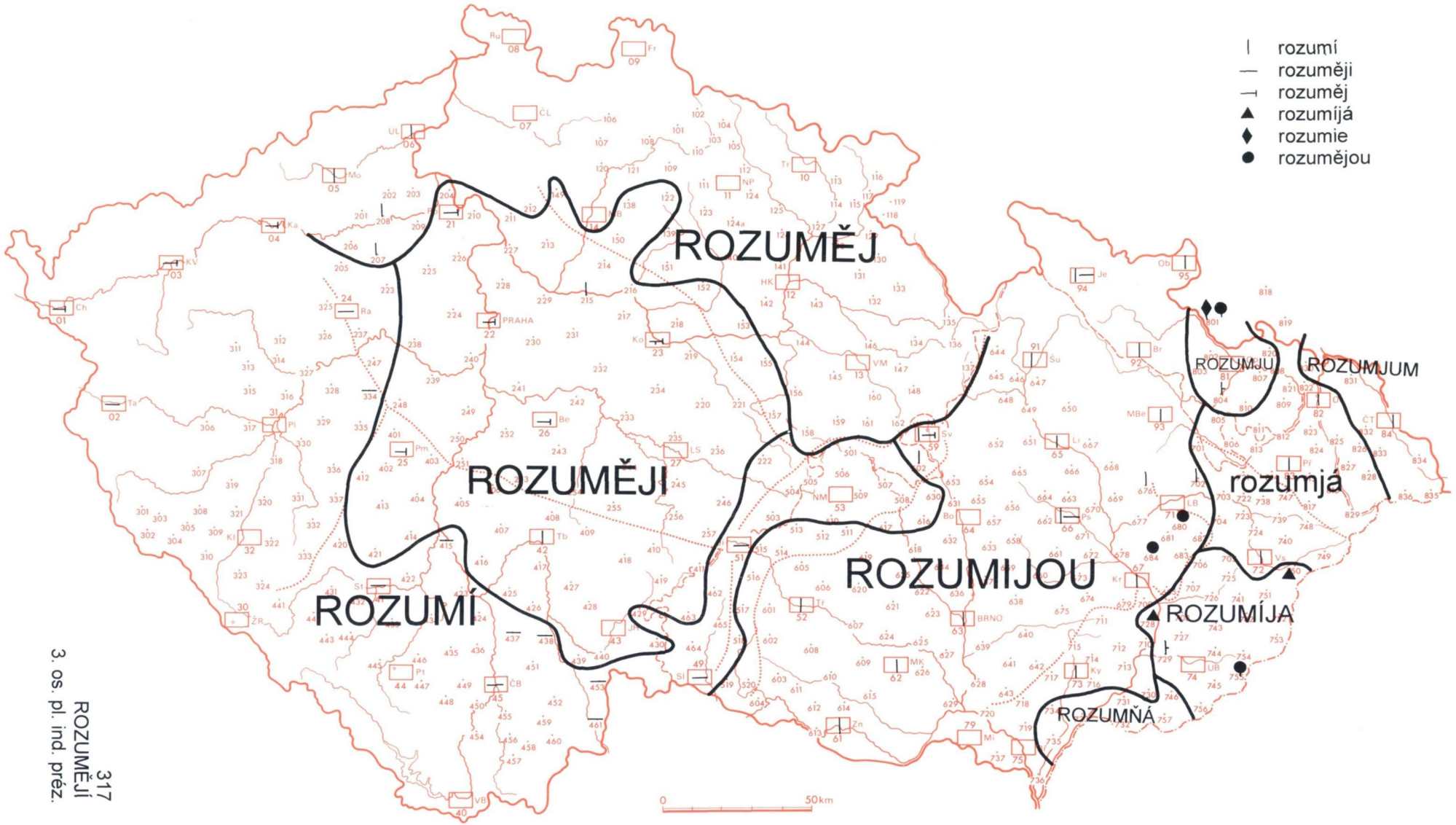

317
ROZUMĚJÍ
3. os. pl. ind. préz.

2 Zaznamenané nář. tvary 3. os. pl. préz. slovesa *házet* vyjadřují zařazení tohoto tvaru k vzorům 4., 5. nebo 1. třídy.

Podoba *házijou* je analogická podle formy *prosijou*, jež je důsledkem vyrovnávacího procesu sledujícího především odstranění homonymie tvaru sg. a pl. u sloves typu *prosí*, která je příznačná pro spis. jazyk, a mající zakončení podle typu *nesou*.

K 5. tř. se řadí tvar *házajou*. Tvar *hážou* ukazuje na časování podle vzoru 1. tř. *mazat*.

Mapa zachycuje i souhláskovou alternaci kořenné souhlásky *z* × *ď* (*házijou* × *hádijou*); ta je způsobena příklonem k dokonavému slovesu *hodit*. Na mapě se neevidují pravidelné hláskové obměny koncového *ou* (viz PRO D1abc).

SSJČ uvádí jako spis. tvar *házejí*, SSČ připouští i formu *hází*. Podle MČ jsou pravidelné tvary podle vzoru *sázet*, tvary podle vzoru *mazat* jsou hodnoceny jako oblastní, moravské.

Sledované sloveso se nevyskytuje v čes.-pol. přechodných nář.

3 K obvyklé trichotomii příznačné pro území Čech *házej* (sev. a sv.) × *házeji* (střed) × *hází* (záp. a stř. úsek čm. nář.) přistupuje v již. Čechách tvar *hážou*. Ten je však především typický pro nář. vm. s přilehlým vých. úsekem střm. nář. a dialektů slez. Je pozoruhodné, že se prosadil rovněž v mluvě většiny měst, včetně pohraničních. Tvar *hází* byl jako dubletní zapsán v již. Čechách, na záp. Moravě a nedubletně na Novoměstsku. Forma *házejí* se dokládá jen řídce zejména na pomezí jv. Čech a jz. Moravy.

V oblasti střm. nář. dominuje tvar *házijou*, na jz. Moravě v obměně *hádijou*. Forma *házajou* (v realizaci *hazaju*) byla zaznamenána ve slez. nář. (hlavně na Frýdecko-Místecku).

V městské mluvě se vedle tvarů shodných s venkovským okolím prosazují především podoby *házej* (zejména v střč. nář.), *hážou* (hlavně v pohraničí a v střm. nář.) a *házijou* (jz. okraj vm. nář.).

4 **házejí** stč., Jg, Tk, MČ
hází SSČ
hážou MČ obl. mor., sloven. *hadžu*

5 házej Po 1, Ju 1, 2, 4 — házejí Ru 2 — házeji Ju 3, 5, Ru 3, 4 — hážú Ru 5

6 ASJ II 237:214

Fi

319 **obracejí** 3. os. pl. ind. préz. (1070) — *mapa s. 455*

1 M (v)obrací
vobracej (též 215, w-)
vobraceji (vobraťejí 463)
(v)obracijou — vobraťijou
(u)obracajou
(u)obracajum

2 Některé tvary jsou výsledkem vyrovnání v rámci 4. tř., a to podle typu *trpí* (*obrací*), nebo *sázejí* (varianty *obraceji* a *obracej*). Forma *obracijou* dokládá vyrovnání sledovaného tvaru podle forem 1. a 2. os. pl. (*obracíme*, *obracíte*) a má zakončení podle sloves na *-ou* (např. *nesou*).

Tvary uchovávající nepřehlasované podoby – *obracajou* a *obracajum* (jenž je reflexem původní nosové samohlásky) – se přiklonily k slovesům zakončeným v préz. kmeni na *-a*, a řadí se tedy k 5. tř., srov. ČJA 4-346 házet inf.

Formy se zakončením základu na *-ť* (*obrátijou*) jsou podle dokonavého protějšku *obrátit*.

SSJČ hodnotí jako spis. podobu *obracejí*, SSČ nově připouští i tvar *obrací*.

Ve městech tato položka nebyla zkoumána.

3 Nář. tvary sledovaného tvaru zhruba sledují hranice hlavních nář. skupin.

Na území stč. nář. a sv. části jzč. dialektů je běžná forma *obraceji*, pro téměř celá svč. nář. a úsek lounský je typická podoba *obracej*, pro záp. a již. pás jzč. nář. pak tvar *obrací*; ten též pokrývá oblast čm. nář.

Střm. nář. charakterizuje forma *obracijou* (na jz. v obměně *obratijou*), vm. a slez. nář. podoba *obracajou*. V čes.-pol. přechodných nář. je běžný tvar *obracajum*.

4 **obracajum** pol. *obracają*
obracejí stč. *obracieji*, Jg, Tk, MČ, sloven. *obracajú*, hluž. *wobraceja*
obrací SSČ

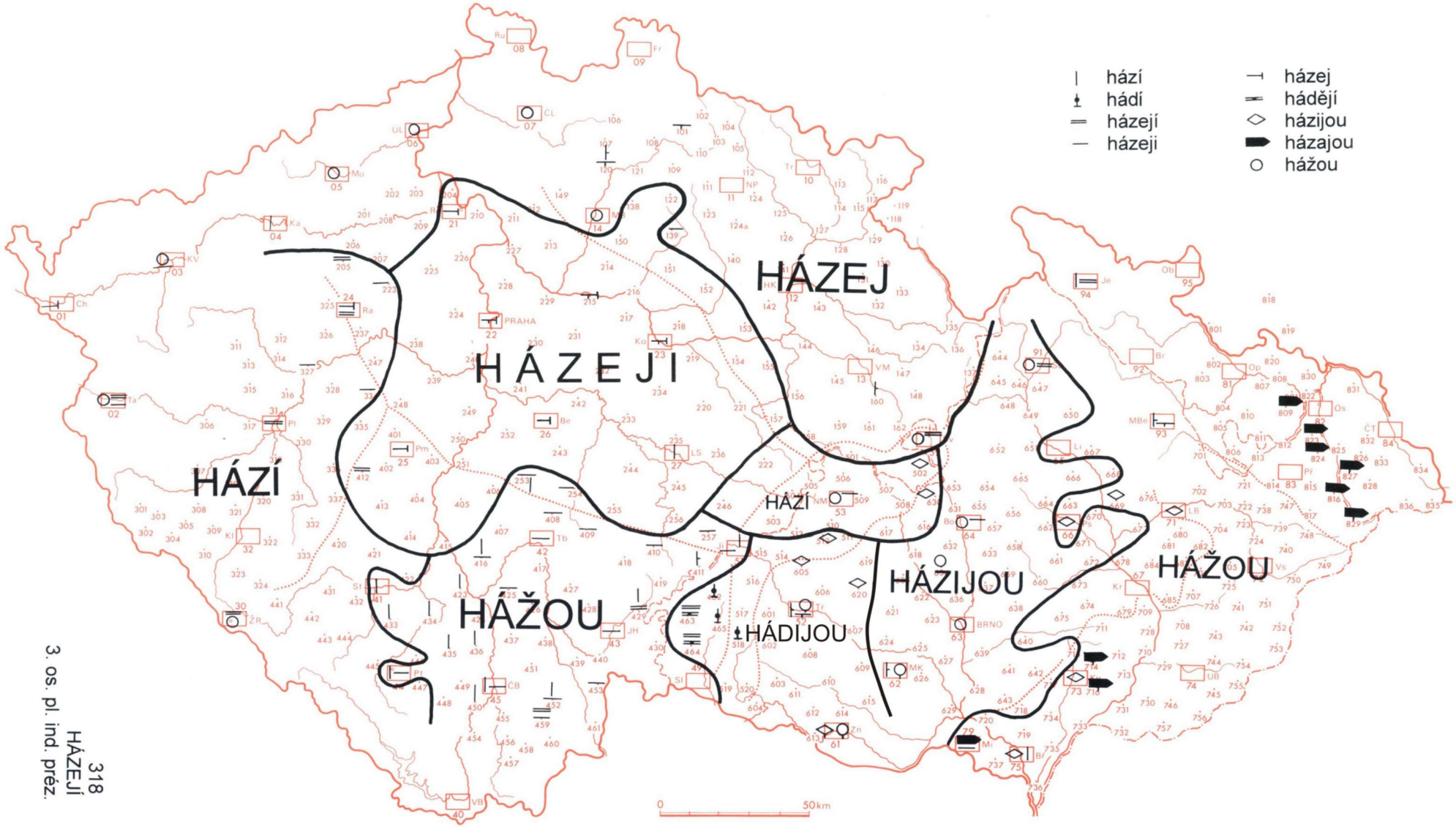

318
HÁZEJÍ
3. os. pl. ind. préz.

5 vobrací Ru 2 — vobrácí Ju 5 — vobracej Ju 1, 2 — vobraceji Ju 1, 3, Ru 3, 4 — wobraceji Po 1 — vobracijó Ju 6 — obracajú Ru 5

6 ASJ II 237:214

Fi

320 **volají** 3. os. pl. ind. préz. (918) — *mapa s. 457*

1 M volají — volaji
volaj
volajó (volajú 669–671) — volajú (volajou 710, 713) — volaju
volajum

2 Mapa zachycuje nář. ekvivalenty spis. tvaru 3. os. pl. slovesa 5. tř. *volají*. Ty jsou od původu rozdíly hláskovými, a protože jsou vázány na sledovaný tvar, hodnotíme je jako diference morfologické.

Protikladem nepřehlasované formy *volajú*, včetně jejích hláskových variant *volajó* (po změnách *ú* > *ou* > *ó*) a *volaju* (*ú* > *u*), je přehlasovaná podoba *volají* s hláskovou variantou *volaji* a obměna *volaj*.

(Na mapě se nezachycuje forma *volajú* v čuháckých nář. a forma *volajou* v nář. dolských; evidují se pouze v odd. 1.)

Ve srovnání s jinými položkami přehláska *'u* > *i* zde pokrývá mnohem rozsáhlejší areál (srov. např. ČJA 4-69 kaši akuz. sg f.., ČJA 4-319 obracejí 3. os. pl. ind. préz., ČJA 4-317 rozumějí 3. os. pl. ind. préz.). Také krácení *í* > *i* má proti stavu, jejž zaznamenává izoglosa PRO A1ab, mimořádně velký rozsah.

Reflexem původní nosovky je její rozložení ve tvaru *volajum*.

3 Tvar shodný se stavem ve spis. jazyce *volají* je omezen na záp. Čechy a na Moravě na menší areál na Novoměstsku a Tišnovsku. V mluvě měst na celém území národního jazyka charakterizuje spíš mluvu mladší generace.

Varianta *volaji* pokrývá větší území Čech, především jejich stř., již. a jv. část, přilehlou jz. Moravu a běžná je též v centrální části střm. nář. Tam se vyskytuje nezřídka v dubletě s formou *dělajó*, která vytváří souvislý homogenní areál zejména v širokém okolí Brna a ve vých. okraji střm. dialektu včetně Holešovska.

Ve vm. nář. je běžná forma *volajú* a v nář. slez. obměna *volaju*.

Obraz zeměpisného rozložení nář. tvarů doplňuje na sev. a sv. Čech obvyklá podoba *volaj* a v čes.-pol. přechod. nář. forma *volajum*.

4 **volají** Jg, Tk, MČ
volajú stč., sloven., hluž. *wolaja*
volajum pol. *wołają*

5 volají Ru 2 — volaji Ju 3, 6, Ru 2–4 — volaj Ju 1, 3, 4 — wolaj Po 1 — volajú Ru 5 — volajó Ju 6

6 —

Fi

321 **vědí** 3. os. pl. ind. préz. (1750) — *mapa s. 458*
jedí (360)

1 M vjeďí — veďí
vjeďej
vjeďijó 680, 682
vjeďá
vjeďu (v'edzu 818)
vjedzum
ví
vju 802, 803, 807, 810, 82
vijou (viju 71)
vija (vija 72)

2 Nář. rozrůznění tvaru 3. os. pl. ind. préz. atematického slovesa *vědět* je jednak výsledkem pravidelného hláskového vývoje pův. tvaru (**vědętъ* > *věď'á* > *věďie* > *vědí*), jednak je způsobeno různými vyrovnávacími procesy

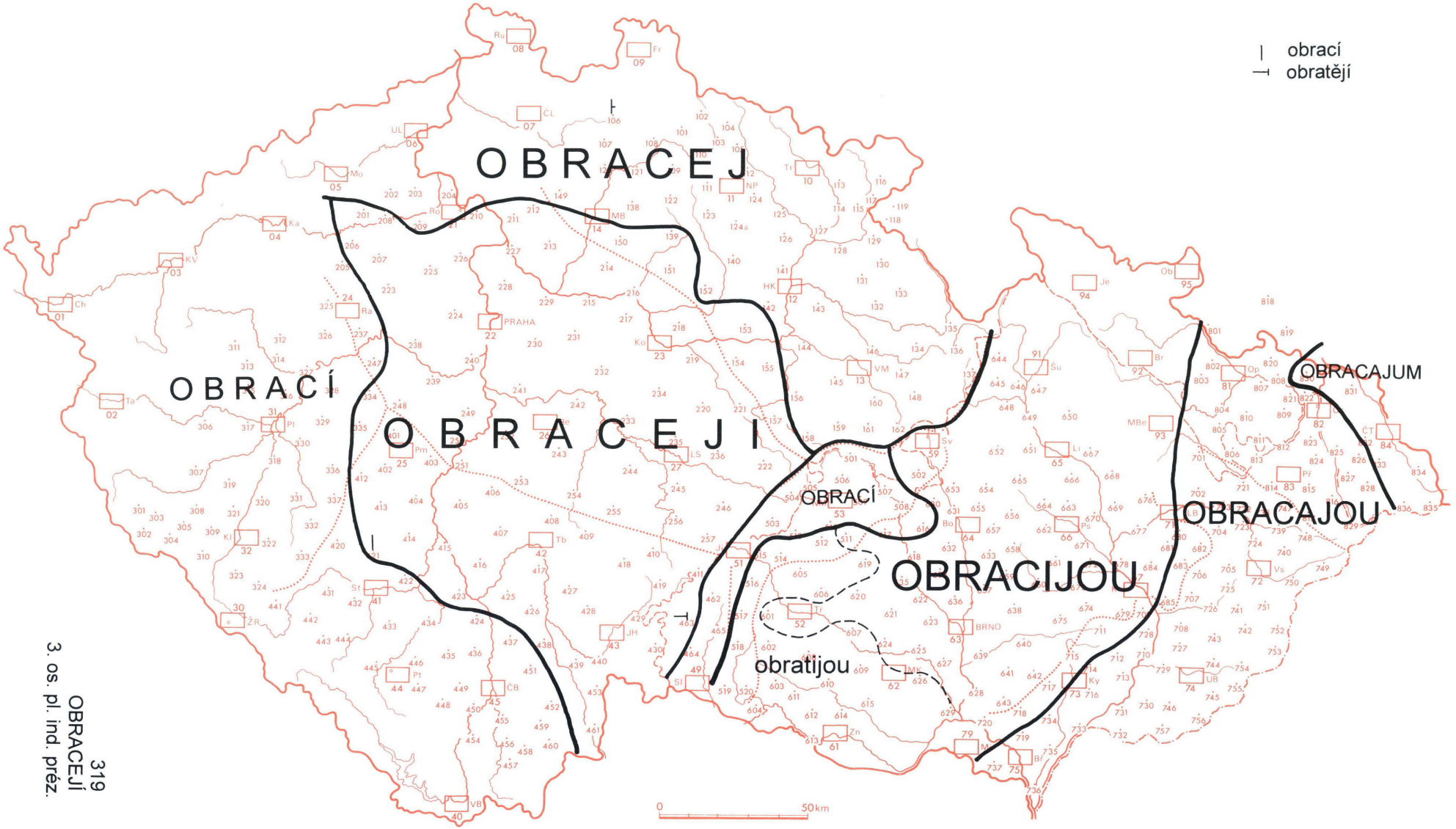

319
OBRACEJÍ
3. os. pl. ind. préz.

a analogiemi. Z hlediska synchronního lze je dělit na tvary odvozené od základu *věd-* (tvary navazující na náležitou formu) a na tvary od kořenného *v-* (tvary analogické po paradigmatickém vyrovnání).

Ze staršího tvaru *věďá* vznikla přehláskou forma *vědie* a zúžením pak podoba *vědí*, shodná se spis. jazykem. Tvar *věděj* je analogický podle nář. forem sloves 4. a 5. tř. (*nosej*, *volaj*).

Nepochybně analogií podle tvarů se zakončením na *-ú* (od sloves 1.–3. tř.) se utvořila slez. forma *věďu*; podobu s rozloženou nosovkou uchovává tvar *věďum* v čes.-pol. přechod. nář.

Tvar *ví*, tj. shodný s tvarem 3. os. sg., je výsledkem vyrovnání podle typu *prosí*. K základu *v-* se podle sg. *vím*, *víš*, *ví* utvořila podoba *vijou* (včetně hláskových variant *vijú* a *vijó*) a *víja* podle sloves 4. tř.

Územní výskyt formy *vědijou* nevylučuje, že tato forma mohla vzniknout křížením podob *věďá* a *vijou*. Také tvar *vju* je možno vyložit jako kontaminaci forem *ví* a *věďu*.

Vedle tvarových diferencí mapa zaznamenává i územní rozsah depalatalizovaných forem na *ve-* (*vedí*), neregistruje pravidelné hláskové obměny spisovného *ou* (viz PRO D1abc) ani krácení *í* > *i* (PRO A1abcd) a *á* > *a* (PRO A1a).

3 Pro Čechy je příznačná dichotomie podob *vědí* a *ví*. Tvar *ví* pokrývá jz. příhraniční pruh (zhruba záp. od linie Rakovník – Strakonice – Jindřichův Hradec) a oblast čm. nář., proniká i do městské mluvy v sm. pohraničí. Na zbývajícím rozsáhlém území Čech dominuje forma *vědí*. Na území záp. od Prahy, na sev. Příbramsku a dále na Strakonicku a Jindřichohradecku byly zaznamenány obměny na *ve-*.

Tvar *věďá* se vyskytuje v oblasti slez. nář. (bez užšího Opavska) a v přilehlém sev. úseku vm. nář. a dále na mor.-sloven. pomezí zhruba od Břeclavi po Uherský Brod.

Pro Opavsko je příznačný tvar *věďu* a v čes.-pol. přechodových nář. je běžná forma *věďum*. V okolí Opavy byl zachycen též tvar *vju*.

Podoba *vijou* byla zapisována především ve střm. nář., v přilehlém dolském úseku vm. nář. a záp. od Třebíče; setkáváme se s ní rovněž v mluvě severomoravských pohraničních měst. Z Holešovska se dokládá tvar *vědijou*.

Forma *věděj* je doložena hlavně z okolí Náchoda a z mluvy některých čes. měst.

4 **věďá** sloven. *vedia*, hluž. *wědźa* **vědzum** pol. *wiedzą*
vědí stč. *vědie*, Jg, Tk, MČ

5 vjeďi Ju 1, 3–5, Ru 1, 4 — vjéďi Ju 2 — veďí Ru 1 — weďej Po 1 — vjeďeji Ru 3 — vijú Ru 5 — vijó Ju 6 — vijou Ju 4 — ví Ru 2

6 —

7 Obdobné areály s paralelními tvary jako nář. ekvivalenty výrazu *vědí* vytvářejí i dialektické formy tvaru *jedí*: zaznamenány byly podoby *jedí* (*jedi*), *jí* v Čechách, *jijou* (*jijó*), *jeďá*, *jíja* na Moravě a ve Slezsku, *jeďu*, *jeďum* ve Slezsku.

Poněkud větší územní rozsah než tvar *vědí* má výraz *jedí*: je výlučný ještě na širším Strakonicku a na jv. Českobudějovicku a též na jz. Moravě. Ve srovnání s územím tvaru *víja* je tvar *jíja* omezen jen na již. Vsetínsko, zatímco pro Uherskobrodsko je typická forma *íjá*.

Rovněž byly zachyceny hláskové varianty s protetickým *h*, nejčastěji zaznamenané zejména z oblasti Boskovicka a sev. Brněnska (*hijó*), popř. bez hiátového *j*, např. *í* (sev. a záp. Českobudějovicko), *ijú* (sev. Kyjovsko a Uherskohradišťsko).

Fi

322 **chtějí** 3. os. pl. ind. préz. (2493) — *mapa s. 459*

1 M chťejí — chťeji — chcejí 411, 430, 463, 464
chťej
chťí — chcí 465, 518 (chci 462)
chcou (též 42, 84) — scou
chcum

2 Tvary 3. os. pl. ind. préz. slovesa *chtít* (viz ČJA 4-362 chtít inf.) vykazují diference morfologické (*chtějí* × *chtěj* × *chtí* × *chcou* × *chcum*) a hláskoslovné (*chtějí* × *chtěji* × *chcejí*, *chtí* × *chcí*, *chcou* × *scou*).

Pův. je forma *chtí* (srov. stč. *chtie* jako *trpie*).

Tvar *chtějí* (shodný se spis. jazykem a podle Gebauera doložený od 17. století) vznikl analogicky podle typu *sázejí*. Na části sledovaného území došlo ke zkrácení koncového *í* > *i* (*chtěji*; zeměpisný rozsah je poněkud odlišný, než zachycuje mapa PRO A1cd), jinde k jeho zániku (*chtěj*).

Podoba *chcou* je analogickým novotvarem podle produktivních typů na *-ou* (např. *nesou*). U hláskové obměny *scou* došlo k asimilaci *chc* > *sc*.

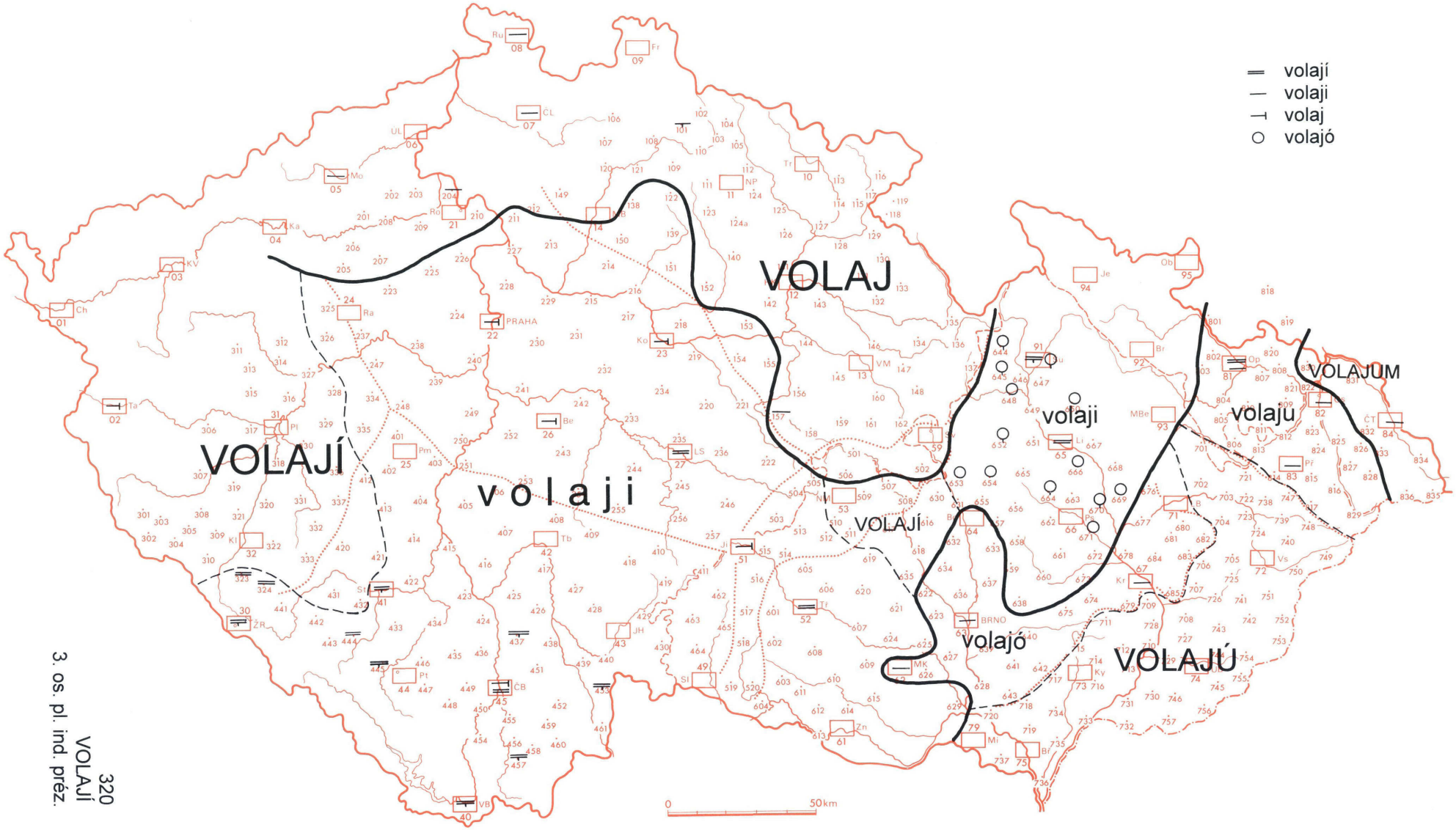

320
VOLAJÍ
3. os. pl. ind. préz.

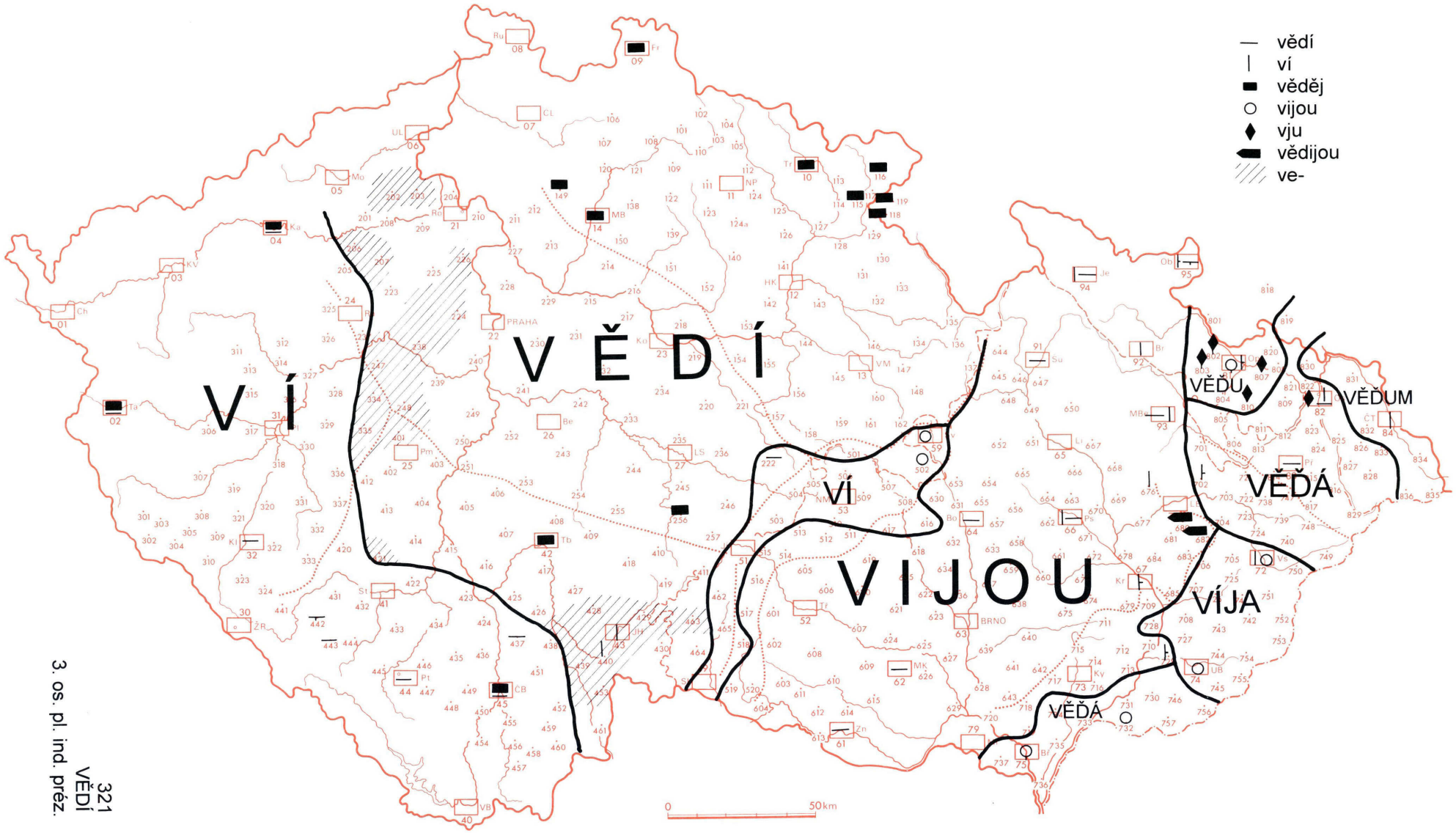

321
VĚDÍ
3. os. pl. ind. préz.

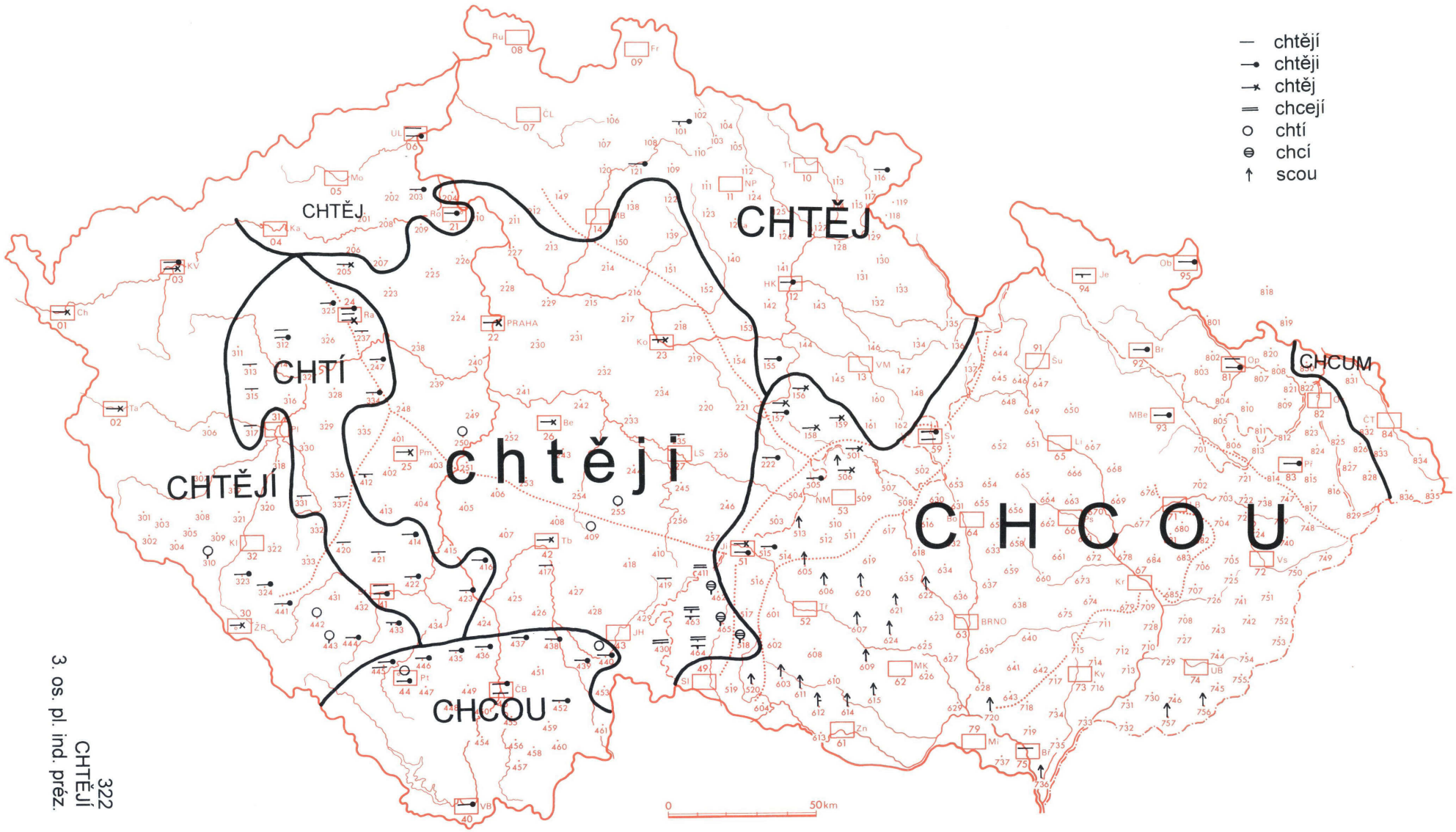

322
CHTĚJÍ
3. os. pl. ind. préz.

Varianta *chcí* vznikla ze staršího *chtí*; *-c-* je zde analogicky podle ostatních tvarů indikativu préz.; stejný původ má i *-c-* v podobě *chcejí*. Obě tyto formy jsou navíc doloženy z mikroareálu, který se nachází v těsném sousedství tvarů *chcou* a *chtěj/-í*, proto by snad bylo možné uvažovat též o kontaminaci těchto podob a vzniku obměn *chcí* a zejména *chcejí*.

Zakončení *-um* nářečního výrazu *chcum* reflektuje starší tvar s nosovou samohláskou.

3 Většina čes. nář. v užším smyslu (kromě jč. úseku) se vyznačuje výrazy začínajícími na *chť-* (hranicí mezi *chť-* × *chc-* je v podstatě linie spojující zhruba Prachatice a Jindřichův Hradec a dále probíhající přibližně po staré zemské hranici): na jzč. okraji ohraničeném zhruba městy Plzeň a Strakonice byla zaznamenána podoba *chtějí*; ta jako dubletní přesahuje zejména do oblasti výskytu obměny *chtí*, jež je doložena z pásu probíhajícího zhruba severojižním směrem od Rakovníka k Plzni a na Strakonicko (ojediněle se vyskytuje i jinde).

Směrem na východ od areálu *chtí* se nachází oblast rozšíření podoby *chtěji*, která pokrývá téměř celé území stč. nář. s přesahem do přilehlých úseků svč. nář., v jzč. nář. zasahuje na Příbramsko, Táborsko a dále až k Jindřichovu Hradci; dubletně se vyskytuje i jinde v Čechách.

Forma *chtěj* byla zachycena téměř na celém území svč. nář. a v Poohří.

Na ostatním území byly zaznamenány výrazy se skupením *chc-*: varianta *chcou* v již. Čechách a takřka na celé Moravě (v jz. části dubletně s hláskovou obměnou *scou*) s výběžkem na Hlinecko a dále ve Slezsku. V přechodových nář. čes.-pol. je doložen tvar *chcum*. V jz. cípu Moravy byly zachyceny podoby *chcejí* a *chcí*.

Situace ve městech zhruba odpovídá stavu ve venkovském okolí, ve stř. a jz. Čechách byly navíc často jako dubletní zachyceny obměny *chtěj* a *chtěji* (ta i v sm. městech).

4 **chcejí** hluž. *chcedźa*
chcou sloven. *chcú*
chcum pol. *chcą*
chtějí Db, Tk, MČ
chtí stč. *chtie*, Db, Tk, MČ

5 chťejí Ru 2 — chťeji Ju 3, Ru 3, 4 — chťej Po 1, Ju 1, 2, 4 — chcou Ju 4 — chcó Ju 6 — chcú Ju 7, Ru 5

6 ASJ II 238:215, PLPJ 304

Ir

Imperativ

Ve spisovném jazyce má imperativ jednoduché tvary jen pro 2. os. sg. a pro 1. a 2. os. pl.; tvoří se z préz. kmene (v zásadě z podoby 3. os. pl. ind. préz.) třemi soubory koncovek (a, b, c):

	a	b	c
2. os. sg.	-0	-i	-e(ě)j
1. os. pl.	-me	-e(ě)-me	-e(ě)j-me
2. os. pl.	-te	-e(ě)-te	-e(ě)j-te

Ve spisovném jazyce ani v nářečích se neuchovaly dřívější jednoduché imperativní tvary pro 3. os. sg.

Základní a nejrozšířenější variantou je typ a) např. *nes, nesme, neste*; *maž*, …; *kryj*, …; *kupuj*, …; *pros*, …; *trp*, … Končí-li préz. kmen na skupinu souhlásek, která by byla výslovnostně nesnadná, připojuje se zpravidla imp. koncovka *-i*, která v 1. a 2. os. pl. alternuje s *-e(ě)-*, např. *jdi, jděme, jděte*; *zvi*, …; *tři*, …; *tiskni*, …; *mysli*, … (typ b). Soubor imp. koncovek typu c) je především u sloves zakončených ve 3. os. pl. préz. na *-ají* a *-ejí*, tj. u sloves typu *dělat* a *sázet* (*dělej, dělejme, dělejte*; *sázej*, …).

Základní imp. podoba je ve tvaru 2. os. sg. Od ní se tvoří formy 1. a 2. os. pl. přímým připojováním příslušných imp. formantů (aglutinačně).

Ve tvarech imperativu dochází ve spis. jazyce vzhledem k préz. kmeni k různým typům hláskových alternací, např. (ke krácení) *koupí* × *kup*, *chválí* × *chval*; (ojediněle k dloužení) *stojí* × *stůj*; (k měkčení) *přijdou* × *přijď*; (k alternaci v kmenotvorné příponě) *tisk-n-ou* × *tisk-n-i* aj.

Stav v dialektech je namnoze shodný se spisovnou češtinou, projevují se tu však jisté rozdíly, pramenící zvláště z poněkud odlišného repertoáru koncovek a z příslušnosti některých sloves k různým slovesným třídám a k rozdílným typům, příp. uplatněním analogie a realizací různých hláskových alternací.

V nář. byly v imperativu zachyceny následující koncovky:

323
NOS
2. os. sg. imp.

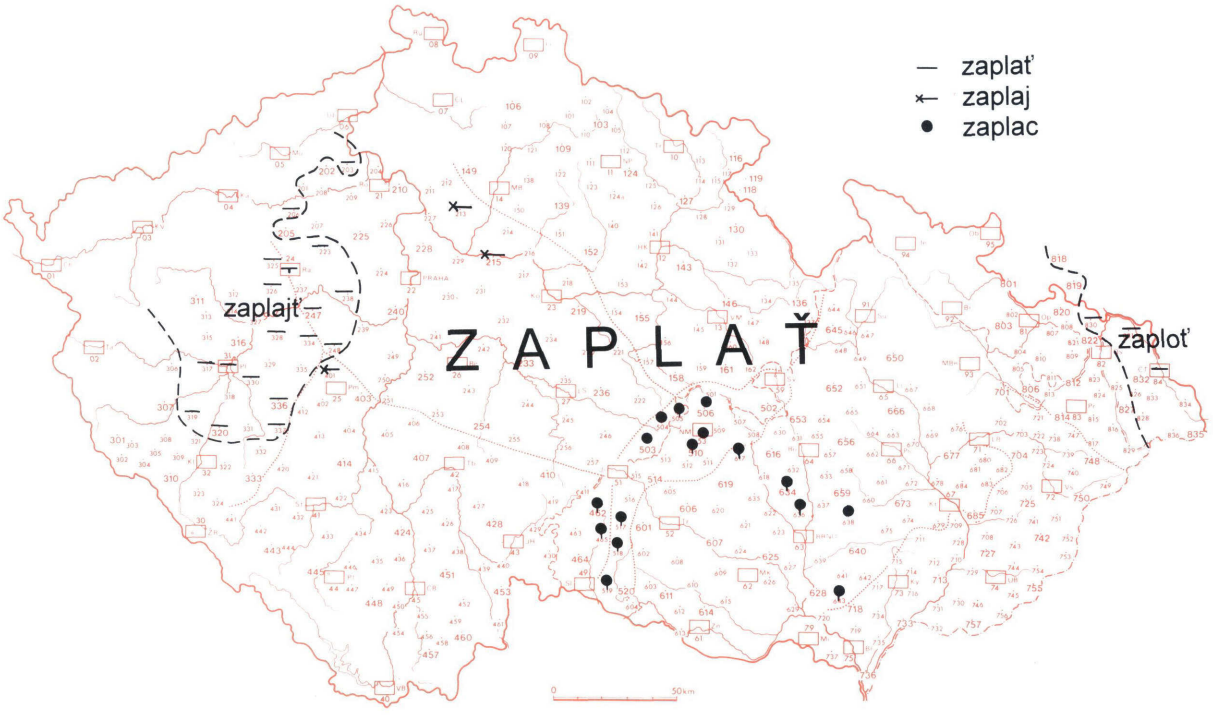

324
ZAPLAŤ
2. os. sg. imp.

Koncovky 2. os. sg.:

-0: doložena už v stč., často vedle pův. pč. *-i*; vznikla zprav. odsunutím staršího pč. *-i* (u sloves stč. 1., 2. a 4. slovesné tř., např. *nesi* > *nes*, *mini* > *miň*, *prosi* > *pros*, *trpi* > *trp* aj.). – V některých nář. došlo k odsunutí *-i* rovněž u některých sloves s obtížněji vyslovitelnou souhláskovou skupinou (např. *otevř*, viz ČJA 4-338 otevřete). – V důsledku přináležitosti některých sloves k různým slovesným typům a působením analogií vznikly příslušné nář. novotvary, např. *zab*, *skov* ‚schovej', *podiv se* ‚podívej se', *haž* aj. V zakončení slovního základu docházelo v některých nář. ke konsonantické alternaci, např. *nos* × *noš*, *zaplať* × *zaplac* aj.;

-aj: uchováním pův. imp. koncovky, např. *podívaj*;

-é: pravidelným hláskovým vývojem z *-ej*, např. *podívé*, srov. PRO D1a (*-ę* PRO D1c);

-e(*ě*)*j*: staré zakončení (např. *lej*); zprav. z pův. těžeslabič. *-aj*, např. *podívej*; u sloves typu *krýt* z *-ý* pravidelným hláskovým vývojem, např. *umý* > *umej*, srov. PRO D1a;

-éj: z *-ej* dloužením samohlásky před *-j*, např. *podívéj*;

-i: z pův. *-i*, do nové češtiny se zachovalo zprav. jen u sloves, jejichž préz. kmen končí na obtížně vyslovitelnou skupinu souhlásek, např. *mysli*, *přijdi*. — V nář. též analogií podle uvedených sloves, např. *počki*, *zabi*; příp. krácením z dřívějšího *-í*: *zabí* > *zabi*;

-í: pův. koncovka sloves dnešní 3. třídy typu *pít*, např. *zabí* (*-í* též splynutím pův. *-ý* a *-í*, např. (*umý*) > *umí*, srov. PRO F2a); v čuháckých nář. *-í* hláskovým vývojem z *-ej* (< *ý* nebo *aj*) > *é* > *í*, např. *umí*, *podiví*, srov. PRO D1ac a část PRO D1b; v dolských nář. za starší *-aj*, např. *podiví*;

-ý: pův. koncovka sloves dnešní 3. třídy typu *krýt*, např. *umý*;

-ij: z pův. *-í* u sloves dnešní 3. třídy typu *bít*: (*bí*) > *bij* – ve shodě se spis. jazykem – analogickým připojením imp. formantu *-j* podle typů *kupuj* a *volej* ve snaze zvýraznit imp. koncovku, příp. i podle forem ind. préz. (např. *piju*, *piješ*, …); na části území též z *-yj* v důsledku splynutí *y* a *i*, srov. PRO F2a; ve vých. části slez. nář. u všech imperativů na *-i* (< *î*), analogicky podle *bij*, např. (*v*)*otevřij*, nelze vyloučit návaznost na polštinu, srov. ČJA 4-338 otevřete;

-íj: z pův. *-í* připojením imp. formantu *-j*, např. *zabij*;

-yj: ze starého *-ý* u sloves dnešní 3. třídy typu *krýt* (*krý*) > *kryj* – ve shodě se spis. jazykem – analogickým imp. formantem *-j* podle typů *kupuj* a *volej*; příp. i podle forem ind. préz. (např. *kryju*, *kryješ*, …);

-ýj: z pův. *-ý* připojením imp. formantu *-j* analogicky podle případů jako *kupuj*, *dělej*; např. *umýj*;

-oj: z předpokládaného *-áj*, např. *podivoj*, srov. PRO E8.

Koncovky 1. os. pl.:

-ma: z koncovky 1. os. pl. ind. préz. *-ma*, ta kontaminací duálového *-va* s plurálovým *-me* (viz ČJA 4-295 musíme);

-me: koncovka 1. os. pl. ind. préz.;

-mę: pravidelná hlásková obměna *-my*, srov. PRO D2a;

-my: koncovka 1. os. pl. ind. préz.;

-mi: pravidelným hláskovým vývojem z *-my*, srov. PRO F2a.

Koncovky 1. os. pl. se připojují aglutinačně k tvaru imp. 2. os. sg.

Imperativní tvary 1. os. pl. se zkoumaly u sloves *nezlobme* a *kupme*: v některých nář. dochází k znělostní asimilaci koncové souhlásky slovního základu, srov. např. *kubme*; srov. též ČJA 5, Asimilace, s. 404–416.

V záp. části slez. nář. neexistuje pro 1. os. pl. zvláštní imperativní tvar: užívá se buď tvaru 1. os. pl. ind. préz. (např. *kupimy*, *kupime*), nebo opisu s imp. tvarem 2. os. pl. *pojďte* + 1. os. pl. ind. préz. (např. *poče kupimy*, *poc'e kupime*), srov. ČJA 4-294 voláme. Z literatury je podobná situace doložena rovněž ze sev. Zábřežska, náš výzkum však tento stav již nezachytil.

Koncovka 2. os. pl.:

-te pravidla se připojuje k nář. tvaru imp. 2. os. sg., např. *buď* – *buďte*, *otevř* – *otevřte*, *otevřij* – *otevřijte*, na rozdíl od spis. jazyka na části území též k imp. 2. os. sg. zakončenému na *-i*, např. *odevři* – *odevřite* aj. U sloves s imp. koncovkou 2. os. sg. na *-i* alternuje na části území – ve shodě se spis. jazykem – v 2. (a rovněž v 1.) os. pl. toto *-i-* s *-e*(*ě*)*-*, např. *otevři* – *otevřete*, *sedni* – *sedněte*. Zakončení *-e*(*ě*)*-te* je původní u sloves 1. a 2. třídy. Koncovka *-te* podléhá pravidelným hláskovým změnám (měkčení a asibilaci), srov. PRO D5abcd.

Imperativní formy představujeme na následujících mapách:

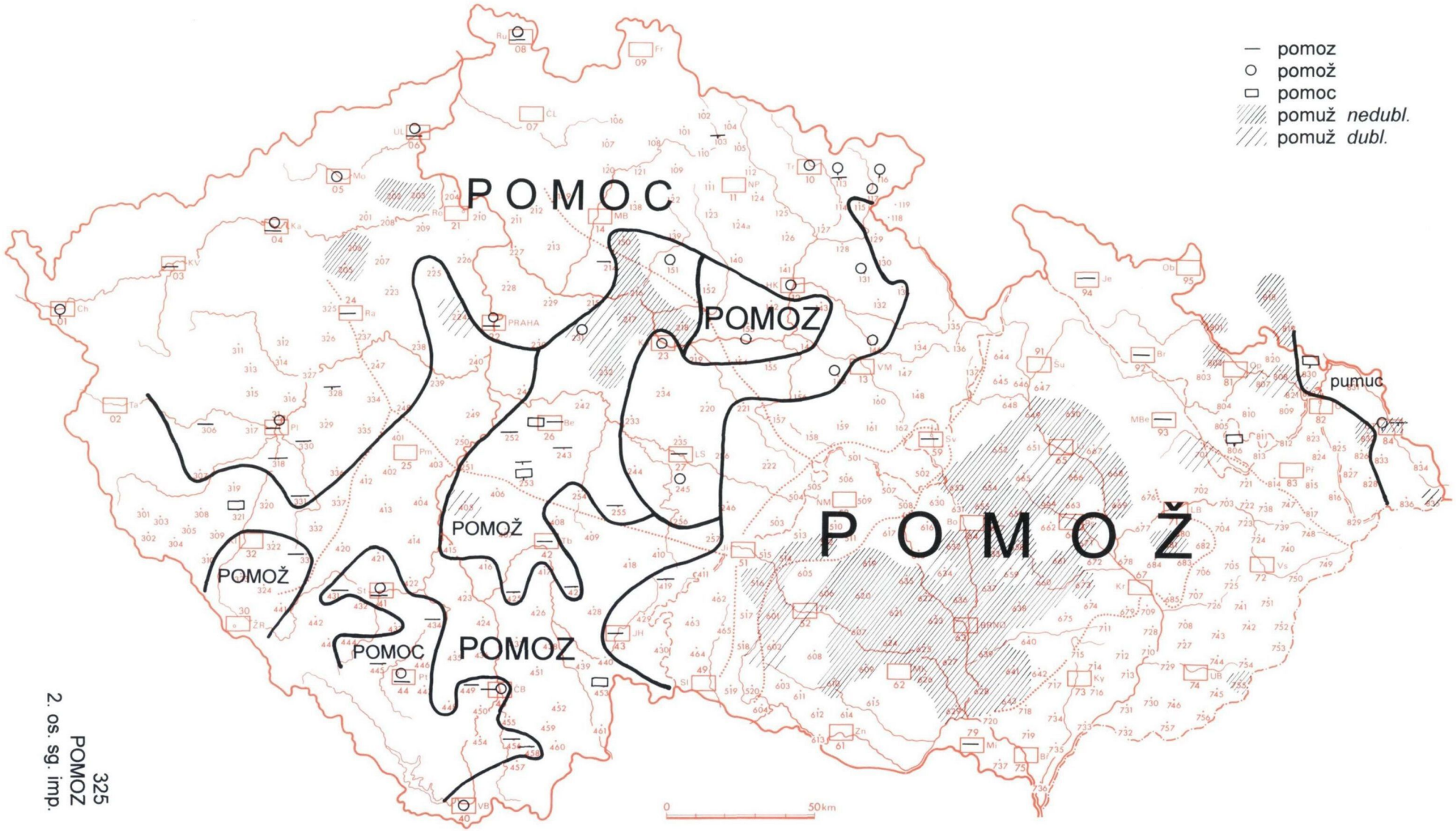

325
POMOZ
2. os. sg. imp.

2. os. sg.:
nos s přikomentovanou položkou mysli; zaplať s přikomentovanou položkou upleť*;* pomoz s přikomentovanou položkou peč*;* odpusť*;* umyj*;* zabij*;* lej*;* podívej s přikomentovanou položkou počkej; schovej; házej; nechej; přijď s přikomentovanou položkou dojdi.

1. os. pl.:
nezlobme, kupme.

2. os. pl.:
sedněte, otevřete a nejezděte.

2. os. sg.

323 **nos** 2. os. sg. imp. (530) — *mapa s. 461*
mysli (1746)

1 M nos — noś — nos’ — noš (též 813) — nuś 818, 830 — nus’ 819, 822 — nuš 809, 818
noš

2 V imperativu 2. os. sg. slovesa *nosit* byly zaznamenány dvě základní formy: *nos* a *noš*.

Forma *nos*, shodná se spis. jazykem, vznikla ze staršího *nosi* odsunutím koncového *-i*. Tvar *noš* se vyvinul z imp. *nos’* po depalatalizaci souhlásek ze snahy zvýraznit bezkoncovkový imperativ konsonantickou alternací; vývoj *s’ > š* byl podpořen již existující obdobnou alternací v příč. trpném (*našen*) a dějovém substantivu (*nošení*), nelze vyloučit, že v dřívějších dobách se snad mohl uplatnit i vliv tvaru 1. os. sg. ind. préz. *nošu*.

V důsledku zachování palatalizovaných sykavek se ve slez. nář. realizují pravidelné hláskové obměny souhlásky *s* (před pův. *-i* ve starší variantě *nosi*), srov. PRO D5bcd (*noś*, *nos’*, *noš* a *nuś*, *nus’*, *nuš*). Je proto třeba odlišovat jzč. a jzm. (analogickou) formu *noš* od pravidelné hláskové podoby slezské. Hláskové varianty s kořenným *-u-* (< *ú* < *ó* < *o*) zachovávají reflex někdejší délky v zavřené slabice, příp. mohou mít příčinu v náhradním dloužení po zániku *-i*.

3 Na mapě zřetelně vystupuje protiklad základních imp. forem *nos* a *noš*.

Tvar *noš* je charakteristický zhruba pro již. polovinu Čech (kromě záp. okraje) a pro jz. a záp. Moravu.

Z ostatního území je doložena forma *nos* (ve slez. nář. v pravidelných hláskových obměnách *noś*, *nos’* a *noš*). Varianty s kořenným *-u-* (*nuś*, *nus’* a *nuš*) byly zaznamenány na Hlučínsku a v přilehlých čes. lokalitách na území Polska.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím. V areálu jzč. a zm. podoby *noš* je navíc doložena i forma *nos*. Naopak imp. *noš* byl mimo souvislý areál svého výskytu zaznamenán rovněž v szč. pohraničních městech.

4 **nos** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *noś* **noš** Tk i MČ nespis., hluž.

5 nos Po 1, Ju 1–4, 6, 7, Ru 2, 4, 5 — noš Ju 5, Ru 3

6 MAGP 479

7 Formám imp. 2. os. sg. slovesa *myslit* s préz. kmenem zakončeným na skupinu souhlásek nebyla věnována samostatná mapa. Zaznamenány byly tvary *mysli* a *myšli*. Na konsonantickou alternaci slovního základu ve formě *myšli* (srov. též vývoj *s’ > š* v oddíle 2) měly nepochybně vliv formy příč. trpného (*myšlen*) a dějového substantiva (*myšlení*); nelze vyloučit, že v dřívějších dobách se snad rovněž mohl uplatnit vliv préz. formy, srov. stč. *myšl’u*.

Zeměpisný rozsah imperativu *myšli* je ve srovnání s formou *noš* menší a ne tak kompaktní: soustředěněji je doložen z již. úseku jzč. nář., porůznu též ze sev. Klatovska, z oblasti stř. toku řeky Vltavy od Příbrami po Prahu. Na Moravě byl zachycen spíše roztroušeně, a to na Jemnicku, sporadicky na jz. Moravskokrumlovsku. Častěji byla forma *myšli* zapsána dubletně s tvarem *mysli*, doloženým z celého zkoumaného území.

Pro mluvu měst je běžná forma *mysli*, shodná se spis. jazykem, jen v nejjižnějších jč. městech byla u st. generace zachycena i forma *myšli*.

Ši

324 **zaplať** 2. os. sg. imp. (1964) — *mapa s. 461*
upleť (577)

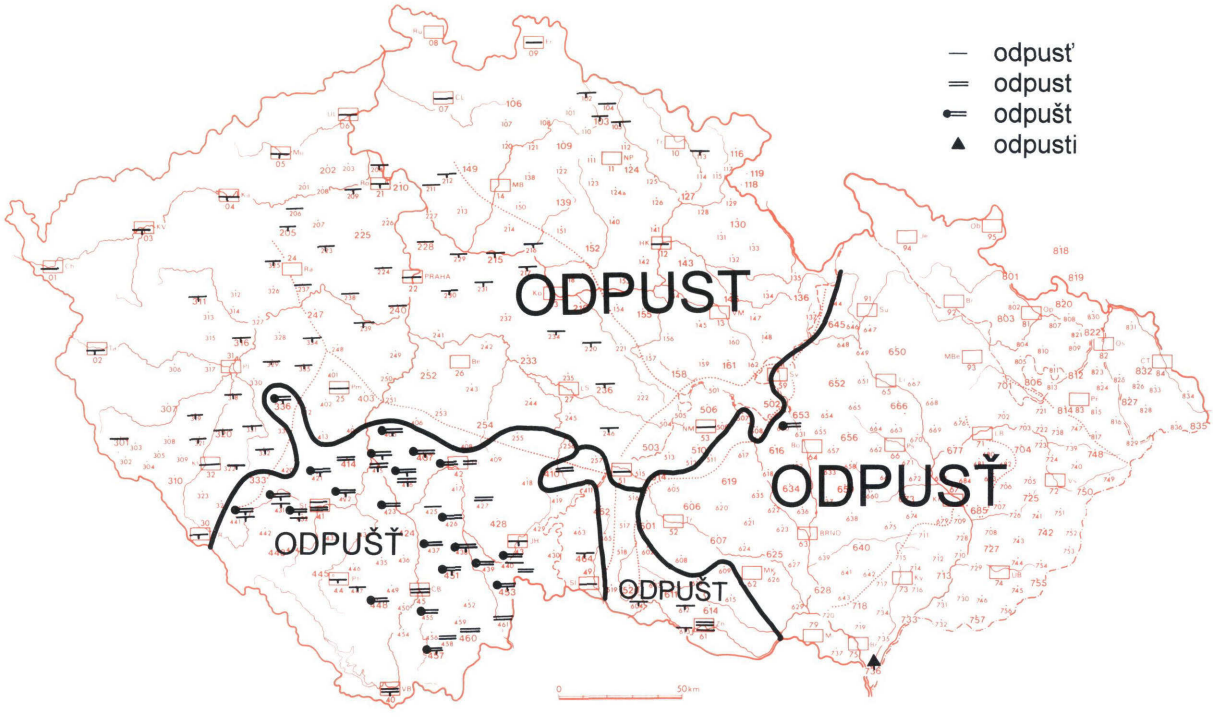

326
ODPUSŤ
2. os. sg. imp.

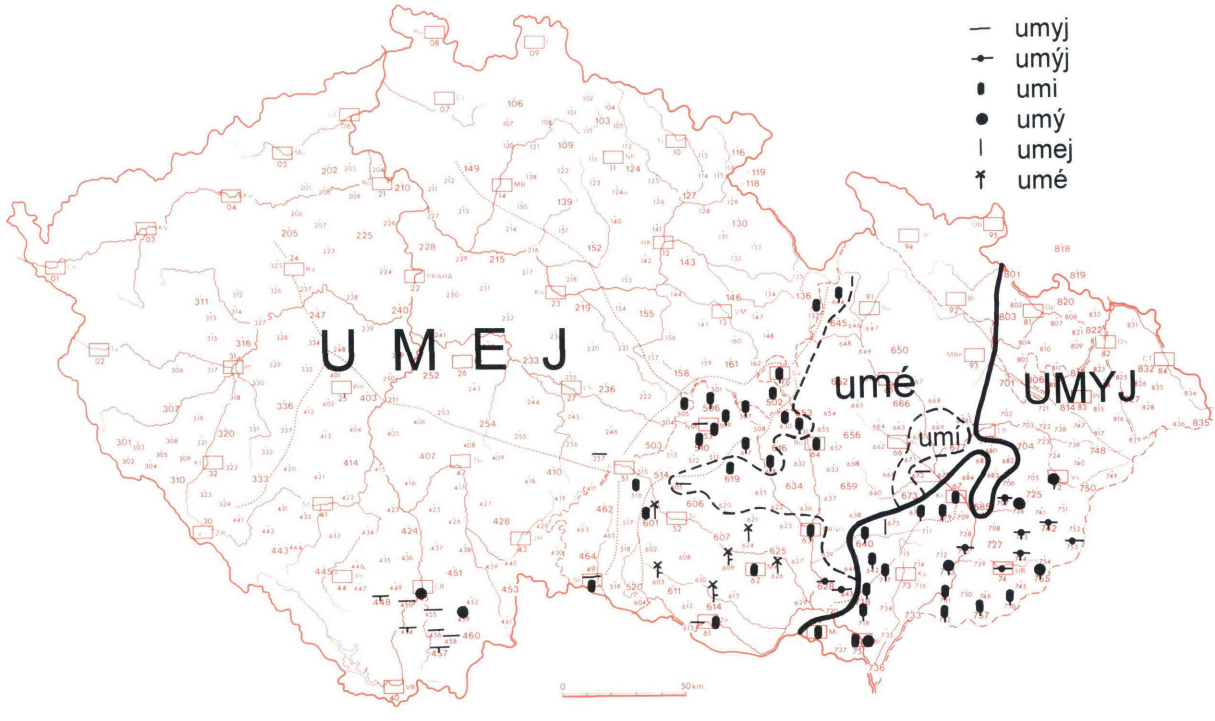

327
UMYJ
2. os. sg. imp.

1 M zaplaťˍ — zaploťˍ (-c 835, 836) — zaplajť (též 236) — zaplaj 213, 215, 401
zaplac

2 Ve tvarech 2. os. sg. imperativu slovesa *zaplatit* byly zachyceny diference *zaplať* × *zaplac*, s alternací souhlásky v bezkoncovkovém imperativu, a diference hláskoslovné *zaplať* × *zaploť* × *zaplajť* × *zaplaj*.

Imp. *zaplať* se vyvinul ze staršího tvaru *zaplati* po odsunutí koncového *-i*. Forma s konsonantickou alternací *zaplac* vznikla na základě analogie podle forem příč. trpného (*zaplacen*), popř. dějového substantiva (*placení*), srov. též ČJA 4-323 nos. V hláskové variantě *zaploť* je *-o-* reflexem starší dlouhé samohlásky *á*, viz PRO E8. Hlásková varianta *zaplajť* je forma s vkladným *j*, které je navíc podporováno disimilací zubnic (na pozadí formy 2. os. pl. *zaplajte* ve skupení *-ťt-* > *-jt-*), běžnou zejména v jzč. nář. O disimilačních procesech podrobněji srov. ČJA 5-303b. Odstraněním takto vzniklé pobočné slabiky (odpadnutím koncového a obtížně vyslovitelného *-ť* ve skupině *-jť*) tak vznikl tvar *zaplaj*. V tvarech *zaplať* a *zaploť* podléhá koncové *-ť* hláskovým obměnám, viz PRO D5bcd.

3 Téměř na celém území se užívá imp. *zaplať*, v záp. Čechách v hláskové variantě *zaplajť* (na sever od Plzně nedubl.) a zcela ojediněle *zaplaj* (sv. od Prahy). Nář. přechodového pásu čes.-pol. se vydělují podobou *zaploť*.

Imp. *zaplac* je doložen z jz. Moravy (mezi Jemnicí a Třeští), ze širokého Novoměstska a ze sev. Brněnska.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím.

4 **zaplať** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. i hluž. *zapłać*

5 zaplať Po 1, Ju 1–7, Ru 3–5 — zaplajť Ru 2

6 ASJ II 251:224. PLPJ 85. OLA 2138

7 Imp. formy 2. os. sg. slovesa *uplést* (577) se do značné míry shodují s imp. formami slovesa *zaplatit*, proto nebyly samostatně mapovány. Zhruba stejné zeměpisné rozšíření jako *zaplať* a *zaplajť* mají imp. *upleť* a *uplejť*. Na Hlučínsku, na severu a jihu přechodových nář. čes.-pol. byly zapsány varianty *uplic'*, *uplic*, *uplyc'*, *uplyc*, vzniklé úžením *é* > *í* po měkké souhlásce a následným zkrácením.

Celkově menší zeměpisné rozšíření dokládá forma *uplec*: byla zachycena na širokém Jemnicku (ve srovnání s imp. *zaplac* je tu však její rozsah nepatrně větší), nebyla však zaznamenána na Novoměstsku ani na sev. Brněnsku.

Atlasy: OLA 2138

Ši

325 **pomoz** 2. os. sg. imp. (983) — *mapa s. 463*
peč (487)

1 M pomozˍ
poˍmožˍ — poˍmužˍ (pomóž 755, pomuož 801, pumuž 818, 835)
pomoc — pumuc (pomuc 822)

2 V imp. tvarech 2. os. sg. slovesa *pomoci* byly zaznamenány rozdíly *pomoz* × *pomož* × *pomoc*, vyvolané alternací souhlásky v bezkoncovkovém imperativu, a rozdíly hláskoslovné: *pomož* × *pomuž*, *pomoc* × *pumuc*.

Imperativ *pomoz* je starý. Forma *pomož* s alternací souhlásky vznikla analogií podle tvarů indikativu prézentu (např. *pomóžeš*/*pomůžeš*).

Tvary na *-c* vznikly patrně vlivem infinitivu, popř. analogií podle sloves typu *péci* (srov. též nář. inf. *pec*, *pyc*, *p'yc* ve Slezsku, viz ČJA 4-341 péci inf.). Nelze vyloučit ani vliv interjekčního *pomoc*!

Hláskové varianty s kořenným *-mu-* (*pomuž*, *pumuc*) jsou reflexem pův. délky kořenné samohlásky (srov. např. starší 2. os. sg. ind. préz. *pomóžeš*, 3. os. *pomóže*). Pův. délku dokládá bránický tvar *pomuož* (bod 801). Samohláska *-o-* v předponě *po-* se měnila v *-u-* vlivem následující nosové souhlásky, srov. PRO E7.

3 Na mapě zřetelně vystupuje rozdíl mezi různorodější situací v Čechách a jednodušším stavem na Moravě a ve Slezsku.

Sev., záp. a již. okraje Čech s výběžkem k Ledči nad Sázavou charakterizuje imp. *pomoc*. V hláskové variantě *pumuc* byl odděleně zapsán v nář. čes.-pol. přechod. pruhu.

Forma *pomož* vytváří několik areálů: V Čechách je rozšířena na Klatovsku a v pruhu obcí v linii Mladá Boleslav, Kolín, Benešov a Tábor, odděleně pak v pruhu při vých. hranicích Čech. Typická je pro nář. na Moravě a pro převážnou část nář. slez. Zejména ve stř. nář., porůznu i v sev. úseku záp. slez. podskupiny a odděleně ve stř. Čechách byla zapsána hlásková varianta *pomuž*.

Tvar *pomoz*, shodný se spis. jazykem, byl zaznamenán v členitém areálu v oblasti jzč. nář. s výběžkem do nář. střč. (k Praze), odděleně pak mezi Kolínem a Hradcem Králové.

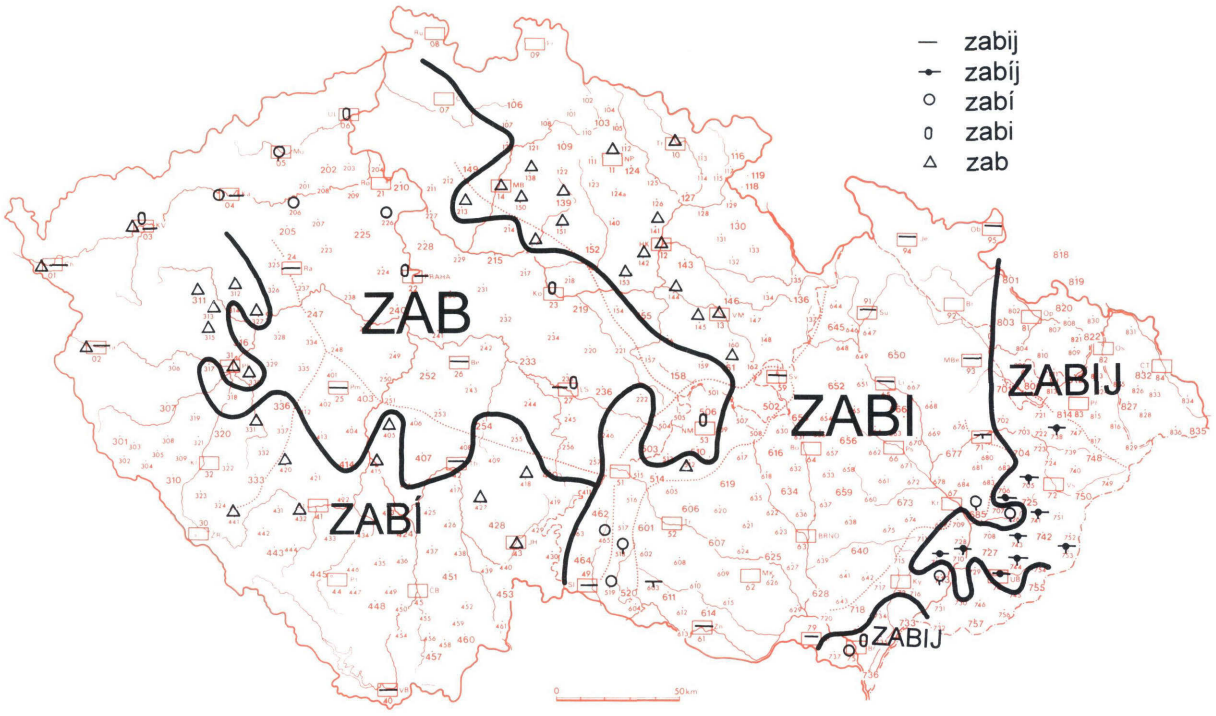

328
ZABIJ
2. os. sg. imp.

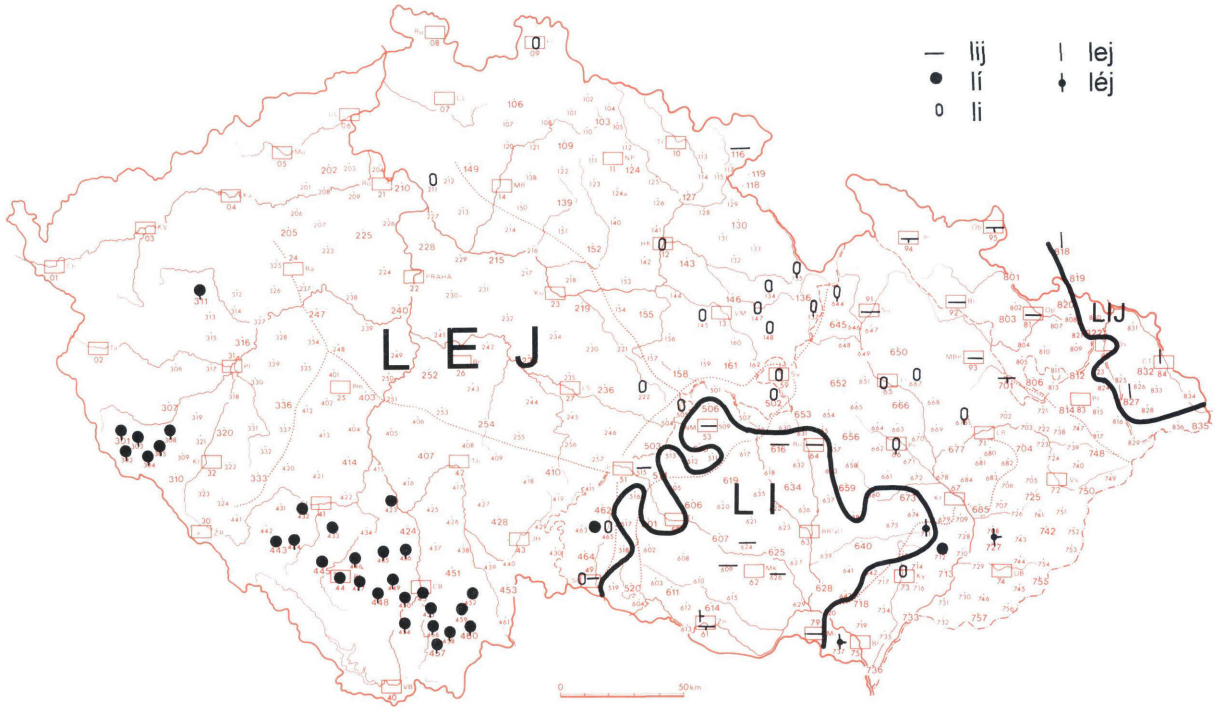

329
LEJ
2. os. sg. imp.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím, do městské mluvy v Čechách v oblastech s jinými nář. ekvivalenty navíc proniká tvar *pomoz*.

4 **pomoz** stč., Db, Tk, MČ **pomož** stč. *pomož*, Tk lid., sloven. *pomôž*, pol. *pomóż*, hluž. (*pře*)*móž*

5 pomoz Ru 2, 3 — pomož Po 1, Ju 2–4, 6, 7, Ru 4, 5 — pomuž Ju 1 — pomoc Ju 5, Ru 2, 4

6 —

7 Imp. formám 2. os. sg. slovesa *péct* nebyla věnována samostatná mapa. Téměř na celém území čes. národního jazyka byl zaznamenán tvar *peč*. Starší podoba *pec* je soustavně doložena pouze z širšího úseku podkrkonošského a z Náchodska; v hláskové variantě *pyc* pak z Jablunkovska. Ve městech byla zapsána jen forma *peč*.

Ši

326 **odpusť** 2. os. sg. imp. (1789) — *mapa s. 465*

1 M (v)otpusť (otpusc 755)
(v)otpust (votpus 240, 313, 315, 420)
(v)otpušť (též 732)
(v)otpušt (votpuš 432)
otpusťi 736

2 V nář. ekvivalentech tvaru imp. 2. os. sg. slovesa *odpustit* byly zaznamenány především rozdíly dané konsonantickou alternací *-s-* × *-š-* a změnami skupiny *-st* > *-sť* (*odpust* × *odpušt* × *odpusť* × *odpušť*). Okrajově byla zachycena morfologická diference *odpusť* × *odpusti*.

Forma *odpusti* je analogická podle sloves typu *mysli*.

Imp. *odpusť*, shodný se spis. jazykem, se vyvinul ze staršího (pč.) *odpusti* po odpadnutí koncového *-i*.

Tvary se souhláskou *-š-* (*odpušť*, *odpušt*) vznikly vlivem tvarů přič. trpného (*odpuštěn*) a podst. jména slovesného (*odpuštění*), srov. též ČJA 4-323 nos.

Tvary *odpust* a *odpušt* vznikly patrně podle imp. tvarů plurálových změnou koncového *-ť* vlivem plurálového zakončení *-te*, srov. 2. os. pl. *-puste*/*-pušte* < *-pustte*/*-puštte* < *-pusťte*/*-pušťte*.

Souhlásková skupina *-sť* podléhá ve Slezsku asibilačním změnám, srov. PRO B6b a D5bcd. Naopak změna skupiny *-st* > *-sť* se kryje s průběhem izoglosy PRO B6a jen zčásti (v záp. oblastech zkoumaného území není provedena důsledně), proto formy s těmito zakončeními mapujeme. Tato částečná shoda svědčí o postupném sbližování vývoje koncového *-sť*/*-st* s koncovým nář. *-sť*/*-st* u subst. typu *kost*.

3 Na mapě je zaznamenán především dvojí typ protikladů: alternace *-s-* proti *-š-* a rozdíly v koncové souhlásce.

Tvary se *-š-* jsou rozšířeny v již. podskupině jzč. nář. a na jz. Moravě: Forma *odpušť* je doložena z již. Čech a jz. okraje Moravy, hlásková obměna *odpušt* z Jemnicka a Znojemska, dubletně i z nář. jč. Na ostatním území se vyskytují podoby se *-s-*.

Imp. *odpusť* je charakteristický téměř pro celou Moravu a Slezsko, doložen je též (částečně dubletně) ze záp. Čech a sev. Podkrkonoší. Hlásková obměna *odpust* je rozšířena v svč. a střč. nář., na části zč. nář. a v sev. úseku čm. nář.; porůznu byla zapsána i v nář. jč.

Zcela ojediněle byla zaznamenána morf. forma *odpusti* (již. Břeclavsko).

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím.

4 **odpusť** stč. *pusť*, *pušč*, Jg, Tk *-pusť*, SSJČ, sloven., pol. *odpuść* **odpusti** sloven.

5 otpusť Ju 7, Ru 5 — votpusť Ju 3, 5, Ru 2, 3 — votpust Ju 1–4, 6, Ru 4 — wotpust Po 1

6 AJK 494

Ši

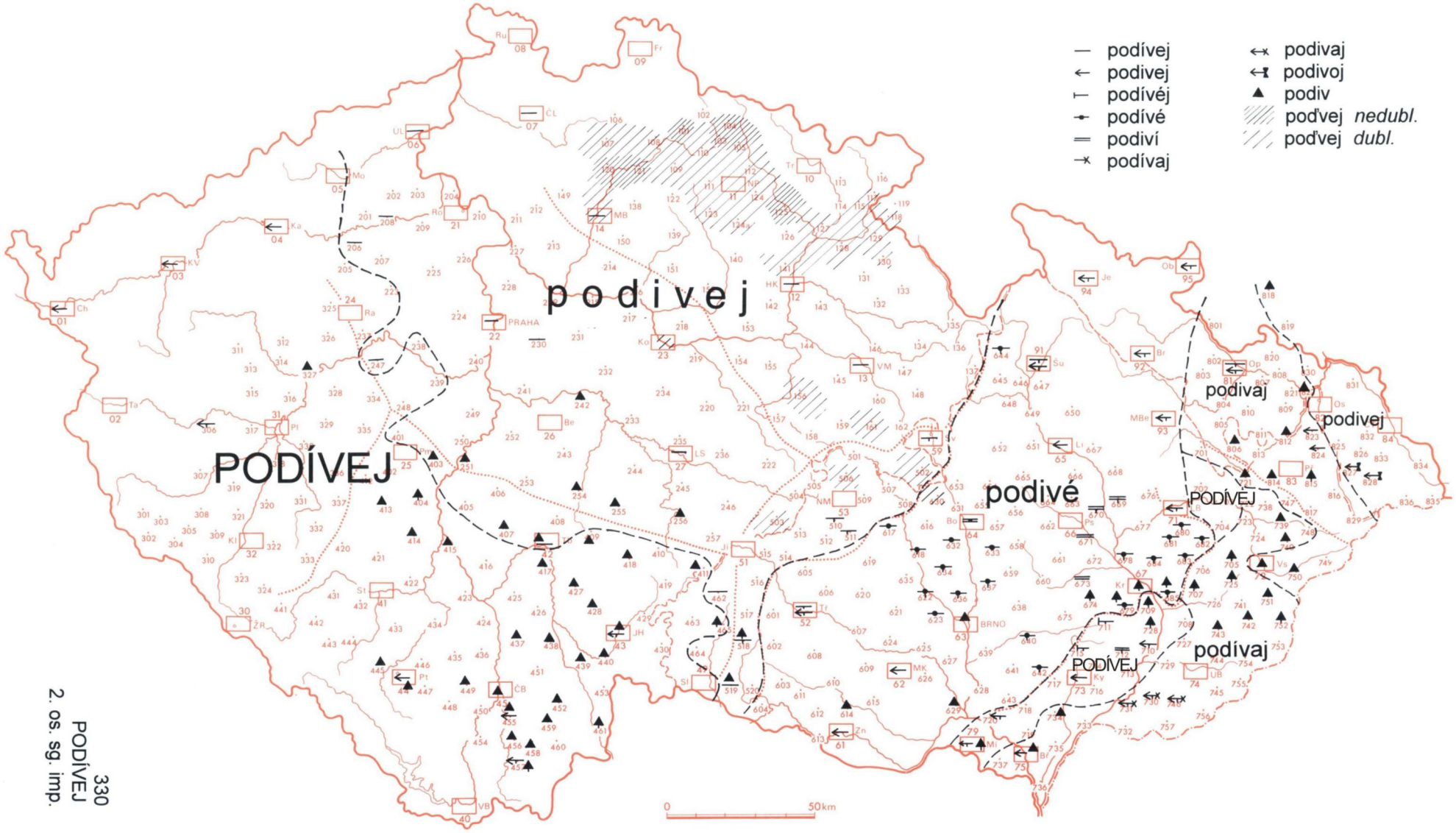

330
PODÍVEJ
2. os. sg. imp.

327 **umyj** 2. os. sg. imp. (319) — *mapa s. 465*

1 M umy̯j (y̯: jen PRO F2a, umǝj 747) — umýj
umi
umý (ý: jen PRO F2a) — (h)u̯mej (hu- 307, 311, umij 301, 304, 312) — (h)u̯mé (-ę́) — umí 677 (omí 669–671, 673)

2 Zjišťovaly se nář. diference v imp. formě 2. os. sg. slovesa *umýt*.

Zaznamenány byly rozdíly morfologické (*umyj* × *umý* / *umej* × *umi*) i hláskoslovné. Ve vm. a jč. nář. formě *umý* je už jen ve zbytcích uchována stará imperativní forma (po stažení). Varianta *umi* vznikla zřejmě příklonem k imp. formám sloves typu *myslet* (*mysli*), proto ji také zapisujeme s *-i* (navíc byla zapsána pouze v oblastech, kde se vyskytuje jen jedno *i*). Formy s koncovým *-j* (*umýj* a *umyj*) jsou výsledkem analogie podle imp. frekventovaných typů *kupuj*, *dělej* apod.

Imp. *umej*, *umé* a *umí* jsou náležitým hláskovým pokračováním staršího tvaru *umý*, srov. PRO D1abc, tvary *umej* a *umé* byly navíc podpořeny formou imp. *dělej* (*dělé*).

Na Chodsku a v manětínském úseku dochází k různému stupni velmi úzké výslovnosti samohlásky *e* v diftongu *ej* < *ý* (*umej*); formy zapsané s úzkým *e* (někdy až *i*) však vzhledem k nář. okolí i k situaci u jiných obdobných případů chápeme jako podobu *umej*, nikoli *umyj*.

3 Celé Čechy a již. Moravu až k Mikulovu charakterizuje forma *umej*. Hlásková obměna *umé* je doložena pouze z části území vymezeného izoglosou PRO D1a; zapsána byla v sev. a stř. části střm. nář. s částí Holešovská a na Moravskokrumlovsku. Čuháckou nář. se vyčleňují náležitou hláskovou podobou *umí*.

Stará imp. forma *umý* je porůznu doložena ze stř. části vm. nář. a ojediněle též z již. Čech.

Varianta *umi* byla zaznamenána v čm. nář., zejména v jejich sev. úseku, dále na sz. Boskovicku, na Zábřežsku a odděleně v jv. úseku střm. a v již. úseku vm. nář.

Ve slez. a vm. nář. je rozšířena forma *umyj*, ve stř. části vm. nář. byla zapsána hlásková varianta *umýj*.

Městská mluva se shoduje s nář. okolím, do mluvy zvláště střm. měst proniká navíc imp. *umi*.

4 **umej** stč. i Db *mej*, Tk *-ej* lid. a hovor.
umi Tk *-y* lid. a hovor., sloven.
umý stč. i Db *mý*
umyj stč. *myj*, Db, Tk *-vy*, MČ. pol., hluž. *wumyj*

5 umej Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — umi Ju 6 — umij Ru 5 — umyj Ju 7

6 —

Ši

328 **zabij** 2. os. sg. imp. (501) — *mapa s. 467*

1 M zab̯ij — zab̯íj
zabí
zabi
zab̯

2 V imp. tvarech 2. os. sg. slovesa *zabít* byly zaznamenány rozdíly morfologické (*zabij* × *zabí* × *zabi* × *zab*) i hláskoslovné (spočívající v kvantitě samohlásky *î*).

Forma *zabí* představuje uchování starého imperativu (po stažení). Tvar *zabi* je patrně dvojího původu: na části území jde s největší pravděpodobností o analogii podle imp. sloves zakončených na skupinu souhlásek (např. *mysli*); svědčí o tom forma s krátkým *-i* v části střm. a vm. nář., kde jinak ke krácení *í* nedochází. Na části území by však mohlo jít o hláskovou variantu imp. *zabí* se zkráceným *-i* (srov. PRO A1bc).

Formy *zabíj* a *zabij* jsou tvary analogické; k pův. *zabí* a zkrácenému *zabi* se ve snaze po zvýraznění imp. koncovky připojil imp. formant *-j*, zastoupený u nejproduktivnějších typů sloves, jako např. *kupuj*, *volej* apod.

Dalším novotvarem je forma *zab*; vznikla analogicky vlivem sloves 4. třídy typu *prosit* (*pros*).

3 Většina jzč. nář. zachovává starobylou imp. formu *zabí*; ta je porůznu doložena též ze sz. Čech, jz. Moravy a stř. úseku vm. nář. Varianta *zabi* je charakteristická pro oblast sv. Čech a záp. a stř. Moravy s přesahem do přilehlých úseků nář. vm. a do nář. kopaničářských.

Na vých. části zkoumaného území, tj. v nář. slez. a ve většině nář. vm., je rozšířena forma *zabij*, shodná se spis. jazykem, ve stř. úseku vm. nář. hlásková varianta *zabíj*.

Střč. nář. a přilehlé oblasti nář. svč. a jzč. charakterizuje novotvar *zab*.

331
SCHOVEJ
2. os. sg. imp.

Situace ve městech se zpravidla shoduje s nář. okolím. Do mor. a zě. pohraničních měst a k mladé generaci měst střč. proniká ze spis. jazyka imp. *zabij*, do szč. pohraničních měst stejně jako k mladé generaci měst střč. formy *zabi* a *zabí*.

4 **zab** Tk lid.
zabi Tk lid., sloven.
zabí stč. i Db *bí*
zabij stč. *bij*, MČ, pol., hluž.

5 zab Ju 2, 3, 5, Ru 1, 2, 4 — zabi Po 1, Ju 1, 4, 6, Ru 3 — zabý Ju 7 — zabij Ju 7, Ru 5

6 AJK 498

Ši

329 **lej** 2. os. sg. imp. (255) — *mapa s. 467*

1 M lí
li
lij (lyj 701,818, 830–834, 84)
lej (ej: jen PRO D1ac, lí 669–671, 677) — léj 711, 727, 737

2 Nář. rozdíly v tvaru imp. 2. os. sg. slovesa *lít* (zkoumáno v podobě *ne*(*roz*)*lej*) dokládají diference *lí* × *li* × *lij* × *lej*. Hláskoslovný rozdíl *lej* × *léj* reflektuje nepravidelné dloužení samohlásky *e* před souhláskou *j*, srov. též ČJA 5-181 zloděj.

Ve formě *lí* je uchován starý imp. (k inf. *líti*). Tvar *lij* vznikl analogicky, příklonem k imp. typu *pij*, srov. ČJA 4-328 zabij, za podpory frekventovaných typů *kupuj*, *dělej*. Imp. *lej* je původní (k inf. *léti*); dvojí formy prézentu viz ČJA 4-311 leje. Tvar *li* je zřejmě dvojího původu: na části území vznikl patrně příklonem k imp. typu *mysli*, na části území snad i krácením pův. *lí*. Proti krácení starobylého *-í* části střm. nář. mluví výskyt krátké podoby v oblasti, kde ke krácení *í* nedochází.

Na mapě nebyly registrovány pravidelné změny koncovky *-ej* (viz PRO D1ac a ČJA 4-330 podívej; ke změně *ej* > *é* > *í* v čuháckých nář. viz PRO D1b).

Za spisovné jsou považovány formy *lej* i *lij*.

3 Záp. a již. okraje jzč. nář. dokládají formu *lí*, záp. polovina Moravy a dubletně i vých. úsek svč. nář. tvar *li*. Vých. část slez. nář. se vyznačuje imp. *lij*.

Pro zbývající území čes. národního jazyka je charakteristická forma *lej*.

Situace ve městech je v podstatě shodná s nář. okolím, v některých městech v svč. nář. a na sev. Moravě byla vedle formy *lej* zapsána též forma *li*.

4 **lej** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol.
lí stč., Db
lij stč., Jg, Tk, MČ, hluž.

5 li Ju 6 — lej Po 1, Ju 1–5, 7, Ru 2–56

6 —

Ši

330 **podívej** 2. os. sg. imp. (1605) — *mapa s. 469*
počkej (1710)

1 M poďívej (poďívij 301) — poďívéj 711, 715 — poďivej — poďvej — poďívé — poďivé (-ę́) — poďiví 669–671, 673, 712 — poďívaj — poďivaj — podz'ivoj 827, 828
poďiv

2 Zjištěné nář. formy 2. os. sg. imp. slovesa *podívat* se diferencují jednak morfologicky (*podívej* × *podiv*), jednak hláskoslovně (četné obměny tvaru *podívej*).

Všechny zaznamenané podoby jsou odvoditelné ze staršího imp. na *-aj*. Formy na *-ej* reflektují příslušnost k 5. slovesné třídě, forma *podiv* novější příklon k slovesům 1. třídy typu *brát – ber* (zřejmě na základě infinitivního zakončení *-at*). K zúžené výslovnosti *-ej* na Chodsku srov. ČJA 4-327 umyj.

332
HÁZEJ
2. os. sg. imp.

Hláskové diference jsou dány: a) změnou v koncovce *aj* > *ej* (např. *podívaj* × *podívej*); b) změnou *á* > *o* ve slez. nář. (*podivoj*) svědčící o starší podobě na *-áj*, srov. PRO E8; c) změnami koncovky *ej* > *é* (např. *podívej*/*podivej* × *podívé*/*podivé*, srov. PRO D1a; k rozdílu *é* × *ę́* srov. PRO D1c); d) v čuháckých nář. pravidelnou změnou *ej* > *é* > *í* (*podiví*), srov. PRO D1b. V dolských nář. se vyvinulo koncové *í* ve formě *podiví* z pův. *aj* (> *ej*); příčiny mohou být buď fonetické, nebo může jít o důsledek míšení nářečí obyvatelstva, které mělo *ej* za *ý*(*í*), a mluvy přistěhovalců, v níž *ý* splynulo s *í*, srov. např. též formy *nílepší* ‚nejlepší', *pěkníší* ‚pěknější' aj.; e) krácením kořenného *í* (např. *podívej* × *podivej*, srov. PRO A1abd); f) nepravidelným dloužením samohlásky *e* před souhláskou *j* v koncovce (*podívej* × *podívéj*) a g) redukcí zkráceného kořenného *-i-* (*poďvej*).

3 Pův. imp. *podívaj* je zachován ve většině vm. nář. (kromě Kelečska a nář. dolských), obměna *podivaj* pak v záp. a již. podskupině slez. nář. a na vých. Vsetínsku.

V jzč. nář. a v jz. cípu Moravy byl zapsán imp. *podívej*, shodný se spis. jazykem; ten je doložen rovněž z Kelečska a z nář. dolských. Podoba se zkráceným *-i-* (*podivej*) zabírá zhruba svč. a stč. nář. s drobnými přesahy až do nář. jzč. a odděleně též vých. podskupinu slez. nář., obměna *poďvej* sev. část svč. nář. a sev. úsek mezi Vysokým Mýtem, Novým Městem na Moravě a Boskovicemi. Střm. nář. se vydělují formami *podivé* a *podívé*. Obměna *podiví* je typická zejména pro nář. čuháckou, podoba *podívéj* byla zachycena sev. od Kyjova.

Imp. *podiv* je doložen – většinou dubletně – především z široké oblasti již. Čech a dále z Kroměřížska, Valašska a již. podskupiny slez. nář., ojediněle i odjinud.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím. Vlivem spis. jazyka se navíc šíří forma *podívej*, v čes. a mor. zejm. pohraničních městech však také podoba *podivej*.

4 **podívaj** stč., sloven. *podívaj*, pol. i hluž. *-aj* **podívej** Db, Jg, Tk, SSJČ

5 poďívej Ju 3, Ru 2, 3 — poďívej Po 1, Ju 1–5, Ru 4 — poďívaj Ju 7, Ru 5 — poďiv Ru 5

6 AJK 495, 496

7 Imp. *počkej* nebyla věnována samostatná mapa. Na celém zkoumaném území byly zaznamenány imp. odvozené od starší formy na *-aj* (*počkej*, *počké*, *počkí*, *počkaj*); jejich rozšíření je stejné jako u nář. ekvivalentů vycházejících z pův. formy *podívej*, viz výše. Na Prostějovsku a ojediněle na sev. Břeclavsku byla navíc zaznamenána forma *počki*, jež má imp. koncovku *-i* podle sloves, jejichž préz. kmen končí na skupinu souhlásek, např. *mysli*.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím.

Ši

331 **schovej** 2. os. sg. imp. (1873) — *mapa s. 471*

1 M schovej — schové 601, 630, 63, 64, 66 — schovaj — skovej (skovij 301) — skovéj 711, 715 — skové (-ę́; skové 673, 655) — skoví 669–671, 673, 712 — skovaj
schov — skov

2 Zjištěné nář. formy 2. os. sg. imp. slovesa *schovat* se diferencují jednak morfologicky (typ *schovej* × *schov*), jednak hláskoslovně (*sch-* × *sk-*, např. *schovej* × *skovej*, *-aj* x *-ej* x *-é* x *-í*).

Zaznamenané podoby jsou odvoditelné ze staršího imp. na *-aj*. Formy na *-ej* reflektují příslušnost k 5. sloves. třídě (typ *dělat – dělej*), forma *skov* novější příklon k dnešní 1. sloves, třídě (typ *brát – ber*), zřejmě na základě inf. zakončení *-at*.

Hláskoslovné změny jsou dány: a) změnou v koncovce *aj* > *ej* (např. *schovaj* × *schovej*); b) změnou v koncovce *ej* > *é* (např. *skovej* × *skové*, srov. PRO D1a; k rozdílu *é* × *ę́* srov. PRO D1c); v čuháckých nář. pravidelným hláskovým vývojem *ej* > *é* > *í* (*skoví*), v dolských nář. vzniklo koncové *í* z pův. *aj*, viz ČJA 4-330 podívej; c) změnou skupiny *sch-* > *sk-* (např. *schovej* × *skovej*); d) nepravidelným dloužením samohlásky *e* před souhláskou *j* (*skovej* × *skovéj*). K zúžené výslovnosti *-ej* na Chodsku srov. ČJA 4-327 umyj.

Ve slez. nář. nebyla v několika obcích sledovaná forma zapsána; místo slovesa *schovat* se tu totiž užívá výrazu *skrýt*.

3 Z celého zkoumaného území jsou doloženy imp. tvary odvozené z výchozí formy na *-aj*. Téměř na celém území pak byly zaznamenány podoby s náslovným *sk-*.

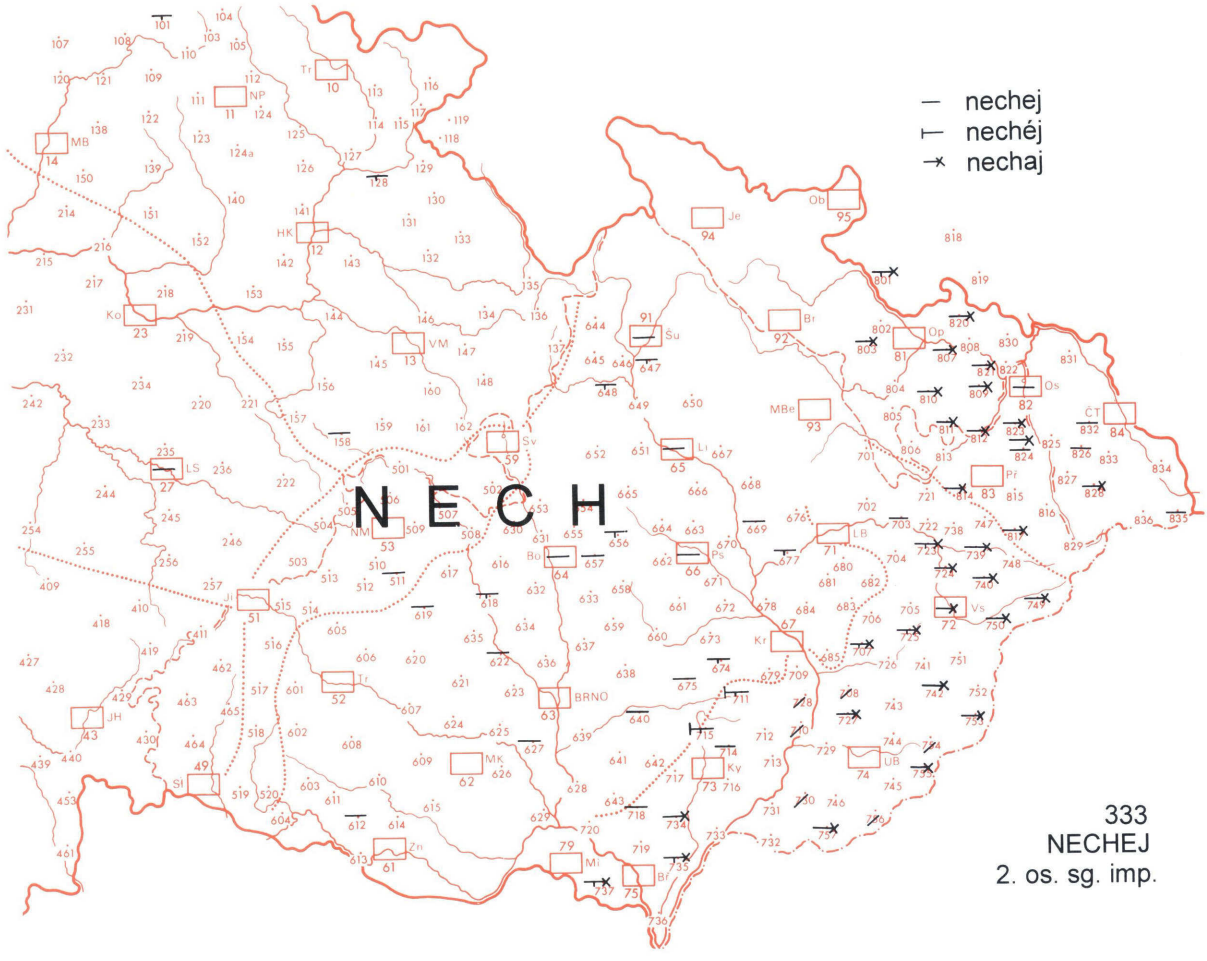

333
NECHEJ
2. os. sg. imp.

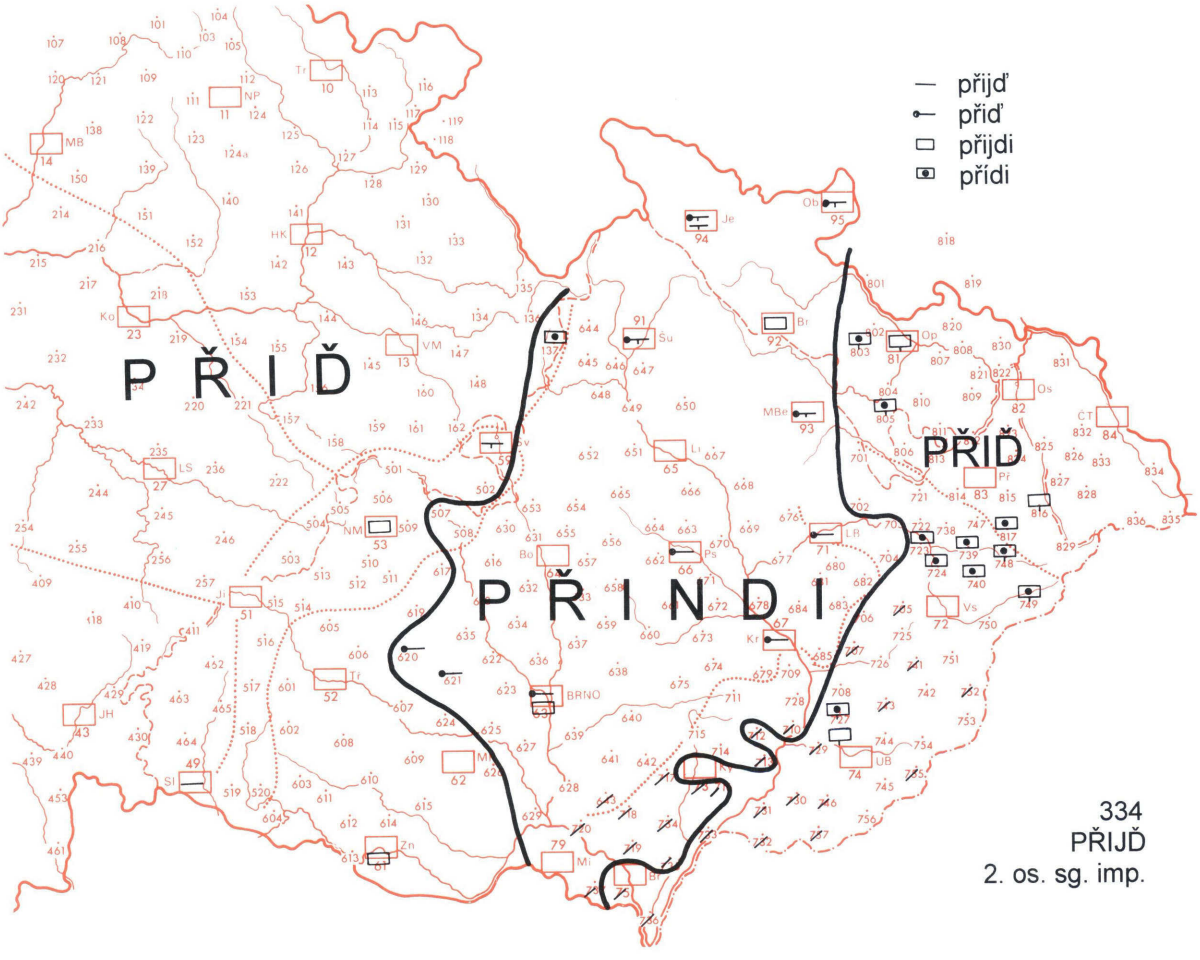

334
PŘIJĎ
2. os. sg. imp.

V Čechách je rozšířena forma *skovej*; ta byla zapsána rovněž na Kelečsku a v nář. dolských. Na sev. Kyjovsku byla zachycena obměna *skovéj*. Hlásková varianta *skové* je charakteristická pro střm. nář., podoba *skoví* zejména pro nář. čuháckou.

Forma *skovaj* se vyskytuje ve většině vm. nář. (kromě Kelečska a nář. dolských) a v záp. a již. úsecích nář. slez. Podoba *schovaj* byla zapsána zejména na Valašsku a v přilehlých již. úsecích slez. nář. Ve vých. podskupině slez. nář. byla zaznamenána forma *schovej*.

Tvar *skov* je doložen především ze záp. Moravy a sev. Jindřichohradecka.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím, navíc však byla téměř ve všech městech kromě vm. zaznamenána forma *schovej*. Do jč. měst se navíc šíří imp. *skov*, do mor. pak varianta *schov*.

4 **schovaj** sloven.; pol. i hluž. *schowaj*
schovej Jg, SSJČ
schov SSJČ řid. ob.
skov SSJČ obl.
skovaj stč.
skovej SSJČ obl.

5 schovaj Ju 7 — skovej Ju 1–5, Ru 2, 4, 5 — skowej Po 1 — skové Ju 6

6 —

Ši

332 **házej** 2. os. sg. imp. (1880) — *mapa s. 473*

1 M házej (ej: jen PRO D1ac, házij 301) — háďej — házaj (hádzaj 749, 815–817, 823)
haž — háž 728, 737, 757 (hádž 736, 755-757)
L chybaj 828, 829, chybej 825, 828, 832–836, 84
ćep 818. 819, 831, ćepej 830, 831

2 Nář. formy imp. 2. os. sg. slovesa *házet* vykazují rozdíly morfologické, dané imp. formou *házej* (podle typu *sázet*) a novotvarem *haž* podle 1. slovesné třídy (typ *mazat*), srov. ČJA 4-318 házejí.

Zaznamenané rozdíly jsou několikerého druhu: vznikly a) v důsledku změny *aj* > *ej* v koncovce (*házaj* × *házej*); b) vyrovnáním základového *ď* (*háděj* k *hádět*; viz též ČJA 4-346 házet) a c) v návaznosti na slovenštinu vyrovnáním kvantity (*hádž*, *háž*). Výskyt fonémů *dz*, *dž* (*hádzaj*, *hádž*) je doložen pouze sporadicky, proto je evidován jen v oddíle 1 M. K úzké výslovnosti samohlásky *e* ve skupině *ej* na Chodsku viz ČJA 4-327 umyj. K pravidelným změnám v koncovce *-ej* viz též ČJA 4-330 podívej.

Ve vých. podskupině slez. nář. se zkoumané sloveso nevyskytuje. Místo něho se tu užívá sloves *chybat* a *těpat*.

3 Hlavní protiklad mapy představují formy *házej* a *haž*.

Podoba *házej* je rozšířena téměř v celých Čechách a v přilehlé sz. části Moravy; dubletně s formou *haž* byla zapsána na stř. Moravě a na Kyjovsku. Nepřehlasovaná podoba *házaj* je doložena zejm. z Valašska a z již. a částečně i ze záp. úseku slez. nář., zaznamenána byla i jinde ve vm. nář. Jz. Morava se vyděluje formou *háděj*.

Forma *haž* byla zapsána ve dvou areálech: jednak v již. Čechách s výběžkem až k Ledči nad Sázavou, jednak v celé jv. polovině střm. nář., v nář. vm. a v záp. a již. úseku nář. slez. Podoba s dlouhou kořennou samohláskou *háž*/*hádž* je doložena především z nář. kopaničářských a z Břeclavska.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím, jen do zč. pohraničních měst a do mor. měst, která se nacházejí v oblastech s imp. formou zakončenou na *-ej*, proniká podoba *haž*.

4 **házaj** pol. i hluž. *-aj*
házej stč. *házěj*, Db, Tk, MČ
haž MČ obl. mor.
hádž sloven.

5 házej Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — házé Ju 6 — haž Ju 7, Ru 5

6 —

Ši

333 **nechej** 2. os. sg. imp. (2496) — *mapa s. 475*

1 M nechej (ej: jen PRO D1ac, nechí 669) — nechéj 711, 715 — nechaj (ňochaj 801)
nech (ňech 738)

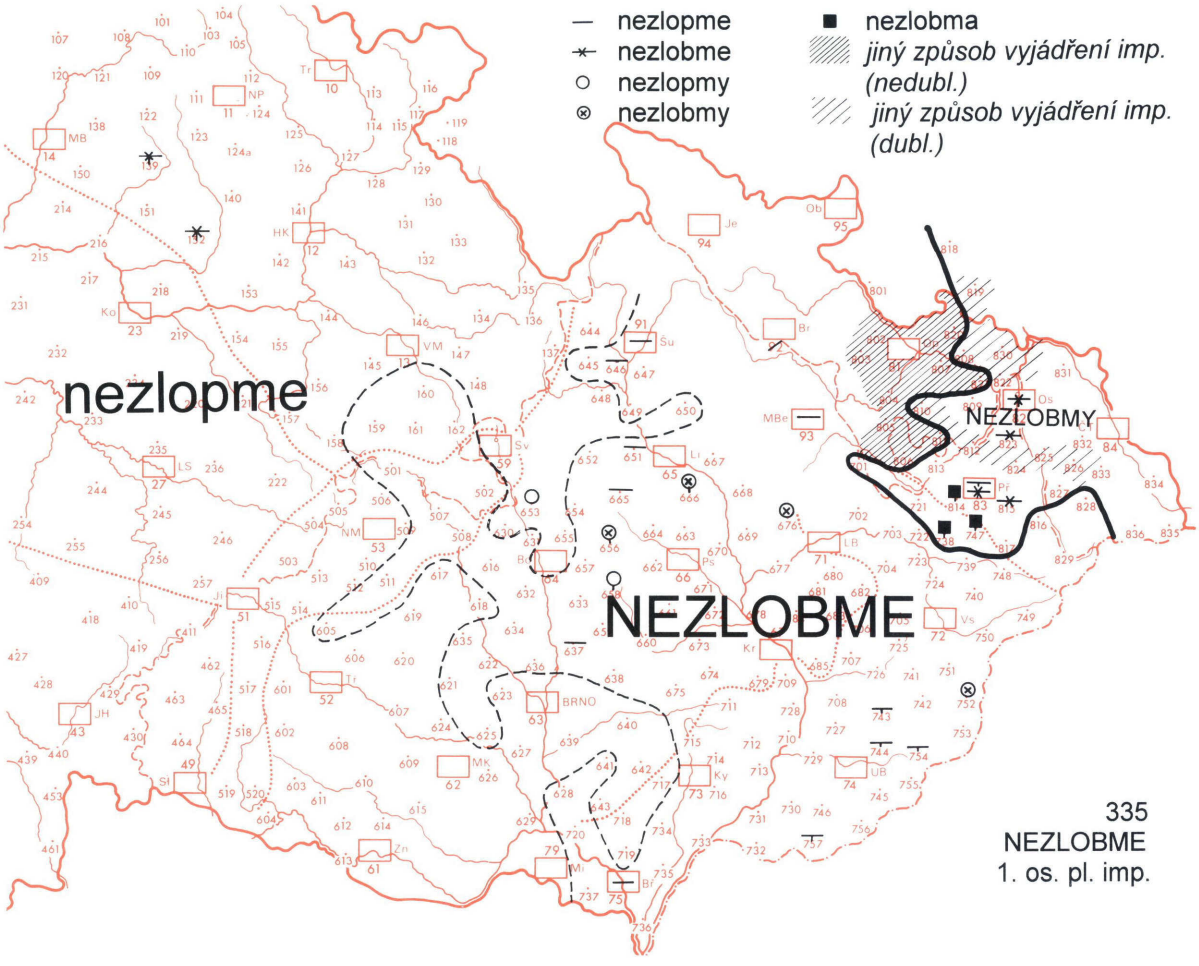

335
NEZLOBME
1. os. pl. imp.

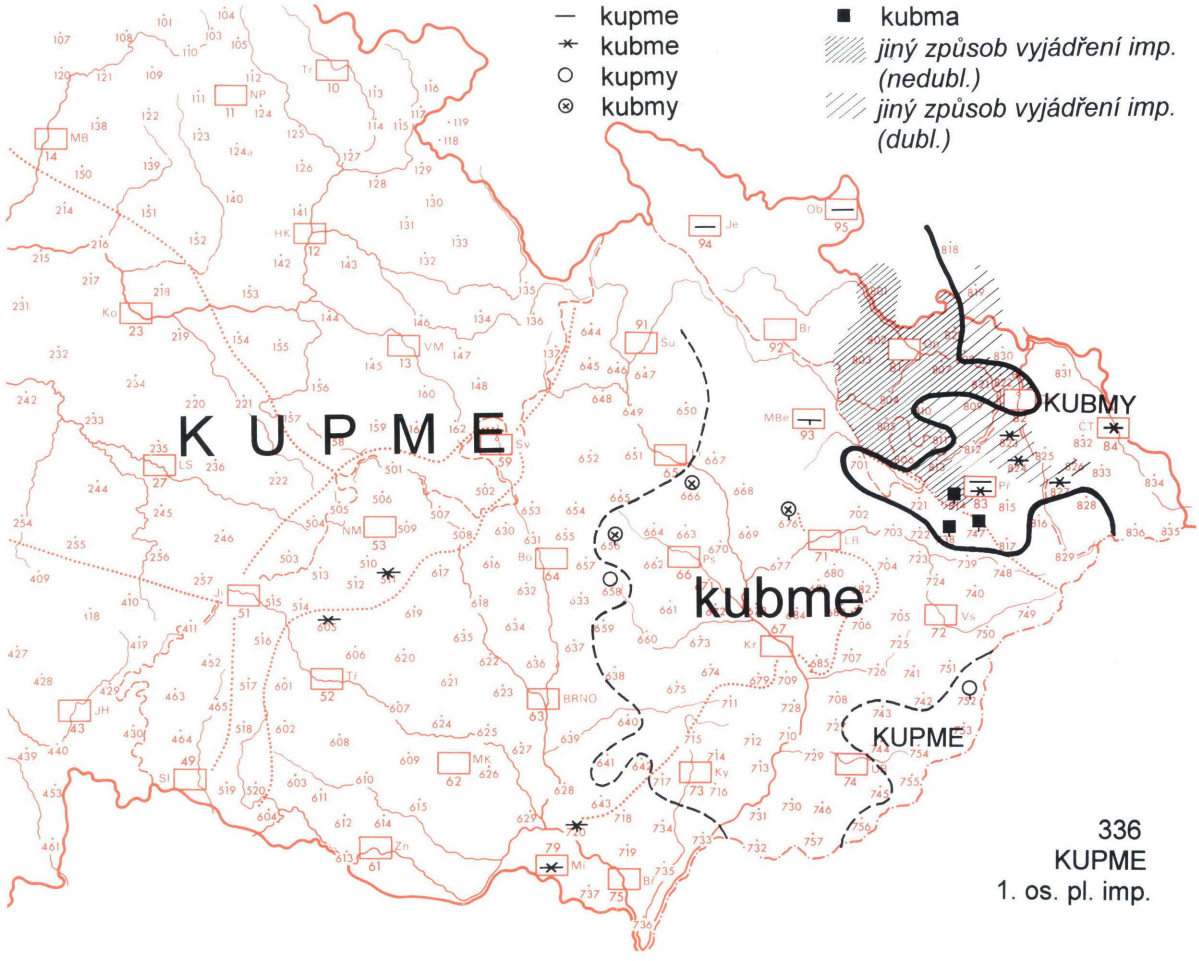

336
KUPME
1. os. pl. imp.

2 Nář. formy imp. 2. os. sg. slovesa *nechat* se diferencují ve shodě se spis. jazykem především morfologicky (*nechej* × *nech*). Imp. *nechaj* uchovává pův. koncovku. Tvar *nechej* je náležitý podle sloves 5. slovesné třídy typu *dělat* (*dělej*), forma *nech* vznikla vlivem imp. tvaru sloves 1. třídy typu *brát* (*ber*). Zapsány byly i rozdíly hláskoslovné, jež jednak reflektují provedení či neprovedení změny *aj* > *ej* v koncovce, jednak dloužení samohlásky *e* před souhláskou *j*. Pravidelné nář. změny *ne-* × *ně-* (*něch*, *něchaj*; srov. PRO D4) a *ej* > *é*/*ę́*; (*neché*/*-ę́*; srov. PRO D1ac) nebyly mapovány.

3 Na celém území čes. národního jazyka, v Čechách téměř jako výhradní, je rozšířen imp. *nech*. Forma *nechej* byla, zpravidla jako dubletní, zaznamenána porůznu zejm. v střm. nář., obměna *nechéj* je ojediněle doložena ze sev. Kyjovska. Forma *nechaj* je, rovněž zprav. dubletně, nesoustředěně rozšířena v nář. vm. a slez.

Situace ve městech se shoduje s venkovským okolím.

4 **nech** stč., Jg, Tk, MČ **nechej** Jg, Tk, MČ
nechaj stč., Jg zast., sloven.

5 nechej Ju 1 — neché Ju 6 — nechaj Ju 7 — nech Po 1, Ju 1–3, 6, Ru 2–5

6 —

Ši

334 **přijď** 2. os. sg. imp. (1695) — *mapa s. 475*
dojdi (1692)

1 M přijď — přiď (přid 448, příd 403, príď 756, přindz’ 828, přiňdz’ 828)
přijďi (příjďi 727, 63) — příďi — přiňďi (přiňďi 630, 644, 92)

X přijď 237, 238, 253, 312–315, 327–330, 334, 335, 401

2 Zjišťovalo se zeměpisné rozšíření nář. forem imp. 2. os. sg. slovesa *přijít*.

Tvar *přijdi* je původní. Forma *přijď*, shodná se spis. jazykem, vznikla zánikem imp. koncovky 2. os. sg. *-i* (podobně např. *pojď* < *po-jdi*, srov. též např. *veď* < *vedi*). Koncové *-i* v imperativu způsobilo měkčení koncového konsonantu préz. kmene (*přijdou*, ale *přijď*). Na pozadí obdobných dvojic s odsunutým a zachovaným *-i* (např. *pros* × *mysli*) hodnotíme tento rozdíl jako morfologický.

Hlásková obměna *přiď* vznikla odsunutím kořenného *j-* (už ve staré češtině existovaly vedle sebe formy s *j-* i bez něho, např. *jdi* × *di*/*podi*), varianta *přídi* je důsledkem splývání *ij* > *í*. Forma *přindi* (s přisunutým *n*) vznikla morfémovou analogií; podle pův. předponových odvozenin se *sъn-*, *vъn-*, v nichž zůstala souhláska *n* zachována (např. préz. *sendu* < **sъn-ьdǫ*), bylo *-n-* vkládáno také jinam (vedle náležitého *sendu* tedy i *přindu*, *dondu*, …).

Na části území byly zaznamenány imp. formy slovesa s předponovým *do-*; slovesa *přijít* se tu neužívá, viz oddíl 7. Podle slovesa s předponou *do-* je také veden jv. úsek izoglosy areálu *-ndi*.

K hláskovým obměnám samohlásky *i* v předponě *při-* viz PRO D2abc a F2b, k asibilaci *ď* srov. PRO D5abcd a k znělé výslovnosti koncového *-ď* viz PRO B2.

3 Základní dichotomii mapy představují na jedné straně imp. formy s odsunutým *-i*, na straně druhé formy, v nichž zůstalo *-i* zachováno. Celé Čechy, záp. Moravu, Slezsko a část sev. poloviny vm. nář. charakterizuje tvar *přiď* (v záp. Čechách mezi Rakovníkem, Plzní a Příbramí též v hláskové podobě *přijď*).

Stř. Morava se vyděluje formou *přindi*, na sev. okraji Valašska byla zaznamenána (zprav. dubletně) obměna *přídi*.

Města se v naprosté většině shodují s nář. okolím, v areálu formy *přindi* byl u ml. generace zapsán rovněž imp. *přiď*.

4 **přijď** stč., Jg, SSJČ, sloven. *príď*, pol. *przyjdź*, hluž. *přińdź* **přijdi** stč., Jg

5 přiď Po 1, Ju 1–5, 7, Ru 2, 3 — příď Ru 4 — přiďi Ju 7 — dojďi Ju 5 — donďi Ju 6, Ru 5

6 MAGP 479, AJK 499

7 Sloveso *přijít* (s předponou *při-*) se nevyskytuje na celém zkoumaném území. V již. části vm. nář. je v témž významu jen výraz *dojít*. Ten je běžný všude, ale v poněkud odlišném významu, např. ‚dostat se až po nějakou hranici‘. Od tohoto slovesa je téměř na celém území Čech, Moravy a Slezska rozšířena imp. koncovka *-i* (*dondi* na střední Moravě, *dójdi* ve vých. oblastech vm. nář., *dojdi* na zbývajícím území), jen v nejvýchodnějších úsecích slez. nář. se vyskytuje imp. bez koncovky (*dojď* v nář. typu ostravickém, *donď* v nář. čes.-pol. přechodného pruhu).

Ši

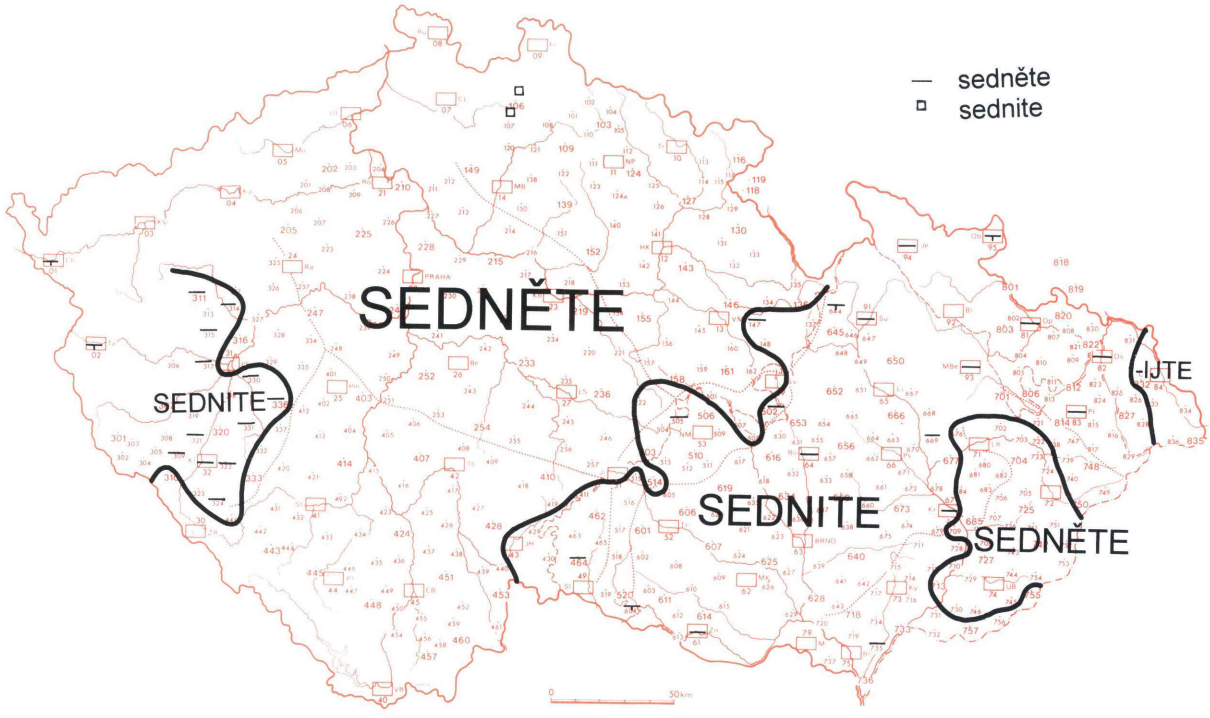

337
SEDNĚTE
2. os. pl. imp.

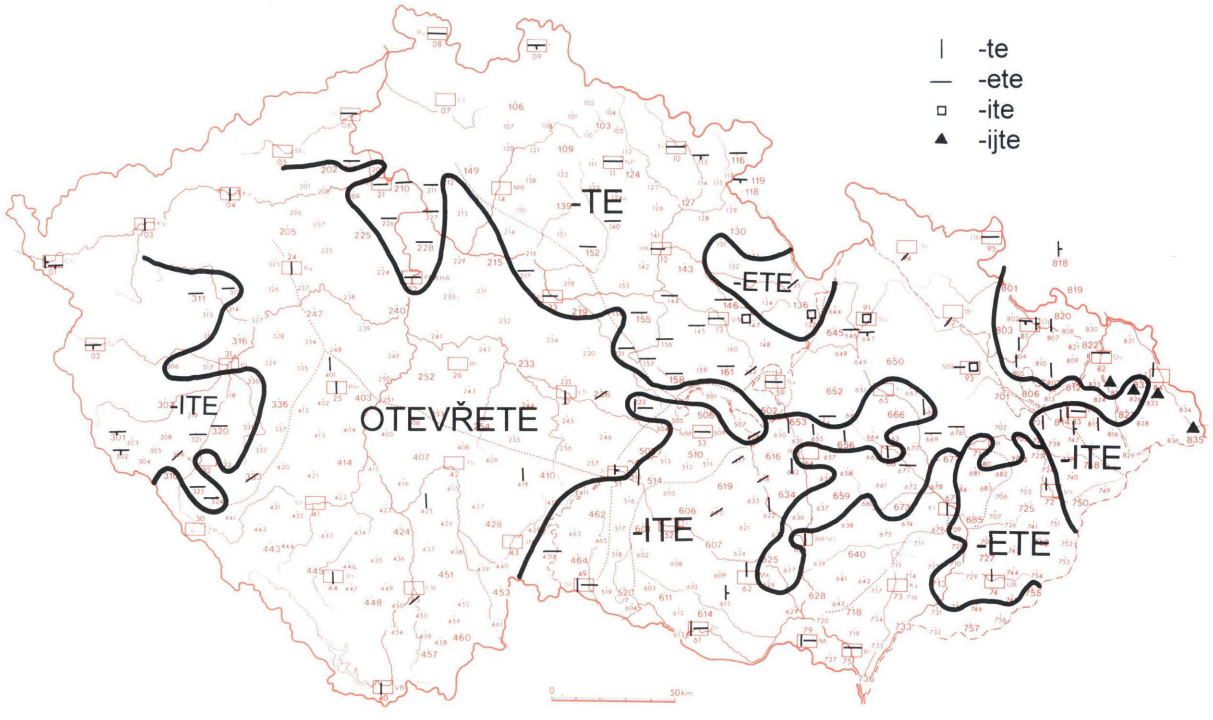

338
OTEVŘETE
2. os. pl. imp.

1. os. pl.

335 **nezlobme** 1. os. pl. imp. (2435) — *mapa s. 477*

1 M nezlobme — nezlopme
nezlobmy — nezlopmę 653, 658
nezlobma 738, 747, 814

2 Imp. formy 1. os. pl. slovesa *nezlobit* vykazují diference jednak v morfologickém zakončení, jednak v asimilaci párové souhlásky slovního základu. Formy *nezlobme*, *nezlobmy* a *nezlobma* vznikly přenesením koncovek 1. os. pl. ind. préz. do imperativu (koncovka *-ma* je pak výsledkem kontaminace préz. duálového *-va* s plurálovým *-me*). Přesný obraz úplného zeměpisného rozšíření koncovek 1. os. pl. ind. préz. viz ČJA 4-294 voláme.

Samohláska *-y* v imp. *nezlobmy*/*nezlopmy* podléhá pravidelné hláskové obměně podle PRO D2a, tu však na mapě nesledujeme. (O výchozí podobě na *-my* svědčí hanácká realizace se širokým *ę*.)

Doprovodným jevem imp. koncovek 1. os. pl. je asimilace párové souhlásky slovního základu před jedinečnou souhláskou imp. zakončení. V podobě *nezlobme* je konzervována pův. forma imperativu, jež nepochybně souvisí se zachováním znělého konsonantu před pauzou (svědčí o tom i doklady z již. Vysokomýtska a sz. Moravy, kde je dodnes zachována výslovnost znělých souhlásek na konci slova, srov. PRO B2). Naproti tomu forma *nezlopme* představuje novotvar na pozadí výslovnosti imperativu singulárového (*nezlop* + *me*). Tato asimilační změna svědčí o volnějším charakteru připojení imp. koncovky *-me*/*-my*/*-ma*.

Nář. výzkum byl regionalizován pouze na Moravu a Slezsko. Ve slez. nář. byla položka zkoumána na zástupném slově *zatrubme*. V záp. části slez. nář. zvláštní imp. formy chybějí. Místo nich se tu užívá tvarů 1. os. pl. ind. préz., případně opisných forem skládajících se z imp. *pojďte* + ind. préz. 1. os. pl., viz ČJA 4-336 kupme.

3 Čechy (s výjimkou Vysokomýtska) a jz. část. střm. nář. s výběžkem přes Brno až k Břeclavi dokládají podobu *nezlopme*; ta byla odděleně zaznamenána též na sv. Uherskobrodsku. Varianta *nezlobme* (popř. *zatrubme*) je charakteristická pro zbývající část střm. nář., Vysokomýtsko, pro nář. vm. a přilehlý úsek nář. slez.; podél toku řeky Ostravice byla zapsána u ml. generace. Stř. a vých. úsek slez. nář. má podobu se znělou souhláskou + *-my* (*zatrubmy*), ta byla porůznu registrována též v sev. pruhu střm. nář. (*nezlobmy*).

Na sev. okraji Valašska byla zaznamenána podoba *nezlobma*.

Ze širokého Opavska není imp. forma doložena.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím, slez. města dokládají zprav. formu *nezlobme*.

4 Doklady ve slovnících nezachycují výslovnost sledovaného tvaru, neboť pravopisné podoby jsou založeny na principu etymologickém.

nezlobme stč. též *-im*, *-ime*, Db, Tk, MČ, sloven. **nezlobmy** stč. též *-imy*, pol. *trąbmy*, hluž. *trubmy*

5 zatrubme Ju 7, Ru 4, 5 — nezlopme Ju 4, Ru 3

6 MAGP 479, 480, AJK 508

Ši

336 **kupme** 1. os. pl. imp. (2436) — *mapa s. 477*

1 M kupme — kubme
kupmy 658, 752 — kubmy (kubže my 827)
kubma 738, 747, 814
kupime 804–806, 823
kupimy 801, 809, 814, 819-824, 826
poťe kupime 802, 807, 812
poťe kupimy 803, 804, 807, 808, 810–812 (pojče k. 813)

2 Nář. rozdíly tvaru 1. os. pl. imperativu slovesa *koupit* vykazují jednak diference morfologické (*-me* × *-my* × *-ma*), jednak diference v asimilaci párové souhlásky slovního základu před jedinečnou souhláskou imp. koncovky. Ve srovnání s asimilací u typu *nezlobme* × *nezlopme* probíhá izoglosa oddělující neznělou a znělou výslovnost východněji a víceméně se shoduje s asimilací párové souhlásky před jedinečnou souhláskou na švu slov; viz ČJA 5-290a už mám, ČJA 5-290b kus masa. K původu imp. koncovek viz úvodní kapitolu a ČJA 4-335 nezlobme.

339
NEJEZDĚTE
2. os. pl. imp.

V záp. části slez. nář. se místo náležitých imp. forem používá tvarů 1. os. pl. ind. préz., popř. forem opisných; k nim srov. oddíl 1 M. Jen sporadicky byl zaregistrován případ – z literatury doložený ze sev. Zábřežska a z Opavska –, kdy je imp. morf 1. os. pl. odtržen od základového slovesa (*kubže my jich*, bod 827).

Rovněž u této položky byl nář. výzkum regionalizován pouze na Moravu a Slezsko.

3 V Čechách, na záp. polovině Moravy a odděleně na sv. Uherskobrodsku je rozšířena forma *kupme*, na vých. polovině Moravy a v přilehlé části slez. nář. pak varianta *kubme*; ta byla u ml. generace zapsána též v nář. úseku ostravickém.

Stř. a vých. úseky slez. nář. dokládají imp. zakončení *-my* (*kubmy*), to je rovněž, víceméně ojediněle, doloženo ze sv. úseku střm. nář.

Jz. Příborsko charakterizuje mikroareál formy *kubma*.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím, do slez. měst se rozšířil imp. *kubme*.

4 **kupme** stč. též *-im, -ime*, Db, Tk, MČ, sloven. *kúpme* **kupmy** stč. též *-imy*, pol., hluž.

5 kupme Ru 3–5 — kubme Ju 7

6 ASJ II 254:227, MAGP 479, 480, AJŠ 1435, AJK 508

Ši

2. os. pl.

337 **sedněte** 2. os. pl. imp. (1729) — *mapa s. 479*

1 M sedněte (-ďň-; posedňete 102)
sedňite (-ďň-; se- 804–806, 823, 824, s'edňic'o 801)
sedňijte

2 Ve tvaru imperativu 2. os. pl. slovesa *sednout* byly zaznamenány diference, které vyplývají především ze zachování pův. imp. zakončení *-ě-te* (*sedněte*) a z využití zakončení *-i-te* (*sednite*), které v pč. sloužilo k tvoření imp. tvaru 2. os. pl. od sloves 4. třídy (typ *prosit – prosite* a *trpět – trpite*). Z hlediska dnešního stavu jde vlastně o připojení koncovky *-te* k zakončení imp. 2. os. sg. na *-i*, tj. *sedni – sednite* (u zakončení *ě-te* alternuje toto *-i* s *-ě*). Formy s *-ďň-*, které vznikly v důsledku posunu místa artikulace, se vyskytují nesystematicky, proto nebyly mapovány. Výslovnostní dublety *-dn-/-dň-* jsou hodnoceny jako spisovné.

Základní imp. formy byly většinou zaznamenány se zvratným zájmenem, porůznu i bez něj, a to zejména ve vých. části svč. nář., Táborska a Strakonicka (*sedněte*) a ze záp. Čech a sz. Moravy (*sednite*). Zvratné zájmeno nebylo mapováno, k jeho podobám viz ČJA 4-246 si. Jako spisovné jsou hodnoceny tvary *sedněte* i *sedněte si*. Na mapě neregistrujeme ani změnu ve skupině *dň*, k ní viz PRO C1c.

Imp. *sednijte* vznikl podle imp. sloves typu *bít* (*bijte*) analogických přidáním *j*.

3 Diference *sedněte* × *sednite* má do jisté míry charakter čes.-mor. protikladu.

Imperativ *sedněte* je s výjimkou Chodska a stříbrského ostrůvku většinovým výrazem v Čechách (v záp. Čechách byl u mladé generace jako novější zapsán dubletně s podobou *sednite*); doložen je též ze stř. a sev. úseku vm. nář. a z přilehlého Holešovska.

Forma *sednite* je charakteristická pro celou Moravu (kromě Holešovska a stř. a sev. úseku vm. nář.) a nář. slez. s výjimkou přechodových nář. čes.-pol., jež se vydělují variantou *sednijte*. Odděleně byla forma *sednite* zaznamenána také v záp. úseku jzč. nář.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím.

4 **sedněte** SSJČ též *sedněte si*, Jg *sedněte si*, pol. *usiądźcie*, hluž. *sydńće so* **sednite** sloven. *sadnite (si)*

5 sedňete si Ju 3, 4, Ru 2, 4 — sedňite si Po 1, Ju 1, 2, 4, 5, 7, Ru 3, 5 — sedňite Ju 6, Ru 2

6 —

Ši

338 **otevřete** 2. os. pl. imp. (175) — *mapa s. 479*

1 M (v)otevřete ((v)ode-; vore- 302)
(v)otevřite ((v)ode-; vore- 303, 304)
(v)odevřijte
(v)otevřte ((v)ode-; otfuršc'e 818)

2 Na mapě jsou představeny formy imperativu pro 2. os. pl. slovesa *otevřít*, a to podoby *otevřete* (uchovávající pův. imp. zakončení), *otevřite* (s připojením plurálové koncovky pro 2. os. *-te* k náležité imp. formě 2. os. sg.), *odevřijte* (analogií podle imperativů sloves 3. třídy typu *bijte*) a *otevřte* (připojením imp. pl. koncovky *-te* k nář. singulárovému základu s odsunutým *-i*: *otevř*).

Při mapování jsme nebrali zřetel na rozdíly v předponě *ote-* × *ode-*; k jejich zeměpisnému rozšíření srov. ČJA 5-294 otevřít.

3 Na mapě jsou poměrně ostře vymezeny areály imp. forem *-ete*, *-te* × *-ite*; ty se v podstatě shodují s areály forem *-ete* × *-ite* u imp. *sedněte*, srov. ČJA 4-337.

Pro většinu jzč. (kromě záp. a vých. okrajů) a střč. nář., dále pro podorlický úsek a odděleně pro stř. úsek a část sev. oblasti vm. nář. s přilehlým Holešovskem je příznačná forma *otevřete*; ta byla dubletně (vedle formy *otevřte*) zapsána také v jv. části svč. nář. a na vých. Prostějovsku. Imp. *otevřite* byl zaznamenán na západě Čech, charakteristický je pro vých. úsek jzč. nář., pro již. a stř. část nář. čm., pro většinu nář. střm., již. část a sv. okraje nář. vm. a pro většinu nář. slez. Podoba *otevřte* je doložena ze svč. nář. a z přilehlých úseků nář. střč., ze sev. úseků střm. nář. s výběžkem až k Mor. Krumlovu a Českému Těšínu v oblasti nář. slez. Ve vých. Slezsku byla zachycena též analogická forma *odevřijte*.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím, v svč. městech je rozšířena podoba *otevřete*, překvapivé je poměrně četné zastoupení formy *otevřte* v českých, ale zejména v mor. i slez. městech.

4 **otevřete** stč., Db *-ěte*, MČ **otevřte** sloven. *otvorte*, pol. *otwórzcie*
otevřite hlužick. *wotewriće*

5 vodevřete Ju 3 — votevřte Ju 6 — voteu̯řte Ju 1, Ru 4, 5 — vodeu̯řte Po 1, Ju 1–2 — otevřite Ju 5, 7 — votevřite Ju 6 — voteu̯řite Ju 4 — vodevřite Ju 5, Ru 3 - vodeu̯řite Ju 2

6 —

Ši

339 **nejezděte** 2. os. pl. imp. (69) — *mapa s. 481*

1 M nejezďete — neježďete (-ťe 438)
nejezďite (ňejez'dz'ic'o 801) — neježďite (-ďę-; -ždžęte 649, 657)
ňejezďijte
nejezďejte (též -zďéte 626) — neježďejte 717–720 (-žďéte 639–642, 661, 679, -ždéte 643, -ždžéjte 714, 715, -žďžéjte 711)

2 Tvar imperativu 2. os. pl. slovesa *nejezdit* se v nářečích liší jednak morfologicky, jednak hláskoslovně.

Morfologické rozdíly jsou dány především uchováním imp. zakončení *-i-te* (charakteristické pro slovesa pův. 4. třídy; *nejezdite*) proti analogickému *-e(ě)-te* (*nejezděte*). Příklonem k slovesům 5. slovesné třídy (typ *dělat*, imp. *dělejte*) vznikla jednak forma *nejezdějte* – od infinitivu *jezdit*, *jezdět*, jednak *neježdějte* (*neježďéte* apod.) – od infinitivu *ježďat*; srov. ČJA 1-169 věšet. Slez. varianta *nějezďijte* byla vytvořena analogicky podle *bijte*, nelze vyloučit návaznost na polštinu.

Většina uvedených tvarů má ještě variantu se skupením *-žď-* (příp. *-ždž-*), např. *neježděte*, *neježdite*, která vznikla vyrovnáním koncové souhlásky préz. kmene podle koncové souhlásky slovního základu trpných příčestí (*ježděn*).

Na mapě nesledujeme hláskovou změnu *i* > *ę* v zakončení *-ite* (k ní srov. PRO D2a).

3 Většina Čech s přilehlou částí Zábřežska, odděleně pak stř. a část sev. úseku vm. nář. s Holešovskem a vých. Prostějovskem se vyznačují imp. formou *nejezděte*, v již. Čechách a na sv. Prostějovsku variantou *neježděte*. V záp. Čechách a odděleně v nář. čm., ve většině nář. střm., v jv. části Slovácka, v sev. části Valašska a v slez. nář. kromě přechodových nář. čes.-pol. byla zapsána, zpravidla jako výhradní, forma *nejezdite*, v centrálním úse-

ku střm. nář. v podobě *neježdite* (respektive *neježďete*). Ve východnější oblasti svč. nář. se vytvořila analogická forma *nejezdějte*; v hláskové podobě *neježdějte* (*neježďéte*, *neježdžejte*) je doložena rovněž z již. rozhraní nář. střm. a vm. (zhruba od Mikulova ke Kroměříži).

Větší část čes.-pol. přechodových nář. se vyděluje formou *nějezdijte*.

Situace ve městech se shoduje s venkovským okolím, pouze v oblastech s jinými nář. ekvivalenty proniká do městské mluvy podoba *nejezděte*, shodná se spis. jazykem.

4 **nejezděte** Db, Tk, MČ **nějezdijte** pol. *nie jeźdźcie*
nejezdite stč. sloven. *nejazdite*, hluž. *njejězdźiće*

5 nejezďete Ju 3 — nejezďite Po 1, Ju 1, 2, 4, 7, Ru 3 — neježďéte Ju 6

6 —

Ši

Infinitiv

Slovesnou formu infinitivu probíráme v tomto sledu:

1. Rozdíly v zakončení infinitivu (*-t* × *-ť/-c'*, *-č*, *-ć* × *-ťi* × *-ct* × *-c*), viz položky jet, péci, moci; říci, kvést, ukrást – poslední tři položky zároveň ukazují na přechod k jiné slovesné třídě nebo k jinému typu v rámci téže třídy.

2. Diference v zařazení slovesa do třídy:

a) v důsledku hláskových změn, viz položky házet s přikomentovanými položkami obracet, klečet, válet; večeřet s přikomentovanou položkou střílet; sázet, sklízet, hořet, srov. též ČJA 1-238 zabíjet, ČJA 1-324 věšet;

b) prostým přechodem, vyrovnáním, viz položky začít, žnout, zapnout, chytnout, vypláznout, zhasnout, zapomenout; muset, myslet; volně jsou přiřazeny položky vědět, mít, chtít; sem náleží také položky uvedené už výše: říci, kvést, ukrást.

3. Diference morfologicko-slovotvorné povahy, viz položky zábst, plít.

Rozdíly v řazení do různých tříd, popř. k různým slovesným typům v rámci jedné slovesné třídy, sledujeme se zřením k tomu, zda jsou tyto rozdíly výsledkem hláskových změn nebo vyrovnávání podle produktivnějších typů.

Samohláskové alternace uvnitř souboru tvarů některých sloves bývají vyvolány hláskoslovnými procesy. Pokud nejsou doprovázeny dalšími výše uvedenými změnami, jsou probrány souhrnně v ČJA 5 v kapitole Změna *'á* > ie > í (i). (např. *třást* × *třísť*, *smát se* × *smít se* × *smjoť se*). Sem patří zejména četné případy s rozdílnou kvantitou, nezřídka přecházející v rozdíly v kvalitě samohlásek. Protože tyto rozdíly u sloves často odrážejí obdobné kvantitativní poměry i u jiných druhů slov a jejich výklad není možný bez zřetele k širším souvislostem, detailně se o nich pojednává rovněž v ČJA 5.

Těm hláskovým jevům, které ve svém důsledku vedly k přesunům sloves k různým slovesným třídám, je věnována pozornost už zde. (Např. v důsledku neprovedení přehlásky *'a* > *e* některá slovesa s kmenovým *-a-* v infinitivu setrvala v 5. třídě, např. *stříl*at, *vál*at, *věš*at apod.).

1. Zakončení infinitivu

V stč. období končil infinitiv na *-ti*, popř. na *-ci* (koncovka *-ci* vznikla z **k-ti*, **g-ti*). Tento stav přetrvává ve spis. češtině do současnosti. Obě koncovky jsou však hodnoceny jako zastaralé, popř. knižní (*-ti*), běžné je dnes zakončení na *-t*.

V místních nářečích se původní tvar uchoval jen zcela ojediněle v tzv. tiťáckém nářečí na Prachaticku v již. Čechách. Na velkém území vých. Moravy a Slezska a na mikroareálu v Podještědí a Podkrkonoší bylo koncové *-i* odsunuto, inf. tam tedy končí na *-ť* (*-c'*, *-č*, *-ć*, *-c*), viz PRO D5abcd. Na ostatním území (ve shodě se spis. jazykem) se vyskytuje inf. s „tvrdým" zakončením *-t*; tato forma vznikla vlivem supina.

Výsledkem snah po vyrovnání forem inf. na *-ci* s infinitivy ostatními (na *-t*) jsou tvary *péct*, *moct* (*péc*ť, *móc*ť) apod.

U sloves s kmenem na *-t-*, *-d-* a se zakončením na *-st* došlo k hláskovému procesu, jehož výsledkem je také zakončení na *-ct* (*plet* + *st* > *plect*), srov. *kvéct*, *pléct*, ale též *jedu* – *ject*, viz dále.

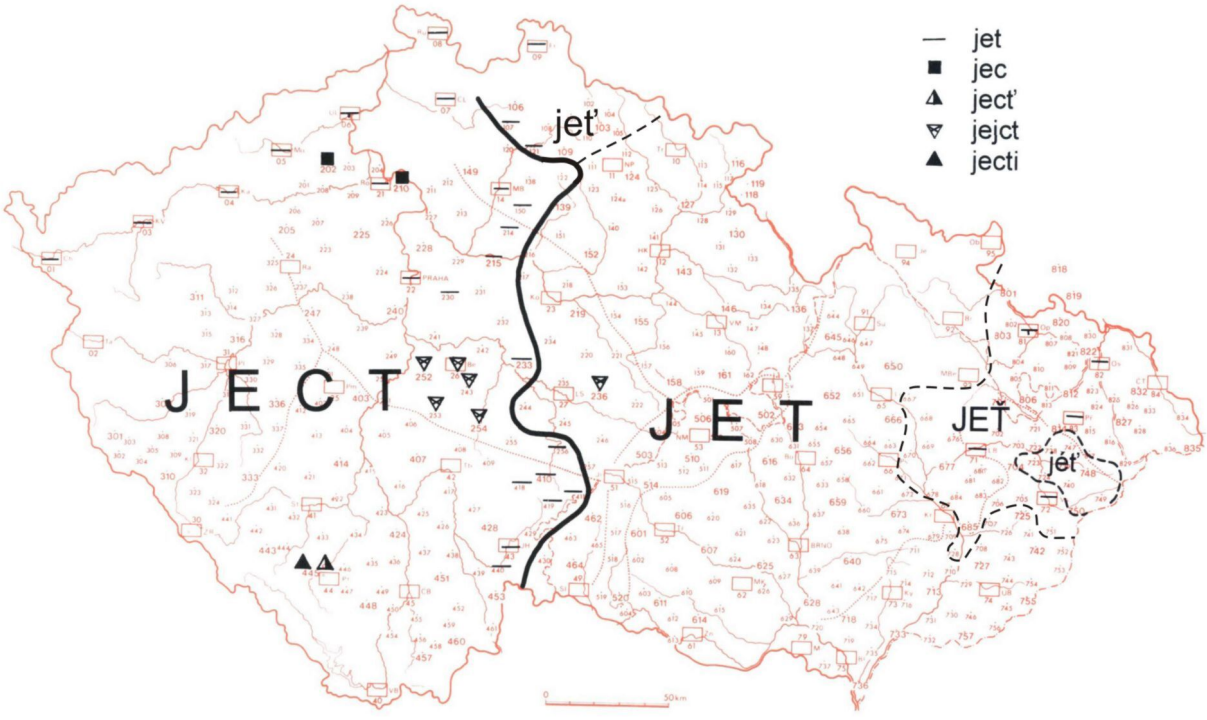

340
JET
inf.

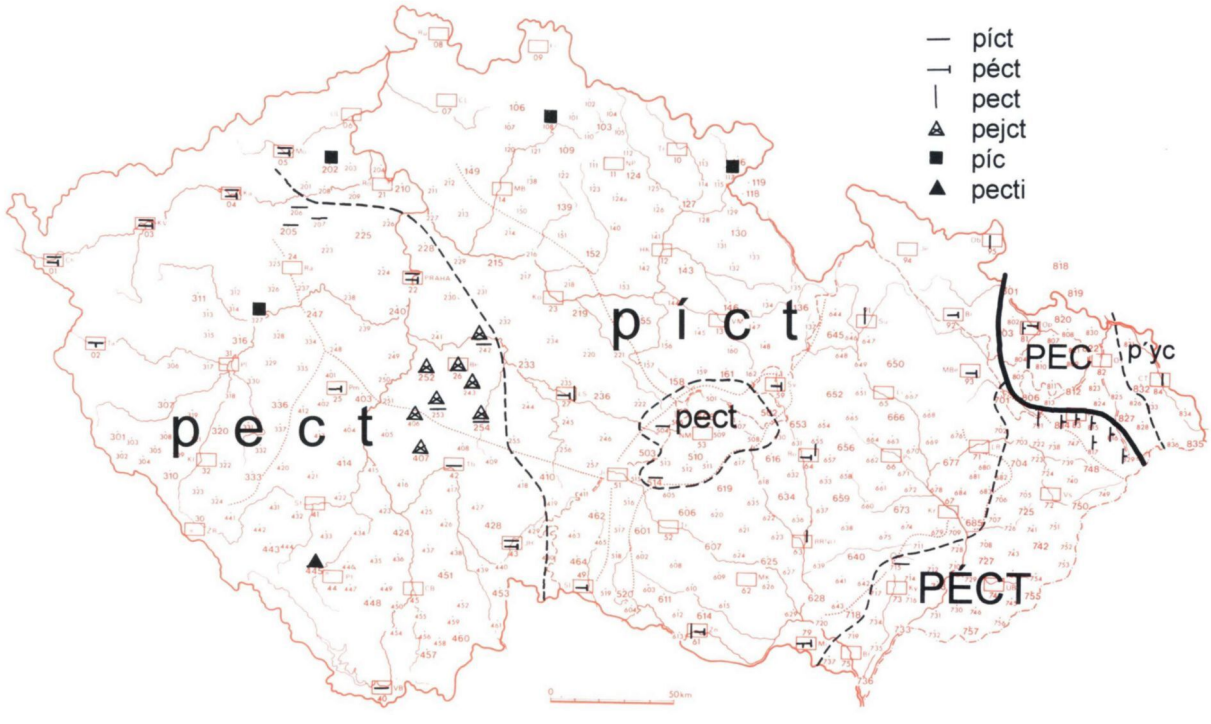

341
PÉCI
inf.

340 **jet** inf. (693) — *mapa s. 485*

1 M jet (jét 731, jejt 236) — jeť [-c’, -č, -ć] (též 756) — jéť
ject (též 08, 09) — jecť 445 — jejct 243, 252–254
jecťi 445
jec 202, 210

2 Mapa zachycuje rozsah různých zakončení nář. infinitivů. Izoglosami je vymezeno území infinitivů zakončených na *-t* × *-ť* (*-ti*), srov. též PRO C3, k diferencím *-ť, -c’, -č, -ć* srov. PRO D5, a oblast neologismu na *-ct*. Zachyceny jsou i hláskoslovné jevy *jét* a *jejct, jejt*.

Forma *jet*, shodná se spis. jazykem, vznikla vlivem supina. Forma *jeť* ukazuje na odsunutí koncového *-i*. Víceméně ojedinělá (ale ve shodě s tvary *kvíc, ukrác, míc* ‚mést‘, *víc* ‚vést‘) je forma *jec*; vznikla z podoby *ject* odsunutím koncového *-t*. Podoba *ject* je analogická, nejprve se realizovala u sloves s inf. zakončeným na *-st*, např. *vést*. Sekundární *-c-* vzniklo vsunutím *-d-* ze slovního základu *vedu* před souhlásku *-s-* infinitivního základu (např. *védst* > *vétst* > *véct* > *vect*). Tento tvar je možný jen u sloves s *-t, -d* v kmeni. Nelze tu ovšem vyloučit vliv sloves s infinitivem na *-ci* typu *péci*, *péct*, viz tam.

Formy *jejct, jejt* byly zachyceny v oblasti, pro kterou je výskyt diftongů charakteristický, a to nejen u infinitivů, ale např. i morfologických tvarů jako *mejm, dobrejm*, srov. ČJA 4-252 mém, ČJA 4-202 dobrém. Nelze vyloučit, že podoby s *ej* souvisí s disimilací zubnic.

Valašská forma *jéť* vznikla vlivem většiny jednoslabičných infinitivů s dlouhou samohl. v základu.

3 Infinitivy na *-ť* (*-c’, -č, -ć*) se vyskytují na menším areálu v sev. Čechách v Podještědí a v záp. Podkrkonoší, dále tvoří rozsáhlou oblast na sv. okraji střm. nář. (s Holešovskem), na sev. úseku vm. nář. a v celém Slezsku. Mikroareál archaického koncového *-ti* (zpravidla vedle *-ť*) se nachází na Prachaticku.

Sekundární tvary *ject* zabírají celou záp. polovinu Čech, u jejích vých. hranic jsou někdy dubletní vedle tvarů *jet*.

Analogické *jét* s dlouhou kmenovou samohláskou je charakteristické pro Valašsko, forma *jejct* je doložena vždy jako dubletní zejména z Benešovska (srov. též *kvejct, pejct, zavejct*).

Do mluvy měst proniká zvláště u mladé generace tvar *jet*, shodný se spis. jazykem.

4 **jet** stč. *jěti*, Jg, Tk, SSČ, hluž. *jěć*

5 jet Po 1, Ju 1–4, 6, Ru 4, 5 — jeť Ju 7 — ject Ju 2, 5, Ru 2, 3

6 MAGP 200, PLPJ 50, SSA 12.39

Bh

341 **péci** inf. (486) — *mapa s. 485*

1 M péct (pésť 728, 749) — pect — pejct — píct (pict 146, 153, pýcť 702)
pecťi 445
pec (též péc 757, pjéc 755) — píc 108, 117, 202, 327 — p’yc

2 Sloveso *péci* patří k slovesům 1. tř. na *-ci* (končícím na psl. skupení **kti, *gti*); tato slovesa se inf. tvarem odlišovala od všech ostatních. Tvar na *-ci* byl později vytlačován tvarem na *-ct*; ten vznikl analogií podle infinitivů ostatních sloves na *-t*.

Pův. tvary na *-ci* nejsou v nářečích vůbec doloženy. Hojněji jsou zastoupeny formy na *-ct*. Mezi nimi jsou výrazné starobylé rozdíly v kvantitě, popř. kvalitě kmenové samohlásky: *péct* × *pect* × *píct*. Jen z mikroareálu na jihu Čech pochází tvar *pecti*.

Kořenné *-í-* ve formě *píct*, vzniklé úžením ze staršího *péct*, podléhá na Moravě pravidelnému krácení, naopak v sv. Čechách je toto krácení naprosto výjimečné.

Hláskoslovný původ (diftongizace dlouhé i-ové samohlásky, souvislost s disimilací zubnic) má forma *pejct*. Patrně zde jde o jev vázaný na jistý morfologický typ; týž diftong se vyskytuje na stejném teritoriu i v infinitivech dalších sloves, srov. např. *kvejct, přivejct, jejct*.

Poměrně značné území zabírá také tvar s odsunutým koncovým *-i*: *pec* (*péc, píc, p’yc*).

Pravidelnou regionální obměnu *-t* × *-ť* zde nesledujeme; srov. mapu ČJA 4-340 jet.

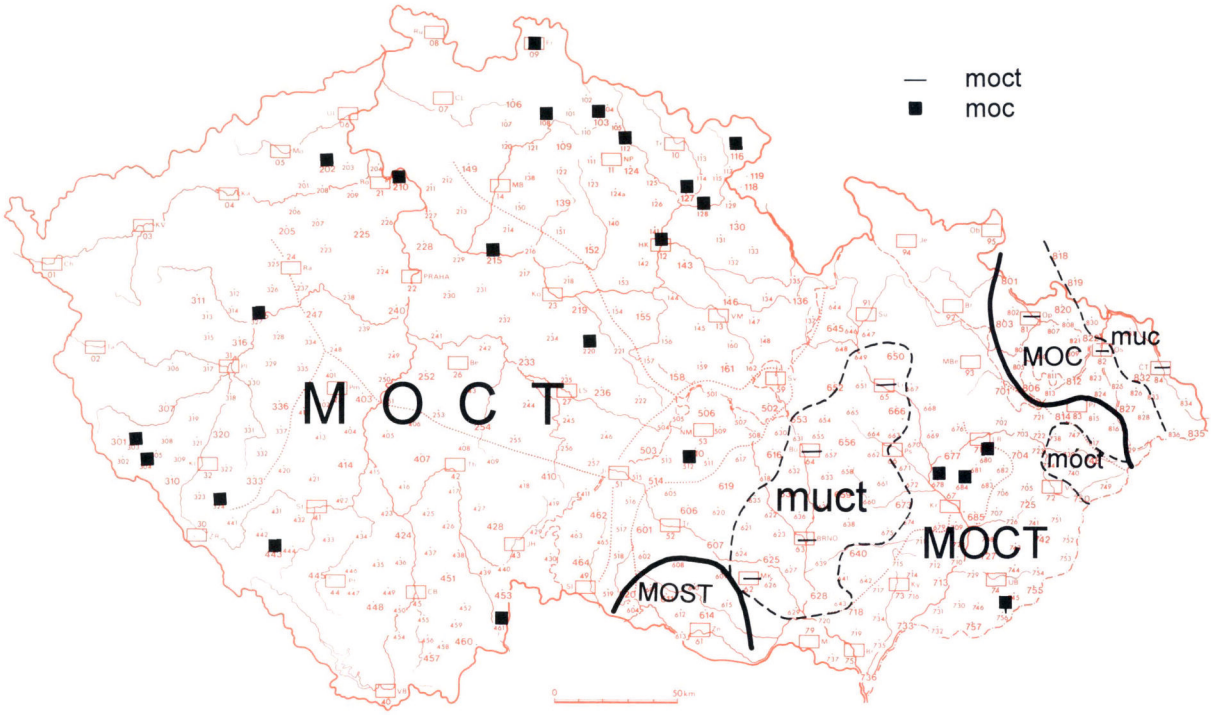

342
MOCI
inf.

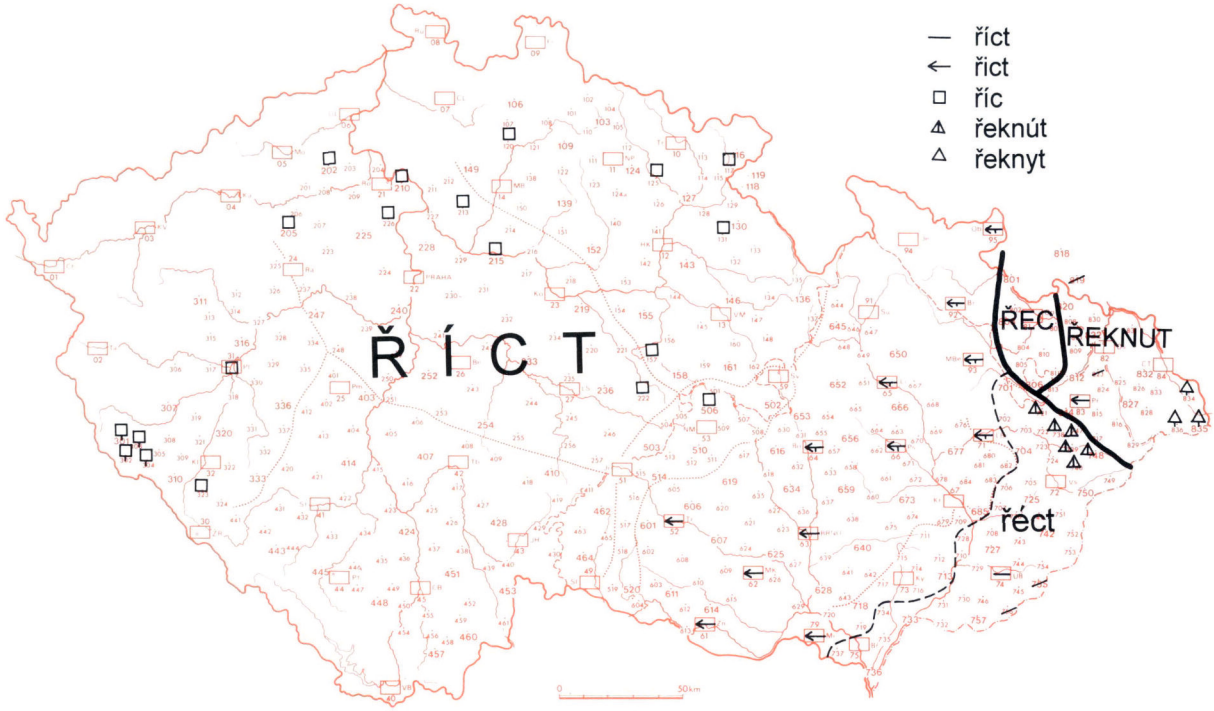

343
ŘÍCI
inf.

3 Formy na *-ct* jsou rozšířeny na celém zkoumaném území mimo Slezsko. Největší územní rozsah má tvar *píct*. Zahrnuje území sv. poloviny Čech a Moravu zhruba po hranici vm. dialektů. Jz. polovina Čech se vyděluje obměnou *pect*, malou enklávu tvoří tato forma také na Novoměstsku. Tvary s dlouhou neúženou samohláskou v kořeni dominují ve vm. nář. (*péct*) a na Frenštátsku (zde ovšem v pravidelně krácené variantě *pect*). Forma bez koncového *-i* (*pec*) charakterizuje většinu slez. nář., v přechod. nář. čes.-pol. má hláskovou obměnu *p'yc*. V Čechách se zcela ojediněle na samých okrajích objevuje také podoba *píc*. Z Benešovska je doložena rovněž hlásková obměna *pejct*.

Mluva ve městech se do jisté míry shoduje s nářečím venkovského okolí. Proniká do ní tvar *péct*, shodný se spis. jazykem; děje se tak zejména v pohraničních městech. Zvláště v zč. pohraničí je u mladé generace častý též inf. v podobě *píct*.

4 **péct** stč., Jg, Tk u obou *péci*, SSČ též *péci*, sloven. *piecť* **pec** pol. *piec*, luž. *pjec*

5 píct Po 1, Ju 1–4, 6, Ru 4 — péct Ju 7 — pect Ju 5, Ru 2, 3

6 ASJ II 281:251b, SSA 12.40, 12.41

Bh

342 **moci** inf. (2490) — *mapa s. 487*

1 M moct (mocť 445) — muct — móct (též 714, 715)
moc — muc
most (must 608, 609, též mósc 755)

2 Zakončení na *-ci* bylo u slovesa *moci* odstraňováno obvyklými způsoby jako u všech ostatních sloves tohoto typu. Uzemní rozsah jednotlivých novotvarů se však od ostatních případů značně liší. Navíc došlo ve vých. částech území k sekundárnímu dloužení kmenové samohlásky *-o-* (*móct*), popř. k její následné změně v *-u-* (např. *muc*).

Na jz. Moravě se infinitiv tohoto slovesa vyrovnal se zakončením sloves typu *nést*; jsou tam tedy běžné podoby *most* (*must*).

Ke koncovému *-t* × *-ť* srov. ČJA 4-34 jet.

3 Téměř na celém území Čech a Moravy končí infinitiv uvedeného slovesa na *-ct* (*moct*). Na Valašsku vystupuje mikroareál formy se zdlouženou samohláskou *móct*, v stř. pruhu střm. nář. v podobě *muct*. Slezsko bez Frenštátska se vyděluje formou *moc*, v přechod. pásu nář. čes.-pol. obměnou *muc*. Forma *moc* je doložena ojediněle a vždy jako dubletní též z okrajů Čech a také z Holešovska.

Menší oblast, zahrnující Znojemsko a záp. Moravskokrumlovsko, vytváří forma *most*.

V městské mluvě je u ml. generace běžná forma *moct*, u st. generace na stř. Moravě zaznamenáváme částečnou shodu s venkovským okolím. Starší generační vrstva užívá dosud inf. zakončených i na *-ť*.

4 **moct** stč., Jg. Tk u všech *moci*, SSČ též *moci*, sloven. *môcť* **muc** pol. i luž. *móc*

5 moct Po 1, Ju 1, 3, 6, Ru 2–5 — mocť Ju 7 — mócť Ju 7

6 ASJ II 281:251b, SSA 12.40, 12.41

Bh

343 **říci** inf. (1754) — *mapa s. 487*

1 M říct (řejct 713, řícti 445) — řéct (též 747)
říc — řec
řeknout (řoknuc' 801) — řeknyt 834–836

2 Vedle novotvaru *řéct* (s obměnou *říct*), vzniklého z *řéci* (*říci*) působením frekventovaného zakončení ostatních sloves na *-t*, byla zaznamenána ještě podoba s nulovou koncovkou *řéc* (*řec*), popř. *říc*.

Závažný je přechod slovesa v inf. do 2. slovesné třídy, srov. tvary *řeknut*, popř. *řeknyt* (na základě příčestí; *řeknyt* podle příčestí *řeknyl*, to podle *kryl*). Tento jev na mapě upřednostňujeme.

344
KVÉST
inf.

Na mapě pomíjíme rozdíl v zakončení *-t* × *-ť*; ten je postižen na mapě *jet* a v PRO D5cd. Nezakreslujeme ani kvantitativní rozdíly v kořenné samohlásce tvaru *říct*; v Čechách naprosto dominují nekrácené podoby, na Moravě je krácení zcela ve shodě s rozsahem postiženým v PRO A1b.

Ve vých. pruhu Slezska je vedle *říci* běžný jiný lexém, totiž *povědět*; ten nemapujeme.

3 Oblast výskytu formy *říct* je rozsáhlá. Zabírá celé Čechy a Moravu po záp. hranici vm. nář., na Kyjovsku a na sev. Břeclavsku ji dokonce přesahuje do vm. dialektů. Větší část vm. nář. a Frenštátsko se vyděluje neúženou formou *říect* (*řect*), ze záp. Slezska se dokládá forma *řec*. Forma s odsunutým *-t* (*říc*) se vyskytuje také v Čechách, a to na Chodsku a rozptýleně rovněž v sev. polovině Čech.

Na větší části Slezska přešlo uvedené sloveso do 2. slovesné třídy a infinitiv nabyl podoby *řeknut*, v nářečí na Jablunkovsku *řeknyt*.

Do vm. a slez. měst proniká tvar *říct*, ve většině mor. měst dochází ke krácení (*říct*).

4 **říct** stč. i Jg *říci*, Tk *říci*, SSČ též *říci* **řec** pol. *rzec*, luž. *rjec*, *rjeknyć*

5 říct Po 1, Ju 1–6, Ru 2–5 — řeknúť Ju 7 — řeknout Ru 4

6 SSA 12.40. 12.41

Bh

344 **kvést** inf. (1360) — *mapa s. 489*

1 M kvíst (kvýsť 682, 702) — kvést — kvest (kvjest 636, 637, kvjést 746)
kvíct (též 63) — kvéct — kvjéct 733–735, 75 — kvect — kvject (kject 303, 304) — kvejct 242, 243, 252–254 (kvjejct 242)
kvíc 108,125, 205, 210 (kvjec 303, 327, 331)
kvitnout — kvjetnout 721, 738, 747, 814 — kfitnyť

2 Mapa zachycuje vedle rozdílu morfologického (přechod sloves od první třídy k třídě druhé: *kvíst – kvitnout*) také výskyt zakončení na *-ct* (jde o sloveso se souhláskou *t* v slovním základu, srov. úvodní pasáž). Stranou naší pozornosti nezůstaly ani rozdíly v samohlásce slovního základu, např. *kvéct* × *kvíct*. Formy *kvíst* (*kvíct*) jsou původní, novější *kvést* (*kvéct*) vzniklo vyrovnáním podle náležitého tvaru přič. min. *kvetl*, rovněž podoby s *kvj-* (*kvject*, *kvjest*, *kvjec*) jsou analogické (asi podle slova *kvjet*). Forma *kvejct* pochází patrně z formy *kvect*, viz ČJA 4-340, nelze vyloučit ani diftongizaci formy *kvíct*. Podoba *kvíc* vznikla z *kvíct* odsunutím koncového *-t*.

3 Forma *kvíst* se uchovala na větší části svč. nář. (bez Mladoboleslavska), na Ledečsku, v stř. dialektech zhruba od řeky Svitavy na východ po záp. hranici vm. nář. (na stř. Moravě ovšem s pravidelně krácenou samohláskou *í*). Ve vm. dialektech se užívá podob na *-st* (*kvést*) zejména ve střed. úseku a spíš ojediněle též na sv. Kyjovsku. Z teritoria mezi Boskovicemi a Brnem a z mikroareálu záp. od Kyjova pocházejí doklady na formu *kvest*.

Podoby s *-ct* (*kvíct*, *kvect*, *kvéct*) jsou rozšířeny na větší části Čech a na záp. Moravě zhruba po řeku Svitavu. Dále se běžně vyskytují v menších oblastech na Valašsku, Zlínsku a Kyjovsku; zde nejčastěji v podobě *kvéct*. Jzč. nářečí jsou charakteristická podobou s krátkou kmenovou samohláskou *kvect*. V záp. Čechách, v záp. úseku stř. nář. a v mikroareálu na jih od Českých Budějovic je doložen tvar *kvject*, sv. od Břeclavi v obměně *kvjéct*.

Podoba *kvíct* vytváří souvislejší oblasti na záp. okraji Čech, sv. od Mladé Boleslavi, dále na Kolínsku a odtud pak v pruhu k Jindřichovu Hradci a konečně na celé záp. Moravě až téměř k řece Svitavě.

Ze záp. a sev. okraje Čech jsou ojediněle doloženy podoby *kvíc*. Na Benešovsku výrazně vystupuje malá oblast podoby *kvejct*.

Slovotvornou obměnou *kvitnout* (v nář. realizacích *kvitnúť, kfitnuť*) se vydělují slezská nář. a část kopaničářských nář. Malý rozsah má forma *kvjetnúť* na rozhraní slez. a vm. nář. a forma *kvitnyt* (*kfitnyć*) na Jablunkovsku.

Situace v městské mluvě je namnoze shodná s nář. okolím, zvl. u ml. generace se uplatňuje tvar shodný se spis. jazykem – *kvést*, na Moravě a ve Slezsku též v krácené variantě *kvest*. V zč. pohraničí mívá nezřídka i podobu *kvéct*.

4 **kvést** Jg *kvěsti*, SSČ **kvitnout** stč. *kvitnúti* i *kvetnúti*, sloven. *kvitnúť*, pol. *kwitnąć*, hluž. *kćěć*, *kwětkowaś*
kvíst stč., Jg, SSČ hovor.

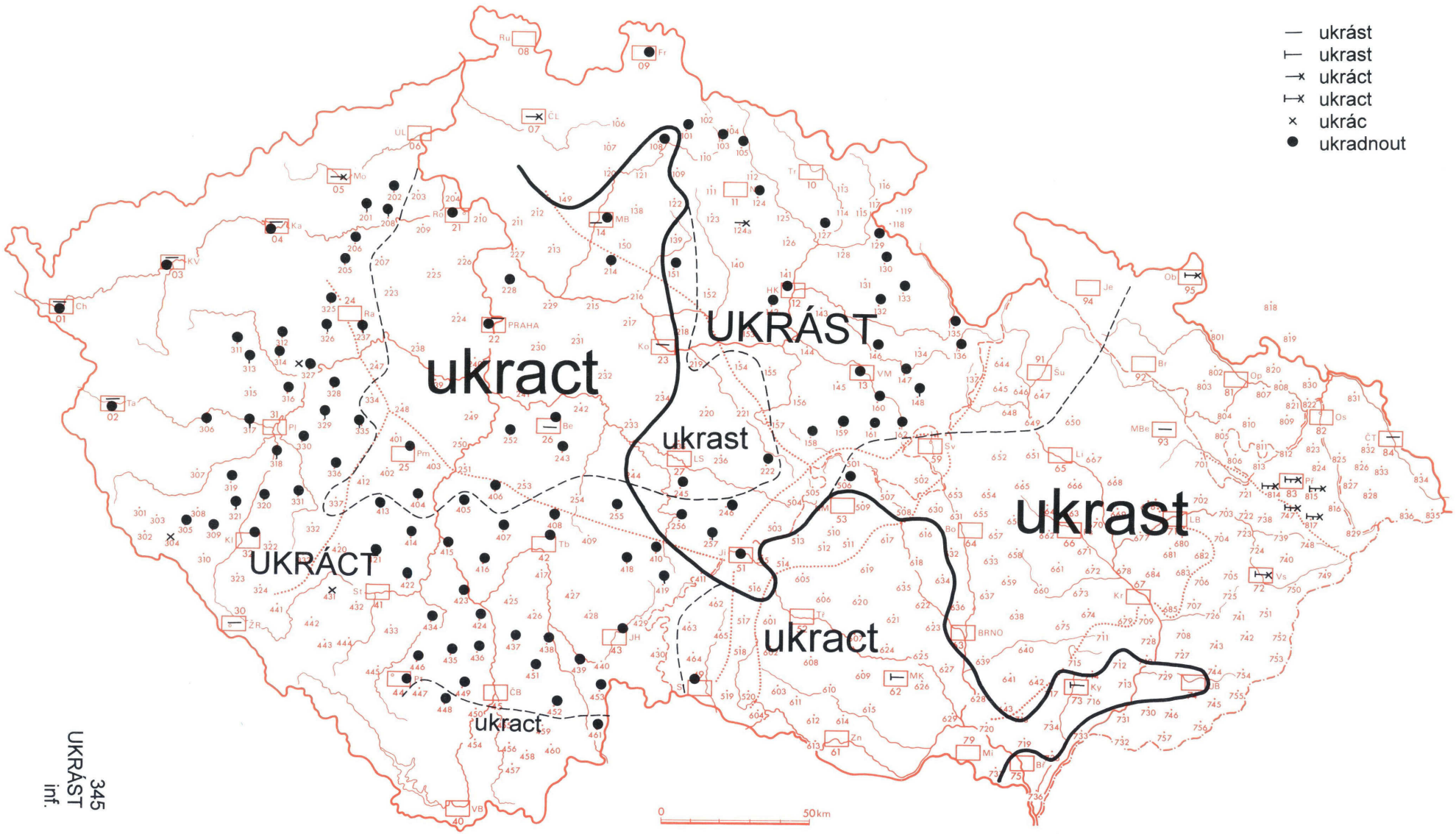

345
UKRÁST
inf.

5 kvíst Ju 1, 2, 4, Ru 4 — kwíst Po 1 — kvíct Ju 3, 6 — kvéct Ru 5 — kvject Ju 5, Ru 2, 3

6 AJŚ 1470, SSA 5.41

Bh

345 **ukrást** inf. (2005) — *mapa s. 491*

1 M ukrást — (h)ukrast
ukráct — (h)ukract
ukrác 304, 327, 431
ukradnout

2 U infinitivu předponového slovesa *ukrást* se v nářečích projevují výrazné regionální rozdíly mezi pův. podobou *ukrást* a novějším tvarem *ukráct*, dále rozdíly v zařazení k různému slovesnému typu (*ukrást* × *ukradnout*) a diference v délce kořenné samohlásky (*ukrást* × *ukrast*); v Čechách jde patrně o důsledek připojení slabičné předpony k pův. dvojslabičnému infinitivu. Stranou jsme ponechali diferenční jevy hláskoslovné povahy, totiž rozdíl *-t* × *-ť*, protetické *h-* a změnu *u* > *o* (*ukrást* × *hukrast* × *hokrast*), neboť všechny tyto jevy patří k pravidelným regionálním obměnám, viz PRO E3, PRO D2a, PRO C3, PRO B6b.

3 Izoglosa zakončení *-ct* × *-st* do jisté míry sleduje izoglosu téhož jevu u slovesa *kvíst* × *kvíct*. Podoby na *-ct* zabírají rovněž větší část Čech, záp. Moravu po řeku Svitavu a navíc část Břeclavska a Kyjovska v úzkém výběžku až k Uherskému Brodu. Odděleně tvoří tyto podoby mikroareál na Frenštátsku. Menší vých. část Čech a Moravy a téměř celé Slezsko jsou charakterizovány formou na *-st*.

Zajímavé je rozložení tvarů s dlouhou a s krátkou kořennou samohláskou. Forma s *-á-* se vyskytuje v svč. nář. s přesahy na Zábřežsko a do vých. úseku střč. nář., dále zabírá téměř celá jzč. nář. a záp. okraj střč. dialektů. Podoba s *-a-* je omezena na oblast střč. nář. s přesahy na Mladoboleslavsko a na Příbramsko. Odděleně tvoří malý kompaktní celek na již. Českobudějovicku. Dále je to jediná podoba na celé Moravě (bez Zábřežska) a ve Slezsku.

Forma *ukradnout* pochází podle našich zápisů jen z Čech. Její výskyt je většinou dubletní a je hojnější zejména v záp. a již. Čechách a na okrajích Čech. Ve střč. dialektech, na Klatovsku, Strakonicku a již. Českobudějovicku je naopak ojedinělá.

Mluva měst se do značné míry shoduje s venkovským okolím, v Čechách se zvl. u mladé generace prosazuje novotvar *ukradnout*. Nepochybně vlivem spis. podoby se uplatňuje také tvar *ukrást*.

4 **ukrást** stč., Tk, SSJČ **ukradnout** SSJČ, sloven. *ukradnúť*, luž. *pokradnyć*
ukrast stč., Jg, pol. *ukraść*

5 ukrást Po 1, Ju 1, 2 — ukrast Ju 4, 6, Ru 4 — ukrasť Ju 6 — ukract Ju 3, 5, Ru 2, 5 — ukradnout Po 1, Ju 3, 4

6 —

Bh

2. Diference v řazení do tříd

a) jako důsledek hláskových změn

Položky uvedené v tomto oddíle dokládají především distribuci slovesných infinitivů podle přehlasovaných nebo nepřehlasovaných forem a v důsledku toho zařazení sledovaných sloves do 4., 5., popř. do 1. třídy.

346 **házet** inf. (1878) — *mapa s. 493*
obracet (1069)
klečet (2122)
válet (392)

1 M házet — háďet
házat (hádzat 736, 748, 749, 755–757, 815, 817)

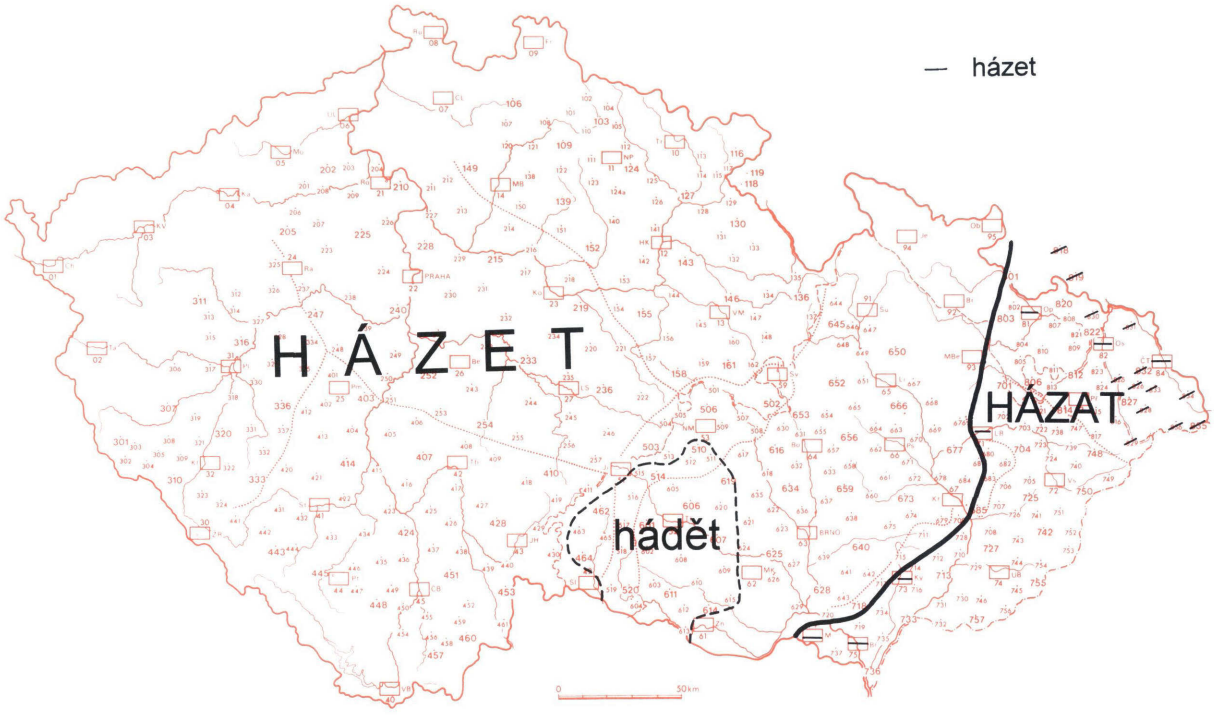

346
HÁZET
inf.

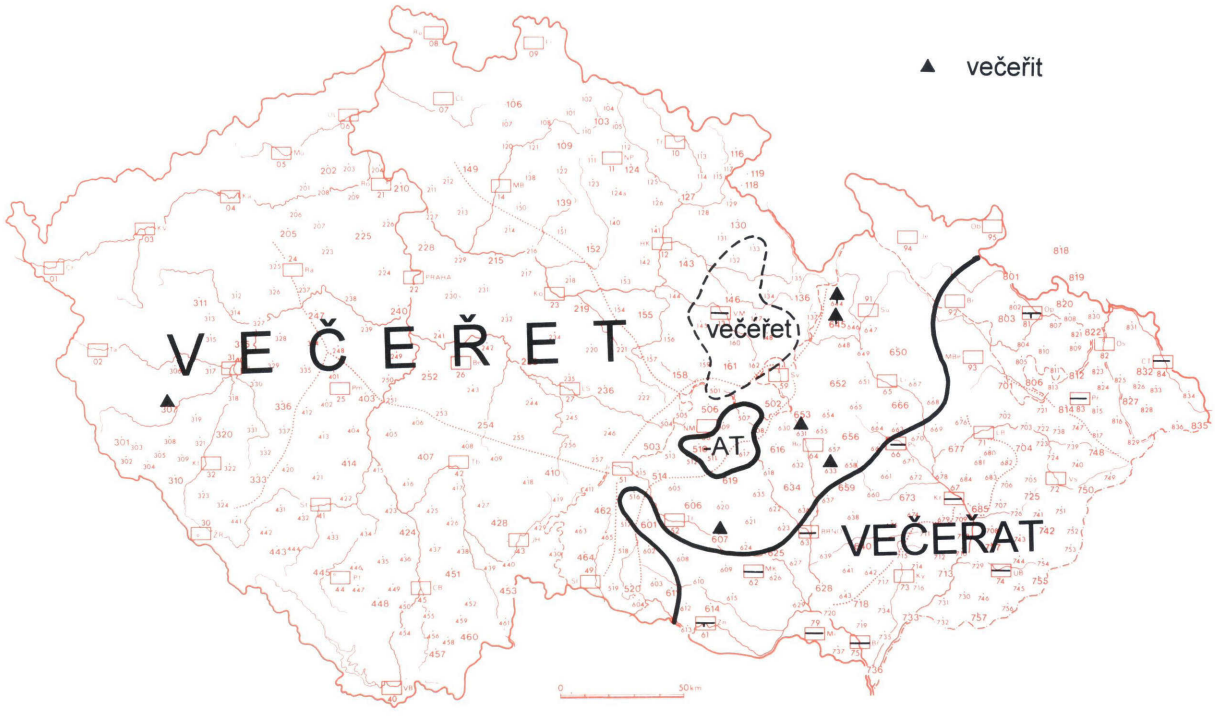

347
VEČEŘET
inf.

2 Kromě základního problému mapy, totiž sledování přehlasované (*házet*) a nepřehlasované (*házat*) formy infinitivu slovesa a jako důsledek pak přecházení sloves od pův. 5. třídy (*házat*) do 4. (*házet*), resp. do 1. tř. s inf. na *-at* (*házat*), je na mapě zachycen také jev hláskoslovné povahy vyvolaný morfologickou analogií, totiž proniknutím koncového *-ď* slovního základu dokonavého slovesa do všech paralelních tvarů sloves nedokonavých (*hodí, hodit* > *hádí, hádět*).

Výskyt fonému *dz* (*hádzat*) je doložen sporadicky, proto je zde evidován jen v oddíle 1 M.

Nepřehlasované podoby patrně nesouvisí s tvarem supina, ale plynou z hláskového vývoje těch nářečí, kde se přehláska většinou nerealizovala.

Území na východ od Ostravice a lokality na území Polska se odlišují jinými lexémy (*chybat* na území Těšínska a Jablunkovska, *čepat* na Bohumínsku).

3 Forma *házet* zahrnuje celé Čechy a Moravu zhruba po záp. hranici vm. a slez. nář. Na již. úseku tuto hranici poněkud přesahuje, na Holešovsku k ní zase nedosahuje. Pro vm. a slez. nář. je charakteristická forma *házat*.

Hlásková varianta *hádět* vytváří kompaktní oblast na jz. Moravě mezi městy Slavonice, Jihlava, Nové Město na Moravě, Moravský Krumlov a Znojmo.

Situace ve městech je v podstatě shodná s venkovským okolím, tvar *házet*, shodný se spis. jazykem, proniká zejména do měst ležících na styku areálů *házet* a *házat*.

4 **házat** sloven. *hádzať* **házet** stč. *házěti*, Jg, Tk, SSJČ

5 házet Po 1, Ju 1–6, Ru 2–4 — házať Ju 7 — házat Ru 5

6 —

7 Téměř stejné územní rozšíření mají ještě nář. formy infinitivu slovesa *obracet*: *obracet* × *obratět* × *obracat*. V slez. lokalitách zapsané formy *obrocać* (818, 833, 834) ukazují na pol. střídnici *trot* za psl. skupení *tort*.

Nepřehlasované tvary *klečat* (proti *klečet*) vytvářejí souvislou oblast jen ve vm. nář. (mimo Kyjovsko a Břeclavsko). Na celém ostatním zkoumaném území byly zachyceny jen tvary *klečet*. Poměrné malý územní rozsah „nepřehlasovaných“ tvarů (*klečat*) souvisí s jejich původem; tento tvar je totiž analogického původu místo pův. *klečěti*.

Celou oblast vm. nář. a celé Slezsko charakterizuje nepřehlasovaný tvar *válat*. V přechod. nář. čes.-pol. a ve vých. úseku Frýdecka se však místo lexému *válat* užívá slova *kulat*.

Bh

347 **večeřet** inf. (379) — *mapa s. 493*

střílet (1318)

1 M večeřet — večéřet (večířet 132,133)
večeřit 607, 631, 633, 644, 645 (večeřít 307)
večeřat (večořac’ 801)

2 Kromě územního rozsahu přehlasovaných a nepřehlasovaných tvarů slovesa *večeřet* je na mapě zachyceno také rozšíření forem *večeřít, večeřit* (integrací slovesného základu infinitivu podle prézentních tvarů *večeřím, večeříš*… na Chodsku a analogickým vyrovnáním podle sekundárně dloužených a úžených podob příč. minulého *večeřil* a následným přeřazením k slovesům stejné třídy typu *prosit* na Moravě). Vyznačena je i oblast hláskové varianty se zdlouženým, popř. navíc ještě úženým kmenovým vokálem (*večéřet, večířet*).

3 Forma *večeřet*, rozšířená na celém území Čech, zasahuje na Moravě jen po linii Prostějov–Brno–Jihlava–Znojmo. Od ní na východ se vyskytuje podoba *večeřat*, ta má tedy větší územní rozsah než forma *házat*, viz 4-346 házet inf. Malou enklávu vytváří forma *večeřat* ještě na jv. Novoměstsku. O tento nezvykle velký územní rozsah nepřehlasovaných podob se snad zasloužila paralela s nář. formou subst. *večeřa*.

Na širším Vysokomýtsku vystupuje oblast hláskové obměny *večéřet* (též v úžené variantě *večířet*).

Do mluvy většiny měst, v jejichž venkovském okolí se běžně vyskytuje tvar *večeřat*, se rozšířila forma *večeřet*, shodná se spis. jazykem.

4 **večeřat** sloven. *večerať*, pol. *wieczerzać* **večeřet** stč. *večeřěti*, Jg, Tk, SSJČ, hluž. *wječerjeć*

5 večeřet Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 4 — večéřet Ju 2 — večeřat Ju 6, Ru 5 — večeřať Ju 7 — večeřit Ru 3

6 —

348
SÁZET
inf.

349
SKLÍZET
inf.

7 Hranice slovesných tvarů *střílet* × *střílat* zčásti probíhá souběžně s hranicí *večeřet* × *večeřat*, jen ve stř. části mezi městy Brno a Prostějov nezasahují nepřehlasované podoby do střm. nář. tak daleko na západ. (Hláskoslovné diference jako *třílet* × *chtřílet*, *střílet* × *střelet*, *střílat* × *střejlat*, *strjélac*, *střielat* zde pomíjíme; některým z nich je věnována zvláštní pozornost v ČJA 5-279b střílet).

Bh

348 **sázet** inf. (1114) — *mapa s. 495*

1 M sázet — sáďet
sázat (sádzat)
saďit

sázať chléb 708, 710, 724, 739, 742, 748, 754, 803, 805, 806, 810–813, 821, 827 × saďiť sazenice

2 Sloveso *sadit* patří do 4. tř. k vzoru *prosit*, odvozené sloveso téže třídy *sázet* představuje samostatný slovesný typ. Ve spis. jazyce je mezi oběma slovesy stylistický rozdíl, který záleží v tom, že sloveso *sadit* je hodnoceno jako poněkud zastaralé. Obě slovesa se vyskytují také v našich nářečích, ale liší se různým zeměpisným rozšířením. Podoba *sázat* se vyskytuje na území, kde k přehlásce nedocházelo.

Na části zkoumaného území je významový rozdíl *sadit rostliny* × *sázat chléb do pece*. Rozsah formy *sázat* v tomto významu je větší, než zachytil náš výzkum, který byl zaměřen na konotaci s rostlinou.

Nesystematicky zachycená forma *sadzat* neumožňuje podat přesný obraz rozšíření fonému *dz*.

Na mapě je zakreslen i rozdíl mezi *sázet* a *sádět*; jde o průnik koncového *-ď* slovního základu dokonavých sloves do všech paralelních tvarů sloves nedokonavých, srov. ČJA 4-346 házet, ČJA 2-153 vycházet.

Ve městech se tato položka nezkoumala.

3 Území celých Čech a Moravy po oblast vm. a slez. dialektů charakterizuje forma *sázet*, na záp. Moravě v obměně *sádět*. Holešovsko, vm. a slez. nář. se liší tvarem *sadit*. Forma *sázat* (*sadzat*) je doložena zejména z Valašska a ze záp. skupiny slez. nář., ale tady se jí užívá převážně ve spojení *sádzat chléb*.

4 **sázet** stč. *sázěti*, Jg, Tk, SSJČ, hluž. *sadźeć* **sadit** Jg, Tk, SSJČ, sloven. *sadiť*, pol. *sadzić*, hluž. *sadźić*

5 sázet Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — sázat Ru 2, 5 — saďit Ju 6 — saďiť Ju 7

6 —

Bh

349 **sklízet** inf. (1052) — *mapa s. 495*

1 M sklízet (sklézet 650, 651, 665) — sklózet — skliďet
sklízat (skliďat 607, 609, 614) — sklúzat (sklózať 682, -dzat 748, 750, 801, 807, 808, 815, 819–822, 826–836)
kliďit — klíďit — kludit 803, 818, 823
kliďet 603, 611–613

2 Položkou se sledovaly rozdíly ve formě infinitivu slovesa *sklízet* (*sklízet* podle 4. tř. typ *sázet*, *klidit* typ *prosit*, *klidět* typ *trpět* nebo podle tř. 5. – *sklízat*). Kromě uvedeného rozdílu věnovali jsme pozornost také rozdílu slovotvornému (předponové sloveso *sklízet* × nepředponové *klidit*, *klidět*) a rozdílům hláskoslovným (*klídit* × *klidit*, *sklí-* × *sklú-* × *skló-*, o nich viz ČJA 5. Realizaci fonému *dz* evidujeme jen v oddíle 1 M, protože jeho úplný rozsah na uvedeném slovese nelze zachytit. Na vých. Moravě je sloveso *sklízet* ve významu ‚sklízet, svážet obilí z pole' méně obvyklé, a proto v některých lokalitách zápis schází. (V uvedeném významu se častěji uplatňují slovesa *svážet*, *schraňovat*, *schovávat*.)

Jako spisovné jsou kodifikovány formy *sklízet*, *klidit*, druhé sloveso je hodnoceno jako poněkud zastaralé.

3 Na většině území byly zapsány útvary s předponou. V Čechách a na záp. polovině Moravy převažuje forma *sklízet* (i v svč. dialektech jen s nezkrácenou kořennou samohláskou), ve stř. úseku střm. nář. v hláskoslovné obměně *sklózet* (ze staršího *sklúzet* po změně *ú* > *ou* > *ó*). V podstatě na vm. a slez. nářečí je omezena nepřehlasovaná archaická forma *sklúzat*. Varianta s přehlasovaným kořenným *-ú-* (*sklízat*) je hlavně na záp. okraji vm. nář.

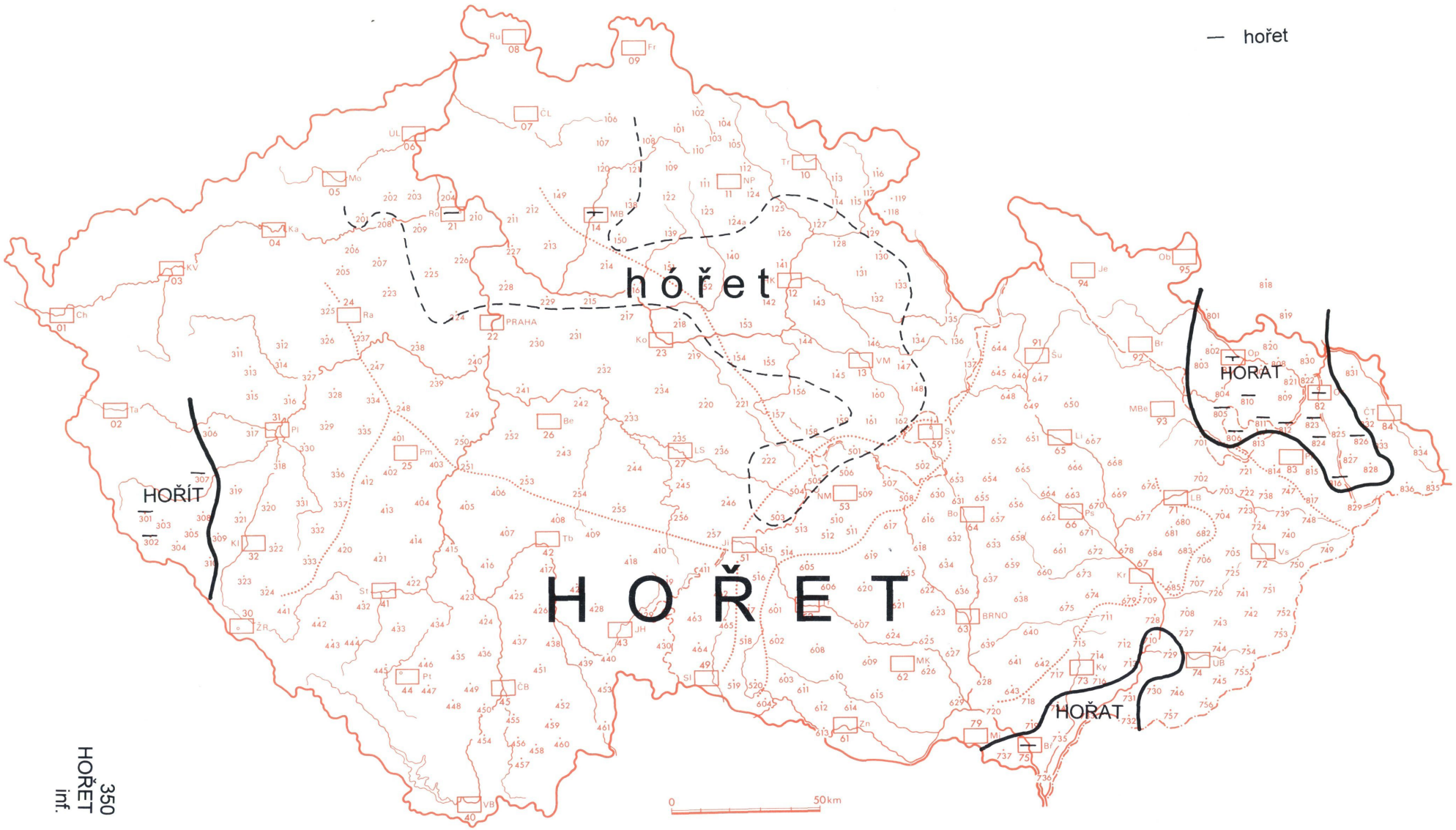

350
HOŘET
inf.

Podoba bez předpony *klidit* (na Vysokomýtsku a Královéhradecku převážně v podobě *klidit*) se vyskytuje zpravidla jako dubletní (vedle forem *sklízet*), a to v Podještědí, v Podkrkonoší a ve vých. polovině svč. nář., odtud přesahuje na jih podél čes.-mor. hranice k Jihlavě a dále v úzkém pruhu na jihovýchod až ke Znojmu.

Formy *klidět*, *skládět* jsou omezeny jen na menší areál na Znojemsku.

4 **klidit** stč. *kluditi*, Jg, Tk, SSJČ poněk. zastar., hluž. *kludźić* **sklízet** stč. *sklízěti*, Jg, Tk, SSJČ, hluž. *kludźeć* (‚čistit')

5 sklízet Po 1, Ju 1–6, Ru 2, 4 — sklizet Ju 6 — sklúzať Ju 7 — uklízat Ru 5

6 —

Bh

350 **hořet** inf. (219) — *mapa s. 497*

1 M hořet (goreć 831–833) — hóřet
hořít
hořat — horat (huorac' 801)

2 Položkou se sleduje přecházení slovesa *hořet* od 4. třídy vzor *trpět* do 5. třídy (*horat*, *horá*), do 1. třídy (*hořat*, *hore*) nebo do 4. třídy vzor *prosit* (*hořít*, *hoří*). Posledně jmenovaný tvar vznikl integrací slovesného základu infinitivu podle préz. tvarů (*hořít* podle *hořím*, *hoříš*…, srov. ČJA 4-347 večeřet).

Výchozí formou je **goreti*, jejímž pokračováním je tvar *hořet*. Slez. *horať* se přiřadilo k slovesům 5. tř. typu *volat* (*horat – hora*), jm. *hořat* je analogické podle nepřehlasovaných nář. tvarů typu *věšat*. Poměrně malý rozsah „nepřehlasovaných" forem (*hořat*, *horat*) plyne právě z jejich jiného, tj. analogického původu.

Vedle těchto morfologických diferencí je na mapě postižen také rozdíl hláskoslovné povahy, totiž podoba *hóřet* (proti *hořet*).

3 Téměř na celém zkoumaném území je běžný tvar inf. *hořet*, shodný se spis. jazykem, ve vých. úseku svč. nář., na Mladoboleslavsku a Roudnicku s přesahem až ku Praze v hláskové obměně *hóřet*. Zvláštní formou se vyděluje celek slez. nář. (bez přechodových nář. čes.-pol.). Zde sloveso přešlo důsledně do 5. třídy a má podobu *horat* (3. os. *horá*). Uvedeného tvaru se tu nezřídka užívá vedle formy *hořet*, přejímané vlivem spis. jazyka. Na větší části Slovácka je pruh obcí se slovesem *hořat* (*hořál*, ale *hoří*, řidč. i *hore*). Na oblast Chodska je omezena podoba inf. *hořít*.

V mluvě mladé městské generace se bez výjimky vyskytuje podoba shodná se spis. jazykem (*hořet*). Hlásková varianta *hóřet* v oblasti souvislého venkovského výskytu ve městech přetrvává.

4 **hořet** stč. *hořěti*, Jg, Tk, SSČ, sloven. *horieť*, pol. *goreć*, *gorzeć* **hořít** hluž. *horić*

5 hořet Po 1, Ju 3, 6, Ru 1–4 — hořeť Ju 7 — hóřet Ju 1–5, Ru 4, 5

6 SSA 12.45

Bh

b) diference dané prostým vyrovnáním

A. V pořadí jako první probíráme případy nář. rozrůznění u těch sloves 2. třídy, u nichž došlo k vyrovnání infinitivu podle tvarů ind. préz. Formy *začnu*, *začneš*… daly vzniknout inf. tvaru *začnout*. V důsledku střídnic za nosové samohlásky totiž formálně splynuly infinitivy různých sloves: *zapít* (*zapnu* i *zapiji*), *žít* (*žnu* i *žiji*), *-čít* (**-čnu* i *čiji*), *jít* (*jmu* i *jdu*) atd. Dotvořením nového infinitivu byla tato nežádoucí homonymie v nářečích odstraněna. Uvedený jev sledujeme na položkách začít, žnout, zapnout.

B. Na druhém místě následují případy zařazení sloves do čtvrté nebo do druhé třídy (např. *chytit – chytnout*, *vyplazit – vypláznout*, *zhasit – zhasnout*, *zapomenout – zapomnět*).

C. Dále jsou uvedeny případy přecházení mezi typy *trpět*, *sázet* a typem *prosit* (*muset*, *myslet*). Volněji je sem přiřazeno atematické sloveso *vědět* s analogickou kmenotvornou příponou *-í-* (*vědít*), atematické sloveso *mít* a modální sloveso *chtít*.

351
ZAČÍT
inf.

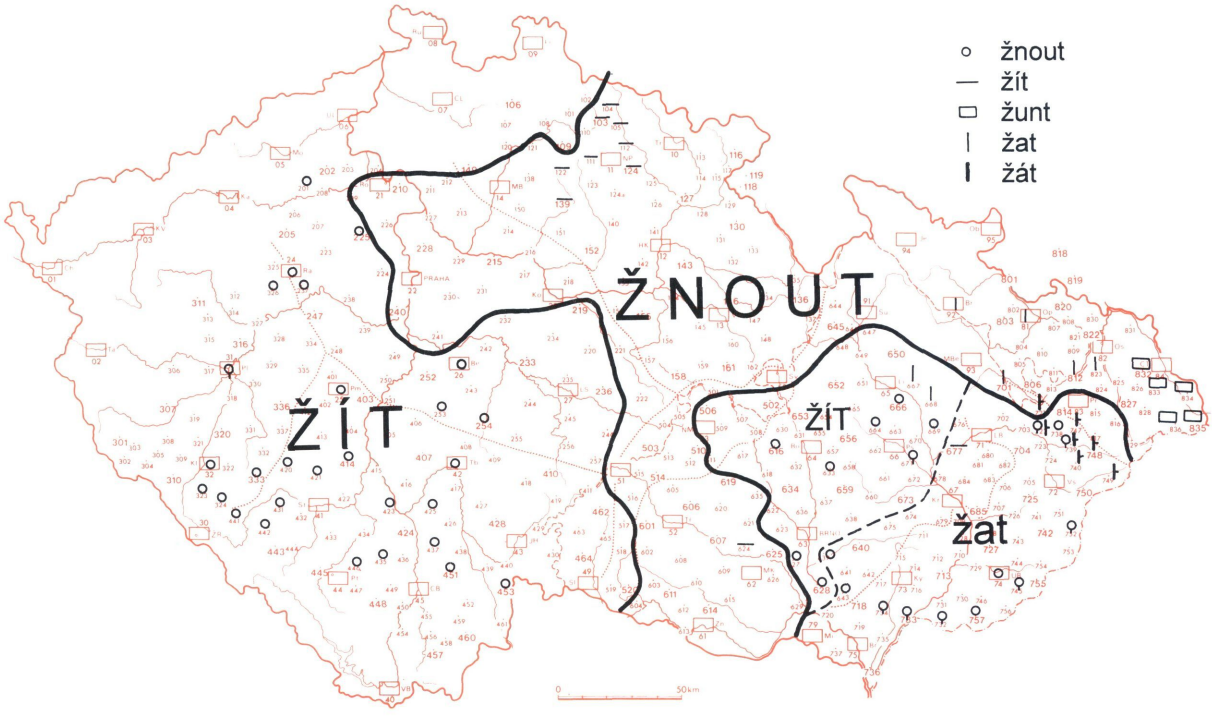

352
ŽNOUT
inf.

351 začít inf. (976) — *mapa s. 499*

1 M začnout (začnyć 831)
začít (í: jen PRO A1b; začet 613) — začat — začáť — začuňć 832–835

2 Na mapě je zachycen přechod starší podoby infinitivu slovesa *začít* k slovesům typu *minout*.

Repertoár různých nář. forem infinitivu tohoto slovesa je shodný s formami sloves *žnout* a *zapnout* (srov. dále). Zeměpisné rozšíření jednotlivých podob je však poněkud odlišné.

Byly též postiženy různé střídnice za pův. nosovou samohlásku v základu slova *(*začęti > začat, začít*), forma *začunt* ukazuje na rozložení pův. nosovky.

3 Územně dominující podobou je *začít* (v svč. dialektech zpravidla nekrácenou, v střm. nář. krácenou důsledně, srov. PRO Alb). Tato forma zabírá téměř celé Čechy, na Moravě zasahuje po hranici tvaru *začat*, jenž je charakteristický pro vm. nářečí a pro vých. okraj střm. dialektů. (Hranice podoby *začat* se kryje s hranicí podoby *žat*.) V slez. nář. je obvyklý ještě na teritoriu mezi Odrou a Ostravicí. Na sev. okraji vm. nář. je běžná forma se zdlouženým vokálem *začát*.

Infinitiv *začnout* zahrnuje větší část svč. nář.; v jejich vých. polovině je to forma jediná, na jv. Mladoboleslavsku a Novopacku se dokládá jako dubletní (vedle tvaru *začít*). Odděleně se vyskytuje ještě v záp. úseku slez. nář. a na Frýdecku. Z Těšínska a Jablunkovska pocházejí doklady na tvar *začunt* (v realizaci *začuňć*).

V mluvě měst převládá tvar *začít*, vedle něho se zvláště na Moravě uplatňuje též tvar *začnout*.

4 **začat** sloven. *začať*
začít stč. *začieti*, Jg, Tk, SSJČ, luž. *zaceć*
začunt pol. *zacząć*

5 začít Ju 3, 5, Ru 3 — začit Ju 4, Ru 2, 4 — začat Ju 6, Ru 5 — začať Ju 7 — začnout Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 4

6 ASJ II 244b

Bh

352 žnout inf. (1062) — *mapa s. 499*

1 M žnout (žnyć 831)
žít (í: jen PRO A1b) — žat — žát 721, 722, 739, 740, 747–749 — žuňć 833–836

2 Mapa zachycuje rozsah nář. přechodu starší podoby infinitivu slovesa *žít* k slovesům typu *minout* (*žnout*). Repertoár různých nář. forem tohoto slovesa se neliší od repertoáru slovesa *začít* (srov. výše). Zeměpisné rozšíření jednotlivých podob je však poněkud odlišné.

3 Základní protiklad tvoří inf. *žnout* × *žít* (s obměnami *žat*, *žunt*).

Forma *žnout* zabírá oblast svč. nářečí s přesahem až na Roudnicko, do okolí Prahy a k Benešovu, zasahuje též na jz. Moravu až po Brno a na severu na Zábřežsko. Odděleně se poměrně často vyskytuje ještě na jihu Čech. Zde je však uvedená forma vždy dubletní vedle *žít*. Kompaktní územní celek tvoří rovněž ve slez. nář. Roztrouseně se jako novější dubleta nachází porůznu také na stř. a již. Moravě.

Starobylý tvar *žít* zabírá jz. polovinu Čech a odděleně zejména stř. část střm. nář. (zde v pravidelně krácené obměně). Jako dubletní se vyskytuje vedle běžnější formy *žnout* na širším Novopacku.

Podoba *žat* je charakteristická pro vm. nář. se značným přesahem na západ do sousedních nář. střm. a do již. úseku nář. slez. Sev. okraj Valašska se vyděluje podobou *žát*. Forma *žunt* je běžná zejména na Jablunkovsku.

Výzkum této položky byl realizován také ve městech, ale pouze u starší generace, tedy ne v pohraničí. V mluvě většiny měst převládá tvar *žnout*.

4 **žnout** Tk lid., SSJČ, luž. *žnyć*, *žnjeć*
žít stč. *žieti*, Jg, Tk, SSJČ, luž. *žeć*
žát SSJČ zast.
žat SSJČ zast., sloven, *žať*
žunt pol. *żąć*

5 žnout Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — žňout Ru 3 — žít Ju 5, Ru 2 — žat Ju 6, Ru 5 — žať Ju 7

6 SSA 12.38

Bh

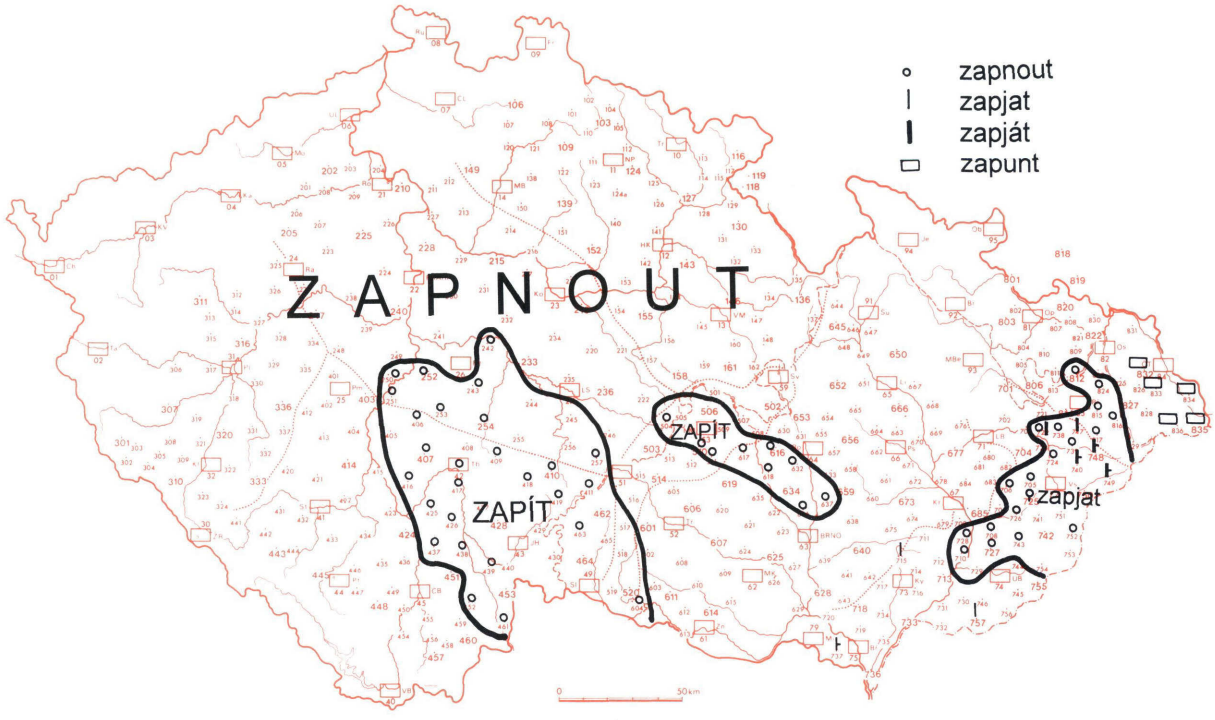

353
ZAPNOUT
inf.

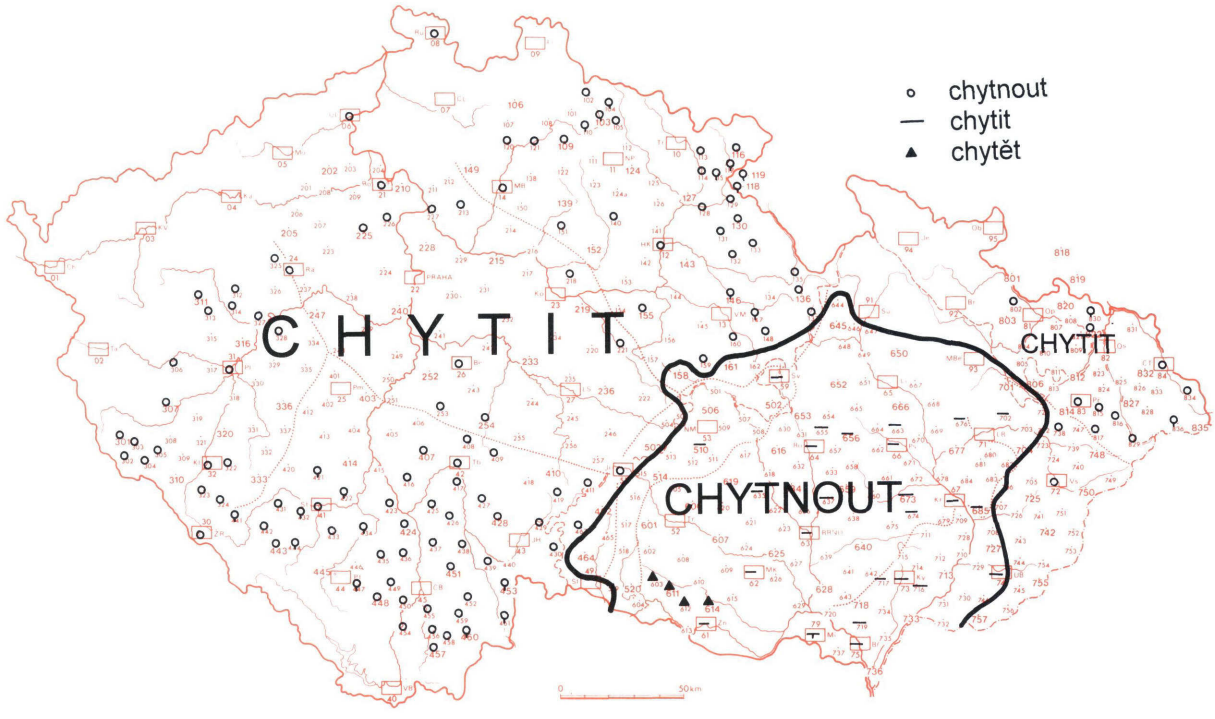

354
CHYTNOUT
inf.

353 **zapnout** inf. (543) — *mapa s. 501*

1 M zapnout (zapnyć 831)
zapít — zapjat — zap'áť 722, 740, 747–749 — zap'uńć 832–836

2 U inf. slovesa *zapnout* se řeší týž problém, jaký byl řešen u předcházejících dvou položek, repertoár forem je u tohoto slovesa stejný, jednotlivé podoby se však liší územním rozsahem. Ve vm. dialektech je běžná varianta s měkkou retnicí (*zap'at*), její rozsah postihuje PRO B5a.

3 Největší územní rozšíření má podoba *zapnout*, shodná se spis. jazykem; vyskytuje se téměř na celém zkoumaném území. Forma *zapít* tvoří dvě kompaktní oblasti, ale i zde tato varianta většinou koexistuje vedle *zapnout*. Jde o areál zahrnující již. Benešovsko, Táborsko, Jindřichohradecko a jz. cíp Moravy. Dále se uvedená forma nachází na menším územním celku rozkládajícím se od Novoměstska až na sev. Brněnsko.

Podoba s neprovedenou přehláskou *zapjat* je doložena ze sev. poloviny vm. nář. a z již. úseku slez. dialektů. Vyskytuje se tu většinou v dubletě s formou *zapnout*. Hlásková varianta *zapjáť* byla zaznamenána jen na Valašsku.

Obměna *zapjunt* charakterizuje nářečí na Těšínsku a Jablunkovsku.

V městské mluvě je na celém zkoumaném území běžná pouze forma *zapnout*.

4 **zapnout** Jg, Tk. SSJČ, sloven, *zapnúť*, hluž. *zapnyć* **zapunt** pol. *zapiąć*
zapít stč. *zapieti*, sloven, *zapäť*, hluž. *zapjeć*

5 zapnout Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4 — zapnót Ju 6 — zapnut Ru 5 — zapnúť Ju 7 — zap'ať Ju 7

6 ASJ II 247

Bh

354 **chytnout** inf. (1875) — *mapa s. 501*

1 M chytnout
chytit
chiťet 603, 610 (cheťet 611, 614)

2 Mapa zobrazuje územní rozšíření slovesných tvarů *chytit* (4. tř.) a *chytnout* (2. tř.). Ze stč. jazyka je doložen jen tvar *chytit*. Spis. jazyk hodnotí oba tvary jako rovnocenné varianty.

Novotvar *chytět* ukazuje na přechod slovesa k typu *trpět*.

V Čechách se uvedená položka zkoumala jen na opěrné síti bodů.

3 Pro nář. situaci je u uvedeného infinitivu na značném území charakteristická dubletnost tvarů. Platí to zejména pro Čechy. Tvaru *chytit* se tam většinou užívá vedle formy *chytnout*, ta se vyskytuje zvláště v nář. jzč. a svč. Střč. dialekty jsou charakterizovány tvarem *chytit*, jenž odtud přesahuje do sousedních nářečí. Ten jako jediný převládá ještě v stř. a sev. úseku vm. dialektů a v nář. slez. Pokud se zde vyskytuje tvar *chytnout*, jde většinou o projev nového vývoje (tak zejména na Frenštátsku). Na ostatním území Moravy dominuje forma *chytnout*, nepříliš často v dubletě s tvarem *chytit*. Forma *chytět* je doložena jen z mikroareálu na Znojemsku.

Mluva měst se výrazně neliší od venkovského okolí, v mor. městech je běžná také podoba *chytit* (i tam, kde je v okolním tradičním dialektu jen tvar *chytnout*).

4 **chytit** stč., Jg, Tk, SSJČ, sloven. *chytiť* **chytnout** Jg, Tk, SSJČ

5 chiťit Ju 1–4. Ru 2, 4 — chyťiť Ju 7 — chíťiť Ju 5 — chitnouťi Ju 1 — chitnout Po 1, Ju 3, 4, Ru 3 — chitnót Ju 6 — chytnúť Ju 7 — chitnút Ru 5

6 —

Bh

355 **vypláznout** inf. (1936) — *mapa s. 503*

1 M vypláznout (-a- 81, 84)
vyplazit — vypláziť — vyplynźić 831–836

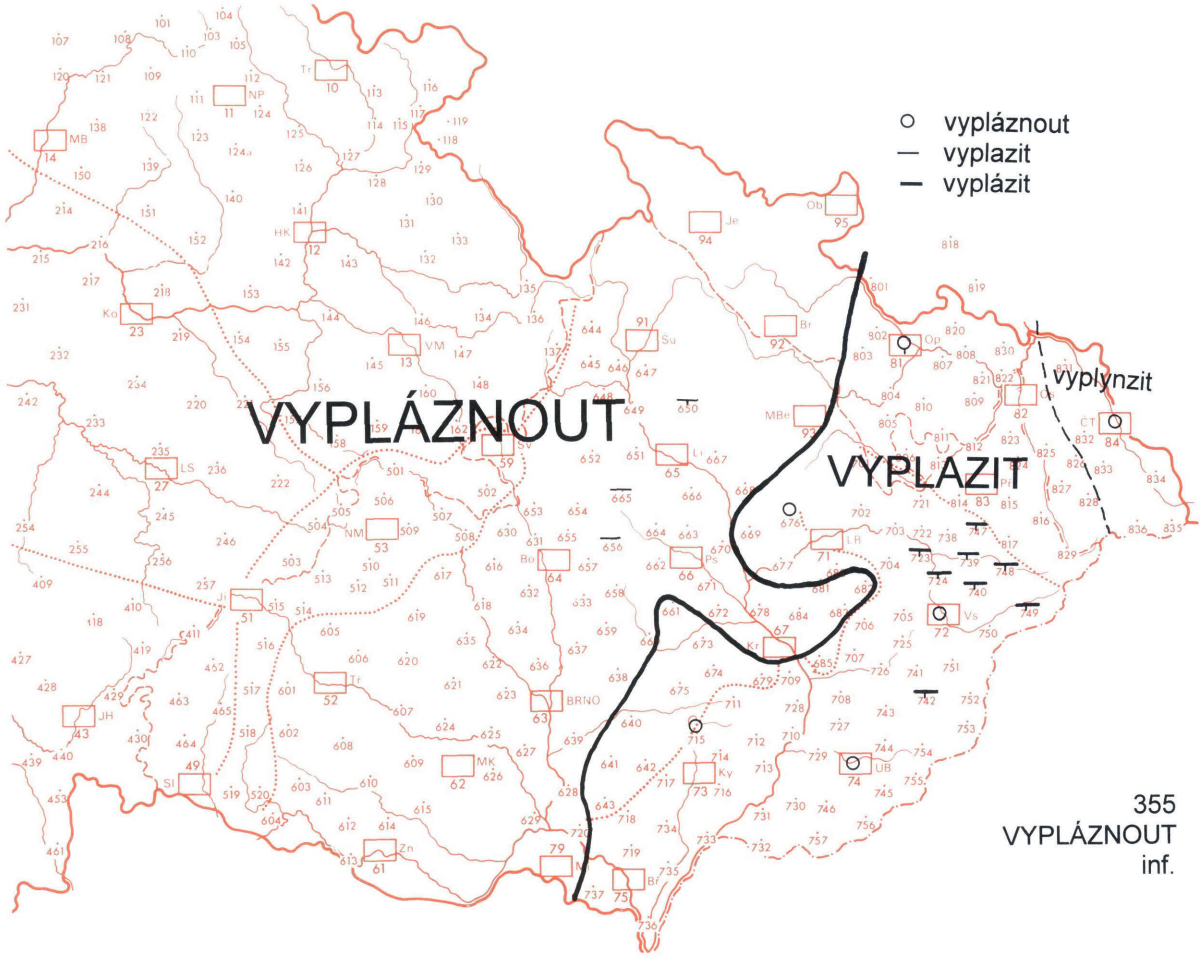

355
VYPLÁZNOUT
inf.

356
ZHASNOUT
inf.

2 Sledoval se infinitiv okamžitého slovesa *vypláznout* (jazyk). To vzniklo odvozením od základového slovesa *vyplazit* a řadí se do 2. třídy. Na části zkoumaného území však k takovému vývoji nedochází. Rozdíl *vyplazit* × *vypláznout* postihujeme na mapě jako rozdíl základní. Kromě něho zachycujeme též diferenci v kvantitě kořenné samohlásky (*vyplázit* × *vyplazit*) a výskyt tvarů se skupením *-yn-* (*vyplynzit*); jako by tu šlo o rozloženou nosovku, ta zde však v starším jazyce nebyla.

Ve spis. jazyce jsou kodifikovány oba tvary, *vypláznout* i *vyplazit*.

3 Starší forma *vyplazit* je omezena na vých. Moravu a Slezsko. Z vm. dialektů přesahuje ještě do vých. pruhu stř. dialektů (bez Holešovska). Na ostatním území je podoba *vypláznout*.

Hlásková obměna *vyplázit* tvoří mikroareál na Valašsku. Podoba *vyplynzit* pokrývá území přechod. čes.-pol. dialektů.

4 **vyplazit** Jg. SSJČ, sloven. *vyplaziť* **vypláznout** Jg, Tk, SSJČ

5 vipláznout Ju 1–3, 5, 6, Ru 2–4 — vypláziť Ju 7 — viplazit Po 1, Ru 5

6 —

Bh

356 **zhasnout** inf. (232) — *mapa s. 503*

1 M zhasnout (zgasnyć 831) — schasnout — schásnout (též zhásnout 319)
zhasit (zahas'ic' 806, 820)

2 Mapa zachycuje rozšíření tvarů faktitivního slovesa *zhasit* (4. tř.) a *zhasnout* (2. tř.). Sledovaly se též formy se zdlouženou kořennou samohláskou a s analogickou asimilací ve skupině *zh-* (např. podle *scházet* a podle případů s pův. *sh-*).

3 Kromě Slezska je pro celou zkoumanou oblast charakteristická podoba *zhasnout*. Vých. skupina slez. nář. zná jen tvar *zhasit*. Tato forma byla zaznamenávána jako dubletní (vedle *zhasnout*) porůznu také ve skupině západní a na mor.-sloven. pomezí.

Forma *schasnout* se vyskytuje na záp. okraji Čech, podoba *schásnout* se omezuje na Chodsko.

V městské mluvě je na celém území jen tvar *zhasnout*.

4 **zhasnout** Jg, Tk, SSJČ, sloven. *zhasnúť*, pol. *zgasnąć* **zhasit** Jg, Tk poněkud kniž., SSJČ, luž. *zhasyć*

5 zhasnout Ju 1–5, 6. Ru 2–4 — schasnout Po 1, Ju 1, Ru 4 — zhasnút Ru 5 — zhasnúť Ju 7 — zhasit Ju 5, 7

6 —

Bh

357 **zapomenout** inf. (1738) — *mapa s. 505*

1 M zapomenout
zapomňet — zapomjet — zapom'et — zapumňeć
zapomňic' 827–829

2 Mapa zachycuje rozdíl v zařazení slovesa *zapomenout* k druhé (*zapomenout*) nebo čtvrté (*zapomnět*) třídě. Na části území se začlenění netýká jen infinitivu, vedle *zapomnět* (jako *trpět*) je také *zapomím, zapomíš…* (jako *trpím…*). Na mikroareálu ve Slezsku se dotvořil k těmto tvarům i infinitiv *zapomnít*.

Spis. jazyk má podoby obě, ale forma *zapomnět* je hodnocena jako zastaralá nebo nářeční. Ind. préz. má tvary jen podle sloves 2. třídy, spis. tedy jen *zapomenu*. V starším psaném jazyce se vyskytovala také podoba *zapomnít*.

Dnešní nář. stav ukazuje na kontaminaci dvou různých sloves: *pomęnǫ pomęnǫti* (> *pomanúti* > *pomenout*) a *pomьnjǫ pomьněti* (> *pomnieti* > *pomnít*; *pomnět*).

3 Celé Čechy a záp. Morava mají formu *zapomenout*. Ta patrně vlivem spis. jazyka proniká poměrně hojně i dále na východ (zejména do stř. nář. a do oblasti styku slez. a vm. dialektů) a vyskytuje se tu zpravidla jako mladší varianta vedle formy *zapomnět*, jež je pro tradiční dialekty Moravy charakteristická.

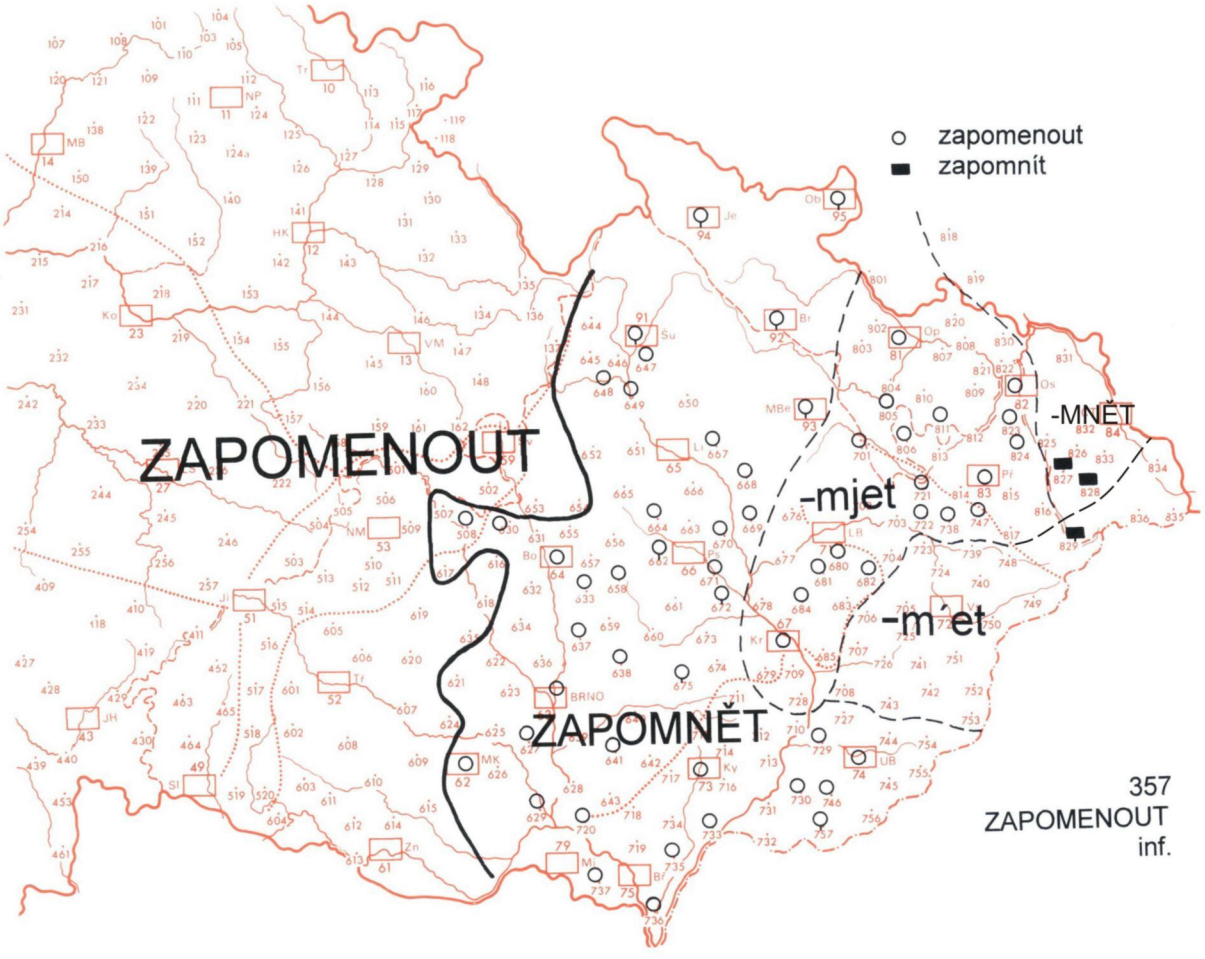

357
ZAPOMENOUT
inf.

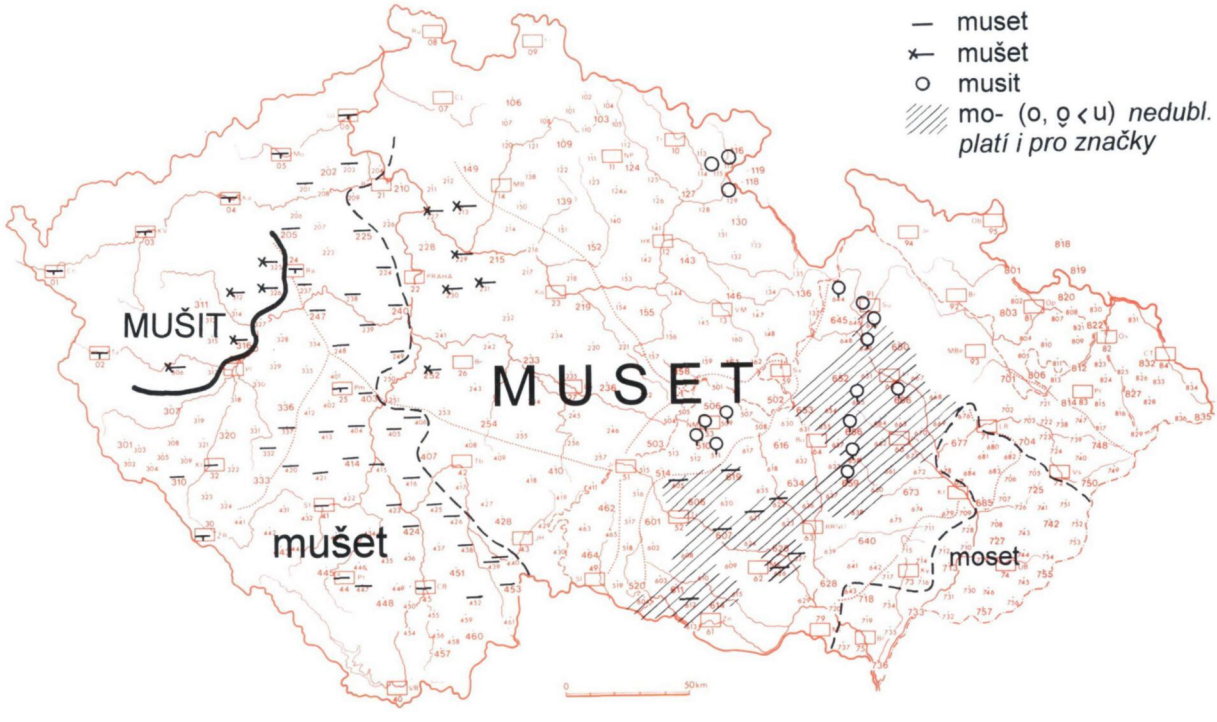

358
MUSET
inf.

Podoba *zapomnít* byla zachycena jen v několika lokalitách na Frýdecku.

Hláskový rozdíl *zapomňet* × *zapomjet* × *zapom'et* lze sledovat i v PRO B3, B5a, pouze na Frýdecku-Místecku a v části přechod. nář. čes.-pol. je místo očekávaného skupení souhlásek *-mj-* spojení *-mň-*, srov. *mjesto*, *m'esto*, ale *zapomňet*. Tento jev svědčí o navázání na starý tvar *zapomьněti*.

4 **zapomenout** stč. *zapomanúti*, Jg, Tk, SSJČ, sloven. *zapomenúť*
zapomnít stč. *zapomnieti*, Jg, SSJČ říd., luž. *zapomnić*
zapomnět stč. *zapomněti*, Jg, SSJČ zast. a nář., sloven, kniž. a zast., pol. *zapomnieć*

5 zapomenout Po 1, Ju 1–5, Ru 4 — zapomenút Ru 4 — zapomanout Ru 2 — zapomňet Ju 6–8

6 —

Bh

358 **muset** inf. (2472) — *mapa s. 505*

1 M musẹt — moseṭ (*o*, *ǫ* < *u*) — moseṭ (též mošet 457) — mušet
musit — mǫsẹt — mušit (též mušít 303, 304)

2 Položka byla zaměřena na rozdíly v zařazení modálního slovesa cizího původu buď k typům *trpět* / *sázet* (*muset*, *mušet*), nebo k typu *prosit* (*musit*, *mušit*). Na mapě jsme rovněž zachytili hláskové varianty *mušet*, *mušit*. Ty jsou analogií dotvořeny k starším tvarům 1. os. sg. ind. préz. *mušu*.

Na větší části vm. dialektů se běžně vyskytuje fonetická obměna *moset*. Samohláska *o* zde ukazuje na rozdílný reflex za cizí hlásku v přejímaném slově (sthn. *muo3an*). V stř. dialektech jde však o realizaci změny *u* > *o*, *ǫ*, předpokládáme tedy, že nář. formy *moset*, *mǫset* vznikly ze staršího *muset*, srov. PRO D2b.

Stř. obměna *mǫsẹt* vznikla pravidelnými hláskoslovnými pochody ze starší podoby *musit*, proto je mapována pod tímto symbolem, srov. PRO D2a, F1.

Ve spis. jazyce jsou formy *muset*, *musit* synonymní, v nářečích byla podoba *musit* zachycena výjimečně.

3 Většinová je podoba *muset*, forma *musit* je doložena naším výzkumem jen z několika měst (tam jde o nové přejetí ze spis. jazyka), z Novoměstska a z Náchodska. Obměna *mušit* vytváří pouze malý areál na okraji záp. Čech (záp. od Plzně a Rakovníka). I tam je výskyt uvedené formy často dubletní vedle hláskové varianty *mušet*. Ta je charakteristická pro rozsáhlou oblast zahrnující téměř celé území jzč. nář. (bez vých. části Táborska) a pro přilehlý záp. úsek střč. dialektů. Zejména na sever a východ od Strakonic se užívá vedle uvedeného tvaru dubletně i formy *muset*, jež je obvyklá na celém ostatním území.

Varianty s kořenným *mo-*, popř. *mǫ-* (z pův. *mu-*) pokrývají centrální úsek stř. dialektů a dále zejména Brněnsko, vých. Třebíčsko a Znojemsko.

Jiného původu je *moset* na Holešovsku a v již. části vm. dialektů po Vsetín.

4 **muset** stč. *muséti*, Jg, Tk lid. a hovor., SSJČ, sloven. *musieť*, pol. *musieć*
musit stč., Jg, Tk, SSJČ, hluž. *musyć* (pol. *musić* ‚nutit')
mušet stč. *mušěti*, Jg
mušit stč. *mušiti*

5 muset Po 1, Ju 1–3, Ru 4, 5 — mušet Ru 1–3

6 ASJ II 266:236

Bh

359 **myslet** inf. (1745) — *mapa s. 507*

1 M myslit (męslẹt 647, 649, 651–666, 668)
mysleṭ — myśleṭ (-s'- 819, -š- 835, 836)

2 Mapa postihuje rozdíl u infinitivu slovesa *myslit* / *myslet*. Obě formy se uchovávají jak ve spis. jazyce (tam bez jakéhokoli rozdílu), tak v nářečích. V dialektech se však tyto varianty liší územním rozšířením.

Obměna *męslẹt* je charakteristická pro centrální úsek stř. nář., vznikla patrně víceméně pravidelnými hláskovými změnami *y* (*i*) > *ę*, srov. PRO D2a. Proto je uvedený tvar začleněn do oblasti formy *myslit*.

3 Větší část zkoumaného území pokrývá tvar *myslet*. Forma *myslit* se vyskytuje zvláště na okrajích Čech, na Moravě zejména v čm. dialektech, v centrálním úseku stř. nář. a sev. od Brna. V Čechách se vyskytuje často

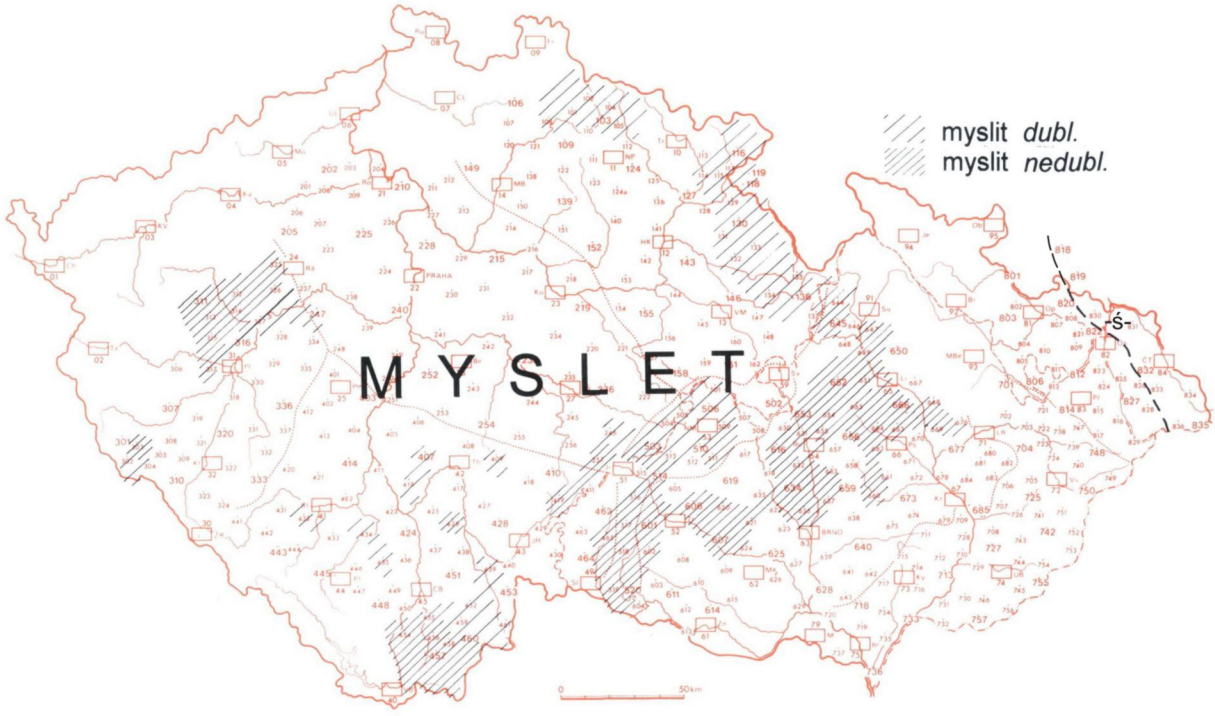

359
MYSLET
inf.

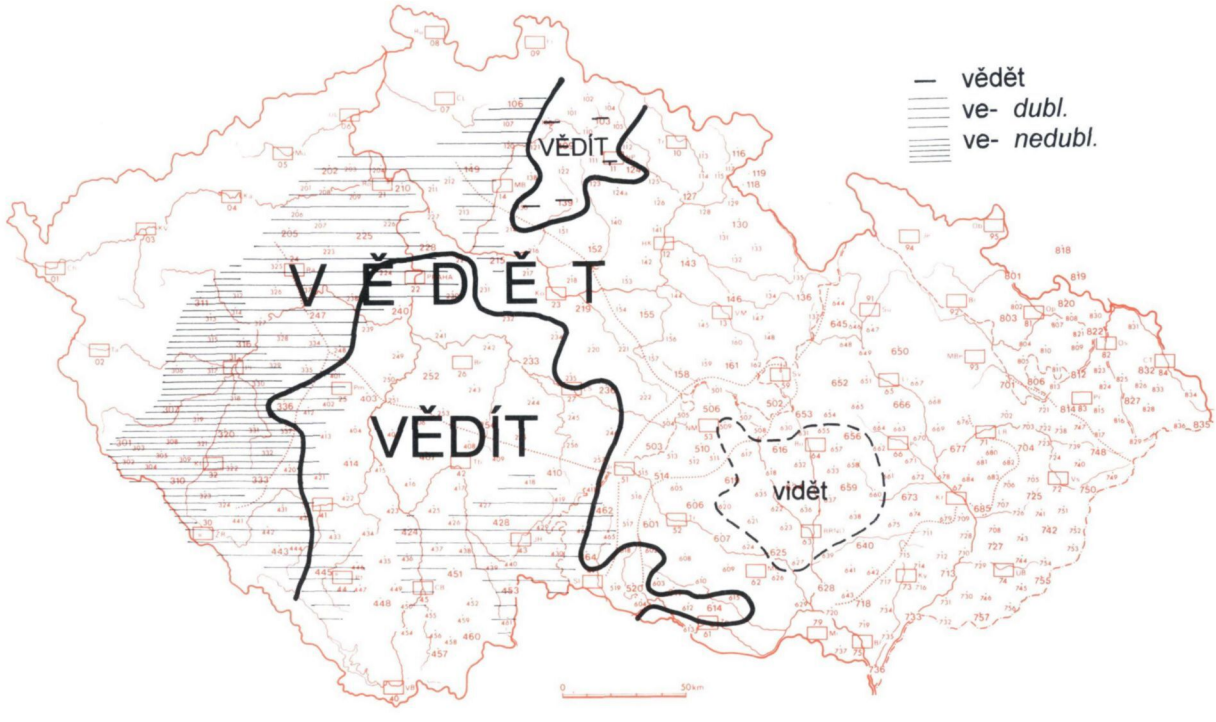

360
VĚDĚT
inf.

v dubletě, nedubletně je doložena jen z menšího areálu sz. od Plzně a jz. od Rakovníka a v doudlebském nář. úseku již. od Českých Budějovic.

4 **myslit** stč., Jg, Tk, SSJČ, luž. *myslić* **myslet** Tk, SSJČ, sloven. *myslieť*, pol. *myśleć*

5 mislet Po 1, Ju 1–6, Ru 2, 4, 5 — mislit Ru 3

6 ASJ II 266:236

Bh

360 **vědět** inf. (1748) — *mapa s. 507*

1 M vjeďet (vjéďet 131–133, 146, 13) — veďet — viďět — vjeďít (-it 104, 109, 122, 139, 150) — veďít

2 Mapa ukazuje zeměpisný rozsah infinitivního tvaru atematického slovesa *vědět* a jeho obměny s kmenotvornou příponou *-í-*. Tvar *vědít* se mohl zformovat na základě tendence dloužit kmenotvorné přípony: *věděti* > *vědieti* > *vědít*, srov. jzč. formy *trpít*, *volát*. Tyto formy mají však poměrně omezený územní rozsah (širší Chodsko), kdežto dloužení u sledovaného slovesa se vyskytuje mimo Chodsko a zahrnuje rozsáhlejší území; svědčí to nepochybně o rozhodujícím vlivu tvaru 3. os. pl. ind. préz. *vědí*.

Na mapě je zároveň zaznamenáno rozšíření depalatalizovaných obměn *vedět*, *vedít* a stř. podoby *vidět*, vzniklé v důsledku užší výslovnosti e-ové samohlásky; viz ČJA 4-374 věděl a ČJA 5, Změna e, ě > i, s. 112–115.

3 Forma *vědět*, shodná se spis. jazykem, je obvyklá téměř na celém zkoumaném území, zpravidla jako dubletní i v areálech s příznakovými nář. tvary.

Podoba *vědít* vytváří větší souvislý celek v již. a stř. Čechách, vymezený zhruba městy Praha, Příbram, Strakonice, Prachatice, Slavonice a Ledeč nad Sázavou. Na již. Moravě zasahuje úzkým pruhem až na Znojemsko. Odděleně se vyskytuje ještě na mikroareálu v Podkrkonoší a mezi Novou Pakou a Mladou Boleslaví.

Hláskově obměněná varianta *vidět* pokrývá výraznou oblast ve střm. dialektech mezi Novým Městem na Moravě, Moravským Krumlovem, Vyškovem a Boskovicemi.

Formy s depalatalizovaným *ve-* (*vedět*, *vedít*) zabírají široký souvislý pás na sz., záp. a již. okrajích Čech (mimo již. Českobudějovicko). Jsou téměř důsledně dubletní s výchozí formou *vědět*, jen zč. úsek se vyděluje podobou *vedět* jako formou jedinou, viz ČJA 5-227c běžet.

4 **vědět** stč., Jg, Tk, SSJČ, sloven. *vedieť*, pol. *wiedzieć*, hluž. *wědźeć*

5 weďet Po 1, Ju 4 — vjeďet Ju 1, 3–8, Ru 2–5 — veďet Ru 2 — vjéďet Ju 1, 2

6 —

Bh

361 **mít** inf. (2468) — *mapa s. 509*

1 M mít — mit — mňet
mat 755, 757

2 U nář. podob infinitivu nepravidelného slovesa *mít* byla zachycena především diference *mít* × *mět*, daná tzv. mor. krátkostí v původně dvouslabičných infinitivech (v důsledku toho nemohlo dojít ke změně *ie* > *í*). Tento stav mohl být také podpořen shodou samohlásky tvaru příčestí minulého *měl*.

Zeměpisný rozsah krácení kořenné samohlásky *í* > *i* (tj. *mít* > *mit*) je menší, než zachycuje mapa PRO A1cd, ale ve srovnání s rozšířením podoby *chtit* (srov. ČJA 4-362 chtít) je větší.

Ojediněle doložená morfologická obměna *mat* navazuje na sousední slovenštinu.

3 Záp. část zkoumaného území pokrývají areály podob *mít* a *mit*, na vých. části (tj. na celém území Moravy bez jejího jz. okraje a ve Slezsku) byla zaznamenána obměna *mět*; dubletně byla zapsána ještě na Náchodsku, Vysokomýtsku a širším Jihlavsku.

Forma *mít* je jako nedubletní doložena z jzč. nář. a přilehlých oblastí ve střč. nář. (zasahuje až k Roudnici nad Labem a ke Kolínu); dubletně s podobou *mět* byla navíc zachycena na území mezi Svitavami a Brnem.

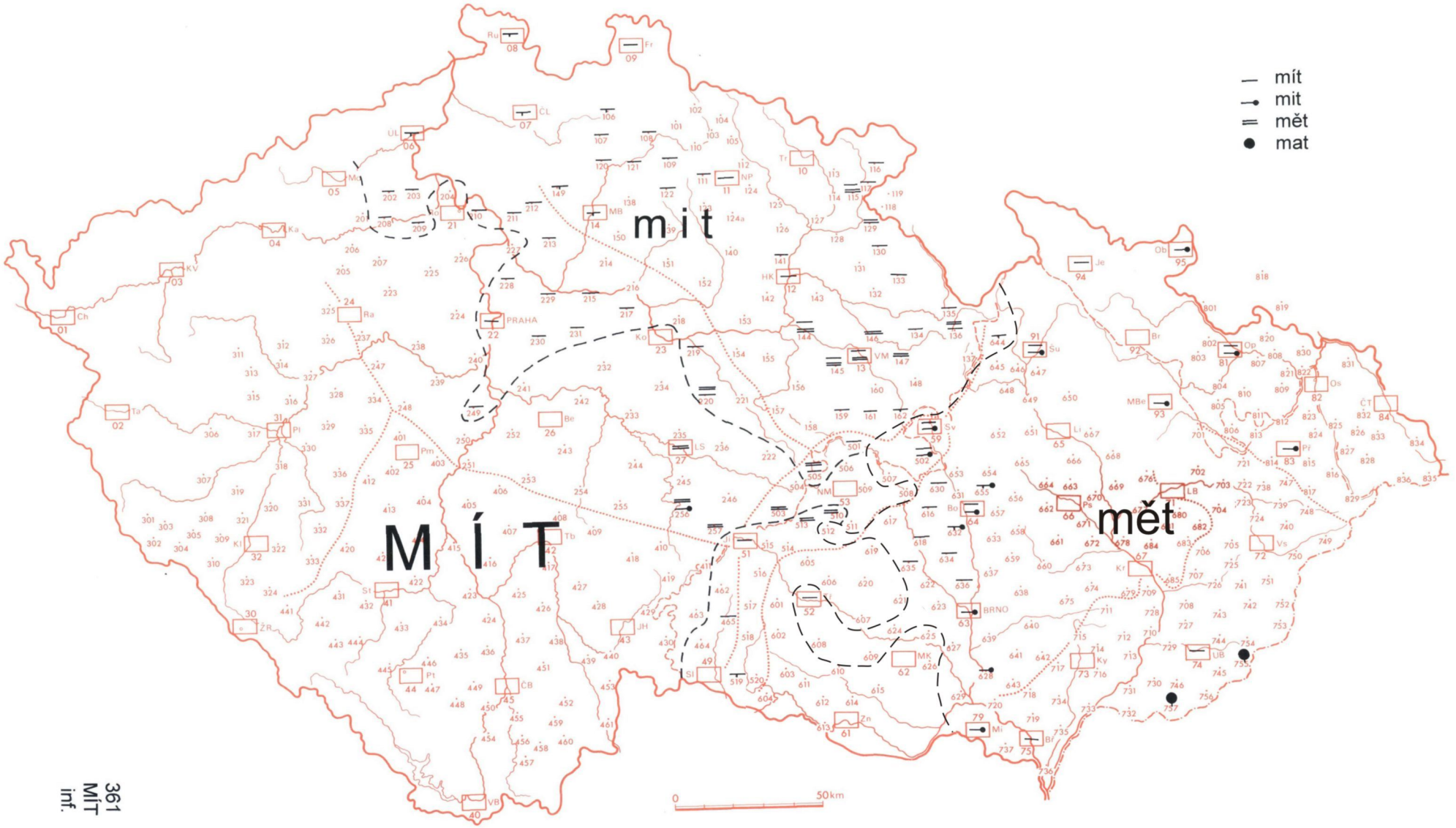

361
MÍT
inf.

Obměna *mit* vytváří velký areál v svč. nář. s přesahem do střč. nář. (zejména k Praze), na západě a východě tohoto areálu často v dubletě s podobou *mít*. Dále pokrývá jz. část Moravy.

Varianta *mat* byla zaznamenána v kopanič. nář.

Situace ve městech zhruba odpovídá venkovskému okolí; především do mluvy mladší generace proniká podoba *mít*, na Moravě i *mit*.

4 **mat** sloven. *mať*
mět pol. *mieć*, hluž. *měć*
mít stč. *jmieti*, Db i Tk *míti*, MČ

5 mít Ju 3, Ru 1–3 — mit Po 1, Ju 1, 2, Ru 4 — mňet Ju 6, Ru 5 — m'eť Ju 7

6 OLA 1494

Ir

362 **chtít** inf. (2494) — *mapa s. 511*

1 M chťít — chťit — chcit (-í- 430, 463, 465, 518, 519) — scit — chťet — chcet (chcéť 738) — scet

2 U nář. podob infinitivu nepravidelného slovesa *chtít* byla zaznamenána zejména diference *chtít* × *chtět*, daná tzv. mor. krátkostí dvouslabičných infinitivů a podporovaná analogickým vyrovnáváním podle tvaru příčestí minulého *chtěl* (srov. IV-361 mít).

Integrací prézentního a infinitivního kmene byly vytvořeny obměny *chcit*, *chcet*. Inventář podob doplňují varianty vzniklé asimilací počáteční konsonantické skupiny *chc-* > *sc-* (*scit*, *scet*; srov. též ČJA 4-375 chtěl) a krácením kořenné samohlásky *í* > *i* (*chtit*; zeměpisný rozsah je zde menší, než zaznamenává mapa PRO A1cd).

3 Podoba *chtít*, shodná se spis. jazykem, je běžná v celých jzč. nář. a téměř celých střč. nář. a místy se vyskytuje též v svč. nář.

Obměna *chtit* byla zapsána zvláště ve stř. části svč. nář. s výběžkem na Kolínsko a k Praze.

Podoba *chcit* je doložena ze dvou menších oblastí: z jz. cípu Moravy a severozápadně od Mor. Krumlova; bývá zpravidla v dubletě s variantou *scit*.

Varianta *chtět* byla zaznamenána na širokém Ledečsku (zde často vedle formy *chtít*), ve vých. části svč. nář., v sev. úseku čm. nář., v sv. polovině střm. nář. a ve vm. nář. mezi Kyjovem a Vsetínem. Odděleně se dokládá z vých. úseku slez. nář.

Podoba *chcet* se vyskytuje na již. Novoměstsku, sz. a jv. Třebíčsku, již. Boskovicku, Brněnsku a Břeclavsku; dále vytváří mikroareál v kopanič. nář.; odděleně byla zaznamenána ještě v záp. a již. úseku slez. nář. s přesahem do vm. nář. až k Vsetínu. Na okrajích vyznačených oblastí bývá dubletní s formou *chtět*.

Obměna *scet* se zřídka dokládá z již. Moravy, a to vždy spolu s jinými nář. podobami.

Situace ve městech zhruba odpovídá venkovskému okolí.

4 **chcet** sloven. *chcieť*
chcit hluž. *chcyć*
chtět MČ nespis., pol. *chcieć*
chtít stč. *chtieti*, Db i Tk *chtíti*, MČ

5 chťít Ju 3, Ru 2, 3 — chťit Ju 1 — chťet Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 4 — chťeť Ju 7 — chcet Ru 5 — chceť Ju 7

6 ASJ II 264:234, SSA 10.68

Ir

3. Diference morfologicko-slovotvorné povahy

Kromě rozdílů v zařazení do různých slovesných tříd vykazují dále probíraná slovesa také diference ve způsobu tvoření (rozdílné předpony, přípony apod.).

363 **zábst** inf. (1568) — *mapa s. 513*

1 M zápst — zípst (zejpst 116, zípct 329, 334)
zábnout 325, 79, 84

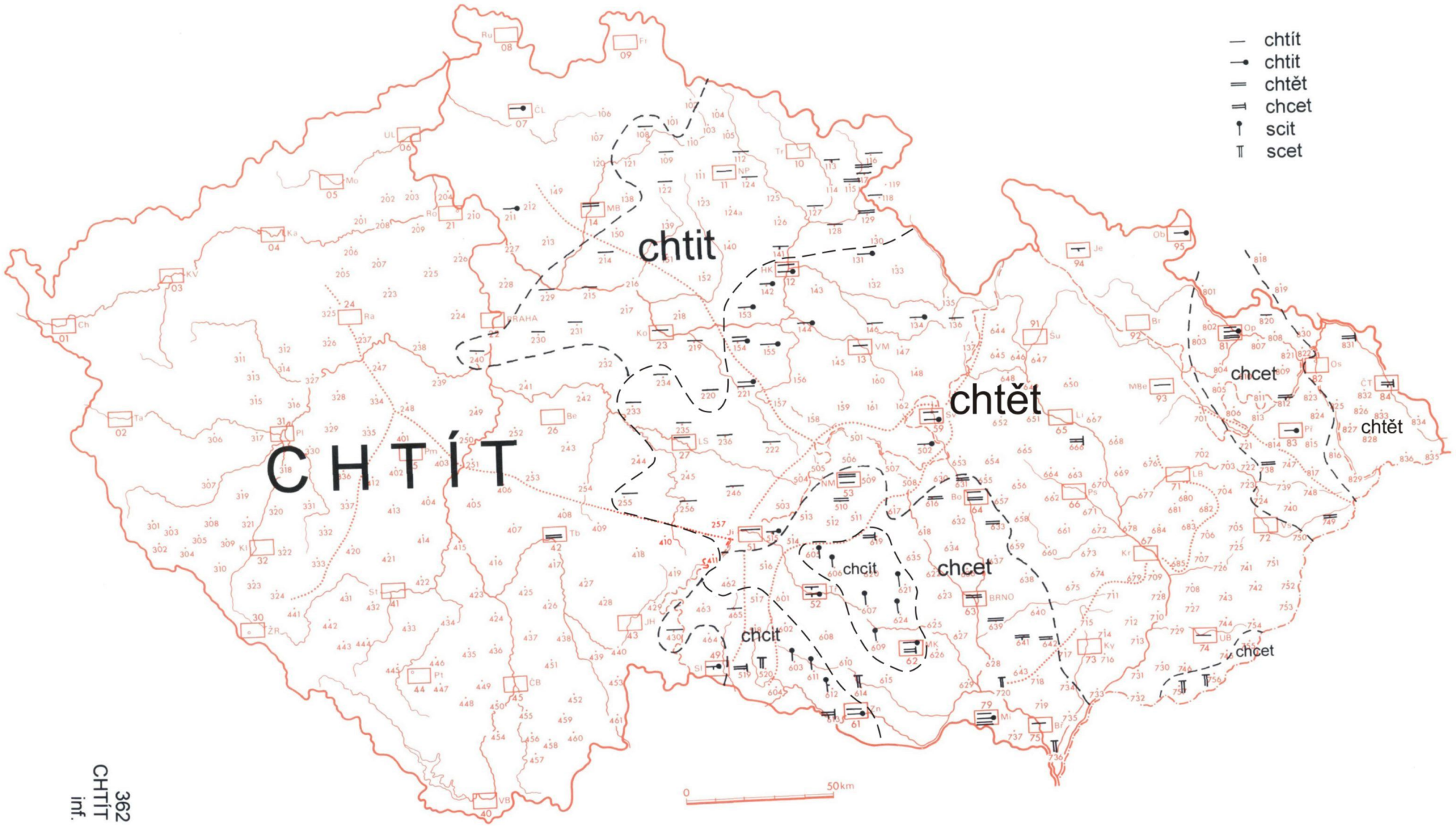

362
CHTÍT
inf.

zebat — zábat 206, 208 (zabat 715, 83)
ozíbat — ozábat (oz'o- 824–829, ozjabac 755) — ǫoźumbat 831–834, -ž- 835, 836
uz'ibac' 820 (uz'iebac' 801) — uźobać 818, 830 (uz'abac' 819)

2 Sloveso *zábst*, pův. náležící do 1. třídy, mělo málo pravidelnou flexi (inf. *ziebsti*, ale 1. os. *zabu*), v kořeni byla pův. nosová samohláska, a navíc inf. končil na delší skupinu souhlásek (*-bst*), proto v nářečích došlo k četným analogickým vyrovnáváním (ve prospěch přehlasovaných nebo nepřehlasovaných střídnic za nosovou samohlásku) a k zařazení slovesa do jiné, produktivnější slovesné třídy (*zábnout* analogicky podle sloves typu *tisknout*, *zebat* podle ind. préz. *zebu*, *ozíbat* analogicky k *zíbst*).

Kromě rozdílů v zařazení do tříd (např. *zábst* × *zábnout*) lze u tohoto slovesa sledovat i slovotvorné diference, tj. tvary s předponou a bez ní a rozdíly v předponě (např. *zábst* × *zábnout* × *ozábat* × *uzíbat*), a též rozdíly v kořenné samohlásce. Pův. nosovka se v nářečích reflektuje jako nepřehlasované *-á-* (ve Slezsku jako *a*, *o*, např. *zábst*, *zábat*, *o'zabat*, *oz'obat*), jako přehlasované a monoftongizované *í* < *ie* (*zíbst*, *ozíbat*), diftongizované *ej* (*zejbst*), jako diftong *ie* (*uziebat*) nebo jako rozložená nosová samohláska *-um-* (*ozumbat*), srov. příslušné kapitoly v ČJA 5.

Pravidelné regionální změny jako *í* > *i*, *i* > *y*, zakončení na *-t* × *-ť* zde nesledujeme. Souhláska *z* před střídnicemi za pův. *ę* (tedy před *a*, *o*, srov. *oz'abat*) se realizuje stejně jako před *ě*, srov. PRO D5bcd.

Spis. jazyk kodifikuje tvary *zábst*, *zábnout*. Je pozoruhodné, že se druhý z nich v našem nář. materiálu dokládá jen z jediné venkovské lokality.

3 Z hlediska morfologického je závažný rozdíl v zařazení do různých tříd, výrazný je také rozdíl slovotvorný. Celé Čechy a větší, záp. část Moravy zhruba po linii Moravský Beroun – Kyjov mají uvedené sloveso v tvaru bezpředponovém a 1. třídy (*zíbst*, *zábst*), vých. Morava a Slezsko se odlišují tvary až na výjimky předponovými a začleňujícími sloveso do třídy první nebo páté (např. *zebat*, *ozabat*, *ozíbat*, *uzibat*).

Jen na mikroareálu jz. od Kroměříže, na rozhraní mezi tvary *zíbst* a *ozíbat*, se tvoří bezpředponové formy *zebat*, *zabat*, dále na východ převládají tvary s předponou *o-* (přehlasované *ozíbat* – stř. a sev. úsek vm. nář. a záp. podskupina slez. dialektů, nepřehlasované *ozábat*/*ozobat* – vých. podskupina slez. nář., s rozloženou nosovkou *ozombat*, *ozumbat* – přechod. nář. čes.-pol.). Na malý sev. okraj Opavska (vč. lokalit na území Polska) se omezuje forma s předponou *u-* (*uz'iebat*, *uz'abat*, *uz'obat*).

Přehlasovaná podoba *zíbst* pokrývá rozsáhlé územní celky v záp. a jz. Čechách, dále na sv. okraji Čech a na celé stř. a již. Moravě (mimo Holešovsko). Nepřehlasovaná forma *zábst* je na zbylém území Čech a na jz. výběžku Moravy.

Pro čes. a zm. města je charakteristické šíření tvaru *zábst*, shodného se spis. jazykem; v sm. pohraničí a ve městech na vých. Moravě a ve Slezsku se hojně vyskytuje inf. *zebat*.

4 **zábst** Jg.Tk, SSJČ
zíbst stč. *ziebsti*, Jg
zábnout Jg, SSJČ
zebat pol. *ziębić*
ozíbat luž. *wozybać*
ozábat sloven. *oziabať*

5 zápst Po 1, Ju 1–5, Ru 2–5 — zípst Po 1, Ju 6 — ozíbať Ju 7

6 —

Bh

364 **plít** inf. (1122) — *mapa s. 513*

1 M plít — plejt — pléť — plet (též 08, 13)
plevat

2 Sledoval se inf. slovesa *plít* (stč. *pleti*, *plevu*, pův. první třída) a jeho přechod z třetí slovesné třídy do páté (*plevat*). Stč. *pléti*, *plevu* bylo nahrazeno novějším *pléti* (*plíti*), *pleju*. Na malé části zkoumaného území došlo naopak k přitvoření novějšího inf. *plevat* (podle *plevu*, *plevám*).

Nemalé jsou také rozdíly v kmenové samohlásce: Vedle archaického *plét* a úžením vzniklého *plít* se dokládá též „nadměrná" diftongizovaná podoba *plejt*; ta byla nepochybně podporována tvary ind. préz. *pleju*, *pleješ*, … Forma *plet* ukazuje na starou mor. krátkost v dvouslabičných slovech, na části svč. dialektů může být analogická podle příč. min. a ind. préz. (*plel*, *pleje*).

363
ZÁBST
inf.

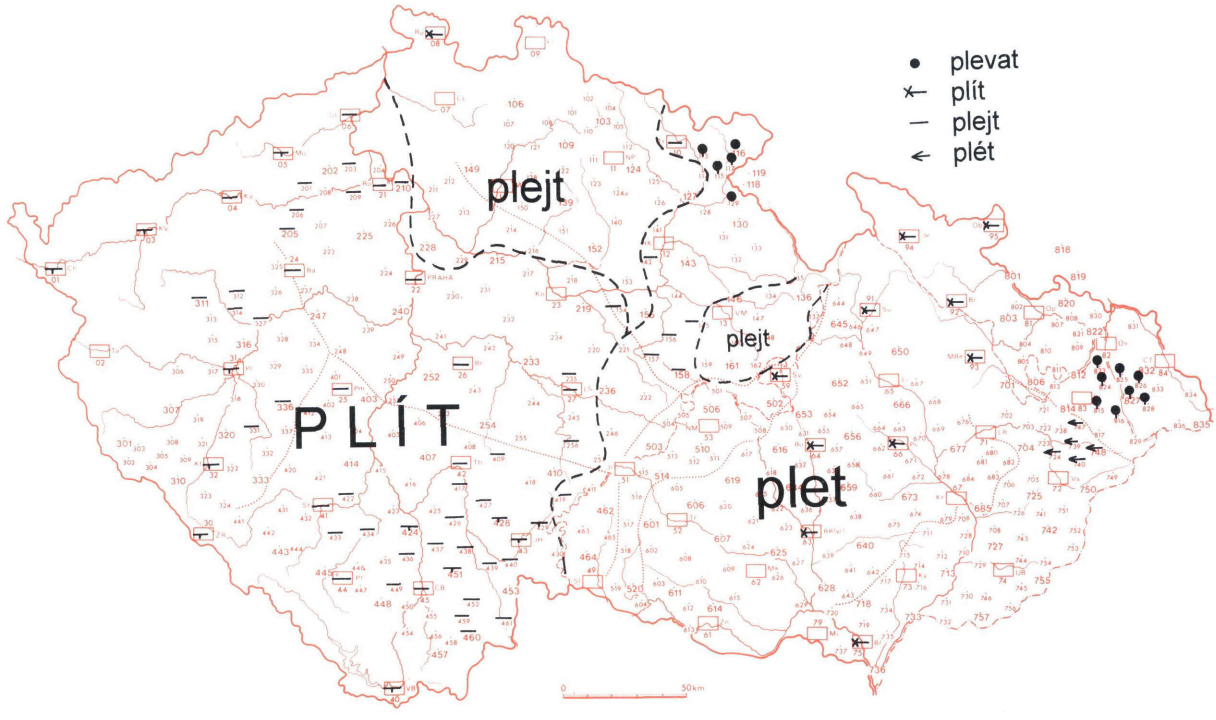

364
PLÍT
inf.

3 Forma *plít* je charakteristická pro jzč. a střč. nář. (mimo vých. Ledečsko a oblast sev. od Prahy). Podoba s diftongem *ej* (*plejt*) vytváří ucelený územní celek v záp. polovině svč. nář., na přilehlém okraji střč. nář. a na Vysokomýtsku. Zpravidla dubletně vedle *plít* se vyskytuje ještě na okraji záp. Čech a na území mezi Čes. Budějovicemi, Táborem a Jindřichovým Hradcem. Tvar *plet* zahrnuje téměř celou Moravu a Slezsko, dále přesahuje na vých. okraj střč. nář. a do vých. úseku svč. dialektů.

Forma *plét* se dochovala pouze na malém území Valašska.

Novotvar *plevat* vytváří dva menší areály; jeden se nachází v náchodském výběžku, druhý na Frýdecku-Místecku.

Ve městech v Čechách se u ml. generace šíří forma *plejt*, v mor. pohraničí forma *plít*, shodná se spis. jazykem.

4 **plít** Jg. Tk. SSČ, sloven. *plieť*
plét stč., Jg
plet pol. *pleć*, luž. *pleć*
plevat pol. *plewić*, luž. *plěwać*

5 plít Ju 3, 5, Ru 2 — plit Ru 3, 4 — plet Po 1, Ju 2, 4, 6 — pleť Ju 7 — plejt Ju 1, 3

6 AJŠ 1474

Bh

Příčestí minulé

V dotazníku bylo morfologické kategorii příčestí minulého věnováno více než sedm desítek položek, z nichž je v tomto svazku samostatně kartograficky zpracováno třicet osm a jedenadvaceti je věnován pouze 7. oddíl komentáře připojený k jiným položkám.

Příčestí minulé se zkoumalo zpravidla ve tvaru m. sg., vzácněji pak ve tvaru f. sg. (zejména u sloves, kde se feminina v repertoáru podob nebo v jejich územním rozložení liší od maskulin, viz např. položky usnul, usnula; uschl, uschla; začal, začala).

Ve spisovném jazyce je tvar m. sg. vždy zakončen formantem *-l* (f. sg. *-la*, n. sg. *-lo*, m. pl. *-li*, *ly*, f. pl. *-ly*, n. pl. *-la*, pův. *-lъ*).

Formant *-l* se připojuje ke kmeni minulému zakončenému buď samohláskou, nebo souhláskou, což má zásadní vliv na repertoár podob příčestí minulého v našich dialektech. Podle tohoto základního kritéria lze rozdělit slovesa do tří skupin.

1. Slovesa, u nichž se formant *-l* v příčestí minulém připojuje k základu zakončenému samohláskou, tj. kmenotvornou příponou nebo samohláskou kořennou.

Základním znakem sloves první skupiny jsou rozdíly v kvantitě samohlásky, jíž je zakončen kmen minulý. K dloužení samohlásky před příponou *-l* došlo ve tvaru m. sg. příčestí minulého na většině území vm. nář. a ve stř. části střm. nář. Dlouhá samohláska zde patrně vznikla náhradním dloužením za ztrátu jeru v pův. příponě *-lъ*, např. *dostal* × *dostál*, *minul* × *minúl*, *utřel* × *utřel* (u mladších sloves pak analogickým vyrovnáváním s těmito slovesy). O tom, že tato změna původně proběhla i ve vých. polovině slez. nář., svědčí podoby na *-ol* (*dostol*, *volol*), kde *-ol* vzniklo pravidelnou změnou *-ol* < *-ál* < *-al*, a podoby na *-il* (*vědil*, *slyšil*, *chtil*…), které vznikly slezským zánikem samohláskové kvantity: *il* < *íl* (to úžením z *-él* < *-el*). Dloužení v uvedené pozici se uskutečnilo i na západě Čech, zde se však na rozdíl od Moravy a Slezska (kde se samohláska na konci kmene minulého dlouží naprosto pravidelně a vždy na téměř stejném území) objevuje v různém rozsahu a ne u všech sloves (nebyla zachycena, nebo jen zcela výjimečně, u sloves trojslabičných (*podíval*, *ohříval*, *večeřel*), u některých dvojslabičných (*dělal*, *střílel*, *věděl*, *uměl*) a u slovesa *šel*). U mnohých jednoslabičných příčestí (*bral*, *bil*, *sil*, *zul*) je však v záp. Čechách rozsah zdloužených podob zpravidla značný. – U podob f. sg. této skupiny se dloužení, k němuž došlo analogickým vyrovnáním s tvarem m. sg., objevuje pouze v zč. oblasti (*dostála*), na Moravě je mnohem vzácnější.

Jde o hláskoslovnou změnu, která se váže na morfologickou formu příčestí minulého, proto o uvedeném jevu pojednáváme v rámci morfologické diferenciace našich nářečí.

Mapované položky členíme do podskupin podle samohlásky na konci kmene minulého: *-a*, *-e*, *-i*, *-y*, *-u*. Výchozím tvarem pro toto dělení je podoba participia shodná se spis. jazykem. V rámci této skupiny představujeme položky: a) dostal s přikomentovanými položkami dostala, volal a vázal; dělal; podíval (se) s přikomentovanou položkou kupoval; ohříval; b) utřel; večeřel s přikomentovanou položkou střílel; pouštěl s přikomentovanou položkou válel; klečel s přikomentovanými položkami seděl a slyšel; hořel; věděl; šel; chtěl s přikomentovanými položkami měl a uměl; c) učil; nosil s přikomentovanou položkou nosila; sil s přikomentovanou položkou sila; bil; d) umyl; e) minul s přikomentovanou položkou minula; zul.

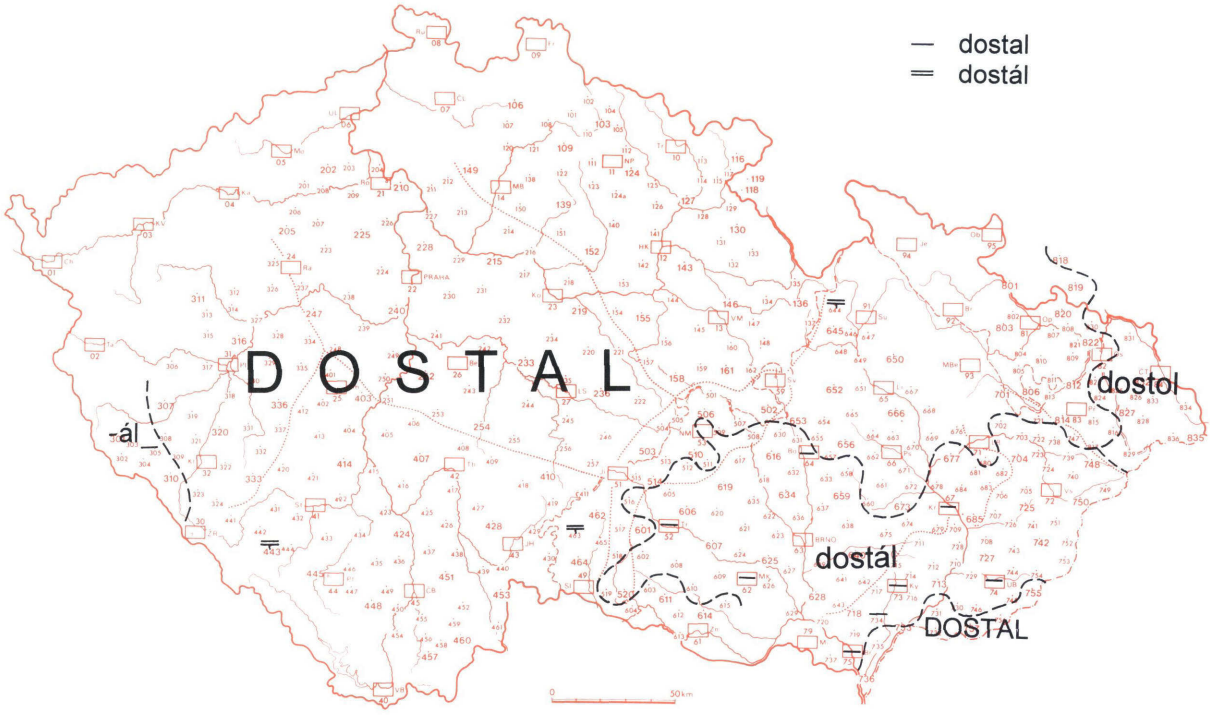

365
DOSTAL
příč. min. sg. m.

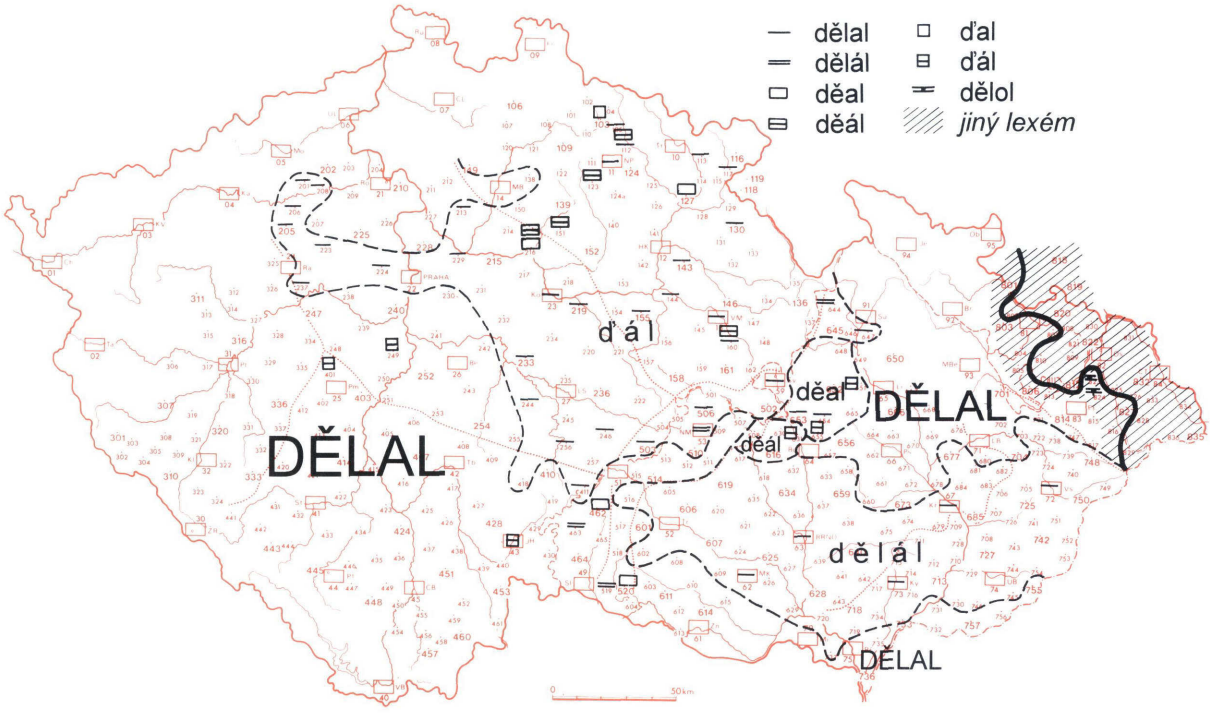

366
DĚLAL
příč. min. sg. m.

2. Slovesa, u nichž se formant *-l* připojuje v příčestí minulém k základu zakončenému souhláskou.

V našich nářečích je formant *-l* zachován jen na části území (*pásl, jedl*), jinde zanikl, takže se pak ve funkci příč. min. sg. m. užívá holého kmene minulého (např. *pás, jed*).

Jde o různý výsledek vývoje pobočné slabiky s likvidou *l* po ztrátě tvrdého jeru. Uvedenou diferenci hodnotíme jako morfologickou, neboť zachování či odstranění *-l* je vázáno na formu příčestí minulého m. sg. U podob se zachovaným *-l*, které vesměs nabylo plné slabičnosti, byly zachyceny ještě hláskoslovné rozdíly odrážející proces odstraňování pobočné slabiky, jenž se reflektuje v různých střídnicích za toto původně neslabičné *-l* (*jedl* × *jedlu* × *jedel* × *jedél* × *jedol* × *jedu*). Kromě toho se objevují rozdíly v kvalitě a kvantitě kořenné samohlásky (*jedl* × *jédl, jed* × *jíd* × *jid* × *jod* apod.).

Formant *-l* se v dialektech zachovává jen na většině Moravy, kdežto v celých Čechách s drobnými přesahy na Moravu a odděleně v nářečích slezských a v přilehlé části Valašska zanikl. Západní hranice tvaru se zachovaným *-l* má u jednotlivých sloves drobné odchylky, kdežto východní hranice je u většiny sloves shodná.

V rámci této skupiny představujeme položky vlezl s přikomentovanými položkami nesl a pekl; jedl, pásl, mohl.

3. Slovesa přechodného typu, u nichž je na části zkoumaného území kmen minulý zakončen formantem *-nu-*, který se připojuje ke kořeni zakončenému souhláskou; v oblastech, kde se tento formant vyskytuje, odpovídá forma příč. min. první skupině, a naopak tam, kde v kmeni minulém tento formant chybí, shoduje se forma příč. min. se skupinou druhou.

Uvedená slovesa tvoří z hlediska četnosti forem i územní diferenciace příčestí minulého nejrůznorodější skupinu. Objevuje se u nich nejen rozdíl v přítomnosti či nepřítomnosti formantu *-l* (charakteristický pro 2. skupinu; *jedl* × *jed*) a rozdíly v kvalitě či kvantitě samohlásky (příznačné pro 1. skupinu), zde ve formantu *-nu-* (*-nul* × *-núl* × *-noul* × *-nól*), ale především vlastní rozdíl mezi podobami bez formantu *-nu-* a s ním. Tato diference se týká nejen sledované slovesné formy příčestí minulého m. sg., ale i infinitivu a prézentních tvarů (např. *kvést* × *kvitnout, kvete* × *kvitne, kvetl* × *kvitnul*), ne vždy se však projevuje u všech forem (např. *uschnout, uschne*, avšak *uschl* × *uschnul*) a na stejném území (např. infinitivy *začnout* a *začít* mají zcela jiný územní rozsah než příčestí *začnul* a *začal*). Nejčastěji se příčestí minulé s formantem *-nu-* objevuje ve Slezsku a na severu vm. nář.

U některých sloves této skupiny byly zaznamenány i diference slovotvorné vyplývající z různého způsobu vyjádření vidové opozice (srov. např. ČJA 4-392 plivl). V této skupině se také někdy objevují značné diference mezi tvary participia mužského a ženského rodu.

Většina sloves této skupiny má ve spisovném jazyce *n*-ový formant v prézentních tvarech, proto se řadí do 2. slovesné třídy. V nářečích se však tento formant objevuje i u sloves, která patří ve spis. jazyce do 1. třídy.

Tuto skupinu sloves reprezentují položky kvetl s přikomentovanými položkami upadl a upadla; rostl; četl s přikomentovanou položkou četla; chytl; plivl; uschl s přikomentovanou položkou uschla; pohnula; usnula s přikomentovanou položkou usnul; zapjal; zapjala; začal; začala; žal; odpočinul (si) s přikomentovanou položkou odpočinout (si).

1. Formant *-l* se v příčestí minulém připojuje k základu zakončenému samohláskou

a) Příčestí minulé od sloves s kmenem minulým zakončeným samohláskou *-a*

Pro tuto podskupinu je charakteristické dloužení *a* > *á* na Moravě a pův. zřejmě i ve Slezsku, kde o provedení změny svědčí zakončení příč. min. sg. m. *-ol* (viz PRO E8). Jižně od Brna je běžná fonetická varianta se zaokrouhlenou výslovností *-ǫ́-*, kterou však na mapách nezachycujeme. Z mapovaných příčestí patří do této podskupiny *dostal* (nepravidelné sloveso), *dělal, ohříval, podíval se* (5. třída).

365 **dostal** příč. min. sg. m. (2001) — *mapa s. 515*
dostala (2002)
volal (919)
vázal (570)

1 M dostal — dostál (dustál 634, 635, dostą́l 609, 610, 626, 628, 629, 639, 643) — dostol

2 Byly zachyceny hláskoslovné rozdíly *dostal* (podoba shodná se spis. jazykem) × *dostál* × *dostol*. Dloužení původně proběhlo i ve vých. skupině slez. nář., kde se však *á* změnilo v *o*. Na ostatním území těchto dialektů došlo pouze ke krácení, existovala-li tam vůbec dlouhá samohláska. Dnes nelze rozhodnout, kudy na území slez.

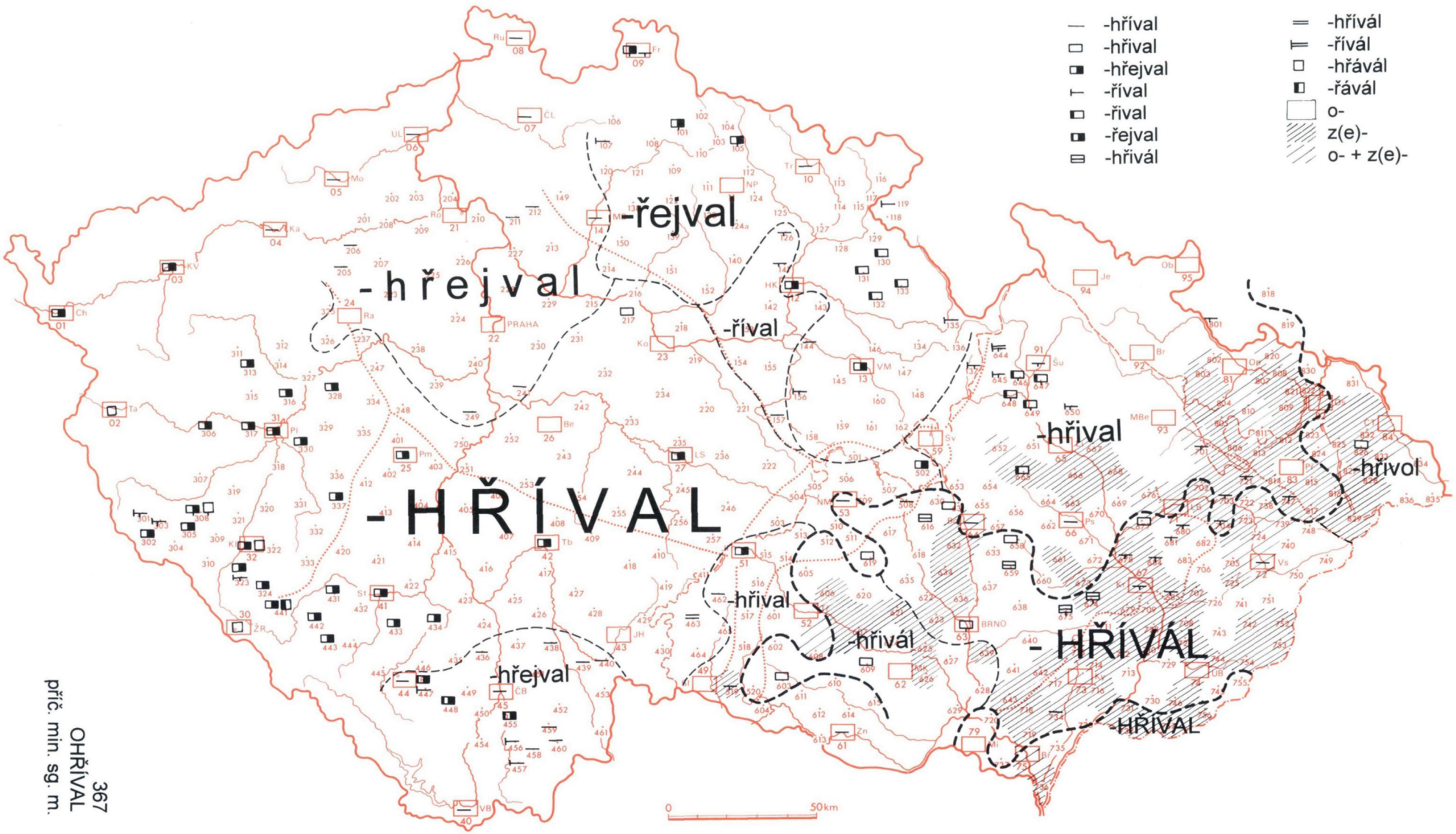

367
OHŘÍVAL
příč. min. sg. m.

nář. původní hranice mezi dlouhými a krátkými podobami probíhala, proto na mapě zobrazujeme pouze hranici podob *dostal* × *dostol* podle současného stavu.

3 Na většině Čech (bez nejzápadnějšího okraje), na již. a jz. okraji Moravy, v centrální skupině střm. nář., na mor.-sloven. pomezí a v záp. polovině slez. nář. byla zachycena podoba *dostal*. Varianta *dostál* se dokládá z Chodska, z větší již. části střm. nář. s přesahy do přechodného pásu čes.-mor. a z většiny vm. nář. Ve vých. polovině slez. nář. se užívá podoby *dostol*.

Ve městech v oblasti obměny *dostál* se zpravidla jako dubletní objevuje podoba *dostal*.

4 **dostal** stč., Jg, Tk, MČ, sloven., pol. *dostał*, hluž. *dóstał*

5 dostal Po 1, Ju 1–6, Ru 1–4 — dostál Ru 5 — dostáł Ju 7

6 —

7 Příčestí minulé sg. f. (*dostala*) má na celém území podobu *dostala*, jen na Chodsku byla zachycena podoba se zdlouženou samohláskou *dostála*.

Atlasy: AJK 483

Rozsah dloužení v příč. min. sg. m. *volal*, tj. podoby *volál* (*volol*), se téměř shoduje s rozsahem podoby *dostál* (*dostol*), zaujímá jen poněkud menší území na jz. Moravě a nedosahuje na vých. Lipnicko.

U položky *vázal*, zkoumané pouze na Moravě a ve Slezsku, je rozsah dloužení (*vázál*) téměř shodný s položkou *volal*. Na Kroměřížsku se sporadicky objevuje varianta *vázel*, v záp. polovině slez. nář. *vazal*, v severojižním pásu vých. odtud *vozol* (na pomezí obou oblastí řídce i *vozal* a *vazol*), v čes.-pol. přechodových nář. *vunzol* (*v'u-*).

Či

366 **dělal** příč. min. sg. m. (974) — *mapa s. 515*

1 M ďe̲la̲l — ďeal — ďal 103 — ďál — ďe̲ál̲ (ďelą́l 609, 626, 628, 629, 639) — ďełoł 823, 824 — ďeál

2 U této položky se kromě lexikální diference (*dělal* × *robil*) ve Slezsku, která nebyla předmětem našeho zájmu, a dloužení samohlásky *-a-* v zakončení kmene minulého (rozdíl *dělal* × *dělál*) projevují ještě další rozdíly, a to vypouštění kořenné souhlásky *-l-* zřejmě z disimilačních důvodů (*děal*, *děál*) a dále stahování *-ea-* > *-á-*, čímž dochází k setření morfémového členění. V oblasti podoby *ďál* tedy *-á-* zřejmě není z pův. *dělál*.

3 Území čes. národního jazyka se člení do tří základních areálů. Podoba *dělal*, shodná se spis. jazykem, pokrývá jako výhradní výraz jz. polovinu Čech a oblast sev. od Prahy s Roudnickem a výběžkem k Mladé Boleslavi, jz. Moravu a pruh obcí mezi Jihlavou a vých. Novoměstskem, sev. část střm. nář. s centrem na Prostějovsku, pomezí vm. nář. – slez. nář. a jv. okraj vm. nář. Z ní odvozená a stažená varianta *ďál* se vyskytuje zhruba v sv. polovině Čech s výběžkem přes Prahu na Lounsko; v celém tomto areálu a rovněž v záp. polovině oblasti lexému *robit* ve Slezsku se více či méně rozptýleně vyskytuje i participium *dělal*. A konečně ve většině vm. nář. a ve stř. části střm. nář. byla zachycena podoba *dělál*, na niž pak na severu navazuje malá oblast obměny *děál* na záp. Boskovicku (ta se rozptýleně a jako dubletní objevuje i jinde, zejména mezi Kolínem a Novou Pakou), která přechází mezi Boskovicemi a Zábřehem v podobu *děal*.

Ve městech je situace zpravidla shodná s venkovským okolím. V oblasti podoby *dělál* se v městské mluvě objevuje jako dubletní obvykle i *dělal*.

4 **dělal** stč., Jg, Tk, MČ

5 ďelal Ju 3–6, Ru 2 — ďál Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — ďelál Ru 5 — ďełáł Ju 7

6 ASJ III 407, OLA 2093

Či

367 **ohříval** příč. min. sg. m. (375) — *mapa s. 517*

1 M (v)ohříva̲l̲ (u̯ohřievau̯ 801, ohrjéval 755) — (v)oříval — vořival — (v)ohřejval — (v)ořejval — vohřával 308, 02, 30, 32 — vořával 441 — vohřivál (-ą́l 628, 629) — (v)ohřivá̲l̲ (-ą́l 641) — (u̯)oh̲řivou̯
z(e)hř̲íva̲l̲ — z(e)hřiva̲l̲ — z(e)hřivá̲l̲ (-ą́l 643) — z(e)hřivál (-ą́l 626, 639) — z(e)hřivo̲l̲

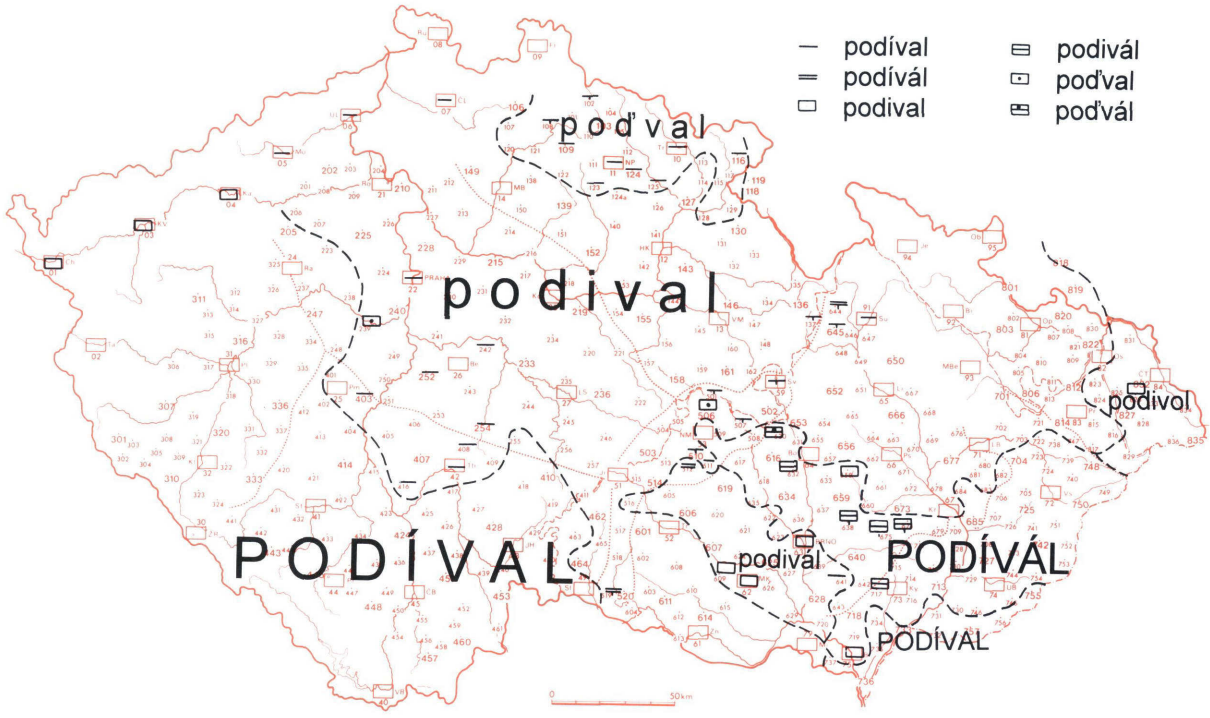

368
PODÍVAL SE
příč. min. sg. m.

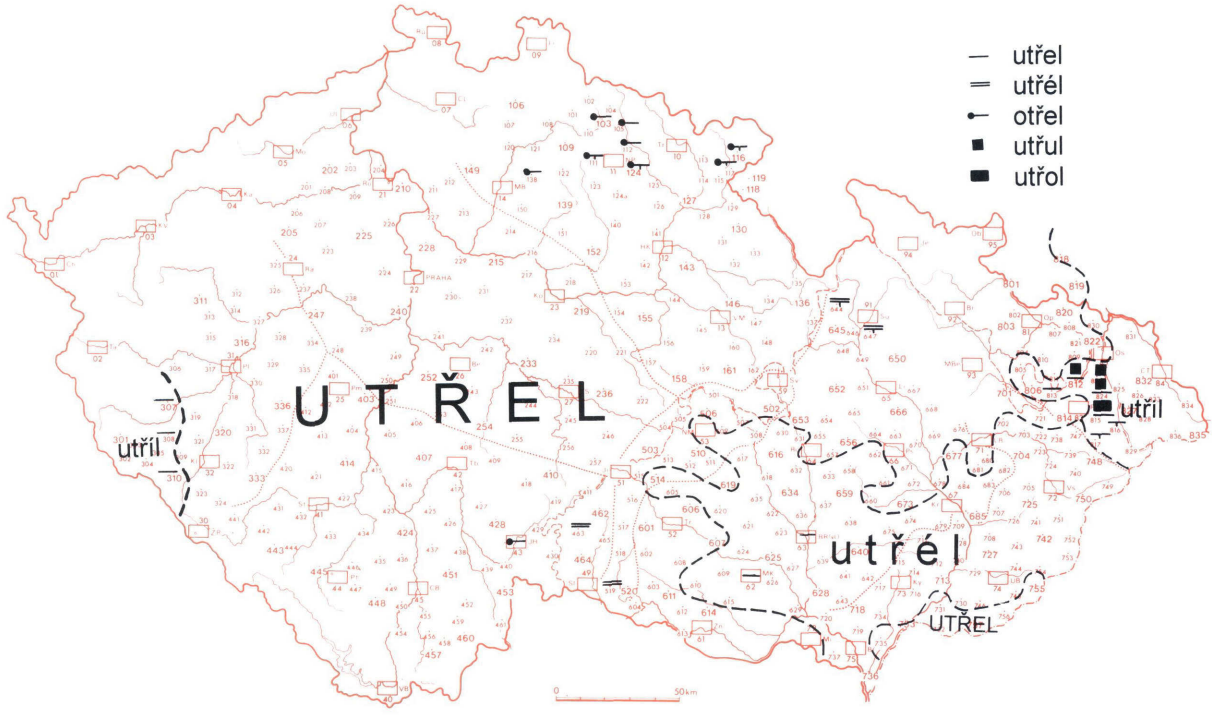

369
UTŘEL
příč. min. sg. m.

2 Nář. ekvivalenty spis. participia *ohříval* jsou bohatě diferencované. Byly zachyceny rozdíly slovotvorné, které se týkají různých předpon – *ohříval* × *z*(*e*)*hříval*, rozdíl v délce samohlásky v zakončení kmene minulého (vzhledem k slovotvorným a hláskoslovným diferencím se týká více podob: *ohřívál, z*(*e*)*hřívál, ohřivál, z*(*e*)*hřivál*) a další hláskoslovné diference, které byly vyvolány:

a) alternacemi samohlásky odvozovacího základu – *ohříval* × *ohřejval* × *ohřival* × *ohřával*. Krácení *í* > *i* (srov. PRO A1abd) bylo důsledně provedeno pouze na Moravě a samozřejmě ve Slezsku, v Čechách k němu došlo jen výjimečně, většinou zde zůstává *í* zachováno nebo splynulo s *ý* a změnilo se v *ej*. U podoby *ohřával* byly tři z pěti dokladů zapsány ve městech, proto soudíme, že jde o regionální inovaci, snad příklon k typu *dělával*.

b) zjednodušením výslovnosti *-hř-* > *-ř-* (*ohříval* × *oříval*).

3 K základnímu problému mapy (dloužení v zakončení kmene minulého) přistupuje protiklad v rovině slovotvorné: v celých Čechách a porůznu v záp. polovině Moravy byla zaznamenána předpona *o-*, kdežto od linie Třebíč–Boskovice směrem na východ postupně přibývá výskytu předpony *z-*, *ze-*, která pak ve vm. nář a zejména ve Slezsku převažuje.

Největší území pokrývá podoba *ohříval*, shodná se spis. jazykem, která se jako nedubletní dokládá z velké oblasti zhruba ve středu Čech a ze záp. okraje Moravy, směrem k okrajům Čech se pak objevuje častěji v dubletě s jinými výrazy. Na širokých okrajích Čech se užívá převážně podob s provedenou změnou *í* > *ý* > *ej*: obměna *ohřejval* byla zachycena v kompaktním výskytu zhruba v záp. polovině střč. nář. a na Českobudějovicku, rozptýleněji pak v zč. úseku jzč. nář. a na Strakonicku, podoba *ořejval* v téměř celé oblasti svč. nář., bez již. Královéhradecka, kde byla zaznamenána obměna *oříval*. Podoby s provedeným krácením *í* > *i* se objevují jen sporadicky: slovo *ohřival* bylo zapsáno jen jednou sz. od Kolína, podoba *ořival* tvoří malý areál na Rychnovsku. V svč. nář. tedy dominují podoby se změnou *hř-* > *ř-* (*ořejval*, *oříval*, *ořival*), které odtud přesahují na Zábřežsko (*oříval*, *ořival*). V centrálním úseku střm. nář., na Znojemsku a v již. polovině přechodových nář. čm. bylo zachyceno participium *ohřival* (mezi Litovlí a Prostějovem podoba *z*(*e*)*hřival*, která je v kompaktním výskytu doložena také ze záp. poloviny Slezska). Na většině vm. nář. bez jv. okraje a v pruhu, který vybíhá od Kyjova přes Brno až k Novému Městu na Moravě, se užívá podob *-hřívál*: v uvedeném pruhu a na širokém Vsetínsku převažuje varianta *ohřívál*, ve stř. a již. části vm. nář. pak podoba *z*(*e*)*hřívál*. Na již. Brněnsku, Moravskokrumlovsku a v okolí Třebíče byla zachycena obměna *ohřivál* (ve stř. části této oblasti převažuje *z*(*e*)*-*, *zehřivál*). Ve vých. polovině slez. nář. se užívá podob *-hřivol*: na Jablunkovsku a Hlučínsku *ohřivol*, západněji *z*(*h*)*řivol*. Obměna *ohřával* byla rozptýleně zapsána na již. zč. okraji.

Stav ve městech se zpravidla shoduje s venkovským okolím.

4 **ohřával** (Tk inf. *ohřávati*, SSJČ inf. *ohřávati* řid.)
ohříval stč. též *ohřieval*, Jg, pol. *ogrzewał* (Tk a SSJČ inf. *ohřívati*, sloven, inf. *ohrievať*, hluž. inf. *wohriewać*)
z(e)hříval (stč. 3. pl. *zhřievali sě*, Tk inf. *zhřívati*, sloven. inf. *zohrievať*, pol. inf. *zgrzewać*, pájet, svařovat')

5 vohříval Ju 3, Ru 4 — vohřejval Ju 1, 3–5 — woříwal Po 1 — vořejval Ju 2 — zhřívál Ru 5 — zehřívál Ju 7

6 —

Či

368 **podíval se** příč. min. sg. m. (1606) — *mapa s. 519*
kupoval (1980)

1 M poďíval — poďival — poďval — poďívál — poďivál — poďvál 630 — poďivol

2 Předmětem zkoumání byla kvantita v zakončení kmene minulého u položky *podíval se*. Na mapě je kromě dloužení *podíval* > *podívál* zachycena i slez. podoba *podivol*. Ze záp. Čech zdloužená varianta doložena není.

Větší variabilita podob je způsobena hláskovými obměnami kořenného *-í-*, a to jeho krácením, popř. následným zánikem. Podoba *podíval*, shodná se spis. jazykem, zaujímá v důsledku těchto změn poněkud menší část zkoumaného území, naopak značnou oblast, větší, než jak ukazuje mapa PRO A1d, pokrývá varianta se zkrácenou kořennou samohláskou *podival*. Na severu Čech pak dochází k jejímu zániku, užívá se zde obměny *poďval*. Tato obměna je na mapě zobrazena na rozdíl od téže podoby na Znojemsku, kde jde o pravidelný jev, viz PRO C2a. Pravidelné krácení kořenného *-í-* zasahuje i do oblasti dloužení vokálu v zakončení kmene minulého, která se tak rozpadá do dvou areálů – podoby *podívál* a *podivál*.

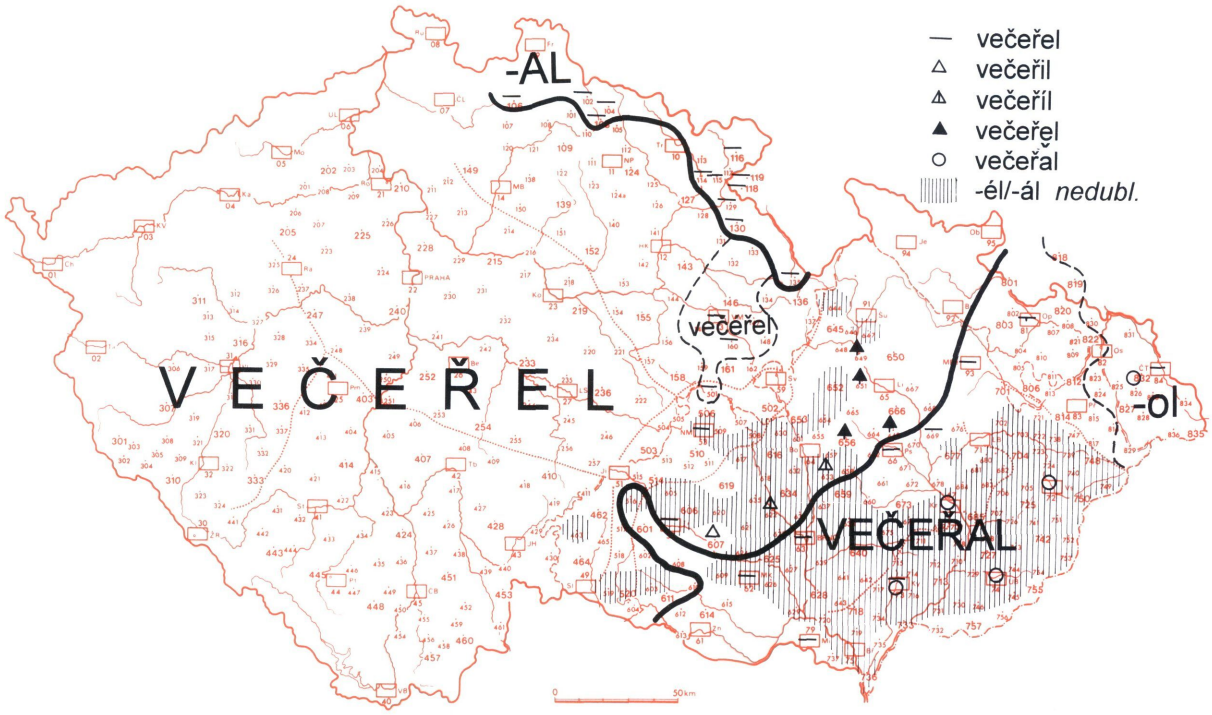

370
VEČEŘEL
příč. min. sg. m.

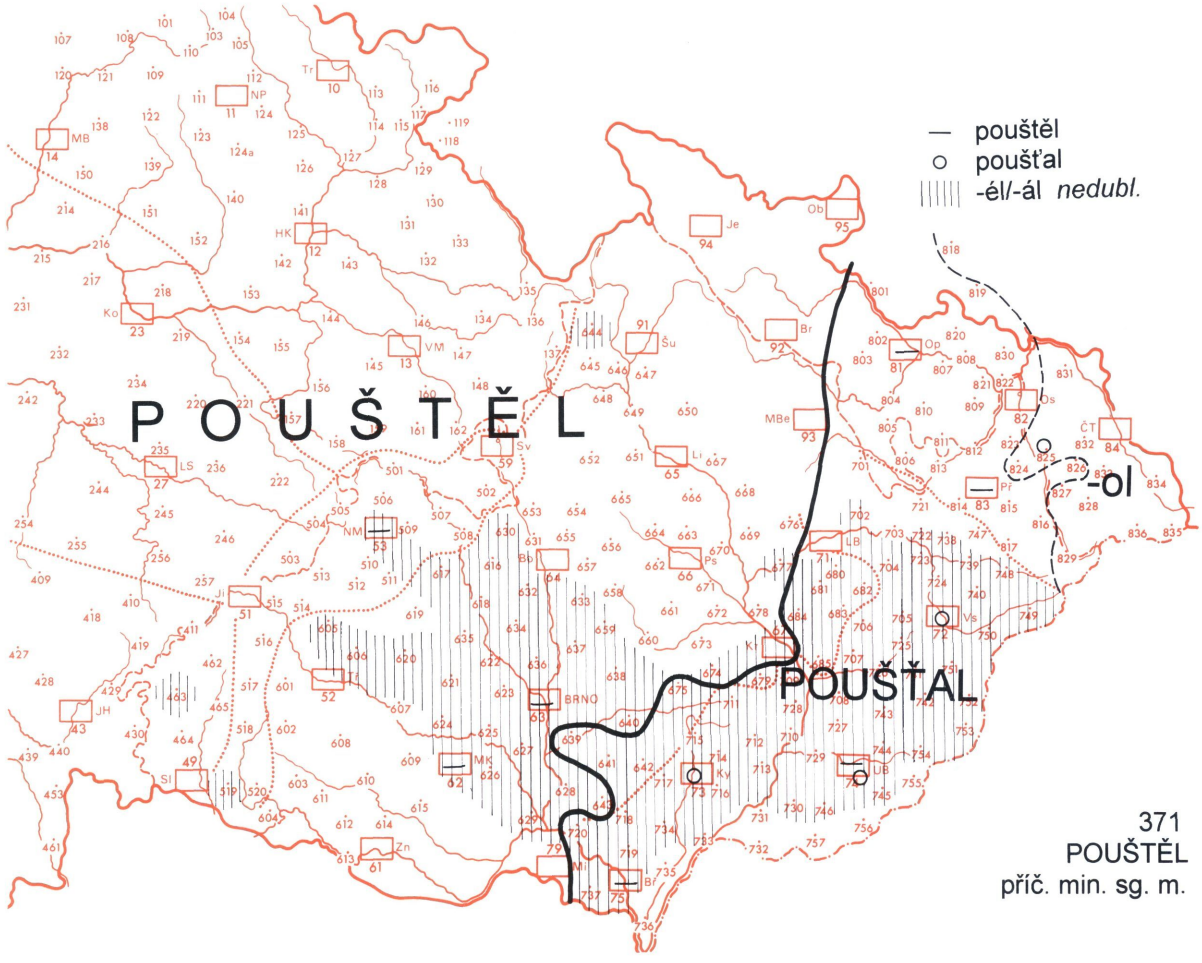

371
POUŠTĚL
příč. min. sg. m.

Variantám zvratného zájmena zde pozornost nevěnujeme, k nim srov. PRO F6.

3 Podoba *podíval* se objevuje jen v jzč. nář. bez úzkého pruhu mezi Příbramí a Táborem, dále na Roudnicku a odděleně při jv. okraji vm. nář. Na ostatním území Čech (bez Podještědí, Podkrkonoší a Náchodska, kde je podoba *poďval*), na jz. Moravě, v centrálním úseku stř. nář. a na záp. polovině Slezska byla zachycena obměna *podival*. Varianta *podívál* pokrývá téměř celou oblast vm. nář. s malými přesahy na Holešovsko a od Kyjova vybíhá v pruhu k Novému Městu na Moravě. V pásu mezi Jihlavou a Mikulovem se k ní přimyká obměna *podivál*. Vých. polovina slez. nář. patří podobě *podivol*.

Města se většinou shodují s venkovským okolím.

4 **podíval** stč. též *podieval*, Jg, Tk, MČ **podival** stč.

5 poďíval Ju 5, Ru 2, 3 — poďíval Ju 7 — poďival Ju 1–3, 6, Ru 4 — poďiwal Po 1 — poďíval Ru 5 — poďíwál Ju 7

6 —

7 U položky příč. min. sg. m. *kupoval* je dloužení v zakončení kmene minulého (*kupoval* > *kupovál*), stejně jako následná změna *á* > *o* v podobě *kupovol*, provedeno v obvyklém rozsahu, tedy zhruba na stejném území jako u předchozích položek. Na západě Čech však stejně jako v případě položky *podíval* (*se*) zdloužená podoba zaznamenána nebyla. V Čechách na Plzeňsku a na Moravě v severojižním pruhu mezi Zábřehem a Mikulovem se užívá obměny *kupuval* / *kupuvál*, která je na rozdíl od infinitivu *kupuvat* (viz PRO C4) doložena i ze sev. Boskovicka.

Atlasy: OLA 2128

b) Příčestí minulé od sloves s kmenem minulým zakončeným samohláskou *-e*

Tato podskupina se vyznačuje dloužením *e* > *é* na Moravě; na části oblasti je *í* vzniklé úžením tohoto zdlouženého *é*, příp. *i* vzniklé krácením *í* (srov. PRO 1abcd). Vzácně se vyskytují podoby s jinou samohláskou před *-l* a v některých případech rozdíl *-el* × *-al* (viz bb). Z mapovaných položek patří do této podskupiny: ba) *utřel* (1. třída); bb) večeřel, pouštěl, klečel a hořel (4. třída), u nichž se v různém rozsahu projevuje neprovedení přehlásky *ʾa* > e nebo různé vyrovnávací tendence směrem k přehlasovaným či nepřehlasovaným podobám; bc) věděl, šel a chtěl (nepravidelná slovesa).

ba)

369 **utřel** příč. min. sg. m. (322) — *mapa s. 519*

1 M (h)utřel — (h)utřél — utříl (též 442) — utřil (též 62)
utřoł 815
utřuł 812, 823, 824
votřel

2 Uvedené příčestí minulé bylo zkoumáno v kontexu „utřel nádobí“. Byl zachycen rozdíl ve využití dvou rozdílných prostě vidových předpon *utřel* × *otřel* a diference v kvalitě i kvantitě kmenotvorné samohlásky, které považujeme jednak za hláskoslovné (*utřel* × *utřél* × *utříl* × *utřil*: dloužení *e* > *é*, úžení *é* > *í* a následné slezské krácení *í* > *i*), jednak za morfologické (*utřel* × *utřol* × *utřul*). Ve stř. nář. se zúžená podoba (*utříl*, popř. *utřil*) nevyskytuje, přestože jinak jde v této oblasti o víceméně pravidelnou změnu, shodující se s PRO E5. Svědčí to patrně o původně menším rozsahu dloužení *e* > *é* a o jeho novodobém rozšíření do oblasti stř. nář. až po provedeném úžení *é* > *í*.

Podobu *utřol* (stejně jako např. *hořol*, *šol*, *chťol* a další) a také *utřul* považujeme za samostatné morfologické varianty. Podoba *utřol* mohla vzniknout příklonem k typu *dostol* (srov ČJA 4-365 dostal), kde je samohláska *o* povětšinou náležitá, vzniklá pravidelnou změnou *á* > *o* (viz PRO E8). Nelze ani vyloučit, že podoby *utřol* a *utřul* vznikly předjímáním zaokrouhlené výslovnosti z následujícího *ł*, *u̯*.

3 Na většině zkoumaného území se užívá podoby *utřel*, shodné se spis. jazykem. Varianta se zdlouženou kmenotvornou samohláskou se vyskytuje jednak na Moravě ve stř. části stř. nář. a na většině vm. nář. (*utřél*), odkud patrně původně přesahovala i do větší části Slezska (bez Opavska, záp. Ostravska a pruhu obcí při jz. okraji slez. nář.), jak o tom svědčí podoba *utřil*, jednak na širším Domažlicku (*utříl*).

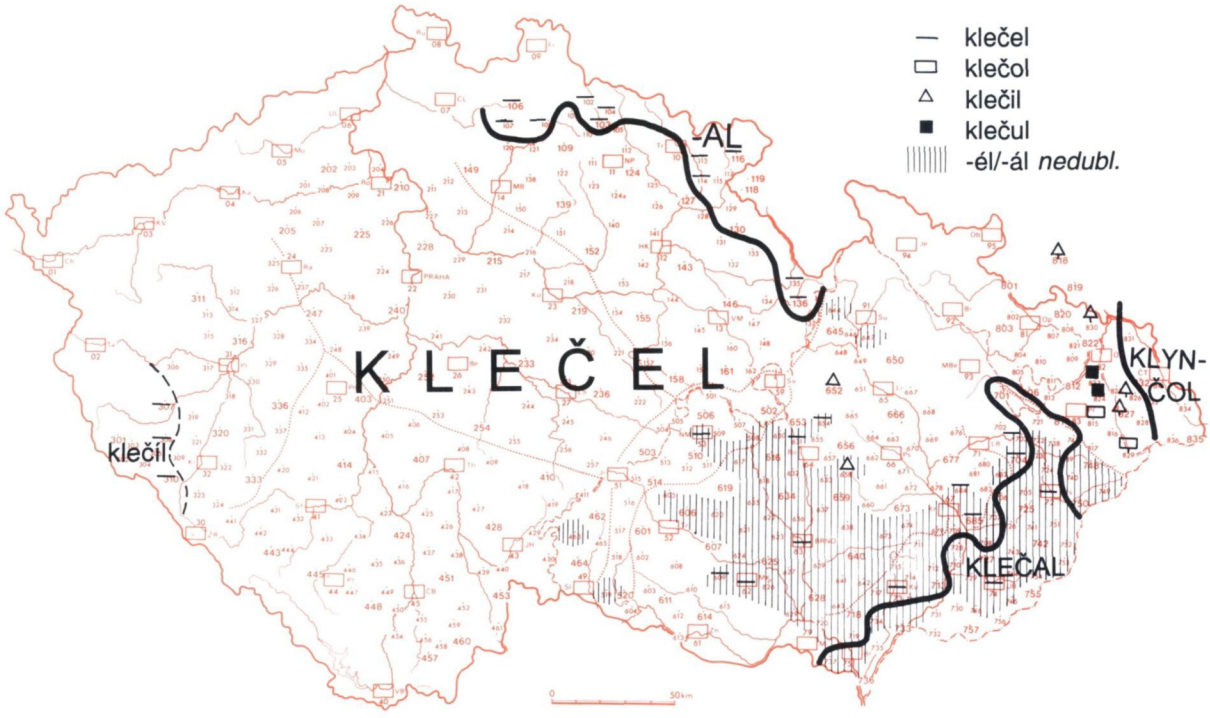

372
KLEČEL
příč. min. sg. m.

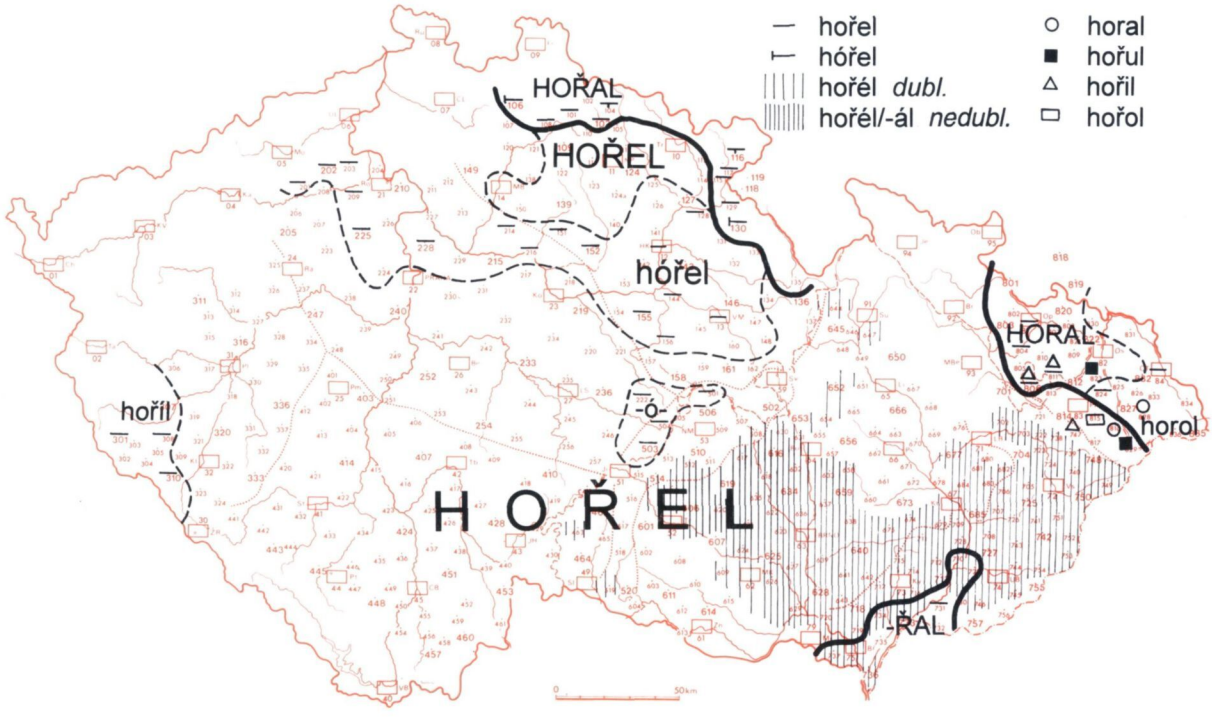

373
HOŘEL
příč. min. sg. m.

Jižně od Ostravy byla zachycena podoba *utřul*, ojediněle vých. od Příbora *utřol*.

Varianta *otřel* se dokládá zejména z Novopacka a Náchodska.

Města se zpravidla shodují s venkovským okolím, jen v záp. polovině areálu podoby *utřél* byla často zapsána i podoba *utřel*.

4 **utřel** stč. *-třěl*, Jg, Tk, SSJČ, sloven. *utrel*, pol. *wytrzeł, zetrzeł, otrzeł*, hluž. *wótrěł*

5 utřel Ju 1–3, 5, 6, Ru 2–5 — utřél Ju 7 — wotřel Po 1

6 MAGP 179

Či

bb)

370 **večeřel** příč. min. sg. m. (381) — *mapa s. 521*
střílel (1320)

1 M večeřel — večéřel — večeřél
večeřal — večeřál — večeřol
večeřil 607 — večeřęl 649, 651, 656, 663 — večeříl 622, 633

2 Základním rozdílem zaznamenaným u zkoumané položky je diference morfologická *večeřel* × *večeřal* vyvolaná původně příčinou hláskoslovnou – přehláskou *'a* > *e*, která vedla k zařazení sloves k různým konjugačním typům: *večeřal* – 5. třída slovesná, 3. os. sg. préz. *večeřá*, inf. *večeřat*; *večeřel* – 4. třída slovesná, 3. os. sg. préz. *večeří*, inf. *večeřet*; na části území, kde zůstaly nepřehlasované podoby, došlo k vyrovnání příčestí minulého všech rodů a obou čísel a infinitivu ve prospěch nepřehlasovaných podob, a naopak tam, kde se přehláska provedla, se tyto tvary vyrovnaly ve prospěch podob přehlasovaných. Izoglosa mezi oběma variantami nesleduje izoglosu přehlásky *'a* > *e* u substantiva *večeřa*/*večeře*, ale probíhá mnohem východněji, vliv substantiva *večeřa* s neprovedenou přehláskou však nelze vyloučit. Srov též infinitiv ČJA 4-347 večeřet.

Podoba *večeřal* při svč. okraji, tedy v oblasti provedené přehlásky, vznikla patrně později analogickým vyrovnáváním s příčestím typu *mazal*, *dělal* (inf. je zde *večeřet*).

Podobu *večeřil* a její obměny považujeme na území, kde u tohoto typu nedochází k dloužení *e* > *é*, a tedy ani k úžení *é* > *í* a následnému krácení *í* > *i*, za morfologickou variantu, která vznikla příklonem tvaru *večeřel* k typu *prosil*.

Kromě uvedených diferencí mapa zachycuje též dloužení samohlásky na konci kmene minulého, které se u této položky týká tří podob – *večeřél*, *večeřál* a *večeříl*, dále podobu *večeřol*, která ve Slezsku víceméně sleduje změnu *á* > *o* (viz PRO E8), a obměnu se zdlouženou kořennou samohláskou *večéřel*.

3 Izoglosa *-al* × *-el* probíhá u sledovaného příčestí zhruba středem Moravy podél linie Mor. Beroun – – Prostějov – Brno – Mor. Krumlov (odtud areál podob na *-al* vybíhá úzkým pruhem až téměř k Jihlavě).

V záp. polovině slez. nář., na již. a vých. Prostějovsku, při již. části mor.-sloven. hranice a v okolí Znojma byla zachycena podob *večeřal*, na zbývajícím území Moravy vých. od uvedené izoglosy podoba se zdlouženým zakončením kmene *večeřál* a ve vých. polovině slez. nář. podoba *večeřol*. Varianta *večeřal* se objevuje dále odděleně v úzkém pruhu obcí při sev. a sv. okraji svč. nář.

Varianty na *-el* byly zaznamenány v celých Čechách (bez sev. a sv. okraje) a v sz. polovině Moravy. V Čechách se objevuje podoba s krátkým zakončením kmene *večeřel* (na Vysokomýtsku se užívá obměny se zdlouženou kořennou samohláskou *večéřel*), na Moravě se tato podoba vyskytuje jen řídce (již. Novoměstsko, Litovelsko, jz. okraj), převažuje varianta s dlouhým zakončením kmene *večeřél*. Forma *večeřil* (s variantami *večeříl*, *večeřęl*) byla zachycena poměrně sporadicky mezi Zábřehem, Boskovicemi a Prostějovem.

Ve městech se vedle podob shodných s venkovským okolím objevuje zpravidla i podoba shodná se spis. jazykem *večeřel*.

4 **večeřal** sloven. *večeral*, hluž. *wječerjał* **večeřel** Jg, Tk, SSJČ

5 večeřel Ju 1–4, Ru 2, 4 — wečeřel Po 1 — večéřel Ju 2 — večeřal Ju 6 — večeřał Ju 7 — večeřál Ru 5 — večeřáł Ju 7 — večeřil Ru 3

6 —

7 U položky *střílel* se průběh izoglosy *-al* × *-el* jen málo liší od průběhu této izoglosy u položky *večeřel*. Ve své sev. části je orientována poněkud východněji, probíhá vých. od Mor. Berouna, Prostějova a Brna, u Mor. Krumlova se pak stáčí na severozápad k Jihlavě a odtud přímo na jih, takže oblast podob na *-al* zabírá celý znojemský nář. typ a zasahuje až téměř ke Slavonicím. Oblast dloužení kmenotvorné samohlásky se s tvarem *večeřél* téměř shoduje. Na sv. okraji Čech nebyl zachycen analogický tvar *střílal*. V Čechách se velmi často, zpravidla v dubletě s podobou *střílel*, užívá i podoby *třílel* bez náslovného *s-* (viz též ČJA 5-279b střílet).

Či

371 **pouštěl** příč. min. sg. m. (899) — *mapa s. 521*
válel (393)

1 M pou̲šťe̲l — pou̲šťé̲l
pou̲šča̲l — pou̲ščá̲l — puščo̲l

2 Uvedená položka se zkoumala pouze na Moravě a ve Slezsku, protože na celém území Čech se předpokládala podoba *pouštěl*, shodná se spis. jazykem.

Hlavním jevem na mapě zobrazeným je průběh izoglosy *-al* × *-el* (podrobněji o přehlásce *'a* > *e* a jejích morfologických důsledcích viz ČJA 4-370 večeřel). Mapa zachycuje diferenci *pouštěl* × *poušťal*, dále dloužení kmenotvorné samohlásky *poušťél*, *poušťál* a hláskoslovnou obměnu *poušťol* (v realizaci *puščoł*, *puščo̯u̯*; *á* > *o* viz PRO E8).

3 Izoglosa rozdílu *-al* × *-el* probíhá u zkoumaného příčestí minulého podél záp. hranice slez. nář., kolem Lipníka a Kroměříže, odkud se stáčí k Brnu a dále na jih k Mikulovu. Podoby bez přehlásky tudíž zaujímají pouze vm. a slez. nář., do stř. nář. přesahují jen okrajově na Holešovsku a mezi Brnem a Kyjovem. Podoba *poušťal* byla zachycena v záp. polovině slez. nář. a na sev. a jv. okraji vm. nář., ve zbývající části území vých. od uvedené izoglosy se užívá podoba *poušťál*, která byla původně i ve vých. polovině slez. nář., jak o tom svědčí obměna *poušťol*.

Podoby s *-el* pokrývají větší záp. část Moravy. Ve stř. pásu tohoto areálu, vymezeném zhruba městy Mikulov, Třebíč, Nové Město na Moravě a Slavkov, byla zaznamenána obměna s délkou *poušťél*, na ostatním území se užívá podoba s krátkou samohláskou *pouštěl*, shodná se spis. jazykem.

Ve městech se v oblastech s podobou příčestí minulého odlišnou od spis. jazyka objevuje vedle podob shodných s venkovským okolím i podoba *pouštěl*, v oblasti varianty *poušťál* pak i podoba s krátkou samohláskou *poušťal*.

4 **poušťal** stč. *púščal*, Jg slc. *puščal*, sloven. *púšťal*, pol. *puszczał*, hluž. *pušćał* **pouštěl** Jg,Tk, SSJČ

5 poušťel Po 1, Ju 2, 5, Ru 2–4 — póščal Ju 6 — púščál Ru 5 — púščáł Ju 7

6 —

7 Položka válel byla rovněž zkoumána pouze na Moravě a ve Slezsku. Izoglosa vymezující hranici mezi podobami *válel* a *válal* probíhá ve své sev. části shodně s izoglosou *-al* × *-el* u slovesa *pouštěl*, od Lipníka nad Bečvou se však od ní odchyluje poněkud na východ, takže přehlasované podoby přesahují mezi Kroměříží a Mikulovem hranici vm. dialektů. Dloužení kmenotvorné samohlásky, tedy rozsah podob *válél* a *válál*, se zhruba shoduje s položkou *pouštěl*. V čes.-pol. přechodových nář. a na Těšínsku se objevuje jiný lexém – *koulel* (zde v náležité podobě *kulo̯u̯*).

Či

372 **klečel** příč. min. sg. m. (2123) — *mapa s. 523*
seděl (1726)
slyšel (1626)

1 M klečel (klačeł 828) — klečél — klečíl — klečil (klačyu̯ 818)
klečal — klečál — klečoł 815, 829
klynčou̯
klečuł 823, 824

2 Mapa zachycuje a) morfologický rozdíl *klečal* × *klečel*, vyvolaný na jedné straně patrně přehláskou *'a* > *e*, na druhé straně jejím neprovedením na vých. Moravě a ve Slezsku, b) variantu *klečal*, shodnou s vm. a slez. po-

dobou, která však patrně vznikla analogickým vyrovnáváním se slovesy typu *mazal, dělal* (je však také možné, že psl. sloveso **klečati se* přetvořilo na stč. *klečěti* – stejně jako slovesa *ležěti, seděti, viseti* apod.; pak by vm. a svč. *klečal* byly sekundární novotvary), a c) podobu *klynčol*, kde je v kořeni zachována rozložená nosovka (k psl. kořeni **klęk-*) a kde v kmenotvorné příponě došlo k analogickému vyrovnání s tvary typu *m'ol, věďol, chťol*. Za samostatnou morfologickou variantu považujeme i podobu *klečul*, srov. ČJA 4-369 utřel.

Kromě uvedených morfologických diferencí jsou na mapě představeny i rozdíly hláskoslovné: podoby se zdlouženou samohláskou, tj. *klečél* a *klečál*, a podoba vzniklá úžením *é* > *í klečíl* a následným krácením zúženého *í* > *i klečil* (příčestí *klečil* na Hané lze patrně považovat i za morfologickou variantu vzniklou přechodem slovesa ke vzoru *prosí*, viz ČJA 4-370 večeřel, pro zjednodušení ho však zobrazujeme stejným symbolem jako slez. podobu vzniklou zřejmě úžením a krácením).

3 Podoby na *-al/-ál* zaujímají u této položky výrazně menší území než u položek předchozích (viz ČJA 4-370 večeřel, ČJA 4-371 pouštěl), pokrývají jen necelou oblast vm. dialektů (bez jejich širokého záp. okraje a vých. Vsetínska). Na sev. a již. okraji tohoto areálu se užívá podoby s krátkou kmenotvornou samohláskou *klečal*, na větší střední části podoby zdloužené *klečál*.

Podoba *klečal* byla odděleně zaznamenána také v příhraničním pruhu při svč. okraji.

V čes.-pol. přechodových nář. byla zachycena varianta *klynčol* a již. od Ostravy podoba *klečul*.

V ostatních částech zkoumaného území se objevují podoby na *-el*. Většinu Čech (bez záp. a sv. okraje) pokrývá podoba *klečel*, shodná se spis. jazykem, ve střední části stř. nář. a na záp. okraji vm. nář. se užívá podoby *klečél*, na Domažlicku zúžené podoby *klečíl* a sporadicky ve Slezsku zkrácené obměny *klečil*, jež byla ojediněle zachycena i v centrálním úseku stř. nář.

Ve většině měst byla zapsána podoba *klečel*. V oblastech, kde je ve venkovském okolí jiná podoba, se objevuje jako dubletní.

4 **klečal** stč., sloven. *kľačal*, pol. *klęczał*, hluž. *klečał* **klečel** Jg, Tk, MČ

5 klečel Po 1, Ju 3–5, Ru 2–4 — kléčel Ju 1, 2, 4 — klečél Ju 7 — klečál Ru 5 — klečál Ju 7

6 ASJ II 292:261

7 U položky seděl nejsou z Moravy doloženy podoby se zakončením *-al*, popř. *-ál*, už stč. tvar byl *seděl*. Podoba *seďal* však byla zachycena v svč. příhraničním pruhu, a to v ještě poněkud větším rozsahu než *klečal*, a navíc v čes.-pol. přechod. pásu se objevuje pouze varianta *seďol*. Tyto podoby lze vysvětlit jen jako novotvary, vzniklé snad příklonem k typu *mazal, dělal*, příp. *m'ol, věďol, chťol*. Ostatní změny (dloužení kmenotvorné samohlásky – *seďél*, úžení – *sedíl* a následné krácení – *sedil*) jsou provedeny v přibližně stejném rozsahu jako u položky *klečel*, na stejném území jako *klečul* byla zachycena varianta *seďul*. Mezi Roudnicí a Mladou Boleslavi a také na sz. okraji slez. nář. se objevuje obměna s vkladným *-j-* *sejděl*.

Pokud jde o položku *slyšel*, o rozsahu podob *slyšél, slyšíl, slyšil, slyšal, slyšol* a *slyšul* platí přibližně totéž, co bylo řečeno o odpovídajících podobách u položky *seděl* (*slyšati, slyšal* přešlo podle Mch pod vlivem *viděti, viděl* ke vzoru *trpět*; nelze však vyloučit ani vliv přehlásky). Na rozdíl od ní se však ojediněle objevují i mor. podoby na *-al/-ál*, a to na nejsevernějším okraji vm. nář. (b. 701, 721) *slyšal* a poněkud jižněji (b. 722–724) *slyšál*. Lexém *slyšet* nedosahuje až k jv. okraji zkoumaného území a na jih Jablunkovska, byl zachycen jen po linii Mikulov – Kyjov – Uherský Brod (za touto linií se v návaznosti na sousední slovenské území objevuje jen sloveso *čut* s příč. min. *čúl*, které je doloženo jako dubletní i západně od této linie na většině území vm. nář., přibližně v rozsahu podob na *-al* u položky *klečel*).

Či

373 **hořel** příč. min. sg. m. (220) — *mapa s. 523*

1 M hořel — hóřel — hořél — hořil — hořił 747, 806, 811
hořal —hořál — hořoł 815
hořuł 823, 829
horal — horol

2 Mapa zachycuje rozdíly morfologické a hláskoslovné. Z diferencí morfologických je nejdůležitější rozdíl *hořel* × *hořal*, vyvolaný jednak analogií s nepřehlasovanými podobami příčestí minulého jiných sloves (vm. a snad i slez. nář.), jednak zřejmě analogickým vyrovnáváním s příčestím typu *mazal, dělal* (svč. nář., nelze vyloučit slez. nář.). Za samostatnou morfologickou variantu považujeme i tvar *hořul* ve Slezsku, jako morfologický hodnotíme i rozdíl *hořal* × *horal*, *hořol* × *horol*, způsobený snad kontaminací s iterativním odvozeným slovesem *hárati*.

Hláskoslovné povahy je rozdíl mezi podobami s krátkou a se zdlouženou samohláskou na konci kmene minulého, tj. *hořel* × *hořél*, *hořal* × *hořál*, diference *hořél* × *hořil* × *hořil* (vyvolaná úžením *é* > *í* a následným slez. krácením *í* > *i*), rozdíl *hořál* × *hořol* (s pravidelnou změnou *á* > *o*, srov. PRO E8) a diference podob s krátkou a se zdlouženou kořennou samohláskou *hořel* × *hóřel*; pravidelnou změnu *ř* > *r* ve vm. nář. na mapě nezachycujeme, viz PRO F4.

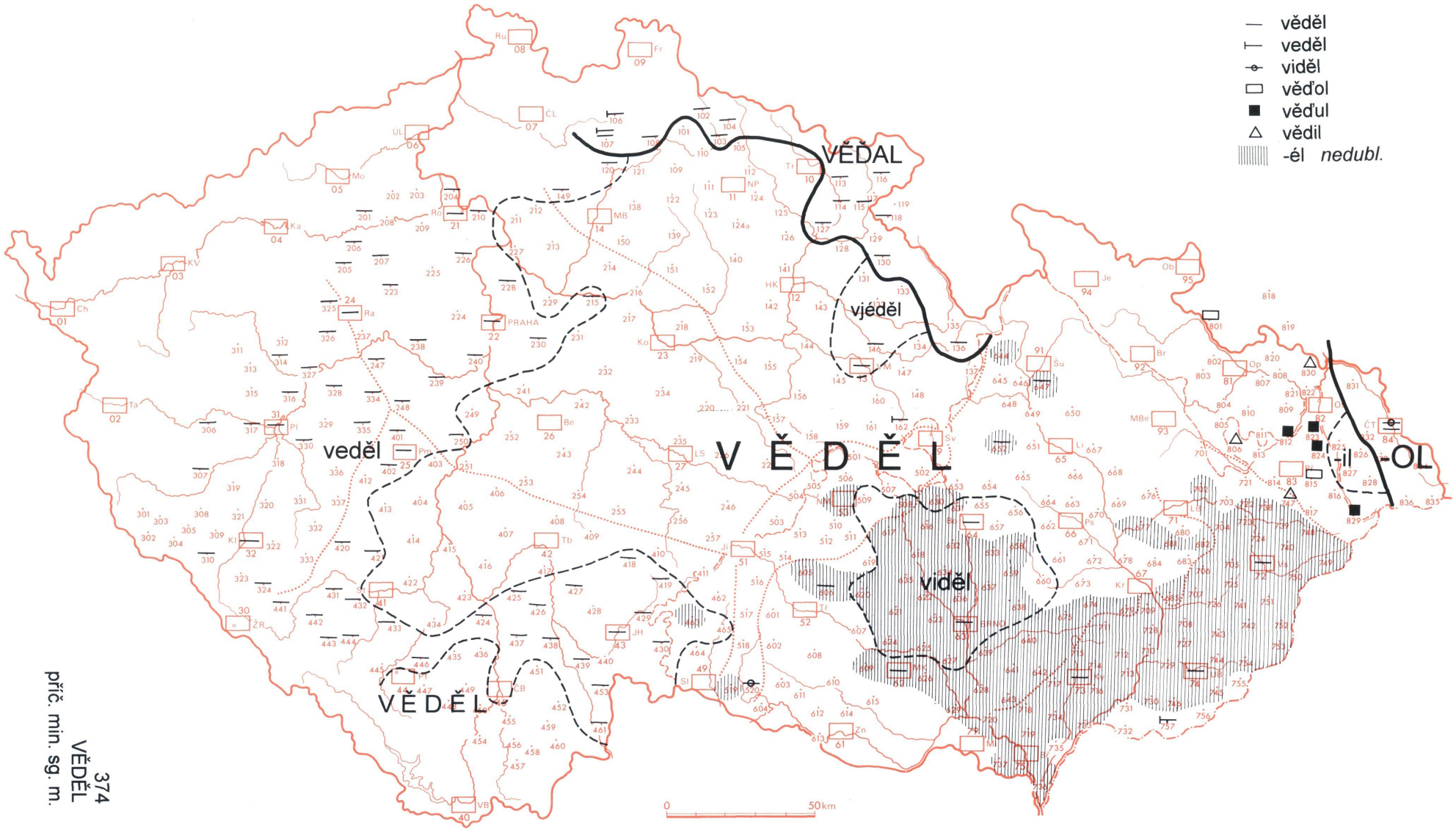

374
VĚDĚL
přič. min. sg. m.

3 Formy na *-al, -ál* (*hořal, hořál*), analogické s nepřehlasovanými podobami, byly u této položky zachyceny jen na malém území při nejjižnějším okraji vm. dialektů. Z Opavska a Ostravska se dokládá varianta *horal* a z čes.-pol. přechod. pásu a Frýdecka podoba *horol*. Podoba na *-al* (*hořal*) se opět objevuje také v svč. příhraničním pruhu.

Varianta *hořul* byla ojediněle zapsána nejen na již. Ostravsku, ale i v nejjižnějším cípu slez. nář.

Značnou část sev. poloviny Čech, především Roudnicko, území sev. od Prahy, Královéhradecko a Vysokomýtsko, pokrývá obměna s kořennou délkou *hóřel*. Dloužení, popř. následné úžení a krácení kmenotvorné samohlásky (*hořél, hořál, hoříl, hořil*) se objevuje na území přibližně stejném jako u předchozích položek ČJA 4-372 klečel a ČJA 4-371 pouštěl.

Ve městech se vedle podob běžných ve venkovském okolí užívá zpravidla i příčestí *hořel*.

4 **horal** pol. *goral*
hořal stč., pol. *gorzał*
hořel stč. *hořěl*, Jg, Tk, MČ, sloven. *horel*
hořil hlužˇ. *horił*

5 hořel Po 1, Ju 3, 6, Ru 3–5 — hořeł Ju 7 — hóřel Ju 1–5, Ru 2, 4 — hořéł Ju 7

6 SSA 12.45

bc)

374 **věděl** příč. min. sg. m. (1751) — *mapa s. 527*

1 M vjeďel — vjéďel — veďel — viďel — vjeďél — vjeďil — veďél 463 — viďél
vjeďal (veďal 106,107)
vjeďol
vjedz'uł 812, 823, 824, 829

2 U příčestí minulého sg. m. nepravidelného slovesa *vědět* se projevují některé nář. diference ve shodě s výše uvedenými slovesy 4. třídy. Jde zejména o svč. analogickou podobu *věďal*, která patrně vznikla příklonem k participiálnímu typu *mazal, dělal* (rozdíl mezi přehlasovanými a nepřehlasovanými podobami na Moravě se neprojevuje, stč. příčestí znělo *věděl*), a podobu *věďol* (ta vznikla dispalatalizací *ě* > *a*, následným dloužením *a* > *á* a změnou *á* > *o*, viz PRO E8, a přiřadila se tak k typu *m'ol, chťol*), kterou považujeme za morfologickou variantu stejně jako formu *věďul*.

Vedle podob s dlouhou kmenotvornou samohláskou *věďél, viďél*, popř. *veďél* zachycuje mapa i další hláskoslovné diference: depalatalizovanou podobu *veděl* na velké záp. a již. části Čech (naopak v místech, kde jde o pravidelnou obměnu, srov. PRO B4, byla uvedená podoba zachycena jen v b. 162), podobu se zdlouženou kořennou samohláskou *vjéděl*, podobu *viděl* s alternací v kořeni (Podle Mch slovesa *vidět* a *vědět* vznikla ze stejného základu: víme především to, co vidíme. Zde však nelze předpokládat zachování prastarého stavu, ale půjde nejspíš o novější reflex úzké výslovnosti; o tom podrobněji viz ČJA 5, Změna e, ě > i, s. 112–115) a zúženou a následně zkrácenou podobu *vědil* (< *vědíl* < *věďél*; nelze vyloučit ani příklon ke vzoru *prosil*).

3 Největší část zkoumaného území pokrývá podoba *věděl*, shodná se spis. jazykem: vyskytuje se v téměř celých Čechách, na větší části přechodového pásu čm., v sv. a jz. části stř. nář., při jv. okraji vm. nář. a v záp. polovině slez. nář. Na velké záp. a již. části Čech byla zapsána depalatalizovaná podoba *veděl* a na sev. Vysokomýtsku podoba s kořennou délkou *vjéděl*.

Varianta *věďal* byla zachycena jen v svč. příhraničním pruhu, a to ve stejném rozsahu jako podoby na *-al* u položek *večeřel, klečel, seděl, slyšel* a *hořel*, podoba *věďol* se však na rozdíl od těchto položek, kde obměny na *-ol* zaujímají větší území, vyskytuje jen na Těšínsku a Jablunkovsku.

Varianta *věďul* byla zachycena na již. Ostravsku.

Dloužení samohlásky na konci kmene minulého se objevuje jen na Moravě, a to v obvyklém rozsahu. Podoba *vědil* se dokládá z Frýdecka-Místecka a ojediněle i odjinud ze Slezska.

Obměna *viděl* zaujímá poměrně rozsáhlou oblast mezi Novým Městem na Moravě, Mor. Krumlovem, Vyškovem a Boskovicemi.

Ve městech byly zaznamenány podoby shodné s venkovským okolím většinou v dubletě s podobou *věděl*.

4 **věďal** pol. *wiedział*, hlužˇ. *wedźał*
věděl stč., Jg, Tk, MČ
veděl sloven. *vedel*

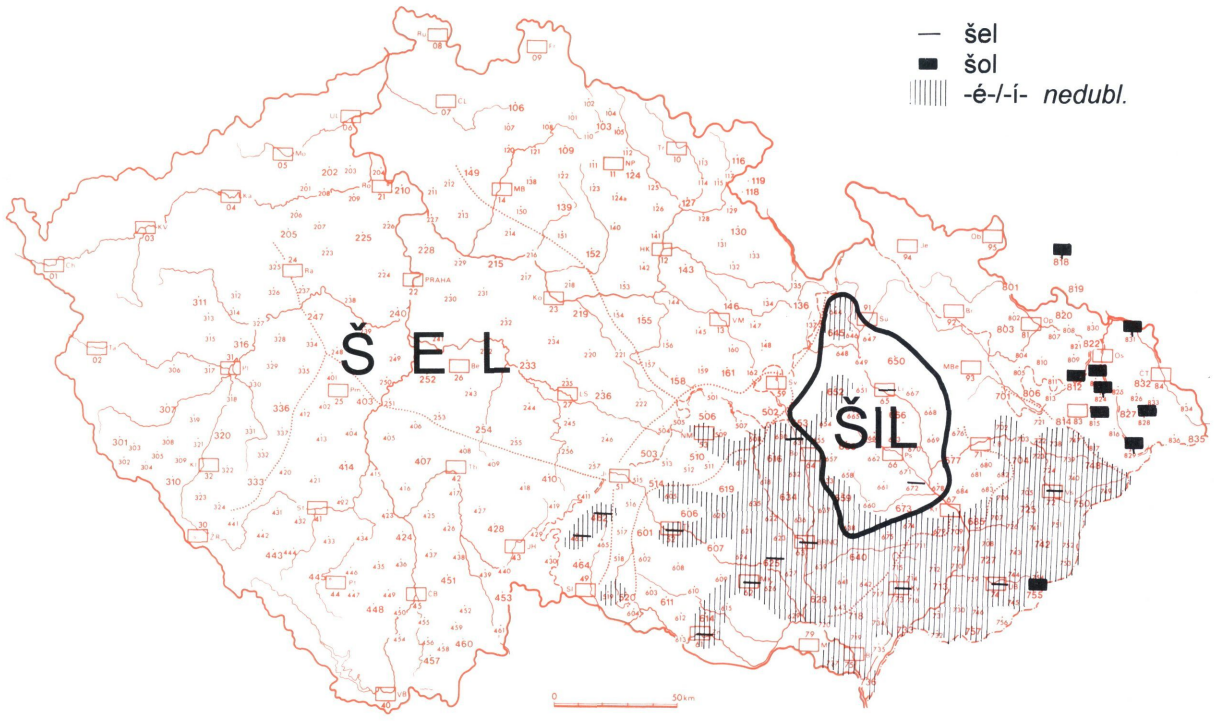

375
ŠEL
příč. min. sg. m.

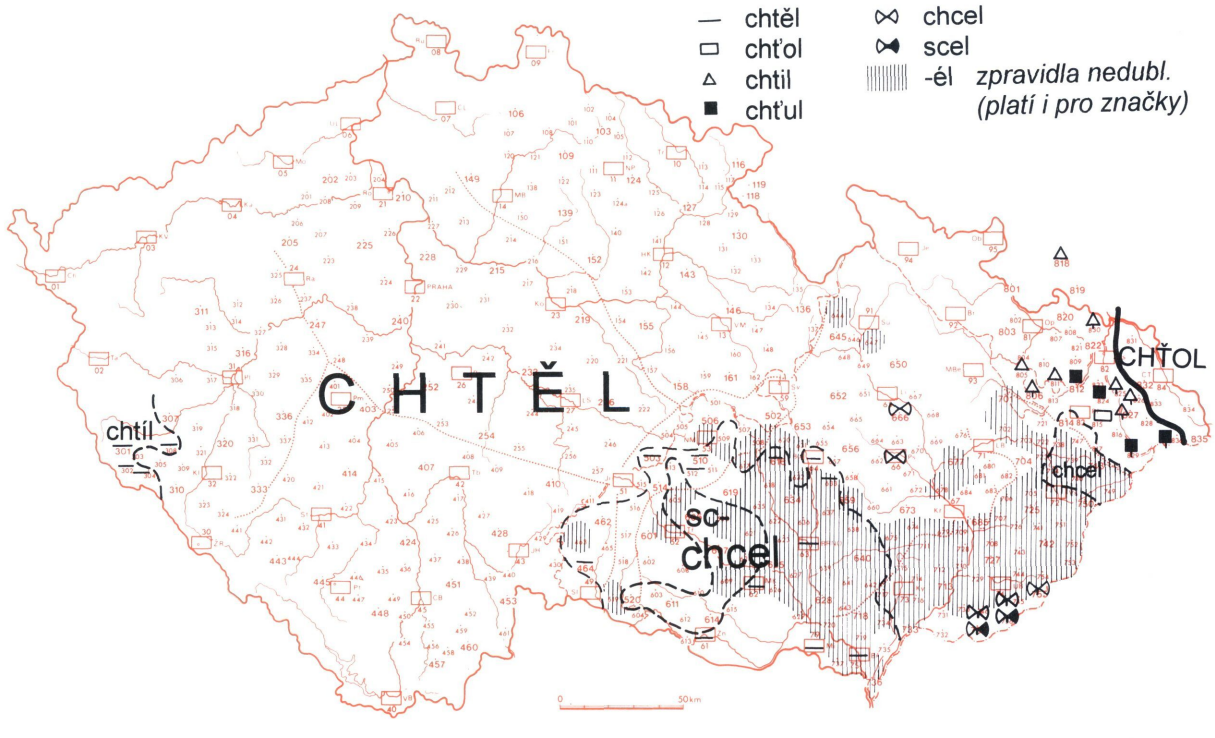

376
CHTĚL
příč. min. sg. m.

5 vjeďel Ju 1–6, Ru 2–4 — vjéďel Ju 1, 2 — weďel Po 1 — vjeďél Ru 5 — v'eďél Ju 7

6 AJK 474

Či

375 **šel** příč. min. sg. m. (1690) — *mapa s. 529*

1 M šel (išel 756) — šél
šol
šil — šíl

2 Příčestí minulé nepravidelného slovesa *jít* vykazuje diference morfologické a hláskoslovné. Vedle většinové podoby *šel*, shodné se spis. jazykem, byla zachycena i její zdloužená podoba *šél*, dále analogická slez. varianta *šol*, vzniklá příklonem k jiným slovesům na *-ol*, kde je samohláska *o* náležitá (souvisí s výslovností *ł*, která byla zřejmě labializovaná, a tento rys anticipovaly předchozí vokály), a střm. varianta *šil* (s okrajově zdlouženou obměnou *šíl*). Tuto podobu považujeme za samostatnou morfologickou variantu, protože ji ve střm. nář. patrně nelze vysvětlit hláskoslovnými procesy: zde sice v jiných pozicích běžně dochází k úžení *é* > *í* a k následnému krácení *í* > *i*, ale ne u *é* v zakončení kmene minulého, pokud se zde vyskytuje, jak o tom svědčí např. slovesa *utřél*, *hořél* apod. Změna *šel* > *šil* snad nějak souvisí s výskytem *ę* v centrální části střm. nář., jehož pravidelný rozsah (viz PRO F1) se až na drobné okrajové odchylky shoduje s rozsahem participia *šil*. Nelze vyloučit, že tato podoba napomohla rozlišení s příčestím *šęl* ‚šil'. Nepochybně zde také působily tvary příčestí typu *prosil*, jak to předpokládáme v téže oblasti u více či méně sporadicky doložených podob *klečil* a *večeřil*.

3 Na většině Čech a Slezska a na jz. Moravě byla zachycena podoba *šel*. Tato podoba se na většině vm. nář. a ve stř. části střm. nář. vyskytuje ve zdloužené podobě *šél*. Ve stř. části slez. nář. (tedy na jiném území než u položek *měl*, *chtěl*) se nesoustavně objevuje varianta *šol*, která byla ojediněle zachycena i na Kopanicích. Z centrální části střm. nář. se dokládá podoba *šil* (na záp. okrajích areálu i *šíl*).

Podoba *šel* proniká do mluvy měst ležících v oblastech s jiným tvarem příčestí.

4 **šel** stč. též *šedl*, Jg, Tk, MČ, pol. *szedł* **šol** hlužˇ. *šoł*
šél stč. též *šiel*, sloven. *šiel*, *išiel*

5 šel Po 1, Ju 1–3, 5, 6, Ru 2–4 — šél Ru 5 — šél Ju 7

6 ASJ II 298:267, MAGP 472

Či

376 **chtěl** příč. min. sg. m. (2495) — *mapa s. 529*
měl (2469)
uměl (19)

1 M chťel — chcel — scel — chťél — chcél — scél 605, 609, 620, 621, 624 — chťíl 301, 302, 304, 308 — chťil (chc'ył 805, 806)
chťol
chťuł

2 Příčestí minulé nepravidelného slovesa *chtít* vykazuje morfologické diference pouze ve slez. nář.; vyskytují se zde podoby *chťol* (forma vzniklá dispalatalizací, doložená ve stejném rozsahu jako *věďol*, viz ČJA 4-374 věděl) a *chťul*.

Dále se objevuje rozdíl *chtěl* × *chcel* (*chťél* × *chcél*), kdy podoby se základem *chc-* vznikly příklonem k prézentním tvarům (*chcu*, *chceš*, *chce*, *chceme*, *chcete*, *chcou*), a na něj navazující diference *chcel* × *scel* (*chcél* × *scél*), k níž došlo v důsledku asimilace místa artikulace v souhláskové skupině.

U této položky proběhlo také dloužení, popř. úžení a krácení kmenotvorné samohlásky (*chťél*, *chtíl*, *chtil*; u podoby *chtil* ve Slezsku nelze vyloučit příklon k typu *prosil*).

3 Téměř celé Čechy a centrální skupinu střm. nář. zaujímá podoba *chtěl*, shodná se spis. jazykem. Ve větší stř. části vm. nář. a sporadicky ve střm. nář. se objevuje varianta *chťél*, na Chodsku (v menším rozsahu než např. u variant *hořil* a *klečil*) pak *chtíl*. Příčestí *chťol* bylo zachyceno na Těšínsku a Jablunkovsku, podoba *chťul* se do-

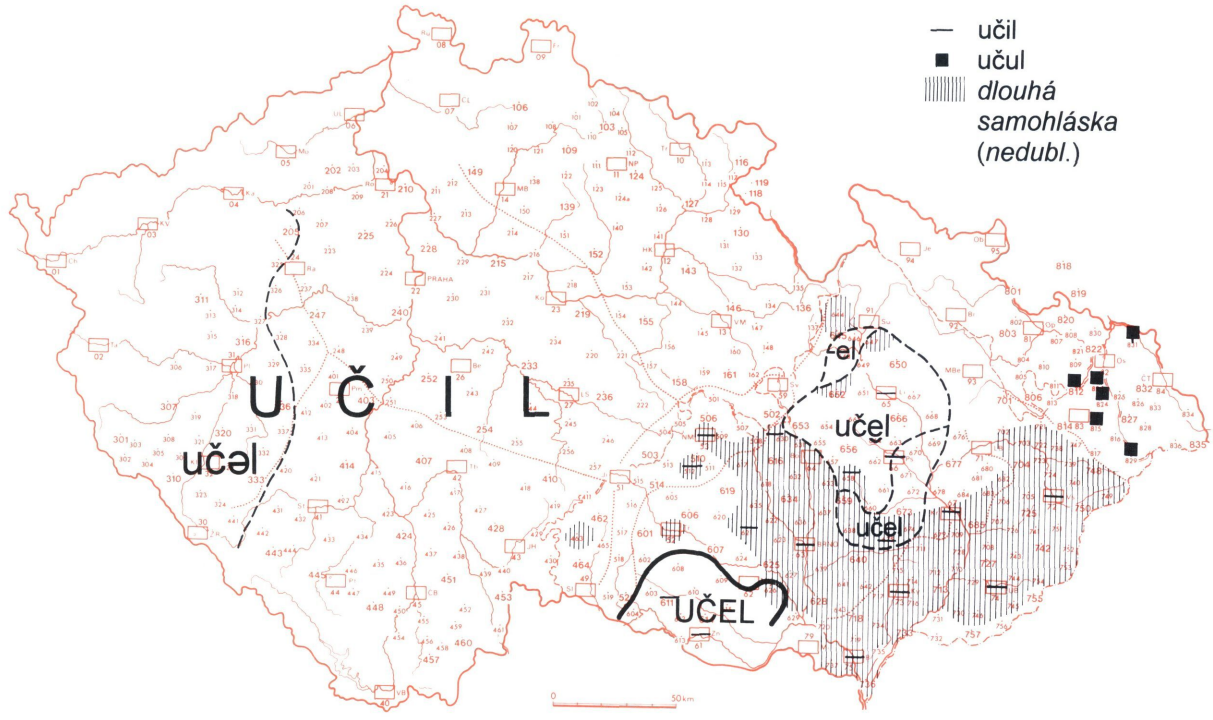

377
UČIL
příč. min. sg. m.

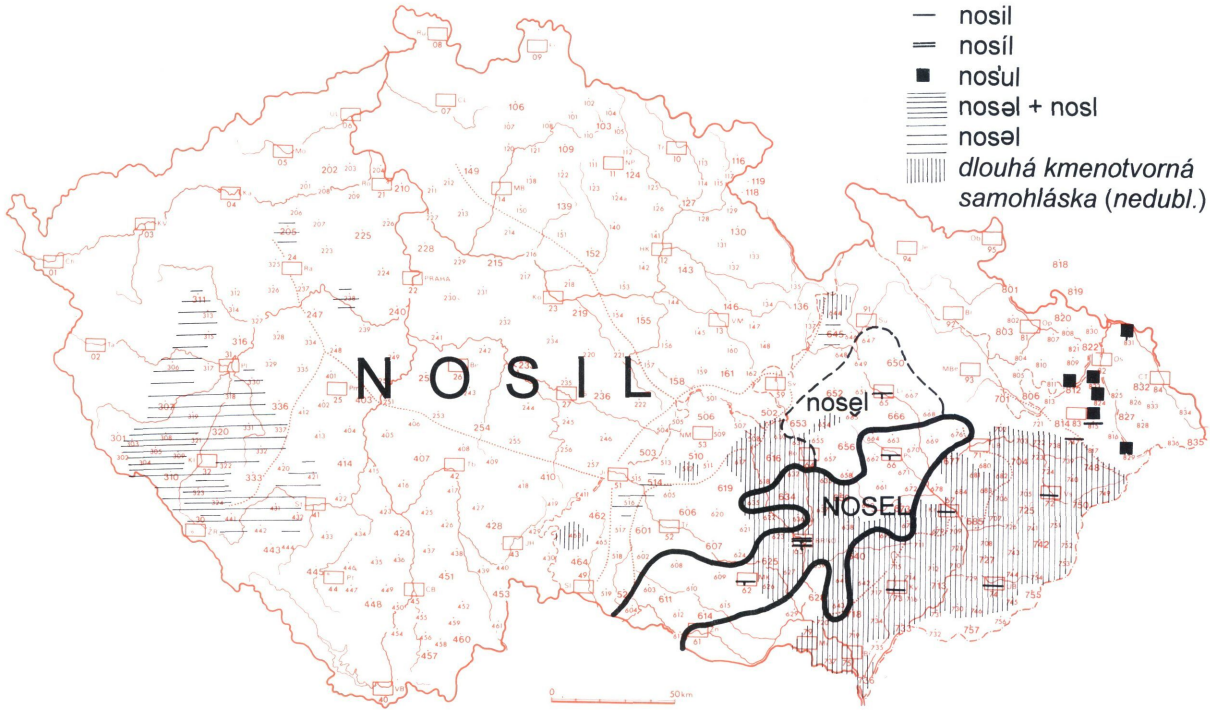

378
NOSIL
příč. min. sg. m.

kládá z již. Ostravska a z již. okraje slez. nář. Obměna *chtil* byla zaznamenána poněkud hojněji než *hořil*, *klečil* i *vědil* – na Frýdecku, již. Opavsku a na sev. okraji slez. nář.

Varianty *chcel* a *chcél* pokrývají již. polovinu Moravy a odděleně oblast mezi Vsetínem a Příborem. V dubletě s nimi se na jz. Moravě objevují ještě obměny *scel* a *scél*; podoba *scel* byla zapsána i na Kopanicích.

Města se zpravidla shodují s venkovským okolím.

4 **chcel** Jg mor., též *chciel* říd., sloven., hluž. *chcył*
chtěl stč., Jg, Tk, MČ
chtíl stč. *chtiel*
chťol pol. *chciał*

5 chťel Po 1, Ju 1–4, Ru 2–4 — chcél Ju 6, Ru 5 — chcéł Ju 7

6 PLPJ 220

7 Podobné morfologické diference vykazuje i položka měl. Varianty na *-el*, *-él*, *-íl*, *-il*, *-ol* a *-ul* se objevují přibližně ve stejném rozsahu, na Kopanicích byla sporadicky zapsána varianta *mal*. Kromě toho byly zachyceny i obměny odrážející vývoj palatalizovaných souhlásek, srov. PRO B3, PRO B4, PRO B5a.

Téměř stejně jako položka měl se diferencuje i položka uměl. Pouze na Chodsku se neobjevuje zdloužená a zúžená varianta a na Kopanicích se v obcích s podobou *mal* užívá forma *umjel* (*umel*).

Či

c) Příčestí minulé od sloves s kmenem minulým zakončeným samohláskou *-i*

Pro většinu položek je vedle běžných hláskových změn typická redukce, příp. odpadnutí samohlásky před *-l* v záp. Čechách. Z mapovaných položek patří do této podskupiny: ca) učil, nosil (4. třída), cb) sil, bil (3. třída).

ca)

377 **učil** příč. min. sg. m. (17) — *mapa s. 531*

1 M (h)u̱či̱ḻ (i̱: jen PRO F2b) — u̱čeḻ 669–673 — (h)o̥čę̱l — (h)u̱čí̱ḻ (í̱: jen PRO F2b) — (h)očél 638, 659, 674, 675 — (h)o̥čę́l 647, 652, 658 — učəl
(h)u̱čel
učuḻ

2 Mapa zachycuje diference morfologické a hláskoslovné.

K rozdílům morfologickým: Za morfologickou variantu považujeme podobu *učel* na Znojemsku, kde jde o příklon k typu *trpěl*, srov. ČJA 1-41 mračit se (na rozdíl od podob *učel*, *učél* na Hané, kde zřejmě došlo k poněkud většímu rozšíření pravidelné hláskové změny *i* > *e*, srov. PRO F1), a slezskou variantu *učul*. Není bez zajímavosti, že se tato podoba vyskytuje ve stejných obcích jako příčestí *šol*, srov. ČJA 4-375 šel. Jde patrně o morfologizovaný typ, který snad souvisí s labializovanou výslovností *-ł*, *-u̯*, jež vedla k zaokrouhlené výslovnosti předchozí samohlásky.

Z hláskoslovných jevů (nesledujeme pravidelnou obměnu *u* > *o*, *o̥*) byla vedle pravidelných obměn *učel* (PRO D2a, F1), *učę̱l* (PRO D2a, F1) a dloužení kmenotvorné samohlásky *učil* × *učíl*, *učel* × *učél*, *učę̱l* × *učę́l* zaznamenána v záp. Čechách ještě podoba s redukovanou hláskou *učəl*, vzniklá patrně z původního *učíl* v důsledku oslabené výslovnosti – podobně jako v případě *-ňí* > *-ňə-* (*zedňək*), srov. PRO C2b.

3 V celých Čechách, na záp. Moravě, na sev. Kroměřížsku a ve vých. Slezsku bylo zapsáno příčestí *učil*, shodné se spis. jazykem, na Slovácku a ve stř. části střm. nář. ve zdloužené podobě *učíl*. Z centrálního úseku střm. nář. je doložena obměna *učę̱l*, z vých. Prostějovska *učel*, z Vyškovska *učél*. Na rozsáhlé oblasti v záp. Čechách byla vždy jako dubletní zaznamenána podoba s redukcí *učəĺ*.

Morfologická varianta *učel* zaujímá celý znojemský nář. typ s drobnými přesahy na východ i západ. Forma *učul* byla zachycena porůznu v severojižním pruhu táhnoucím se středem slez. nář.

Ve městech na Moravě a ve Slezsku se vedle nář. podoby doložené v jejich okolí užívá i příčestí *učil*.

4 **učil** Jg, Tk, MČ, sloven., pol. *uczył*, hluž. *wučił*

5 učil Po 1, Ju 1–6, Ru 3, 4 — učíl Ru 5 — učíł Ju 7 — uč Ru 2

6 —

Či

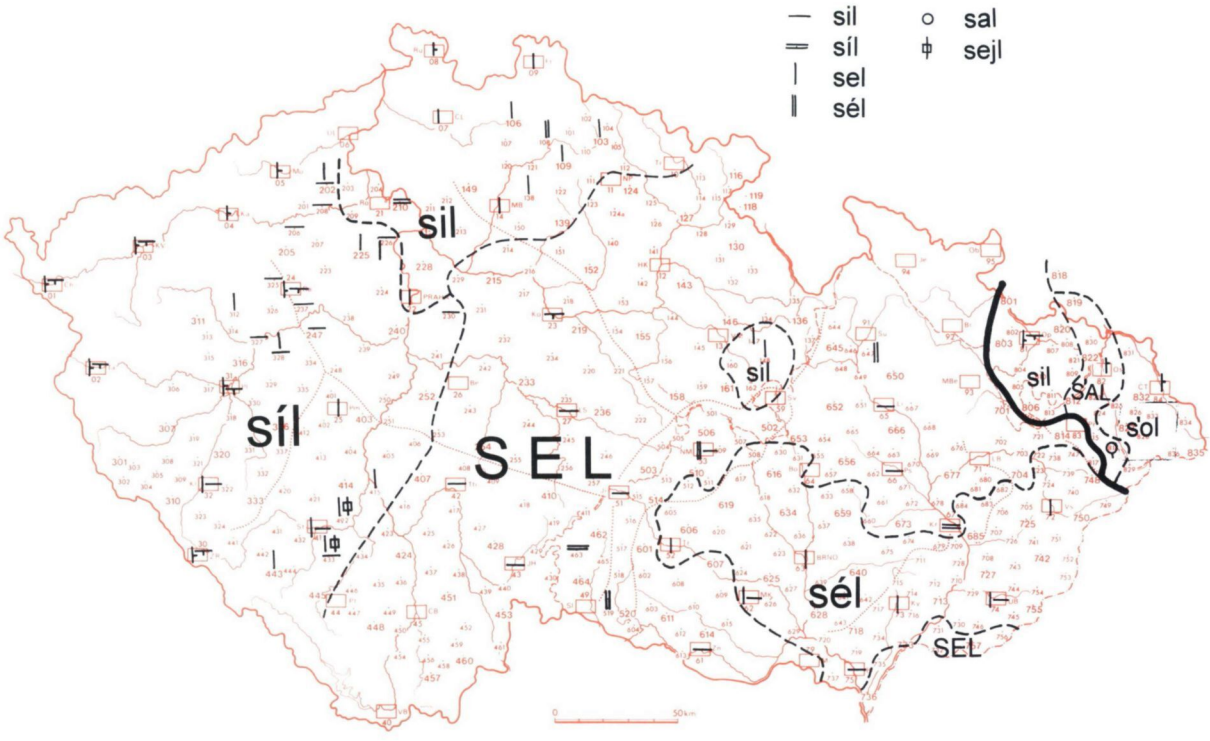

379
SIL
příč. min. sg. m.

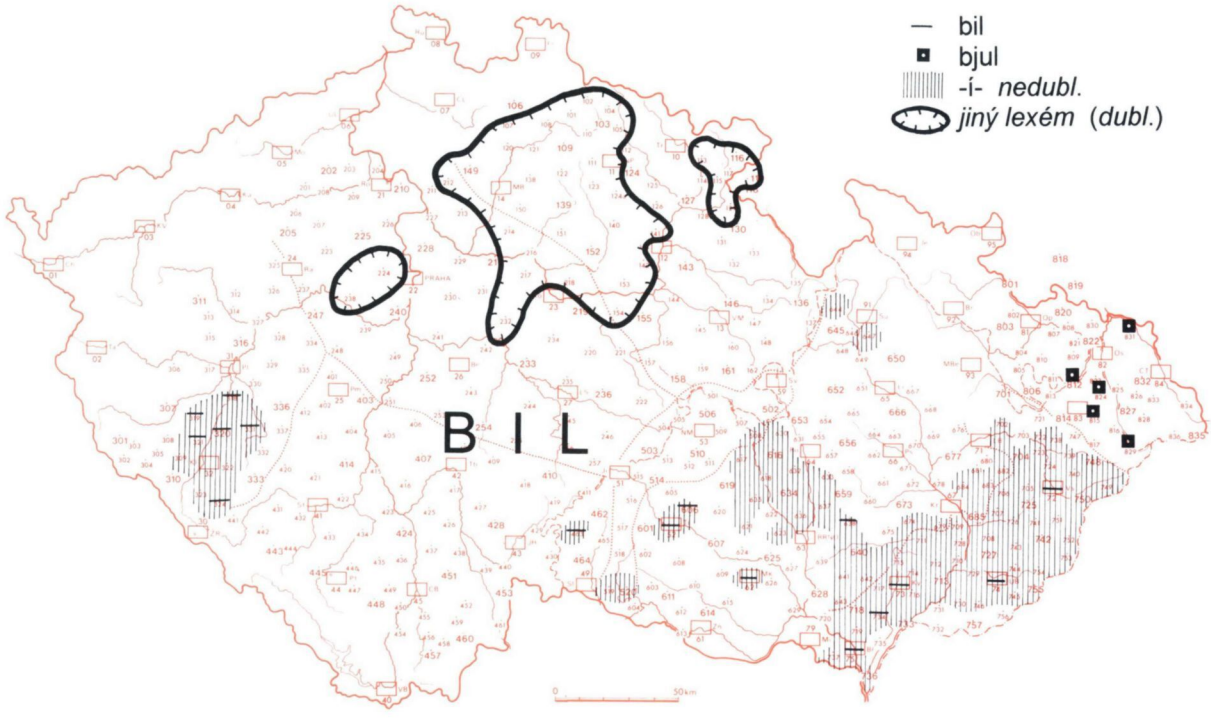

380
BIL
příč. min. sg. m.

378 **nosil** příč. min. sg. m. (531) — *mapa s. 531*
nosila (532)

1 M nosil (i: jen PRO F2c, D5bcd) — nosęl — nosíl (i: jen PRO F2c) — nosəl — nosl
nos'ul
nosel — nosél

2 U zkoumané položky byly zachyceny diference morfologické – *nosil* × *nosel* × *nosul* – a hláskoslovné: pravidelné střm. obměny *nosil* × *nosel* × *nosęl*, podoby se zdlouženou samohláskou před *-l nosíl*, *nosél* a zč. redukované podoby *nosəl*, *nosl*.

U varianty *nosel* v okolí Prostějova jde zřejmě o hláskovou obměnu (srov. PRO F1), avšak vzhledem k tomu, že od Znojma plynule navazuje na podobu stejného znění, která vznikla příklonem k typu *trpěl*, srov. ČJA 1-41 mračit se, zobrazujeme podobu *nosel* v rámci jednoho areálu jako morfologickou variantu.

Na záp. okraji Čech se objevuje podoba s redukcí *nosəl* (okrajově dokonce dochází k zániku redukované samohlásky – *nosl*), jev snad související s PRO C2b.

Rozsah změny *si* > *sy* (*sí* > *sý*) je poněkud menší, než zobrazuje mapa PRO F2c.

3 Na většině Čech a Slezska a na záp. Moravě se užívá podoby *nosil*, shodné se spis. jazykem. Střm. nářečími probíhá od jihozápadu směrem na severovýchod pruh varianty *nosel*. Ve stř. severojižním pruhu slez. nář. se objevuje varianta *nosul* (ve stejných obcích jako *šol*, *učul*).

Hláskové varianty příčestí *nosil* byly zachyceny v centrálním úseku střm. nář. (*nosęl*) a v záp. Čechách, kde byla v podobném rozsahu jako *učəl* zaznamenána podoba *nosəl*, na nejjižnějším okraji spolu s *nosl*.

K dloužení kmenotvorné samohlásky dochází na Moravě v obvyklém rozsahu a týká se podob *nosíl*, *nosél* a *nosýl*.

Ve většině měst byla zachycena pouze podoba *nosil*, jen ve vm. městech se v dubletě s ní objevuje ještě *nosíl*.

4 **nosil** stč., Jg, Tk, SSJČ, sloven., pol. *nosił*, hluž. *nosył*

5 nosil Po 1, Ju 1–4, 6, Ru 2–4 — nosíl Ru 5 — nosił Ju 7

6 ASJ 295:264, AJK 473

7 U příč. min. sg. f. tohoto slovesa nebyly zaznamenány některé rozdíly doložené u maskulina: Na Moravě se nevyskytují paralelní podoby s dlouhou kmenotvornou samohláskou, protože u feminin nedošlo k náhradnímu dloužení jako u maskulin. V záp. Čechách byly v areálu podob *nosil*, *nosəl*, *nosl* zapsány pouze podoby *nosila*, *nosəla*.

Či

379 **sil** příč. min. sg. m. (1019) — *mapa s. 533*
sila (1020)

1 M sel — sél — síl (s'ieu̯ 801) — sejl 422, 433 — sil
sal 816 — s'al 812, 819, 822, 823, 82 (šał 830, též sjał 755) — s'ol (šol 831–834, šou̯ 835, 836)

2 Stč. participium znělo *sěl*, odtud nč. *sel*. Spis. jazyk má vedle této podoby i *sil*, které podle Trávníčka (Historická mluvnice československá, s. 397) vzniklo buď analogií se sg. *siji*, nebo se *siel* podle 5. třídy. Přikláníme se k názoru, že *sil* v Čechách vzniklo pravidelným krácením ze *síl* (PRO A1d), jež se vyvinulo monoftongizací ze *siel*, které zase vzniklo náhradním dloužením za ztrátu koncového jeru ze **sělъ*, čemuž odpovídá územní rozložení variant *síl* a *sil*. Moravské dloužení participia l-ového je zřejmě sekundární (**sělъ* > *sel* > *sél*). Ve Slezsku je *sil* patrně jiného původu – vzniklo snad ze *sějal* stahováním v *s'ál*, následnou přehláskou v *s'iel*, jež monoftongizací dává *s'íl* a krácením *s'il*. Varianta *s'al* tedy představuje staženou, nepřehlasovanou a zkrácenou podobu, *s'ol* pak vzniklo pravidelnou změnou *-ál* > *-ol*, viz PRO E8. Jako morfologický rozdíl tedy hodnotíme vztah všech slez. variant proti podobám na zbývajícím území čes. jazyka, kdežto vzájemné rozdíly mezi podobami uvnitř těchto dvou areálů považujeme za hláskoslovné (*sel* × *sél* × *síl* × *sil*, *sil* × *s'al* × *s'ol*).

3 Ve vých. polovině Čech, v přechod. nář. čm., v centrální části střm. nář., na jz. Moravě a na Kopanicích bylo zachyceno příčestí *sel*. Na Moravě se na území obvyklého rozsahu užívá jeho zdloužené podoby *sél*. Na

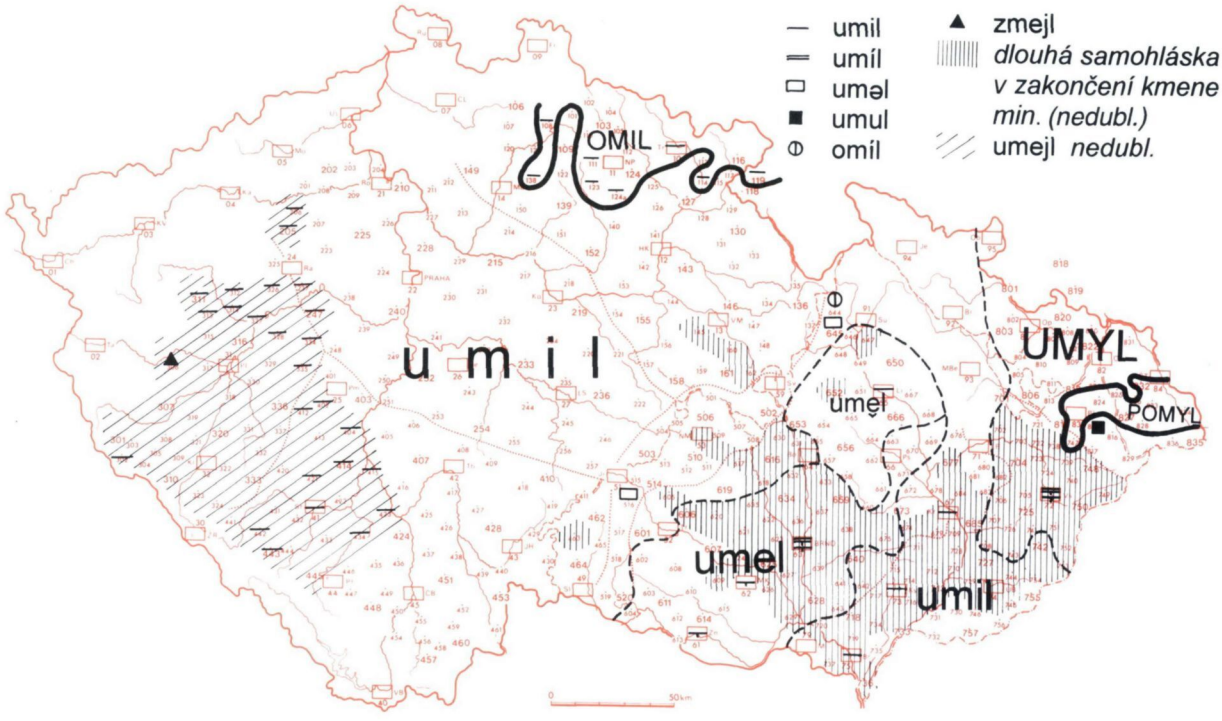

381
UMYL
příč. min. sg. m.

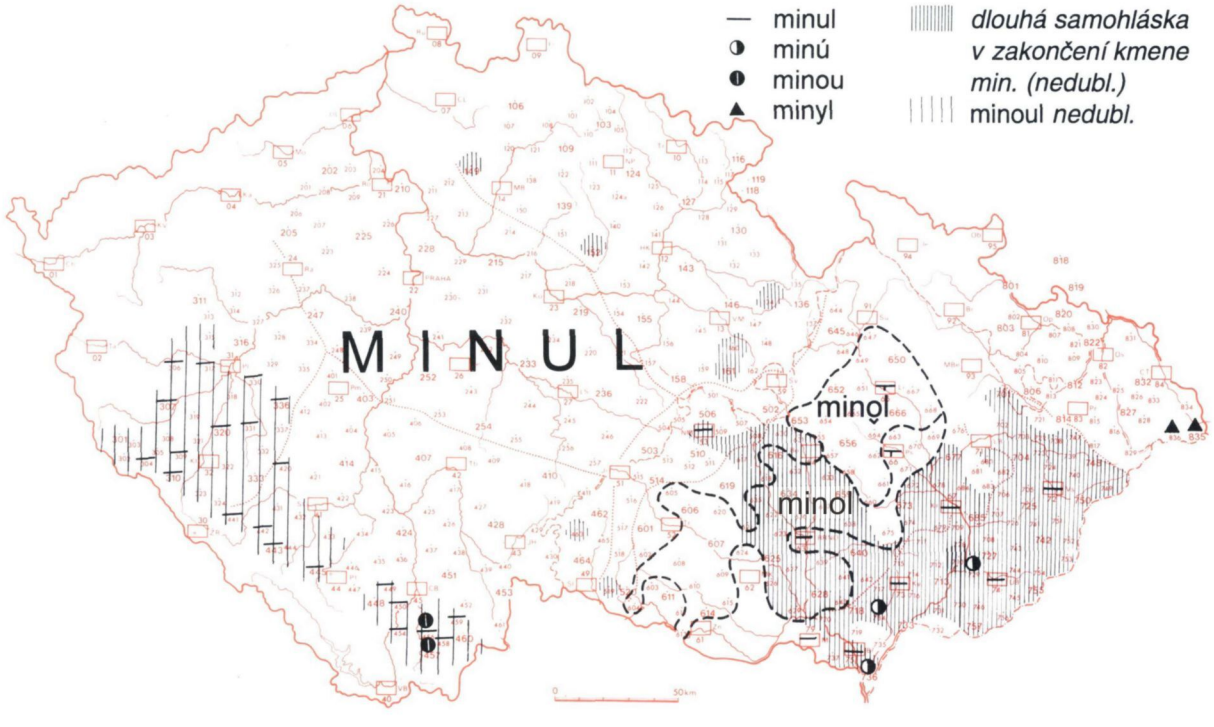

382
MINUL
příč. min. sg. m.

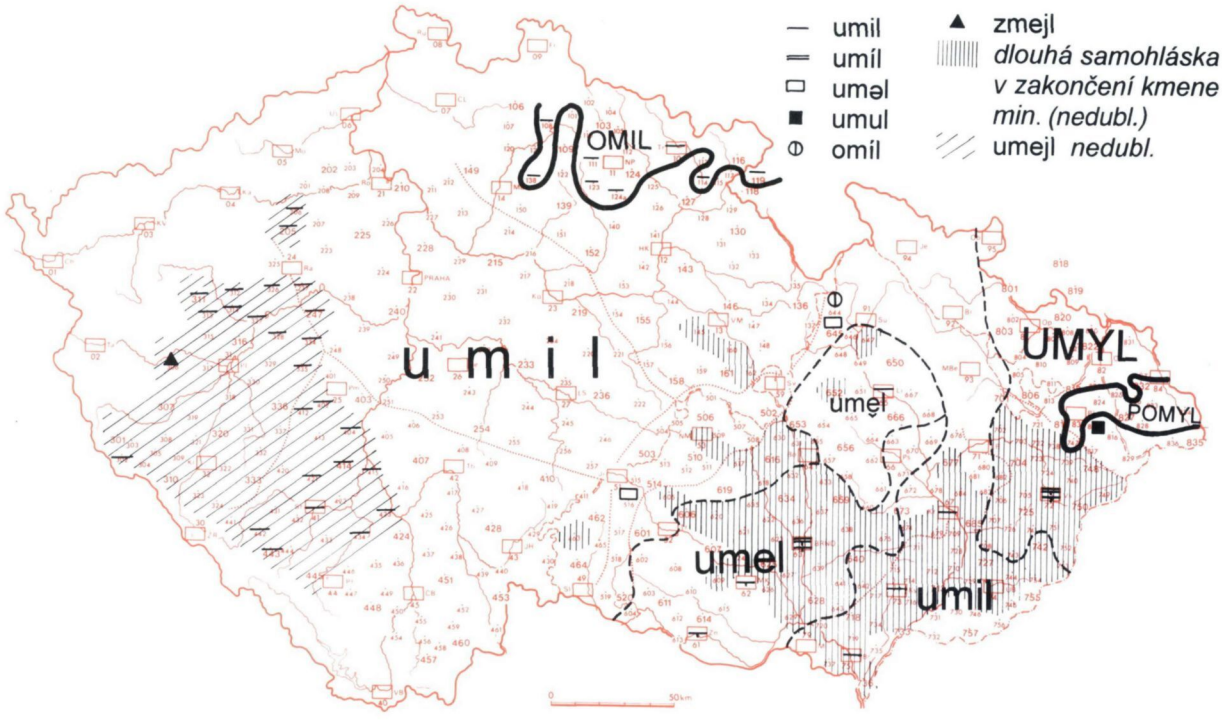

381
UMYL
příč. min. sg. m.

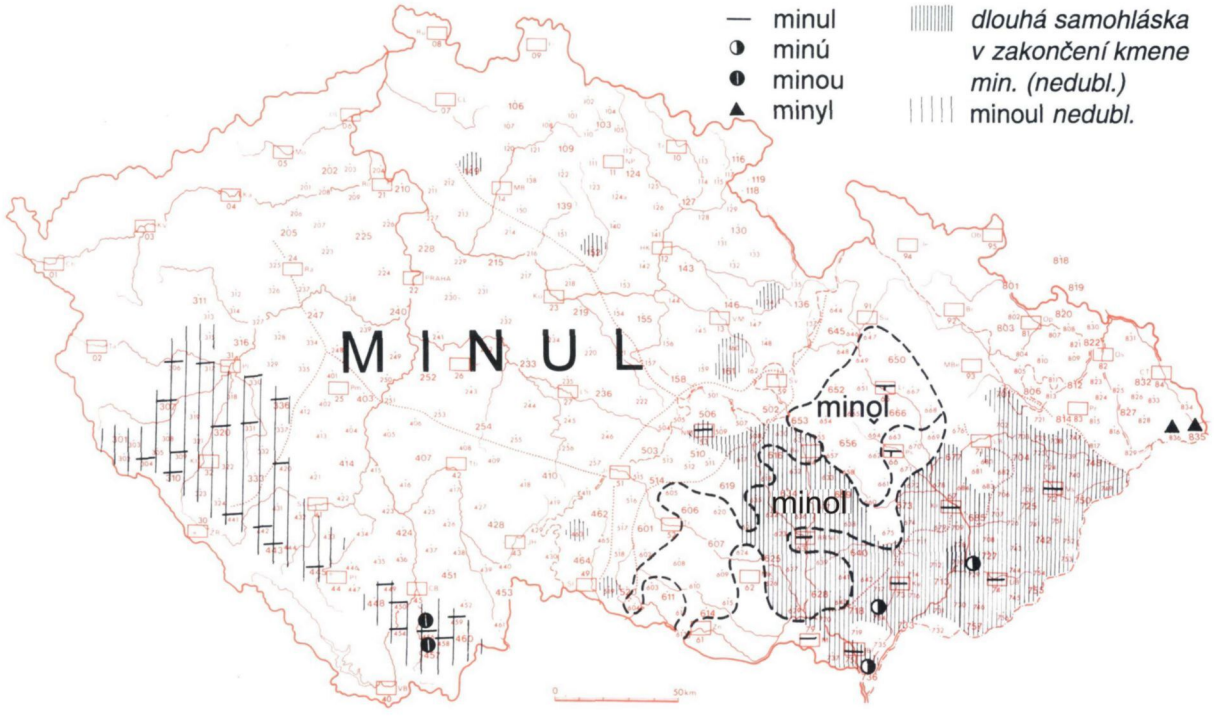

382
MINUL
příč. min. sg. m.

značné části Čech, zasahující od západu až k Benešovu, se objevuje podoba *síl*. Na tuto oblast na severu navazuje areál pravidelně zkrácené obměny *sil*, která zaujímá Roudnicko, sev. okolí Prahy, Mladoboleslavsko a sev. Novopacko. Malá oblast této podoby se nachází také mezi Vysokým Mýtem a Svitavami.

V opavské podskupině slez. nář. byla zachycena varianta *sil*, k níž se od východu přimyká severojižní pruh obcí s variantou *s'al*, dále k východu v obměně *s'ol*.

Ve městech se vedle podob doložených ve venkovském okolí objevují zpravidla i obě podoby shodné se spis. jazykem, tj. *sel* i *sil*.

4 **sal** Jg *sál* říd., sloven. *sial*, pol. *siał*
sel stč. *sěl*, Jg, Tk, SSJČ
sil Jg, Tk lid., SSJČ, hluž. *sył*
síl Jg též *siel* říd.

5 sel Po 1, Ju 1–6, Ru 4 — sél Ru 5 — séł Ju 7 — sil Ru 2, 3 — síl Ju 3, Ru 2

6 MAGP 98, AJK 484

7 Podoby příč. min. sg. f. tohoto slovesa se na většině zkoumaného území shodují co do kvality i kvantity samohlásky s maskuliny, jen v mor. oblasti zdloužené samohlásky u maskulin mají feminina zpravidla samohlásku krátkou, tj. povětšinou se zde vyskytuje dvojice *sél – sela*, pouze na sev. Valašsku (b. 723, 724, 738–740, 747–750) byla zachycena délka i u feminin (*séla*).
Atlasy: AJK 484

Či

380 **bil** přič. min. sg. m. (1779) — *mapa s. 533*

1 M bil — bíl
bjul
L pral

2 U sledovaného příčestí minulého bylo zachyceno dloužení samohlásky na stř. Moravě (*bíl*) v poněkud menším rozsahu – není přirozeně doloženo z oblastí, kde *í* není v systému dlouhých vokálů (srov. PRO A1b). V slez. nář. byla (v týchž obcích jako *učul*, *nos'ul*) zaznamenána varianta *bjul*.

Na mapě nezobrazujeme rozsah rozložené měkké retnice před *i* (*bjil*); k němu viz ČJA 5-227a bič.

Vedle uvedených variant participia *bil* se v některých oblastech sev. poloviny Čech užívá i jiný lexém – *pral*.

3 Téměř na celém zkoumaném území bylo zapsáno příčestí *bil*, které se ve vm. nář. a na malé části střm. nář. (sev. Brněnsko, Holešovsko) vyskytuje ve zdloužené podobě *bíl*; ta se dokládá i z menší oblasti v jz. Čechách (Klatovsko, již. Plzeňsko).

Ve středu slez. nář. se užívá podoby *bjul*.

4 **bil** stč., Jg, MČ, sloven., pol. a hluž. *bił*

5 bil Pol, Ju 1–4, 6, Ru 2–4 — bíl Ru 5 — bíł Ju 7 — tlouk Po 1, Ju 1

6 —

Či

d) Příčestí minulé od sloves s kmenem minulým zakončeným samohláskou *-y*

Z mapovaných položek patří do této podskupiny umyl (3. třída) a byl (atematické sloveso); tato položka je zařazena do kapitoly pojednávající o slovese *být* (ČJA 4-429).

381 **umyl** příč. min. sg. m. (320) — *mapa s. 535*

1 M (h)umil — umyl — (h)umel — (h)o̥me̥l — uməl 516, 644 — (h)umíl — umýl — (h)umél — (h)omę́l 647, 652 — umejl (hu- 304, 305, 307, 311)
umuł 815
vomil — vomíl 644
pomyl
zmejl 306

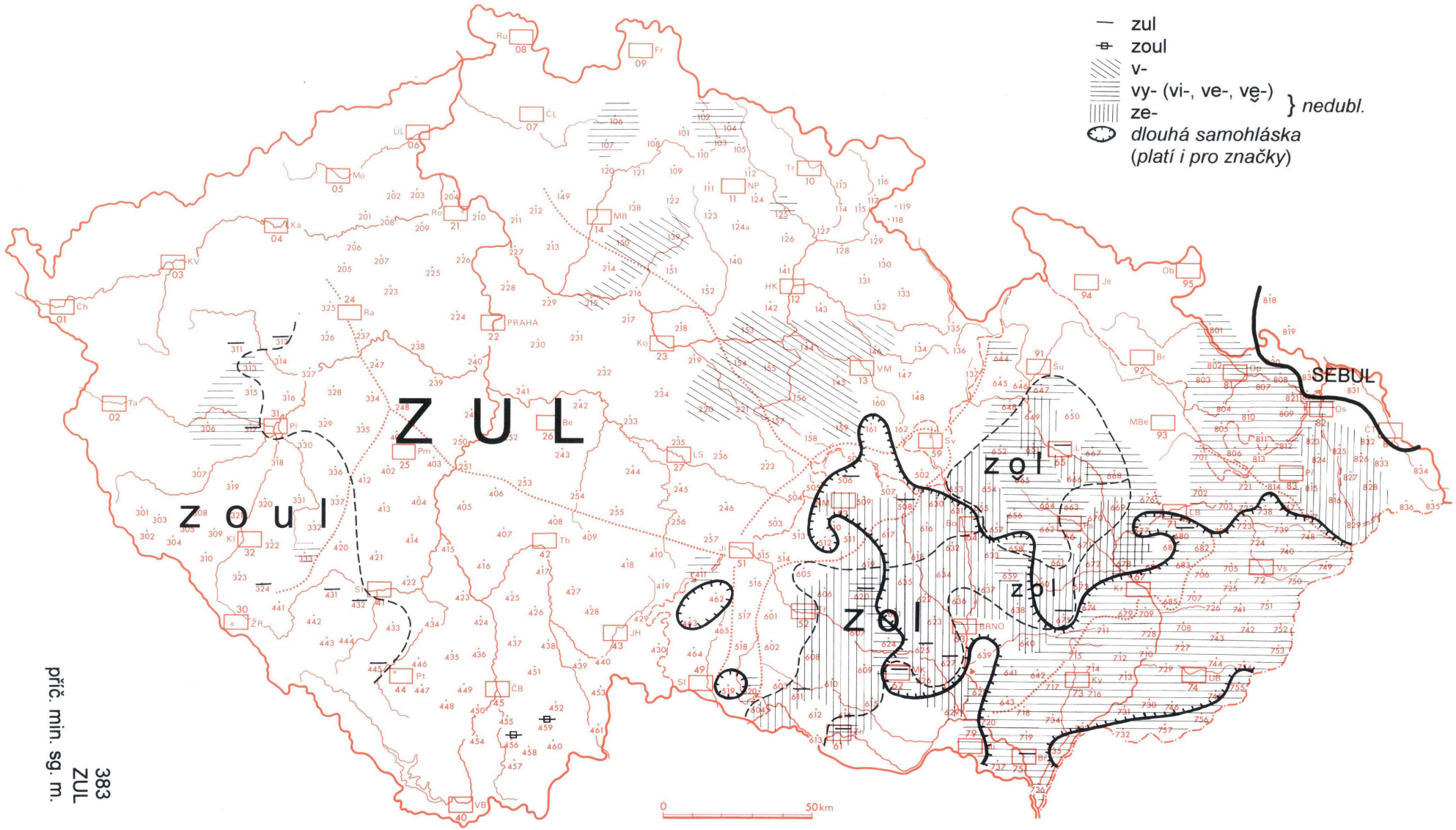

383
ZUL
přič. min. sg. m.

2 Byly zkoumány nářeční varianty příčestí minulého od dokonavého slovesa s prostě vidovou předponou, spis. *umyl*. Dokonavý tvar *umyl* vstupuje v nářečích do dvojí opozice: v Čechách existuje vidová opozice *mýt* × *umýt*, kdežto na Moravě *umývat* × *umýt* a ve Slezsku *pomývat* × *pomýt* (srov. |ČJA 1-144 mýt).

Zkoumané příčestí minulé se diferencuje zejména hláskoslovně; byly zachyceny pravidelné změny staré-ho *y*, srov. PRO D2ab, F2a – *umil* × *umyl* × *umel* × *umę̇l* apod. (ty jsou na mapě zachyceny, neboť situace na Moravě a ve Slezsku je poněkud složitá, kříží se rozdíly kvantitativní a kvalitativní, proto bez přímého zobrazení by bylo obtížné v mnoha jednotlivých bodech vyčíst skutečnou podobu zkoumaného výrazu), a rozdíly v kvantitě samohlásky kmene minulého (náhradní dloužení se v tomto případě vyskytuje ve čtyřech variantách: *umíl*, *umýl*, *umél*, *umę́l*). Zč. podoba *umejl* vznikla diftongizací *ý* > *ej* ze staré podoby *umýl* (< *umyl* dloužením *y* > *ý* náhradou za ztrátu jeru). Střm. změnu *u* > *o*, *o̧* na mapě nezobrazujeme, registrujeme ji pouze v oddíle 1 M.

Okrajově se objevuje morfologizovaný rozdíl *umyl* × *umul* (srov. *učul* v odd. 2 položky ČJA 4-377 učil) a rozdíl v předponě: *umil* × *omil* × *pomyl*, přestože předpony zde byly původně patrně sémanticky rozlišené, dnes jde zřejmě o předpony prostě zdokonavující (zejména v případech nedubletního výskytu.)

3 Ve stř., již. a vých. části Čech, v pruhu při čes.-mor. hranici a na Kopanicích se užívá podoby *umil*, shodné se spis. výslovností (ne se spis. grafikou). Na Moravě se objevují pravidelné nář. obměny: na Znojemsku, Třebíčsku a jz. Prostějovsku *umel*, v centrální části střm. nář. *umę̇l*, na větší části Slezska *umyl*. Dlouhá kmenová samohláska se u sledovaného l-ového participia vyskytuje ve většině vm. nář., ve stř. části střm. nář., sporadicky i v jejich sev. části, v přechod. nářečích čm. a v svč. nář.

Varianta *umul* se objevuje ojediněle jv. od Příbora.

Rovněž distribuce předpon je u této položky územně diferencovaná. Na většině území se užívá podob s náslovným *u-* (*o-*, *ho-*, *ho̧-*) *umil* (*-myl*, *-mel*, *-mę̇l*), jen v Podještědí, Podkrkonoší a na Náchodsku byla v nepravidelném pruhu zachycena varianta *omil*, jižně od Těšína a na Frýdecku pak *pomyl*.

Ve městech (kromě měst slez., kde je stav shodný s venkovským okolím) je běžná podoba *umil*, a to buď jako nedubletní, nebo vedle nář. podob charakteristických pro příslušnou oblast.

4 **umyl** stč., Jg. Tk, SSJČ, sloven., pol. *umył* (podlahu, ruce), hluž. *wumył* **omyl** pol. *obmył*

5 umil Po 1, Ju 1–6, Ru 2–5 — uméil Ru 5 — vomil Ru 1

6 —

Či

e) Příčestí minulé od sloves s kmenem minulým zakončeným samohláskou *-u*

Pro příčestí v této podskupině je charakteristická diftongizace pův. zdlouženého *u* v jzč. nář. Z mapovaných položek sem patří minul (2. třída) a zul (3. třída).

382 **minul** příč. min. sg. m. (1472) — *mapa s. 535*
minula příč. min. sg. f. (1473)

1 M minul — minol — mino̧l — minúl (mĕinúl 701) — minú 729, 734, 736 — minoul — minou 456, 457 — minól (mina̧l 628, 629)
m’inyu̯ 835, 836

2 U příč. min. *minul* byly zaznamenány zejména diference hláskoslovné, okrajově i rozdíl morfologický – za morfologickou variantu považujeme jablunkovskou podobu *minyl*, která snad vznikla příklonem k participiálnímu typu sloves 3. třídy *kryl*, *umyl*.

Vedle pravidelných střm. obměn *minol*, *mino̧l* (PRO D2ab) se objevuje rozdíl v kvantitě (a následně i kvalitě) samohlásky před *-l*: *minúl* × *minól* × *minoul*. Ze zeměpisné situace vyplývá, že střm. dloužení kmenové samohlásky proběhlo až po ukončení změny *ou* > *ó*, a je tedy novější (pokud by dloužení proběhlo dříve, musela by podoba *minól* sahat až po hranici střm. a vm. nář.; tato podoba tedy nevznikla procesem *minúl* > *minoul* > *minól*, ale *minul* > *minol* > *minól*).

Jako hláskové varianty hodnotíme i podoby, v nichž zanikl formant *-l* (*minú*, *minou*); ve vm. nář. ojediněle splynulo *ú* s následujícím *u̯*, na Doudlebsku se patrně zjednodušila obtížně vyslovitelná skupina dvojhlásky a likvidy (s reliktní tvrdou výslovností, pův. *-l*) *-oul* > *-ou*.

384
VLEZL
příč. min. sg. m.

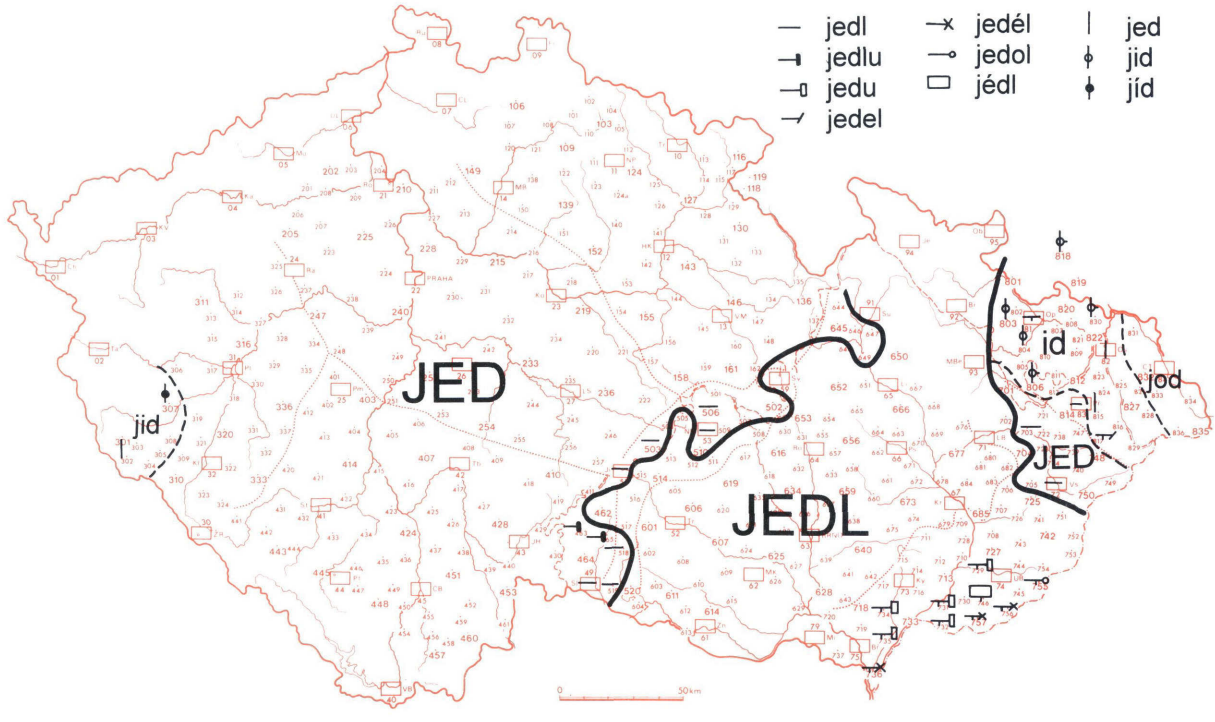

385
JEDL
příč. min. sg. m.

3 Většinu zkoumaného území pokrývá podoba *minul*, shodná se spis. jazykem. Je běžná v Čechách, ve slez. nář. a v pruhu přechodových nář. čm. V záp. Čechách (zde často nedubl.) a při jz. okraji Čech k ní přistupuje varianta *minoul*, na nejjižnějším okraji Čech *minou*.

Na Moravě jsou obvyklé jiné podoby: oblast mezi Znojmem, Třebíčí a Moravským Krumlovem a odděleně pruh vých. a již. od Prostějova zaujímá obměna *minol* (na širokém Brněnsku ve zdloužené podobě *minól*), pro centrální úsek střm. nář. je charakteristická podoba *minǫl*. Ve vm. nář. se užívá zdloužené podoby *minúl* (ta přesahuje na Kroměřížsko a v již. části výběžkem k Brnu), která byla zachycena i mezi Novým Městem na Moravě a Boskovicemi a velmi řídce i v svč. nář. a na jz. Moravě. V již. části vm. nář. se rozptýleně objevuje varianta *minú*.

Forma *minyl* je doložena z Jablunkovska.

Ve městech byla zapsána podoba *minul*, v oblastech s jinou nářeční podobou zpravidla jako dubletní.

4 **minul** stč., Jg, Tk. MČ, sloven., pol. *minął* **minyl** hlužˇ. *minył*

5 minul Po 1, Ju 1–6, Ru 2–4 — minúl Ru 5

6 —

7 U příč. min. sg. f. uvedeného slovesa se v Čechách jednotlivé podoby v kvantitě ani kvalitě samohlásky neliší od mužských, na Moravě podobám maskulin s dlouhou samohláskou před *-l* odpovídají feminina se samohláskou krátkou (*minúl – minula*, *minól – minola*), jen v několika obcích na sev. Valašsku byla i u feminin zachycena dlouhá samohláska, podoby m. a f. si zde tedy co do kvantity odpovídají: *minúl – minúla*.

Atlasy: SSA 12.73,74

Či

383 **zul** příč. min. sg. m. (609) — *mapa s. 537*

1 M zul — zol 605, 612, 613 — zǫl 650 — zúl — zoul
vzul
vyzul (též 67, 72–74) — vezol — vęzǫl — vyzúl — vizoul 306, 317 — vęzól 659 — vęzǫ́l 658
zezul — zezol — zezǫl — zezúl — zezól
sebuu

2 U zkoumané položky byl vedle pravidelných hláskoslovných diferencí *zul* × *zol* × *zǫl* (viz PRO D2ab), zobrazených na mapě pro snazší identifikaci jednotlivých podob, zachycen také rozdíl v dloužení samohlásky (*zul* × *zúl*), na nějž pak navazuje další hláskoslovná diference – dlouhý vokál × diftong (*zúl* × *zoul*).

Položka vykazuje rovněž výrazné diference slovotvorné. K předponovému slovesu *zul* (předpona *z-*, kořen *-u-*, formotvorný formant *-l*), u něhož se zejména ve vých. částech území už předponový charakter počátečního *z-* nepociťuje, se připojují další předpony: *v-* (*vzul*), *vy-* (*vyzul*; hláskové obměny předpony nesledujeme), *ze-* (*zezul*). V čes.-pol. přechodovém pásu došlo k jinému zajímavému vývoji: sloveso sledovaného významu ‚zul‘ se tvoří z významově opačného slovesa *obul* (předpona *ob-*), u něhož také došlo k setření povědomí o předponě; zůstává zachováno *-bul* (jako předpona je chápáno pouze počáteční *o-*), k němuž se připojuje předpona *se-* (‚směřování děje s povrchu pryč‘), existuje zde tedy dvojice *obul* × *sebul* na rozdíl od většiny území čes. jazyka, kde protikladnou dvojici tvoří slovesa *obul* × *ze-/vy-/vzul*.

Jako spisovné jsou hodnoceny podoby *zul* a *vyzul*.

3 Na většině území Čech (vyjma širokého pruhu při záp. a jz. okraji, kde je podoba s diftongem *zoul*) byla zachycena podoba *zul*. Na Moravě a ve Slezsku je situace poměrně složitá. Kříží se zde hláskové varianty s pravidelnými obměnami kořenného *-u-*, varianty se zdlouženou samohláskou (ve vm. nář., ve stř. části střm. nář. a na Novoměstsku), které se reflektují jako *-zúl* a *-zól*, a podoby s předponami *vy-* a *ze-*. Podoby s předponou *vy-* (*vyzul*, *vyzol*, *vyzǫl*, *vyzúl*) převažují ve vm. nář., v centrální části střm. nář. a v záp. polovině slez. nář. (vzácněji a zprav, jako dubletní se objevují i v Čechách – na záp. Plzeňsku, v Podještědí a Podkrkonoší), kdežto ve stř. a již. části střm. nář. a ve vých. polovině nář. slez. převažují podoby s předponou *ze-* (*zezul*, *zezol*, *zezǫl*). V Čechách se zpravidla jako dubletní objevuje další předponové sloveso – *vzul*. Bylo zachyceno jv. od Mladé Boleslavi a odděleně na rozsáhlé oblasti již. od Hradce Králové a na Vysokomýtsku.

V sev. a stř. části přechodových nář. čes.-pol. byla zaznamenána varianta *sebul*.

Města se zpravidla shodují s nář. okolím.

4 **vyzul** Jg, Tk, SSJČ, sloven. **zul** Jg, Tk, MČ, hluž. *zuł*
zezul pol. *zzuł*

5 zul Po 1, Ju 1, 3, 5, Ru 2–4 — vizul Ju 1, 2, Ru 2 — zezul Ju 2, 6, Ru 4

6 —

Či

2. Formant *-l* se v příčestí minulém připojuje k základu zakončenému souhláskou

Z mapovaných položek patří do této skupiny vlezl a pásl (1. třída), jedl (atematické sloveso) a mohl (modální sloveso).

384 **vlezl** příč. min. sg. m. (1865) — *mapa s. 539*
nesl (248)
pekl (488)

1 M vlezl — vlezlu 463, 465 — vlézl — vlézu — vlezeł 817 — vlézeu̯ 757 — vlézéu̯ 736 — vljézoł 755
vlez — vléz — vlíz — vliz — vloz

2 U variant sledovaného příčestí minulého byly kromě základního morfologického rozdílu v přítomnosti či nepřítomnosti formantu *-l* zaznamenány četné diference hláskoslovné: 1. v různých střídnicích za původně neslabičnou likvidu *-l* (*vlezl* × *-zu* × *-zlu* × *-zel* × *-zél* × *-zol*), 2. v kvantitě a kvalitě kořenné samohlásky (*vlezl* × *vlézl*, *vlez* × *vléz*, *vliz* × *vlíz*; *vlez* × *vliz* × *vloz*).

1. Podoba *vlezl*, jak ji vyslovujeme dnes, vznikla prostým „zeslabičněním“ formantu *-l*, v podobě (*vle*)*zu* splynula ve výslovnosti fonetická varianta tvrdého *l* (*ł*), tj. tzv. *l* obalované (*u̯*), se samohláskou *u*. U dalších podob došlo k rozvinutí slabičnosti v plný samohláskový element: u podob (*vle*)*zel*, (*vle*)*zol* před likvidou, u podoby *vlezlu* za ní; u obměny (*vle*)*zél* se samohláska dokonce zdloužila.

2. Dloužení kořenné samohlásky *vlézl*, *vléz* patrně souvisí s nápadnou tendencí k dloužení samohlásek ve vm. nář.; nelze vyloučit nějaký vztah k náhradnímu dloužení samohlásky na konci kmene minulého u sloves 1. skupiny (*dělál*, *šél*, *nosíl*, *minúl*), které však zasahuje na rozdíl od dloužení *vlézl*, *vléz* i značnou část nář. střm. – jako by se ve vm. nář. u sloves typu *vlézl* analogicky se slovesy 1. skupiny dloužila samohláska kořenná – v tomto případě jediná možná – místo kmenové.

V záp. Čechách a v části slez. nář. se kořenná samohláska dloužila také, ale později se dále úžila (*vlíz*; u zč. podoby nelze vyloučit vliv infinitivu *vlízt*), popř. krátila (slez. *vliz*).

Varianta *vloz* vznikla depalatalizací z *vlěz* (*vlaz* > *vloz*).

3 Podoba shodná se spis. jazykem *vlezl* byla zachycena ve střm. nář., ve stř. části přechod. nář. čm. a v již. části nář. dolských sev. od Břeclavi. Dále ve vm. nář. až po vých. hranici podob se zachovaným *-l* se užívá obměny s dlouhou kmenovou samohláskou *vlézl*. Na Slovácku se pak objevují další podoby s různým výsledkem vývoje pobočné slabiky: mezi Břeclaví a Uherským Brodem byla zaznamenána podoba *vlézu*, již. od Břeclavi a v kopanič. nář. *vlézel* a *vlézél*, v návaznosti na slovenštinu *vljézol*. V jz. cípu Moravy byla jako dubletní zachycena podoba *vlezlu*.

Na ostatním území se užívá podob bez formantu *-l*: v téměř celých Čechách (bez záp. úseku), na Novoměstsku, na části Zábřežska, v jz. cípu Moravy a odděleně v záp. polovině slez. nář. byla zachycena forma *vlez*, sev. část vm. nář. pak patří podobě s dlouhou kořennou samohláskou *vléz*. Varianta *vlíz* se vyskytuje jako nedubletní na záp. okraji Čech (Domažlicko, Stříbrsko, Manětínsko), zkrácená podoba *vliz* zaujímá severojižní stř. pruh slez. nář. Podoba *vloz* byla zaznamenána v čes.-pol. přechodovém pásu (bez sev. úseku).

V mor. a slez. městech v oblastech s jinou podobou ve venkovském okolí než *vlezl* se zpravidla podoba shodná se spis. jazykem objevuje jako dubletní, ve městech v Čechách se důsledně užívá varianty *vlez*.

4 **vlezl** Jg, Tk, SSJČ, pol. *wlazł*, hluž. (*za*)*lězł* **vljézol** sloven. *vliezol*

5 vlezl Ju 5, 6 — vlézl Ru 5 — vlez Po 1, Ju 1–3, Ru 2–4

6 —

7 Většina zaznamenaných diferencí u položek sg. m. nesl a pekl se co do repertoáru i rozsahu shoduje s diferencemi zachycenými při výzkumu položky vlezl.

Odlišnosti se objevily pouze se Slezsku. U položky nesl zde dochází k hláskoslovné diferenciaci jednak v kořenné samohlásce (*nes* / *něs* zhruba na stejném území jako *vlez*, *nis* v podobném rozsahu jako *vliz*, *ńus* v čes.-pol. přechod, pruhu; navazuje na pol. podobu *niósł* / s *ó* [u] v kořeni), jednak v podobě náslovné nosové souhlásky: *nes* (jz. Opavsko) × *něs* (sz. a jv. Opavsko, již. okraj slez. nář.) / *ńus*.

Atlasy: ASJ II 286:255, 256, AJK 475

U položky pekl byl zaznamenán jediný hláskoslovný rozdíl, a to v kvalitě kořenné samohlásky: *pek* × *pyk*. Podoba *pyk* vznikla snad příklonem k infinitivu *pyc*, kde *-y-* pochází ze starého *e* v návaznosti na polštinu.

Atlasy: AJK 472

Či

385 **jedl** příč. min. sg. m. (361) — *mapa s. 539*

1 M jedl̲ — jedlu 463, 465 — jédł 746 — jedu — jedeł 817 — jedél̲ 736, 756, 757 — jedoł 755
jed — jíd 307 — jid — id — jod

2 U příčestí minulého sg. m. atematického slovesa *jíst* se oproti předchozím uvedeným slovesům objevují některé další rozdíly. Základní morfologická diference, reflektující se v přítomnosti či nepřítomnosti formantu *-l* (*jedl* × *jed*), je s těmito slovesy v zásadě shodná, stejně jako repertoár a územní rozložení podob s různými střídnicemi za původní neslabičné *-l* (*jedl* × *jedlu* × *jedu* × *jedel* × *jedél* × *jedol*). Na rozdíl od výše uvedených položek se však téměř nevyskytuje *-é-* ve vm. nářečích.

Dloužení kořenné samohlásky a její následné úžení a krácení proběhlo zřejmě jen ve slez. dialektech, kde před *i* zpravidla není hiátové *j-*, viz PRO A4a (*jěd* > *jied* > *jíd* > *jid* > *id*), a na západočeském okraji; zdejší podoba *jíd* / *jid* vznikla patrně také nejdříve dloužením a potom zúžením kořenné samohlásky. Důvod krácení není znám, snad jím byla napjatá výslovnost ve skupení *-jí-*. Podoba *jod* vznikla dispalatalizací z *jěd* (*jad* > *jod*).

3 Hranice variant s formantem *-l* a bez něho (*jedl* × *jed*) se téměř přesně kryjí s hranicemi týchž podob u položky *vlezl*, srov. ČJA 4-384, stejně jako územní rozložení podob s různými reflexemi původního neslabičného *-l*. Podoba *jédl* byla zachycena jen jedenkrát na jz. Uherskobrodsku. Vých. areál varianty *jed* je na rozdíl od podoby *vlez* (*nes*, *pek*) omezen jen na sev. Valašsko a již. Příborsko. Naopak podoba *id* má ve srovnání s participii *nis* a *vliz* rozsah mnohem větší, pokrývá téměř celé území slez. nář.; v záp. Čechách má však příčestí *jid* menší rozsah než srovnatelná podoba *vlíz*, byla zachycena jen na Domažlicku. Pro čes.-pol. přechod. pruh (bez sev. úseku) je charakteristická obměna *jod*.

Města se shodují s venkovským okolím, jen do vých. areálu podob bez formantu *-l* proniká jako dubletní podoba shodná se spis. jazykem *jedl*.

4 **jedl** Jg, Tk, MČ, pol. *jadł*, hluž. *jědł* **jedol** sloven.

5 jedl Ju 6, Ru 1, 5 — jed Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4

6 —

Či

386 **pásl** příč. min. sg. m. (773) — *mapa s. 543*

1 M pásl̲ — pą́sl — pasł 71, 81, 83 — páslu 463 — paslu 465 — pásu — páseu̯ 757 — paseł 817 — pásél̲ 736, 756 — pásoł 755
pás — pas — pos

2 U příčestí *pásl* se opět realizuje morfologický rozdíl v přítomnosti či nepřítomnosti formantu *-l*, tj. *pásl* × *pás*, a podoby s různými střídnicemi za staré neslabičné *-l* (*pásl* × *páslu* × *pásu* × *pásel* × *pásél* × *pásol*), a to v obvyklých hranicích.

U sledovaného příčestí je stará kořenná délka, proto nemohlo dojít k novějšímu dloužení kořenné samohlásky jako v případě předchozích položek. Přesto zde byly zachyceny rozdíly v kvantitě (a následně v kvalitě): *pás* × *pas* × *pos*. Podoba *pas* se vyskytuje nejen ve slez. nářečích, kde se kořenná samohláska pravidelně krátila (viz PRO Ala), ale i na rozsáhlém území v Čechách, kde došlo ke splynutí minulého a prézentního kmene.

Na mapě zachycujeme i jm. podobu s výraznou fonetickou variantou *ą́*, tj. *pą́sl*.

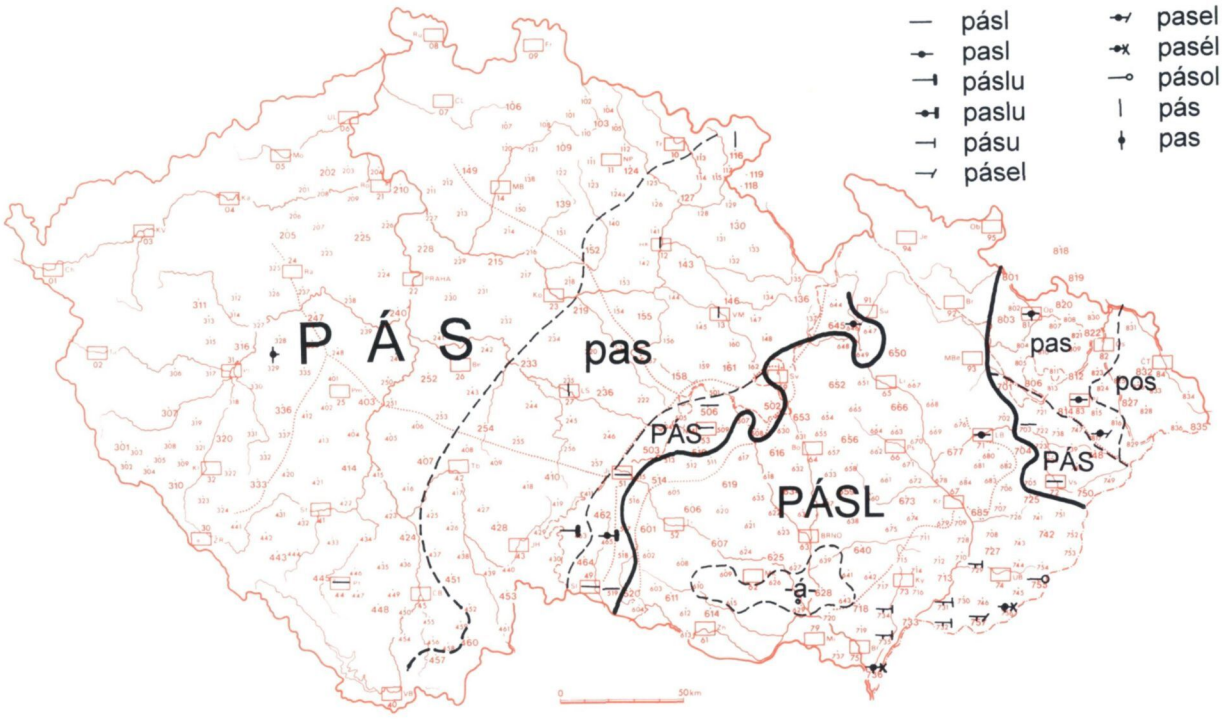

386
PÁSL
příč. min. sg. m.

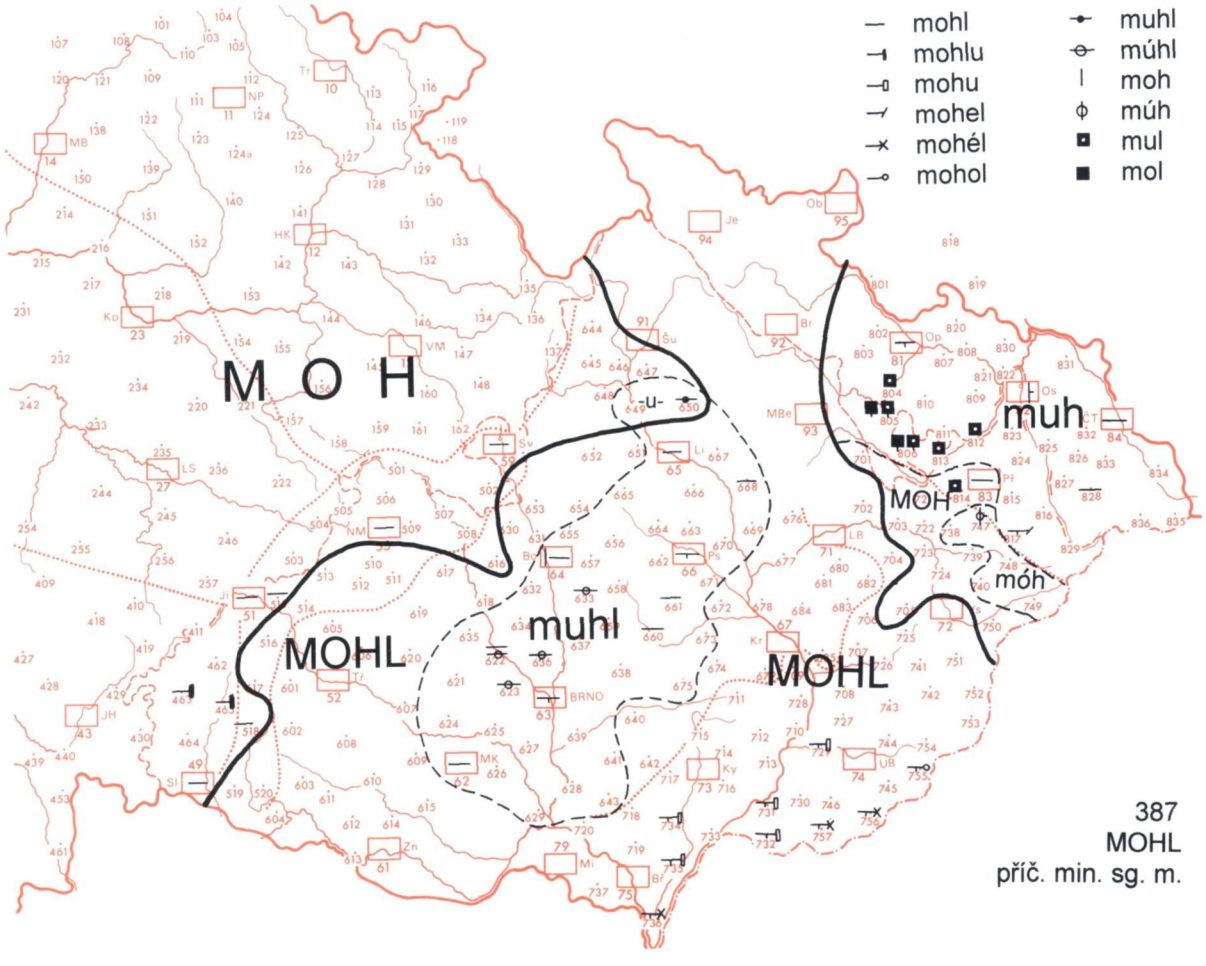

387
MOHL
příč. min. sg. m.

3 Územní vymezení variant s formantem *-l* a bez něj je podobné jako u položky *vlezl*.

Obměna *pas* se kromě záp. poloviny slez. nář. objevuje téměř nedubletně i v širokém pruhu zaujímajícím zhruba vých. třetinu Čech. Pro vých. polovinu slez. nář. je charakteristická podoba *pos*.

Města se většinou shodují s nář. okolím, jen do měst v mor.-slez. areálu podob bez formantu *-l* proniká příčestí *pásl* (*pasl*) a ve městech v oblasti obměny *pas* v Čechách byla jako dubletní zachycena i podoba *pás*.

4 **pásl** Jg, Tk, MČ, pol. a hluž. *pasł* **pásol** sloven.

5 pásl Ju 6, Ru 2, 5 — pás Ju 1, 3–5, Ru 2, 3 — pas Po 1, Ju 2, Ru 4

6 —

Či

387 **mohl** příč. min. sg. m. (2491) — *mapa s. 543*

1 M mohl̲ — mohlu 463, 465 — mohu — moheł 817 — mohél̲ 736, 756, 757 — mohoł 755 — muhl — múhl 622, 623, 633, 636
moh — móh 738, 740, 748, 749 — muh — múh 747
moł 805, 806 — muł

2 Příčestí minulé sg. m. tohoto modálního slovesa vykazuje vedle základní morfologické diference *mohl* × *moh* a rozdílu v podobách s příslušnými střídnicemi za staré neslabičné *-l*, tj. *mohl* × *mohlu* × *mohu* × *mohel* × *mohél* × *mohol*, ještě další rozdíly. Okrajovou jihoopavskou variantu *mol*/*mul* hodnotíme také jako morfologickou. Uvedená varianta vznikla zřejmě nověji zkřížením podob *mohl* a *moh*/*muh*: *-l* je zachováno (jako v *mohl*), ale jako neslabičné, protože se po odpadnutí *-h-* stává součástí první slabiky slova; příčestí tudíž vyznívá jako jednoslabičné (stejně jako *moh*/*muh*), ale za cenu setření slovotvorné struktury slova.

Další rozdíly se týkají kvality a kvantity kořenné samohlásky: *mohl* × *muhl* × *můhl*, *moh* × *muh*, *moh* × *móh*, *muh* × *múh*. Dloužení bylo u této položky zachyceno jen na sv. okraji Valašska (*móh*, ojediněle *múh*), kde je patrně novější (po provedení změny *ó* > *uo* > *ů*), ale dříve bylo i ve slez. nář., kde se změnou *ó* > *ú* > *u* (snad i v návaznosti na polštinu) vyvinula podoba *muh*. Jiného původu je střm. varianta *muhl*, která zřejmě vznikla příklonem k prézentním tvarům (ve všech obcích s podobou *muhl*, příp. *můhl*, má 1. os. sg. préz. podobu *mužu*, popř. *můžu*, kdežto v sousedních obcích s podobou *mohl*, shodnou se spis. jazykem, má i 1. os. sg. préz. podobu *možu*, došlo zde tedy k příklonu opačným směrem) snad i za přispění změny *o* > *u*, která měla v minulosti větší rozsah a dnes je zachována v tzv. horském nářečním typu v centru areálu *muhl* (viz PRO F3). Okrajová podoba *muh* na sev. Moravě patrně vznikla kontaminací sousedících příčestí *muhl* a *moh*, je tedy jiného původu než stejně znějící podoba ve slez. nář.

3 Veškerá nář. diferenciace se u sledované položky soustřeďuje na Moravu a do Slezska. Hranice mezi variantami s formantem *-l* a bez něho probíhá téměř shodně s předchozími položkami (podoby bez *-l* v Čechách a na přilehlých okrajích Moravy, odděleně pak ve slez. nář. a na sev. Valašsku, podoby s *-l* na většině Moravy) a rovněž varianty s různými střídnicemi za pův. neslabičné *-l* byly zachyceny ve stejném rozsahu.

Příčestí *mohl* se vyskytuje na Moravě ve dvou areálech – v její záp. a vých. třetině – oddělených širokým severojižním pruhem (a na jihu jm. pohraniční oblastí) podoby *muhl*. Na sz. Brněnsku a na Blanensku se objevuje obměna *můhl*. Varianta *moh* přesahuje z Čech na Zábřežsko, Novoměstsko a jz. Moravu a odděleně pokrývá sev. Valašsko (bez sv. okraje, kde je zdloužená podoba *móh*). V téměř celé oblasti slez. nář. se užívá podoby *muh*, která byla okrajově zachycena i na sev. Litovelsku. Pro již. Opavsko je charakteristická varianta *mul*/*mol*.

Podoba *mohl* proniká jen do mor. a slez. měst s jinou podobou v nář. okolí, v Čechách se i ve městech důsledně užívá varianty *moh*.

4 **mohl** stč., Jg, Tk, MČ **mohol** sloven.
muhl pol. *mógł* [-u-], hluž. *móhł*

5 mohl Ru 4, 5 — moh Po 1, Ju 1–3, Ru 2–4

6 ASJ II 287:257, MAGP 469, AJŠ 1439, AJK 473

Či

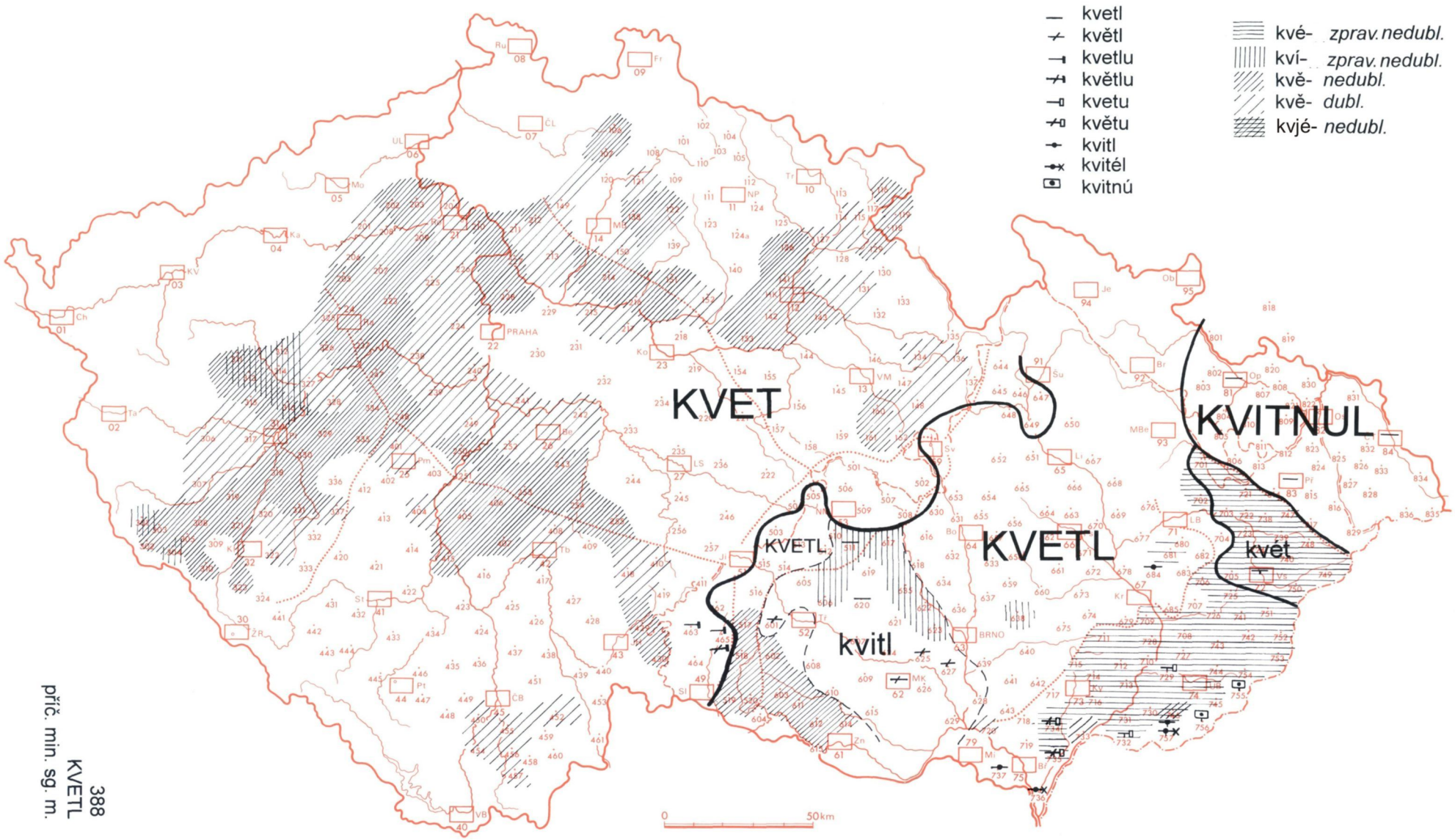

388
KVETL
příč. min. sg. m.

3. Formant *-l* se na části území připojuje k základu zakončenému souhláskou, na části území pak k základu rozšířenému o formant -nu-

Ze zkoumaných příčestí minulých této skupiny byly kartograficky zpracovány položky kvetl, rostl, četl (1. třída) a chytl, plivl, uschl, pohnula, usnula, odpočinul (si) (2. třída), zapjal, zapjala, začal, začala, žal.

388 **kvetl** příč. min. sg. m. (1362) — *mapa s. 545*

1 M kvetl — kvétl — kvjetl — kvjétł 746 — kvetlu 463, 465 — kvjetlu 465 — kvétu 729, 732 — kvjétu 734, 735 — kvitl — kvítl — kvitéu 736, 757
kvet — kvét — kvjet (kjet) — kvít
kvitnul — kvitnúl 755, 756

2 Problematika mapy se soustřeďuje především na diference morfologické, které spočívají jednak v přítomnosti či nepřítomnosti formantu *-nu-* (*kvetl* × *kvitnul*), jednak, u podob bez *-nu-*, v přítomnosti či nepřítomnosti formantu *-l* (*kvetl* × *kvet*). Na většině zkoumaného území formant *-nu-* zaznamenán nebyl a sloveso tam patří k 1. slovesné třídě (*kvést, kvete*), na malé části území pak formant *-nu-* sloveso zařazuje k 2. slovesné třídě (*kvitnout, kvitne*), srov. též ČJA 4-344 kvést.

Dále byly zachyceny četné rozdíly hláskoslovné. Jedná se zejména o různé podoby kořenné samohlásky, které vycházejí z psl. **kvisti*, *kvьtlъ* a následného vývoje jerů (*kvьtlъ* > *kvetl*) a také z dalších změn (podoba *květl*, zjednodušením výslovnosti pak *kjetl*, vznikla analogií se subst. *květ*). Většinové jsou podoby s kořenným *-e-* (podoba shodná se spis. jazykem *kvetl*; *kvet*). Podoby s kořenným *-i-*, *-í-* (*kvitl*, *kvítl*, *kvít*) jsou podle Machka analogické s infinitivem *kvíst*, navazujícím na pův. *kvisti*, varianta *kvitnul* (*kvitne*, *kvitnout*) je starý novotvar, v kořenné samohlásce také navazující na pův. infinitiv *kvisti*. U střm. podoby *kvitl* však nelze jednoznačně rozhodnout, zda jde skutečně o analogii s *kvísti* (podoba *kvitl* by pak navazovala na starší *kvítl*, v němž se uskutečnilo pravidelné krácení *í* > *i*, viz PRO A1a), či zda zde nastalo podobné dloužení jako ve vm. nář., následné úžení *é* > *í* a krácení: *kvetl* > *kvétl* > *kvítl* > *kvitl*. U příčestí minulého některých jiných sloves totiž dochází k dloužení kořenné samohlásky i v této oblasti. Podoba *kvítl* v severní části areálu, kde je *í* běžné, by pak byla touto zúženou podobou. Výsledkem dloužení a úžení (*e* > *é* > *í*) může být i zč. podoba *kvít*.

Opět byly zachyceny podoby s různým výsledkem vývoje pův. neslabičného *-l* (*kvetl* × *kvetlu* × *kvetu* × *kvitél*). Na mapě nezobrazujeme výskyt pravidelné obměny *kv* > *kf* (k nim srov. PRO C5 a ČJA 5-296 květ, kvítí, kvočna).

3 S poměrně jednoduchou situací v Čechách a ve Slezsku kontrastuje složitější stav na Moravě. Základní trojčlenný protiklad *kvet* × *kvetl* × *kvitnul* je v podstatě česko-moravsko-slezský.

V Čechách (s přesahem na Novoměstsko a nejzápadnější okraj Moravy) jsou podoby bez formantu *-l*: převažuje *kvet*, často v dubletě nebo promíšeně s *květ*, které se na sv. a záp. okraji objevuje i v podobě *kjet*; na sev. Plzeňsku, na Chodsku a ojediněle na Doudlebsku byla zachycena podoba *kvít*.

Pro Moravu (bez sev. Valašska, kde byla zachycena podoba *kvét*) jsou charakteristické varianty s formantem *-l*: největší oblast – mezi městy Litovel, Svitavy, Brno, Břeclav, Kyjov a Prostějov – zaujímá podoba *kvetl*, která byla zachycena i vých. od Jihlavy. Ve stř. a již. části vm. nář. se užívá obměny *kvétl*. V jz. části areálu podob s formantem *-l* je běžné příčestí *květl*. V širokém pruhu mezi Novým Městem na Moravě a Mikulovem byla zaznamenána varianta *kvitl* (na severu *kvítl*). Obměny s odlišnými střídnicemi za staré neslabičné *-l* byly zaznamenány ve stejných oblastech jako odpovídající varianty příčestí minulého sloves 2. skupiny.

Slez. nář. se vyznačují formou *kvitnul*.

Města v Čechách se shodují s nář. okolím, na Moravě a ve Slezsku se pak v oblastech, kde je v okolí jiný tvar než *kvetl*, objevuje uvedená podoba jako dubletní.

4 **kvetl** stč. (též *ktvěl*), Jg, Tk, MČ
kvitl stč., sloven. *kvitol*, pol. *kwitł*
kvítí stč. *kvietl*, Jg
kvitnul pol. *kwitnął*

5 kvjetl Ju 6, Ru 3 — kjétl Ru 5 — kvet Po 1, Ju 3 — kvjet Ju 1–3, 5, Ru 2, 4 — kjet Ju 1

6 OLA 461

Či

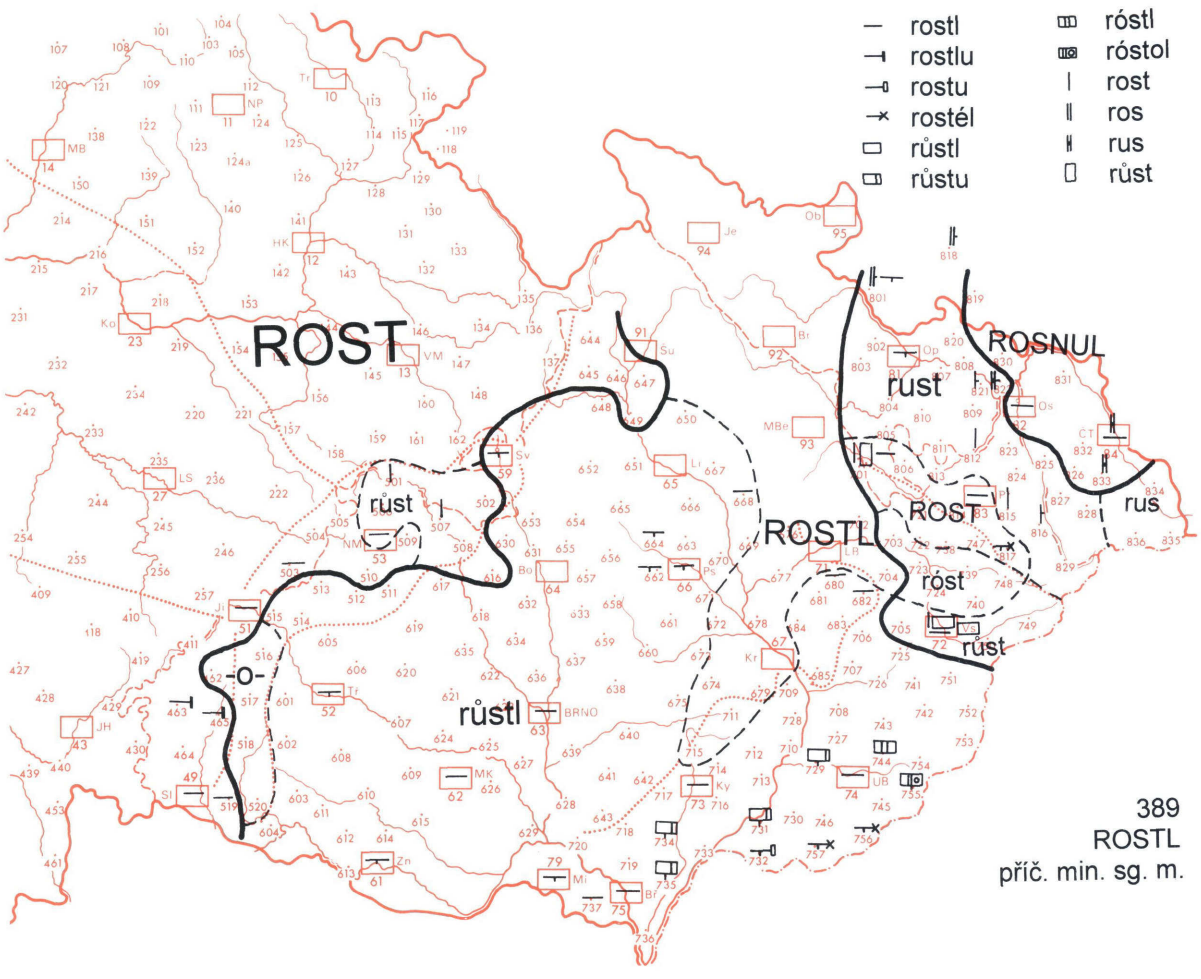

389
ROSTL
příč. min. sg. m.

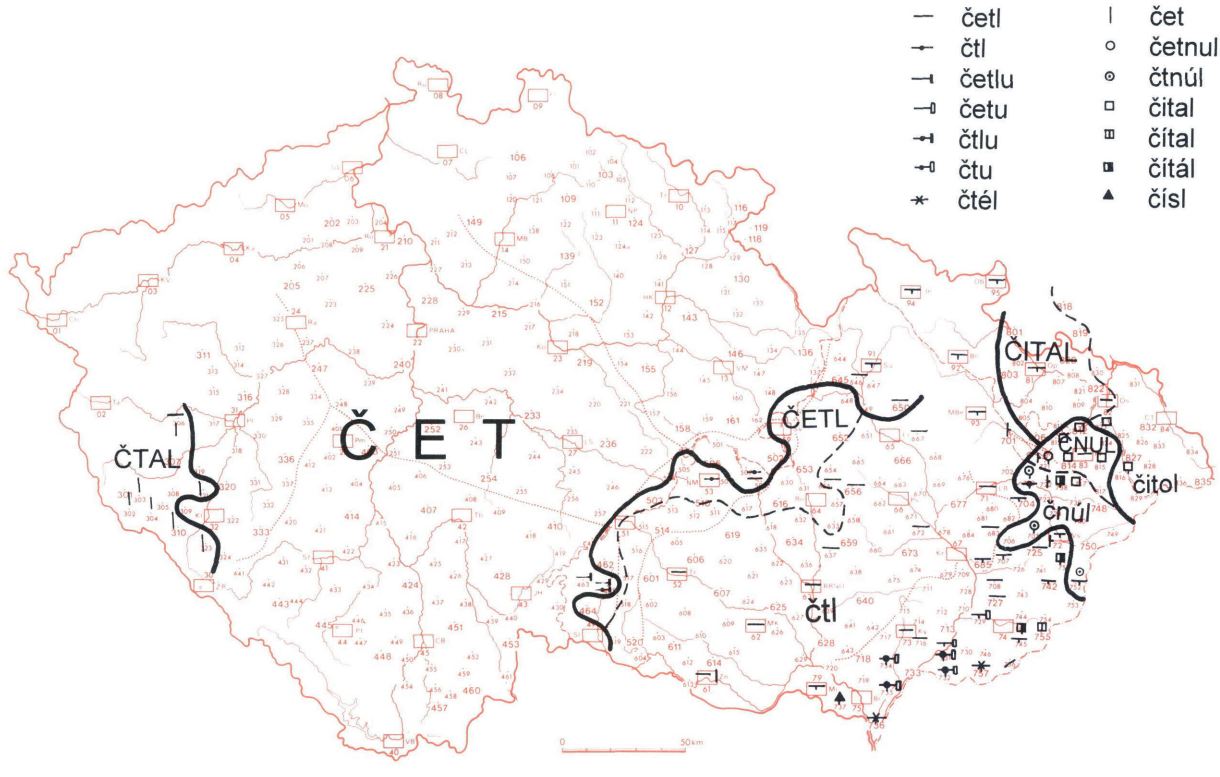

390
ČETL
příč. min. sg. m.

389 **rostl** příč. min. sg. m. (1121) — *mapa s. 547*

1 M rostl̲ (též 306, rostou̲ 801) — rostlu 463, 465 — rostu 732 — rostél̲ 756, 757, 817 — róstł 744, 72 — róstoł 755 — rúst̲l̲ — rústu 729, 731, 734, 735
rost — róst — rust — růst — ros 801, 818 — rus 822, 833–836, 84
rosnul̲ (též rostnuł 747)

2 Diference zaznamenané u této položky jsou morfologické a hláskoslovné. K morfologickým diferencím řadíme rozdíly *rostl* × *rost* × *rostnul* (o nich podrobněji v komentáři k položce ČJA 4-388 kvetl).

Rozdíly hláskoslovné se týkají jednak kořenné samohlásky, jednak různých výsledků vývoje pobočné slabiky s původně neslabičným *-l* (*rostl* × *rostlu* × *rostu* × *rostel* × *rostél* × *rostol*); k hláskovým rozdílům řadíme též diferenci *rost* × *ros* (zjednodušení souhláskového skupení). Rozdíly týkající se kořenné samohlásky plynou z rozdílů v kvantitě a kvalitě této samohlásky v příčestí minulém, popř. v prézentních tvarech na jedné straně a v infinitivu na straně druhé a ze vzájemného vyrovnávání těchto slovesných forem.

V důsledku uvedených tendencí se stalo, že stará – a spisovná – podoba příčestí minulého *rostl* je v našich nářečích poměrně územně omezená. Na většině Moravy (a možná i Slezska) došlo k vyrovnání kořenné samohlásky ve prospěch infinitivu (viz ČJA 4-313 roste), příčestí minulé má zde tedy podobu *růstl* či *růst* (po pravidelném zkrácení *rustl* příp. *rust*, srov. PRO A1ab); dlouhá kořenná samohláska je zde tedy důsledkem vyrovnání s infinitivem. K vyrovnání směrem k tvarům prézentním došlo jen na menší oblasti na pomezí vm. a slez. nář. a částečně i na mikroareálu na záp. Moravě, kde je ve všech formách zpravidla *-o-*. Sev. od Vsetína pak v příčestí minulém m. sg. došlo ke skutečnému dloužení tohoto *-o-*. Pův. stav, tj. *-o-* v prézentu a příčestí a *-ů-* (resp. *-u-*, viz PRO 1b) v infinitivu je zachován v Čechách, na Moravě pak jen v malé oblasti na Kroměřížsku. (Ve vm. nář. se vyrovnání ve prospěch infinitivu provedlo pouze u příčestí minulého, v prézentních tvarech zůstává *-o-*: *roste*.) U slez. podoby *rust* (a varianty *rus*) se patrně staré *-o-* zdloužilo podobně jako na sev. Vsetínsku a později podlehlo v návaznosti na pol. změně *ó* > *u*. Nelze však ani vyloučit, že zde došlo nejdříve k vyrovnání směrem k infinitivu, tedy k *růst*, a později ke krácení samohlásky.

Podoba *rosnul* se vyvinula z příčestí *rostnul*, v němž došlo ke zjednodušení souhláskové skupiny *-stn-* > *-sn-*.

3 Hranice podob bez formantu *-l* a s ním probíhá ve shodě s položkami 2. skupiny.

K územní diferenciaci dochází pouze na Moravě a ve Slezsku, v celých Čechách s drobnými přesahy na Zábřežsko a jz. okraj Moravy se užívá tvaru *rost*, který byl odděleně zachycen ještě v malém areálu na pomezí vm. a slez. nář.

Většinu Moravy zaujímá tvar *růstl* (vm. nář. bez sev. okraje a široký pruh mezi Novým Městem na Moravě a Kyjovem), popř. *rustl* v oblastech, kde došlo k pravidelnému krácení. Podoba *rostl* byla zachycena ve dvou menších oblastech – již. od Jihlavy a mezi Lipníkem nad Bečvou a Kyjovem. Podoby s odlišným výsledkem vývoje pobočné slabiky byly zaznamenány na stejném území jako odpovídající varianty příčestí minulého sloves 2. skupiny.

Sev. část vm. nář. a většina slez. nář. patří opět podobám bez formantu *-l*. Areál těchto podob se rozpadá do několika menších oblastí lišících se kvalitou a kvantitou kořenné samohlásky. Vedle výše uvedeného *rost* se zde objevuje obměna *rósť* sev. od Vsetína, na vlastním Vsetínsku *růst* (tato podoba byla zachycena ještě mezi Novým Městem na Moravě a Svitavami) a na Opavsku a již. Ostravsku *rust*.

Pro Těšínsko a Hlučínsko je charakteristická forma *rosnul*, na Jablunkovsku se užívá podoby *rus*, ve zkoumaných obcích v Polsku sev. od Opavy pak *ros*.

Ve městech na Moravě a ve Slezsku bylo vedle variant běžných ve venkovském okolí zaznamenáno i příčestí *rostl*, přejaté ze spis. jazyka. V Čechách se i ve městech užívá podoba *rost*.

4 **rostl** stč., Jg, Tk, MČ, hluž. *rostł*
růstl pol. *rósł* [-u-]
róstol sloven. *rástol*
rostnul Jg

5 rústl Ju 6, Ru 5 — rost Po 1, Ju 1–5, Ru 2–4

6 OLA 343

Či

390 **četl** příč. min. sg. m. (29) — *mapa s. 547*

1 M četl̲ — četlu 463, 465 — četu 729, 731 — čtél̲ 736, 757 — čtl̲ — čtlu 465 — čtu 731–735
čet

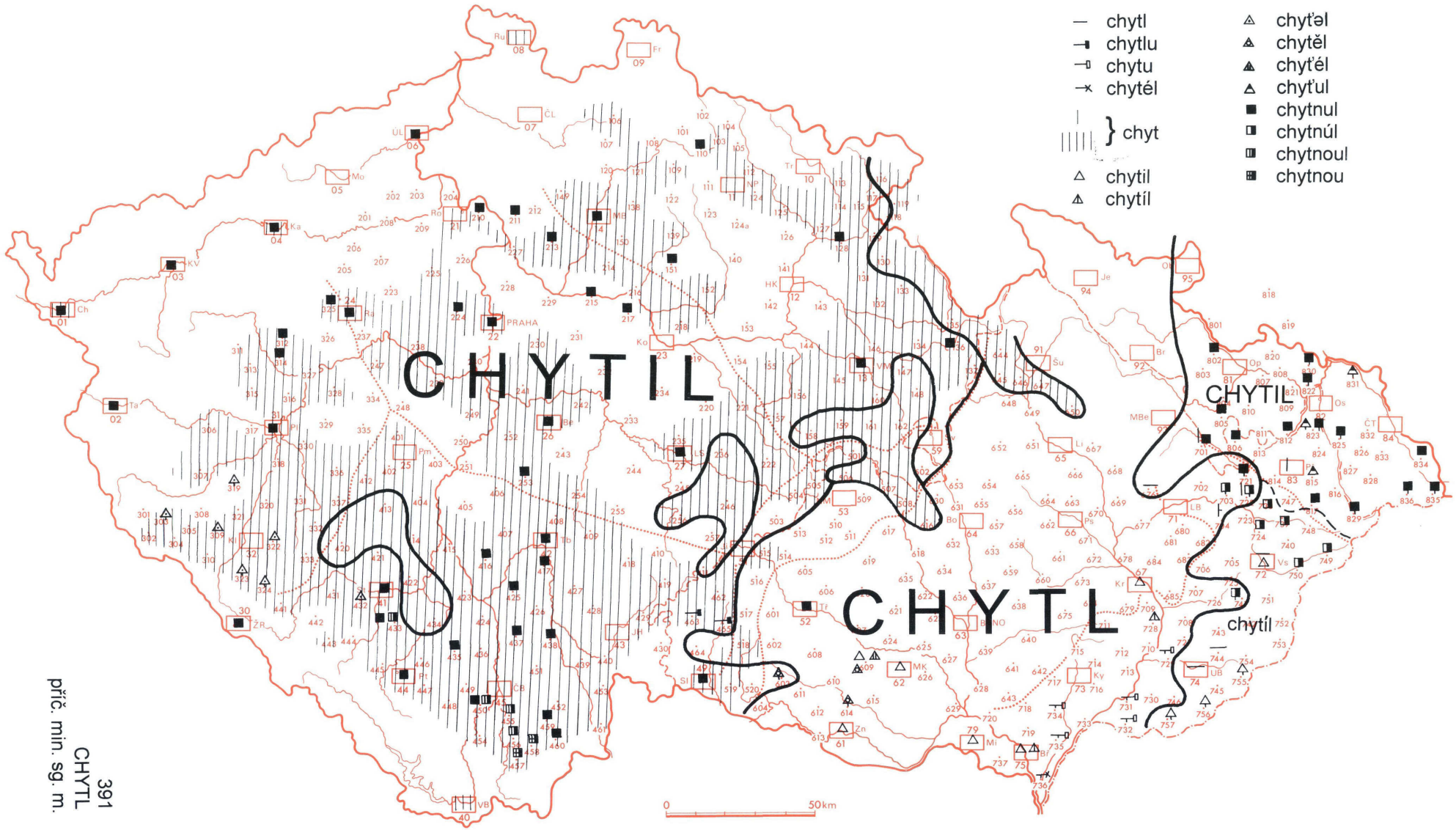

391
CHYTL
přič. min. sg. m.

četnuł 721 — čtnúł 703, 705, 752 — čnuł — čnúł
čtal
čital — čítał 755 — čítál 738, 745, 751 — čitol (též 824)
čísł 737

L říkal 706, 731, 746, 756, 757 — říkál 741–744, 753

2 Byly zachyceny diference morfologické a hláskoslovné.

K prvním řadíme rozdíly *četl* × *čet* × *čnúl* (o těch podrobněji u položky ČJA 4-388 kvetl) a *četl* × *čital* (to krácením z *čítal*, viz PRO A1a). Poslední uvedený rozdíl se váže na dvě podoby infinitivu, *číst* a *čítat* (pův. iterativum k *čísti*, které však dnes v nářečích funguje jako prosté nedokonavé sloveso), k nimž pak náleží příslušné tvary prézentu a příčestí minulého (*číst*: *čte*, *četl* – 1. slovesná třída; *čítat*: *čítá*, *čítal* (ve slez. nář. *či-*) – 5. slovesná třída). Za morfologickou variantu považujeme i zč. podobu *čtal* (k infinitivu *čtát*, který však byl zaznamenán jen na nejzazším Chodsku, tj. na mnohem menší oblasti než *čtal*) vzniklou na základě vyrovnání préz. a inf. kmene.

Na části území se ke kořeni *čet-*, příp. *čt-* připojil formant *-nu-* (čímž sloveso přešlo k 2. slovesné třídě), který pak s tímto kořenem vytvořil souhláskovou skupinu *čtn-*, jež se kvůli usnadnění výslovnosti zredukovala na *čn-* v podobě *čnul*, po vm. dloužení *čnúl*.

Rozdíly hláskoslovné vycházejí jednak z různých výsledků vývoje pův. neslabičného *-l* (*četl* × *četlu* × *četu* × *čtél*), jednak z různých podob kořenné samohlásky v různých slovesných formách po zániku a vokalizaci jerů (*čьtN* > *čtu*, *čьtlъ* > *četl*, *čьtla* > *čtla*) a z následných vyrovnávacích procesů. Stará podoba *četl*, navazující na podobu praslovanskou a dodnes spisovná, se v nářečích uchovala jen v poměrně malé oblasti. Mor. podoba *čtl* je výsledkem pozdějšího vyrovnání s femininem a plurálovými podobami *čtla*, *čtli*, případně s prézentními tvary.

U příčestí *čital* ve Slezsku svědčí o starším dloužení samohlásky před *-l* východoslezská podoba *čitol* (viz PRO A1a).

Ojedinělý je příklon k infinitivu *číst – čísl*.

3 Dva největší areály tvoří příčestí *čet*, které pokrývá celé Čechy a na Telečsku, Novoměstsku a Zábřežsku přesahuje na Moravu, a *čtl*, jehož se užívá na většině Moravy. Podoba *četl* byla zachycena jen v úzkém pruhu na rozhraní obou uvedených areálů, rozptýleně mezi Vsetínem a Uherským Brodem a zpravidla jako dubletní ve většině mor. a slez. měst, tam však jde zřejmě o přejetí ze spis. jazyka.

Na záp. okraji Čech (od Stříbra po již. Klatovsko) se často jako dubletní (vedle podoby *čet*) objevuje varianta *čtal*.

Obměny s odlišnými střídnicemi za staré neslabičné *-l* byly zapsány ve stejných oblastech jako odpovídající podoby příčestí minulého sloves 2. skupiny.

Již. od Ostravy mezi Odrou a Ostravicí byla zaznamenána varianta *čnul*, na sev. Valašsku pak podoba s prodlouženou samohláskou *čnúl* (s předstupni *četnúl* a *čtnúl* na záp. a již. okraji tohoto areálu).

Slez. nář. charakterizuje forma *čital* (záp. polovina) a *čitol* (vých. polovina). Podoby *čítál*, *čítal* byly řídce zachyceny na sev. Valašsku a na vých. okraji vm. nář.

Na nejjižnějším okraji Moravy byla ojediněle zachycena varianta *čísl*.

4 **četl** stč., Jg. Tk. MČ
čital hluž. *čitał*, pol. *czytał*
čítal sloven. (Jg, SSJČ)
čtl stč., Tk nespis.

5 četl Ju 4, 6 — čti Ru 5 — čet Po 1, Ju 2–5, Ru 2–4 — čital Ju 1

6 —

Či

391 chytl příč. min. sg. m. (1876) — *mapa s. 549*

1 M chytl — chitlu 463, 465 — chitu 729, 731,732, 734, 735 — chitéu 736
chyt
chytnul — chytnúl — chitnoul 433, 450, 455, 456 — chitnou 457, 458
chyťil — chyťíl — chiťəl
chiťel 603, 609, 614 — chiťél 609
chyťuł 815 (chyc'uł 823, chycuu 831)

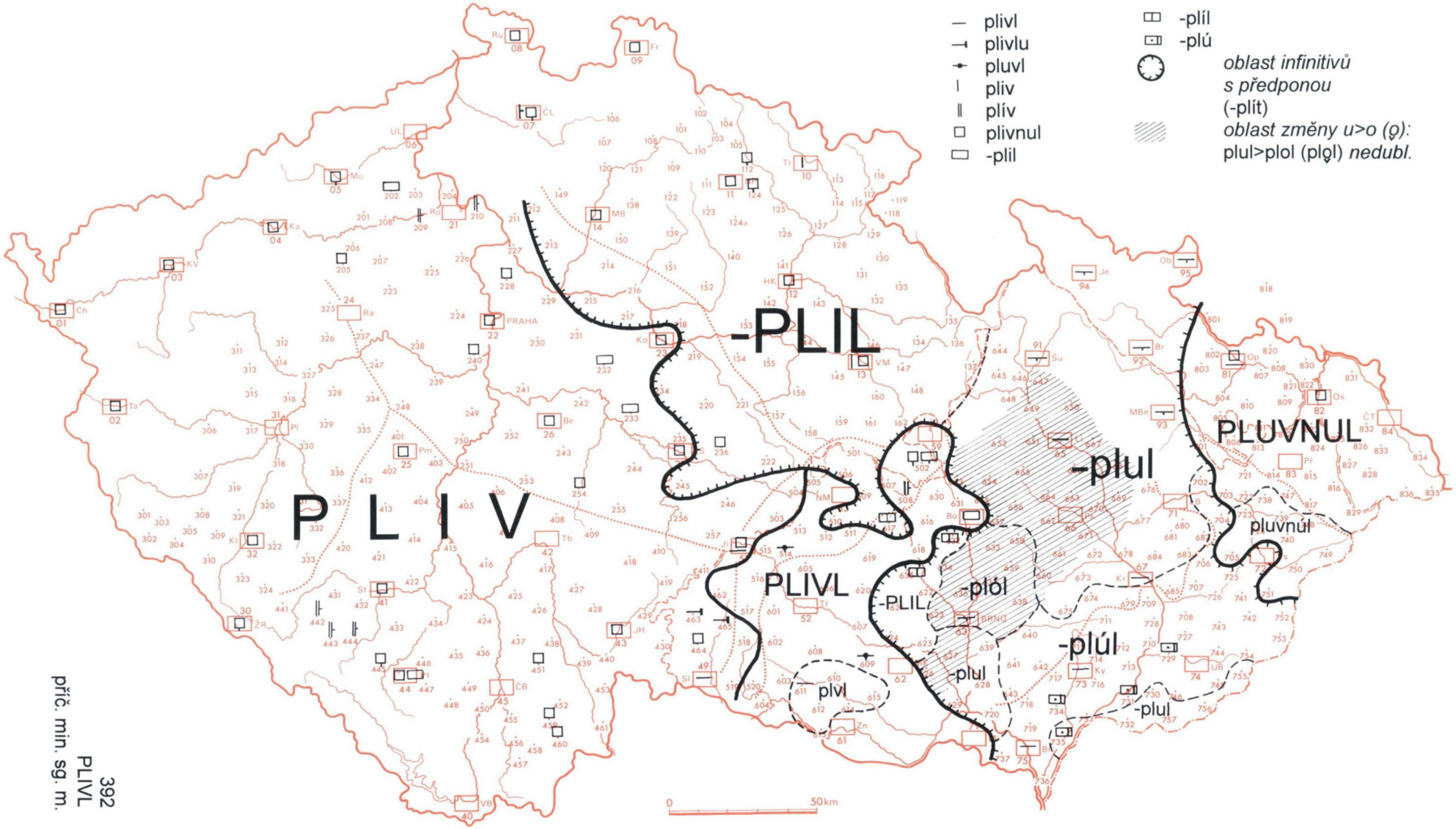

392
PLIVL
příč. min. sg. m.

2 Diference u zaznamenaných podob vyplývají především z jejich příslušnosti ke dvěma různým infinitivům, *chytit* (starý dokonavý protějšek k *chytat*) a *chytnout* (novější podoba), jimž odpovídají prézentní tvary, kterými se slovesa zařazují ke 4. (*chytí*) a ke 2. (*chytne*) třídě. Jde tedy opět o diferenci morfologickou. Předkládaná mapa odráží stav, kdy se jen na menší části zkoumaného území užívá výhradně jednoho nebo druhého slovesa, většinou obě slovesa koexistují.

U příč. min. sg. m. k infinitivu *chytnout* byly zachyceny diference morfologické *chytl* × *chyt* × *chytnul* (o nich podrobněji u položky ČJA 4-388 kvetl) a hláskoslovné: rozdíl v kvantitě samohlásky ve formantu *-nu-* (*chytnul* × *chytnúl*, viz slovesa 1. skupiny), rozdíly odrážející různý vývoj staré pobočné slabiky s *-l* (*chytl* × *chytlu* × *chytu* × *chytél*) a diferenci *chytnoul* (z *chytnúl* po změně *ú* > *ou* × *chytnou*, srov. též např. ČJA 4-382 minul).

U příč. min. sg. m. k infinitivu *chytit* se také objevily rozdíly morfologické (*chytil* × *chytěl* × *chyťul* – o nich podrobněji např. u položky ČJA 4-377 učil) i hláskoslovné: v kvantitě kmenotvorné samohlásky (*chytil* × *chytíl*, *chytěl* × *chyťél*, viz slovesa 1. skupiny) a v její kvalitě *chytíl* × *chyťəl* (tento rozdíl snad souvisí s obdobným zč. rozdílem *ní* × *ňə*, srov. *zedňək*, viz PRO C2a).

3 S jednoduchou situací ve střm. nář. a na většině území vm. nář., kde je běžná zpravidla jen jedna podoba příčestí minulého, kontrastuje stav na jedné straně v Čechách, na druhé straně ve Slezsku a na severu vm. nář., kde se často objevují vedle sebe dvě až tři podoby.

V Čechách s malým přesahem na jz. Moravu je základním tvarem příčestí *chytil* (na Klatovsku vedle *chyťəl*), které se však jako nedubletní vyskytuje jen na Královéhradecku a již. Novopacku, mezi Prahou, Kolínem a Ledčí nad Sázavou a v okolí Příbrami, jinde se ho užívá spolu s tvarem *chyt*, jenž byl jako výhradní zachycen na Strakonicku a též na čes.-mor. pomezí. K uvedeným tvarům pak jako třetí podoba porůznu přistupuje příčestí *chytnul*, jež bylo zapisováno nejčastěji v již. Čechách (na Doudlebsku v podobě *chytnoul* a *chytnou*), na Mladoboleslavsku a v zč. pohraničních městech.

Na většině Moravy až zhruba po linii Osoblaha – Lipník nad Bečvou – Uherský Brod byl zaznamenán pouze tvar *chytl* (na jihu vm. nář. *chytu*), na východ odtud opět převažuje příčestí od slovesa 4. třídy: pro Slezsko je charakteristická podoba *chytil*, která má ve vm. nář. obměnu *chytíl*. Ve slez. nář. se pak jako dubletní často objevuje forma *chytnul*, která sousedí se zdlouženou variantou *chytnúl*, běžnou vedle *chytíl* na sev. pomezí vm. nář.

Situace ve městech se zpravidla shoduje s venkovským okolím.

4 **chytil** stč., Jg, Tk. MČ. sloven.
chytl Jg, Tk, SSJČ
chytnul Jg

5 chitl Ju 6, Ru 5 — chit Po 1, Ju 1–4, Ru 3, 4 — chiťil Ju 1–3, 5, Ru 2, 4

6 —

Či

392 plivl příč. min. sg. m. (1619) — *mapa s. 551*

1 M plivl (plevl 608) — plivlu 463, 465 — pluvl 514, 609 — plvl
pliv — plív
plivnul (plívnul 228) — pluvnul̲ (též 71) — pluvnúl̲ (též 727, též pluvnú 701)
-plil — -plíl 617, 632, 635 — -plul̲ (též 747, 818, 825, 83) — -plúl̲ (též 644 nedubl., 677 nedubl.) — -plú 729, 731, 734 (-plu 735) — -plól (-plǫ́l 658)

2 K nedokonavému slovesu *plít* existuje iterativum *plivat* a s tím pak tvoří dvojici dokonavé sloveso *plivnout*, používané na části území, kdežto jinde se užívá různých předponových forem k výchozímu *-plít* (s předponami *na-*, *vy-*, *od-*; jednotlivé předpony nebyly předmětem našeho zájmu). K uvedeným infinitivům pak podle jejich územní příslušnosti opět existují zeměpisně diferencované formy příčestí minulého, které jsou tématem této položky.

Do 3. skupiny forem příčestí minulého patří pouze tvary příč. min. sg. m. od infinitivu slovesa 2. třídy *plivnout*. Byly u nich zachyceny stejné morfologické diference jako u jiných sloves 3. skupiny: *plivl* × *pliv* × *plivnul* (podrobněji o nich u položky ČJA 4-388 kvetl).

Příčestí od předponových sloves 3. třídy *-plít* mají kmen minulý zakončený samohláskou, a tudíž patří do 1. skupiny. Dloužení kořenné samohlásky (*-plúl*, *-plól*) se zde uplatňuje téměř v plném rozsahu, jak je ho možno sledovat na položkách první skupiny (srov. např. ČJA 4-366 dělal, ČJA 4-372 klečel, ČJA 4-378 nosil, ČJA 4-382 minul). Oblast dloužení přesahuje i na území formy s *-nul* (*pluvnúl*).

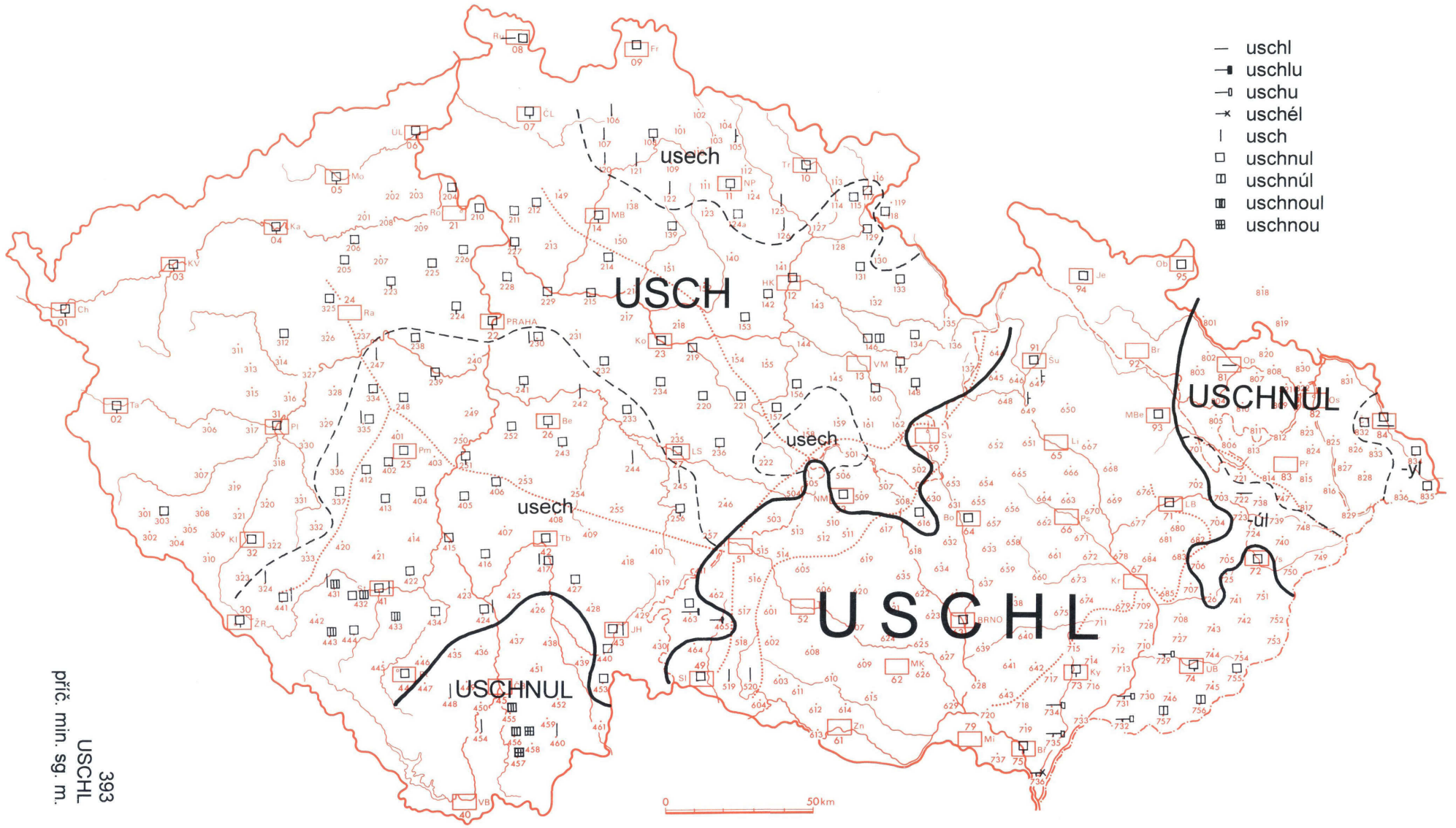

393
USCHL
přič. min. sg. m.

Významným hláskoslovným jevem zaznamenaným u této položky je neprovedení přehlásky *’u* > *i* v kořeni: (-)*plu-* × (-)*pli-*, který prostupuje oběma slovesy: *-plul, pluvnul*. Ostatní hláskové rozdíly jsou okrajové: *plivlu* proti většinovému *plivl*, znojemská varianta s vypuštěním redukovaného *i* – *plivl* > *plvl*, splynutí vm. *u̯* s předchozí samohláskou – *naplúu̯* > *naplú*.

Na mapě registrujeme také pravidelnou střm. změnu *u* > *o* (*o̯*) (srov. PRO D2ab). Podoba *-plól* není výsledkem změny *ou* (< *ú*) > *ó*, ale dloužení *o* (< *u*) > *ó* (samohláska v *-plol*, pravidelně vzniklého z *-plul*, se prodloužila až po provedení změny *u* > *o*; důkazem pro to je rozsah podoby *-plól* jen po hranici změny *u* > *o* (viz PRO D2b), ne až po hranici střm. a vm. nář. (srov. též ČJA 4-382 minul příč. min. sg. m., ČJA 4-383 zul příč. min. sg. m.).

Jako spisovná jsou ve sledovaném významu hodnocena příčestí *plivl, plivnul, naplil* a *odplil*.

3 Slovesa *plivnout* a *-plít* mají zhruba stejně velký rozsah. Jz. polovinu zkoumaného území a odděleně jeho sv. cíp – Slezsko se sev. částí vm. nář. – pokrývají příčestí od infinitivu *plivnout* (a variant), kdežto široký střední pás (svč. nář. se sv. okrajem střč. nář. a stř. a vých. část Moravy) patří příčestím od předponových sloves *-plít* (a variant).

V jzč. nář., na větší části střč. nář. a na nejzápadnějším okraji Moravy bylo zachyceno příčestí *pliv* (na Roudnicku a ve stř. Pošumaví *plív*), k němuž se od východu přimyká areál podoby *plivl* (až zhruba po linii Svitavy, Boskovice, Mor. Krumlov). Slez. nář. s přilehlým sev. okrajem vm. nář. se vyznačují variantou *pluvnul* (s neprovedenou přehláskou), která se na Vsetínsku objevuje ve zdloužené podobě *pluvnúl*.

Sv. část Čech a pruh mezi Boskovicemi a Mor. Krumlovem zaujímají příčestí od předponových sloves.

Sev. úsekem čes.-mor. hranice až ke Svitavám a odtud na jih pak probíhá záp. hranice neprovedené přehlásky *’u* > *i*. Všechny tvary a podoby vých. od této hranice mají tedy kořen *plu-*. Centrální Haná s Holešovskem navazuje na svč. areál příčestí *-plil* tvarem *-plul*. Tento tvar se objevuje ještě mezi Brnem a Mikulovem. Obě oblasti jsou odděleny malým areálem příčestí se zdlouženou kořennou samohláskou *-plól*. Pro vm. nář. s přesahem na vých. okraj střm. nář. je charakteristické příčestí *-plúl*, na Kopanicích je opět *-plul*.

Ve městech se v dubletě s výrazy běžnými ve venkovském okolí objevuje většinou v Čechách a ve Slezsku *plivnul* a na Moravě *plivl*.

4 **-plil** Jg *naplil* (též *odplinul, odplivnul*), Tk *naplil, odplil*, SSJČ *naplil, odplil* poněk. zast. (*vyplil, vyplivl* jen přechodně)
plivl Jg, Tk, SSJČ
plivnul stč. *plinul, vplinul*, Jg též *plinul*, SSJČ
pluvl sloven. *pľuvol*
pluvnul pol. *plunął*, hluž. *plunył*

5 pliv Ju 3, 5, Ru 3 — naplil Po 1, Ju 2, 4 — naplúl Ru 5 — viplil Ju 1 — viplul Ju 6

6 —

Či

393 **uschl** příč. min. sg. m. (297) — *mapa s. 553*
uschla (298)

1 M (h)uschl̲ — uschlu 463, 465 — uschu — uschéu̯ 736
usch — usech (též 450)
uschnul̲ — uschnúl̲ — uschnoul — uschnou 456, 457
uschnyu̯ 832, 834–836, 84

2 U příčestí minulého slovesa *uschnout* byly jako u ostatních sloves tohoto typu zachyceny morfologické diference *uschl* (podoba shodná se spis. jazykem) × *usch* × *uschnul* (o nich podrobněji v komentáři k položce ČJA 4-388 kvetl příč. min. sg. m.). Za morfologickou variantu považujeme také čes.-pol. podobu *uschnyl*, která vznikla buď příklonem k příčestí sloves 3. třídy *kryl, umyl* (viz též ČJA 4-382 minul příč. min. sg. m.), nebo rozložením a zánikem nosovky (*uschnenl* > *uschnynl* > *uschnyl*).

Dále byly zaznamenány obvyklé hláskové rozdíly odrážející různý vývoj staré pobočné slabiky *-l* (*uschl* × *uschlu* × *uschu* × *uschél*), zdloužená varianta podoby *uschnul*, tedy *uschnúl*, a její diftongizovaná podoba *uschnoul* (na Doudlebsku *uschnou* s odstraněním koncového *-l*). K variantě *usch* se na části území užívá obměny *usech* (o tom podrobněji v odd. o hláskosloví).

3 Na Moravě a ve Slezsku se rozložení nář. variant v zásadě neliší od jiných sloves této skupiny. V Čechách je však situace poněkud odlišná. Na většině jejich území se sice užívá podob bez koncového *-l*, ale očekávaný tvar *usch* byl zachycen jen v záp. Čechách a v širokém pruhu po obou stranách hranice mezi střč. a svč. nář.

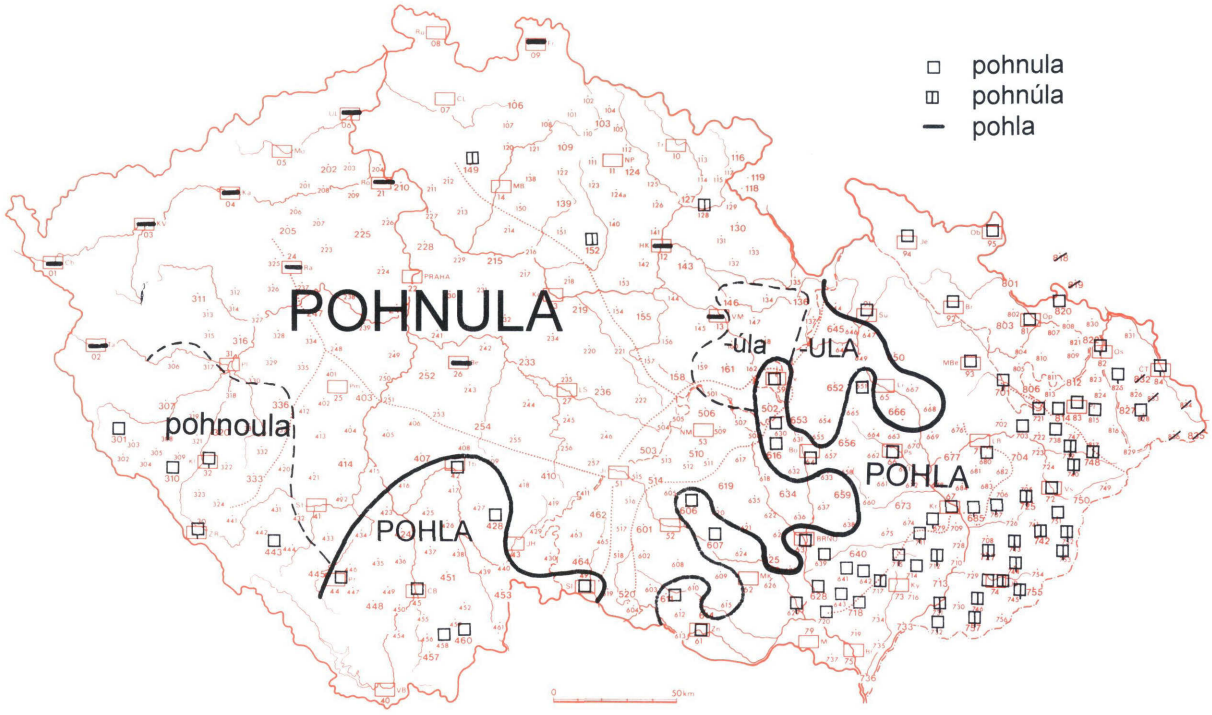

394
POHNULA
příč. min. sg. f.

395
USNULA
příč. min. sg. f.

Zbývající území (velkou oblast na pomezí střč. a jzč. nář., dále Podkrkonoší, Podještědí a část Náchodská a konečně malý areál na styku nář. střč., svč. a čes.-mor.) pokrývá obměna *usech*. Na širokém Českobudějovicku pak dominuje varianta *uschnul*, která se zpravidla jako dubletní objevuje navíc – více či méně soustředěně – téměř po celých Čechách; ze Strakonicka a Doudlebska je doložena podoba *uschnoul* (z nejjižnějšího okraje Čech *uschnou*).

Ve městech je stav zpravidla shodný s venkovským okolím, jen ve všech zč. pohraničních městech se užívá výhradně varianty *uschnul*.

4 **uschél** sloven. *uschol*
uschl Jg též *usechl*, Tk též *usechl* říd., MČ, pol. *usechł*
uschnul Tk, MČ hovor., pol. *uschnął*
uschnyl hluž. *wuschnył*

5 uschl Ju 6, Ru 5 — usch Po 1, Ju 1–4, Ru 2–4 — uschnul Ju 3

6 ASJ II 289:258

7 Přič. minulému sg. f. tohoto slovesa nebyla věnována samostatná mapa, protože územní diferenciace zachycených variant je nevýrazná. Na celém území se užívá podoby *uschla*, jen v některých okrajových oblastech Čech se v dubletě s ní objevuje i varianta *uschnula*. Byla zapsána mezi Táborem, Jindřichovým Hradcem, Čes. Budějovicemi a Strakonicemi (na Strakonicku často v obměně *uschnoula*), dále v pruhu při zč. okraji a na záp. okraji střč. nář., na Novopacku. Náchodsku a také ve většině měst v Čechách (kupodivu jen vzácně v zč. pohraničí). Rovněž ve Slezsku se jí užívá především ve městech a také na Těšínsku, tam i ve formě *uschnyla*, na Valašsku a na Kopanicích byla řídce zaznamenána zdloužená varianta *uschnúla*.

Či

394 **pohnula** přič. min. sg. f. (1927) — *mapa s. 555*

1 M pohnula — pohnúla — pohnoula
pohla
L rušyua 818, 819. 832–836

2 Sloveso *pohnout* je sice tradičně řazeno ke vzoru *minout*, ale protože má před *-nout* souhlásku, projevují se u něho jisté znaky sloves vzoru *tisknout*. Příčestí minulé sg. m. nebylo do výzkumu zařazeno. U feminina svědčí o sbližování se vzorem tisknout forma *pohla*. Na Moravě mohl navíc působit i vliv maskulin, která jsou zde bez *-nu-* (srov. např. *uschl* na rozdíl od čes. a slez. *uschnul*, ČJA4-393 uschl příč. min. sg. m.).

Zachycená morfologická diference tedy spočívá v přítomnosti či nepřítomnosti formantu *-nu-*: *pohla* × *pohnula*. U podoby s *-nu-* se pak objevuje ještě dloužení *u* > *ú*: *pohnúla* (analogické podle forem příč. min. sg. m. *pohnúl*, *minúl*, *dělál*) a následná diftongizace *ú* > *ou*: *pohnoula*.

(V čes.-pol. přechodovém pásu se objevuje jiný lexém, *rušila*, který nebyl předmětem našeho zájmu.)

3 Na mapě je izoglosou vymezen maximální rozsah výskytu formy *pohla*, která převažuje na vých. polovině Moravy, ve Slezsku a v již. Čechách, kdežto na ostatním zkoumaném území byla zachycena téměř výhradně forma *pohnula*, shodná se spis. jazykem. Ta se dubletně (či promíšeně) s formou *pohla* objevuje velmi často i na vých. Moravě a jihovýchodně od Brna, v stř. a sev. části vm. nář. pak zpravidla ve zdloužené podobě *pohnúla* (dloužení má jiný rozsah než u maskulin *minúl*, *usnúl* aj., viz ČJA 4-382 minul příč. min. sg. m., ČJA 4-395 usnula příč. min. sg. f.). Tato podoba zaujímá také malý kompaktní areál v jv. cípu svč. nář. a ojediněle se objevuje i jinde v této nář. oblasti. Obměna s dvojhláskou *pohnoula* pokrývá již. polovinu zč. nář. a odtud se táhne Pošumavím až k Prachaticím.

Ve městech v areálech s převažující formou *pohla* se zpravidla objevuje jako dubletní i forma *pohnula*. V zč. pohraničních městech (a i v některých vnitrozemských městech v Čechách) byla naopak jako dubletní, bez souvislosti s tradičním osídlením, zapsána forma *pohla*, která ilustruje některé samostatné vývojové tendence městské mluvy.

4 V literatuře jsou zpravidla uvedeny jen formy přič. min. sg. m.
pohla Jg, sloven.
pohnula stč., Tk, SSJČ, hluž. *pohnuła*

5 pohla Ru 4, 5 — pohnula Po 1, Ju 2–4, 6, Ru 2

6 —

Či

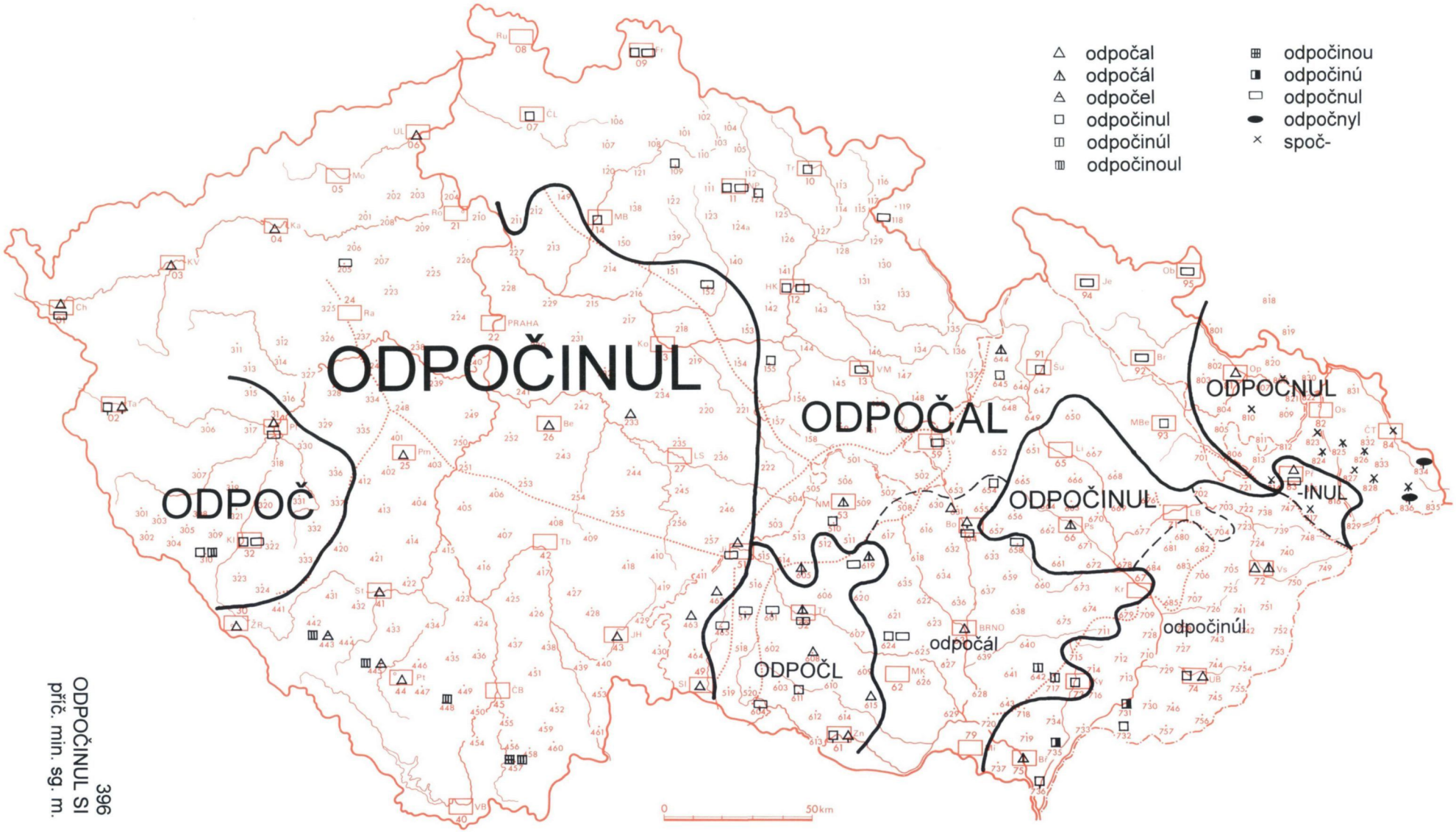

396
ODPOČINUL SI
příč. min. sg. m.

395 **usnula** příč. min. sg. f. (1734) — *mapa s. 555*
usnul příč. min. sg. m. (1733)

1 M (h)usnula — usnúla — usnoula
usnyua
usla

2 Také sloveso *usnout*, ve spis. jazyce řazené ke vzoru *minout*, jeví zejména u příč. min. sg. f. tendenci příklonu ke vzoru *tisknout*: *usla* jako *tiskla*.

Vedle základní morfologické diference *usnula* (forma shodná se spis. jazykem) × *usla* byl zachycen ještě okrajový rozdíl *usnula* × *usnyla* (viz též ČJA 4-393 uschl příč. min. sg. m., ČJA 4-382 minul příč. min. sg. m.) a diference hláskoslovné: dloužení samohlásky ve formantu *-nu-*: *usnúla* (analogicky podle *usnúl*; objevuje se ve výrazně menším rozsahu, než je tomu u příč. min. sg. m. *usnúl*, viz odd. 7; srov. též ČJA 4-394 pohnula příč. min. sg. f.) a diftongizace *ú* > *ou* v podobě *usnoula*.

3 Na většině zkoumaného území byla zapsána forma *usnula*; zaujímá celé Čechy a značnou část Moravy a Slezska. Jako okrajové regionalismy se pak objevují její obměny: v centrální části vm. nář. *usnúla*, ve stř. a již. části zč. nář. a v Pošumaví až k Prachaticím *usnoula*.

Malý areál na Těšínsku tvoří varianta *usnyla*.

Forma *usla* je doložena v mnohem menším rozsahu než obdobná forma *pohla* (viz ČJA 4-394 pohnula příč. min. sg. f.). Byla (zpravidla vedle *usnula*) zachycena jednak na většině území slez. nář. (bez již. a vých. okraje) s malým přesahem na sev. okraj vm. nář., jednak v již. Čechách na Českobudějovicku.

Překvapující je výrazná tendence formy *usla* stát se součástí mluvy ve městech na Moravě, kde se objevuje bez souvislosti s venkovským okolím v dubletě s podobami *usnula* či *usnúla*, a také v některých zč. pohraničních městech. V ostatních městech v Čechách se užívá jen formy *usnula*, shodné s venkovským okolím a zároveň spisovné.

4 V literatuře jsou zpravidla uvedeny jen formy příč. min. sg. m.
usnula Jg, Tk, SSJČ, pol. *usnęła* **usnyla** hlužˇ. *wusnyła*

5 usnula Po 1, Ju 2–6, Ru 2–4 — zaspala Ju 1, 2

6 ASJ II 291:260, AJK 486

7 Nář. varianty forem příč. min. sg. m. tohoto slovesa nejsou zobrazeny na samostatné mapě, protože repertoár i rozložení většiny variant se téměř shoduje s položkou *minul*, srov. ČJA 4-382 minul příč. min. sg. m. Navíc byly zachyceny okrajové, ale poměrně důležité morfologické rozdíly, které odhalují některé nové vývojové tendence. Na okrajích Čech byla zapsána forma *us*, která signalizuje vyrovnávání s podobou *tisk*, na Moravě se především ve městech (poněkud méně často, než je tomu u feminin) objevuje forma *usl*.

Či

396 **odpočinul si** příč. min. sg. m. (982) — *mapa s. 557*
odpočinout si inf. (981)

1 M (v)otpočinul — otpočinúl — otpočinú 731, 735 — (v)otpočinoul — otpočinou 457
spočinuł 817
(v)otpočnul
spočnul
uotpočnyu 834, 836
votpočl
votpoč (též 202)
(v)otpočal — (v)otpočál — votpočel 443, 445

2 U této položky se zkoumaly diference v podobách vlastního slovesného tvaru (nezkoumala se přítomnost či nepřítomnost zvratného zájmena ani jeho podoby). Zaznamenané formy příčestí jsou zpravidla odrazem příslušnosti k různým infinitivům (k tomu viz odd. 7).

Byl zachycen rozdíl slovotvorný v předponě *od-* × *s-* (*odpočinul* × *spočinul*, *odpočnul* × *spočnul*), především však diference morfologické (*odpočinul* × *odpočnul* × *odpočnyl* × *odpočl* × *odpoč* × *odpočal*) a hlásko-

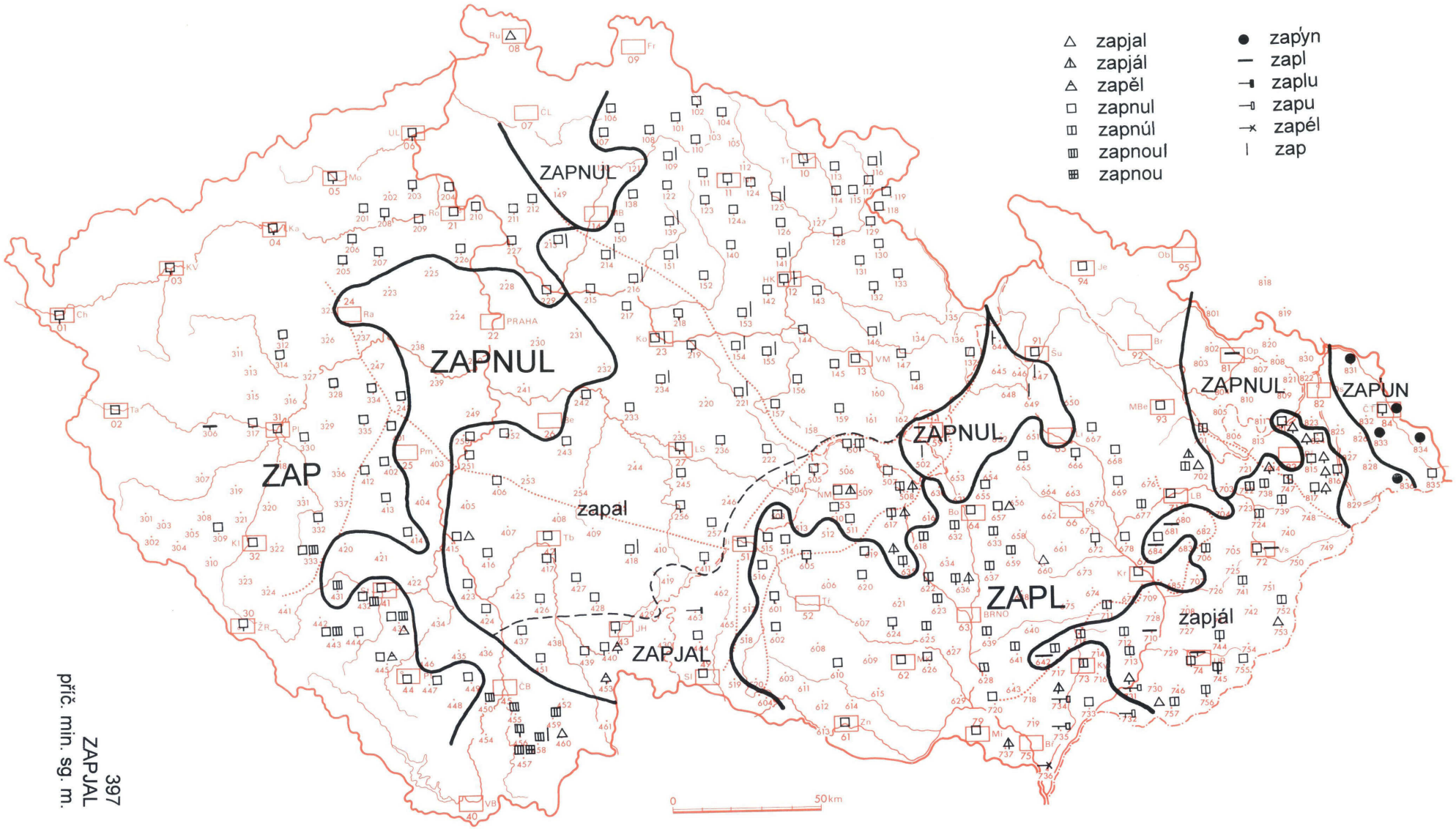

397
ZAPJAL
přič. min. sg. m.

slovné: různá kvantita samohlásky před *-l* (*odpočinul* × *odpočinúl*, *odpočnul* × *odpočnúl*, *odpočal* × *odpočál*), vyrovnání nepřehlasované podoby příč. min. sg. m. (*odpočal*) s přehlasovanou podobou příč. min. pl. m. (*odpočeli* → *odpočel*), diftongizace *ú* > *ou* (*odpočinoul*), odsunutí *-l* po diftongu (*odpočinou*) a splynutí *-ú-* s následným *ł* (*odpočinú*).

Ke staršímu tvaru *odpočinul* se vytvořil novotvar *odpočnul* (patrně podle *počne* ‚začne'). Sloveso *odpočinout* se řadí ke vzoru *minout* (a příslušejí mu podoby příč. min. sg. m. odpovídající podobám příčestí s *-l* po samohlásce, tedy shodné s 1. skupinou, tj. *odpočinul*, *odpočinúl*, *odpočinoul*), kdežto v *odpočnout* se formant *-nou-* dostává za souhlásku, čímž sloveso přechází ke vzoru *tisknout* se všemi důsledky pro formy příč. min. sg. m. (podle územní příslušnosti s ním korespondují formy *odpoč*, *odpočl* a *odpočnul*). Také forma *odpočal* je nová, vzniklá podle *počal*.

K tvaru *odpočnyl* srov. *uschnyl*, ČJA 4-393 uschl příč. min. sg. m.

3 V Čechách byl výzkum proveden jen na tzv. opěrné síti bodů, proto je zde vymezení oblastí jednotlivých tvarů méně přesné než na Moravě a ve Slezsku.

Největší území pokrývá forma *odpočinul*, shodná se spis. jazykem; je doložena z velké stř. části Čech (střč. nář., jč. nář. a sev. část zč. nář.), z centrální Hané a z Frenštátska. Vm. nář. s Holešovskem patří variantě *odpočinúl*, v Pošumaví byla zapsána obměna *odpočinoul* (na Doudlebsku *odpočinou*).

Tvar *odpočnul* zaujímá většinu Slezska (v jeho vých. polovině je běžnější předpona *s-*: *spočnul*) a rozptýleně je doložen i odjinud (zejména ze záp. Moravy). Pro Třebíčsko, Znojemsko, záp. Moravskokrumlovsko a již. část nář. čm. je typická forma *odpočl*, pro záp. Čechy *odpoč*.

Forma *odpočal* je charakteristická pro svč. nář. a přilehlý pruh území na Moravě (Novoměstsko, Svitavsko, Zábřežsko), odkud směrem na jv. přechází ve zdlouženou variantu *odpočál*, jež dosahuje až ke Kroměříži a Mikulovu.

Na Jablunkovsku se objevuje forma *odpočnyl*.

Ve městech bylo zpravidla zaznamenáno více výrazů: nejčastější je výskyt dublety *odpočinul* a *odpočal*, k nimž někdy přistupuje i *odpočnul* (zč. a svč. nář., sev. a záp. Morava), popř. některá jiná forma shodná s venkovským okolím.

4 **odpočal** Tk. nespis., SSJČ, MČ hovor., pol. *odpoczął*
odpočinul stč. *-počinul*, Jg, Tk, MČ, sloven.
odpočnyl hluž. *wotpočnył*
spočnul pol. *spoczął* zast.

5 votpočinul Ju 3, 5, 6, Ru 2–4 — otpočinúl Ru 5 — votpočnul Ju 2 — votpočal Ju 1, 2, 6 — votpoč Po 1

6 —

7 Variantám infinitivu tohoto slovesa nebyla věnována samostatná mapa, protože jednotlivé formy, korespondující s formami příčestí minulého, jsou méně diferencované. Infinitiv *odpočinout* byl zachycen v oblasti podob *odpočinul*, *odpočinúl*, příp. *odpočinoul*, infinitiv *odpočnout* v areálech příčestí *odpočnul* (příp. *odpočnyl* a *odpočul*), *odpočl*, *odpoč*, *odpočal* a *odpočál*. (SSJČ uvádí jako spis. pouze podobu *odpočinout si*, kdežto inf. *odpočnout si* charakterizuje jako ob. – na rozdíl od formy *odpočal*, viz odd. 4.) Na Novoměstsku, Zábřežsku a sev. od Brna tvoří mikroareály forma *odpočít*, která patrně vznikla nověji zkřížením podob *odpočinout* či *odpočnout* s *počít* ‚začít' (při výzkumu pro ČJA už nebyl zaznamenán starobylý jvč. inf. *votpočít si*, který uvádí Machek). Podobně inf. *odpočat*, doložený z mikroareálu na vých. okraji střm. nář. záp. od Kyjova a rozptýleně z vm.-slez. pomezí, patrně vznikl příklonem k inf. *počat* ‚začít', v uvedených oblastech užívanému.

Či

397 **zapjal** příč. min. sg. m. (544) — *mapa s. 559*

1 M zapjal̲ — zap̲já̲l̲ — zapal (též 413) — zapjel 440, 445, 453
zap'un
zap'yn
zapl̲ — zaplu 463 — zapu 731, 732, 734, 735 — zapéu̯ 736
zap
zapnul̲ — zapnúl̲ — zapnoul — zapnou 457

2 Diference zachycené u zkoumané položky jsou odrazem genetické příslušnosti jednotlivých variant ke třem různým infinitivům: původnímu *zapít* a novějšímu *zapnout* (podle *tisknout*) a *zapjat* (srov. ČJA 4-353 zapnout inf.). K infinitivu *zapít* se řadí příčestí *zapal*, *zapjal*, částečně *zapjál* a *zapěl*, k infinitivu *zapjat* náleží část areálu podoby *zapjál*, k infinitivu *zapnout* se váže příčestí *zapl*, *zap* a *zapnul*. Podoby s rozloženou nosovkou a odsunutým *-l zap'un*, *zap'yn* lze vyvozovat z psl. předstupně infinitivu zapít, tj. **zapęti*.

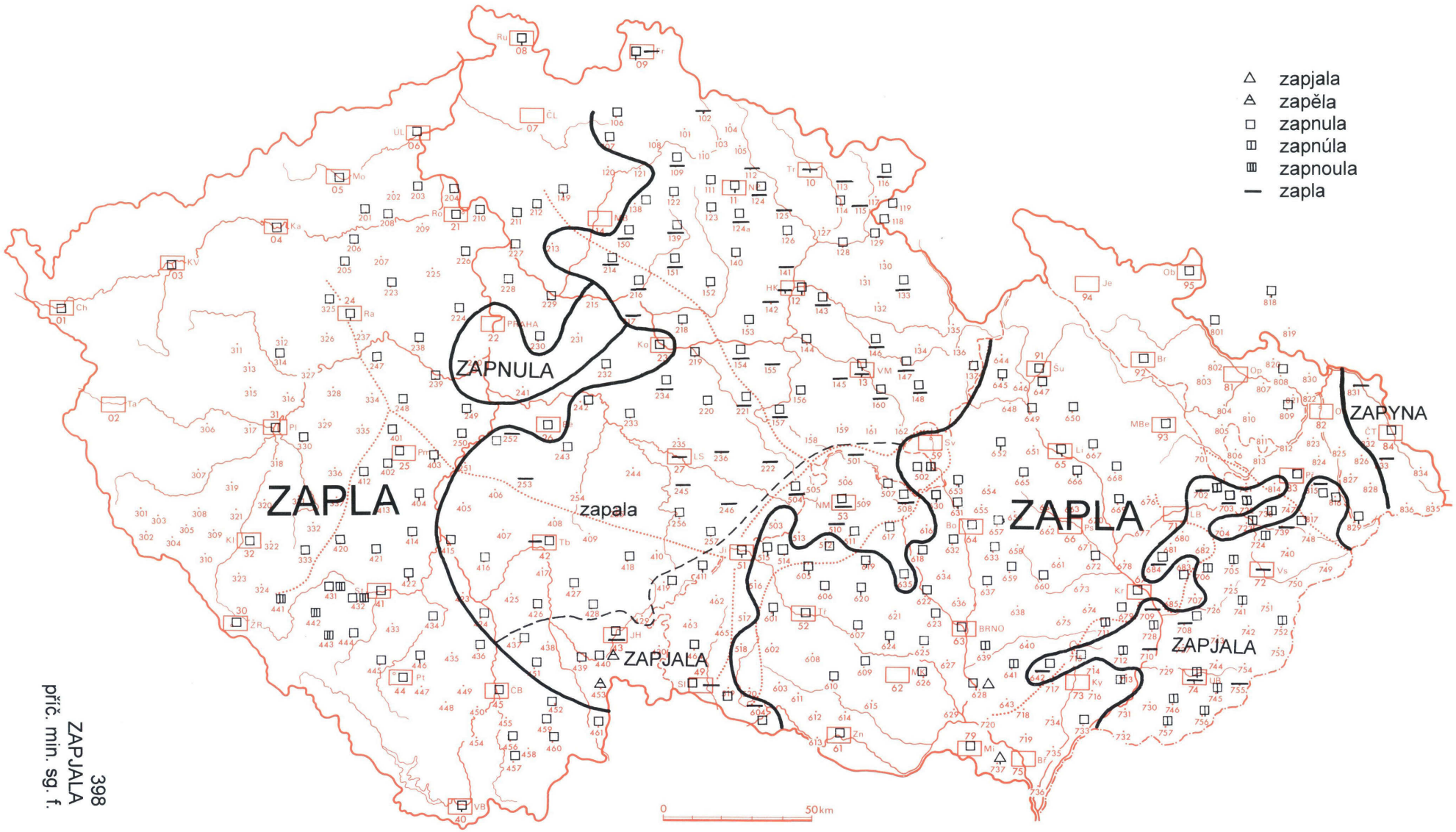

398
ZAPJALA
příč. min. sg. f.

U příčestí *zapal* jde o původní podobu (stč. *zapal*), k níž se vytvořila pod vlivem jotace v příčestí minulém pl. m. (*zapěli*) a v infinitivu (pův. *zapieti*) nová podoba *zapjal*, shodná se spis. jazykem. Rozdíl mezi oběma podobami považujeme za hláskoslovný; rovněž podobu *zapěl*, která vznikla příklonem k příčestí minulému pl. m., kde byly podmínky pro přehlásku, hodnotíme jako hláskoslovnou variantu. Byl zaznamenán i rozdíl v kvantitě samohlásky před *-l*: *zapjal* × *zapjál*. Valašské *zap'ál* vzešlo asi nověji ze *zapjál* příklonem k místním podobám s rozloženou měkkou retnicí před *i, e*, srov. PRO B5a (nelze však ani vyloučit zachování staré podoby s neprovedenou depalatalizací). Okrajová podoba *zap'yn* má snad původ v *zap'un*, které se přiklonilo k typu na *-yl* (srov. *minyl*, ČJA 4-382 minul příč. min. sg. m.), běžnému v okolí (možný je i hláskoslovný původ této podoby rozložením a zánikem nosovky, srov. *uschnyl*, ČJA 4-393 uschl příč. min. sg. m.).

U příčestí k infinitivu *zapnout* byly zachyceny morfologické diference běžné u typu *tisknout*, tj. v přítomnosti či nepřítomnosti formantu *-nu-* (*zapl*, *zap* × *zapnul* – podoba hodnocená v SSJČ jako říd.), u příčestí bez *-nu-* pak v přítomnosti či nepřítomnosti formantu *-l* (*zapl* × *zap*). Dále byly zapsány obvyklé hláskové rozdíly odrážející různý vývoj staré pobočné slabiky souhl. + *-l* (*zapl* × *zaplu* × *zapu* × *zapél*), diference v kvantitě samohlásky před *-l* – *zapnul* × *zapnúl* a diftongizovaná podoba *zapnoul* (na Doudlebsku ojediněle *zapnou* s odsunutým *-l*).

3 Obraz rozložení jednotlivých zachycených variant je značně různorodý. Nejfrekventovanější je podoba *zapnul*, která byla zaznamenána více či méně soustavně na většině území, avšak zpravidla jako dubletní; jako výhradní výraz se objevuje na Mladoboleslavsku, v širokém okolí Prahy a v návaznosti v pruhu táhnoucím se již. směrem kolem Příbrami, Strakonic, Prachatic až k Čes. Budějovicím a dále na nejjižnější okraj Čech, odděleně pak na Zábřežsku a sev. Boskovicku a na většině Slezska. Zdloužená varianta *zapnúl* se objevuje porůznu na území víceméně pravidelného dloužení samohlásky před *-l* (srov. slovesa 1. skupiny, např. *dělál, šél, nosíl, minúl*), obměna *zapnoul* je běžná na Strakonicku a na Doudlebsku (z jeho nejjižnějšího okraje je doloženo i *zapnou*).

Varianta *zapl* pokrývá většinu stř. nář. (bez Zábřežska a sev. Boskovicka) a již. část čm. a vm. nář. (z Telečska se dokládá obměna *zaplu*, z již. vm.-sloven. pomezí *zapu*, z již. Břeclavska *zapél*).

Forma *zap* je na rozdíl od jiných příčestí bez *-l* doložena zejména jen v záp. Čechách s přesahy na záp. okraje stř. a jč. nář., jinde (svč. nář., Zábřežsko) se objevuje nesoustavně.

Varianta *zap'un*, často v dubletě s formou *zap'yn*, je typická pro přechodná nářečí čes.-pol.

Vých. polovina Čech a stř. a sev. část vm. nář. patří tvarům příčestí minulého k pův. infinitivu *zapít*: starý tvar *zapal* zaujímá téměř celou oblast svč. nář., vých. polovinu stř. nář. a široké Táborsko. Podoba *zapjal* byla zachycena na již. čes.-mor. pomezí (Jindřichohradecko, Telečsko), na Novoměstsku a dále na Příborsku, obměna *zapjál* je nejčastěji užívaným příčestím na Valašsku a širokém Uherskobrodsku.

Na Strakonicku a Jindřichohradecku se vzácně objevuje příčestí *zapěl*.

Z měst jsou většinou doloženy podoby shodné s nář. okolím, jen v zč. pohraničních městech bylo zapsáno téměř výlučně příčestí *zapnul* a ve vm. a slez. městech vedle výrazů běžných ve venkovském okolí také *zapl*.

4 **zapal** stč. (-)*pal*, sloven. *zapäl*
zapjal Jg, SSJČ, pol. *zapiał*
zapl sloven. *zapol*
zapnul Jg, SSJČ říd., hluž. *zapnył*

5 zapal Ju 1–3, Ru 1 — zapl Ju 6, Ru 5 — zap Po 1, Ju 1, 5, Ru 2–4 — zapnul Po 1, Ju 2–4, Ru 3

6 ASJ II 290:259

Či

398 **zapjala** příč. min. sg. f. (545) — *mapa s. 561*

1 M zapjala — zapala (též 202) — zapjela 440, 453
zap'yna
zapla
zapnula — zapnúla — zapnoula

2 Nář. diferenciace podob příčestí minulého sg. f. je poněkud jednodušší než u příč. min. sg. m. a územní rozložení jednotlivých variant se částečně liší (srov. ČJA 4-397 zapjal příč. min. sg. m.).

Ke genetické souvislosti jednotlivých forem příč. min. sg. f. viz výklad k odpovídajícím formám příč. min. sg. m. v předchozím komentáři (ČJA 4-397 zapjal příč. min. sg. m.). Podoba *zap'yna* vznikla patrně mechanickým přitvořením ženské podoby k příč. min. sg. m. *zap'yn*.

399
ZAČAL
příč. min. sg. m.

400
ZAČALA
příč. min. sg. f.

Za povšimnutí stojí, že na vých. Moravě nedochází u příč. min. sg. f. *zapjala* k příklonu ke zdloužené podobě maskulina (tj. není zde podoba **zapjála*), jako např. u příčestí *pohnúla*, *usnúla* (srov. ČJA 4-394 pohnula příč. min. sg. f., ČJA 4-395 usnula příč. min. sg. f.) či *zapnúla*.

3 S příč. min. sg. m. koresponduje jen areál formy *zapala* a *zapjala* na čes.-mor. pomezí. Tvar *zapjala* je doložen i ze stř. a sev. části vm. nář., kde je jeho muž. ekvivalentem podoba *zapjál*. Varianta *zapla* se však vyskytuje nejen v mor. areálu podoby *zapl*, ale i na Zábřežsku a sev. Boskovicku a na většině území slez. nář., kde má tvar muž. rodu podobu *zapnul*. V svč. a částečně i střč. nář. se objevuje jako jedna z koexistujících forem a nejčastěji používaným tvarem je v záp. polovině Čech, tedy v oblasti podob *zap* a *zapnul* u maskulin.

Forma *zapnula* byla stejně jako *zapnul* zaznamenána také téměř na celém území (řídce jen ve slez. nář. a v záp. Čechách), ale skoro vždy vedle dalších výrazů, nedubletně se objevuje jen na malé oblasti v okolí Prahy. Zdloužená podoba *zapnúla* je doložena porůznu zejména ze stř. a sev. části vm. nář., obměna *zapnoula* z jz. Strakonicka.

V čes.-pol. přechodovém pásu převažuje příčestí *zap'yna*.

Ve městech se zpravidla objevují podoby shodné s nář. okolím, jen ve vých. polovině Čech už tradiční výrazy ustupují běžnějším výrazům *zapla* a *zapnula*.

4 Podoby příč. min. sg. f. nejsou v používané literatuře uvedeny; lze je vyvozovat z podob mužských.

5 zapjala Ru 5 — zapala Ju 1, 2 — zapla Po 1, Ju 1–6, Ru 2–4 — zapnula Po 1, Ju 2, 3

6 ASJ II 290:259, AJK 485

Či

399 **začal** příč. min. sg. m. (977a) — *mapa s. 563*

1 M začaļ — začáļ — začel
začl 512, 63, 72 — začlu 465
začyų̆ 834
začnuļ (začnu 801, začnúl 145, 52, 74, začnoul 333, počnuų̆ 818)
začun

2 Variabilita podob zkoumaného příč. min. sg. m. je především odrazem jejich příslušnosti ke třem různým infinitivům: *začal* (*začál*, *začel*) k inf. *začít* a *začat*, *začnul* (*začnúl*, *začnoul*) k inf. *začnout*. V územním rozložení odpovídajících forem infinitivu a příčestí minulého jsou nicméně značné rozdíly (viz ČJA 4-351 začít inf.).

Byly zachyceny diference morfologické *začal* (podoba shodná se spis. jazykem) × *začl* × *začnul* × *začun* a hláskoslovné *začal* × *začál* (*začnul* × *začnúl*), *začal* × *začel* (*začnúl* × *začnoul*).

Forma *začal* je původní, odrážející stč. stav. K hláskové variantě *začel* viz ČJA 4-397 zapjal příč. min. sg. m.

K ojedinělé formě *začil* (v realizaci *začyl*) srov. *minyl*, ČJA 4-382 minul příč. min. sg. m., *uschnyl*, ČJA 4-393 uschl příč. min. sg. m., a další.

Příčestí *začnul* je ve Slezsku náležitou formou k infinitivu *začnout* (podle *minul*). Tvar *začl*, korespondující se shodně tvořenou formou od jiných infinitivů na *-nout* po souhlásce, je doložen jen vzácně.

Podobu s rozloženou nosovkou a odsunutým *-l* *začun* lze vyvozovat z psl. předstupně infinitivu *začít*, tj. **začęti* (srov. též *zap'yn*, ČJA 4-397 zapjal příč. min. sg. m.).

3 Na většině zkoumaného území převládá forma *začal* (ve většině vm. nář. a stř. části střm. nář. ve zdloužené podobě *začál*), jen v širokém příhraničním pruhu záp. a již. Čech se objevuje řidčeji a jako dubletní s obměnou *začel* a také ze slez. nář. je doložena méně, pouze z oblasti mezi Opavou a Ostravou a z Příborska.

Na ostatním území Slezska (bez čes.-pol. přechodového pásu) se užívá forma *začnul*, která byla řídce zapsána i jinde, zejména na pomezí střč. a svč. nář., na Vysokomýtsku a na záp. Moravě.

V přechodových čes.-pol. nářečích byl zachycen tvar *začun*.

Situace ve městech se obvykle shoduje s venkovským okolím, jen při jzč. okraji, na již. a vých. Moravě a v szč. pohraničních městech se užívá též forma *začnul* a v zč. pohraničí nedubletně *začal*.

4 **začal** stč., Jg. Tk, SSJČ. sloven., pol. *zaczął*, hluž. *započał* **začnul** Tk nespr.

5 začal Po 1, Ju 1–6, Ru 1–4 — začál Ru 5

6 OLA 2462

Či

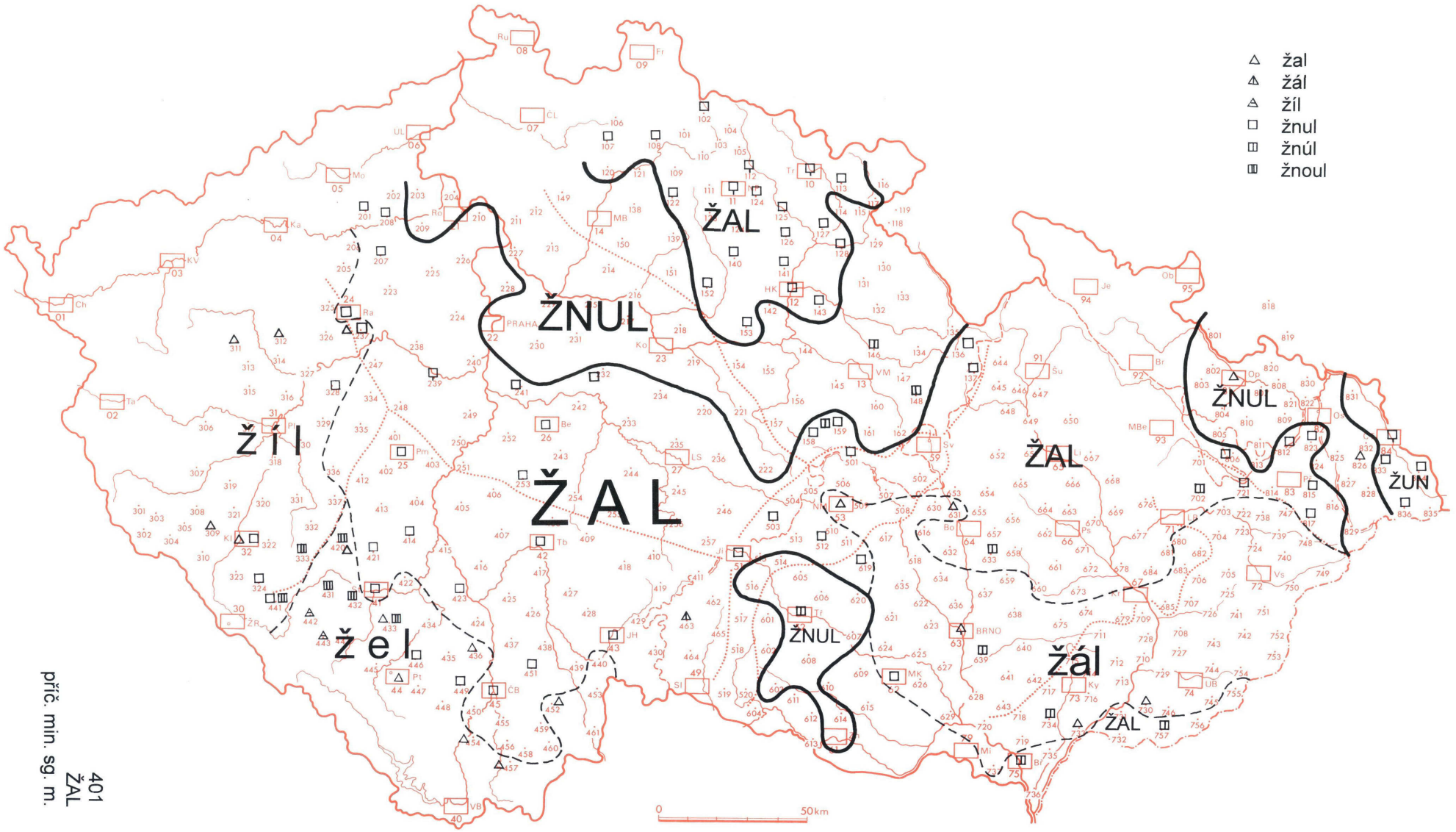

401
ŽAL
příč. min. sg. m.

400 **začala** příč. min. sg. f. (977b) — *mapa s. 563*

1 M začal̲a — začela
začl̲a (poču̲a 818)
začnul̲a (začnúła 74)
začuna 834–836
začyna 831–833, 84
začyu̲a 833, 834

2 U sledované položky byly zachyceny diference morfologické *začala* × *začla* × *začnula* × *začuna* × *začina* × *začila* a rozdíl hláskoslovný *začala* × *začela* (o příslušnosti jednotlivých podob k infinitivům viz ČJA 4-399 začal příč. min. sg. m.).

Nejvýraznějším morfologickým protikladem je rozdíl *začala* × *začla*. Forma *začla*, doložená na rozdíl od podoby příč. min. sg. m. *začl* nesrovnatelně častěji, je pouze ve Slezsku pravidelným protějškem inf. *začnout*; v Čechách v oblastech, z nichž inf. *začnout* není doložen (je zde pouze *začít*), se tato podoba prosadila pod vlivem příč. min. sg. f. jiných sloves, např. *zapla*. Varianta *začnula* (podle *minula*) má ve srovnání s tvarem příč. min. sg. m. *začnul* výskyt mnohem řidší.

Varianta *začuna* vznikla zřejmě přitvořením ženské podoby k příč. min. sg. m. *začun* (viz ČJA 4-399 začal příč. min. sg. m.), k formě *začila* (v realizaci *začyla*) viz *minyl*, ČJA 4-382 minul příč. min. sg. m., *uschnyl*, ČJA 4-393 uschl příč. min. sg. m., a další, podoba *začina* (v realizaci *začyna*) vznikla kontaminací variant *začuna* a *začila*.

U příč. min. sg. f. *začala* nedochází podobně jako u příčestí *zapjala* (viz ČJA 4-398 zapjala příč. min. sg. f.) na vých. Moravě k dloužení – není doložena podoba **začála*; příčestí ženského rodu se zde tedy nepřiklonilo ke zdloužené podobě maskulina.

3 Největší území pokrývá forma *začala*, shodná se spis. jazykem. Kromě slez. nář. je doložena téměř všude, jen na západě a jihu Čech je poněkud řidší a vyskytuje se zpravidla vedle podob *začla* a *začela*. Naposledy uvedená varianta má o něco menší rozsah než *začel* (je typická pro Plzeňsko, Klatovsko, Domažlicko, odděleně pak Strakonicko, sev. Prachaticko a vých. Českobudějovicko).

Téměř celou oblast slez. nář. s výjimkou přechodových čes.-pol. nář. pokrývá v téměř nedubletním výskytu forma *začla*. Ta se spolu s dalšími podobami vyskytuje i jinde na území čes. jazyka: na Moravě většinou jen ve městech, jinak ojediněle, hustěji pouze na jejím jz. okraji; v Čechách formy *začla* přibývá, objevuje se porůznu zejména v sev. polovině Čech a v kompaktním výskytu pak v záp. Čechách.

Varianta *začnula* se vyskytuje sporadicky na záp. Moravě, v sev. části svč. nář. a v sč. pohraničních městech.

Na Těšínsku se užívá podoba *začina*, na Jablunkovsku *začuna* a na pomezí obou těchto oblastí *začila*.

Města se až na výjimky uvedené výše shodují s venkovským okolím, ve slezských městech je vedle formy *začla* běžná i podoba *začala*, přejatá ze spis. jazyka.

4 Podoby příč. min. sg. f. nejsou zpravidla v používané literatuře uvedeny; lze je vyvozovat z podob mužských.
začala stč., Jg, Tk, SSJČ, pol. *zaczała*, hluž. *započała*

5 začala Ju 1–4, 6, Ru 2–5 — začla Po 1, Ju 1, 2, 5, Ru 4

6 AJK 486, OLA 2463

Či

401 **žal** příč. min. sg. m. (1063) — *mapa s. 565*

1 M žal̲ — žál̲ — žel — žíl (žil 205)
žnul̲ — žnúl̲ (žnú 734) — žnoul
žun

2 U zkoumané položky byly zachyceny diference morfologické *žal* × *žnul* × *žun* a hláskoslovné *žal* × *žál* × *žel* × *žíl*, *žnul* × *žnúl* × *žnoul*. Jednotlivé formy jsou odrazem příslušnosti k různým infinitivům: *žít* (*žal*, *žál*, *žel*, *žíl*), *žnout* (*žnul*, *žnúl*, *žnoul*), *žat* (*žal*, *žál*) a *žunt* (*žun*), srov. ČJA 4-352 žnout inf.

Forma *žal* beze změny uchovává stč. stav. Dloužení v podobě *žál* proběhlo ve shodě se slovesy 1. skupiny. Obměna *žel* vznikla vyrovnáváním s příčestím minulým pl. m., kde byly podmínky pro přehlásku. U této podoby pak na části území došlo k dloužení samohlásky *ě* > *ie* a následné monoftongizaci *ie* > *í* (*žíl*).

402
ZAPŘAŽENÝ

Forma *žnul* je náležitým tvarem k infinitivu *žnout*; vznikla zřejmě vyrovnáváním s prézentními tvary, kde byl n-ový formant od původu. U obměny *žnúl* došlo k dloužení v důsledku analogického vyrovnávání s tvary s délkou vzniklou náhradním dloužením za ztrátu jeru, podoba *žnoul* je výsledkem diftongizace *ú* > *ou*.

V okrajové formě *žun* se reflektuje rozložená nosovka a odpadnutí koncového *-l*.

3 Mapa poskytuje značně různorodý obraz. Nejrozsáhlejší území pokrývají formy *žal* a *žnul*.

Příčestí *žal* bylo zaznamenáno v Čechách na rozsáhlé oblasti zahrnující již. polovinu střč. nář. a sev. polovinu jč. nář. s výběžkem až na Doudlebsko a dále na záp. Moravě, v sev. polovině střm. nář. a na Příborsku. Zpravidla jako dubletní s formou *žnul* se vyskytuje ještě v odděleném areálu pokrývajícím horní Pojizeří, Novopacko a Královéhradecko a je doloženo i z úzkého pruhu při již. části mor.-sloven. hranice. Na většině území vm. nář. a ve stř. části střm. nář. se téměř výhradně užívá podoba *žál*. V pruhu při již. okraji Čech byla zachycena varianta *žel* a v záp. Čechách obměna *žíl*.

Forma *žnul* tentokrát územně koresponduje s infinitivem *žnout*, její zeměpisný rozsah je ve srovnání s infinitivem jen poněkud menší (viz ČJA 4-352 žnout inf.). Pokrývá sev. část Čech až k linii Roudnice–Praha–Kolín–Litomyšl (na Novopacku a Královéhradecku je dubletní s formou *žal*), dále širší Třebíčsko a část Znojemska a také Slezsko; porůznu se objevuje i jinde, zejména v Čechách, z Moravy je rozptýleně doložena varianta *žnúl* a ze Strakonicka *žnoul*.

Pro přechod. nář. čes.-pol. je typická forma *žun*.

Města se shodují s venkovským okolím (v pohraničních městech se tato položka nezkoumala).

4 **žal** stč., Jg, Tk, MČ, sloven., pol. *żął* **žnul** Tk lidově, hluž. *žnjał*

5 žal Ju 1, 5, 6, Ru 2–4 — žál Ru 5 — žnul Po 1, Ju 2–4, Ru 4

6 SSA 12.46, OLA 629

Či

Příčestí trpné

Spisovný jazyk uchovává v tvoření trpného příčestí většinou původní stav. Východiskem jsou zde zpravidla přechodná slovesa. Příčestí trpné se tvoří formantem (e/ě)n-ovým (*nes-en, sáz-en, tišt-ěn, proš-en, trp-ěn*), n-ovým (*volá-n*) nebo t-ovým (*minu-t, ža-t, kry-t*).

Ve spisovném jazyce se trpných příčestí využívá pro tvoření pasivních rezultativních adjektiv, tj. adjektiv vyjadřujících vlastnost plynoucí ze zasažení dějem (*nesený, mytý*), pro tvoření opisné formy trpného rodu (za využití pomocného slovesa být a jmenných koncovek: *být nesen /-a/-o, být kryt /-a/-o*), pro tvoření tzv. rezultativního pasiva, které vyjadřuje výsledný stav plynoucí z předcházejícího děje (ve větných konstrukcích typu *je / máme otevřeno*), a pro tvoření verbálních substantiv (*nesení, krytí*).

Na rozdíl od spisovného jazyka je v dialektech trpný rod uchován jen jako relikt, a to v některých obratech (*být bit*). Hojné uplatnění zde naopak nacházejí rezultativní adjektiva, která navíc na části zkoumaného území nahrazují jmenný pasivní tvar v přísudku (po sponě*: je bitý, je / máme otevřené*).

I. Adjektiva odvozená z příčestí trpného

V dialektech byl zjištěn namnoze stav shodný se spisovnou češtinou, existují tu však i jevy typické jen pro nářečí. Jde především o diference spočívající ve využití rozdílných odvozovacích základů. Na části území se navíc trpné příčestí tvoří, na rozdíl od spisovné češtiny, také od sloves nepředmětových, jak dosvědčují adjektiva v konstrukcích jako *je odejítý* ‚odešel', *je umřítý* ‚umřel', *byl narukovaný* ‚narukoval'. Stavový význam umožňuje nahradit adj. odvozené z trpného příčestí adjektivem tvořeným z příčestí činného (l-ového), srov. nář. *zapřahlý* nebo *je odešlý* ‚odešel'.

V uplatnění rozdílných odvozovacích základů pro adjektiva z příčestí trpného se projevují diference dvojí povahy, které spočívají a) v rozdílném využití n-ového a t-ového formantu, b) ve vyrovnávání podoby odvozovacího základu s ostatními tvary v paradigmatu:

a) Rozdíly ve využití formantů jsou dány příslušností k slovesným třídám a typům, srov. pův. podobu trpného příčestí *zapražen* (→ adj. *zapražený*) a novotvar *zapřáhnut* (→ adj. *zapřáhnutý*), *požat* (→ adj. *požatý*) a *požnut* (→ adj. *požnutý*).

b) Za působení tendence po vyrovnání tvarů v paradigmatu vznikají další varianty. Vyrovnáním podle infinitivu na *-ít* vznikla u sloves 1. třídy typu *třít*, 2. třídy typu *žít* / *žnout* a *vzít* a 3. třídy typu *krýt* nová příčestí na *-ít* (srov. adj. *utřítý, otevřítý, požítý, vzítý, ohřítý*).

— zapnutý
| zapjatý
↑ zapítý
† zapětý
● zaplý
ZAPNUTÝ
zapatý
zapítý
ZAPJATÝ
zapítý
ZAPNUTÝ
ZAPJATÝ
0
50 km

403
ZAPJATÝ

Nelze vyloučit, že se na utváření těchto nových příčestí mohla podílet i vývojová posloupnost *'á > ie > í*. Dosvědčuje to soustředěný výskyt adjektiv na *-ítý* na územích, kde k vyrovnávání ve prospěch přehlásky docházelo i v jiných případech: adjektiva na *-ítý* se zformovala ve výrazný typ zejména v již. a stř. pásu území podél bývalé čes.-mor. hranice. Toto teritorium je také oblastí, kudy prochází hranice podob typu *kuřátko* (záp.) × *kuřítko* (vých.), *smát se* (záp.) × *smít se* (vých.). Paralelní jev existuje odděleně také na zč. okraji. Blíže srov. odd. o hláskosloví.

O vyrovnání výchozích příčestí ve prospěch dalších tvarů paradigmatu svědčí adj. na *-etý* (např. *začetý* podle příč. min. činného *začel*, srov. ČJA 4-399 začal příč. min. sg. m., podobně *ohřetý* podle *ohřel*). Specifickým případem je morfologizovaný hláskoslovný jev zasahující tvar příčestí ve slez. nář., v nichž se u sloves 4. třídy vyvinula participiální forma na *-dzen* (srov. např. adj. *zasadzený*), která vznikla na pozadí alternace u sloves s participiem na *-cen*, srov. *zasadit – zasadzený* jako (náležité) *chytit – chycený*.

Ostatní jevy zaznamenané v tvarech trpného příčestí se týkají jen jednotlivých případů a upozorňujeme na ně v příslušných komentářích.

Na mapách představujeme adjektiva s pas. participiálními základy utvořená jednak od sloves předmětových (vesměs přechodných) v položkách zapřažený, zapjatý, požatý, začatý, vzatý, utřený (s přikomentovanou položkou otevřený), ohřátý, zasazený, snědený, jednak od sloves nepředmětových (ta tvoří jmennou část sponově jmenného přísudku ve tvaru tzv. stavového perfekta), a to v položce je odejítý/odešel (s přikomentovanou položkou utekl/uletěl).

Na žádné z map nezaznamenáváme náležité hláskové obměny koncového *-ý*, tj. *-ý, -y, -í, -ej, -é, -ę́*. K nim srov. PRO Ala, D1abc, D3ab.

402 zapražený (835) — *mapa s. 567*

1 M zapražený (zapřungňuny 832, 834) — zapřežený (též 253, 601) — zapřížené — zapřižený (i: jen PRO F2b)
zapřáhnutý (zapřungnuty 833–835, zapřungnyty 831) — zapřahnutý (-útý 734, 737) — zapříhnutý (-prie- 801) — zapřihnutý (i: jen PRO F2b)
zapřahlí (-prja- 755) — zapříhlý — zapřihlý

2 Výchozí tvar příčestí trpného slovesa 2. třídy *zapřáhnout* (vzor *tisknout*), který je základem zkoumaného adjektiva, má ve spis. jazyce podobu *zapřažen*. V nářečích odrážejí formy adjektiv rozdílná tvaroslovná východiska, a to jednak trpné příčestí n-ové a t-ové: *zapražen* a *zapřáhnut*/*zapřahnut*, jednak l-ové příčestí: *zapřahl*.

V nář. podobách výchozích forem trpných příčestí se odráží vývoj tvarů slovesa s nč. infinitivem *zapřáhnout*, náležícího původně do 1. slovesné třídy (stč. inf. *-přieci*, part. pas. *-přěžen*). Přechodem do 2. třídy se utvořil na celém území národního jazyka nový infinitiv (*-přáhnout*), popř. i nová forma příčestí (*-přáhnut* jako *minut*). Je pozoruhodné, že nové, t-ové příčestí bylo zaznamenáno spíše na Moravě a ve Slezsku.

Adj. s kořenným *í*/*i* vznikla asi vyrovnáním příčestí s podobami pův. infinitivů, srov. *zapříženýzapřižený*, *zapříhnutýzapřihnutý*, *zapříhlýzapřihlý*, v nichž *í* vzniklo procesem *'á > ie > í* (popř. se zkrátilo v *i*), nebo podle tvaru příč. činného (*zapřihli*). Podoby se samohláskou *-i-* v kořeni adjektiv mapujeme v jejich skutečném územním rozšíření. Rozsah změny *í > i* je zde totiž odlišný, než zachycuje mapa PRO A1ab: zasahuje rovněž jv. úsek stř. nář. a celou oblast nář. vm.

3 Základní trichotomie výchozích odvozovacích základů se odráží v protikladu *zapřažený* (*zapříženýzapřižený*) × *zapřáhnutý* (*zapřahnutýzapříhnutýzapříhnutý*) × *zapřahlý* (*zapříhlýzapřihlý*). Ten je výrazně zeměpisně vymezen: formy na *-nutý* a *-lý* jsou soustředěny na východ zkoumaného území.

Výrazu *zapřažený* se užívá v Čechách, na jz. okraji Moravy a v úzkém pruhu území mezi Kyjovem a Břeclaví; na záp. okraji zč. nář. byl zaznamenán ekvivalent *zapřežený*, ve stř. nář. výraz *zapřižený* a na území mezi Brnem a Boskovicemi a odděleně též na Holešovsku adj. *zapřížený*.

Ekvivalentem *zapřáhnutý* (v podobách *zapřahnuty*, *zapřohnuty*) se vyděluje především východní polovina slez. nář.; byl zachycen ojediněle také v svč. nář. Adj. *zapřahnutý* je doloženo z Českobudějovicka a z dol. Pomoraví, jeho obměna *zapřihnutý* z vm. nář. (bez již. úseků) a ze záp. části nář. slez. Podoba *zapříhnutý* byla zachycena jen ojediněle (např. na Novoměstsku).

Regionalismus *zapřahlý* se dokládá z mikroareálu na jih od Kyjova, Valašsko se výrazně odlišuje variantou *zapřihlý* (s méně častou obměnou *zapříhlý*).

Ve městech se výzkum neuskutečnil.

— požatý
×— požetý
←— požítý
| požnutý
■ požňuný
POŽATÝ
POŽNUTÝ
-ŽÍ-
-ŽÍ-
-ŽÍ-
POŽNUTÝ
-ŽÍ-
0
50 km

4 **zapřáhnutý** sloven. *zapriahnutý*, pol. *zaprzęgnięty* **zapřežený** hluž. *zapřežnjeny* (stč. part. pas. *zapřěžen*)
zapřažený (Tk, MČ – u obou part. pas. *zapřažen*)

5 zapražení Ju 3 — zapřaženej Ju 1, 5, Ru 2–4 — zapřižené Ju 6 — zapřáhnutej Po 1, Ju 2 — zapřahlí Ru 5 — zapříhlý Ju 7 — zapřihlý Ju 7

6 —

Kl

403 **zapjatý** (546) — *mapa s. 569*

1 M zapjatý (zap'ynty 832, 833, 836, 84, zapjynty 833, zap'unty 833–835) — zapjetej — zapatej (též 424, 45) — zapítý
zapnutý (-útý 705, 734, 757, 75, zapnyty 831)
zaplý

2 Zjištěné diference jsou dvojí povahy: Týkají se především rozdílných odvozovacích základů, a to fundujících trpných příčestí t-ových (*zapjat*/*zapat*/*zapět*/*zapít* a *zapnut*) a nář. (mor.) podoby příčestí l-ového *zapl*, srov. ČJA 4-397 zapjal příč. min. sg. m.

Rozdíly v základovém *-pa-*/*-pja-*/*-pě-* mají svou příčinu v analogickém vyrovnávání tvarů s pův. psl. kořennou samohláskou **ę* (psl. inf. **pęti*; stč. *pnu pieti*, part. *pat*). Podoba se základem *-pat-* je náležitá: vznikla pč. depalatalizací ve skupině *pä* v postavení před tvrdou zubnicí *t*. Základové *-ě-* v adj. *zapětý* je zřejmě důsledkem vyrovnání s nář. tvarem part. činného *zapěli*, srov. ČJA 4-397 zapjal příč. min. sg. m. Analogické podoby s *-pj-* (*-pja-*, *-pě-*) se udržují v nářečích, v nichž byla provedena depalatalizace v omezené míře, srov. areál adj. *zapjatý* jednak na Českobudějovicku (ojed. v obměně *zapětý*) v těsném sousedství areálu nář. podob typu *bjič*, jednak ve vm. nář. a v přechod. nář. čes.-pol. (*b'ič*, *zap'atý*, *zap'ynty* atd.), srov. PRO B5ab.

Adj. *zapítý* navazuje na podobu pův. infinitivu *zapíti* (< *zapieti*). Základ adj. *zapnutý* je novotvarem svědčícím o přiklonění výchozího slovesa k typu *minout*.

V spis. jazyce se pův. participiální formy neužívá, srov. novotvary *zapjat* a *zapnut* a od nich odvozená adj. *zapjatý* a *zapnutý*.

3 Výraz *zapnutý* převládl na celém zkoumaném území; nář. oblasti, kde se ho neužívá, jsou spíše výjimkou – např. již. část stč. nář. s přilehlým záp. Táborskem, široké Královéhradecko, sev. okraje Čech, sev. Vsetínsko a Jablunkovsko.

Adjektivum *zapatý* je charakteristické pro nář. v Čechách: bylo zaznamenáno na rozsáhlém území vymezeném na západě zhruba řekou Vltavou, na východě bývalou zemskou hranicí.

Varianta *zapjatý* byla zachycena v Čechách v oblasti mezi Strakonicemi, Čes. Budějovicemi a Jindřichovým Hradcem, odděleně pak na Novoměstsku, především však ve vm. nář. (bez jejich již. části) a dále na Příborsku a Jablunkovsku. Při okraji areálu tohoto výrazu v Čechách byl zachycen regionalismus *zapětý*. Slova *zapítý* se užívá na jz. okraji Moravy a na Novoměstsku s výběžkem k Brnu.

Adjektivum *zaplý* je soustředěno jednak do mikroareálu na sz. okraji Čech, jednak na Moravu, a to do její stř., jv. a vých. části. Je však příznačné zejména pro mluvu mladé generace v mor. městech, vnitrozemských i pohraničních.

4 **zapatý** sloven. *zapätý* (stč. part. pas. *zapat*) **zapjatý** hluž. *zapjaty* (Tk a MČ part. pas. *zapjat*, Tk part. pas. *zapiat*)
zapětý pol. *zapiąty* **zapnutý** (Tk part. pas. *zapnut* „nespisovné", MČ part. pas. *zapnut*)

5 zapatej Ju 1–4, Ru 4 — zapnutej Po 1, Ju 2–5, Ru 2, 3 — zapnuté Ju 6 — zaplí Ru 5 — zapiej Ru 2

6 —

Kl

404 **požatý** (1064) — *mapa s. 571*

1 M požatý (požunty 833, požynty 833, 835, 836) — požetej — požítý
požnutý (požnútí 734, požnyty 831)
požňuny 834

— začatý
← začítý
| začnutý
■ začňutý
● začlý
ZAČATÝ
ZAČNUTÝ
ZAČATÝ
-če-
-čí-
-če-
-čí-
-če-
0
50km

405
ZAČATÝ

2 Ve tvaru slovesného adjektiva odvozeného od trpného příčestí slovesa *požít*/*požnout* byly zaznamenány diference, které vyplývají z rozdílných odvozovacích základů, a to z příčestí t-ových (*požat*/*požet*/*požít* × *požnut*) a z příčestí n-ového (*požňun*).

V adj. *požatý* je odvozovacím základem pův. tvar trpného příčestí *požat*, shodný se spis. jazykem. Na většině území se uchoval, a to nejen tam, kde se v nář. užívá infinitivu *požít*, popř. *požat*, ale i v dialektech s novým infinitivním tvarem *požnout*. V tvaru *požítý* se odráží vyrovnání podle (staršího) infinitivu *požít*, adjektivum *požetý* dokládá příklon k příčestí činnému 1-ovému *poželi*. Srov. též ČJA 4-401 žal příč. min. sg. m.

3 Nář. diference se soustřeďují na vých. polovinu zkoumaného území: Výrazně vymezeny jsou areály výrazu *požnutý* na jz. Moravě a ve Slezsku, rozptýleně byla tato podoba zaznamenána také v svč. nář. Tvar *požítý* je doložen z malého areálu s centrem na Prostějovsku a též ze záp. Moravy. Na ostatním území se užívá adjektiva *požatý*.

Ve městech výzkum nebyl uskutečněn.

4 **požatý** sloven., hluž. *-žnjaty* (stč., Db, Tk, MČ – u všech part. pas. *požat*)
požetý pol. *pozięty*
požnutý (MČ part. pas. *požnut* hovor.)

5 požatí Ju 2, 5, 6, Ru 5 — požatý Ju 7 — požatej Ju 1, Ru 2–4 — požnutej Ju 2, 3 — wožnutej Po 1

6 —

Kl

405 **začatý** (978) — *mapa s. 573*

1 M začatý (začynty 833, 834, 836, začunty 835, 836, 84, -čá- 684) — začetej — začítý (začəté 609)
začnutý (začnyty 831, napočnuty 804, 806, 807, 809, 811, 813, 818, 84)
začňuny 834
začlý (začalej 411, začílej 411)

2 Nář. ekvivalenty adjektiva *začatý* ukazují na odlišné odvozovací základy příčestí, a to buď příčestí trpného t-ového (*začat* – pův. tvar, shodný se spis. jazykem, *začet* a *začít* × novotvar *začnut*, vzniklý přikloněním slovesa k typu *minout*), trpného n-ového (*začňun*), nebo příčestí činného (*začl*), srov. ČJA 4-399 začal.

K participiálním základům adjektiv *začetý* a *začítý* srov. ČJA 4-404 požatý (*požetý, požítý*).

3 Adjektivum *začatý* je většinovým výrazem, objevujícím se takřka na celém území národního jazyka. Ze záp. a již. úseků jzč. nář. je doložena forma *začetý*, z jz. okraje Moravy, z Novoměstska a z pruhu území mezi Boskovicemi, Kroměříží a Lipníkem nad Bečvou *začítý*. Ekvivalent *začnutý* se v dubletě objevuje na záp. a sz. okraji Čech a v svč. nář., jako výhradního výrazu se ho užívá v záp. části Slezska a na Ostravsku.

Adjektivum *začlý* se dokládá jen ojediněle, a to především na Moravě v mluvě několika měst (zejména pohraničních) jako novotvar užívaný mladou generací.

Výrazy ve městech se jinak shodují s nář. okolím.

4 **začatý** sloven., pol. *zaczięty*, hluž. *započaty* (stč., Db, Tk, MČ – u všech part. pas. *začat*)

5 začatý Ju 7, Ru 5 — začatej — Ju 1–3, 5, 6 — načatej Ju 5, Ru 2 — začítej Ru 3 — začnutej Po 1, Ju 4

6 —

Kl

406 **ohřátý** (376) — *mapa s. 575*

1 M (v)ohřátý (ohrjatí 755) — (v)ořátý — vohřatej — vořatej 116, 139, 421, 441 — (v)ohřítý (ohřiety 801) — voříté 645–648, 650 — vohřitej — vořitej — (v)ohřetej — (v)ořetej — ohřétý 738–740, 749
zehřáty — zehřítý (zh- 623, 638, 722, 724, 727, 734) — zeřítý 701 — zehřétý — zeřetý 701
vohřené 604, 612 — vořinej 301

2 Adjektiva odvozená od trpného příčestí slovesa *ohřát* (stč. *-hřieti*) mají v nářečích jako základ většinou příčestí t-ové s předponou *o-* nebo *ze-* (např. *ohřátý*, *zehřítý*). Jen ojediněle se uchoval tvar příčestí n-ového, doloženého ještě ve staré češtině (*-hřěn*, *-hřien*): *ohřený* / *ořiný* (*ohřiný*).

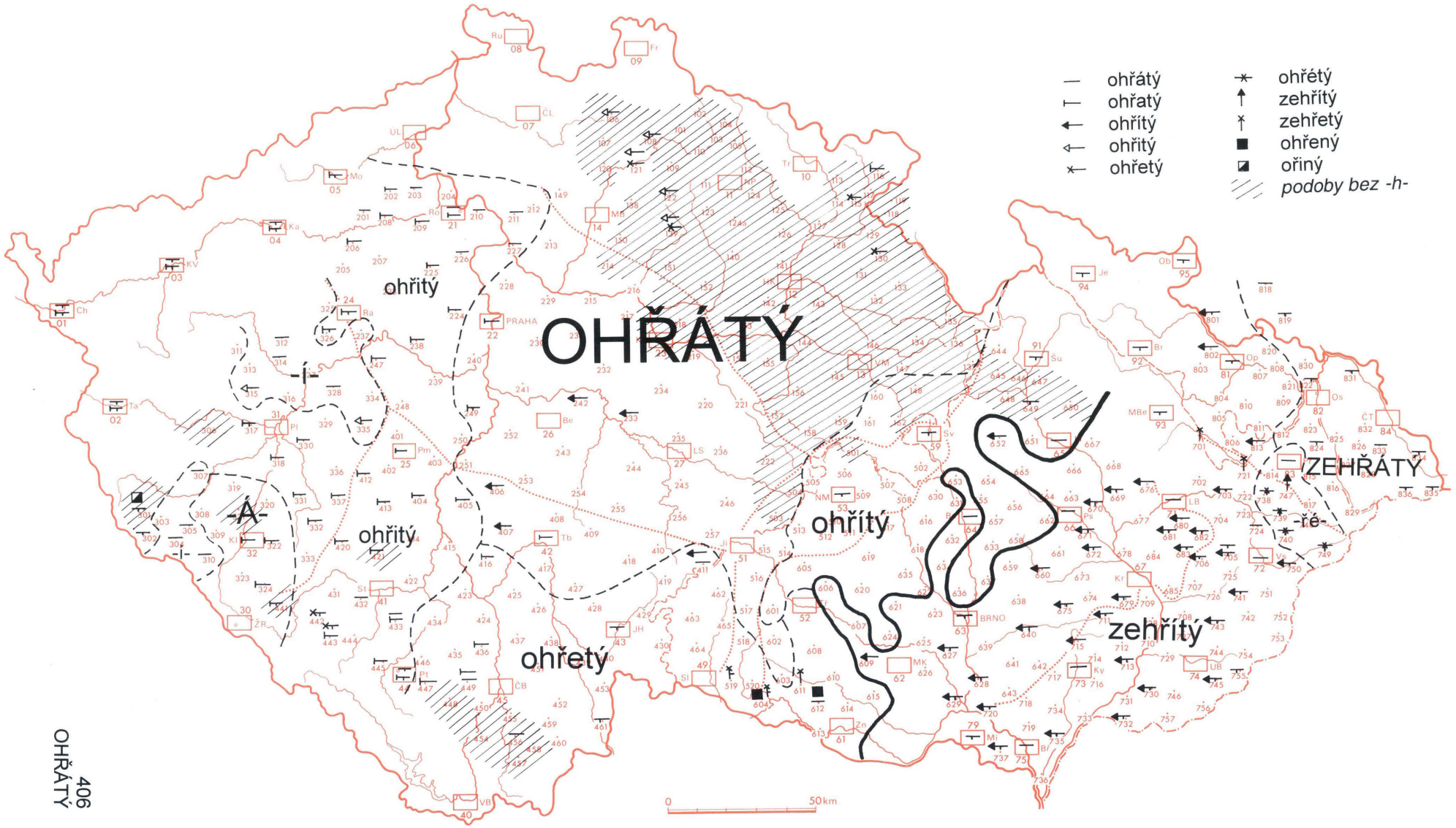
ohřátý
ohřatý
ohřítý
ohřítý
ohřetý
ohřétý
zehřítý
zehřetý
ohřený
ořiný
podoby bez -h-
OHŘÁTÝ
ohřítý
ohřítý
ohřítý
ohřetý
ZEHŘÁTÝ
-á-
-ře-
zehřítý
0
50 km

406
OHŘÁTÝ

Sloveso *hřát* má dvě stará východiska, a to **grějN gręti* a **grejN grьjati*, která mohla mít už v stč. období stejné znění infinitivu: *hřieti*. Lze předpokládat, že tvary s *-á-/-a-* vycházejí z formy mužského příčestí l-ového nebo t-ového slovesa *hřáti* vzniklého stažením skupiny **ьja* z **grьjati*. Tvary s *-é-/-e-/-í-/-i-* vznikly splynutím s infinitivním kmenem tohoto slovesa (*hřieti*), nebo jde o uchované tvary původnější, které navazují na výchozí sloveso **gręti*.

Na mapě zaznamenáváme i podoby, které vznikly odsunutím *h-* při zjednodušení hláskového skupení *-hř-* (např. *ořátý*, *ořetý*, *ořítý*, *zeřítý*). K této změně viz ČJA 5, Změna hř- > ř, s. 390–394.

U adj. *ze-*/*ohřátý* ve slez. nář. neregistrujeme pravidelné obměny hlásky *á*, k nim srov. PRO A1a, PRO E8. Nezaznamenáváme ani krácení samohlásky *-í-* v mor. a slez. nář., srov. PRO A1ab. Zč. podoba s krátkým *-i-* *ohřitý* vznikla zřejmě vyrovnáním podle sloves typu *krýt* (part. pas. *kryt*); v severní části areálu této formy na sz. okrajích Čech může být krátkost vokálu podepřena pravidelným krácením *-í-* na tomto území (srov. PRO A1cd).

Varianta *ořiný* reflektuje následné zkrácení patrně vlivem podoby *ohřitý*.

3 Většinová jsou adjektiva odvozená od základu s předponou *o-*. Na východ od linie probíhající městy Litovel, Boskovice, Moravský Krumlov a Znojmo se vyskytují adjektiva s předponovým *ze-*.

Podoby *-hřátý* se užívá v Čechách a ve slez. nář. Ve střč. dialektech (kromě jejich záp. okraje) a na přilehlém území jzč. je běžná varianta *ohřátý*. Malý areál tvoří též na jz. okraji Čech s centrem na Klatovsku. Obměna *ohřatý* byla zachycena v záp. polovině Čech, a to vždy jako dubleta k formě *ohřitý*. Varianta *zehřátý* byla zaznamenána ve vých. polovině slez. nář.

Podobou *-hřítý* se vydělují zejména mor. nář. a záp. úsek slez. dialektů; záp. hranice areálu je vymezena linií probíhající podél bývalé zemské hranice (s přesahy oběma směry). Ekvivalent *ohřítý* je typický zejména pro záp. úseky tohoto areálu (soustředěněji se vyskytuje i na území mezi Brnem a Mikulovem a v oblasti mezi Prostějovem a Vsetínem), varianta *zehřítý* pro jeho stř. a vých. část. Odděleně je adj. *ohřítý* doloženo i ze záp. úseku jzč. nář., ojediněle též ze stř. Čech. Jako regionalismus omezený pouze na část záp. a sz. Čech se jeví podoba *ohřitý*.

Ekvivalentu *-hřetý* se užívá spíše na okrajích zkoumaného území; adj. *ohřetý* je doloženo z již. (ojediněle sz. a sv.) Čech a z přilehlé jz. Moravy. Zde se sporadicky vyskytuje i forma *zehřetý*; její zdlouženou podobu *zehřétý* zachytil výzkum odděleně na pomezí vm. a slez. nář. V témž mikroareálu se objevuje varianta *ohřétý*.

Adj. *ohřený* je dialektismem jihozápadomoravským. Na Chodsku byla ojediněle zapsána varianta *ořiný* (srov. dále).

Výrazné areály tvoří obměny bez kořenné souhlásky *h-*, a to zejména na území svč. nář. s přilehlými okraji střč. nář. (*ořátý*, *ořatý*, *ořitý*, *ořetý*), popř. přilehlého sz. okraje střm. dialektů (*ořítý*). Jen okrajová území pokrývají tyto podoby v zč. (*ořátý*, *ořitý*, *ořiný*) a v jč. (*ořetý*) úseku.

Stav ve městech se zpravidla shoduje s venkovským okolím, jako nový proniká spis. výraz *ohřátý*. Ten se uplatňuje zejména v mluvě sm. a zč. pohraničních měst, zde vedle varianty *ohřatý*, která má zřejmě interdialektickou povahu.

4 **ohřený, ohřiný** pol. *ogrzany* (stč. *-hřěn*, *-hřien*, Jg *ohřen*, *ohřán*, *zahřín* – u obou part. pas.)
ohřatý (Jg part. pas. *ohřat*)
ohřátý MČ, sloven, *-hriaty*
ohřetý hluž. *wohřěty* (Jg part. pas. *zahřet*)
ohřitý Jg
ohřítý (Jg part. pas. *zahřít*)

5 vohřátej Ju 3–5, Ru 4 — vořátej Ju 1, 2, Ru 4 — wořátej Po 1 — vohřítej Ru 3 — vohřitej Ju 4 — zehřítý Ju 7, Ru 5 — zehřité Ju 6

6 AJK 1316

Kl

407 **vzatý** (1664) — *mapa s. 577*

1 M vzatý (vz'aty 815, 825–829, výnty 831–834, vžunty 836) — vzítý
vzany (vžyny 833, 835, 836)

2 V nář. ekvivalentech adjektiva *vzatý* se uplatňují participiální základy t-ové (*vzat*, *vzít*) a základ n-ový (*vzan*). K rozdílu *vzatý* × *vzítý* srov. ČJA 4-404 požatý (adj. *požatý*, *požítý*).

3 Areály výskytu zaznamenaných adjektiv jsou výrazně vymezeny a jejich hranice jsou ostré. Střm., čm. (na jz. s výběžkem do přilehlého vých. okraje jzč. skupiny) a vm. nář. se vydělují výrazem *vzítý*, ostatní čes.

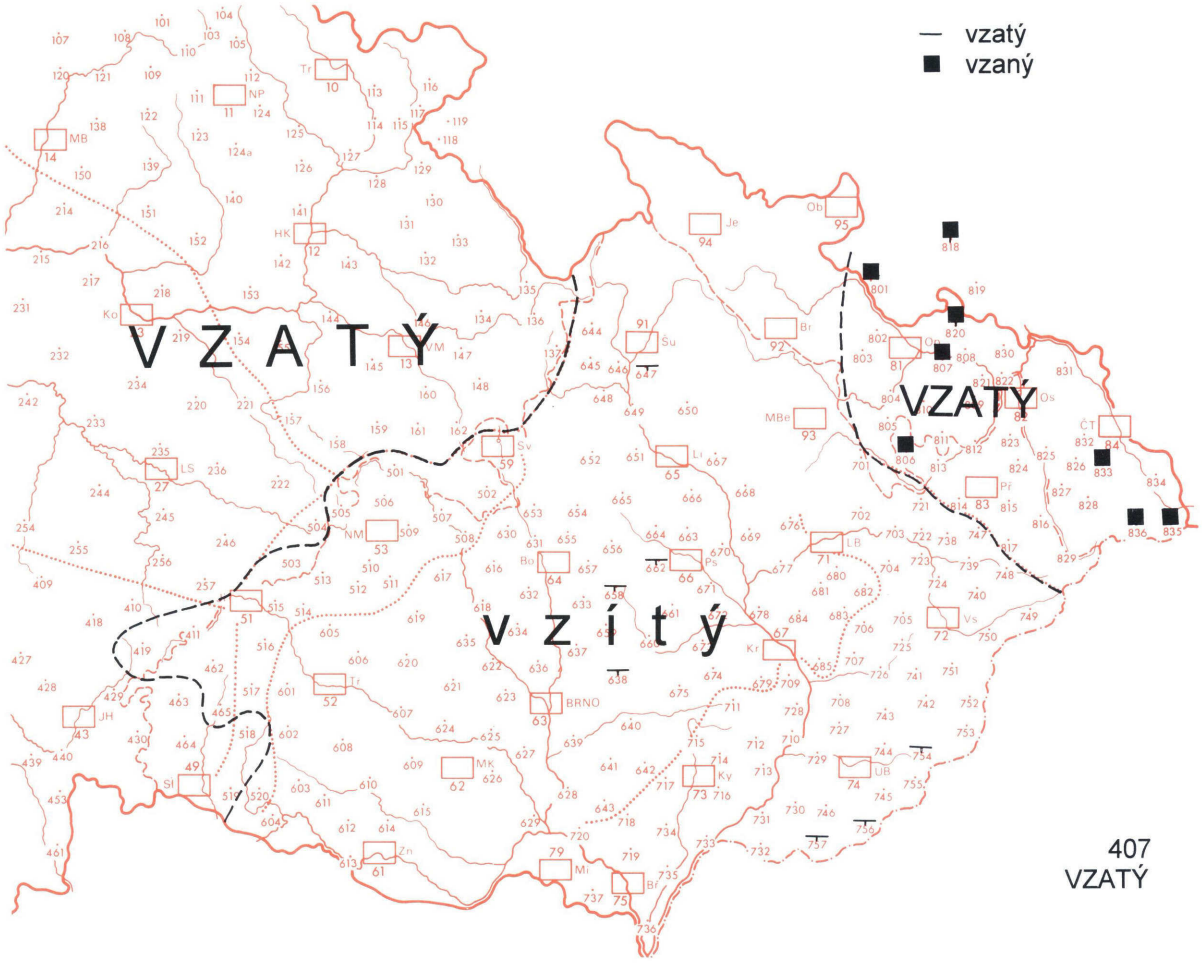

407
VZATÝ

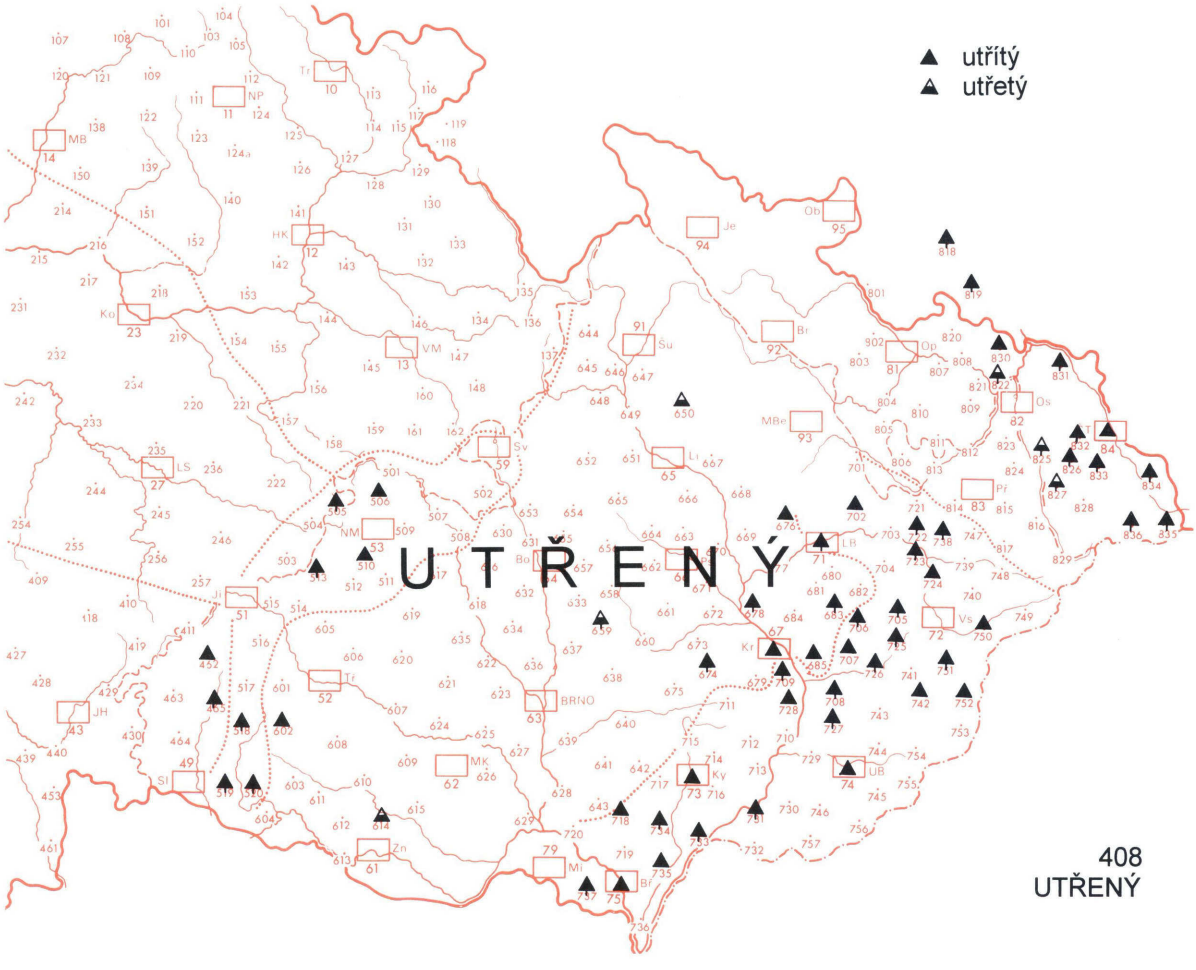

408
UTŘENÝ

a slez. dialekty adjektivem *vzatý*. Zejména pro nář. na sev. Opavsku a Jablunkovsku je příznačný dialektismus *vzaný*.

Ve městech nebyl výzkum proveden.

4 **vzatý** pol. *wzięty*, hluž. *wzaty* (stč., Tk a MČ part. pas. *vzat*)

5 vzatej Ju 1, 3, Ru 3 — „zatej Ju 2 — zatej Ju 2 — vzítý Ju 7 — vzítí Ru 5 — vzalej Ru 2, 4

6 —

Kl

408 **utřený** (323) — *mapa s. 577*

otevřený (178)

1 M (h)utřený (vo- 103, 111, 112, 124, 11)
(h)utřítý (-í- 505, 518, 519) — utřetý

2 V nář. ekvivalentech adjektiva *utřený* se odrážejí diference spočívající v rozdílných fundujících trpných příčestích, a to n-ovém (*utřen*) a t-ovém (*utřít*, *utřet*). Pův. (n-ový) tvar příčestí, shodný též s tvarem spisovným, je zachován v adj. *utřený*. V adj. *utřítý* se odráží příklon k infinitivu. Zkřížením obou adj. patrně vznikl i základ obsažený v příd. jméně *utřetý*. Srov. též ČJA 4-369 utřel příč. min. sg. m.

Nezachycujeme slovotvorný rozdíl ve využití odlišných předpon: Na Novopacku převažuje předpona *o-* (v hláskové obměně *vo-*), tj. *votřenej* (srov. ČJA 4-369 utřel příč. min. sg. m.), z ostatního zkoumaného území jsou doložena pouze adjektiva s předponou *u-*, tj. *utřený*, *utřítý*, *utřetý*.

3 Rozdílnost fundujících základů se zeměpisně projevuje ve vých. polovině zkoumaného území.

Většinovým výrazem je ekvivalent *utřený*: jako výhradní byl zaznamenán v Čechách v záp. polovině Moravy a Slezska; ve vých. částech zkoumaného území se často objevuje také v dubletě s adjektivy *utřítý* a *utřetý*.

Adjektivum *utřítý* je okrajově doloženo z jz. okraje Moravy a z Novoměstska, charakteristické je však především pro vm. nář. na Valašsku, Kyjovsku a pro přechodová nář. čes.-pol. Jako ojedinělý dialektismus vystupuje varianta *utřetý* v povodí řeky Ostravice, odděleně zachycená také v střm. nář.

Stav ve městech se shoduje s venkovským okolím.

4 **utřený** (stč. part. pas. *-třěn*, Db, Tk, MČ – u všech part. pas. *utřen*) *utřetý* sloven. *utretý*, pol. *-tarty*, hluž. *wutrěty* (stč. part. pas. *-trt*)

5 utřenej Ju 1–5, Ru 2–4 — wotřenej Po 1 — utřené Ju 6 — utřití Ru 5 — utřítý Ju 7

6 ASJ II 305:271, MAGP 178

7 Diference stejného typu a jejich shodné územní rozšíření byly zjištěny u adjektiva *otevřený*, tj. *otevřený* × *otevřítý* × *otevřetý*: jen na jz. okraji Moravy se adjektiva *otevřítý* užívá na menším území, než je tomu u výrazu *utřítý*. K hláskoslovnému rozdílu v předponě *ote-* × *ode-* (např. *otevřený* × *odevřený*) viz ČJA 5, 294 otevřít.

Kl

409 **zasazený** (1151) — *mapa s. 579*

1 M zasazený — zasaďený (též 301, zasá- 511, 515, 519, 603, 609, 615, 619, 625, 627, 629) — zasadzeny (-uny 831–835) — zasažený

2 Nář. ekvivalenty adjektiva *zasazený* (odvozeného od trpného příčestí *zasazen*, to k infinitivu *zasadit*) se jednak shodují se spis. jazykem (*zasazený* od *zasazen*), jednak odrážejí v koncové souhlásce základu příklon k infinitivním nebo prézentním tvarům, popř. k jiným slovesným vzorům. Zjištěným rozdílům přisuzujeme charakter hláskoslovný.

V adj. *zasaděný* se vyrovnala koncová souhláska základu s ostatními tvary paradigmatu (*zasadím*, popř. *zasadit*).

U adjektiva *zasažený* dochází v základu k alternaci vyvolané patrně příklonem k příčestím se střídáním *s* × *š*, *z* × *ž*, popř. k infinitivu *zasázet* (*prosit* – *prošen*, *vozit* – *vožen*). Za hláskovou variantu považujeme i výchozí trpné příč. k adj. *zasadzený* ve slez. nář. Hláska *dz* je zřejmě výsledkem analogického vyrovnávání podle obdobných alternací neznělých souhlásek, srov. *ť* (nář. *c'*/*č*) × *c* v tvarech *zapłac'ic'* × *zapłaceny* a paralelně pak

409
ZASAZENÝ

dz’ × *dz* u *zasadz’ic’* × *zasadzeny*, a navazuje na sousední polštinu a slovenštinu. Nelze ji hodnotit jako obměnu *ď*: do realizace skupení *-dze-* se totiž nepromítají náležité regionální obměny *dě* (*dz’*, *dź*, *dž*, srov. PRO D5abcd).

3 Centrální územní postavení zaujímá adjektivum *zasazený*. Užívá se ho v celých Čechách (s výjimkou sev. a sv. okraje), ve stř. nář. (kromě jejich jz. poloviny) a v ostravickém úseku slez. nář. Výraz *zasaděný* byl zaznamenán zejména na Moravě: zde tvoří výrazný areál, pokrývající jz. polovinu stř. nář. (území na západ od řeky Svitavy) a dále vm. nář. s výjimkou Kyjovska. Také byl zachycen v sev. polovině svč. nář.

Slezské dialekty se vyčleňují adjektivem *zasadzený*. Inventář nář. výrazů doplňuje označení *zasažený*, které tvoří mikroareál na Zábřežsku; ojediněle bylo zachyceno též na sv. od Brna.

Stav ve městech se shoduje se situací v nář. okolí.

4 **zasaděný** sloven. *-de-* [ďe] **zasazený** (stč., Tk, MČ – u všech part. pas. *-sazen*)
zasadzený pol. *zasadzony*, hlužˇ. *-sadźeny*

5 zasaďění Ru 5 — zasaďený Ju 7 — zasaďenej Po 1, Ju 1, Ru 2, 3 — fsaďenej Ju 5 — saďenej Ju 2, 5

6 OLA 501

Kl

410 **snědený** (364) — *mapa s. 581*

1 M sňedeny̱ (snedenej 53) — zedený 703, 739 — sňeďeny̱ (zedzení 755–757) — sňezeny̱ (zňe- 643) — zjezeny 82, 83 — zezeny̱ — zjedzeny (žje- 802, z’je- 803, žjedzuny 831–834, 84) — zedzeny (ze- 819–822)
sňedly̱ 442, 650

2 V tvaru adjektiva *snědený* byly zaznamenány rozdíly spočívající ve využití odlišného odvozovacího základu výchozího příčestí (trpného n-ového: *sněden*/*sněděn*/*snězen*/*zjedzen* a činného, l-ového: *snědl*) a ve vyrovnání koncové souhlásky základu výchozího příčestí podle jiného slovesného vzoru (např. *sněden* × *sněděn* × *snězen*).

Adjektivum *snědený* odráží pův. tvar příčestí (podle 1. slovesné třídy: *sněden*), v ekvivalentu *sněděný* se projevuje příklon k 4. třídě (part. *sněděn* jako *prošen*), do fundujícího part. v adj. *snězený* proniklo *-z-* též na pozadí 4. třídy (*snězen* jako *uzen*). Jako zvláštní varianta se vydělují tvary na *-dzený* (*zjedzený*, *zedzený*) ve slez. nář.; k nim srov. ČJA 4-409 zasazený. Nemapovaná realizace s *-dz-* (*zedzený*) v kopanič. nář. je však náležitou obměnou výchozího tvaru na *-děný*, zaznamenanou zde ve větším rozsahu, než registruje mapa PRO D5.

Další diference se týkají slovesné předpony *s-*. V adjektivech *snědený*/*sněděný*/*snězený* zůstává uchována stará varianta předpony *s-* (tj. *sn-*). Ve vm. nář. (s výjimkou oblasti vymezené městy Kroměříž, Kyjov a Uherský Brod) a ve většině slez. dialektů jsou doloženy ekvivalenty s předponovým *z-* (*zje-*/*ze-*: *zjezený*, *zjedzený*, *zezený*). To vzniklo splynutím pův. *s-* a *z-*, srov. nář. *zeskočit*, *zebrat* a též oddíl o hláskosloví. Náslovná skupina *zje-* se místy zjednodušila v *ze-* (*zezený*, *zedzený*).

3 Výskyt jednotlivých podob adjektiv člení zkoumané území do čtyř vcelku kompaktních areálů:

V záp. části Čech a na záp. okraji střč. nář. se užívá adjektiva *sněděný*; to bylo roztroušeně zaznamenáno též v již. polovině areálu výrazu *snědený* a ojediněle na záp. Novoměstsku a mezi Jindřichovým Hradcem a Třebíčí, popř. i jinde. Odděleně – z kopanič. nář. – je doložena obměna *zeděný*. Na Roudnicku přistupuje v dubletě podoba *snědený*. Ta je běžná na ostatním území Čech a na záp. Moravě až téměř k řece Svratce. Ostatní mor. dialekty směrem na východ od této linie se vydělují podobou *snězený* (na vm. okraji v obměně s náslovným *ze-*: *zezený*); výraz *snězený* byl soustředěněji zaznamenán rovněž mezi Čes. Budějovicemi a Prachaticemi. Pro záp. úsek slez. nář. a pro nář. čes.-pol. je charakteristické adj. *zjedzený*; území mezi těmito úseky náleží výrazu *zedzený*.

Stav ve městech se shoduje s nář. okolím, v areálu výrazu *snědený* se uplatňuje (zejména na Moravě, ale ojediněle i v szč. pohraničních městech) adj. *snězený*, které proniká také do areálu variant *zjedzený* / *zezený*.

4 **snědený** (stč. part. pas. *jěden*, Jg, Tk, MČ – u všech part. pas. *sněden*) **snězený** (Tk part. pas. *snězen* lid. a hovor.)
sněděný sloven. *zjedený* [-ďe-] **zjedzený** pol. *zjedzony*, hlužˇ. *zjědźeny*

5 sňedenej Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2, 4 — sňeďenej Ju 5, Ru 2–4 — sňezenej Ju 4 — zezený Ju 7 — zezení Ru 5

6 —

Kl

SNĚDENÝ
snědený
sněžený
zjedzený
— snědený
| sněžený
T zjezený
⊢ sněděný
← zedený
● snědlý
ze- (zezený, zedzený, zeděný)
0
50km

411 (je) odejítý / odešel (adjektivum v tvaru stavového perfekta) (2455) — *mapa s. 583*
(je) utečený, uletěný / utekl, uletěl (2456)

1 M (v)odejitý (-jynty 832, vodehité 657, 658, vodjitej 110) — (v)odejítý (vodehíté 634, 635, 637, odéjítý 751)
vodejďitej
vodejdutej
odejdený (též 713, odéjdený 724, 739, 740, 742, 748, 749, 754, též odendení 713, odejďení 757)
(u)odejdzeny (též 755, -uny 828, 831, 835, 836, odendzyny 828, odyndzuny, odyndz'uny 832)
vodešlý
(v)odešel (vorešel, (v)odešél, (v)odešil)

2 Výzkumem se zjišťoval výskyt deverbálních adjektiv odvozených od sloves se základem *-jít* a diference ve výchozích základových příčestích. Východiskem zde bylo adjektivum v tzv. stavovém perfektu zaznamenávaném ve významu ‚odešel': kromě slovesného tvaru *odešel* (tj. vyjádření shodného se spis. jazykem) se v nář. totiž užívá též vazby sponového slovesa *být* a adjektiv utvořených od slovesa *odejít*, a to jednak adjektiv vycházejících z příčestí trpného (t-ového a n-ového), jednak z příčestí činného (l-ového).

Zatímco adjektivum odvozené z příčestí činného (*odešlý*) má paralelu ve spis. jazyce (srov. adj. *ušlý*, *vyšlý* atd.), adjektiva vycházející z příčestí t-ového (*odejítý*/*odejitý* × *odejditý* × *odejdutý*) a n-ového (*odjedený* × *odejdzený*) jsou výhradně nářeční.

Ve fundujících příčestích adjektiv se projevuje vyrovnávání s různými tvary slovesa *odejít*: V adj. *odejítý* se odráží příklon k inf. kmeni (*odejí-t*), o témž vyrovnání svědčí rovněž ekvivalent *odejitý* zapsaný v oblasti pravidelného krácení *í* > *i* (inf. *odejit*, srov. PRO A1bcd); na území mimo tuto oblast (zejména v jv. části střm. nář.) je krátkost samohlásky *i* (*odejitý*) zesílena zřejmě příklonem k adj. odvozeným z příčestí sloves 3. třídy (např. *bitý*). Prézentní kmen je základem adjektiv *odejditý* (jako *zabitý*), *odejdutý* (jako *zahnutý*) a *odejdený* (jako *nesený*). Préz. kmen je obsažen i v adj. *odejdzený*; k alternaci *-dzený* srov. ČJA 4-409 zasazený.

Zeměpisné rozšíření jednotlivých adjektiv ukazuje, že různorodost v tvoření je podmíněna též kontaktem oblastí s rozdílnými výrazy: sv. Čechy se ukazují jako přechodová oblast mezi areály výrazů *odešel* a vazeb typu *je odejítý/odejitý*. Průvodním jevem je zde existence dalších adjektiv, srov. *odešlý*, *odejdutý*, *odejditý*. Adj. *odešlý* se vždy objevuje v bezprostřední blízkosti území, kde byl zapsán jako výhradní ekvivalent tvar *odešel*.

Rezultativní adjektiva byla zaznamenána rovněž velmi často ve vazbách typu *má školu vijitou* (b. 127, srov. i *má školu vijdutou* (b. 144), *má školu višlou* (b. 127), *má to podejití vodó* (b. 640) atd.).

Na mapě nezaznamenáváme obměny příčestí *odešel*; k diferencím u *-šel* srov. ČJA 4-375 šel příč. min. sg. m.

3 S výjimkou malého areálu na Mladoboleslavsku a Novopacku a ojedinělých dokladů z jzč. nář. se výskyt adjektiv soustředí do vých. částí zkoumaného území; i zde však existují menší oblasti, v nichž se adjektiva neužívá, a to v záp. okrajových úsecích střm. nář. a v centrálních střm. nář. Záp. hranici výskytu těchto adj. tvoří linie, která vede od náchodského výběžku k Hradci Králové a pokračuje k Ledči nad Sázavou, Jihlavě a Slavonicím.

Směrem na východ od této linie se na území Čech a střm. a vm. nář. (kromě jejich vých. okrajových úseků) užívá adjektiv *odejítý* a *odejitý*: Podoba *odejítý* byla zaznamenána z území na záp. od řeky Svitavy (mezi Svitavami, Novým Městem na Moravě a Brnem) a ve většině vm. nář., varianta *odejitý* na ostatním území uvedeného areálu a odděleně v sev. Čechách na Novopacku. Vých. polovina svč. nář. se vyznačuje navíc koexistencí adj. *odejdutý*, *odejditý* a *odešlý*; ekvivalent *odešlý* byl zapsán též v centrálním úseku střm. nář. a ojediněle též v jzč. dialektech. Vých. příhraniční pruh vm. nář. se vyděluje příd. jménem *odejdený*, slez. nář. výrazem *odejdzený*.

Situace ve městech se u starší generační vrstvy shoduje se stavem zjištěným v nář. okolí, mladá generace však dává přednost vyjádření shodnému se spis. češtinou (*odešel*).

4 **odešlý** Jg, SSJČ

5 vodešel Ju 1–3, Ru 3 — wodešel Po 1 — odešél Ru 5 — je vodejitej Ru 3 — je odejítí Ru 5 — je odejítý Ju 7

6 OLA 3100

7 Výzkum výskytu rezultativních adjektiv od dalších nepředmětových sloves potvrdil, že na záp. části území čes. národního jazyka je jejich existence spíše výjimkou, zatímco směrem k východu jejich zastoupení vzrůstá. U položky utekl/uletěl byla zaznamenána adjektiva, jejichž základem je trpné příčestí n-ové (*utečený* / *uletěný*, v náležitých hláskových obměnách), jen zřídka t-ové (*holítnoté* v bodě 623). Adj. s fundujícím příčestím činným byla zachycena jen ojediněle, vždy však v oblastech s výskytem ekvivalentu *odešlý* (*uteklej* b. 136, *uleťelé* b. 618). V Čechách se stavové perfektum těchto sloves dokonce omezuje jen na mikroareály v okrajových úsecích. Na Moravě a ve Slezsku jsou zase spíše výjimkou oblasti, kde se těchto adj. neužívá.
Atlasy: OLA 3100

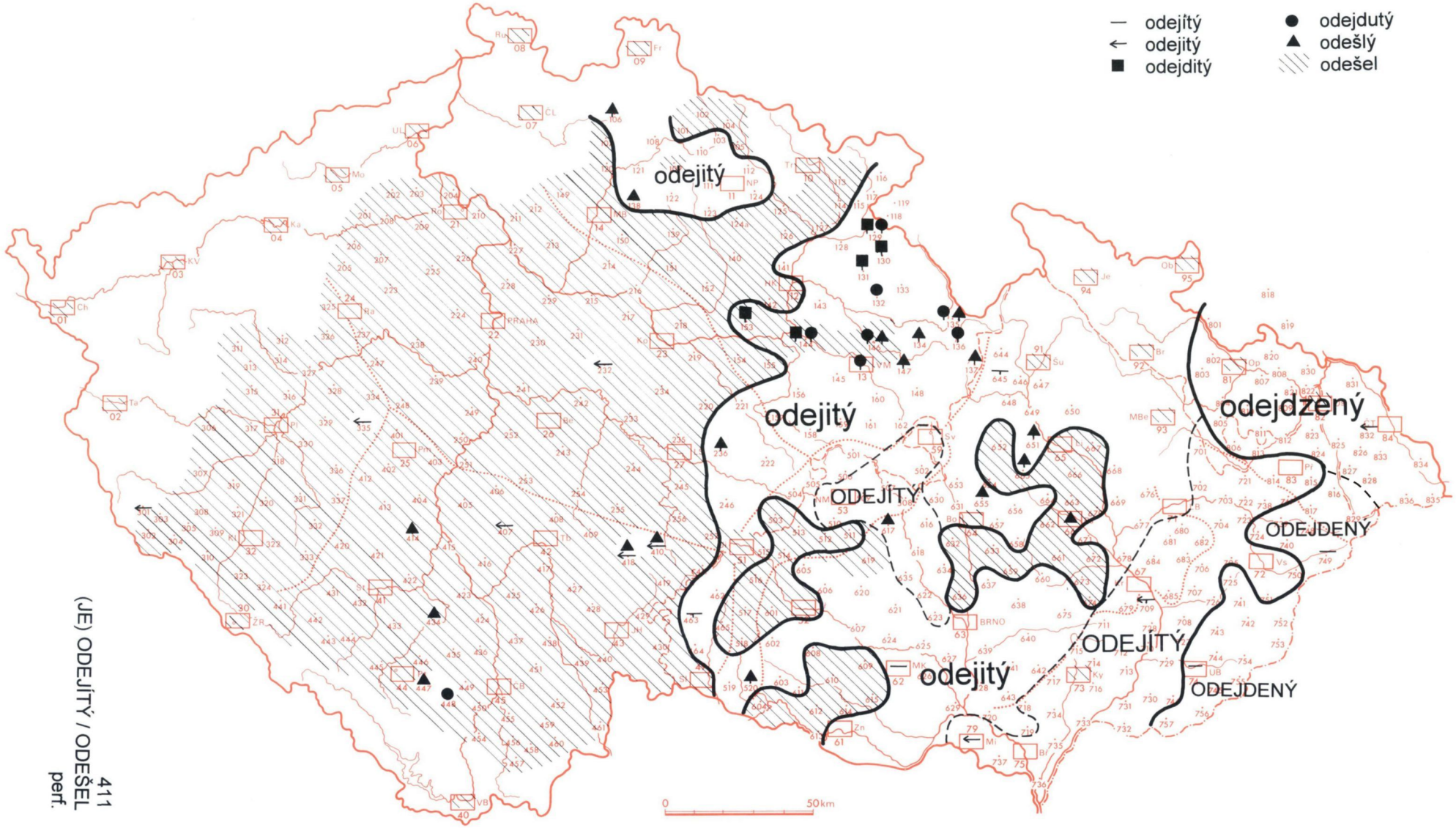

411
(JE) ODEJÍTÝ / ODEŠEL
perf.

II. Trpné příčestí jako základ jmenné části přísudku ve větných konstrukcích typu je / máme otevřeno a jako základ pro tvoření opisné formy trpného rodu (byl bit)

K diferencím ve tvoření fundujících příčestí, které spočívají jednak ve využití základů n-ových a t-ových (např. *semleno* × *semleto*) a jednak ve vyrovnávání základu těchto příčestí podle jiných tvarů paradigmatu, popř. jiných slovesných vzorů (např. *otevřito* podle inf. *otevřít*, *skliděno* podle inf. *sklidit*), srov. zde úvod ke kapitole Adjektiva odvozená z příčestí trpného.

K těmto rozdílům přistupuje diference hláskoslovná, jež zasahuje formy na *-eno*: v nich došlo k zdloužení buď pův. *-eno* > *-éno* a k následnému zúžení v *-íno* (*semlíno*), nebo pův. *-ěno* na *-ieno* a k následné monoftongizaci na *-íno* (*otevříno*). Jen ojediněle a patrně za podpory infinitivu se tento vývoj projevuje u forem na *-eto*/*-eté*, srov. *otevříto* / *otevříté*. Hláska *í* v uvedených formách však podléhá pravidelným regionálním obměnám pouze v nářečích na Moravě (PRO Alb).

Zásadní povahy je však morfologický rozdíl v deklinaci zjištěných forem. Zatímco v záp. polovině zkoumaného území zůstává původní jmenný tvar uchován (*otevřeno*, *otevříno*), ujal se ve východní polovině území a odděleně též v sev. Čechách v záp. úseku svč. nář. novotvar svědčící o přičlenění k deklinaci adjektivní (složené: *otevřené*).

Uvedený rozdíl, tj. uchování deklinace jmenné a vřazení k deklinaci složené, zasahuje rovněž tvar trpného příčestí v opisném pasivu (*bit* × *bitý*).

Na mapách jsou uvedené jevy představeny v položkách (je/máme) otevřeno, (je/máme) uvařeno s přikomentovanou položkou (je/máme) upečeno, (je/máme) sklizeno, (je/máme) (se)mleto a (byl) bit.

Na žádné z map nezaznamenáváme náležité hláskové obměny koncového *-é*, tj. *-é*, *-e*, *-í*, *-i*. K nim srov. PRO A1ab, E5.

412 (je/máme) otevřeno (177) — *mapa s. 585*

1 M (v)otevřeno ((v)ode-; vore- 303) — (v)otevříno ((v)ode-; vore- 302; í: jen PRO A1b)
(v)otevříto ((v)ode-)
(v)otevřené ((v)ode-; 828 -řone 801, -řune 836, otfořyne 818)
(v)otevřité ((v)ode-)
otevřete 825, 827 (ode-)

2 V pasivní konstrukci *je/máme otevřeno* se zjišťovala mluvnická forma v přísudkové části po sponě, a to jednak uchování jmenného tvaru trpného příčestí slovesa (*otevřeno*/*otevříno*/*otevříto*), jednak výskyt adjektiva ve složeném sklonění, které bylo od tohoto jmenného tvaru utvořeno (*otevřené*/*otevříté*/*otevřeté*).

Vedle tohoto základního rozdílu byly zjištěny též další diference. Jde na jedné straně o rozdíly v tvoření fundujícího příčestí buď rozdílným formantem, a to n-ovým (*otevřeno*/*otevřené*) nebo t-ovým (*otevříto*/*otevříté*), nebo zkřížením obou těchto forem (doložené u adjektiva *otevřeté*, které mohlo vzniknout, jak ukazuje jeho územní výskyt, zkřížením ekvivalentů *otevřené* a *otevříté*).

Další rozdíly mají povahu hláskoslovnou. U jmenného tvaru se objevují varianty s rozdílnou kvantitou (*otevřeno* × *otevříno*). Hláska *í* nepodléhá v nářečí v Čechách pravidelnému krácení (PRO A1cd). Formy na *-íto* a *-íté* (*otevříto*/*otevříté*) vznikly příklonem k infinitivu *otevřít*.

K hláskoslovnému rozdílu v předponě *ote-* × *ode-* (např. *otevřený* × *odevřený*) viz ČJA 5, 294 otevřít.

3 Morfologický protiklad tvarů jmenných a složených je výrazně územně vymezen: v záp. části území národního jazyka se užívá tvarů jmenných, v sz. polovině svč. nář. (zde částečně v dubletě), na jejich vých. okraji a v nář. na stř. a vých. Moravě a ve Slezsku tvarů složených.

Forma *otevřeno* pokrývá souvislé území pouze v záp. Čechách, ojediněle se objevuje i jinde v Čechách, zpravidla však při okrajích. Podoba *otevříno* charakterizuje ostatní čes. nář. v užším smyslu a dialekty na záp. Moravě (vých. hranice maximálního výskytu této podoby probíhá podél toku řeky Svratky, malá enkláva s tímto tvarem existuje ještě na Litovelsku). Nář. na jz. okraji Moravy se vyčleňují ekvivalentem *otevříto*; ten byl zapsán jako sporadický též v Čechách sz. od Příbrami.

Na vých. části území byla zaznamenána jako většinová forma *otevřené*. Je charakteristická pro sz. polovinu a pro vých. okraj svč. nář. a zejména pro dialekty na Moravě a ve Slezsku. Ekvivalent *otevříté* je doložen z Břeclavska, z oblasti mezi Uherským Brodem a Vsetínem a z Holešovska; vydělují se jím také přechod. nář. čes.-pol. Na Frýdecku byl zapsán regionalismus *otevřeté*.

412
(JE / MÁME) OTEVŘENO
perf.

Stav ve městech se v zásadě shoduje se situací zjištěnou ve venkovském okolí, pod vlivem spis. jazyka proniká ekvivalent *otevřeno* do mluvy měst, zvláště zm. a pohraničních.

4 **otevřeno** Tk, MČ **otevřené** sloven. *otvorené*

5 voteu̯řeno Ju 4 — voteu̯řino Ju 1 — vodevřino Ju 5 — vodevříno Ru 2 — vodeu̯říno Ju 1–3 — otevřené Ju 7 — votevření Ju 4 — votevřeni Ju 6

6 —

Kl

413 **(je/máme) uvařeno** perf. (373) — *mapa s. 587*
(je/máme) upečeno (489)

1 M (h)uvařeno (hu- 304, 305) — (h)uvaří̯no (í̯: jen PRO A1b, -řə- 611)
vařeno — vaříno
(h)uvařené (-one 801, -une 831–836, -yny 818)
vaření

2 V jmenné části přísudku byl vedle základních diferencí, které spočívají v uchování jmenného participiálního tvaru a v užití adjektiva ve složeném sklonění (*uvařeno*/*uvařínо*, *vařeno*/*vařínо* × *uvařené*, *vařené*), zjištěn navíc rozdíl slovotvorný: Jako plného ekvivalentu tvaru *uvařeno* (popř. nář. *uvaříno*), odvozeného od dokonavého slovesa a shodného se spisovným jazykem, se v dialektech užívá také formy *vařeno* (popř. *vaříno*), odvozené od slovesa nedokonavého. Synonymie obou forem, předponové i bezpředponové, potvrzuje, že předpona zde má čistě vidový charakter, a nemodifikuje tedy význam. U sloves, u nichž se předpona podílí na utvoření nového významu, se totiž v dialektech bezpředponové varianty nevyskytují, srov. ČJA 4-412 (je/máme) otevřeno, ČJA 4-416 (je/máme) semleto, ČJA 4-414 (je/máme) sklizeno perf. atd.

K obměnám v příponě *-eno* × *-íno*/*-ino* srov. ČJA 4-412 (je/máme) otevřeno.

Místy, soustředěněji však na východě zkoumaného území, se užívá slovesa s předponou *na-* (*navařené*). Tento jev na mapě neregistrujeme.

3 Základní morfologický protiklad tvarů jmenných (záp.) a složených (vých.) je výrazně územně vymezen a shoduje se s distribucí těchto tvarů zjištěných v položce ČJA 4-412 (je/máme) otevřeno.

Ostře územně vyhraněn je rovněž výskyt bezpředponových a předponových variant. V Čechách převažuje sloveso bez předpony: Varianta *vařeno* tvoří areál v záp. oblasti jzč. nář., obměna *vaříno* v ostatních jzč. nář. a v dialektech střč., tvarem *vařené* se vyčleňuje sz. okraj svč. nář.

Předponového slovesa jako základu se užívá na ostatním území: Pro vých. polovinu území národního jazyka a sz. polovinu svč. dialektů je charakteristická forma *uvařené*, pro sv. polovinu svč. nář. a záp. Moravu ekvivalent *uvaříno* (ten se objevuje i jinde, jednak – často v dubletě – v Čechách, zejména v jejich jv. části, jednak – sporadicky – na Moravě na Litovelsku).

Výrazy ve městech se zpravidla shodují s nář. okolím, ve městech areálu *vaříno* se uplatňuje jako nová varianta *vařeno*. Pod vlivem spis. jazyka se ve městech, především však pohraničních, užívá formy *uvařeno*.

4 **uvařeno** Tk, MČ **uvařené** sloven. *uvarené*

5 vařeno Ju 5 — vaříno Ju 1–3 — uvaříno Ru 3, 4 — vaření Ju 1, Ru 2 — vařeni Ju 2 — uvařené Ju 7, Ru 5 — uvaření Ju 4

6 —

7 Existence totožných forem bezpředponových a předponových, jmenných i složených byla zjištěna v položce (je/máme) upečeno: upečeno/upečíno, pečeno/pečíno × upečené/pečené. V Čechách byl sice výzkum uskutečněn na tzv. řídké síti bodů, územní rozšíření jednotlivých ekvivalentů se však vcelku shoduje se situací zaznamenanou na mapě ČJA 4-413 – (je/máme) uvařeno. V oblasti s obměnou *pečíno* se však vyšší měrou uplatňuje varianta předponová *upečíno*. Více vzájemných přesahů dokládá výzkum rovněž z jz. Moravy (*pečíno* × *upečíno*).

Kl

414 **(je/máme) sklizeno** perf. (1053) — *mapa s. 589*

1 M sklizeno (sklízeno 464) — skliďeno 608, 613, 624 — sklizíno (sklízíno 131, 132, 152, 153, sklízino 153) — skli̯ďí̯no (skle- 514, též 511)

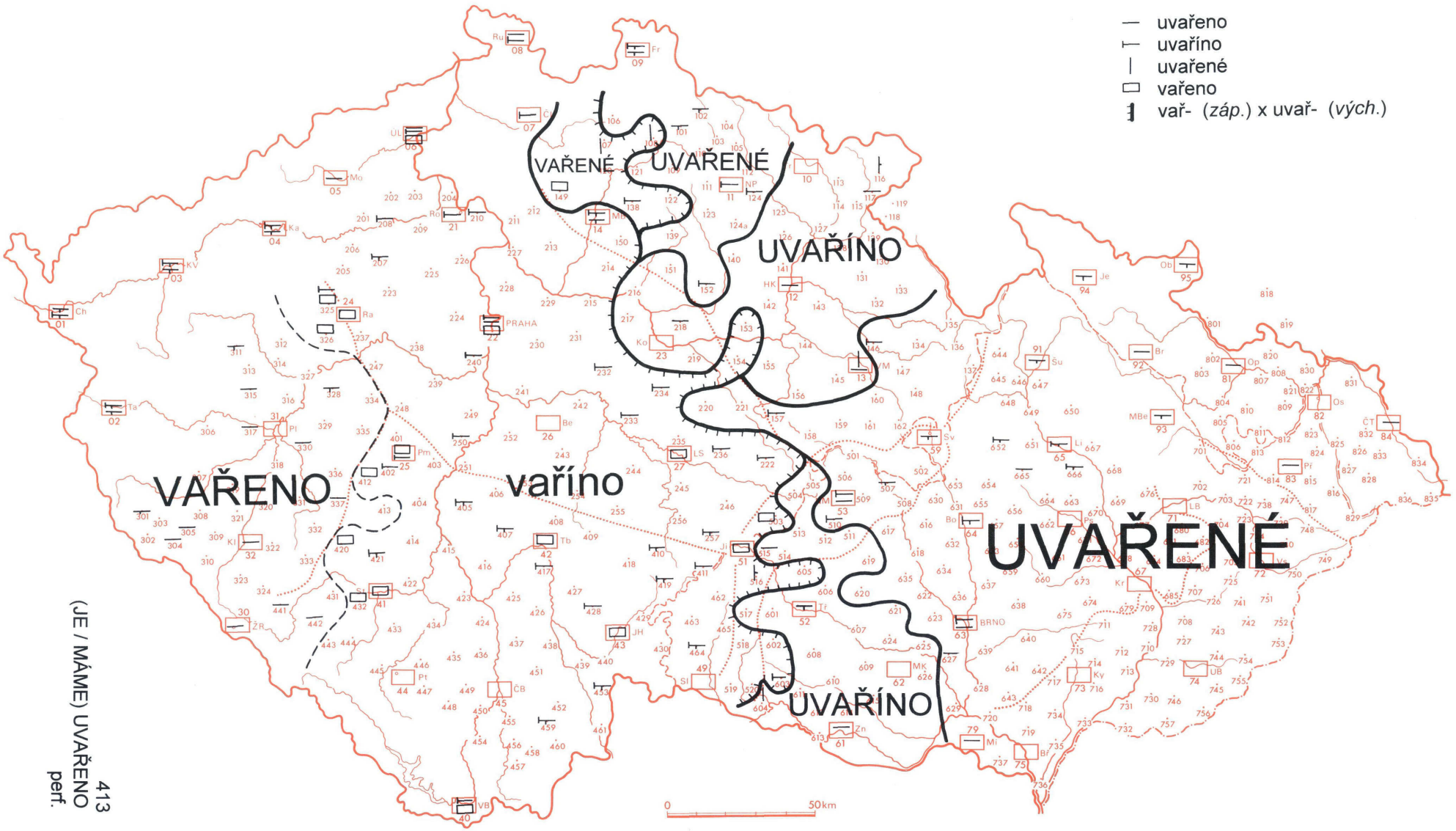

413
(JE / MÁME) UVAŘENO
perf.

sklizené (sklí- 146, 642, 645, 683, 701, skližení 681) — skluzené — skliďené (sklí- 717, 719) — skluďené (též 806, sklú- 721) — skludzene (též 755, -une 831–836)

2 Výzkum byl zaměřen na tvar trpného příčestí slovesa *sklízet* v kontextu *sklízet obilí*. V některých nářečích, zejména v již. Čechách a na vých. Moravě, se užívá sloves jiných, nejčastěji však slovesa *svézt*, srov. jč. *svezíno*/*svezino*/*svežíno*/*svežino*, *svezený*/*svežený* a vm. *svezené*/*zvezené*. Základ *-klidit* (popř. *-klu-*) je však v těchto nářečích rovněž doložen, třebaže u sloves s odlišnou předponou a s odlišným významem (*uklízet, poklízet* – u obou ‚uklízet; poklízet dobytek', srov. ČJA 3-183 poklízet dobytek); i v tomto případě byl příslušný tvar mapován. Srov. též ČJA 4-349 sklízet inf.

Vedle základního rozdílu morfologického (jmenná forma: *-o* × složená forma: *-é*) byly zachyceny též diference hláskoslovné. Ty spočívají jednak v obměnách přípony *-eno* (*-eno*/*-íno*/*-ino*, srov. ČJA 4-412 (je/máme) otevřeno), jednak v souhláskové alternaci před příponou (*z* × *ď* × *dz*, k ní srov. ČJA 4-409 zasazený), jednak v hláskových variantách *skli-* × *sklu-*: *-u-* je pův. kořenná samohláska, *-i-* je výsledkem přehlásky *'u* > *i*, blíže viz ČJA 5, Změna 'u > i, 'ú > í, s. 16–19

3 Základní dichotomie forem jmenných (záp.) a složených (vých.) se shoduje s průběhem hranice zaznamenané na mapě ČJA 4-412 (je / máme) otevřeno.

Uzemní rozrůzněnost ekvivalentů je znásobena existencí hláskoslovných obměn souhlásky před formantem příčestí (srov. paralelní jev v položce ČJA 4-409 zasazený) a uchováním nepřehlasovaného kořenného *'u*: většinové jsou tvary s fundujícím základem na *-z-*, vyskytující se v Čechách (*sklizíno, sklizené*), v střm. nář. bez jejich záp. úseku (*sklizené, skluzené*) a ve stř. části nář. slez. (*skluzené*). Obměn se základovým *ď* se užívá v sv. Čechách (*sklidíno*), na záp. Moravě v oblasti na západ od řeky Svitavy a Svratky (vesměs *sklidíno*, ojediněle *skliděno*, na Tišnovsku a již. Brněnsku *skliděné*), ve vm. dialektech (*skluděné*). Slez. nář. se vydělují obměnou *-dz-* (*skludzené*).

Pro nář. v Čechách a na jz. Moravě jsou navíc charakteristické obměny na *-íno* (čes. *sklizíno*, mor. *sklidíno*).

Stav ve městech nebyl zjišťován.

4 **sklizeno** stč. *skluzeno*, Db, MČ **skluzené** sloven.

5 sklizeno Ju 2, 5, Ru 3 — sklizíno Ju 2, 3, Ru 2, 4 — skliďíno Po 1, Ju 1 — sklizeni Ju 2

6 —

Kl

415 (je/máme) zaseto perf. (1021) — *mapa s. 589*

1 M zaseto — zasíto (vo- 307, 311, 316) — zasito
zaseté — zasété — zas'ite (-šy-; též zasítí 108) — zas'ate (též zasjaté 755) — zas'ote
zasíno 301, 302

2 V jmenné části konstrukce *je/máme zaseto* byl zaznamenán morfologický rozdíl mezi jmenným a složeným typem deklinace (*zaseto*, tak i spis. jazyk × *zaseté*). Okrajová je diference v uplatnění odlišných participiálních přípon, t-ové a n-ové (např. *zaseto* × *zasíno*).

Na mapě registrované hláskoslovné rozdíly se týkají kořenné samohlásky; vznikly vyrovnáním podle jiných tvarů paradigmatu, především však podle infinitivu. Pův. základovou hláskou v příčestí je *-e-* (*zaseto*/*zaseté*). Zč. a szč. podoba s *-í- zasíto* vznikla vyrovnáním podle infinitivu *zasít* nebo podle příčestí minulého (srov. ČJA 4-379 sil příč. min. sg. m.), jzč. obměna s *-i-* (*zasito*) patrně zkrácením podle sloves typu *krýt* (part. pas. *kryt*). Slez. podoba s *-i- zas'ite* je opět důsledkem příklonu k infinitivu nebo příčestí minulému, v nichž je však krátkost samohlásky způsobena pravidelným krácením (srov. PRO A1a). Vm. varianta *zaséte* odráží vyrovnání podle tvaru příčestí minulého (*zasél*). Slez. varianty se *-s'a-* a *-s'o-* reflektují výchozí základ *-s'á-* (obsažený též ve východoslezských nář. tvarech příč. činného a infinitivu), jenž vznikl stažením skupení *-ěja-* (podobně např. *smějati* > *sm'áti*, srov.ČJA 4-379 sil příč. min. sg. m.) a nepodlehl přehlásce.

V chodském ekvivalentu *zasíno* je uchována podoba n-ového příčestí, doložená ještě ve staré češtině, do které se promítá dloužení v příponovém *-'en* (> *-ien* > *-ín*), běžné na celém území Čech (srov. ČJA 4-413 je/máme uvařeno perf.).

3 Územní rozložení tvarů jmenných (záp.) a adjektivních (složených; vých.) se shoduje s vymezením popsaným v komentáři ČJA 4-413 je/máme uvařeno perf.

414
(JE / MÁME) SKLIZENO
perf.

415
(JE / MÁME) ZASETO
perf.

Na celém území se užívá podob odvozených z t-ového příčestí, pouze na Domažlicko se omezuje dialektický tvar *zasíno*.

Příčestí t-ová se vyskytují v hláskových obměnách, které jsou výrazně územně vymezeny: kromě většinové podoby se základovým *-se-* (*zaseto, zaseté*) byly – na okrajích zkoumaného území a zpravidla jako nedubletní – zaznamenány také další varianty, a to *zaséte* na sv. okraji vm. nář., *zasíto* v lounském a manětínském úseku, *zasito* na záp. okraji Čech, *zas'ité* v záp. polovině slez. nář., *zas'até* v jejich stř. úseku a *za'oté* v úseku východním.

Stav ve městech nebyl zjišťován.

4 **zaseto** MČ (stč. part. pas. *-sět*, Db part. pas. *set*)
zasíno pol. *zasiany* (stč. part. pas. *-sěn*)
zas'até sloven. *zasiate*
zas'ité hluž. *zasyte*

5 zaseto Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2, 3 — zaseté Ru 5 — poseté Ju 7 — zasetí Ju 4 — posetí Ju 6

6 —

Kl

416 **(je/máme) (se)mleto** perf. (1991) — *mapa s. 591*

1 M -mleto — -mlíto (í: jen PRO A1b)
-mleno — -mlíno (í: jen PRO A1b)
-mleté (-ite 825, 826, -yte 818)
-mlené

2 Vedle základní morfologické diference v přísudkové části po sponě u vazby (*je/máme*) *semleto*, tj. vedle protikladu jmenných participiálních tvarů na *-o* (*-mleto*/*-mlíto*, *-mleno*/*-mlíno*) a složených tvarů adjektivních na *-é* (*-mleté*, *-mlené*), existují v nářečích rovněž rozdíly v tvoření výchozích příčestí, a to jednak formantem t-ovým (*mlet*, tak i spis. jazyk), jednak formantem n-ovým (*mlen*).

Tvar byl zkoumán v kontextu *obilí je/máme semleto*. Místy se užívá slovesa s odlišnými předponami, a to *na-* a *po-* (např. *namleto*, *pomleté*). Jejich výskyt se však nesoustředí do výrazných areálů, proto se jimi nezabýváme.

K obměnám v příponě *-eno* × *-íno*/*-ino* srov. ČJA 4-412 (je/máme) otevřeno. Tentýž jev byl zaznamenán u ekvivalentu *-mlíto*, zapsaného zejména na jz. Moravě, ojediněle v nářečí v Čechách (zde jen sporadicky na jejich jv. okraji přiléhajícím k uvedenému areálu na jz. Moravě). Ze zeměpisného rozšíření obměny *-mlíto* lze usuzovat, že vznikla spíše na pozadí zdejšího výrazného nář. typu rezultativních adjektiv (srov. ČJA 4, Adjektiva odvozená z příčestí trpného, s. 568–583, a formace jako *utřítý*, *začítý*), nikoliv příklonem k infinitivu (zde pouze *-mlet*, srov. ČJA 1-141 umlít).

3 Územní rozložení tvarů jmenných (záp.) a adjektivních (složených, vých.) se shoduje s vymezením popsaným v komentáři ČJA 4-413 (je/máme) uvařeno perf., shodná je též distribuce podob *-mleno* × *-mlíno* v areálu s n-ovými tvary.

Výrazně územně vymezeny jsou též rozdíly v tvoření výchozích příčestí: n-ový základ je soustředěn do již. a záp. úseků jzč. nář. a do střm. nář.: Tvaru *-mleno* se užívá v záp. části jzč. nář. (hlásková obměna *-mlíno* charakterizuje již. část jzč. nář. a úzký pás území od Nového Města na Moravě ke Znojmu, ojediněle se objevuje též v Čechách na Domažlicku a na Moravě na Litovelsku), v širokém stř. severojižním pruhu střm. pak nář. varianty *-mlené*. T-ový základ se vyskytuje v ekvivalentech *-mleto* v nář. na území Čech (na jz. Moravě v hláskové obměně *-mlíto*) a *-mleté* v dialektech na východě území nár. jazyka.

Stav ve městech nebyl zjišťován.

4 **-mlené** pol. *-mielone*
-mleno stč. (Db part. pas. *-mlen*)
-mleté sloven., pol. *-mlete*, hluž. *-mlěte*
-mleto MČ

5 semleto Po 1, Ju 1–3 — semlito Ju 2 — semlíto Ju 2, Ru 3 — zemleto Ju 5 — namleto Ru 2 — semleti Po 1, Ju 2 — zemleté Ru 5 — zemletí Ju 4 — namletí Ju 6

6 MAGP 332

Kl

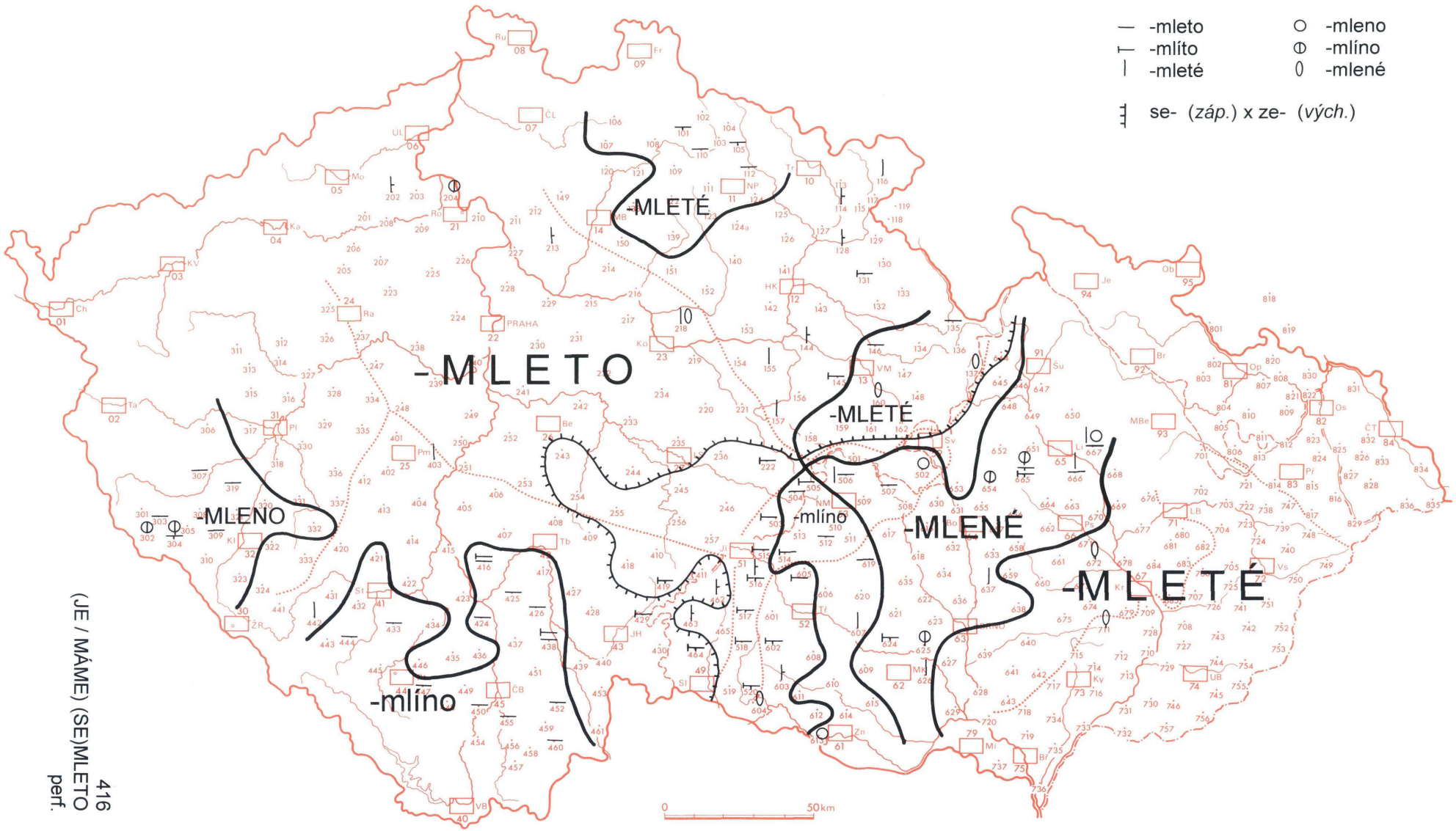

416
(JE / MÁME) (SE)MLETO
perf.

417 **(byl) bit** pas. (1781) — *mapa s. 593*

1 M bit
bitý

2 V jmenné části pasivního tvaru *byl bit* se v nářečích projevuje jediný morfologický protiklad, spočívající v uchování jmenného tvaru příčestí (*bit*) na jedné straně (tak i spisovný jazyk) a v existenci novější složené formy adjektivní (*bitý*) na straně druhé. Uvedený protiklad se promítá shodně i do podoby jmenného žen. rodu příčestí: (*byla*) *bita* × (*byla*) *bitá*.

Pův. jmenný tvar se v pasivních konstrukcích patrně omezuje jen na uvedené sloveso. U jiných sloves nebyly jmenné tvary příčestí zaznamenány; existují tu pouze adj. složené formy, srov. *byl koupenej*/*připravenej*.

3 Hranice rozdílu *bit* × *bitý* probíhá podél bývalé zemské hranice čes.-mor.: na západě se užívá tvaru *bit*, ve vých. části území formy *bitý*.

Stav ve městech odpovídá situaci zaznamenané ve venkovském okolí, na sv. území proniká pod vlivem spis. jazyk podoba *bit*. Ta se omezuje spíše na mladou generační vrstvu.

4 **bit** stč., Db, Tk, MČ **bitý** sloven., pol. a hluž. *bity*

5 bit Ju 1–5, Ru 2–4 — bití Ru 4, 5 — bitý Ju 7 — bitej Po 1, Ju 2 — bité Ju 6

6 —

Kl

Minulý čas

Minulý čas se ve spisovné češtině vyjadřuje pomocí l-ového příčestí významového slovesa a prézentních tvarů pomocného slovesa *být* v první a druhé osobě sg. i pl. (např. *šel jsem*, *šel jsi* / *šels*, *šli jsme*, *šli jste*), ve třetí osobě se pomocné sloveso vypouští. Tento typ je doložen už ve staré češtině. Tvary pomocného slovesa *být* jsou ve spis. jazyce stálými příklonkami a přiklánějí se k prvnímu přízvučnému taktu ve větě.

I v nářečích bývají tato slova nepřízvučná, mohou však stát na absolutním počátku výpovědi (např. *jsem to věděl*). Dále se některá nářečí od spis. jazyka odlišují jednak různými podobami pomocného slovesa 2. osoby sg. *jsi* a jeho postavením ve větě, jednak vynecháním tvaru pomocného slovesa *být* v 1. osobě sg. i pl.; funkci pomocného slovesa (vyjádření gramatické osoby) pak závazně přebírá osobní zájmeno, které stává před 1-ovým příčestím, nebo osobní formant (např. *-ch*).

Výsledky výzkumu představují mapy dotazníkových položek:

Šel jsem 1. os. sg., dostal jsi (psaní) 2. os. sg. a šli jsme 1. os. pl.. Na mapách a v komentářích se pochopitelně nezabýváme podobami příčestí minulých *šel* (srov. ČJA 4-376 šel příč. min. sg. m.) a *dostal* (srov. ČJA 4-365 dostal příč. min. sg. m.); formy *šel* a *dostal* jenom zastupují tvar příčestí minulého jakéhokoliv významového slovesa, proto jsou v komentáři psány kurzívou a bez naznačení alternací podtrháváním.

418 **šel jsem** 1. os. sg. m. min. č. (2445) — *mapa s. 593*

1 M *šel* sem
já*ch* *šel* 808, 816, 818–822, 824–832 (fčilech *šel* 757, 808, 825–827, terazech *šel* 818, 819, 830, 832, 835)
*šel*ch — *šel*ech
já *šel*

2 Na mapě je na slovese *jít* demonstrován trojí způsob vyjádření 1. os. sg. min. času: a) tvary s pomocným slovesem, b) tvary s osobním formantem, c) tvary s osobním zájmenem (užití zájmena je závazné).

Nář. obměnám tvaru 1. os. sg. pomocného slovesa *být* je věnována samostatná mapa a komentář (srov. ČJA 4-425 jsem 1. os. sg. ind. préz.). Spis. grafika u formy *jsem* počáteční souhlásku *j-* uchovává, spis. výslovnost připouští dvě možnosti: *jsem* i *sem*. V nářečích byla zaznamenána vždy výslovnost bez náslovného *j-*.

Na části území jsou pravidlem tvary s osobními formanty *-ch* nebo *-ech*. Tyto formanty jsou pohyblivé, připínají se zpravidla k prvnímu přízvučnému slovu výpovědi. Náš výzkum zachytil tři typy užití *-(e)ch*. U prvního typu se *-ch* připojuje ke tvaru osobního zájmena *já* (*jach šel*), u druhého typu se připojuje *-(e)ch* k jinému, jaké-

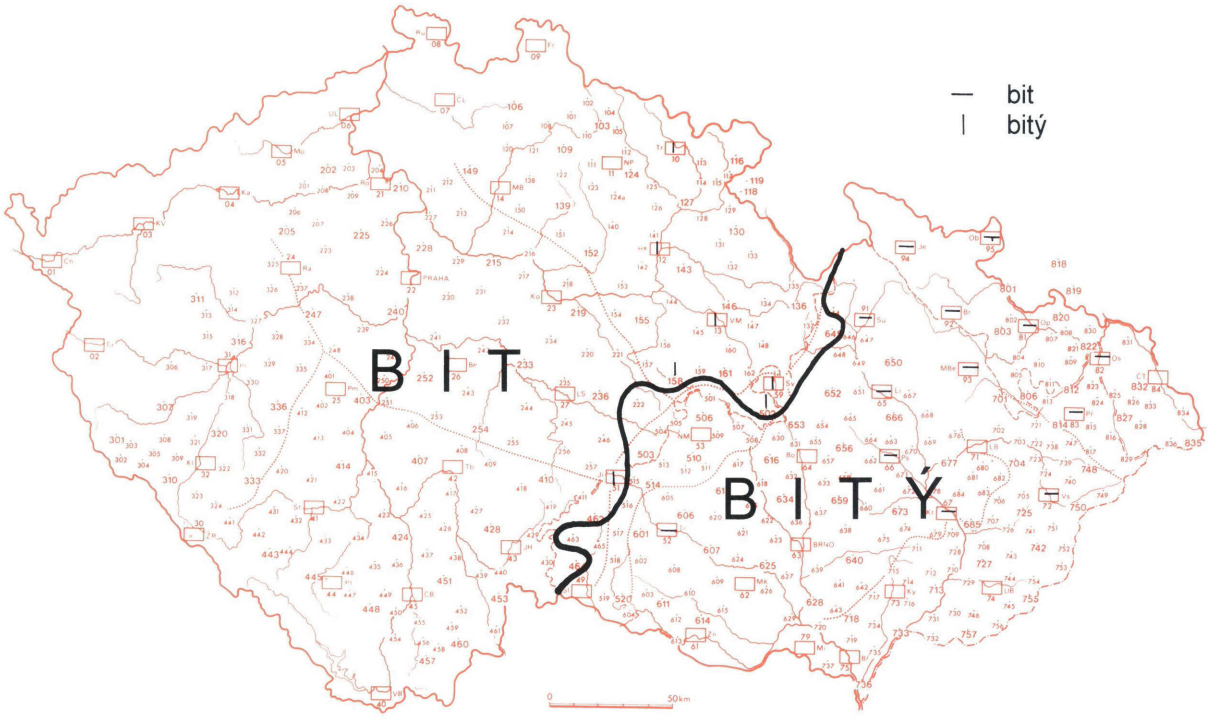

417
(BYL) BIT
pas.

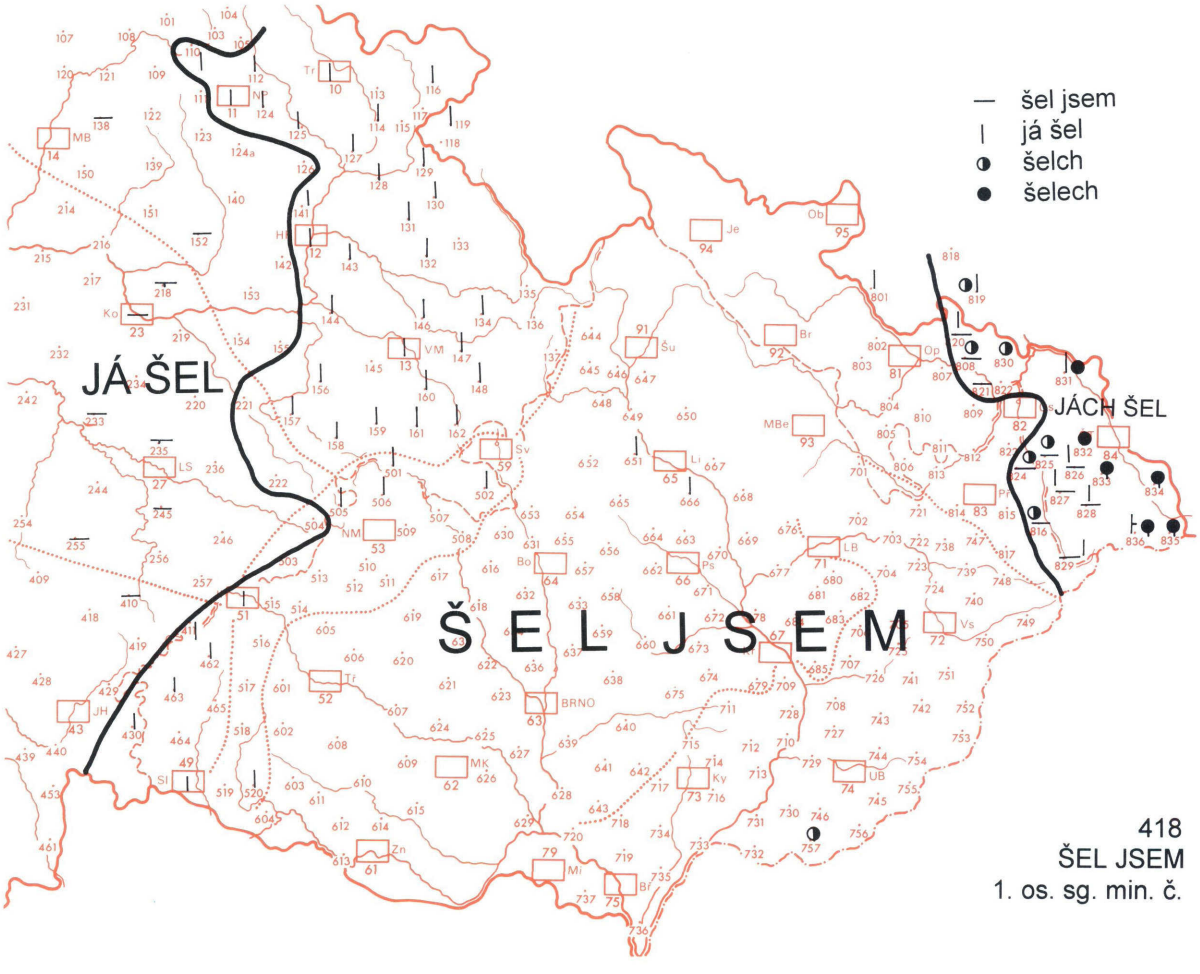

418
ŠEL JSEM
1. os. sg. min. č.

mukoliv slovnímu druhu, např. *fčerach tam šel*, *dumach slyšela*, *fčilech šel* (po samohlásce se užívá *-ch*, po souhlásce *-ech*, tento typ registrujeme jen v 1 M v závorce), u třetího typu pak se *-(e)ch* připojuje ke tvaru slovesa, např. *šelch tam*, *mělach kravu*, v přechodových dialektech čes.-pol. *šelech* (tam je i *dostaleś*, srov. ČJA 4-419 dostal jsi 2. os. sg. m. min. č.). Někdy se tvary na *-ch* zesilují předsunutým *-že-*; varianty s *-že-* byly jako dubletní zachyceny v lokalitách 831 (*jožech šel*) a 834 (*šelžech*). Tvary s *-ch* představuji relikty aoristové koncovky (např. stč. *skrych*, srov. spis. tvar podmiňovacího způsobu *šel bych*). Vzájemné ovlivňování tvarů pomocného slovesa v préteritu a v kondicionálu je umožněno tím, že tvary či zbytky tvarů pomocného slovesa plní stejnou funkci, totiž vyjadřují osobu (vlivem *bych* vznikly např. tvary *jach šel*, *šelch*, vlivem *jsem* pak tvar *by sem nesl*).

Tvary s analogickým koncovým *-ch* v minulém čase se zabývala též dotazníková položka 2464, jejíž výsledky byly rovněž využity při zpracovávání této mapy a komentáře.

3 Hranice mezi typy préteritu *já šel* a *šel jsem* sleduje bývalou zemskou hranici, přičemž typ *šel jsem* jako dubletní zasahuje zejména vých. polovinu svč. nář., dále byl zapsán na Mladoboleslavsku, Roudnicku, Ledečsku a Českobudějovicku. (Je třeba dodat, že typ *šel jsem* je dnes běžný v celých Čechách, charakterizuje však spíš mluvu mladší generace.)

Typ *jách šel* se vyskytuje ve vých. polovině slez. nář., častěji zde však byl zachycen vedle typu *šel jsem*, popř. *já šel*, na Frýdecku a Hlučínsku navíc vedle typu *šelch*, který byl odděleně též zapsán v oblasti kopanič. nář. V oblasti přechodových nář. čes.-pol. byla zaznamenána forma *šelech*.

Ve městech je situace převážně shodná s nář. okolím, jen v některých čes. městech navíc proniká (zřejmě vlivem spis. jazyka) užití tvaru s pomocným slovesem.

4 *šel* **jsem** stč., Db. Tk. MČ, sloven. *išiel som*, pol. *szedłem*, hluž. *šoł sym*

5 *šel* sem Po 1, Ju 4, 7, Ru 3–5 — já *šel* Po 1, Ju 2, 5, Ru 2

6 ASJ II 311:275, AJŚ 1436, 1437, PLPJ 344, OLA 3111, 3112

Ko

419 **dostal jsi / dostals** 2. os. sg. m. min. č. (2448) — *mapa s. 597*
smál jsi se / smál ses (2449)

1 M *dostal* si (*dostal* s'i 820, 822, 825–829, *dostal* šy 808)
*dostal*s (*dostal*ś 831, *dostal*š 835)
*dostal*eś (*dostal*eš 835, 836)

2 Ve spis. jazyce i v nářečích se ve 2. os. sg. préterita vedle plného tvaru pomocného slovesa *jsi* užívá zkrácená podoba *-s*. Tento osobní formant lze připojit nejen k příčestí l-ovému (*dostals*), ale i k zájmenům (*tys dostal*), příslovcím (*kdes dostal*), částicím (*copaks to dostal*) i k jiným slovním druhům stojícím na prvním přízvučném místě ve větě. U reflexivních sloves se osobní formant *-s* připojuje také k reflexivům *se*, *si* (*smál ses*, *česal ses*, *myslel sis*, *vybral sis*).

Mapa zachycuje územní rozšíření obou tvarů préterita: *dostal jsi* × *dostals*.

Forma *jsi* má v nářečích vždy podobu bez náslovného *j-*, tolerovanou též spisovným jazykem. Tvar *dostaleś* zřejmě vznikl v návaznosti na polštinu. (Osobní formant *-eś* se někdy zesiluje předsunutým *-že-*; varianta *dostalžeś* (*dostalžeš*) byla zapsána jako dubletní v lokalitách 831, 832, 835, 836.)

3 Složený slovesný tvar *dostal jsi* byl zachycen (často vedle podoby *dostals*) jednak v jzč. nář. a ve většině střč. nář., jednak ve slez. nář. a v sev. úseku vm. nář.

Podoba *dostals* (jako jedinečná) je typická pro celou Moravu (bez sev. okraje vm. nář.), dále pak pro svč. nář. a vých. okraj střč. a jzč. nář.

Tvar *dostaleś* byl zapsán v přechodových nář. čes.-pol.

Situace ve městech se shoduje s venkovským okolím.

4 *dostal* **jsi** stč., Db *dostal si*, Tk, MČ, sloven. *dostal si*, hluž. *dóstał sy*

*dostal***eś** pol. *dostałeś*
*dostal***s** stč., Tk, MČ

5 *dostal* si Ju 3, Ru 2, 3 — *dostal*s Po 1, Ju 1, 2, 4, 7, Ru 3–5

6 —

7 U sloves zvratných mají tvary *jsi se* a *ses* (ve spojení *smál jsi se* × *smál ses*) shodné rozšíření jako tvary *jsi* × *-s* (ve spojení *dostal jsi* × *dostals*). Jen ve střč. nář. a v jzč. nář. se vedle spojení *smál jsi se* objevuje vcelku ojediněle tvar *smál ses*, častější je pak ve městech.

Ko

420 šli jsme 1. os. pl. min. č. (2446) — *mapa s. 597*

1 M *šli* sme (smy, zmy) — *šli* my (*šli*hmy 831, myhmy *šli* 835)
my *šli*

2 Na mapě je zachycen dvojí způsob vyjádření 1. os. pl. min. č.: jednak s pomocným slovesem, jednak bez pomocného slovesa; to je však nahrazeno osobním zájmenem.

Na mapě se nevěnujeme zeměpisnému rozšíření podob tvaru *jsme*, protože tím se zabývá 7. oddíl komentáře položky *jsem* (viz ČJA 4-425 jsem 1. os. sg. ind. préz.). Forma *jsme* má v nářečích vždy výslovnost bez náslovného *j-*, tolerovanou i spis. jazykem.

Zatímco v 1. os. sg. stojí osobní zájmeno *já* pravidelně jen před příčestím, v 1. os. pl. je tvar *my* v Čechách vždy před příčestím, ve vých. Slezsku pak i za příčestím: *žyli my s teho* (b. 819), *kupili my to* (b. 828), *šli my* (b. 831–836). V Čechách výraz *my* ve tvaru *my šli* představuje tvar osobního zájmena (ve shodě s rozšířením tvaru *já šel*, viz ČJA 4-418 šel jsem 1. os. sg. m. min. č.), ve Slezsku – vzhledem k územnímu rozšíření složených slovesných tvarů a vzhledem k pozici slova *my* – lze soudit, že toto *my* mohlo též vzniknout z tvaru pomocného slovesa *smy*, *chmy* zánikem *s-*, *ch-* (srov. v polštině *szliśmy* / *szlichmy*, srov. ČJA 4-294 voláme 1. os. pl. ind. préz.). Šlo by pak o pomocné sloveso, jak prozrazují i tvary *šlihmy* a *myhmy šli*, které vznikly asimilací z tvarů zakončených na *-chmy* (srov. tvary préterita 1. os. sg. *šelech*, *jach šel*). Zakončení *-chmy* přešlo do préterita z kondicionálu (srov. stč. aorist 1. os. pl. *bychom*, *bychme*, *bychmy*, srov. ČJA 4-423 (nesli) bychom 1. os. pl. kond. přít.). Ve Slezsku tedy slovo *my* ve spojení *my šli* i *šli my* můžeme považovat jak za tvar osobního zájmena, tak spíše za tvar pomocného slovesa. V nářečích totiž může stálá příklonka stát i na absolutním počátku výpovědi.

3 Užití pomocného slovesa *jsme* ve spojení s příčestím (*šli jsme*) je charakteristické pro Moravu, většinu Slezska (na Frýdecku a v přechodových nář. čes.-pol. jako dubleta v nář. obměně *šli my*), dále pro vých. polovinu svč. nář. s přilehlým sv. pruhem střč. nář., pro nejvýchodnější cíp jzč. nář. a odděleně pro sz. Plzeňsko. Tato varianta byla jako dubleta zachycena i jinde v Čechách (zvláště na okrajích), soustředěněji na Mladoboleslavsku, Roudnicku, Rakovnicku, Klatovsku a Českobudějovicku. (Je třeba dodat, že dnes typ *šli jsme* se běžně užívá po celých Čechách, charakterizuje však spíš mluvu mladší generace.)

Spojení *my šli* se vyskytuje v Čechách v záp. části svč. nář., ve střč. nář. bez sv. pruhu a v jzč. nář. bez sz. Plzeňska, odděleně na Náchodsku a dále na Hlučínsku, Frýdecku a v přechodových nář. čes.-pol. Jako dubletní varianta se častěji objevuje ve vých. části svč. nář.

Stav ve městech se neodlišuje od venkovského okolí, jen v některých čes. městech navíc proniká typ *šli jsme* (zřejmě vlivem spis. jazyka).

4 *šli* **jsme** stč. Db, Tk, MČ. sloven, *išli sme*, pol. *szliśmy*, hluž. *šli smy*

5 *šli* sme Po 1, Ju 4, 7, Ru 2–5 — my *šli* Ju 2

6 ASJ II 311:275, AJŠ 1438

Ko

Kondicionál

Kondicionál je složený slovesný tvar. Kondicionál přítomný se vyjadřuje spojením podmiňovacích tvarů pomocného slovesa *být* (tj. *bych*, …) s příčestím minulým slovesa významového, např. *nesl bych*. Kondicionál minulý se pak tvoří z kondicionálu přítomného, k němuž jsou připojovány tvary pomocného slovesa *být*, tj. *byl*…, *býval*…, popř. *byl býval*…, např. *byl bych nesl*, *byl bych býval nesl*.

V kondicionálu jsou osoba a číslo vyjadřovány specifickými zakončeními *-ch*, *-s*, *-0*, *-chom*, *-ste*, *-0*, které se připojují k morfu *by* (tyto tvary mohou být složkou některých kondicionálových spojek, např. *abych*, *kdybys*, …).

Situace v nářečích se v některých případech odlišuje od stavu ve spisovném jazyce, a to zejména:

a) užitím analogických forem vytvořených podle tvarů indikativu minulého času na pozadí původní aoristové formy 2. os. pl. *byste* (proto je zapisujeme jako jedno slovo: (*nesl*) *bysem*, *bysi*, *bysme*);

b) vynecháním osobní koncovky a závazným užitím osobního zájmena (např. *já by* (*nesl*)).

Na mapách představujeme tyto položky: (nesl) bych 1. os. sg., (nesl) bys 2. os. sg., (nesli) bychom 1. os. pl. Formy příčestí minulého slovesa významového nezaznamenáváme (plní zde úlohu zástupnou), postihujeme pouze kondicionálové tvary pomocného slovesa *být*.

421 **(nesl) bych** 1. os. sg. kond. přít. (2457) — *mapa s. 599*

1 M bych
bysem (bichsem 445)
já by

2 Mapa zachycuje morfologické diference *bych* × *bysem* × *já by*.

Forma *bych*, shodná se spis. jazykem, je pův. aoristový tvar slovesa *být*.

Tvar *bysem* vznikl analogií podle tvaru indikativu minulého času: *nesl sem* (< *jsem*) — *nesl bysem* na pozadí původní aoristové formy 2. os. pl. *byste*. Koncové *-ch* z tvaru *bych* zde bylo nahrazeno určitým tvarem pomocného slovesa *být*.

Je-li osoba vyjádřena osobním zájmenem, bývá koncovka vynechána a vzniká spojení osobního zájmena s pouhým *by*, tj. *já by*.

3 Na téměř celém zkoumaném území byl zaznamenán tvar *bych* – v záp. části Čech a ve vých. úseku slez. nář. v dubletě s ostatními zachycenými podobami.

V záp. a již. podskupině slez. nář., na Jablunkovsku a na sev. okraji vm. nář. je soustředěněji doloženo spojení *já by* (ojediněle bylo zaznamenáno i na západě Čech). V téže oblasti (s výjimkou Jablunkovska) se vyskytuje rovněž podoba *bysem*; ta byla jako dubletní zachycena také v záp. polovině Čech a na Doudlebsku, zřídka i jinde.

Situace ve městech vcelku odpovídá venkovskému okolí.

4 **bych** stč., Db, Tk, MČ, hluž. **bysem** sloven. *by som*

5 bich Po 1, Ju 1–4, Ru 2–5 — bych Ju 7 — bisem Po 1, Ju 3, Ru 2, 4

6 ASJ II 312:276, AJŚ 1440a, OLA 3048

Ir

422 **(nesl) bys** 2. os. sg. kond. přít. (2460) — *mapa s. 599*

1 M bys — bys'(byš 808, 835, 836, byś 830–834)
bysi — bys'i 820, 826–829

2 V zkoumaném tvaru byly zaznamenány diference morfologické (*bys* × *bysi*) a hláskoslovné (*bys* × *bys'*, *bysi* × *bys'i*).

Forma *bys* je shodná se spis. jazykem; jedná se o původní aoristový tvar *by*, ke kterému bylo připojeno analogické *-s*. Toto *-s* (*bys*) se šíří od tvarů minulého času (*nesls*), podobně jako *-si* (*bysi*; obojí ze *jsi*), a to na pozadí pův. aoristové formy 2. os. pl. *byste*. Tvary *bys*, *bysi* a rovněž *by jsi* uvádí Gebauer jako novotvary od 17. století.

Územní rozšíření kondicionálových tvarů 2. os. sg. je obdobné jako výskyt tvarů pomocného slovesa *být* v 2. os. sg. min. č. (*dostal jsi*, *dostals* – viz ČJA 4-419 dostal jsi / dostals 2. os. sg. m. min. č.).

Při výzkumu byly zejména v Čechách zaznamenány též případy, kdy se osobní morf *-s* nepřipojuje ke kondicionálovému *by*, nýbrž k jinému plnovýznamovému slovu, zejména ke slovesu, např. *dibi zakrilas* (b. 118), *bi řeklas* (b. 121), *diž bi spals* (b. 123), *gdibi šlas* (b. 127), *ráno bi zaspals* (b. 130), ale i k substantivu, např. *dibi školus nechal* (b. 115). Tyto formy nemapujeme, protože byly zapsány zřídka a nejsou územně vymezené.

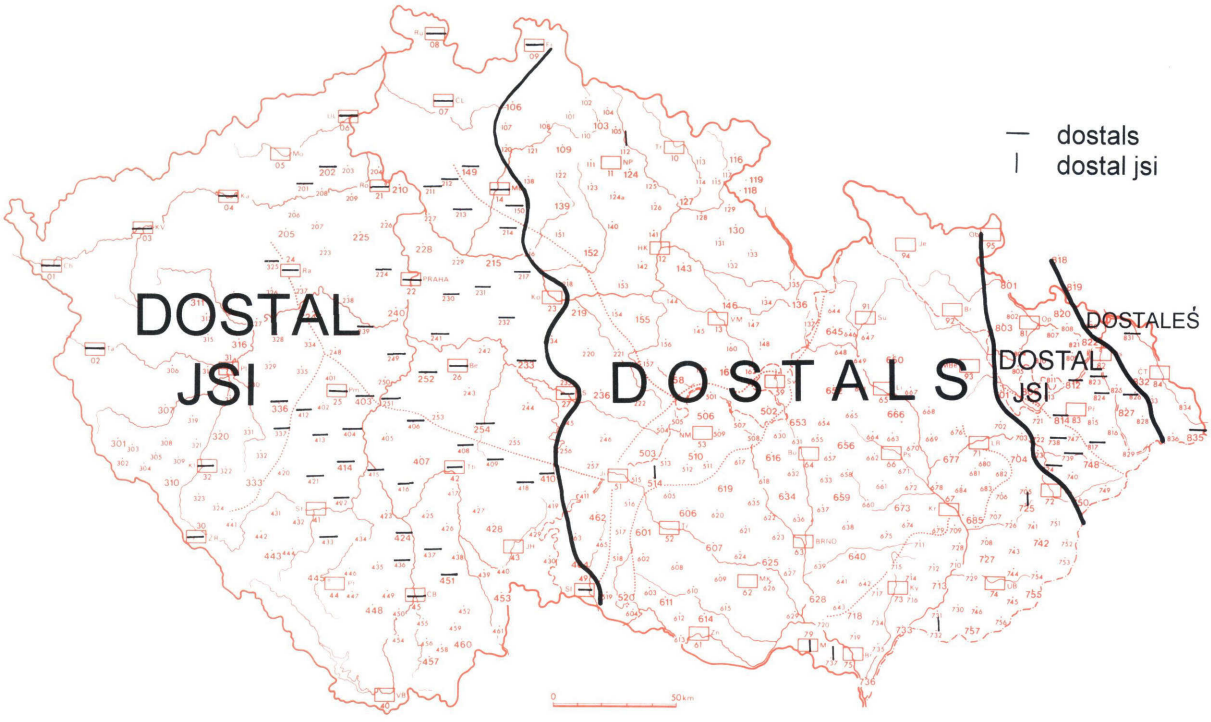

419
DOSTAL JSI
2. os. sg. min. č.

420
ŠLI JSME
1. os. pl. min. č.

3 Téměř na celém území se vyskytuje podoba *bys*. Vesměs jako dubletní s formou *bysi* byla doložena v záp. polovině Čech (zhruba po linii Mladá Boleslav – Jindřichův Hradec) a odděleně v menší oblasti v záp. části slez. nář. s přesahem na sev. okraj vm. nář.

Vých. od řeky Ostravice byly zaznamenány hláskové varianty *bys'* a *bys'i*.

Situace ve městech zhruba odpovídá venkovskému okolí.

4 **bys** stč. *by*, Db též „starší“ *by*, Tk, MČ, hluž. *by*
bys' pol. *-byś*
bysi Tk *by jsi* nesprávně, sloven. *by si*

5 bis Po 1, Ju 1, 2, Ru 2–5 — bys Ju 7 — bisi Ju 2, 3, Ru 2

6 OLA 3049

423 **(nesli) bychom** 1. os. pl. kond. přít. (2458) — *mapa s. 601*

1 M
bysme — byzme
bysmy (též 801, 820) — byzmy (též 676, 820)
bychom
bychme — byhme
bychmy 752 — byhmy 751, 835, 836, 84
bichma 644, 645
my by

2 Kromě diferencí morfologických (*bysme* × *bysmy* × *bychom* × *bychme* × *bychmy* × *bychma* × *my by*) byly zaznamenány i rozdíly hláskoslovné (např. *bysme* × *byzme*, *bychme* × *byhme*).

Pův. aoristový tvar *bychom*, který byl zapsán pouze ve městech, a to především u mladé generace, je přejatý ze spis. jazyka.

Analogický novotvar *bysme* (*bysmy*) byl vytvořen podle podoby minulého času: *nesli sme* (< *jsme*) – *nesli bysme* na pozadí původní aoristové formy 2. os. pl. *byste*. Příruční mluvnice češtiny (Brno 1996, s. 314) hodnotí formu *bysme* jako hovorovou.

Podoby *bychme*, *bychmy* a *bychma* vznikly připojením koncovek 1. os. pl. indikativu préz. *-me* a *-my* k singulárovému tvaru *bych*; koncové *-ma* dokládá návaznost na duálové zakončení. Nelze vyloučit možnost kontaminace tvarů *bychom* a *bysme*, *bysmy*.

Tam, kde je osoba vyjádřena zájmenem, užívá se v nářečích spojení tohoto osobního zájmena s morfem *by*, tzn. *my by* / *by my* (srov. ČJA 4-421 (nesl) bych 1. os. sg. kond. přít.). Tento morf je příklonkou, nestává po pauze a přiklání se tedy k prvnímu přízvučnému slovu, např. *to by my šli*, *šli by my*, *my by šli*.

Znělá výslovnost konsonantu před *-me*, která se projevuje na východě zkoumaného území, je patrná na hláskových obměnách *byzme*, *byzmy*, *byhme* a *byhmy*. Šrafou je na mapě zachycen její maximální rozsah.

3 Na vých. polovině zkoumaného území je nář. situace rozmanitější než na polovině záp., kde byl zaznamenán vesměs jako výhradní tvar *bysme*. Ten je rozšířen v celých Čechách s výběžkem na záp. Boskovicko, odděleně byl zachycen na Břeclavsku a již. Uherskobrodsku, jako dubletní i jinde. Obměna *byzme* je doložena z velké oblasti zahrnující zhruba sv. část střm. nář., sev. úsek vm. nář. a vých. okraj nář. slez.

Forma *bychme* pokrývá poměrně rozsáhlé území v sv. a střed. části svč. nář. s přesahem na Zábřežsko a byla rovněž zachycena v téměř celých střm. nář. (kromě Holešovska a Kroměřížska) s výběžky na jz. okraj Moravy, Ledečsko a do střed. úseku vm. nář. Na Prostějovsku, Vyškovsku a Uherskohradišťsku je běžná obměna *byhme*.

Většinu slez. nář. (zejména území středoopavského typu) s přesahem na přilehlý okraj vm. nář. zaujímá podoba *bysmy* a její hlásková obměna *byzmy* (v oblasti mezi Ostravou a Frenštátem).

Přechodová nář. čes.-pol. se vyznačují spojením *my by*, na Jablunkovsku dubletně s formou *byhmy*; ta se dokládá také z již. Vsetínska, a to i v obměně *bychmy*.

Tvar *bychma* byl zapsán na záp. Zábřežsku.

Situace ve městech se vcelku shoduje s venkovským okolím. Na Moravě byla navíc – často jako dubletní s výrazem *bychme* – zaznamenána podoba *bysme*, popř. *byzme*; zřídka se zde objevuje forma *bychom*.

4 **bychme** stč., Db, Tk nesprávně
bychmy stč., hluž.
bychom stč., Db, Tk, MČ
bysme Db, Tk nesprávně, sloven. *by sme*
bysmy pol. *-bysmy*

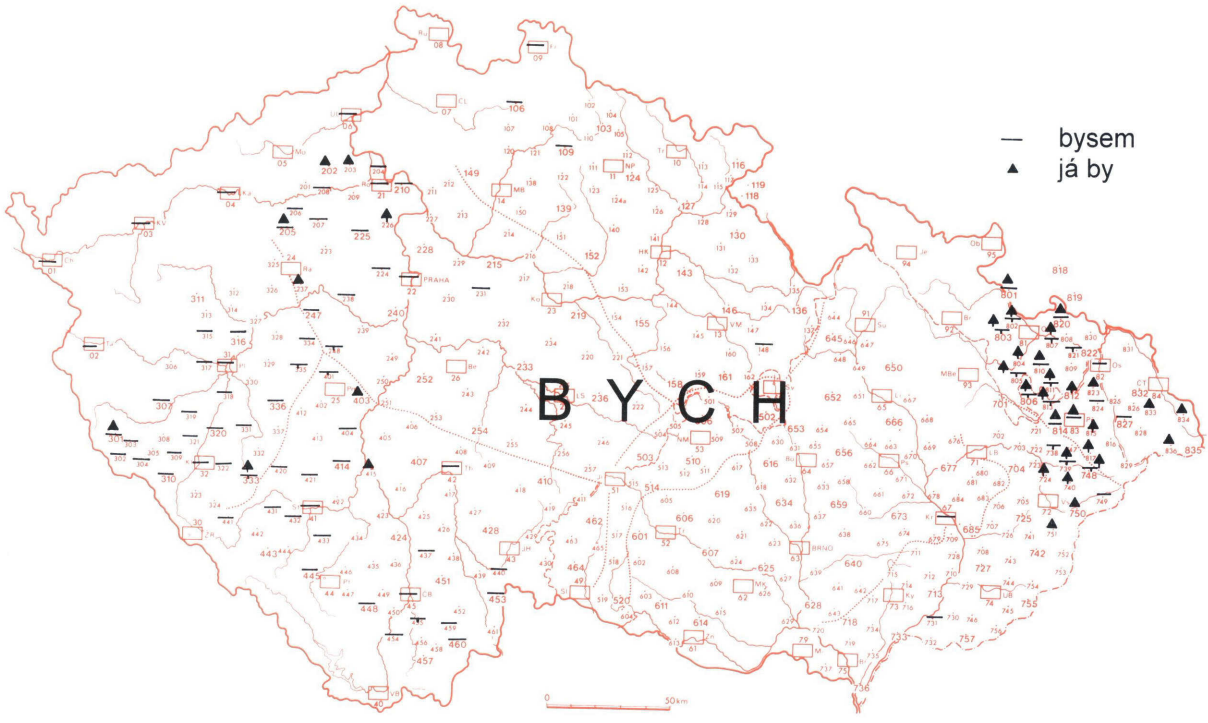

421
(NESL) BYCH
1. os. sg. kond. přít.

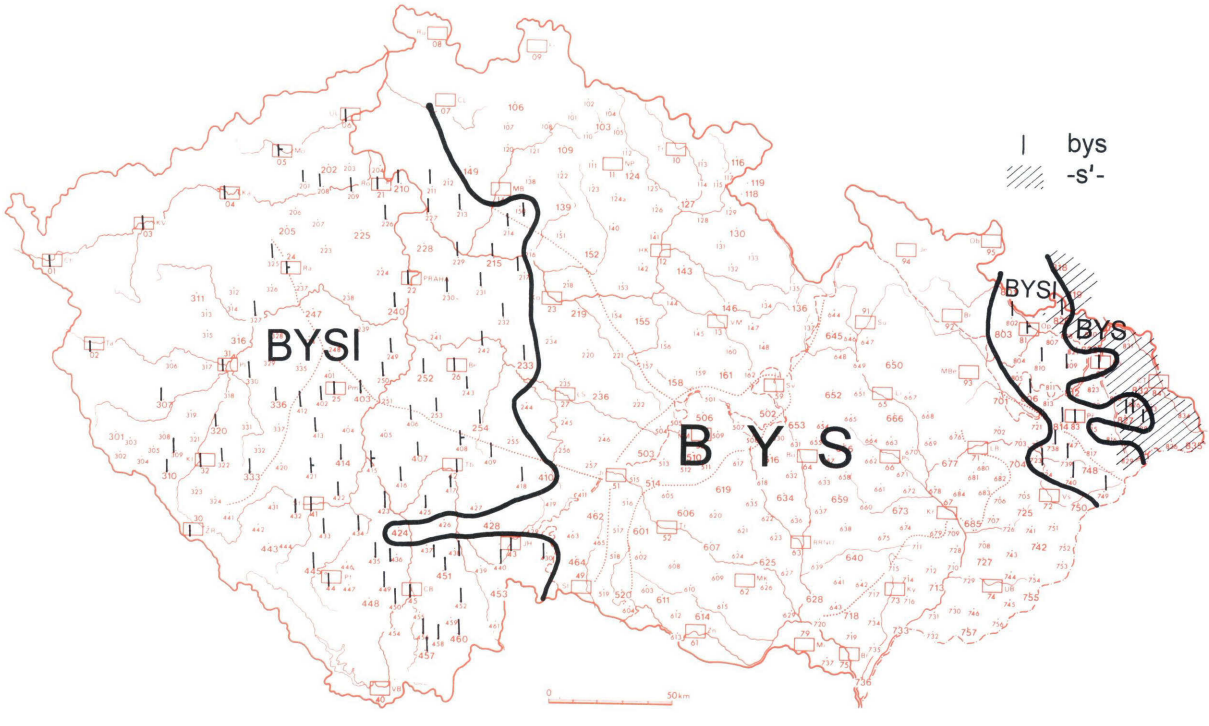

422
(NESL) BYS
2. os. sg. kond. přít.

5 bisme Ju 1–4, Ru 2–5 — byzme Ju 7 — bichme Po 1, Ju 4 — my by Ju 7

6 AJŠ 1440b, OLA 3051

Přechodníky

Přechodníky ve svých mluvnických tvarech jsou v češtině vyhrazeny pouze jazyku spisovnému: jako neurčité tvary slovesné vyjadřují jen gramatické významy čísla, času, vidu a slovesného a jmenného rodu. Označují dějovou okolnost, která doprovází základní děj vyjádřený slovesem v určitém tvaru. Vztahují se výhradně k podmětu věty. Ve spisovné češtině byly obnoveny v době národního obrození.

Spis. jazyk rozlišuje jako základní typy přechodník přítomný, tvořený od nedokonavých sloves, a přechodník minulý, tvořený od sloves dokonavých. Oba typy mají soubor formantů, jimiž vyjadřují uvedené mluvnické významy, srov. tvary přech. přítomného typu *nes-a* (m. sg.), *nes-ouc* (f., n. sg.), *nes-ouce* (m., f., n. pl.); *tiskn-a*, *tisku-ouc*, *tiskn-ouce*; *trp-ě*/*pros-e*, *trp-íc*, *trp-íce*; *sáz-eje*, *sáz-ejíc*, *sáz-ejíce*; *vol-aje*, *vol-ajíc*, *vol-ajíce* a tvary přech. minulého typu *přines*, *přines-ši*, *přines-še*; *přivola-v*, *přivola-vši*, *přivola-vše*. Téměř neužívaný třetí typ, přechodník budoucí, je tvořen od dokonavých sloves formanty přechodníku přítomného (srov. *přines-a*, *vytiskn-a*, *vytrp-ě*, *popros-e*, *vysáz-eje*, *přivol-aje* atd.).

V nářečích se přechodníků jako prostředků s vlastním souborem koncovek neužívá. Jejich význam, tj. okolnostní vyjádření, přispěl k tomu, že se začaly sbližovat s adverbii. To vedlo k ustrnutí jejich mluvnické formy nebo k následné částečné nebo úplné adverbializaci, srov. např. *spal/-a/-i stoje* (tj. koncovka sg. jmenného muž. rodu). Tvoří-li se v nář. přechodník od slovesa dokonavého, využívá se výhradně formantu přech. přítomného, a to buď sg. jmenného muž. rodu, srov. střm. *přinda* ‚přišed, -ši, -še‘, vm. *zavolaja* ‚zavolav, -ši, -še‘ (např. střm. *přinda dom ho potkala*), nebo nář. formy na *-aci* navazující na tvar sg. žen./stř. rodu, srov. vm. *přýďacy tam bylo neskoro*. Na pozadí forem se souhláskovou alternací před koncovkou *-a* (srov. nář. *seďa*) se tato alternace projevuje v dialektech ve vých. polovině území rovněž u přechodníkových tvarů těch sloves, u nichž v spis. jazyce k měkčení nedochází (srov. *ida* vedle *iďa*, *vida* vedle *viďa*).

Proces adverbializace se projevuje i využíváním charakteristických slovotvorných prostředků, jimiž se přechodníky vřazují do slovního druhu adverbií, a to za využití: a) předpon (pův. předložek a jejich spřažením s přechodníkovým tvarem sg. mužského rodu, např. *vstoje*, *zestoja*), b) přípon (*seďaci*, *seďačky*), c) kombinace předpony a přípony (*poseďačky*).

Užívání přechodníku bylo zjišťováno u dvou skupin sloves: Do první skupiny patří přechodníky od sloves stavových, představených zde položkou stoje s přikomentovanými položkami sedě a kleče.

Druhou skupinu tvoří přechodníky od sloves, která se vyskytují v mluveném jazyce ve značné frekvenci ve vedlejších větách časových a příčinných; jde o přechodníky k infinitivům *být*, *vidět*, *jít*, *přijít*, *dát*, *nechat*. Situace u této skupiny přechodníku nebyla do závěrečného kartografického zpracování zahrnuta.

Lze konstatovat, že výskyt jednotlivých formací je v nář. výrazně územně vymezen jak co do jejich formy, tak co do způsobu jejich využití. Na celém území jsou běžné přechodníkové a adverbializované útvary od sloves stavových s významem polohy (např. *stát – stoje* × *stoja* × *vstoje* × *vstoja* × *stojačky* × *stojaci* × *stojmo*, podobně *klečet*, *ležet*).

Ve vých. polovině Moravy se nadto zvyšuje výskyt přechodníku od sloves dalších (zejména od frekventovaného *-jít*: *ida*, *přinda*/*přinďa*). Záp. hranici zde tvoří linie probíhající severojižním směrem zhruba na záp. od Litovle a podél řeky Svitavy a Svratky. Přechodníky od této skupiny sloves nebyly zaznamenány ani v slez. nář. V střm. části areálu žijí většinou pouze přechodníky od sloves se základem *jít*: *ida*/*iďa*, *přijda*/*přinda* atd., popř. *vidět*: *vida*/*viďa*/*viza*; ve vm. nář. k nim přistupují přechodníky od sloves dalších (*buďa*, *daja*, *nechaja*, *chťa*/*chťica*, *buda*/*byďa* atd.). Nář. na sv. Vsetínsku se vydělují formantem *-aci* (např. *přýďacy tam bylo neskoro*).

Způsob tvoření přechodníkových forem se tak v zásadě shoduje se stavem zachyceným zde na mapě 4-424 stoje s výjimkou jv. Moravy s adverbializovaným typem na *-ačky* (*stojačky*, *klečačky*, *ležačky*), jenž nebyl v tomto případě zaznamenán (pouze *přinda*, *daja* atd.).

V areálu vých. poloviny Moravy se užívá ustrnulých přechodníkových tvarů jako živého syntaktického prostředku, tj. ke kondenzaci (nahrazení) vedlejší věty: *přenda dom začali se hádat*; *hoviďa to lekla sem se*; *buďa ďeckem velice mňél pjekné vlasi*; *to by sa poscál hleďa na ňe*; přechodníkový tvar se nemusí vztahovat k podmětu hlavní věty, srov. *hleďa na to se mi to zalíbilo*, *vdaja se začali u nich hátki* atd.

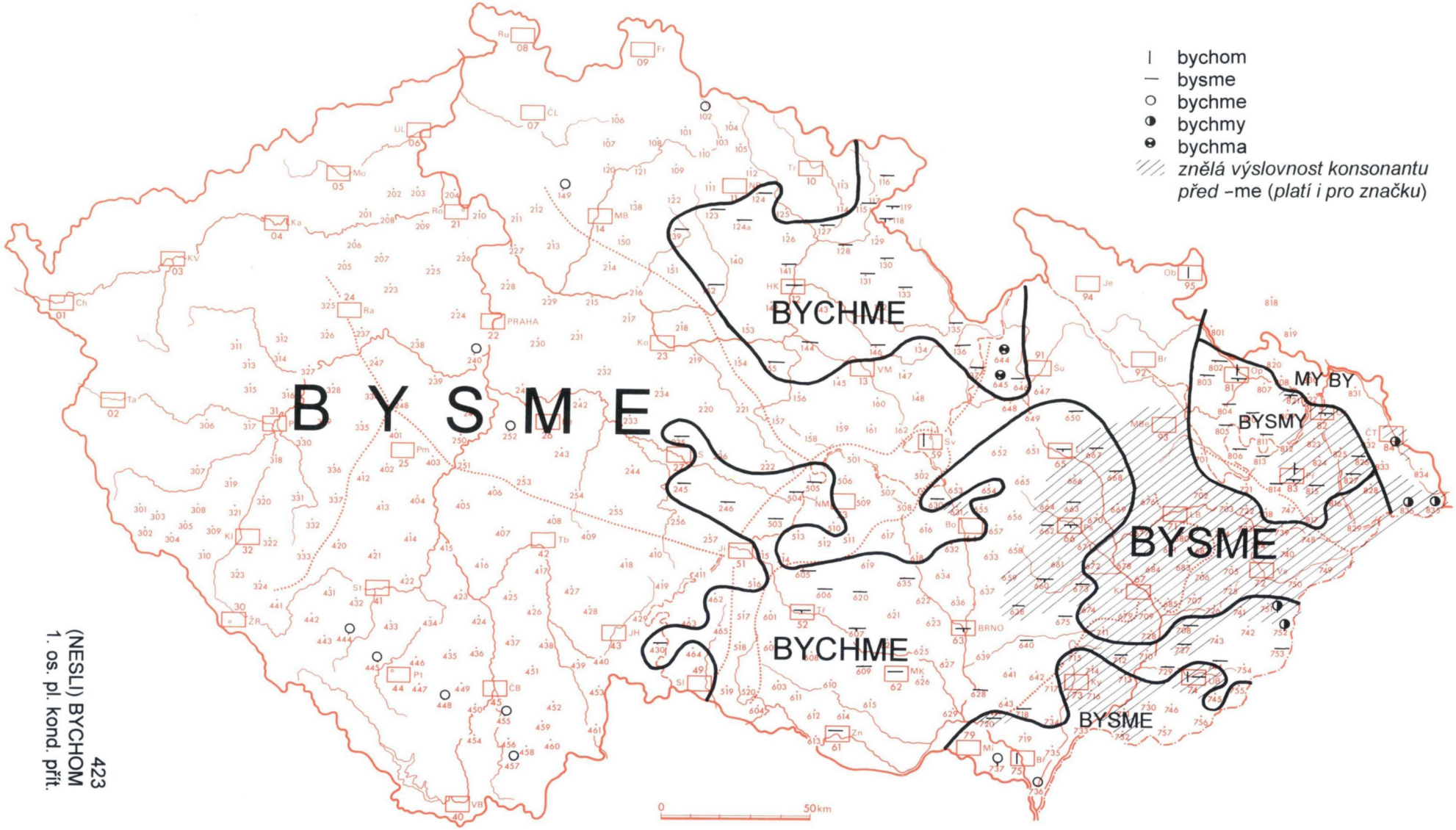

l bychom
— bysme
○ bychme
◑ bychmy
⊖ bychma
/// *znělá výslovnost konsonantu před* –me (*platí i pro značku*)

423
(NESLI) BYCHOM
1. os. pl. kond. přít.

424 **stoje** přech. přít. sg. m. (1719) — *mapa s. 603*
sedě (1725)
kleče (2124)

1 M stoje — stoja (stója 729, 732, stojo 813)
fstoje — vestoje (vestoji 03, 04, přistoje 62) — fstoja — vestoja
zestoje — zestoja
postoja 604, 824 (postoji 813)
nastoja 514, 606, 607, 737
stojaci (-cə 747, stojuncy 819, postojuncy 819, stojyncy 830, 832–836, nastojacy 814, postojacy 814)
stojačky (-áčki 757, vestojači 79, stojanki 734)
postojačky (postojačku 824, postojunčku 831)
nastojačky 722, 738, 747 (nastojačku 813, 823, nastojku 813)
stojmo 806 (stojma, stojmem 807, nastojmo 812, nastáťúm 738)

2 Pro vyjádření významu ‚stoje' má spis. jazyk dva způsoby vyjádření: jednak pomocí příslušného tvaru přechodníku (*stoje*), jednak pomocí adverbia (*vstoje*/*vestoje*/*stojmo*).

Zachycené nář. ekvivalenty se liší zejména slovotvorně (užitím různých předpon a přípon), srov. např. *stoje* × *vstoje* × *zestoje* × *stojaci* × *stojačky* × *postojačky* × *stojmo*, jednak hláskoslovně (neprovedením přehlásky *'a* > *e*, které má na sz. Moravě odlišný rozsah, než uvádí PRO E6; zahrnuje i Litovelsko se Zábřežskem), např. *vstoje* × *vstoja*. Hláskoslovné povahy je diference v předponě *v-* × *ve-* (*vstoje* × *vestoje*).

3 Jednotlivé slovotvorné i hláskoslovné varianty jsou výrazně územně vyhraněny.

Hranice hláskoslovného rozdílu *-e* × *-a*, promítající se do všech slovotvorných forem, vede po bývalé zemské hranici čes.-mor.: na západ jsou tvary přehlasované (*stoje*), na východ nepřehlasované (*stoja*); mikroareál s původním *-a* se objevuje i na Doudlebsku.

Výchozí přechodníkové muž. tvary přežívají v bezpředponové formě na Domažlicku (*stoje*) a záp. Rakovnicku, ale především ve stř. a vm. nář. (*stoja*). Jako oblast s pouze předponovou formou se vyčleňuje území Čech (*vestoje* v celé oblasti, *vstoje* v jzč. dialektech a v Poohří, *zestoje* v sv. části svč. nář.) a přilehlé jz. Moravy (*vstoja*, *zestoja*).

Útvary příponové, popř. předponově-příponové, jsou doloženy z vých. okrajů nár. jazyka: Nářečí na Slovácku charakterizuje výraz *stojačky*. Ten byl zapsán jako sporadický též na Ostravsku. Ve slez. nář. se užívá ekvivalentu *stojaci*, popř. (především v mor. části slez. nář.) *postojačky*.

Stav ve městech se shoduje s nář. okolím, do mluvy měst na Moravě a ve Slezsku proniká pod vlivem spis. jazyka výraz *vestoje*.

4 **stoja** hluž. *stejo*
stojaci pol. *stojąc* adv.
stojačky SSJČ též *na stojačku*, obojí nář.
stoje stč. *stojě*, Db, MČ, SSJČ adv.
stojino, vestoje, vstoje SSJČ adv.

5 stoje Ju 4, Ru 2 — stoja Ju 6 — fstoje Po 1, Ju 4 — vestoje Ju 3, 5 — zestoje Ju 1, 2, Ru 4 — zestója Ju 2 — nastojačky Ju 7

6 SSA 12.68–70

7 Omezenější soubory přechodníkových forem byly zjištěny v položkách sedě (1725) a kleče (2124). Totožné slovotvorné formy se územně shodují: *sedě* / *seďa – kleče* / *kleča, vsedě* / *vseďa – vkleče* / *vkleča, zesedě* / *zeseďa – zkleče* / *zkleča, seďaci – klečaci, seďačky – klečačky* / *klekačky, po-/naseďačky – po-/naklekačky*.

Inventář nář. výrazů ‚kleče' je navíc rozšířen o ekvivalent *klekačky*; variant *klečačky* a *klekačky* se užívá na Slovácku. Dominantní je zde forma *klekačky*, kde k před příponovým *-ačky* odráží příklon k slovesnému kmeni min. Obměny *klečačky* se užívá jen ojediněle, a to v sev. úseku areálu slovotvorného typu na *-ačky*. Sporadicky z Ostravska je doložena obměna *klekaci* (k základovému *-k* srov. *klekačky*).

Kl

Nepravidelné sloveso být

Sloveso *být* se řadí mezi nepravidelná – atematická slovesa (jejich prézentní kmen neměl téma, tj. kmenotvornou příponu). Patří mezi slovesa starobylá a velmi frekventovaná, a proto si zachovalo mnohé podoby původní, přestože byla snaha tvarově je přizpůsobit slovesům ostatním, tematickým.

Sloveso *být* tvoří ve spisovném jazyce i v nářečích tvary ze 3 různých základů:

a) základ *js-*/*jes-* (indikativ préz. a přechodník přítomný);

b) základ *bud-* (imperativ a tvary futura; vzor *nést*);

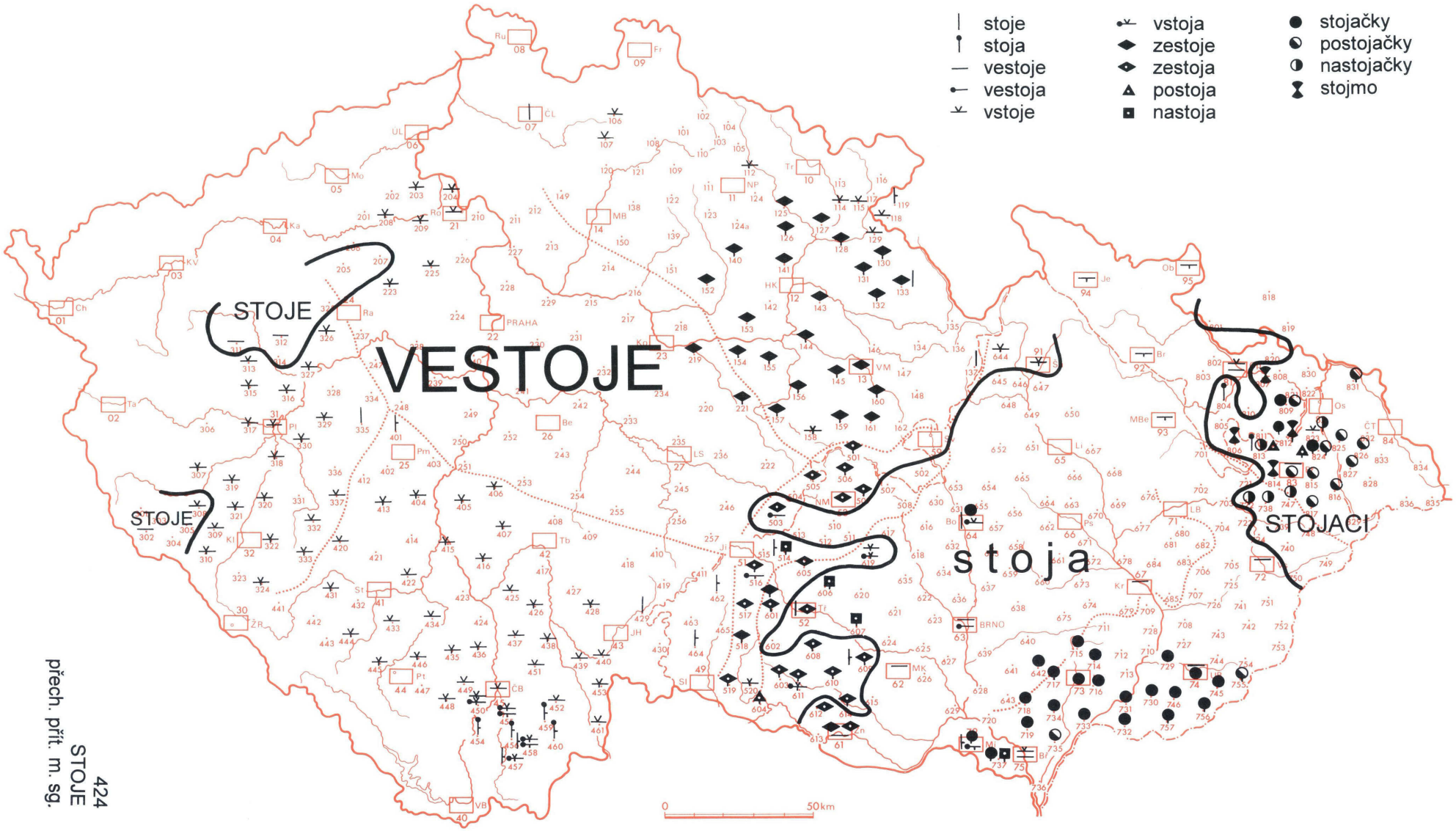

424
STOJE
přech. přít. m. sg.

c) základ *by-* (infinitiv, příčestí minulé, přechodník minulý, substantivum slovesné; vzor *krýt*).

Všechny tvary slovesa *být* (kromě forem *je* a *jsou*) jsou také složkou složených tvarů.

Mapy zachycují sloveso *být* v těchto tvarech: jsem 1. os. sg. ind. préz. s přikomentovanou položkou jsme 1. os. pl. ind. préz., jste 2. os. pl. ind. préz., jsi 2. os. sg. ind. préz. s přikomentovaným nejsi 2. os. sg. ind. préz., není 3. os. sg. ind. préz., buď 2. os. sg. imp., byl 3. os. sg. min. č. m., byli 3. os. pl. min. č. m. živ., byly 3. os. pl. min. č. m. neživ., f.

425 **jsem** 1. os. sg. ind. préz. (2473) — *mapa s. 605*
jsme 1. os. pl. ind. préz., **jste** 2. os. pl. ind. préz. (2475)

1 M
sem
som
sim 323, 445, 702 (səm 440, 443, 453)
su
já jest 818, 819
sem je (ja sem jo 801, ja sem je 809, 816, 821, 823, 827, 829, 82)
jáh je (jo jech 832, jo je 818, 832, 835, 836, 84)
ježech 832, 84 (jožech 831)

2 Nář. tvary 1. os. sg. ind. préz. sponového slovesa *být* vykazují četné diference morfologické: *sem* × *som* × *sim* × *su* × *já jest* × *sem je* × *jách je* × *ježech*.

Z pův. podoby 1. os. sg. ind. préz. slovesa *být* – *jesmь* – vzniklo přechodné *(*j*)*sm* a novým vložením epentetického *-e-* se vytvořila forma *jsem*, poté bylo odsunuto i (od původu) hiátové *j-* a zanikla pobočná slabika. Ve spis. grafice se toto *j-* uchovává, spis. výslovnost připouští dvě možnosti: *jsem* i *sem*; vzhledem k zcela výlučné výslovnosti *sem* uvádíme formy bez *j-* i na mapě.

Sekundární podoba *su* byla vytvořena analogicky podle pravidelných sloves typu *nesu* (východiskem pro analogii byla podoba 3. os. pl. *sou*).

Obměna *som* představuje v kopaničářských nář. formu s epentetickým *-o-* a navazuje zde na slovenštinu; v již. Čechách je tento tvar nejasný, protože zde jinak vkladné *-o-* není.

Nář. *sim* vzniklo snad analogií podle tvaru 2. os. sg. *si*. (Variantu *sym*, zachycenou ve slez. nář., nemapujeme, jde o pravidelnou hláskovou obměnu *sem* > *sym*, srov. PRO E7.)

Složený tvar (*já*) *sem je* vznikl podle složených forem minulého času (např. *já sem byl*): základem je podoba slovesa *být* ve 3. os. sg. préz. (*je*), ke které přistupuje příslušný osobní morf 1. os. sg. préz. slovesa *být* (*sem*), popř. i osobní zájmeno (*já*); *sem* může být nahrazeno formantem *-ch* (*-ech*): *jách je*, popř. je vynecháno úplně: *já jest*. Někdy se však vynechává osobní zájmeno a formant *-(e)ch* se připíná k prvnímu přízvučnému slovu, např.: *jag jo je sama* > *jagech je sama*, *ve Vrbicy jo je rodzuno* > *ve Vrbicyh je rodzuno* (*jeh rodzuno*). Koncové *-ch* představuje relikt aoristového zakončení (vlivem asimilace znělosti se realizuje před *j-* jako *-h*). K hláskovým obměnám zájmena *já* viz PRO E8.

Řídce bylo zapsáno jednoslovné *ježech* obsahující zesilující formant *-že-* s vynecháním osobního zájmena, např.: *to jožech je pijany* > *tožech je pijany* > *to ježech pijany* > *to jech pijany* (‚jsem opilý‘).

3 Tvar *sem* byl zaznamenán v celých Čechách, na přilehlé části Zábřežska a částečně i na jz. Moravě (až k Tišnovu a Mor. Krumlovu, kromě mikroareálu již. od Třebíče), odděleně se užívá na sev. okraji vm. nář. spolu s přilehlou oblastí slez. nář. (až k Ostravě a Frýdku-Místku); roztroušeně je doložen i jinde (zejména na záp. Novoměstsku a mezi Uherským Brodem a Vsetínem).

Podoba *su* byla zachycena téměř na celé Moravě – s výjimkou části jz. úseku a sev. okraje vm. nář.

V kopanič. nář. se užívá forma *som*. Ta je doložena též z již. Čech (soustředěněji z Doudlebska).

Řídce zapsanými nář. obměnami jsou *sim* (již. Klatovsko, sz. Prachaticko a již. Jindřichohradecko) a *ježech* (v přechodových nář. čes.-pol.).

Doklady na složené tvary pocházejí z pruhu mezi Opavou, Ostravou a Frýdkem-Místkem (*sem je*), z přechodových nář. čes.-pol. (*jách je*, pravidelné hláskové obměny tohoto spojení byly zapsány též na Frýdecko-Místecku) a z přilehlých zkoumaných obcí na území Polska (*já jest*).

Situace ve městech se zhruba shoduje s venkovským okolím.

4 **já jest** pol. *jam jest, jestem*
sem stč. též *jsem*; Db, Tk, MČ – u všech *jsem*
sim hlužˇ. *sym*
som sloven.

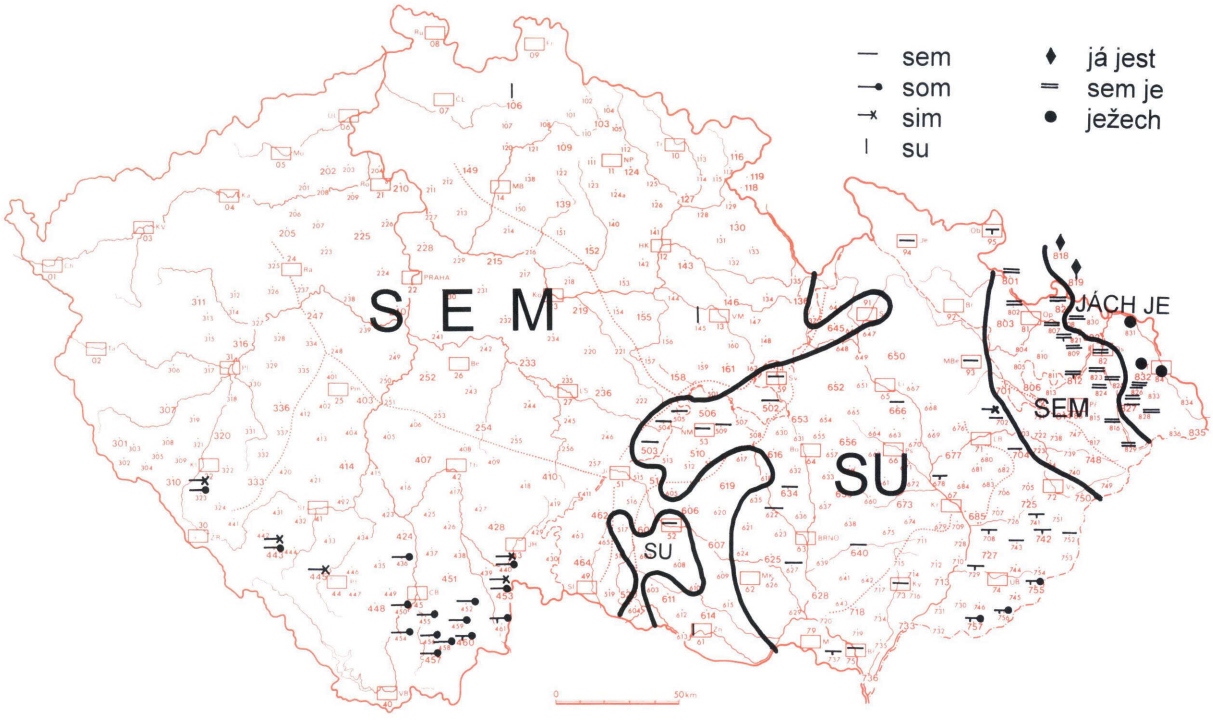

425
JSEM
1. os. sg. ind. préz.

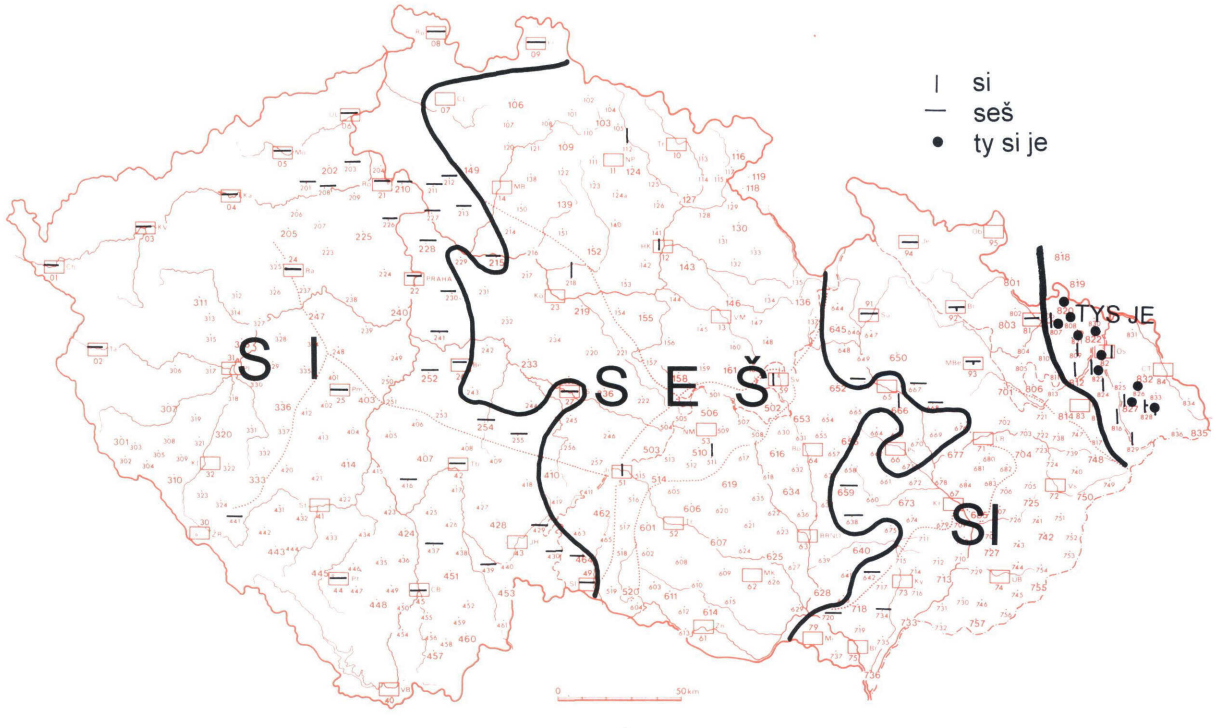

426
JSI
2. os. sg. ind. préz.

5 sem Po 1, Ju 1–4, Ju 6, 7, Ru 1–4 — su Ju 4, 6, 7, Ru 5

6 ASJ II 241:216, MAGP 455, AJŠ 1491, AJK 465, OLA 2525

7 Dotazníková položka jsme 1. os. pl. ind. préz. a jste 2. os. pl. ind. préz. nebyla mapována, protože se nářečně diferencuje jen minimálně.

1. os. pl. je na celém území Čech a ve většině střm. nář. doložena podoba *sme* (shodná se spis. výslovností, srov. 1. os. sg. *sem*; v centrálním úseku střm. nář. byla ve zbytcích zaznamenána varianta *smę*).

V sz. polovině Čech (zejm. v Podkrkonoší, na Náchodsku a Vysokomýtsku) byly místy zachyceny nář. obměny 1. a 2. os. pl. *seme*, *sete* vytvořené analogicky podle pravidelných sloves (b. 106, 110, 115, 117, 122, 145, 147, 148, 202, 214, 511).

Podoba *zme* (se změnou znělosti konsonantu *s* > *z* před jedinečnou souhláskou) byla sporadicky zaznamenána v jzč. nář. (b. 335, 431, 453, 461), kompaktní areál vytváří na východě zkoumaného území (srov. ČJA 4-423 (nesli) bychom 1. os. pl. kond. přít.).

V záp. části slez. nář. byly zachyceny obměny *sme* a *smy*, ve vých. polovině jsou doloženy formy s počátečním *z-*: (*my*) *zme*, (*my*) *zmy* a tvary složené (*my*) *zme su*, (*my*) *zmy su* (srov. též ČJA 4-423 (nesli) bychom 1. os. pl. kond. přít.).

V přechodových nář. čes.-pol. byla zapsána obměna *my sum* s rozloženou nosovkou.

Na Hlučínsku a v přilehlých zkoumaných obcích na území Polska se soustředěněji objevuje podoba *my su*.

Ve 2. os. pl. byla na celém zkoumaném území zachycena podoba *ste* (shodná se spis. výslovností, srov. 1. os. sg. *sem*; o tvaru *sete* viz výše); zhruba z Hlučínska a ostravického úseku se dokládá složený tvar (*vy*) *ste su* (výskyt odpovídá rozšíření 1. os. sg. *sem je*); ze sev. Ostravska a Jablunkovska (*vy*) *ste sum*. K hláskovým obměnám zájmena *ste* viz PRO D5abcd.

Atlasy: *1. os. pl.*: ASJ II 243:218, MAGP 457, AJŠ 1492, AJK 468, OLA 2528
2. os. pl.: AJK 469, OLA 2529

426 **jsi** 2. os. sg. ind. préz. (2474) — *mapa s. 605*

nejsi (2476)

1 M si (se 673, s'i 828, 829)
seš
tyz je (-z' -ź, -ž 808, 818–820, 822, 825, 827, 829–836)
ty s'i je (ty sy je 821, 823, 82, sy je 807, šy je 808)

2 Mapa zachycuje diference morfologické: *si* × *seš* × *tys je* × *ty si je*.

Pův. atematickým tvarem 2. os. sg. ind. préz. slovesa *být* je podoba *jsi*. Vznikla ze staršího *jesi* (> *jsi*), později bylo odsunuto i hiátové *j-*. Vzhledem k zcela výlučné výslovnosti *si* (a *seš*) uvádíme formy bez *j-* i na mapě (srov. 1. os. sg. *sem*, ČJA 4-425 jsem 1. os. sg. ind. préz.).

Novotvar *seš* vznikl podle sloves 1. slovesné třídy (*neseš – seš*).

Složené tvary jsou tvořeny analogicky podle složených tvarů minulého času pravidelných sloves (např. *ty si byl*) – jejich základem je ustrnulý tvar 3. os. sg. préz. slovesa *být* (*je*) a 2. osoba je vyjádřena příslušnou podobou slovesa *být* (*si*), popř. i zájmenem (*ty*): *ty si je*; místo *si* bývá k zájmenu připojována koncovka *-s*: *tys je* (též *zje*; následující *j-* způsobuje, že se tato koncovka asimiluje do znělostní varianty *-z*, ale i do palatalizovaného *-ź*).

3 Areál novotvaru *seš* zaujímá zhruba stř. část zkoumaného území: výraz je doložen z celých svč. nář., zejména z vých. části střč. nář., z jv. cípu jzč. nář., dále z celých čm. nář. a ze střm. nář. bez jejich sev. a sv. části.

Záp. od této oblasti byla zaznamenána podoba *si*, místy v dubletě s tvarem *seš*, jenž je hojný zvl. ve městech (jinak se situace ve městech zhruba shoduje s venkovským okolím). Obměna *si* byla zachycena také vých. od výše popsaného areálu tvaru *seš*, a to až k linii Opava–Příbor.

Severovýchodně odtud jsou ve slez. nář. doloženy složené tvary *tys je* a mezi Opavou, Ostravou a Frýdkem-Místkem *ty si je*.

4 **si** stč., Db, Tk, MČ — u všech *jsi*, sloven., hluž. *sy*

5 si Ju 6,7, Ru 2, 5 — seš Po 1,. Ju 1–4, 6, Ru 3, 4

6 ASJ II 242:217, MAGP 456, PLPJ 266, AJK 466, OLA 2527

7 Zhruba stejný územní rozsah mají nář. podoby tvaru 2. os. sg. ind. préz. *nejsi* (2476): v oblastech výskytu formy *si* byl zachycen tvar *nejsi* – v pravidelných hláskových obměnách *nési* na Holešovsku a Kroměřížsku a *nejsy* na Valašsku a již. okraji slez. nář. (zde se tato podoba dokládá u mladší generace, starší užívá *nějsy* / *něsy*, v b. 801 *ňosy*, srov. PRO D4, F2c). Z centrálního úseku střm. nář. pochází varianta *nése* (pravidelnými změnami z *nejsi* > *nési* > *nése*, místy *nésę*; srov. PRO D1a, F1), z čuháckých nář. obměna *níse* (srov. PRO D1b).

Rozšíření výrazu *nejseš* odpovídá výskytu podoby *seš*, ve střm. nář. s hláskovou změnou *ej* > *é*, tzn. *néseš* (srov. PRO D1a) v čuháckých nář. byla zachycena obměna *níseš* (srov. PRO D1b).

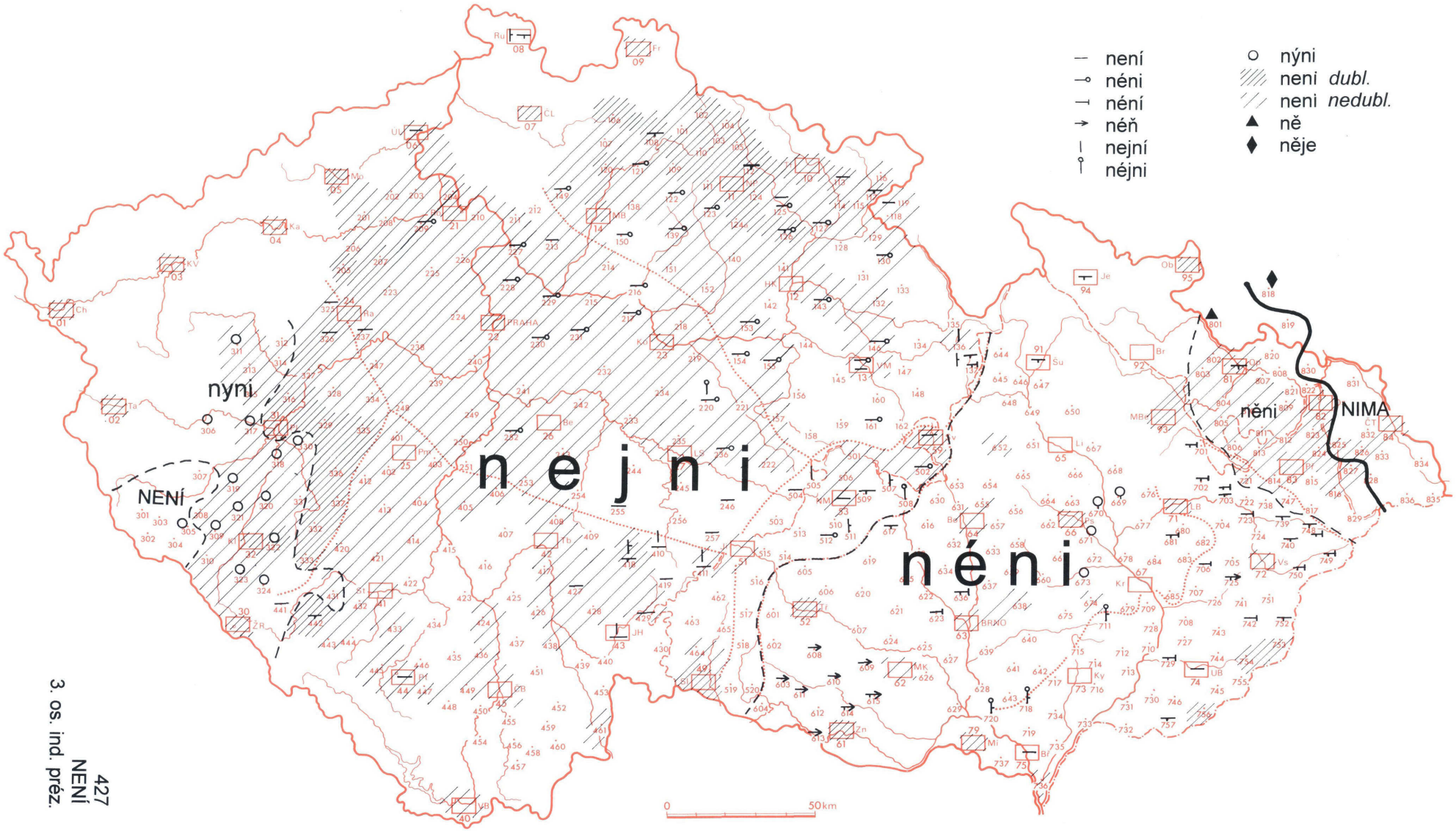

427
NENÍ
3. os. ind. préz.

Dále jsou doloženy složené tvary: v kopanič. nář. hláskové obměny spojení *není si*. Ve slez. nář. byly zapsány hláskové varianty sousloví *(ty) si není* (a to v poněkud širším pruhu, než je zaznamenán tvar *ty si je*) a vesměs dubletně s nimi se místy objevují obměny spojení *tys není* (zejména mezi Opavou a Ostravou a na Frýdecku-Místecku). V přechodových nář. čes.-pol. je rozšířeno nář. spojení *tys nima* (podoba *nima* je pravidelná hláskova obměna podoby *něma*, srov. PRO E7).

427 **není** 3. os. sg. ind. préz. (2477) — *mapa s. 607*

1 M neňí — neňi — néňí — néňi — néň (néňə 603, 609) — niňi (niňí 441, též 303) — níňi — nejňí — nejňi — néjňi 220, 508, 711, 718, 720 — ňeňi (ňé- 721, 747, též 755)
ňima (ňimo 818)
ňe 801
ňeje 818

2 U nář. podob 3. os. sg. ind. préz. slovesa *nebýt* byly zjištěny diference morfologické (*není* × *nima* × *ně* × *něje*) a četné rozdíly hláskoslovné (*není* × *neni* × *nyni* × *nýni* × *nejní* × *nění* × *nejni* × *néni* × *néň* × *néjni* × *něni*).

Podoba *není*, shodná se spis. jazykem, vznikla monoftongizací *ie* > *í* ze staršího *nenie* (tak už stč.).

Pokračováním dalšího stč. tvaru *nýnie* jsou zřejmě formy *nýni*, *nejní* a *néni* (srov. změnu *ý* > *ej* > *é*; v záp. Čechách nelze také vyloučit, že jde o reflex pokračování vývoje užší výslovnosti diftongu *ej* > *yj* > *ý*, tj. *nejni* > *nyjni* > *nýni*; v čuháckých nář. je varianta *nýni* výsledkem pravidelné obměny *é* > *í*). V tvaru *nejní* má souhláska *-j-* navíc podporu u ostatních forem prézentního paradigmatu s náležitou souhláskou *-j-*: *nejsem*, *nejsi* atd. Podoba *néni* je dvojího původu: ve střm. nář. reflektuje pravidelnou obměnu *nejni* > *néni* (srov. PRO D1a), zatímco v svč. a střč. nář. je výsledkem novějšího dloužení (srov. např. obdobný rozsah variant *pole* × *póle*, ČJA 3-30 pole) a ve vm. dialektech má *é* sekundární délku před *ň* (k těmto jevům srov. odd. o hláskosloví).

Forma *néň* dokládá redukci koncového *-i* (srov. PRO C2a). Výskyt podoby *něni* odpovídá PRO D4, protože však bývá nezvykle často v dubletě s nář. *neni*, na mapě ji zaznamenáváme.

Morfologická varianta *nima* je ustrnulý tvar slovesa *nemá* (a je náležitou hláskovou obměnou podoby *něma*, srov. PRO E7). Funguje jako součást přísudku jmenného se sponou v celém paradigmatu: *ja nima zdrovy*, *my nima sum zdrovi*; ve spojení s genitivem: *nima brata*. Tato forma má návaznost v pol. (typ *nie ma* (*brata*)).

Základem podoby *něje* je tvar slovesa *být* ve 3. os. sg. ind. préz. (*je*), ke kterému je připojena záporka (*ně-*), popř. slovesný základ se záporkou splynul: *ně je* > *ně* (lze uvažovat též o vlivu polštiny, srov. *nie jest*).

3 V Čechách (kromě zč. nář. a širšího Podkrkonoší) převládá podoba *nejni* (na východě tvoří hranici předěl mezi čm. a střm. nář.); jako jediná byla zapsána především na vých. a již. okrajích areálu; jinde bývá v dubletě s dalšími obměnami (zejména s *neni* a na části svč. nář. s výběžkem k Praze s *néni*).

Varianta *neni* byla zachycena jako dubletní téměř v celých Čechách (s výjimkou vých. a již. okrajů a chodského úseku, kde je doložena podoba *není* – roztrouseně je i jinde); nedubletně byla zapsána v širším Podkrkonoší a dále v pruhu zhruba mezi Louny a Plzní a podél vých. okraje zč. nář. oblasti; vyskytuje se též ve slez. nář. a porůznu byla zapisována i na Moravě.

Obměna *néni* je charakteristická pro střm. a vm. nář., objevuje se i v svč. nář., zejména severněji, a severozápadně od Prahy.

Forma *nyni* vytváří areál v pásu zhruba mezi Manětínem a Železnou Rudou, a to často v dubletě s *nýni* (ta se dokládá i z čuháckých nář.).

Podoba *něni* byla zapsána ve slez. nář. na východ až k linii Ostrava – Frýdek-Místek, kde na ni navazuje areál formy *nima* (ta je typická především pro přechodová nář. čes.-pol.).

V přilehlých zkoumaných obcích na území Polska byly sporadicky zaznamenány obměny *ně* a *něje*.

Méně často byly zachyceny tyto dialektismy: *není* v sev. polovině vm. nář.; *nejní* na Pelhřimovsku, Novoměstsku a v sv. cípu svč. nář.; *néjni* jen ojediněle jihovýchodně od Kolína, na vých. Novoměstsku a na záp. okraji dolských nář.

Situace ve městech se vesměs shoduje s venkovským nář. okolím.

4 **něje** sloven. *nie je*, pol. *nie jest*, hlužˇ. *njeje*
něni sloven. *neni* nespis.
není stč. *nenie*, Db, Tk, MČ
nima pol. *nie ma*
nýni stč. *nýnie*

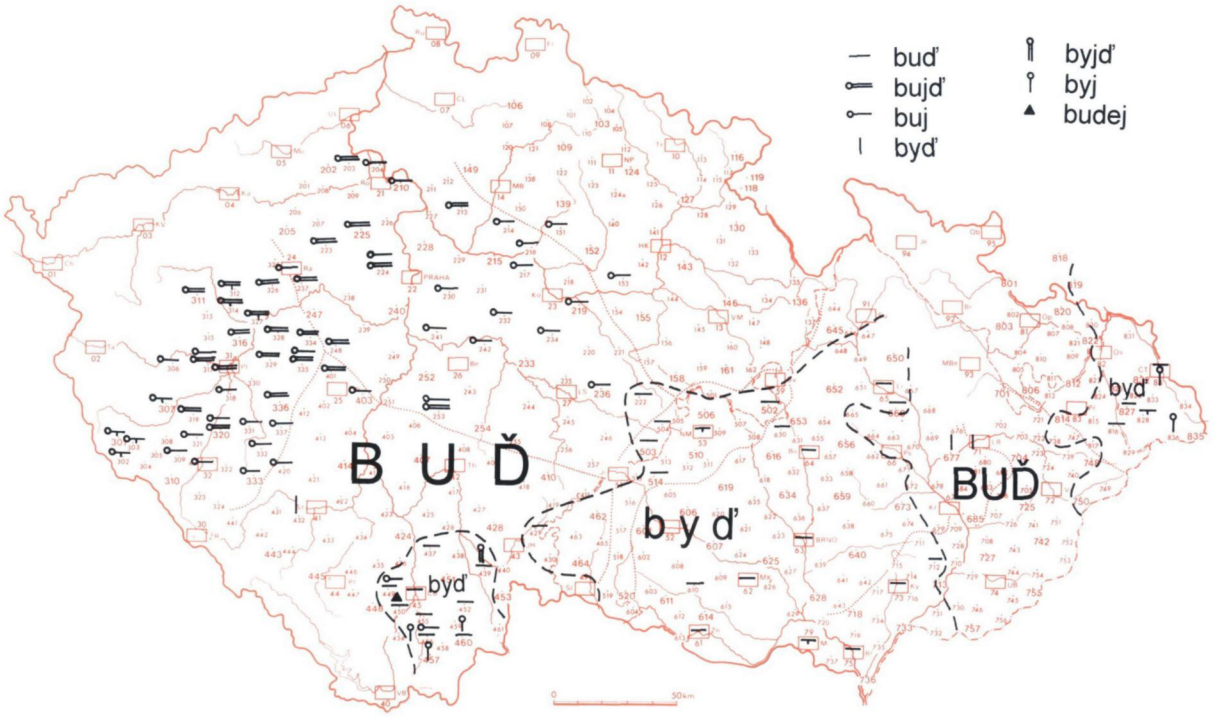

428
BUĎ
2. os. sg. imp.

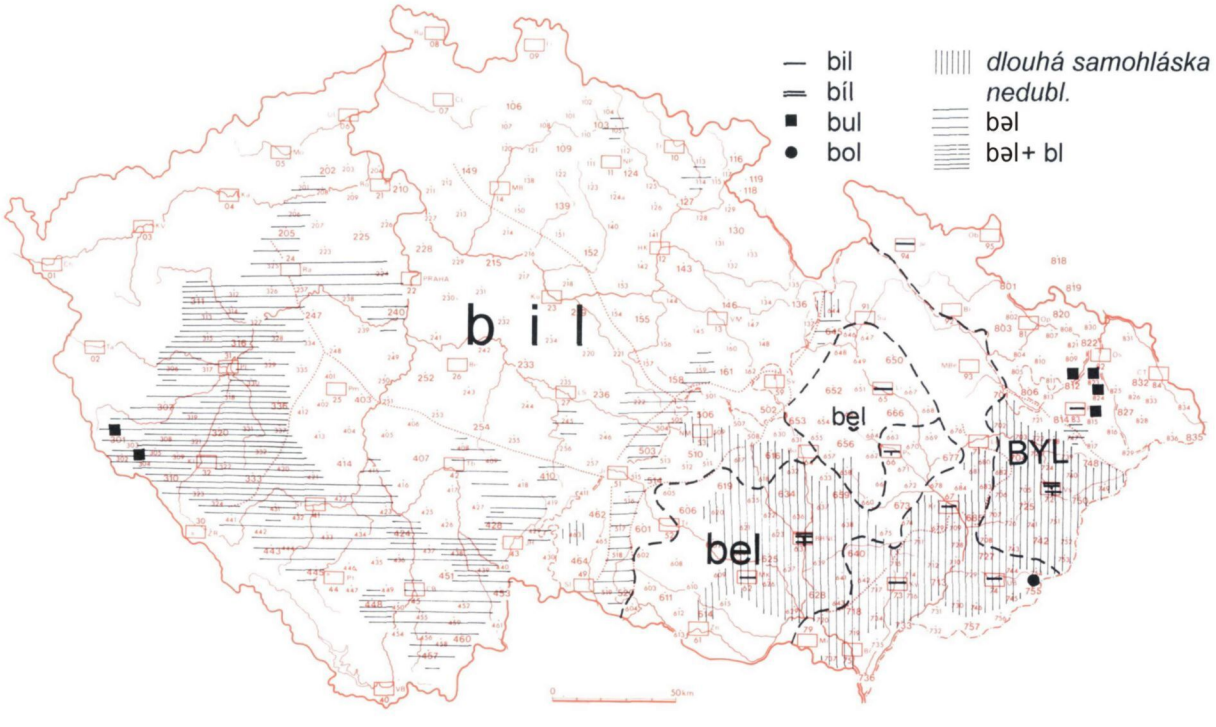

429
BYL
3. os. sg. min. č.

5 neňí Ru 2, 4 — neňi Po 1, Ju 1, 2, Ru 2 — néňi Po 1, Ju 1, 2, 6, 7 — nejňi Po 1, Ju 1–4. Ru 3, 4 — néjňi Ru 2, 5

6 ASJ II 246:221, II 248:223, MAGP 289, OLA 2524

Ir

428 **buď** 2. os. sg. imp. (2481) — *mapa s. 609*

1 M buď — bujď — buj — bydď — bijď 439 — byj 456, 457, 460, 836, 84
budej 450

2 V imp. formách 2. os. sg. slovesa *být* byly zapsány vedle tvarů s kořennou samohláskou *u* (*buď* × *bujď* × *buj*) též tvary s kořenným *y* (*byď* × *byjď* × *byj*). Okrajově byl zaznamenán morfologický rozdíl *buď* × *budej*.

Forma *buď*, shodná se spis. jazykem, vznikla odsunutím imp. koncovky 2. os. sg. *-i*. Koncové *-i* v imperativu způsobilo měkčení koncového konsonantu préz. kmene (*budu*, ale *budi* > *buď*), srov. též např. ČJA 4-334 přijď. Forma *byď* je sekundární; vznikla vyrovnáním podle tvarů s kmenem infinitivním a minulým (např. *být*, *byl*) a je odrazem tendence po zpravidelnění základu v paradigmatu. Zcela ojedinělým novotvarem je i forma *budej*, jež je výsledkem analogie podle imperativního tvaru sloves 5. třídy (*dělej*).

Hláskové podoby *bujď* a *byjď* jsou formy s vkladným *j*, které je navíc podporováno disimilací zubnic (na pozadí forem 2. os. pl. *bujte*, *byjte* ve skupení *-dt-* > *-ťt-* > *-jt-*), běžnou zejm. v jzč. nář. Podrobněji k tomuto jevu srov. oddíl o hláskosloví. Odstraněním takto vzniklé pobočné slabiky (odpadnutím koncového a obtížně vyslovitelného *-ď* ve skupině *-jď*) pak vznikly tvary *buj*, *byj*. K pravidelným hláskovým změnám samohlásek *-u-* a *-y-* viz PRO D2abc a F2a.

3 Imperativní formy *buď* a *byď* vytvářejí ostře vymezené areály.

Tvar *buď* je doložen z celých Čech a odděleně z vých. poloviny Moravy a záp. poloviny slez. nář. V Čechách byly navíc dubletně zachyceny varianty *buj* (střč. nář., již. polovina zč. oblasti a Českobudějovicko) a *bujď* (záp. Čechy).

Forma *byď* je charakteristická pro větší záp. část Moravy včetně většiny Slovácka a pro vých. polovinu slez. nář. s přilehlým cípem vých. Valašska. Dubletně byla zapsána též na širokém Českobudějovicku. Varianta *byj* vytváří mikroareál na Doudlebsku, ojediněle je doložena též z přechodových nář. čes.-pol.

Morfologická forma *budej* byla sporadicky zaznamenána na Českobudějovicku.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím; v oblastech formy *byď* se navíc vlivem spis. jazyka šíří podoba *buď*.

4 **buď** stč., Db, Tk, MČ, sloven., pol. *bądź*, hluž. *budź*

5 buď Po 1, Ju 2–4, 7, Ru 2–4 — buj Ju 1, Ru 3, 4 — biď Ru 5

6 ASJ II 252:225, OLA 2534

Ši

429 **byl** 3. os. sg. min. č. m. (2484) — *mapa s. 609*

1 M bil — byl — bel — bęl — bíl — býl — bél — bę́l 658 — bəl — bl
bul
bol 755

2 Třetí os. sg. min. času slovesa *být* rodu mužského životného je tvořena příčestím minulým. U uvedeného tvaru slovesa *být* byly zachyceny především pravidelné hláskoslovné rozdíly *bil* × *byl* × *bel* × *bęl*, viz PRO D2ab, F2a (uvádíme je pro zřetelnější identifikaci jednotlivých podob na mapě). Na Moravě se pak objevují ještě rozdíly mezi podobami s krátkou a dlouhou samohláskou (*bil* × *bíl*, *byl* × *býl*, *bel* × *bél*, *bęl* × *bę́l*) a zejména v Čechách pak redukce samohlásky – *bəl* (k tomu srov. ČJA 4-377 učil příč. min. sg. m., ČJA 4-378 nosil příč. min. sg. m.), někde i její úplné vypuštění, v důsledku čehož vznikla podoba se slabičným *l* – *bl*.

Jen sporadicky se objevují jiné podoby: *bul* ve slez. nář. vzniklo patrně ve shodě s místním typem (*bjul* ‚bil', *učul*, *nosul* apod.) anticipací labializace koncového *ł*, *u̯*, na Chodsku je jiného původu – snad nějak souvisí s redukovanou podobou; ojedinělé *bol* je přejaté ze slovenštiny.

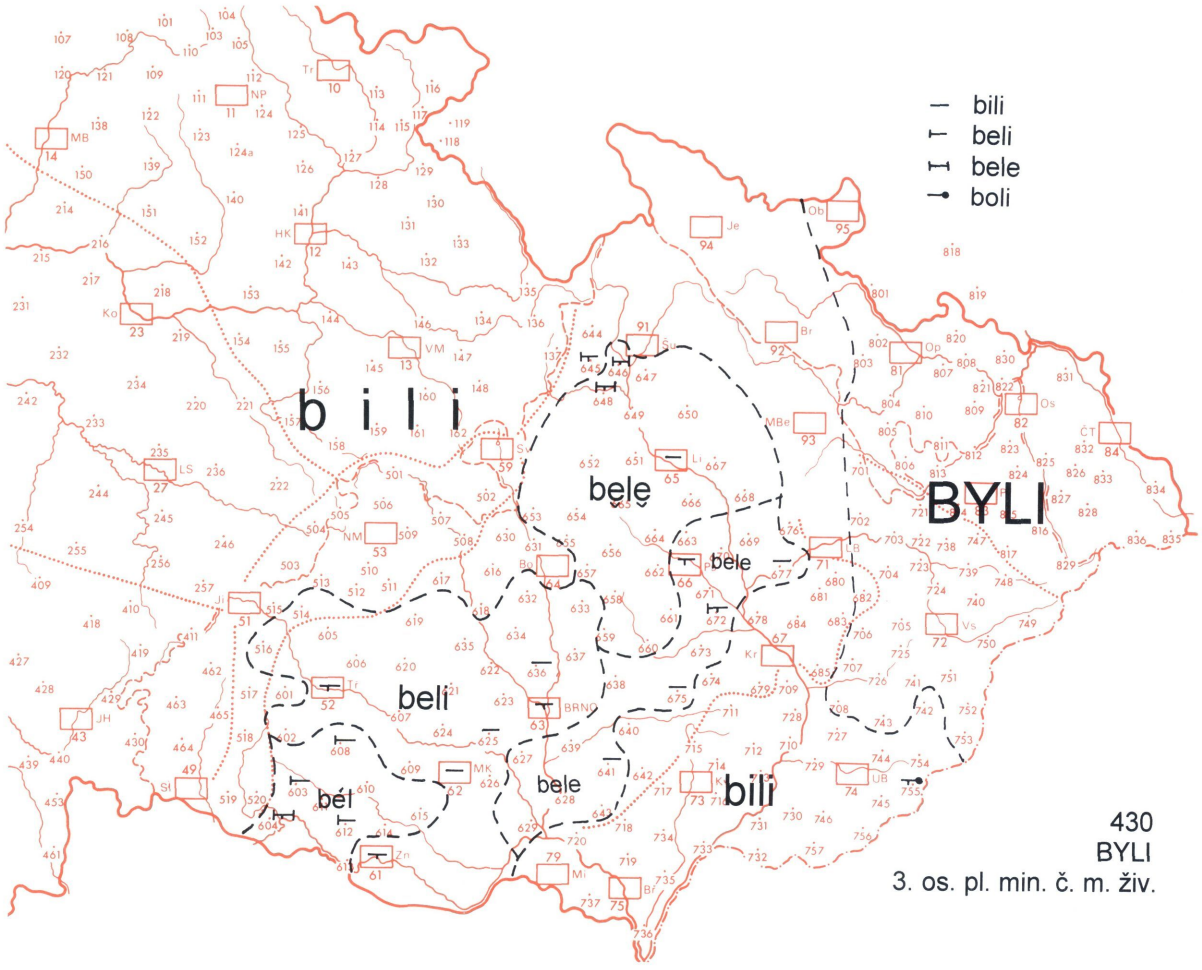

430
BYLI
3. os. pl. min. č. m. živ.

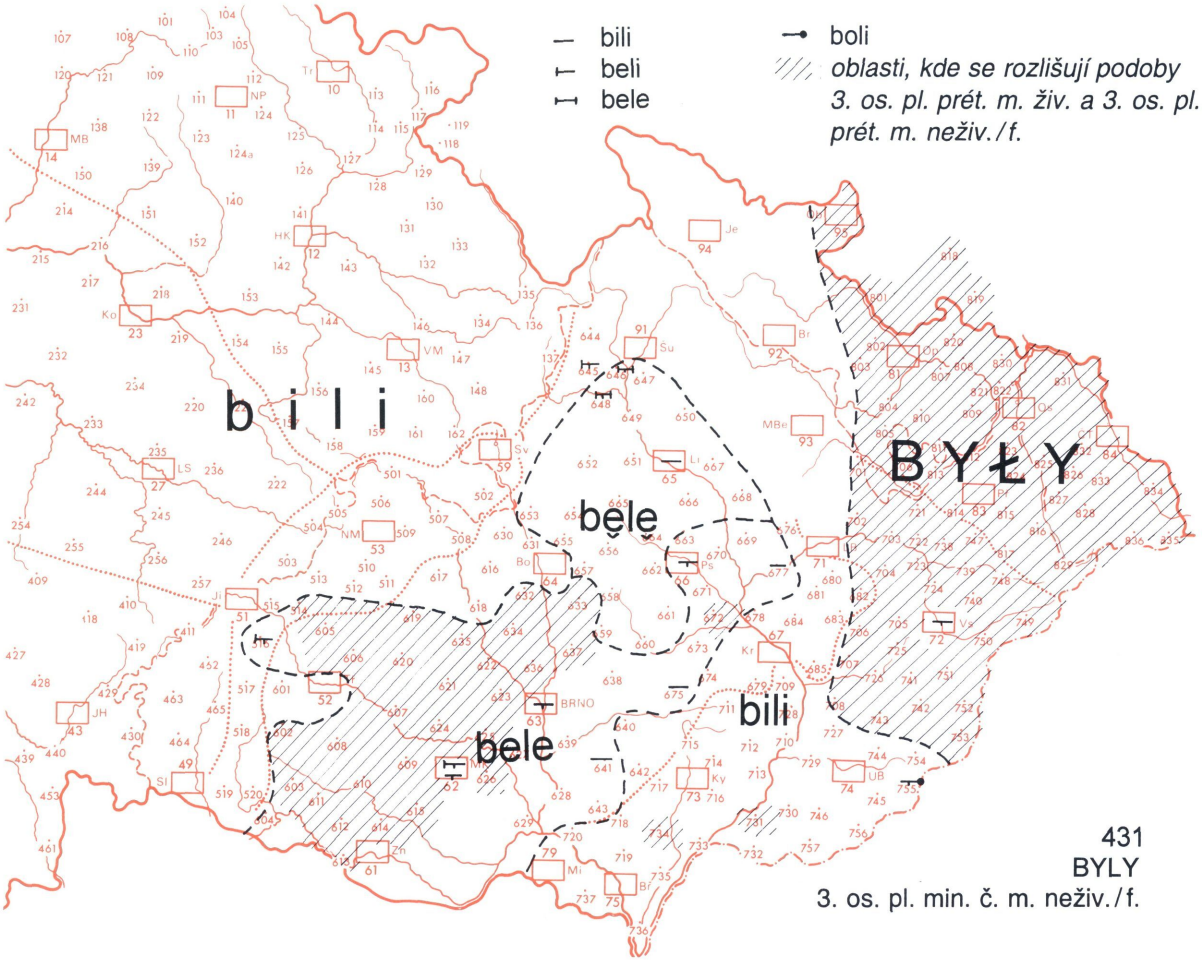

431
BYLY
3. os. pl. min. č. m. neživ./f.

3 V celých Čechách, v pruhu při čes.-mor. hranici a na Kopanicích se užívá podoby *bil*, shodné se spis. výslovností. Na Moravě byly zachyceny pravidelné nářeční obměny: na Znojemsku, Třebíčsku a jz. Prostějovsku *bel*, v centrální části střm. nář. *bęl*, ve Slezsku *byl*.

Na většině vm. nář. a ve stř. části střm. nář. dochází jako u jiných příčestí k dloužení: na jv. Novoměstsku a v již. polovině vm. nář. byla zachycena podoba *bíl*, na Valašsku *býl*, na širším Brněnsku a Moravskokrumlovsku *bél*.

V záp. a již. Čechách, na záp. okraji střč. nář. s výběžkem k Praze, v již. části nář. čm. a ojediněle i jinde byla zpravidla jako dubletní zaznamenána obměna s redukovanou hláskou *bəl*, k níž v záp. a řídce i v již. Čechách přistupuje jako třetí výraz podoba s vypuštěnou samohláskou *bl*.

Varianta *bul* se dokládá z oblasti mezi Ostravou a Příborem a ojediněle z Chodska, forma *bol* byla zapsána na Kopanicích.

Kromě slez. měst, kde je zachována podoba s fonetickým *y* – *byl*, se ve všech městech vyskytuje podoba shodná se spis. výslovností *bil*, a to zpravidla v dubletě s nář. podobou běžnou v okolí.

4 **byl** stč., Jg, Tk, MČ, pol. a hluž. *był* **bol** sloven.

5 bil Po 1, Ju 1–3, 6, Ru 1–4 — bíl Ru 5 — bol Ru 2

6 ASJ II 297:266, MAGP 255, OLA 2549

Či

430 **byli** 3. os. pl. min. č. m. živ. (2486) — *mapa s. 611*

1 M byli — bili — beli (bəli 516, 645) — bele — bęlę — bél
boli 755

2 Při zkoumání nář. tvarů 3. os. pl. min. času slovesa *být* rodu mužského životného byly doloženy četné rozdíly vycházející z hláskoslovných diferencí: *byli* × *bili* × *beli* × *bele* × *bęlę* × *bél*. Na sousední slovenštinu navazuje podoba *boli*.

Pro přehlednost mapového obrazu a pro povahu jednotlivých variant zaznamenáváme ekvivalenty v jejich nář. realizovaných podobách. Ty se týkají jednak základového *-y-* (*be-*, *bę-*; srov. PRO D2abc), jednak koncového *-i* (*-li*, *-le*, *-lę*; srov. menší rozsah změny *i* > *e* na mapě PRO F1). Změna *i* > *e* po *l* má větší rozsah (podoba *bele* zasahuje až k již. okraji střm. nář.) snad analogicky podle nář. tvaru 3. os. pl. min. č. rodu mužského neživ. a žen. (srov. ČJA 4-431 byly 3. os. pl. min. č. m. neživ., f.).

U varianty *bél* došlo k zániku koncového *-i* (srov. PRO C2a) a k náhradnímu dloužení kmenové samohlásky.

Na mapě nezachycujeme formu *bəli* i s redukovaným kmenovým vokálem (srov. ČJA 4-429 byl 3. os. sg. min. č. m.).

3 V čes. nář. v užším smyslu, na Slovácku a přilehlém okraji střm. nář. (spolu s Holešovskem) byla zachycena podoba *bili* (shodná se spis. výslovností). Na ostatním území vm. nář., ve slez. nář. a v přechodových čes.-pol. nář. se dokládá varianta *byli*.

Na mapě se vydělují střm. nář. těmito hláskovými obměnami: *bęlę* (zhruba v centrálním úseku střm. nář.), *bele* (v úzkém pruhu mezi Přerovem a Židlochovicemi), *beli* (v oblasti mezi Jihlavou, Mor. Krumlovem a Boskovicemi), *bél* (na Znojemsku).

Ojediněle doložená forma *boli* byla zachycena v b. 755.

Situace ve městech odpovídá venkovskému okolí.

4 **boli** sloven. **byli** stč., Db, Tk, MČ, pol., hluž. *su byli*

5 byli Ju 7 — bili Po l, Ju 1–4, 6, Ru 1–5

6 MAGP 255, 468, OLA 2554

Ir

431 **byly** 3. os. pl. min. č. m. neživ., f. (2487) — *mapa s. 611*

1 M bili — były (-ų-; biụi 731, 734, biły 742, byly 95) — beli 62 (bəli 516, 645) — bele — bęlę
boli 755

2 Při zkoumání nář. tvarů 3. os. pl. min. času slovesa být rodu mužského neživ. a ženského byly zachyceny četné rozdíly vycházející z nář. hláskoslovných diferencí: *bili* × *były* × *beli* × *bele* × *bęlę*. Na sousední slovenštinu navazuje podoba *boli*.

Z příčestí l-ového *byl* připojením plurálové koncovky *-y* vzniká tvar *byly*, shodný se spis. grafikou. Stejně jako na mapě ČJA 4-430 byli 3. os. pl. min. č. m. živ. zaznamenáváme ekvivalenty v jejich vyslovovaných podobách zasahujících fonémy *y* a *l*.

V některých oblastech se v důsledku vývoje odlišují nář. podoby 3. os. pl. min. č. rodu mužského neživ. a ženského od rodu mužského živ. (viz šrafa), jinde obě formy splynuly: v celých Čechách a na části Moravy došlo k splynutí obou i-ových vokálů, srov. *bili*. Ve střm. nář. se však uskutečnily další hláskové změny, jejichž výsledkem jsou podoby *bęlę* a *bele* (užívané pro všechny tři rody), jsou reflexem vývoje *y* > *e*, *ę* (srov. PRO D2ab), ale rovněž odrazem splynutí koncového *y* s *i* > *i* (*-ly* > *-li* > *-le*/*-lę*, srov. PRO F1, D2ab).

Diference byly zaznamenány na části Moravy a ve Slezsku. V areálech muž. živ. variant *beli* a *bél* (srov. mapa ČJA 4-430 byli 3. os. pl. min. č. m. živ.) je doložena neživ. hlásková podoba *bele*. V oblasti vymezené izoglosou PRO F2a (Valašsko a Slezsko), tj. na území, kde se rozlišuje dvojí *i* (*i*, *y*) a dvojí *l* (*l*, *ł*, příp. *u̯* – srov. PRO E4ab), byly zapsány formy *byli* (živ.) a *były*, *byu̯y* (neživ.).

3 Na mapě se vydělují střm. nář. hláskovými obměnami *bele* a v centrálním úseku *bęlę*.

Na Valašsku a ve Slezsku byla zapsána varianta *były*. V b. 755 byla zachycena ojedinělá forma *boli*. Na ostatním území je doložena podoba *bili*.

Situace ve městech zhruba odpovídá venkovskému okolí.

4 **bele** hluž. *su byłe*
boli sloven.
byly stč., Db, Tk, MČ
były pol. *były*

5 bili Po 1, Ju 1–3, 6, Ru 1–5 — były Ju 7

6 OLA 2555

Ir

Zkratky

abstr.	abstraktní
adj.	adjektivum, -ivní
adv.	adverbium
aj.	a jiný, a jiní
akt.	aktivum
akuz.	akuzativ, -ní
angl.	angličtina, -ický
apod.	a podobně
arg.	argot, -ický
arch.	archaismus, -ický
atd.	a tak dále
augm.	augmentativum, -ivní
b.	bod
bás.	básnický
bot.	botanický
bud. č.	budoucí čas
bulh.	bulharský, -y
býv.	bývalý
centr.	centrální
čast.	častější, -ji
čes.	český
čes.-mor.	česko-moravský
čes.-pol.	česko-polský
čísl.	číslovka
čm.	českomoravský
dat.	dativ, -ní
dem.	deminutivum, -ivní
dial.	dialektický
dluž.	dolní lužičtina, dolnolužický
dok.	dokonavý
dol.	dolní
doudl.	doudlebský
dubl.	dubleta, -ní
dvojhl.	dvojhláska
emoc.	emocionální, -ě
etym.	etymologie, -ický
euf.	eufemismus, -istický
event.	eventuální, -ě
expr.	expresivum, -ivní
f.	femininum
fam.	familiární, -ě
fonet.	fonetický, -y
fr.	francouzština, francouzský
frenšt.	frenštátský
gen.	genitiv, -ní
germ.	germánský
han.	hanácký
hanl.	hanlivý
hist.	historický, -y
hláskosl.	hláskoslovný, -ě
hluž.	horní lužičtina
hor.	horní
horň.	horňácký, -y
hovor.	hovorový, -ě
hypok.	hypokoristikum, -ický
chod.	chodský
ide.	indoevropština, -ský
imp.	imperativ
ind.	indikativ
inf.	infinitiv, -ní
instr.	instrumentál
intenz.	intenzivum, -ifikační
interdial.	interdialektický
it.	italština, italský
iter.	iterativum
j. č.	jednotné číslo
jaz.	jazyk, jazykový, -ě
jč.	jihočeský
již.	jižní, jižně
jm.	jihomoravský
jv.	jihovýchod, -ní, -ně
jvč.	jihovýchodočeský
jz.	jihozápad, -ní, -ně
jzč.	jihozápadočeský
jzm.	jihozápadomoravský
kašub.	kašubština, -ský
kelеč.	kelečský
kniž.	knižní
kol.	kolektivum, -ivní
kond.	kondicionál
kopanič.	kopaničářský
laš.	lašský
lat.	latina, -ský
lex.	lexikální
lid.	lidový, -ě
litev.	litevský, litevsky
lok.	lokál
lot.	lotyština, lotyšský
m.	maskulinum
maď.	maďarština, -ský
min. č.	minulý čas
míst.	místní
mj.	mimo jiné
ml.	mladý, mladší
mn. č.	množné číslo
mor.	moravský
mor.-sloven.	moravsko-slovenský
morf.	morfologický, -y
ms.	moravskoslovenský, -y
muž. r.	mužský rod
n.	neutrum
náchod.	náchodský
např.	například
nář.	nářečí, nářeční, nářečně
nazv.	nazvaný
nč.	novočeský
nedok.	nedokonavý
nedubl.	nedubletní
nejč.	nejčastější, -ji
něm.	němčina, německý
nepřízvuč.	nepřízvučný
neskl.	nesklonný
nespis.	nespisovný, -ně
nom.	nominativ, -ní
o.	okres
ob.	obecný
obl.	oblast, -ní, -ně
odd.	oddíl
ojed.	ojedinělý, -e
os.	osoba
part.	participium
pas.	pasivum, -ivní
pejor.	pejorativní
pč.	pračeština, -ský
pl.	plurál, -ový
plt.	plurale tantum
podješt.	podještědský
podkrk.	podkrkonošský
Podl.	Podluží
podorl.	podorlický
podst. jm.	podstatné jméno
pol.	polština, -ský
pomíst. jm.	pomístní jméno
pomn.	pomnožný
poněk.	poněkud
popř.	popřípadě
pozn.	poznámka
préz.	prézens, prézentní
protet.	protetický
předl.	předložka, -ový
předp.	předpona
přechod.	přechodný, přechodový
příd. jm.	přídavné jméno
příp.	přípona; případně
přísl.	příslovce, -ečný
přít. č.	přítomný čas
přivl.	přivlastňovací
přízvuč.	přízvučný
psl.	praslovanština, -ský
pův.	původní, -ě
refl.	reflexivum, -ivní
reg.	region, -ální
rom.	románský
rum.	rumunština, -ský
rus.	ruština, -ský
řec.	řečtina, -cký
říd.	řídký, řídce, řidčeji
s.	strana
samohl.	samohláska, -ový
sč.	severočeský
sémant.	sémantika, -ický
sev.	severní, severně
sg.	singulár
sled.	sledovaný
slez.	slezský
slov.	slovanský
sloven., slc.	slovenština, -ský

slovotv.	slovotvorný, -ě
slož.	složený
sm.	severomoravský
souhl.	souhláska, -ový
specif.	specifický, -y
spis.	spisovný, -ě
správ.	správně
srov.	srovnej
st.	starý, starší
stč.	staročeština, -ský
sthn.	starohornoněmecký
stř.	střední
stř. r.	střední rod
střč.	středočeský
střhn.	středohornoněmecký
střm.	středomoravský
stsl.	staroslověnština
subst.	substantivum, -ivní
substant.	substantivizovaný
suf.	sufix
sv.	severovýchod, -ní, -ně
svč.	severovýchodočeský
syntakt.	syntaktický
sz.	severozápad, -ní, -ně
szč.	severozápadočeský
tj.	to jest
tř.	třída
tvarosl.	tvaroslovný
tzn.	to znamená
tzv.	takzvaný
univerb.	univerbizace, -ovaný
val.	valašský
vídeň.	vídeňský
vlast. jm.	vlastní jméno
vm.	východomoravský
vok.	vokativ
všesl.	všeslovanský
vých.	východní, -ně
východoslov.	východoslovanský
význ.	význam, -ový
zájm.	zájmeno, -ný
zákl.	základ, -ní
záp.	západní, -ně
zast.	zastaralý, -e
zč.	západočeský
zlín.	zlínský
zm.	západomoravský
znojem.	znojemský
zprav.	zpravidla
zř.	zřídka
zslov.	západoslovanský
zvl.	zvláště
zvrat.	zvratný
žen. r.	ženský rod
živ.	životný

Značky a symboly

AJK	Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich
AJPP	Atlas językowy polskiego Podkarpacia
AJŚ	Atlas językowy Śląska
ALE	Atlas linguarum Europae
ALJ	Archiv lidového jazyka
ASJ	Atlas slovenského jazyka
Bš	Bartoš, F.: Dialektický slovník moravský
ČJA	Český jazykový atlas
Db	Dobrovský, J.: Podrobná mluvnice jazyka českého
Jg	Jungmann, J.: Slovník česko-německý
Jg slc.	též východomoravské
Ju 1	zkoumaná obec s čes. obyvatelstvem v býv. Jugoslávii (viz 2.3.)
MAGP	Mały atlas gwar polskich
MČ	Mluvnice češtiny
Mch	Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého
OLA	Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas
Po 1	zkoumaná obec s čes. obyvatelstvem v Polsku (viz 2.3.)
PLPJ	Polsko-laskie pogranicze językowe
PSJČ	Příruční slovník jazyka českého
PRO	pravidelné regionální obměny (viz kap. 6)
Ru 1	zkoumaná obec s čes. obyvatelstvem v Rumunsku (viz 2.3.)
SSA	Sorbischer Sprachatlas
SSČ	Slovník spisovné češtiny
SSJ	Slovník slovenského jazyka
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
Tk	Trávníček, F.: Mluvnice spisovné češtiny Váša P., Trávníček, F.: Slovník jazyka českého
ÚJČ	Ústav pro jazyk český AV ČR
31, b. 31	(dvojciferné číslo) bod městské sítě ČJA (viz 2.2.)
215, b. 215	(trojciferné číslo) bod venkovské sítě ČJA (viz 2.1.)
ČJA 1-217	odkaz na komentář a mapu 1. svazku ČJA
ČJA 2-217	odkaz na komentář a mapu 2. svazku ČJA
ČJA 3-217	odkaz na komentář a mapu 3. svazku ČJA
ČJA 4-217	odkaz na komentář a mapu 4. svazku ČJA
ČJA 5-217	odkaz na komentář a mapu 5. svazku ČJA
ČJA 3-192/253.3	odkaz na komentář a příslušnou izoglosu na svodné mapě 3. svazku ČJA (viz 3.2.)

Značky autorů a explorátorů

Bá	PhDr. Jarmila Bachmannová, CSc.
Bh	PhDr. Jan Balhar, CSc.
Bl	PhDr. Jiří Blažek
Bm	PhDr. Luděk Bachmann, CSc.
Bt	Mgr. Eva Balátová
Či	PhDr. Libuše Čižmárová, CSc.
Fi	PhDr. Karel Fic, CSc.
Gr	prof. PhDr. Miroslav Grepl, CSc.
Hb	PaedDr. Zuzana Hlubinková, CSc.
Hl	PhDr. Jaroslava Hlavsová, CSc.
Ch	prof. PhDr. Jan Chloupek, DrSc.
Ir	Mgr. Martina Ireinová
Já	doc. PhDr. Jana Jančáková, CSc.
Jč	PhDr. Pavel Jančák, CSc.
Je	prof. PhDr. Milan Jelínek, CSc.
Kč	prof. PhDr. Marie Krčmová, CSc.
Kl	PhDr. Stanislava Kloferová, CSc.
Ko	PhDr. Hana Konečná
La	prof. PhDr. Arnošt Lamprecht, DrSc.
Ma	PhDr. František Matějek, CSc.
Mi	PhDr. Věra Lamprechtová-Michálková, CSc.
Pl	doc. PhDr. Jana Pleskalová, CSc.
Po	PhDr. Alena Polívková, CSc.
Ra	doc. PhDr. Marie Racková, CSc.
Rb	PhDr. Antonín Rubín
Sk	doc. PhDr. Josef Skulina, CSc.
Še	PhDr. Oldřich Ševčík
Ši	PhDr. Milena Šipková, CSc.
Šr	prof. PhDr. Rudolf Šrámek, CSc.
Ut	PhDr. Slavomír Utěšený, CSc.
Va	prof. PhDr. Antonín Vašek, CSc.
Vč	PhDr. Jaroslav Voráč, CSc.

Literatura

Slovníky

BARTOŠ, F.: *Dialektický slovník moravský*. Praha 1906.
BĚLIČ, J. – KAMIŠ, A. – KUČERA, K.: *Malý staročeský slovník*. Praha 1978.
GEBAUER, J.: *Slovník staročeský I, II*. Praha 1970.
Deutsch-obersorbisches Wörterbuch. Německo-hornjoserbski słownik I, II. Bautzen 1989, 1991.
HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1952.
JAKUBAŠ, F.: *Hornjoserbsko-němski słownik*. Budyšin 1954.
JUNGMANN, J.: *Slovník česko-německý I–V*. Praha 1835–1839.
KOTT, F. Š.: *Česko-německý slovník I–VII*. Praha 1878–1893.
KOTT, F. Š.: *Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému*. Praha 1910.
Krátký slovník slovenského jazyka. Bratislava 1997.
MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968.
MUKA, A.: *Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow I–III*. Budyšin 1966, Praha 1928.
PFUHL, Ch. T.: *Obersorbisches Wörterbuch*. Bautzen 1968.
Příruční slovník jazyka českého I–VIII. Praha 1935–1957.
SŁAWSKI, F. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 1952–1982.
Slovník slovenského jazyka I–VI. Bratislava 1959–1968.
Slovník spisovné češtiny. Praha 1978, 2. vydání 1994.
Slovník spisovného jazyka českého I–IV. Praha 1960–1971.
Słownik języka polskiego I–XI. Warszawa 1958–1969.
Staročeský slovník. Praha 1968n.
VÁŠA, P., TRÁVNÍČEK, F.: *Slovník jazyka českého*. Praha 1937, 4. vydání 1952.

Atlasy

Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich I–XV. Wrocław – Warszawa – Kraków 1964–1978.
Atlas linguarum Europae (Premier Questionnaire). Nimègue 1973.
Atlas slovenského jazyka I–IV. Bratislava 1968–1984.
DEJNA, K.: *Polsko-łaskie pogranicze językowe na terenie Polski I, II*. Łódź 1951, 1953.
MAŁECKI, M. – NITSCH, K.: *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. Kraków 1934.
Mały atlas gwar polskich I–XIII. Wrocław–Kraków 1957–1970.
Sorbischer Sprachatlas. Serbski rěčny atlas 1–15. Bautzen 1965–1996.
Voprosnik Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa. Moskva 1965.
ZARĘBA, A.: *Atlas językowy Śląska I–VII*. Kraków 1969–1989.

Mluvnice

DOBROVSKÝ, J.: *Podrobná mluvnice jazyka českého* (*Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*). Praha 1940.
FAβKE, H.: *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie. Gramatika hornoserbskeje spisovneje rěče přitomnosće. Morfologija*. Bautzen 1981.
GEBAUER, J.: *Historická mluvnice jazyka českého III. Tvarosloví 1. Skloňování*. Praha 1960. *2. Časování*. Praha 1958.
Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. Warszawa 1984.
LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha 1986.
Mluvnice češtiny 1, 2. Praha 1986.
PAULINY, E., RUŽIČKA, J., ŠTOLC, J.: *Slovenská gramatika*. Bratislava 1968.
TRÁVNÍČEK, F.: *Historická mluvnice československá*. Praha 1935.
TRÁVNÍČEK, F.: *Mluvnice spisovné češtiny* 1., 2. Praha 1951.

Zusammenfassung

Der vierte Band des Tschechischen Sprachatlas wurde ebenfalls wie die ersten drei (1992, 1997, 1999) in der dialektologischen Abteilung des Instituts für Tschechische Sprache der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik vorbereitet und erarbeitet. Während sich die vorhergehenden Bände mit der lexikalischen Problematik befassten, bietet dieser Band eine Analyse der regionalen (dialektalen, interdialektalen und umgangssprachlichen) morphologischen Erscheinungen. Es werden jene Unterschiede herausgearbeitet, die in den grammatischen Formen beugbarer Wortarten vorkommen. Daraus ergibt sich auch die gesamte Gestaltung des Bandes.

Ausgangbasis sind die grammatischen Kategorien höherer Ordnung, die Wortarten, die in der Reihenfolge Substantive, Adjektive, Pronomina, Numeralia und Verben beschrieben werden. Bei den Substantiven und Adjektiven ist das Klassifizierungsprinzip das Genus, der Numerus und der Kasus (jedes Nomen wird auch einem Deklinationstyp, z. B. hart/weich/gemischt, zugeordnet). Die analysierten Pronomina werden (traditionell) in die ungeschlechtlichen und geschlechtlichen unterteilt und in der Folge als Personal-, Possessiv-, Demonstrativ- und Indefinitivpronomina behandelt. Bei den Verben werden zuerst die vom Präsensstamm (Indikativ, Imperativ, Transgressiv) und vom Präteritumstamm (Infinitiv, Partizip Aktiv, Partizip Passiv) abgeleiteten Formen beschrieben; auf diese folgen die zusammengesetzten Formen (Präteritum, Konditional, Passiv) und die Formen des unregelmäβigen Verbs *být* (= sein).

Die Verfasser bemühten sich, dieselben methodischen Abläufe wie in den bisher erschienenen Bänden einzuhalten. Mit Bezug auf Spezifika der morphologischen Problematik mussten jedoch enige Veränderungen vorgenommen werden. Der Aufbau der Kommentare unterscheidet sich von jenen in den vorausgehenden Bänden dadurch, dass jedem Kapitel, das eine konkrete morphologische Erscheinung behandelt, eine erklärende Einführung vorausgeht: in dieser werden die betreffende Wortart bzw. Form vom diachronen und synchronen Gesichtspunkt aus charakterisiert und ihr Zustand in den Dialekten und mit jenem in der Hochsprache verglichen. Es folgen eine Übersicht der vorkommenden Endungen und Erläuterungen zu ihrer Herkunft.

Zur Veranschaulichung der Ergebnisse auf den Karten werden ebenfalls wie in den erschienenen Bänden drei graphische Mittel verwendet: die Areale abgrenzende Isoglossen, die Schraffur und Symbole (lineare oder figurale). Die Areale werden mit einem betreffenden Schriftzug gekennzeichnet. Die kartographische Gestaltung geht von der linguistischen Strukturierung des Karteninhalts aus. Auf der ersten Darstellungsebene werden die morphologischen Differenzen aufgezeigt. Sie sind durch die nicht unterbrochenen Isoglossen abgegrenzt. Die Subareale (phonologische bzw. morphonologische) werden durch unterbrochene dünne Linien abgebildet. Die Abschnitte mit Streuung oder mit isoliertem Auftreten werden durch Symbole gekennzeichnet. In diesem – der Morphologie gewidmeten – Band wird bei der geographischen Darstellung auf eventuelle lexikalische Differenzen, die im Rahmen einer analysierten morphologischen Erscheinung vorkommen, verzichtet. Sie werden jedoch im Kommentar erwähnt.

Die Präsentation morphologischer Erscheinungen kann selbstverständlich nicht nur auf der Abbildung einzelner grammatische Bedeutung tragender Elemente (d. h. Deklinations- und Konjugationsendungen) beruhen, ohne entsprechende parallele Lauterscheinungen mit einzubeziehen. Jede grammatische Erscheinung wird als ein Ganzes behandelt, in dessen Rahmen die Endungen in ihren konkreten regelmäβigen regionalen Lautänderungen (üblicherweise) auf einer der Karten veranschaulicht werden. Konsequent werden jedoch jene phonologischen Erscheinungen verzeichnet und analysiert, die eng an nur eine bestimmte grammatische Form gebunden sind, wie dies z. B. bei der vokalischen oder konsonantischen Quantität der Fall ist.

In den Kommentaren werden jene Prozesse erläutert, die mit der Entwicklung der morphologischen Mittel als auch der morphologischen Beziehungen in Verbindung stehen. Um diese Problematik zugänglicher

und anschaulicher zu machen, wird zum Vergleich der Zustand in älteren Entwicklungsperioden des Tschechischen angeführt. Erwähnung finden die Situation im Alttschechischen, in der Sprache der nationalen Erneuerung, um die Mitte des 20. Jahrhunderts sowie in der Gegenwart.

Falls sich ein Morphem (d. h. eine konkrete grammatische Bedeutung) durch mehrere Endungen realisiert, die als Dubletten (vereinzelt sogar als Tripletten) vorkommen, werden die parallelen Formen weiter hierarchisiert, und zwar in Bezug auf ihre Frequenz, auf ihre generationsspezifische Verwendung bzw. eventuelle stilistische Markierung. Im Unterschied zur Lexik, wo ähnliche Zuschreibungen klar vorgenommen werden konnten, treten bei den morphologischen Varianten jedoch viele komplizierte grammatische Beziehungen und Begleitumstände auf. Deshalb zeigt sich manchmal die Hierarchisierung im Bereich der Formenlehre als problematisch.

In Übereinstimmung mit den bereits vorhandenen Bänden geht dem Karten- und Kommentarteil ein einleitendes Kapitel voraus, in dem die Grundprinzipien der geographischen Gestaltung und des Kommentaraufbaus ausführlich erläutert werden.

Dadurch stellt sich der vierte Band als ein relativ selbständiges Ganzes vor, das auch für jenen Leser verständlich ist, dem die schon erschienenen Bände nicht zur Verfügung stehen.

Summary

Along with the first three volumes of the Czech Linguistic Atlas, the fourth volume has been prepared and compiled in the Department of Dialectology of the Institute of the Czech Language of the Czech Academy of Sciences. It concentrates on the dialectal differentiation of morphological phenomena, and therefore tracks differences in grammatical forms of flexional words. This determines its arrangement: it is based on word classes which are dealt with in the following sequence: nouns, adjectives, pronouns, numerals, verbs.

As far as nouns and adjectives are concerned, the classificatory criterion is grammatical number, case, gender and type (e.g. hard or soft). Pronouns are classified into possessives, demonstratives and indefinite ones, numerals into cardinal, ordinal, multiplicative and indefinite, and within the frame of these groups, both pronouns and numerals are further divided according to grammatical case.

For verbs, simple forms derived from the present stem (indicative, imperative) are dealt with first, then follow forms derived from the past stem (infinitive, past participle, passive participle), followed by transgressive and composite forms. Forms of the irregular verb "to be" have been included at the very end.

While developing the maps and commentaries, the authors aimed at following the same methods as in the first three published volumes.

In presenting the results of dialectological research on maps, again three graphical means of depiction are used. The main means is isoglosses, outlining an area with a certain form, and inscriptions representing the form within the area. The isolated or scattered occurrence of certain expressions is representing with symbols. Expressions with frequent, but interrupted occurrence are often depicted by hatching. As lexical differences are for the most part no longer introduced in the morphological volume (they occur very exceptionally and are only mentioned in the commentary), there are generally only two, not three levels of isoglosses: medium thick isoglosses for morphological differences and thin, interrupted isoglosses for phonological variants.

The structure of the commentaries in the morphological volume differs from the precious volumes especially by the fact that nearly every chapter is prefaced by a brief introductory passage characterizing the pertinent word class or word form from both the developmental and the synchronic point of view, confronting its status in dialect with its status in the literary language and presenting a survey of endings with a brief explanation of their origin and development.

The authors faced a problem which phenomena should be introduced in the fourth volume of the Atlas. Alongside items showing unambiguous morphological differences, items in which the ending, respectively the word base, vary as a result of sound alternations were also included. It seemed necessary to treat these items in cases where the variations were linked to a grammatical form. E.g. it is not possible to overlook the existence of vocalic or consonantic quantity, should it occur in one morphological form. Items differing merely in the phonological aspect are only dealt with in exceptional cases where an objectionable gap in the systematic picture might occur if they were not included (some forms could be missing in the paradigm).

In this work, the developmental processes of the treated morphological means are explained. However, this is not possible without a comparative approach. For comparative purposes, therefore, not only the situation in contemporary Czech is presented, but also the state in older developmental stages of the language – in Old Czech, in the period of the Czech National Revival and also in approximately the middle of the last century.

In cases where some very differentiated forms occur, when the dialectal material reveals plenty of morphological doublets, sometimes even triplets, the authors attempted to ascertain all parallel forms and define their generational use and possibly their stylistic scope. Contrary to the lexical material, where it was possible to formulate these findings without difficulties, it is often problematic to express such characteristics for morphological doublets.

As in the previously published volumes, the maps and commentaries in this volume are also preceded by a discourse dealing with the principal rules adhered to by the authors. With this, the fourth volume of the Atlas again presents a relatively independent whole which is understandable even without the previous volumes.

Rejstřík

alej – *nom. sg.* 64
bít – *příč. min.* 536
(byl bit) 592
Bohouš – *vok. sg.* 128
Boleslav – *nom. sg.* 68
gen. sg. 105
bouda – *gen. pl.* 212
bratrova (f.) – *nom. sg.* 314
dat. sg. 318
akuz. sg. 320
lok. sg. 318
bratrovo (n.) – *nom. sg.* 314
dat. sg. 314
akuz. sg. 314
lok. sg. 320
bratrův (m.) – *nom. sg.* 312
dat. sg. 314
akuz. sg. m. neživ. 312
lok. sg. 320
buď (být) – *2. sg. imp.* 610
bych (být) – *1. sg. kond.* 596
bychom (být) – *1. pl. kond.* 598
byl (být) – *3. sg. min. č. m.* 610
byli (být) – *3. pl. min. č. m. živ.* 612
byly (být) – *3. pl. min. č. m. neživ.* 612
byly (být) – *3. pl. min. č. f.* 612
bys (být) – *2. sg. kond.* 596
cibule – *nom. sg.* 62
cukroví – *nom. sg.* 56
gen. sg. 92
čaj – *gen. sg.* 78
čas – *nom. pl.* 164
gen. pl. 198
číst – *1. sg. ind. préz.* 416
příč. min. 548
čtyři – *nom. m. živ.* 402
nom. f. 402
nom. n. 402
gen. 404
instr. 406
dcera – *dat. sg.* 120
dělat – *příč. min.* 518
den – *nom. sg.* 48
lok. sg. (*dni*) 138
lok. sg. (*ve dne*) 138
nom. pl. 166
gen. pl. 196
dat. pl. 228
déšť – *gen. sg.* 80
devět – *gen.* 408
díže – *nom. sg.* 58
gen. sg. 98
instr. sg. 149
dlaň – *gen. sg.* 98
dobrá (f.) – *gen. sg.* 306
dat. sg. 306
lok. sg. 306
dat. pl. 308
instr. pl. 310
dobré (n.) – *gen. sg.* 298
dat. sg. 300
lok. sg. 300
instr. sg. 302
dat. pl. 308
instr. pl. 310
dobrý (m.) – *gen. sg.* 298
dat. sg. 300
akuz. sg. m. živ. 298
lok. sg. 300
instr. sg. 302
nom. pl. m. živ. 308
dat. pl. 308
instr. pl. 310
dojít – *2. sg. imp.* 478
dostat – *příč. min. m.* 516
příč. min. f. 516
2. sg. min. č. 594
dřímat – *3. sg. ind. préz.* 432
dříví – *gen. sg.* 90
dub – *gen.sg.* 74
akuz. sg. 124
lok. sg. 132
gen. pl. 188
lok. pl. 260
duše – *akuz. sg.* 126
dva – *gen.* 398
dat. 400
lok. 398
dvě stě – *nom.* 410
dveře – *nom. plt.* 184
Franta – *akuz. sg.* 124
gymnázium – *lok. sg.* 146
házet – *inf.* 492
3. pl. ind. préz. 450
2. sg. imp. 476
hnízdo – *gen. sg.* 84
hoch – *gen. pl.* 190
dat. pl. 226
instr. pl. 280
hořet – *inf.* 498
příč. min. 526
host – *nom. pl.* 158
gen. pl. 194
akuz. pl. 252
hrát – *3. sg. ind. préz.* 440
hříbě – *gen. pl.* 204
instr. pl. 288
husa – *nom. sg.* 58
dat. sg. 118
instr. sg. 149
gen. pl. 218
dat. pl. 238
instr. pl. 292
chalupa – *nom. sg.* 58
dat. sg. 115
gen. pl. 208
chcát – *3. sg. ind. préz.* 442
chlastat – *3. sg. ind. préz.* 428
chléb – *nom. sg.* 50
chtít – *inf.* 510
3. pl. ind. préz. 456
příč. min. 530
chytnout – *inf.* 502
příč. min. 550
jádro – *gen. pl.* 200
je (ono) – *akuz.sg. n. nepřízvuč.* 360
je (on) – *akuz. pl.* 364
jeden (m.) – *gen. sg.* 394
lok. sg. 394
instr. sg. 396
gen. pl. 396
jedno (n.) – *gen. sg.* 394
lok. sg. 394
instr. sg. 396
jednou 410
jehla – *gen. sg.* 96
dat. sg. 116
nom. pl. 176
gen. pl. 210
jelen – *nom. sg.* 48
jemu (on) – *dat. sg. m.* 348
jemu (ono) – *dat. sg. n.* 348
jet – *inf.* 486
jetelové (semeno) 326
ji (ona) – *akuz. sg. f.* 354
jíst – *3. pl. ind. préz.* 454
příč. min. 542
jsem (být) – *1. sg. ind. préz.* 604
jsi (být) – *2. sg. ind. préz.* 606
jsme (být) – *1. pl. ind. préz.* 604
jste (být) – *2. pl. ind. préz.* 604
kámen – *nom. sg.* 48
lok. sg. 136

nom. pl. 166
lok. pl. 258
kanec – *dat. sg.* 108
kasárny – *nom. pl.* 186
kaše – *akuz. sg.* 126
klečet – *inf.* 492
příč. min. 525
přech. přít. 602
kluk – *nom. pl.* 154
gen. pl. 188
dat. pl. 226
lok. pl. 256
kniha – *gen. pl.* 210
kočka – *instr. sg.* 149
gen. pl. 210
dat. pl. 238
koleno – *lok. pl.* 264
kolik 412
komora – *dat. sg.* 120
konev – *nom. sg.* 66
gen. sg. 102
dat. sg. 116
gen. pl. 220
kopat – *3. sg. ind. préz.* 436
kost – *gen. sg.* 98
nom. pl. 178
gen. pl. 220
dat. pl. 242
lok. pl. 268
instr. pl. 296
koupit – *1. pl. imp.* 480
kouř – *gen. sg.* 78
kovárna – *gen. sg.* 96
dat. sg. 120
koza – *gen. sg.* 94
dat. sg. 118
nom. pl. 172
gen. pl. 214
lok. pl. 266
instr. pl. 290
kožich – *lok. sg.* 132
kraj – *gen. sg.* 78
Královi – *nom. pl.* 328
kráva – *dat. pl.* 238
lok. pl. 266
instr. pl. 290
kravský (roh) 328
krev – *gen. sg.* 104
instr. sg. 150
krýt – *3. sg. ind. préz.* 442
kuchyně – *nom. sg.* 62
kulhat – *3. sg. ind. préz.* 430
kůlna – *gen. sg.* 96
dat. sg. 120
kůň – *dat. sg.* 108
lok. sg. 140
nom. pl. 162
gen. pl. 196
dat. pl. 228
instr. pl. 280
kupovat – *1. sg. ind. préz.* 420
příč. min. 520
kuře – *gen. sg.* 88
gen. pl. 204
dat. pl. 236
instr. pl. 288
kvést – *inf.* 490
příč. min. 546
kysat – *3. sg. ind. préz.* 436
les – *lok. sg.* 134
lidé – *nom. pl.* 160
dat. pl. 232
lít – *3. sg. ind. préz.* 440
2. sg. imp. 472
lítat – *3. sg. ind. préz.* 428
loket – *nom. sg.* 50
lok. sg. 142
nom. pl. 168
gen. pl. 194
louka – *nom. pl.* 184
gen. pl. 212
loupat – *3. sg. ind. préz.* 434
makový (koláč) 326
Máňa – *dat. sg.* 122
maso – *lok. sg.* 144
mě (já) – *akuz.* 342
mez – *nom. sg.* 60
nom. pl. 174
gen pl. 218
mi (já) – *dat. nepřízvuč.* 340
míchat – *3. sg. ind. préz.* 438
minout – *příč. min. m.* 538
příč. min. f. 538
mísa – *gen sg.* 94
dat. sg. 118
nom. pl. 172
gen pl. 216
místo – *lok. sg.* 142
mít – *inf.* 508
příč. min. 530
mlékárna – *gen. sg.* 96
dat. sg. 120
mlít – je (se)mleto 590
mně (já) – *dat.* 340
mně (já) – *lok.* 342
moci – *inf.* 488
1. sg. ind. préz. 422
příč. min. 544
moje (n.) – *nom. sg.* 366
akuz. sg. 366
dat. sg. 366
lok. sg. 370
instr. sg. 372
mrkev – *nom. sg.* 66
gen. sg. 100
můj (m.) – *dat. sg.* 366
lok. sg. 370
instr. sg. 372
muset – *inf.* 506
1. pl. ind. préz. 426
muzeum – *lok. sg.* 146
myslet – *inf.* 506
2. sg. imp. 464
mýt – *3. sg. ind. préz.* 442
námi (my) – *instr. pl.* 358
nás (my) – *gen. pl.* 360
nás (m.) – *instr. sg.* 372
nom. pl. m. živ. 374
dat. pl. 376
instr. pl. 380
naše (f.) – *dat. sg.* 372
naše (n.) – *instr. sg.* 372
naši (subst. zájmeno) – *nom. pl.* 376
ně (ono) – *akuz. sg. n.* 352
něho (on) – *gen. sg. m.* 348
nechat – *2. sg. imp.* 476
něj (on) – *akuz. sg. m. živ.* 350
nejezdit – *2. pl. imp.* 483
nejsi (být) – *2. sg. ind. préz.* 606
něm (on) – *lok. sg. m.* 352
něm (ono) – *log. sg. n.* 352
není (být) – *3. sg. ind. préz.* 608
nést – *příč. min.* 541
nezlobit – *1. pl. imp.* 480
ní (ona) – *instr. sg. f.* 358
ním (on) – *instr. sg. m.* 354
ním (ono) – *instr. sg. n.* 354
nimi (on) – *instr. pl. m.* 364
nit – *nom. sg.* 64
gen. sg. 98
nom. pl. 180
noc – *gen. sg.* 98
nom. pl. 182
lok. pl. 268
noha – *gen. pl.* 222
nohavice – *gen. sg.* 98
dat. pl. 240
lok. pl. 268
nos – *gen. sg.* 76
nosit – *1. sg. ind. préz.* 420
3. sg. ind. préz. 444
3. pl. ind. préz. 448
2. sg. imp. 464
příč. min. m. 534
příč. min. f. 534
Novákovi – *nom. pl.* 328
gen. pl. 330
dat. pl. 332
instr. pl. 334
nůž – *gen. sg.* 80
dat. sg. 110
gen. pl. 192
lok. pl. 262
instr. pl. 278
oba dva – *nom. m. živ.* 273
obecní (f.) – *nom. sg.* 304
obracet – *inf.* 492
3. pl. ind. préz. 452
odejít – *je odejítý* 582
odpočinout si – *inf.* 558
příč. min. 558
odpustit – *2. sg. imp.* 468
oheň – *dat. sg.* 110
lok. sg. 140
ohřát – *ohřátý* 574
ohřívat – *příč. min.* 518
oje – *gen. sg.* 86
okno – *dat. pl.* 234
lok. pl. 264
instr. pl. 282
oko – *lok. sg.* 144
gen. pl. 202
Olomouc – *nom. sg.* 68
ony/ona (on) – *nom. pl. m. neživ.* 362
ony/ona (ona) – *nom. pl. f.* 362
ony/ona (ono) – *nom. pl. n.* 362
orat – *3. sg. ind. préz.* 432
otava – *gen. pl.* 210

otevřít – *2. pl. imp.* 483
otevřený 578
je otevřeno 584
ovce – *gen. pl.* 216
oves – *lok. sg.* 134
paní – *instr. sg.* 149
pást – *příč. min.* 542
pec – *gen. sg.* 100
péci – *inf.* 486
2. sg. imp. 466
příč. min. 541
pekař – *dat. sg.* 108
gen. pl. 192
akuz. pl. 250
lok. pl. 260
instr. pl. 276
peří – *gen. sg.* 90
dat. sg. 114
pes – *dat. sg.* 106
akuz. pl. 248
pět – *gen.* 408
dat. 408
lok. 408
instr. 408
pět set – *nom.* 410
pětkrát 412
pláč – *gen. sg.* 78
plít – *inf.* 512
plivnout – *příč. min.* 552
počkat – *2. sg. imp.* 472
podívat se – *2. sg. imp.* 472
příč. min. 520
pohnout – *příč. min. f.* 556
pohřeb – *gen. sg.* 72
pole – *nom. sg.* 52
gen. sg. 86
dat. sg. 112
nom. pl. 170
gen. pl. 202
dat. pl. 234
lok. pl. 262
instr. pl. 282
pomoci – *2. sg. imp.* 466
posýpat – *3. sg. ind. préz.* 438
potok – *lok. sg.* 132
pouštět – *příč. min.* 525
požnout – požatý 572
práce – *gen. sg.* 98
Prachatice – *dat. pl.* 246
prsa – *dat. pl.* 236
lok. pl. 264
předseda – *gen. sg.* 82
akuz. sg. 124
instr. sg. 148
nom. pl. 158
Příbram – *nom. sg.* 70
gen. sg. 104
přijít – *2. sg. imp.* 478
ptáček – *nom. pl.* 160
roh – *gen. sg.* 76
rozumět – *3. pl. ind. préz.* 450
ruka – *nom. pl.* 182
gen. pl. 222
dat. pl. 240
lok. pl. 270
instr. pl. 290
růst – *3. sg. ind. préz.* 442
příč. min. 548
řemen – *nom. sg.* 48
říci – *inf.* 488
saze – *gen. pl.* 218
sázet – *inf.* 496
sbírat – *3. sg. ind. préz.* 430
sedět – *příč. min.* 525
přechodník přít. 602
sednout – *2. pl. imp.* 482
semeno – *gen. pl.* 200
sestřin (m.) – *nom. sg.* 322
akuz. sg. m. neživ. 322
nom. pl. m. živ. 324
nom. pl. m. neživ. 324
akuz. pl. m. neživ. 324
sestřina (f.) – *nom. pl.* 324
akuz. pl. 324
sestřino (n.) – *nom. sg.* 322
akuz. sg. 322
nom. pl. 324
akuz. pl. 324
schod – *gen. sg.* 74
gen. pl. 190
schovat – *2. sg. imp.* 474
si (zvratné zájmeno) – *dat.* 362
sít – *3. sg. ind. préz.* 440
příč. min. m. 534
příč. min. f. 534
sklízet – *inf.* 496
je sklizeno 586
slyšet – *příč. min.* 525
slza – *nom. pl.* 174
gen. pl. 214
smát se – *2. sg. min. č.* 594
sníh – *gen. sg.* 72
sníst – snědený 580
soudce – *nom. sg.* 50
dat. sg. 108
soused – *dat. sg.* 106
nom. pl. 154
gen. pl. 188
lok. pl. 256
instr. pl. 276
stát – *přechodník přít.* 602
stavení – *gen. sg.* 90
nom. pl. 170
gen. pl. 204
instr. pl. 286
stonat – *3. sg. ind. préz.* 434
strniště – *gen sg.* 86
strom – *gen. sg.* 74
stromek – *dat. pl.* 226
stříkat – *3. sg. ind. préz.* 430
střílet – *inf.* 494
příč. min. 524
stůl – *gen. sg.* 76
sukně – *gen. pl.* 216
sůl – *gen. sg.* 98
svině – *vok. sg.* 129
dat. pl. 242
instr. pl. 290
Svoboda – *akuz. sg.* 124
syn – *nom. pl.* 156
akuz. pl. 252
šel (jít) – *příč. min.* 530
šel jsem (jít) – *1. sg. min. č.* 592
šeptat – *3. sg. ind. préz.* 428
šli jsme (jít) – *1. pl. min. č.* 595
tě (ty) – *akuz. nepřízvuč.* 346
tebe (ty) – *akuz.* 346
těch – *gen. pl.* 386
tele – *nom. sg.* 54
ten (m.) – *dat. sg.* 382
lok. sg. 382
instr. sg. 384
nom. pl. m. živ. 384
ti (ty) – *dat. nepřízvuč.* 344
Tichých – *nom. pl.* 336
to (n.) – *dat. sg.* 382
lok. sg. 382
instr. sg. 384
tobě (ty) – *dat.* 232
tolik 412
tři – *nom. m. živ.* 402
gen. 400
lok. 400
instr. 402
učit – *příč. min.* 532
učitel – *nom. pl.* 156
ucho – *lok. sg.* 144
ukrást – *inf.* 492
úl – *lok. sg.* 136
uletět – je uletěný 582
ulice – *nom. sg.* 60
umět – *příč. min.* 530
umýt – *2. sg. imp.* 470
příč. min. 536
upéci – je upečeno 586
uplést – *2. sg. imp.* 464
uschnout – *příč. min. m.* 554
příč. min. f. 554
usnout – *příč. min. m.* 558
příč. min. f. 558
utéci – je utečený 582
utřít – *příč. min.* 522
utřený 578
uvařit – je uvařeno 586
válet – *inf.* 492
příč. min. 525
vázat – *příč. min.* 516
včela – *nom. pl.* 176
věc – *nom. pl.* 182
gen. pl. 220
instr. pl. 292
večeřet – *inf.* 494
příč. min. 524
vědět – *inf.* 508
3. pl. ind. préz. 454
příč. min. 528
vejce – *gen. sg.* 86
nom. pl. 170
instr. pl. 284
vidět – *1. sg. ind. préz.* 422
vidle – *nom. plt.* 178
vlas – *gen. pl.* 192
vlézt – *příč. min.* 541
voják – *instr. pl.* 276
volat – *1. sg. ind. préz.* 420
1. pl. ind. préz. 424
3. pl. ind. préz. 454
příč. min. 516

vous – *nom. pl.* 164
vřed – *akuz. sg.* 124
všechen (m.) – *nom. pl. m. živ.* 390
dat. pl. 392
všechno (n.) – *nom. sg.* 388
akuz. sg. 388
lok. sg. 388
vůl – *lok. pl.* 256
instr. pl. 274
vůz –*gen. sg.* 76
lok. sg. 134
nom. pl. 164
lok. pl. 256
instr. pl. 276
vypláznout – *inf.* 502
vzít – *1. sg. ind. préz.* 418
vzatý 576
zabít – *2. sg. imp.* 470
zábst – *inf.* 510
začít – *inf.* 500
příč. min. m. 564
příč. min. f. 566
začatý 574
zaplatit – *2. sg. imp.* 464
zapnout – *inf.* 502
příč. min. m. 560
příč. min. f. *562*
zapjatý 572
zapomenout – *inf.* 504
zapřáhnout – zapřažený 570
zasadit – zasazený 578
zasít – je zaseto 588
zeď – *nom. pl.* 180
lok. pl. 268
instr. pl. 294
zelí – *nom. sg.* 54
gen. sg. 90
zhasnout – *inf.* 504
zloděj – *vok. sg.* 129
zout – *příč. min.* 540
žnout – *inf.* 500
příč. min. 566

Český jazykový atlas 4

Zpracoval dialektologický kolektiv
Ústavu pro jazyk český AV ČR
Vedoucí autorského kolektivu
PhDr. Jan Balhar, CSc.
Elektronická verze vznikla v rámci projektu LINDAT/CLARIN – Vybudování a provoz českého uzlu panevropské infrastruktury pro výzkum, LM2010013
Redakce elektronické verze Libuše Čižmárová
Na elektronické verzi dále spolupracovaly: Zuzana Hlubinková, Martina Ireinová, Stanislava Kloferová, Zina Komárková, Hana Konečná, Sabina Konečná, Petra Přadková, Milena Šipková, Marta Šimečková

Vydalo Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Brně 2014

Titulní stranu navrhla Eva Kalenská
Technický redaktor Jan Bařinka
Elektronickou prezentaci připravil Martin Povolný

2., elektronické, opravené a doplněné vydání

ISBN 978-80-86496-66-5 (soubor)
ISBN 978-80-86496-81-8 (4. díl)